

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રકાશ

પ્રકાશ.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

- ૧ મંગલારમક સ્તુતિ. (શ્રીઉપેન્દ્ર)
- ૨ ઇશ્વરસંકીર્તન. (છાં)
- ૩ ઈશ્વરને પ્રત્યક્ષ કર્યાવિના આ જગતમાં જે કાંઈ કરવામાં આવ્યું હોય છે તે નિર્અર્થ છે. (છાં)

૨ તત્ત્વવિચાર.

- ૧ બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મભીમાંસા (કણ્વીયા)
- ૨ સુખસાધક વિદ્યા (છાં)
- ૩ વિચારરત્નરાશિ. (છાં)
- ૪ સિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ. (છાં)

૩ માનસ શાસ્ત્ર.

- ૧ આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો (કણ્વીયા)
- ૨ માનસ રસાયન અથવા યૌવનને પ્રાપ્ત કરવાનો માનસ ઉપાય. (છાં)
- ૩ કલ્પનાશક્તિની પ્રભુત્વતા (છાં)
- ૪ વિચારને વર્ણુ તથા આકૃતિ હોય છે (છાં)

૪ વિદ્યા.

- ૧ શું જીવ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે? (છાં)
- ૨ પુણ્ય આરોગ્યપુકા સો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવવાનો ઉપાય. (છાં)

૫ પ્રકીર્ણ.

- ૧ તંત્રીની લેખિનીનું વિસ્તારપૂર્વક કીડન. (છાં)
- ૨ અરપટવાદીએ (stammerer) પોતાનો રોગ મટવા શું કરવું? (છાં)
- ૩ ગોળીજોરું પેટ ચાથી ચાય છે, તથા તે ગોળી કરવા શું કરવું? (છાં)
- ૪ અન્યત્ર અશક્ત મનુષ્યે અનઉપર રચિ ન હોય તો ઉપવાસ કરવો. (છાં)
- ૫ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ. (છાં)
- ૬ ૬૫ વર્ષના એક વૃદ્ધ પુરુષના આરોગ્યપ્રાપ્તિના નિયમો. (છાં)
- ૭ એક જાપાનીએ ૩ સપ્તાહી કરેલી એક નવી શોધ (છાં)
- ૮ જે જર્મનોએ યુદ્ધના સંજોગમાં કરેલી એક નવી શોધ. (છાં)

અગત્યની સૂચના.

મહાકાલ પ્રત્યેક માસની વદિ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે. અને તેથી આકાશને તે દિવસની શુદ્ધ દશમસુધામાં મળે છે. આથી જે આકાશને એ અરસામાં અંક ન મળે તેમ દિવસ વાટ જોઈ અત્ર જણાવવું. આથી બદલનારે પોતાનું પ્રથમનું ટૂંકાઈ જા કરવી. તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર આપ આપવામાં આવતું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

તંત્રી—ઉદાસાલ જીવનસાલ, શીર્ષકાગ્રમ—વડોદરા.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૩—કાર્તિક કૃષ્ણ ૦ ૧૪, સવત્ ૧૯૬૭, વર્ષન (ચક્ર) ૧.

॥ ૐ શ્રી ॥

મંગલાત્મક સ્તુતિ.

પદ. (શ્રીધર ધરણીધર કમલનયન—એ લય)

જ્યોતિર્મય, તત્ત્વાકર ! વ્યાપ્ત સભર ! જ્ય ! અગમ અગોચર !

સ્વપ્રભાએ અર્પશિવતું હરો મહાંતર,^૧—

નિત્ય પ્રકટ રહો, મૂર્ધ્ને અભ્યંતર,

નિરખ નિરખ નિજમય થઈ રહીએ સત્વર;—

મહાબળના મહાસાગર, છો સર્વાંતર,

મળતા આપ ન રહે ઇન્દ્રિય સત્ત્વાંતર;^૨—

મૂર્ધ્નથી અણુઅણુ (માંહિ) ઉતરતી રશ્મિ ખરખર,

કીધું બધું નિજરૂપ બહિરતર,—

તે સ્થિતિ અનુલવીએ અપ્રકર,

જેથી નથી કોઈ મહ અનંતર,—

તંત્રીની લેખિનીનું ઉલ્લાસપૂર્વક ક્રીડન.

* નૂતન વર્ષ.

* સર્વોત્તમ સુખમાં વ્યતીત થાઓ.

* તમને, અમને અને અખિલ વિશ્વને.

" નવીન વર્ષના આરંભમાં સ્વપરને શુભ પ્રાપ્ત થવાના સંકલ્પો કરવા, એ અદૃષ્ટ-માંથી શુભને સંજ્ઞાનો ઉપાય છે.

* અદૃષ્ટને દૃષ્ટમાં આણનાર અર્થાત્ સુદ્ધમને સ્થૂલ રૂપમાં આણનાર સંકલ્પ છે. જેમ હુદાર લોહની તરવાર પણ બનાવે છે, અને કવચ (બખતર) પણ બનાવે છે, તેમ સંકલ્પ અદૃષ્ટમાંથી શુભને પણ સંજ્ઞે છે, અને અશુભ પણ સંજ્ઞે છે.

* અદૃષ્ટ ગમે તે રૂપમાં પરિણામને પામે એવા સામર્થ્યવાળું છે. તેને પરિણામ પમાડનાર ઉપર જ તેના પરિણામ પામવાનો આધાર છે. તમારો સંકલ્પ અદૃષ્ટને દૃષ્ટરૂપે પરિણામને પમાડનાર છે. તમારી ઇચ્છામાં આવે તો તેને મૂલ્યવાન મણિરૂપે પરિણામને પમાડો, અને તમારી ઇચ્છામાં આવે તો તેને તુચ્છ કાચરૂપે અથવા કાચલા રૂપે પરિણામને પમાડો. તમારી ઇચ્છામાં આવે તો તેને શુભરૂપે, સુખરૂપે, આનંદરૂપે, આરોગ્યરૂપે અથવા તમને અનુકૂળ ભાસતી ગમે તે લૌકિક વા અલૌકિક વસ્તુરૂપે પરિણામને પમાડો, અને તમારી ઇચ્છામાં આવે તો તેને અશુભરૂપે, દુઃખરૂપે, કલેશરૂપે, બાધિરૂપે અથવા તમને પ્રતિકૂળ ભાસતી આ લોકની અથવા અધોલોકની વસ્તુરૂપે પરિણામને પમાડો. અદૃષ્ટને ઇચ્છામાં આવે એવું રૂપ આપવાની જાદુઈ લાકડી મનુષ્ય માત્રને મળેલી છતાં, તે વાતનું તેને જ્ઞાન નથી.

૧ * ચિંતામણિને અથવા સુરતરુને મેળવીને જે સિદ્ધ કરવા તમે ધારો છો, તે તમને સિદ્ધ કરી આપવાનું તમારા સંકલ્પમાં સામર્થ્ય છે. આ સિદ્ધાંત છે, અને તે સર્વ શાસ્ત્રો ડિડિમ વગાડીને કહે છે. શા માટે તો પછી સંકલ્પને યોગ્ય દિશામાં વહેવડાવીને હિતને સાધી નથી લેતા ?

* સંકલ્પ જ સુખને સંજ્ઞાનાર છે, અને સુખ એ જ જો આપણે વાંછિતાર્થ છે, તો પછી શા માટે સુખના વિચારવિના બીજો વિચાર આપણે કરવો ? ચિંતામણિ ચિંતન કરેલી વસ્તુને આપે જ છે, એવું જાણ્યા પછી શા માટે ચિંતામણિને હાથમાં પકડીને આપણે સાપ, વીંછી અને કાનખબુરાનું ચિંતન કરવું ?

* જગતમાં અસંખ્ય મનુષ્યો દુઃખથી ઘરત જોવામાં આવે છે. 'કોઈ' તનના, કોઈ ધનના, કોઈ મનના, અને કોઈ કુટુંબના દુઃખથી પીડાય છે. પણ આ દુઃખોને સંજ્ઞાં કોણે ? તે મનુષ્યોએ પોતે જ સંકલ્પરૂપી ચિંતામણિને હાથમાં ગ્રહણ કરીને જે જે દુઃખનું તેમણે ચિંતન કર્યું છે, તે તેમને અદૃષ્ટમાંથી સ્થૂલ રૂપે સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત થયું છે.

* જગતમાં અસંખ્ય મનુષ્યો સુખમાં મગ્ન જોવામાં આવે છે. કોઈ આરોગ્યવડે સુખી છે, તો કોઈ વિપુલ ધનવડે સુખી છે; કોઈ તેજસ્વી બુદ્ધિવડે સુખી છે, તો કોઈ ઉચ્ચ સદ્ગુણોવડે સુખી છે; કોઈ અનુકૂલ સ્ત્રીપુત્રાદિ કુટુંબી જનતાની પ્રાપ્તિથી સુખી છે તો કોઈ વિવિધ સામર્થ્યાદિની પ્રાપ્તિથી સુખી છે. પણ આ સુખોને તે મનુષ્યોને કોણે આપ્યાં ? તે

મનુષ્યોએ પોતે જ આ સુખોને પોતાના સંકલ્પવડે અદૃશ્યમાંથી સંજ્યા છે.

* એક જ સત્યને મનુષ્યે પોતાના અંતઃકરણમાં અત્યંત સ્પષ્ટ સ્થાપવાનું છે, અને તે એ કે મને સુખી કરનાર અથવા દુઃખી કરનાર હું પોતે જ છું, અને તે હું મારા વિચારવડે જ કરું છું.

* ત્યારે મારો વિચાર મને સુખી કરનાર છે, અને તમારો વિચાર તમને સુખી કરનાર છે, ત્યારે પ્રિય વાચક ! આ આખા નવા વર્ષને સુખમય અને ઉત્તરોત્તર અધિક સુખમય કરવાને માટે આવો, આપણે પરસ્પરના હિતના દૃઢ સંકલ્પ કરીએ. મને, તમને, અને અખિલ વિશ્વને આ નૂતન વર્ષ સર્વોત્તમ સુખમાં વ્યતીત થાઓ.

* પાંચ દશ લાખ આવા હિતના સંકલ્પ કરી પછી પાછા આપણા બુના દુઃખરૂપ વિચારોના હારડા ગુચીએ તો, તમે શું ધારો છો કે કેવો પરિણામ આવશે ? એક મનુષ્ય ચાર હાથ ભીંત ચણે, અને પછી કોદાળી લેઈ દશ હાથ ખોદી નાંખે તો ભીંત પૂરી થઈને શું આપું ધર ચલાય છે ? ધર પૂરે થતાં સુધી ભીંતને ચણ્યા કરનાર મનુષ્ય જ આપું ધર તૈયાર કરી તેમાં રહી શકે છે. અદૃશ્યમાંથી સુખને સંજનાર આપણે પણ આપણું ધારેલું હિત સ્થૂલ રૂપે આપણને પ્રત્યક્ષ થાય ત્યાં સુધી હિતના સંકલ્પને જ સંજ્યા કરવાનો છે. અહિતના સંકલ્પો કરી આપણી ચણેલી ઈમારત આપણે જ હાથે પાડી નાંખવાની અયોગ્ય ભૂલ આપણે કરવાની નથી.

* પણ સોમાં નવાણું મનુષ્યો આમ જ કરે છે. તેઓ પા કલાક શુભના વિચારો સંજી અદૃશ્યમાંથી શુભને સંજે છે, અને ઘણો સમય અશુભના વિચારો કરી અદૃશ્યમાંથી અશુભને સંજે છે. આથી જ તેઓનાં જીવન મોટે ભાગે દુઃખમય હોય છે.

* તમે કોઈ અમુક શુભનો યથાર્થ વિચાર કરો છો ત્યારે તમે કદી અવલોક્યું છે કે તે શુભનું તમારા મનમાં ચિત્ર રચાય છે ? આ તમારા મનમાં રચાયેલું માનસિક ચિત્ર અદૃશ્યમાં રહેલા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યનું બને છે. તે અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, અને ક્ષણભંશુર હોય છે. તમારે તેને સ્થાયી અને ધન કરવાનું હોય છે. અનુકૂળ વિચારો સેવતાં તે ચિત્ર સ્થાયી અને ધન થાય છે. અતિકૂળ વિચારો સેવતાં તેના સુરેસુરા યદ્ય નય છે. આથી તમારા ચિત્રને સ્થાયી અને બાહ્ય જગતમાં પ્રત્યક્ષ બનેવાને માટે તમારે શુભના અને કેવળ શુભના જ વિચારો સેવવા જોઈએ, અને અશુભના વિચારોપ્રતિ દૃષ્ટિસરખી પણ ન માંડવી જોઈએ.

* આ નવા વર્ષમાં તમારા ઇચ્છેલા હિતના ચિત્રને જ તમારી વૃત્તિમાં આરૂઢ રાખો તો નિઃસંશય-માનજો કે તમારું સમગ્ર વર્ષ પરમસુખમાં વ્યતીત થશે. અને અમે ઇચ્છીએ છીએ કે તેમ થાઓ.

* પણ સ્મરણમાં રાખજો કે આપણું એકલાનું જ હિત ઇચ્છવું, અને બીજાઓ દુઃખી રહે એવું ઇચ્છવું, એ આપણને જ દુઃખી રાખનાર છે. ત્યારે બીજાઓ દુઃખી થાય એવું આપણે ઇચ્છીએ છીએ, ત્યારે દુઃખનું આપણા અંતઃકરણમાં ચિત્ર રચાય છે, અને આથી ઇચ્છા જો વારંવાર કરવામાં આવે છે તો પૂર્વોક્ત નિયમે તે ચિત્ર સ્થાયી અને ધન થઈ આપણને જ પ્રત્યક્ષ થાય છે. આથી પારકાનું અહિત ઇચ્છવામાં વસ્તુતઃ આપણને જ હાનિ છે, અને પારકાનું હિત ઇચ્છવામાં વસ્તુતઃ આપણો જ સ્વાર્થ છે. વળી જગતમાં

જેમ હિત વૃદ્ધિને પામે છે, તેમ આપણું હિત પણ અધિક થતું રહે છે. આપણે આપણા ધરની આણુઆણુ સુંદર બાગ કર્યો હોય, પણ આપણી આણુઆણુના સર્વ પાડોશીઓના ધરની આણુઆણુ નરકની ગંધાતી ખાઈઓ હોય તો આપણા બાગનું આપણને કેટલું સુખ આવવાનું ? આપણો બાગ ગમે તેટલા સુગંધમય પુષ્પવૃક્ષોથી પૂર્ણ હોય તોપણ પાડોશીઓની ગંધાતી ખાઈઓનો દુર્ગંધ શું તેને નકામો નથી કરી મૂકતો ? એથી ઉલટું આપણી આણુઆણુ સર્વત્ર આપણા જેવા અથવા આપણાથી ચઢીયાતા બાગો હોય તો આપણો બાગ કેટલો વિશેષ સુખપ્રદ થાય છે ? હિતના સંબંધમાં પણ આમ જ છે. આપણું એકલાનું હિત ઇચ્છતાં અને અન્ય સર્વનું અહિત ઇચ્છતાં આપણે પ્રયત્નથી સાધેલું હિત પણ અહિત થઈ જાય છે. આપણું હિત ઇચ્છતાં અને અખિત વિશ્વનું હિત ઇચ્છતાં આપણું હિત અનેકગુણ વધી જાય છે.

* આમ છે તો આ નૂતન વર્ષ, સર્વોત્તમ સુખમાં વ્યતીત થાઓ, તમને, અમને, અને અખિલ વિશ્વને.

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન ગયા વર્ષના ૪૪ ૪૪૫ થી.)

સમુદાય ઉભયહેતુકેઽપિ તદપ્રાપ્તિઃ ॥ ૧૮ ॥

સૂત્રાર્થઃ—અને પ્રકારનો સમુદાય ઇષ્ટ છતાં તેની સર્વથા અનુપત્તિ છે તેથી એ ઐશ્વર્યમત પ્રાપ્તિરૂપ છે.

વૈશેષિક સિદ્ધાન્ત દુર્બુદ્ધિપર રચાયેલો છે, શ્રુતિથી વિરુદ્ધ છે તથા શિષ્ટ પુરુષોએ એનો પરિગ્રહ કર્યો નથી માટે ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય છે એ અર્થજનક પૂર્વાધિકરણમાં કહ્યો. વૈશેષિક જ્ઞાનાદિને ત્રિકલણુવરચાથી માનનાર છે તેથી અર્ધવૈનાશિક છે અને ઐશ્વર્યમત સર્વ પદાર્થને ક્ષણ માત્ર રહેનાર માનનાર હોવાથી સર્વવૈનાશિક છે, તેથી આ બે મતમાં વૈનાશિકત્વરૂપ અંશ સમાન છે, માટે વૈશેષિક સિદ્ધાન્તના ખંડન પછી સર્વવૈનાશિક ઐશ્વર્ય સિદ્ધાન્તનું આ અધિકરણમાં ખંડન કરવામાં આવે છે. ત્યાં ઐશ્વર્ય સિદ્ધાન્ત આ રીતનો છે: છુદ્ધ જાતે એક હતા છતાં એમના ચાર મુખ્ય શિષ્ય હતા—સૌત્રાન્તિક, વૈભાષિક, યોગાચાર અને માધ્યમિક. એ ચારની મતિને અનુસાર છુદ્ધ એમને ભિન્ન ભિન્ન સિદ્ધાન્તોનો ઉપદેશ કર્યો મનાય છે. ત્યાં સૌત્રાન્તિક અને વૈભાષિક એ આંતર બાહ્ય પદાર્થોનું અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે. એકના મત પ્રમાણે બાહ્ય અર્થ પરોક્ષ છે અને અનુભવ છે અને અન્યના મત પ્રમાણે બાહ્ય અર્થ પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે. આ રીતે અર્વાચર બેદ છતાં એ બંને સર્વ પદાર્થોનું અસ્તિત્વ સ્વીકારે છે તેથી એમનો સિદ્ધાન્ત તે સર્વાસ્તિત્વવાદ કહેવાય છે. યોગાચારનો સિદ્ધાન્ત તે વિજ્ઞાનવાદ છે. એના મત પ્રમાણે વિજ્ઞાન માત્ર સત્ય છે અને વિજ્ઞાનથી વ્યતિરિક્ત કોઈ અર્થ છે નહિ. માધ્યમિકના મત પ્રમાણે સર્વ શૂન્ય જ છે અર્થાત્ એ સર્વશૂન્યવાદી છે. આ ચારના સિદ્ધાન્તોમાં આટલો બેદ છે. સર્વ પદાર્થનું કલ્પિતવ, અતુટ ભાવના આદિ અનેક સિદ્ધાન્તો સર્વને એક સરખા માન્ય છે. આ ચારમાં માધ્યમિક એ મુખ્ય શિષ્ય

હતા અને તેથી ભુદનો ખરેખરો સિદ્ધાન્ત તે માધ્યમિકતુ' મત છે એમ ગણવામાં આવે છે. આ ચાર શિષ્યોના સિદ્ધાન્તોના ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે સર્વાસ્તિત્વવાદ, વિજ્ઞાનમાત્રાસ્તિત્વવાદ અને સર્વશૂન્યવાદ એમ ત્રણ વર્ગ થાય છે. તેમાંથી પ્રથમ શ્રીમ્મત્તકાર સર્વાસ્તિત્વવાદીના સિદ્ધાન્તોનું ખંડન કરે છે.

સર્વાસ્તિત્વવાદી બાહ્ય તથા આંતર વસ્તુનો સ્વીકાર કરે છે. ત્યાં બાહ્ય વસ્તુ એ પ્રકારની છે: ભૂત અને ભૌતિક. અને આંતર વસ્તુ પણ એ પ્રકારની છે—ચિત્ત અને ચૈત્ત. પૃથિવ્યાદિ ચાર ભૂત તે ભૂતસંસક છે અને રૂપાદિ વિષયો તથા મધુરાદિ ઇન્દ્રિયો તે ભૌતિકસંસક છે. આ ઉભય પ્રકારના પદાર્થો તે ચાર પ્રકારના પરમાણુ માત્ર છે, પરમાણુના સમુદાય માત્રરૂપ ભૂતભૌતિક વસ્તુ છે. એ સમુદાયથી અતિરિક્ત અવયવી જેવો કોઇ પદાર્થ નથી. પૃથિવીના પરમાણુઓ ખરે સ્વભાવના છે, જલના પરમાણુઓ રનેહસ્વભાવના છે, તેજસ્ના પરમાણુઓ ઉષ્ણસ્વભાવના છે અને વાયુના પરમાણુઓ ગતિસ્વભાવના છે. એ ચતુષ્ટય પરમાણુઓ સંહનને પામે છે, સમુદાયને પામે છે એટલે પૃથિવ્યાદિ ભૂતો ઉદ્ભવે છે. આંતર પદાર્થો જે ચિત્ત અને ચૈત્તરૂપ છે તેના પાંચ રસકંધ છે. રૂપરસકંધ, વિજ્ઞાનરસકંધ, વેદનારસકંધ, સંસારરસકંધ અને સંસ્કારરસકંધ એ પંચરસકંધી આધ્યાત્મિક—આંતર પદાર્થો છે. વિષયસહિત ઇન્દ્રિયો તે રૂપરસકંધ છે. વિષયો યદ્યપિ બાહ્ય પદાર્થ છે પણ દેહસ્થ ઇન્દ્રિયોવડે તેમનું ગ્રહણ થાય છે તેથી એમને આધ્યાત્મિક પદાર્થમાં ગણ્યા છે. અહ—અહ' (હું—હું) એ પ્રકારના જ્ઞાનનો પ્રવાહ તે વિજ્ઞાનરસકંધ છે. સુખાદિનો અનુભવ વેદનારસકંધ છે. આ ગાય છે, આ અશ્વ છે ઇત્યાદિ નામવિશિષ્ટ જે સવિકલ્પક જ્ઞાન તે સંસારરસકંધ છે. રાગ, દ્વેષ, મોહ, ધર્મ, અધર્મ એ સંસ્કારરસકંધ છે. આ પાંચરસકંધમાં જે વિજ્ઞાનરસકંધ છે તેનું નામ ચિત્ત છે, એ જ આત્મા છે, અને અન્ય ચારરસકંધ તે ચૈત્ત છે. આ રસકંધોના સંઘાત થાય છે તે આધ્યાત્મિક સંઘાત અથવા સમુદાય છે અને એ સમુદાય સકલલોકમાત્રાનો નિર્વાહક છે. આ સર્વ પદાર્થો તે ક્ષણિક છે, એકક્ષણમાત્રજ રહેનાર છે, પ્રતિક્ષણે તે તે પદાર્થ નષ્ટ થઇ જાય છે અને અન્ય નવીન ઉત્પન્ન થાય છે. વાયક બ્યારે પુસ્તક લે છે ત્યારે તે પુસ્તક એક વસ્તુ હોય છે, દ્વિતીય ક્ષણે જ તે પુસ્તક નષ્ટ થઇ અન્ય પુસ્તક તેને સ્થાને ઉદ્ભવેલું હોય છે, એ પુસ્તક પણ ક્ષણમાત્રમાં નષ્ટ થઇ જાય છે અને તૃતીય ક્ષણે તૃતીય પુસ્તક જ ઉત્પન્ન થયેલું હોય છે. આજ પ્રમાણે વાયક પોતે પણ એક ક્ષણે એક હોય છે અને દ્વિતીયક્ષણે પૂર્વક્ષણનો વાયક નષ્ટ થઇ દ્વિતીય વાયક ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે, તૃતીયક્ષણે તૃતીય વાયક ઉત્પન્ન થયેલો હોય છે. ચિત્ત એટલે વિજ્ઞાન તે પણ સ્થાયી નથી પણ આ જ રીતે પ્રતિક્ષણે નાશ પામનાર હોય છે અને તેનો સન્નતીય દ્વિતીય ક્ષણે ઉત્પન્ન થાય છે. સંસ્કાર, નામઆદિ સર્વ આ રીતે ક્ષણિક છે. જે જે સત્ છે તે સર્વક્ષણિક છે એ બૌદ્ધ સિદ્ધાન્ત છે. વળી પુસ્તકાદિ જે વ્યક્તિ છે તે માત્ર પૃથિવીઆદિના પરમાણુઓ હોય છે. એ પરમાણુઓનો સંઘાત, સમુદાય તે જ પુસ્તકઆદિ વ્યક્તિ છે અને એ સમુદાયથી અતિરિક્ત કોઇ અવયવીરૂપ પુસ્તક વ્યક્તિ નથી. સર્વજ્ઞ અવયવો જ શેષ રહે છે અને અવયવોથી અતિરિક્ત અવયવી છે જ નહિ. અવયવી તે અવયવોનો સંઘાત, સમુદાયમાત્ર છે.

આ પ્રકારનો સર્વાસ્તિત્વવાદી બૌદ્ધનો સિદ્ધાન્ત છે. એ સિદ્ધાન્ત માનમૂલક છે કે બ્રાહ્મિનિરૂપ છે એ સંશય છે. એ સિદ્ધાન્ત માનમૂલક છે એ પૂર્વપક્ષ છે. અલ્પવાદીના સિદ્ધાન્ત

પ્રમાણે પ્રપંચ સ્થિર છે અને બ્રહ્મહેતુક છે અને આ સિદ્ધાન્તપ્રમાણે પ્રપંચ ક્ષણિક છે અને અવયવનો સમુદાય એનો હેતુ છે. તેથી આ સિદ્ધાન્ત માનમૂલ હોવાથી બ્રહ્મસિદ્ધાન્તનો વિરોધી છે એ પૂર્વપક્ષનું ફલ છે. આ સિદ્ધાન્ત બ્રાન્તિમૂલક છે અને તેથી બ્રહ્મસિદ્ધાન્તનો વિરોધ કરી શકે તેમ નથી એ સિદ્ધાન્તપક્ષનું ફલ છે. ત્યાં આ બૌદ્ધ સિદ્ધાન્ત કેવી રીતે બ્રાન્તિમૂલક છે તેનું આ અધિકરણમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે.

આ મુત્તથી એ દર્શાવ્યું કે પૂર્વપક્ષીએ જે પ્રકારના સમુદાય માન્યાં છે: (૧) અણુહેતુક અને (૨) રક્ધહેતુક. ભૂત ભૌતિક સમુદાય અણુહેતુક સમુદાય છે અને પંચરક્ધીરૂપ સમુદાય તે રક્ધહેતુક સમુદાય છે. આ ઉભયહેતુક, ઉભય પ્રકારનો સમુદાય પૂર્વપક્ષ માને છે પણ એની ઉપપત્તિ થઈ શકતી, એ પ્રકારનો સમુદાયભાવ અનુપપન્ન છે. કારણ કે અણુઓ અને પાંચ રક્ધ કે જેનો સમુદાય વિવક્ષિત છે તે બંને અચેતન છે. ચિત્તાભિન્યસનરૂપ ચેતના તો સમુદાયની સિદ્ધિ થાય ત્યાર પછી પ્રકટ થાય તેમ છે તેથી સમુદાય થતા પૂર્વે એનો અભાવ છે અને એથી અતિરિક્ત કોઈ સ્થિર ભોક્તા કે પ્રશસ્તારૂપ ચેતનને પૂર્વપક્ષ સ્વીકારતો નથી. તેથી સમુદાયે અચેતન છે માટે તેમનો સ્વતઃ સંઘાત થઈ શકે તેમ નથી. ચિત્તરૂપ વિજ્ઞાન તે તો દેહાકાર સંઘાત થાય ત્યાર પછી ઉત્પન્ન થનાર છે તેથી એ વિજ્ઞાનને સમુદાયનો હેતુ માનવામાં આવે તો વિજ્ઞાનને અધીન સમુદાયની ઉત્પત્તિ અને સમુદાયની ઉત્પત્તિને અધીન વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થવાથી અન્યોન્યાશ્રય આવે છે. સ્થિર ભોક્તા—જીવ કે ઈશ્વર તો સ્વીકારવામાં જ આવ્યા નથી. તેથી સંઘાતની ઉપપત્તિ થઈ શકે તેમ નથી. આની સામે એમ કહેવામાં આવે કે કર્તાવિના અણુઓ અને રક્ધો પોતે જ સંઘાતરૂપ સ્વભાવથી જ થઈ રહે છે તો એ પણ યોગ્ય નથી. કેમકે એમ જો સ્વભાવથી જ પ્રકારે થતું હોય તો પછી મોક્ષનો અસંભવ આવે છે. વળી એવું કહેવામાં આવે કે આશય—સંતાન, પ્રવાહ—સમુદાય સ્વીકારે તો તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે જે વિવિધ પ્રવાહો, સંતાનો સ્વીકારવામાં આવે છે તે પ્રથમ તો તેના ઘટક સંતાનથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે? જો ભિન્ન હોય તો તે સ્થિર છે કે ક્ષણિક છે? ત્યાં વિજ્ઞાનાદિ સંતાની સ્થિર છે અને ભિન્ન છે એમ તો કહેવાય તેમ નથી કારણ કે એમ કહો તો વેદાન્તસંમત સ્થિર ચેતનનો જ નામાન્તરથી સ્વીકાર કરવામાં આવેલો દરે છે. ભિન્ન છે અને ક્ષણિક છે એમ કહો તો જે ક્ષણિક છે તેને જન્મથી અતિરિક્ત વ્યાપાર હોતો નથી કારણ કે તે ક્ષણ માત્ર જ રહે છે તેથી તે જન્મ પામ્યા પછી પરમાણુઆદિને મેલન કરવારૂપ વ્યાપાર અર્થાત્ સમુદાય બાંધવારૂપ વ્યાપાર કરી શકવા અવકાશ રહેતો નથી. તેથી એ પક્ષ પણ અયોગ્ય છે. આથી અભિન્ન છે એ પક્ષનું પણ ખંડન થઈ જાય છે કેમકે તેમાં પણ એ ક્ષણિક છે એ તો પૂર્વપક્ષે સ્વીકારેલું જ છે. તેથી સર્વ રીતે સમુદાયની ઉપપત્તિનો અભાવ છે અને એ થતાં તેને આશ્રયે રહેલી લોકયાત્રા-લોક વ્યવહાર પણ લોપ પામે છે. તેથી આ પૂર્વપક્ષ બ્રાન્તિરૂપ છે.

આ સમુદાયની અન્યથા ઉપપત્તિની આશંકા કરી તેનું પુનઃ શ્રીમૂત્તકાર હવે ખંડન કરે છે.

ઇષ્ટગુણસંકીર્તન.

પદ. (તારા ગુણ અગણિત થું ગાઉ, ગરીબ ગોમાતાણ, એ લય.)

કરૂં પદમાં કોટિ પ્રણામ, ગુરુ ગુણરાશિણ,
મહિમા અજ શારદ શેષ, શક્યા ન પ્રકાશીલ.

ત્રિવિધિ તાપને છે હરનારા,
અવિરલ શાંતિથી ઉર ભરનારા,
હારણ પદ્માન્તને દૂર કરનારા,
છે રૂઢ-નભના પ્રભુ મહા રવિરે.

કરે પવિત્રને પણ પવિત્ર, ગુરુ ગુણરાશિણ,
વસ્ત્રાં ચરણે અનંત કોડ, મથુરાં કાશીણ.

તીર્થના તીર્થ પ્રભુ તમને ઉવેળી,
પાણીપથરામાં મહા પુણ્યને પેળી,
ભટકે ચારે દિશે, સત્યને ન દેખી,
મંદમતિ કંઈ જાણે રે.

કામ કોષ અજ્ય મહા યોધ, ગુરુ ગુણરાશિણ,
ચતાં આપનો સહજ કટાક્ષ, જતા સર્વ નાશીણ.—

સત્ય, દયા સંતોષને શાંતિ,
અસ્તેય, અહિંસા, તપ ને શાંતિ,
તિતિક્ષા, ઉપરતિ, શ્રદ્ધા ને શાંતિ,
મનમંદિર કરે ઉજળારે.

નથી આપવિના કો સમર્થ, ગુરુ ગુણરાશિણ,
જીવકંઠની છેદવા દદ, પદ્મનિમિત્ત કાંસીણ,

સાચા સગા છે ભવમાં અમારા,
ધનઅર્થ જીવો તો સગા થનારા,
ધનઆશ ધૂટતાં છોડી જનારા,
પુત્ર પિતા, પિતા પુત્રનેરે.

દોષ કરીએ, ન ત્યજતા તોય, ગુરુ ગુણરાશિણ,
સદા રહોછે પરમ ઉદાર, પ્રભુ તત્ત્વભાષીણ.

બૂલીએ અમે પણ ના અંમને વિસરતા,
નિજ ગણી પણ પળ રક્ષણ કરતા,
કુપુતના પણ પ્રભુ કોડને પુરતા,
વિશ્વમાં છે એક નરહરિ રે.

આન્તર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન ગયા વર્ષના પૃષ્ઠ ૪૪૯ થી.)

અત્યારસુધી આંતર મનના સંબંધમાં જે ઉદાહરણો આપવામાં આવ્યાં છે તેથી એવું લાન થશે કે આંતર મનના વ્યાપારો હીપ્નોટિઝમ, ગાંડપણ, ન્વરસનિપાતઆદિ દશામાં જ થતા હશે. પણ જો એવું લાન થાય તો તે સત્ય નથી. આંતર મનની સ્મરણશક્તિ અગાધ છે ઈત્યાદિ નિયમોના ઉદાહરણમાં એ દશામાંનાં ઉદાહરણો લેવામાં આવ્યાં છે, તેનું કારણ માત્ર એટલું જ છે કે એ દશામાં બાહ્ય મન નિર્વ્યાપાર થયેલું હોય છે. તેથી એ દશાનું સ્મરણ બાહ્ય મનવડે થયું હશે એવો સંશય ધરવા અવકાશ રહેતો નથી. અને બીજું કારણ એ છે કે બાહ્ય મન નિર્વ્યાપાર થવાથી બાહ્ય મનવડે જે વિશ્લેષ આંતર મનને થયા કરે છે તે વિશ્લેષ આ દશામાં થતો નહિ હોવાથી આંતર મનના ધર્મો અધિક અંશે પ્રકટ થાય છે. પણ એટલા ઉપરથી એવું ધારવું કે એ દશામાં જ આંતર મનનો ઉપયોગ થાય છે, આંતર મનના ધર્મોનો ઉપયોગ થઈ શકે છે એ ભૂલ છે. આંતર મનના આ સર્વ ધર્મોનો ન્યૂનાધિક અંશે પ્રાદુર્ભાવ સર્વ દશામાં થાય છે, જન્યતમાં પણ એ મનના આ ધર્મોનો લાભ જનસમાજને મળતો રહે છે.

પરમાત્માએ જ્યાં જ્યાં દૈતની સૃષ્ટિ કરી છે ત્યાં સર્વત્ર તે બેના સંબંધની અપેક્ષા રાખી છે, તે બે અંગો જ્યારે મળે છે ત્યારે જ તેમાંથી ફલ થાય એવો નિયમ સ્થાપન કર્યો છે. ધન વિદ્યુત અને ઋણ વિદ્યુત એમ બે પ્રકારની વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરી છે અને ત્યાં એ બેનો સંબંધ થાય છે ત્યારે ઉજ્જ્વળતા, પ્રકાશ, ગતિઆદિ કાર્યો થઈ શકે છે. એકલી ધન વિદ્યુત દીપક કરી શકતી નથી, આગગાડી કે મીલ ચલાવી શકતી નથી, કે કોઈ પણ ઉપયોગી કાર્ય સાધી શકતી નથી. પણ જ્યારે ઋણ વિદ્યુતનો પ્રવાહ તેને મળે છે ત્યારે જ એ સર્વ કાર્યોનો સહજ ઉદ્ભવ થાય છે. મનુષ્ય પ્રજામાં સ્ત્રી અને પુરુષ એમ દૈતનું સર્જન થયું છે. તેમાં એકલી સ્ત્રી ગર્ભધારણ કરી શકતી નથી. કોઈ અપવાદરૂપ પ્રસંગે એકલી સ્ત્રીને ગર્ભધારણ થાય છે તો તે બાલક અસ્થિઆદિથી રહિત હોવાથી મોટું થતું નથી અને ગર્ભમાં જ મરણ પામે છે. પણ જ્યારે પુરુષનો સંબંધ થાય છે ત્યારે જ સર્વ પ્રકારે વિસ્મય પમાડે એવી મનુષ્ય પ્રજા ઉત્પન્ન થાય છે. આ જ નિયમ તિર્થંક્ર પ્રાણીઓમાં પણ ચાલે છે. વનસ્પતિવર્ષમાં પણ સ્ત્રી અને પુરુષ એવા બે ભેદ હોય છે અને એ બે તરવોનો સંબંધ થાય છે ત્યારે જ તેમાંથી અન્ય વનસ્પતિ ઉત્પન્ન થાય છે. કોઈ કોઈ વનસ્પતિમાં એ બંને તરવો બેમાં રાખવામાં આવ્યાં છે તો ઘણામાં એ લિન્ન લિન્ન રેંચાને સ્થાપવામાં આવ્યાં છે. છતાં બંનેમાં એ બેનો સંબંધ થાય છે ત્યારે જ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. આખા વિશ્વમાં સર્વ દૈતપ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખીશું તો યુગ્મનો સંબંધ યતાં જ ફલની ઉત્પત્તિ થતી ઉપલબ્ધ થતી જણાશે. આ નિયમપ્રમાણે પરમાત્માએ આંતરમન અને બાહ્યમન એ બેની સૃષ્ટિ કરી છે તે બેનો ઉપયોગ થવા માટે જ છે. જો એક ઉપયોગી હોય અને બીજું નિરુપયોગી હોય તો પ્રથમ તો તેની સૃષ્ટિ જ પરમાત્મા કરત નહિ. ઉદાહરણ અથવા વિદાસ (evolution) ના નિયમપ્રમાણે કહીએ તો જે નિરુપયોગી છે તેનો ઉત્પેદ જ

“ઉચિતમત્તી વિદ્યમાનતા” થવા માટે ચાલતા સંગ્રામમાં થઇ જાત. તેથી બને મન વિદ્યમાન રહ્યા છે, વિકાસ પામતા ચાલતા આત્મા છે અથવા સર્વજ્ઞ અને પરમકારણિક પરમાત્માવડે સજ્જા છે તે જ એ બનેની ઉપયોગિતા દર્શાવે છે. બને મન પોતપોતાનાં કાર્યોને ઉત્પન્ન કરી શકે છે પણ એમાંથી થતાં મહા ફ્લો તો એ બેનો સંબંધ થાય છે ત્યારે જ ઉદ્ભવે છે. એ બેની વચ્ચે કેવા પ્રકારનો સંબંધ કરવો અને ક્યાં ક્યાં કાર્યોને કેમ કરાવવાં એનું વિવેચન આગળ વિસ્તારથી આવશે. છતાં અત્ર સૂચવવાનું એટલું જ છે કે આંતરમન જેમ બાહ્ય મન કેવલ નિર્વ્યાપાર થઇ રહે છે ત્યારે જેમ પોતાના કાર્યોને કરે છે તે જ પ્રમાણે બાહ્ય મન સવ્યાપાર હોય છે એવી જાત્ર દશામાં પણ પોતાનાં કાર્યોને કરે છે અને વ્યાવહારિક મનુષ્યોમાંંટે એ કાર્યો વિશેષ ઉપયોગનાં છે; આંતર મનના ધર્મોના લાભ લેવા મનુષ્યે ગાંડા થવાની જરૂર નથી, જ્વરગ્રસ્ત થવાની જરૂર નથી, તથા સદા હીપ્નોટીઝમના પ્રયોગની જરૂર નથી પણ જાત્ર દશામાં પણ એનો લાભ લઈ શકાય છે.

૩૧. કારપેન્ટર પોતાના Mental Physiology નામના ગ્રંથમાં જણાવે છે કે એક સમયે એક બેન્કના મેનેજરની પાસે ટીજ્જેરીની જે બેવડી કુચી રહેલી હતી તે ખોલાર્થ મળે. એ બેવડી કુચી તે માસ્તર કી હતી અને તેથી સર્વ ટીજ્જેરી અને ટેબલની કળને લાગતી હતી. આવી કુચીને મૂકવાનું સ્થાન એવું હોયું જ્યાં એક મેનેજરને જ જ્ઞાત હોય અને અન્યને હાથે નહિ આવે તેવું હોય. તેથી એ કુચીની શોધ એવાં સર્વ સ્થાનમાં કરી પણ તેનો પત્તો લાગ્યો નહિ. આ ઉપરથી કોઇએ એ કુચી ચોરી લીધી છે એ અનુમાન થયું. એ અનુમાન થતાં સર્વ ટીજ્જેરી વગેરે તપાસી પણ તેમાંથી કોઇ પણ ચોરી થયેલી જણાઇ નહિ. તેથી એવું અનુમાન થયું કે હજી મુઠ્ઠી ચોરી થઇ નથી પણ જોણે એ કુચી ચોરી લીધી છે તે હવે પછી ટીજ્જેરી વગેરેમાંથી ચોરી કરવા ધારે છે અથવા ચોરી કરી જશે. તેથી એ બેન્કના સર્વ નોકરોની વિવિધ પ્રકારે તપાસ કરવામાં આવી. પણ કોઇએ કુચીના સંબંધમાં જણાવું જણાવું નહિ. છેવટે લંડનથી છૂપી પોલીસના ડીટેક્ટીવને ખોલાવવામાં આવ્યો અને તેણે સર્વની વિવિધ પ્રકારે જડતી લીધી, તપાસ કરી, પણ તેને મળેલા ખુલાસાથી તેની ખાતરી થઇ કે એમાંથી કોઇએ પણ એ કુચી લીધી નથી. આ ઉપર એ અમલદારે એ એકસ અનુમાન કર્યું કે આ મેનેજરે પોતે જ એ કુચી ગમે ત્યાં મૂકી દીધી છે પણ એ ખોવાઇ છે એ લયને લીધે એનું મન અત્યંત ગભરાટમાં પડ્યું છે અને ચાંચલ્યાળું થયું છે તેથી એને યાદ આવતું નથી. આ ઉપરથી એણે એ મેનેજરને જણાવ્યું કે એ કુચી કોઇએ ચોરી નથી પણ તમે જ કોઇ સ્થાને મૂકી દીધી છે. માટે તમારે એને માટે ગભરાટ નહિ કરવો. હું તથા બીજા પોલીસ અમલદારો આહિં રહીશું અને કોઇ પણ એ કુચી લઇ શકશે નહિ. તમે એ કુચી જડી જ છે એમ ધારી સ્વસ્થ બેસો અને રાત્રે સ્વસ્વપણે નિદ્રા લો. સ્વસ્થ નિદ્રા તમને હવે આવશે જ અને નિદ્રાથી જાગ્યા થશે એટલે તમને તરત જ એ કુચી ક્યાં મૂકાઈ છે તે સ્મરણમાં આવી જશે. મેનેજરને એ વચનથી શાન્તિ થઇ અને એમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રાતઃકાલે જાગ્યા થતાં જ એ કુચી અચૂક સ્થળે મૂકી છે એ સ્મરણમાં આવ્યું. એ સ્થાન અપરિચિત હતું તેથી ત્યાં શોધ જ થઈ નહોતી.

આ પ્રસંગ આંતર મનના બે ધર્મોને અતિ સ્પષ્ટ કરે છે. જ્યારે ગભરાટ થતો હતો ત્યારે બાહ્ય મન વિક્ષિપ્ત દશામાં હતું અને એ આંતર મનનો સ્વર જે અંદરથી થયા કરતો હતો તેને શ્રવણ કરવાનો યોગ આવતો નહોતો. નિદ્રા આવી જવાથી એ વિક્ષેપ મટી ગયો એટલે પ્રાતઃકાલે એ સ્વરનું સ્પષ્ટ શ્રવણ થતાં કુચ્ચીની ઉપસંગ્રહિ થઈ છે. વળી જ્યારે કુચ્ચી તે સ્થાને મૂકી હતી ત્યારે બાહ્ય મને અનવધાનને લીધે તેનું અહંણુ કંઈ નહોતું પણ આંતર મનમાં તેની સ્પષ્ટ છાપ પડી હતી. તેથી એ છાપને ચોગ્ય સ્થિતિ થતાં એ મને પ્રકટ કરી જ્યારે નિદ્રાના સમય થયો ત્યારે પોલીસ અમલદારે કરેલું દોતન નિર્બાધ-પણે કામ કરવા લાગ્યું હતું. સ્વસ્થ નિદ્રા આવી જશે તથા નિદ્રાથી જાગ્યત્ થતાં તમને સ્મરણ થશે એ પ્રકારનાં બે દોતનો એ મેનેજરને આપવામાં આવ્યાં હતાં અને એ બંને દોતનોનું આંતર મને અહણુ કરી લીધું હતું તેથી એ બંનેની અસર એને જણાઈ અને કુચ્ચી શોધી કઢાઈ. આથી કાછનું પણ વિસ્મરણ ક્યારે થાય છે તથા એવું વિસ્મરણ થાય ત્યારે શું કરવું એ સ્પષ્ટ સમજાય છે. અનવધાન રાખવું, જે કામ કરવું તેના પ્રતિ ધ્યાન ન આપવું પણ એક તરફથી એક કામ કરવું અને તે દાણે મનને ખીજામાં બ્રમણ કરાવવું એ સંસ્કારનું અગ્રહણ કરનાર છે અર્થાત્ એ સ્થિતિ તે કરતા કામની છાપ પડવા દેતી નથી. આમ થવાથી બાહ્ય મનને તેનું વિસ્મરણ થાય છે. છતાં આંતર મનમાં એ છાપ પડે છે. પણ તેને અભિવ્યક્ત ન થવા દેનાર કારણ ચિન્તા, આતુરતા, ગભરાટ છે. માટે એને સર્વથા ત્યજવા જોઈએ. અનેક વિદ્યાર્થીઓ કે જેમણે સારો અભ્યાસ કરેલો હોય છે છતાં પરીક્ષા સમયે આ પ્રકારના મિથ્યા ગભરાટથી સર્વ બૂલી જાય છે. તેથી પ્રથમ આ ગભરાટને ન થવા દેવો પણ વિસ્મરણના સમયે બાહ્ય મનને શાન્ત રાખવું એ પ્રથમ કર્તવ્ય છે. એટલાથી જ અપેક્ષિત વસ્તુનું સ્મરણ ન થાય તો તેવે સમયે બાહ્ય મનને અને આંતર મનને સંબંધવાળાં કરવા ધટે છે. બાહ્ય મન પાસે પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી આંતર મનને દોતન અપાવવું ધટે છે કે તું અમુક વસ્તુનું મને સ્મરણ કરાવશે. આમ થતાં આંતર મન દોતનને વશ વર્તે છે તેથી એ દોતનવશાત્ એ અવશ્ય સ્મરણ કરાવે છે. એ દોતન આપવું એ આંતર મનને ઉત્કેરવાનું કામ છે. જેમ યદુત્ આદિ શરીરના અવયવો પોતાનું કામ જોઈએ તેવી રીતે કરતાં નથી ત્યારે તેમને ઉત્કેરવામાં, ઉત્તેજિત કરવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે આંતર મનને આ રીતે દોતનથી ઉત્કેરવાની જરૂર રહે છે. પણ એ દોતન પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી આપવાનું રહે છે. શ્રદ્ધા લૂટી રાખવી એનો અર્થ એ છે કે સંશય રાખવો, તે તે કાર્યમાં સંદેહ રાખવો. અને એનો અર્થ એ થાય છે કે આંતર મનને બે વિરોધી દોતન આપવાં. આમ થવાથી ધૃષ્ટિત કાર્ય ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. આંતર મનના સા-અર્થને ન જાણવાથી જ પ્રજાને સંશય કે શ્રદ્ધાની ન્યૂનતા થવાનો યોગ આવે છે. આંતર મનની અહણુ શક્તિ અરબક્ષિત છે, તથા તેની સ્મરણ શક્તિ પૂર્ણ છે એને સ્પષ્ટપણે જાણનારને કદાપિ અશ્રદ્ધા થતી નથી.

ઈશ્વરને પ્રત્યક્ષ કર્યાવિના આ જગત્માં જે કાંઈ કરવામાં
આવ્યું હોય છે તે નિરર્થક છે.

પદ. ગઝલ.

જગતના નાથને જોયા-વિના સહિ ધૂળધાણી છે,
પ્રભુ નિરખ્યાવિના નયને, ઉભી ચોરાશી ખાણી છે.
થયું શું મહેલ બાંધ્યાથી, થયું શું ઉંચું બાધાથી,
થયું શું દ્રવ્ય સાધ્યાથી, સ્ત્રી જે ભવની ધાણી છે. જગતનાં
ધરી વસ્ત્રો ફડાં અંગે, લઈ મિત્રાદિને સંગે;
કર્ધા બગીમાં બધે રંગે, મહત્તા ના ગણાણી છે. જગતનાં
ભલે વ્યાખ્યાન બહુ કીધાં, ભલે અંથો રચ્યા ચુંદા;
ભલે કાવ્યો ઘણાં ગુથ્યાં, વલોંચું તોય પાણી છે. જગતનાં
વિલોકયું ક્રાન્સ ને ઇલાંડ, વળી જાપાન સ્વીટ્ઝર્લૅન્ડ;
અમેરિકાનું ન્યુ ઇંગ્લૅન્ડ, નકામી દૃષ્ટિ તાણી છે. જગતનાં
પ્રભુ છે પ્રાણથી પાસે, નયનસંસુખ તથા વાંસે;
દશે દિશ સકળ રથળ વાસે, જુએ પણ કો ન પ્રાણી છે. જગતનાં
નદીઓ સ્વર્ણના રસની, નિરંતર આંગણે વહેતી;
અહે જીવ તે ન સંપત્તિ, અહે પણ કોઈ કાણી રહે. જગતનાં
છતે. નેત્રે નથી જોતા, મણિ ત્યજી કાચમાં મહોતા;
મરણપર્યંત રહે રોતા, મતિ બ્રમમાં શું ચાણી છે. જગતનાં
વિરલ કો કમર કસી મચતા, પ્રભુને પ્રકટ તે કરતા;
અચલ પદ સઘ તે કરતા, ખરી તેની કમાણી છે. જગતનાં

માનસ રસાયન

અથવા

યૌવન પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા વર્ષના પૃષ્ઠ ૪૫૪ થી.)

એંશી વર્ષની ઉમરના હોય કે વિશ વર્ષની ઉમરના હોય તોપણ સર્વ મનુષ્યોનાં
આંતર મનમાં વૃદ્ધાવસ્થાને ઉત્પન્ન કરવાનો સ્વભાવ રહેલો હોય છે. આથી કરીને જે મા-
બાપોમાં ઘટપણનાં ચિહ્નો દેખાવા માંડ્યાં હોય છે, તેમની પેઠે તરત જ યુવાન માતાપો

૧ વસી રહ્યા. ૨ કાણી કોડીને ગ્રહે છે.

પણ પોતાનાં બાળકોમાં વૃદ્ધાવસ્થાને ઉત્પન્ન કરનારી આ મનુષ્યપ્રજાની ટેવનું સ્થાપન કરે છે. આથી યુવાવસ્થાને ઉત્પન્ન કરનારી ટેવ પોતાનાં બાળકોમાં સ્થાપવાને પોતાનામાં સામર્થ્ય આવે તે પહેલાં સઘળાં મનુષ્યોએ પોતાનાં આંતર મનમાંથી વૃદ્ધાવસ્થાને ઉત્પન્ન કરનાર આ માનવ સ્વભાવ સંપૂર્ણ નિર્મૂળ કરવો જોઈએ.

જે માથાપો પોતાનાં શરીરમાંથી વૃદ્ધાવસ્થાને ઉત્પન્ન કરનાર સ્વભાવનો અંશતઃ નાશ કરવામાં વિગ્ન થાય છે, તેઓ પોતાનાં બાળકોને સામાન્ય મનુષ્યોનાં બાળકો કરતાં પોતાનામાં યૌવનનું બળ વધારે લાંબો સમય ટકાવી રાખવાનું સામર્થ્ય મૂકે છે; પરંતુ સઘળાં માથાપો આ સ્વભાવનો સંપૂર્ણ જય કરી શકે એમ છે, અને આવો સંપૂર્ણ જય કરવાના નિશ્ચયપૂર્વક જ સઘળાં માથાપોએ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

આંતર મનપાસે જે કંઈ કરાવવાની આપણી ઇચ્છા હોય તે તેને સૂચવવાનો પ્રયેક પ્રયત્ન, આંતર મનમાં તે કાર્ય કરવાનું સામર્થ્ય છે, એવા દૃઢ વિશ્વાસપૂર્વક કરવો જોઈએ. આંતર મનમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા ધરવાથી, આંતર મનનાં અગાધ સામર્થ્યોસાથે આપણો સંબંધ થાય છે, અને ત્યારે આ સામર્થ્યોસાથે આપણો સંબંધ થાય છે ત્યારે એવો એક પણ ઉદ્દેશ નથી કે જે આપણે ન સિદ્ધ કરી શકીએ.

આંતર મનઉપર કોઈ પણ વિચાર અથવા ઇચ્છાનો યથાર્થ સંસ્કાર પાડવાને માટે તે વિચાર ખરો છે, એવી બાજુ મનની દૃઢ ખાતરી થવી જોઈએ એટલું જ નહિ, પરંતુ તે વિચારના સ્વરૂપનું અને ઉદ્દેશનું બાજુ મનને ઉંડું ભાન થવું જોઈએ; અને શ્રદ્ધાના જેવો મનનો એવો કોઈ પણ શુભ નથી કે જે આ બે અગત્યના ધર્મોને પૂર્ણપણે પ્રકટાવે. આથી કરીને આંતર મનને કેળવવાનો પ્રયેક પ્રયત્ન, કશાથી ન ચડે એવી અત્યંત પ્રયત્ન શ્રદ્ધાથી સર્વાંગ જ્ઞાનગ્રાંથ હોવો જોઈએ.

શરીર નિરંતર નવું રચાયા જ કરે છે, એ સત્ય વાતને લીધે, શરીરમાં યૌવનનાં તત્ત્વોને અખંડ ઉત્પન્ન કર્યાં કરવાનું આંતર મનને શક્ય થાય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ મનુષ્યશરીરમાં શેડો પ્રયેક વસ્તુમાં નિરંતર સુધારો કરવાનું પણ તેથી તેને શક્ય થાય છે.

આથી યૌવનનાં તત્ત્વોને શરીરમાં ઉત્પન્ન કરવાની આંતર મનને ત્યારે પ્રેરણા કરવામાં આવે ત્યારે તેને સૌંદર્યનાં અને શારીરિક પૂર્ણતાનાં તત્ત્વો ઉત્પન્ન કરવાની પણ પ્રેરણા કરવી જોઈએ, તમારા મનની કલ્પના પહેાંચી શકે ત્યાંથી શારીરિક સૌંદર્યનો પૂર્ણમાં પૂર્ણ વિચાર તમારા આંતર મનઉપર અંકિત કરો, અને તે સૌંદર્યનાં તત્ત્વો તમારા સ્થૂળ શરીરના પ્રયેક અણુમાં ઉત્પન્ન થવાની અને બહાર પ્રકટવાની ઉંડી લાગણીથી ઇચ્છા કરો.

તે જ પ્રમાણે તમારી વ્યક્તિને અધિક અને અધિક ઉદ્દૃષ્ટ કરવાની, તમારા ચારિત્ર્યને અધિક અને અધિક વિશુદ્ધ અને બળવાન કરવાની, અને તમારી શુદ્ધિને અધિક અને અધિક તેજસ્વી કરવાની તમારા આંતર મનને સૂચના કરો. અને તમારા આંતર મનમાં આમ કરવાનું સામર્થ્ય છે, એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક આ પ્રયત્ન સર્વદા કરો.

ત્યારે ત્યારે તમે તમારા પોતાના સંબંધમાં વિચાર કરો ત્યારે ત્યારે મનથી તમને પૂર્ણ આનંદજનની, યૌવનની અને સામર્થ્યની મુર્તિરૂપ લાગે, અને તમારી આ મુર્તિમાં તમારી કલ્પના પહેાંચે તેટલું સર્વોત્તમ સૌંદર્ય ધારે.

તમારા સંબંધમાં તમે કશુંયે આ વિચારે તમારે નિત્ય તમારા આંતર મનઉપર અંકિત

કરવું જોઈએ; અર્થાત્ મનમાં આ ચિત્રને આરૂઢ રાખીને, ઉંડી લાગણીથી આંતર મનનો વિચાર કરવો, અને આ ચિત્રનાં તત્ત્વો આંતર મન પોતાનામાં પ્રહણ કરી લે છે, એવું જાન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો.

આંતર મનઉપર યથાર્થ અંકિત થયેલું પ્રત્યેક માનસ ચિત્ર મનુષ્યના શરીરમાં પાછું પ્રકટે છે, કારણ કે એવો એક નિયમ છે કે આંતર મનઉપર જે કંઈ અંકિત થાય તે વિકાસને પામીને શરીરમાં બહાર પ્રકટે.

આ ચિત્રની સૃષ્ટિમાં મનથી રહેવાથી આંતર મનમાં આ ચિત્રનું યથાર્થ સ્વરૂપ અંકિત થવામાં આશ્ચર્યકારક સાહાય્ય મળે છે; અને જ્યારે આરોગ્ય અને યૌવનની સૃષ્ટિમાં મન પોતાને રહેતું કલ્પે છે ત્યારે મુખ્યત્વે કરીને આમ બન્યાવિના રહેતું જ નથી.

કોઈ અમુક સ્થિતિમાં મનવડે રહેવાથી આપણે તે સ્થિતિને આંતર મનમાં ઉતારીએ છીએ. જે સ્થિતિનો આપણે ઉપભોગ કરીએ છીએ તે સ્થિતિ આપણા આંતર મનઉપર અંકિત થવાવિના રહેતી જ નથી. આથી યૌવનના વિચારમાં અખંડ રહેવાથી આપણા શરીરમાં યૌવનનાં તત્ત્વોને આંતર મનપાસે આપણે અખંડ સંભળીએ છીએ.

દર વર્ષે હું ઘરડો થતો જાઉં છું, એવા નિશ્ચયપૂર્વક જીવન ગાળવાથી આપણે આપણા આંતર મનને આપણને તે પ્રતિવર્ષ અધિક અને અધિક ઘરડા દેખાડે, અને અધિક અધિક ઘડપણનું જાન કરાવે, એવી પ્રેરણા કરીએ છીએ; અને પ્રત્યેક મનુષ્ય જો કે મુખ્યત્વે કરીને ટેવના બળને લીધે આમ કરે છે તોપણ ધણુંબધું આવું જ વર્તન કરે છે. આથી તે તેના આંતર મનને વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રકટાવવાનો અભ્યાસ પાડે છે; પરંતુ આંતર મનને યોગ્યરીતે પ્રેરણા કરવાથી અખંડ યૌવનને પ્રકટાવવાનું કાર્ય પણ તેટલું જ સહેલું છે.

જ્યારે યૌવનને ઉત્પન્ન કરવાનો, અને આખા શરીરમાં યૌવનને દર્શાવવાનો આંતર મનને અભ્યાસ પડી જાય છે, ત્યારે ઘડપણને ઉત્પન્ન કરવું તે બંધ પડે છે, અને તેમ થતાં પછી તે, શરીરને નિરંતર નવા કરવાની જે ક્રિયા શરીરમાં ચાલે છે, તેની આડે આવતું નથી; ઊલટું તે ક્રિયામાં તે મદદ કરે છે.

વાળ ધોળા થવાની જે ઉમરે મનુષ્યો આશા રાખે છે તે ઉમરે વાળને ધોવા થવાની જે ટેવ પડી છે, તે ટેવનો શરીરમાંથી નાશ કરવાને માટે, આંતર મનને વાળનો સ્વાભાવિક રંગ રાખી રહેવાની પ્રેરણા કરે.

વાળનો રંગ ધોળો થવા માંડ્યો હોય તેટલા ઉપરથી કોઈએ આ ક્રિયાને આચારમાં મૂકતાં સંશય ધરવાનું પ્રયોજન નથી. મનના વ્યાપારો શરીરમાં રાસાયનિક ફેરફાર ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ છે; શરીરઉપર પડેલા ધોને રૂઝાવવાનું કામ. કુદરતને જેમ જરા પણ કહિન નથી તેમ વાળનો મૂળ કુદરતી રંગ પાછો આણીતાં તેને જરા પણ કહિન નથી. પરંતુ મનુષ્યનામાં સુધારા તથા ફેરફારો આંતર મનદ્વારા જ કરી શકાતા. હોવાથી આપણે આપણા વાંછિતાર્થને સિદ્ધ કરવાને માટે આંતર મનને જ પ્રથમ પ્રેરણા કરવી જોઈએ.

વાળનો કુદરતી રંગ રાખી રહેવાની આંતર મનને પ્રેરણા કરવાને માટે, તે રંગનું અને તેટલું સ્પષ્ટ ચિત્ર મનમાં રચો; પછી ઉંડી લાગણીસાથે આ ચિત્રના ખરા ભાવને આંતર મન ઉપર અંકિત કરો; અર્થાત્ તે રંગના વાસ્તવિક તત્ત્વઉપર અથવા તેના આંતર જીવનઉપર

તમારી વૃત્તિને એકાગ્ર કરો, અને તે એકાગ્રતાયુક્ત વિચારને આંતર મનઉપર અંકિત કરો.

ત્યાં રંગ બદલાવાની શરૂઆત થઈ નથી, ત્યાં આંતર મન વાળના કુદરતી રંગનું સંરક્ષણ કર્યા જ કરે છે, એવી પૂર્ણ શ્રદ્ધાયુક્ત મનની સ્થિતિ રાખવી, એટલું જ બસ છે, પણ ત્યાં રંગ બદલાવાની શરૂઆત થઈ ચૂકી છે ત્યાં પૂર્વના જેવો રંગ પાછો આણવાને માટે નિત્ય આ વિષયઉપર ખાસ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

વળી વાળના સ્વાભાવિક રંગનું સંરક્ષણ કરવાને માટે હૃદયઉપરાંત માનસ વ્યાપાર, સખત ચિંતન, બળાહારપૂર્વક ચિંતન, અર્પણ, ચિંતા, ભય અને એવી જ પ્રતિકૂળ માનસ સ્થિતિઓનો ત્યાગ કરવાની અગત્ય છે.

આખા શરીરમાં ધોળકને નિરંતર રાખી રહેવાને માટે પણ ઉપર કહ્યું તેમ કરવું અગત્યનું છે; સર્વ પ્રકારની માનસ સ્થિતિઓ અનુકૂળ અને અવિરોધી હોવી જોઈએ, અને સઘળી શારીરિક સ્થિતિઓ આરોગ્યાવદ્દ હોવી જોઈએ.

મનની અનુકૂળ તથા અવિરોધી સ્થિતિઓને તેમ જ શરીરની આરોગ્યાવદ્દ સ્થિતિઓને સંપાદન કરવાને માટે જે સઘળું કરવાનું છે તે એ કે તેમને ઉત્પન્ન કરવાની આંતર મનને પ્રેરણા કરવી; આંતર મનમાં તેમને ઉત્પન્ન કરવાનું સામર્થ્ય છે.

ધનંજય પરિણામે આંતર મન પ્રકટાવશે જ એવી દૃઢ ખાતરીથી આંતર મનમાં પ્રેરણા કરવા માટે ત્રણ મુખ્ય અગત્યની બાબતોઉપર અત્યંત ધ્યાન આપવાનું છે. પ્રથમ તો જે ધનંજ આંતર મનઉપર અંકિત કરવાની હોય તેનું મનમાં સ્પષ્ટ સ્વરૂપ બાંધવું જોઈએ; બીજું, આ ધનંજને એકાગ્રતાપૂર્વક આંતર મનઉપર અંકિત કરતી વખતે મનનો અત્યંત ઉંડામાં ઉંડો લાગણીવાળો ભાવ હોવો જોઈએ; અને ત્રીજું, શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં આંતર મનનું અસ્તિત્વ ખરેખર છે, એવું ભાન કરવું જોઈએ.

આંતર મન આખા શરીરમાં રહેલું છે, અને તેનું સુદૃઢ માનસ ઇવનતત્વ પ્રત્યેક અણુમાં વ્યાપી રહ્યું છે; સ્વરૂપમાં મનુષ્યના પ્રત્યેક અણુમાં વ્યાપી રહેલી તે એક અત્યંત મહાન આંતર માનસ સૃષ્ટિ છે. આથી આંતર મનઉપર કોઈ વિચારને અંકિત કરવાનો પ્રયત્ન કરતી વખતે બાહ્ય ઇવનમાં વ્યાપી રહેલા સુદૃઢ ઇવનમાં વૃત્તિને એકાગ્ર કરવી જોઈએ.

ત્યારે બાહ્ય મન આંતર મનના સુદૃઢ ઇવનનું ભાન કરે છે ત્યારે આંતર મનના સામર્થ્યસાથે બાહ્ય મનનો વિચાર સંબંધવાળો થાય છે, અને આ સંબંધસમયે, બાહ્ય મન, આંતર મનપાસે જે કંઈ કરાવવાની ઇચ્છા કરે છે તે, આંતર મન કરવા માટે છે.

બાહ્ય મનમાં ત્યારે ત્યારે ઉંડી લાગણી થાય છે ત્યારે ત્યારે આ સંબંધ હંમેશાં થાય છે; અને શ્રદ્ધા અને ઇચ્છાના સંયુક્ત વ્યાપારથી અર્થાત્ આંતર મનઉપર વાંછિતાઈને અંકિત કરવાની ઇચ્છા અને આંતર મનઉપર જે કંઈ કરવાનું અંકિત કરવામાં આવે છે તે કરવાનું તેનામાં સામર્થ્ય છે, એવી પૂર્ણ શ્રદ્ધા, એ બંને ત્યાં સાથે પ્રવર્તતાં હોય છે ત્યાં આ ઉંડી લાગણી ઉત્પન્ન થવાવાના કદી રહેતી જ નથી.

સુખસાધક વિદ્યા.

(અનુસંધાન ગયા વર્ષના પૃષ્ઠ ૪૫૮ થી.)

(૧૧)

માનસિક સાહાર્ય.

એક પ્રસંગે પ્રવાસમાં નગરબહાર ફરવા જતાં લેખકની દષ્ટિએ એક મોટો બાગ પડ્યો. મનુષ્યોઉપર પ્રેમની લાગણીવિનાના કોઈ શ્રીમાન્ પુરુષનો ને હોય એમ સ્પષ્ટ જણાતું હતું. પ્રત્યેક દરવાજે મોટે અક્ષરે અંગ્રેજીમાં, ગુજરાતીમાં તથા મરાઠીમાં લખ્યું હતું કે : 'અંદર કોઈએ પ્રવેશ કરવો નહિ; ' પ્રવેશ કરવાની સખ્ત મના છે. '

બાગમાં પાસે જ એક સુંદર નાનું તળાવ હતું. ત્યાં કિનારે એક મોટું પાટીયું માર્યું હતું, અને તેના ઉપર લખ્યું હતું કે ' અંદર નહાવાની તથા લુગડાં ધોવાની સખ્ત મના છે. ' પ્રાણિમાત્રના ઉપભોગને માટે પરમેશ્વરે બનાવેલા આ જગતના એક નાના જમીનના ટુકડાનો, મનુષ્યોના રચેલા કાયદાને આધારે આ મનુષ્ય માનસિક હતો, અને તે ટુકડાનો તે પોતે જ એકલો ભોક્તા થાય, અને બીજા કોઈને તેનું એક તિલમાત્ર પણ સુખ ન મળે, એવી આ-મનુષ્યની દૃઢ ધૃતિ હોય એમ જણાતું હતું. પા પૃથ્વીનું કે અર્ધી પૃથ્વીનું તેને સ્વામિત્વ મળ્યું હોત તો તેટલા ભાગને તે એકલો જ બાથમાં ધાલીને બેસી રહેત, અને અન્ય સર્વને તેમાંથી હાંકી કાઢત.

આખા દિવસના અમથી થકિલા અનેક મનુષ્યોને સાંજે આ મનોહર તળાવની પાળ-ઉપર બેસીને ત્યાં વહેતી પવનની મંદ મંદ શીતળ લહરીઓથી પોતાનો થાક ઉતારવાનું મન થાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ તેના ધણીની બાગમાં પ્રવેશવાની જ જ્યાં સખ્ત મના ત્યાં, પાળસુધી આવવાની તો કોની જ હિંમત આવે !

કદાચ પૂર્વે કોઈએ તેનાં વૃક્ષોને હાનિ કરી હશે, અને તેથી તેણે આવાં પાટીયાં માર્યાં હશે. પરંતુ આવી સખ્ત મનાનાં પાટીયાં મારવાને બદલે, ' મહેરબાની કરીને કોઈએ ટુસ તોડવાં નહિ, અને વૃક્ષોને અડધું નહિ ' એવાં પાટીયાં માર્યાં હોત, તોપણ તેના હેતુ સરી શકત. આમ છતાં તેણે આવાં પાટીયાં મારવાં જ જોઈએ, એવી તેને કોઈથી ફરજ પાડી શકાય, એમ નથી. તે બાગ તથા તળાવ વગેરે મિલકત, તેના સ્વામિત્વની હતી, અને કાયદાપ્રમાણે કોઈને પણ તેમાં ન આવવા દેવાનો તેને પૂર્ણ હક હતો. એમ છતાં આ સં-બંધમાં એક વિચાર કરવાજોવો છે.

આ બાગની ખરી કિંમત કોના વડે હતી ? તે શ્રીમાન્ પુરુષવડે કે તે નગરમાં વસતાં મનુષ્યોવડે ? ધારો કે તે નગરને ત્યાંથી દૂર લેઈ જવામાં આવે; ધારો કે તે શ્રીમાન્ પુરુષના સઘળા પાંડેશીઓ અન્ય સ્થળે જઈને વસે; અને ધારો કે તે બાગની આબુઆશુ પાંચસે કોશસુધી તે શ્રીમાન્ પુરુષવિના. એક જીવતું ચક્ર પણ નગરે ન પડે, તો પછી તે શ્રીમાન્ની શી દશા થાય ? તેનાં સખ્ત મનાનાં અને ચેતવણીનાં પાટીયાંને પછી શો ઉ-પયોગ ? કોઈ પણ ત્યાં આવવાનું નહિ, અને તેથી તે સર્વ તેને છોડી દેવાં પડે; પણ તેના બાગની કિંમત કોડીની થઈ જવાની. એમ થતાં જળ તથા ધુલનું કોઈ ગ્રાહક મળવાનું નહિ. તેના બાગની બ્વરચા રાખનાર નોકરો તેને મળવાના નહિ. તેના પોતાના નિર્વાહનાં તથા

સુખનાં સાધનોના પણ તેને સાંસા પડવાના. તેના ગાડી, ઘોડા વગેરે સર્વ, તથેશ્વરનાં સંભાળવિના વિનાશને જ પામવાના.

જે મનુષ્યોને પોતાના બાગનું સુખ લેતા તે અટકાવે છે, તે મનુષ્યોને લીધે જ આજે તે શ્રીમાન્ થયો છે, અને તે મનુષ્યોને લીધે જ આજે તે વિવિધ વિભવો ભોગવે છે. તેના સુખનો સઘળો આધાર તેની આજીઆજી વસતાં મનુષ્યો જ છે; અને તોપણ તેમની સાથે માયાળુ વર્તન ચલાવવાને બદલે તે દુષ્ટતાભરેલું વર્તન ચલાવે છે. આવા વર્તનથી તેના અંતરમાં વરતુત: તેને સુખનું ભાન થતું હશે કે કેમ તે સંશયભરેલું છે. પોતાના જાતિગૃહ-ઝોસાથે શારીરિક કે માનસ સહવાસ જેઓ નથી ઝેવતા, તેઓ કવચિત્ જ યથાર્થ સુખના ભોક્તા થાય છે.

પરમાર્થમાં પ્રવેશોલા અનેક મનુષ્યો આ શ્રીમાન્ મનુષ્યના જેવા જ હોય છે. તેઓ પોતે પ્રાપ્ત કરેલા સદ્વિચારનો અને જ્ઞાનનો એકલા જ ઉપયોગ અને ઉપયોગ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને અન્યને તેની મર્યાદામાં કદી પણ આવવા દેતા નથી. તેઓ પોતે પોતાને શુદ્ધ નિરામય અઘરવરૂપ ગણે છે, પરંતુ પોતાની આજીઆજીના સર્વ મનુષ્યોને હલકા તુચ્છ હોયો ગણે છે. તેઓ પણ અઘરવરૂપ છે, એવી ઉચ્ચ દષ્ટિ તેમનામાં તેઓ પ્રકટાવવાનો કદી પણ પ્રયત્ન કરતા નથી. 'એ સાળો દરામખોર છે, એ સાળો ચોદો છે, એનામાં બે કોડીની પણ આજ્ઞ નથી, એ બિચારો પામર વિાથી હવડો છે' આવાં આવાં વચનો અન્ય મનુષ્યોને માટે તેમના હૃદયમાં રમી રહ્યાં હોય છે. તેમને પોતાને સુખને લેવાનો જે સદ્વિચાર અથવા જ્ઞાનરૂપી બાગ, તેમાંથી સર્વ મનુષ્યોને તે વેગળાં ને વેગળાં રાખે છે. તેઓ જાણતા નથી કે આ મનુષ્યોને પોતાના જ્ઞાનની મર્યાદામાં ગણવાથી અર્થાત્ તેમનામાં પણ અજ્ઞાનહિત કરવાથી જ તેઓ 'અજ્ઞાનહિત'ના વાસ્તવિક સુખ ભોગવી શક્યા સમર્થ થાય છે.

આપણે જુદી જુદી વ્યક્તિઓ છતાં પણ એકએકથી નિરાળા નથી; સર્વ એકબીજાની સાથે અત્યંત નિકટના સંબંધવાળા છીએ. મારા સુખમાં તમારું સુખ રહેલું છે, અને તમારા સુખમાં મારું સુખ રહેલું છે. ધનાદિ પદાર્થોના મનુષ્યો અન્યોઅન્યને વિભાગી કદાચ ન કરી શકે, પરંતુ માનસિક સાદાપ્ય પ્રત્યેક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યને આપી શકે, એમ છે. અને એક મનુષ્ય પોતાનામાં જેવી ઉચ્ચ ભાવના કરે છે, તેવી જ ત્યારે તે બીજા મનુષ્યમાં કરે છે, ત્યારે તે તેને ઉચ્ચ થવાની માનસિક સાદાપ્ય આપે છે, એવો માનસ શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે. તમે તમને પોતાને આદોઅસ્વરૂપ જોઈને ત્યારે બીજાને પણ આદોઅસ્વરૂપ જુઓ છો ત્યારે તમે બીજાનામાં આદોઅ પ્રકટે, એવી તેને માનસિક સાદાપ્ય આપો છો. તમે તમને પોતાને વિશુદ્ધ અંતઃકરણના જોઈને ત્યારે બીજાને પણ વિશુદ્ધ અંતઃકરણના જુઓ છો ત્યારે તમે ને બીજાના અંતઃકરણની વિશુદ્ધિ થાય, એવી તેને માનસિક સાદાપ્ય આપો છો. તમે તમને પોતાને અઘરવરૂપ જોઈને ત્યારે બીજાને પણ અઘરવરૂપ જુઓ છો ત્યારે તમે તે બીજા મનુષ્યના અઘરવરૂપને આધારમાં થાય એવી તેને માનસિક સાદાપ્ય આપો છો. એ જ પ્રમાણે ત્યારે તમે તમારા પોતાનામાં મંદવાદ જોઈને બીજાનામાં પણ મંદવાદ જુઓ છો, પોતાનામાં દોષને જોઈને બીજાનામાં પણ દોષને જુઓ છો, અને પોતાનામાં હવરને જોઈને બીજાનામાં પણ હવરને જુઓ છો, ત્યારે તમે બીજાનામાં મંદવાદને, દોષને અને હવરને પ્રકટાવવામાં અથવા પોતાનામાં તમારા વિચારજગતને ચોંતે છે. અધ્યાત્મજન-

પોષક મંડળમાં પ્રવેશેલા સભ્યોનો પોતાને તથા પ્રાણિમાત્રને સર્વોત્તમ આરોગ્ય, સર્વોત્તમ વ્યવહારસુખ, સર્વોત્તમ મનોબળ તથા સર્વોત્તમ અધ્યાત્મબળ પ્રાપ્ત થવાના પ્રતિદિન જે સંકલ્પો કરે છે, તેમાં આ જ નિયમ પ્રવર્તે છે.*

પરમાર્થસાધકોએ આરોગ્યમાટે, લૌકિક તથા દૈવી સંપત્તિમાટે તથા જ્ઞાતીબૂત રિતિમાટે આ નિયમનું પાલન કરવાની અત્યંત અગત્ય છે. સદ્વિચારની નાની મર્યાદા બાંધી તેમાં આપણે પોતે કોઈક વળીને બેસી ન રહેવું, પણ પ્રાણિમાત્રપ્રાણિ આપણા સદ્વિચારને પ્રવર્તાવેલા. આપણું જ એકલું કલ્યાણ ઇચ્છીને બેસી ન રહેવું, પણ આપણા દેશનું અને જગતનું કલ્યાણ ઇચ્છવું. અમુક આપણને હાનિ કરે છે, અને અમુક આપણે શત્રુ છે, માટે તેનું કલ્યાણ ન ઇચ્છવું, એવી કાપકુપ સુખસાધકવિદ્યા સાધનારે કરવાની નથી. જેટલી ઉદારતાથી મિત્રનું હિત ઇચ્છવામાં આવે છે, તેટલી જ ઉદારતાથી શત્રુનું હિત ઇચ્છવું એ સુખસાધક વિદ્યાના ઉપાસકનું કર્તવ્ય છે.

ધણા મતુઓ પોતાના વિચારબળનો અથવા અધ્યાત્મબળનો બીજાને હાનિ કરવામાં ઉપયોગ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. 'મારો દેપ કરનારા મારા શત્રુઓનો વિનાશ થાઓ.' આ પ્રકારના સંકલ્પો ઉન્નતિને સાધનાર નથી, પણ અવનતિમાં લઇ જનાર છે. દેવાદિ આવેશોથી કોઇનું હિત થયું નથી, અને થવા સંભવ નથી. બીજાઓને હાનિ કરવામાં અને બીજાઓનું તકાવવામાં સંકલ્પબળનો ઉપયોગ કરનારને અતિ રપટ થવા વિના રહેવું જ નથી કે તેણે પોતાના પગમાં જ પોતે કુહાડો માર્યો છે.

બીજાઓને હાનિ કરનાર અનુદાન કરાવવાં, એ પણ તે જ પ્રમાણે અનર્થને ઉત્પન્ન કરે છે. આપું કશું કદી પણ ન કરો. સર્વનું નિરંતર શુભ ઇચ્છો.

અધ્યાત્મબળપોષકમંડળોમાં મંડળો રથજે રથજે બંધાય, અને પોતપોતાની અનુકૂળતાપ્રમાણે પોતાના તથા અન્યના કલ્યાણના સંકલ્પો નિશ્ચિત કરેલી સમયે નિત્ય કર્યા કરે, તો જગતનું કેટલું હિત થાય. સર્વને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થવાના, સર્વને સંપત્તિ પ્રાપ્ત થવાના, સર્વને સદ્ગુણો પ્રાપ્ત થવાના, અને સર્વને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાના સંકલ્પો સર્વ એકત્ર થઇ નિત્ય કરે તો વાતાવરણમાં વિચારનું કેટલું અસાધારણ બળ જામે, અને તેના કેવા મશરૂવી પરિણામો પ્રકટે. જગતના હિતના અનેક ઉપાયોની સાથે આ ઉપાય પ્રથમ આચારમાં મુકવા યોગ્ય છતાં, માનસ શાસ્ત્રનાં સત્યો બધાં સુધી જગત હજી પધાર્યાં નજીવું નથી, ત્યાં સુધી હિતના સાચા ઉપાયોને હાથ ધરતાં તે વિલંબ કરે, એ સ્વાભાવિક છે.

જે તમારે શાંતિ જોઈતી હોય તો પ્રાતઃકાળે ઉઠો ત્યારે અથવા દિવસમાં ગમે તે સમયે સંકલ્પ કરો કે 'આખા વિશ્વમાં શાંતિ પ્રવર્તે.'

જે તમારે તમારા રોગની નિવૃત્તિ કરવી હોય તો નિત્ય ગમે તે એક સમયે સંકલ્પ કરો કે 'સમગ્ર સૃષ્ટિને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાઓ.'

જે તમારા ઉપર સર્વ પ્રેમ કરે એવી તમારી ઇચ્છા હોય તો સંકલ્પ કરો કે 'અખિલ વિશ્વમાં પ્રેમ વ્યાપી રહે.'

* જુઓ આ વર્ગતરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા અધ્યાત્મબળપોષક ગ્રંથમાળાનો પ્રથમ અક્ષ એ નામનો ગ્રંથ.

જે તમારે વિજયની ઇચ્છા હોય તો સંકલ્પ કરો કે ‘સકળ જગતને વિજ-
યની પ્રાપ્તિ થાઓ.’

કારણ કે આખું જગત એટલા બધાં નિકટના સંબંધવાળું છે કે કોઈ પણ મનુષ્યની ઉચ્ચાભિલાષા, આખા જગતને તેની સાથે તેનો અંશ મળ્યા વિના, સિદ્ધ થતી નથી. અને જગતના હિતને અર્થે તમે કરેલો પ્રત્યેક હિતસાધક સંકલ્પ એક નીરવ (અવાજ ન કરે એવું) પ્રજાળ સામર્થ્ય છે, અને તે તમારા સહિત આખા જગતના આરોગ્યને માટે, વિજયને માટે, સુખને માટે અને શાંતિને માટે પ્રવૃત્ત થાય છે.

આ લેખ વાંચનારા પ્રત્યેક પુરુષે પોતાના જેવા વિચારવાળા અને પોતાના જેવા ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરનારા સર્વ પુરુષો સાથે પોતાનો અભેદ છે, એવું નિશ્ચય કરવું જોઈએ. વારંવાર આ અભેદનો વિચાર કરીને આ અભેદભાવને દૃઢ કરવો જોઈએ. પોતાના જેવા ઉદ્દેશવાળા મનુષ્યોને મળવાનો જ્યારે જ્યારે પ્રસંગ આવે ત્યારે ત્યારે તેમને મળવું, અને તેમને પોતાના બંધુ તથા ભગિનીસમાન ગણવાં. સર્વ મનુષ્યો આપણા બંધુ છે, અને તેથી સર્વનું જ હિત ઇચ્છવું અને કરવું, એ યોગ્ય છે, પરંતુ આપણા સમાન ઉદ્દેશવાળા મનુષ્યો આપણા ખાસ બંધુઓ છે, અને તેમનું ખાસ હિત ઇચ્છવું એ આપણું ખાસ કર્તવ્ય છે. આથી જ ગુરુબંધુઓનો અને નાદ બંધુઓનો સંબંધ બંધુના સંબંધકરતાં પણ શાસ્ત્રમાં ચઢતા પ્રકારનો ગણવામાં આવ્યો છે. * પ્રત્યેક પ્રાણીના કલ્યાણવિના બીજી કોઈપણ ઇચ્છાને અંતઃકરણમાં સ્થાન ન આપો, સર્વના હિતના સંકલ્પો કરો, અને સર્વનું હિત ઇચ્છો. પરંતુ સુખ્યત્વે કરીને તમારા ઉદ્દેશાનુસાર વર્તન કરનાર પુરુષોસાથે મનવડે અભિ-
ન્ન થાઓ. આવા પુરુષોના સહવાસને સેવો, તેમની સાથે પત્રવ્યવહાર રાખો, જેમને જે-
મને ઉત્સાહની અગત્ય હોય તેમને ઉત્સાહ આપો, અને જેઓ તમને બોધ આપી શકે એવા હોય તેમની પાસેથી બોધને ગ્રહણ કરો; અને રમરણમાં રાખો કે જેઓ પરમાર્થ માર્ગમાં હજી પ્રથમ જ પ્રવેશેલા હોય, તેમના પ્રતિ નિરસ્કારદૃષ્ટિથી જોવાની અને તેમને હલકા ગણવાની હાનિકારક ટેવ તમને ન પડી જાય. ગમે તેટલો હલકો અને ગમે તેટલો અલ્પ જ્ઞાનવાળો મનુષ્ય જગતમાં હશે તોપણ તેની પાસેથી તમારે શીખવાનું અને તમને ઉપયોગનું કંઈ ને કંઈ પણ તમને મળવાનું જ.

આ વિચારને મનમાં આટલે રાખવાનો અભ્યાસ કરો, તમારા જેવા ઉદ્દેશવાળા મનુ-
ષ્યોસાથે મનથી અભિન્ન થતાં શીખો. અને તેમને સાહાય્ય આપવાની ઇચ્છાને કેળવો. બીજાનાં અંતઃકરણ પણ તમારા જેવાં જ નિર્દોષ માને, સર્વના હિતના સંકલ્પ કરો, સર્વનું હિત ઇચ્છો, સર્વનું હિત કરો, અને સર્વની સાથે તમે અભિન્ન છો, એવું જાણો તથા જાન કરો. અંત્યમાં અર્થાત્ અભેદમાં સામર્થ્ય રહેલું છે.

(અપૂર્ણ)

* અખ્યાતમજલપોષક ગ્રંથમાળામાં જે મંત્રનો ઉચ્ચાર કરવા લખવામાં આવ્યું છે, તેમાં ‘પ્રાણિમાત્રને’ એ શબ્દ કલાથી મંત્ર જપનાર તથા સર્વ ક્ષેત્રસાધકો આવી જતાં છતાં તેમાં ‘મને’ તથા ‘સર્વ ક્ષેત્રસાધકોને’ એ શબ્દોની પુનરકિત શાથી કરી છે, તેનું સમાધાન ભુદ્ધિમાનને ઉપરના વિવેચનથી થયા વિના નહિ જ રહે,

વિચારરત્નરાશિ.

બીજાઓની ઉન્નતિ જોઇને વર્ષોનાં વર્ષશુધી તેમની ઈર્ષ્યા કરતા, અને નિરાશાના નિઃશ્વાસ નાંખતા આપણે ગ્રેહી રહીએ, તોપણ તેથી આપણને કશો જ લાભ થતો નથી. ઉલટું આવી ક્રિયામાં આપણા આયુષ્યનો તથા બળને આપણે વ્યર્થ હાથ કરી નાંખીએ છીએ. બીજાઓનો ઉદય જોઇને નિરાસા નાંખવામાં વ્યર્થ સમય ગાળવાને બદલે તમારો સઘળો સમય અને મન તમારી કામ કરવાની યોગ્યતા વધારવામાં યોજો.

*

*

*

*

બીજાઓને તમારાથી આગળ જતા દેખવાનો પ્રયત્ન કરવાથી તમે તમારો કશો સ્વાર્થ કે હિત સાધી શકવાના નહિ. બીજાઓ તમારાથી વધારે વેગથી આગળ જતા હોય અને તમારી સહીથી આગળ રહેવાની ઇચ્છા હોય તો તમારું કર્તવ્ય એ જ છે કે બીજાઓ જેટલા વેગથી ચાલે છે, તેના કરતાં વધારે વેગથી આગળ ચાલવું. બીજા પોતાનાથી આગળ નીકળી ન જાય માટે આપી જનશ્રેણી (સ્વારી procession) ની ગતિ અટકાવવાનો જે મનુષ્ય પ્રયત્ન કરે છે, તે ખરેખર, મૂર્ખ છે.

*

*

*

*

બીજાનું હિત કરવા જે મનુષ્ય પોતાના હિતનો ભોગ આપે છે, તે કોઇનું પણ કશું જ હિત કરતો નથી. અને તેનું કારણ સ્પષ્ટ છે. સ્વાત્માર્પણનો અર્થ, ધણા ધારે છે. તેમ આપણી અત્યંત ઇચ્છાના વિષયને બીજાને આપી દેવો, એ નથી. પરંતુ જેની આપણે ખાસ જરૂર નથી, તે બીજાને આપવું. એવો છે. આપણા હૃવનની અથવા આપણી આર્થિક સંપત્તિ ઇચ્છાઈ જતી હોય તેમાંથી અન્યને આપવું, એમાં આપણે કશો ભોગ આપતા નથી. એ તો માત્ર આપણો આવિષ્કાર (expression આપણામાં રહેલા ઉત્તમ શુભ વગેરેને બહાર પ્રકાશમાં આણવાં તે) છે, અથવા જેને ' સધર ટુકાણે નાણાં જમે મૂકેલાં ' ગણીએ તેવું છે; અને પરિણામે તેનું ઉત્તમ ફળ સર્વદા આપણને મળે જ છે. પરંતુ તમારા પોતાના શરીરને તથા વ્યવહારને ઉત્તમ પ્રકારની વ્યવસ્થામાં રાખવાને માટે જેની તમને અનિવાર્ય અગત્ય છે, તેવી વસ્તુઓ બ્યારે તમે અન્યને આપી દો છો ત્યારે તમે સ્વાત્મસુખનો ભોગ આપો છો. પણ આવો ભોગ કોઈએ પણ આપવો યોગ્ય નથી. તમારા પોતાના બળને ઓછું કરો, અને તમે તમારી ઉપયોગિતાને ઓછી કરો છો.

*

*

*

*

બ્યારે સામાન્ય મનુષ્ય અધિકારવાળી દુઃખદ સ્થિતિમાં આવે છે, ત્યારે તે પોતાના માનસ દીપકની વાટને નીચે ઊતારી નાંખી અધિકારમાં અધિકાર વધારી મૂકે છે; અર્થાત્ તે નિરાશ થઈ જાય છે, ચિંતા કરવા માંડે છે, અને હવે આથી પણ ભારે વિપત્તિ આવશે, એવી વાટ જોતો બેસે છે. પણ આવે પ્રસંગે જ આપણા માનસ દીપકના પૂર્ણ પ્રકાશની આપણે જરૂર હોય છે. આથી વિપત્તિના અધિકારમાં બ્યારે આપણે આવી પડીએ ત્યારે આ દીપકની વાટને જેટલી ઉંચી ચડે, એટલી ઉંચી આપણે ચઢાવવી જોઈએ. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો તમારી આજુબાજુ બ્યારે સર્વત્ર અધિકાર ભાસે ત્યારે તમારી માનસ સૂઈને

તમારાથી અને તેટલી પ્રકાશિત કરજો. આનંદથી, શ્રદ્ધાથી, આત્મવિશ્વાસથી, શુભાશાથી, અને દૃઢ નિશ્ચયથી તમારા મનને સહાર ભરી નાંખો. આમ કરવાથી અધિકારમાં ગોથાં ખાવાને બદલે તમે પ્રકાશમાં આવશો, અને તમારા માર્ગને તમે સ્પષ્ટ જોઈ શકશો.

*

*

*

*

સાચા સામર્થ્યવાળા અને સાચી ઉત્કૃષ્ટતાવાળા મનુષ્યોનો જગત્માં સર્વદા સ્વીકાર થાય છે. તેઓની કદી ઈર્ષ્યા કે ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી નથી. યોગ્યતાવાળા, બુદ્ધિવાળા અને સામર્થ્યવાળા પુરુષે પોતાને માટે સર્વોત્કૃષ્ટ પદ શોધવાનો પ્રયત્ન કરવાની કશી જ અગત્ય નથી; કારણ કે સર્વોત્કૃષ્ટ પદ તેને શોધતું તેને ઘેર આવે છે, અને ત્યાંસુધી તે તેનો સ્વીકાર કરતો નથી, ત્યાંસુધી તેનો પીછો મૂકતું નથી. જે મનુષ્ય પોતે આગળ નીકળવાનો, અને જે ઉચ્ચ પદને માટે તે અયોગ્ય છે, તે ઉચ્ચ પદને બળાકારથી પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તે મનુષ્યે સંસારમાં ઘણી નિરાશા પ્રાપ્ત થાય છે, અને ઘણી ઠોકરો વાગે છે; અને ઉન્નતિની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યોનો મોટો ભાગ ન્યૂનાધિક અંશમાં આ પ્રકારનો હોય છે. પરંતુ જે મનુષ્ય પોતાનું સામર્થ્ય વધારવાઉપર પ્રથમ ધ્યાન આપે છે, તે મનુષ્ય નિરંતર વૃદ્ધિને પામતા તેના બળને લીધે, સર્વદા આગળ નીકળી આવ્યા જ કરે છે. પોતાનો સ્વીકાર કરવાની તેને જગત્ને શ્રેજ પાડવી પડતી નથી. જગત્ને તેનો ઉપયોગ હોય છે, અને તે અરણ્યમાં રહેતો હોય છે, તોપણ જગત્ તેનું મૂલ્ય જાણે છે.

*

*

*

*

તમારી આજીવ્યાજીવનાં મનુષ્યોના શુદ્ધ વ્યવહારો બારીકાથી અવલોકવાની શું તમને ટેવ છે? કોઈ મનુષ્ય પોતાના ગર્જવામાંથી પોતાનો રૂમાલ કાઢે છે, અને પોતાને કપાળે ધરેલો પરસેવો લોહી નાંખે છે, તે વખતે આદિથી તે અંતસુધી તેની ક્રિયા શું તમારાં નેત્રો જુએ છે? કોઈ મનુષ્ય ગર્જવામાંથી બીડી કાઢી, દીવાસળીવડે તેને સળગાવી, પીએ છે, અથવા એવી જ કોઈ માત્રવિનાની ક્રિયા, જે તમારા કશા જ ઉપયોગની નથી, તેવી ક્રિયા તમારા સમક્ષ કરે છે ત્યારે ધ્યાન આપીને તેની પ્રત્યેક ક્રિયા શું તમે અવલોકો છો? મનુષ્યોના મોટા ભાગને થોડા કે ઘણા પ્રમાણમાં આવી ટેવ પડી ગઈ હોય છે, અને તેઓ નાના મનવાળા હોય છે, તેનું આ એક કારણ છે. અવલોકન કરવાની ટેવ, એ બહુ લાભકારક ટેવ છે, પણ શું અવલોકવું અને શું ન અવલોકવું, તેનો મનુષ્યનામાં વિવેક હોવો જોઈએ. તેવો વિવેક નથી હોતો ત્યારે મનુષ્યો જે કંઈ નજરે પડે તેના ઉપર પોતાની દૃષ્ટિ નાંખે છે, અને નિર્માત્ર વસ્તુઓ તથા ક્રિયાઓના સંસ્કારને પોતાના અંતઃકરણમાં દબાવે છે. જે વસ્તુ આપણા ઉપયોગની હોય તેનું જ આપણે અવલોકન કરવું જોઈએ. પોતાના મનનો વિકાસ કરવાને ઇચ્છનાર મનુષ્યો જે તે વસ્તુઉપર અને જે તે ક્રિયાઉપર પોતાની જાતને સ્થાપતી નદિ જોઈએ. પોતાના મનને મહાન કરવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યો ખોટી ગિત્તાસાને સંતોષવાને ખાતર જ પોતાના સમયનો અને વિચારનો ક્ષય ન કરવો જોઈએ. જે નજરે ચડતું અથવા જે સંબંધમાં આપણે તેને જાણવાની ખોટી ગિત્તાસાવાળું મદત મન હોતું નથી. બીજા મનુષ્યોના દેહવ્યવહારઉપર મદત મન કદી ધ્યાન આપવું નથી. હાલ કદાચ કેવળ નુસંગ જાણતી હોય તોપણ જે ઉચ્ચ થવાના ક્રમમાં હોય તેવી બાબતોની સાથે

જ મહત્ત્વ મન સંબંધવાળું થાય છે, આ પ્રકારનો નિયમ હોવાથી તુચ્છ વસ્તુઓ અને ક્રિયાઓ ઉપર ચોંટતાં આપણાં નેત્રાને તથા વૃત્તિને આપણે અંકુશમાં રાખવાં જોઈએ.

✽

✽

✽

✽

અને બાહ્ય વસ્તુઓ ઉપર ચોંટતાં તમારાં નેત્રાને તથા તમારી વૃત્તિને જેમ તમારે અંકુશમાં રાખવાનાં છે, તેમ તમારા અંતઃકરણમાં ઉઠતા વિવિધ પ્રસંગોનાં ચિત્રો ઉપર તમારી માનસ દૃષ્ટિને તથા તમારી વૃત્તિને સ્થાપતાં તમારે સાવધાનતા સેવવાની છે. ગમે તેવા નિરુપયોગી અને તુચ્છ પ્રસંગોને વારંવાર રમવાં કરવાથી તમારું મન તુચ્છ અને નિર્માલ્ય જ રહે છે. મનને મહત્ત્વ કરવાને માટે તેને અંતરમાં પણ મહદ્વસ્તુ ઉપર જ સ્થાપવું જોઈએ. આથી જ સત્સાસ્ત્રોત્તુ શ્રવણ, મનન તથા નિર્દિધ્યાસન, ઈશ્વરચિંતન, તરવાભ્યાસ વગેરે સંક્રિયાઓ સુખેચ્છકે સંતત સેવવાયોગ્ય છે, એમ મહાપુરુષો આચર્યપૂર્વકે પ્રયોધ છે.

✽

✽

✽

✽

પ્રેમ અને માયાથી ભરેલું હૃદય, વાણી અને ક્રિયા મનુષ્યના જીવનને સર્વદા અધિક ઉચ્ચ કરે છે. મહત્ત્વ મનની સાથે હૃદય બ્યારે મોટું અર્થાત્ પ્રેમવાળું હોય છે ત્યારે મહત્ત્વ મન મહત્તર એટલે અધિક મોટું થાય છે, પણ જગત્તાં પુષ્કળ મનુષ્યો માયાનો અને પ્રેમનો અનુચિત પ્રસંગમાં ઉપયોગ કરનારાં હોય છે. આથી પ્રેમ શુભતા બળને અને સૌંદર્યને વધારવાને બદલે અશુભના અગ્નિમાં કાળને સિંચે છે. ચોમાસાના ચાર માસ જોઈને વરસાદની ઝડીમાં ઉઘાડા રહેવું પડવાથી વૃક્ષો ઉપર પ્રેમવાળી એક સ્ત્રીને જેમ અત્યંત પરિતાપ થયો હતો તેવો ખોટો પરિતાપ કરાવનારો પ્રેમ ધણા મનુષ્યોમાં હોય છે. ધણાં માયાપ આવા ખોટા પ્રેમને વશ થઈને પોતાના બાળકનું પેટ ભરાયું છતાં તેને પાંચ સાત ગ્રાસ વધારે ખવડાવે છે; જમી ઉઠવાને અર્ધો ક્લાક પણ વીત્યો ન હોય તો પણ બરશી કે લાડુ કે એવો જ કોઈ પદાર્થ બાળક માગતાં તે તેને આપે છે, અને બાળકને હાનિ કરનાર અનેક ક્રિયાઓ પ્રેમને વશ થઈ કરે છે. ચાહા હાનિને કરનાર છે, એવું દૃઢ રીતે જાણનાર એક પિતાને પોતાના પુત્રને પ્રેમથી ચાહા પાતાં અનેક વાર આ લેખક જોયો છે; પુત્ર એક વાર કોઈ સ્થળે ચાહ પીવાથી તે તેને ગળી લાગવાથી વારંવાર તે સ્થળે તે ચાહ પીવા જતો, અને ચાહનાં નુકસાન જાણનાર પ્રેમવશ પિતા, પુત્રના સ્વેચ્છંદાયરણને જાણતાં છતાં પણ તેન રોકવા પ્રયત્ન થતો નહિ, એટલું જ નહિ. પણ પુત્રને ચાહ મળે એવાં સ્થળોમાં સ્વેચ્છાથી પણ તે તેને તેડી જતો. પ્રેમી પિતાનો પુત્રને પ્રસન્ન રાખવાદિના આમ કરવામાં બીજી કશો જ હેતુ ન હતો, પણ આ પ્રેમ પુત્રના સુખને સાધી આપનાર છે કે દુઃખને, તે પ્રિતિ પિતાનું અસદ્ધ જ રહેતું.

શું જીવ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે ?

જ્યાં જીવનું અસ્તિત્વ હોય છે, ત્યાં જીવની ઉત્પત્તિ કરવાનું કામ કઠિન નથી; પાણીમાં, ઝાણમાં, લાકડામાં, શાકમાં વગેરે સકરણ પદાર્થોમાં જીવને સહજ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે, પણ જ્યાં જીવન બિલકુલ હોતું નથી એવા અકરણ (inorganic) પદાર્થોમાં શું જીવની ઉત્પત્તિ કરી શકાય છે ? ઇંગ્લેન્ડના પ્રસિદ્ધ ડૉ. ચાર્લ્ટન બેરચ્ચન (Dr. Charlton

Bastian) કહે છે કે જીવની નવી ઉત્પત્તિ કરી શકાય છે, અને મેં તે કરી છે. સીલ્સ કરેલી કાચની નળીમાં અમુક રાસાયનિક પદાર્થો ભર્યા પછી અને (તેમાં જો કોઈ જંતુ હોય તો તે સર્વ મરી જાય એટલા માટે) પાણીને ખળખળ થાય એવું ગરમ કરવામાં જેટલી ગરમી આપવી પડે તેના કરતાં પણ ઘણી જ વધારે તેને ગરમી આપ્યા પછી આ વિદ્વાન પુરુષને જીવનવિનાની આ નળીમાં જીવની ઉત્પત્તિ થયેલી જણાઈ છે. કયા રાસાયનિક પદાર્થના કેવા સંયોગથી આ વિદ્વાન પુરુષે જીવની ઉત્પત્તિ કરી છે, એ વિષય મહત્ત્વનો હોવાથી માત્ર તે સંબંધી કંઈક લખવું યોગ્ય ગણાય છે.

જીવનનાં અથવા ચેતન્યમાં ચિહ્નો દર્શાવે, એવા કોઈ પદાર્થને જનાવવાને વિજ્ઞાનવિદો ઘણાં વર્ષો થયાં પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, પણ તેમના આ પ્રયત્નમાં તેઓ આજ સુધી કેવળ નિષ્ફળ ગયા છે. કેટલાક સમયઉપર કેમિસ્ટ્રીજનના વિશ્વવિદ્યાલયમાં 'રેડીયમ' (radium) ઉપર અને 'એક્ટેરીયા' વગેરે જંતુઓ નાશ કરી નાંખેલા 'બૂલોન' (bouillon માં-સના સેરવો) ઉપર કેટલાક વિજ્ઞાનવિદોએ પ્રયોગ કર્યો હતો. આ પ્રયોગોનું ધારેલું ફળ આવશે, એની પુષ્ટકળ આશા રાખવામાં આવી હતી, કારણ કે સૂક્ષ્મ રીતે પૃથક્કરણ કરતાં જણાયું હતું કે ખરા અને જીવતા 'એક્ટેરીયા' (એક જાતના જંતુ) ને મળતા કોઈ જંતુઓ તેમાં ઉત્પન્ન થયા હતા, અને આમ તેમ ફરતા હતા. પણ વિશેષ અન્યેષણ (શોધ) ના અંતમાં સ્પષ્ટ થયું હતું કે આ ઉત્પન્ન થયેલા જંતુઓ ખરા 'એક્ટેરીયા' ન હતા, પણ કંઈક જૂદી જ વસ્તુ હતી. આ જૂદી વસ્તુ શું હતી, તે હજી ચોક્કસ જણાયું નથી, પણ જીવતા 'એક્ટેરીયા' થી તેઓ તદ્દન ભિન્ન પ્રકારની વસ્તુઓ હતી, અને તેથી જીવની ઉત્પત્તિ કરવામાં આવી હતી, એ કથનને વિદ્વાનો એ પાછું ખેંચી લીધું હતું.

આમ છતાં બીજા શોધકો અને પ્રયોગકર્તાઓ આજસુ ગેરથી રહ્યા ન હતા. આ પુરુષોમાં ડૉ. આર્સ્ટન એસ્મથન મુખ્ય છે. આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવા તે ત્રિસ કરતાં પણ વધારે વર્ષથી મથે છે. આજ સુધી કરવામાં આવેલા પ્રયોગોને અપૂર્ણ જણીને તેણે તેમાં મુધારો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે વિચાર કર્યો કે રાસાયનિક પદાર્થોમાંથી જીવતાં શરીરો ઉત્પન્ન કરી શકાય તો સકરણ પદાર્થોના ઉપર પ્રયોગો કરવા સામે જે વિરોધો ઉઠાવવામાં આવે છે, તેવો કોઈ પણ વિરોધ ઉઠાવી શકાશે નહિ. આથી તેણે કેવળ રાસાયનિક પદાર્થોના ઉપર જ પ્રયોગો કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

તેણે એક કાચની નાની નળી લીધી અને તેનો એક છેડો સીલથી બંધ કરી દીધો. નળીના કાચને પ્રથમ જંતુરહિત કરવામાં આવ્યો હતો. તેમાં નાંખવાના રાસાયનિક પદાર્થોને સંભાળથી શુદ્ધ કરવામાં આવ્યા હતા, અને પાણીની વરાળ કરી તે વરાળનું પાણી કરવામાં આવ્યું હતું. પછી વરાળના જળને તથા રાસાયનિક પદાર્થોને યોગ્ય પ્રમાણમાં નળીમાં નાંખવામાં આવ્યાં હતાં, અને અંદરનું જળ ખળખળ ઉકળ્યું, અને નળીના ઉઘાડા છેડામાંથી વરાળો નીકળવા લાગી ત્યાં સુધી તે નળીને 'બન્સન' (Bunsen) ના દીવાઉપર તપાવવામાં આવી. આપ્રમાણે તે નળીમાં બહારથી કોઈ હવા અંદર જતી નથી તેની ખાતરી કરવામાં આવી. પછી નળીમાંથી વરાળ નીકળતી હતી તે વખતે ઉઘાડા છેડાઉપર સંભાળથી બીડ કરી દેવામાં આવી, અને નળીને તાપઉપરથી દૂર કરવામાં આવી. આ

રીતે નળીને સંપૂર્ણ બંધ કરી દેવામાં આવી, અને તેની અંદરના પદાર્થોનું અદારના સ્પર્શથી રક્ષણ કરવામાં આવ્યું.

પછી, નળીમાં અને તેની અંદર નાખેલા પદાર્થોમાં હજી પણ કાર્બન હવે રહ્યો નથી તેની ખાતરી કરવાને માટે તે બંધ નળીને ' કલોરિયમ ક્લોરાઇડ ' (calcium-chloride) ના દ્રાવણ (solution) માં મૂકવામાં આવી. પાણી ઉકળીને જોટલું વધારેમાં વધારે ગરમ થઇ શકે છે, તેના કરતાં આ દ્રાવણ ઘણું જ વધારે ગરમ થાય છે. આ દ્રાવણમાં તે નળીને મૂકીને ત્યાં સુધી તે ૨૬૦ ડિગ્રી ફેરનહાઇટ ગરમ થયું ત્યાં સુધી તેને ઉકાળવામાં આવ્યું. (પાણી ઘણામાં ઘણું ૨૧૨ ડિગ્રી ફેરનહાઇટ ગરમ કરી શકાય છે, અને એવું માનવામાં આવે છે કે આટલી ગરમીમાં પાણીમાં રહેલા સઘળા છોવા મરી જાય છે, પરંતુ વસ્તુતઃ તેમ થતું નથી.) વિશ મિનિટસુધી તે દ્રાવણની ગરમી આટલી રાખવામાં આવી. આટલા વખતમાં તેમાં રહેલું સઘળું ચૈતન્ય નાશી મરી ગયું હોવાનું જોઇએ, એમ માની લેવામાં આવ્યું ! (ચૈતન્ય અગ્નિથી બળીને નાશને પામતું નથી, એ આર્થશાસ્ત્રીનો સિદ્ધાંત ડોક્ટરને ખબર ન હતો.) પછી નળીને ગરમીમાંથી લેઈ લેવામાં આવી અને કેટલાક દિવસસુધી, ત્યાં દિવસનું અજવાળું જરા પણ પ્રવેશ ન કરી શકે, એવા અંધકારમાં રાખવામાં આવી.

કેટલાક દિવસ વીત્યા પછી જ્યારે નળીઓને અંધકારમાંથી બહાર કાઢવામાં આવી, અને તેમને ભાગી નાંખીને તેમની અંદરના પદાર્થોને સૂક્ષ્મદર્શકયંત્રવડે તપાસવામાં આવ્યા, ત્યારે પૂર્વે તપાવેલા જળમાં જૂદી જૂદી જાતના જંતુઓ (Bacilli) હવતા અને વૃદ્ધિને પામતા જોવામાં આવ્યા. આ જંતુઓની છબી પાડી લેવામાં આવી, અને તેઓ ખરેખર હવતા જ હોય એવા દેખાય છે. દેખીતી રીતે હવેને સજવામાં આવ્યા હતા, અને તે પણ અકરણીય રાસાયણિક પદાર્થોમાંથી.

જે રાસાયણિક પદાર્થોમાંથી ચૈતન્યને ઉત્પન્ન કરવામાં આવ્યું હતું, તે રાસાયણિક પદાર્થો ત્યારે કયા છે, અને ઇચ્છા થાય ત્યારે આપ્રમાણે ચૈતન્યને ઉત્પન્ન કરવાનો સંકેત (Formula) શે છે. ડૉ. બેસ્વન પોતાના ' ધી ઇવોલ્યુશન ઓફ લાઈફ ' (The Evolution of Life) નામના પુસ્તકમાં આવા ચાર સંકેતો આપે છે, અને વિજ્ઞાનમાં રસ લેનારા વાચકોને અર્થે તે અત્ર ઉતારી લેવામાં આવે છે.

(૧) Sodium silicate (સોડીયમ સિલિકેટ) બે અથવા ત્રણ ટીપાં.

Ammonium phosphate (એમોનિયમ ફોસ્ફેટ) ચાર અથવા ૭ ઘઉંભાર.

Dilute phosphoric acid (ઘાટલુટ ફોસ્ફોરિક એસિડ) ચાર અથવા ૭ ટીપાં.

Distilled water (વરાળનું પાણી) એક ઓંસ.

(૨) Sodium silicate (સોડીયમ સિલિકેટ) ચાર અથવા ૭ ટીપાં.

Ammonium phosphate (એમોનિયમ ફોસ્ફેટ) ચાર અથવા ૭ ઘઉંભાર.

Dilute Phosphoric Acid (ઘાટલુટ ફોસ્ફોરિક એસિડ) ચાર અથવા ૭ ટીપાં.

Distilled water (વરાળનું પાણી) એક ઓંસ.

(૩) Sodium silicate (સોડીયમ સિલિકેટ) ત્રણ ટીપાં.

Liquor ferri pernitrat (લિક્વર ફેરી પર્નિટ્રેટિસ) આઠ ટીપાં.

Distilled water (વરાળનું પાણી) એક ઔષ્ઠ.

(૪) Sodium silicate (સોડિયમ સિલિકેટ) છ ટીપાં.

Liquor ferri pernitratis (લિક્વર ફેરી પર્નિટ્રેટિસ) આઠ ટીપાં.

Distilled water (વરાળનું પાણી) એક ઔષ્ઠ.

ચૈતન્યને સ્વજવાના ચાર સંકેતો ! કેવી આદ્યુત શોધ ! એવું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક જણાવવામાં આવે છે કે હિપરપ્રમાણે પ્રયોગ કરવાથી ચૈતન્ય સ્વજ શકાય છે, અને આપ્રમાણે પ્રયોગ કરીને તે વસ્તુતઃ સ્વજવામાં આવ્યું છે, જ્ઞે આપ્રમાણે ચૈતન્ય સ્વજ શકાતું હશે તો વિજ્ઞાને ખરેખર ધણી જ ભારે શોધ કરેલી ગણાશે !

જીવન ક્યાંથી ઉત્પન્ન થયું, એ સંબંધમાં વિજ્ઞાનવિદોમાં હંમેશાં ભારે વિવાદ ચાલ્યા કરે છે. કેટલાક કહે છે કે તરવોનો સંયોગ થતાં તે ઉત્પન્ન થાય છે; કેટલાક કહે છે કે તે ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુ નથી, પણ અનાદિ કાળથી છે જ, વળી કેટલાક કહે છે કે તે પોતાની મેળે જ વિકાસને પામ્યું છે, અને જ્યારે આ પૃથ્વીનો ગોળો ઠંડો પડ્યો, અને જીવ તેની સપાટીઉપર રહી શકે એવું થયું ત્યારે તે અસ્તિત્વમાં આવ્યું.

આ પ્રયોગોમાં જ્ઞે વિજ્ય મળશે તો કંઈ નહિ તો એક વાતનો તો નિર્ણય થઈ જ જશે, અને તે એ કે જીવની ઉત્પત્તિ થવાને માટે પૂર્વે અસ્તિત્વવાળા બીજા જીવની જરૂર છે, અર્થાત્ જીવ જીવને ઉત્પન્ન કરી શકે છે, નિર્જીવ વસ્તુ જીવને ઉત્પન્ન કરી શકતી નથી એ જ નિશ્ચય આજસુધી મનાતો આવ્યો છે, તે ખોટો છે. પણ નિર્જીવ વસ્તુમાંથી ખરેખર જીવની ઉત્પત્તિ કરી શકાય છે, એવો સિદ્ધાંત સ્થાપિત થવા પૂર્વે તેની સત્યતા અનેક પ્રયોગો-વડે અને તે પણ બીજા વિજ્ઞાનવિદોવડે કરાયેલા પ્રયોગોવડે સિદ્ધ થવી જોઈએ.

અસ્પષ્ટવાદીએ (stammerer) પોતાનો રોગ મટવા શું કરવું ?

જોણતાં તત્તત, પૂપૂપ થઈ જવું, એ રોગ જ્ઞાનતંતુઓની નિર્બળતાથી થાય છે, અર્થાત્ જોણતી વખતે ઉપયોગમાં આવતા જ્ઞાનતંતુઓ દુર્બળ હોવાથી આ રોગ થાય છે. યોગ્ય કસરતોવડે આખા શરીરમાં રહેલા જ્ઞાનતંતુઓને બળવાન કરવાથી, તથા તેની સાથે સ્વરને સારીરીતે બળવાન કરવાથી આ રોગ મટે છે. સેન્ડોની ડર્બંગેલની કસરતો, અથવા એવી જ કોઈ અન્ય કસરતો નિર્મિત કર્યા કરવાથી જ્ઞાનતંતુઓ બળવાન થાય છે. તેમ જ સંગીતના સમ સ્વરોનો વિનિર્વૃત્ત અભ્યાસ કરવાથી સ્વર બળવાન થાય છે.

ગોળી જેવું પેટ શાથી થાય છે, તથા તે ઓછું કરવા શું કરવું ?

શરીરમાં જેટલા પોષણની જરૂર છે, તેના કરતાં ઘણું જ વધારે ખાવાથી ગોળીજેવું પેટ થાય છે. આહારને ઘટાડી નાંખવાથી તેમ જ ઉદરના સ્નાયુઓને સારી પેઠે કસરત પહોંચે એવી કસરત કરવાથી પેટની ગોળી બેસી ગયાવિના રહેતી નથી.

અત્યંત અશક્ત મનુષ્યે અન્નઉપર રુચિ ન હોય તો ઉપવાસ કરવો.

અન્નઉપર રુચિ ન હોય તો અત્યંત અશક્તમાં પણ એક બે ઉપવાસ કરતાં અઢ્યથુ નથી. રુચિવિના અન્ન ખાવાથી તે પચન થતું નથી અને તેનું લોહી થતું નથી, આથી રુચિ થનાસુધી અત્યંત અશક્ત મનુષ્યે પણ બુખ્યા રહેવું એ વધારે સારું છે. એમ જતાં આવા મનુષ્યે લાંબા ઉપવાસ ધણી સંભાળથી કરવા.

પૂર્ણઆરોગ્ય યુક્ત સો વર્ષનું આયુષ્ ભોગવવાનો ઉપાય.

આરંભના બે શબ્દો.

આરોગ્યને અને જીવનને સંપાદન કરવાના આ સશસ્ત્ર ઉપાયને પ્રકટ કરવામાં લેખકનો એક જ ઉદ્દેશ છે. જે કોઈ તેને આચારમાં મૂકે તેનું પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સો વર્ષનું અથવા તેથી પણ વધારે વર્ષનું આયુષ્ કરવું.

આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવાના અને આયુષ્ને દીર્ઘ કરવાના ધણા ઉપાયો હશે— છે—પરંતુ તે સર્વ, સર્વ મનુષ્યો તેમનો ઉપયોગ કરી શકે એવા હોતા નથી. દષ્ટાંતતરીકે રસવિદ્યામાં વર્ણેલા અમૃતરસનું પાન કરવાનો ઉપાય લાખ મનુષ્યમાં એકાદ મનુષ્ય જ સિદ્ધ કરી શકે છે; અને માનસ શાસ્ત્રના આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવાના અને યૌવનને સ્થિર રાખવાના ઉપાયોને બુદ્ધિમાન મનુષ્યો જ સાધી શકે છે. પરંતુ સામાન્ય મનુષ્યો પણ સદાજ આગ્રહથી સાધી શકે એવા તો આ એક જ ઉપાય છે. લેખક પોતાના અંતઃકરણમાં દૈ નિશ્ચયપૂર્વક જાણે છે કે આરોગ્યને અને જીવનને પ્રાપ્ત કરવાનો જે કોઈ રશ્ત્ર ઉપાય હોય તો તે એક જ છે, અને તે આ લેખમાં જે હવે પછી લખવામાં આવનાર છે, તે છે. આ ઉપાયની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ તેને આચારમાં મૂકનારના નિશ્ચય અને શ્રદ્ધાઉપર કેવળ આધાર રાખે છે.

આ ઉપાય એ અન્ય કંઈ નથી, પણ કુદરતનાં મહાત્મ સત્યો છે. તેમનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું અને જાણી જોઈને તેમનો ભંગ કરવો, એ અજ્ઞાનવડે કરાતા દોષોદરતાં પણ વધારે મોટા દોષો છે. પ્રિય વાચક! એ સત્યોને જાણવાનું સુભાગ્ય આજે તમને પ્રાપ્ત થયું છે, તેથી એક પક્ષે, વધારે સુખી અને ઉદ્વૃષ્ટ જીવન ભોગવવાની કુખી તમારા હાથમાં આવવાથી તમે અધિક ભાગ્યશાળી છો; પરંતુ જાણ્યા પછી જો તમે તેમનો ભંગ કરશો તો અજ્ઞાનવડે ભૂલો કરવાથી તમે જેટલા દૂષિત ગણાઓ છો, તેના કરતાં અધિક દૂષિત ગણાશો, એ નિઃસંશય છે.

આ ઉપાયમાં તમારી શ્રદ્ધા દદાવવાનો અને વધારવાનો જ આ લખવાનો ઉદ્દેશ છે. તમારા અંતઃકરણઉપર એ વાર્તા દહપણે અંકિત કરવાનો આશય છે કે અત્ર આલેખેલા જીવનના નિયમોને જો તમે અનુસરશો તો પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સો વર્ષનું આયુષ્ પ્રાપ્ત કરવામાં તમે કદી પણ નિષ્ફળ નહિ થાઓ.

અનુભવની કડવી શાળામાંથી આ સુખદ સત્યો ઉદ્ભવ્યાં છે.

તમનું અને મનનું આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો તમારો જન્મથી જ હક છે.

આ વયનને માનો અને શ્રદ્ધાને રાખો, અને જેમ જન્મથી કુખડી કુખળ કીકુખળના સ્પર્શમાત્રથી સર્વાંગ સુંદર થઈ ગઈ હતી, તેમ અનેક વર્ષોથી અથવા જન્મથી તમે વ્યાધિથી પીડાતા હશો તોપણ સર્વાંગ નિરામય બની જશો.

આરોગ્ય અને જીવનની પ્રાપ્તિનાં સત્યો સાત પાઠમાં આ લેખમાં સમગ્રવવામાં આવ્યાં છે. તમને પૂર્ણ નિરાશ કરવાને એટલા એ સાત પાઠ જ બસ છે. અધિકની તમારે અગત્ય નથી. ઉલટું, તમારા અંતરમાં ઉંડા ઉતરવાના ઉપાયને બ્રાહ્મ કરતાં, આરોગ્યને અને જીવનને મોટે અત્ર વર્ણેલાં સત્યોવિના બીજાં સત્યોને શોધવાનાં કાંઈ મારવાં, એ અર્થ

છે, એટલું જ નહિ પણ આશાસ્ત્રીય અને દુર્બળ કરનાર છે. આ પાઠ તર્કસિદ્ધ છે, વિ-
ગ્નાનનુકૂલ છે, અને સરળ છે. સત્યઉપર તેઓ રચાયા છે, અને તેથી ચિરકાળ ટકે એવા છે.

ખોટા પડવાના જરા પણ ભયવિના પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષને જાતી ઠાકીને કહેવામાં
આવે છે કે આ સાદા નિયમોનું પાલન કરો, અને તનનું, મનનું અને આત્માનું પૂર્ણ
આરોગ્ય તમે પ્રાપ્ત કરશો. નિષ્પ્રજ્ઞતા એ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરવાનો જ નથી. આરોગ્યપ્રા-
પ્તિનો ખીન્ને માર્ગ જ નથી.

(૧)

શાસ્ત્રીય આહારઅહણ્ય.

રોગનું માત્ર એક જ કારણ છે.

જગતમાં માત્ર એક જ રોગ છે.

રોગને મટાડવાનો માત્ર એક જ ઉપાય છે.

રોગનું કારણ કુદરતના નિયમોથી વિરુદ્ધ વર્તન કરવું અર્થાત્ અસ્વાભાવિક જીવન
ગાળવું, એ છે.

શરીરમાં જીવનતત્ત્વ અથવા જીવનસામર્થ્ય (vitality) ઘટી જવું, એનું તામ રોગ છે.

રોગનો ઉપાય કુદરતના નિયમોને અનુકૂળ વર્તવું અર્થાત્ સ્વાભાવિક જીવન ગાળવું, એ છે.

જ્વર, ત્રિદોષ, સન્નિપાત, ગ્રંથિજ્વર, શીળી, વિપૂચિકા, બંધકોશ, અતિસાર, શ્વાસ,
ક્ષય, પાંડુ રોગ, જળોદર, કંઠમાળ, પ્રમેહ, અને આવિનાના સ્ત્રી, પુરુષો તથા બાળકોના ગ-
ણી ન શકાય એટલા બાધિ, શરીરમાં ધર કરી બેઠેલા (chronic) અને આગંતુક પ્રકટે-
લા (acute) ઉભય, એક જ રોગનાં રૂપાંતરો છે.

જીવનનો અને આરોગ્યનો સહિથી અગત્યનો નિયમ આહારઅહણ્યો છે, કારણકે આહાર-
અહણ્ય એ જીવનનો પાયો છે. આહારઅહણ્યનો નિયમ જ્યાં સુધી પાલન કરવામાં નથી આ-
વતો ત્યાં સુધી રોગ મટતો નથી, અને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી.

રોગ મટાડવામાં અને આરોગ્ય સુધારવામાં આહારઅહણ્યને પ્રથમ પાયારૂપ કહેવાનું કાર-
ણ એ છે કે જ્યારે આહારથી રુધિર અને શરીરના બીજા ધાતુઓ વિષમય થઈ અશુદ્ધ થઈ
જાય છે, ત્યારે તેમને શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં રોગને મટાડનારું મહાન બળ જેને
જીવનતત્ત્વ કહેવામાં આવે છે, તેનો કુદરતવડે પુષ્કળ ક્ષય કરી નાંખવામાં આવે છે. શરી-
રમાં આહારના નિયમો ન પાળવાથી વિષનો સંચય થતાં તે વિષને બાળી નાંખવા કુદરત
જ્યારે પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે મનુષ્યને તાવ આવે છે. આ પ્રયત્નથી શરીરનું વિષ બાળી જાય
છે, અને શરીર શુદ્ધ થાય છે, પરંતુ આ વિષને બાળવામાં મનુષ્યના જીવનતત્ત્વનો કુદરતે કેટ-
લો બધો ઉપયોગ કર્યો હોય છે, તેનો પ્રત્યેક મનુષ્યને અનુભવ થવાવિના રહ્યો હોતો નથી.
તાવમાંથી ઉઠેલો લગભગ પ્રત્યેક મનુષ્ય કહે છે કે ‘ આ ચાર દિવસના તાવે મારી ૭ મ-
હિનાની શક્તિનો નાશ કર્યો છે. ’ જે મનુષ્ય હંમેશાં આહારઅહણ્યના નિયમનું પાલન કરે તે
તેનું જે બળ કુદરતને તેણે અહણ્ય કરેલા આહારને પચાવવામાં, તથા તેનું વિષ થયે
તે વિષને બહાર કાઢી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં ખર્ચી નાંખવું પડે છે, તે બળને તે તેનું
આરોગ્ય વધારવામાં તથા તેના મનને ઉંચા પ્રકારનું કરવામાં ખર્ચે.

પૂર્ણ આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવાને માટે મનુષ્યે પ્રથમ આહારઅહંભુના નિયમનું પાલન કરવું જ જોઈએ.

મનુષ્યની પચનેન્દ્રિયને અનુકૂળ ન આવે એવા અસ્વાભાવિક આહારના પદાર્થો અસ્વાભાવિક રીતે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. તેમાંથી થોડો ભાગ જ પચે છે. નહિ પચેલા ખોટા ભાગનું વિષ થાય છે, અને આ વિષ સ્થિરમાર્ગે આખા શરીરમાં ફરી વળે છે. જો શરીરના કોઈ અવયવ કુદરતના નિયમોથી વિરુદ્ધ વર્તન કરવાથી અથવા અકસ્માતથી નુકસાન પડી ગયો હોય છે, અથવા જન્મથી જ પિતામાતાતરફથી નુકસાન મળ્યો હોય છે, તો આ વિષ તેવા સહીષ્ણુ નિર્માળ અવયવમાં એકઠું થાય છે, અને ત્યાં રોગને ઉત્પન્ન કરે છે.

પોષણને માટે મનુષ્યને ક્યાં તત્ત્વોની અગત્ય છે, તેના નિર્ણય કરવાને વિદ્વાનો હજારો વર્ષથી પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. શારીરવિદ્યા, રસાયનવિદ્યા. શારીરસંસ્થાનવિદ્યા (anatomy) સકરણ શરીરમાં રહેલા ધન અને પ્રવાહી તત્ત્વોને વર્ણવનાર વિદ્યા (histology), મનુષ્યવિદ્યા (anthropology) વગેરે વિવિધ વિદ્યાઓએ મનુષ્યને કેટલાં તત્ત્વોની જરૂર છે, તે શોધી કાઢવાનો પુષ્કળ પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ તેઓને આજસુધી તે પ્રયત્નમાં સફળતા મળી નથી.

(અપૂર્ણ.)

કલ્પનાશક્તિની પ્રવૃદ્ધતા.

(અનુસંધાન ગયા વર્ષના પૃષ્ઠ ૪૬૩ થી)

માનસ ચિત્રો રચવાનો અભ્યાસ કરનારે પોતાની ભવિષ્યની શક્તિઓનાં ચિત્ર કદી પણ ન રચ્યાં જોઈએ; વર્તમાન કાળની શક્તિતાનાં ચિત્રો રચવાઉપર જ તેણે ધ્યાન આપવું જોઈએ.

ભવિષ્યની શક્તિતાનાં ચિત્રો રચવામાં જો મનુષ્ય પોતાની કલ્પનાશક્તિને યોગ્ય છે, તે મનુષ્ય શેષસક્ષી થઈ જાય છે; વર્તમાન કાળમાં જેના સંબંધમાં કરો પ્રયત્ન ન થઈ શકે, એવી વાતોમાં તે રમણ કરે છે, અને તેથી કરીને તે કશું સિદ્ધ કરતો નથી. એથી ઉલટું, જો મનુષ્ય વર્તમાન કાળની શક્તિઓને સિદ્ધ કરવાના અને વૃદ્ધિ પમાડવાના ઉપાયોને અને સાધનોને શોધી કાઢવામાં પોતાની કલ્પનાશક્તિને ઉપયોગ કરે છે, તે મનુષ્ય કાંઈક સાધી શકે છે; પોતાના કાર્યક્ષેત્રમાં બીજાં સર્વ મનુષ્યો કરતાં તે એક ડગલું આગળ આવે છે; અને આ ડગલું મનોરાજ્યરૂપ નથી હોતું, પણ વાસ્તવિક હોય છે—વસ્તુતઃ સિદ્ધિરૂપ હોય છે.

પ્રતિનિદા પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં આપણે સિદ્ધ કરી શકીએ એવી અધિક ભારે શક્તિઓ હોય છે, પણ તે શક્તિઓને કેવી રીતે ઉપયોગમાં લેવી, તે સામાન્ય મનુષ્યને સમજતું નથી. તેમને ઉપયોગમાં લેવાના નવા ઉપાયોની, ભિન્નભિન્ન રીતિઓની અગત્ય હોય છે. આ સર્વ ઉપાયો અને રીતિઓ પ્રાપ્ત પ્રશ્નઉપર, જો કલ્પના શક્તિને યોગ્યતામાં આવે છે તો શોધી કાઢી શકાય છે.

આ કારણથી મનુષ્યને ગમે તે ધંધો હોય તોપણ કલ્પનાશક્તિને કેળવવાની તેને અત્યંત અગત્ય છે, એ સ્પષ્ટ થાય છે.

પ્રત્યેક કામ કરવાના નવા અને વધારે સારા ઉપાયો હોય છે, પણ તે વધારે સારા

ઉપાયોને શોધી કાઢવામાં અત્યંત વિકાસને પામેલી કલ્પનાશક્તિની અગત્ય છે.

તમારી કલ્પનાશક્તિને સંપૂર્ણ પ્રકારે કેળવો, અને જે વ્યાવહારિક શૃંગ્યવણો હાલ તમને પ્રાપ્ત હોય તેમાં તેને યોજો; તમે આશ્ચર્યકારક ફળને પ્રાપ્ત કરશો, એટલું જ નહિ પણ હમણા જેવા લાભ અને સિદ્ધિઓની કલ્પના કરવાને તમે સમર્થ હશો તેના કરતાં પણ વધારે ભારે લાભ અને સિદ્ધિઓનાં દ્વાર તમે તમારે માટે ઉઘાડશો.

કલ્પનાશક્તિને તેની ઇચ્છામાં આવે તેવા માર્ગમાં કદી પણ વહેવા ના દેશો; જે તમે સિદ્ધ કરવા ઇચ્છતા હો તેમાં જ તેને જોડી રાખો, અને તેને સંપૂર્ણ રીતે તમારે વશ વર્તાવો. સ્વચ્છંદપણે વર્તનારી કલ્પનાશક્તિ, એ મનની સહીષ્ણુ ઉધે માર્ગે દોરી જનારી શક્તિ છે; એથી ઉલટું આપણે વશ વર્તનારી કલ્પનાશક્તિ, એ સઘળી માનસિક શક્તિઓમાં એક અત્યંત ઉપયોગી શક્તિ છે.

જળવાન અને કિપારીલ કલ્પનાશક્તિવાળા અનેક સામાન્ય મનુષ્યો પોતાની કલ્પનાશક્તિને અંકુશમાં રાખવાનો અથવા તેને પોતાનું હિત સાધે એવા માર્ગમાં જોડવાનો લેશ પણ પ્રયત્ન કરતા નથી. પરિણામ એ આવે છે કે બ્રાંત ચિત્રોથી તેનું મન પૂર્ણ થઈ જાય છે; તે ચિત્રો તેને આડે માર્ગે દોરે છે, અને તેનાથી નિત્ય બુદ્ધિ થાય છે.

કલ્પનામાં સંગીતને રચવું, એ કલ્પનાશક્તિને કેળવવાનો એક અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ અભ્યાસ છે. આથી કલ્પનાશક્તિ કેળવાય છે, એટલું જ નહિ. પરંતુ સમગ્ર મનમાં ઉંચા પ્રકારની સંગતતા (harmony) વ્યાપી રહે છે. જ્યારે સંગીતમાં રહેલા આત્માનું આપણા શરીરના પ્રત્યેક અણુમાં ભાન થાય છે, ત્યારે સર્વોત્તમ પરિણામ પ્રકટે છે.

આ ઉપાયથી તમારા વિચારના પ્રવાહને તમે સર્વોચ્ચ બીજી દિશામાં વાળી શકશો, એટલું જ નહિ પરંતુ પ્રસંગે તેને વધારે સારી દિશામાં વાળી શકશો.

તમે સાંભળેલા સંગીતને કલાકિના કલાકોસુધી, તમારા મનમાં વણા કરવા દેવું, એ સારો અભ્યાસ નથી. તે જ પ્રમાણે થોડા સમયઉપર તમારા મનઉપર અસર કરનારા કોઈ નાટકને, ખેલને, પ્રસંગને, અનુભવને અથવા વૃત્તાંતને વારંવાર કલ્પનાશક્તિમાં વાગેલાયા કરવાં, અર્થાત્ ઘડી ઘડી તેમને કલ્પનામાં જોયા કરવાં, એ પણ સાચું નથી તમારી કલ્પનાશક્તિને આપ્રમાણે તમારે કદી પણ વર્તવા ન દેવી જોઈએ. કલ્પનાશક્તિના આ પ્રકારના વ્યાપારમાં આપણું હિત સધાય, એવું કશું જ હોતું નથી; અને જે વ્યાપારમાં આપણું હિત સધાય એવું કશું જ હોતું નથી, તે વ્યાપાર જળવે બ્યર્થે ફાય કરનાર છે. જ્યારે તમારી કલ્પનાશક્તિને તમે આવા વ્યાપારમાં તેની સ્વેચ્છાનુસાર વર્તવા દો છો, ત્યારે તેની ચિત્ર રચવાની શક્તિઉપરનો તમારો અંકુશ તમે ખોઈ નાંખો છો, અને સ્વચ્છંદી સ્ત્રીના વંશમાં પડેલા પતિના જેવી તમારી સ્થિતિ કરી મૂકો છો. તમારી દુર્બળ સ્થિતિ થાય છે, તમે અને તમારી કલ્પનાશક્તિના નચાવ્યા નાચો છો.

જ્યારે તમારી કલ્પનાશક્તિમાં તમે સંગીતને રચો ત્યારે કંઈક જૂદા પ્રકારનું, કંઈક એક પ્રકારનું રચવાનો પ્રયત્ન કરજો. કદાચ તમે સર્વદા વિજયી નહિ થાઓ, પરંતુ તેમ કરવાનો અભ્યાસ તમારી કલ્પનાશક્તિને પ્રશુદ્ધ કરશે; અને આપણો ઉદ્દેશ એ જ છે.

મનમાં સર્વોત્તમ સ્થિતિનાં ચિત્રો રચવાં, એ કલ્પનાશક્તિને પ્રશુદ્ધ કરવાનો એક બીજો ઉપાય છે. આ ચિત્રો તમારી કલ્પના જેટલે સુધી પહોંચી શકે તેટલે સુધી સર્વોત્તમ પૂર્ણતાને દર્શાવનાર સ્થિતિનાં હોવાં જોઈએ.

આ લોકમાં, આ દેહમાં જ સર્વોત્તમ સ્થિતિવાળું જીવન કેવું હોય જોઈએ એ પ્રકારનું ચિત્ર કલ્પવાનો અભ્યાસ, કલ્પનાશક્તિને પ્રશુદ્ધ કરવારૂપ ઉત્તમ લાભ આપે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તે વાસ્તવિક અને હિતકર વિચાર કરવાના સામર્થ્યને પણ વધારે છે. વ્યવહારોપયોગી હોય એવી કોઈ પણ વસ્તુનું કલ્પનાવડે માનસ ચિત્ર રચવાનો સર્વદા ઉદ્દેશ રાખો, અને તોપણ આ વસ્તુ તેની જાતની સઘળી દશ્ય વસ્તુઓ કરતાં એક હોવી જોઈએ, એ વાત સર્વદા સ્મરણમાં રાખો.

વિપત્તિ, વ્યાધિ, નિષ્ફળતા અથવા એવી જ જાતની સ્થિતિઓનાં ચિત્રોને કલ્પનાશક્તિને કદી પણ રચવા ન દો; અને સર્વોદ્દૃષ્ટ મનુષ્યો જેવા હોવાનું તમે ધારતા હો તેના કરતાં ઉતરતા પ્રકારનું બીજા મનુષ્યોમાં કંઈ પણ કલ્પનાવડે ન જુઓ. તમે જેને જોઈ ગણતા હો, તેનું કશું તમારા મિત્રો અથવા સંબંધીઓ કરતા હોય તો તેમને સીધા માર્ગમાં આશુવાનું તમારાથી બનતું હોય તો કંઈક કરો, પરંતુ તેમના એક પણ અપકૃષ્ટના ચિત્રને તમારી કલ્પનાશક્તિને રચવા ન દો, અને તે મનુષ્યને જ્યારે તમે મદદ કરો ત્યારે તેની ભૂલોને વિસરી જાઓ.

જે બાલ દેખાવો તમને ઉચિત ન જણાતા હોય તેમનાં મોઢાં સ્વરૂપો કલ્પવાને તમારી કલ્પનાશક્તિને કદી પણ ધૂરી ના મૂકતા. કલાસની દુકાનઆગળ ઉભેલા કોઈ મનુષ્યને જોઈને, તે દારૂડીઓ હોવો જોઈએ, અને અહિં નિત્ય દારૂ પીવા આવતો હશે, એવું તેના દુર્લ્લેખનું, બાલ દેખાવથી ઘણું મોટું સ્વરૂપ કલ્પવાથી, તમે તે મનુષ્યને હાનિ કરો છો—તેને અન્યાય આપો છો—એટલું જ નહિ પરંતુ તમારા પોતાના મનને, તમને કશે પણ લાભ ન કરે, એવા માલવિનાના કચરાથી ભરી કાઢો છો.

શુદ્ધ મન જ ઉપયોગી કાર્યો કરી શકે છે, પરંતુ શુદ્ધ મન કોઈ સમયે કોઈના વિષે કદી પણ જોડી કલ્પના કરતું નથી. શુદ્ધ મન શાથી અત્યંત બળવાન હોય છે, તેનું આ એક ગુણ કારણ છે.

કલ્પનાશક્તિનો હિતકર ઉપયોગ કરવાનું બીજું ક્ષેત્ર, પ્રત્યેક વસ્તુના બીતર રહેલી ગુણ સૃષ્ટિ છે. પ્રત્યેક દષ્ટિએ પડતા પદાર્થની બીતર ગુણ સૃષ્ટિ હોય છે, અને તે ગુણ સૃષ્ટિની અંદર પણ પાછી બીજી સૃષ્ટિઓ હોય છે. આ સર્વ સૃષ્ટિઓ ખરી હોય છે, અને સર્વમાં મહાન્ શક્તિઓ રહેલી હોય છે, અને તેમાંની કેટલીકને વર્તમાન કાળમાં આપણે પ્રાપ્ત કરી શકીએ એમ હોય છે.

આ બીતરની સૃષ્ટિઓની ઓખી કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં કલ્પનાશક્તિનો ઉપયોગ કરો. જ્યારે જ્યારે તમે કોઈ પદાર્થતરફ દષ્ટિ નાંખો ત્યારે ત્યારે કુદરતનાં ગુણ સ્વરૂપો પ્રકાશિત થાય અને અનુભવમાં આવે એવી કોઈ યુક્તિ શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરો. આવા પ્રયત્નથી ઘણું કિંમતી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકાશે, અને ગમે તે સમયે આશ્ચર્યકારક શોધ કરવાના સંભવો તમને પ્રાપ્ત થશે, એટલું જ નહિ પરંતુ આ અભ્યાસથી તમને બીજા પણ ઉત્તમ લાભ થશે.

રંગની સૃષ્ટિની પાછળ, પ્વનિની સૃષ્ટિની પાછળ, લાગણીની સૃષ્ટિની પાછળ અને વિજ્ઞાનની સૃષ્ટિની પાછળ, સૃષ્ટિઓની બીતર પુષ્ટગ સૃષ્ટિઓ હોય છે; આ સર્વ સૃષ્ટિઓ કલ્પનાને અત્યંત ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો પૂરાં પાડશે.

આ સરળ ઉપાયોપ્રમાણે કલ્પનાશક્તિને કેળવવામાં તમારો અવકાશનો સમય ગાળવાથી, યોગ્ય સમયે તમારામાં અપૂર્વતા શક્તિનો વિકાસ થશે; અને આ અપૂર્વતા શક્તિનો વિકાસ એ જ મહત્તાની કુચી છે.

આ સઘળી ક્રિયાઓ મધ્યમ પ્રમાણમાં કરવી જોઈએ. કેવળ તેમના ઉપર જ ખા-
ઈપીને પડવું, એ યોગ્ય નથી. હૃદયપરિણામ પ્રયત્ન ન કરવો, એ જ કહેવાનું તાત્પર્ય છે.

કલ્પનાશક્તિને પ્રશુદ્ધ કરવાને માટે નિત્ય બને તેમણે એકાદ કલાક ગાળવો યોગ્ય છે. આ સમય સામ્રેટો ગાળવો, અથવા આખા દિવસમાં જ્યારે જ્યારે અવકાશ મળે ત્યારે થોડી થોડી ક્ષણો ગાળી એકંદરે એક કલાક કરવો; અથવા દિવસમાં ત્રણ વાર નિયમિતરીતે વિશ વિશ મિનિટ ગાળવી.

સર્વોત્તમ કૃળ પ્રકટાવવાને માટે, કલ્પનાશક્તિનો કાર્યપ્રદેશ અસત્ય છે, એવો જૂનો વિચાર અંતઃકરણમાંથી સમૂળ કાઢી નાંખો; અસત્ય કશું જ નથી, પોતપોતાની ભૂમિકામાં સઘળું જ સત્ય છે, પરંતુ પ્રત્યેક વસ્તુનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ માત્ર કરવામાં આવતો નથી.

જ્યારે કલ્પનાશક્તિ આડે માર્ગે વહે છે ત્યારે તે નિરૂપ્ત પ્રકારના સંધાતો (સંયોગો) ઉત્પન્ન કરે છે, પણ આ સંયોગોના સઘળા અવયવો સાચા હોય છે. અસ્તિત્વમાં ન હોય એવી કાંઈ પણ વસ્તુની કલ્પના કરવી શક્ય હોતી નથી, પરંતુ નિર્માત્ર ચિત્રો તમે મનમાં ઉત્પન્ન કરી શકે છો; નિર્માત્ર એટલા જ માટે કે ચિત્રમાં સંયોજેલા સાચા અવયવો, કંઈક ઉપયોગી રચનાના હેતુથી સંયોજવામાં આવ્યા હોતા નથી.

કલ્પનાશક્તિ ઉત્પાદક શક્તિ છે, ઉપયોગી પદાર્થોને રચનાર શક્તિ છે, એવું માનો. નવી દિશાઓમાં નવા પદાર્થોને રચવાનું તેનામાં સામર્થ્ય છે, એમ જાણો, અને તદનુસાર તેનો ઉપયોગ કરો. પરિણામ એ આવશે કે તમારું મન અધિક વિપુલ થશે; તમારી પ્રત્યેક શક્તિ વધારે ઉત્કૃષ્ટ થશે, અને તેનામાં કાર્ય કરવાની વધારે યોગ્યતા આવશે. અને તમારું વિજ્ઞાન પ્રત્યેક દિશામાં વિસ્તારને પામીને નવી અને ચમત્કારિક સૃષ્ટિઓનો તમને પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવશે.

અંતમાં, અપૂર્વ વિચાર કરવાનું સામર્થ્ય તમારા મનમાં સ્થાયી થાય થશે, અને આ લાભ કંઈ સામાન્ય નથી.

વિચારને વર્ણ તથા આકૃતિ હોય છે.

(અનુસંધાન ગયા વર્ષના ૫૪ ૪૬૮ થી.)

જુગાર રમનાર મનુષ્યના વિચારની આકૃતિનું નીચેપ્રમાણે વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે: “સમગ્ર વિચારની પૃષ્ઠભૂમિ (back-ground) ભારે ઝાંઝાના અવ્યવસ્થ વાદળોની હોય છે, અને તેના ઉપર સ્વાર્થ રૂતિના ઝાંખા—ખીજા—ધૂસર રંગના, તથા ભવરૂતિના નીલ રંગના પુષ્કળ ગદ્યા હોય છે. મધ્યમાં સિંદૂર વર્ણનું સ્પષ્ટ વર્તુલ જેવામાં આવે છે. આ વર્તુલ પ્રતિફલ આરંભપ્રતિનો ભારે ક્રોધ અને રોષ દર્શાવે છે. આ વર્તુલની અંદર સ્પષ્ટ પ્રતીક થતું એક ખીજું કાળું વર્તુલ હોય છે, અને તે વર્તુલ હારેલા મનુષ્યના પૈસા જેની પાસે ગયા હોય છે, તે મનુષ્યપ્રતિનો તે હારેલા મનુષ્યનો વિચાર દર્શાવે છે.

ખીખતુ' ગ્રહણ કરી લેવાની દાનતવાળી પશુજેવી રાગવૃત્તિની આકૃતિ અંદર આંકડા વળેલા નહોતજેવી હોય છે. જ્યારે વિચાર કરનારના મનમાં પોતે બધાના ધણી થઈ પડવાનો પ્રયત્ન વિચાર પ્રવર્તેલો હોય છે, ત્યારે જ આ આંકડા દેખાય છે. વિષયવાસનાના નીલ પ્રકાશથી તે આકૃતિ રંગાયેલી હોય છે, અને સ્વાર્થને દર્શાવનારા પીળા રંગની ભારે છાંટથી તે નિરતેજ થયેલી હોય છે. વિચારની આ આકૃતિની અસર યુગળાવી નાંખે એવા દુસ્વપ્ન જેવી હોય છે, તેને જોનાર કંપી ઉઠે છે, અને તેના નિર્દય નહોતથી દૂર રહેવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

જેમ દુષ્ટ વિચારો અને લાગણીઓની આકૃતિઓ ભયંકર હોય છે, તેમ શુભ વિચારોથી પ્રકટતી આકૃતિઓ સુંદર હોય છે. દષ્ટાંતતરીકે, સ્વાર્થત્યાગની આકૃતિ સંપૂર્ણઘાટવાળા અને સારીરીતે ખીસેલા કમળ પુષ્પ જેવી હોય છે, અને તેનો રંગ ઝાંખો આશ્માની હોય છે. આવી પૂર્ણ આકૃતિઓ અત્યંત ઉચ્ચ વિકાસને પામેલા પુરુષોના મનમાંથી પ્રકટે છે. સામાન્યરીતે ક્ષીણે તો સાધારણ મનુષ્યોના વિચારો આકારવિનાનાં વહેતાં વાદળાંજેવાં હોય છે; અને તેઓ તે વિચાર કરનારાઓની આજુબાજુ વીંટળાઈ રહે છે. તેમનાં લક્ષણોનું સૂચન તેમના ઘાટથી નહિ પણ તેમના વર્ણથી થાય છે.

કોઈ મહાપુરુષના મનમાંથી નીકળેલા પ્રેમ, શાંતિ, અભય, આશીર્વાદના વિચારોની આકૃતિઓ, સામાનું તકાવનારી નહોતજેવી આકૃતિઓ કરતાં કેવળ જુદા જ પ્રકારની હોય છે. ખીખતોનું હિત કરવાને અત્યંત આતુરતા ધરાવનારા વિચારની આકૃતિ મનોહર, તથા પાંખજેવી હોય છે. પાંખો રમણીય ગુલાબના રંગની હોય છે. જો તે વૃત્તિનું બુદ્ધિવડે નિયમન થતું હોય છે, તો તેના મધ્ય ભાગનો રંગ પીળા પ્રકાશવાળો હોય છે, આવા વિચારની સુંદર તેજસ્વી રક્ષક દેવતરીકે અને પોતાનાં પ્રીતિપાત્ર મનુષ્યોની આજુબાજુ ફરતી અને રક્ષણ કરતી શ્રીતિને કલ્પવી, એ કંઈ બહુ કઠિન નથી.

આવેશોના એકાએક ઉછાળાથી જુદા જુદા ફેરફારો ઉત્પન્ન થતા વર્ણવવામાં આવે છે: માતા પ્રેમથી પોતાના બાળકને જ્યારે સુખન કરે છે, ત્યારે સજીવ પ્રકાશથી ભરેલાં મોટાં કીરમજી રંગનાં કુંડાળાં રચાય છે. આ પ્રત્યેક કુંડાળું અત્યંત પ્રયત્ન પ્રેમના વિચારની આકૃતિ હોય છે, અને તે રચાય છે કે તરત જ પોતાની પ્રેમપાત્ર વ્યક્તિતરફ દોડતી આવે છે. તેની આકૃતિ કાંઈક તીરજેવી, અથવા ધૂમકેતુના માથાજેવી અથવા ચળકતા ગુલાબી રંગના લાંબા લોહચુબકજેવી હોય છે.

સામાન્ય રીતે દષ્ટિએ નહિ જણાતા એવા વિચારોને જોવાનું જેમનામાં સામર્થ્ય હોય છે તેઓને ધણી વાર દેવાલયના શિખરઉપર પ્રકાશમય આશ્માની રંગનું સુંદર વાદળું જોવામાં આવે છે. આ આકૃતિ દેવાલયમાં એકલા મળેલા ભક્તિમાન મનુષ્યોના એકત્ર થયેલા વિચારની હોય છે. પ્રસંગોપાત્ત આ આકૃતિ સાંસારિક વિષયનાં ચિત્રોના ઠંકાણે ઠંકાણે પડેલા ઝાઘાથી મલિન થઈ ગયેલી હોય છે. કાંઈ કોઈ વખતે કાંઈ સ્વાર્થત્યાગી મનુષ્યના વિચારનું ઝાંખું આશ્માની કમળ, ઉંચે ડોહું કાઢે છે, અને જોનારને સૂચવે છે કે દેવાલયમાં એકત્ર થયેલાં મનુષ્યોમાં કોઈ ઉચ્ચ વૃત્તિનો મહાપુરુષ બેઠો છે. પરમતત્ત્વનું ચિંતન કરનાર કોઈ પુરુષના વિચારની આકૃતિ પ્રકાશિત આશ્માની રંગના પાંચ ખુણાવાળા તારાજેવી હોય છે, અને તે તારાની આજુબાજુ તેજસ્વી પીતલવર્ણનો પ્રકાશપરિવેષ (halo) હોય છે, તથા તેમાંથી સુવર્ણના રંગનાં પ્રકાશમય કિરણો નીકળ્યા કરે છે.

જિજ્ઞાસાવૃત્તિની આકૃતિ, આ વિષયનો પ્રયોગપૂર્વક અભ્યાસ કરનાર એક પુરુષ નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે. તે કેશવાળી, પીળી, ક્ષુદ્ર ઉઘાડવાના રકુના ઘાટની, અને જિજ્ઞાસાની તીવ્રતાના પ્રમાણમાં થોડી અથવા ઘણી વાંકવાળી હોય છે. જાણવાનો વિષય જેમ વધારે દર્શન હોય છે, અને તેને જાણવાનો નિશ્ચય જેમ વધારે બળવાન હોય છે, તેમ આ આકૃતિ ક્ષુદ્ર ઉઘાડવાના રકુનો વધારે અને વધારે ઘાટ ધરતી બધ છે. તેનો પીળો રંગ વધારે તેજસ્વી થાય છે. જે જિજ્ઞાસા નિર્હેતુક (નકામી) પ્રકારી હોય છે, તો તે આકૃતિનો રંગ કાઢી જતા માંસના જેવો હોય છે.

ઉપરના વિષયનો સંક્ષેપમાં સાર કહી જઈએ. વિવિધ ચદતાઉતરતા પ્રકારના પીળા રંગો બુદ્ધિને સૂચવે છે; વિવિધ ચદતાઉતરતા પ્રકારના આરમાની રંગો ધાર્મિક વૃત્તિ સૂચવે છે; પ્રેમ અને ભક્તિનું મિશ્રણ નીલવેલોહિત (violet) રંગવડે સૂચવાય છે. વિવિધ ચદતા ઉતરતા પ્રકારના શુભાળી રંગ પ્રેમને દર્શાવે છે. ઘેરા નારંગી રંગ અભિમાન અથવા મહત્ત્વાકાંક્ષા સૂચવે છે. લીલો રંગ સર્વપ્રસંગોને અનુકૂળ થઈ જવાનો સ્વભાવ સૂચવે છે; કાળો રંગ દ્વેષ અને ધિક્કારનો સૂચક છે; કોથળાંબા ઈંટના રંગથી આરંભીને તેજસ્વી સિંદુરીયા રંગ પર્વતના સર્વ રાતા રંગો દર્શાવે છે. પામર અને વિષયી મનુષ્યોની ઇચ્છાઓ કાળા અને ન ગમે એવા તથા જેને સાપના લોહીનો રંગ કહે છે, એવા રાતા રંગથી દર્શાવાય છે. સ્વચ્છ બદામી રંગ લોભ તથા તૃષ્ણાને દર્શાવે છે. આંખો પીળા, ભુરા રંગ સ્વાર્થવૃત્તિને સૂચવે છે. આવેશના બળનો અને વેગનો આધાર રંગના તેજસ્વીપણાઉપર અને ઘેરાપણાઉપર આધાર રાખે છે.

વિચારવડે ઉત્પન્ન થતી આ આકૃતિઓનાં, જેઓ તેમને જોવાને સમર્થ છે, તેમને બધા પમાડવાને માટે જ ભૂત અથવા પિશાચજેવાં રૂપો નથી. તેઓ કાલ્પનિક આકૃતિઓ નથી, તેમ તેમનું સામર્થ્ય દેખવા માત્ર નથી. તેઓ ખરેખરાં પ્રાણિઓ છે, તેઓ જીવન તથા ક્રિયાયુક્ત હોય છે, અને જેમના તરફ તેઓને પ્રેરવામાં આવી હોય છે, તેમના હિતની અથવા અહિતની તેઓ સાધક હોય છે. પણ વિચાર કરનાર વ્યક્તિ તેમાં બળને અને જીવનને મૂકે છે ત્યારે જ તેનામાં પ્રાણ આવે છે. આમ હોવાથી, જેઓ આ વિષયને સમજનારા હોય છે, તેમના હાથમાં વિચાર એ પ્રજ્વળ શસ્ત્રરૂપ થઈ પડે છે, આવડા જ્ઞાનવાળો કાંઈ મનુષ્ય આ વિચારની આકૃતિઓનું એક મોટું સૈન્ય ઉભું કરી શકે, અને પોતે સિદ્ધ કરવા ધારેલા હિત કે અહિતના કાર્યને સાધવા તેને પ્રેરી શકે. જે આ વિચારની સેનાને જોઈએ તેટલી તીવ્રતાથી બહાર મોકલવામાં આવી હોય, અને તેની પાસે અત્યાંતપણે કામ કરાવ્યા કર્યું હોય તો મોઝા કે વહેલા, પણ જે હેતુ સિદ્ધ કરવાને તેને સજ્જામાં આવી હોય છે, તે હેતુને તે સિદ્ધ કરે છે. દેવથી ભરેલા વિચાર સામા મનુષ્યના પ્રાણનો નાશ કરવા સમર્થ છે, પરંતુ વિચારના નિયમોને જાણનાર પુરુષઉપર જે કાંઈ મનુષ્ય આવડો દેવનો વિચાર પ્રેરે છે તો તેની કમજાબતી જ આવે છે; કારણ કે આંખનો પલકારો થાય એટલા સમયમાં તે પુરુષ તેના પ્રેરેલા વિનાશક સૈન્યને તેના ઉપર જ તેના સહાર કરવાને માટે પાછું ધકેલી દે છે. વિચારનાં અશિક્ષણે લાભ અથવા હાનિ કરવાને શાથી સમર્થ છે, તેના કંઈક આભાસ ઉપરના વિવેચનથી બુદ્ધિમાનને થયા વિના નહિ જ રહ્યો હોય.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—નવીન વર્ષના મંગળમય પ્રથમ દિવસે મહાકાલના અનેક સન્નજન ગ્રાહકોના, અન્ય અનેક ઉદાસીન સન્નજન મહાશયોના તથા ક્રિયરસાધકઅધિકારિવર્ગના બંધુજનોના ભાવિ વર્ષમાં મારા વિજયને ઇચ્છતા પત્રો મને પ્રાપ્ત થયા હતા. આ સર્વ સન્નજનોએ પોતાનાં પત્રોમાં મારા પ્રતિ સાચા પ્રેમની જે ખરી લાગણી દર્શાવી છે, તે માટે હું તેમને અતઃકરણ્યુર્વક આભાર માનું છું; અને સર્વને પૃથક્ પૃથક્ પત્રોદ્વારા ઉત્તર આપવાને હું અસમર્થ હોવાથી આ સ્થળે જ હું સર્વના સર્વ પ્રકારના શ્રેષ્ઠ અભ્યુદયની પરમાત્માપ્રતિ પ્રાર્થના કરું છું.

—પાલીતાણાથી રા. રા. ગોવિંદજી ડોસાભાઈ નામના એક સન્નજન લખે છે કે... ‘એસતા વર્ષના માંગલિક પ્રસંગે આપથીનો સર્વ રીતે અભ્યુદય ઇચ્છતાં આપના ચરણમાં ૩. ૧૧ કરૂં છું....’ અપારથી હું મહાકાલ માંડું છું ત્યારથી તેના લેખોથી હું ઉત્તરોત્તર અપૂર્વ આનંદ અને સુખનો અનુભવ કરૂં છું, અને મહાકાલમાટે મને પ્રતિદિન વિશેષ અને વિશેષ પ્રીતિ ઉત્પન્ન થતી જાય છે, તેથી મારા હૃદયમાં એવું સ્પુરણ થાય છે કે મારે તેનું લવાજમ ૩. ૨) નહિ, પણ ત્રણ આપવું. આથી નવા વર્ષનું ત્રણ રૂપૈયા લવાજમ મેં મોકલ્યું છે, તે સ્વીકારવા કૃપા કરશે.’

—રા. રા. ગોવિંદજી વસનજી નામના એક ગૃહસ્થ જેઓ મુંબઈમાં ઉત્તમ પ્રકારની મીઠાઈ બનાવવાનો તથા વેચવાનો વ્યાપાર અત્યંત મોટા પાયાઉપર કરે છે, જેમણે માથેરાનમાં હિંદુઓની સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા જળવાય એવી એક ઉત્તમ હોટલ કાઢી છે, તથા આવા સર્વ વ્યવસાય છતાં પણ મહાકાલજેવાં આધ્યાત્મિક માસિકાનું જેઓ અત્યંત પ્રીતિપૂર્વક અવલોકન કરે છે તેમણે નવીન વર્ષ નિમિત્તે પોતાની પચ્ચશાલામાં તૈયાર કરવામાં આવતી વિવિધ પ્રકારની મીઠાઈ મોકલી છે. આ મીઠાઈમાં વાપરેલો માત્ર જેમ શુદ્ધ તથા ઉંચા પ્રકારનો છે, તેમ ટોશલ્યથી તેનું સંયોજન તથા પાક કરવામાં આવેલો હોવાથી સ્વાદમાં પણ તે આકર્ષક છે.

—લેખકપ્રતિ મહાકાલના ગ્રાહકોના વિશુદ્ધ પ્રેમનાં આ પ્રકારનાં અનેક ઉદાહરણો આ સ્થળે ટાંકી શકાય એમ છે, પરંતુ તેમ કરવાનું આ ઉચિત સ્થળ ન હોવાથી આટલેથી જ અટકીએ છીએ. આ જે ઉદાહરણો પણ અત્ર ટાંકવાની આવશ્યકતા ન હતી, પરંતુ કેટલાક સમય થયાં લેખકને પોતાની લેખનપ્રવૃત્તિઉપર અરચિ પ્રકટી છે, અને તે પ્રવૃત્તિથી નિવૃત્ત થવા તે કોઈ નિમિત્ત શોધ્યા કરે છે. પરંતુ સંકેતો સન્નજનો ન્યારે તેના લેખોપ્રતિ પ્રેમભાવ રાખે છે, અને તે પ્રેમને આ નવીન વર્ષે, હુખા શબ્દોથી નહિ પરંતુ વિવિધ ઉપહારવડે દર્શાવવા પ્રવૃત્ત થાય છે, ત્યારે લેખનિતિને વિરામ આપવાના પોતાના પ્રયત્ન થતા જતા સંકલ્પને તે તત્કાળ આચારમાં મૂકતાં અટકે છે, અને વળી પ્રારબ્ધના વેગપર્યંત પ્રવૃત્તિને સ્વીકારે છે.

—ભાદ્રપદના અંકમાં ‘સુધાસોતસ્વિની’ તથા ‘શ્રીઉપેન્દ્રગિરાચૂત’ એ નામના બે ગ્રંથોને દીપાસવીપૂર્વે પ્રકટ કરવાનો જે ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવ્યો હતો, તે બંને ગ્રંથો પ્રકટ થઈ ચુક્યા છે. ઉભય ગ્રંથોથી સર્વને સતોષ થવાના પત્રો ન્યાં ત્યાંથી આવ્યા કરે છે. તમારી પાસે તે ગ્રંથો ખરીદવાનું ધ્વ્ય હોય તો તેમને તત્કાળ ખરીદજો; કારણ કે ઉત્તમ અન્ન એ જેમ સ્થૂલ શરીરને પોષનાર છે, તેમ ઉત્તમ ગ્રંથો, એ મનને પોષનાર છે; અને

સ્થૂણ શરીરને જેમ જે વાર ભોજન આપી આપણે તેને પોષીએ છીએ, તેમ માનસ શરીરને પણ ઉત્તમ ગ્રંથોથી પ્રાપ્ત થના જ્ઞાનવટે પોષવાની આપણે નિત્ય અગત્ય છે. પરંતુ પોતાનાં તથા કુટુંબી જનોનાં સ્થૂણ શરીરને પોષવા તથા રક્ષવા મનુષ્યો વ્યાપક વર્ષે પાંચસોં કે હજાર રૂપૈયા ખર્ચે છે ત્યારે પોતાના તથા કુટુંબી જનોનાં માનસ શરીરને પોષવા તેઓ વર્ષે વિશ કે પચીસ રૂપૈયા પણ ભાગ્યે જ ખર્ચના દરો. જે મન એ શરીરથી ચડીયાતું છે અને જ્ઞાનગણ એ શરીરગણ કરતાં ચડીયાતું ગણ છે, તેા મનુષ્યોનું ખરું કર્તવ્ય એ છે કે શરીરના પોષણમાં તેઓ જેટલું ખર્ચ કરે છે, તેના કરતાં મનના પોષણમાં તેમણે જમણું ખર્ચ કરવું જોઈએ. આમ છતાં અનેક મનુષ્યોને પોતાના મનના પોષણની જોરદી બંધી ગ્રાહી કિંમત હોય છે કે મહાકાવ્યનું જે રૂપૈયાજેટલું લવાજમ આપતાં પણ તેઓ સંતાપને મેલે છે.

—વસ્તુસ્થિતિ ન જાણનાર ઘણાને એમ લાગે થતું હશે કે ગ્રંથો ખપાવવાને અને મહાકાવ્યનાં પ્રાદેકો વધારીને પૈસા ગાંઠે ગાંધવા, હું જ્ઞાનની મહત્તાને જાણનારાં આ ડહાં ડહાં વચનો લખું છું. આત્મસ્તુતિના આરોપ આવવાનો સંભવ છતાં પણ આવા સર્વને મારે સ્પષ્ટ જણાવવું જોઈએ કે મારા રચેલા ગ્રંથોને હું પોતે પણ પૈસા આપી ખરીદું છું, અને મહાકાવ્યનું હું પોતે પણ લવાજમ ભરું છું. મારી લેખનપ્રવૃત્તિમાંથી મેં આજ સુધીમાં કંઈ પણ દ્રવ્ય ઉપાર્જન કર્યું નથી, અને હવે પછી પણ તેમ કરવાની મને બુદ્ધિ ન થાઓ, એવું હું ઇશ્વરપાસે યાચું છું. મારા સ્વાર્થને ખાતર હું તમને મહાકાવ્યના પ્રાદેક થવા અથવા શ્રેય-સ્સાધકઅધિકારિવર્ગદ્વારા પ્રકટ થના ગ્રંથો ખરીદવા આગ્રહ કરતો નથી.

—ભાદ્રપદના અંકમાં જે ત્રીજું ગ્રંથ પ્રકટ કરવા મેં તમને કહ્યું હતું તે ગ્રંથનું નામ 'ધનવાન્ થવાની અમોઘ કલા' છે. આ ગ્રંથ હાલ પ્રકટ થઈ ચુક્યો છે. તમારા ધનવટે ધનવાન્ થવાને માટે આ ગ્રંથ ખરીદવા હું તમને ભક્ષામણુ કરું છું, એમ ધારણો નહિ. ધનવાન્ થવાની જે સમયે અને પ્રગળાઈ જતી પ્રકટશે, તે સમયે મારે શું કરવું, તે ઇશ્વરકૃપાથી મને જ્ઞાત છે. તમને ધનવાન્ થવાની ઇચ્છા ન હોય તોપણ આ ગ્રંથ તેમાં રહેલા તત્ત્વજ્ઞાનને અર્થે અવસોધવા હું તમને ભક્ષામણુ કરું છું. ધનવાન્ થવાની તમને ઇચ્છા હોય તો મારે તમને કહેવું જોઈએ કે તાંબાને અગમ્યાથી સોનું થાય, એવી કોઈ કળા આ ગ્રંથમાં લખી દશે, એમ ધારી તમે તેને ખરીદવા લગ્નચારી તો તમે નિરાશ થશો. આ ગ્રંથ સ્પર્શમણિ બનાવવાનું ગ્રીષ્મવતો નથી, તેમ તે તમને કંપવરની કે કામધેનુની પ્રાપ્તિ ધરમાં ગેણ કરારી આપતો નથી. એમ છતાં બુદ્ધિમાનતા, દરનમાં આ ગ્રંથ આવતાં તે પૂર્વોક્ત સપ્તગું જ તેને પ્રાપ્ત કરારી આપવા સમર્થ થાય છે, એમ કહેનાં મને સંકોચ થતો નથી.

—આ ગ્રંથ મનુષ્યોને પ્રસાવવાની મિથ્યા મોહનગ નથી, પરંતુ માનસશાસ્ત્રના જે નિયમોવટે આ જગતમાં પદાર્થો મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થાય છે, તે નિયમોને સામાન્ય મનુષ્ય પણ સમજી શકે એવી રીતે વર્ણવનાર તે એક શાસ્ત્રીય સરળ ગ્રંથ છે, તે દર્શાવવાને તેમાં કેવા વિષયોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, તેનો અત્ર કંઈક ઇંસાદો જણાવીએ છીએ. તેમાં ૧૮ પ્રકરણો છે. તેના વિષયોમાંથી કેટલાક વિષયો નીચે પ્રમાણે છે: ધનવાન્ થવાનો સર્વને દર છે; બીજી કળાઓની પેઠે ધનવાન્ થવાની પણ કળા છે; ધનવાન્ થવાની કળાનાં મૂળ સ્ત્રોત; ધન મનુષ્યને કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે; નિપત પદ્ધતિપૂર્વક ચિંતન; નિપત પદ્ધતિપૂર્વક વર્તન; સં-

દરપશક્તિનો ઉપયોગ; યોગ્ય ધંધામાં પ્રવેશ; વૃદ્ધિને પામતું જીવન; ઉપકારનિવેદન, વગેરે. —ધનની પ્રાપ્તિ એ પૂર્વરચિત પ્રારબ્ધકર્મનું ફળ છે, એમ ધણા માનતા હોવાથી ધનને પ્રાપ્ત કરવાની કળા હોવાનો સંભવ જ નથી, એવો તેઓનો નિશ્ચય હોય છે; પરંતુ યોગ્ય વિચારથી આ નિશ્ચય સાચો નથી. ધણાને માળાપતરફથી સુદઃ અથવા દુર્બળ શરીરની પ્રાપ્તિ તેઓના પ્રારબ્ધાનુસાર થયેલી હોય છે, એ વાતો સાચી છતાં, પણ દુર્બળ શરીરનાળા મનુષ્યો જે શાસ્ત્રીય રીતે કસરતનું નિયમિતપણે સેવન કરે છે, તેા તેમને થોડા કાળમાં સુદઃ શરીર પ્રાપ્ત થાય છે, એ સુપ્રસિદ્ધ છે. સમર્થ વ્યાયામકળાશિક્ષક સે-ડોનું શરીર નાનપણમાં અત્યંત નાલુક હતું, તેાપણ કળાવડે આજે તે એક વિશ્વપ્રસિદ્ધ મહામશ્વરી પંકિતમાં ગણવાયોગ્ય થયો છે, એ કોને અગ્નપ્યું છે ? જેમ પ્રારબ્ધથી પ્રાપ્ત દુર્બળ શરીર પણ આ પ્રમાણે કળાવડે સુદઃ કરી શકાય છે, તેમ પ્રારબ્ધથી પ્રાપ્ત નિર્ધનતા પણ કળાવડે નિવારી શકાય છે; અને આ કળાને ઉક્ત પુસ્તક શીખવતું હોવાથી ધનની આવશ્યકતાવાળા પ્રત્યેક મનુષ્યને તે અત્યંત ઉપયોગનું છે.

—આ માસમાં મારાં પૂતળ માતૃશ્રીનો દેહ પડવાથી તથા વિવિધ અન્ય પ્રતિબંધોથી ‘યોગિની’ ની વાર્તાને આગળ લખવાનો મને અવકાશ મળી શક્યો નથી; તે જ પ્રમાણે ‘શ્રીસિદ્ધેશ્વર’ ના વિભાગમાં પણ હું ધણું જ ઓછું લખી શક્યો છું. સદ્વિવેકી વાચકો તેપ્રતિ અવજલ કરવા કૃપા કરશે, એવી પ્રાર્થના છે.

—સુજાણી એક સંભળન પૂછે છે, ‘ગયા અડવાડીયાના ગુજરાતીમાં કોઈ મુકુન્દાત્રય નામના યતિએ તમારા ઉપર વિવિધ આક્ષેપો કર્યા છે તે તમે વાંચ્યા છે કે ? હજી સુધી કોઈ પેપરમાં તમે તેનો કેમ જવાબ આપતા નથી ?’ પ્રિય બંધુ ! મારા પ્રતિ કોઈ આક્ષેપો કરે તેપ્રતિ, પૂર્વે મારી વૃત્તિ વેગથી ધાવન કરતી, તેમની નીચતા અથવા મૃદુતાના પ્રમાણમાં મને ભારે અથવા થોડી વિશળતા થતી, અને તેનો ઉત્તર આપવા હું ધ્રુવાપુર્વા યથ જતો, પરંતુ યતિ શ્રીમુકુન્દાત્રયજેવા અનેક પુરુષવરો મારા એ સ્વભાવનો સાર જય કરવામાં મને પ્રયત્ન સાધનરૂપ યથ પડ્યા છે, અને તેથી વસ્તુતઃ તેમનો એક પક્ષથી મારા ઉપર ઉપકાર જ થયો છે. પ્રિય ભાઈ ! જેના ઉપર તમે આક્ષેપો થયા માનો છો, તેના ઉપર પૂર્વે હું પણ આક્ષેપો થયા માનતા હતો, પણ હવે મારી મનિ એ પ્રકારની રહી નથી. જૂતકાળમાં ચાર વર્ષઉપર અથવા દશ વર્ષઉપર જે હું હતો, અને જેના ઉપર જ વસ્તુતઃ લોકો આક્ષેપો કરી શક્યા સમર્થ હોય છે, તે હું આજે નથી. વર્ષઉપર અથવા છ માસઉપર, અથવા ગઈ કાલ, અથવા એક ક્ષણપૂર્વે જે હું હતો, તે હું આ ક્ષણે નથી. છ માસઉપર જે નદી હતી, તેની તે જ નદી આજે આપણને દેખાય છે, પણ છ માસઉપર નદીમાં જે જળ હતું, તેમાંનું એક ટિંકુ પણ આજે તેમાં રહ્યું નથી. મારું શરીર, મારું મન, મારા વિચારો, હુંકામાં લોકો જેને છોડ છોડી તરીકે ઓળખે છે, તે સર્વ આજે લોકો જેને છોડ છોડી દે છે, તે નથી. જે આક્ષેપો ગુજરાતીમાં તમે વાંચ્યા છે, તે આ ક્ષણના છોડ છોડ ઉપરના નથી. આ ક્ષણપૂર્વેના છોડ છોડ ઉપરના તે આક્ષેપો છે. અને આ ક્ષણપૂર્વેના છોડ છોડ માં પૂર્વના જેવું દર અભિમાન ક્ષિયરૂપાથી મને હવે નથી. પ્રિય ભાઈ ! આપણા મસ્તકઉપર આજે જે વાળ છે, તેમાં આપણું અભિમાન હોય છે, પણ દાર કાતી નાંખ્યા પછી પણ કોઈ અભિમાન શું તેમાં મમત રાખે છે ? પૂર્વે સંકેપ હજમત કરાતીને

ફેંફે દીધેલા આપણા વાળને તથા નખને એકદા કરીને કોઈ તેને કાળા કહે, કોઈ ઘાળા કહે, કોઈ જાડા કહે, કોઈ કોમળ અથવા બરછટ કહે, તેમાં આપણે અપ્રસન્ન થવાનું અથવા લડવાને બાંહેધી ચડાવવાનું શું પ્રયોજન છે ? આજના આપણા માયાઉપરના વાળના ઉપર પણ કોઈ આક્ષેપ કરે તોપણ આપણે કોઈ કરવાનું પ્રયોજન નથી, કારણ આવતી કાલે તે આપણા રહેવાના નથી.

—ગાંધી કાલના છોડ છોડ ને ભણે કોઈ મૂર્ખ અથવા જડમતિ કહે, તેમાં આજના છોડ છોડ ને સંબંધ નથી. આ કાલના છોડ છોડને વળી કાલે કોઈ પ્રહાર કરવાયોગ્ય ગણે તો તેથી કાલના છોડ છોડને વિકળ થવાનું પ્રયોજન નથી. સેંકડો, હજારો, અને લાખો છોડ છોડ થયા છે, અને હજી થશે. આમાંનો એક પણ છોડ છોડ સત્યનો પૂર્ણ આવિષ્કાર નથી. પ્રત્યેક છોડ છોડ દ્વારા સત્યે કંઈ ને કંઈ અંશમાં બહાર પ્રકટવા પ્રયત્ન કર્યો છે. જેમ મારા દ્વારા સત્ય બહાર પ્રકટવા સંતત પ્રયત્ન કરે છે, તેમ તમારા અને પ્રાણીમાત્ર દ્વારા પણ પ્રકટવા સંતત પ્રયત્ન કર્યા જ કરે છે. પૂર્ણ રૂપમાં તેનો કોઈ પણ વ્યક્તિમાં કોઈદિશે કદી આવિષ્કાર હોતો નથી. આજ આપણામાં આવિષ્કાર પામેલું સત્ય આવતી કાલ આપણામાં આવિષ્કાર પામનાર ચઢીયાતા સત્યદરતા ઉતરતું જ હોય છે. પૂર્ણ સત્યની સાથે સરખાવતાં તે દોષવાળું છે. દસ વર્ષ પછી આપણા પ્રવૃદ્ધ જ્ઞાનની સાથે આજનું આપણું જ્ઞાન, ભણે આજે તે દેહીપમાન ભાસતું હોય અને આપણી તથા અન્યની આંખોને ઝંખવી નાંખતું હોય તો પણ તે ઝાંખું જ છે. અલ્પલોકસ્થિત કોઈ દેવી વ્યક્તિના જ્ઞાનઆગળ આપણું જ્ઞાન કેટલું સદૌષ તથા અપૂર્ણ છે ? આત્મા સદૌષ તથા અપૂર્ણ જ્ઞાનઉપર, પ્રિય ભાઈ ! આપણે મમત્વ શામાટે ધરવું, અને તેના ઉપર કોઈ આક્ષેપો કરે તો તેનો ઉત્તર આપવા શું કરવા પ્રવૃત્ત થવું ?

—ત્યારે એક મનુષ્યના ઉપર બીજા મનુષ્ય આક્ષેપ કરે છે, ત્યારે આક્ષેપ થયેલા મનુષ્યને એમ લાગે છે કે આ આક્ષેપોનો જો હું યોગ્ય ઉત્તર નહિ આપું તો લોકો મને દોષવાળો માનશે, અને મારું જગતમાં દાસ્ય થશે. આવા વિચારને વશ થઈ તે ઉત્તર આપવા પ્રવૃત્ત થાય છે. પરિણામ શો આવે છે ? થયેલા આક્ષેપોનો પરિહાર થતો નથી, પરંતુ આક્ષેપો કરનાર સામે મનુષ્ય બીજા નવા આક્ષેપો કરે છે. બે ચાર અડવાડીયાં અથવા તેથી પણ વધારે સમય, પેપરોમાં કલમોનાં દારણુ યુદ્ધ જનમે છે. તર્કમાં કુશળ, તથા માર્મિક વચનો વદવામાં નિપુણતા ધરાવનારો શુદ્ધિમાન પદાકાર લોકોને, પોતે વિજય મેળવ્યો છે, એમ ભાન કરાવે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ કરો જ સત્ય નિર્ણય આવતો નથી. સત્ય નિર્ણય આવવો સંભવતો જ નથી; કારણ સત્ય નિર્ણય, યુદ્ધમાં નહિ, પણ શાંતિમાં રહેલો હોય છે. કેવળ પ્રધાન અવરથામાં જ આત્મરતિ સત્યનો પ્રકાશ નાંખે છે.

—જગતની દૃષ્ટિમાં નિર્દોષ થવાનો મનુષ્યે શામાટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, તે મને સમજતું નથી. જે રિયનિમાં તમે યથાર્થ નિર્દોષ છો, તે રિયનિને ત્યાં સુધી તમે જગતને દર્શાવી ન શકો ત્યાં સુધી જગત તમને નિર્દોષ કદી પણ માને તેમ નથી. એક આત્માકાર રિયનિમાં જ તમે પૂર્ણ નિર્દોષ હોઈ શકો છો, પરંતુ તમારી આ રિયનિ જગતને તમે કેવી રીતે દર્શાવી શકતા સમર્થ થશો ? જગતમાંથી કેટલા યોદ્ધાને તે જોવાનાં મેળો છે ? એટલું જ નહિ, પણ જે દાને તમારી આ આત્માકાર નિર્દોષ રિયનિ તમે જગતને દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરવાનો

આરંભ કરે છે તે જ ક્ષણે તમે સદોષ થાઓ છો. આમ છે તો પછી તમારી બહીષ્કૃત સ્થિતિ હોય તોપણ જગતને તમે તમારી નિર્દોષતા સિદ્ધ કરી શકતા અસમર્થ છો. અને જો તમારી આત્માકાર સ્થિતિ નથી તો તો પછી તે સદોષ જ છે. તમે પણ તેને તેવી જ માને છો. તેને નિર્દોષ સિદ્ધ કરવાથી તમને અધિક શો લાભ છે ?

—જ્યારે કોઈ તમારા ઉપર આક્ષેપો કરે, અથવા તમારા ખરાબોટા દોષો વણે ત્યારે આ ક્ષણપૂર્વે તમારા શરીરે અને તમારા મને જે કંઈ કંઈ હોય, તે સર્વમાંથી કાંઈ જ તમે અથવા તમારું નથી, એ સત્ય નિર્ણયમાં પ્રવેશો. તમારા નિર્દોષ સ્વરૂપમાં અલિપ્ત થવા પ્રયત્ન કરો. તેના પ્રતિ જ દષ્ટિ રાખીને ત્રાંતિથી થયેલી તમારી વિકળતાને ત્યજો. આક્ષેપો કરનારને ઉત્તર આપવાની ધાંધળમાં પડીને વધારે દોષવાળા ન બનશો. એકે ઉડારેલી ધૂળમાં સાવરણી લેઈ તમે પાછી બમણી ધૂળ ઉડાડી, ધૂળના ગોરેગોટા ન કરશો. એથી સામે પક્ષકાર તથા તમે બંને યુગગાંધ મરશો. જેમને ધૂળ ઉડાડવામાં આનંદ થતો હોય તેમને તેમ કરવા દો.

૬૫ વર્ષના એક વૃદ્ધ પુરુષના આરોગ્યપ્રાપ્તિના નિયમો.

છ આના લેઈને આરોગ્યપ્રાપ્તિના નીચેના છ નિયમો એક વૃદ્ધ પુરુષ શીખવે છે. તે લખે છે કે હાલ મારી ઉંમર ૨૫ વર્ષની થઈ છે. હું સાઠ વર્ષના દેખાઈ છું, અને મને હું ત્રિશ વર્ષના જુવાન હોઈ એવું લાગ રહે છે. મને કોઈ પણ જાતનું દુઃખ કે દરદ નથી. મારી કમરનો ઘેરાવો ૪૧ ઈંચ હતો, તે ઘટાડીને મેં ૩૪ ઈંચનો કર્યો છે. એક માંછલ દોડીને ત્રણ દાદરા હું એકે સપાટે ચઢી શકું છું, અને તેથી મારા હૃદયને કે શ્વેદસાંને કશું થતું નથી. હું એક નાના બાગકની પેઠે ઉંઘું છું. અને ઓરિડ્યુની (આફ્રિકામાં થતું એક મોટામાં મોટું પક્ષી) પેઠે ગમે તેવા આહારને પચાવી શકું છું.

ચાર વર્ષપહેલાં મને રાત્રે ગિલકુલ નિદ્રા આવતી ન હતી. મને અર્ધનો સખ્ત બાધિ થયો હતો, અને તેની સાથે સિદોવેદના અને હૃદયના કંપથી હું પીડાતો હતો. નિસરણીએ ચડતાં હૃદયમાં કંપ થઈ આવવાનો મને સર્વદા લય થઈ આવતો હતો.

નીચેના નિયમો પાળવાથી મારા પૂર્વોક્ત રોગ મટી ગયા છે, એટલું જ નહિ પણ ત્રિશ વર્ષના જુવાનજેવું મને મારામાં બળ જણાય છે. તે નિયમો આ છે:—

૧ પ્રાતઃકાળે પાંચ વાગતાં ઉઠવું. શરીરશુદ્ધિની ક્રિયા કરવી હોય તો કરી લેવી. પછી અગાડીમાં જવું, અથવા ખુલ્લી બારીપાસે ઉભા રહેવું, અને પા કલાકસુધી અભ્યંગેશની કસરતો, અથવા એવી જ બીજી કસરતો કરવી.

૨ પછી તરત કપડાં પહેરી લેવાં, અને જોડામાં જોડા બે માંછલ દોડવું. ધીરે ધીરે દોડવાનો વેગ વધારવો. દોડતી વખતે પ્રત્યેક શ્વાસમયે શ્વેદસાંમાં જેટલો વાયુ ભરાય તેટલો ભરવો. અને જેટલો બહાર નીકળે તેટલો બહાર કાઢવો. શિયાળામાં, ઉનાળામાં, ચોમાસામાં, સર્વ ઋતુઓમાં આપ્રમાણે કરવું. વરસના વરસાદમાં પણ આપ્રમાણે કરવું.

૩ ઘેર આવી ઠંડા અથવા સહજ ગરમ પાણીએ સ્નાન કરવું, અને પછી દશ મિનિટ બાગ દુવાલથી શરીરને સારી પેઠે ઘસવું. પોચું પોચું ઘસવું નહિ, પણ ચામડીમાં ગરમી

આવે, અને તે લાઘ્ય થઈ તેમાં રધિર વેગથી વહેવા માટે એવી રીતે ધસવું.

૧ ધીરે ધીરે કદી ચાલવું નહિ, અને હંમેશાં દીર્ઘ શ્વાસપ્રધાસ કરવા.

૫ હું નિચ ત્રણ વાર ખાઉં છું, અને માંસ તથા તરતની ઉતરેલી રોટલી (વિલાપતી રોટલી) વિના નજરમાં આવે તે ખાઉં છું. જેટલું મેં ખાધું હોય તેટલું જ પાકું ખાઈ શકું એટલે મુધી ખાતો ખાતો જ્યાં હું આપું છું કે તરત ભોજનની થાળી ઉપરથી હંમેશાં હાથ ધોઈને ઉઠી જાઉં છું. ત્યાર પછી એક માસ પણ વધારે ખાતો નથી. હું કોઈ પીતો નથી, કોઈ દવા ખાતો નથી, તેમ દીપક પાચક કોઈ ગોળી, ચૂર્ણ કે મૃગધમાસ શકતો નથી. હું દારૂ પીતો નથી. પ્રત્યેક માસ મોંમાં પાણીજીવો થઈ જાય ત્યાં મુંઝી જવું જ ધીરે ધીરે ચાલું છું; અને સુકા રોટલામાં પણ સ્વાદ જણાય એવી કઠ્ઠીને બુખ લાગ્યાવિના કદી પણ કશું જ ખાતો નથી સુકા રોટલો પણ હાથ મને મિલાઈના જેવો જ સ્વાદિષ્ટ જણાય છે.

૬ રોજ સુતાપદેશમાં પ્રાતઃકાળની પેઠે જ દસ મિનિટ કસરતમાં ગાળવી.

જો તમે માત્ર એક જ દિવસ આ નિયમોનું પાલન કરશો, તો મને આપેલા ૭ આનાના અદલામાં દશગણે લાભ થયેલો તમે અનુભવશો. જો તમે એક માસ તેમનું પાલન કરશો તો આસ્વારથા વીની ગયા પછી કદી નહિ અનુભવેલો એવો જીવવાનો સર્વોદ્દેશ આનંદ, તમે તમારા આખા જીવનમાં કદાચ પડેલી વાર જ અનુભવશો; જો ત્રણ માસમુધી આમદશથી તમે આ નિયમોનું પાલન કરશો, અને તમને થયેલા અનવધિ લાભના પ્રમાણમાં જો મને કંઈ મોઝાશો તો થોડા સમયમાં મારા ઘરનાં નગીયાં સોનાનાં થઈ જશે.

એક જાપાનીએ રૂસ'બંધી કરેલી એક નવી શોધ.

એક જાપાની વિજ્ઞાનવિદે હમણાં દૃષ્ટિમંત્ર શોધી કાઢ્યું છે. આ વિજ્ઞાન કેટલાક તેમજો વગેરે ઉપર પ્રયોગ કરતો હતો, એટલામાં એક વાંસનો કડો તેમજના પાત્રમાં પડેલો થોડા વખતપછી તે કડો તેજે કાઢીને જોયો તો તેને જણાયું કે તે નરમ થોળા જેવો થઈ ગયો હતો. તરત જ તેને રક્યું કે વાંસ અને બીજા કેટલીક ઝાંઝોડિયર રાસાયનિક પ્રયોગ કરવાથી તેમનું કે તથા વગેરે બનાવવાના બીજા પદાર્થો બની શકવાનો સંભવ છે. હાલ તે આ સંબંધમાં વિશેષ પ્રયોગ કરે છે, અને એવું અનુમાન કરવામાં આવે છે કે તેની આ શોધથી દુનિયાના કના વ્યાપારમાં મોટો ફેરફાર થશે.

બે જર્મનોએ યુદ્ધના સંબંધમાં કરેલી એક નવી શોધ.

બે જર્મનોએ હમણાં એક નવી શોધ કરીને પાશ્ચાત્ય પ્રગતને ચક્રિત કરી નાંખી છે. આ શોધવડે જર્મનીનકિપર રહેલો એક જ મનુષ્ય, તારના કે એવા બીજા કશા જ સંબંધ વિના સમુદ્રમાં ગમે ત્યાં વદાળને દંકારી શકે છે, અને આકાશમાં વિમાનોને ગમે ત્યાં ચતારી શકે છે. પ્રયોગોવડે આ શોધકોએ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે વદાળમાં તેને ચતારવાનાર કેઈ પણ મનુષ્ય ગમ્યાવિના, ૧૮ માઈલના દેરાવામાં ગમે તેવી બીડમાં ચઢીને વદાળને દંકારી શકાય છે, ત્યાં લંગારવું હોય ત્યાં લંગારી સકાય છે, અને કેઈપજી વદાળના કાંઠાને નાશ કરનાર મનુષ્ય કેજી છે, તેની ખબર પડ્યાવિના, નાશ કરી શકાય છે.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ઘરે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

સિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * અમુક આ પ્રકારનું છે, અને અમુક તે પ્રકારનું છે, એવો નિશ્ચય, બહારનું સ્વરૂપ જોઈને, કદી પણ જાંઘી બેસતા ના. જો તેમ કરશે તો તમે સંકડો બૂચોના મોજ થઈ પડવાના.

* * મનુષ્યને પડતાં સમગ્ર દુઃખોનું કારણ બૂલ હોય છે, અને બૂલનું કારણ બહારના દેખાવથી આંધિલા ખોટા નિશ્ચયો હોય છે.

* * જ્યારે તમે વસ્તુઓના બાહ્ય સ્વરૂપને જુઓ છો ત્યારે તમે તેમને ખોટા દર્શિ-મિન્દુથી જુઓ છો. આથી તમારાં અનુમાનો ખોટાં હોવાનાં, અને તે વસ્તુઓ સાથેના તમારા સંબંધમાં તમે ભૂતો કરી બેસવાના; પરંતુ તમે જ્યારે વસ્તુઓને તેમના પોતાના સ્વરૂપે જ જુઓ છો ત્યારે તમે તેમના સંબંધમાં ખરા નિશ્ચય આંધિ છો; કારણ કે તેઓ જે રૂપમાં છે, તે જ રૂપમાં તમે તેમને જુઓ છો.

* * બહારનો દેખાવ ક્ષણિક હોય છે; તે સર્વદા બદલાયા કરે છે. આજે એક વસ્તુનો બાહ્ય દેખાવ સાચો ભાસ્યો હોય છે, તે કાલે તેવો ભાસતો નથી. આથી કોઈ અમુક દેખાવ-સંબંધી આપણા વિચારો આજે ખરા હોય, પરંતુ કાલે તે જ વિચાર ખરા ન પણ હોય. આથી બાહ્યના દેખાવો ઉપરથી આંધિલાં અનુમાનો અથવા નિશ્ચયો અનિશ્ચય હોય છે.

* * જ્યારે મનુષ્ય જગતમાં દર્શિ નાંખીને જે તેની નજરે પડે છે, તેને જ જુએ છે ત્યારે તેને પ્રત્યેક સ્થળે દોષ, દુઃખ અને વ્યાધિ જ જોવામાં આવે છે; અને આ નજરે પડતા બહારના દેખાવો ઉપરથી આ જગત સંબંધી જો તે નિર્ણય કરે છે, તો આ આખું જગત તેના મનને વાતવિક રીતે દુઃખના અને દોષના ભંડારરૂપ ભાસે છે. આમ થતાં તેને કોઈ દિવસ સુખનો સંભવ આવતો જ નથી; કારણ કે ત્યાંસુધી જગતને મનુષ્ય દુઃખ-

૩૫ જોવા કદે છે, ત્યાંસુધી તેના મનમાં દુઃખના, અને દોષના જ વિચારો આરંભ રહે છે— આ વિચારો જ તેના ધ્યેયરૂપ થાય છે; અને મનુષ્ય જેવા વિચારો અખંડ રહે છે, —જેનું તે પ્થાન કદે છે—તેવો જ તે થાય છે, એવો શાસ્ત્રોના સિદ્ધાંત હોવાથી જગતને દુઃખરૂપ જોનારો મનુષ્ય પોને જ દુઃખરૂપ યદ્ય રહે છે.

* * જગતમાં લગભગ બધા જ મનુષ્યો, જેનું નજરે જુએ છે, તે પ્રમાણેનું જ આ જગત છે, એવો નિશ્ચય કરી દે છે; અને તેથી જગતના મોટા ભાગના મનુષ્યોના વિચારો બહારથી જાણના દોષવાળા જગતના જેવા જ દોષવાળા યદ્ય રહ્યા છે. બહારના દેખાવોની અપૂર્ણતાના દર્શન અને ચિંતનથી તેઓ પોતે જ અપૂર્ણ યદ્ય રહ્યા છે. માનવ પ્રજા વેગથી આગળ વધતી નથી, તેનું કારણ આ છે.

* * ત્યારે બહારના દેખાવોની પેઠી પાર મનુષ્ય દષ્ટિ નાંખે છે, અને પરમાત્માની પ્રતિમારૂપ પૂર્ણતાવાળા વાસ્તવિક પુરુષને જુએ છે, ત્યારે તેનાં સધળાં અનુમાનો અને નિશ્ચયો બદલાઈ જાય છે. તેને જાણાય છે કે બહારના દેખાવોની પાછળ સધળું જ શુભ છે, સધળું જ સુંદર છે, સધળું જ સત્ય અને નિર્દોષ છે. તે અનાદિ સત્ય વસ્તુને જુએ છે, અને તેથી તેના નિશ્ચયો સધળા સત્યથી પૂર્ણ હોય છે. જગદેવ હરિઃ (જગત એ જ હરિ છે) એ શાસ્ત્રવચનानુસાર તે જગતને ઈશ્વરરૂપ જુએ છે, અને તેથી કરીને જગતસંબધી તેના સધળા નિશ્ચયોમાં કોઈ પણ ખૂટ હોતી નથી, કારણ કે તેની દષ્ટિ જેમ છે તેમ જુએ છે. આમ યત્તાં તેના સધળા વિચારો નિર્દોષ અને સત્યથી યુક્ત થાય છે; અને મનુષ્ય જેવા વિચારો કદે છે, તેવો જ તે થતો હોવાથી તેનું જીવન નિર્દોષ અને સુખ્ય થાય છે.

* * ત્યારે મનુષ્ય પોતાના ઉપર અને પોતાના પાડોશીઉપર દષ્ટિ નાંખે છે, અને બહારના દેખાવઉપરથી પોતાના પાડોશીના સંબંધમાં નિર્ણય કદે છે ત્યારે તે પોતાની અને પોતાના પાડોશીની અપૂર્ણતાને જ સર્વદા નિર્ણય કદે છે. પરંતુ આ નિર્ણય યોગ્ય હોવાથી તેને પોતાને અપૂર્ણ ઈયતિમાં રાખી રહેનાર થાય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તેના પાડોશીસાથેના સર્વ વ્યવહારમાં તેને ખૂણા કરાવનારો થાય છે. આમ યત્તાં, મનુષ્ય પોતાના જીવનમાં વારંવાર દુઃખને પ્રકટનું જુએ, એ સ્વાભાવિક છે.

* * ત્યારે કોઈ મનુષ્યને બહારથી જોઈને આપણે તેના વિષે નિર્ણય કરીએ છીએ ત્યારે આપણે તે નિર્ણય આપણે તેની ખૂણા, દોષો, અપૂર્ણતાઓ, અને નિષ્ફળતાઓ જોઈને કરેલો હોય છે. આ નિર્ણય આપણા વિચારો અને કૃત્યોનું કારણ થાય છે. પરંતુ આ કારણ ખૂટતરેનું હોવાથી તેનું કાર્ય જે આપણા વિચારો અને કૃત્યો તે પણ ખૂટતરેણાં જ થાય છે. આ ખૂટતરેણાં કાર્યો પાછાં બીજાં કાર્યોનાં કારણ થાય છે. આમ એકે ખૂટતરેણાં કાર્યો બીજો જન્મને પામે છે. આથી જ સામાન્ય મનુષ્યનું આશું જીવન ખૂટ, ભ્રાંતિ અથવા અમનું જ જનનું હોય છે, અને ત્યાં સુધી બહારના દેખાવોઉપરથી નિર્ણય કરવાનો અભ્યાસ તે ત્યજતો નથી ત્યાં સુધી તે જનનું અધિક અને અધિક સુખવાતું જ જાય છે.

* * બહારનું સ્વરૂપ જોઈને કોઈ પણ વસ્તુના સંબંધમાં કદી નિર્ણય ન બાંધી, પણ વસ્તુના તેનું જે સ્વરૂપ છે, —કારણ પ્રદેશમાં તે જેવા સ્વરૂપમાં છે, તે સ્વરૂપને જોઈને જ તેના સંબંધમાં નિર્ણય બાંધી. અમથી મુક્ત થવાનો આ જ માર્ગ છે.

ને સારી હવાની ખાસ જરૂર છે એમ લાગે

ને હવા ફેર કરવાની સલાહ મળે

તો

વિચારમાં પડશે નહિ—સુઝાશે નહિ—અકળાશે નહિ
પણ તાબડતોબ.

ગોવિંદજી વસનજીના

દેવલાલી અગર માથેરાન

રાંચલ હિંદુ હોટેલ—નો એકદમ ઉપયોગ કરજો.

કારણો:—

- (૧) ખાસ નોકર ચાકર સાથે લઈ જવાની જરૂર નથી.
- (૨) નકામાં સામાન સુમાનનાં પોટલાં બાંધી જવાં પડતાં નથી.
- (૩) ખોરાકી સારી-કચી-મસાલાદાર-જેવી જોઈએ તેવી રીતની
ખાનાની આપવામાં આવે છે.
- (૪) કુટુંબો સાથે આવનારા લોકોને મહલાને જળાય તેવી
તજવીજ રાખવામાં આવે છે.
- (૫) રસોઈયા ઉંચા પ્રાણી છે, અને દરેક નાતજાતની વ્યવસ્થા
બરાબર સચવાય છે.
- (૬) હોટેલમાં ઉંચા ખાતજાનનાં સર્જકરથી અને કુલીન સ્ત્રીઓ
વિગેરે આમરદાર લોકો જ આવે છે.
- (૭) આવનારા દરેક ગૃહસ્થની દરેક રીતની સગવડ સાચવવી
એ હોટેલના દરેક નોકરની ફરજ છે અને તે દરેક
નોકર બંધે છે.

વધુ માટે પુછો અથવા લખો અને સરકયુલર મંગાવો.

૧ કાકોરદાર-સુખર્ષી—૨ ચોકહોલ-માથેરાન

૩ “માધવ વિલાસ”—દેવલાલી.

ગોવિંદજી વસનજી.

શ્રીસુધાસોતસ્વિની-દ્વિતીય કલ્લોલ.

(સ્વનાર છેઠાકાલ જીવનકાલ, તંત્રી, મહાકાલ.)

સદુપદેશક્રેમીના પ્રથમથી ત્રેવિશ વિભાગોમાં, સાધનસમારંભના ઉત્સવોમાં, ચિત્રિપ્રતીપ-
પ્રતીકરજોત્સવોમાં તેમ જ મહાકાલ વર્ગમાં મહાકાલના તંત્રીનાં જે જે પદો આવેલાં છે,
તે સર્વનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. પાક પુકાથી, ગોનેરી અક્ષરોથી તથા
અંધકર્તાની ઝળીથી અંધને જોભાવવામાં આવ્યો છે. મૂલ્ય ૩ ૧-૮-૦, પોસ્ટેજ ૦-૨-૦.

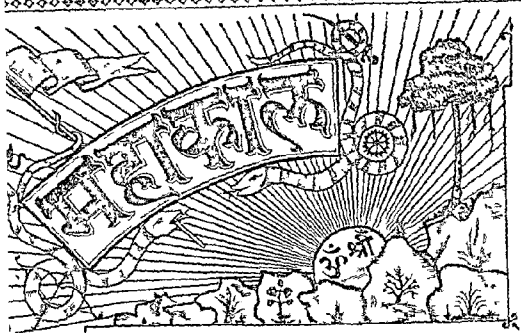
શ્રીઉપેન્દ્રગિરામૃત—પ્રથમ પરિવાહ.

સદુપદેશક્રેમીના પ્રથમથી ત્રિવિશ વિભાગોમાં, સાધનસમારંભના ઉત્સવોમાં, ચિત્રિપ્રતીપ-
પ્રતીકરજોત્સવોમાં, તેમ જ મહાકાલ, પ્રાનકાલ, પમન્ડ, ભક્ત તથા ધર્મધ્વજ વર્ગોમાં
શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનાં જે જે પદો આવેલાં છે, તે સર્વનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ કર-
વામાં આવ્યો છે. આ અંધને પણ પાક પુકાથી તથા ગોનેરી અક્ષરોથી જોભાવવામાં આ-
વ્યો છે. મૂલ્ય ૩ ૧-૮-૦, પોસ્ટેજ ૦-૨-૦.

ધનવાન્ ધવાની અમૌવ કલા.

(નૈવાર છે, પાક પુક. ગોનેરી અક્ષરો. મૂલ્ય ૩ ૧-૮-૦ પોસ્ટેજ ૦-૨-૦).

ભગવાનું ઠેકઠુકું—વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

रूप (पुस्तक) २३ मार्गशीर्ष वृष्ण० १४ सचत् १९६७, दर्शन (अंक) २

श्लोक ।

कदली कमल न वा हिमं
मलपोत्थं यमपोहिनुं क्षमम् ।
भवदंघ्रिवियोगपावको
हृदये मा स कदाचने यताम् ॥

अर्थः—हे लगनन! आपन अर्गुना वियोगउप वतराणि नेने टागना डेग कमल न इ
डे यदन इत्यु क्षमर्थ नथी, ते आमाग ए यमा न्दापि वगधरी न्हा मा ।

प्रसिद्ध करनार

श्रेयसाधकअधिकारिवर्ग-बडोदरा.

तन्त्रिणी

आभवावाह—भी "संविज्ञम" प्रिन्टिंग प्रेसभा सा माडणय द दस्ताने छापी प्रसिद्ध हू

वार्षिक विवाहभ पारट्टेकसाधे ३, २-०-० वर्षना आरंभभा ज.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

વિસ્તાર.

પ્રમા.

૧ પદ્યસંમલ.

૧ પદ્યસંમલમાંથી સ્થિતિએ પોતાના આનિર્જાવનું ભાન કરનાર અદ્વૈતજિના ઉદગાર. (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૪૧
૨ શ્રીસદ્ગુરુનું ચરણ અદલ્ય કરનાર આધરશું કેવું મન હોય છે. (છાંડ)...	૪૯

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ જ્ઞાનશૂન અથવા જ્ઞાનમીમાંસા (કૃષ્ણીયા)	૪૨
૨ સુખસાધક વિદ્યા (છાંડ)	૫૩
૩ જ્ઞાનગામી થતિ અને તેના લાભ (છાંડ)...	૫૯
૪ ઉત્થતિ અર્થે લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય નિયમો (છાંડ)	૭૨
૫ કેટલાક નિગૂળ્ય વિષયો (છાંડ)...	૭૩

૩ માનસ શાસ્ત્ર.

૧ આંતર મનના અદલુત ચમત્કારો (કૃષ્ણીયા)	૪૫
૨ માનસ રસાયન અથવા પાવનને પ્રાપ્ત કરવાનો માનસ ઉપાય. (છાંડ) ...	૫૦
૩ શબ્દોનું સામર્થ્ય. (છાંડ)	૭૬

૪ વિદ્યા.

૧ પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સૌ વર્ણનું આયુષ્ય ભોગવવાનો ઉપાય. (છાંડ) ...	૫૭
---	----

૫ પ્રકીર્ણ.

૧ અખ્યાત્યોમાં કરવામાં આવતી કુલીની કસરત (છાંડ)	૬૨
૨ આવવાની કસરત (છાંડ)	૬૨
૩ જ્ઞાનના આરોગ્યઉપર પાશાસ સુધાગની ચણેલી હાનિકારક અસર (છાંડ)	૬૩
૪ શ્રીકૃષ્ણસાધકઅધિકારિર્થના મરોનમવો (છાંડ)	૬૭
૫ જેને આપણે સ્વાભાવિક કહીએ છીએ, તે શું વસ્તુનઃ આભાવિક છે ? (છાંડ)	૬૮

અગત્યની સૂચના.

મહાશય પ્રેષક મામની વધિ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે. અને તેથી આદ્યોને તે બીજા પ્રત્યક્ષી શુદ્ધિ દશમશુદ્ધીમાં મળે છે. આથી જે આદ્યોને એ અવસ્થામાં અંક ન મળે તેમજો યોગ્ય દિવસ વાટ નક્કી અથ જાણવું. ટેકાણું જાણનારે પોતાનું પ્રથમનું ટેકાણું જાણવવા હુકા કરવી. તેમ નહિ કરનારના પરઉપર પાલ આવવામાં આવવું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાશય, વડોદરા.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૨.—માર્ગશીર્ષ કૃષ્ણ ૧૪, સંવત્ ૧૯૬૭, વર્ષાન (ચક્ર) ૨.

॥ ૐ શ્રી ॥

પરમતત્ત્વમાર્થી સરિતારૂપે પોતાના આર્વિર્ભાવનું માન
કરનાર અહંવૃત્તિના ઉદ્ગાર.

પદ. (મન પરદેશી, છાંડ ચપ્પે, એ લપ.)

પ્રભુ પહોઠકેરી, સરિતા હું છું,
એક કામ છે મારું આગળ તે આગળ વધવાનું,
ખાણખેયાવાળા રરતા, મારે ન એ જોવાનું; સરિતા.
કઠિનકદંગા માર્ગવિષે જે, આવી પડે તે સહેલું,
આગ્રહ ને ઉત્સાહવડે તે,—માર્થી મારે વહેલું;—
ચલાવવો અરબલિત પ્રવાહ, જ્યાં ત્યાં નિર્મળ જળનો;
સંચય લેશ થવા નવ દેવો, સુંજ જળમાં જરી મળનો;—
વાંકીચુંકી વળીને પછુ હું, સિંધુપ્રતિ ગતિ કરતી,
એમ કરી જ્યાં મણિઓકિત છે, તેહ દિશા સૂચવતી;—
મત્સ્યાદિક જે સંગી મારા, રક્ષણ તેવું કરતી,
જે જે મારું માન કરે તે,—ના તાપત્રય હરતી;—
જે જન ક્ષેત્રોમાં યુક્તિથી, મારા જળને વાળે,
તેમાં સુંજ પ્રસરવું ચાતાં, પાક ઘણું ત્યાં ફાલે;—
સુંજમાં પ્રવાસ કરનારા જન, અગમ દેશપ્રતિ જાતા,

ધાત અન્ય અવિદ્યાદિના હેતુ છે અને એ દ્વિતીય અવિદ્યાદિ અન્ય સંધાતના હેતુ થાય છે ઇત્યાદિ, અર્થાત્ સંધાતની લંગર ને લંગર અનાદિ સંસારમાં ઉત્પન્ન થતી ચાલે છે અને તેને આશ્રયે રહેનાર અવિદ્યાદિ પણ એ જ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થતાં ચાલે છે, તો અહિં પ્રશ્ન એ છે કે એક સંધાત પછી અન્ય જે સંધાત ઉત્પન્ન થાય છે તે નિયમે કરીને પ્રથમ સંધાતને સદશ હોય છે કે અનિયમે સદશ પણ હોય અને વિસદશ પણ હોય ? જો નિયમે કરીને સદશ હોય છે એમ કહો તો મનુષ્ય પુદ્ગલ (જે પૂરાય છે અને ગળે છે તે પુદ્ગલ એ વ્યુત્પત્તિથી પુદ્ગલ શબ્દ શરીરનો વાચક છે) એ એક સંધાત છે અને એના પછી એને સદશ જ સંધાત થવા જોઈએ. તો મનુષ્ય પુદ્ગલને દેવ, તિર્થંગ્યોનિની પ્રાપ્તિ થાય છે, નરકની પ્રાપ્તિ થાય છે, ઇત્યાદિ બૌદ્ધસિદ્ધાન્ત ભાગી પડે છે અર્થાત્ નિયમે કરીને સદશ સંધાત થાય છે એ પક્ષ સ્વીકારવાથી અપસિદ્ધાન્તરૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. એવો નિયમ નથી સ્વીકારતા અને પ્રસંગે સદશ અને પ્રસંગે વિસદશ સંધાત ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહો તો મનુષ્ય પુદ્ગલ કદાચિત્ લક્ષ્યમાં હસતી થઈ પુનઃ દેવ થાય ને પુનઃ મનુષ્ય થઈ રહે ઇત્યાદિ પ્રસંગની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ પણ બૌદ્ધ અબ્યુપગમથી વિરુદ્ધ છે. તેથી ઉભયથા અપસિદ્ધાન્તની પ્રાપ્તિ આવે છે. તેથી સર્વ પક્ષમાં સંધાતની ઉપપત્તિનો અભાવ થઈ રહે છે.

વળી આ મતમાં જેના ભોગને માટે સંધાત રચાય છે તે સ્થિર ભોક્તા જ નથી. તો પછી ભોગ ભોક્તાને અર્થે નહિ હોવાથી ભોગને અર્થે જ હરે છે અને તેમ હોય તો કોઈના અર્થરૂપ—પ્રાર્થનાના વિષયરૂપ ભોગ રહેતો નથી. આ જ રીતે મોક્ષ પણ મોક્ષાર્થે જ હરે છે, તેથી કોઈ મુમુક્ષુ જ રહેતો નથી. જો ભોગ અને મોક્ષથી અતિરિક્ત કોઈના પ્રાર્થનાના વિષયરૂપ ભોગ અને મોક્ષ હોય તો તે કોઈ ભોગદારે અને મોક્ષદારે એક રહેવો જોઈએ, અને તેમ રહે તો એ ક્ષણિક નહિ રહે તેથી ભોક્તાને ક્ષણિક માનવારૂપ અબ્યુપગમ ભાગી પડે છે. આ રીતે સર્વથા અવિદ્યાદિ કદાચ પરસ્પરની ઉત્પત્તિના હેતુરૂપ થાય તો થાય પણ તેટલાથી પણ સંધાતની સિદ્ધિ થાય તેમ નથી કારણકે ભોક્તાનો અભાવ છે.

આપ્રમાણે આ સૂત્રમાં પૂર્વપક્ષીની આશંકા લઈ તેનું આ સૂત્રમાં ખંડન કર્યું. આ સૂત્રમાં અવિદ્યાદિ પરસ્પરની ઉત્પત્તિના હેતુ થાય છે, એમ સ્વીકારી આ ખંડન કર્યું છે. હવે અવિદ્યાદિ પરસ્પરની ઉત્પત્તિમાત્રના પણ હેતુ થઈ શકે તેમ નથી, એ શ્રી સૂત્રકાર કહે છે:—

ઉત્તરોત્પન્ને ચ પૂર્વે નિરોધાત્ ॥ ૨૦ ॥

સૂત્રાર્થ:—ઉત્તર ક્ષણિક પદાર્થની ઉત્પત્તિ થાય ત્યારે પૂર્વ ક્ષણિક પદાર્થનો નિરોધ (વિનાશ) થતો હોવાથી (પૂર્વ ક્ષણિક પદાર્થ ઉત્તરની ઉત્પત્તિનો પણ હેતુ થઈ શકે તેમ નથી.)

પ્રત્યેક પદાર્થ લક્ષ્યમાત્ર જ રહે છે અને લક્ષ્યમાં નાશ પામી ન્તય છે, એ પ્રકારે બૌદ્ધમત હોવાથી બૌદ્ધ લક્ષ્યભંગાદી કહેવાય છે. એ મતપ્રમાણે પ્રત્યેક પદાર્થ લક્ષ્યમાત્ર રહેનાર હોવાથી—ક્ષણિક હોવાથી લક્ષ્ય કહેવાય છે. લક્ષ્યભંગવાદીનો એવો અબ્યુપગમ છે કે જ્યારે ઉત્તર લક્ષ્ય ઉત્પત્તિને પામે છે ત્યારે પૂર્વ લક્ષ્ય નિરોધને પામે છે. અર્થાત્ વિનાશશામ્યથીના સાંનિધ્યને અનુભવે છે. આ પ્રકારે માનવાથી પૂર્વ લક્ષ્ય અને ઉત્તર લક્ષ્ય એ બંનેની વચ્ચે હેતુફલભાવ—કારણફલભાવ—થઈ શકે તેમ નથી. કારણકે જ્યારે

ઉત્તર ક્ષણિક પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે પૂર્વ ક્ષણિક પદાર્થ કાં તો વિનાશસામગ્રીના સમીપ હોય છે, અથવા તો વિનાશને પામેલો હોય છે—અતીત થયેલો હોય છે. બંને રીતે એ પૂર્વ પદાર્થ અભાવગ્રસ્ત હોય છે અને તેથી ઉત્તર ક્ષણિકનો હેતુ થઈ શકે તેમ નથી.

આની સામે એવું કહેવામાં આવે કે અમારો અભિપ્રાય એવો છે કે પરિનિષ્પન્નાવસ્થાવાળો ભાવબૂત પૂર્વપદાર્થ જ ઉત્તર ક્ષણિકનો હેતુ છે તો એ પણ સંગત નથી. કારણ કે હેતુરૂપે વિવક્ષિત એ પદાર્થનો ઉત્પત્તિથી અતિરિક્ત કાર્યોત્પાદન વ્યાપાર માનો છે કે ઉત્પત્તિથી અતિરિક્ત એ વ્યાપારને માનો છે ? જો ઉત્પત્તિથી અતિરિક્ત કાર્યોત્પાદનરૂપ વ્યાપાર માનો તો ઉત્પત્તિક્ષણ અને કાર્યોત્પાદનક્ષણ ભિન્નભિન્ન હોવાથી એ પદાર્થનો આ દ્વિતીય ક્ષણસાથે અવગ્ર્ય સંબંધ માનવો પડશે, અને તેમ માનતાં ક્ષણભંગવાદ રહેશે નહિ. આમ નહિ માનતાં મૂર્તિયોગ ક્રિયા સૈવ કારક સૈવ ચોચ્યતે—ક્ષણિક પદાર્થોની જે ઉત્પત્તિ છે તે ઉત્પત્તિ જ એમની ક્રિયા છે અને તે જ એમનું કારણ છે—એ વચનમાં કહ્યાપ્રમાણે ઉત્પત્તિથી અતિરિક્ત કાર્યોત્પાદકત્વ વ્યાપાર નથી, પણ ઉત્પત્તિરૂપ જ છે એમ માનો તો તે પણ અયોગ્ય છે. મૂર્તિકારક સ્વભાવથી ઉપરકત ઘટ હોય છે અને તેથી ઘટ મૂર્તિકારક કાર્ય છે, અને મૂર્તિકારક ઘટનું ઉપાદાનકારણ છે. આ રીતે સર્વત્ર જે જે ઉપાદાનકારણ છે તેના સ્વભાવનો ઉપરાગ કાર્યને થવો જોઈએ, અને તેથી કાર્યક્ષણે એ કારણનો સદ્ભાવ હોવો જોઈએ. તેથી નિમિત્ત કારણ કાર્યક્ષણે અતીત હોય તો આલે પણ ઉપાદાનકારણનો તો સદ્ભાવ અવશ્ય હોવો જોઈએ. આમ હોવાથી આ દ્વિતીય પક્ષ સ્વીકારે તો પણ કાર્યસમયે કારણનો અભાવ માનવાને લીધે કાર્યકારણભાવનો નિર્વાહ થઈ શકે તેમ નથી. અને હેતુના સ્વભાવનો ઉપરાગ થવાનું માનો તો હેતુનો સદ્ભાવ કાર્યક્ષણસુધી અવગ્ર્ય માનવો જોઈએ, અને તેમ થતાં પુનઃ ક્ષણભંગવાદ ભાગી પડે છે. ૫મી જો હેતુ સદ્ભાવનો ઉપરાગ આત્મક નથી એમ કહો તો અર્થાત્ સ્વભાવોપરાગવિના જ કાર્યકારણનો સંબંધ સ્વીકારે તો સર્વત્ર એ અનુપરાગ પ્રાપ્ત હોવાથી નિમિત્તાદિ સર્વ કારણો ઉપાદાન કારણની કક્ષામાં જ આવી જશે. તેથી સર્વ રીતે આ માનવું અસમીચીન છે.

(અપૂર્ણ.)

આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં

પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૦ થી)

અને જે કાર્યમાટે જ આંતર મનના આ ધર્માદિનું જ્ઞાન-નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન અપેક્ષિત છે. આ રીતે પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી ઘોતન આપવામાં આવે છે તો જેનું જેનું સ્મરણ કરવાનું હોય છે તે અવશ્ય થાય છે.

આ જ નિયમપ્રમાણે રાત્રે જોમને અમુક સમયે જાગવા થવાનું હોય છે તેમજ આંતર

મનને તે પ્રમાણેનું દ્યોતન આપવાનું રહે છે. બાહ્ય મનની સત્તાનીચે પરમાત્માએ આંતર મનને આ માટે જ સ્થાપ્યું છે કે બાહ્ય મનને જે વિચારથી કર્તવ્ય જણાય તે કાર્ય આંતર મન પોતાના અગાધ સામર્થ્યવડે કરી આપે. બાહ્ય મનતરફથી એ પ્રકારનું દ્યોતન મળે છે એટલે આંતર મન કે જે દ્યોતનને વશ વર્તે છે તે બરાબર તે જ સમયે તે મનુષ્યને જગાડે છે. આંતર મનને આ પ્રકારનું શિક્ષણ જેણે આપ્યું નથી, પોતાના બાહ્ય મનને આપ્રમાણે દૃઢ સંકલ્પ કરવાની દલા જેણે સધાવી નથી, તે મનુષ્યને આખી રાત્રિ નિદ્રાહિતપણે, રખેને ધારેલો સમય થઇ જશે એવા ભયમાં ને ભયમાં જ ગાળવી પડે છે. જે જે મનુષ્યો ધારેલે સમયે નિદ્રામાંથી જાગત ધાય છે તે આંતર મનના દ્યોતનને વશ વર્તવાના ધર્મનો લાભ લેઇને જ જાગત ધાય છે.

એક દુકાનદારને ત્યાં તમે કાપડ ખરીદવા જાઓ છો, અને તે તમને કાપડ બતાવે છે તથા તે તમને પસંદ નહિ પડવાથી “લીધું લીધું, તમે શું લેવાના હો.” એવું ધુરડીયું કરે છે. તમે શાન્ત સ્વભાવના હો તો તેની સામે કંઈ પણ બોલતા નથી. પણ તે જે જે માલ બતાવે છે તેમાંથી તમને કોઈપણ પસંદ પડતો નથી, અને તમે ખરેખર કંઈપણ લીધાવિના તેની દુકાનેથી છીડી નીકળો છો. અન્ય વિવેકી દુકાનદારને ત્યાં તમે જાઓ છો અને તે વિવેકથી તમારી સાથે દ્રેમપૂર્વક વાર્તા કંઈ છે, પોતાના માલના જે ગુણો હોય તે તમને યુક્તિથી સૂચવે છે અને અમુક માલ તમારા જેવા યોગ્ય ગૃહસ્થમાટે જ છે ઇત્યાદિ કથન કરે છે. તમે લેવા નહિ ધારેલો એવો ધણો માલ પણ આ દુકાનેથી ખરીદી નીકળો છો. આવા અનેક પ્રસંગો તમારા પોતાના અનુભવમાં આવેલા હશે. આદિ તમારી સ્થિતિ પૂર્ણ જાગૃત છે છતાં તેમાં જે દ્યોતનને અધીન તમે થયા છો. અંતઃકરણના સ્વભાવાદિને ન જાણનાર એક ઉદ્ધત વ્યાપારી તમને “તમે માલ લઈ શકવાના નથી” એવું પોતાના સ્વાર્થથી વિરોધી દ્યોતન આપે છે અને એ દ્યોતનને લીધે જ તમારું આંતર મન તમને કોઈપણ વસ્તુને પસંદ કરવા દેતું નથી અને અન્ય “તમે આ માલ લઈ જશો, તમારે માટે એ જ યોગ્ય છે” ઇત્યાદિ દ્યોતન તમને આપે છે અને એ વ્યાપારીએ બતાવેલો સર્વ માલ એ દ્યોતનવશાત તમને પસંદ પડે છે.

બાળકોના સગવડમાં આપણે જાણીએ છીએ કે એમનાં મસ્તિષ્ક વિકાસને પામેલાં હોતાં નથી. કૌમાર અવસ્થા બળીત થવા પછીના એક મનુષ્યનું મસ્તિષ્ક તપાસવામાં આવશે તો તેમાં સરખી સપારી નહિ જણાતાં ખાડાકેરા જોવામાં આવશે. એ જ મનુષ્યનું કૌમાર અવસ્થાપૂર્વકું મસ્તિષ્ક તપાસનાં તેમાં એ ખાડાકેરા જોવામાં નહિ આવશે. મસ્તિષ્કમાં જેમ જેમ ખાડાકેરા યાય છે તેમ તેમ તેનો વિકાસ ધાય છે. જેમ જેમ મસ્તિષ્કનો વિકાસ થતો જાય છે તેમ તેમ તેમાં ખાડાકેરા વધતા જાય છે. ખાડાકેરા વધવાથી મસ્તિષ્કની સપારીનું પ્રમાણ વધતું જાય છે. માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ આ ક્રમપર આધાર રાખે છે. કૌમાર અવસ્થાના કરતાં યુવાવસ્થામાં માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ વધારે હોય છે. કૌમાર અવસ્થામાં વિચારબલ ન્યૂન હોય છે, નિશ્ચયબલ પણ ન્યૂન હોય છે, અને નિરીક્ષણ કરવા વગેરેનું સામર્થ્ય પણ ઓછું હોય છે ત્યારે એ સર્વ સામર્થ્યોની યુવાવસ્થામાં વૃદ્ધિ ધાય છે એ સુપ્રસિદ્ધ છે. આનું કારણ એ છે કે બાલ્યમન તે મસ્તિષ્ક છે અથવા મસ્તિષ્ક એ બાલ્ય મનનું સાધન છે, જેમ જેમ સાધનની ચક્ષમતા અને વિકાસ થતો જાય તેમ તેમ બાલ્ય મનનું

બલ વૃદ્ધિ પામતું જાય એ સ્વાભાવિક છે. આ નિયમપ્રમાણે બાળકોમાં મસ્તિષ્કનો વિકાસ ન્યૂન હોવાથી બાલ્ય મનની સત્તા જનમેલી હોતી નથી અને તેથી બાળકો કેવલ આંતર મનને અધીન વર્તે છે એ કહેવામાં અતિશયોક્તિ થતી નથી. બાળકોને તપાસતાં શું જણાય છે ? બાળકોની રમતો જુઓ. ઘણીવાર એવું બને છે કે એ રમતોમાં એક બાળક વાધ, ઘોડો વગેરે પશુ થાય છે અને અન્ય બાળકો તેને તેમ માની તેનાથી દૂર નાસે છે. અહિં સુધી બુદ્ધિ-પૂર્વક કાર્ય કરાય છે. નાસી જનાર બાળકોને સ્પષ્ટ જ્ઞાન હોય છે કે અમુક બાળક તે વાધ નથી. પણ પોતાના જેવો મનુષ્ય જ છે. આમ છતાં એ જ બાળકો આવી રમતોમાં અંતમાં ઘણી વાર ભરખીત રહી રહે છે, અને તે અમુક બાળક ખરેખરે વાધ કે દીપડો હોય તેમ તેનાથી વરતુતઃ લયને ધરે છે. આ સર્વ વ્યવહાર જગતમાં થાય છે અને એ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે બાળકોમાં બાલ્ય મનની સત્તા જનમેલી નહિ હોવાથી અમુક વાધ કે દીપડો છે એ જ્ઞાન આંતર મનમાં પ્રવેશી જાય છે, અને એ તેમને લયબીત કરે છે. સાચું કે જાહું પણ દોતન થાય છે કે તરત એ દોતન બાળકોના આંતર મનને પકડે છે અને એ મન દોતનવશ થવાથી તેમને તે પ્રકારની. એટલા કરાવે છે—તે પ્રકારના આવેશને વશ કરી દે છે. આંતર મનના આ ધર્મને જાણનારાં માતાપિતા પોતાનાં બાળકોનું આવા પ્રસંગમાં સારીરીતે રક્ષણ કરી શકે છે. આંતર મન દોતનને વશ વર્તે છે, એ જ્ઞાનને લીધે આ બાળકોમાં એ માતાપિતા લય આદિનાં વિરોધી દોતનો પ્રથમ જ અને પ્રસંગસર આપે છે કે જેથી લયને અનુકૂળ દોતનોને અવકાશ રહેતો નથી.

આપ્રમાણે જગતના અનેક, અસંખ્ય પ્રસંગોમાં આંતર મનના વિવિધ ધર્મોનો ઉપ-યોગ કરાય છે અને તે ઉપરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે એનો બાલ્ય મનસાથેનો સંબંધ આ ઉપયોગ કરવા સાથે જ પરમાત્માએ રચાવ્યો છે.

આંતર મન અને બાલ્ય મનનું જે યુગલ છે તેમાં નિયમન કરવાની સત્તા બાલ્ય મનને આપી છે; આંતર મનને બાલ્ય મનની સત્તાનીએ સ્થાપવું ઉચિત છે. આંતર મન આ અંશમાં પત્નીસ્થાનીય છે અને બાલ્ય મન પતિસ્થાનીય છે. જેમ પતિની સત્તાનીએ રહી વ્યવહાર કરનાર પત્ની સર્વત્ર વિજય પ્રાપ્ત કરી જગતમાં શોભાને પામે છે અને તે ગૃહના અસંકારકૂપ થઈ રહે છે તેમ બાલ્ય મનને અધીન રહી વ્યાપાર કરનાર આંતર મન સર્વત્ર હિતને સાધે છે. જેમ પતિનો અનાદર કરી સ્વચ્છંદે વર્તનાર સ્ત્રી નાનાવિધ કલકોને પામે છે અને વિવેકના સંમાનેથી રહિત થાય છે, તેમ બાલ્ય મનની નિયામક સત્તાનો અનાદર કરી સ્વચ્છંદે વર્તનાર આંતર મન વિવિધ પ્રકારે અહિતને સાધે છે. આ સિદ્ધાન્તમાં શંકા ધરનાર મનુષ્યોને ગાંડાના આશ્રમો (ઇયુનેટિક એસિલમ) અવલોકવા વિસ્મયિત કરવામાં આવે છે. એ આશ્રમોમાં વિવિધ અંશના ગાંડપણવાળા મનુષ્યો દૃષ્ટિગોચર થયા વિના રહેશે નહિ. અને તેમાં પણ સૂક્ષ્મ અવલોકન કરનારને જણાશે કે ધણીમાં એક વિષયનું ગાંડપણ હોય છે. એ ગાંડપણ શું છે ? આંતર મનનો ઉચ્છૃંબલ વ્યાપાર. એમના મનમાં એક વિચાર—આવેશ પ્રધાન થઈ ગયો છે અને તેણે બીજા સર્વ વિચારોનો અભિભવ કરી દીધો છે, અને સર્વ વિચારોને હકાવી કાઢ્યા છે. આંતર મનમાં એક વિષય જ રમણ કરી રહ્યો છે અને બાલ્ય મન એ વિચારને યોગ્ય ભૂમિમાં સ્થાપન ન કરતાં પોતાની નિયામક સત્તા ત્યજી દીધી છે અને તેથી કરીને વિવેક, વિચાર આદિ બાલ્ય મનના વ્યાપારનો અનાદર

હરી એ એક વિષય જ સિંહાસનપર આરૂઢ થઈ ગયો છે. એક મનુષ્યને આત્મધોનન સ્વર્ગ છે કે મને પરમેશ્વરે જગતનો ઉદ્ધાર કરવા તારનારતરીકે મોકલ્યો છે. આ ધોતનનું સ્વર્ગ પવતી એ મનુષ્ય પોતાને સ્વધાનો કે મનુનો મોકલેલો સમજે છે. બાહ્ય મન આંતર મનના એ તરંગને વ્યવસ્થિત કરી સ્થાપતો નથી તો એ આંતર મનનો તરંગ બાહ્ય મનના બાહ્યરૂપ મર્યાદાને ઉત્તરી જાય છે, અને પોતે સત્તાપદે વિરાજી જાય છે. આમ યવતી એ મનુષ્ય અન્ય સર્વ મનુષ્યથી પોતાને મોટો સમજે છે, પોતે પરમેશ્વરનો ચેલો સમજે છે, બીજા સદૃશ્યોપદેશક મહાત્માઓની પણ નિંદા કરે છે અને પોતે તે સર્વનો પણ ઉપરી હોય તેમ બાહ્ય આકર્ષક રાખે છે. આ રીતે અન્ય વિવિધ માનસ તરંગોમાંથી કોઈ કોઈને કોઈ કોઈ તરંગ સત્તા પદે સ્થપાઈ ગયેલો હોય છે અને તેથી તેમને ગાંડાના આશ્રમના અનિયમ યત્નોનો યોગ આવ્યો છે એવું સદૃશ્ય વિચારથી એ આશ્રમોની મુક્તાકાંક્ષા લેનારને જણાય તેમ છે. સદૃશ્ય અવલોકન કરનારને આ સિદ્ધાન્ત જણવા એ મુક્તાકાંક્ષાની જરૂર છે એમ નથી; એ જ્ઞાન વ્યવહારમાં જોતાં પણ મળી શકે છે. ગાંડાઓના આશ્રમમાં આંતર મનના કોઈ કોઈ તરંગે સત્તા પદ ધારણ કર્યું હોય છે પણ તેથી કંઈક અંશે ન્યૂન પદ ધારણ કરેલું વ્યવહારમાં વિવિધ રચણે દૃષ્ટિગોચર થાય તેમ છે. ગાંડા નદિ જણાતા એવા અનેક મનુષ્યોમાં કોઈ કોઈ આવો તરંગ જોવામાં આવે છે અને તેથી જ એવી કહેવત પ્રચલિત થઈ છે કે "Every man is insane on some subject" - પ્રત્યેક મનુષ્યને પ્રાપ્તિ: કોઈ કોઈ વિષયનું ગાંડપણ હોય છે. ધનપ્રાપ્તિ કરવી એ સાઈ છે, એ અર્થરૂપ પુરુષાર્થની સિદ્ધિમાં જણાય છે પણ જ્યારે ધનપ્રાપ્તિની લાલસા શક્તિ પામી છતર સર્વનો અનાદર જોવો કરે છે ત્યારે એ મનુષ્યમાં ધનવિષયક ગાંડપણ જણાય છે. ધનને માટે એ પોતાના આગેગ્યને શુભાવે છે, એક પૈસા પ્રાપ્ત થતો હોય તો દશ ગાઉ તેને માટે દોડે છે, બોજનનો સમય થયો હોય અને કોઈ ગ્રાહક ચાર પૈસાનો પણ માથ લેવા આવ્યું હોય તો બોજનના આસનપર જોડેલો એ ઉડી જાય છે, અને પ્રથમ પૈસા ગ્રાહકને માત્ર આપે છે; અર્ધ બોજન કર્યું હોય છે તો તેને ત્યાંથી અધુરું રાખે છે અને પ્રથમ માત્ર વેચી પછી બાકીના માત્ર લેવા પાછો આવે છે; રાત્રે નિદાવશ થયા પછી પણ પૈસાની પ્રાપ્તિનો યોગ આવે છે તો નિદા ત્યજી તે કાર્ય પ્રથમ કરે છે, અને પૈસાની પ્રાપ્તિનો સંભવ જણાય તો આખી રાત્રિઓની રાત્રિઓ નિદારહિતપણે ગાગવા તબ્બર થઈ જાય છે. ગૃહમાં કોઈને મંદવાડ આવે છે તો કપા પેઢ અથવા હાટરની દવા કરી તેનો નિર્જીવ જોને જોણ પૈસા આવવા પડશે એ ધોરણપર જ કરે છે અને વ્યાધિની નિર્જીવ દોનાથી વહેલી થવાનો સંભવ છે તેપ્રતિ લગ્ન આપતો નથી. ધનને માટે અને ધનના સંચયને માટે જ તે સાઈ ખાતો નથી, શણગાર નિર્જીવ જોસનો નથી, સુવસ્ત્રનું તો સ્વપ્ન પણ આવવા દેતો નથી, સાશ ગૃહની ઇન્જીને તો દેશપાર જ રાખે છે, સદૃશ્યમાં કોઈ પણ પ્રકારના બોગને બોગવતો નથી, પ્રતિજ્ઞાની દરકાર રાખતો નથી, આગેગ્યની અવગણના કરે છે, કુટુંબી જનોને કહેલો આપે છે દેહને દહન કરે છે અને અડોલક પતન, પતન, ધન એ જ જાંબના કાંઈ કરે છે.

શ્રીસદ્ગુરુનું શરણ ગ્રહણ કરનાર સાધકનું કેવું વ્રત હોય છે.

૫૬. (બહેની વનુધરા તપતી છે આજ, જપતી મેરતી માળા, એ લય)

યદ્યં નૃસિંહ પ્રભુને શરણે આજ,

વ્રત રૂડું મેં આ લીધું,

મુજ મિદ્ધ ધવાને સઘળાં કાજ,

શુરબોધામૃત પીધું.

હું મન, વચ, કાયે કોઈને, પીડા નહિ ઉપભવું;

સઉને શાંતિ પ્રકટાવું આજ,

વ્રત રૂડું

આ સકળ જગતનું મનથી, હું નિત્ય ચિંતીશ સારું;

કોનું ઉર વચને નહિ 'હારુ આજ,

વ્રત રૂડું

વર્ષાવીશ મેરમની ધારા, જૂતમાત્ર ઉપર નયનેથી;

નિવરયા પ્રભુ સઉમાં, તેથી આજ,

વ્રત રૂડું

અસૂયાદેષાદિક દોષે, પ્રજ્ઞીશ નહિ હું કદીએ;

નિત્ય નાહીશ મુદિતા^૨ નદીએ આજ,

વ્રત રૂડું

શોધીશ નહિ હું કોઈનાં, છિદ્રો જુઠાં ને સાચાં;

નિંદાથી ન દુઃખવીશ ડાચાં આજ,

વ્રત રૂડું

પ્રતિક્ષણ મારા આયુષ્ની, સત્ક્રિયાવિષે ગાળીશ હું;

કાં જે આયુષ મોંઘું બહુ આજ,

વ્રત રૂડું

નથી મુજને વિશ્વપતિએ, વિશ્વની વ્યવસ્થા સોંપી;

(તો) શીઠ ધરૂં પછી પોલીસ ટોપી આજ,

વ્રત રૂડું

છે એટલું બધું કરવાનું, આ વિદ્યે મારે મારું;

શીઠ માથાં બીજે મારું આજ,

વ્રત રૂડું

જોતાં લક્ષણ બીજાનાં, પોતાનો લક્ષ્ય ચુકતો,

કોણ જોડતે ધધે ધાતો આજ,

વ્રત રૂડું

અંતરમાં ચિંતન કરીએ, લાગણીથી જેનું જેનું;

બીજ શેષાતું ઉડું તેનું આજ,

વ્રત રૂડું

તરરૂપ તે યદ્યં પછીથી, ક્ષણ નિજ ભતિનાં આપે;

કોણ કુબીજ ઉર પછી સ્થાપે આજ,

વ્રત રૂડું

શાસ્ત્રે જે વિહિત ગણ્યુઃ છે; તે તે જ હું નિત્ય ચિંતું;
 બીજું રટીશ ન હું કદી, કિન્તુ આજ, મત રૂડું
 નેત્રથી હું સઉમાં જોવા, પ્રભુતત્ત્વને મથવાનો;
 રૂપનામે ન મતિ ધરવાનો આજ, મત રૂડું
 તત્ત્વવિચારના અભિધી, જે જે હૃદય મુજ સ્ફુરશે;
 તે તત્ત્વતણું રૂપ ધરશે આજ, મત રૂડું
 બહિરંતર આ વિધિ જોતાં, નરહરિ પ્રભુ નિશ્ચલ નિત્યે;
 હું શમીશ નૃહરિમા અંતે આજ. મત રૂડું

માનસ, રસાયન

અથના

યૌવન પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૪ થી)

પ્રકરણ ૭ મું.

નિરંતર પ્રવર્તતા નવીકરણના નિયમસાથે મનના જ્ઞાનપૂર્વક એકરાગ.

આપું અહાંક નિરંતર નવું થયા જ કરે છે; કંઈ જ અચલ નથી; સઘળું જ વિકારી અર્થાત્ ફેરફાર થવાના સ્વભાવવાળું છે, અને આ ફેરફારનો હેતુ સઘળી વસ્તુઓને સર્વ પ્રસંગે નવી બનાવવી, એ છે. કુદરતની સઘળી ક્રિયા અચલપણાની અથવા ધડપણાની વિરોધી છે, અને જીવનના પ્રત્યેક વ્યાપારનો ઉદ્દેશ-યૌવનને ઉત્પન્ન કરવાનો અને વૃદ્ધિ કરવાનો હોય છે.

વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા ફેરફાર કરનારા સામર્થ્યમાં સઘળી વસ્તુઓ રહે છે, અને હરેફરે છે, અને નિરંતર પ્રવર્તતા નવીકરણના નિયમને લીધે આ ફેરફાર થાય છે. આ નવીકરણનો નિયમ પ્રત્યેક વસ્તુના અંતર્બાહ્ય વ્યાપી રહ્યો છે, અને પ્રત્યેક વસ્તુમાં પ્રવર્તી રહ્યો છે.

આ નિયમ મનુષ્યના શરીરમાં નિરંતર પ્રવૃત્ત થાય છે. તે તેના શરીરના ઓઝેક અણુને બદલે છે, અને તેમને નવા કરે છે; પ્રવૃત્તિ આ ફેરફારનો પરિણામ કેવો આવે, તેના આધાર, મનુષ્ય આ નિયમની સાથે જેવી રીતે સંબંધવાળો થાય છે, તથા તે નિયમના મૂળ ઉદ્દેશની સિદ્ધિમાં જેવી રીતે પોતે મદદ કરે છે, તેના ઉપર હોય છે.

મનુષ્ય જ્યારે નવીકરણના નિયમને છુદ્ધિપૂર્વક અનુકૂળ વર્તે છે, ત્યારે તે નિયમનું ફળ તેના મનમાં, શરીરમાં અને જીવનમાં જણાય છે; પરંતુ જ્યારે તેનું વર્તન તે નથી કરતો, ત્યારે તે નિયમ પોતાના ફળને પ્રકટાવી શકતો નથી.

નવીકરણનો નિયમ મનુષ્યના આખા શરીરમાં સઘળી વસ્તુઓને સર્વ કાલ નવી બનાવે છે, પણ આ નવા બનેલા શરીર નવા દેખાતું અથવા જુના દેખાયા કરતું, તેના આધાર, નવીકરણના નિયમને મનુષ્ય સફળ અથવા નિષ્ફળ થવા દે છે, તેના ઉપર હોય છે.

-મનુષ્યનું-મન પોતાના શરીરમાં બનેલા નવા અણુઓને-કાં તો નવા દેખાવા દે છે અથવા તો નવા જુના દેખાય, અને જુનાના જોડી ક્રિયા કરે તેવું કરે છે; સ્વપ્નમાં મનુષ્યનું મન નવીકરણના નિયમને પોતાનું કૃણ કાં તો પૂરેપૂરું પ્રકટાવવા દે છે, અથવા તો તેને બિલકુલ પ્રકટાવવા દેતું નથી.

ત્યારે મનુષ્યનું મન નવીકરણના નિયમને અનુકૂળ વર્તે છે, અને તેના અસ્તિત્વનો સર્વ કાળ સ્વીકાર કરે છે ત્યારે મનનો પ્રત્યેક વ્યાપાર નવીકરણની ક્રિયારૂપ થાય છે, અને નવીકરણના નિયમને અદ્દ કરે છે. આમ થતાં, નવીકરણના નિયમથી જેનું નવીકરણ થાય છે, તે પ્રત્યેક વસ્તુ મનમાં અને શરીરમાં પોતાના મૂળ નવીન રૂપમાં દેખાય છે; નવા રૂપમાં પ્રકટાવાના સમયમાં, મનના વિરોધી વર્તનથી, તેના રૂપમાં, રંગમાં કે સ્થિતિમાં કશામાં ફેરફાર થતો નથી, પરંતુ કેવળ નવા રૂપે જ તે પ્રકટે છે.

ત્યારે મન નવીકરણના નિયમની સાથે બુદ્ધિપૂર્વક ઐકરાગવાળું થતું નથી, અને શરીરમાં નવીકરણની ક્રિયા ચાલ્યા જ કરે છે, એ વાતનો સ્વીકાર કરતું નથી ત્યારે મનની પ્રત્યેક ક્રિયા જૂનાને પાછું ઉત્પન્ન કરવામાં મદદ કરે છે. નવીકરણના નિયમપ્રમાણે નવું, નૂર્ણું નવા રૂપમાં જે સમયે પ્રકટતું હોય છે, તે સમયે મન તેને જૂનાના રૂપપ્રમાણે જ ધરાવતું રહે છે; આથી નવીકરણની ક્રિયાનું કૃણ નાશને પામે છે. અને જો કે શરીરનો પ્રત્યેક અણુ નવા થયા જ કરે છે, તોપણ નવારૂપમાં રચાયેલું કશું જ બદલાર બદલાતું નથી.

ત્યારે નવીકરણના નિયમનું મનને જ્ઞાન હોતું નથી, અથવા ત્યારે તે નિયમથી પ્રતિકૂળ મનનું વર્તન થાય છે, ત્યારે જુદાવંચાને ઉત્પન્ન કરવાની મનુષ્યપ્રજાને જે રેવ પડી ગઈ છે, તે રેવને મન અનુસરે છે, અને તેના શરીરમાં જે નવા રૂપમાં ઉત્પન્ન થયું હોય છે, તેને એવા રૂપમાં બદલી નાંખે છે કે તે ધરકું દેખાય છે-ઘડપણનું જ્ઞાન કરે છે, અને ધરકું હોય એવું વર્તન કરે છે.

મન મનુષ્યના શરીરના પ્રત્યેક અણુમાં ક્રિયા કરે છે, અને મનુષ્યના શરીરમાં જે કંઈ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમાં ફેરફાર કરવાનું, તેના રંગ બદલવાનું, અથવા તેની સ્થિતિ બદલવાનું-તેનામાં સામર્થ્ય છે; મનવડે જેમાં જેમાં ફેરફાર થાય છે, તે વસ્તુ મનમાં જે વિચાર, સાગણી અથવા સ્થિતિ પ્રધાનપણે પ્રવર્તતી હોય છે, તેના જેવી જ થોડા અથવા વધારે અંશમાં થાય છે; આથી નવીકરણના નિયમથી જે કંઈ નવું થાય છે તે, જ્યાં સુધી આમ ઘડપણનું જ્ઞાન કરે છે, ધરકા મનુષ્યના જેવું વર્તન કરે છે, અને સઘળી વસ્તુઓ ધરકી થતી જાય છે, એવું માન્યા કરે છે ત્યાં સુધી સ્વરૂપે ધરકું જ થાય છે.

મનનાં સામર્થ્યો ઉત્પાદક છે. પરંતુ મનમાં જે વિચારો, નિશ્ચયો, સાગણીઓ અને ભાવનાઓ પ્રધાનપણે પ્રવર્તતી હોય છે, તેના જેવું જ તે આબેહુબ ઉત્પન્ન કરે છે.

ત્યારે મન ઘડપણનું જ્ઞાન કરે છે, ત્યારે ઉત્પાદક સામર્થ્યો, મન જેટલા ઘડપણનું જ્ઞાન કરે છે, તેટલા ઘડપણને શરીરના પ્રત્યેક અણુમાં ઉત્પન્ન કરે છે; અને નવીકરણના નિયમનું જે મનને અજ્ઞાન હોય છે, તે મન પ્રતિવર્ષે અધિક અને અધિક ઘડપણનું જ્ઞાન કરે છે, કારણ કે સઘળી વસ્તુઓ પ્રતિવર્ષે અધિક અને અધિક-જુદ-થતી જાય છે, એવો તેના નિશ્ચય હોય છે.

નિરંતર પ્રવર્તતા નવીકરણના નિયમસાથે જે મન જ્ઞાનપૂર્વક એકરાગવાળું રહે છે, તે મન સધળી વસ્તુઓ વર્તમાન કાળમાં નથી છે, એવું ભાન કરે છે, અને તેથી શરીરમાં ઉત્પાદક સામગ્રી મનમાં તથા શરીરમાં પ્રત્યેક વસ્તુમાં નવીનતા, યૌવન, અને બળ ઉત્પન્ન કરે છે.

નિરંતર પ્રવર્તતા નવીકરણના નિયમસાથે મનને જ્ઞાનપૂર્વક એકરાગવાળું વર્તન કરવાનો અભ્યાસ પાડવા માટે શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં આ નિયમના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ જ. પ્રત્યેક વિચારમાં, લાગણીમાં અને મનોભાવમાં આ નિયમના અસ્તિત્વનું ભાન રહેવું જોઈએ. ધડપણ આપ્યા વિના રહેતું જ નથી, અથવા શરીર દિવસે દિવસે ધરતું થતું જ બાપ છે, એ પ્રકારના નિશ્ચયો આભાસસરણો પણ મનમાંથી સંપૂર્ણ રીતે નિર્મૂળ કરી નાંખવો જોઈએ, અને સધળી વસ્તુઓ વર્તમાન કાળમાં નથી જ હોય છે, એ નિશ્ચય મનમાં દૃઢપણે આડે કરવો જોઈએ.

પોતાનું નિરંતર નવીકરણ કરવાનો મને પણ ઉદ્દેશ રાખવો જોઈએ, અને મનમાં જે કાંઈ વિષય પ્રવેશે તે પ્રત્યેક વિષયના સંબંધમાં નવો, વધારે સારો, વધારે મોટો અને વધારે ઉત્કૃષ્ટ વિચાર કરવાનો અભ્યાસ પાડીને આ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પ્રત્યેક વિષયના સંબંધમાં આજનો વિચાર ગઈ કાલના વિચારની સાથે, સરખાવતાં નવો હોવો જોઈએ, અને મનમાં બંધાયેલો પ્રત્યેક વિચાર પૂર્વે બંધાયેલા તે જ જાતના વિચાર કરતાં વધારે સારો હોવો જોઈએ.

કાંઈ પણ વિષય ઉપર આજે બાંધેલો નિશ્ચય, તે જ વિષય ઉપર પૂર્વે બાંધેલા નિશ્ચય કરતાં વધારે સૂક્ષ્મ ભુદ્ધિવાળો, વધારે ઉચ્ચ અને વધારે ઉત્કૃષ્ટ હોવો જોઈએ.

પોતાના વિચારોને અખંડ નવા કર્યાં કરવાનો અને પોતાના વિચારોને નિરંતર સુધાર્યાં કરવાનો મનનો પ્રધાન ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ, અને વિચારોનો ગમે તે વિષય હોય તોપણ મનમાં સર્વ સમયે તેને અને તેટલા સર્વોત્કૃષ્ટ દૃષ્ટિબિંદુથી ચિંતવવો જોઈએ.

જે મન પોતાનું નિરંતર નવીકરણ કર્યાં કરે છે, તે મન સર્વ સમયે સર્વ વિષયોના સંબંધમાં નવા અને ઉત્કૃષ્ટ વિચારો જ કર્યાં કરે છે. 'તમારા મનના નવીકરણવડે તમે સંપૂર્ણ રીતે નવા થાઓ,' એ જે મથાર્થ વિદ્યાનું મોટામાં મોટું સૂત્ર છે, તે સૂત્રને આપું મન અનુસરે છે, અને તેથી કરીને, સ્વૃક્ષ શરીરમાં તે અખંડ યૌવનનો અનુભવ કરે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ મનની તથા આસ્ત્રિયની સંપૂર્ણ સૃષ્ટિને તે બદલી નાંખે છે, તેની વૃદ્ધિ કરે છે, અને તેને પૂર્ણતાવાળી કરે છે.

તેના તે 'જૂનો વિચારો' ને કર્યાં કરવાથી, ધડપણને ઉત્પન્ન કરવાનો વંશપરંપરાથી જે સ્વભાવ આપણને પ્રાપ્ત છે, તેને જ આપણે પોષ્યા કરીએ છીએ, કારણ કે જૂનો વિચાર એ એક એવો વિચાર છે કે જે જાદુકાનો નથી, અથવા પોતે હોય છે; તેના કરતાં ઉચ્ચ પ્રકારનો યોગ નથી. નવો વિચાર નવો જીવનને, વધારે જીવનને, અને મોટા જીવનને પ્રકટાયે છે, અને જૂનો વિચાર તો આપણા શરીરને દુર્બળ કરે છે, ક્ષીણ કરે છે, અને તેને જડ કરી નાંખે છે.

નવીકરણની ક્ષિપ્રતા ક્રમેને વિરોધી ક્ષિપ્રથી તોડી નાંખવામાં નથી આવતું તો જે અખંડ નવું થવા કરે છે, તે કદી દુર્બળ થતું નથી; પરંતુ જે મન, આગળ પગલાં ન

હરનાર જૂના વિચારમાં ફળી રહે છે, તે મન નવીકરણની દિવાના ફળને તોડી નાંખે છે. પરંતુ જ્યારે નવા વિચારોવડે મન પોતાનું અખંડ નવીકરણ કરવા માટે છે અર્થાત્ નિરંતર વધારે સારા અને સારા વિચારો કરે છે, ત્યારે તેમ થતું નથી.

(અપૂર્ણ.)

સુખસાધક વિદ્યા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૧૮ થી)

(૧૨)

પોતાના મનને ધનની સાથે અને પુષ્કળતાની સાથે જોડાયેલું રાખ્યા કરવું, અર્થાત્ સંપત્તિવિના અને પુષ્કળતાવિના ખીજા કશા વિચારોનો મનમાં પ્રવેશ ન થવા દેવો, એ ધનવાન થવા ઇચ્છનાર મનુષ્યનું માનસિક કર્તવ્ય છે. સંપત્તિમાં જીવન ગાળવું, સંપત્તિનું લાભ કરવું, અને લાભપ્રમાણે જ વર્તન રાખવું, એ ઉચિત છે. સર્વોત્તમ વસ્તુઓની સાથે જ મનને જોડેલું રાખવું, જરૂર પડતાં સર્વોત્તમ વસ્તુઓને જ પોતાના ઉપયોગને અર્થે આણવી, અને જે આપણને પ્રાપ્ત હોય તેના છૂટથી, ઉદારતાથી અને નિર્ભયપણે ઉપયોગ કરવો, એ અનિવાર્ય અગત્યનું છે.

લવિધ્યમાં જોયિતી વિપત્તિ આવી પડશે, એ પ્રકારનો ભય જે હરીફાઈના વિચારની સાથે સર્વદા રહેતો હોય છે, તે ભયનો મનુષ્યે પોતાના મનમાંથી સમૂળ નાશ કરી નાંખવો જોઈએ; જે મુખ્ય કામો તેણે સિદ્ધ કરવા ધાર્યાં હોય તેમાં અવરથ ધન મળવાનું જ, એવી પૂર્ણ શ્રદ્ધા તેણે રાખવી જોઈએ. તેણે લેશ પણ ભયવિના ધનને ખરચતાં તથા પદ્ધતિઓના ઉપયોગ કરતાં શીખવું જોઈએ. કારણ કે ભયને જિતવાનું મનુષ્યનું મુખ્ય અને પ્રધાન કર્તવ્ય છે; આમ છતાં, એ વાર્તા તમારે રમરણમાં રાખવી જોઈએ કે જગતમાં પુષ્કળ સંપત્તિ ખીચોખીચ ભરેલી છતાં, તેમાં દુરપયોગ કરવાસરખું તમારે માટે કશું જ નથી. કૃપામાં પુષ્કળ પાણી હોવાથી તમારે તેને નકામું ટોળી નાંખવાનું નથી. આપણે ઉપયોગમાં લઈ શકીએ તેના કરતાં લાખગણું, અથવા કરોડગણું વધારે જગતમાં હોય તોપણ તે દુરુપયોગને માટે સજ્જતામાં આવ્યું નથી; સદુપયોગને માટે જ તે સજ્જતામાં આવ્યું છે.

તંગી વેંચા વિના અથવા ભય ધર્મ વિના, સંપત્તિમાં જીવન ગાળવાનો અને છૂટથી પદાર્થોના ઉપયોગ કરવાનો પ્રત્યેક આપણને હક છે; સ્વસ્થ અંશમાં પણ તેમ ન કરનાર મનુષ્ય હોવને કરે છે, કારણ કે જે મનુષ્ય સંકોચથી અને ગરીબીથી રહે છે, અથવા જરૂરના પદાર્થોવિના ચલાવી લે છે, તે મનુષ્ય, સધળા મનુષ્યોની દષ્ટિઆમળ તંગીનો અને ભયનો દષ્ટાંત મૂકે છે, અને તેનું જોઈને ખીજા મનુષ્યો પણ તંગીવાળું અને સંકોચવાળું જીવન ગુજારતાં શીખે છે, અને તેના પરિણામ એ આવે છે કે આખી માનવ પ્રજાનું જીવનનું ધોરણ ઉતરતા પ્રકારનું થઈ જાય છે. “ શ્રદ્ધા ન હોવાથી કરવામાં આવતી કર-કેશર ” “ મનને ઇચ્છાના વિષયો ન આપવા ” “ વસ્તુઓ વિના ચલાવી લેવું. ” “ ક-માણીમાંથી થોડો થોડો ઉગારો પાડવો, ” “ વિવેકથી ખર્ચ કરવો, ” એ વગે-

રેતી બ્વહારમાં રહેનારે અત્યંત જરૂર છે, એવા નિશ્ચયો જગતમાં જે પ્રવર્તી રહ્યા છે, તેમનો માનવ પ્રગતી ઉન્નતિને અર્થે નાશ કરવાની આપણે સહીષ્ણુતા બારે બારે અગત્ય છે.

લોકો જે અર્થમાં કરકસરીયા, અલ્પ વ્યય કરનારા, અથવા પૈસાનો બચાવ કરનારા થવાનો ઉપદેશ આપે છે, તે અર્થમાં કરકસર કરનારા થવું, એ માનવ પ્રગતિનો અપરાધ કરવા બરાબર છે. એણે ખર્ચ કરનારા તેઓના દૃષ્ટાંતથી સર્વને કહે છે કે જગતમાં સર્વને માટે પહોંચી વળે એટલું નથી, અને સાવધાનતા, તંગી, ખુટકા અને નિર્ધનતા એ અગત્યની વસ્તુઓ છે. આ અત્યંત હાનિકારક નિશ્ચયના ઉપદેશ અને શિક્ષણથી કરકસર કરવામાં મદદ કરનારી વિવિધ સમાજિક સંસ્થાઓ ઊભી થઈ છે, અને થાય છે, અને તેઓ કરોડો મનુષ્યોને અકસ્માત દુઃખના હેતુરૂપ થઈ પડી છે. પરમેશ્વરે આપેલી અક્ષિપ્ત-નો ઉપયોગ કરવામાં કરકસરની અથવા ઊગારો પાડવાની કશી જ જરૂર નથી, એ વિચારને એક વાર માનવ પ્રગતિમાં દૃઢ મૂળને ધાલવા દો, અને આજે જ્યાં યુગમાં છે, ત્યાં મહાલયો બંધાશે. કરકસરના આ વિચારનો એક વાર સમૂળ નાશ કરી નાંખો, અને આપારીઓને તથા નોકરોને બાર બાર કલાક કે પ્રસંગે ચોદ ચોદ કલાક કામ કરવાનું મંત્રી જરૂર, અને કરકસરને અર્થે કાઢને પણ માથાતોડ મહેનત કરવાની કે શદ્ધાવૈત્ત કરવાની જરૂર નહિ રહે.

કરકસર કરવાની, ઊગારો પાડવાની અથવા જરૂર કરતાં એણે ખર્ચ કરવાની કશી જ જરૂર નથી, એવું પ્રત્યેક મનુષ્યને સમજાય, એ પ્રકારે જીવન ગાળવાની આપણી પ્રથમ કુરજ છે; પરંતુ આ સઘળું ખરું છતાં એટલે ખર્ચ કરવાના, અર્થાત્ વસ્તુઓનો ખિગાડ કરવાના સામે છેડે જતાં આપણે સાવધ રહેવું જોઈએ. અને ભવિષ્યમાં ગમે તેમ થવાનું હોય તોપણ જનમંડળની હમણાની વિષમ વ્યવસ્થામાં ખિગાડ કરવો, એ એક શુભો છે; કારણ કે પ્રત્યેક વસ્તુની ઉત્પત્તિમાં મનુષ્યનું જીવન એક અગત્યનો હેતુ હોય છે, અને આપણે કોઈ વસ્તુનો થોડો સરખો પણ ખિગાડ કરીએ છીએ ત્યારે આપણે કોઈ પુરુષના, સ્ત્રીના કે બાળકના જીવનનો સ્વલ્પ અંશમાં પણ વિનાશ કરીએ છીએ. કિદાહરણથી આ વિષય અધિક સ્પષ્ટ થશે.

એક ધરધણી પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ કરવાને રાત્રિદિવસ મહેનત કરે છે. તેની સ્ત્રી કાળજીવિનાની છે, અને અનેક વસ્તુઓનો ખિગાડ કરે છે. બીજાનો ભાત કરવો હોય ત્યાં તે અડી શેરનો કરે છે. તે અનાજને જાળવતી નથી અને તેને સળી જવા દે છે. ઘી, તેલ વગેરે પદાર્થોનો પણ તે તેથી જ રીતે ખિગાડ થવા દે છે. રાત્રે વાસણો ઢિઢાડાં મૂકીને તે ઉંદરોને અનાજ વગેરે વસ્તુઓ ખાઈ જવા દે છે. તે લાકડાં વગરવિચાર્યે નકામાં ખાળી નાંખે છે. તેનાં છોકરાં પણ ખર્ચ કરવામાં તેવાં જ બેદરકાર હોય છે. બીજા ત્રીજા નડી લેછ આપેલી ચોપડીઓ ખોઈ નાંખે છે, પેન્સિલો તથા હોલરો ગુમાવે છે, અને રહેતને લાંગી નાંખે છે. લગ્નમાં પણ બેદરકારીથી શાદી નાંખે છે, ગમે ત્યાં રાજીતાં નાંખે છે, અને ધૂળમાં રગદોળે છે; નજરે પડે તે વસ્તુઓ બજારમાંથી વગરવિચાર્યે ખરીદી લાવે છે. આ વસ્તુ જીવનની વૃદ્ધિ કરનાર છે કે કેમ, અને તેનો ઉપયોગ છે કે કેમ, તેના જરા પણ વિચાર ન કરતાં, પોતાના તરંગને વધ થઈ, સ્ત્રી તથા છોકરાં ભાતભાતની વસ્તુઓ ખરીદવામાં છોકરાની પેટે પૈસા ખર્ચી નાંખે છે; અને આ બધા વખત ધરનો ધણી ધરનું ખર્ચ નિભા-

વરામાં રાત્રિદિવસ માયાતોડ મહેનત કરીને મરી જાય છે. 'કુટુંબનાં મનુષ્યોત્ત' અવિચાર બનેલું અર્થ નિભાવવાને, તે સવારે ઉઠે છે લારથી તે રાત્રે મુખે છે ત્યાં સુધી પોતાના લોહીનું પાણી કરી નાંખે છે. તેની સ્ત્રી અને છોકરાં અન્નનો, વસ્ત્રનો તથા પૈસાનો જે બિગાડ કરે છે, તે પ્રાપ્ત કરવામાં તે પોતાના જીવનનો ભોગ આપે છે. સ્ત્રી અને છોકરાં વસ્તુતઃ ધરધણીના સુધિરને પીએ છે, અને તેનાં હાડમાંસને ખાય છે. તેઓ એક મનુષ્યના આખા જીવનને સ્વાદા કરી જાય છે, એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી; બિગાડ કરવો, અથવા નકામું અર્થ કરવું, એ શાથી પાપરૂપ છે, એ સમજવું, આ દષ્ટાંતથી હવે કહિન નથી. મનુષ્યના જીવનને સ્વાદા કરી જવાનો આપણને કશો હક્ક નથી.

વર્તમાન કાળમાં જનસમાજનું જે પ્રકારનું બંધારણ છે, તે વસ્તુના મનુષ્યપ્રજાના જીવનનું ભક્ષણ કરનાર છે; મનુષ્યોના મનની હાલ જે પ્રકારની સ્થિતિ છે, તે સ્થિતિપ્રતિ જોતાં હાલનું જનસમાજનું બંધારણ નિઃસ્પંશ સર્વોત્તમ છે, તોપણ મનુષ્યોને ઘણો મોટો ભાગ બીજાઓનાં જીવનનું ભક્ષણ કરીને જીવે છે; એ સત્ય વાતોઉપર ઠાંકપીછોડો ચઢી શકે તેમ નથી. આથી આપણે પરમેશ્વરના તેમ જ માનવપ્રજાના જવાબદાર છીએ; આ જવાબદારી યેવડી છે, એ દર્શાવવાનો અન પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. પ્રથમ તો આપણે આપણું જીવન કોઈ પણ પ્રકારના ભયભિના, સ્વતંત્રતાપૂર્વક પૂર્ણપણે ભોગવવાને બંધાયલા છીએ; આપણે આપણું જીવન એવી રીતે ભોગવવું ન જોઈએ કે આપણા દષ્ટાંતથી આપણા જાતિબુદ્ધિઓના પગમાં પડેલી ભયથી અને તંગીની બેડીઓ વધારે મજબુત થાય. બીજું આપણે પદાર્થોનો એવો નકામો બિગાડ કરતાં સાવધાનતા રાખવાને માટે બંધાયલા છીએ; આપણે પદાર્થોનો એવો દુરુપયોગ ન કરવો. જોઈએ કે જેથી આપણા જાતિબુદ્ધિઓનાં વર્તમાન સમયનાં દુઃખોમાં ઉલટો વધારો થાય.

આ કથન જેમ નકામો બિગાડને લાચ પડે છે, તેમ ખાલી હાડમાં અથવા રોળને પણ લાચ પડે છે. ધનની અમને કશી જ દરકાર નથી, એમ ગણી ન્યાં એક રૂપેયો ખરચવાની જરૂર હોય; ત્યાં કાંકરની પેઠે સો રૂપેયા ખરચી નાંખવા, પાંચ ખુરશીની ખરી જરૂર હોય ત્યાં પચાસ ખરીદી લાવવી, એક ડઝન ખમીસ અને કેટલી ઉત્તમ પ્રકારે નિર્વાહ ચર્ચ શકતા હોય ત્યાં પચાસ ડઝન ખમીસ અને કેટલે વસાવવા; જનજમ, ગાલીચા અથવા રોતરોટી, દીવાનખાનું સુશોભિત થવું હોય ત્યાં ખાલી રોળને ખાતર ભરગાંધીનાં બિજાનાં કરાવવાં, અને આવાં ને આવાં કારણભિનાનાં ખરચઉપર ચલાવ્યા જ કરવાં, એ પાપરૂપ ક્રિયા છે. આપણને પ્રાપ્ત ધનનો આપણે સદુપયોગ કરવાનો છે, પણ તેને લાકડાની પેઠે ખડકીને મોટો દગલો બનાવી તેની હોળી સળગાવવાની નથી. અનેક પ્રકારની મહેનતનાં ફળને એકાં કરી તેમનો દગલો કરી, તે દગલાને પુકડી મૂકવો. એ જેમ પાપરૂપ ક્રિયા છે, તેમ મહેનતના ફળરૂપ ધનને આપ્રમાણે ઉઠાડી દેવું, એ પાપરૂપ ક્રિયા છે.

જે જે વસ્તુ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે, તે જીવન અને જળના ક્ષયવડે જ થાય છે; તેઓ કોણ છે, અને ક્યાં રહે છે, એ જોડે આપણે જાણતા હોતા નથી, તોપણ આપણે માટે પોતાના જીવનનો અર્થ ભોગ આપનારા મનુષ્યો જગતમાં હોય છે. શ્રીમતો પોતાના મહાસયોમાં જે સુખ ભોગવ્યા કરે છે, તે સુખને ઉત્પન્ન કરવામાં અસંખ્ય મનુષ્યોનાં જીવનનો ક્ષય થયો હોય છે; તેનો તેમને કવચિત્ જ વિચાર આવતો હોય છે. પોતાના ધાડાઓને

સાકરના શીરા ખવડાવનાર અને કીનખાખની તળાઈઓ સુવા માટે આપનાર પૂર્વના વૃષ્ટિ-
ઓને થોડી જ ખજાર હોય છે કે આ શીરા વગેરે પદાર્થોને ઉપગ્રવવામાં કેટલા બધા મનુ-
ષ્યોનાં જીવનનું બલિદાન આપાયું હોય છે. અને આપણાં જીવન અધિક વૃદ્ધિને પામે એટલા
માટે એક વ્યક્તિ જે પોતાનું જીવન નિરંતર આપણને આપ્યા જ કરે છે, તે વ્યક્તિ તે
પરમાત્મા છે. જે જે વસ્તુઓ આપણને પ્રાપ્ત છે, અને જેમનો આપણે ઉપભોગ કરીએ
છીએ, તે સર્વ પરમાત્માના ચૈતન્યે આપણને આપેલી હોય છે. જ્યારે આપણે પદાર્થોનો
ઉપયોગ કરીએ છીએ ત્યારે આપણે ઈશ્વરનો જ ઉપયોગ કરીએ છીએ; જ્યારે આપણે જી-
વીએ છીએ ત્યારે આપણે ઈશ્વરના જ જીવનને આપણામાં લઈને તેવડે જીવીએ છીએ;
જ્યારે આપણે વસ્તુઓનો ખિગાડ કરીએ છીએ અથવા તેમનો દુરુપયોગ કરીએ છીએ ત્યારે
આપણે ઈશ્વરના જીવનનો જ દુરુપયોગ કરીએ છીએ. પ્રત્યેક સારી વસ્તુ આપણે પ્રાપ્ત
કરીએ અને તેનો સકારાત્મક ઉપયોગ કરીએ, એવો ઈશ્વરનો ઉદ્દેશ છે, પરંતુ તે સાથે
આપણે રમરજીમાં રાખવું જોઈએ કે વસ્તુઓનો ખિગાડ કરવાનો ઈશ્વરે આપણને લેશ પણ
હક આપ્યો નથી.

આપણી સઘળી ક્રિયાઓમાં આપણા સુખની વૃદ્ધિ કરવાનો વિચાર તથા ઉદ્દેશ હોવો
જોઈએ. જે કામ તમારે કરવાનું હોય તે કામવડે તમારી પોતાની માનસિક, શારીરિક અને
આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ જોટલી બને તેટલી અધિક કરવાનો તમારો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. તમારે
આ સંસારમાં વિજીત થવું હોય અને તમારું કાર્ય ઉત્તમ પ્રકારે કરવું હોય તો તમારાથી
ઉપયોગ કરી શકાય તેટલી સઘળી વસ્તુઓ તમારે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ, પરંતુ જે કંઈ તમે
પ્રાપ્ત કરો તે સર્વનો, તમારા સુખમાં વૃદ્ધિ થાય, એવી રીતે તમારે ઉપયોગ કરવો જોઈએ.
કરકસર કરીને તમારે ઉપયોગ કરવાનો નથી, પરંતુ તમારા સુખમાં વૃદ્ધિ થાય એવી રીતે
ઉપયોગ કરવાનો છે.

તમારા ઘરમાં અથવા મહેલ્લામાં રૂંદો હોય તો તેમાંથી જળ ખુદી જશે, એવો ભય-
ધરી તમારે જેમ જળ વાપરવામાં કરકસર કરવાની નથી, તેમ રૂંદામાં પુષ્કળ પાણી છે, એમ
સમજી નજરમાં આવે તેવો પાણીનો દુરુપયોગ કરવાનો નથી. તમે કરકસર કરીને નદાવા-
ધાવામાં માત્ર ચાર પાંચ લોટા વાપરો, અને પીવામાં પણ તે જ પ્રમાણે ઘણું આણું જળ
વાપરો તો તે જેમ તમારા સુખનો વિનાશ કરે છે, તેમ નદાવાધાવામાં સાંઝણું પખાણો
વાપરીને હાલિપરાંત જળ ઢોળીને આપ્યા મહેલ્લામાં કીચડ કરી મૂકો તો તે પણ તમારા
સુખનો વિનાશ કરે છે. જેમ કરકસર સુખનો વિનાશ કરે છે, તેમ ખિગાડ પણ સુખનો
વિનાશ જ કરે છે.

તમારો સંપૂર્ણ વિકાસ થાય એટલા માટે તમારાં પરિવેશનો (Surroundings
આજીવનનો ઉપાધિ) સુંદર અને સુખને ઉપગ્રવનારાં કરવાની તમારે અનિવાર્ય અગત્ય
છે; પરંતુ જે કંઈ તમે ખરીદો તે સર્વમાં, લોકોને ખાલી ભલકો બતાવવાનો નહિ, પણ
ઉપયોગનો અને તમારા સુખની વૃદ્ધિ કરવાનો તમારો ઉદ્દેશ આગળ તરતો રહેવો જોઈએ.
વળી તમારે રમવાની, વિદ્યાંતિ લેવાની, પ્રયાસ કરવાની, દુનિયાને જોવાની અને જેમ બને
તેમ મોટામાં મોટાં પરિવેશનોના સંબંધમાં વ્યાવહારી જરૂર છે; તમારો વિકાસ કરવાનો ઉ-
દ્દેશ જે સર્વમાં અનુરૂપ રહેશે તો રમવાથી મળતા આનંદમાં પણ તમને ન્યૂનતા નહીં લાગે.

ધનને નકાચું ખરચતા નહિ, તેમ સમયને પણ એજે ગુમાવતા નહિ, તે જ પ્રમાણે ધનનો 'ખચાવ' કરતા ના, અને વખતનો પણ 'ખચાવ' કરતા ના. ઉત્તમ પ્રકારનું જીવન ભોગવવાને માટે જેની જેની તમારે જરૂર હોય તે સર્વને પ્રાપ્ત કરો. પ્રત્યેક વસ્તુ દલકા પ્રકારની નહિ પણ જેમ અને તેમ સર્વોત્તમ પ્રકારની પ્રાપ્ત કરો, અને તમે પ્રાપ્ત કરેલી સઘળી વસ્તુઓને નિર્લેપણે અને છુટથી વાપરો, પણ ખોટા ગિઝાડ કરતાં સાવધાન રહો, અને લોકોમાં ખાલી ભભકા બતાવવાને માટે કોઇપણ ક્રિયા ન કરો. ઈશ્વરની પાસે તમે વસ્તુઓ માગો છો, અને તમને મળતી નથી, એનું કારણ એ કે તમે ખોટી રીતે માગો છો. તમે તમારી ઉન્નતિ કરવાને માટે માગતા નથી, પણ તમારી ભટ્ટ ઇચ્છાઓને નૂત કરવાને માટે માગો છો.

(અપૂર્ણ)

પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સો વર્ષનું આયુષ્ ભોગવવાનો ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૭ થી)

સાચા અને કુદરતી જીવન ગાળવાનો ઉપદેશ કરનારા પુસ્તકોમાં એક અગ્રગણ્ય ગણાતા એડોલ્ફ જસ્ટ (Adolph Just) નામના પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન પોતાના 'રિટર્ન ટુ નેચર' (Return to Nature) નામના પુસ્તકમાં લખે છે કે—

“પણ હમને વર્ષના આ શોધથી શો લાભ થયો છે ? પ્રસ્તુત જેને આહારના સંસારનિયમો દેડીએ, તેવા નિયમો હજી આજે પણ ઘડવાનું કામ અશક્ય જ છે. શોધ અથવા અભ્યાસવિના, મનુષ્યો આરંભકાળમાં જે જાણતા, તે વિદ્વાનો આજે જાણતા નથી.

“આહારનો નિર્ણય કરવાના સંબંધમાં મનુષ્યને આજે આડે માર્ગ દેરાવાનો, અને કશું તે ન સૂઝવાનો મુખ્યત્વે કરીને અત્યંત સંભવ છે. શરીરને આજીવન, નાઇટ્રોજન, પોષક ક્ષાર વગેરે તત્ત્વોવિના ચાલે તેમ નથી, એમ ખાતરીથી દેહેવામાં આવે છે.

“આમ છતાં આપણે જાણીએ છીએ કે જે ખોરાકતરફ ભટ્ટ નહિ થયેલી એવી ઔદ્યોગિક અને સ્વાદૃષ્ટિ આપણને આકર્ષે છે, તે ખોરાક જ વાસ્તવિક ખોરાક છે. વળી આપણા આહારના પદાર્થોમાં અગત્યનાં કયાં તત્ત્વો છે, તેના સંબંધમાં તથા પચનાક્રિયાના સંબંધમાં, ખરું દેડીએ તો, આપણે કશું જ ચોક્કસ જાણતા નથી. આ વિષય મુખ્યત્વે કરીને આપણને અધારામાં જ રહેા છે, અને સર્વદા અધારામાં જ રહેવાનો.

“પોષણના સંબંધમાં અને મનુષ્યના શરીરને જે તત્ત્વોની જરૂર છે, તે સંબંધમાં 'સાયન્સ' (વિદ્યા) જે વિચારો દર્શાવ્યા છે, તે વિચારો ભ્રમિત વૃત્તિએ પ્રકટાવેલા સઘળાં ખોટા વિચારોમાં સંક્રિયા ખોટામાં ખોટા વિચારો છે, એમ સારી રીતે દેડી શકાય. આ વિચાર લગભગ દરેકજ બદલાય છે, તેનું આ પણ એક કારણ છે.”

જે જે ખોરાક મનુષ્યને તેની કુદરતી સ્થિતિમાં સ્વાદિષ્ટ જણાય છે, તે મનુષ્યનો સ્વાભાવિક ખોરાક છે, અને તેવો સ્વાભાવિક ખોરાક રોગને ઉત્પન્ન કરતો નથી. આ ચિહ્નથી કયો પદાર્થ ખાવાયોગ્ય છે, તે મનુષ્ય સમજી શકે છે. સૂર્યના તાપથી પરિપક્વ થયેલા, અને કસા પણ સંરક્ષણવિના તેની કુદરતી સ્થિતિમાં જે પદાર્થ સ્વાદિષ્ટ જણાય છે, તે જ મનુષ્ય

આવાયોગ્ય આહારના પદાર્થો છે. આમ હોવાથી આ નિયમને જો મનુષ્યો અનુસરે તો માંસ, ખટાકા, વાસ વગેરે અનેક પદાર્થો ખાવાના પદાર્થોમાંથી નિષ્કળી જવાના.

સામાન્ય મનુષ્ય કામ કરવામાં અને સંસારનાં મુખ્ય ભોગવવામાં જેટલા બળનો અને ઓગત્તોના ક્ષય કરી નાંખે છે, તેના કરતાં ખાવેલા પદાર્થો પચાવવામાં વધારે બળનો અને વધારે ઓગત્તોના ક્ષય કરી નાંખે છે.

ખદામ, કાણુ વગેરે મીઠુરૂપ મેવો, ફળ, અનાજ અને શાક, જે કુદરતી આહારના પદાર્થો ગણાય છે, તેમને ખાવાથી મનુષ્યનું મુખ્ય ભોગવવાનું સામર્થ્ય તથા પુરુષાર્થ સાધવાની શક્તિ વધે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ રોગને શરીરમાં ન પ્રવેશવા દેવાનું સામર્થ્ય પણ તેથી વૃદ્ધિને પામે છે.

કુદરતી આહાર સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરે છે.

માંસાહારી પાશ્ચાત્ય પ્રજાના ધર્મપુસ્તકમાં પણ ઈશ્વરના મુખથી એવું વચન વદાવવામાં આવ્યું છે કે “લુથેમ્, આખી પૃથ્વીઉપરના દાખાને ઉત્પન્ન કરનારા સધળા હોડ, તથા ફળને ઉત્પન્ન કરનારાં સધળાં વૃક્ષો મેં નમને આપ્યાં છે; આહારના પદાર્થરૂપે આ બંનેને જ તમારે ગણવાના છે.”

આદિ કાળમાં ખોરાકને રાંધવામાં અમિનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો ન હતો. તે સમયમાં મનુષ્યો નીરાગ અને મુખી હતા. પછીના કાળમાં પણ મનુષ્યો મીઠા (Nuts), ફળ, શાક તેમ જ દાણા ખાઈને આરોગ્યવાળું અને સુખી જીવન ભોગવતા.

એટલી દાળને ખાનારા રુનિયક્ષના શરીરની મુંદરતાને અને મનના બળને જોઈને માંસાહારી રાજ ચક્રિત થઈ ગયો હતો.

ચોખ્ખા ખાનારા જાપાનીઓએ માંસાહારી રીતીયોને મારી હાણવાની વાતો વિશ્વપ્રસિદ્ધ છે; કારણ કે “ચોખ્ખાથી જાપાનીઓને વધારે સાફ પોષણ મળતું હતું.” ડૉ. વાવિલી (Dr. Wiloy) કહે છે કે “એક શેર ચોખ્ખા ખાઈને એક જાપાની નમને ઉંચકીને આખો દિવસ ફરવાનો, અને સાંજે સવારના જેવો જ શરીર તાજો હોવાનો. શેર માંસ ખાઈને તમારાંથી એટલું નહિ થઈ શકવાનું.”

પ્રસિદ્ધ ઈર્નિસ્ટહેબર હિરોડોટસ (Herodotus) કહે છે કે આયે-સવાસીઓનું તેઓના સાદા આહારને માટે દાસ્ય કરવામાં આવતું હતું, પરંતુ આયે-સવાસીઓએ શુદ્ધિમાં તથા શરીરમાં જે એકતા મેળવી હતી, તેવી એકતા આજે કશી પ્રજાએ મેળવી છે ?

રોમન લેક્ટીની ચટનીનો જ્યારે મધ્યાહનકાળ હતો ત્યારે તેઓ ધણો જ સાદો ખોરાક મદખ કરતા હતા, અને તેઓની પટનીનાં દિવસોમાં તેઓ ધણો જ ખરચાળ ખોરાક ખાતા. રોમન યોદ્ધાઓ જ્યારે યુદ્ધની કોટલી ખાઈને જ પોતાનો નિર્વાહ કરતા.

પ્રો. ગિલમૅન લો (Gilman Low) નામના ન્યુયોર્કના એક મહત્તે યોગસમય ઉપર પોતાના આશ્ચર્યકારક બળના પ્રયોગોવડે આખો દુનિયાના મહત્તોને ચક્રિત કરી નાંખ્યા હતા. યહ, જ્યારે રાહ નામના એક અનાજનો આહાર મદખ કરીને તેણે એકી વખતે એક હાનર રત્ન વગળા ઉંચક્યું, એ નિયમે ચોવિસ મિનિટમાં રત્ન સાથે રત્ન ઉંચાણા હતા.

આ દેશના સાદો ખોરાક ખાનારા મનુષ્યો, એક દિવસમાં એક અમેરિકન મનુષ્ય જેટલું કામ કરે છે, તેના કરતાં સદાસરી બમણું કામ કરે છે.

ડૉ. કુવીયર (Dr. Cuvier) નામનો એક ફ્રેન્ચ વિજ્ઞાનવિદ્ વનસ્પતિનો આહારનો સંબંધમાં ઘણો વિશેષ અભિપ્રાય દર્શાવે છે. તે કહે છે કે “ મનુષ્યનો કુદરતી ખોરાક ફળ અને શાક છે ”

ડૉ. કાર્પેન્ટર (Dr. Carpenter) નામનો એક નામાંકિત ઇંગ્લેન્ડ વેદ કુદરતી ખોરાકના સંબંધમાં નીચિનાં વચનો વહે છે: વિદ્વલિલ્લ સ્વપ્નમાંથી વિચારપૂર્વક પસંદ કરેલા આહારથી શરીરનો સર્વોત્તમ વિકાસ થાય છે. ”

વનસ્પતિનો આહાર તેની કુદરતી અનિમાં ગ્રાવી પૌષ્ટિક અને આરોગ્યવર્ધક છે, તે અમળવું દફિન નથી ગા મારે તે બુદ્ધિને આપે છે, તે પ્રજ્ઞાને નિર્બળ કરેલા દફિન નથી.

મનુષ્યનું શરીર જ્ઞાપ્તો નાનાં પુટો (cells) નું બનેલું છે, જ્યારે શરીર ક્રિયા કરે છે, ત્યારે આ પુટોનો નાશ થાય છે, અને તેમને સ્થાને નવા પુટો મૂકવાની જરૂર પડે છે. ખોરાકમાં પુટો અથવા પોષણનાં તત્વો ગરેલાં હોય છે, અને તેથી ખોરાક આવાથી શરીરને નવા પુટો મળે છે.

મગજને અને જાતનતુરિયાને પોતાના પોષણને માટે મુખ્યત્વે કરીને ‘ નાઇટ્રોજન ’ (Nitrogen) અને ‘ ફોસ્ફોરસ ’ (Phosphorus) ની જરૂર હોય છે. શરીરમાં ઉપ્પુતા અને શારીરિક બળ રાખવાને માટે ‘ કાર્બન ’ ની જરૂર હોય છે. અમુક ખનિજ પદાર્થોની પણ જરૂર હોય છે. શરીરને અગત્યનાં તત્વો તેને પ્રગં પાડવામાં નથી આવતાં તો શરીર નબળું પડી જાય છે, અને મૃત્યુ આવે છે. શરીરને જ્યારે સંપૂર્ણ પોષણ મળે છે ત્યારે તે સંપૂર્ણ આરોગ્ય ભોગવે છે.

ચરબીવિનાના માંસમાં જીવનને નિભાવવાના અગત્યના ઘણાં ખરાં તત્વો હોય છે. આ કારણથી ખાશાલ્ય પ્રજન્યોમાં માંસનો સાધારણ પ્રચાર છે.

પરંતુ માંસ એકથી બરેલું હોય છે. આ જેર માંસને ખાનારા એકે એક મનુષ્યનો કાય ફરી તેમનું મૃત્યુ આવે છે. માંસાહારી પ્રાણને સધિવા, જાતનતુની દુર્બળતા, ‘ બ્રાઇટ ’ નો રોગ (Bright's disease) વગેરે શરીરના જે એકાં વ્યાધિઓ થાય છે, તેનું કારણ માંસમાં રહેલું આ વિષ છે.

રાંધવાથી સઘળા અહારના પદાર્થો બગડે છે, ખોરાકને જે પ્રમાણમાં અમિતી ઉપ્પુતા લાગે છે, તે પ્રમાણમાં તે નિઃસત્વ થાય છે.

રાંધેલા ખોરાકથી કંઈક અંશમાં આપણને પોષણ મળે છે, પણ રાંધવાથી જે પ્રમાણમાં પોષણનાં તત્વો નિઃસત્વ થતાં બચ્યાં હોય છે, તે પ્રમાણમાં જ આપણને પોષણ મળે છે. જ્યારે આપણે ગંધાવિનાનો ખોરાક ખાઈએ છીએ, ત્યારે આપણા શરીરને પુનઃ રચવાને માટે જે પુટોની આપણને અગત્ય છે, તે પુટો આપણને તેમની કુદરતી હાલતમાં મળે છે. એક પણ પુટો અમિત તાપથી નાશ થયો હોતો નથી, અથવા તેને ઇજા થઈ હોતી નથી. આથી રાંધેલા ખોરાકનાં ગંધાવગરના ખોરાકમાંથી આપણને ઘણું જ વધારે પોષણ મળે છે.

(અપૂર્ણ.)

ધારી હોય, તેનાથી ઉતરતા પ્રદારની કાઈ પ્રજા સ્થિતિનું મનમાં એક ક્ષણ પણ ચિંતન ન કરવું જોઈએ.

પ્રત્યેક વિચારને અને પ્રત્યેક મનોભાવને કાંઈવારે કદાચી જ મનમાં અત્યંત પ્રજ્વળિત પ્રકટાવથી જોઈએ. આ દષ્ટાંતનું જ મનમાં સામ્રાજ્ય હોવું જોઈએ; પરંતુ આ દષ્ટાંતને આપણી ઉત્તરિના સંભવો બહુ જ મર્યાદાવાળા છે, એમ માનીને, સ્પંદી મર્યાદામાં પૂરી રાખવી ન જોઈએ. પોતાની રૂચિને કાંઈવારે કદાચી જોઈએ અને અમર્યાદામાં જ પ્રવેશ કરવાનો છે.

મનનાં સઘળાં સામર્થ્યોને કાંઈવારે કદાચી જોઈએ અને અવધાન પાડવાથી મનુષ્યના જીવનમાં જે જે પ્રતિફળ હોય છે, તે સર્વ નાશને પામે છે, કારણ કે સઘળાં કાંઈવારે કદાચી જોઈએ અને સાચાને જ ઉત્પન્ન કરે છે, અને ત્યારે જીવનમાં વધારે સાચાને ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે ત્યારે જે પ્રતિફળ હોય છે, તે આપણાના નાશને પામે છે.

ત્યારે જીવનનાં સઘળાં સામર્થ્યો કાંઈવારે કદાચી જોઈએ અને મનુષ્યના જીવનમાં અવધાન પાડવાથી જે ફેરફાર થયા કરે છે, અને પ્રત્યેક ફેરફાર વધારે ઉંચો અને સારો હોય છે. આપણે પોતાના જીવનમાં અવધાન પાડી ફેરફાર કર્યા કરનાર મનુષ્ય પોતાની દષ્ટિથી સુખની શ્રદ્ધામાં નિરંતર નિવાસ કરે છે.

અખાડાઓમાં કરવામાં આવતી કુસ્તીની કસરત.

શરીરને નિરોગ રાખવાની અને જળવાન કરવાની પાઠ્યાય વિદ્યાનોએ વિવિધ કસરતો શોધી કાઢ્યા હતાં, આપણા દેશના અખાડાઓમાં જે કુસ્તીની કસરત કરવામાં આવે છે, તે દશ પણ સર્વ કસરતોમાં સર્વોપરિ પદ ભોગવે છે.

સઘળા મનુષ્યોએ શારીરિક જળ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ; અને બુદ્ધિપૂર્વક પ્રયત્ન કરનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને પુરુષ શારીરિક જળ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. સર્વ પ્રસંગે ઉભરાઈ જતા જળવાળું શરીર જેને પ્રાપ્ત હોય છે, તે જ ખરેખર મનુષ્ય છે. અને તે જ પોતાનું. દર્શન ઉત્તમ પ્રકારે સાધી શકે છે. આનું જળ પ્રાપ્ત કરવાની સર્વ મનુષ્યોની દષ્ટાંત હોય છે, અને તેથી જ તેઓ આ શિવાળીની યજ્ઞમાં બચ્ચો, માચ્ચો, પાક, વસાળો, વગેરે વિવિધ વસ્તુઓ ખાય છે. પશુ એકલા આ પદાર્થો ખાવાથી ભાગ્યે જ કાઈ મનુષ્ય અસાધારણ જળવાળો થઈ શકે.

અસાધારણ જળને આપનારી, કુસ્તીના જેવી બીજી એક ઉત્તમ કસરત નથી. કુસ્તી કરનાર મહોના શરીરનું જળ, બીજી કસરતો કરનાર કરતાં વધારે લાંબા સમય તકી રહે છે. સર્વ પ્રદારની કસરત કરનારોમાં કુસ્તી કરનારનાં શરીર વજરોનાં સખત, અને અત્યંત બળથી વૃક્ષ હોય છે. કેળવણીના કુસ્તી કરનાર મધ્ય, બીજી કાલ પશુ કસરત કરનારના કરતાં વધારે સખત પ્રદારને સહન કરી શકે છે. વળી કુસ્તી કરનાર મધ્ય લેકા, દુઝાવારમાં ગળી શકાય એટલા ખંધા આંગળના નિયમોના બંધ કરવા છતાં પણ તેમના શરીરનું જળ છેક વજરોનાં સખત તકી રહે છે.

કુસ્તી શરીરમાં આટલું જળ જળ આપે છે, તેનું સુખ કારણ એ છે કે કુસ્તીમાં કરનારના સ્નાયુ તથા સંધિયો પુરુષ કસાય છે. આથી જેમને પોતાના શરીરમાં પુરુષ જળને વધારવાની દષ્ટાંત હોય તેમજે વજરો કાઈ અખાડામાં જતાં, અને ત્યાં કુસ્તી કરવાનું નિયમિત

શિક્ષણ લેવું. જે મનુષ્યે નગરમાં આવે, તેમ આયુષ્ય ઇચ્છી, એ કુસ્તી નથી. કુસ્તી એ એક કળા છે, અને યોગ્ય શિક્ષકપાસે બીજી કળાઓનો જેમ અભ્યાસ કરવામાં આવે છે, તેમ કુસ્તીનો પણ યોગ્ય શિક્ષકપાસે અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જેમને આવો શિક્ષક ન મળે તેમણે કુસ્તીના સંબંધનું કોઈ સારું પુસ્તક ખરીદવું, અને એકેક દાવનો પોતાને ઘેર બરાબર અભ્યાસ કરવો. ઇંગ્લેન્ડ ભાષામાં આવાં ઘણાં પુસ્તકો છે.

જાપાનની આખી પ્રજા મોટે ભાગે કુસ્તીની જ કસરત કરે છે. તેમની 'ગ્યુ ગિત્સુ' નામની પ્રસિદ્ધ કસરત, એ કુસ્તીજિના બીજું કંઈ જ નથી.

જે તમારે શરીરનું અસાધારણ બળ પ્રાપ્ત કરવું હોય અને ઉભરાઈ જતા બગથી શરીરમાં જે આશ્ચર્યકારક આનંદ અને ઉત્સાહ પ્રકટે છે, તેનો અનુભવ કરવો હોય તો કોઈ આખાડામાં જાઓ, અને વિધિપૂર્વક કુસ્તી કરો.

આલંબાની કસરત.

કુસ્તી જેમ શરીરમાં રહેલા પુરુષતત્વનાં શુભ સામર્થ્યોને બહાર પ્રકટાવવાનું અત્યંત ઉપયોગી સાધન છે, તેમ આલંબાની કસરત આયુષ્યની વૃદ્ધિને કરવામાં તેટલું જ ઉપયોગી સાધન છે. આલંબાની કસરતથી શરીરનાં જીવનપ્રદ તત્ત્વો વૃદ્ધિને પામે છે, અને તેમ યનાં પ્રતિદિન આયુષ્યમાં વધારો થાય છે. આલંબાથી શરીરના નિવિધ અવયવોનાં વ્યાપાર ઉત્તમ પ્રકારે ચલા મોટે છે. રક્તિરને ઉત્પન્ન કરનારા સઘળા અવયવો આલંબાથી તેઓના વ્યાપારો વધારે પૂર્ણરિતે કરે છે. પણ રમરણમાં રાખો, આ આલંબુ તે નિત્ય એક અથવા બે માર્કસ આલંબુ તે નથી. અત્રાજે આલંબાની કસરતથી લાભ થાય છે, એમ કહેવામાં આવે છે, તે ઘણું લાંબુ આલંબાની કસરત છે. નિત્ય પાંચ માર્કસ આલંબાથી તમને જેટલો લાભ થશે તેના કરતાં તમે ત્યારે નિત્યના દશથી પચીસ માર્કસ સુધી ચાલો છો, ત્યારે તમને આલંબાના ખરેખરા લાભનો અનુભવ થાય છે. જેઓ ઘણા નબળા છે, તેમને આલંબુ બંધું લાંબું આલંબાની આરંભમાં સલાહ આપવામાં આવતી નથી. પરંતુ રાત્રે વિશ્રાંતિ લેવાથી બીજે દિવસે પાછું આલંબાનું બળ આવે તો અત્યંત ઘાટ લાગે ત્યાં સુધી આલંબાની કસરત કરનાં નબળા મનુષ્યને પણ દર્શી જ અડચણ નથી.

નિત્ય ત્રિશ, પચીસ અને ત્રિશ માર્કસ આલંબાના વેરતનનું આયુષ્ય લાંબુ આલંબાથી અત્યંત વધ્યું છે, એટલું જ નહિ પણ તેની સહનશક્તિ તથા બળ પણ અસાધારણ પ્રમાણમાં વધ્યું છે. ઉભરે તે જુદું છે, પણ શરીર તે જીવન મનુષ્યના કરતાં પણ વધારે જીવન છે.

કોઈ જુતા હઠીલા વાધિથી જે તમે પીડાતા હો, જે તમારા શરીરની અંદરનો કોઈ અવયવ દુર્બળ હોય, જે તમારામાં ઉત્સાહ ન પ્રકટતો હોય, જીવનનાં કર્તવ્યો કરવાનું જે બળ નેહ્યું તે બળ તમારામાં તમને ન જણાવું હોય તો એકદમ લાંબું આલંબાનું શરૂ કરો. પૂરે-પૂરા થાકી જાઓ ત્યાંસુધી ચાલો. લાગેલો થાક ઉતારવાને વિશ્રાંતિ-લેવામાં એક બે દિવસ બસ તો ચિંતા નહિ. થાક ઉતરે ત્યારે પાછા જુથ લાંબું ચાલો. પ્રસંગોપાત ત્રિશ, ત્રિશ, પચીસ અથવા ત્રી માર્કસ આલંબાનો નિશ્ચય કરીને ઘેરથી નીકળી પડો. આંગણાડીએ અને બીજાં સુખનાં સાધનોએ આલંબુ આલંબાના આપણા બળને હરી લીધું છે. પૂર્વે લોકો ચાલીને કોઠાર જતા અને ત્યાંથી ચાલના ઘેર આવતા. ત્રિશ પચીસ ગાઉ પડે ચાંલીને કાપી નાંખતા, એ ઘણાને મન રમનજેતું હતું. આજે મનુષ્યો એટલા બધા નબળા થઈ ગયા છે કે રોજનથી ઘરસુધી

પણ તેમનાથી આવીને આવતું નથી. લાંબું ચાલવાથી શરીરમાં જે ઉત્સાહ અને જળ આવે છે, તે આજે પ્રજામાંથી નષ્ટ થઈ ગયાં છે. તેમને પાછાં આણવાનો ઉપાય લાંબું ચાલવા જેવી દસરતો કરવી જોઈ છે.

ચાલતી વખતે દીર્ઘ આસપ્રશ્નાસ લેવામંડવાનું મનુષ્યે વિસરી જતું જોઈએ નહિ. ખુશ્કી હવામાં ત્યારે ત્યારે તમારું જતું થાય ત્યારે ત્યારે પ્રસંગોપાત્ત સ્વચ્છ હવાથી ફેફસાંને જોટલાં ભરાય તેટલાં ભરો, અને ધીરે ધીરે ખાલી કરો. તમને ટેવ પડી જાય ત્યાં મુઠ્ઠી આ અભ્યાસ ચાલુ રાખો.

શરીરના સઘળા સ્નાયુ કસાય એવી જે દસરતો કરો છે, એવો જો કોઈ પ્રશ્ન કરે તો તેના જોઈ ઉત્તર છે કે કુસ્તી અને લાંબું ચાલવું. કુસ્તી ગયા પૃથ્થમાં કહ્યું તેમ કરોડના અને પીઠના સ્નાયુને કસે છે. ચાલવાની દસરત રધિરને કરનાર અવયવોને જળવાનું કરે છે. અને આ જે દસરતો સાથે કરનાર મનુષ્યનું શરીર સર્વ પ્રકારે સર્વોત્તમ થયા વિના રહેતું જ નથી.

જળપાનના આરોગ્યઉપર પાશ્ચાત્ય સુધારાની થયેલી હાનિકારક અસર.

દુનિયાંની સઘળી પ્રજાઓમાં જળપાન આજે સર્વની દષ્ટિનું મધ્યસ્થિદુ થઈ પડ્યું છે. 'ઉદય પામના સૂર્યનો દેશ' એ ઉપનામથી પશ્ચિમમાં ઓગખાના એ દેશનો ઘોડા સમય-ઉપરનો દનિદાસ ખરેખર ચમત્કારિક છે. ગઈ કાલે જ તે ધસધસાટ નસઢરાં ઓગાવતું ભર નિઢામાં ધોરતું હતું; આજે આવી ધોર નિઢાને તથાને તે એકુ થયું છે, એટલું જ નહિ પણ ઉભું થઈને ઢોડવા મંડ્યું છે. ગઈ કાલે જ તે મુંઢેલી પ્રજાઓપાસે એઠાલુઠા કંટો દીન મુખ કરીને માગતું હતું; આજે અગ્રગણ્ય ગણાતી પ્રજાઓસાથે તેમના જેવા જ માનવંત સ્થળે બેસીને તેમની ખરેખરીયું થઈને મિથાન્ન ઉઘાવે છે. ગઈ કાલે જ ખીછ પ્રજાઓથી હઠપૂત થતું તે એક દુર્બળ કુરકુરીયું હતું; આજે સમર્થમાં સમર્થ પ્રજાઓને પણ પોતાની ગર્જનાથી ચરકાવી નાંખતું તે કેસરિની પેઠે શોભે છે.

પોતાના પ્રતાપી સૈનિક જંગથી જળપાને પૃથ્વીની પ્રજાઓને ચમકાવી મૂકી છે. ગઈ કાલે તેની વ્યાપારની પ્રવૃત્તિને કોઈ દશા દિસાખમાં પણ ગણતું ન હતું; આજે મોટી મોટી વ્યાપાર કરનારી પ્રજાઓ તેની વ્યાપારકુશળતા જોઈને હવે શું કરવું, એવા વિચારમાં પડી ગઈ છે. સુધારો એ શી વસ્તુ છે, એ ગઈ કાલે જળપાનમાં કોઈ જાણતું ન હતું; આજે મોટામોટા થેડા ભરતો તે તેના છેંડ ઉંડામાં ઉડા ભાગમાં પણ પ્રવેશી ગયો છે. સર્વ શાખાઓમાં નવું શીખવાને જળપાન અસાધારણ ઉત્સાહ દર્શાવે છે, અને જે કંઈ શીખે છે તેમાં પોતાના શિક્ષકદરનાં સવાયું નીકળે છે.

પણ અધી બાખતોમાં જળપાન ખાટી ગયું નથી. પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓની સંગનિથી અને શિક્ષણથી તે ધણું જ આગળ વધ્યું છે, તેજે પોતાના મુત્તકમાં વધારો કર્યો છે, વ્યાપારમાં પોતાનો ડોઢ વધાર્યો છે, સુદૃઢતામાં ગળનમાં પોતાના વચના વાવડા ઉડાવ્યા છે, અને એ વિના કંઈક બાખતોમાં જળપાની ખીછ પ્રજાઓને દર્ખ્યાં થાય એવી રિથિન તેજે પ્રાપ્ત કરી છે, તોપણ આ સઘળા લાભ પ્રજાના આંગણને હાનિ કરીને તેજે પ્રાપ્ત કર્યાં છે. સુધારાએ તેની ધણી કુચી રિથિન કરી છે, અને તોપણ તેને કેટલીક હાનિ પણ કરી છે.

જેમાં લાલ રહેલા હોય છે, તેમાં કેટલાક અલાલ પણ હોય છે. આ સામાન્ય નિયમ છે; અને જાપાન પણ આ નિયમના અપવાદરૂપ થયું નથી.

એક સમય એવો હતો કે જે સમયે જાપાન પોતાની પ્રગતી શારીરિક શિથિતિને માટે અભિમાન ધરાવી રહતું. પશ્ચિમના વતનીઓદરનાં જાપાનનાં સ્ત્રીપુરુષો જોઈ કે કીંગણાં હતાં તોપણ શરીરખજમાં તેઓ પૃથ્વીની કાઈ પણ પ્રગતરનાં ઉતરતાં ન હતાં.

આમ છતાં, શરીરખજના સંબંધમાં જાપાનનો હવે અસ્ત થવા માંડ્યો હોય, એવાં ચિહ્નો જણાય છે, અને આમ ને આમ જો લાંબો સમય ચાલ્યા કરશે તો આજે જેમ અમેરિકાને, ઇંગ્લાંડને તથા બીજા દેશોને પોતાની પ્રગતિ આરોગ્ય શી રીતે મુધારતું, એ પ્રશ્નનો વિચાર કરવાનું પ્રાપ્ત થયું છે, તેમ જાપાનને પણ પ્રાપ્ત થવાનું.

પોતાની પ્રગતિઓમાં ક્ષયના વધતા જતા વ્યાધિને માટે જેમ પાશ્ચાત્ય દેશો ચિંતામાં પડ્યા છે, તેમ જાપાન પણ હાલ ચિંતામાં પડ્યું છે. જાપાનનો પ્રો. કિરોસેટો (Pro. Kirasato) ક્ષયના સંબંધમાં વિચાર કરવાને વૉશિંગ્ટનમાં મળેલી છઠી ઇન્ટરનેશનલ કોન્ગ્રેસમાં જણાવે છે કે જાપાનમાં આ વ્યાધિ હમણાં અત્યંત વેગથી પ્રસરવા માંડ્યો છે. જાપાનીઓને અત્યંત બળવાન શરીરવાળા માનનાર મનુષ્યોને આ વાન આશ્ચર્યકારક લાગશે, પણ તે ખરી છે. તેઓ એક સમયે બળવાન હતા; પણ મુધારાએ આજે તેમનાં શરીરને ક્ષય થવા ચોગ્ય કરી મૂક્યાં છે.

ઉક્ત વિદ્વાન જાપાનમાં ક્ષયના નિયમમાં પ્રમાણભૂત પુરુષ ગણાય છે, અને તે આંકડા-ઓથી સિદ્ધ કરે છે કે ક્ષયના રોગીઓનું પ્રમાણ જાપાનમાં દિવસે દિવસે વધતું જાય છે. તે કહે છે કે ઇ. સ. ૧૮૯૦ માં ૧૦,૦૦૦ મનુષ્યોની વસ્તીમાં માત્ર ૧૧. ૪ મનુષ્યોનું ક્ષયથી મરણ થયું હતું. દશ વર્ષ પછી અર્થાત્ ઇ. સ. ૧૯૦૦ માં તેટલા જ મનુષ્યોની વસ્તીમાં ૧૮ મનુષ્યોનું તે રોગથી મૃત્યુ નીપજ્યું હતું. આ પ્રમાણે જાપાનની ૪૫૦૦૦,૦૦૦ મનુષ્યોની વસ્તીમાં દરવર્ષે ૮૧૦૦૦ મનુષ્યોનું ક્ષયથી મરણ થાય છે, એવું નીકળે છે.

જાપાનની સેનામાં તેમ જ નૌકાસૈન્યમાં પણ તે જ પ્રમાણે ક્ષયથી થતાં મૃત્યુનું પ્રમાણ વધી ગયું છે. ઇ. સ. ૧૮૮૭ ની સાલમાં સેનામાં નોકરી કરનારાં ૧૦૦૦૦ મનુષ્યોમાં માત્ર ૧૧ મનુષ્યોનાં જ ક્ષયથી મરણ થયાં હતાં. ૧૯૦૦ ની સાલમાં તેટલાં જ મનુષ્યોમાં ૪૦ મનુષ્યોનાં મરણ નીપજ્યાં હતાં, અર્થાત્ તેર વર્ષમાં મરણનું પ્રમાણ ત્રણસેં ટકા વધ્યું હતું.

નૌકાસૈન્યમાં ૧૮૮૭ની સાલમાં ૧૦૦૦૦ મનુષ્યે ૧૫ મનુષ્યો ક્ષયથી મરણ પામ્યાં હતાં. ત્યાર પછી તેર વર્ષે અર્થાત્ ૧૯૦૦ ની સાલમાં દશ હજાર મનુષ્યે ૬૦ મનુષ્યોનું મરણ થયું હતું.

જાપાનની સ્ત્રીઓઉપર પણ સુધારાએ તેવી જ હાનિકારક અસર કરી છે. પુષ્કળ સ્ત્રીઓ થોડાં વર્ષથી સ્થપાયેલી મિલોમાં અને વિવિધ કારખાતાંમાં કામ કરે છે. આ સ્ત્રીઓમાં ક્ષય રોગનો પ્રસાર અત્યંત લાય ઉપજાવે એવા વેગથી વૃદ્ધિને પામ્યો છે. સત્તાધીશોએ એવી ગણતરી કરી છે કે આ મિલોમાં કામ કરનારી સ્ત્રીઓમાં સેંકડે તેરથી વીસ સ્ત્રીઓને ક્ષયનો રોગ લાગુ પડતો હોવાથી કારખાતાંમાંથી રજા આપવામાં આવે છે.

આ સંબંધમાં એ વાર્તા વિસરી જવી જોઈતી નથી કે બીજા સુધરેલા દેશોના જેવા જ જાપાને પોતાની પ્રજામાં કાયનો પ્રસાર થતો અટકાવવાના સંપૂર્ણ ઉપાયો યોજ્યા છે, અને તે છતાં આ વ્યાધિનું પ્રમાણ ત્યાં આટલું બધું ટકીને પામતું જાય છે.

જાપાનની આ સ્થિતિ થવાનાં કારણો શોધવા દૂર જતું પડે તેમ નથી. આના કારણનો એક જ શબ્દમાં સમાવેશ થાય છે, અને તે શબ્દ તે "સુધારો" છે. જેમ બાળક નવા રમકડાને જોઈને મોહી પડે છે, અને તેને છાતીસરસું ચાંપે છે, તેમ જાપાન પશ્ચિમના સુધારાને મોહી પડ્યું છે, અને પોતાની રજેરગમાં તેને દાખલ કરવાની આતુરતામાં તેના લાલની સાથે તેની હાનિઓને પણ પોતાનામાં દાખલ કરી બેઠું છે.

જાપાનનું આરોગ્ય બગડવાનું મુખ્ય કારણ મોટાં મોટાં કારખાનાં છે. સ્વચ્છ હવાના અવરજવરવિનાનાં સ્થળોમાં ખીચોખીચપણે ત્યાં હજારો મનુષ્યો એરી હવાને આઠ આઠ અને દસ દસ કલાક શ્વાસમાં લે, ત્યાં કાયનો વ્યાધિ પ્રકટવાના સર્વ સંભવો ઉભા થાય, એમાં શું આશ્ચર્ય ?

પૂર્વે જાપાનીઓ જોડા ધરની બહાર ઉતારીને પછી ધરમાં પ્રવેશતા. પશ્ચિમની પ્રજાઓના સંગથી હવે તેઓ જોડાસહિત જ આખા ધરમાં દુરે દુરે છે, અને આપ્રમાણે રસ્તામાંના હજારો પ્રાણુધાતક કાય રોગના જંતુઓને (tubercle bacilli) જોડાઉપર વળગાડીને તેઓ પોતાના ઘર આણે છે.

જાપાન પોતાની અસહી સાદી રીત બૂલી ગયું છે, અને પશ્ચિમની કૃત્રિમ રીતોને અનુસરતું થયું છે. નિદોગ રહેવાને માટે આરોગ્યના નિયમો પાળવાને બદલે તેણે શરીરમાં રસીઓ મૂકાવવાના કાયદા ધડ્યા છે, અને તેથી શરીરને દુર્બળ કરીને તેમને રોગને માટે વધારે લાયક કરી મૂક્યાં છે. શરીરની અવનતિ કરનાર બળીયા ટંકાવવાના રિવાજને જાપાને જોડલા પ્રેમથી વધારી લીધા છે, તેટલા પ્રેમથી દુનિયાંની કોઇ પણ પ્રજાએ ભાગ્યે જ વધારી લીધા હશે. સોળ વર્ષની ઉંમર થતા સુધીમાં તે જાપાનની પ્રજાને ત્રણ વાર બળીયા ટંકાવવાની કાયદાથી ફરજ પાડવામાં આવી છે, અને બળીયાનો રોગ દેશમાં ફાટી નીકળે છે ત્યારે આ ઉપરાંત બીજી કેટલીક વાર બળીયા ટંકાવવાની વિશેષ ફરજ પાડવામાં આવી છે. કાય રોગ થવાનાં અનેક કારણોમાં બળીયા ટંકાવવા, એ પણ એક કારણ છે, એવો ઘણા વિદ્વાન ઇંગ્લેન્ડનો હવે નિશ્ચય થયેલો હોવાથી, બળીયા ટંકાવવાની હરિઉપરાંત ધેલગા, એ પણ જાપાનમાં વધી ગયેલા કાયના રોગનું એક સમગ્ર કારણ છે, એ સિદ્ધ થાય છે.

બળીયા ટંકાવવાથી, બળીયાનો રોગ અટકી જાય છે, એવું માનનાર મનુષ્યોને અર્થ આ રથે જણાવવું યોગ્ય છે કે જાપાનમાં બળીયા ટંકાવવાનો આવો સખ્ત નિયમ છતાં પણ ત્યાં બળીયાનો રોગ હજી નિર્મૂળ થયો નથી, એટલું જ નહિ, પણ સદગ અંશમાં પણ એણે થયો નથી. આંગ્લોઉપરથી જણાય છે કે ઇ. સ. ૧૮૮૬ થી તે ૧૯૦૫ ની સાલ સુધીમાં ત્યાં ૨૧૯૧૮૨ મનુષ્યોને બળીયા નીકળ્યા હતા, અને તેમાંથી ૭૧૦૩૪ મનુષ્યોનાં મરણ થયાં હતાં; અર્થાત્ મરણનું પ્રમાણ, બળીયા ટંકાવવા છતાં પણ શોએ જીવિયું આવ્યું હતું.

આ વિના પણ જાપાન પશ્ચિમની પ્રજાના બીજા ધણા દુર્ગુણો શોષ્યું છે. જાપાનની પ્રજામાં તેના પોતાના જ કેટલાક દુર્ગુણો હતા, તેમાં સીગારેટ પીવાના, નિશાને આજીનાર

આસડા ખાવાના, દારૂ પીવાના, અને બીજા આરોગ્યને બગાડનાર દુર્ચ્છેનો વધારો થયો છે. દારૂનું જ એકલું ઉદાહરણ લઈએ તો આપણને જણાય છે કે આખા જાપાનમાં રથે રથે દારૂ બનાવવાનાં કારખાનાં તથા કલાલખાનાં છે. આ કારખાનાં આખા દેશને દારૂ પૂરો પાડે છે, એટલું જ નહિ, પણ બહાર દેશવર ખાતે પણ દારૂ મોકલે છે. વળી તેઓ આખામાંથી એક જાતનો દારૂ બનાવે છે, અને તેને આખી પ્રજા નિરંકુશપણે પીએ છે. આથી જાપાનના આરોગ્યને આઘી હાનિ થાય છે, એમ નથી.

વળી સ્ત્રીઓએ અને પુરુષોએ પોતાનો આરોગ્યવર્ધક દેશી પોષાક પહેરવો ત્યજીને પશ્ચિમનો પોષાક પહેરવા માંડ્યો છે. પશ્ચિમની સ્ત્રીઓની ચોળીએ (corset) જાપાનની સ્ત્રીઓમાં અનેક રોગો દાખલ કર્યા છે.

જો જાપાને પોતાની પ્રજાનું આરોગ્ય સંરક્ષણ હોય તો સર્વ બાજતમાં પશ્ચિમનું અનુકરણ કરવાનું તેણે છોડી દેવું જોઈએ. બળીયા ટંકાવવાથી, અને શરીરમાં રસીઓ અથવા એવાં જ એર દાખલ કરવાથી આરોગ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી, અને રોગના પ્રસરને અટકાવી શકાતો નથી, પણ આરોગ્યના નિષ્કોણ પાલન કરવાથી જ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, અને રોગનો પ્રસર અટકે છે.

શરીરના આરોગ્યવાળી પ્રજા જ પ્રજાતરફિ હોય છે. આથી પ્રજારૂપ થવા ઇચ્છનાર કોઈ પણ દેશના લોકોનું પ્રથમ અને મુખ્ય કર્તવ્ય શરીરનું આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું છે.

આ દેશના લોકોએ પણ પશ્ચિમની પ્રજાઓનું સર્વાંશે અનુકરણ કરવા પૂર્વે કયા કયા રિવાજો લાભને કરનારા છે અને કયા કયા રિવાજો હાનિને કરનારા છે, તેનો દીર્ઘ દષ્ટિ પહોંચાડીને વિચાર કરવાની જરૂર છે.

શ્રીશ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગના મહોત્સવો.

શ્રીશ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગના વર્તમાન વર્ષનો કાર્તિકી ચતુર્દશીનિમિત્તનો દપ્ત્ર મો મહોત્સવ વરોદરામાં શ્રીનૃસિંહાચ્રમમાં નિયમાનુસાર પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. વિવિધ રથોથી લગભગ આસેં એયસ્સાધક સ્ત્રીપુરુષોનું તથા ઉદાસીન સંજ્ઞોનેનું આગમન થયું હતું. આતઃકાળના પૂજનાદિ કાર્યક્રમની સમાપ્તિએ ભાવનગર કોલેજના સંરક્ષિત પ્રોફેસર શ્રીમુત જેડીસનદાસ જેઠાભાઈ કુણીઆ, બી. એ. એમણે ‘કર્મનિષ્ઠા’ એ નામના વિષયઉપર એક અત્યંત પ્રૌઢ તથા બોધક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તૃતીય પ્રહરના અંતમાં આ માસિકના બ્યવસ્થાપકે ‘આવરણના નાશદારા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો ઉપાય’ એ વિષય ઉપર એક સુરમ્ય તથા અત્યંત વિમુક્તકારી વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. અંતિમ વ્યાખ્યાન, વર્ગના ઇષ્ટ સદગુરુ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રભગવાનનું ‘આપણે તથા આપણું કર્તવ્ય’ એ વિષયઉપર હતું. આ વ્યાખ્યાનમાં શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રભગવાનના આશ્રયકારક વક્રત્યથી તથા વિચારોથી શ્રોતૃવર્ગ એટલો તો પ્રસન્ન થઈ ગયો હતો કે તેઓએ અનેક વાર જયધ્વાજી વ્યાખ્યાનમંડપને ગર્જવી મૂક્યો હતો.

અંતમાં ઉત્સવનિમિત્ત રચેલાં નવીન પદ્યો સંગાત્મકજે વિવિધ વાદિઓસહ ગાઇને સર્વને આનંદ તથા શાંતિમાં નિમગ્ન કર્યા હતા.

અને પહાડને પણ પાટુ મારે એવા શરીરવાળો થાય છે; સ્ત્રિપાછની હલકી સ્થિતિમાંથી પણ પ્રપન્નવડે મનુષ્ય રાજા થાય છે, નિરક્ષર સાક્ષર અને કવિ થાય છે; ગુલામગીરી કરનારી પ્રાણ પણ સ્વતંત્ર અને બીજી પ્રાણજોડિયર રાજ્ય કરનારી થાય છે; ખરબ ગણના પ્રદેશમાં રહેનારાં મનુષ્યો પણ અજવાન અને શરીર થાય છે; અને એ વિના પણ ગમે તે સ્થળમાં ગમે તે હાજમાં અને ગમે તે સ્થિતિમાં ગમે તે વસ્તુ, મનુષ્ય યોગ્ય પ્રપન્નદાર પ્રાપ્ત કરી શકેના હોવાથી, કુદરતે અથવા ઈશ્વરે જ અમુકને આ પ્રકારની સ્થિતિ આપી છે, એમ હેરા પણ સિદ્ધ થતું નથી. કુદરત અથવા ઈશ્વર સર્વને પોતાના ઉદ્દેશની સરખી જ સામગ્રી આપે છે, અને આ સામગ્રીઓવડે પોતાનો ઉદ્દેશ કરવો અથવા ન કરવો, એ મનુષ્યના પોતાના હસનમાં છે.

અમુક સ્થળમાં, અમુક હાજમાં, અમુક માનસિક શક્તિઓસાથે તથા અમુક સદ્ગુણો અથવા દુર્ગુણોસાથે જન્મમાં મનુષ્યનો જન્મ થાય છે, એ ખરું છે, પરંતુ તેથી કંઈ એમ સિદ્ધ થતું નથી કે તેને પ્રાપ્ત થયેલું સર્વ સ્વાભાવિક છે, અને તેને તે બદલી શકે એમ છે જ નહિ. ખોટી રેવો અથવા દુર્ગુણોસાથે તે જન્મ્યો હોય તો તેમને તે દાગી શકે એમ છે; જોઈ કે જવાબદારી અથવા બિલકુલ નહિ કે જવાબદારી માનસિક શક્તિઓસાથે તે જન્મ્યો હોય તો તેમનો તે વિશ્વાસ કરી શકે એમ છે; અને વિવિધ દુઃખવાળી સ્થિતિમાં તે જન્મ્યો હોય તોપણ તે સ્થિતિનો તે નાશ કરી શકે એમ છે.

એ જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓનાં શરીર, માતા થવાને અને ગૃહિણીનાં કર્તવ્યો કરવાને કુદરતે રાખ્યાં છે, એમ જ વિદ્વાનોનરૂપી વારંવાર કહેવામાં આવે છે, અને તેને માટે જીવન વિજ્ઞાનાં (Biology) કારણો આપવામાં આવે છે, તે પણ તેટલું જ બૂલભરેલું છે. વિદ્વાનો આપજીને કહે છે કે કુદરતે નિશ્ચય કરી આપેલાં પોતાનાં કર્તવ્યો ત્વજીને સ્ત્રીઓ જો બીજાં કર્તવ્યો કરશે તો કુદરતના નિયમના બંધથી સ્ત્રીઓને મોટાં દુઃખ સહન કરવાં પડશે, અને જલ્દી સમાજને બાળે દાનિ થશે.

પરંતુ કુદરતે સ્ત્રીઓને માટે આટલાં કર્તવ્યો નિર્ણય કર્યાં છે, અને પુરુષોને માટે આટલાં કર્તવ્યો નિર્ણય કર્યાં છે, એવું કંઈ જ નથી. મનુષ્યનાં જ નિર્ણય કહેલાં આ કર્તવ્યો છે, અને મનુષ્ય તેને ફેરવવા જે સમયે પ્રપન્ન કરશે તે સમયે કોઈ પણ પ્રકારની દાનિ વિના તેને ફેરવી શકે એમ છે.

આ નિયમ તો કુદરતી છે, અને આ નિયમ તો ઈશ્વરી છે, એવા મનુષ્યોના વચર વિચારે જોઈએ ગમેલા નિયમોનાં બીજાં અસંખ્ય ઉદાહરણો જોવાનારને જડી આવે તેમ છે. પવનમાં ઝાતી ઉપાડી રહી જતાં સ્ત્રી સનેખમ અને ઉપરસ થયાં, એ 'સ્વાભાવિક' છે; ઘરફ જાનુમાં નાવ આવેલો, એ 'સ્વાભાવિક' છે; અમુક અમુક ખાતાથી ખાતી થતી કે જરમો થતી, એ 'સ્વાભાવિક' છે, ગમે વધારે જાનજાતી બીજો રિવાજે દુર્જગતા જાણતી, એ 'સ્વાભાવિક' છે; વધારે કામ કરવાથી માણું દુઃખનું, અને થાક લાગવો, એ 'સ્વાભાવિક' છે; અત્યંત વર્ષની ઉંમરે મરમાં આવવાં, પચાસ વર્ષ પછી કામ કરવાની કળિ શીજી થતી, અને સાઠ વર્ષની ઉંમરે બુદ્ધિમાં ખંડ થવો, એ 'સ્વાભાવિક' છે; આતી ને આતી દાનદોષ જાળવો આવડે 'સ્વાભાવિક' છે, કમ માનીએ છાંડે, અને આ 'સ્વાભાવિક' નિયમોના પૂર્ણ મુલામ થઈને નેમનાની મુલામગીરી પાતાની પાડે, આ નિયમોના

હુકમની સામે યવા આપણે એક ક્ષણ પણ હિંમત ધરતા નથી, કારણ કે આપણે તેમને કુદરતી માની બેઠા છીએ; પરંતુ વસ્તુતઃ તેઓ આપણા જ આંતરિકરણ વિચારોની અને ખોટી ટેવોની ખીચડી છે.

જેમ લોકડાના હુકામાં જણાતો ચોર સાચો નથી, પણ બાબક તેને પોતાની આંતરિક સાચો માને છે, અને ભયથી ધરધર ધૂંજે છે, તેમ આ બધા નિયમો કુદરતના છે, અને તેમનો પરાજય થઈ શકે, એવું જ નથી, એ પ્રકારના આપણા નિશ્ચયો આપણે આંતરિક સાચા માની બેઠા છીએ, અને વ્યર્થ ભયથી ધૂંજીએ છીએ,

તેની તે જ સ્થિતિ અને પ્રસંગમાં જે સર્વદા પ્રવર્ત્યા કરે છે, તે જ સપ્રમાણ નિયમ ગણાય છે; પણ જેમને મનુષ્યો “ કુદરતી ” નિયમો કહે છે, તેમાંના ઘણામાં આવી અચક્ષતા કદી જોવામાં આવતી નથી; અને આથી જ વિચારવાનું પુરવેને વસ્તુતઃ કુદરતના નિયમો ક્યાં છે, અને મનુષ્યોએ બધેલાં, પરંતુ કુદરતી નિયમોત્તરકિ ખપી જતા નિયમો ક્યા છે, તેનો વિવેક કરવાની શ્રમ પડે છે. આવો વિવેક કરનાર અનેક વિદ્વાનોને સ્પષ્ટ થયા વિના રહેતું જ નથી કે જેને મનુષ્યોનો મોટો ભાગ કુદરતી નિયમો ગણે છે, તે વસ્તુતઃ મનુષ્યોની પૂર્વ કાળથી ચાલી આવતી આંતરિકાવિના ખીજી કંઈ જ નથી.

મંદવાડ એ કુદરતી નથી, એ વિદ્વાનોએ થોડાં વર્ષો યયાં શોધી કાઢ્યું છે; અને અર્વાચીન વિજ્ઞાનવિદો વૃદ્ધાવસ્થા તથા મૃત્યુ, જે આજ સુધી કુદરતી મનાતાં આવ્યાં છે, તે કુદરતી નથી, એવા નિશ્ચયોપર સત્તર આવતા ગય છે. પચાસ વર્ષ પૂર્વે પૃથ્વીના અગ્રગણ્ય વિદ્વાનોને મંદવાડ આવતાં શરમ ઉપજતી હતી; આજે પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પોતાને વૃદ્ધાવસ્થા આવેલી જોઈને હજારો વિદ્વાનોને શરમ ઉપજે છે. આરોગ્ય, મૌખન, સુંખ, અને દીર્ઘ આયુષ્યને આપનારા જે નિયમો છે, તે જ કુદરતના ખરા નિયમો છે, એવું આજે હવે સુશિક્ષિત મનુષ્યો સમજતા થયા છે. આરોગ્ય ખમડતાં, અથવા ઘડપણ કે મૃત્યુ આવતાં વિદ્વાનો હવે કુદરતને કે ઈશ્વરને દોષ દેતા નથી, પણ પોતાનો જ તેમાં દોષ છે, એવું સમજે છે; આપણી જ બૂલનાં આ ફલ છે, આપણે પોતે જ આવાં દુઃખોને માટે દૃષ્ટાને પાત્ર છીએ, એવું આજે સદ્વિવેકીઓ જાણતા થયા છે, અને તેથી મૂંઝે મોટા જે કંઈ આવી પડે તે સહન કરી રહેવાને બદલે તેના ઉપાયો શોધવા તથા કરવા તરફ વિદ્વાનો પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે.

બાકીઓ તેમ જ પ્રાજ્ઞોના સંબંધમાં પણ આવા ભૂલભરેલા નિશ્ચયો મનુષ્યોનાં અંતઃકરણમાં ધર કરીને રહેલા હોય છે. બ્રાહ્મણો માને છે કે કુદરતે અથવા ઈશ્વરે જ અમને સર્વ વર્ણોના શરૂપે બનાવ્યા છે; અમારું ઉચ્ચપણું સ્વાભાવિક અથવા કુદરતી છે. પરંતુ કુદરત કોઈને ઉચ્ચ અને કોઈને હલકા, કોઈને શુરુ અને કોઈને શિષ્ય બનાવતી નથી. મનુષ્ય પોતે જ પોતાની મેળે ઉચ્ચ અને હલકા, તથા શુરુ અને શિષ્ય બને છે. ઉચ્ચતા અને શુરુતા એ લક્ષણસિદ્ધ છે, અને ગમે તે મનુષ્ય બ્રાહ્મણનાં તથા શૂરનાં જે લક્ષણો નિર્ણય કરાયાં છે, તે લક્ષણોને પોતાનામાં સિદ્ધ કરીને. બ્રાહ્મણ અથવા શુરુ થઈ શકે છે. જનમંડળ તેને બ્રાહ્મણ ન ગણે, અને બ્રાહ્મણો પોતાની સાંધે તેને પંડિતમાં ન બેસાડે, પણ તેથી તેનામાં આવેલું બ્રાહ્મણપણું ટળી જતું નથી; શમદમ્હિના પાણતથી પ્રાપ્ત થનાર અંતાકરણની શુદ્ધિ, અને તે દ્વારા સર્વશુભની અધિકતાથી તેના હૃદયમાં થતો જ્ઞાનનો પ્રકાશ, તેના તેને

લાભ નથી મળતો એમ જનતું જ નથી; કારણ કે શમદમાદિના પાત્રનથી પ્રાપ્ત થતું આલ્મણપણું એ જ કુદરતી છે; લોકોએ જેને આલ્મણપણું ગણ્યું છે, તે કુદરતી નથી.

દાનિયત્વ, વૈશ્યત્વ અને શૂદ્રત્વ, પણ આ જ પ્રમાણે કુદરતના નિયમોનું લક્ષણસિદ્ધ હોવા છતાં આજે મનુષ્યોએ તેને જન્મસિદ્ધ માન્યું છે.

આ જ પ્રમાણે પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓ માને છે કે પૂર્વની પ્રજાઓઉપર રાજ્ય કરવાને જ ઈશ્વરે અમને નિર્માણ કરી છે; પૂર્વની પ્રજાઓઉપર રાજ્ય કરવાનો અમારો કુદરતી હક છે. પરંતુ તેમનો આ નિશ્ચય પણ તેવો જ ભ્રાંત છે. જે કુદરતી હોય છે, તે સર્વદા તેવું ને તેવું જ રહે છે; પરંતુ જાપાને હમણાં જ સ્વતંત્ર થઈ દર્શાવી આપ્યું છે કે પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓની શ્રેષ્ઠતા અને પૂર્વ પ્રજાઓની નિઃકૃષ્ટતા સ્વાભાવિક નથી. જે પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓએ નિરંતર શ્રેષ્ઠ રહેવું હોય તો પોતાનામાં શ્રેષ્ઠતા નિરંતર રહે એવાં લક્ષણોને પ્રયત્નવડે સર્વદા પાળ્યા કરવાં જોઈએ; અને પૂર્વની પ્રજાઓને જે ઉત્કૃષ્ટ થવું હોય તો તેમણે પોતાના નિઃકૃષ્ટ લક્ષણોનો ત્યાગ કરી, શ્રેષ્ઠતાને આણુનાર સદૃશ્યોને ધારણ કરવા જોઈએ.

આપ્રમાણે અનેક બાબતોમાં, જે કુદરતી નથી, તેને મનુષ્યો કુદરતી માની બેસા છે; અને તેનો પરિણામ એ આવ્યો છે કે વ્યક્તિની તેમ જ પ્રજાની અનેક વિષયોમાં થતી ઉન્નતિ અટકી છે. આથી ભુદ્ધિમાન મનુષ્યે શું કુદરતી છે, અને શું કુદરતી નથી, તેનો વિવેક કરીને, પરાપૂર્વથી મનુષ્યોના માની બેસવાથી જે કુદરતી ગણાતું હોય, તેને તાજે ન થતાં, તેના બંધનથી મુક્ત થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કારણકે બંધનોથી મુક્ત થવામાં જ ઉન્નતિ રહેલી છે.

ઉન્નતિઅર્થે લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય નિયમો.

જે ઉચ્ચ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવા તમે ધાર્યો હોય તેને કલ્પનામાં અખંડ જોવા કરો; અને કલ્પનામાં જે તમે જુઓ, તેને પ્રત્યક્ષ કરવા નિરંતર પ્રયત્ન કરો.

તમારા પોતાના સામર્થ્યમાં શ્રદ્ધા ધરો; પ્રત્યેક મનુષ્યમાં શ્રદ્ધા ધરો; અસ્તિત્વવાળી સઘળી વસ્તુઓમાં શ્રદ્ધા ધરો.

શરીરના બળને નિત્ય વધારતા રહો; મનના તેજસ્વિપણ્યને નિત્ય વધારતા રહો; આત્માના આનંદને નિત્ય અધિક બદાર પ્રકટાવતા રહો.

ગમે તેવો પ્રસંગ તમને પ્રાપ્ત થાય તોપણ તે પ્રત્યેક પ્રસંગમાં તમારાથી જનતું સર્વોત્તમ વર્તન કરો; તે પ્રસંગમાંથી સર્વોત્તમ લાભ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરો; અને પ્રત્યેક પ્રસંગ તમને પોતાનામાં રહેલો સર્વોત્તમ લાભ આપવા અર્થે જ આવ્યો છે, એવું શ્રદ્ધાથી માનો.

અધિક જીવનનો અનુભવ કરવા માટે, અને જીવનમાંથી ઉદ્ભવતી પ્રત્યેક વસ્તુનો વધારે લાભ આપે એવો ઉપયોગ કરવા માટે જીવો.

જે તમારે જોઈતું હોય તેની અખંડ ઇચ્છા કરો; જેની તમે ઇચ્છા કરો તેને પ્રાપ્ત થવાની અખંડ વાટ જોવા કરો; અને તમારી ઇચ્છેલી વસ્તુ તમને પ્રાપ્ત થવા માંડી જ છે, એવું સર્વદા વર્તન કરો.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

કેટલાક નિરન્વય વિષયો,

જો તમે યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરશો તો સંસારમાં સંધર્મ અનુકૂળ જ ઉતરવાનું. યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કેને કહેવી ?

તમારો અંતરાત્મા જે કશવાનો તમને અત્યંત આગ્રહ કરે તે.

શ્રદ્ધાપૂર્વક અંતરમાંથી ઉઠતા વેગને અનુસરો, અને તમારા સંબંધનું પ્રતિકૂળ જણાતું સર્વ, અનુકૂળ થતું તમને જણાશે.

તમારા સુખદુઃખના નિયામક તમે પોતે જ છો. તમે જ્યાં મુખી ગતિમાન નહિ થાઓ, ત્યાં મુખી તમારી પ્રતિકૂળ સ્થિતિ તમારો ત્યાગ કરવાને ગતિમાન નહિ થાય.

કેવળ શાંતિ અને ખાલી જગા એ બે શબ્દો વસ્તુતઃ એક જ અર્થને સૂચવનારા છે.

જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારનો અવાજ થતો નથી, એવા સ્થળને આપણે શાંતિવાળું સ્થળ કહીએ છીએ.

ખાલી જગામાં અદિક્ષ્ણનેના પહેવાથી અવાજ થાય છે, અથવા શાંતિનો ભંગ થાય છે.

અરણ્યમાં કોઈ વૃક્ષ તુટી પડે, અને તેના તુટી પડવાના અવાજને સંભળનાર કોઈ પણ પ્રાણી ત્યાં ન હોય તો અવાજ થતો નથી, એવું ધણા મનુષ્યો કહે છે. તેઓ કહે છે કે કાનના પડદાની સાથે જ્યારે અદિક્ષ્ણ અચડાય છે ત્યારે જ અવાજ થાય છે, પણ જ્યાં

કોઈ સાંભળનાર નથી ત્યાં આદોષને અથડવાનું ન હોવાથી અવાજ થતો નથી. આમ છતાં, સાંભળનાર કોઈ કાન હોય કે ન હોય તોપણ આદોષનો તો થાય જ છે.

સિન્નસિન્ન પ્રકારની ચડતીઊતરતી ગતિવાળાં આદોષનોથી સમગ્ર આકાશ પૂર્ણ હોય છે. આમાંનાં ધણાં આદોષનેને જાણવાને આપણને પ્રયત્નને પાંચ ઇંદ્રિયો આપવામાં આવી છે. આમ છતાં આપણી ઇંદ્રિયોથી ગ્રહણ કરી ન શકાય એવાં સૂક્ષ્મ આદોષનો ૬૭ ધણાં છે.

નેત્ર, કર્ણ, ઘ્રાણ, સ્પર્શ અને સ્વાદ એ નામની પાંચ ઇંદ્રિયોવિના આપણને એક જટી ઇંદ્રિય પણ છે. આ જટી ઇંદ્રિય વિચારનાં આદોષનેને ગ્રહણ કરે છે; તે ખીજના મનમાં ચાલતા વિચારોનાં જે આદોષનો વાતાવરણમાં વલ્લ્યા કરે છે, તેને સાંભળે છે. આપણને જાણાતા ધણા વિચારો, જેમને આપણે આપણા પોતાના અંતઃકરણમાંથી ઉદ્ભતા વિચારો છે, એમ માનીએ છીએ, તે વસ્તુતઃ આ જટી ઇંદ્રિયે સાંભળેલા ખીજના વિચારો હોય છે.

શાંતિમાં પ્રવેશવું, અથવા અંતઃકરણની શાંતિ નિસંકટપ અવસ્થા કરવી, અથવા અંતર્મુખ થવું, એનો અર્થ એ છે કે ઉપર ગણાવેલી જાણે ઇંદ્રિયોને પોતાના પ્રતિ આવતાં આદોષનેને ગ્રહણ કરતી અટકાવવી, અને જે અધિક સૂક્ષ્મ આદોષનેને ગ્રહણ કરવાનું તેમનામાં સામર્થ્ય નથી, તે અધિક સૂક્ષ્મ આદોષનેને ગ્રહણ કરનાર આપણામાં જે એક સાતમી ઇંદ્રિય છે, તેને આપણે તે સૂક્ષ્મ આદોષનોપ્રતિ અભિમુખ કરવી. આ અધિક સૂક્ષ્મ આદોષનેને અત્યાર સુધી વિકાસ પામેલી આપણી ૭ ઇંદ્રિયો ગ્રહણ કરવાને અસમર્થ છે; માત્ર આપણી સાતમી ઇંદ્રિય જ તેમને ગ્રહણ કરી શકે છે; પરંતુ ત્યાં સુધી આપણી ૭ ઇંદ્રિયો નીચેની ભૂમિકાનાં રચૂળ આદોષનો ગ્રહણ કરતી હોય છે, ત્યાં સુધી તે ઇંદ્રિય તે આદોષનેને ગ્રહણ કરતી નથી અથવા ગ્રહણ કરે છે, એમ કહીએ તો આપણને તેનું ભાન થવું નથી, કારણકે આપણી અભિમુખતા આ રચૂળ ઇંદ્રિયોનાં આદોષનેને જ ગ્રહણ કરવા તરફ હોય છે.

આથી શાંતિમાં પ્રવેશવાને માટે અથવા આ સાતમી ઇંદ્રિયને અથડાતાં આદોષનો સમજવાને માટે આપણે આપણાં શરીરને તથા મનને નિઃશ્ચેટ કરવું જોઈએ. આપણા અંતઃકરણમાં એક પણ વિચાર ન હોઈ, અર્થાત્ એક પણ વિચારનું આદોષન આપણું મન ન ગ્રહણ કરે, એટલા બધા શાંત આપણે થવું જોઈએ. આવી સ્થિતિમાં પ્રવેશવું, એવું જ નામ અંતર્મુખાવસ્થા છે. એ અવસ્થામાં જ ઉચ્ચતર ભૂમિકાનાં સૂક્ષ્મતર આદોષનો આપણા જાણવામાં આવે છે; અને આ સૂક્ષ્મતર આદોષનો જાણવાં, એવું જ નામ દૈવી પ્રકાશ અથવા દિવ્ય જ્ઞાનનું ભાન થવું, એ છે. અંતર્મુખાવસ્થાની દુકામાં દુકી વ્યાખ્યા એ છે કે શરીરથી તથા મનથી સંપૂર્ણ શાંત થઈ જવું.

અને આ સ્થિતિ અભ્યાસવડે જ સિદ્ધ થાય છે. અભ્યાસ કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ ન કરે, એવું છે જ નહિ, પરંતુ પૈર્વંતી અભ્યાસ કરનારા મનુષ્યો ધણા જ યોગ્ય હોય છે. જગતી દિવ્યતાથી લલચાઈ જઈને મોટા ભાગ, આરંભમાં પ્રવનમાં જોડાય છે, પણ આગ્રહ અને પૈર્વંતી ન્યૂનતાને લીધે યોગ્ય સમય જતાં અભ્યાસ છોડી દે છે, અને પછી અંતર્મુખ થવાનું કાર્ય થવું જ કદિન છે, એવું ત્યાં ત્યાં જાણના કરે છે.

અન્યાસ કરનારને કરુણ જ અસાધ્ય નથી એ સિદ્ધાંતને સર્વદા સ્મરણમાં રાખી હુ-
દ્ધિમાને શરીરને તથા મનને નિયંત્રિત કરવા પ્રયત્ન કરવો. ત્યારે ઉભય નિયંત્રિત અમવા શાંત
થાય છે ત્યારે જે દિવ્ય જ્ઞાન આ વિશ્વની વ્યવસ્થામાં હેતુબદ્ધ છે, તેના સાક્ષાત્ સંબં-
ધમાં આપણે આપીએ છીએ. વ્યવહારમગ્ન મનુષ્યોને આ દિવ્ય જ્ઞાનની મહત્તાને આ-
ભાસસરખો પણ નથી.

શાંતિમાં પ્રવેશીને દિવ્ય જ્ઞાનની અભિલાષા રાખ્યાં કરવાથી અધિક અને અધિક ઉચ્ચ
જ્ઞાનનાં આદેશનો પ્રહણ કરવાને અને સમજવાને આપણામાં યોગ્યતા આવતી જાય છે. શા-
ધકોની આશ્ચર્યકારક શોધો, કળાભિજ્ઞોની આકર્ષક કળાઓ, અને કવિઓનાં પ્રતિભામય
કાવ્યો, આવી કેટલાં શાંતિની ક્ષણોમાંથી જ ઉદ્ભવી આવ્યાં હોય છે. અવાજ અને ધમા-
ધમથી વેગળા જવાથી, અને શાંતિમાં પ્રવેશી, આપણી ચારે બાજુએ અને ઉંચે પ્રવર્તી
રહેલાં આ સુદમતર દિવ્ય આદેશોને અભિલાષાપૂર્વક મહાન કરવાથી જ જગત્ની જે કંઈ
શક્તિ જોવામાં આવે છે, તે થઈ છે.

પણ વિદ્વાનો એવો અભિપ્રાય દર્શાવે છે કે ‘ જગત ત્રણ કાળમાં થયું જ નથી,
માયાનું અસ્તિત્વ જ નથી ’ એવી નિષેધાત્મક ભાવનાઓ કરી એ લાભકારક નથી. કાર-
ણકે નિષેધાત્મક ભાવનામાં જેનો નિષેધ કરવાનો હોય છે, તેનું સ્મરણ થવાથી, ઉલટું તેના
અસ્તિત્વના સંસ્કાર દૃઢ પડતા જાય છે. ‘ હું મોટો નથી, હું દરિદ્ર નથી, હું દોષવાળો
નથી, ’ એ વગેરે અર્થવાળી ભાવનાથી મંદવાડનો, દરિદ્રતાનો, અને દોષનો સદ્ભાવ પરોક્ષ
રીતે પ્રથમ પોતામાં જોવામાં આવે છે, અને જો કે પાછળથી તેનો નિષેધ કરવામાં આવે
છે, એ ખરું છે, તોપણ વારંવાર તેના સદ્ભાવનું સ્મરણ થવાથી નિષેધનું બળ જામતું
નથી. આ વગેરે કારણો આપી તેઓ નિષેધાત્મક ભાવનાઓને બદલે વિધિમુખ્ય ભાવના
કરવી એ જ યોગ્ય છે, એમ પ્રત્યોધ છે. ‘ જગત ત્રણ કાળમાં થયું જ નથી ’ ‘ હું
મોટો નથી ’ એ વગેરે વચનો યોગ્યતાને બદલે ‘ બ્રહ્મ જ સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યા છે ’ ‘ આ-
દિ, મધ્ય અને અંતમાં ત્રિદાકાશ જ સર્વત્ર છે, ’ ‘ હું કેવળ આરોગ્યસ્વરૂપ છું, ’ આવાં
વચનોને જ તેઓ અધિક યોગ્ય ગણે છે. પરંતુ નિષેધાત્મક ભાવના જો આગ્રહથી અને દૃઢ
નિશ્ચયથી કરવામાં આવે છે, તો તે નિષ્ફળ જતી નથી.

નિષેધ પૃથક્કરણ કરી નાંખે છે—જે દૃઢ હોય છે, તેને શિથિલ કરી આગાળી નાંખે
છે. સ્વીકાર સંયોગીકરણ કરી દૃઢ કરે છે. પ્રત્યેક મનુષ્યને જાનેનો ઉપયોગ કરવાના પ્રસ-
ંગ આવે છે.

ખરું છે કે નિષેધ કરવાથી, નિષેધ કરવામાં આવતી વસ્તુનું સ્મરણ થાય
છે, પરંતુ તેથી તેના દૃઢ સંસ્કાર અંતઃકરણમાં પડતા હોય, એવું માનવાનું સમગ્ર કા-
રણ નથી.

પ્રતિકૂળ વસ્તુને પ્રતિકૂળરૂપે જાણવી, એ તે વસ્તુનો નાશ કરવાનું પ્રથમ પગ-
થોડું છે.

મનુષ્ય નિષેધ જ માત્ર કર્યો કરે, અને તેથી આગળ એક ક્ષણ પણ ન ભરે તો
તો નિષેધ કરાતી વસ્તુનો નાશ કદાચ તે નહિ પણ કરી શકે.

જ્યારે 'કાષ્ઠ પ્રતિફળતાનું' તમારા અંતઃકરણમાં અત્યંત ભાન થયા કરતું હોય ત્યારે તેના સામર્થ્યનો નિર્બંધ કરીને તે પ્રતિફળતાના ભાનને હૃદયમાંથી ઝાગાળી નાંખવું, અને પછી ઇચ્છેલી અનુફળતાની ભાવના ક્યાં કરવી, એ અધિક યોગ્ય છે.

પ્રતિફળને પ્રતિફળરૂપે જાણવું, એ પ્રતિફળનો લય કરવા માટે આપણે જે પગલાં ભરવાનાં છે, તેમાંનું માત્ર એક પગલું જ છે.

પરંતુ આપણે જાણીએ છીએ કે જે ધન વસ્તુઓ એક જ સ્થળમાં કદી રહી શકતી નથી, તેથી જ્યારે આપણને પ્રતિફળની પ્રતિફળરૂપે ખાતરી થાય છે, ત્યારે તે જ સ્થળમાં અનુફળને સ્થાપવાનું અશક્ય સાહસ આપણે કરતા નથી.

આપણા જીવનમાં એવા પ્રસંગો અને છે કે જે સમયે અનુફળ વસ્તુની ભાવના કરવાનું કામ કેવળ બુદ્ધિવિરદ્ધ લાગે છે, કારણ કે પ્રતિફળ વસ્તુની પ્રાપ્તિનું આપણા અંતઃકરણમાં અત્યંત દૃઢ ભાન હોય છે. પથારીમાં પોતાની મેજે બેસી પણ ન શકાય એવા મનુષ્યને 'હું' અત્યંત બળવાન શરીરવાળો છું' એવી ભાવના કરવાનું કામ અત્યંત બુદ્ધિવિરદ્ધ લાગે છે.

આથી નિષેધાત્મક ભાવનાથી પ્રતિફળનું હૃદયમાંથી ભાન શિથિલ ક્યાં પછી અથવા કાઢી નાંખ્યા પછી વિધિમુખ ભાવના કરવાનું કામ ધણું સરળ થઈ પડે છે.

ભાવના કરનાર મનુષ્યની આડે બુદ્ધિ સર્વદા આવે છે. જ્યાં જે નથી ત્યાં તે છે, એવું બુદ્ધિ સ્વીકારી શકતી નથી. પ્રલક્ષ જ્યાં રોગનું ભાન થતું હોય ત્યાં આરોગ્યનો સ્વીકાર કરતાં બુદ્ધિ કંપી ઉઠે છે.

અજળ કલ્પનાશક્તિવાળો મનુષ્ય ભાવના કરવાના ખરા મુદ્દાને સમજી શકે છે, અને એક ક્ષણમાં પ્રતિફળને પોતાના અંતઃકરણમાંથી બૂસી નાંખીને તેને સ્થળે અનુફળ સ્થાપી શકે છે. પરંતુ જેઓ તર્કના અથવા બુદ્ધિના દાસ હોય છે, તેમને કમપૂર્વક ભાવનાને સિદ્ધ કરવી પડે છે, અર્થાત્ તેમણે પ્રથમ નિષેધાત્મક ભાવના કરીને પછી વિધિમુખ ભાવના કરવાની હોય છે.

જેમ અને તેમ થોડી નિષેધાત્મક ભાવનાઓ કરે, પરંતુ તેમને અંતઃકરણઉપર અસર કરે, એવી રીતે કરે, અને તે પછી વિધિમુખ ભાવના કરતાં જ્યારે તેઓ વધારે સ્વાભાવિક જણાય ત્યારે જ કરે. વિધિમુખ ભાવના કરવા પૂર્વે કેટલો નિષેધાત્મક ભાવના કરવાની તમારે અગત્ય છે, તે સંબંધમાં તમારો અંતરાત્મા જ તમને અચ્ચત કરશે.

શબ્દોનું ઉત્પાદક સામર્થ્ય.

શબ્દો સામર્થ્યમય હોય-છે.

'હું' એક અનેકરૂપે યાત્રક 'એવો સૃષ્ટિના આરંભકાલમાં માયાવિશિષ્ટ ચૈતન્યમાં શબ્દોચ્ચાર થતાં આ ચિત્રવિચિત્ર સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થઈ હતી.

તે સમયે જ શબ્દોમાં ઉત્પાદક સામર્થ્ય હતું, અને આજે નથી, એમ કંઈ નથી. શબ્દોમાં સર્વ કાળ ઉત્પાદક સામર્થ્ય રહેલું હોય છે,

ઉત્પાદક સામર્થ્યને એક બિંદુમાં આવીને એકત્ર થવાનું; શબ્દો એ સ્થાન છે.

‘હું અમુક કામ કરીશ’ એવું જ્યારે આપણે જોડીએ છીએ ત્યારે આપણું સામર્થ્ય આપણા શબ્દોની પાછળ પાછળ ગતિ કરે છે.

પ્રત્યેક ઉચ્ચરણ શબ્દથી આપણા મગજના પ્રદેશમાં એક પ્રકારની સ્પષ્ટ અસર ઉત્પન્ન થાય છે.

બળવાન અર્થાત પ્રતાપમય શબ્દો, સ્વવાનું કામ કરે છે. દુર્બળ શબ્દો તોડી નાંખવાનું અને અણઅણગમેને છૂટા પાડી નાંખવાનું કામ કરે છે.

હૃદયપરાંત જોડવામાં આવતા શબ્દો બળનો ક્ષય કરે છે; જિંદગી ન જોડવાથી અથવા જોડવા નહીં તેના કારણે પછાત થઈ જાય છે. જોડવાથી ઉન્નતિ અટકવાનો સંભવ આવે છે.

વિશ્વના અવિકસિત અને અનાદિ નિયમોવડે, જેવા શબ્દો આપણે ઉચ્ચરે છીએ તે પ્રમાણે આપણે માટે સર્વદા અભિપ્રાય બધાયા કરે છે.

આપણી યોગ્યતા અથવા અયોગ્યતા આપણા શબ્દોવડે આ સંસારમાં નિયમ આપણે દર્શાવીએ છીએ.

અસત્યથી ભરેલા, દુર્બળ, અને માસરદિત શબ્દો, જગતમાં પ્રવેર્તા રહેલાં આદોલનોમાં ને આપણે નાંખીએ છીએ તો આપણાં રોપેલાં ખીજકાપ્રમાણે જ આદોલનોને પાક આપણે લણીએ છીએ.

‘મને આજે દીક લાગતું નથી’ જેવા શબ્દો ને આપણે જોડીએ છીએ, તો મંદવાડનાં દુઃખદ આદોલનોને ગતિમાન થવામાં આપણે મદદ કરીએ છીએ, અને મંદવાડના જે વિચારો આખા જગતના વાતાવરણમાં ફેલાય છે, તેમની સાથે આપણે સંબંધ બાંધીએ છીએ. આપણા શબ્દો ને આપણે લાગણીથી જોડેલા નથી હોતા તો તો આપણે મંદવાડ અથવા સમયમાં મટી જાય છે. પરંતુ ને આપણે તેના તે શબ્દો નિયમ જોડીએ છીએ, અને લાગણીને અધીન રાખીએ છીએ તો આપણે મંદવાડ આપણા શરીરમાં અધિક અને અધિક ઉંડાં મૂળ નાંખતો જાય છે.

અનેક સત્યો ત્યાં ત્યાં જોડવા કરે છે કે “મારી વૃત્તિઓ મારે સ્વાધીન રહી શકતી નથી. મારું મન આખો દિવસ ભટક્યા કરે છે.”

ને તમારા શબ્દોઉપર અંકુશ રાખવાની તમે સહજ સાવધાનતા રાખશો તો તમને જણશે કે તમારા મનને અંકુશમાં રાખવાનું કામ અધિક સરળ થયું છે.

તમારા શબ્દો મધ્ય બિંદુ બને છે, અને તેની આજુબાજુ તમારા વિચારોનું બળ એકત્ર થાય છે.

તમે હંમેશા વિનાની અચંચદ વાતો પ્રેમપૂર્વક કહ્યાં કરો છો તો તમારા મનને તમે ભટકવાનું જ શિક્ષણ આપો છો.

કારણ કે કમને મહાન અને અનાદિ નિયમ, જેવું તમે રોપો છો તેવું જ તમને કશું આપવાને માટે, કશો પણ અવાજ કર્યાવિના શાંતિથી ક્રિયા કર્યા જ કરે છે. શબ્દો જોડવા, એ એક પ્રકારની રોપવાની ક્રિયા છે.

આપણને સર્વને અનુભવ છે કે એક કઠોર, કટાક્ષમય અથવા ખોતરણું કાઢનારો શબ્દ પોતાની જાતિના બીજા શબ્દોને, બીજાના મુખમાંથી ફેટલા સત્વર બહાર કાઢે છે. બીજાને એક કઠોર શબ્દ સાંભળાવનારને સામાના દશ કે સો કઠોર શબ્દ સાંભળવાનો ફેટલો સત્વર પ્રસંગ આવે છે. એક મનુષ્યના અવિચારભરેલા શબ્દથી આખા કુટુંબમાં કેવી ભારે લડાઇ દિવસોના દિવસોસુધી ચાલ્યા કરે છે.

એથી હિલટું, પ્રેમનો, હિત્સાહનો અથવા પ્રશંસાનો એક જ મૃદુ શબ્દ ભારેમાં ભારે વિરોધને પણ ફેટલા અલ્પ સમયમાં શમાવી દે છે, અને અશાંતિને સ્થળે શાંતિને પ્રવર્તાવી મૂકે છે.

મુખથી જોણવામાં આવતો શબ્દ એ વિચારના કરતાં ક્રિયાની ભૂમિકાની એક પગથીયું વધારે પાસે છે, અને કૃણપ્રાપ્તિની ભૂમિકાની પણ તે એક પગથીયું વધારે પાસે છે.

મુખથી જોણવામાં આવતો શબ્દ એ વિચારનું સ્થૂણ છે; અર્થાત્ વિચારને જે વરાળ કઢીએ તો શબ્દ એ જળ છે.

જોણતી વખતે અંતઃકરણમાં થતી લાગણીના પ્રમાણમાં શબ્દમાં બળ હોય છે. શબ્દોની ચોગ્યતાનો અથવા અચોગ્યતાનો વિચાર ક્યાં વિના, અને જેની તમને અત્યંત તીવ્ર ઇચ્છા છે, તે જ વસ્તુને આ શબ્દો સૂચવનાર છે કે કેમ, તેના પ્રતિ જરા પણ લક્ષ આપ્યાવિના, અવિચારથી નજરમાં આવે તેમ જો તમે શબ્દોની ફેંકફેંકા કરો છે, તો તમારા ઉત્પાદક સામર્થ્યના ભંડારને તમે ખાલી કરી નાંખો છો, અને તમારા શબ્દોમાં બળ આવતું નથી. તમારું બળ તેવે સમયે પાણીની પેઠે પ્રસરી જાય છે; તે જમીને ઉંડા જળના જેવું થતું નથી.

શબ્દોનો ઉપયોગ કરતાં જરા વધારે વિચાર કરવાની અને અધિક હિઠહિપણે તેમનો ઉપયોગ ન કરવાની સાવધાનતા રાખવાની પ્રત્યેક મનુષ્યને અગત્ય છે. અંતરની ઉંડી ઇચ્છા-ઓમાંથી શબ્દો સ્વાભાવિક રીતે બહાર નીકળે; પરંતુ તેમના પૃષ્ઠ ભાગમાં સમગ્ર વિચારનું સામર્થ્ય ન હોય તો તેમને મુખમાંથી બહાર ન કાઢવા, એ જ સાફ છે.

વિચારરહિત શબ્દો હાનિને પ્રકટાવે છે. સમુદ્રમાં મનુષ્યોવડે તથા દેવામાં આવેલા વહાણના જેવા તેઓ છે-આપું વડાણ કોઇ જગાએ જતું નથી, અને જેના સંબંધમાં આવે છે, તેને હાનિનું કારણ થઈ પડે છે.

મિત્રો એકલા મળતાં, કંઈ પણ ન જોણવું, એ કીક નથી, એમ ધારી, તેમને પ્રસન્ન કરવાને માટે તથા 'વાત કરવાને ખાતર જ' વાતો ક્યાં કરવી, એ જેમ હાનિને કરનાર છે, તેમ મૂર્ખતાને સૂચવનાર છે. તમારા શબ્દોમાં બળને અને રસને તમે સમર્પી ન શકતા હો તો ન જોણવું એ જ વધારે સાફ છે. એમર્સનના સમાગમનો આનંદ તેના એક મિત્રે એક પ્રસંગે એક આખો દિવસ લીધો હતો, અને દિવસનો મોટો ભાગ તેઓ એક-બીજાસાથે એક અક્ષર પણ જોડ્યા ન હતા.

નિરંકુશ શબ્દોમાંથી નિરંકુશ કૃત્યો કરવા તરફ મનુષ્યોનું વલણ થાય છે, અને તેના ન નિવારી શકાય એવા હુબદ પરિણામો તેમને સહન કરવા પડે છે. "આ જાતનો ખોરાક મને કદી પણ માફક આવતો નથી" એવા શબ્દો જો તમે જોડો છો તો તમે તત્કાળ તમારા જરૂરના રનાયુઓને અને અંદરની ત્વચાને સંસક્રા (તંગ, tight) કરો છો, અને તેથી તમે પ્રહણ કરેલા આહારનું રાંધર થતું નથી; અને તમારા ખાંધેલા ખોરાકને પચા-

વવાનો કુદરતનો પ્રયત્ન છતાં પણ તમારા શબ્દોમાં રહેલું સામર્થ્ય તેને જરા પણ ફાવવા દેતું નથી, અને તેથી તમારા ઉદરમાં તે ખોરાક પથરો પથરો હોય તેની પેઠે પડી રહે છે. તમે કહો છો કે “આ ખોરાક મને માફક આવતો નથી,” પણ વસ્તુતઃ તમે પોતે તે ખોરાકને માફક આવતા નથી. આ પ્રકારની સ્થિતિ સુધારવાનો એક જ માર્ગ છે, અને તે એ કે તમારા પૂર્વનાં બૂલબૂલમાં કંઈકનો સમૂળ ત્યાગ કરવો, અને તેમને બદલે જેનો તમારે અનુભવ કરવાની ઇચ્છા હોય તેવાં કંઈકનો બોલવા માંડવાં.

શબ્દોત્પત્તિ જ આપણે દાસત્વને પામ્યા છીએ, અને શબ્દોત્પત્તિ જ અંતે આપણે મુક્ત થઈશું.

મૃત્યુના, રોગના, વૃદ્ધાવસ્થાના, દરિદ્રતાના અને એવી જ બીજી દુઃખદ સ્થિતિઓના માનવ પ્રજાને ઉચ્ચારવામાં આવતા સંકેતો અને હજારો શબ્દોએ, વાતાવરણને પોતાનાં આદાલતોના સામર્થ્યથી એટલું બધું તો ભરી નાંખ્યું છે કે આજે તેમનું જ સર્વત્ર સામ્રાજ્ય બાપી ગયું છે, અને તેમની સત્તાથી ઉગરવાનું કામ આપણને અત્યંત કઠિન થઈ પડ્યું છે.

પરંતુ જો આપણે અખંડ યૌવનના, અખંડ જીવનના, સર્વવ્યાપક પ્રેમના અને એવા જ બીજાં કેટલી સ્થિતિને સૂચવનાર શબ્દોનાં આદાલતોથી આપણી આંતરબાંધના વાતાવરણને ભરવા માંડીએ તો આ વિરોધી આદાલતોની દુઃખજનક સત્તાથી આપણે મુક્ત થઈએ.

આથી નજરમાં આવે તેવા અવિચારથી ભરેલા શબ્દો ન બોલતાં પ્રત્યેક મનુષ્યે જે સુખદ સ્થિતિની પોતાને ઇચ્છા હોય તે જ સ્થિતિને સૂચવનારા શબ્દો બોલવા, એ યોગ્ય છે. ઉદાહરણ તરીકે, “હું દિવસે દિવસે અધિક નખજો થતો જઈ છું,” મારી રમરણશક્તિ દિવસે દિવસે ફીણ થતી જાય છે, મારી ધનસંબંધી સ્થિતિ દિવસે દિવસે અધિક બગડતી જાય છે, મારા કુટુંબી જનોસાથે મારો વિરોધ અધિક અધિક દઢ થતો જાય છે,” એ વગેરે પ્રતિકૂળ શબ્દોનો ઉચ્ચાર ન કરતાં, “હું દિવસે દિવસે અધિક બળવાન થતો જઈ છું,” મારી રમરણશક્તિ દિવસે દિવસે તેજસ્વી થતી જાય છે,” એ વગેરે અનુકૂળ શબ્દોનો જ બ્યારે ત્યારે ઉચ્ચાર કરવો, અને તેમનો ઉચ્ચાર કરતાં તેમાં બળ તથા રસને સમર્પવાં.

કલ્યાણકારક વિચારો.

બીજાઓને તોડી પાડવામાં સમયનો વ્યર્થ ઉપયોગ ન કરો; તમારો સમય તમને પોતાને જ વધારે સારા રચનામાં ગાળો, અને તમારી પોતાની ઉત્તમ રચના કરવાની એટલી બધી બાકી છે છે કે હજાર અથવા દસ હજાર વર્ષનું તમને આપણું મનુષ્ય હોય તોપણ તે પૂરતું થાય તેમ નથી. તમે ગમે તે કરતા હો તોપણ તમારી ઉન્નતિ કરવા તરફ જ ધ્યાન આપજો. બીજાઓને તોડી પાડવામાં તમે જે સમય ગાળો છો તે તમારી ઉન્નતિને રોડની રાખનાર છે, એટલું જ નહિ, પણ તેના ઉપર કુદાડો મારનાર છે.

તોડી પાડવું સહેલું છે; બાંધવું કઠિન છે. તોડી પાડવાનો સ્વભાવ જ્યારે મનુષ્યની અવનતિ કરે છે, ત્યારે બાંધવાનો સ્વભાવ વૈભવાદિને આપે છે, એટલું જ નહિ પણ સુખને તથા શાંતિને આપે છે. તોડી પાડવાનો સ્વભાવ, બીજાને હાનિ કરીને જ પોતાને લાભ કરે છે, પરંતુ તેના લાભથી સુખ તથા શાંતિ કદી મળતાં નથી, અને તે સ્થાયી તો હોતો જ નથી.

*

*

*

*

વ્યાપારની શાખામાં જો તમારે વિજય મેળવવાની ઇચ્છા હોય તો તમે જાતે અધિક સુધરો, અને તમારા કામને અધિક સુધરો; વધારે સારો માણ ઉત્પન્ન કરો, પણ તમારા હરીશની વિરુદ્ધમાં એક અક્ષર પણ ન જોડો. બીજાઓની વિરુદ્ધ જોલવાથી તમારા પોતાના મનમાં અન્યવસ્થા ઉત્પન્ન થવાની; અને અન્યવસ્થા મન પોતાનાં કાર્ય સર્વોત્તમ પ્રકારે કરી શકતું નથી. આથી કોઇના વિરુદ્ધ જોડવું, કોઇના ઉપર ટીકા કરવી, અથવા કોઇને તોડી પાડવો, એ આપણી પોતાની અવનતિ કરનાર છે. તમારી પોતાની ઉન્નતિ કરવા માટે તમારે તમારા સર્વ સામર્થ્યની જરૂર છે; બીજાઓને તોડી પાડવા માટે તેને વાપરવા જેટલી સીધક તમારી પાસે છે જ નહિ.

*

*

*

*

જગતને સર્વોત્તમ જોઇએ છે; સર્વોત્તમને ઉત્પન્ન કરો, અને તમે પૂરી પાડી શકો તેના કરતાં ઘણી જ વધારે માગણીઓ તમારા ઉપર આવશે. પરંતુ સર્વોત્તમને ઉત્પન્ન કરવાને માટે તમારું મન વ્યવસ્થાવાળું હોવું જોઇએ; અને તોડી પાડવાના સ્વભાવવાળા મનુષ્યોનાં મન વ્યવસ્થાવાળાં ન હોવાથી તેઓ સર્વોત્તમને ઉત્પન્ન કરવાને સર્વદા અસમર્થ જ રહે છે. આથી સર્વોત્તમને ઉત્પન્ન કરવાને માટે તમારે સ્વવાનો સ્વભાવ જ સર્વદા રાખવો જોઇએ.

*

*

*

*

તમારા વિચારો તમને ઉચ્ચ લાગતા હોય, અને બીજા મનુષ્યો તેમનો સ્વીકાર કરે એવી તમારી ઇચ્છા હોય તો બીજાઓના વિચારોનું દારપ કરશો નહિ, અથવા તેમના ઉપર ટીકા કરશો નહિ. બીજાઓના નિશ્ચયો જોડા છે, અથવા ઉતરતા પ્રકારના છે, એવું સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં નકામો સમય શુભાવના નહિ. તમારા વિચારોને આચારમાં મૂકીને તેનાં ઉત્કૃષ્ટ ફળ જગતને પ્રત્યક્ષ દર્શાવવામાં તમારા સમયનો અને બળનો ઉપયોગ કરો, અને આ રીતે, જોડીને નહિ, પણ ફળને દર્શાવીને, તમારા વિચારોની ઉત્કૃષ્ટતાને સિદ્ધ કરો.

*

*

*

*

જેનામાં ઉત્કૃષ્ટતા હોય છે, તે પોતાની ઉત્કૃષ્ટતા સિદ્ધ કરી શકે છે; પરંતુ નિરૂપના સામા થવું, એ ઉત્કૃષ્ટતાને દર્શાવનાર ચિહ્ન નથી. મોટાને નાનાની સાથે લડવાની જરૂર જ નથી. તારામાં આજો પ્રકાશ છે, એમ દીપકને કહેવાની સૂચને અગત્ય જ નથી. સૂર્યે પ્રકાશવું, અને કોણ વધારે પ્રકાશવાળું છે, અને કોણ આજો પ્રકાશવાળું છે, તે સ્વતઃ સિદ્ધ થઇ જશે. મોટાએ પોતાની મહત્તાને દર્શાવવી, અને નાનાની ઘણા સ્વતઃ પ્રકાશ થઇ જશે.

*

*

*

*

(અપૂર્ણ)

(બીજી આવૃત્તિ)
વ્યવહારદર્શનાંતર્ગત માનસિક ચિકિત્સા યાને

પ્રકૃતિવિવરણ.

મનુ પ્રકૃતિ અને તેને વિશુદ્ધ કરવાના ઉપાય, માનસિક ચિકિત્સા, માનસિક પ્રકૃતિ, અને માનસિક રોગોની જડ શોધાવી આપનાર આજ અથ છે આ અથમા પ્રકૃતિને અંગે મનુષ્યને જો, જાનના રોગોનાં નિવારણ વેદઘટાગચ્છે જાણના પડે છે, તે રોગો અથમેવ સુગમતાથી જાણી શકાય તેવી ગૈરીથી વિવરણ કરનામા આવે છે, તેમજ માનસિક શુભોન્ના લક્ષણો ક્યા હોના ભેદજ્ઞે, માનસિક ધર્મ કેવો હોવો જોઈએ, અને તે મિવાવના શ્રીજ્ઞ ખાસ વાચના વાચક બીજા પ્રકૃતિઅંતર્ગત વિષયો બહુ મારી મીને સગ્ય ભાષામા અર્થવામા આવેલ છે કી ૧-૦-૦ એક રીતે

લક્ષિતદર્શન

એટલે

મહાર્ષિ શાંતિલલ્ય તથા નારદકૃત લક્ષિતસૂત્ર.

આ પુસ્તક લક્ષિતનુ અપૂર્વપહેલ દર્શન કરાવનારા પહેલુજ છે નારદના અને શાંતિલ્યના લક્ષિતઅનુષ્ટિપરથી લક્ષિતનુ વિરેચન કરવામા આવેલ છે માનસિક જન્મની માફકવાના અથવા તો તેને ઉચ્ચતર પથે લઈ જનાર લક્ષિત છે અને તેથી લક્ષિત કેવી રીતે કરવી, લક્ષિત ૨ વાનો હેતુ શ્રી, તેનુ યથાર્થ દિગ્દર્શન આ અથમા ધર્મી સુદર રીત નવામા આવેલ છે દિમન કી ૧-૦-૦ પોષ્ટેજ બુદ્ધ ઉપના બને અથો નીચેને ઠેકાણે મળે છે

શાન્તીલાલ પુરૂષોત્તમ શાહ.

અંગીયક આમે—ભાવનગર.

ધનવાન્ થવાની અમોઘ કળા.

બ અને મનો સ્વભાવો જેમ આગ થયા મિના ગ્રેતો જ નથી, તેમ આ પુસ્તકમા તો જેના નિયમે વર્તનાર મનુષ્ય ધનવાન્ થવા મિના ગ્રેતો જ નથી બને નમારી પામે વ્યાખા કરાવી પાન પૌરાની પણ મુડી નદિ હોય, તોપણ આ પુસ્તક તમને મુડી કેવી રીતે મેળવી તે પણ શીખવશે તથા તેના વડ તમારી તજ્ઞામા આવે તેદનુ બન પણ મી રીતે મેળવતુ તે પણ શીખવશે હવે તમે નિર્વિનયની એક કાનુ પણ વધાર વાર ફરીયાદ કરશે નો તેમા તમારો જ દોષ છે મળા મનાવના આ નયમ ન કીપાવનારને કેવો હોય તે ન પાળી નમાય તેના કદનુ નિરમે આ પુસ્તકમા હશે, જેમ ધારનો નદિ, નામાન્ય સુદિવારો નમે તે મનુષ્ય તેમજ પાનન કરી શકે એમ છે ધનવાન્ થવાની આ એક જ કળા જે ને મિન મોટા કળા છે નદિ અને નેરી અભવની નથી ન્યુ એમ રૂપેષો રૂપાન ખર્ચ ૦-૨-૦ નીચે મળેલે અથો મળે

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

ને સારી હવાની ખાસ જરૂર છે એમ લાગે,

ને હવા ફેર ફેરવાની સલાહ મળે.

તો

વિચારમાં પડશે નહિ—સુઝાશે નહિ—અકેળાશે નહિ
પણ તાબડતોળ

ગોવિંદજી વસનજીના

દેવસાહી અંગર માથેરાન :

રૌચલ હિંદુ હોટેલ—નો એકદમ ઉપયોગ કરજો.

કારણો:—

- (૧) ખાસ નોકર ચાકર સાથે લઈ જવાની જરૂર નથી.
- (૨) નકામાં સામાન સુમાનનાં પોટલાં બાંધી જવાં પડતાં નથી.
- (૩) ખોરાકી સાદી-ઉંચી-મસાલાદાર-જેવી જોઈએ તેવી રીતની
ખાવાની આપવામાં આવે છે.
- (૪) કુટુંબો સાથે આવનારા લોકોને ગ્રહલાલે જળવાય તેવી
તજવીજ સખવામાં આવે છે.
- (૫) રસોઈયા ઉંચા ગ્રાહણ છે, અને દરેક નાતજાતની વ્યવસ્થા
ખરાબર સચવાય છે.
- (૬) હોટેલમાં ઉંચા ખાનદાનનાં સફળરૂપી અને કુલીન સ્ત્રીઓ
વિગેરે આગરૂદાર લોકો જ આવે છે.
- (૭) આવનારા દરેક જૂથરૂપની દરેક રીતની સગવડ સાચવેલી
એ હોટેલના દરેક નોકરની ફરજ છે અને તે દરેક
નોકર જાણે છે.

વધુ માટે પુછો અથવા લખો અને સરચુલર મંગાવો.

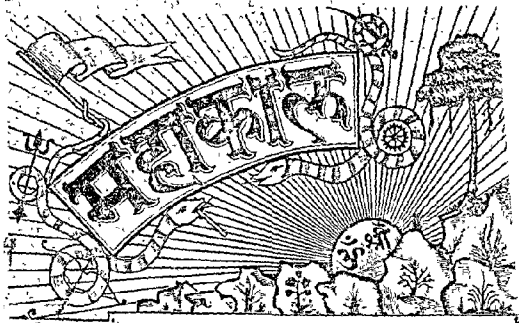
૧ હાકોરદાર-સુખર્ષી—૨ ચોકહોલ-માથેરાન

૩ “માધવ વિલાસ”—દેવસાહી.

ગોવિંદજી વસનજી.

‘સાધનસમારંભ’ કૃંદમાં દ્રવ્ય અર્પનાર સજ્જનોની નામાવલિ.

રા. રા. ચંદુલાલ સંકેશલાલ (આમોનનિમિત્ત) ખેડવી.	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. દાદરંદાસ હરિદાસ (શુભેચ્છાનિમિત્ત) કલકતા.	રૂ. ૧-૦-૦
રા. રા. દાદરંદાસ હરિદાસ (રા. રા. છોટાલાલ જીવનલાલના દીર્ઘાયુનિમિત્ત) કલકતા.	રૂ. ૧-૦-૦
રા. રા. આનંદજી દેવીદાન (શુભ સંકેષનિમિત્ત)	રૂ. ૨-૦-૦
જ્યેષ્ઠ શ્રેષ્ઠસાધક સ્ત્રી વડોદરા.	રૂ. ૧-૦-૦
રા. રા. દયે જટાશંકર ચત્રભુજ સિંહાણી.	રૂ. ૦-૮-૦
રા. રા. છોટાલાલ જટાશંકર વ્હની (પોતાના પૂત્ય પિતૃશ્રીની સદ્ગતિ નિમિત્ત) ખામગામ.	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. રામજી પ્રભારામ પારેખ (ભેરમીવાળા) કરંચી.	રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. રાજાભાઈ લક્ષ્મણભાઈ મોદી અમદાવાદ.	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. જીવનલાલ મોતીચંદ. કલકતા.	રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. મોતીલાલ હરમોહન (પોતાની પુત્રી પદ્માવતીની સદ્ગતિ નિમિત્ત) જલકીયા.	રૂ. ૧-૦-૦
ઈશિંગૌરી ખેન (હસમનગૌરી ખેનના શ્રેયાર્થે) મુરત.	રૂ. ૪-૦-૦
રા. રા. લક્ષ્મણભાઈ ગાંડાભાઈ (પોતાના ભાઈ હાદરલાલની ઉન્નતિ નિમિત્ત) ગોલપડ.	રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. મોતીલાલ ભાણેશલાલ ચોદરી (પોતાના પિતાના શ્રેયનિમિત્ત) ભરૂચ.	રૂ. ૧-૦-૦
રા. રા. મગનલાલ તાપીદાસ (પોતાની પુત્રીની સદ્ગતિનિમિત્ત) ભાવનગર.	રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. મોતીભાઈ હીરાભાઈ (ગૌની વ્યાધિનિવૃત્તિનિમિત્ત) રોહ.	રૂ. ૧-૦-૦
રા. રા. પટેલ શિવલાલ પ્રસાદજી (પુત્ર પ્રાપ્તિનિમિત્ત)	રૂ. ૧-૦-૦
રા. રા. રણજી હરજીવન. ગારીયાધર.	રૂ. ૧-૦-૦
કેદલાલ સજ્જનો. મદુરા.	રૂ. ૧૩-૦-૦

रूप (पुस्तक) २३.

पौष कृष्ण ० १४. संवत् १९६७.

दर्शन (अंक) ३.

श्लोकः ।

कदली कमल न वा हिमं
मलयोत्थं यमपोद्भुतं समम् ।
भस्मदंष्ट्रिविर्योत्पलको
हृदये मा स कदाचनेभ्यताम् ॥

अर्थः—हे भगवन् ! आपना भरजुना विभोगश्च नृपति, क्रमे राज्या देण, कर्मण, अरु
हे अहं इति समर्थ नही, ते आभारा हृदयमा कदापि धरिणी रहे। मा ।

प्रसिद्ध करनार

श्रेयस्ताधकअधिकास्वर्ग-बडोदरा.

तदर्थी

अभिलाषा—श्री "सत्यविष्णु" प्रिन्टिंग प्रेसमां सा. सांख्यिक दस्तिदानी छापी प्रसिद्ध इति.

वापिके लवाज्जम पोस्टेकशाये ३. २-०-० वर्षना आरंभमां न.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંમલ.

૧ છટકીમાં તન્મય ચિત્તિના ઉદ્ગાર. (શ્રીહરિચંદ્ર)...	૮૧
૨ દોષથી ભરેલા કવોનું ક્લિત કરવા છટકીને અવધર્મના (છાં૦)...	૮૧

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ અમરજીવ અથવા અમરમીમાંસા (કૃષ્ણીયા) ...	૮૨
૨ મુખસાધક વિદ્યા (છાં૦) ...	૮૪
૩ વિચારગતરાશિ(છાં૦)...	૧૦૧
૪ કલ્યાણકારક વિચારો (છાં૦) ...	૧૧૨
૫ શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટનાદ(છાં૦) ...	૧૧૭

૩ માનસ શાસ્ત્ર.

૧ આંતર મનના અદ્ભુત ગમગાંઠો (કૃષ્ણીયા) ...	૮૭
૨ માનસ રસાલન અથવા યોગનને સ્થિર રાખવાનો ઉપાય. (છાં૦) ...	૯૧
૩ કેટલાક પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો(છાં૦) ...	૧૧૬

૪ વિદ્યા.

૧ પૂર્ણ આરોગ્યપુષ્પ શો વર્ણન આપુરૂ બોધવાનો ઉપાય. (છાં૦) ...	૧૯
૨ પ્રત્યેક જાગરને મદાપુરણનાં લક્ષ્ણોપુષ્પ જન્મવાનો નક ઉ(છાં૦) ...	૧૦૨

૫ પ્રકીર્ણ.

૧ નવપાનની આંધો પોનાનાં શરીર રેવી રીતે રંગને છે (છાં૦) ...	૧૧૪
---	-----

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૩.—પૌષ કૃષ્ણ ૧૪, સંવત્ ૧૯૬૭, વર્ષાન (મંક ૩.)

॥ ૐ શ્રી ॥

ઇષ્ટશ્રીમાં તન્મય વૃત્તિના ઉદ્ગાર.

૫૬.

હૃદય મારું પ્રભુના હૃદયશું મળ્યું;	
રહે ન કશાથી ખળ્યું;	હૃદય૦
પ્રભુહૃદયથી મુજ હૃદય એક થયું;	
હૃદયમાં પુરું ^૧ ભળ્યું;	હૃદય૦
એકરૂપ થતાં કેનું હૃદય કયું	
તે નવ જાય કળ્યું;	હૃદય૦
સચિતાનું જળા અન્ય માર્ગ ત્યજી,	
સિંધુપ્રતિ જ વળ્યું;	હૃદય૦
જ્યાં જે બેઠતું તેમાં તે ગયું,	
ધી ખીચડીમાં ઢળ્યું;	હૃદય૦
પ્રભુરૂપ થાતાં, પ્રભુએ કળ્યું જે,	
અઘળું મેં તે કળ્યું; ^૨	હૃદય૦
પ્રભુનું મન જેમાંહિ હોજી,	

મુજ મન તેમાં હજ્યું;	હૃદય૦
પ્રભુનું હું, એ મુજ હું થાતાં,	
હઃખ હુંથી ફર પડ્યું;	હૃદય૦
પ્રભુથી એક સ્વરૂપ બની રહેતાં,	
હૃપે હૃદય ઉછડ્યું;	હૃદય૦

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન ગયા અંદાના પૃષ્ઠ ૪૫ થી)

૧૧મી યૌદ્ધમનપ્રમાણે ઉત્પત્તિ અને નિરોધ-જન્મ અને ધ્વંસ-એનું નિરૂપણ જ અર્થ શકે તેમ નથી. જે વસ્તુની ઉત્પત્તિ અથવા નિરોધ થાય છે તે વસ્તુના સ્વરૂપરૂપ એ ઉત્પત્તિ અને નિરોધ છે કે એ વસ્તુની અન્ય અવસ્થારૂપ છે કે એ ભિન્ન વસ્તુરૂપ છે ? ત્યાં જે વસ્તુના સ્વરૂપરૂપ જ જન્મ અને ધ્વંસ હોય તો એ શબ્દો અને વસ્તુ શબ્દ એ સર્વ પર્વાવરૂપ જ થવા નેહજ્યે, પણ તેમ તો છે નહિ. મધ્યવર્તિ વસ્તુના આદિ અને અંત એ જે શબ્દોના અર્થ છે અને તેથી વસ્તુશબ્દ અને એ જે શબ્દોના અર્થમાં વિશેષ છે એમ કહે તો એ વસ્તુ આદિ, મધ્ય અને અંત એમ ત્રણ ક્ષણસાથે સંબંધવાળી થાય છે, ત્રિશણાવસ્થાથી છે એમ માનવું નેહજ્યે અને તેમ થતાં વસ્તુ ક્ષણિક છે એ અબ્યુપગમની ક્ષતિ થાય છે. જન્મ અને ધ્વંસ-ઉત્પાદ અને નિરોધ-એ વસ્તુથી અત્યંત અનિરિક્ત વસ્તુઓ છે. જેમ અશ્વ અને મદિયવત્ અત્યંત ભિન્ન છે તેમ વસ્તુ અને ઉત્પાદનિરોધ અત્યંત ભિન્ન છે એ તૃતીય વિદ્યુત્ત સ્વીકારે તો અત્યંત બેદ હોવાથી જેમ અશ્વ મદિયથી સ્પર્શને પામતો નથી અને મદિય અશ્વના સ્પર્શથી રહિત રહે છે તેમ વસ્તુ ઉત્પાદ અને નિરોધથી અસ્પર્શ થશે અને તેમ થતાં નો વસ્તુ ઉત્પત્તિવિનાની અને નિરોધવિનાની અર્થાત્ શાશ્વત છે એમ ફરશે. વસ્તુનું દર્શન થવું એ વસ્તુની ઉત્પત્તિ છે અને અદર્શન થવું એ એનો નિરોધ છે એમ માનવામાં પણ દર્શન અને અદર્શન ટટાના ધર્મરૂપ છે અને વસ્તુના ધર્મરૂપ નથી તેથી વસ્તુ દર્શનરૂપ ઉત્પાદથી અને અદર્શનરૂપ નિરોધથી અસ્પર્શ હોવાથી પુનઃ શાશ્વત જ ફરશે. તેથી સર્વ પ્રકારે પૂર્વકાળ ઉત્તર કાળોને હેતુ યૌદ્ધમનપ્રમાણે યદ રકિ તેમ નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

યૌદ્ધમનપ્રમાણે કાર્પસમુપાદ એ પ્રકારના માનવામાં આવ્યા છે; (૧) હેતુને અધીન અને (૨) કારણસમુદાયને અધીન. અવિદ્યાથી સંગ્રહ ઉત્પત્ત થાય છે કલ્યાદિમાં એક વસ્તુ અન્યના હેતુરૂપ છે. તેથી અદિ હેતુઅધીન કાર્પસમુપાદ છે. પ્રથિઆદિનો સમુદાય કાર્પની ઉત્પત્તિ કરે છે તેથી શરીરાદિ કાર્પોનો સમુપાદ કારણસમુદાયને અધીન છે. આ બેમાં દ્વિતીય કાર્પસમુપાદનું પૂર્વ અવમાં શ્રીચતુરારે ખંડન કર્યું છે અને અવિદ્યાદિ દંતરેતરની ઉત્પત્તિના હેતુ છે એનું અટકે પ્રથમ પ્રકારના કાર્પસમુપાદનું શ્રીચતુરારે આ રીતે આ

૧ પ્રવૃત્તો પ્રેમ ત્યાં ત્યાં પ્રકટો દત્તો ત્યાં મારો પાત્ર પ્રકટો, અર્થાત્ સર્વમાં વિધિનિયંત્રિતાને આગમસાધને પ્રેમ અધારો.

સૂત્રમાં ખંડન કહ્યું; એની સામે બાહ્ય એવું કહે કે હેતુવિના જ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે એમ હું માનું છું તો તેની સામે શ્રીસૂત્રકાર હવે જણાવે છે.

અસત્તિ પ્રતિક્ષોપરોધો યૌગપદ્યમન્યથા ॥ ૨૧ ॥

સૂત્રાર્થ:—હેતુવિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે એમ કહેતા તો પ્રતિજ્ઞાહાનિ પ્રાપ્ત થાય છે અને અન્યથા હેતુ અને કાર્યનું યૌગપદ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે હેતુવિના જ કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે એવું બે કહેવામાં આવે તો તે પશુ આવે તેમ નથી. કારણ કે તેમ લેતાં પ્રતિજ્ઞાહાનિરૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. ચતુર્વિધાન હેતુન પ્રસીદ્ય ચિત્તચૈત્તા ઉત્પદ્યન્તે એવી બૌદ્ધપ્રતિજ્ઞા છે. એમાં એ કહ્યું કે વિષય, કરણ, સહકાર અને સંસ્કાર એ ચાર પ્રકારના હેતુ છે. જેમ કે નીલવિગ્નાન ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાં નીલ વસ્તુ એ આલંબન પ્રત્યય છે અને એ વિષય છે; ચક્ષુ દ્રવ્ય કરણ છે અને તે અધિપતિ પ્રત્યય કહેવાય છે; આલ્ય પ્રકારરૂપ આ લોક તે સહકારિ પ્રત્યય છે અને સમનન્તર પૂર્વ પ્રત્યય એ સંસ્કાર છે. આ પ્રકારે આલંબન પ્રત્યયરૂપ વિષય, અધિપતિ પ્રત્યયરૂપ કરણ, સહકારિ પ્રત્યયરૂપ સહકારિ કરણ અને પૂર્વ પ્રત્યયરૂપ સંસ્કાર એ ચાર પ્રકારના હેતુઓને લઈને રૂપાર્થ વિજ્ઞાનરૂપ ચિત્ત ઉત્પન્ન થાય છે અને એ જ પ્રમાણે મુખ્યાદિ ચૈત્તની ઉત્પત્તિમાં પશુ એ ચાર પ્રકારના હેતુઓ હોય છે. આ પ્રતિજ્ઞામાં હેતુને લઈને કાર્યની ઉત્પત્તિ કહી છે અને હવે બે હેતુવિના કાર્ય ઉત્પન્ન થાય છે એમ કહેવામાં આવે તો તેથી આ પ્રતિજ્ઞાની હાનિ થાય છે. આટલું જ નહિ પશુ વિનાહેતુ બે કાર્ય ઉત્પન્ન થતું હોય તો સર્વ કાર્યની સર્વજ ઉત્પત્તિ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી નિર્હેતુક કાર્યોત્પત્તિ સ્વીકારાય તેમ નથી.

હવે એવું કહેવામાં આવે કે સહેતુક કાર્યોત્પત્તિ થાય છે એ પક્ષ અમે સ્વીકારીએ છીએ અને ઉત્તર ક્ષણની ઉત્પત્તિ થાય ત્યાંસુધી પૂર્વક્ષણ સ્થિત થાય છે એમ લાગ્યે છીએ તો તે પશુ અયુક્ત છે. કેમકે એમ લેવામાં હેતુ અને કાર્ય બંનેનું યૌગપદ્ય-સમકાલીનત્વ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે સ્વીકારતાં પુનઃ અન્ય પ્રતિજ્ઞાની હાનિ થાય છે. ક્ષણિકાઃ સર્વે સંસ્કારાઃ સર્વ આઘન્તવાળા ભાવો (કે જે અદિ સંસ્કાર કહ્યા છે તે) ક્ષણિક છે, ક્ષણમાત્ર જ રહેનારા છે—આ પ્રતિજ્ઞાની હાનિ આ યૌગપદ્યનો સ્વીકાર કરતાં થાય છે. તેથી સર્વથા ઉત્તર ક્ષણની ઉત્પત્તિ પૂર્વ ક્ષણથી થાય છે એ માનવું અસિદ્ધ છે.

આપ્રમાણે ઉભય પ્રકારના કાર્યસમુપાદનું ક્ષણિકત્વપક્ષમાં અસમીચીનપણું સિદ્ધ કરી એ મતમાં અન્ય દ્વારણ શ્રીસૂત્રકાર આપે છે.

પ્રતિસંખ્યા પ્રતિસંખ્યાનિરોધાપ્રાપ્તિર વિચ્છેદાત્ ॥ ૨૨ ॥

સૂત્રાર્થ:—(પરાભિમત) પ્રતિસંખ્યાનિરોધ અને અપ્રતિસંખ્યાનિરોધનો અસંભવ છે કેમકે સંતાનિ તથા સંતાન બંનેમાંથી કાઢનો વિચ્છેદ થતો નથી.

વૈનાશિક એવું કહે છે કે બુદ્ધિબોધ્યે ત્રયાદન્યત્ સંસ્કૃતં ક્ષણિકં ચ બુદ્ધિબોધ્યં એટલે પ્રમેય માત્ર તુચ્છરૂપ ત્રણથી બિન્ન છે અને ઉપાધ છે તથા ક્ષણમાત્ર રહેનાર હોવાથી ક્ષણિક છે. આ ત્રણ જે તુચ્છરૂપ છે તે પ્રતિસંખ્યાનિરોધ, અપ્રતિસંખ્યાનિરોધ અને આકાશ છે. સત્તરૂપ ભાવને હું અસત્ કહું એ પ્રકારની સંખ્યા-બુદ્ધિ-તે પ્રતિસંખ્યા છે અને એ બુદ્ધિપૂર્વક કેઈ પશુ ભાવનો નિરોધ-વિનાશ થાય તે પ્રતિસંખ્યા નિરોધ છે. સ્તંભા-

દિ જે સ્વભાવથી ભંગુર છે તેનો અણુદ્વિપૂર્વક નિરોધ થવો તે અપ્રતિસંજ્યા નિરોધ છે. આચરણનો અભાવ તે આકાશ છે. આ ત્રણે પદાર્થ અવશ્ય છે, અભાવરૂપ છે અને નિરવરૂપ હોવાથી નિરૂપામ્ય કહેવાય છે. આ રીતે ત્રણ અવસ્તુરૂપ પદાર્થ બૌદ્ધ માને છે તેમાં આ સૂત્રથી એ કહેવામાં આવ્યું કે પ્રથમના બેનો-અતિસંજ્યા નિરોધ અને અપ્રતિસંજ્યા નિરોધ એ બેનો અસંભવ છે. કારણ કે એ બે ઠાં તો સંતાનના હોય અથવા સંતાનિના હોય. સર્વ ભાવો-પદાર્થો તે સંતાનિ કહેવાય છે અને તેમનો કારણકારણરૂપે જે પ્રવાહ આપવો તેનું નામ સંતાન છે. ત્યાં આ નિરોધ સંતાનના હોઈ શકે તેમ નથી કારણ કે એમાં જે સંતાનિ છે તેમાંનો ચરમ ક્ષણિક પદાર્થ અન્ય ક્ષણિક પદાર્થને ઉત્પન્ન કરે છે કે નહિ ? જો એ ઉત્પન્ન કરે છે એમ કહો તો એ પોતે ચરમ છે એ અસિદ્ધ છે. જો ઉત્પન્ન નથી કરતો એમ કહો તો એ ચરમ ક્ષણિક પદાર્થ પોતે અસત્ કરે છે. બૌદ્ધમત પ્રમાણે જે અર્થ દિવાકારી હોય છે તે સત્ કહેવાય છે અને તે જ સત્ કહેવાય છે, તેથી ચરમ ક્ષણિક પદાર્થ અન્યને ન ઉત્પન્ન કરે તો એ પોતે અસત્ કરે છે અને એ અસત્ કરે એટલે એની પૂર્વનો અસત્, તેની પૂર્વનો અસત્ એમ સર્વ અસત્ કરે છે. તેથી સર્વ સંતાનમાં સંતાનિ હેતુ ક્ષણરૂપે પ્રવૃત્ત થતા રહેવાથી અને કોઈ પણ ચરમ ન હોવાથી સંતાનનો વિચ્છેદ થવો અસંભવિત છે, માટે સંતાનના આ બે નિરોધ હોઈ શકે તેમ નથી. તેમ જ સંતાનિરૂપ ભાવ પદાર્થનો પણ એ બેમાંથી કોઈ પ્રકારનો નિરોધ હોવા સંભવ નથી. કોઈપણ ભાવ પદાર્થનો નિરન્તર અને નિરૂપામ્ય વિનાશ સંભવતો જ નથી. ઘટ, કપાલ, મૃત્તિકા દિગ્ધાદિ સર્વ અવસ્થામાં " તે જ મૃત્તિકા છે. " એ પ્રકારનું પ્રત્યક્ષિજ્ઞાન થાય છે તેથી કપાલરૂપ અવસ્થામાં અથવા ઘટરૂપ અવસ્થામાં મૃત્તિકાનો વિનાશ, વિચ્છેદ માનવો પ્રમાણભૂત છે, બીજામાંથી અંકુર થાય છે, અંકુરમાંથી વૃક્ષ થાય છે દિગ્ધાદિ રચન આવી રૂપરૂપ પ્રત્યક્ષિજ્ઞાન થતી નથી પણ ત્યાં પણ મૃત્તિકા આદિના દૃશ્યનથી અવિચ્છેદનું અનુમાન કરી શકાય છે, તેથી કોઈ પણ ભાવ પદાર્થનો આવો નિરોધ થાય છે એમ માનવામાં લેશ પણ પ્રમાણ નથી. માટે સંતાનિનો પણ આ નિરોધ નથી; તેથી ઉભય રીતે આ બંને નિરોધનો અસંભવ છે.

આપ્રમાણે આ સૂત્રથી સામાન્ય રૂપે આ ઉત્તર પ્રકારના નિરોધનો અસંભવ પ્રતિષ્ઠાન કર્યો. હવે આ નિરોધના અંદર અવિગ્રાહિના નિરોધ જે બૌદ્ધ સ્વીકારે છે તેનું અંગત શ્રીચુત્તર કરે છે.

કરે છે તે અનર્થક હરે છે. આ રીતે અને રીતે દોષાપત્તિ આવે છે; અને તેથી એ દર્શન અસંગત છે.

આ રીતે ૨૨ મા સૂત્રની વ્યાખ્યામાં કરેલા ઉલ્લેખ પ્રકારના નિરોધનું ખડનું કાર્ય હવે એ ૪ સૂત્રની વ્યાખ્યામાં તૃતીય જે આદાશ માન્યું છે તેનું શ્રીસૂત્રકાર ખડન કરે છે.

આકાશે चाविशेषात् ॥ ૨૪ ॥

સૂત્રાર્થ:—આદાશ વસ્તુરૂપ છે એ પ્રકારની પ્રતીતિ થાય છે તેથી આદાશને નિરૂપાપ્ય માનવું અનુચિત છે.

પ્રતિસંખ્યા અને અપ્રતિસંખ્યા નિરોધ એ જે નિરૂપાપ્ય છે એનું ખડન પૂર્વ સૂત્રોમાં કાર્યું છે અને આ સૂત્રથી એ જણાવ્યું કે જેમ આ જે નિરોધને નિરૂપાપ્ય માનવામાં પ્રમાણ નથી તેમ આદાશ તે આવરણના અભાવ માત્રરૂપ છે જેમ માનવામાં પણ પ્રમાણ નથી. આદાશ વસ્તુરૂપ છે એવી પ્રતીતિ જ થાય છે. પ્રથમ તો શ્રુતિ કહે છે કે 'આત્મન આકાશ સંભૂત:—આત્મામાંથી આદાશ ઉત્પન્ન થયું છે. આ આદિ શ્રુતિથી આદાશની વસ્તુતા સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે. શ્રુતિ ન માનનાર અથવા આદાશની વસ્તુરૂપતા ન સ્વીકારનાર પ્રતિશબ્દરૂપ શુણને હેતુ લઈ એ વસ્તુરૂપતાની અનુમાનથી સિદ્ધિ કરી શકાય છે. ગંધાદિ જે જે શુણ છે તે પૃથિવ્યાદિ વસ્તુમાં જ આશ્રિત છે એ આપણે જોઈએ છીએ તેથી શબ્દરૂપ શુણનો આશ્રય પણ અવસ્તુ ન હોતાં કાર્ત્ત્વ્ય વસ્તુરૂપ પદાર્થ જ હોવો જોઈએ. આ રીતે અનુમાન પ્રમાણથી પણ આદાશની વસ્તુરૂપતા સિદ્ધ થાય છે. વળી જો આદાશને આવરણના અભાવરૂપ યોદ્ધ માને છે તેમ માનવામાં આવે તો આદાશમાં એક પક્ષી ઉડયું, એટલે હવે એ પક્ષીરૂપ આવરણ ત્યાં વિદ્યમાન થયું તેથી આવરણનો અભાવ રહ્યા નહિ અર્થાત્ આદાશ રહ્યું નહિ તેથી અન્ય પક્ષી ઉડી શક્યું નહિ જોઈએ, કેમકે તે ઉડવા તૈયાર થાય ત્યારે તેને આવરણ રહેતો નથી. આના ઉત્તરમાં જો એવું કહેવામાં આવે કે ઉડેલા પક્ષીની વિદ્યમાનતા એક પ્રદેશમાં છે અને તેથી ભિન્ન પ્રદેશમાં આવરણનો અભાવ છે માટે ત્યાં આ દ્વિતીય પક્ષી ઉડી શકશે, તો અમે કહીએ છીએ કે જે પ્રદેશરૂપ ભાવ વસ્તુવડે આવરણના અભાવને તમે વિશિષ્ટ કરો છો તે પ્રદેશરૂપ ભાવ વસ્તુ જ આદાશ છે અને આવરણનો અભાવ તે આદાશ નથી. આટલું જ નહિ પણ આવરણના અભાવમાત્રને આદાશ માનનાર યોદ્ધને પોતાના અવ્યુપગમથી જ વિરોધ પ્રાપ્ત થાય છે. યોદ્ધા ગ્રંથમાં પૃથિવી મગધન કિં સન્નિશ્ચય—હે ભગવન! પૃથિવી કોને આશ્રયે છે—કત્યાદિ પ્રશ્ન પ્રતિવચનનો પ્રવાહ આપ્યો છે. તેમાં છેવટે વાયુને આશ્રયરૂપે કહી પછી વાયુ: કિં સન્નિશ્ચય:—વાયુનો આશ્રય કોણુ—એવો પ્રશ્ન કરી તેના ઉત્તરમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે વાયુરાકાશસન્નિશ્ચય:—વાયુનો આશ્રય આદાશ છે. આદાશ જો જણાદિની માફક વસ્તુરૂપ હોય તો જ આ પ્રતિવચન સંભવે છે અને આદાશ અવસ્તુરૂપ હોય તો આ અસમજસ હરે છે. તેથી આ રીતે પણ આદાશને અવસ્તુરૂપ માનવું અયોગ્ય છે. તેથી સર્વ રીતે આદાશ વસ્તુરૂપ છે એ પ્રતીતિ થાય છે માટે આદાશને અવસ્તુરૂપ, નિરૂપાપ્ય માનવું એ ખોટું છે.

વળી જે નિરોધ અને આદાશ એ ત્રણ અવસ્તુરૂપ છે, નિરૂપાપ્ય છે એમ એક તરફથી કહેવામાં આવે છે અને તે સાથે એ ત્રણે નિય છે એમ એ મત કહે છે. આ બંને કથન વિપ્રતિવિદ્ધ છે. જે વસ્તુ જ નથી, તેના નિયત્ર કે અનિયત્રનો સંભવ જ નથી. ધર્મધર્મિ-

એ મુખ્ય કારણોને લીધે આ મનુષ્યોનું ગાંડપણ રૂપ યતું નથી, છતાં ગાંડ ગણાતા મનુષ્યોની સ્થિતિ અને આ મનુષ્યોની સ્થિતિમાં મોટો ભેદ નથી.

જગતમાં અનેક દસાલિન મનુષ્યોમાં આ જ રીતે આંતર મનની અમરોદ પ્રધાનતા ય-વાથી દુર્દશા થયેલી જણાય છે. એક ગાયક અને ઉત્તમ સંગીત કરે છે, એક તંત્રકર ઉત્તમ પ્રકારે વીણાનું વાદન કરે છે છતાં તે આવો ઝોડીયો દેખાય છે એ જોઇ અનેક મનુષ્યો વિરમવશ થઇ રહે છે. આ ગાયકમાં કોઈ રીતે બુદ્ધિ દેખાતી નથી, આ વીણવાજાનું તો મગજ સાફ ખસી ગયેલું છે. એકનું ગાયન બાદ કરીએ અને અન્યના હસ્તમાંથી વીણા લઇ લઉંએ તો એ અને પડુજેતા જણાય છે. આમ છે તો એમને ઘણા સામર્થ્યની અપેક્ષા રાખનાર આવું ઉત્તમ ગાયન તથા વાદન કેવી રીતે આવડ્યાં ? આવો વિચારો આ સંબંધમાં આશ્ચર્યને ઉત્પન્ન કરે છે. અમુક કવિની કવિતા જોતાં તે ઘણો નિદાન જણાય છે, પંક્તિએ પંક્તિ રસભરી છે, પ્રયેક શબ્દ જણે અન્યનં તોળીને યથાર્થસ્થાને વાપરેલા છે, અમતકૃતિનો પટમાં જેમ નાંખણા આનંદોત્તર થઈ રહેલા હોય છે તેમ કાવ્યમાં આનંદોત્તર થઈ રહી છે. આ સર્વ છતાં એ કવિ ઉચ્છ્રાંખણ કેમ જણાય છે ? એની બીજી પ્રશ્ન તરંગીપણાનું ભાન કરાવે છે. આ આદિ વિચારો એટલા જ વિરમયને ઉત્પન્ન કરે છે; પણ આંતર મનના સામર્થ્યને અને નિયમોને ગણનારને આવો વ્યનિક્ષેપમાં લેશ પણ આશ્ચર્યજન્ય ભાસતું નથી. ઘણી ખરી દસાઓમાં નિષ્ણાન થવા માટે અને વિશેષે કરીને અસાધારણ, અસાધિક બુદ્ધિવિભવની પ્રાપ્તિમાટે આંતર મનની સાદાવ્ય અવશ્ય અપેક્ષિત છે તે આગળ દર્શાવે જ જણાવવામાં આવશે તોપણ સંગીતકલાઆદિ લલિત કલાઓનો મુખ્ય આધાર આંતર મન છે; આંતર મનની જ એ કલાઓ છે એમ કહેવામાં આવે નથી. ગાયન શીખવું, સ્વરનું સાક્ષાત્ ભાન થવું હંમેશાં આંતર મનના જ વ્યાપારો છે. ગાયનનું શ્રવણ કરતાં, વીણાનું શ્રવણ કરતાં મનુષ્યની યતિ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે એ સર્વ પ્રસિદ્ધ છે. આભાસરૂઢને સંગીત પ્રિય છે. તેનું કારણ એ છે કે એ શ્રવણ કરવામાં રસ જનમતાં ગાય મનના વ્યાપારો સિધ્ધિ થઈ જાય છે અને યોના મનુષ્ય આંતર મનમાં પ્રવેશે છે, એના આંતર મનના વ્યાપારો જ આત્મના રહે છે. ગાય મન નિર્વ્યાપાર થવાથી જ કેટલાકને એ શ્રવણથી નિદા આવી જાય છે. યોગશાસ્ત્રનો સિદ્ધાન્ત છે કે ન નાદસદગોલયઃ નાદના જેવો લયનો હેતુ અન્ય નથી. અર્થાત્ નાદનું શ્રવણ જાણીને જેવી સીધાથી સ્થિરતા સાધે છે, ગાય મનને જેટલી તરારથી નિર્વ્યાપાર કરે છે તેટલી સ્થિરતા સાધનાર, નિર્વ્યાપાર સ્થિતિ કરનાર અન્ય સાધન અમુલ્ય છે. આ સિદ્ધાન્ત પણ આ રીતે જ ઉપપન્ન થાય છે. જેમ સંગીતની અક્ષર આ પ્રકારની છે તેમ સંગીતની અનિગદ્ધિ પણ આ રીતે જ થાય છે. ગાયક પ્રથમ તો પાને પોતાનો ઓળા થાય છે, જે પાને ગાય છે તેને પાને શ્રવણ કરે છે. તેથી વારંવાર સંગીતનું રસપૂર્વક શ્રવણ કરવાથી એનો આંતર મનની મર્યાદામાં આ રીતે પ્રવેશ થતા કરે છે અને ગાય મન નિર્વ્યાપાર થતું રહે છે. વળી સંગીત પાને આંતર મનની કલા છે અને તેથી અમુક ગાયમાં અમુક સ્વર અગત્ય લાગે છે નહિ, અમુક અમુક શ્રુતિઆધિપર આ ગાયનો આધાર છે તે તે શ્રુતિ અગત્ય નીકળી કે નહિ, અમુક તાનમાં કોઈ વિચિત્રત્વ સ્વર ન આવતાં સર્વ વિદિત સ્વરો જ આવ્યા કે નહિ, અમુક ગાયનમાં અમુક ખટકા શોભા આપનાર છે તે અગત્ય થાય છે કે નહિ હંમેશાં અવગણન કરવું, હંમેશાં પરીક્ષા કરવી એ આંતર મનનું કામ છે અને તેથી એ કરતા આંતર મનની મર્યાદામાં જ ગાયો રહેવાની જરૂર પડે છે; અને

જો તે તે સ્વર, શ્રુતિ, તાન, ખટકા આદિ અશુદ્ધ થાય છે તો કંઈથી તેને બરાબર વિશુદ્ધ કરવામાં અને વિશુદ્ધ સ્વરાદિની સિદ્ધિ કરવામાં ગાયકનો આશ્રય આંતર મન જ છે અને તેથી એ સિદ્ધિમાટે બાહ્ય મનના વ્યાપારને તત્કાલ શિથિલ કરવો પડે છે. આમ બંને રીતે ગાયકની સૃષ્ટિ આંતર મનની હોય છે, ગાયક આંતર મનની સૃષ્ટિમાં જ બહુધા રહે છે. ઘણા ગાયકોને ગાંજો, અશ્રીજી, ભાંગ આદિનાં વ્યસન આવ્યા હોયથી પણ પડે છે. બાહ્ય મનના ઘોતલનવડે આંતર મનને જાગ્રત્ કરવાની અને છુદ્ધિપૂર્વક સંધ્યમવડે બાહ્ય મનને નિર્વ્યાપાર કરવાની ઉત્તમ કલાની એમને સિદ્ધિ હોતી નથી. ઘણાખરાને તો એમનું જ્ઞાન સ્વપ્નરૂપે પણ હોતું નથી તેથી બાહ્ય મનને અને તેના સાધનરૂપ મસ્તિષ્કને તથા મજ્જાતન્તુઓને બહાર ભરી નાંખનાર અશ્રીજીઆદિ અનેક માદક પદાર્થોનું એ લોક સેવન કરે છે અને એના સેવનવડે બાહ્ય મન નિર્વ્યાપાર થવાથી આંતર મનનું એમનામાં સામ્રાજ્ય થઈ રહે છે અને તેથી તે તે રાગ, ગાયન આદિનું અરખણિત પ્રદર્શન કરવા એ શક્તિમાન થાય છે. આમ સર્વ રીતે એમનું બાહ્ય મન નિર્વ્યાપાર રહ્યા કરે છે, અને બાહ્ય મનને પ્રપ્તવડે એ પ્રગ્ન બગાડે છે. પ્રાયશઃ એ કલામાં મરાગુલ રહેનાર પ્રગ્ન અજ્ઞાણ હોય છે અને ડેંગવાયેલી હોતી નથી, તેથી બાહ્ય મનને કાંઈ પ્રકારે કસરત આપવામાં આવતી નથી, ઉલટું બાહ્ય મનને વારંવાર નિર્વ્યાપાર કરવામાં પ્રપ્ત આદરપૂર્વક સેવાય છે, અને તેને હમેશાને માટે બગાડવાના હાનિ કરનાર પદાર્થોનું પ્રીતિપૂર્વક સાધનરૂપે સેવન થાય છે, અને તેથી અત્યંત સ્વાભાવિક છે કે એ મન મૃતપ્રાય થઈ જાય છે. તેથી સામાન્ય વ્યવહાર જે બાહ્ય મનની મર્યાદામાં આવે છે, તેમાં આ મનુષ્યો કેવળ નિષ્ફળ જાય છે અર્થાત્ ગાંડાં જેવા જણાય છે.

ઉપાસના કરનાર અને સંયમ સાધનાર મનુષ્યની પણ આવી સ્થિતિ ઘણી વાર અવલોકવામાં આવે છે. અમુક મનુષ્ય શ્રીહનુમાનને વશ કરવા ગયો, એમની ઉપાસના કરવા ગયો અને તે ગાંડો થઈ ગયો; અમુક મનુષ્યે દેવીની ઉપાસના કરી અને તેને સિદ્ધિ મળવાને બદલે ગાંડપણને વરવાનો વખત આવ્યો. હંસાદિ લોકપ્રવાદ સર્વ દેશોમાં ન્યૂનાધિક અંશે કોઈ કોઈના પ્રસંગમાં ચાલતા હોય છે. ઉપાસકનો અનધિકાર અપ્રાપ્ત થવામાં કારણરૂપ છે. અને તેથી દેવતાનો કોપ કારણરૂપ છે. પણ તેમાં પણ મુખ્ય ભાગ બાહ્ય મનની સ્થિતિનો છે. એ ઉપાસકો બહુધા ડેંગવાયેલા હોતા નથી અને તેથી બાહ્ય મનનું ખેડાણ એમણે કરેલું હોતું નથી, તેથી એમનું બાહ્ય મન વિકાસને પામેલું હોતું નથી. એ ઉપાસકો ઘણે ભાગે કામનાને વશ થઈને ઉપાસનામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. એ કામનાની સિદ્ધિમાટે અનેક લોકિક, દૃષ્ટ ઉપાયો એમણે સાધ્યા હોય છે અને તેમાં નિષ્ફળતા અનુભવેલી હોય છે. આથી એમનું બાહ્ય મન નિરુત્સાહ થઈ ગયેલું હોય છે, આ સાથે કામનાના વિચારો સતત રકુપાં કરવાથી એમના આંતર મનમાં એ વિચારો જ ઉડાં મૂલ ધાર્યા હોય છે અને એ વિચારના પ્રાપ્ત્યને હીધે બાહ્ય મન તથા આંતર મનના ઇતર સર્વ વ્યાપારો દૂર થઈ ગયેલા હોય છે. આવી બાહ્ય મનની કેવળ દુર્દશાવાળી સ્થિતિમાં આ મનુષ્યો ઉપાસનાનો આરંભ કરે છે. અર્થાત્ બાહ્ય મનને કેવળ નિર્વ્યાપાર કરી આંતર મનની મર્યાદામાં પ્રવેશો છે. આનો પરિણામ એ જ થાય છે કે આંતર મનમાં પેલી કામનાપિશાચિકા એમને પકડે છે, અને જે બાહ્ય મન એમણે સ્વપ્રપ્તવડે મૃતપ્રાય કર્યું હોય છે તેને સર્વાંશે મૃત

બનાવે છે અર્થાત્ એમને સાદુ ગાંડા કરી દે છે. આ રક્ષા ન જાણનારા મનુષ્ય આવા પ્રસંગે સર્વ જગતનું મંગળ ઇચ્છનાર ઉચ્ચ દેહિમાં આવી રહેલા દેવતાને મિથ્યા વગોવે છે અને નિંદે છે. દેવતા મનુષ્યદેહિથી ઉચ્ચદેહિમાં રિયત વ્યક્તિ છે. મનુષ્યોમાં પણ ઇતરનું અદિન ઇચ્છવું નિંદા ગણાય છે અને અદિન કરવું એ તેથી અધિક નિંદા છે અને તેમાં પણ પોતાની સેવા કરનારનું, પોતાને પ્રસન્ન કરવા પ્રયત્ન કરનારનું, પોતાની આરાધના કરનારનું અદિત કરવું એ અતીવ નિંદા છે. તો આણું સર્વથા નિંદા કર્મ ઉચ્ચ દેહિરિયત દેવતાઓ કરવા તત્પર થાય એ સર્વથા ન સંભવે તેવું છે. પણ સાધકનો, ઉપાસકનો અનધિકાર જ અદિન કરણરૂપ છે અને એ અનધિકાર તે આંતર મનનું સામાન્ય અને બાહ્ય મનની મૃતપ્રાય દશાથી રચાયેલો છે.

હકયોગના સંબંધમાં પ્રવેશ કરનાર, પરમેશ્વરની ભક્તિમાં તલ્લીન થઈ રહેલા દેખાતા મનુષ્યોની પ્રસંગવશાત્ બધુચ્ચેની સ્થિતિ દેખાય છે તેમાં પણ આ હેતુ જ કારણરૂપ છે. હકયોગમાં પ્રવેશ કરનારનું બાહ્ય મન કેળવાયેલું હોતું નથી તો નાનાવિધ પ્રાણાયામ અને મુદ્રાના અભ્યાસથી આ સાધક આંતર મનની મર્યાદામાં રહી કરે તો તેનું આંતર મન અધિક સત્તા પદે આવી જાય છે અને તેથી સંબંધની દશામાં એને પોતાની ઉન્નતિ લાગે છે; ઉત્તરોત્તર ભૂમિકાની પ્રાપ્તિ થતી દેખાય છે પણ જ્યારે એ સાધક જાગૃત્તને મેલે છે ત્યારે મહા કટ્ટમાં તે આવી પડેલા અન્યને જાણાય છે. બાહ્ય ક્રિયામાં પ્રથમથી જ વિચારની ન્યૂનતા તેને હોય છે અને વળી હકયોગના પ્રયોગ કરવા માંગ્યા ત્યારથી તો બાહ્ય મનનું એકાગ્ર સાદુ એવું અટકાવેલું હોય છે. તેથી સ્વાભાવિક રીતે બાહ્ય મનના વ્યાપારની અપેક્ષા રાખનાર જાગૃત્તમાં એને પોતાની ભૂમિથી બહાર રિયતિ થઈ છે એવું લાગે થાય છે અને વ્યાવહારિક દૃષ્ટિ રાખનાર મનુષ્યો એને વ્યવહારમાં પાછો પડેલા જોઈ એની બધુચ્ચેમાં અથવા સગમગ ગાંડામાં ગણતરી કરે છે. નિરંતર દેવદર્શન કરનાર અને બાહ્ય મનને 'વ્યાયામ લેશ પણ ન આપનારની આવી રીતે જ આવી રિયતિ થાય છે. જે જે રિયતિઓ અને ક્રિયાઓ બાહ્ય મનને મૃતપ્રાય કરે છે તે સર્વનો પરિણામ આવો આવે છે. આ ઉપરથી સંબંધની ક્રિયાઓ ન કરવી, કે આવી ભક્તિ ન કરવી, એ ક્રિયાઓ કરનાર તથા આવી ભક્તિ કરનાર મનુષ્યો નિરૂપ થાય છે એવું તાર્કિક નથી. પણ કહેવાનું સુખ્ય તાર્કિક એ છે કે બાહ્ય મનને વ્યાયામ આપ્યા શિવાય આંતર મનની કેવલ પ્રધાનતા કરવામાં આવે છે અને આંતર મનને સત્તા પદે સ્થાપવામાં આવે છે તેથી આવી રિયતિઓ થાય છે અને તેથી કરીને જે મહા પુરુષો ઉત્તમ મનનું એકાગ્ર કરે છે, બનેને પોતપોતાની ભૂમિકામાં વ્યાપારવાળા રાખે છે, અને એકબીજાનું રાજ્ય એકબીજાને આપી દેતા નથી તેમની ઉચ્ચ ભૂમિકાકરતાં આ સર્વની ભૂમિકા નક્કી જ રહે છે.

આ જ પ્રમાણે જ્યારે બાહ્ય મનને જ સામાન્ય આપવામાં આવે છે અને આંતર મનને મૃતપ્રાય કરવામાં આવે છે ત્યારે પણ આવી જ દુર્દેહ થાય છે. બાહ્ય મન વ્યાપારવાળું અનુમાનો કરી શકે છે તેથી બાહ્ય મનનું જ એકાગ્ર કરનાર વ્યવહારમાં અર્થત વિચારણીત જાણાય છે. પણ એ મનુષ્ય સદા સંકેપવાળો રહે છે. વ્યવહારમાં લગભગ બધું જ પ્રસન્ન એવું દર્શ રહે છે. કેટલું પણ પડે અજાણિત નિર્જન સ્થાનો રાખેલા નથી. તેથી આ મનુષ્યને સદા ન્યૂનમિત્ર સંબંધમાં રહી વર્તન કરવાનું રહે છે અને તેને લીધે આંતરની પ્રસન્નતા

ન્યૂન થાય છે. વળી જે જે નવું સત્ય શોધાય છે તે પ્રાયશઃ આંતર મનથી જ શોધાય છે. તેથી કેવળ બાહ્ય મનને જ કેળવવામાં આવે છે અને આંતર મનને શૂન્ય કરી રથાપવામાં આવે છે તો તે મનુષ્ય કદાચ નવી શોધ કરી શકવા સમર્થ થઈ શકતો નથી. જે જે વિદ્યાઓ કલ્પના શક્તિની અપેક્ષા રાખે છે, તેમાં આ મનુષ્ય પાછા પડે છે. સંગીત, ગણિત, ચિત્રકલા, રસવિદ્યા આદિમાં નિપુણ વિદ્યાર્થી આ થઈ શકતા નથી. અંતરના આવેશો-અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીને પ્રેમ-શુષ્ક થઈ જવાથી એમનું વર્તન કર્કશ થઈ જાય છે, એમનાં ચિત્રો ન્યૂન થાય છે. ભક્તિમાર્ગે જે હવેલું ઉત્તતિસાધક આલંબન છે તે એમને જરૂર રહે છે અને સંયમ સાધવામાં પણ આ મનુષ્યને કષ્ટ જણાય છે. હાલની સદ્ગુણપદ્ધતિ બહુધા બાહ્ય મનના ખેડાણપ્રતિ લક્ષ રાખી પ્રવૃત્ત થઈ છે અને તેનાં અનિષ્ટ ફલો આ અંશમાં સર્વત્ર ચર્ચાના વિષયરૂપ થઈ રહ્યાં છે. ઉચ્ચ કેલવણી લીધા છતાં ઉચ્ચ નીતિ નીતિ ઘણે સ્થલે દેખાતી નથી, ઘણું વાંચી પાઠિત્યની પ્રાપ્તિ કર્યાં છતાં અર્થ સ્વાર્થ ધૂટ્યો હોતો નથી, ચંદા, ભક્તિ-આદિના ગંધ જતો રહ્યો હોય છે, સર્વ માન પોતાને જોઈએ છે, પૂત્યપ્રતિ ગારવનું અદર્શન થાય છે, રાજ્યભક્તિ, રરદેશભક્તિ આદિના અંશે બૂસાતા જાય છે ઈત્યાદિ પ્રરીઆદ. અવશ્ય કરવામાં આવે છે, તેનું મૂળ કારણ બાહ્ય મનની એકદેશી કેળવણી છે. આંતર મનનું બલ પરાપૂર્વથી અસંખ્ય વર્ષો થયાં, અનેક જન્મો થયાં આશ્ચર્ય આશ્ચર્ય છે અને તેથી કોઈ પણ મનુષ્ય એવો હોતો નથી કે જેનામાં બાહ્ય મનનું કેવળ સામ્રાજ્ય સદા હોય. સર્વ મનુષ્ય અહોરાત્રમાં ન્યૂનાધિક અંશ કેટલોક સમય આંતર મનની મર્યાદામાં આવી જ જાય છે એટલું જ નહિ પણ આંતર મનમાં જ રિયતિ કરી રહે છે. આ હેતુથી બાહ્ય મનસાત્તી જ અત્યંત પ્રધાનતાથી ચતાં અનિષ્ટ ફલો કોઈ પણ મનુષ્યમાં દેખાતાં નથી. અત્ર જે કહ્યું છે તે માત્ર આ પ્રકારની રિયતિથી ચતા સંભવિત પરિણામો છે. જો કેવળ બાહ્ય મનને જ વિકસિત કરવામાં આવે અને આંતર મનને શૂન્ય કરવામાં આવે તો આવા પરિણામો થવાનો સંભવ છે. જેટલે અંશે બાહ્ય મન આંતર મનના રાજ્યની હદમાં હુમલો કરી મુકે છે તેટલે અંશે આવાં અનિષ્ટ ફલો પ્રાપ્ત થાય છે એટલો જ અત્ર કહેવાનો ભાવ છે.

(અપૂર્ણ.)

માનસ રસાયન

અથવા

યૌવન પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૫૩ થી)

જ્યારે મન જુના વિચારની ધરેડમાં ચાલ્યા કરે છે, ત્યારે નવીકરણની ક્રિયા નવા શરીરને જુના શરીરથી ભિન્ન પ્રકારનું કરવાને અસમર્થ થાય છે; પરંતુ જ્યારે મન જુના વિચારનાં બંધનોને નિરંતર કાપી નાંખતું રહે છે, અને આપ્રતિ, ઉત્કૃષ્ટપ્રતિ અને વધારે મહાનપ્રતિ કુદકા મારતું અખંડ આગળ ચાલ્યા કરે છે ત્યારે નવીકરણની ક્રિયા મનુષ્યના

શરીરનાં સધળાં જીવંત દેખાતાં તરવોને સ્વરૂપે સર્વથા નવાં દેખાડે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તેમને અધિક ઉત્કૃષ્ટ અને કાર્ય કરવાના અધિક સામર્થ્યવાળાં દેખાડે છે.

જો મન પોતે અખંડ નવું થઈને નવીકરણના નિયમને જ્ઞાનપૂર્વક અનુસરે છે, તો શરીરમાં નિરંતર પ્રવર્તતો નવીકરણનો નિયમ, જ્યારે શરીર નવું 'રચાતું' જાય છે, ત્યારે તેમાં રહેલા પ્રત્યેક અણને અધિક ઉત્તમ પ્રકારનું કરે છે.

પદાર્થભાવમાં ફેરફાર થવાનો જે સ્વભાવ વ્યાપી રહ્યો છે, તે સ્વભાવનું પૂર્ણ જ્ઞાન જ્યારે મનમાં રહે છે ત્યારે મનનું અખંડ નવીકરણ બહુ સત્વર ટૂંકિને પામે છે; અને ફેરફાર થવાનો આ સ્વભાવ પદાર્થભાવમાં પ્રવર્તી રહ્યો છે, એ વાતો જ્યારે મન કુદરતના વાસ્તવિક જીવનસાથે એકરાગવાળું થાય છે ત્યારે સ્પષ્ટપણે સમજવામાં આવે છે.

આખું જગત્ અખંડ ગતિ કર્યા જ કરે છે, અને ગતિ ફેરફારને સર્વથા ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી જગત્ની પ્રત્યેક વસ્તુમાં અખંડ ફેરફાર થયા જ કરે છે; અને ફેરફારમાં નવીકરણનો અર્થ રહેલો હોવાથી કુદરતમાં વસ્તુઓને નવી કરવાનો નિયમ વ્યાપી રહ્યો છે, એ નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ થાય છે.

આ નિયમ પ્રત્યેક વસ્તુને નિરંતર ફરીને બનાવે છે; સધળી વસ્તુઓ હંમેશાં નવી હોય છે, અને હંમેશાં નવી થયાં જાય છે. આથી, સધળી વસ્તુઓ નિયમિત રીતિમાં, નવી દેખાવી જ જોઈએ; પરંતુ મનુષ્યના શરીરમાં નવું ક્વચિત્ જ દેખાય છે, એ વાતો સિદ્ધ કરે છે કે મનુષ્ય નિયમિત રીતે પોતાનું જીવન ગાળતો નથી.

શરીરની નિયમિત રીતિ કરવાને માટે મનુષ્યે નિયમિત જીવન ગાળવું જોઈએ; અને કુદરતના મુખ્ય મુખ્ય નિયમોને અનુકૂળ વર્તન જ્યારે તે કરે છે ત્યારે જ તે નિયમિત જીવન ગાળી શકે છે. આ નિયમોમાં સૌથી અગત્યનો એક મુખ્ય નિયમ અખંડ નવીકરણનો નિયમ છે; આથી અખંડ નવીકરણના નિયમને જે મનુષ્ય ઉત્તેજન આપતો નથી, તે મનુષ્ય કુદરતને અનુકૂળ જીવન ગાળતો નથી.

જે મનુષ્ય કુદરતને અનુકૂળ જીવન ગાળતો નથી, તે પોતાના શરીરમાં અન્યવસ્થાને ઉત્પન્ન કરે છે; અને આવી અન્યવસ્થા નવીકરણની ક્રિયાથી શરીરમાં ઉત્પન્ન થતા પરિણામને તોડી પાડે છે, અર્થાત્ નવાને જગે કે તે નવું ન હોય એવું દેખાડે છે.

જે નિયમથી પ્રકૃતિનું હોય છે, તે કદી જીવુ અથવા ધરત્ હોતું નથી; સર્વ સમયે નવા અને જીવાન હોતું એ નિયમિત અથવા સ્વાભાવિક છે; કારણ કે કુદરતનો એક મુખ્ય નિયમ એ છે કે સધળી વસ્તુઓને સર્વદા નવી કર્યાં કરવી.

જે આ જીવી રીતિઓ દેખાય છે, તે નિયમવિરુદ્ધ અથવા અસ્વાભાવિક છે. ધડપણનો સપજો દેખાવ કૃત્રિમ છે, અને નવીકરણના નિયમમાં પોતાના વિચારવડે માથું મારવાની મનુષ્યપ્રજાને જે ટેવ પડી ગઈ છે, તેને લીધે તે ઉત્પન્ન થયો છે.

કુદરતના વ્યાપારથી ધડપણ ઉત્પન્ન થતું નથી; ધડપણ તો કુદરતના નવીકરણના નિયમને અનુકૂળ, મનુષ્ય વર્તતો નથી, તેથી ઉત્પન્ન થાય છે. ધડપણની સર્વ પ્રકારની અવસ્થાઓ, અને મનુષ્યો જેને ધડપણ કરે છે તેના સધળાં પરિણામો અસ્વાભાવિક છે, અને મનુ-

બીજાને સ્વાભાવિક થાય છે, અર્થાત્ કુદરતને અનુકૂળ વર્તન કરે છે ત્યારે તે સર્વ નાશને પામે છે.

સ્વાભાવિક થવું અથવા કુદરતને અનુકૂળ વર્તન કરવું એટલે બુદ્ધિપૂર્વક કુદરતના ઉદ્દેશને અનુકૂળ વર્તવું, વિચાર કરવા, અને જીવવું; અને કુદરતનો આ ઉદ્દેશ મનુષ્યના શરીરમાં રહેલી પ્રત્યેક વસ્તુને નવી કરવી અને સુધારવી, એ છે.

કુદરતમાં નવીકરણનો આ નિયમ રહ્યો છે, અને સઘળી વસ્તુઓ આ નિયમને અવલંબીને રહી છે તેથી બદલાવાનો પ્રયત્ન કરવાની મનુષ્યને કશી જ જરૂર નથી; ફેરફાર તો તેનામાં થયા જ કરે છે; પરંતુ મનુષ્યને જે કરવાની જરૂર છે તે એ કે તે ફેરફારના સામાન્યતાનો પ્રયત્ન કરતાં એટલું, અને તે ફેરફારના પરિણામને ઊંધી દિશામાં જતાં અટકાવવા.

પોતાના શરીરમાં નિરંતર નવીકરણની ક્રિયાને ઉત્પન્ન કરવાની મનુષ્યને જરૂર નથી, પરંતુ તેના શરીરમાં અખંડ ચાલ્યા કરતી આ નવીકરણની ક્રિયાને બુદ્ધિપૂર્વક અનુકૂળ વર્તવાની, વિચાર કરવાની અને જીવન ગાળવાની પોતાના મનને અવ્યાસ પાડવાની તેને જરૂર છે.

અખંડ નવીકરણનો નિયમ મનુષ્યના શરીરમાં અખંડ ચાલવને ઉત્પન્ન કરે છે, પરંતુ આ નિયમના પરિણામો મનના ખોટા વ્યાપારોથી એટલા બધા તો બદલાઈ જાય છે કે નવું થયેલું શરીર નવું દેખાતું નથી, તથા તેને પોતે નવું છે, એવું જાન થતું નથી, પરંતુ ભોક્ષાના નિશ્ચયપ્રમાણે હમણાં મન તેને જેટલું ધરડું ધારે છે, તેટલું તે ધરડું દેખાય છે, અને તેટલું ધરડું હોવાનું જાન કરે છે.

શરીર વસ્તુતઃ જેવું નવું છે તેવું જ નવું તે દેખાય, અને તેવું જ નવું હોવાનું તે જાન કરે, એટલા માટે મનના આ ખોટા વ્યાપારોનો મનમાંથી નાશ કરવો, એ આપણો ઉદ્દેશ છે; અને જ્યારે આ ઉદ્દેશને મનુષ્ય સિદ્ધ કરે છે ત્યારે જ્યાં સુધી તેની આ પૃથ્વી-ઉપર રહેવાની ઇચ્છા હોય છે ત્યાં સુધી તે જીવન દેખાય છે, જીવન હોવાનું જાન કરે છે, અને જીવન રહે છે.

કોઈ પણ ખોટા વ્યાપારનો નાશ કરવાને માટે તેનાથી વિરુદ્ધ સાચા વ્યાપારને તે ખોટા વ્યાપારને સ્થાને સ્થાપવો જોઈએ; નવીકરણની ક્રિયાને આડે આવતા મનને રોકવાને માટે, મનનાં સઘળાં સામર્થ્યોને નવીકરણની ક્રિયાને મદદ કરે એવો અવ્યાસ પાડવો જોઈએ; અને મનનાં સામર્થ્યોને આ પ્રકારનો અવ્યાસ પાડવાને માટે સઘળા વિચારો સ્વતઃ નવીકરણની ક્રિયારૂપ થવા જોઈએ, તેમ જ મનનો વિકાસ કરનારા થવા જોઈએ.

મનનું અખંડ નવીકરણ કરવાને માટે વિચાર કરવામાં મુખ્ય ઉદ્દેશ એ રાખવો જોઈએ કે મનની ધૃતિ જેવું જેવું જાન કરે તે પ્રત્યેક વસ્તુની વધારે અને વધારે ઊંચી ભાવના બાંધ્યા કરવી.

જ્યારે મન વિચાર કરવા માટે ત્યારે તેનો ઉદ્દેશ વધારે સારા, વધારે વિશાળ, અને વધારે મહાન વિચાર કરવાનો હોવો જોઈએ; અને પૂર્વના સઘળા વિચારોને અખંડ સુધારવાની ઇચ્છા એટલી તો પ્રબળ કરવી જોઈએ કે મનનાં સઘળાં તત્ત્વો તે ઇચ્છાના અહમ્મામાં જ આવીને એકત્ર થાય.

આ ઇચ્છાને બળવાન કરતાં મનનાં સઘળાં સામર્થ્યો તે ઇચ્છાના ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાને

મચી પડે છે; અને જ્યારે આમ થાય છે ત્યારે મનમાં પોતાને નવું કરવાનો અને પોતાનામાં સુધારો કરવાનો એવો તો અગળ વેગ ઉત્પન્ન થાય છે કે અત્યેક વિચાર પૂર્વના વિચારકરતાં વધારે સારો જ થાય છે.

વિચાર કરવો એટલે વધારે સારો વિચાર કરવો-એવી આવા પ્રકારના મનની સ્થિતિ હોય છે, કારણ કે મનના અત્યેક વ્યાપારમાં તેને સુધારવાનો અને નવું કરવાનો વેગ સ્વાભાવિક થઈ ગયો હોય છે.

જ્યારે આ પ્રકારે વિચાર કરવાની મનને ટેવ પડી જાય છે ત્યારે તેનું નવીકરણ નિરંતર થતું જ રહે છે, અને તેથી કરીને અખંડ નવીકરણના નિયમને તે શુદ્ધિપૂર્વક અનુકૂળ વર્તે છે. આ નિયમના પરિણામોને તોડી પાડવાને બદલે, 'મન સર્વાંશે તે પરિણામોને બહાર પ્રકટાવે છે. નવું શરીર નવું દેખાવાનું, નવું હોવાનું ભાન કરવાનું, અને યૌવનના સઘળા સામર્થ્યને અને જીવસાને દર્શાવવાનું. શરીરાદિ સર્વંતું યૌવન સ્થિર રહ્યા કરવાનું, કારણ કે જે નવું શરીર કુદરત અત્યેક વર્ષે મનુષ્યને આપ્યા કરે છે, તે શરીરમાં વૃદ્ધાવસ્થાને ઉત્પન્ન કરનાર સ્થિતિઓ કરીને કદી પ્રકટતી નથી.

જુના વિચારની ધરેડમાં આજ્યા કરનાર મન જ શરીરને વૃદ્ધાવસ્થાને ઉત્પન્ન કરનાર સ્થિતિઓથી ભરી કાઢે છે, અને આપ્રમાણે તેને ધરડું દેખાડે છે, અને ધરડું હોવાનું ભાન કરાવે છે; પરંતુ જ્યારે મન પોતાનું અખંડ નવીકરણ કરવા માંડે છે ત્યારે ઘડપણનો વિચાર અથવા ઘડપણની સ્થિતિ મનમાં પ્રકટવી બંધ થાય છે; અને તેમ થતાં વૃદ્ધાવસ્થા સ્વપ્નની પેઠે અદૃશ્ય થઈ જાય છે, અને જ્યાં સુધી મનુષ્ય આ પૃથ્વીઉપર રહે છે ત્યાં સુધી મનુષ્ય જીવાન રહ્યા કરે છે.

(અપૂર્ણ)

સુખસાધક વિદ્યા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૫૭)

(૧૩)

જગત્ આપણને શું આપવાને બંધાયેલું છે.

અત્યેક મનુષ્યનું પોષણ કરવાને જગત્ બંધાયેલું છે, એમ જે ઘણા મનુષ્યો માને છે, તે ખૂં નથી. કોઈ પણ મનુષ્યનું સુખદાન ચલાવવાને જગત્ બંધાયેલું નથી. જે મનુષ્યોનો આ જગત્માં આપણા પૂર્વે જન્મ થયો છે, તેમની પાસે આપણું કોઈ સહેલું લેવાને માટે આ જગત્માં આપણો જન્મ થયો નથી. આપણે આપણું જીવન ભોગવવાને માટે આ જગત્માં આજ્યા છીએ. આપણી આજીવનનાં મનુષ્યોઉપર આપણો ફેટલો વ્યાજબી દક છે, એ પ્રશ્નનો આપણે બહુ વિચારપૂર્વક નિર્ણય કરવો જોઈએ, નેથી લોકોપાસેથી ફેટલાની આપણે આજ્યા રાખી એ યોગ્ય છે, અને લોકોને ફેટલું આપણે આપવું, એ યોગ્ય છે, તે આપણને સમજાય. આ જગત્માં આપણો જન્મ થયો, એટલા ઉપરથી જ, આપણે કેવા છીએ, અથવા આપણી કૃતિ કેવી છે, તે ઉપર ધ્યાન આપ્યા વિના, આપણા ઉપર ગ્રેમ

કરવાને, અથવા આપણે માટે સારો વિચાર બાંધવાને લોકો બંધાયલા જ છે, એમ માની બેસવું, એ ખોટું છે, તે સમજવાની આપણને જરૂર છે.

ઘણી વાર આપણે મનુષ્યોને બડબડતા સાંભળીએ છીએ કે અમને કોઈ ચઢાવું નથી, અથવા અમારી જેવી સંભાળ લેવી જોઈએ તેવી કોઈ અમારી સંભાળ લેતું નથી. આવા મનુષ્યો એવું માનતા જણાય છે કે તેમના ઉપર પ્રેમ કરવાનું પ્રત્યેક મનુષ્યોનું કર્તવ્ય છે, અને તેથી તેમના ઉપર પ્રેમ ન કરનાર પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના કર્તવ્યથી બદ યાય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તેમનું ભારે અપમાન કરે છે. લોકો એવું ગણે છે કે જો તમે તેમના ઉપર પ્રેમ નથી કરતા તો તમે તેમનું કંઈક બગાડો છો તથા તેમનો અપરાધ કરો છો, અને તેમનાં જે સગાં, સંબંધી અને મિત્રો તેમના પ્રતિ ખરા પ્રેમની લાગણી દર્શાવતાં નથી તેઓ તેમના સ્વધર્મથી બદ યાય છે.

જો તમારે આ જગતમાં સ્વામ્યી અને પોતાના પોતે જ નિયામક થવું હોય તો જે પ્રથમ તમારે શીખવાનું છે તે એ છે કે તમારા ઉપર પ્રેમ કરવાને કોઈ પણ મનુષ્ય જરા પણ અંશમાં બંધાયલું નથી. અચૂક તમારા ઉપર પ્રેમ કરવો જ “જોઈએ” એવું કંઈ નથી. તમારા ઉપર પ્રેમ કરવાનો કોઈનો સ્વધર્મ કે ફરજ છે જ નહિ. બીજાઓ તમારા ઉપર પ્રેમ કરે એવી તમારી ઇચ્છા હોય તો તેમની પાસે તેમ કરાવવાનું તમારું કર્તવ્ય છે, અને તેમ કરાવવામાં જો તમે સફળ નથી થતા તો તેમાં બીજાઓનો દોષ નથી, પણ તમારો પોતાનો દોષ છે.

આ નિયમ જેમ જગતના બીજા લોકોના સંબંધમાં લાગુ પડે છે, તેમ તમારા ઘરનાં તથા કુટુંબનાં મનુષ્યોના સંબંધમાં પણ લાગુ પડે છે. પોતાની પત્નીઉપર પ્રેમ કરવાને કોઈ પણ પતિ બંધાયેલો નથી; તે જ પ્રમાણે પોતાના પતિઉપર પ્રેમ કરવાને કોઈ પણ સ્ત્રી બંધાયેલી નથી. જો તમારી સ્ત્રી તમને ચઢાતી નથી તો તેને માટે તે સ્ત્રીને દોષપાત્ર ગણવાનો તમને કશો જ હક કે કારણ નથી. જો તમારો પતિ તમારાઉપર પ્રેમ નથી કરતો તો તેને માટે તમારા પતિનો વાંક કાઢવાનો તમને કશો જ હક કે કારણ નથી. તે જ પ્રમાણે જો માઆપ પુત્રને ચઢાતાં નથી, અથવા પુત્ર માઆપઉપર પ્રેમ નથી કરતો; રાજા પ્રજાને ચઢાતો નથી, અથવા પ્રજા રાજાઉપર પ્રેમને નથી કરતી તો તેમાં માઆપનો કે પુત્રનો, રાજાનો કે પ્રજાનો કોઈનો જ વાંક કાઢવાનો કોઈને કશો જ હક નથી. ફરજ અથવા સ્વધર્મ બળાકારથી સ્ત્રીનો પતિઉપર પ્રેમ કરાવી શકશે નહિ, અથવા પતિનો તેની પત્ની-ઉપર પ્રેમ કરાવી શકશે નહિ.

આ વિષયને અધિક સ્પષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કરીશું. ધારો કે સરકાર એવો કાયદો કરે કે સઘળા પુરુષોએ પોતાની સ્ત્રીઓઉપર, રામનો જેવો સીતાઉપર, અથવા નગનો જેવો દમયંતીઉપર પ્રેમ હોવો, તેવો પ્રેમ કરવો, અને આવો પ્રેમ નહિ કરનારને દશ વર્ષની સખ્ત મજુરીની કેદની શિક્ષા કરવામાં આવશે; અને ધારો કે સઘળા ધર્માચાર્યો પણ ધર્માસન-ઉપરથી એકે સ્વરે એવો આદેશ કરે કે પોતાની પત્નીઉપર પ્રેમ નહિ કરનાર પતિને મરણ પછી ઘણાં વર્ષ નરકમાં સડવું પડશે; અને વળી ધારો કે સાક્ષાત્ ઈશ્વર આકાશમાંથી વાણી કરે કે પોતાની પત્નીઉપર પ્રેમ નહિ કરનાર મનુષ્ય મારી અત્યંત અગ્રીનિનો પાત્ર થશે, તો આવા આવા ઉપાયો કરવા છતાં પણ શું પુરુષો હાલ પોતાની સ્ત્રીઓઉપર જેટલો પ્રેમ દર્શાવે છે, તેના કરતાં એક રતીભાર પણ વધારે પ્રેમ દર્શાવશે ?

પતિએ સ્ત્રીના ઉપર અથવા સ્ત્રીએ પતિના ઉપર પ્રેમ કરવાની લક્ષમીએ અમિના સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી છે માટે તેઓ એકબીજાના ઉપર પ્રેમ કરશે, એ સંભવતું નથી. પ્રેમ કરવાના કાયદા બાંધવાથી અને પ્રેમ ન કરનારને શિક્ષા કરવાની ધાત્તી આપવાથી એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યના ઉપર પ્રેમ કરી શકતું નથી. ધર્મશુરજીના ઉપદેશથી કે સાક્ષાત્ ઈશ્વરની આકાશવાણીથી અંતઃકરણમાં પ્રેમ પ્રકટી શકતો નથી. ભલેને પરમેશ્વરે આજ્ઞા કરી હોય કે સ્ત્રીએ કાણુ, કુબડા પતિને પરમેશ્વર ગણીને પૂજવો, અને તેના ઉપર પ્રેમ કરવો, અને પતિએ પોતાની કાણુ, કુબડી અને સીધણુજેવી સ્ત્રીને ગૌરીના અંવતાર ગણીને પૂજવી અને તેના ઉપર પ્રેમ કરવો તોપણ તે આજ્ઞા પરમેશ્વરના મુખમાં જ રહેવાની. કરોડોમાં કોઈક જ સ્ત્રી પોતાના કાણુકુબડા પતિમાં પ્રેમ ધરવા, અને કરોડોમાં કોઈક જ પતિ પોતાની કાણુ, કુબડી, સીધણુમાં ગૌરીશુદ્ધિ ધરવાને સમર્થ થવાનાં; અને જેને સાચા પ્રેમનો ઉમંગકો કહે છે તે તો આવા વિરલમાં પ્રકટે છે કે કેમ તે સદેહમસ્ત જ રહેવાનું. કારણ કે પ્રેમ આજ્ઞાથી કે ભયથી અંતઃકરણમાં કદી પણ ઉદ્ભવતો નથી.

તમારા ઉપર કોઈ પ્રેમ કરતું હોય તો ઈશ્વરે, કુદરતે, સમાજે કે આલુખાંલુના સં-જ્ઞોગ્યે તેને તેમ કરવાની ફરજ પાડી છે, માટે તે કરે છે, એમ માની બેસશો નહિ. તમારામાં પ્રેમ કરવાજેતું કંઈક હોવાને લીધે જ તેઓ તમારા ઉપર પ્રેમ કરે છે. પ્રેમ એ કંઈ એવી વસ્તુ નથી કે મનુષ્યના કે ઈશ્વરના જીવમી કાયદાને માયું નમાવે. દેવો કે મનુષ્યો મને કહે તેથી મારો તમારા ઉપર કદી પણ પ્રેમ થવાનો નહિ. તમારા ઉપર પ્રેમ ન કરવાથી મને કેદમાં નાંખવાની કે સદાકાળ નરકમાં નાંખવાની ધમકી આપવાથી પણ હું તમારા ઉપર પ્રેમ કરી શકવાનો નહિ. તમારામાં પ્રેમ કરવાયોગ્ય કંઈ મને દર્શાવવાથી જ મને તમારા ઉપર પ્રેમ કરવાનો ઉમંગકો થઈ આવવાનો.

બીજાઓના પ્રેમને જો તમે ઇચ્છતા હો તો તમારે તે પ્રેમ ઉપાર્જન કરવો જોઈએ, અને આવું ઉપાર્જન તમારા પોતાનામાં કંઈક આપ્યાવિના તમે કરી શકશો નહિ. તમારા ધરનાં માણસોસાથે જો તમે આડા, ચીડીયા, અને કંઠાસ કરનારા સ્વભાવવાળા રહેતા હો તો તમારી મરજ્જપ્રમાણે તેઓ તમારા ઉપર પ્રેમ ન કરે તો તેમાં તમારે બદલગાટ કરવાનું કશું જ કારણ કે હક નથી. તેઓ તમારા ઉપર પ્રેમ નથી કરતાં તેમાં તેઓનો જરા પણ દોષ નથી. તમે સાંકડા મનવાળા, સ્વાર્થી અને અન્યા સ્વભાવવાળા હો તો તમારા પાડોશીઓ તમારા ઉપર તમારી ધારણાપ્રમાણે પ્રેમ ન કરે, તેમાં તમારે બદલગાટ કરવાનો કશો જ હક નથી. જેના તેના આગળ તમે નિયમ તમારું દુઃખ ગા ગા કરતા હો, અને જેની તેની દયાની લાગણી દબાવવા કરતા હો તો તમારા ઉપર મનુષ્યો બહુ પ્રેમ ન કરે, એ દેખીતું જ છે. બીજા તમારા ઉપર સાચો પ્રેમ કરે, એવું જો તમે ઇચ્છતા હો તો તમારે બીજાઓની દયાને મેળવવાની દબાવને અંતઃકરણમાંથી કદી નાંખવી જોઈએ.

બીજાઓના આગળ આપણું દુઃખો ગાવાની, અને તેમનાં દયાનાં વચનો સાંભળવાની આપણાંમાંના ધણીને અત્યંત પ્રવળ રૂઝિ ટોપ છે. આપણું દુઃખોની કથા સાંભળીને બીજા ત્યાંદે આપણી દયા ખાપ છે, અને આપણી દયા ખાનારાં વચનોવડે આપણા ઉપરનો પોતાનો રનેદ આપણને દર્શાવે છે ત્યાંદે આપણને ઘણું સારું લાગે છે. ખરું છે કે આપણા ઉપર ત્યાંદે દુઃખ ગાવી પડે છે ત્યાંદે આપણા ઉપર પ્રેમ રાખનારાઓનો પ્રેમ અંતરમાંથી

ઉપર તરી આવે છે, અને તેથી વખતે આપણાઉપર ક્રોધ પ્રેમ કરે તે આપણને ધણું ગમે છે તોપણ દુઃખને લીધે જ બીજા આપણાઉપર પ્રેમ કરે છે, એવો ખોટો નિશ્ચય ખાંધી બેસશો નહિ. આપણાઉપર પ્રેમ રાખનારાઓ આપણાઉપર આવેલા વિપત્તિના પ્રસંગમાં આપણાઉપર પ્રેમ દર્શાવે છે, તેનું કારણ વિપત્તિનો પ્રસંગ નથી, અને તેથી તેમનાં આગળ આપણા દુઃખના રાજ્યા મહાવીર મહાવીરને ગાવાનું કશું જ પ્રયોજન નથી. નિમ્ન એમ કહ્યો કરવાથી તો આપણા સંબંધીઓનો આપણાઉપરનો પ્રેમ આપણે ખોધ બેસીએ છીએ. દુઃખમાં આપણી દુર્બળતાને જોઇને લોકો આપણા ઉપર પ્રેમ કરતા નથી, પણ તેને ન ગણકારવાના આપણા સામર્થ્યને જોઇને પ્રેમ કરે છે.

વળી બીજાઓનાં કામ કરવાથી તેઓનો પ્રેમ આપણે આપણાઉપર પ્રકટાવી શકીએ છીએ, એમ પણ કંઈ નથી. 'મેં' અમુકનાં આટલાં આટલાં કામ કર્યાં, અમુક અણિની વખતે તેને આવી ભારે મદદ કરી, અને તેમ છતાં આજે તે મારા સામી નજરસરખી પણ માંડતો નથી' એવો બડમડાટ કરતા અનેક મનુષ્યોને આપણે વારંવાર સાંભળી છીએ. કામ કરવાથી પ્રેમ ખરીદી શકાય છે, એમ તેઓ માનતા હોય છે, પણ પ્રેમ આવી રીતે ખરીદી શકાતો નથી. છીંકતાં છીંકું પડે એવો ચીડીઓ અને ભારે અકડાટથી ભરેલો મનુષ્ય પાંચ, પચાસ કે હજાર રૂપિયા પોતાના સંબંધીઓને કે પાડોશીઓને આપે પણ તેટલાઉપરથી તેઓ તેના ઉપર સાચો પ્રેમ કદી પણ કરવાના નહિ બીજાઓનાં કામ કરવાથી તેમનો પ્રેમ તમે તમારા ઉપર ઉપજાવી નહિ જ શકવાના. પ્રેમની આશાએ, ક્રોધ નિષ્કુર હૃદયનો મનુષ્ય ભણે સામાને ધનથી દાટી નાંખે, તોપણ તેના હૃદયમાં પ્રેમનો અંકુર ઉગાડવામાં તે નિષ્ફળ થવાનો. મહાપુરોહિત ઉપર જગત પ્રેમ કરે છે તેનું કારણ તેઓ જગતનું હિત કરે છે, એ નથી, પરંતુ તેઓ પોતે પ્રેમ કરવાજેવા ઉચ્ચ થયા હોય છે, એ છે.

મનુષ્યોના મનનું આકર્ષણ કરનાર અને વસ્તુતઃ પ્રેમ કરાવનાર એક જ વસ્તુ છે, અને તે હિંસા પ્રકારનું મનુષ્યત્વ છે. તમે શરીર ભણે સુદર હશે કે નહિ હો, પરંતુ બીજાઓથી નિરાશ બન્યા પછી આવે એવું જો તમારામાં મનુષ્યત્વ હશે તો તમારા ઉપર લોકો પ્રેમ કરવાના. તમે ભણે તોછડા હશે, તમારામાં ભણે ધણી ખામીઓ હશે, બ્યવહારદષ્ટિથી તમારામાં આકર્ષણ કરે એવું ભણે કશું નહિ હોય, તોપણ જો તમે નિરંતર આગળ વધનાર પુરુષ હશે, તમારી પોતાની ઉન્નતિ કરવા જો તમે નિરંતર પ્રયત્નશીલ હશે તો થોડા મનુષ્યો તમારા ઉપર પ્રેમ કરતા હશે, એટલું જ નહિ, પણ સમય જતાં પ્રત્યેક મનુષ્ય તમારા ઉપર પ્રેમ કરશે.

લોકો વધારે નિરાશ જીવનના, વધારે પૂર્ણતાવાળા જીવનના ભુખ્યા છે; અને જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ વધારે નિરાશ અને વધારે પૂર્ણતાવાળું જીવન બોલાવે છે, અને જે નિરંતર આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કર્યા જ કરે છે, તેના તરફ તેઓ હંમેશાં આકર્ષાય છે. હું આગળ વધું છું, એવું જો મનુષ્ય બીજાઓને ભાન કરાવે છે, તે મનુષ્ય પોતાની સત્તામર્યાદામાં આવતા સર્વનું પોતાના પ્રતિ આકર્ષણ કરે છે, કારણ કે સધળા મનુષ્યોના અંતઃકરણમાં આગળ વધવાની સ્વાભાવિક ઇચ્છા રહેલી હોય છે. આપણુ પ્રત્યેકમાં આગળ વધવાની અને આપણું જીવન વિશેષ પૂર્ણ કરવાની ઇચ્છા રહેલી હોય છે, અને તેથી જ જો મનુષ્યોનું જીવન આપણે વધારે નિરાશ જોઈએ છીએ, તેમના ઉપર આપણાથી પ્રેમ કર્યા વિના રહેવાનું નથી.

સ્મરણમાં રાખો કે જો કોઈ પણ મનુષ્ય તમારા ઉપર પ્રેમ કરશે તો તે તમારામાં રહેલા ઉત્તમ ગુણોને અથવા લક્ષણોને લીધે કરશે, દોષોને અથવા ખામીઓને લીધે નહિ જ. તમારા દોષોને અથવા દુર્બળતાને લીધે તમારી દયા ખાનારા તમને મળશે, પણ પ્રેમ કરનારા તો નહિ જ. પ્રેમ તો તમારા ગુણોને લીધે જ, દોષોને જિતવાના તમારા સામર્થ્યને લીધે જ કોઈ પણ તમારા ઉપર કરવાનું. દુઃખનાં રોદણાં રડીને અથવા નિસાસા મૂકીને સાચો પ્રેમ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવાની ભૂલ કદી કરશો નહિ; પ્રેમ એ રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. કાંઈને બક્ષિસો અથવા ભેટો આપીને, અથવા તેની સેવા કે કામ કરીને સાચો પ્રેમ ખરીદ કરવાનો ભૂલભરેલો પથ નહીં કરશો નહિ; પ્રેમ બક્ષિસોના અથવા સેવાના બદલામાં મળતો નથી; પણ બક્ષિસ અને સેવાની પાછળ જો ઉત્તમ ચારિત્ર્ય રહેલું હોય છે, તો તેને જોવાથી જ મળે છે.

મનની ઉચ્ચતા અથવા અતઃકરણનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરનાર પુરુષ સર્વતા પ્રેમને સર્વદા સંપાદન કરે છે. પ્રેમને પ્રાપ્ત કરવાની પણ એક વિદ્યા છે, અને તે વિદ્યાનું મધ્ય સૂત્ર એ છે કે પોતાનો બનતો મુખારો નિત્ય ધ્યાન કરવો. તમારું સંસારમુખ બીજાઓના પ્રેમઉપર મોટે ભાગે અવગળીને રહેલું હોવાથી આ વિષયઉપર તમારે અત્યંત ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. પ્રેમ કાર્ય છે, અને સમ્મતીય કારણો સર્વદા સમ્મતીય કાર્યોને ઉત્પન્ન કરે છે. બીજાઓના પ્રેમને અવશ્ય આર્થે એવાં કારણોને તમારા અંતરમાં કેળવવાથી તેમના પ્રેમને તમે પ્રાપ્ત કરી શકશો. ત્યારે આ તમને સિદ્ધ થશે ત્યારે મુખની કુચી તમને હસ્તગત થશે.

(અપૂર્ણ)

પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સો વર્ષનું આયુષ્ મોગવવાનો ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ પૃષ્ઠ)

રાંધિયા જોરાકની સામે જે એક પ્રયત્ન દલીલ આપવામાં આવે છે, તે એ છે કે જોરાકને રાંધ્યા પછી તેમાં જે રાખ રહે છે, તે ઝેર છે. જોરાકમાં જે રેસાજોવા ભાગ હોય છે, તેની જોરાકને રાંધવાથી રાખ થઈ જાય છે. આ રાખ લોટીમાં વિપતરિક પ્રવેશીને સરીના બધા ભાગમાં ફરી વળે છે, અને સરીરને ઝેરવાળું તથા દુર્બળ કરી મૂકે છે. જોરાકમાં જે રેસા હોય છે, તેનું લોટી થઈને સરીર પોતાલ એવો કુદરતનો હેતુ નથી. જોરાકમાં રેસાને ઉત્પન્ન કરવાનો કુદરતનો હેતુ એટલો જ છે કે અન્નનિષિકામાંથી પસાર થતી વંખતે તેઓ સઘળા મળને વાળી સુડીને પોતાની સાથે ઘસડી જાય, અને દંતમાં તેને બહાર કાઢી નાંખે.

જોરાકમાં કેટલો ફેરફાર થયો છે, તેનું માપ જે પ્રમાણમાં તેને મુઝાઉપર તાપ આપવામાં આવ્યો હોય છે, તે ઉપરથી નીકળે છે. કેટલીક વનવનો વનરખનિનો જોરાક ૧૪૫ ફેરન્ટીટ ડિગ્રીના તાપ લાગતાં આદારતરિક નકામો થઈ જાય છે. પાણીને ખગખગતી રિયાનિમાં આણવાને ૨૧૨ ડિગ્રીના તાપની જરૂર હોય છે. આથી ૧૪૫ થી તે ૨૧૨ ડિગ્રીના તાપમાં રંધાના સઘળા જોરાકનાં પોષક તત્ત્વોનો ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક નાશ થતો જાય

છે. જો દેવતાઉપર વસ્તુને શેકવામાં આવે છે તો કદાચ તેને ૩૦૦ અથવા ૪૦૦ ડીગ્રીના તાપે પશુ લાગી જાય છે, અને આવા તાપથી તેનાં પોષક તત્વોનો કેવળ નાશ થઈ જાય છે. આથી સ્પષ્ટ થશે કે જેમ જેમ તાપનું પ્રમાણ વધારે તેમ તેમ ખોરાક વધારે નિઃસત્ત્વ થતો જાય છે, અને તેમ તેમ શરીરમાં ધાતુઓને ઉત્પન્ન કરવામાં તે વધારે નુકસાનો થતો જાય છે.

તાપ લગાડ્યા વિનાનાં અથવા સંધ્યાવિનાનાં ફળ, મીઠા (Nuts, બદામ, કાલુ વગેરે), શાક, અને દાણામાં શરીરનું સર્વોત્કૃષ્ટ પોષણ કરવા માટે જેટલાં તત્વોની જરૂર છે, તે સઘળાં તત્વો રહેલાં છે. તેઓ સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરનાર આહારના પદાર્થો છે. તેઓ કેવળ, શુદ્ધ હોય છે. આથી માંસ ખાનારાઓએ તેમ જ સંધિયાં અનાજ વગેરે ખાનારાઓએ તેમના ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

આરોગ્યનો માર્ગ ધણો સહેલો છે. આ લેખમાં દર્શાવેલા નિયમે વર્તનાર કેઈ પણ મનુષ્ય કુદરતના નિયમાનુસાર વર્તન કરનારો જ થાય છે. શું ખાવું અથવા શું પીવું, તેની નકામી ચિંતામાં પડવાની કોઈને દરી જરૂર નથી. માંસથી તથા સંધિયાં નિઃસત્ત્વ આહારને ખાવાથી લગભગ બધા રોગો થાય છે, તોપણ ઉપરનું વચન સત્ય છે.

જો કે મનુષ્યોના મોટા ભાગને ખાનપાનની ખોટી ટેવને લીધે રોગ થાય છે, તોપણ સંધિયાં ખોરાક ખાવાનું એકદમ છોડી દેવાની અને ફળ અને મીઠાના કુદરતી તથા સત્ત્વયુક્ત ખોરાકને એકદમ ખાવાનું શરૂ કરવાની આ લેખમાં ભલામણ કરવામાં આવતી નથી.

આઝા માર્ગમાંથી સીધા માર્ગમાં મનુષ્યે કુદરતી રીતે આવવું જોઈએ. પહેલી ખોટી ટેવ એકદમ છોડીને ખરી ટેવ એકદમ પાડવા જતાં પ્રસંગે રોગ થવાના સંભવ આવે છે, પરંતુ કુદરતી રીતે ખોટી ટેવ છોડતાં અને ખરી ટેવ પાડતાં તેવું કશું જ થતું નથી.

ધીરે ધીરે, ઉતાવળ કર્યા વિના, પાછા કુદરતના માર્ગમાં આવો.

જમતી વખતે ફળને તથા મીઠાને હાથેમાં યાજીમાં મોં આગળ રાખવાં. માંસ-ખાનારે માંસનો સમૂળ ત્યાગ કરવો, અને તેને બદલે જૂદી જૂદી જાતની મીઠાનો ઉપયોગ કરવો. બદામ, પીસ્ટાં, અખોડ, ચરોળી, ટોપર, મગફળીના દાણા, કાલુ, વગેરે મીઠા ગણાય છે.

સંધિયાં વનસ્પતિનો આહાર કરનારે ભાત કે દાળ કે એવો કોઈ એક આહારનો પદાર્થ સમૂળ છોડી દેવો, અને રોટલી, ફળ તથા મીઠા ખાવાં.

ખટાકા, ભીંડા, વેંગણ કે એવું કોઈ સંધિયાં શાક ખાવાની ઇચ્છા થાય તો ભલે તે ખાવું. બીજા કોઈ સંધિયાં પદાર્થની રચિ હોય તો તે પશુ ખાવો.

વિધિપૂર્વક ખાઓ.

ખટાકા, કે ભીંડા કે એવો કોઈ સંધિયાં ખોરાક જેટલો ખાવો હોય તેટલો પ્રથમ ખાઓ; તેને ખાઈ રહેતા સુધી બીજા દર્યાને અડશે નહિ. બીજા પદાર્થ ખાવા માંડ્યા પછી ખટાકાને હાથ અડાડશે નહિ. નાના નાના કાળીયા લેઈને પ્રત્યેક ત્રાસ ધીરે ધીરે અને સંપૂર્ણ ચાવજો. ઝીણા ઝીણા કચડા કરો, પાણીજીવું પાનળ થાય ત્યાં સુધી ચાવો, અને આહારના રસના સ્વાદનો અનુભવ કરો. આયુ ન આયુ કરીને ગળી જવાની શક્તિને જરા પણ ઉત્તેજન આપશો નહિ. ધીરેધીરે એની મેળે અન્નને પાણીરૂપ થઈને નીચે ઉતરવા દેજો.

એક પદાર્થની રચિ સમી જાય એટલે પછી બીજા કયા પદાર્થની રચિ થાય છે, તે જોજો, અને પછી તેને પણ ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ખાજો.

રચિ તૂમ થાય, એટલે તરત અટકજો.

પાણું કુદરતના નિયમને અનુકૂળ વર્તન કરવાનો આ સહેલો પરંતુ ખાત્રીસાચક માર્ગ છે. ઉપર લખેલા વિધિપ્રમાણે જે નિયમ વર્તવામાં આવશે તે વધારે સાદા અને વધારે કુદરતી ખોરાકની દ્રવ્ય દિવસે દિવસે શુદ્ધિને પામતી જશે.

સમય જતાં, તમને ઝળ, મીઠા, અને કઠાય થોડાં શાકભિના બીજું કશું જ ખાવું નહિ ગમે.

વિવિધ આહારના પદાર્થોમાં કેટલું પોષક તત્ત્વ રજુ છે, તે નીચેના ચિત્રથી સમજાશે. ચિત્રમાં જે કાળો ભાગ છે, તે તેમાં રહેલા પોષક તત્ત્વને દર્શાવે છે.

આ ચિત્ર અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ ડૉક્ટર લૅટ્સન (W. R. C. Latson M. D.) ના ' The food value of meat ' (માંસ આહારતરિકા કેટલા મુલ્યવાળું છે) એ નામના ગ્રંથમાંથી ઉતારી લેવામાં આવ્યું છે. ગમે તે મનુષ્યને તે જેવાથી ખાતરી થશે કે માંસમાં કેટલી, ફળ તથા મીઠાકરતાં આજાં પોષક તત્ત્વો રહેલાં છે.

૧. બદામ, પીસ્ટાં, ચારોળી, કાલુ વગેરે મીઠા (nuts) ૨. શુક્ર કાઠી લીધાવિનાના ઘઉંની કેટલી. ૩. ગાયનું માંસ. ૪. માંછલી. ૫. કેળાં. ૬. દુધ. ૭. પનીર. (cheese) ૮. શુક્ર કાઠી લીધેલા ઘઉંની કેટલી. ૯. ઇંડાં. ૧૦. ખજૂર. ૧૧. બટાકા. ૧૨. હરિતક; ' લેટ્યુસ ' (lettuce) નામની એક જાતની લાજી.

પૃષ્ઠની ત્રણ ગરવીમાં ગરવીર પ્રજાના સહથી બજવાનું મનુષ્યે માંસનો આહાર કરના નથી.

વિચારરત્નરાશિ.

વ્યવહારમાં કે પરમાર્થમાં ઉત્તિ પ્રાપ્ત કરવાને માટે એકાગ્રતા, એ એક સંઘી અગત્યનું સાધન છે; અને ઉભયમાં મનુષ્યોની આગળ વૃદ્ધિ ન થવામાં, બીજા કોઈ કારણના કરતાં, એકાગ્રતાની ખામી એ જ એક પ્રમુખ કારણ છે, એમ કહેવામાં કશો જ સંકાય થતો નથી. આ સાથે વળી એમ પણ નિઃસંકપણે કહી શકાય એમ છે કે વ્યવહારમાં તથા પરમાર્થમાં મનુષ્યો જે કંઈ સિદ્ધ કરી શકે છે, તેના કરતાં સેંકડે દશગણું અથવા ત્રણસેંકગણું, જે તેઓ એકાગ્રતાને કેળવવાઉપર ખાસ ધ્યાન આપે તો સિદ્ધ કરી શકે.

* * * *

એકાગ્રતાના સંબંધમાં વિવિધ લેખકોએ વિવિધ લેખો લખ્યા છે, પરંતુ તે સર્વથી વસ્તુતઃ થોડા જ લાભ થયો છે; કારણ કે તે સર્વ લેખો મનને એકાગ્ર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ જે કારણ એકાગ્રતાને ઉત્પન્ન કરે છે, તે કારણને કેવી રીતે પ્રકટાવવું, તે તેઓ શીખવતા નથી. મનની એકાગ્રતા અથવા એકાગ્રતાવાળી માનસિક સ્થિતિ એ એક કાર્ય છે, અને અનન્યાસક્ત (એક જ વસ્તુમાં પ્રેમપૂર્વક એકાગ્રતા) ચિત્તને તે ઉત્પન્ન થાય છે, આથી ચિત્તને અર્થાત્ ધ્યાનને (Attention) કાંઈ એક વસ્તુમાં સંપૂર્ણ પ્રકારે ભેદી રાખવા માટે કંઈ પણ ક્યો વિના, એકાગ્રતા કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી માત્ર એટલો જ પરિણામ આવે છે કે આપણે આપણા સંકલ્પબળથી આપણી વૃત્તિઓને બળાત્કારથી આપણા સ્વાધીનમાં રાખી શકીએ છીએ. જે કે આ રીતે ક્ષણિક અને નહિજેવી એકાગ્રતા સિદ્ધ થાય છે તોપણ તેથી મનને પોતાને તો હાનિ જ થાય છે. જ્યારે સંકલ્પશક્તિ મનઉપર પોતાનું બળ વાપરે છે ત્યારે સમાન્ય રીતે મનનું તેમ જ તેની જૂદી જૂદી શક્તિઓનું બળ તથા તેજસ્વીપણું ઘટે છે.

* * * *

આપણા શરીરના કોઈ પણ ભાગઉપર આપણે બળાત્કાર વાપરવો ન જોઈએ, પરંતુ જે વસ્તુની આપણને ઈચ્છા હોય તેના આવશ્યક કારણની નિયમિત પ્રકારે ઉત્પત્તિ કરીને તે વસ્તુ આપણે સંપાદન કરવી જોઈએ. એકાગ્રતા કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ કારણને ઉત્પન્ન કર્યાવિના બળાત્કારથી કાર્યને ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરવાનું છે, અને તેથી તેમ કરવાથી લાભ ન થતાં ઘણી હાનિ થાય છે.

* * * *

એકાગ્રતા કરવાની જે વિવિધ પ્રયત્ન રીતિઓ છે, તે સર્વ, કોઈ પણ વાતમાં મન ધ્યાન દહન નેકાગ્ર, તેટલા માટે જે જોઈએ, તે કરવાનું ન સૂચવતાં માત્ર મનને ધ્યાનપૂર્વક નેકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરવાનું જ સૂચવે છે. આવી રીતિનો પ્રયોગ કરનારાઓને આચારમાં મૂકી શકાય એવા માનસ શાસ્ત્રનું અથવા અધ્યાત્મશાસ્ત્રનું જ્ઞાન હોવું નથી, અને તેથી તેઓ ભણતા હોતા નથી કે બળથી કોઈ વિષયમાં મનને ભેદી રાખવાથી શૂન્યમનસ્કતા (absence-mindedness, ક્યા વિષયમાં મનને ભેદી રાખ્યું છે તેનું અભાન) અને એકાગ્રતાનો કેવળ અભાવ ઉત્પન્ન થાય છે.

* * * *

ત્યારે ત્યારે કોઈ પદાર્થ ઉપર તમે તમારું ધ્યાન એટલું રાખો છો (કોઈ વિષય ઉપર ધ્યાનને જોડેલું તમે રાખી શકવાના નહિ) ત્યારે ત્યારે તમારું મન ગમે તેવા માત્ર વિનાના વિચારોમાં ચઢી જાય છે, વિચારની સ્પષ્ટ ક્ષેત્રી બધે પડી જાય છે, અને ઉપયોગી કાર્યો ઉપરથી વિચારના અંકુશ ખરી જાય છે. કોઈ નિર્ણય કરેલા વિષય ઉપર તમારા મનને ક્યાં મુકી ભેટી રાખવાનું તમારામાં સામર્થ્ય છે, તેની અજમાયશ કદી પણ કરતા ના; તેમ જ જે વિષયોમાં તમને જરા પણ રસ ન હોય તે સંબંધી વિચાર કરવાની તમારા મનને કદી પણ ફરજ પાડના ના. આ વિષયો ઉપર ધ્યાન આપવાથી તમને લાભ થાય એમ હોય તો તેમાં સ્વાભાવિક અને પ્રયત્ન રસને પ્રથમ પ્રકટાવો; અને આવો રસ એક ધણી સાદી ક્રિયાના અભ્યાસવડે તમે તમારામાં પ્રકટાવી શકશો.

* * * *

સર્વોત્તમ પરિણામ પ્રકટાવવાને માટે જે કામ આપણે કરના હોઈએ તે કામ આપણે અનન્યાસક્ત ચિત્તવડે (undivided attention) કરવું જોઈએ, અર્થાત્ બીજા દશામાં ધ્યાન ન જાય, એવી રીતે કરવું જોઈએ. પણ આપણા કામમાં આપણું આવું ધ્યાન એની મેળે લાગવું જોઈએ. બીજી આપણા ધ્યાનને આપણા કામમાં જોડવાનો જે આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ તો આપણે આપણા મનને ડહોળી નાંખીએ છીએ, અને તેમ થતાં આપણે સર્વ પ્રકારની ભૂલો કરીએ છીએ. કોઈ પણ વિષયમાં અથવા વસ્તુમાં સ્વાભાવિક રીતે સરળપણે અને ઉત્સાહપૂર્વક સંપૂર્ણ રીતે આપણું ધ્યાન આપણું મન લગાડે, એટલા માટે તે વિષયમાં અથવા વસ્તુમાં પ્રયત્ન રસને આપણે પ્રકટાવવો જોઈએ. કારણ કે કોઈ વિષયમાં ત્યારે આપણે સંપૂર્ણ રસને ધરના થઈએ છીએ ત્યારે અનન્યાસક્ત ચિત્તવડે ધ્યાન આપવાનો પ્રયત્ન કર્યા વિના સ્વભાવથી જ આપણું ધ્યાન તે વિષયમાં સર્વોંશે જોડાઈ જાય છે. જ્યન: પ્રકટનાર ધ્યાન આવું હોય છે, અને આવું જ ધ્યાન એકાગ્રતાને પ્રકટાવે છે.

* * * *

કેટલાક મનુષ્યો એવું કહેના સંભળવામાં આવે છે કે અમારી મનને એકાગ્ર કરવાની શક્તિ ઉત્તમ પ્રકારની છે, પણ તેઓ જે કહે છે તેવો તેમનાં વચનનો અર્થ નથી, તેમજે એમ કહેવું જોઈએ કે જે કંઈ કામ કરવાનું અમને પ્રાપ્ત થાય છે તેમાં સંપૂર્ણ રસપૂર્વક જોડાવાની અમારામાં શક્તિ છે; કારણ કે એકાગ્રતાની કુચી એ છે. કોઈ પણ વિષયમાં પ્રયત્ન રસ ચિત્તને તે વિષયમાં સર્વોંશે જોડે છે; અને ચિત્ત ત્યારે આ પ્રકારે જોડાય છે, ત્યારે એકાગ્રતા પ્રકટે છે.

* * * *

ત્યારે મનની એકાગ્રતાવાળી ક્ષિતિ હોય છે ત્યારે મનનાં સમગ્ર સામર્થ્યો એક જ વિષય અથવા વસ્તુ ઉપર એકાગ્ર થાય છે, અને તે સમયે હાથમાં લીધેલા એક જ કામ ઉપર મન પોતાનું સમગ્ર બળ વાપરે છે. હાથમાં લીધેલા ગમે તે કામને સિદ્ધ કરવા હજાર પુરાતન, 'હાલ મારે આ એક જ કામ કરવાનું છે' એ જ વર્તનમૂલ હોવું જોઈએ; અને આ સ્વૃચ્છી તે કદી જતાસરખો પણ ચલકતો નથી તો કોઈ પણ કામની સિદ્ધિ કરવામાં તે કદી પણ નિષ્ફળ જતો નથી પણ પૂરે કયા પ્રમાણે સંકેતનું બળ વાપરીને કોઈ પણ એક કામમાં

મનનાં સામર્થ્યોને જોડવાં ન જોઈએ; રસથી પ્રકટેલા ધ્યાનવડે આ એકાગ્રતા ઉત્પન્ન થવી જોઈએ.

* * * *

હાથમાં લીધેલા એક જ કામમાં સંપૂર્ણ રસવાળા થવું, એ એકાગ્રતાની કુચી છે; અને હાથમાં લીધેલા કામમાં અત્યંત રસ ઉત્પન્ન કરે, એવો અંશ ક્યો છે, તે શોધી કાઢવાથી આ રસવૃત્તિ જાગૃત્ કરી શકાય છે. એવો આ જગતમાં એક પણ વિષય અથવા વસ્તુ નથી કે જે અમુક દૃષ્ટિબિંદુથી જોતાં આપણને રસવાળો ન લાગે. આથી તે વિષયમાં રહેલા રસવાળા ભાગે શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરો; અને તે શોધવા માંડતાં, પ્રયત્ન કર્યા વિના જ તમને તે વિષયમાં સંપૂર્ણ રસ પ્રકટશે. આમ આ અત્યંત સરળમાં સરળ ઉપાયથી આપણું ચિત્ત આપણે હાથમાં લીધેલા વિષયમાં અનન્યાસક્ત થાય છે, અને જરા પણ વિશેષ પ્રયત્ન કર્યા વિના, આપણું સઘળું માનસ બળ જે એક કામ કરવાનો આપણે પ્રયત્ન કરતા હોઈએ છીએ તેમાં એકાગ્ર થાય છે.

* * * *

વ્યવહારમાં તથા પરમાર્થમાં આપણો સર્વોત્તમ ઉદ્દેશ કરવા માટે બીજું જે કરવાની આપણે અગત્ય છે તે એ કે વસ્તુઓની આપણે એવા પ્રકારની વ્યવસ્થા કરવી કે તેઓ સર્વ આપણું હિત જ કરવાને માટે એકત્ર થઈને પ્રવૃત્તિ કરે. કશાને પણ આપણા વિરુદ્ધ આપણે પ્રવૃત્તિ કરવા દેવી ન જોઈએ, પરંતુ સઘળી વસ્તુઓને આપણા અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવાને પ્રેરવી જોઈએ; અને સઘળી વસ્તુઓ આપણી સેવા કરવાને સર્વદા તત્પર છે, તેથી આપણા અનુકૂળ, સઘળી વસ્તુઓની એકત્ર પ્રવૃત્તિ કરાવવી સંભવિત છે. તત્ત્વના પુરુષોત્તરકૃતી એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે જે મનુષ્ય કેવળ શુભને જ ઇચ્છે છે, તેનું હિત કરવાની જ સઘળી વસ્તુઓ એકત્ર થઈને પ્રવૃત્તિ કરે છે; અને શુભની તેની ઈચ્છા બળવાન, દૃઢ, કશાથી પણ ન ડગે એવી, અને ખરા અંતઃકરણની હોવી જોઈએ, એટલા શબ્દો ને આપણે ઉપરના કથનમાં ઉમેરીએ તો તે કથન કેવળ સત્ય છે.

* * * *

કેવળ શુભને જ ઇચ્છનારા ધણા મનુષ્યો મળી આવે છે, પરંતુ તેમની ઇચ્છા એટલી દુર્બળ, એટલી નિર્વિર્ય અને એટલી અસ્થિર હોય છે કે તે વસ્તુઓના તથા આત્મજાતુના સંજોગોના ઉપર કશી જ સત્તા ચલાવી શકતી નથી.

પરંતુ ત્યારે કોઈ મનુષ્ય કેવળ શુભને જ ઇચ્છે છે, અને તે ઇચ્છામાં પોતાનું સમગ્ર જીવન નાંખે છે ત્યારે તેના જીવનની સાથે સંબંધને ધરાવતી પ્રત્યેક વસ્તુ સ્વભાવથી જ તેને અનુસરે છે, અને શુભને ઉત્પન્ન કરવાના તેના પ્રયત્નને સર્વ રીતે મદદ કરે છે. ત્યારે એક જ દિશામાં સમગ્ર જીવનને વાળવામાં આવે છે ત્યારે તે જીવનના સંબંધની સઘળી વસ્તુઓ તે દિશામાં ગતિ કરવા માટે છે; અને જેને માટે આખું જીવન પ્રવૃત્ત થાય છે, તેને માટે જીવનનો પ્રત્યેક ભાગ પણ પ્રવૃત્ત થાય છે. આ સમગ્રનું સહેલું છે; તેથી જે મનુષ્ય કેવળ શુભની જ ઇચ્છા કરે છે, અને તેની સિદ્ધિમાં પોતાનું સમગ્ર જીવન અર્પે છે, તેનું શુભ કરવા સમગ્ર વસ્તુઓ એકત્ર થઈને પ્રવૃત્ત થાય છે, એ કથનમાં નિઘૂઠ વિષયજેતું કંઈ જ નથી. પણ આપણને વધારે લાભકારક વાતો તો એ છે કે આ

કથનને આચારમાં મૂકતાં આપણને તેના તરત લાભ જણાવા માટે છે.

* * * *

ત્યારે ત્યારે મન સામાન્ય જાય સ્થિતિજ્ઞાની મર્્યાદાનું અતિક્રમણ કરે છે, ત્યારે ત્યારે તેને એ વાનાં સ્પષ્ટ થાય છે કે આપણી બીતર અને આપણી આજુબાજુ સર્વત્ર કાઈ વધારે ઉત્કૃષ્ટ સત્તા અથવા સામર્થ્ય છે, અને જો આપણી ઈચ્છા થાય તો આ સામર્થ્યનો આપણે ઉપયોગ કરી રાષ્ટ્રએ એમ છે.

આ સામર્થ્યમાંથી કેટલું આપણે આપણા ઉપયોગમાં લેઈ રાષ્ટ્રએ એમ છે, તેના આધાર તે સામર્થ્યની સાથે જેટલો નિકટનો સંબંધ આપણે ખાંધીએ, અને તેના અસ્તિત્વનું જેટલું પૂરુંપૂરું જાણ કરીએ તેના ઉપર છે.

* * * *

પોતાપણનો સામાન્ય રીતે વ્યવહારમાં જેટલો અર્થ થાય છે, તે અર્થપ્રમાણે જ મનુષ્ય પોતાના ઉપર આધાર રાખે છે, તે મનુષ્ય પોતાના સામર્થ્યનો ધણો જ થોડો અંશ ઉપયોગમાં લે છે, અને તેથી જેટલું સિદ્ધ તેણે કર્યું જોઈએ તેટલું તે કરતો નથી. પોતાનામાં રહેલા ઉચ્ચતર સામર્થ્યની ઉપેક્ષા કરવાથી મર્્યાદાવાળા જાણ સરીકતા વ્યાપારો જેટલાં સામર્થ્યો ઉત્પન્ન કરવાને શક્તિમાન છે, તેટલાં જ સામર્થ્યનો તે માત્ર ઉપયોગ કરી શકે છે; અને આ કારણથી જેમાં જેમાં તે પ્રવૃત્તિ કરે છે, તે સર્વમાં પોતાની મર્્યાદાવાળી શક્તિની હેઠમાં પોતાને સપડાઈ ગયેલાં તે જુએ છે. મદાન કાર્યો કરવાને બદલે, તુચ્છ કાર્યો કરતો તે ટાંડીયા ધસડતો ચાલે છે; અને તેના બીતર જુએ તો અત્યંત મોટાં સામર્થ્યો બહાર નીકળવાની વાટ જોતાં પડ્યાં હોય છે; અને તે સામર્થ્યો તે કેવાં ? તેને અસાધારણ પ્રતિભાસંપન્ન કરી મૂકે એવાં; તેને દુનિયામાં ધર્ષ ગયેલા અનેક મહાપુરુષોના જેવો મહાપુરુષ કરી મૂકે એવાં; તેને ઈશ્વરના જેવો સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન કરી મૂકે એવાં.

* * * *

આપણા બીતર એક ઉચ્ચતર સામર્થ્ય છે; અને આ ઉચ્ચતર સામર્થ્ય આપણા પ્રત્યેક કાર્યમાં આપણને મદદ કરી શકે એમ છે. ખડું કદીએ તો આપણા બીતર રહેલા આ વિશાળ મદાન સામર્થ્યની સાથે આપણે એવા તો નિકટના સંબંધમાં આવી શકીએ એમ છે કે તે સામર્થ્યના આપણે ઉમેરવાના સ્વામિ થઈએ છીએ. જો કે આ રંગમાં ત્યારે ત્યારે વિરોધ બળની આપણને જરૂર પડે છે ત્યારે ત્યારે જ અસ્થિ બળ આપણામાં આવેલું આપણને જાણાય છે, પરંતુ થોડો સમય વીતતાં આ ઉચ્ચતર બળના મૂળની રાખીપમાં રહેવાનો આપણને એવો તો અભ્યાસ પડી જાય છે કે ત્યારે ત્યારે આપણે તેના પ્રતિ દૃષ્ટિ નાંખીએ છીએ ત્યારે ત્યારે આપણે તે સામર્થ્યથી ભરાઈ જઈએ છીએ.

* * * *

ત્યારે ત્યારે જરૂર પડે ત્યારે આ ઉચ્ચતર સામર્થ્યની મદદ મેળવવાને માટે પ્રથમ તો આપણે તે સામર્થ્યમાં શ્રદ્ધા ધરવાની અભ્ય છે. શ્રદ્ધા આપણા મનને ઉચ્ચ મહારીને તે ઉચ્ચતર સામર્થ્યના ઉપર જીવનસર્વન દેખ જાય છે, અને આમ કરીને આ સામર્થ્યના અસ્તિત્વનું આપણને જાણ કરાય છે. બીજું જે કરવાની આપણે અભ્ય છે તે એ કે ત્યારે ત્યારે તે સામર્થ્યનું આપણને જાણ થાય ત્યારે ત્યારે તે સામર્થ્ય આ છે, એમ જાણવું, અને પછારે

ઉદ્દૃષ્ટ સામર્થ્ય તરીકેનો યશ તેને આપવો. આમકે રવાની અત્યંત અગત્ય છે, કારણ કે ભ્યારે ભ્યારે આપણે ઉચ્ચતરને ઉચ્ચતરરૂપે યોગ્યપીએ છીએ ત્યારે ત્યારે જે વસ્તુતઃ ઉચ્ચતર છે, તેની સાથે આપણે આપણા મનનો પૂર્ણપણે સંબંધ બાંધીએ છીએ. ત્રીજું જે કરવાની આપણે અગત્ય છે તે એ કે ભ્યારે ભ્યારે આ સામર્થ્યની આપણને ઇચ્છા થાય ત્યારે ત્યારે તે સામર્થ્યને પ્રકટવાની આશા રાખવી-વાટ જોવી. આશા રાખવાથી અથવા વાટ જોયા કરવાથી આપણી વૃત્તિ ઉચ્ચતર સામર્થ્યના પ્રદેશમાં પ્રવેશે છે, અને એ રીતે ઉચ્ચતર સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. પરિણામ એ આવે છે કે આપણે એવા સામર્થ્યથી પૂર્ણ થઈએ છીએ કે જેથી આપણામાં રહેલી પ્રત્યેક માનસિક શક્તિનું તેમ જ વિવિધ કામ કરવાની આપણી યોગ્યતાનું બધું અત્યંત આશ્ચર્યકારક રીતે વૃદ્ધિને પામે છે.

* * * *

કોઈ પણ મહત્વનું કામ કરવા માંડતાં પહેલાં આપણા બીતરરહેલા આ ઉચ્ચતર સામર્થ્યની સાથે આપણે એકતાવાળું થવું જોઈએ. તેને પ્રાપ્ત થવાની વાટ જોયા કરવી જોઈએ, તેના ઉપર આધાર રાખવો જોઈએ, અને પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી તેને પ્રહસ્ય કરવું જોઈએ. પરિણામપ્રતિ જો આપણે દાંષ નાંખશું તો આપણને ધણો જ શ્રેષ્ઠ જણાશે. આપણને જણાશે કે આ ઉચ્ચતર સામર્થ્યના વાતાવરણમાં કામ કરવાથી આપણે પૂર્વ કરતાં વધારે કામ કર્યું છે, અને વધારે સારું કામ કર્યું છે.

* * * *

જેઓને આ વાતમાં સંશય હોય તેમણે અજમાયશ કરી જોવી. તેઓને ખાતરી થશે અને એટલે તો લાલ થયેલા જણાશે કે પછીથી બીતરમાં રહેલા આ ચમત્કારિક સામર્થ્ય-માંથી પોતાનાથી બને તેટલું અધિકમાં અધિક સામર્થ્ય લીધા વિના તેઓ કોઈ કામ કરવાનો પ્રયત્ન કરી નહીં પશ્ય પ્રયત્ન નહિ કરે.

* * * *

વધારે ઉચ્ચ અને વધારે શુભ પ્રાપ્ત કરવામાં ભય એ એક મોટામાં મોટું વિઘ્ન છે. કારણ કે તે પોતે ધણાં દુઃખોને સાક્ષાત્ ઉત્પન્ન કરે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ મનમાં જેવા થવાનું સામર્થ્ય છે, તેવા થતાં પશ્ય તેને અટકાવે છે. સંસારમાં સર્વોત્તમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાના સંભવવાળા ધણા મનુષ્યોને ભયે તુચ્છ સામાન્ય મનુષ્યો રાખ્યા છે; અને હજારમાં એવા એક પશ્ય મનુષ્ય ભાગ્યે જ મળી આવશે કે જેની ઉત્તિમાં ભયે થોડો અથવા ધણો પ્રતિજ્ઞ નહિ ક્યો હોય. આથી ભયને જિતવો, એ ઉદ્દૃષ્ટ પ્રકારનું જીવન કરવા ઇચ્છનાર મનુષ્યનું એક મોટામાં મોટું કર્તવ્ય છે.

* * * *

ભયનું કારણ અનિશ્ચિતપણું અથવા સંશય છે. મારું હિત જ થવાનું, એવી જો આપણને સંપૂર્ણ ખાતરી હોય છે, તો આપણને કોઈ જાતનો કશો પણ ભય થતો નથી, પણ કાલ કોણ જાણે શું થશે, તે આપણે જાણતા હોતા નથી તેથી, અને પુષ્કળ પ્રતિકૂળ પ્રસંગો નિઃસંશય જ કરે છે, તેથી આપણા ઉપર પશ્ય તેવું કંઈક આવી પડે, એવા આપણને નિરંતર ભય રહે છે, પણ આવા સંશયનું અથવા અનિશ્ચિતપણાનું કારણ શું? આપણી

ધર્મપ્રમાણે જ જગત્માં સઘળું કેમ ન બને ? આપણે જગત્ની વસ્તુઓને અધીન છીએ અને તેમની સેવા કરવાને સ્વભાવ છીએ, કે જગત્ની વસ્તુઓ આપણે અધીન છે, અને આપણી સેવા કરવાને સ્વભાવ છે ?

વિગળને કેમ ઉત્પન્ન કરવો, એ બધારે આપણે જાણીએ છીએ, અને વિગળને ઉત્પન્ન કરવાને અખંડ પ્રયત્નશીલ થઈએ છીએ ત્યારે આપણને નિષ્ફળતાનો જરા પણ ભય રહેતો નથી. કારણ કે નિષ્ફળતાનો સંભવ જ નથી, એવું આપણે જાણીએ છીએ. દુઃખો અને પ્રતિઘ્નતાઓના સંબંધમાં પણ એમ જ છે. જ્યાં સુધી તમે કંઈ વધારે સારું ઉત્પન્ન કર્યા કરશો ત્યાં સુધી તેઓ નહિ આવે; અને તમારા જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણે વધારે સારું કરવાનું તમારામાં સામર્થ્ય છે.

જે આયુષી પ્રત્યેક ક્ષણ સત્ક્રમે ઉત્પન્ન કરનાર કૃતિમાં શુદ્ધિપૂર્વક યોગવામાં આવે છે, જેમાં મનુષ્યની સર્વ શક્તિઓનો સર્વદા સદુપયોગ જ થાય છે, જે આયુષ્ કોઈ ઉચ્ચ ઉદ્દેશ ને સિદ્ધ કરવામાં જ નિરંતર વ્યતીત કરવામાં આવે છે, અને જેમાં પોતાનાથી કરવામાં આવતાં શુભ કર્મોનાં શુભ ફળ પ્રાપ્ત થવાની અવશ્ય ખાતરી હોય છે, તે જ આયુષ વાસ્તવિક આયુષ્ છે.

પ્રત્યેક વાઙ્મુકને મહાપુરુષોનાં લક્ષણોયુક્ત જન્મવાનો હક છે.

જે કંઈ આપણે કરવું તે આપણાથી બને તેટલું સર્વોત્તમ પ્રકારનું જ કરવું જોઈએ; કોઈ પણ કામ આપણે બેદરકારીથી, અથવા આવડનવિના, અથવા દૈવને સોંપીને ન કરવું જોઈએ; અને માત્રાપે પ્રગ્નની ઉત્પત્તિ કરવામાં તો આ નિયમકેવર ખાસ કરીને ધ્યાન આપવાની જરૂર છે, કારણકે પ્રજ્ઞેત્વતિકર્મને લીધે જ આજે આપણું આ જગત્માં અસ્તિત્વ છે.

આ જગત્માં આપણો જન્મ થયો, એ વાત જો મદત્તવાળી છે, તો આપણો જન્મ થવાનો વિધિ પણ મદત્તવાળો હોવો જોઈએ. જો કાર્ય મદત્તવાળું છે તો કારણ પણ મદત્તવાળું હોવું જ જોઈએ; અને તેથી જો આપણી પ્રગ્નને આપણે કંઈ માલવાળી કરી હોય તો તેની ઉત્પત્તિના વિધિકેવર આપણે અત્યંત સમ્યક્ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

જે કંઈ આ જગત્માં થાય છે, તે અમુક નિયમોને આધારે થાય છે, પરંતુ જીવનના સઘળા નિયમો એવી રીતે રચાયેલા છે કે તેઓનું જે રીતે પાલન કરવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે તેઓ પરિણામને ઉત્પન્ન કરે છે. તેના તે જ નિયમોનો વધારે અને વધારે સારો ઉપયોગ કરવાના માર્ગો હોય છે; અને સક્રિય સારા માર્ગો સર્વદા સક્રિય સારા પરિણામો પ્રદાતે છે; અને પ્રજ્ઞેત્વતિના નિયમોમાં પણ તેમ જ છે.

આવા અસાધારણ મદત્તવાળા વિધિકેવર જેટલું ધ્યાન આપવું જોઈએ તેટલું ધ્યાન જે નિયમોએ તેના ઉપર આપ્યું છે તેમને સ્પષ્ટ થયું છે કે હાલ જે રીતે પ્રજ્ઞેત્વતિ કર-

ગ્રામાં આવે છે, તેના કરતાં અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે પ્રજેતપત્તિ કરી શકાય એમ છે, અને પ્રજેતપત્તિના અર્થ કોઈ પણ જીવના નવા જીવનની શરૂઆત કરવી, એટલો જ થતો હોવાથી આ નવા જીવનનો આરંભ જેમ અને તેમ સર્વોત્તમ શી રીતે થાય, તેનું જ્ઞાન માળાપે પ્રજેતપત્તિ કર્યા પૂર્વે પ્રાપ્ત કરવાની તેમની પ્રથમ અને મોટામાં મોટી દરજ્જા છે.

આપણા નસીબમાં હશે તેવું આળક થશે, એમ વિચારી ધણાં માળાપો આ વિષયથી કેવળ અજાન રહે છે. નસીબમાં હશે તો ઝીણી સારી રોટલી ચુલાઉપરથી ઉતરશે, એમ માની સારી રોટલી કરવાની કળા પ્રપ્તપૂર્વક ન શીખવામાં કોઈક જ વિવેકી સ્ત્રી પ્રમાદ ધરે છે, તેમ જ નસીબમાં હશે તો ધનનો વરસાદ ઘરમાં વરસશે, એમ માની ધનને આપનાર પોતાનો ધર્મ ઉત્તમ પ્રકારે શીખવામાં કોઈક જ વિવેકી પુરુષ પ્રમાદ સેવે છે, પરંતુ નસીબમાં હશે તો સારી પ્રજા થશે એમ માની સારી પ્રજાને ઉત્પન્ન કરવાની કળા શીખવામાં હમરો વિવેકી સ્ત્રીપુરુષો પણ પ્રમાદ ધરે છે. પરંતુ આમ ન થવું જોઈએ. આળકને સર્વોત્તમ કરવાનું કામ નસીબને સોંપી દેવું ન જોઈએ, પણ પ્રત્યેક માળાપે આળકને પોતાનાથી અને તેટલું સર્વોત્તમ ઉત્પન્ન કરવાને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આળકને માત્ર જન્મ આપવાનું જ કોઈ માળાપનું એકલું કામ નથી; એ તો કોઈ હલકામાં હલકા પશુને પણ આવડે છે; પરંતુ ઉત્તમ પ્રકારના ચુલુવાળા આળકને જગતમાં જન્મ આપવો, એ કામ માળાપનું છે; અને ન્યારે માળાપો પોતાના આ પ્રકારના કર્તવ્યને રૂઢી રીતે સમજતાં થશે; ત્યારે આજના જેવી મોટે ભાગે લુંગરવેડ પ્રજા જગતમાં ઉત્પન્ન નહિ થાય, પરંતુ પ્રત્યેક આળક જગતમાં મહાપુરુષનાં લક્ષણયુક્ત જ ઉત્પન્ન થશે.

મહાપુરુષનાં લક્ષણયુક્ત આળકને જગતમાં જન્મ આપવાને માટે ત્રણ મુખ્ય નિયમોનું માળાપે પોતાની શક્તિ તથા જ્ઞાનઅનુસાર ઉત્તમ પ્રકારે પાલન કરવાનું છે.

પ્રથમ નિયમ એ છે કે માળાપની શરીરની તથા મનની જે પ્રકારની સ્થિતિ હોય છે, તે આળકમાં ઉતરી આવે છે. આથી પોતાના આળકની શારીરિક તથા માનસિક સ્થિતિને સર્વોત્તમ કરવાને માટે માળાપે ગર્ભાધાનપૂર્વે પોતાના શરીરને તથા મનને પોતાનાથી જેટલું અને તેટલું સર્વોત્તમ કરવું જોઈએ.

માતા અને પિતા બંનેનાં શરીર પૂર્ણ આરોગ્ય અને એકરાગવાળાં હોવાં જોઈએ; શરીરમાં બળ અને વીર્ય પુષ્ટજ પ્રમાણમાં હોવાં જોઈએ; અને પ્રત્યેકના શરીરનાં ઉત્પાદક સામગ્રી ધણાં જ બળવાન અને ચેતન્યમય હોવાં જોઈએ, અને આટલું છતાં તેઓ પૂર્ણ અવિકળતાવાળી શાંત સ્થિતિમાં અને વશમાં હોવાં જોઈએ.

માતા અને પિતા ઉભયનાં મન પણ ઉત્તમ પ્રકારનાં હોવાં જોઈએ; તેઓ ક્રોધ, ચિંતા, સંતાપ, ભય અથવા અજ્ઞાનથી મુક્ત હોવાં જોઈએ; વિચાર ઉચ્ચ અને બળવાળા હોવા જોઈએ. અને મનની સઘળી વૃત્તિઓનો વેગ ઉચ્ચ વસ્તુઓપ્રતિ વહેતો હોવો જોઈએ. ન્યારે સ્ત્રી અને પુરુષ ઉભયના શરીરનાં એકે એક અણમાં વધારે ઉચ્ચ વસ્તુઓને સિદ્ધ કર-

વાની ઇચ્છા ઝણઝણી રહેલી હોય છે ત્યારે ઉભય, પ્રત્યેકપતિને માટે ઉત્તમ પ્રકારની યોગ્યતાવાળાં ગણાય છે.

ગર્ભાધાનનો સમય બહુ મહત્વનો નથી, અને એમ છતાં વસંત ઋતુનો સમય ગર્ભાધાનને માટે અત્યંત લાભકારક ગણાય છે. ઉપશુકાગના દિવસે ગર્ભાધાનને માટે કદી પણ પસંદ કરવા ન જોઈએ.

શરીરમાં રહેલાં ઉત્પાદક સામર્થ્યો તેમ જ પ્રત્યેકપતિનાં સામર્થ્યો ઉપશુકાગના દિવસોમાં અત્યંત દુર્બળ હોય છે, અને વસંત ઋતુમાં અત્યંત બળવાન હોય છે. વળી સ્ત્રી-પુરુષવચ્ચેના પ્રેમ વસંત ઋતુમાં સઠિથી વધિક પ્રગળ અને પ્રતિસ્પર્ધી હોય છે. અને તે એટલા મનુષ્ય પ્રાણીઓમાં હોય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ મોટે ભાગે કુદરતમાં સર્વત્ર હોય છે. આથી તમા પ્રાણીના જીવનના આરંભને માટે આ સમય સઠિથી વધારે અનુકૂળ ગણાય છે; અને જે માત્રાપ વસંત ઋતુમાં પોતાનાં શરીરને તથા મનને યોગ્ય પ્રકારની તૈયારીવાળાં રાખે તો તે સમયે ગર્ભમાં આવેલું બાળક, જે સઘળી રીતિનિયમે અનુકૂળ હોય છે તો મદાપુરુષનાં લક્ષણવાળું જન્મે છે.

બીજો નિયમ એવો છે કે ગર્ભાધાનસમયે માત્રાપનાં અંતઃકરણમાં જે ઇચ્છાઓ અત્યંત પ્રગળપણે પ્રવર્તતી હોય છે, તે ઇચ્છાઓ બાળકને સ્વભાવ, સામર્થ્ય અને ભાવિને ધડવામાં સઠિથી બળવાન હેતુરૂપ થાય છે.

આ બાળક અત્યંત મહત્વની છે, કારણ કે મનુષ્યના જીવનમાં ઇચ્છાના બળકર્તા વધારે બળવાન સામર્થ્ય યોગ્ય જ છે. ગમે તે થાય તોપણ કદાચી કડ્યા વિના, કદી પણ બંધ પડ્યા વિના, જેની આપણે સંપૂર્ણ તનમનથી ઇચ્છા કર્યાં કરીએ છીએ, તે વસ્તુ, મોડી કે વહેલી અવસ્ય આપણને મળે જ છે; અને ખરું કહીએ તો મોડી નહિ. પણ વહેલી મળે છે.

ઇચ્છાના સામર્થ્યમાં જે આશ્ચર્યકારક સંભવો રહ્યા છે, તેનું ભાન વિદ્વાન માનસ યાત્રીઓને થોડા સમયથી જ થવા માંડ્યું છે; અને પ્રત્યેકપતિના સંબંધમાં તે સામર્થ્ય સાક્ષાત્ ઉપયોગમાં આવતું હોવાથી તેનો જોડસો બને તેટલો લાભ લેવો જોઈએ.

ગર્ભાધાનપૂર્વે, અને ગર્ભાધાનસમયે ત્યારે માત્રાપ અત્યંત પ્રગળપણે ઇચ્છે છે કે આશ્ચર્ય બાળક અમુક વિષયમાં અસાધારણ શુદ્ધિવાળું, અથવા અદ્ભુત શક્તિસંપન્ન મદાપુરુષ થાઓ, ત્યારે તે પ્રકારના મદાપુરુષ થવાનું સામર્થ્ય તે માત્રાપ તેઓના બાળકને આપે છે, અને માત્રાપે ઇચ્છેલી આશ્ચર્યકારક શક્તિઓસદિન જ તે બાળક જન્મે છે.

પહેલા નિયમના પાલનવરે ત્યારે માત્રાપે પોતાના શરીરને તથા મનને બને તેટલું ઉત્તમ પ્રકારનું કર્યું હોય છે, ત્યારે ઉપર કહેલો પરિણામ અસાધારણ પ્રમાણમાં આવ્યા વિના રહેતો જ નથી; અને મર્ત રિથન થવા પડી જન્મ થતા સુધીના સમયમાં બાળકનામાં આવજવા ધરેલા ઝુજોના સંરકારને અધિક દદ કર્યાં હોય છે તો પરિણામ તેથી પણ વધારે સ્તીવાતો આવે છે.

ગર્ભાધાનનાં યોગ્યમાં યોગ્ય ચાર અઠવાડીયાંપહેલાંથી, પોતાના બાળકને જે પ્રકારનું કરવાની માત્રાપની ઇચ્છા હોય તે પ્રકારનું તે થાય, એવી અત્યંત પ્રગળ ઇચ્છા તન-

મનથી કરવી જોઈએ; અને આ ઇચ્છા ઓછામાં ઓછા ચાર લક્ષણોવાળી તો હોવી જ જોઈએ. તે લક્ષણો આ છે:—સુંદર બળવાન શરીર, તેજસ્વી બુદ્ધિ, ઉત્તમ સદાચાર, અને કોઈ અમુક વિષયમાં ખાસ કરીને અસાધારણ પ્રતિભા.

આ ઇચ્છાઓ ખરા અંતઃકરણપૂર્વક કરવી જોઈએ, તથા તે કરતી વખતે બને તેટલી અધિકમાં અધિક ગ્રહા રાખવી જોઈએ. પરિણામ કેવો આવશે તેની જરા પણ ચિંતા ન કરવી જોઈએ; જેની આપણે અત્યંત પ્રયત્નપૂર્વક ઇચ્છા કરીએ છીએ તે વસ્તુ આપણને પ્રાપ્ત થયા વિના રહેતી જ નથી, એવી દૃઢ ખાતરીથી સમગ્ર મનને ઉત્સાહથી યુક્ત રાખવું જોઈએ; આ જીવનનો નિયમ છે; અને જીવનનો કોઈ પણ નિયમ નિષ્ફળ થઈ શકતો નથી.

ત્રીજો નિયમ એવો છે કે ગર્ભધારણના સમયમાં માતાના શરીરની તથા મનની જે પ્રકારની પ્રધાન રીતિ હોય છે, અને જે ઇચ્છાઓ તેના અંતઃકરણમાં પ્રાગલ્ભ્ય હોય છે, તેના સંસ્કાર તો ગર્ભસ્થિત બાળકઉપર પડે છે; અને આ સંસ્કારો જેવા હોય છે, તે પ્રમાણે તે બાળકનો સ્વભાવ, માનસિક શક્તિઓ, તથા તે ભવિષ્યમાં કેવો થશે તેનું સ્વરૂપ રચાય છે.

આ સંસ્કારો, પોતે જે પ્રકારના હોય છે, તે પ્રકારના જ પરિણામ સર્વથા પ્રકટાવે છે; કારણ કે સમગ્રીય કારણો સમગ્રીય કાર્યની જ ઉત્પત્તિ કરે છે, અને જો કે આ કાર્યોમાં પ્રસંગોપાત સહજ ભેદ પડે છે, તોપણ આ નિયમ સર્વદા અબાધિત જ રહે છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે માતા થવું એ સહીથી ભારેમાં ભારે જવાબદારીવાળી જગા-ઉપર કામ કરવા જેવું છે, એટલું જ નહિ પરંતુ માતા થવામાં જગતમાં સહીથી મોટામાં મોટો હિત કરવાનો પ્રસંગ મળે છે. ગર્ભવતી માતા, જો મનઉપર લે છે તો પોતાના વિચાર અને આચારથી પ્રજાઓનાં નરીય ફેરવવાનું સામર્થ્ય પોતાના બાળકના અંતઃકરણમાં મૂકી શકે છે; પોતાના બાળકના મનમાં અસાધારણ બુદ્ધિનાં એવાં તો દુર્લભ અને અઘોષિક બીજાંકે તે રોપી શકે છે કે જેથી તે બાળકના તેજસ્વી મનથી કરતાં આશ્ચર્યકારક કામોથી આખી મનુષ્યપ્રજાને અમાપ લાભ થાય છે; તેના પ્રયત્નથી તે બાળક જગતની રીતિને કેવળ બદલી નાંખનાર આશ્ચર્યકારક શોધો અને પ્રકાશનો (discoveries) કરવાને સમર્થ થઈ શકે છે; અથવા મનુષ્યોનાં હૃદયને ભેદી નાંખે, એવાં કાવ્યો રચવાનું તે તેનામાં સામર્થ્ય મૂકી શકે છે; સ્વરૂપમાં, ગર્ભવતી સ્ત્રીના હસ્તમાં સંગીત, કાવ્ય, કળા, સાહિત્ય, નવી શોધો, રાજનીતિ, ઇતિહાસ, પ્રજાનું ભવિષ્ય, સ્વરૂપમાં સઘળું જ પોતાની ઇચ્છાનુસાર કરવાનું સામર્થ્ય હોય છે. આથી માતા થવામાં જગતનું મોટામાં મોટું હિત કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થાય છે, અને આવો અવસર ભાગ્યે જ જગતમાં બીજા કોઈને પ્રાપ્ત થતો હશે.

પોતાનામાં રહેલા સામર્થ્યને વાપરવાનું જ્ઞાન જ્યારે પ્રત્યેક સ્ત્રી પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારની માનવ પ્રજા જગતમાં પ્રકટશે; અને કલિયુગને બદલે સર્વત્ર સત્યયુગ પ્રવર્તશે. આવો યુગ પુનઃ આવવો, એ અશક્ય નથી. આવો યુગ આવશે જ, કારણ કે તેને આણવો મનુષ્યના હાથમાં છે, એટલું જ નહિ પણ આજથી જ તેવો યુગ આણવાનો પ્રયત્ન કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય રહેલું છે.

પ્રત્યેક યુગ, તે યુગમાં જે મનુષ્યો રહેતાં હોય છે, તેમણે જ ક્યોં હોય છે; તેમનાં કર્મોનું જ તે કાર્ય હોય છે. આથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રજાની ઉત્પત્તિ કરવાથી, આપણે કલ્પના પણ ન કરી શકીએ. એવા અત્યંત ચમત્કારથી ભરેલા ઉત્કૃષ્ટ યુગને આપણે આણી શકીશું.

જે કે આવી વાતો ધણુને આજે અસંભવિતજેવી જણાશે તોપણ પ્રત્યેક બાળકનો મહાપુરુષ જન્મવાનો જે સ્વાભાવિક હક છે, તે હક ત્યારે તેને આપવાનો માયાપો પોતાનો સ્વધર્મ સમજતાં થશે ત્યારે સત્વર અને સ્વાભાવિક આમ બન્યાવિના રહેવાનું જ નહિ; અને આ હેતુથી માયાપે પાલન કરવાનો ઉપરનો ત્રીજો નિયમ અત્યંત મહત્ત્વવાળો છે, એમ કોઇ પણ વિચારવાનું રપટ થયા વિના નહિ જ રહે.

ગર્ભધારણના સમયમાં માતાથી સેવાયકો પ્રત્યેક વિચાર અને ઇચ્છા, જન્મનાર બાળકના સ્વભાવરૂપ થાય છે, અને તેના ભાવિ જીવનને ઘડનાર થાય છે, એ પ્રકારનો સિદ્ધાંત હોવાથી આ વિષયને સંપૂર્ણ પ્રકારે સમજવાની પ્રત્યેક સ્ત્રીના અંતઃકરણમાં અત્યંત તીવ્ર ઇચ્છા પ્રકટીતી જામી.

ધણું માયાપો એવું કહેતાં જોવામાં આવે છે કે અમારે આ બધી લપછપમાં પડવાની કશી જ જરૂર નથી; ઈશ્વરે જેમ ધાર્યું હશે તેમ અને જન્મનાર બાળકના જેવા સંસ્કાર હશે તેમ ભલે તે મહાપુરુષ થાઓ કે બેશુચક થાઓ આમ છતાં આવાં વચનો અત્યંત અજ્ઞાન અને પ્રમાદવિના બીજાં કશું જ સૂચવતાં નથી. બાળકને સારોનરતો કરવામાં ઈશ્વરનો જેટલો હાથ છે, તેના કરતાં માયાપનો વધારે છે. માયાપે લગ્ન કર્યું ન હોત તો ઈશ્વર કે કુદરતથી બાળકની ઉત્પત્તિ થઈ શકે, એમ હવું જ નહિ. માયાપે લગ્ન કર્યું છે, તો ત્યાર પછીનાં સઘળાં કર્મોનો પાલન કરવાની તેમની ફરજ જ છે.

જેમ ચિત્રકાર ચિત્રનો, શિલ્પી પુતળાનો, અને કવિ કાવ્યનો રચનાર છે, તે જ પ્રમાણે માતા પોતાના બાળકની રચનાર છે.

બાળકના સંબંધમાં માતા ભલે વિચાર કરે કે ના કરે તોપણ ગર્ભધારણના સમયમાં તે જે જે વિચાર અને ઇચ્છાને ઝેરે છે, તેની જન્મનાર બાળકના ઉપર અસર થાય છે.

કુદરત માતાના ઉદરમાં મનુષ્યાકૃતિ ધરે છે, પણ તે મનુષ્યનો મહાપુરુષ થવો કે દુષ્ટાની કિંમતનો સામાન્ય મનુષ્ય થવો, તેનો આધાર ઉપર વર્ણેલા ત્રણ નિયમોના પાલન-ઉપર જ કેવળ રહેલો છે; અને તેમાં પણ દમણું કશું તેમ છેલ્લો નિયમ અત્યંત મહત્ત્વવાળો છે. ત્રીજા નિયમનો જે બરાબર ઉપયોગ કરવામાં ન આવે, અથવા તેની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે તો પરેશા એ નિયમોના પાલનથી પ્રકટેલા સર્વે લાભનો નાશ થઇ જવાનો સંભવ આવે છે; અને જે ત્રીજા નિયમનું બરાબર પાલન કરવામાં આવે છે, તો જે નિયમોના પાલનથી થયેલા લાભનું પ્રમાણ ધણું જ વધી જાય છે.

માતાના જીવનની અને વિચારની ગર્ભરિયન બાળકઉપર નિત્ય અસર થયા જ કરે છે કારણ કે તે બાળકને સજનારી છે. આમ છે તો પછી ત્યારે બાળકને જ્ઞાનપૂર્વક ઉત્તમ પ્રકારનું ઘડવાનું બની શકે એવું છે તોપછી શા માટે તેને અજ્ઞાનપૂર્વક ઘડવું ?

આ ત્રીજા નિયમનું પાલન કરવામાં, કોઇ દિવસ નહિ કરેલું એવું કશું માતાને કરવાનું હોવું નથી. પૂર્વે અમનજાનાં તે જે કરતી હતી, તેનું તે જ દવે સમજીને—જ્ઞાનપૂર્વક—

તેને કરવાનું હોય છે; પણ તેના લાભ કેટલા બધા છે - ૧ પશુજીવો સામાન્ય બાળકોને જગતમાં જન્મ આપવાને બદલે હવે તે પ્રત્યેક મહાપુરુષને જન્મ આપે છે, અને ઘણે પ્રસંગે તો અત્યંત સમર્થ મહાપુરુષને જન્મ આપે છે.

આ નિયમના પાલનમાં પ્રથમ જે કરવાનું છે તે એ કે મનને અવિકળ અને પ્રસન્નતાવાળી સ્થિતિમાં રાખવું, અને ગમે તેવા પ્રસંગમાં આનંદવાળા સુસ્વભાવનો ત્યાગ ન કરવો. ગર્ભવતી સ્ત્રીએ પ્રસન્નતામાં અખંડ રહેવું, એટલું જ નહિ પણ દ્વેષાદિનો ત્યાગ કરી પ્રેમના વિચારો રાખવા, જેથી તેના ઉદરથી જન્મનાર બાળકનું અંતઃકરણ પણ પ્રસન્નતાવાળું, અવિકળ, અને પ્રેમમય થાય.

આથી બાળક સુસ્વભાવવાળું, અને પ્રસન્ન રહેનારું થશે; બાળકનામાં મહત્તા પ્રકટાવવાનો ઉદ્દેશ હોવાથી ખાસ કરીને તેનામાં આ પ્રસન્નતાનો સ્વભાવ ઉપજાવવો, એ અત્યંત અગત્યનું છે.

ગર્ભવતી માતાના સંબંધમાં આવનાર પ્રત્યેક મનુષ્યે તેનું મન જેમ અને તેમ અત્યંત પ્રસન્ન રહે, એવું જ તેની સાથે વર્તન કરવું. તેનામાં દેવીતરીકે ભાવના સ્થાપવી જોઈએ, કારણ કે તે વસ્તુતઃ દેવી જ છે, અને તેથી તેની સાથે તેવું જ વર્તન રાખવું જોઈએ.

માતાએ વિચારની ઉત્કૃષ્ટ અને ઉચ્ચ ભૂમિકાઓમાં રમણ કરવું જોઈએ, અર્થાત્ તેણે શુદ્ધ અને ઉચ્ચ વિચારોને જ સેવ્યા કરવા જોઈએ, અને પોતાનું જન્મનાર બાળક પણ તેવી જ ઉચ્ચ ભૂમિકાઓમાં રમણ કરે છે, એવા તેના સંબંધમાં પ્રેમયુક્ત વિચારો કરવા જોઈએ.

આ સમયમાં બાળકને જેવા પ્રકારનું હોવાનું માતા અખંડ ચિંતન કરે છે, તેવું જ તે થાય છે; આથી ગમે તેવી ઉચ્ચ માનસિક શક્તિ બાળકનામાં સ્થાપી શકાય છે, અને તેને મહાપુરુષ કરવાના તેના હકની સિદ્ધિ કરી શકાય છે.

બાળકના સ્વભાવસંબંધી, યોગ્યતાસંબંધી, અને તેના લવિષ્યસંબંધી માતાની જે જે ધૃષ્ટાંતો હોય તે તે ધૃષ્ટાંતોના સ્વરૂપને તેણે અંતઃકરણમાં સ્પષ્ટ રચવું જોઈએ, અંતઃકરણમાં તેમનું ઉંડી લાગણીસાથે ચિંતન કરવું જોઈએ, અને તેમને અવિકળપણે મનની શાંત સ્થિતિમાં પ્રેમથી કરવી જોઈએ.

તેણે પોતાના બાળકને અત્યંત સૌંદર્યવાળું કલ્પવું જોઈએ; તેણે બાળકને નીરાશ, સુદૃઢ શરીરવાળું, બળવાન અને યોગ્યસુયુક્ત ધારવું જોઈએ; અને આ બાળક મહાન છે,—ખરેખરો કોઈ અમકારિક મહાપુરુષ છે, તેવું અંતરમાં ઉંડું ભાન કરવું જોઈએ.

આ સઘળા વિચારો તેણે શ્રદ્ધાપૂર્વક કરવા જોઈએ, અને બાળકના સંબંધમાં કરેલી પ્રત્યેક ધૃષ્ટાંત અવશ્ય સફલીભૂત થશે, એવું અંતરમાં ઉંડાણથી માનવું જોઈએ, કારણકે આમ થવાનો નિયમ કદો પણ નિષ્ફળ જતો નથી.

કોઈ મહાન સત્તા મારી બીતર અને આજીબાજી વ્યાપી રહી છે, જે શાંત, અને પરમ સ્વસ્થ છે, અને તોપણ પ્રતાપમય અને અગત્ય છે, અને જે પોતે મહત્તારૂપ હોવાથી મહત્તાને ઉત્પન્ન કરે છે, એવું ભાન કરવાનો આ સમયમાં માતાએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

આવા વાતાવરણમાં ગર્ભમાં પ્રવેશીલું અને પોષાયલું બાળક અવશ્ય ચમત્કારિક થવાનું, અને ગર્ભધારણના સમય કાળમાં પ્રત્યેક માતાથી આવી રિયતિમાં રહેવાનું સંભવિત હોવાથી પ્રત્યેક બાળકને મહાપુરુષ થવાનો સંભવ છે.

ગર્ભાધાનપૂર્વે, અને ગર્ભધારણના સમયમાં પોતાના બાળકના સંબંધમાં માતાએ જે જે ઇચ્છા કરી હોય તે તે ઇચ્છાઓને તેણે બાળકનો જન્મ થતાપર્યંત અત્યંત ધ્યાનથી સંભાળી રાખી જોઈએ. આથી આ સર્વ ઇચ્છાઓની સંપૂર્ણ સિદ્ધિ થશે, એટલું જ નહિ, પરંતુ બીજા ઉપાયોથી જે પરિણામ નથી પ્રકટતા, તેવા ઉચ્ચ પરિણામો પણ પ્રકટાવી શકાશે.

આ સંબંધમાં એ વાર્તા રમરણમાં રાખવાની જરૂર છે કે જે માઆપ 'બીજા નિયમનું' પાલન નથી કરતાં, અને બાળક આવું થાઓ, અથવા તેનામાં અમુક શુભો આવી, એવી ઇચ્છા નથી કરતાં તો કોઈ ખાસ યોગ્યતાવિના જ બાળકનો જન્મ થશે. માઆપોનો મોટો ભાગ દેવને અધીન આ વાત મૂકી દે છે, માટે જ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ આજે અત્યંત સામાન્ય પ્રકારનો જન્મે છે, અને પોતાનું ઉદર ભરવાની સાધારણ શુદ્ધિવિના તેમનામાં બીજી કશી ઉંડી પહોંચ હોતી નથી. પણ આ બાળતની ઉપેક્ષા કરવી, એ માઆપને ઘટતું નથી. એમ કરવું એ દોષ છે. પ્રત્યેક બાળકને મહાપુરુષ જન્મવાનો હક છે, કારણકે પ્રત્યેક બાળકને મહાપુરુષનાં લક્ષણયુક્ત જન્મ આપી શકાય છે.

કલ્યાણકારક વિચારો.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૮૦ થી)

જગતમાં વધારે ઉચ્ચ પદવી પ્રાપ્ત કરવાની તમારી ઇચ્છા હોય તો જોઓ. ઉચ્ચ પદવીઓ ભોગવતા હોય તેમને ત્યાંથી ઉતારી પાડવાનો પ્રયત્ન ન કરતા. તમે પોતે તમારી યોગ્યતા વધારો, અને બીજાઓ જે ઉચ્ચ પદવીઓઉપર હોય તેમના કરતાં પણ વધારે ઉચ્ચ પદવી મેળવવાને લાયક થાઓ. તમને તે ઉચ્ચ પદવી મળશે, અને નિઃસંશય મળશે.

* * * *

વિજયને માટે, વૈભવને માટે, અથવા અનુકૂળ મિત્રાદિને માટે પ્રાર્થના ના કરો. વિજયને આપનાર સામર્થ્યને માટે પ્રાર્થના કરો. વૈભવો ઉત્પન્ન કરવાની, ઉત્તમ ગૃહ, વાહન, બાગ, બગીચા વગેરે ઉપાર્જન કરવાની શુદ્ધિમાટે પ્રાર્થના કરો. જે આત્માની અને આરિયની વિશુદ્ધિથી અને સૌંદર્યથી મનુષ્ય આખા જગતનો ઉત્તમ મિત્ર થઈ રહે છે, તેને માટે પ્રાર્થના કરો.

* * * *

પોતાનાથી બનના સર્વોત્તમને પ્રત્યેક મનુષ્ય પ્રાપ્ત કરે, એવી મારી હજી છે. જેને જેને જરૂર હોય તે સર્વને મારામાં રહેતા સર્વોત્તમને આપવાની મારી હજી છે, પરંતુ જેને તે મનુષ્યને બીજે કોઈ રથને વધારે સાફ મળી શકતું હોય તો તેથી નું પ્રસન્ન હું. તે મારી પાસે નથી આવડે. માટે મને નિરાશ થતી નથી અને બીજાની પાસે જાય છે, માટે મને બીજાની અંદર ખાઈ થતી નથી, તેમ જ મારું માલક બીજાને લેઈ ગયો, એમ જાણી મને ખેદ થતો નથી.

મારી મોઢામાં 'મોટી ધન્ય સર્વનું' સર્વોત્તમ શુભ ધન્યજીવું, એ છે, અને મારી ખાતરી છે કે આવી ધન્યજીવું જીવન ગાળવાથી જે સર્વોત્તમ છે, તે અવશ્ય મને પ્રાપ્ત થવાનું જ, એટલું જ નહિ પણ મારા જીવનમાં પ્રતીત થતી સઘળી પ્રતિકૂળતાઓ નહ યઈ જવાની.

* * * *

પ્રત્યેક મનુષ્યનું સર્વોત્તમ શુભ ધન્યજીવું આપણા શરીરમાં રહેલાં સઘળાં તત્ત્વો અને સામર્થ્યો આપણું સર્વોત્તમ શુભ કરવાને માટે પ્રવૃત્ત થાય છે; કારણકે જેની જેની આપણે ધન્ય કરીએ છીએ તેને તેને આપણે સહજે છીએ. પ્રત્યેક મનુષ્યનું શુભ ધન્યજીવું આપણે શુભને ધણા મોટા પ્રમાણમાં સહજે છીએ. આથી પ્રત્યેક મનુષ્યનું શુભ ધન્યજીવું વધારે અને વધારે મોટા પ્રમાણમાં શુભને આપણે આપણા પ્રતિ આશીર્વાદ છીએ. આમ છતાં, આપણને એકલાને જ લાભ થાય છે, એમ કંઈ નથી. સર્વોત્તમને સજવાથી આપણે સર્વોત્તમને આપીએ છીએ, અને તેની જ સાથે આપણી પોતાની પાસે પણ સર્વોત્તમ રહે છે.

* * * *

આ લોકથી ચડીયાતા અને અધિક સુખને આપનારા ખીજા લોકો છે, એમ શાસ્ત્રો કહે છે, અને તે સાચું છે; પરંતુ તે લોકમાં સર્વ જઈ શકતા નથી, અને જેમને તે લોક પ્રાપ્ત થાય છે, તેમને મરણપછી જ તે લોક મળે છે, એવું કહેવામાં આવે છે. પરંતુ વધારે સારા લોકને પ્રાપ્ત કરવાને માટે આ દુનિયાને છોડવાની જ જરૂર છે, એવું કંઈ નથી. આ દુનિયામાં જ અને આ શરીરમાં જ વધારે સારી દુનિયાનો આપણે અનુભવ કરી શકીએ એમ છે. જો કે આપણો દેહ આ દુનિયામાં હોય છે, અને આ દુનિયાના અત્યંત સ્થૂલ વિષયોનો આપણને સંબંધ હોય છે, તોપણ આપણા મનગરે તે ઉત્તમ લોકમાં આપણે નિરંતર રહી શકીએ એમ છે. અને જે મનુષ્ય વધારે ઉત્તમ માનસ જગતમાં રહે છે, તેનું સ્થૂલ જગત પણ વધારે ઉત્તમ થતું જાય છે.

* * * *

આ વધારે ઉત્તમ જગત તે ખીજું કોઈ નથી, પણ આ સ્થૂલ જગતનું કારણ તત્ત્વ છે. જેટલા જેટલા સર્વોત્કૃષ્ટની અને શુભની આપણી વૃત્તિ કલ્પના કરી શકે એમ છે, તેટલું અને તેથી પણ અનંતશુભ ઉત્કૃષ્ટ અને શુભ તેમાં રહેલું છે. તે કારણ તત્ત્વ આ સ્થૂલ જગતમાં વ્યાપી રહ્યું છે. તે પદાર્થ માત્રનો આત્મા છે, અને પદાર્થ માત્રના આ આત્માની જેને પ્રાપ્તિ થઈ નથી, તે આ જગતમાં જીવતાં છતાં, તેના જીવનનો વસ્તુતઃ આરંભ જ થયો હોતો નથી. જે જે શુભ છે, તેનું મૂળ આ તત્ત્વમાં છે; તેથી વસ્તુઓના તથા વસ્તુઓના આત્માસાથે સંબંધને કરતાં જે જીવન છે, તે જ માત્ર જીવન છે, એ સ્પષ્ટ થાય છે. આ કારણ તત્ત્વમાં નિવાસ કરવો, અને તેમાં રહેલા શુભને આ સ્થૂલ જગતમાં દર્શાવવું, એ જ જીવન છે. આવા જીવનમાં મદદતા, સૌંદર્ય અને આનંદ પ્રદર્શિત થયાવિના રહેતાં નથી.

* * * *

આનંદનું આ શિખર જેમને પ્રાપ્ત થયું નથી, તેમને જ માત્ર આ વર્તમાન જન્મ દુઃખના સમુદ્રજેવો જણાય છે, પરંતુ આ આનંદનું શિખર અદ્ધિ જ હોવાથી કોઈએ પણ દુઃખને ભોગવવાની જરૂર નથી. આપણે સર્વે એ શિખરઉપર હમણાં જ ચઢવાને સમર્થ

છીએ; અને ત્યારે આપણે એ શિખરઉપર ચઢીએ છીએ ત્યારે આ દુનિયામાં અને આ શરીરમાં રહ્યા છતાં આપણે વધારે ચઢીશતા લોકમાં વસીએ છીએ. જેઓ મનની આ ઉપરની ભૂમિકામાં વસે છે, તેઓનું સુખ અને આનંદ એટલાં બધાં હોય છે, અને તેઓ એવા તો ઉચ્ચ ગગનમાં ઉડતા હોય છે કે મનની નીચી ભૂમિકામાં વસતા મનુષ્યોને તેની કંપના થવી પણ અશક્ય છે. આ કારણથી આવા પુરુષોને આ જગતના મનુષ્યો ધણીવાર ગાંઠા ગણે છે, અને તેમના આનંદને મનની ભ્રાંતિરૂપ ગણે છે. પરંતુ પર્વતની તલેટીમાં રહેનારને શિખરની રમણીયતા ન જણાવાથી તે ભ્રાંતિરૂપ છે, એમ કંઈ સિદ્ધ થતું નથી. વળી 'શાનીઓ પણ બે પ્રકારના હોય છે: એક શિખરની અથવા મનની ઉપરની ભૂમિકાની માત્ર વાતો જ કરનારા હોય છે, અને બીજા ત્યાં વસ્તુતઃ નિવાસને કરનારા હોય છે; અને જેઓ વસ્તુતઃ ઉપર નિવાસને કરનારા હોય છે, તેઓ જ અનવધિ ગુણને ભોગવનારા હોય છે, અને તેઓ જ આ રમણ જગતમાં, શિખરઉપરથી તેમને જે જોઈએ છે તે આણી શકે છે. આથી તેઓને સુખાનુભવ ભ્રાંતિરૂપ નથી, અને જે ઉત્કૃષ્ટ જગતમાં જેઓ રહે છે, તે જગત મનની કેવળ કંપનારૂપ જ કંઈ નથી. આથી આવા ઉત્કૃષ્ટ જગતને કાર્ત્ત્વિક અથવા ભ્રાંતિ-મય ગણી કાઢી તેની કાંઈએ ઉપેક્ષા કરવી એ યોગ્ય નથી. (અપૂર્ણ)

જાપાનની સ્ત્રીઓ, પોતાનાં શરીર કેવી રીતે કેળવે છે.

'માતાઓ જ વિશેષે કરીને આપણને ધરે છે' એ શૌર્યપીયરનું વચન કેવળ સત્ય છે. પ્રજાના શારીરિક, માનસિક, તથા આધ્યાત્મિક વિકાસનો આધાર મુખ્યત્વે કરીને માતાઓ જ છે, અને તેથી કરીને જે દેશની સ્ત્રીઓનાં શરીર, મન તથા આત્મા ઉત્તમ પ્રકારે કેળવાયલાં હોય છે, તે દેશની પ્રજાની સદગુણ ઉન્નતિ યાય છે.

ઉદ્દાં પચીસ અથવા ત્રિશ વર્ષનો જાપાનનો ઇતિહાસ અવલોકનારને આ વાતની સત્યતા સ્પષ્ટ થવાયિના રહે તેમ નથી. કાણુ નથી જાણતું કે કરી ગણતરીમાં નદિ એવું જાપાન યોગ્ય વર્ષ થયાં સર્વ આગળ વધેલી સુધરેલી પ્રજાઓ સાથે ગગનમાં વિદરતું થયું છે. રાજકીય વિષયમાં, સામાજિક વિષયમાં, ઉદ્યોગમાં, વિદ્યામાં, કળામાં, વ્યાપારમાં, મુદ્રમાં, સ્વદેશાભિમાનમાં, શરીરજળમાં, મનોજળમાં, અને એવા એવા અનેક વિષયોમાં, પાશ્ચાત્ય મહારાજ્યોને, કદાચ પોતાનાથી ચઢીવાતું તો નદિ, તોપણ સમાન સ્તરીકારવાની તેણે દરજ્જા પાડી છે. અને આવી અસાધારણ ઉન્નતિમાં, જાપાનની સ્ત્રીઓનું શિદ્ધાણુ એ એક પ્રમાણ કારણ છે.

દમણીં દમણીને જ જાપાનને પશ્ચિમના દેશોનો વા વાવા લાગે છે; એમ છતાં મોટે ભાગે તેણે દહ સાદુ જીવન ગાળવાની પોતાની પ્રાચીન નીતિ ત્યજી નથી. આદારના સંબંધમાં અને પોષાકના સંબંધમાં પણ તે સુધરવાને બરે પશ્ચિમનું અનુકરણ કરીને બગડવા માંડ્યું છે, તોપણ આજ સુધીના સાદા જીવનથી તેણે પ્રાપ્ત કરેલું પારાય દહ મોટે ભાગે તેવું ને તેવું રજું છે. દહ જાપાનની સ્ત્રીઓને મોટા ભાગ સદૃશ શરીરવાળા, બળવાન, પૂર્ણ આરોગ્યને ભોગવનારા, અને શુદ્ધિમાન છે, અને તેને લીધે જ જાપાન દહ પોતે પ્રાપ્ત કરેલી ઉન્નતિને ટકાવી રજું છે.

જાપાનીઓ આરોગ્યના વિષયનું ઉત્તમ પ્રકારે પાલન કરનારા હોય છે. તેઓ પ્રચિન

જ માંસ ખાય છે. ચોખ્ખા, વટાણા વગેરે જે ત્રણ જાતનાં કઠોળ, વિવિધ પ્રકારનાં ફળ તથા શાક, સમુદ્ર કઠિ થતી કેટલીક ભાજી, અને કેટલાક કંદ તથા પુષ્પો, એ તેઓના આહારના પદાર્થો છે. તેઓ થોડું પણ સ્વાદવાળું ખાય છે, અને પોતાનાં રસોડાને અત્યંત સ્વચ્છ રાખે છે.

તેઓ તસનસ થાય એવાં વસ્ત્રો પહેરતા નથી, પણ ઢીલાં વસ્ત્રો પહેરે છે. તેઓ સખ્ત જોડા પણ ન પહેરતા હોવાથી તેમના પગ સુંદર રહે છે, અને તેમના ઉપર કાઈ રથજે આંટણુ જોવામાં આવતાં નથી.

તેઓ દિવસમાં જે વાર અને પ્રસંગે ત્રણ વાર સ્નાન કરે છે. તેઓનાં ઘર એવી રીતે બાંધવામાં આવ્યાં હોય છે કે તેમાં રાત્રિદિવસ શુદ્ધ હવાનો અવરજવર થતો રહે છે. ઘરમાં સઘળે સાદીઓ જડી ન દેવાથી તથા બારીબારણાં વગેરે વિવિધ રથજે પડકારને લટકાવેલા ન રાખવાથી તેઓનાં ઘરની આરોગ્યસંરક્ષકતા વૃદ્ધિને પામે છે. શિયાળામાં બારીબારણાં બંધ કરીને તથા સગડીઓ સળગાવીને ઘરની હવાને ગરમ કરવાને બદલે તેઓ ઠંડી હવાને જ વધારે પસંદ કરે છે.

તેઓ નરમ નરમ તળાઇઓ કે ગોદડાઉપર સુતા નથી. સહજ કંઈક બિછાનાને તેઓ વધારે પસંદ કરે છે. ટાઢના પ્રમાણમાં તેઓ એક કે બે ગોદડાં ચોટ્ટે છે; અને માથાને શરીરની સાથે એક સપાટીમાં રાખે, એટલો જ ઉંચો એક ગોળ લાકડાનો કકડો, ચોશીકાની જગાએ રાખે છે. આથી તેઓની કરોડ વાંકી વળી જતી નથી, અથવા તો તેમની ખોપરીનો પાછલો ભાગ તપી જતો નથી.

એક લેખક લખે છે કે પૃથ્વીના સઘળા દેશોની સ્ત્રીઓકરતાં જાપાનની સ્ત્રીઓ સહી બળવાન અને પ્રસન્ન સ્વભાવવાળી છે. આતું મુખ્ય કારણ આરોગ્યના નિયમોનું પાલન, તથા જે ખાસ કસરત તેઓ કરે છે, તે છે. ‘અયળા’ એ શબ્દ જાપાનની સ્ત્રીઓને લાગુ પડતો નથી. સરખી ઉમરનાં તથા સરખી ઉંચાઈનાં કોઇ પણ જાપાની સ્ત્રી અને પુરુષ શરીરબળમાં સરખાં જ હોય છે. આતું મુખ્ય કારણ એ છે કે પુરુષો જે જાતની કસરત કરે છે, તે જ જાતની કસરત સ્ત્રીઓ પણ કરે છે, અને પુરુષો બળવાન થવાનો પ્રયત્ન કરવામાં જેટલો સમય ગાળે છે, તેટલો જ સ્ત્રીઓ પણ ગાળે છે. ચોછા બળવાળી સ્ત્રીઓ જાપાનમાં મળી આવે છે, એ ખરું છે, પણ તેઓ એટલી તો ક્વચિત્ જ જોવામાં આવે છે કે સ્ત્રીઓને ‘અયળા’ ઉપનામ મળેલું જોઈને જાપાનની સ્ત્રીઓને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

ટોક્યોમાં ‘ન્યુ જિત્સુ’ ની કસરતોના અખાડામાં પોતાને થયેલા અતુલવતું મિ. ઇર્વિંગ હૅન્ડેક નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરે છે. “વિદ્યાર્થીઓને કસરતના પાઠ શીખવી રહ્યા પછી શિક્ષકે મને પૂછ્યું, જાપાની સ્ત્રીઓમાં કેટલું બળ હોય છે, એ તમારે જોવાની શું ઇચ્છા છે ?

મેં હા કહ્યાથી શિક્ષકે જોવા એકલા ટોળાતરફ દૃષ્ટિ કરી. તેમાં પ્રસન્ન મુખવાળી ૭ સાત ઈંગણી સ્ત્રીઓ હતી. તેમાંની એકને શિક્ષકે બોલાવવાથી તે આવી, અને નમન કરીને અદશ્ય ઘર્ષ ગર્ભ, અને ઘોડીવારમાં અખાડામાં ઉતરતી વખતે પહેરવાનો એક ટુંકો પાવનજો, અને બદન પહેરીને દોડતી દોડતી આવી. તે હસતી હસતી આવતી હતી, અને તેના નાના ઉઘાડા પગથી પાયરેલી ઘાસની સાદીઉપર ખડખડ અવાજ થતો હતો. સામાન્ય દૃષ્ટિને પણ સહજ બાન થવું હતું કે તેનું શરીર કેળવાયેલા મહત્ત્વા જેવું હતું.

છીએ; અને ત્યારે આપણે એ શિખરઉપર ચઢીએ છીએ ત્યારે આ દુનિયામાં અને આ શરીરમાં રહ્યા છતાં આપણે વધારે ચઢીયાતા લોકમાં વસીએ છીએ. જેઓ મનની આ ઉપરની ભૂમિકામાં વસે છે, તેઓનું સુખ અને આનંદ એટલાં બધાં હોય છે, અને તેઓ એવા તો ઉચ્ચ ગગનમાં ઉડતા હોય છે કે મનની નીચી ભૂમિકામાં વસતા મનુષ્યોને તેની કલ્પના થવી પણ અશક્ય છે. આ કારણથી આવા પુરુષોને આ જગતના મનુષ્યો ધણીવાર ગાંઘા ગણે છે, અને તેમના આનંદને મનની ભ્રાંતિરૂપ ગણે છે. પરંતુ પર્વતની તળેટીમાં રહેનારને શિખરની રમણીયતા ન જણાવાથી તે ભ્રાંતિરૂપ છે, એમ કંઈ સિદ્ધ થતું નથી. વળી 'સાનીઓ પણ જે પ્રકારના હોય છે: એક શિખરની અથવા મનની ઉપરની ભૂમિકાની માત્ર વાતો જ કરનારા હોય છે, અને બીજા ત્યાં વસ્તુતઃ નિવાસને કરનારા હોય છે; અને જેઓ વસ્તુતઃ ઉપર નિવાસને કરનારા હોય છે, તેઓ જ અનવધિ મુખને ભોગવનારા હોય છે, અને તેઓ જ આ રમણ જગતમાં, શિખરઉપરથી તેમને જે જોઈએ છે તે આબી શકે છે. આથી તેઓનો સુખાનુભવ ભ્રાંતિરૂપ નથી, અને જે ઉત્કૃષ્ટ જગતમાં તેઓ રહે છે, તે જગત મનની કેવળ કલ્પનારૂપ જ કંઈ નથી. આથી આવા ઉત્કૃષ્ટ જગતને કાર્ત્ત્વિક અથવા ભ્રાંતિ-મય ગણી કાઢી તેની કાંઈએ ઉપેક્ષા કરવી એ યોગ્ય નથી. (અપૂર્ણ)

જાપાનની સ્ત્રીઓ, પોતાનાં શરીર કેવી રીતે કેળવે છે.

'માતાઓ જ વિશેષ કરીને આપણને ધરે છે' એ શૌરૂપીયરતું વચન કેવળ સત્ય છે. પ્રજાના શારીરિક, માનસિક, તથા આધ્યાત્મિક વિકાસને આધાર મુખ્યત્વે કરીને માતાઓ જ છે, અને તેથી કરીને જે દેશની સ્ત્રીઓનાં શરીર, મન તથા આત્મા ઉત્તમ પ્રકારે કેળવાયલાં હોય છે, તે દેશની પ્રજાની સદૃશ ઉન્નતિ થાય છે.

ઉદ્દેશ પત્નીશ અથવા ત્રિશ વર્ષનો જાપાનનો ઇતિહાસ અવલોકનારને આ વાતની સત્યતા સ્પષ્ટ થવાયિના રહે તેમ નથી. દાણ નથી જાણતું કે કશી જાણત્રીમાં નદિ કિણું જાપાન યોડાં વર્ષ થયાં સર્વ આગળ વધેલી સુધરેલી પ્રજાઓ સાથે ગગનમાં વિહરતું થયું છે. રાજકીય વિષયમાં, સામાજિક વિષયમાં, ઉદ્યોગમાં, વિદ્યામાં, કળામાં, વ્યાપારમાં, મુદ્રમાં, સ્વદેશાભિમાનમાં, ધરીરંજનમાં, મનોરંજનમાં, અને એવા એવા અનેક વિષયોમાં, પાશ્ચાત્ય મહારાજાઓને, કદાચ પોતાનાથી ચઢીવાતું તો નદિ, તોપણ સમાન સ્વીકારવાની તેણે રજા પાડી છે. અને આવી અસાધારણ ઉન્નતિમાં, જાપાનની સ્ત્રીઓનું શિક્ષણ એ એક પ્રધાન કારણ છે.

દમણું દમણીનો જ જાપાનને પશ્ચિમના વેલવોનો વા વાવા લાગે છે; એમ છતાં મોટે ભાગે તેણે દહ સદ્ જીવન ગાળવાની પોતાની પ્રાચીન નીતિ ત્યજી નથી. આદારના સંબંધમાં અને પોષાકના સંબંધમાં પણ તે સુધરવાને બદલે પશ્ચિમનું અનુકરણ કરીને જગતવા માંડ્યું છે, તોપણ આજ સુધીના સાદા જીવનથી તેણે પ્રાપ્ત કરેલું પૌરુષ દહ મોટે ભાગે તેવું ને તેવું રહ્યું છે. દહ જાપાનની સ્ત્રીઓનો મોટો ભાગ મુદ્દ સ્તરીરવાજો, બગવાન, પૂર્ણ આરોગ્યને ભોગવનારો, અને જીદિમાન છે, અને તેને લીધે જ જાપાન દહ પોને પ્રાપ્ત કરેલી ઉન્નતિને ટકારી રહ્યું છે.

જાપાનની આરોગ્યના નિપમાનું ઉત્તમ પ્રકારે પાલન કરનારા હોય છે. તેઓ ક્રમિત

જ માંસ ખાય છે. ચોખ્ખા, વટાણા વગેરે બે ત્રણ જાતનાં કઠોળ, વિવિધ પ્રકારનાં ફળ તથા શાક, સમુદ્ર કઠિ થતી કેટલીક ભાજી, અને કેટલાક કંદ તથા પુરપો, એ તેઓના આહારના પદાર્થો છે. તેઓ થોડું પણ સ્વાદવાળું ખાય છે, અને પોતાનાં રસોડાને અત્યંત સ્વચ્છ રાખે છે.

તેઓ તસનસ થાય એવાં વસ્ત્રો પહેરતા નથી, પણ ઢીલાં વસ્ત્રો પહેરે છે, તેઓ સખ્ત ક્ષેડા પણ ન પહેરતા હોવાથી તેમના પગ સુંદર રહે છે, અને તેમના ઉપર કોઈ સ્થળે આંટણુ ક્ષેવામાં આવતાં નથી.

તેઓ દિવસમાં બે વાર અને પ્રસંગે ત્રણ વાર સ્નાન કરે છે. તેઓનાં ઘર એવી રીતે બાંધવામાં આવ્યાં હોય છે કે તેમાં રોત્તિદિવસ શુદ્ધ હવાનો અવરજવર થતો રહે છે. ઘરમાં સઘળે સાદીઓ જડી ન દેવાથી તથા બારીબારણાં વગેરે વિવિધ સ્થળે પડાને લટકાવેલા ન રાખવાથી તેઓનાં ઘરની આરોગ્યસંરક્ષકતા વૃદ્ધિને પામે છે. શિયાળામાં બારીબારણાં બંધ કરીને તથા સગડીઓ સળગાવીને ઘરની હવાને ગરમ કરવાને બદલે તેઓ હાડી હવાને જ વધારે પસંદ કરે છે.

તેઓ નરમ નરમ તળાઇઓ કે ગોદડાંઉપર સુતા નથી. સહજ કંઠણ બિછાનાને તેઓ વધારે પસંદ કરે છે. ટાટના પ્રમાણમાં તેઓ એક કે બે ગોદડાં બોદે છે; અને માથાને શરીરની સાથે એક સપાટીમાં રાખે, એટલો જ ઉંચો એક ગોળ લાકડાનો કકડો, ઓશીકાની જગાએ રાખે છે. આથી તેઓની કરોડ વાંકી વળી જતી નથી, અથવા તો તેમની બોપરીનો પાછલો ભાગ તપી જતો નથી.

એક લેખક લખે છે કે પૃથ્વીના સઘળા દેશોની સ્ત્રીઓ કરતાં જાપાનની સ્ત્રીઓ સહિષ્ણુ બળવાન અને પ્રસન્ન સ્વભાવવાળી છે. આતું મુખ્ય કારણ આરોગ્યના નિયમોનું પાલન, તથા જે ખાસ કસરત તેઓ કરે છે, તે છે. ‘અબગા’ એ શબ્દ જાપાનની સ્ત્રીઓને લાગુ પડતો નથી. સરખી ઉંમરનાં તથા સરખી ઉંચાઈનાં કોઇ પણ જાપાની સ્ત્રી અને પુરુષ શરીરબળમાં સરખાં જ હોય છે. આતું મુખ્ય કારણ એ છે કે પુરુષો જે જાતની કસરત કરે છે, તે જ જાતની કસરત સ્ત્રીઓ પણ કરે છે, અને પુરુષો બળવાન થવાનો પ્રયત્ન કરવામાં જેટલો સમય ગાળે છે, તેટલો જ સ્ત્રીઓ પણ ગાળે છે. ઓછા બળવાળી સ્ત્રીઓ જાપાનમાં મળી આવે છે, એ ખરું છે, પણ તેઓ એટલી તો ક્વચિત્ જ જોવામાં આવે છે કે સ્ત્રીઓને ‘અબગા’ ઉપનામ મળેલું જોઈને જાપાનની સ્ત્રીઓને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય છે.

ટોક્યોમાં ‘ન્યુ જિત્સુ’ ની કસરતોના અખાડામાં પોતાને થયેલા અનુભવનું ‘ગિ. ધર્વિંગ હૅન્ડેક નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરે છે. “વિદ્યાર્થીઓને કસરતના પાઠ શીખવી રહ્યા પછી શિક્ષકે મને પૂછ્યું, જાપાની સ્ત્રીઓમાં કેટલું બળ હોય છે, એ તમારે જોવાની શું ઇચ્છા છે ?

મેં હા કલાથી શિક્ષકે જોવા એકઠા થયેલા ટોળાતરફ દૃષ્ટિ કરી. તેમાં પ્રસન્ન મુખવાળી છ સાત દીગણી સ્ત્રીઓ હતી. તેમાંની એકને શિક્ષકે બોલાવવાથી તે આવી, અને નમને કરીને અદસ્ત ચર્ચ ગર્હ, અને ચોડીવારમાં અખાડામાં ઉતરતી વખતે પહેરવાનો એક ટુકો પાપળમો, અને બદન પહેરીને ઢોડની ઢોડની આવી. તે હસતી હસતી આવતી હતી, અને તેના નાના ઉઘાડા પગથી પાથરેલી ધાસની સાદીઉપર ખડખડ અવાજ થતો હતો. સામાન્ય દૃષ્ટિને પણ સહજ બાન થતું હતું કે તેનું શરીર કેળવાપણા મૂલ્યના જેવું હતું.

તે ચૈતન્યથી ઉભરાઈ જતી ચપળ તરણુ સ્ત્રી હતી, અને તેના શરીરનો પ્રત્યેક ભાગ મનોહર હતો.

હું તેના સામું જોયા કરતો હતો, એટલામાં તે નાની બાળા મારા સન્મુખ આવી અને ઉભી, મને વિનયથી નમન કર્યું અને કુસ્તી કરનારાઓ જેમ થોડાં ડગલાં પાછા હસીને ઉભા રહે છે, તેમ પાછી હસીને, મને કુસ્તી કરવાનું આમંત્રણ કરતી ઉભી રહી. તે મારા કરતાં બરાબર છ ઇંચ નીચી હતી, અને વજનમાં તો ઘણી જ ઓછી હતી. જોનારાઓમાં જોવાનો ભારે રસ પ્રદર્શ્યો. કુસ્તી કરવાને ઉત્સાહિતા મારો હવે જૂટકો થાય તેમ ન હતું. મેં સામું નમન કર્યું, અને બંને થોડાં થોડાં પાછાં હટ્યાં, અને પછી આરંભ કરવાને માટે એકબીજાની નિકટ આવ્યાં. અર્ધઅર્ધા યથ, અને ત્રણ સેકન્ડમાં તો મારી દારની નિશાનીતરીકે મારે જમીન ઉપર 'ચીત (ચતા) થયું' પડ્યું. બધી મળીને પાંચ કુસ્તીઓ યથ, તેમાં માત્ર એકમાં જ મને જિતવાનો યશ મળ્યો."

મિ. હેન્ડોક્ની સાથે કુસ્તી કરનાર સ્ત્રીઓ જે બળ અને આતુર્ય દર્શાવ્યું હતું, તેવું બળ મોટે ભાગે સઘળી જાપાની સ્ત્રીઓમાં હોય છે. શરીરને કેળવવામાં જાપાની સ્ત્રીઓના મુખ્ય નિયમ એ હોય છે કે 'ધીરે ધીરે ઉતાવળ કરવી.' વધારે શુશ્વણવાળી કસરતો કરવા પહેલાં આરંભની કસરતો સંપૂર્ણ પાછી કરવામાં આવે છે. શિક્ષકો કસરતવડે જે ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાઉપર દૃષ્ટિ રાખે છે. તે જે ઉદ્દેશ આરોગ્ય અને બળની પ્રાપ્તિ છે. આ જે ઉદ્દેશને સાથે સિદ્ધ કરવામાં આવે છે, અને તે ઉપરાંત શરીરના જે ભાગ દુર્બળ હોય છે, તેમને બળવાન કરવાની કસરતોઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે છે,

સામાન્ય રીતે શિક્ષણ એવા પ્રકારનું આપવામાં આવે છે કે કસરતથી આખા શરીરને લાઝ થવાની સાથે જે રનાયુઓ કંઈ અને સાથળની વચ્ચેના ભાગમાં આપેલા છે, તેમને ખાસ કરીને બળવાન કરવા. શરીરના આ ભાગમાં જે અવયવો આવેલા છે, તે અવયવોની રિથિતિઉપર શરીરની રોગી અથવા નીરાગ રિથિતિનો આધાર છે. જે બદારના રનાયુઓ સારા ઘાટદાર હોય છે, તો તેથી સિદ્ધ થાય છે કે અંદરના રનાયુઓ નીરાગ છે; અને અંદરના રનાયુઓની નીરાગ રિથિતિ જ આરોગ્યને આપનાર છે.

જાપાની સ્ત્રીઓ વીશેષે કરીને 'ન્યુ ગિલ્ડ' ની કસરતો કરે છે. આ કસરતો તેઓ છેક નાનપણથી કરવા માંડે છે. ઘણું કરીને પાંચ વર્ષની ઉંમરની કન્યા થાય છે, ત્યારથી તેને અખાડામાં મોકલવામાં આવે છે. યોદ્ધા અથવા સોળ વર્ષની ઉંમરે તે સઘળી કસરતોમાં પ્રવીણ થઈ જાય છે, અને તે સાથે તે બળવાન, ચપળ, અને દિગ્મનવાન થાય છે. એક બાજુથી તેનું શરીર વજનના જેવું કઠિન થયું હોય છે, અને બીજી બાજુથી તેનું મન માધુર્યની અને પ્રસન્નતાની મર્મિ થયું હોય છે. લગ્ન થયા પછી અને પ્રભુ થયા પછી પણ પોતાના અને પોતાની પ્રભુતા આરોગ્યના સંરક્ષણઅર્થે તે કસરત કરવાને અજમાસ કાયમ રાખે છે. યુવજન આવતાં છતાં પણ પોતાનાથી નાની ઉંમરની સ્ત્રીઓસાથે, અથવા પોતાના જેટલી જ ઉંમરની સ્ત્રીઓસાથે કુસ્તી કરતાં તે અટકતી નથી. જાપાનીઓના જીવનસંજોગથી પોતાના પુરુષમાં મેરીયટ લખે છે કે શરીર બળવાન અને આકર્ષક પ્રમાણથી (માતાની માતા: અત્યંત ૪૬ સ્ત્રી) પણ નિપોનના અખાડામાં કસરત કરતાં મેં જેટલું હતી.

આવી બળવાન સ્ત્રીઓની પ્રભુ બળવાન હોય, અને આજની સુધેલી પ્રભુઓની પંક્તિમાં બેસવાના અધિકારને પ્રાપ્ત કરે, એમાં શું આશ્ચર્ય ?

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધોરે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

શ્રીસિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘંટાનાદ.

* * વર્તમાન કાળમાં—હમણાં—કરવામાં આવતી ક્રિયા જ ફળને આપે છે.

* * જોને આપણે ભવિષ્ય કાળ કહીએ છીએ, તે જ ક્રમે ક્રમે વર્તમાન કાળરૂપે આપણને પ્રત્યક્ષ થાય છે. ગઇ કાલ જે આવતી કાલ હતી, તે જ આ ક્ષણે આજરૂપ થઇ છે. ગયે વર્ષે જે આવતું વર્ષ હતું, તે જ વર્તમાન કાળરૂપ થઇને આ વર્ષ થયું છે. ‘અ. મુક કામ હું ભવિષ્યમાં કરીશ’ એવું જે આપણે કહીએ છીએ, તે બ્યારે ત્યારે વર્તમાન કાળમાં જ કરવાનું આપણે આવે છે. આથી, ભવિષ્યકાળમાં હું આમ પુરુષાર્થ કરીશ, અને ભવિષ્ય કાળમાં હું તેમ પુરુષાર્થ કરીશ, એવા નિશ્ચયોને કરી, વર્તમાન કાળને જે મનુષ્ય આજસમાં તથા પ્રમાદમાં એણે શુભાવે છે, તે કદી પણ ફળને આપનાર પુરુષાર્થને કરી શકતો નથી.

* * હજારોલા ફળને સમીપમાં આણનાર, ભવિષ્ય કાળને નહિ પણ વર્તમાન કાળને જ પ્રયત્ન છે. ભવિષ્ય કાળમાં કોઈ પ્રયત્ન કરી શકતું જ નથી. વર્તમાન કાળ જ પ્રયત્નનો સમય છે. અને પ્રયત્નપ્રમાણે જ મનુષ્યને ફળ પ્રાપ્ત થતું હોવાથી વર્તમાન કાળમાં મનુષ્ય જે પ્રકારનો પ્રયત્ન કરે છે, તે પ્રમાણેની જ સ્થિતિ તેને પ્રાપ્ત થાય છે.

* * વિચારો કરવા માત્રથી ફળની મિદ્ધિ થતી નથી. વિચારોને વર્તમાન કાળમાં આચારમાં ઉતારવામાં આવે છે, ત્યારે જ ફળની મિદ્ધિ થાય છે.

* * પ્રાણિમાત્રઃઉપર પ્રેમ કરવાના વિચારો કોઇ મનુષ્ય કરે, અને બીજી જ ક્ષણે પોતાના પાડોશીસાથે, કોઇ નિમિત્ત પ્રાપ્ત થતાં બાંહેધ ચઢાવીને લાડે, તો તેના વિચારોનું કશું ફળ પ્રકટતું નથી. સંસારનો ત્યાગ કર્યો પછી પ્રાણિમાત્રઃઉપર પ્રેમ કરવાના વિચારને આચારમાં મૂકવાની ધારણા સફળ થતી નથી. વર્તમાન કાળમાં વિચારને આચારમાં મૂકવામાં આવે છે, ત્યારે જ વિચાર કરવામાં થયેલા બળનો ફળ સફળ થાય છે, અને ત્યારે જ વિચાર, પોતાના ફળને પ્રકટાવવાને સમર્થ થાય છે.

કેટલાક પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો.

પ્રશ્ન—કેટલાક કહે છે કે જ્યારે એક મનુષ્યને ખીખ મનુષ્યનું સ્વપ્ન આવે છે, ત્યારે તે જ વખતે તે ખીખ મનુષ્યને પણ પ્રથમ મનુષ્યનું સ્વપ્ન આવ્યું હોય છે, અથવા તે ખીખે મનુષ્ય પ્રથમ મનુષ્યનો વિચાર કરતો હોય છે. શું તેમનું આ કહેવું ખરું છે?

ઉત્તર—ઉંઘમાં જવને આંતર મનમાં જે જે અનુભવો થાય છે, તેમનું જે અપૂર્ણ સ્મરણ છે એનું નામ સ્વપ્ન છે. કોઈ કોઈ સમયે આ સ્મરણ એટલું બધું પૂર્ણ હોય છે કે તે સ્મરણ, મન તે કાળે જે દિશામાં વ્યાપાર કરતું હોય છે, તેના યથાર્થ સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરે છે; અને આંતર મનમાં ચાલતા આ વ્યાપારો, ત્યાર પછીના થોડા દિવસોસુધી આપણે કેવા વિચારો કરીશું, અને કેવાં કામો કરીશું, તેનો મોટે ભાગે નિર્ણય કરી આપનાર હોવાથી આ સ્વપ્નની સ્મૃતિઓ ઘણીવાર ભવિષ્યને સૂચવનારી થઈ પડે છે.

મનુષ્યના બાહ્ય મનને મોટે ભાગે જે અનુભવ થાય છે, તે અનુભવ, તે સમયે તે જેવા વિચાર અને ક્રિયા કરે છે, તેના પરિણામ હોય છે; અને આ વિચાર અને ક્રિયાઉપર આંતર મનમાંથી અખંડ હિંતા વેગની અસર થયા કરે છે.

નિદ્રાસમયે આપણું આંતર મન કેવી ક્રિયા કરશે તેના નિર્ણય, સુવા જતી વખતે જે વિચારો આપણે આંતર મનમાં લેઈ ગયા હોય એ છીએ, તેના ઉપર આધાર રાખે છે; અને જાગૃત થતાં આપણને કેવું લાગે થશે, અને દિવસે આપણને કેવા વિચારો અને ક્રિયા કરવાનું મન થશે, તેના નિર્ણય, નિદ્રામાં આંતર મન જે ક્રિયા કરે છે, તેના ઉપર આધાર રાખે છે.

એ વાત ખરી છે કે નિદ્રામાં આંતર મનની જે ક્રિયાઓ થવા માંડી હોય છે તેમાં દિવસે આપણા સંબંધમાં આવનાર લિન્નલિન્ન પ્રાણિપદાર્થોના યોગથી કેટલોક ફેરફાર થાય છે, તોપણ આંતર મનમાંથી જે બહાર પ્રકટાયું હોય છે, તે તેના લાવ ભજવે છે, અને અત્યંત અગત્યના બનાવોના સ્વરૂપનો નિર્ણય કરી આપે છે. આથી આંતર મનમાં ચાલતા કોઈ વ્યાપારનું સંચારમાં મનુષ્યને જ્યારે સ્મરણ થાય છે ત્યારે, તે પછીના અડતાળીસ કલાકમાં શું બનવાનો સંભવ છે, તેને તે મનુષ્ય કહી શકે છે.

પ્રસંગે આંતર મનમાં ચાલતો વ્યાપાર ઘણા દિવસો અથવા અડવાડીયાંસુધી પણ બાહ્ય મનમાં પ્રકટ થતો નથી; અને ઘણીવાર એવું બને છે કે શરીરમાં રોગ દેખાયા પહેલાં ઘણાં અડવાડીયાં અગાઉથી મનુષ્યને તેનું સ્વપ્ન આવે છે. એ જ પ્રમાણે બાહ્ય જગતમાં અનુભવ થવાના કેટલાક દિવસપૂર્વે કોઈ કામમાં સવળા કે અવળા પાત્રા પડવાનું, આંતર મનમાં ઘણીવાર જોવામાં આવે છે.

જ્યારે આંતર મનમાં પ્રતિદૂળ સ્થિતિઓ જોવામાં આવે ત્યારે તેનાથી વિરોધી સ્થિતિઓના આંતર મનઉપર સંસ્કાર પાડીને તે પ્રતિદૂળ સ્થિતિઓના નાશ કરવાનો ખાસ પ્રયત્ન સેવવો જોઈએ. જ્યારે સારી ક્રિયાઓ ચાલતી જોવામાં આવે ત્યારે તે ક્રિયાઓને બળવાન કરવાનો ખાસ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને પૂર્વે સંભવિત હોય તેના કરતાં વધારે સારાં ફળને આપણે પ્રકટાવીશું.

પ્રતિદૂળ સ્વપ્ન હશેનાં અસારકારક ખરાં પડનાં નથી, કારણ કે મૂડી વળતના અને

વધારે સારા વ્યાપારો તેમને તોડી નાંખે છે, અથવા તેનમનામાં કેટલોક ફેરફાર કરે છે; અને સારાં સ્વપ્ન હંમેશાં ખરાં પડતાં નથી, કારણ કે આપણે તેમને મદદ કરતા નથી.

સારું સ્વપ્ન એ મુખ પ્રાપ્ત થવાનું વચન છે; આંતર મનમાં આપણા લાલની કોઈ દિવા ચાલે છે, તેને સૂચવનાર તે ચિહ્ન છે. તે આપણને આપણું સારું થવાની ખાતરી ખબર આપે છે; જો આપણે સમજીને તેનો લાલ લાઇએ છીએ તો સ્વપ્નમાં જોયેલા સારા પ્રસંગો ખરા પડે છે.

સ્વપ્ન એ આંતર મનમાં ચાલતી દિવાની અપૂર્ણ સ્મૃતિ છે, એ આજે દુનિયાનાં અગ્રગણ્ય માનસશાસ્ત્રીઓ સ્વીકારે છે. તેઓ એ પણ એકમતે સ્વીકારે છે કે આંતર મનમાં ચાલતો પ્રત્યેક વ્યાપાર બાહ્ય શરીરમાં શું થવાનું છે, અથવા કેવો ફેરફાર થવાનો છે, તેનો નિર્ણય કરી આપનાર છે. આમ હોવાથી સ્વપ્નની ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય નથી.

આંતર મનમાં ચાલતા વ્યાપારો જાણી જવા, એ બીતરની ગ્રામ વાતને જાણી જવા ખરાબર છે. આ જ્ઞાનથી જે દુઃખો આપણા ઉપર આવી પડવાની તૈયારી કરતાં હોય છે, તેમને આપણે ખાળી રાખીએ છીએ, અને જે સુખો આપણા જીવનમાં પ્રકટ થનાર હોય છે, તેમના સામર્થ્યને પુષ્કળ વધારીએ છીએ.

નિદ્રાસમયે આંતર મન શું કરશે તેનો આધાર સુષા જતી વખતે જે વિચારો, લાગણીઓ, અને ઇચ્છાઓ આપણે આંતર મનમાં લઇ જઈએ છીએ તેના ઉપર રહે છે. આથી ગયા થોડા દિવસો અથવા અઠવાડિયામાં તમે જેના વિચારો કર્યા હોય છે, તેના ઉપર તમને કેવું સ્વપ્ન આવશે તેનો આધાર રહ્યો હોય છે.

આમ છતાં વિચારસંક્રમણ (Thought transference) એક મનુષ્યનો વિચાર બીજાના મગજમાં પ્રવેશ્યો તે જના નિયમથી, પ્રસંગોપાત્ત ઉપરના નિયમમાં ફેરફાર થાય છે. ઉદ્યમાં બીજા મનુષ્યનો વિચાર તમારા મગજમાં આવવો સંભવિત છે, અને આમ થતાં તે મનુષ્યનું સ્વપ્ન પણ તમને આવે. આમ અનેક વાર બન્યું છે; અને ખરેખર બને છે, એવું સિદ્ધ કરનાર પુષ્કળ પ્રમાણ છે; પણ તમને એક મનુષ્યનું સ્વપ્ન આવે છે, માટે તેને તમારું સ્વપ્ન આન્યું છે, અથવા તે તમારો વિચાર કરે છે, એ સિદ્ધ થતું નથી.

આંતર મનની બીજી સઘળા પ્રકારનાં ચિત્રોથી ટંકાઇ ગયેલી છે. આમાંનાં ઘણાં ચિત્રો ઘણાં વર્ષ પૂર્વનાં તેના ઉપર પડ્યાં હોય છે, અને ધારૂંવાર આંતર મનના વ્યાપારોથી આ જૂનાં ચિત્રો આપણા જીવનમાં આવે છે, અને જ્યારે આપણે જાગીએ છીએ ત્યારે તેમાંનું કંઈક આપણને સ્મરણમાં આવે છે.

પ્રત્યેક સ્વપ્નને અકસ્માત્તર માનવાથી આટલે રહેતો દોરવાઇ જવાય છે. આંતર મનમાં કેવા વ્યાપારો ચાલે છે, તે સ્વપ્નઉપરથી નહીં કરવાનો પ્રયત્ન કરો. આંતર મનઉપર બીજા સંસ્કરણો પાડીને પ્રતિજ્ઞા સંસ્કરણો ફર કરો; અને શુભ સંસ્કરણો જ બળ વધારીને તેમના વડે સુચવાપણા શુભને પ્રકટાવવામાં આંતર મનને મદદ કરો.

આ રીતે સ્વપ્નનો ઉપયોગ કરનાર મનુષ્યને આશ્ચર્યકારક સામ થવાનો સંભવ આવશે.

(બીજી આવૃત્તિ)
— વ્યવહારદર્શનાત્તર્ગત માનસિક ચિકિત્સા યાને

પ્રકૃતિવિવરણ.

મનુ પ્રકૃતિ અને તેને નિશુદ્ધ કરાના ઉપાય, માનસિક ચિકિત્સા, માનસિક પ્રકૃતિ, અને માનસિક રોગોની જડ શોધાની અપાવનાર આજ અથ છે આ અથમા પ્રકૃતિને અંગે મનુષ્યને જે જાતના રોગોના નિદાનો વૈદ્યદ્વાર્યે જાણના પડે છે, તે રોગો સ્વયમેવ મુગમતાથી જાણી શકાય તેવી શૈલીથી વિવરણ કરવામા આવે છે, તેમજ માનસિક ગુણોના લક્ષણો કેના હોવા જોઈએ, માનસિક ધર્મ કેવો હોવો જોઈએ, અને તે સિવાયના બીજા ખાસ, વાચના લાભક બીજા પ્રકૃતિઅતર્ગત નિયમો બહુ સારી રીતે સરજ લાપામા અર્થવામા આવેલ છે કી ૧-૦-૦ એક રૂપીયે.

લક્ષિતદર્શન

અટલે

મહાપિં શાંડિલ્ય તથા નારદકૃત લક્ષિતસૂત્ર.

આ પુસ્તક લક્ષિતનુ અપૂર્વપણે દર્શન કરાવનારા પહેલુજ છે નારદના અને શાંડિલ્યના લક્ષિતસૂત્રઉપરથી લક્ષિતનુ નિરૂપણ કરવામા આવેલ છે માનસિક જન્મની સાક્ષ્યતા અથવા તો તેને ઉચ્ચતર પદે લઈ જનાર લક્ષિત છે અને તેથી લક્ષિત કેવી રીતે મરી, લક્ષિત કરવાનો હેતુ શુ, તેનુ યથાર્થ દિગ્દર્શન આ અથમા ઘણી સુદર રીતે મરવામા આવેલ છે. કિમન ગ ૧-૦-૦ પોષ્ટેજ જુદુ ઉપરના બને અથા નીચેનું ટેન્કણે મળે છે

શાન્તીલાલ પુરૂષોત્તમ શાહ.

એશાનિક સામે—ભાવનગર.

ધનવાન્ થવાની અમોઘ કળા.

જે અને જેનો સરવાળો જેમ ચાર થયા વિના રહેતો જ નથી, તેમ આ પુસ્તકમા વ જેના નિયમે વર્તનાર મનુષ્ય ધનવાન્ થયા વિના રહેતો જ નથી અને તમારી પાસે વ્યાપાર કરનાની પાયા રૂપાયાની પણ મુડી નહિ હોય, તોપણ આ પુસ્તક તમને મુડી કેવી રીતે મેળવવી તે પણ શીખવશે, તથા તેના વડે તમારી ઇચ્છામા આવે તેટલુ ધન પણ કેવી રીતે મેળવવુ તે પણ શીખવશે હવે તમે નિષ્પત્તિની એક ક્ષણ પણ વધારે વાર ફરીયાદ મરશો તો તેમા તમારો જ હેરા છે ગુણ જતાવના છતા તસ્સ ન છીપાવનારને કેવો કહેવો ? ન પાગો લાભ એવા મણ નિરમો આ પુસ્તકમા હશે, એમ ધારશો નહિ સામાન્ય જુદિનાગો મમે તે મનુષ્ય તેમનુ પાનન કરી શકે એમ છે ધનવાન્ થવાની આ એક જ કળા છે તે નિના બીજા જા છે નહિ અને હાની મલવતી નથી મૂલ્ય એક રૂપીયે ટપાન ખર્ચ ૦-૧-૦ નીચે મળેને અંગે મળશે

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

ને સારી હવાની ખાસ જરૂર છે એમ લાગે,
ને હવા ફેર કરવાની સલાહ મળે

તો

વિચારમાં પડશે નહિ—સુઝાશે નહિ—અકળાશે નહિ
પણ તાબડતોળ

ગોવિંદજી વસનજીના

દેવલાલી અગર માથેરાન

રોયલ હિંદુ હોટેલ—નો એકદમ ઉપયોગ કરજો.

કારણો:—

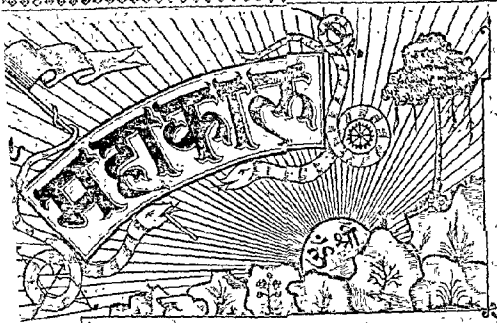
- (૧) ખાસ નોકર ચાકર સાથે લઈ જવાની જરૂર નથી.
- (૨) નકામાં સામાન સુમાનનાં પોટલાં બાંધી જવાં પડતાં નથી.
- (૩) જોરાણી માદી-ઉંચી-મસાલાદાર-જેવી જોઈએ તેવી રીતની
જનાવી આપવામાં આવે છે.
- (૪) કુટુંબો સાથે આવનારા લોકોને ગહલાને જળવાય તેવી
તજવીજ રાખવામાં આવે છે.
- (૫) રસોઈયા-ઉંચા પ્રાણજી છે, અને દરેક નાતમતની વ્યવસ્થા
જારાગર સચવાય છે.
- (૬) હોટેલમાં ઉંચા ખાનદાનનાં સફગૃહસ્થો અને કુલીન સ્ત્રીઓ
વગેરે આજીવન લોકો જ આવે છે.
- (૭) આવનારા દરેક ગૃહસ્થની દરેક રીતની સગવડ સાચવવી
એ હોટેલના દરેક નોકરની ફરજ છે અને તે દરેક
નોકર જાણે છે

વધુ માટે પુછો અથવા લખો અને મરકચુલર મંગાવો.

૧ ઠાકોરદાસ-સુખઈ—૨ ચેકહોલ-માથેરાન

૩ “ માધવ વિલાસ ”—દેવલાલી.

ગોવિંદજી વસનજી.

१. (पुस्तक) २३. माघ कृष्ण १४. संवत् १९६७. दर्शन (वर्ग) ४.

श्लोकः ।

कदली कमल न वा हिमे
मलयोत्थं यगपोहितं क्षमम् ।
भवदंघ्रिविपोगपावको
हृदये मा स कदाचनेव्यताम् ॥

—हे जयन्त ! आपन्ता यरक्षता त्रियोगं च कदाचि, तेने दाश्या-उण, उमण, पर
३. अर्धन द्यु समी नपी, ते आभाता हृदयमा ददापि धावपी श्लो मा !

प्रसिद्ध करतार

श्रेयस्साधकअधिकारिवर्ग-बडोवरा.

तारुथी

॥ वाद—श्री "सत्यविष्णु" प्रिन्टिज प्रेसभां सा. सोडण्यद दुरिवासे छापी प्रसिद्ध द्यु.

वापिह (वृत्तान्त-प्राप्त) सापि ३. २-०-० वर्षना आरंभभां ७४.

ને સારી હવાની ખાસ જરૂર છે એમ લાગે,

ને હવા ફેર કરવાની સલાહ મળે

તો

વિચારમાં પડશે નહિ—સુઝાશે નહિ—અકળાશે નહિ
પણ તાબડતોળ

ગોવિંદજી વસનજીના

દેવલાલી અગર માથેરાન

રોયલ હિંદુ હોટેલ—નો એકદમ ઉપયોગ કરજો.

કારણો:—

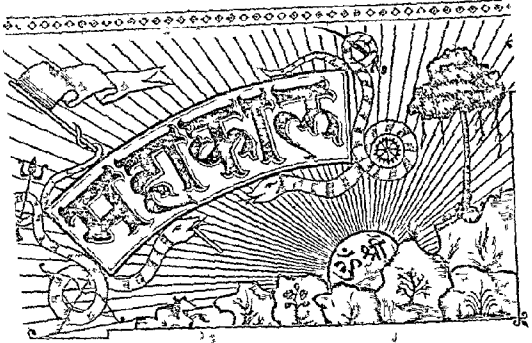
- (૧) ખાસ નોકર ચાકર સાથે લઈ જવાની જરૂર નથી.
- (૨) નકામાં સામાન સુમાનનાં પોટલાં ઘાંધી જવાં પડતાં નથી.
- (૩) ખોરાકી કાઢી-કંઠી-મસાલાદાર-જેવી બેઠયે તેવી રીતની
ગનાવી આપવામાં આવે છે.
- (૪) કુટુંબો સાથે આવનારા હોટેલને ગઢલાલે જળવાય તેવી
તજવીજ રાખવામાં આવે છે.
- (૫) રસોઈયા કંઠ્યા પ્રાણજી છે, અને દરેક નાતજાતની વ્યવસ્થા
ખરાબર સચવાય છે.
- (૬) હોટેલમાં કંઠ્યા ખાનદાનનાં સદગૃહસ્થો અને કુલીન શ્રીઓ
વગેરે આગરૂદાર હોટા જ આવે છે.
- (૭) આવનારા દરેક ગૃહસ્થની દરેક રીતની સગવડ સાચવવી
એ હોટેલના દરેક નોકરની ફરજ છે અને તે દરેક
નોકર જાતે છે.

વધુ માટે પુટો અથવા લખો અને સરક્યુલર મંગાવો.

૧ કાકેરદાર-સુખર્ષ—૨ ચોકડોત-માથેરાન

૩ " માધવ નિલાસ "—દેવલાલી.

ગોવિંદજી વસનજી.

रूप (पुस्तक) २३

माघ कृष्ण १४ सवत् १९६७.

दर्शन (अंक) ४

श्लोकः ।

कदली कमल न वा हिमे ६

मलयोत्थं यमपोहिर्न सभम् । ८

भवदंघ्रिप्रियोगपानको

हृदये मा स कदाचने यताम् ॥

अर्थः—हे लगनन्! आपना मण्डलानां निरोधः कृत्यं, जने दासता, उभय, यत्न
६ यत्न मनु अभर्ष नयी, ते आभारा हृदये धर्मधारी रहे। मा ।

प्रसिद्ध करनारः

श्रेयस्साधकअधिकारिग-बडोदरा,

तपस्वी

भद्राचार—श्री "अत्यन्त" प्रिन्टिंग प्रेसमां रा संभोज्य ह रिसादे छापी प्रसिद्ध कथु

वापिक सपात्रम पोस्टलमाधे ३, १-०-० वर्षना आदर्शमां ज.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રશ્ના.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંમલ.

૧ પ્રેમભક્તિની પરાકાષ્ઠાએ કલાભિસંધિ સમયે લક્ષ્મીની વૃત્તિના આનંદોદ્ધાર.	(શ્રીઉપેન્દ્ર) ...	૧૨૧
૨ ઉત્તમ સાધકના સત્ત્રિક્ષય (છાંદ)...	...	૧૨૬
૩ અન્ય પ્રયત્નો ત્વજી પ્રાપ્તગતી સિદ્ધિઅર્થે પ્રયત્ન કરવા સાધકાને નિર્મત્સર્ય.(છાંદ)		૧૨૯

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ અદ્વતીમાંસા અથવા અદ્વત્યુત્ત (છાંદ)	...	૧૨૨
૨ સુખસાધક વિદ્યા (છાંદ)	...	૧૩૮
૩ કલ્યાણકારક વિચારો (છાંદ)	...	૧૩૯
૪ શિખરે સ્થિતિ (છાંદ)	...	૧૪૩
૫ મધ્યવાત વિચારો (છાંદ)	...	૧૪૬
૬ પત્રવ્યવહાર-શ્રુત્યુને પામેલા અંબધીને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા શ્રુ કરવું. (છાંદ)		૧૪૧

૩ માનસ શાસ્ત્ર.

૧ માનસ રચાયત અથવા યોગ્યને સ્થિર ગામવાનો ઉપાય. (છાંદ)	...	૧૩૬
૨ ટેટવાક પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો (છાંદ)	...	૧૪૨
૩ નર્મ સન્ધો અને અર્થ સન્ધો (છાંદ)	...	૧૪૩

વિદ્યા.

૧ જ્ઞાન આગેગ્યપુક્ત સૌ વર્ણન આધુન્યોગ્યવાનો ઉપાય. (છાંદ)	...	૧૩૪
૨ વિદ્યા અને બળ (છાંદ)	...	૧૪૨

૪ આદિત્ય.

૧ યોગિની (છાંદ)	...	૧૪૬
-----------------	-----	-----

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૩.—માઘ સુવર્ણ ૧૪, સંવત્ ૧૯૬૭. દર્શન (અંક ૪.)

॥ ૐ શ્રી ॥

પ્રેમભક્તિની પરાકાષ્ટાઈ ફલાભિસંધિસમયે મક્તની
વૃત્તિના આનંદોદ્ગાર.

૫૬. (હું તો પ્રેમની ભેગણ પિયુને શોધવા આવી, એ લય.)

મુજ પ્રિયતમની સોડમાં આજે ભરાઈશ હું;
આજે ભરાઈશ હું, અખંડ જ ત્યાં શમાઈશ હું.
પ્રિતમ સોડે ભરાઈશ હું—

ત્યાં ભય નથી કે તાપ નથી, તે સ્થાને બાઈશ હું;
પિયુને સ્વરૂપે ઓળખીને, અમર થાઈશ હું. પ્રિતમ૦

પ્રિયતમને સ્નેહામૃતતણા, આસો ભરાવીશ હું;
પિયુસ્નેહની અમૃતપ્રસાદીથી ધરાઈશ હું. પ્રિતમ૦

પિયુસંગમાં મહાનંદસરિતામાંહિ નાહીશ હું,
પિયુશબ્દધ્વનિસહ મળી અદ્ભુત ગાન ગાઈશ હું; પ્રિતમ૦

આરોગ્ય ને ઐશ્વર્યમાંહિ રંગદોળાઈશ હું;
પિયુસંગ અનુભવકુંડમાંહિ ઝળકોળાઈશ હું; પ્રિતમ૦

લોગો પિયુથી લોગવીશ ને, લોગવાવીશ હું;
અર્ધાગના બનીને પ્રિતમની સાથ સંધાઈશ હું; પ્રિતમ૦

આલિંગવા પ્રભુને પ્રભુકંઠે જ ટંગાઈશ હું;
પિયુએક્યના સુખરંગમાં સર્વોગ રંગાઈશ હું; પ્રિતમ૦

પિયુસોડમાંહિ ગુપ્ત રીતે આજ સંતાઈશ હું,
બેનારની દુષ્ટિવિષે પિયુરૂપ જણાઈશ હું; પ્રિતમ૦

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૮૬ થી.)

अनुस्मृतेष्ट्व॥ २५ ॥

મુદ્રાર્થ:— રમ્ભતિ યાપ છે (તેના કર્તા પૂર્વદક્ષણવરચાથી અનુભવકર્તા હોવોજો ઇચ્છે) તેથી બાપ મત અસમીચીન છે.

આ સૂત્રમાં એ જાણાવ્યું કે વૈનાશિકો (બુદ્ધો) સર્વ વસ્તુનું દક્ષણિકત્વ માને છે તે સાથે એ વસ્તુઓને જાણનાર જે આત્મા તેને પણ દક્ષણિક જ માને છે. પણ એ મત અયુક્ત છે. કારણ કે રમ્ભતિ યાપ છે તે અનુભવના પછી યાપ છે. એક વસ્તુનો પ્રથમ અનુભવ યાપ છે તે પછી તે વસ્તુની રમ્ભતિ યાપ છે. આજે પુરતકનું દર્શન યાપ છે તો એ અનુભવને લીધે કાશાન્તરે એ પુરતકની રમ્ભતિ યાપ છે. આથી એ રમ્ભતિનું નામ અનુ-રમ્ભતિ છે. અહિં જેને અનુભવ યાપ તેને જ તેની રમ્ભતિ થવી સંભવે છે. એક પુરતને અનુભવ યાપ અને તે વસ્તુની અન્ય પુરતને રમ્ભતિ યાપ એવું બનતું નથી. તેથી અનુભવ અને અનુરમ્ભતિ એ બેના કર્તા એક હોવો જોઈએ અર્થાત્ એ એક જ કર્તા એ બે સાથે સંબંધવાળો રહેવો જોઈએ, એ બે સમયમુખી વિદ્યમાન રહેવો જોઈએ અર્થાત્ દક્ષણિક દ્વારુમાત્ર રહેનાર નહિ હોવો જોઈએ. તેથી આ રીતે અનુરમ્ભતિને લીધે આત્મા અદક્ષણિક છે એ જાણાય છે. વળી “ મેં આ વસ્તુ જોઈ અને હવે આ જોઈ છું ” એવો પ્રત્યય સર્વને યાપ છે અને એમાં પણ પૂર્વના જોનાર તથા વર્તમાન જોનારનું એક્ય અપેક્ષિત છે, એ ઉભય જોનાર જો એક નહિ હોય તો આ પ્રસ્તુત પ્રત્યય યર્થ શકે તેમ નથી. તેથી અહિં દર્શન અને રમ્ભરણ એ બંનેના કર્તા એક છે એવી પ્રત્યક્ષ પ્રત્યભિજ્ઞા સર્વને યાપ છે. જો બેના કર્તા ભિન્ન ભિન્ન હોય તો “ મને રમ્ભરણ યાપ છે અને પૂર્વે અન્યને દર્શન થયું હતું ” એવી પ્રતીતિ થવી જોઈએ. પણ એવી પ્રતીતિ થતી નથી. જ્યાં એવી પ્રતીતિ યાપ છે ત્યાં દર્શન અને રમ્ભતિ એ બંનેના ભિન્ન ભિન્ન કર્તાને જ સર્વ લોક સ્વીકારે છે અને તેમને એવી પ્રતીતિ યાપ છે કે “ મને રમ્ભતિ આજે આતી યાપ છે, અને અમુક પુરતને એનું દર્શન યાપ છે અથવા થયું હતું ” ઇત્યાદિ, પણ પ્રસ્તુતમાં ‘ મેં આ જોયું હતું, હાલ હું જોને જોઈ છું ’ એ પ્રતીતિમાં દર્શન અને રમ્ભરણ એ બંનેના કર્તા એક જ આત્મા છે એવું દક્ષણિકવાદી બ્રાહ્મણ જાણે છે. જ્યાં આગળ જાન જોઈ હોય છે ત્યાં તેના બાપ યાપ છે. પણ અહિં તો અગિ ઉપજી નથી, અથવા પ્રકાશવાળો નથી એવો બાપ જોમ થતો નથી તેમ અહિં પણ “ મેં જોયું નથી ” એવું જાન થતું નથી અર્થાત્ આત્માના દર્શનને બાપ કરનાર આત્મ જાન થતું નથી. માટે આ પ્રત્યભિજ્ઞા અબાધિત છે અને તેથી પ્રમાણ છે. તેથી અહિં એક જ આત્માને દર્શન તથા રમ્ભરણ યાપ છે માટે એ બે રાજ-સાથે આત્માને સંબંધ થયો જ જોઈએ અર્થાત્ એ બે રાજમુખી—એટલે કાલ આત્મા સ્વામી હોવો જોઈએ એ વૈનાશિક અવસ્થા માનવું જોઈએ, અર્થાત્ આત્મા દક્ષણિક છે એ એના અવ્યુપગમની દાનિ અપરિદાય છે. આત્મનું જ નહિ પણ જન્મથી આરંભી છેડા આત્મ પ્રધાસમુખી, મરણમુખી, આત્માના એકવર્તી, અને એ સમયમાં કરાતી પાતાની

સઘળી પ્રવૃત્તિનો કર્તા પોતે એક છે એની પ્રસભિતા વૈનાશિકને પોતાને થાય છે તો પછી આત્મા ક્ષણિક છે, અથવા બે ક્ષણસુધી રહેવાવાળો છે એવું કહેતાં વૈનાશિકે લગ્ન પામવું જોઈએ.

આની સામે જો એવું કહેવામાં આવે કે જેમ દીપકમાંથી પ્રતિક્ષણે નવી નવી જ્વાલા નીકળે છે પણ ઉત્તરોત્તર જ્વાલા પૂર્વ પૂર્વના સદૃશ હોવાથી એક અખંડિત જ્વાલા હોય એવી પ્રત્યભિતા થાય છે તે પ્રમાણે અહિં પણ સાદૃશ્યને લીધે આત્માના એકમની પ્રતીતિ થઈ શકે છે, અર્થાત્ એકમની પ્રત્યભિતા બાધિત છે, સત્ય નથી, સાદૃશ્ય વિષયિક છે અને તેથી એ પ્રત્યભિતા આત્માના ક્ષણિકત્વને ખંડિત કરી શકતી નથી. આ પ્રકારનું જો એ કહે તો એ પણ એમના મતથી અયુક્ત છે. કારણ કે “તેને આ સમાન છે” એ પ્રકારે સાદૃશ્યનું જ્ઞાન થાય છે તેથી તેનું, આનું અને એ બેના સાદૃશ્યનું એમ ત્રણનું જ્ઞાન એમાં અપેક્ષિત છે અર્થાત્ સાદૃશ્ય બે ભિન્ન વસ્તુને અધીન છે, મારે એ બે સદૃશ વસ્તુનો અદૃશ્ય કરનાર એક નહિ હોય તો સાદૃશ્યનિમિત્તક પ્રત્યભિતા છે એમ કદાપિ કહી શકાય નહિ. બે વસ્તુના જ્ઞાન મારે બેના અદૃશ્ય કરનાર આત્મા એ બે ક્ષણ રહેનાર તો અવશ્ય હોવો જોઈએ, પણ તેમ લેતાં ક્ષણભંગવાદની એમની પ્રતિજ્ઞા જતી રહે છે. આની સામે એવું કહેવામાં આવે કે જેમ “આ ઘટ છે” “આ પટ છે” એવું વિજ્ઞાન થાય છે, તેમ “આ તેને સમાન છે” એવું સાદૃશ્ય જ્ઞાન એ પણ એક નવું જ વિજ્ઞાન છે અને પૂર્વોત્તર ક્ષણિક પદાર્થના અદૃશ્યવડે ઉત્પન્ન થયેલું જ્ઞાન નથી, તો એ કહેવું પણ અયુક્ત છે, કેમકે “તેની આ” એમાં બે ભિન્ન પદાર્થનું અદૃશ્ય થાય છે. જો સાદૃશ્યવિષયક ભિન્ન જ વિજ્ઞાન એ હોત તો “તેને આ સમાન છે” એવા વાક્યનો પ્રયોગ અનર્થક છે, તેમ હોય તો “સાદૃશ્ય છે” એવો પ્રયોગ જ થવો જોઈએ. જ્યારે લોકપ્રસિદ્ધ જે અર્થ હોય તેનો પરીક્ષકો સ્વીકાર કરતા નથી ત્યારે સ્વપક્ષની સિદ્ધિ તથા પરપક્ષના દોષ ધ્યાનિત જે કહેવામાં આવે તે યથાર્થ છે એ રીતે પરીક્ષકોની તથા પોતાની પણ શુદ્ધિમાં આવી શકતું નથી. તેથી જે “આમ જ છે” એ રીતે નિશ્ચિન હોય તેનું જ કથન કરવું જોઈએ. તેથી અન્ય જો કહેવામાં આવે તો તે માત્ર પોતાનું બહુપ્રજ્ઞાપિત્વ પ્રસિદ્ધ કરે છે. તેથી આ એક અન્ય જ વિજ્ઞાન છે, ભલે “સાદૃશ્ય છે” એવો પ્રયોગ થાય ઇત્યાદિ કહેવું એ પોતાનો મિથ્યા પ્રજ્ઞાપમાત્ર જ છે. વળી એ આત્માના એકમનો જે વ્યવહાર થાય છે તે સાદૃશ્યને લીધે થાય છે એમ માનવા લેશ પણ કારણ નથી. જો સાદૃશ્યને લીધે એ વ્યવહાર થતો હોય તો “જે હું તે હું” એવો અમેદવિષયક ઉદ્દેશ્ય નહિ થાય પણ “તેના જેવો હું” એવો ઉદ્દેશ્ય થાય. પણ ઉદ્દેશ્ય એથી વિપરીત જ થાય છે. વળી બાહ્ય વસ્તુઓમાં તે બાહ્ય હોવાથી સંશય અથવા વિષયક થવાનો સંભવ રહે છે. ત્યાં તેના સદૃશ હોય તેની “તે છે” એ રૂપે જ્ઞાન્તિ થવા અવકાશ રહે છે, પણ આત્મામાં તો સર્વથા એનો અસંભવ છે. “હું તે જ છું” કે તેના જેવો હું” એવો સદૃશ જ્ઞાતાના સંબંધમાં કદાપિ થતો નથી, તેમ જ હું તેના સદૃશ છું એવી જ્ઞાન્તિ પણ થતી નથી. પણ મેં કે જેણે પૂર્વ દિવસે અમુક જોયું તે જ હું આજે તેનું સ્મરણ કરું છું એવી રીતે એકમની જ અંખ્યાધિત પ્રત્યભિતા થાય છે તેથી એને લીધે આત્માનું એક્ય સિદ્ધ થાય છે, અને તેથી આત્માનું

સ્થાપિત સિદ્ધ થાય છે અર્થાત્ ક્ષણિકત્વ અસંગત છે, એ સિદ્ધ થાય છે. આ હેતુથી પણ વૈનાશિક સિદ્ધાન્ત અસમીચીન છે.

આપ્રમાણે બૌદ્ધ મતનું અસમીચીનપણું સિદ્ધ કરી અન્ય પ્રકારે પુનઃ એ સિદ્ધ કરે છે.

નાસતોઽદૃષ્ટવાત્ ॥ ૨૬ ॥

સૂત્રાર્થઃ—અભાવમાંથી ભાવ થતો નથી કેમકે એવું ક્વચિત્ પણ દૃષ્ટ નથી.

આ સૂત્રથી એ જણાવ્યું કે આ અન્ય એક હેતુને લીધે પણ વૈનાશિકોનો સિદ્ધાન્ત દૂષિત કરે છે. એમના મતમાં કાર્યમાં અન્યથા પામનાર કોઈ કારણ માનવામાં આવ્યું નથી તેથી એમના મતપ્રમાણે અભાવમાંથી ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે એવું પ્રાપ્ત થાય છે. એવું પ્રાપ્ત થાય છે એટલું જ નહિ પણ એઓ જાને એ જ પ્રમાણે સ્પષ્ટ જણાવે છે. એઓ કહે છે કે કારણનો ઉપમર્દ થયા વિના કાર્ય ઉત્પન્ન થતું નથી. બીજનો નાશ થાય છે ત્યારે જ અંકુર ઉત્પન્ન થાય છે, દુધનો ઉચ્છેદ થાય છે ત્યારે દધિ અસ્તિત્વમાં આવે છે, મૃતિકાનો પિણ્ડ વિદાય છે ત્યારે જ ઘટ ઉપજે છે. જો દૃટસ્ય રહેલા કારણમાંથી કાર્ય થતું હોય તો સર્વ પદાર્થમાંથી સર્વની ઉત્પત્તિ થવી જોઈએ અને અમુકમાંથી જ અમુકની ઉત્પત્તિ થાય એવો નિયમ નહિ રહે. તેથી અભાવગ્રસ્ત બીજ આદિમાંથી અંકુરાદિની ઉત્પત્તિ થાય છે માટે અભાવમાંથી જ ભાવ પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, આ પ્રકારે એઓ સ્પષ્ટ જણાવે છે. એની સામે આ સૂત્રથી જણાવવામાં આવે છે કે અભાવમાંથી ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, એ અસત્ય છે કેમકે એવું કોઈપણ સ્થળે દૃષ્ટ થતું નથી. જો અભાવમાંથી ભાવ ઉત્પન્ન થતો હોય તો પછી અભાવ સર્વત્ર હોવાથી અમુક કારણથી જ અમુક કાર્ય થાય એવો નિયમ જગતમાં દેખાય છે તે નહિ હોવો જોઈએ. નાશ પામેલાં બીજઆદિનો અભાવ તે શશવિપાણના અભાવજેવો જ છે. જાને અભાવ નિઃસ્વભાવ હોવાથી સમાન જ છે. એમના અભાવપણામાં જરાપણ ભેદ નથી. તો પછી જેમ બીજના અભાવમાંથી અંકુર થાય તેમ શશવિપાણના અભાવમાંથી પણ અંકુર થવાનો યોગ આવે, અને તેથી જેમ અંકુરનું કારણ બીજ કહેવાય તેમ શશવિપાણ, મૃતિકા આદિ સર્વ કદી શકાય. તેથી અંકુરાદિનું કારણ બીજાદિ જ છે એવો નિયમ બાંધી શકાય નહિ. કોઈપણ વિશેષવિનાના અભાવમાંથી ભાવ ઉત્પન્ન થતા હોય તો શશવિપાણાદિ જે અભાવસ્પ છે તેમાંથી પણ કાર્ય થઈ શકે. પણ એવું ક્વચિત્ પણ દૃષ્ટ નથી. આ અટકાવવા જેમ “ નીલ કમલ ” એમાં નીલત્વ એ કમલનો વિશેષ છે તેવો કોઈ વિશેષ અભાવનો માનવામાં આવે અને બીજાત્વ વિશેષવાળો બીજભાવ છે માટે તેમાંથી અંકુર થાય છે અને મૃતિકાનો અભાવ તે એ વિશેષવાળો નથી માટે એમાંથી અંકુર થતો નથી એમ કહેવામાં આવે તો એ પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે વિશેષ એ ભાવ પદાર્થનો ધર્મ છે, કમલ ભાવપદાર્થ છે તો તેનો નીલત્વવિશેષ ધર્મ શકે છે. અભાવનો વિશેષ હોઈ શકે નહિ. જો અભાવને વિશેષ સ્વીકારવામાં આવે તો જેમ કમલાદિ વિશેષવાળા ભાવપદાર્થ છે તેમ વિશેષવાળો થનાથી એ પણ અભાવ નહિ રહે પણ ભાવસ્પ પદાર્થ જ દરશે, અને તેમ થતાં અભાવમાંથી ભાવની ઉત્પત્તિનો સિદ્ધાન્ત જતો રહે છે, કેમકે પછી તો ભાવમાંથી જ ભાવની ઉત્પત્તિ થશે.

વળી અભાવ અભાવ હોવાથી જ કોઈની ઉત્પત્તિનો હેતુ થઈ શકતો નથી. શશવિપાણ

એ અભાવરૂપ છે અને તે કોઈની પણ ઉત્પત્તિનો હેતુ નથી તે પ્રમાણે બીજાનો અભાવ પણ અભાવ હોવાથી જ અંકુરદિની ઉત્પત્તિનો હેતુ યથા શકે તેમ નથી.

અભાવમાંથી ભાવની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો કાર્યમાં અભાવનો અન્વય થવો જોઈએ. મૃતિકામાંથી ઘટ થાય છે તો મૃતિકાનો ઘટમાં અન્વય થાય છે, તેમ અભાવમાંથી કાર્ય ઉત્પન્ન થતું હોય તો તે સર્વ કાર્ય અભવાન્વિત દેખાતું જોઈએ, પણ તેમ દેખાતું નથી. પ્રત્યેક કાર્યમાં તે તે રૂપવાળા પોતાના ભાવસ્વરૂપનો જ અન્વય દેખાય છે, અને અભાવનો અન્વય દેખાતો નથી.

અભાવનો અન્વય નહિ છતાં અભાવને તે તે કાર્યના કારણરૂપ માની શકાય તો મૃતિકાથી અન્વિત થયેલા ઘટાદિ વિકારોમાં તન્તુઆદિનો અન્વય નથી, છતાં એ તન્તુઆદિના વિકાર છે એમ પણ માની શકાય. પણ એ પ્રકારે કોઈ સ્વીકારતું નથી. મૃતિકાથી જે અન્વિત થયેલા છે તે મૃતિકાના જ વિકારો છે અને તન્તુઆદિથી અન્વિત થયેલા તે તન્તુઆદિના વિકારો છે એમ જ સર્વ સ્વીકારે છે. તેથી આ રીતે પણ અભાવને કારણ માની શકાય તેમ નથી.

પૂર્વપક્ષી વૈનાશિકોએ જે કહ્યું કે કારણના સ્વરૂપનો ઉપમર્દ થાય છે ત્યારે જ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય છે માટે બ્રહ્મજેવો દૃઢસ્થ કોઈ પદાર્થ કારણ કદાપિ ઘર્ષ શકતો નથી માટે અભાવમાંથી જ ભાવની ઉત્પત્તિ સ્વીકારી જોઈએ, તો એ કહેવું પણ અયુક્ત છે. કારણ કે સુવર્ણઆદિના વિવિધ અલંકારોરૂપ કાર્યો થાય છે, એમાં તે જ સુવર્ણાદિ આ કાર્યોમાં છે, એવી પ્રત્યક્ષતા થાય છે તેથી સુવર્ણાદિ સ્થિર સ્વભાવના પદાર્થો કાર્યને ઉત્પન્ન કરી શકે છે એ સિદ્ધ છે, માટે કાર્યની ઉત્પત્તિમાટે કારણના સ્વરૂપનો ઉપમર્દ થવો આવશ્યક નથી. આટલું જ નહિ પણ સુવર્ણાદિ સ્થિર સ્વરૂપના ઉપમર્દ થયા વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ યજ્ઞેન્દ્રિ છે તેથી, બીજાદિ સ્થિરે ત્યાં આપાતતઃ સ્વરૂપનો ઉપમર્દ પ્રતીત થાય છે, ત્યાં પણ ઉપમર્દને પામતી પૂર્વ અવસ્થા ઉત્તરાવસ્થાતું કારણ માનવામાં નથી આવતી, પણ ઉપમર્દને નહિ પામતા, બીજાદિના જે સ્થિર, સ્થાયી અવયવો છે તે જ અંકુરાદિના કારણરૂપ છે એમ સ્વીકારવામાં આવે છે. તેથી અક્ષત જે શશવિપાણ્યાદિ પદાર્થો તેમાંથી સતતની ઉત્પત્તિ થતી દેખાતી નથી અને સતરૂપ જે સુવર્ણાદિ પદાર્થો તેમાંથી સત્ કાર્યોની ઉત્પત્તિ થતી દેખાય છે, માટે અસતમાંથી સતતની ઉત્પત્તિ થવાનો બૌદ્ધસિદ્ધાન્ત અનુપપન્ન છે. વળી એક તરફથી આરમાંથી ચિત્ત અને ચૈત્ત ઉત્પન્ન થાય છે, બૃનભૌતિકરૂપ સમુદાય પરમાણુમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે એમ ભાવમાંથી ભાવની ઉત્પત્તિ કહેવામાં આવે છે અને બીજી રીતે અભાવમાંથી ભાવની ઉત્પત્તિ થતી કલ્પવામાં આવે છે તેથી આ મત અંતરમાં પણ વિરોધ-અસ્ત છે. તેથી આ સિદ્ધાન્ત અયુક્ત છે.

અભાવરૂપ અસતમાંથી ભાવની ઉત્પત્તિ શા માટે ન સ્વીકારવી તેનો અન્વય હેતુ શ્રીમૂત-કાર કહી આ પ્રથમ પ્રકારના બૌદ્ધ મતનું ખંડન સમાપ્ત કરે છે.

ઉત્તમ સાધકના સન્નિશ્રય.

પદ. (તન પ્રેમથી રાખ લગા લે તું, એ લય.)

નયને તત્ત્વાજન આંછું હવે, પ્રિય પ્રભુને જ્યાં ત્યાં જોવા છે,
આ અસંખ્ય સારા ને જોતા, લેહો હૃદયેથી જોવા છે.
જળમાં, સ્થળમાં, સચરાચરમાં, પ્રભુ લહી, પ્રભુમાં ચિત્ત પ્રોવાં છે,
પ્રભુભૂતિ અંતર છાપીને, મનમંદિર પ્રભુથી રસોવાં છે.
પ્રભુદર્શન કૃપા સુખપ્રદ લણવા, પ્રભુચિંતનનાં બીજ યોવાં છે,
પ્રભુનાં કીર્તન કરીને નિશદિન, મનના મગ્ન સઘળા ધોવા છે.
પ્રભુના જપથી ચઢી મૂર્ધવિષે, સુરસુરલિનાં દૂધ દહોવાં છે,
અજરામરતાને પ્રાપ્ત કરી, નવ જનિમૃતિથી ફરી રસોવાં છે.
પ્રભુસ્મરણધૃતે, વૃત્તિગણને, મોઢે ન ભોળવા, મહોવા છે,
વિષયાતીત પ્રભુપદમાં સ્થિર થઈ, વિષયો વણસ્યે નવ રોવાં છે.
નિજ ત્રિવિધિ દુઃખોને દહતાં, આશ્રિતનાં અશ્રુ દહોવાં છે,
પ્રભુભક્તિબોધયુને જનનાં, મન મેલાં જ્યાં ત્યાં છોવાં છે.
ચઢી વાદવિવાદે કે સંગે, શાસ્ત્રોનાં જળ ના રસોવાં છે,
પ્રભુસ્મરણની ચઢી સીધી સડકે, હૃલ્લભ મુક્તિકૃપા લેવાં છે.
આ વિધિ સન્નિશ્રયમાં સ્થિર થઈ, કર્તવ્યે મનમતિ દેવાં છે,
નરહરિ અનુગ્રહથી નરહરિમાં, સંતત સદૃષ્ટે હોવાં છે.

માનસ રસાયન

અથવા

યૌવન પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૯૪ થી.)

પ્રકરણ ૮.

અનુભવનો વાસ્તવિક ઉદ્દેશ યૌવનને અખંડ સ્થિર રાખવાનો છતાં શામાટે
તે વૃદ્ધાવસ્થાને ઉત્પન્ન કરે છે.

જીવનું એટલે વિચાર કરવો, વિચાર કરવો એટલે ક્રિયા કરવી, અને ક્રિયા કરવી એટલે
અનુભવ થવો, એ છે; આમ હોવાથી જીવનની પ્રત્યેક ક્રિયાના અંતમાં અનુભવ અવસ્થા
ઉત્પન્ન થવા વિના રહેતો જ નથી.

૧ શોભાવવાં. ૨ દેવોની ગાથ કામધનુ. ૩ મૃત્યુથી શરીર સડી જાય છે, એ પ્રસિદ્ધ છે.
૪ નાદ પામ્યે. ૫ ડહોળવાં છે.

જીવવાનો અર્થ અધિક જીવવું એ છે, કારણ કે જીવવાથી અનુભવ ઉત્પન્ન થાય છે, અને અનુભવ મનને વધારે નવાપ્રતિ, વધારે વિશાળપ્રતિ, અને વધારે મહાનપ્રતિ અભિ-મુખ કરે છે.

અનુભવ પ્રાપ્ત કરવો એનો અર્થ એ છે કે જ્ઞાન, સામર્થ્ય, અને જ્ઞાનપૂર્વક ક્રિયાનું અધિક વિશાળ ક્ષેત્ર પ્રાપ્ત કરવું; અને શુદ્ધિપૂર્વક ક્રિયા કરવાના ક્ષેત્રનો વિસ્તાર એ મનના નવીકરણનું સાક્ષાત્ કારણ છે, તેથી અનુભવની અખંડ પ્રાપ્તિથી મનનું અખંડ નવીકરણ અવશ્ય થવું જ જોઈએ.

પરંતુ અનુભવની પ્રાપ્તિ અખંડ થયા જ કરે છે, કારણ કે જ્યાં સુધી જીવન ચાલ્યા કરે છે, ત્યાં સુધી અનુભવ થયા જ કરવાનો.

મનનું અખંડ નવીકરણ આખા શરીરને અખંડ યૌવનવાળું રાખે છે, અને અનુભવની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ મનનું નવીકરણ કરવાની છે, તેથી અનુભવનો વાસ્તવિક ઉદ્દેશ યૌવનને અખંડ સ્થિર રાખવાનો જ હોવો જોઈએ.

યૌવનને અખંડ સ્થિર રાખવું, એનો પૂરેપૂરો અર્થ એ છે કે મનુષ્યના શરીરમાં જે કંઈ છે તે સર્વનો વિકાસ, વૃદ્ધિ, અને ઉન્નતિ કરવી, અને અનુભવ પ્રાપ્ત કરવો એનો અર્થ એ છે કે ઉન્નતિના અને વૃદ્ધિના હેતુઓને પ્રાપ્ત કરવા; આથી પોતાની વૃદ્ધિ કરવાની, પોતાનું નવીકરણ કરવાની અને પોતાનું યૌવન સ્થિર રાખવાની જીવનની જે પ્રવૃત્તિ છે, તેની સાથે અનુભવની પ્રવૃત્તિ અભેદ રીતે જોડાયેલી છે.

જીવવાનો અર્થ અનુભવને પ્રાપ્ત કરવો એ છે; અનુભવને પ્રાપ્ત કરવો, એનો અર્થ એ છે કે અધિક જીવવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવું, અને અધિક જીવવું એનો અર્થ એ છે કે યૌવનને સ્થિર રાખવું. જ્યારે શરીરમાં જીવનની વૃદ્ધિ થતી રહેતી હોય છે, ત્યારે ઘડપણ આ-વંધુ સંભવતું નથી.

અનુભવની પ્રાપ્તિ મનમાં જે પ્રકારના વિરોધી સ્વભાવને ઉત્પન્ન કરે છે. આ વિરોધી સ્વભાવ, અનુભવવડે મનમાં જે માનસ તરવો પ્રકટાવવામાં આવ્યાં હોય છે, તેમના ઉપયોગ-ઉપર આધાર રાખે છે. આમાંનો એક સ્વભાવ પુખ્ત ઉમરનું લાન કરવાના વેગવાળો હોય છે, અને બીજો સ્વભાવ પોતાના વિકાસનું શુદ્ધિપૂર્વક લાન કરવાના વેગવાળો હોય છે.

ઠાઠ અમુક ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાપૂરતી જ વિકાસની ક્રિયા હોય છે, એવો જ્યારે મનને નિશ્ચય હોય છે ત્યારે અનુભવથી પ્રકટેલાં માનસ તરવો એ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાના કામમાં જ યોગ્ય છે; અને આ ઉદ્દેશની સિદ્ધિની નિકટ જેમ જેમ મન આવે છે, તેમ તેમ પોને પુખ્ત ઉમરનું થવું જાય છે, એવું તેને લાન થાય છે.

પુખ્ત ઉમરનું લાન વિશેષ વિકાસ અથવા ઉન્નતિ થતી અટકાવે છે, કારણકે ઉત્તર વયમાં વિશેષ વિકાસ થવો શક્ય નથી, એવું મનુષ્યોનું માનવું છે. આથી જે મન શરીરમાં પુખ્ત ઉમરના લાનને પ્રવૃત્ત થવા દે છે, તે મન આખા શરીરમાં, શરીરને પુખ્ત કરનાર ક્રિયાને ગતિમાં મૂકી દે છે, અને શરીરને પુખ્ત કરનાર ક્રિયા જેમ જેમ બળવાન થતી જાય છે તેમ તેમ શરીરનો વિકાસ કરનારી ક્રિયા દુર્બળ થતી જાય છે.

પરિણામ એ આવે છે કે ધીમે ધીમે શરીરના એક પછી એક ભાગમાં વૃદ્ધિ થતી અટકે છે, અને જેની વૃદ્ધિ થતી અટકે છે, તે પછી ઘરડું થવા માટે છે.

વિકાસ અખંડ થયા જ કરે છે, એવો ન્યારે મનને નિશ્ચય હોય છે ત્યારે વિકાસનો છેલ્લો આવવાનો કશો વિચાર જ સ્પુરતો નથી. પ્રત્યેક આગળ ભરવામાં આવતા પગલાને, વિશેષ વિકાસભણી ભરાતું 'પગલું' ગણવામાં આવે છે. આમ થતાં 'પુખ્ત ઉમરનું' જ્ઞાન મનમાંથી સમૂળ જતું રહે છે.

પ્રત્યેક અનુભવ વધારે વિશાળ માનસ સૃષ્ટિમાં પ્રવેશવાનું ઉધાધું દ્વાર છે, એવો વિચાર કરવાથી પ્રત્યેક અનુભવ મનને વિકાસ થવાનું આપણને જ્ઞાન કરાવે છે, અને મન જેનું જ્ઞાન કરે છે, તેવું તે થાય છે.

પ્રત્યેક અનુભવમાં વિકાસનું જ્ઞાન કરાવનાર હેતુ સ્વભાવથી રહેલો હોય છે, અને જ્યાં સુધી આ વિકાસ નિરંતર થયા કરે છે ત્યાં સુધી મનનું નવીકરણ પણ નિરંતર થયા જ કરે છે. આમ થતાં, યૌવન પણ શરીરમાં અખંડ પ્રકટયા કરે છે, પણ અનુભવના આ સ્વાભાવિક હેતુમાં પુખ્ત ઉમર થવાની ક્રિયા પ્રતિબંધ કરનાર થાય છે.

પરંતુ પુખ્ત ઉમર થવાની ક્રિયા સ્વાભાવિક નથી. તે મનની ખોટી સ્થિતિઓનો પરિણામ છે, અને શરીરમાં જે વૃદ્ધિની ક્રિયા આવે છે, તેની સાક્ષાત્ વિરોધી છે.

પુખ્ત ઉમરની ક્રિયાને એક હેતુ સિદ્ધ કરવાનો હોય છે, અને તે હેતુ ન્યારે સિદ્ધ થાય છે ત્યારે ક્રિયાને અટકાવી દેવાનો તેનો ઉદ્દેશ હોય છે; વૃદ્ધિની ક્રિયાને કોઈ ખાસ હેતુ સિદ્ધ કરવાનો હોતો નથી, અને તેથી કોઈ પણ વખતે ક્રિયાને અટકાવી દેવાનો તેનો ઉદ્દેશ હોતો નથી. વૃદ્ધિની ક્રિયા પૂર્ણત્વને પામેલા પરિણામનો વિચાર કરતી નથી. તે વર્તમાન કાળમાં વૃદ્ધિને પામવાનો જ વિચાર કરે છે, તેથી કરીને વર્તમાન કાળમાં વૃદ્ધિના બળને નિરંતર વધાર્યા કરે છે.

સંસારના વાર્તાવિક ક્રમમાં કોઈ પણ વસ્તુ કદી પૂર્ણત્વને પામતી નથી. જે પૂર્ણત્વને પામેલું દેખાય છે તે હવે પછી પ્રકટનાર કોઈ તેથી પણ વધારે મોટી વસ્તુના ઉપક્રમનું સૂચક હોય છે, અને ઉન્નતિની આ સમગ્રી અવસ્થાઓમાં વૃદ્ધિની ક્રિયા અખંડ ચાલ્યા જ કરે છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પુખ્ત ઉમરનો વિચાર કરવો, અને પુખ્ત ઉમરની આશા રાખવી, એ શરીરમાં ખોટી ક્રિયાનો પ્રવેશ કરાવનાર છે, અને આ પુખ્ત ઉમરની ક્રિયામાં સ્વાભાવિક વૃદ્ધિને અટકાવવાનો શુભ હોવાથી, શરીરના યૌવનને સ્થિર રાખનાર જે નવીકરણની ક્રિયા સ્વભાવથી શરીરમાં ચાલ્યા કરતી હોય છે, તેમાં તે પ્રતિબંધ કરે છે.

સામાન્ય મનુષ્યના શરીરમાં અનુભવ સાથી ઘડપણને ઉત્પન્ન કરે છે, તે પૂર્વોક્ત વિચારથી સ્પષ્ટ થાય છે, અને તે એ કે અનુભવ મનને પુખ્ત કરે છે, એવું પ્રજનનું દઢ મનનું ચર્ચ ગયું છે; અને પુખ્તપણની સ્થિતિ ઉન્નતિને અથવા વૃદ્ધિને અટકાવે છે તેથી ઘડપણ આજ્યા વિના રહેતું નથી, કારણ કે જેની વૃદ્ધિ થતી અટકે છે, તે ધરતું થવા માંડે છે.

ઘડપણ એ માત્ર વૃદ્ધિની અટકેલી સ્થિતિ છે; એ એક એવી સ્થિતિ છે કે જેમાં વિકાસ અટકેલો હોય છે, અને જેમાં ક્ષય અથવા પાછા હઠવાનું શરૂ થઈ ચુક્યું હોય છે, અથવા શરૂ થવાની તૈયારી હોય છે. પરંતુ જ્યાં સુધી શરીરમાં વૃદ્ધિ, વિકાસ અને ઉન્નતિ ચાલ્યા કરતાં હોય છે ત્યાં સુધી તેમાં કોઈ ટંકણે ક્ષય થવો અસંભવિત છે.

ત્યાં આગળ વધવાનું ચાલ્યા કરે છે, ત્યાં પાછા હટવાનું અશક્ય હોય છે, અને ત્યાં વૃદ્ધિ થયા કરે છે ત્યાં ક્ષય થઇ શકતો નથી. આથી શરીરમાં અખંડ વૃદ્ધિ અને અખંડ વિકાસ ઘડપણના પ્રત્યેક ચિહ્નનો નાશ કરે છે; અને આમ થતાં યૌવન અખંડ રિથર રહે છે.

અખંડ નવીકરણના નિયમમાં શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં અખંડ વૃદ્ધિ અને વિકાસ થયા કરે, એવી યોજના હોય છે, અને અનુભવ મનને માટે પ્રવૃત્તિનાં વધારે અને વધારે મોટાં ક્ષેત્રો ઉઘાડી આપતો હોવાથી મનુષ્યના શરીરનો નિરંતર વિકાસ થયાં કરવાનો વૃદ્ધિની ક્રિયાને પ્રસંગ મળ્યા જ કરે છે.

આ પ્રકારની વ્યવસ્થામાં ઘડપણને પ્રકટાવનાર ક્રિયાને સ્થાન જ આપવામાં આવેલું હોતું નથી; તેથી કુદરતના આ મુખ્ય નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરીને મનુષ્ય પોતે જ્યાં મુંઘી ઘડપણને પ્રકટાવતો નથી ત્યાં સુધી તેના શરીરમાં ઘડપણ આવવાની ક્રિયા કદી પણ પ્રવેશ કરતી નથી.

અનુભવનો સ્વાભાવિક હેતુ આ અત્યંત અગત્યના નિયમોમાંથી કાઢી પછી નિયમદ્વારા સિદ્ધ થાય છે, અને આ નિયમોનુસાર વર્તન થવા માટે અનુભવના ઉદ્દેશને અનુકૂળ વર્તવાનો મને અભ્યાસ પાડવો જાઇએ.

પ્રત્યેક અનુભવ વધારે અને વધારે મહાન વસ્તુઓને પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ છે, એવો જ્ઞાનપૂર્વક વિચાર કરવાથી, અને પ્રત્યેક અનુભવની પ્રવૃત્તિ વિકાસને, વૃદ્ધિને અને ઉન્નતિને કરનારી છે, એવું આંતર મનમાં ભાન કરવાથી, આ અભ્યાસ સિદ્ધ થાય છે.

પ્રત્યેક અનુભવ વિકાસને, વૃદ્ધિને અને ઉન્નતિને કરે છે, એ સિદ્ધાંત આંતર મનમાં નિત્ય અંકિત કરવો જોઇએ; થોડો સમય જતાં, અનુભવના આ ઉદ્દેશનું આંતર મનમાં ભાન થશે, અને તેમ થયા પછી આંતર મન અનુભવના સ્વભાવને અનુકૂળ વર્તન કરશે.

(અપૂર્ણ)

અન્ય પ્રયત્નો ત્યજી પ્રાપ્તવ્યની સિદ્ધિ અર્થે પ્રયત્ન કરવા સદ્વિવેકી સાધકોને નિમંત્રણ.

૫૬. (અમને પાવન કરવાને, એ લય.)

સમગ્ર દુઃખોને દળવા,

ભુક્તિમુક્તિને રળવા,

અંતે પ્રહાવિષે લગવા, સંગે હાલંજે.

જગનો ભૂટો આ સ્નેહ, છોડી ચાલજે,

જગરી ખેડી લહી એહ, તોડી હાલંજે.

સ્થૂળ સૂક્ષ્મ કારણરૂપ કારાગૃહથી નીકળવા,

અનંત નલમાં ઈષિત રથળમાં, સ્વતંત્ર બની પળવા,
 અંતે પ્રહાવિષે લળવા, સંગે હાલને.
 ઉત્પત્તિ સ્થિત લયના, સાચા સ્વરૂપને કળવા,
 આગમ અપાય ધર્મોદ્ધી, કદી અંતર નહિ જળવા,
 અંતે પ્રહાવિષે લળવા સંગે હાલને.
 દેવ યક્ષ માનવ પશુ જ્યાં ના, આવી શકે છળવા,
 પ્રાપ્ત મહાપદને ભીંતિ જ્યાં ના, કોઈ સમય ચળવા,
 અંતે પ્રહાવિષે લળવા, સંગે હાલને.
 નરહરિ પ્રભુનાં સર્વ સુખારૂપક ચરણવિષે ઢળવા,
 તુલામૂલા ઉલ્લંઘી અંતે ચિદ્રૂપમાં હળવા,
 અંતે પ્રહાવિષે લળવા, સંગે હાલને.

સુખસાધક વિદ્યા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૫૬ ૯૨૧)

(૧૪)

ઉચ્ચ મનોરાજ્યો અને તેમને કેવી રીતે રચવાં.

એક ગૃહસ્થ લખે છે કે “ ધનવાન થવાની અમોઘ કળા ’ એ નામના આપના પુસ્તકને મેં વાંચ્યું. હું તેમાં લખેલા નિયમોનું પાલન કરીને આખા જગતમાં સર્વોપરિ ધનવાન થવા છત્તું છું; અને મારી ખાતરી છે કે મારી આ આશામાં હું નિરાશ નહિ જ થાઉં ” આ પત્ર લખનાર પુસ્તકનું રહસ્ય બરાબર સમજ્યા હશે કે કેમ, એ વિષયમાં સંશય રહે છે. તેમની છત્તા કદાચ સર્જન ન થાય તો તેમાં આશ્ચર્યજનું નથી. કારણ કે તેમણે મનોરાજ્ય બાંધવામાં ભૂલ કરી છે.

પુષ્કળ ધનની છત્તા થવી, એમાં કશું ખોટું નથી. ધનની છત્તા બને તે સંપૂર્ણ રીતે સ્વાભાવિક અને વિદિત છે. નિર્ધનતા અનેક સદ્ગુણોને પ્રકટાવનાર છે, અને વિવિધ લાભને કરનાર છે, એ સંબંધમાં ભણે સંકટો ત્રણે લખાયા હોય, અને સંકટો વ્યાખ્યાનો અપાયાં હોય તોપણ એ વાર્તા સિદ્ધ જ રહે છે કે કોઈ પણ નિર્ધન સ્ત્રી અથવા પુરુષ જેને ખરેખર પૂર્ણ અને વિજયી જીવન રહે છે, તેના અનુભવ કરી શકતો નથી. કોઈપણ મનુષ્યની પાસે જ્યાં સુધી પુષ્કળ દ્રવ્ય નથી હોતું ત્યાં સુધી તે પાતાનામાં રહેલી કાર્ય કરવાની શક્તિઓનો વિદાસ કરી શકતો નથી, અથવા પાતાના આત્મામાં રહેલી ગુપ્ત શક્તિઓને પૂરેપૂરી બહાર પ્રકટાવી શકતો નથી; કારણ કે આત્માના સામર્થ્યને બહાર પ્રકટાવવાનું માટે અને પાતાની કાર્ય કરનાર શક્તિઓનો વિદાસ કરવાને માટે તેને ઘણી વસ્તુઓને ઉપયોગ કરવો પડે છે, અને તેમને ખરીદવાના ધનવિના તે તેમને સંપાદન કરી શકતો નથી. નિર્ધનતા મનનાં કેટલાંક અભિવ્યક્તિય (હૃદયના ગોચ) વસ્તુઓનો પ્રસંગે વિદાસ કરે છે, તેની

ના નથી, પરંતુ સર્વ પ્રકારની આરિષ્ટની ઉચ્ચતા તે પ્રકટાવી શકતી નથી. મનુષ્યોના સહવાસમાં આવવાથી અને વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવાથી આરિષ્ટનો વિકાસ થાય છે. વર્તમાન સમયમાં સમાજની જે પ્રકારની વ્યવસ્થા છે, તે પ્રકારની વ્યવસ્થામાં રહેનાર મનુષ્યને વસ્તુઓના ભોક્તા અથવા સ્વામિ થવાને માટે ધનવિના ચાલતું જ નથી; અને તેથી જ સમાજમાં અધિકમાં અધિક ઉચ્ચતાએ પહોંચવાની મનુષ્યને ઇચ્છા છે, તો તેણે ધનવાન થવું જ જોઈએ. આ કારણથી ધનવાન થવાની તેની ઇચ્છા યથાયોગ્ય અને શાસ્ત્રવિહિત છે; કારણ કે જીવનનો હેતુ પોતાનો વિકાસ કરવો એ છે, અને જીવવાળી પ્રત્યેક વસ્તુને પોતાનાથી અને જોડેલા પોતાના વિકાસ કરવાનો અનન્યહાર્ષ (કાંઈથી હરી ન લેવાય એવો) હૃદ છે.

મનુષ્યનો જો જગતમાં જીવવાનો હૃદ છે, તો તેનો અર્થ એ જ થાય છે કે તેના સંપૂર્ણ શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક વિકાસને અર્થે જે જે વસ્તુઓની તેને જરૂર હોય તે તે વસ્તુઓનો નિરંકુશપણે ઉપયોગ કરવાનો તેને હૃદ છે; અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો ધનવાન થવાનો તેને હૃદ છે. જેમ જેમ મનુષ્ય આગળ વૃદ્ધિને પામતો જાય છે, તેમ તેમ તેની જરૂરીયાતો વધતી જાય છે, કારણ કે તે અધિક માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ કરે છે, અને તેનું જીવન વધારે સંકુલ થવું હોય છે. મનુષ્યની જરૂરીયાતો સાથે સરખાવતાં પશુની જરૂરીયાતો ઘણી જ થોડી છે, તેનું કારણ તેની વૃદ્ધિ લેશ પણ નથી. મનુષ્ય પશુકરતાં ઘણું જ આગળ વધેલો છે, અને તે પ્રમાણે તેની જરૂરીયાતો પણ તેટલી જ વધેલી છે. હાલ આપણે વિકાસક્રમમાં જોઈતી ભૂમિદાસુધી આગળ વધ્યા છીએ કે સામાન્યમાં સામાન્ય સ્ત્રી અથવા પુરુષને પણ કંઈક પૂર્ણતાવાળું જીવન ભોગવવાને માટે પુષ્ટળ ધનની અગ્રણ્ય રહે છે. જેટલા ધવાની પોતાની યોગ્યતા હોય છે તેટલા સર્વાંશે ધવાની ઇચ્છા કાર્ષ્ણી પણ અતઃકરણમાં પ્રકટયા વિના રહેતી નથી; આપણામાં ગુપ્તપણે રહેલા સંલેવોને પ્રકટાવવાની આપણામાં સ્વાભાવિક ઇચ્છા રહેલી હોય છે. આથી, પુનઃ કહેવામાં આવે છે કે ધનવાન થવાની આપણને જે ઇચ્છા થાય છે, તેમાં કશું જ ખોટું નથી. ધનવાન થવાની ઇચ્છા એ વસ્તુતઃ વધારે પૂર્ણતાવાળા અને પુષ્ટળ જીવન ભોગવવાની ઇચ્છા છે, અને આ ઇચ્છા પ્રશસ્તિવિના અન્ય પ્રકારની હોઇ શકે એમ છે જ નહિ.

જો મનુષ્યને વિપુલ જીવન ભોગવવાની ઇચ્છા થતી નથી તે મનુષ્ય, મનુષ્યથી ઉતરતી ક્રાંતિનો છે. તે યોગ્ય વિચારથી દોષવાન જ ગણાય છે. ક્રાંતિપણ પ્રકારની ખામીથી અથવા દોષથી સતોય માનવો, એ જેમ ખોટું છે, તેમ નિર્ધનતાથી સતોય માનવો એ ખોટું છે. ક્રાંતિ પણ અન્ય માર્ગે પૂર્ણતાવાળું જીવન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ જેમ યોગ્ય છે, તેમ ધનાદિ પેલવો મેળવવા પ્રયત્ન કરવો, એ યોગ્ય છે. પરંતુ જો કે ઉપરનું સઘળું ખરૂં છે, અને ધનવાન થવાની ઇચ્છા કુદરતી, ન્યાયપુરઃસર અને શાસ્ત્રવિહિત છે તોપણ જગતમાં “ સર્વોપરિ ધનવાન ” થવાની ક્રાંતિએ શા માટે ઇચ્છા કરવી જોઈએ ? ધનવાન થવાની જ, જેટલું જોઈએ તેટલું મેળવવાની જ, અને પોતાની જેવી જાતનું જીવન ગાળવાની ઇચ્છા હોય તેવી જાતના જીવનમાં જેટલાની જરૂર છે, તેટલું જ સર્વ સંપાદન કરવાની માત્ર ઇચ્છા કેમ ન કરવી જોઈએ ? બીજાઓને તમારા કરતાં જોછા સુખી રાખવાની ઇચ્છા ક્યાં વિના, તમારા પોતાના જીવનને મુખી કરવાનું ઉચ્ચ મનોરાજ્ય તમે શા માટે નથી બાંધના ? બીજા મનુષ્યો કરતાં અથવા બીજા કોઈ પણ મનુષ્ય કરતાં વધારે ધનવાન થવાની તમે શા માટે

ધન્ય કરો છો ? આવી ધન્ય સ્વાર્થવાળી સાંકડી બુદ્ધિ જ પ્રકટે છે; બીજા મનુષ્યોનાં જીવનઉપર અમલ ચલાવવાની બુદ્ધિ જ પ્રકટે છે.

વિચારવડે અથવા ભાવનાવડે ધનને પ્રાપ્ત કરવાને અથવા માનસ બળને પ્રાપ્ત કરવાને જેઓ ધન્યતા હોય તેમણે બીજાઓનાં મનઉપર અને શરીરઉપર સત્તા ચલાવવાની લાલચથી અત્યંત સાવધ રહેવું જોઈએ. બીજાઓના ઉપર સત્તા ચલાવવાની ધન્યતા, એ જગલી-પણાનું ચિહ્ન છે. મુશિક્ષિત મનુષ્યના અંતઃકરણમાં આવી ધન્યતાને સ્થાન જ ન મળવું જોઈએ. સંપૂર્ણ કેળવણીથી આધ્યાત્મિક વૃત્તિવાળા પુરુષને પોતાની આબુખાબુનાં મનુષ્યોના વિચાર તથા વર્તનઉપર સત્તા ચલાવવાનો વિચાર જ અત્યંત અરચિ ઉત્પન્ન કરે છે. પરંતુ જીવનને નિભાવવાનો જે ઝગડો હજારો વર્ષથી માનવપ્રજાને વેડવે પડ્યો છે, તેને લીધે બીજાઓના ઉપર અમલ ચલાવવાની ધન્યતા મનુષ્યના આંતર મનમાં ઉડાં મૂળ નાંખ્યાં છે, અને આજે જગતની જે પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે, તેમાંની ઘણી ખરી પ્રવૃત્તિઓમાં વસ્તુતઃ આ જ સાક્ષ્ય હેતુ થઈ રહ્યો છે.

ત્રણ મહાપદ્મ (૩, ૦૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦,) કરતાં પણ જેની પાસે વધારે રૂપિયા છે, જેને ત્યાં આજે છાંપનઉપર ભુગળો વાગે છે, તથા પોતે ન્યાયપુરસ્કર ઉપયોગ કરી શકે તેના કરતાં પણ સહસ્રગણુ અધિક જેની પાસે દ્રવ્ય છે, એવા અનર્ગળ સંપત્તિના અધિપતિ રોકેફેલરજેવાયે હજી શા માટે વધારે ધન પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો જ કરવો જોઈએ ? તેને પૈસાની હવે જરૂર રહી નથી; દ્રવ્ય હવે તેના સુખમાં અથવા જીવનમાં કાંઈ પણ રીતે વૃદ્ધિ કરી શકે એમ રહ્યું નથી. દ્રવ્યપ્રાપ્તિના સમરક્ષેત્રમાં હજી તે કમર બાંધીને ધુમ્મા કરે છે, તેનું કારણ પીળી ચક્રચક્રી ધાતુનો અતિ લોભ નથી, અથવા તેના સ્વામિત્વથી પ્રકટતો સંતોષ અથવા આનંદ પણ નથી, પરંતુ બીજાઓના ઉપર સત્તા ભોગવવાની અતિશય તૃષ્ણા એ જ કારણ છે. અનેક યુગોના જગતનો ઇતિહાસ, એ બીજું કાંઈ જ નથી, પરંતુ પોતાના ભવિષ્યધુઓઉપર સત્તા ચલાવવાનો સ્વાર્થ મનુષ્યોનો હડકવા છે. બીજાઓના ઉપર પોતાની સત્તા પ્રસારવાના પ્રયત્નમાં સુલતાનોએ અને બાદશાહોએ, નૃપતિઓએ અને રાજાઓએ પોતાની અતિ ભારે મેનાઓને સમરાંગણોમાં આણી છે, અને પૃથ્વીની જમીનને રશિયથી અને અશ્રુથી તરણોળ કરી છે. એક જ હેતુની સિદ્ધિને માટે રાજનીતિના પુરુષોએ તેઓની બુદ્ધિનો ઉપયોગ કર્યો છે, અને ધર્માચાર્યોએ પોતાની સંસ્થાઓની વ્યવસ્થા કરી છે, અને તે હેતુ એ કે મનુષ્યોનાં શરીરને, તથા મનને તથા આત્માને તેઓના ધુંસરાંતળે આણવાં.

સ્વાર્થનું મુખ્ય અંગ જે વસ્તુતઃ જેવા જઈએ તો બીજાઓના ઉપર સત્તા ચલાવવાની ધન્યતાવિના બીજું કશું જ નથી. બીજા કાંઈ પણ, પ્રકારનો સ્વાર્થ વાસ્તવિક રીતે હાનિકારક નથી. બીજાઓને તેમને માર્ગે જે તમે વહેવા દો છો, તો ભલેને તમે તમારા પોતાના ઉપર ગમે તેટલો પ્રેમ રાખતા હશો, અથવા તમારા પોતાના સુખ અને કલ્યાણને માટે ગમે તેટલા કાળજીવાળા હશો તોપણ તેથી કાંઈને કશું નુકસાન થતું નથી. જે સ્વાર્થ મનુષ્યો બીજાઓને પોતાની ધન્યતાપ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરાવવાને મથે છે, તેમના વડે જ જગતમાં સર્વ પ્રકારના અનર્થો ઉભા થાય છે. અવિદસિત મનુષ્યના મનનું અને ઉદ્દ્યનું બીજા કાંઈ મનુષ્યના ઉપર અમલ કરવાનો પ્રસંગ જોઈતું આદર્ષણ કરે છે, તેટલું બીજા કાંઈ પણ વાત કરતું નથી. સ્વાર્થી મનુષ્યની પ્રધાન ધન્યતા આ હોય છે, અને સાંપ્રત કાળમાં જગતના આપારીવર્ગમાં

આ ઇચ્છા પ્રવૃત્તિનો પ્રધાન હેતુ યર્થ રહ્યો છે. વધારે ઉચ્ચ અને વધારે પૂર્ણતાવાળું જીવન પ્રાપ્ત કરવાને માટે ઉપયોગઅર્થ. ધનવાન થવાનો મનુષ્યોને હૃદયના હાલો નથી, પરંતુ બીજા મનુષ્યોને પોતાના કાષ્ટમાં રાખવાને માટે ઉપયોગમાં આવે એટલા માટે ધનવાન થવાનો મનુષ્યોને હૃદયના હાલો છે. જંગલી મનુષ્યો પૂર્વે જેમ લાલોડાંથી અને લાડીઓથી સર્વોપરિ થવાનો પ્રયત્ન કરતા, તેમ આજે મગજથી સર્વોપરિ થવાનો પ્રયત્ન ચાલે છે. જંગલી મનુષ્યો રથૂળ હથિયાર વપરાતા; આજે શુદ્ધિનાં હથિયારોવડે યુદ્ધ ચાલે છે. બને યુદ્ધમાં વસ્તુતઃ, કશો જ ભેદ નથી. પૂર્વે સિદ્ધર વગેરે બાદશાહો જેમ સત્તાને માટે મથતા, તેમ આજે રોંગરોડરોજેવા વ્યાપારી સંસ્થિના બાદશાહો સ્વાર્થવૃત્તિથી સત્તાને માટે મથે છે; અને આ સર્વ પ્રવૃત્તિમાં પુનઃ હરેવામાં આવે છે કે બીજાઓના ઉપર સત્તા ચલાવવી, બીજાઓને કાંઈ પણ પ્રકારે પોતાને વશ વનાવવા, એવી સ્વાર્થવાળી ઇચ્છાવિના બીજે કશો જ હેતુ નથી.

શાસ્ત્રવિદિત ભાવના કરવાને માટે તમારે આ કેવળ સ્વાર્થશુદ્ધિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, અને ધનને પ્રાપ્ત કરવાનાં આવાં હવાતીયાંથી દૂર રહેવું જોઈએ. આપણે જે પ્રાપ્ત કરવાને માટે ઉદ્યોગ કરવાનો છે, તે જીવન છે; બીજાઓના ઉપર ભૌતિક કે આધ્યાત્મિક સત્તા પ્રાપ્ત કરવાને માટે આપણે ઉદ્યોગ કરવાનો નથી. સર્વને માટે આ જગતમાં જેટલું જોઈએ તેટલું, અને જોઈએ તેનાં કરતાં પણ અધિક છે, એ આપણે નિશ્ચયપૂર્વક માનવું જોઈએ, અને આપણે આપણું પોતાનું જ માગવું જોઈએ. સ્મરણમાં રાખો કે અપાર સંપત્તિમાન કુદરતમાં આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ તેટલું સઘળું ભરેલું છે, એટલું જ નહિ પરંતુ જગતનો પ્રત્યેક મનુષ્ય જેટલું ઉપયોગ કરી શકે તેટલું સર્વ ભરેલું છે. બીજા મનુષ્યના કરતાં વધારે ધનવાન થવાની, વધારે પ્રાપ્ત કરવાની, તમારે શા માટે ઇચ્છા કરવી જોઈએ ? તમારે જેટલાની જરૂર હોય તેટલું પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા કરો, અને બીજા સર્વને પણ જેટલું જોઈએ તેટલું પ્રાપ્ત થાઓ, એવી ઇચ્છા તમારા જેટલી જ તીવ્રતાથી કરો.

બીજાઓના કરતાં તમે પોતે ઘણા ચઢીઘાતા વર્ગના છો, એવી તમારે માટે કલ્પના ન બાંધો, પરંતુ તમે પોતે પૂર્ણતાવાળું જીવન ભોગવનારા છો, એવું તમારા પોતાના સંબંધનું ઉચ્ચ મનોરાજ્ય બાંધો. તમારું પોતાનું જીવન પૂર્ણ રીતે, ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે, અને બીજાઓના જીવનમાં કાંઈ પણ પ્રકારે ડબંગ કર્યા વિના ભોગવવાનો પ્રયત્ન કરો. બીજાઓના કરતાં વધારે ધનવાન થવાની ઇચ્છા ન કરો; ધનવાન થવાની જ માત્ર ઇચ્છા કરો. અને તેની સાથે અન્ય સર્વ તમારા જેવા જ ધનવાન થાઓ, એવી ઇચ્છા કરો. સર્વ સ્થળે અગ્રગણ્ય પુરુષ ગણવાનો અથવા પ્રમુખરૂપે મનાવાનો પ્રયત્ન ન કરો. વ્યાપારીવર્ગમાં, ધનવાનવર્ગમાં કે વિદ્યાનવર્ગમાં મારા જેવો કાંઈ જ નથી, અને હું જ સર્વનો શિરોમણિ છું, એવા થવાનો અથવા ગણાવાનો પ્રયત્ન ન કરો. અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ થવાનો પ્રયત્ન કરો, પરંતુ બીજાઓની નિઃકલ્પતા ઇચ્છા ઉત્કૃષ્ટ થવાનો પ્રયત્ન ન કરો. બીજાઓના ઉપર સત્તા પ્રાપ્ત કરવાથી તમારું વાસ્તવિક કશું જ ફિત થનાર નથી; ઉલટું આવી સત્તા જો તમે પ્રાપ્ત કરશો તો તે અવસ્થા તમને બારે હાનિ કરશે. સ્વામિ અને સેવકજેવો જાટ કરનાર બીજાને એક પણ સંબંધ નથી. રોચકને સ્વાધીનનામાં રાખીને તે તેના મનને નિઃકલ્પ પ્રકારનું કરે છે, અને નવા વિચારો કરે.

વાના તેના સામર્થ્યનો નાશ કરે છે. સ્વામિને સત્તા આપીને તે તેને હાનિ કરે છે, કારણ કે બીજાના ઉપર સત્તા ચલાવવાનો કાષ્ટને કશે જ હક નથી.

સ્વસ્થમાં કહીએ તો સારું આ છે:—“ તમારું પોતાનું સંભાળો. ” પૂર્ણ જીવન ભોગવવાને માટે જેની તમારે જરૂર હોય તે સર્વની તમારે પોતાને માટે ધમ્મજ કરો, અને તેનું જ પૂર્ણ જીવન ભોગવવાને માટે અન્ય સર્વને જેની જેની જરૂર હોય તે સર્વ તેમને પ્રાપ્ત થાઓ, એવી ધમ્મજ કરો. બીજાઓનાં કામમાં વચ્ચે માથું મારવા કદી જતા ના. તમારું પોતાનું જીવન ઉચ્ચ પ્રકારે તમે ભોગવો, અને બીજાઓને તેમનું પોતાનું જીવન ભોગવવા દો. આત્મવત્ સર્વ ભૂતેષુ એ સૂત્રનું વિસ્મરણ ન કરો. બીજાઓ તમારા કામમાં માથું મારે એ તમને જરા પણ ગમતું નથી. તમે પણ તેમ જ વર્તો. “ બીજા તમારી સાથે જે પ્રકારનું વર્તન ચલાવે એવી તમારી ધમ્મજ હોય, તે પ્રમાણે જ તમે પણ તેમની સાથે વર્તો, ” અને આ વાક્યનો દુઃકમાં અર્થ એટલો જ છે કે તમે તમારું સંભાળ્યા કરો, અને બીજાઓને તેમનું પોતાનું સંભાળી લેવા દો.

પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સો વર્ષનું આયુષ્ ભોગવવાનો ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૦૦ થી)

(૨)

શાસ્ત્રીય આહારઅહણ્ય (ઉત્તર વિભાગ).

મન અથવા અમર ચેતનનત્વ રોગને નિવારે છે. વધારે સરળ શબ્દોમાં કહીએ તો શરીરમાં વ્યાપી રહેલું જીવનતત્ત્વ અથવા મુખ્યત્વે દરીને ઉદ્ધવડે, તેમ જ વળી વિશ્રાંતિવડે, વિનોદવડે અને મનની યોગ્ય પ્રકારની સ્થિતિવડે જે બળ શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે બળ રોગને મટાડે છે.

રોગને નિવારનાર સામર્થ્ય જીવનતત્ત્વ છે.

ન્યારે સ્થિર વિષવાણું થઇ ગયું હોય છે, અને પચનેદ્રિય મળવડે પૂરાઇ ગઇ હોય છે, ત્યારે આ જીવનતત્ત્વ વ્યાધિને મટાડી શકતું નથી, કારણ કે મળને બહાર કાઢવાના, સ્થિરને શુદ્ધ કરવાના અને ખાધેલા ખોરાકને પચાવવાના પ્રયત્નમાં આ જીવનતત્ત્વ ખપી જાય છે. ખાધેલા ખોરાક સંપૂર્ણ રીતે પચ્યા પહેલાં અને સ્થિરની શુદ્ધિ થયા પહેલાં રોગને નિવારનાર આ સામર્થ્ય બંધું વપરાઇ જાય છે.

મન અથવા ચેતન અથવા જીવનતત્ત્વ મનુષ્યના તનુમંદિરમાં, તેને નીરાગ રાખવાને માટે રાત્રિદિવસ પ્રયત્ન કર્યા જ કરે છે.

રોગી સ્ત્રી અથવા પુરુષે ખોરાકને પચાવવાની જે ક્રિયા કુદરત શરીરમાં કર્યા કરે છે, તેમાં તેને મદદ કરવી જોઈએ. તેમ થતાં કુદરત જે શરીરરૂપી દેવળમાં મનુષ્ય રહે છે, તેને નવેસરથી ખાંધવામાં—અર્થાત્ તેના મનનો અને શરીરનો પુનરુદ્ધાર કરવામાં, તેના શરીરના

ગમે તે રોગ અથવા રોગોને મટાડવામાં અને તેને સર્વોગ નિરામય કરવામાં પોતાના આશ્રય-કારક બળનો ઉપયોગ કરશે.

મનુષ્યે પોતાના 'ખોરાકનું' પ્રમાણ ઘટાડીને જેટલા ખોરાકની તેના શરીરને ખરેખરી જરૂર જ હોય, તેટલો ખોરાક જ માત્ર લેવો જોઈએ.

માનવ પ્રવ્રતા રોગો મટાડવાનો, અન્ય કોઈ પણ વૈદ્યકરતાં, સાંપ્રત કાળમાં અધિક પ્રવ્રત કરનાર ડૉ. ડયુઈ (Dr. Edward H. Dewey) બળ અને જીવનતત્વની ઉત્પત્તિના હેતુસંબંધમાં આપ્રમાણે લખે છે:—

“ પ્રત્યેક બળ મગજમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, અને મગજ મદવાડમાં કે અનાહારના (સાંખ્ય સમયસુધી બિન્નકુલ ન ખાવું તે) સમયમાં કદી પણ ક્ષીણ થતું નથી. અગાઉથી રાંધી મૂકેલો ખોરાક ગણીને શરીરના ધાતુઓને શોષવાના તેના સામર્થ્યને લીધે મદવાડમાં કે ભુખમરાતી સ્થિતિમાં તે પોતાના વગ્ગને ટકાવી રાખે છે. આથી, અડચણના પ્રસંગે, પોતાનું પોષણ પોતે જ કરનારો તે અવયવ છે. જરૂર એ શરીરમાં જેમ એક અગત્યનું યંત્ર છે, તેમ તે પણ શરીરમાં બળને ઉત્પન્ન કરનાર એક અત્યંત અગત્યનું યંત્ર છે. તેનું ક્ષીણ થયેલું બળ તેને ખોરાકમાંથી પાછું મળતું નથી, પણ નિઠાથી અને વિઘ્નાંતિથી પાછું મળે છે; જો આ વાત સાચી ન હોત તો મુશ્કેને આપણો થાક ઉતારવાને અને આપણું ગયેલું બળ પાછું મેળવવાને આપણે શક્તિમાન ન થાત, પણ ભોગ્ગનશાળામાં જઈને ખાવાથી જ આપણે તેમ કરવાને શક્તિમાન થાત. શરીરમાં બળ આવવાને માટે ખોરાકની આપણને જરૂર નથી, પણ માત્ર શરીરના વગ્ગને ટકાવી રાખવાને જ તેની જરૂર છે; અને મગજના બળનો કેટલોક ક્ષય થયાવિના પચનક્રિયા ચાલી શકતી ન હોવાથી શરીરનું વગ્ગ ટકાવી રાખવાને માટે, અન્ન ગ્રહણ કરીને આપણે કેટલાક બળનો નાશ કરવો પડે છે. દિવસે કામ કરવાનું જે આપણામાં બળ આવે છે, તે આપણે ખાંધેલા ખોરાકને લીધે નથી આવતું પણ રાત્રે આપણે જે ઉંઘ લેઈએ છીએ, તેને લીધે આવે છે. ”

મગજરૂપી યંત્રદ્વારા જ જીવનતત્વ અથવા ચેતન શરીરને નવેસરથી બાંધવાનો પ્રવ્રત કરે છે. જેનાજોનાથી મનને લાલ થાય છે, પ્રસન્નતા ઉપજે છે, અથવા શાંતિ મળે છે, તે સર્વ મનને બળ અને જીવન આપે છે. જે બાજતો મનને કારી ખાય છે, તે બાજતો જીવનતત્વને અથવા રોગ નિવારનાર મહાત્ સત્તાને ઘટાડી નાંખે છે.

ખોરાક શરીરને બાંધવાના સાધનરૂપ જ માત્ર છે. તે ક્ષીણ થયેલા ધાતુઓને સ્થાને નવાં ધાતુઓ મૂકવાના કામમાં આવે છે, અને મગજનું તે પોષણ કરે છે, તે શિવાય તે શરીરમાં બળને ઉત્પન્ન કરવાને અસમર્થ છે.

જો મનુષ્ય શરીરની ટકરત કરતો હોતો નથી તો તો તેના ક્ષીણ થયેલા ધાતુઓને નવા ધાતુઓથી પૂરવાને તેને ઘણા જ થોડા ખોરાકની જરૂર રહે છે. ભુખનું જે લાન આપણને થાય છે, તે શરીરના પુટોના (cells) નાશ થવાથી થાય છે. નાશ થયેલા પુટોને સ્થાને નવા પુટ મૂકવા જ જોઈએ. આ કામ શરીરમાં ખોરાકની મદદવડે કરવામાં આવે છે. ત્યારે પુટોના કાપ થાય છે ત્યારે તેમને સ્થાને નવાં પુટ મૂકવાને માટે કુદરત અસહિગ્ધ સ્વરે ભુખના રૂપમાં પોષક પાટી મૂકે છે.

ઉદ્ધમાં જેમ અને છે તેમ બ્યારે કરી દસરત કરવામાં આવતી નથી, ત્યારે પુટોને કંઈપણ ક્ષય થતો નથી. અને તેથી ખોરાક ગ્રહણ કરીને તેમને સ્થાને નવા પુટો મૂકવાનું કશું કારણ હોતું નથી. રાત્રિમાં જરૂર વિશ્રાંતિ લે છે, તેથી કરીને તેની પિંડીઓને (glands) જરૂર રસના (Gastric juices) સાથે કરવાના હોતો નથી.

સવારમાં મનુષ્ય બ્યારે જાગતુ થાય છે, ત્યારે તેણે ખાવું, એ હિતકર નથી.

પુટોને સ્થાને નવા પુટો મૂકવાની જરૂર હોતી નથી, કારણ કે નિદ્રા એ પુટોનો ક્ષય કરનારી ક્રિયા નથી. ખોરાકને પચાવવાજેવી સવારમાં જરૂરની સ્થિતિ હોતી નથી. જેઓ સવારમાં દુધ પીએ છે, અથવા આહા કે બિસ્કીટ ખાઈ લે છે, અથવા શિયાળામાં કોઈ વસાણું સાત આઠ વાગતાં ખાઈ લે છે, તેઓને તે ખાવાની કરી જ જરૂર હોતી નથી. કુદરત સવારમાં આહારને માગતી જ નથી. આથી આરોગ્યને ઇચ્છનારે સઉથી પ્રથમ જે નિયમ અત્યંત આગ્રહથી પાળવાનો છે, તે એ કે મધ્યાહ્ન થતા સુધી અથવા મધ્યાહ્ન વીતી ન જાય ત્યાં સુધી કશું જ ન ખાવું.

તરસ લાગે તો તે છીપાવવાને પાણી પીતાં અગત્યનું નથી.

આમ છતાં, ભોજનકાળે, ભોજનનો અર્ધો કલાક અગાઉ, અને ભોજન લીધા પછી કેટલાક કલાકસુધી જગ કે બીજે કોઈ પણ પ્રવાહી પદાર્થ ન પીવે, એ લાભકારક છે. આરોગ્યને ઇચ્છનારે પાણીવિના બીજા કોઈપણ પ્રવાહી પદાર્થનું સેવન ન કરવું જોઈએ. ભોજનસમયે જે તૃપ્તિ લાગે તો રસવાળાં ફળોવડે તૃપ્તિને છીપાવવી, એ યોગ્ય છે. ભોજન કરતી વખતે જો પ્રવાહી પદાર્થોનું સેવન કરવામાં આવે છે તો ખોરાક પ્રવાહી પદાર્થના ધુંટાવડે જ ગળે ઉતારી દેવાની ટેવ પડે છે, અને જરૂરના રસમાં પ્રવાહી પદાર્થનું મિશ્રણ થવાથી તેનું બળ નરમ પડી જાય છે.

શરીરની મહેનત કરનારાઓએ તેમ જ મગજની મહેનત કરનારાઓએ બેમાંથી કોઈએ પણ સવારમાં નાસ્તો એટલે હાજરી કરવાની કરી જ જરૂર નથી.

પાશ્ચાત્ય દેશોમાં હજારો મનુષ્યોએ સવારમાં નાસ્તો કરવાની હાનિકારક ટેવ છોડી દીધી છે, અને તેથી તેમના આરોગ્યમાં ઘણો સંતોષકારક સુધારો થયો છે.

હાજરી કરવાનું છોડા દેનારને પહેલાં થોડાં અડવાડીયાં શરીરનું વજન ઘટેલું લાગે છે, પણ બગમાં વધારો થયેલો જણાય છે. પરિણામે થોડા દિવસમાં ઘટેલું વજન પાછું અસાધ્ય થઈને રહે છે, અને આરોગ્યમાં તથા મનની સ્વચ્છતામાં ઘણું સારો લાભ થયેલો જણાય છે.

જેઓ સવારમાં નાસ્તો ન કરતા હોય, અને તોપણ આરોગ્ય સાફ ન રહેતું હોય, તેમણે દિવસમાં એક વાર માત્ર ખાવાનો નિયમ રાખવો, અને તે પણ બપોર પછી.

ખરી રીતે વિચારતાં તો દિવસનું શારીરિક કે માનસિક જે કંઈ કામ કરવાનું હોય તે પૂરું ન થઈ રહે ત્યાં સુધી મનુષ્યે કંઈ પણ ખાવું ન જોઈએ.

બગનું ઉત્પત્તિસ્થાન જે મગજ, તેને ખોરાક ખાવાથી બેવડી મહેનત કરવી પડે છે. એક તો તેને જે શારીરિક અથવા માનસિક કામ મનુષ્ય કરે છે, તે કરવાનું બળ પૂરું પાડવું પડે છે, અને બીજું તેણે જે ખોરાક ખાધો હોય છે, તેને પચાવવાનું બળ જરૂરને પૂરું પાડવું પડે છે. પરંતુ દિવસે જો કશું જ ખાવું નથી હોતું તો સાંજે, દિવસનું કામ પૂરું થયા

પછી, ખોરાકને પચાવવાના એક જ કામપાછળ તે પોતાનું બળ વાપરે છે, અને તેથી તે પચનક્રિયાનું કામ ધણું જ સાદું દરે છે. એ જ પ્રમાણે, દિવસે પણ તેને એક જ કામમાં પોતાનું બળ આપવું પડતું હોવાથી તે પણ તે જોઈતા જઠામાં આપે છે, અને તેથી દિવસનું કામ પણ ધણું સાદું થાય છે.

ખાધું હોતું નથી ત્યારે શારીરિક તથા માનસિક પુષ્ટિ કામ કરવાનો કોને અનુભવ નથી થયો હોતો ?

જંગલી પશુઓ સ્પર્ધાસ્ત થયો નથી હોતો ત્યાં સુધી કવચિત્ જ ખાય છે. દિવસના અંતના ભાગમાં, આખો દિવસ કામ કરવાથી ત્યારે પુટોનો ક્ષય થયો હોય છે, અને જાદર રસોનો સંચય થયો હોય છે, ત્યારે અત્યંત દડદડીને સાચી ભુખ લાગે છે.

ધનુર્માસમાં પ્રાતઃકાળમાં વહેલું કેટલું થોડું ખવાય છે, તથા તે ખાધેલું પચાવવાને કેટલો બધો વખત લાગે છે, તેનો ધણુને અનુભવ થયો હોય છે.

સાંજે ન્યાતો જમાડવાને બદલે સવારમાં વહેલી જમાડવાનો જો રિવાજ પડે તો ન્યાત જમાડનારને ખરચમાં ઘણો જ ફાયદો થાય, કારણ કે સવારમાં આડે હાથે મિથાન ઉઠાવવાને થોડા મનુષ્યોનાં જાદર જ તૈયારીવાળાં હોય છે.

ઘણા મોટા પુરુષો અને સ્ત્રીસંતો એક વાર જ ભોજનને ગ્રહણ કરનારા હોય છે. તેઓમાંથી ઘણાનાં શરીર અલગમસ્તજેવાં હોય છે, અને તેમને નખમાં પણ રોગ જણાતો નથી.

ધંસુ ખિસ્ત ઘણી વાર દિવસમાં એક વાર જ જમતો, અને તે પણ સાંજે લગભગ પાંચ વાગનાં.

આપણાં શસ્ત્રીયાં તો એક વાર જમનારને સદા ઉપવાસ કરનારા કહ્યા છે, અર્થાત્ ઉપવાસ કરનારને જે જે લાભ થાય છે, તે સર્વ લાભ એક વાર જમનારને થાય છે.

એક વાર ખાવાનું ગમે તેટલું લાભકારક છે તોપણ હાજરી કરવાની અથવા ત્રણ વાર કે બે વાર ખાવાની જેમને ટેવ પડી ગઈ હોય છે, તેવા લોકોને પોતાની પહેલી ટેવ છોડવાનું કામ ધણું કઠિન લાગે છે. તેઓને બપોરસુધી ભુખ્યા રહેવાથી પેટમાં ચુંછળાં વળે છે, મગજે પિત્ત ચડી જાય છે, માથું દુખે છે, ફેર આવે છે, જરા પણ ચેન પડતું નથી, તથા પોતાનું શરીર સુકાઈ જતું જણાય છે.

આરોગ્ય ઇચ્છનાર મનુષ્યે આવાં ચિહ્નોઉપર ધ્યાન આપવાની જરા પણ જરૂર નથી. તેઓ થોડીવાર જ રોકે છે; પહેલી ખોટી ટેવની મરણકાળની તે દુઃખની ભુમો છે; તનુમંદિરને નવેસરથી બાંધવા પહેલાં તેને સાફસુદ્ધ કરવાનો કુદરતનો તે પ્રયત્ન છે. થોડા દિવસ વીતતાં શરીરમાં ચપળતા અને સુખનું ભાન થાય છે, ઘટેલું વજન પાછું ટૂંકાણે આવી જાય છે એટલુંજ નહિ પણ વધે છે, અને નેત્રમાં તેમ જ સુખની પ્રત્યેક રેખામાં પ્રસન્નતા દોસી આવે છે.

જેમ મજુર બપોરે ખાવાને માટે લુગડામાં રોટલા બાંધીને સવારમાં ખેતરમાં જાય છે, તેમ નાસ્તો કરનાર અથવા સવારમાં ખાનાર મનુષ્ય પોતાના ઉદરમાં ખોરાકને ભરીને પોતાના કામઉપર જાય છે. ક્ષય થયેલાં પુટોને સ્થાને નવાં પુટા મૂકવાનાં ન હોવાથી ક્ષયકાળના ક્ષયકાં સુધી જાદરમાં પાચક રસ આવતો નથી. આથી જાદરમાં નાંખવામાં આવેલો ખોરાક બગડ્યા તથા કેહોવા માટે છે, અને પછી ઝેરક્રમ થઈને રક્તમાં ભળે છે.

આ બગેલા ખોરાકને અર્થાત્ કચરાને શરીરમાંથી બહાર કાઢી નાંખવાને માટે મગજને પોતાનું બળ ખચકાવું પડે છે. લોહીમાં ભળેલા આ ઝેરને, તે શરીરમાં જે ભાગ સહી નબળો હોય છે ત્યાં લાવીને મૂકે છે, અને તે સ્થળમાં પડીથી તે રોગરૂપે દર્શન દે છે.

મનુષ્યના શરીરને એક આખા દિવસમાં (ચોવિશ કલાકમાં) દર દશ શેરે એક અધોળા એ હિસાબે પોતાના શરીરના વજનના પ્રમાણમાં ખોરાક લેવાની અગત્ય છે. આ હિસાબે દોઢસો રતલ વજનનું જેનું શરીર હોય તેવા મનુષ્યને પોતાની રચિને અનુકૂળ પંદર અધોળા વજનનો ખોરાક લેવાની જરૂર હોય છે. ઉપર શરીરનું જે દોઢસો રતલનું પ્રમાણ આપ્યું છે તે ચરખી વધારી મૂકેલાં, ગોળીજેવાં પેટવાળાં, અનિયમિત શરીરનું નહિ, પણ નિયમથી વર્તનાર શરીરનું જ સમજવાનું છે.

સામાન્ય રીતે, પોતાને કેટલા ખોરાક ખાવાની જરૂર છે, તે પોતાને લાગેલી બુખથી જ મનુષ્ય સમજવાને સમર્થ થઈ શકે છે. પરંતુ ઘણાની સ્વાદેન્દ્રિય હલ્કિપરાંત ઉન્મત્ત થઈ ગયેલી હોવાથી આરોગ્યને હનિનાર મનુષ્યે જમના પૂર્વે પોતાને કેટલા ખોરાકની જરૂર છે, તેનું પ્રમાણ વજન કરીને નક્કી કરી કાઢવું, એ અધિક યોગ્ય છે. આમ કરવાથી શરીરને જોઈતા પ્રમાણથી વધારે ખોરાક લેવાયો કે ઓછો લેવાયો, તેના મનને સંશય રહેતો નથી, અને મનનું નિશ્ચિંતપણું સધાય છે.

ખોરાકનું પ્રમાણ ઘટાડીને પોતાને જોટલાની જરૂર છે, એટલો જ ખોરાક ભ્યારે મનુષ્ય લે છે ત્યારે તેને તે જોડે જીવે ખાવાનું સ્વાભાવિક રીતે ગમે છે. ધાગધાડ કરવાનો તેનો સ્વભાવ છૂટી જવાથી પછી તેણે પ્રત્યેક કોળીઓ સારી પેટ ચાવીને ખાવો જોઈએ. જે બાળકને એક જ પતાસુ ખાવાનું આપવામાં આવ્યું હોય છે, તે તરત તેને ખાઈને ગળે ઉતારી દેતુ નથી, પણ તે તેને જરા જરા ખાય છે, અને જેમ બને તેમ લાંબો વખત સુધી તેને મુખમાં રાખીને તેનો સ્વાદ લે છે.

ખોરાકનું પ્રમાણ ઘટાડી નાંખનાર મનુષ્યે પણ એ જ રીતે વર્તવાનું છે. તેણે પ્રત્યેક ગ્રાસને બને તેટલો વધારે સમય મુખમાં રાખવો, અને તેને ચાવ ચાવ કરીને પ્રત્યેક અણમાં રહેલા સ્વાદનો અનુભવ કરવો.

ખાવાની આ જ ખરી રીત છે, અને પ્રત્યેક ગ્રાસને અત્યંત ચાવવાની નીતિનો જગતમાં પ્રસાર કરનાર હોરેસ ફ્લેચર (Horace Fletcher) આ વાર્તા નિર્વિવાદ રીતે પ્રિદ્ધ કરી આપી છે.

પચાસ વર્ષ સુધી ઉપયોગી જીવન ગાળ્યા પછી મિ. ફ્લેચરનું આરોગ્ય એટલું બધું લથડી ગયું કે વીમા કંપનીઓએ તેનો વીમા ઉતારવાનું જોખમ વહેરી લેવા ના પાડ્યું.

દૈવયોગે અત્યંત ચાવવાના નિયમઉપર તેનું ધ્યાન ખેંચાયું. અહ્ય સમયમાં આ નિયમ તેને મૃત્યુના મુખમાંથી ઉગારનારો જણાયો. પ્રત્યેક ગ્રાસને અત્યંત ચાવીને ખાવાથી તેને આરોગ્યની પુનઃ પ્રાપ્તિ થઈ એટલું જ નહિ પરંતુ તેના મનની સ્થિતિ પણ એટલી બધી સુધરી કે ચાવવાના નિયમને તેણે પોતાના જીવનન મિત્રતરીકે સ્થાપ્યો. તેની સરળ દલમથી આ સંબંધમાં લખાયેલા "The A, B, L of our own Natrillion" (આપણા પોતાના પોષણના મૂળાક્ષરો) વગેરે અનેક ગ્રંથો વિશ્વપ્રસિદ્ધ છે.

શરીરના તથા મનના આરોગ્યને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને આ અત્યંત

આ નિયમનું પાલન કરવામાં આવતાં જરૂરમાં નાંખવામાં આવતા ખોરાકના પ્રમાણમાં આશ્ચર્યકારક ઘટાડો થયેલો અનુભવમાં આવશે, એટલું જ નહિ પરંતુ તેથી મનુષ્ય બહુસાદો ખોરાક ખાતો થશે. વળી સામાન્ય રીતે જરૂરને માટે નિર્માણ થયેલું કામ દાંતપાસે કરાવવાથી મગજની મહેનત ઘણી જ ઓછી થઈ જશે.

સાર:—એક જ વાર જમો, અને તે પણ મધ્યાહનપછી અથવા સાંજે પાંચ વાગે. વયમાં ચાહા, દૂધ, કે એવું કશું જ ન પીઓ, તેમ જ બીજા કોઈ પદાર્થનો એક કણસરખો પણ ન ખાઓ. જમતાં જમતાં પાણી ન પીઓ. જન્યા પછી બે ત્રણ કલાકે તૃપા જણાયે ઇચ્છાપ્રમાણે જળ પીઓ. ખોરાકને સંપૂર્ણ ચાવીને ખાઓ. પ્રત્યેક ગ્રાસ પાણીજેવો થાય ત્યાંસુધી ચાવો. ખોરાકને ગળવાનો પ્રયત્ન ન કરો, પણ તેને સ્વાભાવિક રીતે ગળામાં ઉતરી જવા દો.

(અપૂર્ણ)

કયાળકારક વિચારો.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૧૪ થી)

જેની આપણને જરૂર હોય છે, તે સઘળા પદાર્થોને આપણે ઇચ્છીએ છીએ; અને ઉપરની ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરવાથી જો આપણી ઇચ્છાના સઘળા પદાર્થો આપણને પ્રાપ્ત થાય છે તો પછી ઉપરની ભૂમિકામાં આપણે શા માટે ન પ્રવેશવું જોઈએ ?

* * * *

ઉપરની ભૂમિકામાં નિવાસ કરીને, આવશ્યક પદાર્થોની પ્રાપ્તિના દુઃખી રહ્યો હોય, એવા એક પણ મનુષ્યનું ઉદાહરણ આજ સુધી બનેલું પ્રસિદ્ધ નથી. સંસારમાં રહેતાં છતાં, અને સંસારના વિષયોનો તેના શરીરને સંબંધ થતાં છતાં, આવા પુરપટું મન બીજી દુનિયાના સંબંધવાળું રહે છે; અને આ દુનિયામાં તેના શરીરને તથા મનને આનંદનું જ ભાન થયા કરે છે. જીવનને ઉપયોગી કરવાનું સામર્થ્ય, અને સામર્થ્યની વૃદ્ધિની સાથે શું કરવું, તેનું જ્ઞાન, આ બીજી દુનિયામાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો મનની ઉપરની ભૂમિકામાં નિવાસ કરનારને શારીરિક તેમ જ માનસિક જીવનને સુખમય કરવાને જેની જેની જરૂર છે, તે પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય તથા જ્ઞાન હોય પ્રાપ્ત થાય છે. આ કારણથી અત્યંત સ્થાપેલો નિયમ વિજ્ઞાનાનુસાર છે, અને અત્યંત જરૂરનીઓને પણ અનુવેષણ કરવા યોગ્ય છે.

* * * *

જે દસ્ય જગતમાં આપણે રહીએ છીએ, અને અપૂર્ણતાવાળું જીવન ભોગવીએ છીએ, તે જગત્તા કરતાં અધિક ચટ્ટીયાતું, અધિક સૂક્ષ્મ અને અધિક સુખવાળું એક જગત્ આપણા બીતર અને આપણી ચારે બાજુએ રહેલું છે, એ વાર્તા જીવનના આ અગાધ મહાસાગરના સંબંધમાં જે પુરુષો આવ્યા છે, તેમણે નિર્વિવાદ રીતે દર્શાવી આપી છે; અને નીચેની ભૂમિકાના ઉપરચોટીયા જીવનકરતાં ઉપરની ભૂમિકાનું આ ઉચ્ચતર જીવન વધારે ઉદ્દૃષ્ટ સુખોના સંભવવાળું છે, તો પછી તેમાં પ્રવેશીને શા માટે આપણે સર્વ પ્રકારના અધિક અને અધિક ચટ્ટીયાતા કલ્યાણને પ્રાપ્ત ન કરવું ? જેમાં આપણામાંના લગભગ અધા જ રહે છે, એવા ઉપરચોટીયા જીવનમાં પણ બધારે આપણને આટલું બહું આકર્ષક અને સુખને આપે એવું જણાય છે તો તેનાથી અનેકગુણ ચટ્ટીયાતું જીવન આપણને શું નહિ

માને છે કે આત્મા એવી કાંઈ વસ્તુ જ નથી, અને તેની જરૂરીયાતોઉપર ધ્યાન આપવા જેવું કશું છે જ નહિ; આ મનુષ્યો પણ આત્માનો અનાદર કરીને મનને સીધા માર્ગે દોરનાર એક કુશળ ભોમિયાને ખોધ બેસે છે, અને આત્માના પ્રકાશવિના આંડે માર્ગે વહી જઈને અનેક ભૂલો કરે છે.

*

*

*

*

મનુષ્યના શરીરમાં સજ્જવામાં આવેલી પ્રત્યેક વસ્તુ હેતુપુરસ્કાર જ સજ્જવામાં આવી છે. દંડિયો, મન, વૃત્તિઓ કશું જ નકારું સજ્જવામાં આવ્યું નથી. કાંઈને પણ છુદી નાંખવાનું કે મારી નાંખવાનું છે જ નહિ. આ સર્વને મારી નાંખવાને બદલે ન્યારે તેમના યોગ્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ સર્વદા આપણા સુખમાં વૃદ્ધિને જ કરે છે. પરંતુ મનુષ્યનામાં રહેલાં વિવિધ તત્ત્વો અને સામર્થ્યો ન્યારે એકરાગવાળાં રહીને સાથે કામ કરે છે ત્યારે જ જે હેતુને માટે તેઓને સજ્જવામાં આવ્યાં છે, તે હેતુ યોગ્ય રીતે સિદ્ધ થાય છે; અને આ સામર્થ્યો તથા તત્ત્વો ઇચ્છાના અકુશલને વર્તતાં હોવાથી આપણામાં રહેલી વિવિધ કામનાઓને અથવા ઇચ્છાઓને એકસંપથી પ્રવૃત્તિ કરવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ન્યારે શરીરની ઇચ્છાઓ, મનની ઇચ્છાઓ, અને આત્માની ઇચ્છાઓ એક જ વિષયની ઇચ્છા કરે છે, ત્યારે સઘળી ઇચ્છાઓ વિહિત પ્રકારની થઈ રહે છે, અને મનુષ્યનામાં રહેલી પ્રત્યેક વસ્તુનો યોગ્ય પ્રકારે ઉપયોગ થાય છે. આનું નામ સાચી સાધુતા છે. આવી સાધુતા મનુષ્યને શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક ત્રણે ભૂમિકાઓમાં સુખને જ આપે છે.

નિદ્રા અને બળ.

તમે રાત્રે થાડાપાકા સુઇ જાઓ છો, પરંતુ સવારમાં ન્યારે તમે ઉઠા છો, ત્યારે તમને તમારા શરીરમાં બળ આવેલું લાગે છે. આ વાર્તા સિદ્ધ કરે છે કે તમારે ઉંઘની અને તે પણ પુષ્કળ ઉંઘની, શરીરમાં બળ આવવા માટે, જરૂર છે, અને જેમ તમારી ઉમર ઓછી હોય છે, તેમ તમારે ઉંઘની વધારે અગત્ય હોય છે. એક નાનું બાળક લગભગ આઠો દિવસ ઉંઘ્યા કરે છે. જેમ જેમ આપણી ઉમર વધતી જાય છે, તેમ તેમ આપણને ઉંઘની વધારે અને વધારે ઓછી જરૂર પડતી જાય છે, પરંતુ પરિણામે જેમાંથી ફરીને કદી ન ઉઠાય, એવી લાંબી ઉંઘ આપણે લેવી પડે છે.

બળને માટે ઓછામાં ઓછા સાત અથવા આઠ કલાક ઉંઘવાની અત્યંત અગત્ય છે, એનું એક યુવકને એક વિદ્વાનતરફથી દહેવામાં આવતાં તે જોત્યો કે ‘મારે ધણી થોડી ઉંઘથી નીભી શકે છે. હું ધણીવાર ઓડી રાતસુધી જાગું છું, અને સવારે વહેસો ઉઠું છું તોપણ મને કંઈ જ થતું નથી.’ એવો વિદ્વાન તેની પાસે ઉભો અને પોતાની નાડીના ધમકારા ગણવાને તેને કહ્યું. તેણે તેના હાથ પકડ્યો, અને કહ્યું કે ‘તમારી નાડીના એક મિનિટ ૭૪ ધમકારા થાય છે.’ પછી તે વિદ્વાન એક પત્રગઉપર લાંબો થઈને સુતો અને દરેક મિનિટ પછી તેને ફરીને ધમકારા ગણવાનું કહ્યું. ગણી રહીને ઠાંઠક આશ્ચર્ય પામીને તે જોત્યો, ‘૬૬ ધમકારા.’ વિદ્વાને કહ્યું, ‘આ બાબત જ મારે તમારા લક્ષમાં આણવાની હતી. ન્યારે તમે સુઈ રહો છો ત્યારે તમારા હૃદયને આઠ ધમકારા ઓછા દરવાને શ્રમ થાય છે; અર્થાત્ કલાકના

આશરે પાંચસો અને એક દિવસના આશરે ૧૨૦૦૦ ધનકારા, કોઈ માણસ જ્યારે સુતો હોય છે ત્યારે તેના ઝોઝા ચાલે છે. હવે તમે જાણુતા તો હશે જ કે હૃદય એ એક બંધા-જેવું છે, અને પ્રત્યેક ધનકારે તેને સોળ રતન લોહી ઉચકવું પડે છે. આથી એક ધનકારો ઝોઝો થતાં તેના કેટલા જગનો ખચાવ થાય છે, એ તમે સહજ કલ્પના કરી શકશો. એક કલાકે જો હૃદયને ૫૦૦ ધનકારા ઝોઝા કરવા પડે તો આઠ હજાર રતન અથવા ખસે મણુ વગન ઉચકવાની તેની મહેનત મટી જાય; અને વિચાર કરો કે મનુષ્ય જો નવ અથવા દશ કલાકે સ્વસ્થ નિદ્રા લે તો તેના હૃદયને કેટલું બધું કામ કરવાનું ઝોઝું થાય ? જરાબર દશ કલાકે ઉઘનાર એ હજાર મણુ ઉચકવા જેટલા હૃદયના જગનો ખચાવ કરે છે. શું આ બાબત મહત્વની નથી ?

અને એકલા હૃદયને જ આપ્રમાણે વિશ્રાંતિ મળે છે, એમ કંઈ નથી. ફેફસાં, જઠર, યકૃત, આંતરડાં, અને જ્ઞાનતંત્રીઓને પણ નિદ્રાથી વિશ્રાંતિ મળે છે, અને તેઓના જગનો કાપ થતો અટકે છે. દિવસે મગજની ભારે મહેનત કરનારને તેમ જ શરીરની મહેનત કરનારને આઠ દશ કલાકની નિદ્રા લેવાની કેટલી અગત્ય છે, તે આથી તમને સ્પષ્ટ થયા વિના નહિ જ રહે. '

સારાંશ એ છે કે પુષ્ટજ ઉઘો. મોટી રાતસુધી જાગવાના ઉગમરા ન કરો. નવ દશ વાગતાં સુષ જવું, અને સવારે પાંચ ૭ વાગતાં ઉઠવું, એ સર્વોત્તમ નિયમ છે, અને અનુભવથી આ નિયમ આરોગ્યને અને જગને વધારનાર છે, એ સર્વત્ર સિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે. એટીપણને અને આજસને ઉતેજન આપવાનો આ લખવાનો ઉદ્દેશ નથી, પણ જેઓ શારીરિક અને માનસિક શ્રમ કરતાં છતાં જોઈએ તેટલી નિદ્રા લેતા નથી, તેમને તેઓની બૂઝ દર્શાવવાનો છે, શરીરને અને મનને ઉઘમાં અત્યંત વિશ્રાંતિ અને જાગ મળે છે, એમ જાણી આઠ અથવા દશ કલાક ઉઘો.

કેટલાક પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો.

પ્રશ્ન—તમે લખો છો કે આપણું શરીર એક વર્ષ કરતાં વધારે મોટી ઉમરનું કદી પણ થતું નથી. પરંતુ જો હાડકાં, પ્રત્યેક વર્ષે નવાં થતાં હોય તો શા માટે તેઓ પ્રતિવર્ષ વધારે અને વધારે સખત થતાં જાય છે ? આપ્રમાણે થતું શું અટકાવી શકાશે ?

ઉત્તર—આપું શરીર દર વર્ષે કેવળ નવું બને છે; ઘણા મનુષ્યોનાં શરીર તો દર આઠ માસે કે નવ માસે નવાં બને છે. પણ આ વર્ષે જે નવું શરીર તમે રચો છો તે નવું શરીર આ વર્ષમાં તમારા મનની જેની સ્થિતિ તમે રાખી હોય છે, તે સ્થિતિપ્રમાણે જ રચાયું હોય છે. આપણા શરીરમાં રહેલાં ઉત્પાદક સામગ્રી એ શરીરને રચનાર છે, અને આપણા મનની સ્થિતિ એ આદર્શ અથવા નમુનો છે. આ નમુનાપ્રમાણે જ આ સામગ્રી આપણા શરીરને રચે છે.

આ વર્ષે હું સાઠ વર્ષનો થયો છું, એવું જો તમે તમારા મનમાં ભાન કરો છો, તો આ વર્ષમાં તમારું જે શરીર રચાય છે તે તમે મનમાં ધારેલા સાઠ વર્ષના ડેસાજેવું જ રચાય છે; પણ જો તમે, હું સાઠ વર્ષનો ધરોડો ડેસો નથી થયો, પણ જુવાન છું, એવું તમારા મનમાં ભાન કરો છો તો આ વર્ષે જે તમારું નવું શરીર રચાય છે, તે જેવું તમે ભાન કર્યું હોય છે, તે નમુનાપ્રમાણેનું જ જુવાન રચાય છે.

ભાગ રહેલો છે, અને તે ત્રીજીની અંદર પણ પાછો એથી આંતર ભાગ રહેલો છે, એમ આંતરની બીજી આંતર, આંતરની બીજી આંતર, અમર્યાદ ભાગો રહેલા હોવાથી જ આંતર પ્રદેશ અમર્યાદ છે, એમ અનુભવી પુરૂષો વદે છે.

સામાન્ય જીવિતી અનુરૂપ પરિમાણને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ સમય ગુમાવવા બરાબર છે. આંતર ચક્ષુને ઉઘાડો, અને આ આંતરગત વાતો હસ્તામલકપત્ત રૂપે થશે.

પ્રશ્ન—અહો જોઈને કે એવા જ કાંઈ સાધનવડે સામા મનુષ્યના જીવનની ખરી હકીકત જાણવાની શક્તિ હમણાં હમણાંની મારામાં પ્રકટી નીકળેલી મને સમજાય છે. આ શક્તિને વધારે કેળવવાથી મને અધિક લાભ થશે ખરો કે ?

ઉત્તર—આ શક્તિ, આધુનિક માનસ શાસ્ત્રીઓ જેને જીડી. ઇન્ડ્રિય કહે છે, તે છે. ઘણા મનુષ્યોમાં આ શક્તિ થોડા અથવા વધારે પ્રમાણમાં જાગૃત થયેલી હોય છે; પરંતુ થોડા જ મનુષ્યો તેનો સદુપયોગ કરે છે. બીજાઓનાં ભવિષ્ય કહેવામાં આ શક્તિનો ઉપયોગ કરવો, એ કાંઈ પણ રીતે યોગ્ય નથી; એથી લાભને બદલે હાનિ જ થવાનો સંભવ આવે છે. જન્મોત્તરી વિશેષે કરીને મનુષ્યના જૂતકાળનું, વર્તમાન કાળનું અને ભવિષ્ય કાળનું વર્ણન કરે છે; પરંતુ જૂતકાળ વહી ગયો હોય છે, અને ભવિષ્યકાળ હજી સંગ્રહવાનો હોય છે, તેથી જન્મોત્તરીથી વાસ્તવિક લાભ થાય એવું કશું જ ફળ પ્રકટનું નથી. ભવિષ્યકાળના ફળકથનથી ઘણી જ હાનિ થાય છે. સામા મનુષ્યને તેનું ભવિષ્ય કહેવાથી તે પ્રારબ્ધવાદી થાય છે. તેને આત્મચળમાં અદ્વા ન પ્રકટતાં પ્રારબ્ધમાં અદ્વા પ્રકટે છે. પ્રારબ્ધને જેમ હું નચવું તેમ જ તે નાચે એવું છે, એવો નિશ્ચય તેના અંતઃકરણમાં દૃઢ થવાને બદલે, પ્રારબ્ધનો નચવો હું નાચું છું, એવો નિશ્ચય તેના અંતઃકરણમાં ઉડાં મૂળ ધાલે છે. જન્મોત્તરીથી, રમણથી, સામુદ્રિકથી કે એવી જ કાંઈ ગમે તેવી ખરી કે ખોટી રીતથી ભાવિમાં શું બનશે તે જાણવું, એ મનુષ્યોને દુર્બળ કરી મૂકે છે, અને જેઓ તેના ઉપર આધાર રાખે છે તેઓ માત્ર પુતળાજીવા થઈ રહે છે.

તમારા જીવનના સ્વામી તમે પોતે છો. જેવા થવાની તમારી ઇચ્છા હોય છે, તેવા તમે થાઓ છો, અને તમારું ભવિષ્ય કેવા પ્રકારનું કરવું, તેનો તમે જ પોતે નિશ્ચય કરી શકો, એમ છે; પરંતુ જન્મોત્તરીઓ દરાવવાથી કે એવા જ બીજા ઉધા ઉપાયો લેવાથી તમે તમારા ભાવિનો તમારી ઇચ્છાનુસાર નિર્ણય કરી શકો એમ નથી. જીવનના નિયમોને અને તત્ત્વોને બરાબર સમજવાથી અને સંપૂર્ણ રીતે તેમને અનુકૂળ વર્તવાથી આપણા પોતાના ઉપર અને આપણા ભાવિઉપર આપણે સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ. જીવનનાં આ આંતર રહસ્યો શોધી કાઢવામાં જીડી ઇન્ડ્રિયનો વધારે લાભકારક ઉપયોગ થઈ શકે એમ છે.

બીજાઓનું ભવિષ્ય જોવામાં તમારી જીડી ઇન્ડ્રિયનો કદી પેલું ઉપયોગ ન કરો. તમને કેટલાક ખરા બનાવો જાણીએ, પણ તે જોવામાં સામા મનુષ્યોના વિચારના અન્યંત અવ્યવસ્થાવાળા વાતાવરણમાં તમારે પ્રવેશ કરવો પડશે, અને ગમે તેવા વિચારોના અને ભ્રાંતિઓના તમારા મનઉપર સંસ્કાર પડશે.

તમે આ પૃથ્વીઉપર સાઠ વર્ષથી ભલે આવ્યા હશે, પરંતુ તમારા શરીરમાં સાઠ વર્ષની ઉંમરનો એક પલ્લુ અણુ નથી. કુદરત તમારા શરીરને દર વર્ષે નવું બનાવે છે; તમારું મન વસ્તુતઃ દરરોજ સવારે નવું હોય છે, અને તમારું અહીં અભિમાન કેટલા વર્ષનું છે, તેનું માપ નીચળી શકે તેમ નથી.

આ કારણથી, જોવા તમે તમને ધારો છો, તેના ઉપર તમારા શરીરના દેખાવાનો આધાર છે. ત્યારે તમે ધારો છો કે હું વધારે અને વધારે ધરડો થતો જઈ છું, ત્યારે તમે વધારે અને વધારે ધરડા દેખાઓ છો; અર્થાત્ દર વર્ષે તમે વધારે ધરડું દેખાય એવું શરીર રચ્યો છો. પરંતુ તમારું આખું શરીર નિરંતર નવું રચાયા જ કરે છે, તેથી તમે ધરડા થતા જ નથી, એવું ત્યારે તમે નિશ્ચયપૂર્વક જાણો છો. ત્યારે દર વર્ષે તમે તમારે માટે જુવાન દેખાતું શરીર રચ્યો છો.

આમ હોવાથી, ખાવું, પીવું, અથવા ઉંઘવું એ જેટલું સહેલું છે, તેટલું જ જુવાન રહેવું, એ સહેલું છે.

હાડકાં દર વર્ષે સપ્ત થાય છે, તેનું કારણ એ કે હું દર વર્ષે ધરડો થતો જઈ છું, એવું તમે માનો છો; પરંતુ આ સંબંધમાં જે સત્ય છે, તે ત્યારે તમે જાણો છો ત્યારે ગમે તેટલાં વર્ષ તમે આ પૃથ્વીઉપર રહો છો તોપણ તમારાં હાડકાં કદી ધરડાં થતાં નથી. આ કથન ધણાને માનવાજેવું નહિ જણાય, પરંતુ શરીર તથા મન સંબંધી અર્વાચીન સમયમાં છેલ્લામાં છેલ્લી થયેલી શોધાથી જોયો જાણીતા થયા છે, તેઓને ખાતરી થઈ છે કે જીવનના સઘળા નિયમો આ મહાન

વિચાર, નિશ્ચય, અને વર્તન છે. અને આવા વિચાર, નિશ્ચય, અને વર્તન જગત્પત્ની દૃષ્ટિથી ખસી ગયેલા મગગનાં જ ગણાય. માટે માટે મગગ કોઈ અથવા આખું જગત્ ખસી ગયેલું માને તો તેમાં તો તમારે કે મારે દુઃખ માનવાનું કશું જ કારણ નથી. વળી પ્રતિજ્ઞાની હાનિનું જે તમે ભય દર્શાવો છો, તે પણ નિર્રથક છે. આ આખા દૃશ્ય પ્રપંચમાં જે છવે છે, તેમાં આપણને યોગખનારની સંખ્યા જોઈએ તો કંઈ દિસાયમાં નથી. આ અત્યંત થોડા યોગખનારામાંથી સર્વ કંઈ આપણે માટે સારા અભિપ્રાય ધરાવનારા હોતા નથી. તેઓએ આપણે માટે જે અભિપ્રાય બાંધેલા હોય છે તે આપણા સ્વરૂપને સંપૂર્ણ રીતે બાંધેલા હોતો નથી, પરંતુ આપણા એક, એ અથવા વધારે વતનોને ઉપરઉપરથી જોઈને બાંધેલા હોય છે. તે વિચારપૂર્વક બાંધેલા ન હોવાથી વધાર્યું હોતો નથી, અને તેથી જેમ ધન પવનમાં ધડીકમાં આમ ઉડે છે, અને ધડીકમાં તેમ ઉડે છે, તેમ આપણા વિવિધ સમયે થતાં વિવિધ વર્તનોથી ધડી ધડી બદલાયા કરે છે. તમે પચીસ કે પચાસ વર્ષ ઉત્તમ પ્રકારનું વર્તન ચલાવ્યું હોય, અને એકાદ દિવસ, વસ્તુતઃ ખોટું ન હોય પણ જગત્પત્ની કેટલાક મોટા ગણાતા મનુષ્યો પોતાના બ્રાંત નિશ્ચયોથી જેને ખોટું ગણતા હોય, એવું કાંઈ વર્તન કરે છે કે તદ્દાંશ તમારા માટેનો ઉત્તમ અભિપ્રાય જગત્પત્ની દેરવી નાંખતાં એક ક્ષણનો વિલંબ થતો નથી. સીસાના પાયાવાળી, અને મોટાં મોટાં તોફાનોમાં પચાસ વર્ષથી અચલપણે ટકી રહેલી, ઉત્તમ પ્રકારના સદ્વર્તનવાળી તમારી પથ્થરની ઇમારત અણિચુદ્ધ રહેલી છતાં પણ જગત્ પત્ની પ્રતિ આંખો મીચે છે, અને તમારા એક મિથ્યા દોષને મોટો પહાડજેવો ગણી ત્યાં ત્યાં તમારું વગોણું કરે છે. જગત્પત્ની મનુષ્યોના આવા અસ્થિર અભિપ્રાયઉપર શુદ્ધિ માને શા માટે મરી મટવું, અને પ્રતિજ્ઞાત રક્ષણને માટે પ્રસંગે વિવેકશુદ્ધિ ન સ્વીકારે એવાં કાર્યો કરવાને પણ પ્રવૃત્ત થવું ?

આ જગત્પત્ની સર્વ જ આપણી સ્તુતિ કરે અથવા સર્વ જ આપણી નિંદા કરે, એવું કદી પણ બનતું નથી. ધણી સ્તુતિ કરનારા હોય છે, તો થોડા નિંદા કરનારા પણ હોય છે; અને ધણી નિંદા કરનારા હોય છે તો થોડા સ્તુતિ કરનારા પણ હોય છે. ચોરી કરનાર મનુષ્યે પણ ચોરી કરવામાં દર્શાવેલી કુશળતાની સ્તુતિ કરનાર જગત્પત્ની થોડા મનુષ્યો હોતા નથી; તે જ પ્રમાણે પ્રાણિમાત્રના સુખમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર મહાજનોના પણ નિંદક હોય છે. આમ તેનાં તે જ કાર્ય જગત્પત્ની થોડા ભાગને સ્તુતિ કરવાયોગ્ય, અને બીજા થોડા ભાગને નિંદા કરવાયોગ્ય જણાતાં હોવાથી સર્વની સ્તુતિની કામનાવાળા કોઈની પણ કામના તૃપ્ત થવાનો સંભવ નથી; તો પછી પ્રતિજ્ઞાના વિચારથી આપણે શા માટે આપણા હૃદયને સંકોચને પમાડવું ? જે કાર્યો કોઈને વાસ્તવિક હાનિ કરનાર ન હોય, આપણી વિવેકશુદ્ધિ જેમને યોગ્ય ગણતી હોય, તથા જે આપણને ત્રિદાશ શાંતિ તથા સુખને આપનારાં આપણને ભાસતાં હોય. તે કાર્યો નિઃશંકપણે આપણે કરવાં; પછી જગત્ તેમ કરવાથી ભલે આપણી સ્તુતિ કરે કે નિંદા કરે.

લોકો પ્રતિજ્ઞાની પાછળ આટલા બધા જૂન થઈને ગ્રાથી થઈ છે, તેવું એક મુખ્ય કારણ છે, તે તમે જાણો છો ? તેઓ સર્વ પરતંત્ર છે, અને પોતાનું વાસ્તવિક સુખ સામાં રજું છે તે જાણતા નથી. તેઓનો એવો દૃઢ નિશ્ચય બધાઈ ગયો હોય છે કે લોકોમાં આપણી પ્રતિજ્ઞા સ્વપાવતી રહેવાથી આપણું વ્યવહારસુખ ઉત્તમ પ્રકારે સંરક્ષાયું રહે. છે, અને

પ્રતિષ્ઠા જતાં આપણા વિવિધ મુખેને ભારે ઘોષા પડેચિ છે. આમ પોતાના વ્યવહારમુખને સંરક્ષવાને માટે મનુષ્યો, ઘણી વાર પોતાની વિવેકશુદ્ધિથી પણ વિપરીત કાર્યોને કરીને પ્રતિષ્ઠાનું જે તે રીતે સંરક્ષણ કરે છે. સ્વાર્થશુદ્ધિ જ પ્રતિષ્ઠાના સંરક્ષણમાં મનુષ્યને સર્વદા ઉચત રાખે છે. પરંતુ આપણે આ પ્રકારે આપણી પ્રતિષ્ઠાનું સંરક્ષણ કરવાનું કશું જ પ્રયોગન નથી. કારણ કે જે જે વસ્તુ મનુષ્યને જગત્તા ઉપર આધાર રાખનારો, અને પરત્વે કરી મૂકે છે, તે જે વસ્તુ, ધનની વ્યારે અને જોટલા પ્રમાણમાં જોઈએ ત્યારે અને તેટલા પ્રમાણમાં અપ્રાપ્તિ, અને રોગ તથા મૃત્યુનો ત્રાસ એ છે; અને આ જોઈ તમે જાણો છો કે હું અને તમે મુક્ત છીએ, તો પછી પ્રતિષ્ઠાનો વિચાર શા માટે આ કાર્યની આવી સતોપકાર રીતે થઈ જતા સમાધાનમાં આપણને આદો આવવો જોઈએ ?

મેં કહ્યું, આપના વિચારો મને સર્વ પ્રકારે માન્ય છે, પરંતુ પૂર્વ પુરુષોનાં વચન છે કે સંભવિત પુરુષોની જગતમાં અપકીર્તિ થાય તેના કરતાં તેમનું મરણ થાય તે વધારે સારું છે, એટલું જ માત્ર મને ખરડે છે.

તે જોણી, સંભાવિત પુરુષની અકીર્તિ તે મરણના દુઃખથી પણ વધારે છે, એ વચનનો તમે જેવો અર્થ કરો છો, તેવો જ તેનો અર્થ હોય, એમ મને લાગતું નથી. શાસ્ત્રે જેને નિષિદ્ધ ગણ્યું છે, એવું અયોગ્ય કાર્ય સંભાવિત પુરુષ કરે અને તેથી તેની જે અકીર્તિ થાય, તે અકીર્તિ મરણના દુઃખથી પણ વધારે છે. અને જે પ્રસંગમાં એ વચન ગીતામાં વધવામાં આવ્યું છે, ત્યાં પ્રસંગ પણ એવો જ છે. રણક્ષેત્રમાં સાચા ક્ષત્રિયે શસ્ત્ર છોડી યુદ્ધનો ત્યાગ કરવો, એ શાસ્ત્રનિષિદ્ધ કર્મ હતું, અને અર્જુન તે કરવાને તૈયાર થઈ ગયો હતો. આથી તેનું કૃત્ય વસ્તુતઃ જ અયોગ્ય હતું, અને આવું અયોગ્ય કૃત્ય કરવા માટે તેની જે અકીર્તિ થાય, તે તેને મરણના દુઃખથી પણ અધિક દુઃખ આપનાર થનાર હતી. પરંતુ આપણા પ્રસંગમાં આપણે કોઈ અયોગ્ય કૃતિ કરવાની છે જ નહિ. ખરું છે કે માઝં મગજ ખસેલું ન હતાં તે ખસેલું છે, એવું તમારે લખવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે એ અસત્યકૃતિ છે, પરંતુ એ અસત્યકૃતિ આપણને કે કોઈને હાનિ કરનાર નથી. ઉલટું સામા પક્ષને તેથી ઘણો લાભ થાય એમ છે. માત્ર અજ્ઞાનથી જ સામો પક્ષ આપણી સાથે તકરારમાં ઉતર્યો હતો. આપણા સ્વરૂપને તે જાણતો હોત તો આવું પગલું કદી પણ ભરત નહિ. હવે આપણે નરમ દોરી ન મૂકીને આ તકરારને ચલાવ્યા જ કરીએ તો સામા પક્ષને ઘણું સહન કરવાના સંભવો ઊભા થાય. સત્યન વગેરેને આપણા બળના સંબંધમાં કદાચ ખાતરી થઈ હશે, પણ સત્યને તેવી ખાતરી થઈ નથી. આથી આપણને યોગ્ય શાસને પહોંચાડવાને માટે, આજ મુઠ્ઠી આપણા સામા જોટલું બળ યોગ્યતામાં આવ્યું છે, તેના કરતાં દ્વિગુણ અથવા ત્રિગુણ બળ યોગ્યતામાં આવવાનું. આપણે પણ તે બળને તોડવાનો તેવો જ પ્રયત્ન કરવો પડવાનો. આમ વિરોધ વધતાં બને પક્ષને હાનિ જ થવાની, અને વિરોધનો છેડો કોઈ પણ રીતે આવવાનો નહિ. તેથી વિરોધનો છેડો આજુવાની આ શુદ્ધિ સારી છે. જે કૃતિમાં

હું નમન કરી નીચે આપ્યો, અને અરહુષિપર સહી કરી, મારી સાથે આવેલા મનુષ્યને તે આપી. તે લાંબને તે સર્વસ્વને ત્યાં ગયો. બીજો દિવસે અમારા નગરમાં નિત્યા પ્રકટ થતા 'દૈનિક વૃત્ત' નામના સમાચારપત્રમાં નીચેનો લેખ આપ્યો.

" ૩૧. મહિષાસુરના પુત્રી યોગિનીકુમારીના જે સુકરદેવમાંથી કેટલાક દિવસ થયાં આપણું આપણું નગર ખગલણી ઉડ્યું છે, અને જેણે હજારો વહેમથી ભરેલા ગપાટા લોકોમાં ફેલાવ્યા છે, તેનો ગર્હ કાઢ છેવટનો નિકાલ આવી ગયો છે, એવી અમને સત્તાવાર રીતે ખાતરી મળી છે. અમારા વાંચનારાઓને સ્મરણમાં હશે જ કે અમે તો પહેલેથી જ યોગિની-કુમારીને નામે કહેવાતા ચમત્કારો માનવાને ઘસીને ના પાડી હતી. આ બધું 'હમઅગ' છે, અને આખરે તેનું પોલાણ ઉઘાડું પડી ગયાવિના રહેનાર નથી, એમ અમે તો મનમાં નક્કી કરી જ રાખ્યું હતું; પણ અમારા કેટલાક ભોળા ભાઈઓ આને યોગના ચમત્કારોમાં ગણી લેવાજેવી હસવાલાયક ભૂલ કર્યાવિના રહ્યા નથી. હિંદુભાઈઓની એવી ટેવ જ પડી ગઈ હોય છે કે રોજ નજરે પડતા બનાવોથી જરા ભૂલી ભૂતનો કોઈ બનાવ ભૂલે છે તેને 'સુપરનેચરલ' (દૈવી) નું રૂપ આપી દેવું. કહ્યા લીમગઈપર એક ડાળ મીઠી પુટી હોય, કોઈ જગાએ પાંચ પગનાળી ગાય જન્મી હોય, કોઈ જગાએ ઝાડના યડઉપર રામ વંચાય એવા લીટા દેખાતા હોય, અને આપણે આપણું જરા નવાઈજેવું કંઈ બન્યું હોય કે તરત 'જે જે' 'જે જે' કરતાં બેરો અને મરદાનો ટોળેટોળાં ત્યાં દોડવાનાં, અને બાજે પાસેથી જ ત્યાં પ્રકટી ન આવ્યા હોય, એવું સમજવાનાં; પણ કુદરતમાં આપણે થવાનો સંભવ છે કે કેમ, તેનો કોઈ જરા સરખો પણ વિચાર કરવાના નહિ. આ કારણથી જ હજારો દોંગી લોકોનું હિંદુભાઈઓમાં કાંઈ ગયું છે, અને હજી કાંઈ છે.

યોગિનીકુમારીના સુકરદેવમાં પાણી કંઈક આવું જ બન્યું છે. જો કે ૩૧. મહિષાસુરને અને તેમનાં પુત્રીએ દોંગજેવું કે કાંઈને હગવાજેવું કશું જ ક્યું નથી, અને તેમણે ચક્ષુવેશી વર્તણૂક દેવળ સ્વાભાવિક જ હતી, તોપણ લોકોએ વગરવિચારે તેને તેવું રૂપ આપી દીધું છે, અને કાગળો વાંચ કરી મૂક્યા છે.

ખરી હકીકત એવી છે કે યોગિનીકુમારી બીજી બધી બાબતમાં ઘણી ડાહી અને કેળવણીથી છાંટી છે, તોપણ કોઈ વિચિત્ર સંભેગોમાં તેનું મગજ ખરી ભાય છે. આવી વખતે તેના શરીરમાં બાજે હજારો ભૂત ભરાયાં હોય એવું કંઈક તેને થઈ આવે છે, અને તેના શરીરમાં એકાંત બધું ભર આવે છે કે ગમે તેવા બળવાન માણસને એક જ ધક્કાથી તે પાંચ દશ ગોઠમણ ખગલવી દે છે. વળી તેની આંખોમાંથી દેવતા વરસતો હોય, એવું ભૂતનારને લાગ થાય છે. અત્તાની મનુષ્યો આપણે જોઈને તેના શરીરમાં કોઈ દેવ કે કુત્ર ભરાયો છે, એમ માને એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ દરેક વાતનાં બારીક કારણો હાથ જે જમાનામાં શોધાય છે, એવા વખતમાં દેવ કે કુત્રની શરીરમાં ભરાવાની વાત કાંઈપણ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય માની શકે એમ નથી. મગજનો બારીક અભ્યાસ કરવાથી વિદ્વાનોને જણાયું છે કે એવા કેટલાક રોગો થાય છે કે જેમાં નાલુકમાં નાલુક માણસના શરીરમાં પણ અસાધારણ બળ થોડી વાર આવેલું જણાય છે, અને તે વખતમાં તે એકદો પાંચ પચીસ માણસોને પણ ભારે થઈ પડે છે. અમારા વાંચનારાઓએ ફ્રાન્સની પેલી કુમારિકા જેવાનું ચોક્કસ આકર્ષણ

નામ સાંભળ્યું હશે. અદાર વર્ષની ઉમરસુધી તેણે લગાઈના મેદાનનું મોંસરનું પણુ જોયું ન હતું. પરંતુ આવેશ આવતાં તે લાલો લેઈને લગાઈમાં ઉતરી છે, અને એટલું તો શરૂ બતાવ્યું છે કે દુશ્મનોને આખરે ક્રાન્સ છોડીને જવું પડ્યું છે, અને દેશનો ઉદ્ધાર થયો છે. આપ્રમાણે મગજમાં કોઈ કારણથી ફેરફાર થતાં શરીરમાં અસાધારણ બળ આવે, એમાં નવાઈજેવું કશું નથી.

૨૧. મણિધરરાય વિલાપતમાં ઉઘી ડેળવણી લીધેલા એક ઘણા જ બાહોશ ડોક્ટર છે, અને તેમને પોતાની પુત્રીના મગજમાં કંઈક ગડબડ હોવાનો લાંબા વખતથી વહેમ તો હતો જ, પરંતુ તેઓ પાકા નિર્ણયકર આત્મા ન હતા. ગઈ કાલે આપણા સર્જનને બંગલે કોઈ કારણસર તેમને જવું પડ્યું હતું, અને ત્યાં આ સંબંધી બનેને ટેલેફોન ચર્ચા ચાલી હતી, અને તેના પરિણામમાં યોગિનીનું મગજ ઠેકાણે નથી, એવા નિર્ણયકર બંને આત્મા હતા. તોપણ વધારે ખાતરી કરવાના હેતુથી મણિધરરાય સર્જનને પોતાને બંગલે લેઈ ગયા હતા. સારે નસીબે આ વખતે યોગિનીનો આવેશ ઉતરી ગયો હતો. તે ગરીબ ગાયજેવી એક ખુણામાં પડેલી ખુરશીકર ગેડી હતી. પાસે આવવાનું કહેતાં છતાં પણ તે પાસે આવી નહિ, અને સર્જનને જોઈને જાણે લગ્નથી તથા ભયથી સંક્રાંતિ હોય એમ લાગતું હતું. સર્જનને પણ ઘણું નવાઈજેવું લાગ્યું. કોર્ટમાં સિંહના જેવી લાલચોળ આંખોથી સામાને ધરકાવી નાંખનારી યોગિની ક્યાં, અને શરમના જેના મુખકર શેરડા પડતા હતા, એવી આ યોગિની ક્યાં ? બની ગયેલા પ્રસંગના સંબંધમાં તેને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા, પણ બનેલા પ્રસંગમાંનું કશું જ તેને સાંભરતું હોય એમ જણાયું નહિ. સર્જનને આ સંધ્યું જોઈને તેકર વિવિધ વિચાર કરીને મણિધરરાયને કહ્યું કે તમારી પુત્રીનું મગજ ખસી ગયું છે એમ તો હું ચોક્કસપણે કહી શકતો નથી, પરંતુ જે પ્રસંગ બન્યો છે તેને આંતર મનનો એક ચમત્કાર ગણી શકાય (I believe it to be a phase of the sub-conscious mind.)

મણિધરરાયની આપ્રમાણે ખાતરી થવાથી ગઈ કાલે જ તેમણે મેથરડેટને એક અરજી આપી દીધી, અને તેમાં આ સર્વ હકીકત જણાવી પોતાની પુત્રીને માશી આપવા વિનંતિ કરી. જેને પોતાનું લાન નથી, એવી એટ. સ્ત્રીને શિક્ષા દરાવવી, એ યોગ્ય નથી, એવી સર્જનની પણ ખાતરી થવાથી તેણે પણ મેથરડેટને આ કેસ માંડી વાળવાની પોતાના તરફથી અરજી આપ્યાનું સંભળાય છે, અને મેથરડેટ પણ તે કેસ માંડી વાળ્યો છે, એવી અમને ખાતરી ખબર મળી છે.

પણ અમારા વાંચનારાઓ પૂછશે કે યોગિનીએ મોટા મોટા ચમત્કારો કર્યાની જે વાતો અગાઉ વર્તમાનપત્રોમાં આવી ગઈ, તે બંધી ખોટી કે ? અમે એટલું જ કહીશું કે એ બળદોમાં સદરાગત ઘણી થઈ છે. યોગિનીના શરીરમાં પાંચ પચીસ માણસનું બળ જણાયું હશે, અને તે બળના આવેશમાં તેણે પોત્રિસના અમત્કારોને ગમડાવી દીધા હશે તથા હાથ-કાંડી પણ ક્ષણે તોડી નાંખી હશે; પરંતુ તે વિના બીજા બાળનોમાં અમને તો કષ્ટનાના જ રંગ પૂરાવતા લાગે છે.

ગમે તેમ હો, પણ આ મુદ્દરમાનું આપ્રમાણે સલાહશાંતિથી છેવટ આવવાથી અમને

બહુ જ સતોષ થયો છે. થોગિનીજીવી એક તરણુ અને મુંદર બાળાને તેણે અપરાધ કર્યો હોય તોપણ શિક્ષા થયેલી નેવાને અમે જરા પણ રાજ નહતા.”

લેખ વાંચતાં, મારી શક્તિમાં વારંવાર વ્યગ્રતા પ્રકટતી, પરંતુ મારી પુત્રીનાં વચનોનું તથા ઇચ્છાનું સ્મરણ કરીને તે વ્યગ્રતાને હું દબાવતો. લેખ પૂરો કરી જગતમાં આવાં અધિર કેટલાંજી બનતાં હશે, અને તેને આધારે દોરાનારા મનુષ્યો કેટલાંજી ગોથાં ખાના હશે તેના વિચારોથી અંતરમાં કંઈક ખેદનું લાભ કરતો, હું મારા કામમાં નેજાયો.

(અપૂર્ણ)

પત્રવ્યવહાર-મૃત્યુને પામેલા સંબંધીને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા શું કરવું.

“મારી પ્રિય પત્નીનો દેહ કેટલાક માસથી પડ્યો છે. આ સ્ત્રી મને મારા તનથી, મનથી, ધનથી અને પ્રાણથી પણ અધિક પ્રિય હતી, એમ ને હું કહું તો તેમાં અતિશયોક્તિજેલું કશું જ નથી. તેના મૃત્યુથી આખું જગત આજે મને સ્મશાનથી પણ અધિક શૂન્ય થઈ ગયું છે. મને ખાતું, પીતું, ખોલવું, હસવું, કે કોઈ જ ક્રિયા કરવી લેશ પણ ગમતી નથી. આપતું મહાકાલ વાંચવામાં પૂર્વે મને કેટલો આનંદ જણાતો ! ગમે તેવાં શોકના સમયમાં તેને હાથમાં પકડતાં જ મને અપૂર્વ શાંતિ થતી, પરંતુ આજે તે પણ મને હાથમાં પકડવું ગમતું નથી. હું સામારે જીવું છું, એવો પ્રશ્ન મારું મન મને ઘડી ઘડી કરે છે. હું ક્યાં જઈ, મારું દુઃખ કોને કહું, અને આ મારા અંતરનો પરિતાપ શી રીતે શમાવું ? પરમેશ્વર સર્વ દુઃખના ટાળનારા શાસ્ત્રો કહે છે, પણ આજે તે વચન પણ મારું મન માનવું નથી. તમે ઘણાના મનનું સમાધાન કરો છે, તો મારા મનનું સમાધાન નહિ કરો ? મારે તમારાં લાંબાં લાંબાં જ્ઞાનના વિચારોનાં ટાલણાં જોઈતાં નથી; તે મને કહેશો નહિ; મારા પરિતાપથી શોકાઈ ગયેલા અંતઃકરણઉપર તેની અસર થવાની નથી. મારે એક જ વસ્તુ જોઈએ છે, અને તે મારી પ્રિય સ્ત્રી. તમે તે મને આપી શકો એમ છે ? તે પુનઃ મને આ મૃત્યુલોકમાં મળે, એવો કોઈ ઉપાય તમે મને દર્શાવી શકો એમ છે ? મરેલી મહાકાસાને તેના પતિએ પુનઃ પાછી મેળવી, એ વાત શું સાત્વી છે ? સત્યવાનને સાતિત્રીએ પાછો જીવેલો કર્યો એ જ્ઞાતાં શું સાચો છે ? મારી પત્ની પાછી જીવતી થઈ શકશે ? આ મારા શૂન્ય અધકારવાળા ઘરમાં, મારા ઘરની એ દિવ્ય ન્યોતિ પાછી શું પ્રકાશશે ? કોઈ ઉપાય હોય તો કહેા; હું તે કરવા તૈયાર છું. ના હોય તો ના કહેા કે આ દુઃખી જીવન હવે અધિક વાર મારે નિભાવવું કે કેમ, તેના નિર્ણયઉપર હું સત્વર આવું. વિવેકવિના જ હું લખું છું, પણ મારા અંતરનો અગ્નિ જો તમે જોઈ શકતો હોત તો મારા નેત્રો પાસેથી તમે વિવેકની કદી પણ આશા રાખો નહિ.”

પ્રિય ભાઈ ! તમે ‘લાંબાં લાંબાં જ્ઞાનના વિચારોનાં ટાલણાં’ ઇચ્છતા નથી, પરંતુ આજે તમે સમાધાનને માટે મને પત્ર લખ્યો છે ત્યારે મારા વિચારો સંક્ષેપમાં પણ મારે

જાણવા તો જોઈએ જ. કશું પણ લખ્યાવિના સમાધાન આપવાનો પ્રયત્ન પણ શી રીતે થાય ? માટે ‘ ટાલણાં ’ તમારે જોઈતાં નથી, એ જાણતાં છતાં દંધક લખવા વૃત્તિએ વેગ ધર્યો છે. તમારી ઇચ્છાનો વિષય એક જ છે, અને તે તમારાં પ્રિય પત્ની છે, એ હું જાણું છું, અને તેમને પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયને જ માત્ર તમે ઇચ્છો છો, એ પણ હું જાણું છું, પરંતુ તે ઉપાયને દહ્યાપૂર્વે કેટલુંક તમને કહેવાની જરૂર છે. જે ઉપાયને જાણવાની તમારી ખરી આતુરતા જ છે, તો આ આરંભનાં વચનો ધૈર્યથી તમારે સાંભળવાં જ જોઈએ.

મુકુન્દજી મહાસાને, અને સાવિત્રીએ સત્યવાનને પુનઃ પ્રાપ્ત કર્યા છે, એ વાર્તામાં અવિશ્વાસ ધરવાજોતું કશું નથી. યોગ્ય પ્રયત્નને કશું અસાધ્ય હોતું સંભવતું નથી. તમે ગમે તેવો પ્રયત્ન કરવા તત્પર છો, એમ જાણવો છો, પરંતુ આજ કેટલા માસ થયાં તમારાં પત્નીનો દેહ પડ્યા છતાં, તમે પરિતાપ કર્યાવિના, ઉંડા નિઃશ્વાસો નાંખ્યાવિના, અને નેત્રમાંથી ડગડ ડગડ અશ્રુ પાડ્યા વિના, તેમને પ્રાપ્ત કરવાનો બીજો કશો પ્રયત્ન કર્યો જાણીતો નથી. તમે જ વિચાર કરીને કહો કે આ પાંચ કે છ માસ તમે જે આ પ્રયત્ન કર્યો છે, તે તમારાં પત્નીને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન છે કે તમારા મનને તથા શરીરને શોષી નાંખવાનો અને તમારા આયુષ્યનો ક્ષય કરવાનો પ્રયત્ન છે ? પોતાની ઇચ્છાથી વસ્તુ આપા પ્રયત્નથી પ્રાપ્ત થાય છે, એવો તમે ક્યાં શાસ્ત્રોથી નિર્ણય કર્યો છે ? તમે કહેશો કે પ્રયત્ન જાણ્યા વિના હું શો પ્રયત્ન કરું; પરંતુ વસ્તુતઃ તમે પ્રયત્ન નથી જાણતા એમ કંઈ નથી. તમે એટલું તો જાણો જ છો કે પરમેશ્વરની ભક્તિ વાંછિતાર્થને આપે છે, અને ભક્તિનો દંધક ક્રમ પણ તમારા જાણવામાં છે જ; તો પછી જેટલું તમે જાણો છો, તેટલું જ તમે આચારમાં કેમ નથી મુકયું ? ‘ મરા, મરા ’ નો ખોટો જપ કરનાર વાલ્મીકિએ પોતાનો વાંછિતાર્થ સિદ્ધ કર્યાનું શાસ્ત્રો શું નથી કહેતાં ? તમે તમારાં પત્ની-વિના દેહ પાડવાને આજે તૈયાર થયા છો. પણ તેમને પ્રાપ્ત કરવાનો જે અપૂર્ણ સરખો ઉપાય પણ તમે જાણો છો, તેને સાધવા આજ મુઠ્ઠી કટિ કેમ ન કરી ? તમે સુખની ઇચ્છાવાળા છો, પણ સુખને માટે જે મૂલ્ય આપવું જરૂર છે-જે ભોગ આપવાની અગત્ય છે-ને મૂલ્ય, તે ભોગ આપવા ક્યે દિવસે તત્પર થયા છો ? તમે પરમેશ્વરને દોષ આપવા તત્પર થયા છો, પણ તમે પોને તમારું કર્તવ્ય યથારાક્ત પૂર્ણ રીતે ત્યાં મુઠ્ઠી કર્યું નથી, ત્યાં મુઠ્ઠી પરમેશ્વરને દોષ દેવાનો તમને શો હક છે ?

તમારે જાણવું જોઈએ કે આ જગતમાં હાથ હલાવ્યાવિના એક તૃણના પણ બે કંકડ થતા નથી. તો મરી ગયેલા મનુષ્યને પાછું જીવવું કરવાજોવા અસાધારણ કળને અસાધારણ પ્રયત્ન કર્યાવિના શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય ?

તમારી પત્નીનો દેહ પડ્યા પછી, તમારા મનને અને મનને પરિનાષના અગ્નિવંદે આંડ પ્રદર મેકવાનો પ્રયત્ન તમે કર્યો છે, અને તમારો તે પ્રયત્ન કળેલો આજે તમને અનુભવમાં આવે છે.

શોક એ જ જો પ્રિય જનોને પાછાં પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય હોતો તમારાથી પણ અનેક-ગુણુ અધિક શોક પૂર્વે અસંખ્ય મનુષ્યોએ પોતાનાં પ્રિય જનોના મરણથી કર્યો છે, અને તેથી તેમને પોતાનાં પ્રિય જનો પ્રાપ્ત થયાં હોત, પણ તે નથી પ્રાપ્ત થયાં, એ જ દર્શાવે છે કે શોક અથવા સંતાપ, એ નાશ પામેલી વસ્તુને પાછી મેળવવાનો ઉપાય નથી.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધોર છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ॐ શ્રી ॥

શિખરે સ્થિતિ.

(અનુસંધાન ગયા વર્ષના ૫૪ ૪૭૪ થી)

૧૦ તમારા સદ્ગુરુ જે ઉચ્ચ ભૂમિકામાં વિચરતા હોય, તે ઉચ્ચ ભૂમિકાના સ્વરૂપનો વારંવાર વિચાર કરો. તે ભૂમિકાનું તમારાથી બને તેટલું યથાર્થ રૂપ રચીને, જાણે તે ભૂમિકામાં જ તમે સ્થિત છો, એવું જ્ઞાન કરવાનો પ્રયત્ન કરો. તમને કોઈ સદ્ગુરુ પ્રાપ્ત ન હોય તો પૂર્વ કાળમાં યદ્ય ગયેલા વસિષ્ઠ, યાતવશ્કય, દ્વૈપ્ય, અથર્વણ કે એવા જ કોઈ, મહાપુરુષની ઉચ્ચ ભૂમિકાનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રમાંથી નિર્ણય કરી, તેમાં વૃત્તિને વારંવાર એકાગ્ર કરો. તમે વસિષ્ઠ અથવા યાતવશ્કયની જ ભૂમિકામાં છો, અને તેમની આંતર ઉચ્ચ સ્થિતિથી તમારો સંપૂર્ણ અભેદ છે, એવું જ્ઞાન અખંડ કર્યો કરો. તેઓની આંતર ઉચ્ચ સ્થિતિથી મારો અભેદ હોવાથી જે જ્ઞાન તેમનામાં પ્રકાશને પામ્યું હતું, તે જ જ્ઞાન મારામાં પણ પ્રકાશને પામ્યા કરે છે, એવા વિચારમાં અખંડ રમ્યા કરો. આ મહાપુરુષોના જ્ઞાનમય નિશ્ચયો અને વિચારોને જ તમારી વૃત્તિચન્દ્રુખ અખંડ રાખ્યા કરો, અને તે વડે જ તમારા મનનું પોષણ કર્યો કરો. આવો અભ્યાસ નિરંતર સેવ્યા કરવાથી જે ઉચ્ચ ભૂમિકામાં તે મહાપુરુષો રમ્યા કરતા હતા, તે જ ભૂમિકામાં તમારો પણ પ્રવેશ કર્યો કર્યો થતો જતો તમારા અનુભવમાં આવશે; અને આ મહાપુરુષોની ઉચ્ચ ભૂમિકા જેને આપણે ' શિખરે સ્થિતિ ' એ શબ્દોથી અત્યાર સુધી ઓળખના આપ્યા છીએ, તે સ્થિતિમાં જ તમે અનાયાસ પ્રવેશશો.

૧૧ તમને આ મહાપુરુષોની ઉચ્ચ ભૂમિકાનું વૃત્તિમાં અખંડ જ્ઞાન કરવું કહિન જણાય તો જેમના ઉપર તમારી વિશેષ ભક્તિ હોય એવા શ્રીરામ, શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીબુદ્ધ, શ્રીજિનેશ્વર, જરતુન્થ કે ગિસસ કાદરુજેવા ઈશ્વરસદૃશ ગણાવવા લીલાવતારોના સ્વરૂપમાં

વૃત્તિને એકાગ્ર કરે. તેઓના અંતઃકરણની કેવી સ્થિતિ હશે, તેની કલ્પના કરે; અને તેમાં મનને અખંડ જોડેલું રાખે. શ્રીરામને કે શ્રીકૃષ્ણને જાણે તમે પ્રત્યક્ષ જુઓ છો, અને જોતાં જોતાં તમે તેમાં અળપાઇ ગયા છો, અને માત્ર તેઓ જ રહ્યા છે, એવી કલ્પના કરે, અને આ કલ્પનામાં અખંડ સ્થિર રહેવા પ્રયત્ન કરે. ગમે તે સ્થળે તમે બેસા હો અને ગમે તે કામ કરતા હો તોપણ તમારું પરિચિન્ન જ્ઞાનવાણું અંતઃકરણ કામ કરતું નથી, પણ તમારા ઇષ્ટશ્રીનું અપરિચિન્ન સામર્થ્યવાળું અંતઃકરણ કામ કરે છે, તમે વસ્તુતઃ છો જ નહિ, પરંતુ તે જ વસ્તુતઃ છે, એવું ચિંતન એકાગ્રતાપૂર્વક કર્યાં કરો. તમારા શરીરનાં સંગી ભલે આ જગતનાં બીજાં મનુષ્યો રહે, અને ભલે અનેક જડ વૈભવી પદાર્થો તમારી આજુબાજુ પડ્યા રહે, પરંતુ તમારી વૃત્તિના સંગી તો તમારા ઇષ્ટશ્રીને જ રાખો. ઇષ્ટશ્રી વિના બીજા કોઇને જ તમારી વૃત્તિ જાણે આગળથી ન હોય તેમ કરો. અથ્થ પ્રદર ઇષ્ટશ્રીને જ તમારા અખંડ મિત્ર, સાથી અને સંબંધી કરીને રાખો. ભલે ઇષ્ટશ્રી તમને તેમના સ્વૃક્ષ શરીરે કે આધ્યાત્મિક સ્વરૂપે દૃષ્ટિએ ન પડતા હોય, તોપણ તમે જાણે તેમને જુઓ જ છો, અને તેમનામાં અભિન્ન થઇ ગયા છો, એમ માનો, અને તેવું ભાન કરવા પ્રયત્ન કરો. આપ્રમાણે વર્તન કરતાં, ત્યાં ગયેલા પુનઃ કદી પણ નીચે ઉતરતા નથી, તે શિખરઉપર તમારી સ્થિતિ થશે.

૧૨ ભારે તીવ્રતાથી શિખરઉપર સ્થિતિ કરવાની ઇચ્છા કરો. બીજી સઘળી ઇચ્છાઓને આ એક જ ઇચ્છામાં હોમી દો, અને આ એક જ ઇચ્છાની જવાબાઓને હૃદયમાં નીકળતી જુઓ. 'આપનો અખંડ સુખમય પ્રદેશ, જે શિખર ગણાય છે, તેમાં હે પ્રભો! હે પરમાત્મન! મને સત્વર લઇ જાઓ, સત્વર લઇ જાઓ' એવી એક જ પ્રાર્થના મનના, તનના, અને આત્માના સઘળા બળથી ઇષ્ટશ્રીપ્રતિ અખંડ કર્યાં જ કરો. પ્રાતઃકાળે ઉઠ્યા ત્યારથી તે નિદ્રાવડે વૃત્તિ પોતાનું ભાન જાણે ત્યાંબુધી, ખાતાં, પીતાં, બેસતાં, ઉઠતાં, ચાલતાં, અને સર્વ બંધારો કરતાં આત્માની આ પ્રાર્થનાના પ્વનિવડે ઇષ્ટશ્રીના કાન ફેટી નાંખો. બીજી કોઇ પણ વસ્તુની પ્રાપ્તિથી તૃપ્ત થવાની સ્પષ્ટ ના કહો. માગો તો ઇષ્ટશ્રીપાસે આ એક જ વસ્તુ માગો, નહિ તો સર્વ વસ્તુવિનાના નિષ્કિંચન રહેવું પસંદ કરો. જે ઇચ્છામાં અને જે પ્રાર્થનામાં શિખરઉપર આરોહણ કરવાના ભાવવિના બીજા કોઇ પણ ભાવ સ્વરૂપ અંશમાં પણ રહ્યો હોય તેવી ઇચ્છાને અને તેવી પ્રાર્થનાને અંતઃકરણમાંથી મૂળસદ્ધિ ઉખેડી નાંખો. અંતઃકરણની ખરી લાગણીથી પરમેશ્વરપાસે જે કંઇ માગવામાં આવે છે. તે મળ્યાવિના રહેવું જ નથી, એવી દૃઢ શ્રદ્ધા રાખો અને તમારું માગેલું તમને પ્રાપ્ત થઇ સુખ્યું જ છે, એવું માની ઈશ્વરના ઉપકારનો જયઘોષ કરો.

૧૩ મન, વચન, અને કાયાથી ઈશ્વરનું સરણુ ગ્રહો. તમારા મનને, તમારી વાણીને અને તમારી કાયાને ઈશ્વર જ પ્રગતિ દરાવનાર છે, એમ માની તેમને સ્વાભિમાનથી કોઇ પણ દિશામાં જોડતા અટકો. ઈશ્વરને આ ત્રણે મેં સોંપી દીધાં છે, અને તે તેમને યોગ્ય લાગશે તેવી પ્રગતિ દરાવશે, એમ જાણી તે ત્રણેની દિશાના અભિમાનથી રહિત થાઓ. ગમે તેવી સારી કે નાશી દિશા તમારું શરીર, મન, કે વાણી કરે તોપણ તે દુઃ ક્ષેત્ર, એવું કદી પણ ન માનો. આ ત્રણની દિશામાંથી તમે તમારું દુર્નિવાભિમાન ક્ષેપ યો, અને ઈશ્વરને

તે સોંપી દો. ઈશ્વરની ઇચ્છાને આ ત્રણમાં કર્તારૂપે પ્રવર્તવા દો. 'સર્વ ધર્મોના પરિભ્રમ કરીને મારા એકલાનું' શરણુ ગ્રહણ કર; હું તને સર્વ પાપોથી મુક્ત કરીશ' એ શ્રીકૃષ્ણનું વાક્ય આ જ વિષયનો યોગ કરે છે. તમારા જીવનરચના સારથી પ્રભુને કરો, અને હર્ષ શોકથી રહિત થાઓ. ક્રમે ક્રમે 'પરમેશ્વરની ઇચ્છા જ તમારા હૃદયમાં પ્રવર્તતી તમને સમગ્રજો, અને આ ઇચ્છાના માર્ગમાં જો કાંઈ પ્રતિબંધ નાંખવામાં નથી આવતો તો તે પ્રાણિમાત્રને ઉચ્ચે ચઢાવી પરિણામે શિખરઉપર સ્થાપતી હોવાથી અસ્પ કાળમાં તમારી શિખરઉપર સ્થિતિ થશે.

+

+

+

+

શિખરે સ્થિતિને ઇચ્છનાર સાચા લક્ષણ: અંતઃકરણમાંથી નીચેના લાવના ઉદ્દગારો પરમાત્માપતિ વારંવાર નીકળ્યા જ કરે છે:—

“અનાદ્યનંત પ્રભો! આપ મને પ્રત્યક્ષ થાઓ. મારા હૃદયમાં આપને ભેટવા પ્રકટેલા આ નિઃસીમ પ્રેમના ઉજાળાને હું દયાવવા અસમર્થ છું.

“આપ સૌંદર્યના, શુભના, સ્વચ્છતા અને ઐશ્વર્યમાત્રના સારરૂપ છો.

“અનાદિ કાળથી હું આપનામાં અને આપ મારામાં નિવસો છો. આપનો અને મારો આવો અભેદ છતાં મને જે આ ભેદની ભ્રાંતિ થઈ છે, તેને આપવિના અન્ય કોણુ નિવારવા સમર્થ છે.

“પરમાનંદને આપનારી આપની વિભ્રમતાનું હું મારા હૃદયમાં આ ક્ષણે લાન કરું છું. જોહો! આપ આટલા મારી નિકટ છો, એવો તો મને આજે જ અનુભવ થયો. આપ મારા હસ્તકરતાં, મારા પગકરતાં, મારા પ્રાણકરતાં, અને મારી હૃદયકરતાં પણ મારી અધિક નિકટ છો.

“આપ પરમપ્રેમસ્વરૂપ મારા હૃદયમાં નિવસો છો; પ્રભો! આપનો એ પ્રેમ મારા અણુઅણુમાં પ્રવર્તવો, જેથી ભૂતમાત્રઉપર હું મારા આત્માસમાન પ્રેમ દર્શાવવા સમર્થ થાઉં.

“આપ પૂર્ણસ્વરૂપ છો, અને તેથી હું પણ પૂર્ણસ્વરૂપ છું, કારણુ આપનો અને મારો વસ્તુતઃ અભેદ છે.

“શરીરવડે હું પૂર્ણ અને નિરામય છું; મનવડે હું શુદ્ધ અને નિઃકલંક છું; આત્માવડે હું સંયત્ન અને ઐશ્વર્યસંપન્ન છું; કારણુ કે આપ અને હું અલિન્ન છીએ.

“આપ સર્વદા મારી સાથે હો છો. ગમે ત્યાં હું જાઉં, પણ ત્યાં આપ તો મારી નિકટ હોવાના જ. આમ હોવાથી મારે હવે કશાનો પણ ભય શું કરવા ધરવો પડે?

“આ ભવપ્રવાસમાં આપ સર્વદા મારા નેતા છો; આપની આગળીએ વળગીને આ ભવપ્રવાસ ખેડવાથી મને સુખ અને શાંતિ જ સર્વદા મળ્યા કરે છે; આપ મારા નેતા છો; મારા સંરક્ષક છો, મારા અદિનીય આશ્રય છો. આપને પાર્શ્વે હું પરમ નિર્ભયતામાં મહાહું છું.

“શિખરે ચઢવાના મારા માર્ગની આપ જ દીપિકા છો. આપના પ્રદાશવડે પ્રત્યેક પગથીયાનું મને સ્પષ્ટ જ્ઞાન તથા જ્ઞાન થાય છે. પ્રત્યેક પગથીયું ક્યારે અને કેવી રીતે ચઢવું તે આપ જ મને ઉત્તમ પ્રકારે શીખવો છો.

સમય દસ્ય પ્રપંચમાં એક મુખ્ય મુળ સત્તા છે, પરંતુ આ સત્તા અસંખ્ય દશામાં બેદવાળી થયેલી છે, અને એક દશા બીજી દશાના જેટલી જ સાતી છે.

પૂર્વે જે સત્ય શોધાયતું હતું, તેને માનસ શાસ્ત્રોગ્રાંથિ યોડી સમય ધર્માં પુનઃ શોધી કાઢ્યું છે કે શરીરઉપર મનની બારે સત્તા પ્રવર્તે છે; અને આટલાઉપરથી ધણા એવો નિર્ણય કરી બેસા છે કે શરીરના ઉપર અસર કરનાર એક જ બળ છે, અને તે બળ મન છે. આ સત્ય અર્થુ સત્ય છે, અને તે વિષયની એક જ બાજુ અવલોકવાનો પરિણામ છે.

આ નિશ્ચયને રચીકારનારા ધણા એટલેમુથી માનતા જણાય છે કે શરીરને થયેલું કોઇ પણ દુઃખ ટાળવાને માટે મનચિન્તા બીજા કોઇ ઉપાયનો ઉપયોગ કરવો, એ ખોટું છે, પરંતુ આવા અર્થ સત્યને અનુસરનારા મનુષ્યોનું વર્તન તેઓના નિશ્ચયથી અવિરલ્લ કરી પણ દેતું નથી, કારણ કે ત્યારે એક પક્ષથી તેઓ શરીરનું દુઃખ ટાળવા મનચિન્તા બીજા કોઇ ઉપાયનો ઉપયોગ કરવો, એ ખોટું છે, એમ કહે છે ત્યારે બીજા પક્ષથી ત્યારે તેમને દાઢ વાય છે ત્યારે મનવડે દાઢને ન ટાળતાં, તથા બુધ્ધ લાગે છે ત્યારે મનવડે બુધ્ધની શાંતિ ન કરતાં, વગેરે પહેરે છે, અને વિવિધ પ્રકારનાં ભોજનો પ્રદણ કરે છે.

અર્થ સત્યોને અનુસરનારા મનુષ્યો વિસરી જાય છે કે એક જ સામર્થ્યવંત આ સધળી વસ્તુઓ ઉત્પન્ન થઇ છે, અને તેથી કરીને નજરે ન જણાતી ચક્ષુ વસ્તુઓ જેવી સત્ય છે, તેથી જ નજરે જણાતી આ બૌદ્ધિક વસ્તુઓ પણ સત્ય છે.

પોતપોતાની બુદ્ધિમાં સધળી જ વસ્તુઓ સાતી છે, અને પોતપોતાનાં નિર્ધારિત રચણામાં સધળી જ વસ્તુઓ શુભ છે.

એક વાન સર્વદા અમરજીમાં રાખવી નિષ્કળ અને તે એ કે મન સર્વદા સાધનોદ્વારા તિથા કરે છે, પછી આ સાધન રનાયુઓ, જ્ઞાનનંતુઓ, દંદિયો, ભુદિ, અથવા વિચાર એમ તે હોય છે; અને એક સાધન બીજા સાધનકરનાં ઉત્તરના પ્રકારનું નથી. કોઇ શારીરિક શિયતિ અથવા દોષ ટાળવામાં વિચારનો ઉપયોગ કરવામાં મન જેમ હર્ષ ખોટું કરતું નથી, તેમ કોઇ શસ્ત્રક્રિયા કરવામાં હાથનો ઉપયોગ કરવામાં પણ તે કશું જ ખોટું કરતું નથી. અને દશામાં મન સાધનદ્વારા શરીરઉપર ક્રિયા કરે છે,

અન્ય પક્ષથી વિચારીએ તો કોઇ સાદા ઉપાયથી હાથ સરતું હોય તો શસ્ત્રક્રિયા કરવી, એ જેમ ખોટું છે, તેમ અગ્રમાં કાઢવાથી કે દિગ્બાહકની યોગી ખાવાથી ગુલ સંલેપાદ્યથી મટી જતી હોય તો વિચારવડે તેને મટાડવા માટે ઉપયોગી માનસ બળનો હાથ કરી નાંખવો, એ ખોટું છે.

શાનો કેવળ ત્યાગ કરવો, અને શાનો કેવળ ઉપયોગ કરવો, એ પ્રશ્ન નથી. પરંતુ દમબળ જ મર્યાદા અને સંકીર્ણ સત્ત્વ પરિણામ આ ઉપાયવડે પ્રકટાવવા, એ પ્રશ્ન છે.

જે ખામ બળને જે સમયે વાપરવાની જરૂર જણાય તે સમયે તે ખામ બળને વાપરતું, અને તેને ઉત્તમ પ્રકારે વાપરતું, કારણ કે પ્રયેક બળ એક મર્યાદા બળની જ જાણ થયેલી હજી છે. પોતપોતાના રચણમાં અપરતું શુભ છે; મનુષ્યના ઉપયોગને અર્થ જ અપરતું સમજવામાં આવે છે, અને તેથી મનુષ્યના કાયાબળની ગદિ કરવા માટે સત્ત્વ ઉપયોગ કરી શકાય છે.

મન એ જ માત્ર એક બળ છે, એવું જ્યારે આપણે માનીએ છીએ ત્યારે માનસ ભૂમિકાઉપર જેટલું બળ આપવાનું પામેલું છે, તેટલા જ બળનો આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ; કેવળ માનસબળઉપર આધાર રાખવાની આપણને ફરજ પડે છે; આપણાં સાધનોની મર્યાદા જોઈ શક નથી, અને તેથી કોઈ પ્રસંગે જ્યારે આપણું માનસ બળ કુર્બાન પડી જાય છે, ત્યારે આપણે નિરાધાર થઈ રહીએ છીએ. જેઓ મનવિના બીજી સઘળી બાબતોની ઉપેક્ષા કરે છે, તેમને આવા નિરાધાર થવાના પ્રસંગો ધણીવાર આવ્યા વિના રહેતા નથી.

મન એ જ કેવળ એક બળ છે, એવું જ્યાં સુધી આપણે માનતા હોઈએ છીએ ત્યાં સુધી આપણું મનોદ્વાર માનસિક સામર્થ્યોને માટે જ આપણે ઉઘાટું રાખીએ છીએ. બીજાં સઘળાં બળસામે આપણે દ્વારને બંધ કરીએ છીએ. આથી જે અત્યંત ચમત્કારિક સામર્થ્યો મનને મહાપુર પૂર કરી મૂકે છે, તેમના આપણે કદી પણ સ્વામિ થઈ શકતા નથી.

આ સિદ્ધાંતનું સર્વ પ્રકારે જો આપણે પાલન કરીએ છીએ તો આપણા સર્વ બ્લ-હારેમાટે મનનાં આંદોલનોઉપર જ આપણે આધાર રાખી બેસી રહેવું પડે છે. ખાવું, પીવું, વગેરે કોઈ પણ કામમાટે કોઈ પણ સાધનોનો આપણે ઉપયોગ કરી શકવાના નહિ. આ સઘળા જ વ્યવહાર મનવડે આપણે કરવા પડવાના; પરંતુ તેમ કરતાં પારવિનાના બળનો ઉપયોગ થઈ જવાનો, અને તે છતાં પણ આપણો એક પણ વ્યવહાર ઉત્તમ પ્રકારે નહિ સંધાવાનો.

એકલા વિચારબળઉપર આપણી ધૃતિ આપ્રમાણે એકાગ્ર થવાથી અન્ય સઘળી ભૂમિકાઓમાં આપણો વિકાસ અટકી જવાનો, અને તેમ યતાં મન પોતે પણ નિરતેજ થઈને છેક લઘુ થઈ જવાનું.

આથી સ્પષ્ટ થશે કે મન એ જ માત્ર એક બળ છે, એવો નિશ્ચય કરવાથી મન જેટલું બધું સંકુચિત અને બળરહિત થાય છે કે પોતાનો વિકાસ કરવાને તે અસમર્થ થઈ રહે છે.

આપણું જીવન એ ધણાં સામર્થ્યોનું મિશ્રણ છે, અને આ સર્વ સામર્થ્યો આપણું જીવન વ્યક્ત કરે છે. મન એ તે સામર્થ્યોમાંનું એક છે; કેવળ એક નથી, પણ ધણાંમાંનું એક છે; અને જો આપણે આપણા મનનો વિકાસ કરવો હોય તો આપણામાં રહેલાં બીજાં સર્વ સામર્થ્યોનો વિકાસ કરવાને પણ આપણે પ્રયત્નશીલ થવું જ જોઈએ. આપણા શરીરમાં આસતતા સઘળા વ્યાપારોનું બળ વધારતાં, આપણે પ્રત્યેક પ્રયત્ન વ્યાપારનું પણ બળ વધારીએ છીએ.

આપણા જમણા હાથને આપણે કેળવીને બળવાન કર્યો હોય તોપણ જો પછી આ પહેલાં આપણા આખા શરીરને બળવાન કરીએ છીએ તો તે જમણા હાથનું બળ પહેલાના કરતાં ઘણું જ વધે છે.

મૂલ્યવાન વિચારો.

* * જ્યારે મનુષ્ય સર્વોત્તમને પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષા આશા રાખે છે, 'સર્વોત્તમને માટે પ્રયત્ન કરે છે, સર્વોત્તમની ઇચ્છા કરે છે, અને મને સર્વોત્તમ જ પ્રાપ્ત થશે, એવી પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખે છે, ત્યારે તેના જીવનમાં યતા પ્રત્યેક શ્રેયસ્કાર તેને સર્વોત્તમપ્રતિ જ લેઈ જનારા હોય છે.

* * વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ કરવાથી હું સ્વતંત્ર અને મુક્ત થઈશ, એવું જાણી જે પુરુષ વસ્તુઓવડે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા મથતો નથી, પરંતુ વસ્તુઓને ઉત્પન્ન કરવાના આંતર સામર્થ્યને તથા જ્ઞાનને માટે જે મથે છે, તે જ મહા પુરુષ છે.

* * ચિંતાના વિચારો મનુષ્યને હઠાળાઓ કરી નાંખે છે. તેના માથાઉપર સ્ત્રી મણુનો બાજે મૂક્યો હોય તેમ તે જમીનઉપર કચરાઈ ગયાઓ થઈને પડે છે. કથો જુદ્ધિમાન મનુષ્ય પોતાના માથાઉપર આવા ભારે વજનને લેઈને ફરવાનું સ્વીકારશે ?

* * જ્યાં લગી આપણે દુઃખોને દુઃખો કહ્યા કરીશું ત્યાંસુધી તેઓ આપણને દુઃખ દીધા જ કરવાનાં; પરંતુ પ્રત્યેક દુઃખ આપણને ઉન્નતિની નિસરણીઉપર ચઢાવનાર પગથીયું છે, એમ જાણી તેના પ્રેમથી સ્વીકાર કરીશું, ત્યારે તે દુઃખ નાશ પામશે એટલું જ નહિ, પણ ઉન્નતિમાં આપણે એક પગથીયું ઉંચા પણ ચઢીશું.

* * ક્રોધ કરવામાં મનુષ્યો જે બળનો ક્ષય કરી નાંખે છે, તે જ બળને ઉત્તમ કાર્યો સાધવામાં જે તેઓ યોગ્યે તો જગત્માં સુખમાં અનંતશુભ વૃદ્ધિ કરનાર સેંકડો નવી શોધા નિત્ય થતી રહે, પ્રજ્ઞના હૃદયના અધિકારને ટાળનારા સેંકડો સદ્ગુણો નિત્ય પ્રકટ થતા રહે, આત્માને સ્વર્ગીય પ્રદેશમાં આકર્ષી જાય એવાં સેંકડો મનોવેધક કાવ્યો નિત્ય રચાતાં રહે, સમગ્ર માનવપ્રજામાં દૈવી પ્રેતસાહન પ્રકટાવે એવાં સેંકડો હૃદયગમ ચિત્રો નિત્ય ચિત્રાતાં રહે, સ્વરૂપમાં જગત્ બદલાઈને સ્વર્ગસમાન થઈ રહે.

* * ક્રિયાની પૂર્વે સર્વદા વિચાર હોય છે. આથી જે મનુષ્ય પોતાના વિચારને વશમાં રાખે છે, તે પોતાના આચારને અથવા કૃતિને પણ વશમાં રાખી શકે છે. વિચારને વશમાં રાખ્યો એટલે જેનો વિચાર કરવાનીઆપણી ઇચ્છા હોય તેનો જ વિચાર. કરવાનું સામર્થ્ય હોવું. આવું સામર્થ્ય જેનામાં હોય છે, તે પોતાને જેવી કૃતિ કરવી હોય છે, તેવી જ કૃતિ કરી શકે છે, તથા પોતાના અંતઃકરણમાં જેવું ભાન કરવું હોય છે, તેવું જ ભાન કરી શકે છે.

* * આપણી ઇચ્છામાં આવે તેવા જ વિચાર કરવા આપણે સમર્થ થઈએ એટલા માટે જે જે બાજેતો આપણે સિદ્ધ કરવા ધારી હોય તે તે બાજેતોનાં પ્રથમ આપણે ઉચ્ચ મનોરાજ્યો બાંધવાં, અને પછી આ મનોરાજ્યોને આપણી દક્ષિણમીપ નિરંતર રાખ્યા કરવાં. પછી અર્થતંત્ર ભારે અને ઉંડી ઇચ્છાથી તે મનોરાજ્યોઉપર સમગ્ર મનની શક્તિઓને તે મનોરાજ્યોઉપર એકાગ્ર થવાનો અભ્યાસ પાડવો. તે મનોરાજ્યોને સિદ્ધ કરવાની જેમ અધિક પ્રયત્ન ઇચ્છા આપણે કરીશું તેમ આપણા સર્વ વિચારો તે મનોરાજ્યોના જેવા જ થવાના. અને આપણો ઉદ્દેશ પણ આ જ છે. જ્યારે આપણા વિચારો આપણા મનોરાજ્યોના જેવા જ હોય છે ત્યારે જેનો વિચાર કરવાની આપણે ઇચ્છા કરી હોય છે, તેના જ વિચારો આપણા મનમાં ચાલ્યા કરે છે.

(અપૂર્ણ)

(બીજી આવૃત્તિ)

વ્યવહારદર્શનોત્તર્જિત માનસિક ચિકિત્સા યાને

પ્રકૃતિવિવરણ.

મનુષ્યપ્રકૃતિ અને તેને વિશુદ્ધ કરવાના ઉપાય, માનસિક ચિકિત્સા, માનસિક પ્રકૃતિ, અને માનસિક રોગોની વેડ શોધાવી આપવાનાર આ બે ગ્રંથ છે. આ ગ્રંથમાં પ્રકૃતિને અંગે મનુષ્યને જે જ્ઞાતના રોગોના નિવારણ વૈષદ્યારાએ જાણવા પડે છે, તે રોગો સ્વયમેવ સુગમતાથી જાણી શકાય તેવી શૈલીથી વિવરણ કરવામાં આવે છે, તેમ જ માનસિક રોગોના લક્ષણો કેવાં હોવાં જોઈએ, માનસિક ધર્મ કેવાં હોવાં જોઈએ, અને તે સિવાયના બીજા ખાસ પાંચવાં લાભક બીજા પ્રકૃતિઅતર્જિત વિષયો બાદ સારી રીતે સરસ ભાષામાં ચર્ચવામાં આવેલ છે. કી. ૧-૦-૦ એક રૂપિય.

લક્ષિતદર્શન

એટલે

મહાપિં શાંડિલ્ય તથા નારદકૃત લક્ષિતસૂત્ર.

આ પુસ્તક લક્ષિતનું અપૂર્વપણું દર્શન કરાવનાર પદ્ધતિ જ છે. નારદના અને શાંડિલ્યન લક્ષિતસૂત્રોપરથી લક્ષિતનું વિવચન કરવામાં આવેલ છે. માનવિક જન્મની સાક્ષ્યતા અર્થવા તે તેને ઉચ્ચતર પદે લઈ જનાર લક્ષિત છે. અને તેથી લક્ષિત કેવી રીતે કરવી, લક્ષિત કરવાનો હેતુ શું, તેનું યથાર્થ દિગ્દર્શન. આ ગ્રંથમાં ધર્મી સુદર રીતે કરવામાં આવેલ છે. દિ. મન ૩. ૧-૦-૦ ચોરસ છાંદ. ઉપરના બંને ગ્રંથો નીચેના ટકાણે મળે છે.

શાન્તીલાલ પુરષોત્તમ શાહ.

એડિટિંગ સામે—ભાવનગર.

ધનવાન થવાની અમોઘ કળા.

જે અને જેનો સરવાળો જેમ ચાર યથા વિના રહેતો જ નથી, તેમ આ પુસ્તકમાં લખેલા નિયમે વેનનાર મનુષ્ય ધનવાન થવા વિના રહેતો જ નથી. જાતે તમારી પાસે આપોર કરવાની પાંચ રૂપિયાની પેણી મુડી નહિ હોય, તોપણ આ પુસ્તક તમને મુડી કેવી રીતે મેળવેલી તે પેણી શીખવશે, તથા તેનો વડે તમારી કમ્પ્રેમાં આદે તેણું ધન પેણી કેવી રીતે મેળવવું તે પેણી શીખવશે. હવે તમે નિર્ધનતાથી એક સ્વપ્ન પંજુ વધારે વાર કરીયાદ કર્યો નો તેમાં તમારો વેડ દોષ છે. ગંગા ખનાવવા ક્યાં તરફ ન જીપાવનારને કેવો કહેવો ? ન ધાળી શકાય એવા કહણી નિયમે આ પુસ્તકમાં દર્શો, એમ ધારણા નહિ. સામાન્ય લુદિયાળો એમે ને મનુષ્ય તેમનું પાત્રન કરી શકે એમ છે. ધનવાન થવાની આ એક વેડ કળા છે. તે વિના બીજી કળા છે નહિ અને હોવી સંભવની નથી. મૂલ્ય એક રૂપિય. ઉપાસ ખર્ચ ૦-૧-૦ નીચે લખેલે સ્થળે મળશે.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

ને સારી હવાની ખાસ જરૂર છે એમ લાગે,
 ને હવા ફેર કરવાની સલાહ મળે
 તે

વિચારમાં પડશે નહિ—સુઝાશે નહિ—અકળાશે નહિ
 પણ તાબડતોળ

ગોવિંદજી વસનજીના

દેવલાલી અગર માથેરાન

રૌંચલ હિંદુ હોટેલ—નો એકદમ ઉપયોગ કરતો.

કારણો:—

- (૧) ખાસ નોકર આકર સાથે લઈ જવાની જરૂર નથી.
- (૨) નકાલાં મામાન સુમાનનાં પોટલાં ધાંધી જવાં પડતાં નથી.
- (૩) ખોરાકો માલી-કંચી-મમાલાદાર-જેવી જોઈએ તેવી રીતની
 બનાવી આપવામાં આવે છે.
- (૪) કુદરતી રીતે આવનારા લોકોને મહલાને જળવાય તેવી
 તજવીજ રાખવામાં આવે છે.
- (૫) રમેણ્યા ઉચા પ્રાદ્ય છે, અને દરેક નાતજાતની વ્યવસ્થા
 બરાબર મચવાય છે.
- (૬) હોટેલમાં હિંચા ખાનદાનનાં મદ્યુદરથી અને કુલીન સ્ત્રીઓ
 વગેરે આબરૂદાર લોકો જ આવે છે.
- (૭) આવનારા દરેક ગૃહસ્થની દરેક રીતની સગવડ સાચવવી
 એ હોટેલના દરેક નોકરની ફરજ છે અને તે દરેક
 નોકર લાગે છે.

વધુ માટે સુઝો અથવા લખો અને સરકુલર મંગાવો.

૧ હોટેલના-સુખર્ષી—૨ હોટેલ-માથેરાન

૩ “ માનવ નિલાય ”—દેવલાલી.

ગોવિંદજી વસનજી.

ધનનાન થવાની અમોઘ કળા એ નામના પુત્રના મબધમા મુબધથી રા રા
કુન ડ કેવાવઢ મથટ નજે છે ? — આપ ની ' ધનવાન થવાની અમોઘ ના ' મને મળી
જે તાલમા લીધા પછી તે પૂરી વાની જતી એટલી જ ઈન્જા થઈ એમ નહિ, પણ તેમા
વહીવેના મિલોતો તથા બાવતો એટલી બધી મારી લાગી છે, અને તેમા એટલી બધી શ્રદ્ધા
હિલન થઈ છે કે તેનાથી એમ પણ પડુ દુ સ્વરો થતા માગતો નથી લખાણ સાધારણ
કેવાપમા માણસ પણ સમજી શકે એવું તેનાથી મને બીજી જ કોપીગો મગાનનાની ફરજ
પડી છે માટે કૃપા કરી આપ ની પી થી તરત મોખનામો

‘ સાધનસમારભ કુડમા કવ્ય અપનાર મજજનોતી નામારવિ.

રા. રા. માધનજી મગજજી બ્રહ્મભા	રૂપાવ	રૂ. ૨-૦-૦
એક પારમી સદ્ગુહસ્વ	મુખર્જ	રૂ. ૧-૦-૦
રા. રા. અચરતવાય ગોપીન દલાલ (પ્રાપ્તિમાત્રના કલ્યાણનિમિત્ત)	મદનાદ	રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. હરગય ગોપાળગય (નેત્રનિમિત્ત)	પદમાવત	રૂ. ૦-૮-૦
રા. ગ. ગોકળદામ જોગનાસાર્જ	ખામગામ	રૂ. ૧-૦-૦
ગ. ન. ડિ. વ. પટેલ (પોતાના ઉત્તતિનિમિત્ત)	મેગબાન	રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. દવપતંગમ હરિગમ (પોતાની ઉત્તનિનિમિત્ત)	સોનગડ	રૂ. ૧૫-૦-૦
ગ. રા. દેશાર્જ હરગય ગોપાળરાય (શુભેચ્છાનિમિત્ત)	પલસાપુડા	રૂ. ૧-૮-૦

શ્રીસુધાસોતસ્વિની-દ્વિતીય કલ્પોલ.

(સ્વનાર છાયાલાલ જીવનલાલ, તત્રી, મહાકાવ્ય.)

મુડપટેશક્ષેણીના પ્રથમથી ત્રેવિંશ વિભાગોમા સાધનસમારભના ઉત્સવોમા, ચિત્રિપ્રતીપ
પ્રમીગ્ગરોસવોમા તેમ જ મહામન વગે મા મહામનના તરીના જે જે પદો આવેના છે,
તે સર્વના મા પુસ્તકમા સમાવેરા કરવામા આવ્યા છે. પાયા પુદાયો સોનેરી અક્ષરોથી તથા
મથમ્નાની જબીથી મથને ગોલાવનામા આ ગો છે રૂ. ૫ ૦ ૧-૮-૦ પોન્દેજ ૦-૦-૦

रूप (पुस्तक) २३ फाल्गुन कृष्ण ० १४ सवत् १९६७. दर्शन (अंक) ५

श्लोकः ।

कदली कमल न वा हिमं
मलयोत्थं यमपोहितुं समम् ।
भवदंघ्रिवियोगपावको
हृदये मा म रुदाचनेध्यताम् ॥

अर्थः—हे भगवन् ! आपणा मन्त्रणा विमोक्षण इत्यस्मि, तेने दासता भज, इभ्यो, अग्रे
३ यदन्तु नमर्थं नयी, ते अभागे हृदयेना इहापि धनंभी ग्दो मा ।

प्रसिद्ध कवितार

श्रेयस्साधकअधिकारिवर्ग-बडोदरा.

नगरी

आभवावाह—धी "अनविश्व" प्रिन्टिंग प्रेसभां सा. भांडगय'द दगिसाये छापी प्रसिद्ध ह्यु

वारिक सवा'म पोस्टेजमाये र. २-०-० वर्षता आर'सभां न.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

- ૧ ઉપરથી તુલ્ય ભાસતી વસ્તુઓના ગર્ભભાગમાં સારને ગુપ્ત રાખવાની ઈશ્વરની ચમત્કારિક રચનાથી આશ્ચર્યનિમગ્ન સાધકના ઉદ્ગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર) ૧૧૨
- ૨ ઈંદ્રિયો, મન વગેરે ઉન્નત શત્રુઓથી નિર્ભય કરવા ઇશ્વરની વિશિષ્ટિ (છાંડ) ૧૧૭
- ૩ વિરલ પુરુષો જ પરમેશ્વરનો અનુભવ કરવા કટિ કરી સાધનો સાધે છે. (છાંડ) ૧૭૧

૨ તત્ત્વવિચાર.

- ૧ બ્રહ્મસ્ત્ર અથવા બ્રહ્મભીમાંસા (કણ્ઠીયા) ... ૧૧૨
- ૨ પત્રવ્યવહાર-મૃત્યુને પામેલા સંબંધીને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા શું કરવું. (છાંડ) ૧૭૫
- ૩ વિચારસત્તાસિ. (છાંડ) ... ૧૮૧
- ૪ મુદ્ધવાન વિચારો (છાંડ) ... ૧૮૩
- ૫ તમે બીજાઓને દુઃખમાંથી બહાર કાઢનાર છો કે તેમને વધારે દુઃખમાં લેઈ જનાર છો. (છાંડ) ... ૧૮૬

૩ માનસ શાસ્ત્ર.

- ૧ માનસ રસાયન અથવા યૌવનને પ્રાપ્ત કરવાનો માનસ ઉપાય. (છાંડ) ... ૧૯૮
- ૨ મનોમંદિરને કેવી રીતે બાંધવું. (છાંડ) ... ૧૭૭
- ૩ કેટલાક પ્રશ્નો અને તેનાં ઉત્તરો (છાંડ) ... ૧૯૧
- ૪ બાળકોનું વિધિપૂર્વક વિનયન (છાંડ) ... ૧૯૪

૪ વિદ્યા.

- ૧ પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સૌ વર્ણનું આયુષ્ ભોગવવાનો ઉપાય. (છાંડ) ... ૧૭૨

૫ પ્રકીર્ણ.

- ૧ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (છાંડ) ... ૧૮૫

અગત્યની સૂચના.

મહાકાલ પ્રત્યેક માસની વદિ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે; અને તેથી ગ્રાહકોને તે બીજા માસની શુદ્ધ દશમસ્પતીમાં મળે છે. આથી જ ગ્રાહકોને એ અરસામાં અંક ન મળે તેમજો યોગ દિવસ વાટ જોઈ અત્ર જણાવવું. ટેકાણું બદલનાર પોતાનું પ્રથમનું ટેકાણું જણાવવા કૃપા કરવી. તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૩—ફાલગુન કૃષ્ણ ૧૪, સંવત્ ૧૯૬૭, વર્ષન (સંક) ૫.

॥ ૐ શ્રી ॥

ઉપરથી તુચ્છ ભાસતી વસ્તુઓના ગર્ભભાગમાં અત્યંત
મૂલ્યવાન સારને ગુપ્ત રાખવાની ઈશ્વરની ચમત્કારિક
રચનાથી આશ્ચર્યનિમગ્ન સાધકના ઉદ્ગાર.

પદ. (લીલા શી વર્ણવું, છે ગતિ ન્યારી, એ લખ.)

ઘટના આ આવનવી, બેઈ નાથ ! તારી, બાઈ વારી.
કંઈ કંઈ સાઈ વિચે, દીધું જે તેં ઉપજાવી,
અરાબમાં રાખ્યું વહાલા, તે તેં છુપાવી;—
સમુદ્રના ખાસ જળમાં, મૂલ્યવાન મનહર મોતી—
છુપાવ્યું તેં ચત્રવિણ ના, શકે કોઈ જોતી;—
કાળા આ કોયલામાં, રત્ન રૂડું છુપાવ્યું,
ગુપ્તપણું કરતાં આવું, કોણે (તને) શીખાવ્યું;—
કડિન ને તંતુવાળું, ગમે નહિ જેહ દીડું,
તેવા પડમાં છુપાવ્યું, કોપડું તેં મીડું;—
ગંધાતા ખાતરમાંહિ, પાક નીપજાવવાનો,
ઉત્તમ ગુણ તેં છુપાવ્યો, સર્વથી છાનો;—
યુકતેવામાં પણ તેં, અન્ન પચાવવાનો,
પોષણ કરવાના ગુણને મૂક્યો મજાનો,—

આદિમાં દુઃખરૂપ મૃત્યુ, સત્યવાનને તો આવ્યું,
 તેમાંથી જીવન હઈ તે જગને બનાવ્યું^૧;—
 નિંદવાજેવી વસ્તુ, જગમાં ન કાંઈ દેખું,
 ભીતર સઉમાં જ્યાં સાડું, ત્યાં શું ઉવેખું;—
 અટપટી લીલા નિરખી, નિશ્ચય એ હું ધારું,
 જગમાંહિ જોવું જ્યાં ત્યાં, સાડું સાડું સાડું;—

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન ગણા અંકના ૫૯ ૧૨૫ થી.)

ઉદાસીનાનામપિ ચૈવં સિદ્ધિઃ ॥ ૨૭ ॥

મૂળાર્થ:—અભાવમાંથી ભાવની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો કૃતિ ન કરનાર મનુષ્યોને પણ અભિમત સિદ્ધિ થઈ શકે.

આ સૂત્રથી એ કહેવામાં આવ્યું કે જો અભાવમાંથી ભાવની ઉત્પત્તિ થતી હોય તો જે મનુષ્યે ઉદાસીન રહે છે, હાથપગ હલાવતા નથી તેમના ઇષ્ટ અર્થની પણ એ રીતે સિદ્ધિ થવી જોઈએ કેમકે ઇષ્ટ અર્થરૂપ કારણ જે અભાવરૂપ કારણ તે તેમની સત્તામાં પણ છે. એકુત કૃપિકર્મ ન કરે તોપણ તેને ધાન્યની નિષ્પત્તિ થઈ શકે, કુંભાર ચક્રપર મૃત્તિકા ચટાની ચક્ર દેરવડું જોઈએ તે ક્રિયા ન કરે તોપણ તેને ઘટાદિ વાસણોની પ્રાપ્તિ થઈ શકે, વણકર તનુને નહિ વણે છતાં તેને પણ વસ્ત્રની પ્રાપ્તિ થઈ શકે. આટલું જ નહિ પણ આ રીતે તો સ્વર્ગની પ્રાપ્તિમાટે તથા અપવર્ગની પ્રાપ્તિમાટે પણ કાંઈ પણ કર્તવ્ય રહેતું નથી. પણ એવું થતું એ અયુક્ત છે અને કાંઈ એવું સ્વીકારતું પણ નથી. તેથી આ રીતે પણ અભાવમાંથી ભાવની ઉત્પત્તિ થવાનું મત અસમીચીન છે.

આપ્રમાણે સર્વાસ્તિત્વવાદીના મતનું શ્રીસૂત્રકારે વિસ્તારથી ખંડન કર્યું અને તેથી એ માંના જે સિદ્ધાન્તો સર્વ બૌદ્ધો સામાન્યપણે સ્વીકારે છે તેનું પણ ખંડન એમાં થઈ ગયું છે. હવે વિજ્ઞાનવાદી બૌદ્ધોના મતનું ખંડન શ્રીસૂત્રકાર કરે છે.

નામાવ ઉપલબ્ધેઃ ॥ ૨૮ ॥

મૂળાર્થ:—આજ અર્થ બાહ્યરૂપે ઉપલબ્ધ થાય છે તેથી “ બાહ્ય અર્થ નથી ” એ માનવું અયુક્ત છે.

આ સૂત્રમાં એ જણાવ્યું કે સર્વાસ્તિત્વવાદી બૌદ્ધનું આપ્રમાણે ખંડન થતાં વિજ્ઞાનવાદી બૌદ્ધ સામે આવી ખટો થાય છે. એ જણાવે છે કે ભુક્તના કેટલાક શિષ્યોનો બાહ્ય વસ્તુના અસ્તિત્વમાં આગ્રહ જોઈ તેમના મનને અનુસરી બાહ્યાર્થવાદની પ્રક્રિયા શુદ્ધ જણાવી છે. પણ એ પ્રક્રિયા ભુક્તને વસ્તુતઃ સંમત નહોતી અને તેથી એ પ્રક્રિયાની સામે આ-

પેલાં દૂષણોથી છુદ્ધનો વાસ્તવ સિદ્ધાન્ત ભાંગી પડ્યો નથી. છુદ્ધનો પોતાનો એ અભિપ્રાય હતો જ નહિ. તેમને તો માત્ર વિજ્ઞાનરૂપ એક સ્વંય જ અભિપ્રેત હતો અર્થાત્ છુદ્ધનું વાસ્તવ મત તે વિજ્ઞાનમાત્ર સત્ય છે એ જ હતું. એ મતપ્રમાણે બાહ્ય પદાર્થ છે જ નહિ. તેથી પ્રમેય, પ્રમા, પ્રમાણુ વ્યાદિ સર્વ વ્યવહાર આંતર જ થાય છે, આંતર પદાર્થરૂપ વિજ્ઞાનનાં જ એ સર્વ ભિન્ન ભિન્ન નામો છે. અમુક ઘટ નીલ રૂપવાળો છે એવું ભાન-વિજ્ઞાન-થાય છે. ત્યાં બાહ્યરૂપે નીલ પદાર્થ નથી પણ વિજ્ઞાન જે થાય છે તે જ નીલ આકારવાળું હોય છે. અને વિજ્ઞાનમાં રહેલો આ કલ્પિત જે નીલ આકાર તેને લઇને એ વિજ્ઞાન પ્રમેય કહેવાય છે. વિજ્ઞાનનું પ્રકાશસ્વરૂપ લઇને એ વિજ્ઞાન પ્રમા કહેવાય છે, એ પ્રમાની શક્તિરૂપે લેતાં એ જ વિજ્ઞાન તે પ્રમાણુ કહેવાય છે. અને એના આશ્રયરૂપે લેતાં એ જ વિજ્ઞાન પ્રમાતા કહેવાય છે. આપ્રમાણે પ્રમાણુ, પ્રમેય વ્યાદિ ભેદોનો વ્યવહાર થાય છે પણ તેમાં એ સર્વ નામો ભિન્ન ભિન્નરૂપે લેવાયેલા વિજ્ઞાનનાં જ છે, અને તે સર્વ વ્યવહાર તે છુદ્ધિમાં આરૂઢ થયેલા રૂપવડે જ કરવામાં આવે છે, પણ બાહ્ય પદાર્થ અમુક છે તેને લીધે આમ વ્યવહાર થાય છે એમ નથી. જેમના મતપ્રમાણે નીલાદિ બાહ્ય પદાર્થ સ્વીકારવામાં આવે છે તેના મતપ્રમાણે પણ તે તે બાહ્ય પદાર્થ છુદ્ધિમાં આરૂઢ થાય છે ત્યારે તે વિષયનો વ્યવહાર થાય છે એમ મનાય છે, અર્થાત્ છુદ્ધિમાં આરૂઢ થવાની આવશ્યકતા એ મતમાં પણ છે. તેથી ત્યારે છુદ્ધિમાં આરૂઢ થયેલા રૂપને લેઇને એ વ્યવહારની ઉપપત્તિ થતી હોય ત્યારે એ આંતર રૂપઉપરાંત તેનું તેનું બાહ્ય અસ્તિત્વ પણ માનવું એમાં સ્પષ્ટપણે ગેરવ છે.

આટલું જ નહિ પણ પ્રમાણુ પ્રમેયવ્યાદિ સર્વ વ્યવહારના ભેદને વાસ્તવિક માનવો અયુક્ત છે; વિજ્ઞાનથી વ્યતિરિક્ત બાહ્ય અર્થને માનવો અયુક્ત છે કેમકે એવા અર્થનો અસંભવ છે. જો બાહ્ય પદાર્થ માનવામાં આવે તો એ પદાર્થ કયો માનવો ? સ્તંભનું જ્ઞાન થયું છે તો એ જ્ઞાનના વિષયભૂત સ્તંભ તે કયો પદાર્થ ? એ તે પરમાણુઓ છે કે પરમાણુઓનો સમૂહ છે ? ત્યાં સ્તંભ-વિજ્ઞાનના વિષયભૂત સ્તંભ તે પરમાણુઓ તો નથી જ, કારણ કે પરમાણુઓ ધણા છે, એક નથી અને અણુરૂપ છે, અને અહિં જે સ્તંભજ્ઞાન થાય છે તેમાં એક, સ્થૂળ પદાર્થનું જ્ઞાન થાય છે, તેથી અનેક, અણુરૂપ સ્તંભો એક સ્થૂળ પદાર્થવિષયક વિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે એ અસંભવ છે. આ જ રીતે પરમાણુઓનો સમૂહ એ સ્તંભ છે એમ પણ માની શકાય તેમ નથી. કેમકે અહિં એ પ્રશ્ન થયા છે કે એ સમૂહ તે પરમાણુઓથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે ? આમાંથી કોઈ પણ રીતે સમૂહનું નિરૂપણ થઇ શકે તેમ નથી. જેમ અથથી ગાય ભિન્ન છે તેમ પરમાણુઓથી એમનો સમૂહ પણ ભિન્ન છે એ દેખાઈતું જ અસત્ય છે અને પરમાણુઓથી અભિન્ન લઇએ તો ઉપર પરમાણુઓને વિષય લેવાથી જે દોષ આવે છે તે પુનઃ આવે છે. તેથી ઉભય પ્રકારે સ્તંભનું નિરૂપણ થઇ શકે તેમ નથી. આ જ પ્રમાણે સર્વ અવયવી અવયવોથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે એ પ્રશ્ન થતાં ઉભય પ્રકારે અનિરૂપ્ય છે એમ જ હરે છે, તેમ જ એ ઉભય રૂપ વિરુદ્ધ છે તેથી ઉભયરૂપ તો અવયવી થઇ જ શકે નહિ. માટે આમ અવયવી અનિરૂપ્ય હોવાથી અસત્ છે, આ જ રીતે જ્ઞાન, શુણ, ક્રિયા વ્યાદિ જે પદાર્થો બાહ્ય માનવામાં આવે છે તે સર્વ પણ વ્યક્તિ, શુણી આદિથી અન્ય છે કે અનન્ય છે એ પ્રશ્ન થતાં કોઇ પણ પ્રકારે નિરૂપ્ય થઇ શકતા નથી અને તેથી એ સર્વ પણ અસત્ છે. તેથી બાહ્ય પદાર્થો અસત્ હોવાથી વિજ્ઞાનથી વ્યતિરિક્ત

બાહ્ય અર્થ નથી એ સમજાય છે અને તેથી પ્રમાણાદિ ભેદવિષયક વ્યવહાર આંતર, વ્યવહાર જ સિદ્ધ થાય છે.

અન્ય રીતે જાણ્યો તો ઘટજ્ઞાન, સ્તંભજ્ઞાન, પટજ્ઞાન ઇત્યાદિમાં અનુભવમાત્રરૂપ જ્ઞાન સર્વસાધારણ છે છતાં ઘટાદિ વિષયકત્વ આદિ વિશેષ દેખાય છે. એ વિશેષ તે એ જ્ઞાનીમાં રહેલો છે. અજ્ઞાનગત એવો વિશેષ નહિ સ્વીકારવામાં આવે તો એ જ્ઞાનોનો ભેદ સિદ્ધ થશે નહિ. અને એ વિશેષ જ્ઞાનમાં સ્વીકારવામાં આવે તો તેથી જ્ઞાનના વિષયસ્વરૂપ છે, જ્ઞાનમાં વિષયસાદૃશ્ય છે એ અવશ્ય અંગીકાર થાય છે. હવે એ વિશેષથી જ જ્ઞાનોનો ભેદ સિદ્ધ થઈ શકે છે તો પછી એ જ્ઞાનગત વિશેષઉપરાંત ઘટાદિ બાહ્ય પદાર્થનિરૂપિત વિશેષ સ્વીકારવાનું રહેતું નથી અને તેમ થતાં ઘટાદિ બાહ્ય પદાર્થની કલ્પના કરવા કોઈ પ્રમાણ રહેતું નથી એટલું જ નહિ પણ એ કલ્પના કરવામાં સ્પષ્ટ રીતે ગૌરવ છે. તેથી આ રીતે પણ બાહ્ય પદાર્થની કલ્પના નિરર્થક છે.

વળી ગાય અને અશ્વ ભિન્ન ભિન્ન છે તો ત્યાં, ગાયનો ઉપલંભ (પ્રતીતિ) થાય ત્યારે અશ્વનો ઉપલંભ (પ્રતીતિ) થવો જ જોઈએ એવો નિયમ હોતો નથી. અને એજ પ્રમાણે ન્યાં બે પદાર્થોના ભેદ હોય છે ત્યાં એકનો ઉપલંભ થાય ત્યારે જ અન્યનો ઉપલંભ થાય, અથવા એકનો ઉપલંભ થાય ત્યારે અન્યનો પણ સાથે સાથે ઉપલંભ થાય એવો સંહોપલંબનો નિયમ હોતો નથી. આદિ ઘટાદિ વિષય અને એ વિષયવિષયક જ્ઞાન એ બંનેના સાથે જ ઉપલંભ થાય છે. એ બંનેથી એકનો ઉપલંભ નહિ થયો હોય ત્યારે અન્યનો ઉપલંભ થતો નથી. તેથી વિષય અને તદ્વિષયક જ્ઞાનમાં સંહોપલંબનો નિયમ દેખાય છે. હવે જો વિષય અને જ્ઞાન બંને સ્વભાવથી ભિન્ન ભિન્ન હોય તો આ નિયમ હોવો નહિ જોઈએ. આદિ જે એવું કહેવામાં આવે કે જ્ઞાન એ વિષયનું ગ્રાહક છે, અને વિષય જ્ઞાનનો ગ્રાહ્ય છે તેથી બેની વચ્ચે ગ્રાહ્યગ્રાહકભાવ સંબંધ હોવાથી આ સંહોપલંબનો નિયમ રહે છે તો એ કહેવું યોગ્ય નથી. કેમકે જ્ઞાન ક્ષણિક છે, ક્ષણમાત્ર જ રહેનારું છે અને તેથી એનો વિષયસાથે સંબંધ કરાવનાર હેતુ રહેતો નથી. તેથી આ નિયમ કરીને બંનેના થતા સંહોપલંબથી પણ બંનેનો અભેદ સિદ્ધ થાય છે અર્થાત્ જ્ઞાનથી વિષય અતિરિક્ત નથી પણ અભિન્ન જ છે.

સ્વપ્નમાં શું થાય છે? માયાવીની પ્રસારેલી માયામાં શું થાય છે? એ આદિ સ્થલે બાહ્ય વિષય ન છતાં ગર્ભર્વ નગરાદિ પ્રતીતિઓ દૃષ્ટાને થાય છે, અને એ પ્રતીતિમાં અમુક ગ્રાહક છે, અમુક ગ્રાહ્ય છે, એવો સર્વ ભેદ દેખાય છે. આ જ પ્રમાણે જગતિત્ર પ્રત્યયો પણ પ્રતીતિ જ છે, પ્રત્યયો જ છે, માટે એમાં પણ ગ્રાહ્યગ્રાહકાકાર પ્રત્યયો બાહ્ય અર્થવિના જ થાય છે એમ સ્વીકારવું જોઈએ.

આદિ એ શંકા થશે કે જ્યારે બાહ્ય વિષય છે જ નહિ તો પછી અમુક સ્તંભજ્ઞાન છે, અમુક ઘટજ્ઞાન છે, અમુક પટજ્ઞાન છે ઇત્યાદિ પ્રકારે પ્રત્યયો (જ્ઞાનોમાં) ભેદ શી રીતે થાય છે? આ શંકા કરનારને પૂછવું જોઈએ કે 'સ્વપ્નાદિ સ્થલે' પણ એવા જ પ્રત્યયો ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના ઉત્પન્ન થાય છે તો તેમાં ભેદ ક્યા હેતુને લીધે હોય છે? એના ઉત્તરમાં તે અવશ્ય કહેશે કે એ ભેદ કરનાર હેતુ - વાસનાભેદ છે. જે પ્રકારની

વાસના ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રકારનો પ્રત્યક્ સ્વપ્નનાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો આદિ જાગૃત દશામાં પણ પ્રત્યયોમાં ભેદ કરનાર હેતુ એ જ વાસનાની નિયંત્રતા છે. આદિ પણ વાસનાના વૈચિત્ર્યને લીધે જ પ્રત્યયોમાં ભેદ પડે છે. પ્રત્યયોને લીધે વાસના ઉત્પન્ન થાય છે એ જેમ સાચું છે તેમ વાસનાને લીધે પ્રત્યયો ઉત્પન્ન થાય છે એ પણ સાચું છે. અને જેમ બીજામાંથી અંકુર અને અંકુરમાંથી બીજા ઉત્પન્ન થતાં છતાં એ પ્રવાહ અનાદિ હોવાથી એમાં અન્યોન્યાશ્રય કે અનવરથા આદિ કોઈ દોષને અવકાશ રહેતો નથી તેમ સંસારપ્રવાહ અનાદિ હોવાથી વાસના પ્રત્યયનું નિમિત્ત થાય અને પ્રત્યક્ વાસનાનું નિમિત્ત થાય એ સ્વીકારવામાં પણ દોષને અવકાશ હેઠળ પણ રહેતો નથી. આટલું જ નહિ પણ વાસનાવૈચિત્ર્યને લીધે જ પ્રત્યયોનું વૈચિત્ર્ય થાય છે એ અન્યથા અને વ્યતિરેકથી સિદ્ધ થાય છે. અને તે આ પ્રમાણે: સ્વપ્નાદિ સ્વપ્ને બાહ્ય અર્થવિના જ વાસનાના વૈચિત્ર્યને લીધે જ્ઞાનનું વૈચિત્ર્ય થાય છે એ અમે તથા તમે બંને સ્વીકારીએ છીએ અને વાસનાવિના બાહ્ય અર્થને લીધે જ્ઞાનનું વૈચિત્ર્ય થાય છે એ તમે માનો છો પણ અમે સ્વીકારતા નથી, તેથી આ રીતે પણ બાહ્ય અર્થનો અભાવ હરે છે અને વિજ્ઞાનમાત્ર જ સત્ય છે.

આપ્રમાણે વિજ્ઞાનવાદીનો યુક્ત્યાભાસપર રચેલો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી તેનું ખંડન કરતાં સિદ્ધાન્ત કરવામાં આવ્યો છે કે બાહ્ય પદાર્થ નથી એવો નિશ્ચય કરી શકાય એમ નથી, કેમકે બાહ્ય પદાર્થની ઉપલબ્ધિ થાય છે. પ્રત્યેક જ્ઞાનમાં ઘટ, પટ, સ્તંભ, ભીંત ઇત્યાદિ કોષ કોષ પણ એ જ્ઞાનથી અતિરિક્ત બાહ્ય વિષયની ઉપલબ્ધિ થાય જ છે. જે ઉપલબ્ધિ થાય છે તેનો અભાવ હોવો ઘટતો નથી. જેમ કોષ મનુષ્ય પોતે ભોજન કરે અને એ ભોજનને લીધે થતી તૃષ્ણને પોતે અનુભવે છતાં એવું કહે કે હું ભોજન કરતો નથી અને તૃષ્ણને પણ અનુભવતો નથી તો તેનું વચન અશ્રદ્ધેય ગણાય છે તે જ પ્રમાણે દ્વિત્રયસંનિર્ધર્વડે પોતે બાહ્ય પદાર્થને અનુભવે છે છતાં જો તે કહે હું બાહ્ય અર્થને જ્ઞેતો નથી અથવા બાહ્ય અર્થ છે નહિ તો તેનું એ વચન પણ અશ્રદ્ધેય જ અશ્રદ્ધેય છે. આદિ જે પૂર્વપક્ષી એવું કહે કે કોષ પદાર્થને હું જ્ઞેતો નથી એમ હું કહેતો નથી, પણ હું તો અટલું જ કહું છું કે ઉપલબ્ધિથી-વિજ્ઞાનથી-અતિરિક્ત કોષ અર્થને હું જ્ઞેતો નથી તો એ પણ અશ્રદ્ધેય છે. મનુષ્ય જેમ કાંઈ તેમ જોલવામાં સ્વતંત્ર છે, તેનું મુખ સામાથી પદ્માય તેમ નથી. પણ આપું કથન તે યુક્તિવાળું વચન નથી, સત્ય નથી. કારણ કે બાહ્ય પદાર્થની ઉપલબ્ધિ થાય છે જ તેથી એ ઉપલબ્ધિને લીધે ઉપલબ્ધિથી બાહ્ય પદાર્થના ભેદને પણ અવરથ જ સ્વીકારવો જોઈએ છે. વિજ્ઞાન જ ઘટ છે, સ્તંભ છે કે પટ છે કે ભીંત છે એવી કોષને પણ ઉપલબ્ધિ થતી નથી પણ ઉપલબ્ધિના વિષયરૂપે જ સ્તંભાદિ પદાર્થની ઉપલબ્ધિ સર્વને થાય છે. વિજ્ઞાનવાદીઓ પોતે પણ સારી રીતે જાણે છે કે સર્વને આમ ઘટાદિની જ્ઞાનના વિષયરૂપે જ ઉપલબ્ધિ થાય છે, અને તેથી કરીને જ તેઓ સ્પષ્ટ જણાવે છે કે ઘટાદિ જેવરૂપ વસ્તુઓ અંતરમાં જ છે પણ તે જાણે બાહ્ય હોય તેમ દેખાય છે. બાહ્ય પદાર્થને વિષય કરનાર વિજ્ઞાન સર્વ લોકને થતું પ્રસિદ્ધ છે એ જાણતાં છતાં એવું ખંડન કરવાની ઇચ્છાથી જ બાહ્ય પદાર્થ પ્રતીત થાય છે છતાં “જાણે તે બાહ્ય હોય એમ પ્રતીત થાય છે” એવું તેઓ કથન કરે છે. જો બાહ્ય રૂપે પ્રતીત થતી નહિ હોય તો “જાણે તે બાહ્ય હોય” એમ કહેવાપણું રહેતું નથી. વિષયમિત્ર વંધ્યાપુત્ર હોય તેવો દેખાય છે

સાધન કરવા ન દે એ મને લગરી,
 પકડી પહેલો એ હુકને રગડને રે, આજ બહારે
 ખીજા બહુ છે હુકો મારા વેરી,
 પક્ષ મનની કરે સહ ઘણેરી,
 સઉનો આજ મારા નાથ ઘાટ ઘડને રે, આજ બહારે
 મારે સખળો છે આપતણો હાથો,
 મને ગણતા એ તોય નધણીયાતો,
 પ્રભુ દાખી પ્રતાપ ખો ભુલવને રે, આજ બહારે
 આડું તોએ હું નૃહરિ આપ છોડું.
 છૂટે સંબંધ ના, જુઓ ઓડું,
 અભયકવચે બાહ્યાંતર મઠને રે, આજ બહારે

માનસ રસાયન

અથવા

યૌવન પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૨૯ થી)

પ્રત્યેક અનુભવ નવા અનુભવનો માર્ગ ઉઘાડવાનો જ, એવી મનુષ્યે આશા રાખ્યા કરવી જ જોઈએ અને તે આશા સફળ થવા વિના રહેવાની જ નથી, એવી દૃઢ શ્રદ્ધાપૂર્વક જીવન ગાળવું જોઈએ. આમ થતાં, મનનાં સંઘર્ષો સામર્થ્યો અને શક્તિઓ નવા અનુભવના માર્ગપ્રતિ વહેવા માંડવાનાં, અને તેમ થતાં તેઓને નિરંતર નવો અનુભવ થયે જવાનો.

જ્યારે બાહ્ય મન નિરંતર નવામાં પ્રવેશ્યા કરે છે, અને આંતર મન બાહ્ય મનની વિકાસને અને વૃદ્ધિને પામતી પ્રવૃત્તિને નિરંતર અનુસરે છે, ત્યારે મનુષ્યના સર્વાંગમાં નવી-કરણની ક્રિયા અખંડિતપણે પ્રવર્તી રહે છે. આમ થતાં યૌવન અખંડ રહ્યા જ કરવાનું, કારણ કે ઉમરને પુખ્ત કરનાર ક્રિયા અને વૃદ્ધિને અટકાવનાર ક્રિયા કેવળ બંધ પડી જવાની.

મન જ્યારે ઉમર પુખ્ત થવાનું લાભ કરે છે, ત્યારે પુખ્ત ઉમરનો ભાવ શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં, અને તેમાં પણ મુખ્યત્વે કરીને મુખ કે જેના ઉપર મનનો ભાવ અત્યંત પ્રબળપણે પ્રકટી આવે છે, તેના ઉપર પ્રકટી આવે છે, અને આમ થતાં વૃદ્ધાવસ્થાનાં ચિહ્નો આખા શરીરમાં સ્પષ્ટપણે જણાયા વિના રહેતાં જ નથી.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મારી ઉમર પુખ્ત થઈ છે, એવું લાભ કરવાની મનની જે અસ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ એ જ શરીરમાં ઘડપણને ઉત્પન્ન કરનાર એક મુખ્ય કારણ છે.

જગતનો પુષ્કળ અનુભવ કર્યા પછી, હું વૃદ્ધ અને જર્જર થઇ ગયો છું, એવું સામાન્ય મનુષ્ય લાન કરે છે, કારણ કે તેણે અનુભવને નવીકરણની, વૃદ્ધિની અને વિકાસની ક્રિયા ગણવાને બદલે ક્ષીણ કરી નાંખનારી ક્રિયા ગણી હોય છે. આથી તે ધરડો અને ક્ષીણ થઈ ગયેલા દેખાય છે, અને ધીમે ધીમે શરીરને ધરતું કરનાર ક્રિયાની સત્તામાં તેના આખા શરીરને તે સર્વાંશે મૂકી દે છે.

અનુભવમાં ક્રિયાનો અર્થ રહેલો છે, અને જે પ્રકારે ક્રિયા કરવામાં આવે છે, તેમાં સામાન્ય રીતે બળનો ક્ષય થાય છે. આથી લોકોમાં એવું મનાય છે કે ધણા અનુભવથી શરીર જર્જર થાય છે, અને ઘસાઇ જાય છે. પણ સામાન્ય રીતે કરવામાં આવતી ક્રિયામાં ક્રિયાનો વાસ્તવિક ઉદ્દેશ સિદ્ધ થતો નથી. આથી ક્રિયાનો પરિણામ જે જર્જરતા અને ક્ષીણતા બણાય છે, તે સ્વાભાવિક નથી.

ક્રિયાનો વાસ્તવિક ઉદ્દેશ એ છે કે શરીરમાં જે સંચિત બળ છે, તેને વધારે અને વધારે ઉપયોગમાં લેવું; અને અનુભવ ક્રિયાની મર્યાદાને વિસ્તારવાળી કરતો હોવાથી જ્યારે તેમાં પ્રતિબંધ નાંખવામાં નથી આવતો ત્યારે તે શરીરને તથા મનને બંનેને બળવાન કરે છે, એ વાતો સિદ્ધ કર્યાંવિના જ સિદ્ધ છે.

પરંતુ જે મન નિત્ય વૃદ્ધિને પામ્યા કરે છે, તે મારી વૃદ્ધિ પૂરેપૂરી થઇ રહી છે, એવું કદી માનવું નથી. આપું મન જેમ જેમ વિકાસને પામે છે, તેમ તેમ પોતાના અધિક વિકાસ કરવાના માર્ગો તેને જડ્યા જ કરે છે, અને નિત્ય જડ્યા કરતા આવા માર્ગોવડે પોતાની અધિક અધિક ઉન્નતિ કરવાની ઇચ્છા તેનામાં અધિક અધિક બળવાન થતી જાય છે. આવા મનને હું પુખ્ત થયું છે અથવા મારી વૃદ્ધિ, થવા જેટલી થઇ ગઇ છે, એવું કદી લાન થવું નથી, તેમ જ પુખ્તાઇના લાવને તે બહાર કદી પ્રકટાવવું નથી. આવા મનવાળા પુરુષના શરીરમાં કશું, આગળ વધવું વિરામને પામવું નથી, તથા તેનાં હાડકાં બરડ થઈ જતાં નથી.

જ્યારે મનુષ્યશરીરમાં થતી પ્રત્યેક ક્રિયા અધિક સંચિત બળને ક્રિયામાં વાળનાર થાય છે ત્યારે શરીરનું સામર્થ્ય તથા કામ કરવાની શક્તિ સ્વાભાવિક રીતે વૃદ્ધિને પામે છે, અને પ્રત્યેક ક્રિયા શરીરને ઘસતી નાંખનાર નથી, પણ તેને રચનાર છે, એ પ્રકારનો વિચાર કરવાનો મનને જ્યારે અભ્યાસ પડે છે ત્યારે પ્રત્યેક ક્રિયાથી ઉપર ક્લેા તેવો જ પરિણામ વિષય થાય છે.

પ્રત્યેક અનુભવનો અર્થાત્ પ્રત્યેક નવી ક્રિયાઓના સમૂહનો શરીરમાં રહેલા અનુદ્ભૂત સામર્થ્યને જાગ્રત કરવાના ઉદ્દેશમાટે ઉપયોગ કરવાનો મનને અભ્યાસ પાડવાથી અનુભવનો જે વાસ્તવિક ઉદ્દેશ છે, તેની જ સિદ્ધિ થાય છે, કારણ કે આખા શરીરનું અખંડ નરીકરણ જીવનની અખંડ વૃદ્ધિ થવા કરે તો જ થાય છે.

આ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાનો મનને અભ્યાસ પાડવાને માટે પ્રત્યેક અનુભવનો વંધારે નવીન, વંધારે મદાન અને વંધારે વિશાળપ્રાપ્તિ ગતિ કરવાના માર્ગતરીકે જ્ઞાનપૂર્વક ઉપયોગ કરવો જોઇએ.

પ્રત્યેક અનુભવ નવી સંદિમાં પ્રવેશવાનું ઉદ્ધાનું દાર છે, એવો મનને બહારથી તેમ જ અંતરથી વિચાર કરવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઇએ. ત્યારે ત્યારે આ દાર ઉઘટે ત્યારે

વિરલ પુરુષો જ પરમેશ્વરનો અનુભવ કરવા સદ્ગુરુપ્રબોધિત સાધનો કટિ કસી સાથે છે. ૧૭૧

આવવાનો તેણે હમણાં જ આરંભ કર્યો છે; શોધવાનાં અને સમજવાનાં અનેક બ્રહ્માંડો હજી તેના આગળ પડ્યાં છે, અને મનુષ્યના આગળ વધતા વિચારને માટે સચિતમાં અનુભવવાનું જે હજી અવશેષ છે, તેની સાથે સરખાવતાં આજ સુધી તેણે અનુભવેલું કર્યા જ દિસાજમાં નથી.

આ વિશેષ મહત્તાવાળા વિચારોની પ્રાપ્તિને માટે મનુષ્યે અનુભવના વાસ્તવિક ઉદ્દેશને અનુકૂળ વર્તણૂં જોઈએ, અને અખંડ વૃદ્ધિને માટે કેવળ પોતાનું જીવન ગાળવા માંડવું જોઈએ. આપ્રમાણે જીવન ગાળતાં તેના ધીવનને પણ તે સ્થિર રાખ્યા કરશે.

(અપૂર્ણ.)

વિરલ પુરુષો જ પરમેશ્વરનો અનુભવ કરવા સદ્ગુરુ- પ્રબોધિત સાધનો કટિ કસી સાથે છે.

પદ. (હું નિરંજન નિર્વિકારી વિરલા જન કોઈ જાણે રે-એ લય.)

સર્વેશ્વરનો અનુભવ કરવા વિરલા જન કટિ કસતા રે, સર્વે૦

વાતો કરતા જ્યાં ત્યાં સઘળા, ચત્ને કો નથી ધસતા રે,

રાંધ્યાવિણુ જમવાને અર્થે, અંગે સોળાં સજતા રે, સર્વે૦

સદ્ગુરુસત્શાસ્ત્રોના બોધથી, પ્રતિદિન હૂંર હૂંર ખસતા રે,

કરવું કાંઈ નથી, પણ પૂછતા, પ્રભુપ્રાપ્તિના રસ્તા રે, સર્વે૦

અધિક અધિક વ્યવહારક્રીયડમાં, વર્ષ વીતે તેમ કળતા રે,

હું છું કંઈ, શું છું આધુ હું, જોવા પાછું ન વળતા રે, સર્વે૦

જ્ઞાનવિના ધરી દાંલ જ્ઞાનિનો, મલકે મલકે મુખ હસતા રે,

સ્વાર્થસમય પાલક જનને પણ, નાગની પેરે ડસતા રે, સર્વે૦

પ્રયત્ન કરી નિર્મળ થાનારા, સિંહ ન જ્યાં ત્યાં ઝસતા રે,

પરનિંદાથી દૂષિત હૃદયનાં, શ્વાનો સ્થળ સ્થળ ભસતાં રે, સર્વે૦

અધિકારીવિણુ સત્પુરુષો પણ, ભૂમિપર અધિક ન વસતા રે,

મણિમૌક્તિકસમ ઉત્તમ બોધ ન, મર્કટહસ્તે ધરતા રે, સર્વે૦

પ્રયત્ન કરનારાને તો નરહરિ પ્રભુ નિકટે દીસતા રે,

નહિ કરનારા લહી અધાર્, કોથે ઝોછ જ પીસતા રે, સર્વે૦

સદ્ગુરુઅનુગ્રહપાત્ર જનો ના, વાતની બાળે ફસતા રે,

ઈન્દ્રિયમંન નિજ ગૃહપ્રતિ વાળી, બહિર ન આજી ચસતા રે, સર્વે-

ભૂતમાત્રપ્રતિ પ્રેમ ધર્યાવિણુ સહમાં ગુપ્ત નિવસતા રે, - પ્રયત્ન કર.

નરહરિ પ્રભુ જોયાવિણુ જીવે બાતા મરી કર ધસતા રે, - ગુપ્ત કુચીતરફ

પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સો વર્ષનું આયુષ્ મોગવવાનો ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૧૩૬ થી.)

(૩)

શાસ્ત્રીય આહારઅહણુ—તૃતીય વિભાગ.

નિયમવિરુદ્ધ આહારને અહણુ કરવાથી રોગને થવાના સંભવો ઊભા થાય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ રોગ માટે ભાગે શરીરમાં ધર કરીને રહે છે, એવું આજે વિદ્વાન વૈદ્યોનું માનવું છે.

જેટલા અન્નને પચાવનાર રસ જઠરમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી વધારે અથવા ઓછું નિત્ય ખાવાની ટેવ પાડવાથી મનુષ્યજાતિને પીડા આપનાર સઘળા પ્રકારના વ્યાધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, અને વૃદ્ધિને પામે છે.

ખાવાની લલુતાનું આજે માનવપ્રજામાં મહારાગ્ય પ્રવર્તી રહ્યું છે. દિવસોના દિવસો, અઠવાડીયાંનાં અઠવાડીયાં, મહિનાના મહિના અને વર્ષોનાં વર્ષો મનુષ્યો પોતાના શરીરને વિવિધ પ્રકારના આહારથી હાંસી હાંસીને ભરે છે. આ આહાર શરીરમાં પચીને લોહીરૂપ ન થતો હોવાથી એરૂપ થાય છે. સળેખમ, ઉધરસ અને એવા જ બીજા રોગોવાટે બહાર નિકળવા વિના, આ એરેને શરીરમાંથી બહાર નીકળવાનું 'ખર' જોતાં કોઇ પણ દાર હોતું નથી. આથી ગમે તે મનુષ્યને પણ તત્કાળ સમગ્રશે કે રોગ એ શરીરમાંથી એરેને બહાર કાઢી નાંખનાર હોવાથી આપણે શત્રુ નથી, પણ મિત્ર છે; અને શરીરમાં જામેલા એરેને બહાર કાઢી નાંખવાનો આ માર્ગ કુદરતે ન યોગ્યો હોત તો મનુષ્ય મહાદુઃખ ભોગવીને અને વેદના સહન કરીને તત્કાળ મરી જાત, કારણ કે વર્ષોનાં વર્ષોમુધી સ્વચ્છદે વર્તવાથી એકલા થયેલા એર અને કચરાથી તેનાં ટ્રેક્સાં, હૃદય અને જઠરવગેરે અવયવો પૂરાજા જાત.

કુદરત મનુષ્યના કલ્યાણનો જ નિરંતર પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. શરીરઉપર આચિતો જે રોગનો ભારે હુમલો થતો જોવામાં આવે છે, તે કુદરતનો આ શરીરરૂપી ધરને વાળી ઝુડીને સાફ કરવાનો પ્રયત્ન છે; અને જો રોગનાં ચિહ્નોને દાખી દેવાનો મનુષ્યથી કશો પ્રયત્ન કરવામાં ન આવે તો કુદરત પોતાની મેજે જ લોહીને અને શરીરને શુદ્ધ કરીને રોગને મટાડ્યાવિના નહિ જ રહે, એવા હવે વિદ્વાનોના નિશ્ચય થયો છે. નાકમાંથી ગળતા પાણીને અને કફને બંધ કરવાનો કશો પ્રયત્ન કરવામાં ન આવે તો સળેખમનો ત્રાસ ઓછો થઇ જવાનો. શરીરને શુદ્ધ કરવાના કુદરતના પ્રયત્નને સહન કરવા જેટલું જેમનાં શરીરમાં બળ હોતું નથી, તે વિનાનાં બીજાં સઘળાં મનુષ્યોનાં સર્વ પ્રકારના રોગોમાં ઉપરનો નિયમ લાગુ પડે છે; અર્થાત્ કુદરતને તેની ઇચ્છાપ્રમાણે વર્તવા દેવામાં આવે છે તો કોઇ પણ ક્ષિપ્રપૂર્ણ કર્યાવિના રોગ એની મેજે મરી જાય છે.

કાંઈ સાદો કુદરતી નિયમ સમજાવવાને માટે આજના વિષયથી આપણે જરા આડા જોડાએ જોઈએ. જેને -
ઓમાં ચેતન નહીં નિદ્રા લેતો હોય છે, અથવા વિદ્યાને લેતો હોય છે ત્યારે તેના શરીરમાં પુષ્ટકર્મ અનુભવવંત્ર વ્યાપી રહેલા ચેતન્યમાંથી આવે છે. જઠરમાં નાંખવામાં આ-

વેલા પદાર્થોથી—આપઘોથી કે આહારથી બેમાંથી કોઈથી પણ બળ કંટી પણ આવતું નથી. બુધ જણાય ત્યારે મનુષ્યે ખાવાનું છે, કંઈ શરીરમાં બળ આવવાને માટે ખાવાનું નથી. જે જે મનુષ્યો ખાવાનું વ્યસન છોડે છે, તેમને આ વાર્તામાં રહેલા સત્યની સંપૂર્ણ ખાતરી થાય છે. ખાવાના વ્યસની મનુષ્યોને ખાવાની વેળાઉપર એક કલાક થતાં શરીરમાં દુર્બળતા જણાય છે. તેઓને એમ લાગે છે કે વખતસર ન ખાવાથી મારા શરીરમાં આ દુર્બળતા જણાય છે, અને ખાધ લેવાથી તરત જ પાછું બળ આવેલું જણાશે. પરંતુ જ્યારે તેઓ ખાવાનું વ્યસન છોડે છે, ત્યારે જેમ વધારે વખત તેઓ ખાધાવિના રહે છે, તેમ તેઓના શરીરમાં તેમને વધારે બળ આવેલું ભાસે છે.

શરીરમાં જે બળ રહેલું છે તેને આહાર બંહાર કાઢે છે—તેને તે ઉપ-યોગમાં લે છે.

સ્વાભાવિક બુધ લાગે ત્યારે જ મનુષ્યે ખાવું જોઈએ, તે વિના કદી પણ નહિ. પાણી પીવાના સંબંધમાં પણ આ જ નિયમ છે. તૃષ્ણા લાગે ત્યારે જળ પીવું, તે વિના કદી પણ નહિ.

સ્વાભાવિક બુધ, સ્વાભાવિક તરસની પેઠે ગળામાં અને મુખમાં જણાય છે. અસ્વાભાવિક બુધ એ રોગવાળા જઠરનો ખાવામાટેનો હડકવા છે. મનુષ્યને ફેફસાં અથવા હૃદય, છતાં ત્યાં સુધી તેઓ નીરોગ હોય છે ત્યાં સુધી તેઓ શરીરમાં છે, એવું તેને લાન થવું નથી, તેમ મારે જઠર છે, એવું તેને લાન ન થવું જોઈએ. મારે હૃદય છે, અથવા ફેફસાં છે, અથવા જઠર છે, અર્થાત્ આ સર્વ મારે છે, એવું લાન થવું, એ તેઓ રોગવાળાં છે, એટલું જ આપણને સૂચવનાર છે.

પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સૌ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવવાનું પહેલું પગથીયું એ છે કે ખાવાને જે આપણને લારે હડકવા હાલ્યો છે—જે અથવા ત્રણ વાર પેટ ભરીને ખાવાના વ્યસનની જાળમાં જે આપણે સપડાયા છીએ, તેનો સમૂળ નાશ કરવો.

આ લેખનાં આ પ્રથમ ત્રણ પ્રકરણોમાં, હવે પછીનાં જે પ્રકરણો આવનાર છે, તેમનો પાયો નાંખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. શાસ્ત્રીય આહારગ્રંથો એ પૂર્ણ આરોગ્યનો તથા નૈતિક સુધારાનો પાયો છે. સ્વાભાવિક ખાવું કેને કહે છે અને અકરાંતીયાપણું કેને કહે છે, તે વિષે આપું જગત્ મોટે લાગે અજ્ઞાન છે. પ્રગ્નમાં જ્યારે દારૂનો અટલ વ્યસની એક મળી આવે છે, ત્યારે અકરાંતીયા થઇને ખાવાના અટલ વ્યસનીઓ દસ લાખ મળી આવે છે.

શાસ્ત્રીય આહારગ્રંથો એ આરોગ્યમંદિરનો પાયો છે. તેના ઉપરની ઈમારત સર્વ વસ્તુને અગ્નિનાર ઈશ્વર બાંધે છે.

શરીરને નવેસરથી રચવાનું કામ ઈશ્વરનું છે. રોગ મટાડવાને માટે મનુષ્યને કશું જ કરવાનું નથી. રોગને મટાડનાર તો ઈશ્વર છે.

હવે પછીનાં પ્રકરણોમાં મનુષ્યનો રોગ કેવી રીતે મટે છે, તે દર્શાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં જીવિની અને વિકાસની—શરીરના નવીકરણની—ગ્રામ કુચીતરફ વાચકનો સહજ લક્ષ કરાવ્યો છે, તથા સર્વશક્ત ચેતન્ય શરીરનું નવીકરણ તથા વિકાસ કેવા નિયમાનુસાર કરે છે, તે સમજવાની વાચકમાં યોગ્યતા આણવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

સર્વશક્ત ચૈતન્યને અથવા જીવનતત્ત્વને રોગ મટાડવાનું બની આવે એટલા માટે પૂર્વે કલાપ્રમાણે, મનુષ્યે પોતાના માનસિક તથા શારીરિક અમનું પ્રમાણું ઘટાડી નાંખવું જોઈએ.

થોડામાં થોડા ખોરાકને પણ પચાવવાને માટે મગજને પોતાનું બળ વાપરવાની કેવી જરૂર પડે છે, અને ખોરાક એ બળને તથા આરોગ્યને આપતો નથી, પણ ઉલટો મગજના બળનો ક્ષય કરનાર છે, એ પણ ઉપર સમગ્રવચામાં આવ્યું છે.

આ સર્વઉપરથી હવે આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનારને પોતાનો ખોરાક ઘટાડી નાંખીને દિવસમાં એક જ વાર ખાવાની સલાહ આપવામાં આવે છે. આપ્રમાણે એક વાર ખાવું તે પણ જેટલી બુખ હોય તેટલું જ ખાવું, પણ તેથી જરા પણ વધારે નહિ.

બને તેમણે આ એક વાર ખાવાનો સમય સાંજે ચાર વાગતાનો રાખવો. આમ જેમનાથી ન બને તેમણે બપોરે એક વાગતાનો, અથવા ત્યાર પછી જેટલો મોડો ફાવે તેટલો મોડો રાખવો. સાંજે ચારથી પાંચ વાગતાની વચમાંનો વખત એ એક વાર જમનારને માટે સર્વોત્તમ સમય છે.

આ એક વારનું આનંદનું ભોજન ધીરે ધીરે અને સાવધાનતાપૂર્વક ગ્રહણ કરવું. પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેટલો સમય આ ભોજનને ગ્રહણ કરવાના આનંદમાં ગાળવો.

જરા પણ વધારે ખવાઈ ન જાય તેને માટે અત્યંત સાવધાનતા રાખવી. પ્રત્યેક ગ્રાસને મુખ બંધ રાખીને ચાવવો, પાણીજીવો થઈ જાય ત્યાં સુધી ઝીણો ચાવવો, અને તેનો સ્વાદ લેવો. પ્રત્યેક ગ્રાસના અણુઅણુમાં જેટલો સ્વાદ રહેો હોય તેટલો ગ્રહણ કરવો. નાને નાને ડાળીએ જમવું, અને એક ડાળીએ પૂરેપૂરો ચવાઈ રહે અને ગળે ઉતરી જાય ત્યાર પછી જ બીજો લેવો.

પ્રત્યેક ગ્રાસ મુખમાં જેટલો અધિક ચાવવામાં આવે છે, તેટલો જરૂરને તે પચાવવામાં જોડો શ્રમ પડે છે; અર્થાત્ મગજના તેટલા બળનો ખચાવ થાય છે.

ખોરાકને જેમ બને તેમ વધારે ચાવીને મગજની મહેનત ઓછી કરી નાંખો.

ઉપર વર્ણવેલા આરોગ્યના નિયમોનું જો તમે ધરાધર પાલન કરતા હશો તો તમને નીચે પ્રમાણેનો અતુલ્ય યવાનો:- શૈશ્યસમયે તમને થોડો અને દુર્ગંધરહિત દસ્ત થશે, અને તમારે દિવસમાં એકકરતાં વધારે વાર દસ્તમાટે જવું નહિ પડે.

આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવાને માટે મનુષ્યે કંઈ પણ કરવાની જરૂર નથી; કારણ કે ઇશ્વર રોગને મટાડે છે.

રોગને મટાડવાને માટે શારીરિક કસરત કરવાની જરૂર નથી. રોગ મટાડનાર સામર્થ્યને શરીરમાં ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરનારે મનને તથા શરીરને બંનેને વિશ્રાંતિ આપવી જોઈએ.

નીરોગ ઝૂંઝોએ અને પુરુષોએ જ શારીરિક કસરત કરવી જોઈએ. જગતના આદિ કાળમાં મનુષ્યો જંગલમાં રમ્યા કરતા, અને આરોગ્યને અને મુખને ભોગવતા. શારીરિક કસરત કૃત્રિમ છે, પરંતુ આગસ્ટ પડ્યા રહેવા કરતાં વધારે સ્વાભાવિક છે. કસરત સ્વાભાવિક છે માટે, અને તે આનંદ આપે છે માટે કસો, આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવાને માટે નહિ.

નિદ્રા.

ઉંઘ જો શું છે ? મનુષ્ય અને ઈશ્વરની વચ્ચે સંબંધ જોડનાર ક્રિયા. તે બળતું અને આરોગ્યનું મૂળ છે. આરોગ્યને અને બળને પ્રાપ્ત કરવાને માટે શયનગૃહમાં જાઓ, ભોજનગૃહમાં નહિ.

શરીરનું નવીકરણ ઉંઘમાં થાય છે.

આ સિદ્ધ વાતા હોવાથી, જેમ અને તેમ પૂર્ણ નિદ્રા આવે, એવા ઉપાયો રચવાનો મનુષ્યનો સ્વધર્મ છે.

પુલામાં રહો, અને આખો દિવસ બને તેટલું રમ્યા કરો.

પુલામાં નિવાસ કરો, અને પ્રાતઃકાળથી તે સાપંકાળસુધી ધીરધીરે એકસરખી ગતિથી, દીર્ઘ શ્વાસપ્રશ્વાસ કરો.

વાણ કરતા હો તો તે ક્યાં પછી સુષ્ટ જાઓ.

બધી બારીઓ ઉઘાડી મૂકીને સુઓ. બને ત્યાંસુધી પુલામાં સુઓ.

ચમત્કારિક રીતે તમારો રોગ મટાડે એવા ઉપાયને તમે શોધો છો, પરંતુ તેવો ઉપાય ઈશ્વરના જ હાથમાં છે, બીજા કોઈના હાથમાં નથી, અને મનુષ્યનું પરિચિન્ન મન, અપરિચિન્ન ઈશ્વરને સમજવાને અસમર્થ છે.

આમ છતાં આરોગ્યનો ઉપાય હૃદયપરાંત સરળ છે. આ લેખમાં તે જ વર્ણવવામાં આવે છે, પરંતુ આત્મારમાં મૂક્યાવિના તે કેટલો સરળ છે, તે તમને નહિ સમજાય.

(અપૂર્ણ.)

પત્રવ્યવહાર-મૃત્યુને પામેલા સંબંધીને પુનઃ

પ્રાપ્ત કરવા શું કરવું.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૧૫૨ થી)

તમે રડવાથી અથવા અત્યંત સંતાપ કરવાથી પરમેશ્વર દયા કરશે, અને તમારું ઇચ્છેલું ફળ આપશે જેમ જાણુતા હશે, પણ પરમેશ્વરના દયા કરવાના માર્ગો જૂઠા જ છે. રડનાર મનુષ્ય પોતાની નિર્બળતા દર્શાવે છે, અને તેથી રડનારને મદદ આપી તેને નિત્ય નિર્બળ રાખ્યા કરવાનો પરમેશ્વરનો નિયમ નથી. સર્વની દુર્બળતા ટાળીને સર્વને સમજળ કરવા પોતાના-જેવા સમજળ કરવા-એવા પરમેશ્વરનો આશય છે. અને તેથી રડનારને તે રડવા જ દે છે. પોતાની દુર્બળતા ટાળવા અને સમજળ થવા ત્યારે તે પ્રયત્ન આદરે છે, ત્યારે જ પરમેશ્વર તેના પ્રતિ અભિમુખ થાય છે, અને તેને ઉદ્ધારને ટેકા આપે છે. જેમ તમારો પ્રયત્ન અધિક થાય છે, તેમ પરમેશ્વર તમારી અધિક વહારે થાય છે, અને જેમ તમારો પ્રયત્ન ન્યૂન થાય છે, તેમ પરમેશ્વર તમારાથી અધિક દૂર રહે છે. પરમેશ્વરને આપણી વહારે આવવાની પ્રગતિ કરાવનાર જે કોઈ સાધન હોય તો તે એક જ છે, અને તે પ્રયત્ન છે.

તમે કહેશો કે અજ્ઞ-દ્રજેવાએ શો પ્રયત્ન કર્યો હતો ? તેણે પ્રાર્થનાવિના-ઈશ્વરને વહારે ધાવાનો પોકાર કર્યો તિના-ગીબે શો પ્રયત્ન કર્યો હતો ? અને તોપણ તેની વહારે

ઈશ્વર કેમ ધાવા છે ? પણ પ્રિય ભાઈ ! જો પોકાર માત્રથી—પ્રાર્થના માત્રથી—ઈશ્વરનો વહારે ધાવાનો સ્વભાવ હોત તો આજે જગતમાં દુઃખસમયે કોણ ઈશ્વરને પોકાર કરીને નથી સંભારતું ? સધળા જ સંભારે છે, અને તોપણ સધળા જ દુઃખમાં તેવા ને તેવા જ કળેલા રહે છે. આ સિદ્ધ કરે છે કે ગજેન્દ્રના પોકાર કરવામાં પણ કંઈક ભેદ હોવો જોઈએ. એ. તેનો પોકાર સામાન્ય દુઃખી મનુષ્યના પોકારજેવો ઉપરટપકેનો નહિ હોવો જોઈએ, પણ તેના હૃદયના ઉંડા ભાગમાંથી નીકળેલો પરમેશ્વરના સ્વરૂપસાથે નિરતીમ ભક્તિથી તન્મય થયેલો અને ઈશ્વર મારી વહારે આત્માવિના રહેનાર જ નથી, એવી અપૂર્વ અને અસાધારણ શ્રદ્ધાથી યોગપ્રાપ્ત થયેલો હોવો જોઈએ. એ પોકારસમયે ગજેન્દ્રની ઈશ્વરમાં એવી તો તન્મયતા થયેલી હોવી જોઈએ કે ઈશ્વરવિના તેની વૃત્તિએ ખીળ કરાતું જ ભાન નહિ કર્યું હોય. પ્રિય ભાઈ ! લાકડાં ચીરવાં, એવું જ નામ કંઈ પ્રયત્ન નથી. એ તો શારીરિક પ્રયત્ન છે. માનસ પ્રયત્ન પણ હોય છે. અને તેની અત્યંત ઉંચી કળા માનસ દષ્ટિ જ જોઈ શકે છે, અને સમજી શકે છે. ગજેન્દ્રનો પ્રયત્ન માનસ હતો, અને તે અત્યંત ઉંચી કળાવાળો હતો, અને તેથી જ તે ઈશ્વરને આકર્ષવા સમર્થ થયો હતો. જગતના સામાન્ય જીવો, આ માનસ પ્રયત્નના સ્વરૂપને સમજી શકતા નથી, અને તેથી ગજેન્દ્રના પોકાર માત્રથી ઈશ્વર તેની વહારે દોડી આવ્યા, એવા સ્થૂલ અનુમાનને બાંધે છે. પણ ગજેન્દ્રના મોક્ષમાં ગજેન્દ્રનો માનસ પ્રયત્ન—અત્યંત ઉંચી કળાવાળો માનસ પ્રયત્ન—હેતુબૂત હતો, એ પ્રત્યેક વિચારવાનને સ્પષ્ટ ભાસે છે.

તમે પણ કદાચ તમારાં મૃત્યુ પામેલાં પત્નીને સજીવન કરવા પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરી હશે, તેમને વિનંત્યા હશે, તેમના અભિમુખ થઈ અશ્રુ ગાળ્યાં હશે, પરંતુ આ સર્વ ક્રિયાસમયે તમારી પરમેશ્વરમાં કેટલી તન્મયતા થઈ હતી, તે જરા વિચાર કરીને કહેશો ? તમારી વૃત્તિ શું ઉપરની સપાટીમાં જ ભ્રમ્યા કરતી ન હતી ? તમે તમારા વિચારવડે રચેલા પરિતાપના કારાગૃહમાંથી એક ક્ષણવાર પણ શું તમારી વૃત્તિ બહાર નીકળીને પરમાત્માનાં ચરણકમળમાં અનુસંધાઈ છે ? હું અનુમાન કરું છું કે એમ થયું જ નથી. જો તેમ થયું હોય તો તમારો કલેશ શમ્યાવિના રહે જ નહિ. વળી તમારાં પત્નીને સજીવ કરવા જે સમયે તમે ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરી હતી, તે સમયે તમારા અંતઃકરણના ઉંડા ભાગમાં શું તમને એવું ભાન નહોતું રહ્યું કે ‘આ પ્રકારની પ્રાર્થના કરવા છતાં પણ તેનો સ્વીકાર થવાનો નથી, અને મારી પ્રિય પત્ની પુનઃ સજીવ થવાની નથી.’ આવી અશ્રદ્ધાના તમારા હૃદયમાં વર્તતા અંતરાયમાં પરમેશ્વરસાથે તમારી વૃત્તિ શી રીતે એકાકાર થાય, અને શી રીતે તમારો વાંછિતાર્થ તમને અર્પવા ઈશની વ્યવસ્થાપક સત્તા પ્રવૃત્ત થાય ? શું તમે નથી જાણતા કે શ્રદ્ધા જ માત્ર અદૃશમાંથી આપણને જોઈતા પદાર્થો આકર્ષી આપણી આ સ્થૂલ જગતમાં પ્રવેશ કરે છે ? અગમ્યને ગમ્ય કરનાર, અલબ્યને મુલબ કરનાર, અસાધ્યને સાધ્ય કરનાર અને મૃતને સજીવ કરનાર શ્રદ્ધાવિના ખીલું કોણ સમર્થ છે ? તમારી પ્રાર્થના પરમાત્મા સ્વીકારશે જ, એવી અચલ શ્રદ્ધા કોઈ ક્ષણે તમારા અંતઃકરણમાં પ્રકટી છે ?

પ્રિય ભાઈ ! તમે જગતમાં કોઈ વિરલે પ્રાપ્ત કરેલા અસાધારણ મહાન ઇજાને ઈચ્છો છો, પણ અંતઃકરણને કેવો અધિકાર પ્રાપ્ત થવા પડી તે મળે છે, એને કોઈ ક્ષણે પણ ચિંત્ય ચિંતથી વિચાર કરો છો ? તમારી સ્વાર્થવાળી દષ્ટિમાં તમને તમે આવા ઇજાના અ-

ધિકારી છે, એમ ભાસે છે, પણ વસ્તુતઃ તમે જો તેના અધિકારી હોત તો તે તમારી પાસેથી જતું ન રહેત, અને કોઈ કારણવશાત કદી જતું રહ્યું હોત તો પુનઃ તે તમને પ્રાપ્ત થવાના પણ ન રહ્યું હોત.

(અપૂર્ણ.)

મનોમંદિરને કેવી રીતે બાંધવું.

જ્યારે કોઈ કારીગર કોઈ સુંદર ઇમારત બાંધવાનો આરંભ કરે છે, અથવા કોઈ યંત્ર-શાસ્ત્રી કોઈ નદીઉપર પુલ બાંધવાનો આરંભ કરે છે ત્યારે કશા પણ ધોરણવિના તે બાંધવાનો તે આરંભ કરતો નથી, પરંતુ શિલ્પશાસ્ત્ર અથવા યંત્રશાસ્ત્રના નિયમાનુસાર તે બાંધવાનો તે આરંભ કરે છે. પ્રથમ તે જેવું ઘર અથવા જેવો પુલ બાંધવો હોય છે, તેનો નકશો કાઢે છે; અને પછી ઘર અથવા પુલ બાંધવાના પોતાના જ્ઞાનનો તે એવી રીતે ઉપયોગ કરે છે કે કાઢેલા નકશાપ્રમાણે જ એ તે ઘર અથવા પુલ બરાબર બાંધાય.

પરંતુ આપણા જીવનની ઇમારત બાંધવાનો, આપણી માનસિક શક્તિઓના સમૂહને કેળવવાનો, આપણા ચારિત્ર્યને રચવાનો, અથવા આપણા ભાવિને ધડવાનો જ્યારે આપણે આરંભ કરીએ છીએ ત્યારે શું આપણે આ ધોરણપ્રમાણે જ વર્તન કરીએ છીએ ? ના, આપણે તે પ્રમાણે વર્તન કરતા નથી, અને તેથી આપણું મનોમંદિર જેવું આપણે બાંધ્યું હોય છે, તેવું રચાતું નથી. વળી મનુષ્યોનો મોટો ભાગ તો કોઈ પણ પ્રકારનું મનોમંદિર બાંધવાનો પ્રથમથી વિચારસરખો પણ કરતો નથી. જીવનને વધારે સુખમય કરવાને શાની જરૂર છે, તેની તેઓના વિચારપ્રમાણે તેઓ પ્રસંગોપાત ઇચ્છા કરે છે, પરંતુ તે ઇચ્છાઓને અનુસરીને તેઓએ અમુક સાધવાની કોઈ ચોક્કસ યોજના ધરી હોતી નથી, તેમ જ તેવી યોજનાપ્રમાણે ઘર બાંધવાને તેઓએ કોઈ કારીગરને કે શિલ્પીને બોલાવ્યો હોતો નથી, અને તેથી સામાન્ય પ્રકારે જીવન ગાળવાશિવાય તેઓએ વિશેષ કશું સિદ્ધ કર્યું હોતું નથી.

કોઈ સાત માળનું ઈંચું મકાન બાંધતાં જ્યારે પવનનું તોફાન ચઢી આવે છે ત્યારે તે તોફાનથી તે ઈંચું મકાન વધારે સહેલાઈથી ગગડીને હેલું જાય છે માટે કડીયા અને સુતારો શું તે મકાનના પાયા એકદમ બોદવા મચી પડે છે, અથવા તોફાનની સામે તે મકાન ટકી ન શકે, એ પ્રકારનું તેને દોહણું કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે ? ખરેખર નહિ જ. જ્યારે પુલ બાંધનારને ખબર પડે છે કે પોતાના અર્ધા થયેલા કામને ઘસડી લેઈ જનાર મોટી દેલ આવે છે ત્યારે ધસતો આવતો જળનો પ્રવાહ સહેલાઈથી પાટકાને તથા ભુગર્ભને તાણી જાય માટે શું તે તકાળ પ્રત્યેક પાટકાના અને ભુગર્ભના ખીલા ઉખેડી નાંખવા મચી પડે છે ? નિઃસંશય કોઈ પણ કારીગર આવી ગાંડપણ કરતો નથી.

પરંતુ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ જ્યારે વિપત્તિ અને સંકટના તોફાનની મધ્યમાં આવી પડે છે અથવા તો આપત્તિ અને નિષ્ફળતાની દેલમાં તણાઈ જવાની તૈયારીમાં જણાય છે ત્યારે તે શું કરે છે ? પ્રથમ તો તે નિશ્ચયબળ, આગ્રહ અને સદ્વર્તન, જે તેની મનરૂપી ઇમારતના ચાંબકા અથવા પાયારૂપ છે, તેમને બોદી નાંખી વેગળા દેખી દે છે, અને આ-

પ્રમાણે ભય, નિરાશા, દુઃખજતા, અને ઉદ્વેગની અસ્થિર દેતીઉપર પોતાના મનોમંદિરને નિરાધાર મૂકી દષ્ટ સહજ વારમાં ગચડી પડે, એવું કરી મૂકે છે.

સ્થૂળ ઇમારતો બાંધવાની, અને તેમને તોડાના, રેલો અને ધરતીકંપોથી રક્ષવાની કળા આ સુધરેલા સમયમાં એટલી નો પ્રજ્ઞતાએ પહોંચી છે કે હવે તેમના વડે તેમનો નાશ થવાના થોડા જ સંભવો રહ્યા છે. પરંતુ મનની ઇમારત બાંધવાની વિદ્યામાં મનુષ્યોનો મોટો ભાગ હજી એકડો જ ધુટે છે; અને સંકટના તોફાનમાં આ ઇમારતને રક્ષવાની કળામાં મનુષ્યો એટલા બધા તો અજ્ઞાન છે કે વિપત્તિના પવનની જરાસરખી લદ્દરી આવતાં તેઓનાં મનરૂપી ઘર તત્કાળ ગગડીને હેઠાં બેસે છે.

મનની ઇમારત બાંધવામાં આપણે પૂર્વે કદી ન કર્યું હોય એવું કશું કરવાનું હોતું નથી. આપણે સઘળા આપણા મનની ઇમારતને રોજ ચણીએ છીએ, અનાદિ કાળથી પ્રત્યેક મનુષ્ય મનને બાંધવાની કળાનો અભ્યાસ કરે છે, પરંતુ તેને બાંધવામાં જે રીતોનો ઉપયોગ આજસુધી કરવામાં આવ્યો છે, અને હજી કરવામાં આવે છે, તે રીતો દંઘડા-વિનાની છે. મનુષ્ય જે જે વિચાર કરે છે, તે પ્રત્યેક વિચાર કાં તો તેના મનની ઇમારતને બાંધવામાં મદદગાર થાય છે, અથવા તો પૂર્વે તે ઇમારતનો જે કંઈ ભાગ બાંધવામાં આવ્યો હોય છે, તેને તોડી પાડવામાં મદદગાર થાય છે, અને મનુષ્ય પોતાના અંતઃકરણમાં જે જે લાગણી સેવે છે, અથવા જે જે કૃત્ય કરે છે, અથવા જે જે શબ્દ બોલે છે, તે પ્રત્યેક લાગણી, કૃત્ય અને શબ્દ પણ તે જ પ્રમાણે કાં તો મનની ઇમારતને રચે છે, અથવા તો તેને તોડી પાડે છે; સ્વદેશમાં ગતુષ્પત્તના શરીરમાં જે કંઈ બને છે, તે કાં તો આ ઇમારતને રચનાર હોય છે, અથવા કાં તો તેને તોડી પાડનાર હોય છે. મનુષ્યના પ્રવૃત્તિમય જીવનમાં આ બેમાંથી કોઈ પણ પરિણામ ન પ્રકટાવે, એવી એક પણ ક્રિયા નથી.

મનની ઇમારત રચવામાં ત્રણ બાજતો અત્યંત અગત્યની છે, અને તેઉપર પ્રત્યેક મનુષ્યે નિરંતર ધ્યાન આપવું જ જોઈએ. પ્રથમ તો આપણા મનને જેવી ઉત્તમ જાતનું કરવાનું આપણે ધાર્યું હોય, તેનો નમુનો, અથવા નકશો આપણે તૈયાર કરવો બીજું, મનની ઇમારતને રચવાના જે ચોક્કસ નિયમો છે, તેમનો સમજીને નિરંતર ઉપયોગ કરવો; અને ત્રીજું, તે ઇમારત રચવામાં આપણને પ્રાપ્ત થઈ શકે એવી સર્વોત્તમ સામગ્રીને જ માત્ર વાપરવી.

જ્યારે કોઈ ઘર બાંધનાર પોતાનું ઘર બાંધવા માંડે છે ત્યારે તે ઘર ગમે તેવું હોય છે તોપણ દુરઝકા અને ખરાબ સામાનને તે ખાસ કરીને વાપરતો નથી, અને મોટે ભાગે તો બગ્ગરમાં મળી શકે એવો સર્વોત્તમ માલ વાપરવાની તે ખાસ કાળજી રાખે છે. પણ પોતાની માનસિક ઇમારત બાંધનાર મનુષ્યનું વર્તન આથી કેટલા જુદા પ્રકારનું હોય છે. જો કે તે જાણે છે કે મારા વડે કરવામાં આવતો પ્રત્યેક વિચાર મારા મનની ઇમારતની બાંધતમાં ઇંટરૂપ થાય છે, તોપણ તે ઇંટો સારી છે કે નમળી, તેની તે જરા પણ કાળજી કરતો નથી. મોટે ભાગે તે નમળામાં નમળી અને સોંધામાં સોંધી ઇંટો પસંદ કરે છે, અને તે પણ આનાકાનીવિના જ પસંદ કરે છે, અને પછી જ્યારે સંસ્કારનાં દલકાં પણ તોડાના ચઢી આવીને તેની માનસિક ઇમારતને ગજગડી પાડે છે ત્યારે આશ્ચર્ય દર્શાવે છે.

ગમે તેટલા લાંબા સમયસુધી ચાલતા ભારેમાં ભારે તોફાનની મધ્યમાં પણ નિર્લેપ, અ-
વ્યગ્ર, અવિકળ, અને અચળ રહે, એવું બળવાન મન બનાવી શકાય છે, પણ આવું મન
રચવામાં હલકી સામગ્રી જરા પણ વાપરવી ન જોઈએ, તેમ જ યથાર્થ શાસ્ત્રીય નિયમાનુ-
સાર તેને રચવું જોઈએ. જે મનની ઇમારતમાં ભય, ચિંતા, ક્રોધ, ગ્લાનિ, નિસ્તેષાદ્ધ, નિરાશા,
દુર્બળતા, અને વિષાદની તથા તેવા જ પ્રકારની બીજી માનસિક રિથિતિઓની ઈંટો વપરાઈ
હોય, તે ઇમારત તોફાનમાં, રેલમાં અને ધરતીકંપમાં ટકી ન રહે, એ સ્પષ્ટ છે. તેમાં વપ-
રાયેલા સામાન સજેલો અને હલકા પ્રકારનો હોવાથી જરાસરખો હોલો આવતાં તે ઉચલીને
હોકું પડે, એમાં નવાઈ નથી.

મનને રચવાની ક્રિયા અખંડ ચાલ્યા કરવી જ જોઈએ. કેટલાક મનુષ્યોનાં મન તેઓ
વિશ અથવા પચીસ વર્ષના થાય છે ત્યાં સુધી અખંડ વૃદ્ધિને પામ્યા કરે છે. પછી
તેઓની ચાળીશ અથવા પચાસ વર્ષની ઉંમર થાય છે, ત્યાંસુધી તેઓ કદી કદી થોડાં આ-
ગળ પગનાં ભરે છે, અને કદી કદી થોડાં પાછળ પગલાં ભરે છે. તે પછી તેઓના મનની સર્વ
પ્રકારની વૃદ્ધિ બંધ પડી જાય છે. તેઓના મનની બીજો વધારે અને વધારે દોહળી થવા
માંડે છે, અને થોડા વખતમાં આખી ઇમારત હેડી બેસે છે. બીજા કેટલાક મનુષ્યોનાં મન
આથી પણ થોડો વધારે વખત વૃદ્ધિને પામે છે, અને ઘણા જ થોડા મનુષ્યોના મન ત્યાં-
સુધી તેઓ જીવે છે ત્યાં સુધી વૃદ્ધિને પામ્યા જ કરે છે. આવાં આયુષ્યપર્યંત વૃદ્ધિને પામ્યા
કરતાં મન જ જીવનની સાર્થકતા કરનાર જણાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્યનું મન અખંડ વૃદ્ધિને
પામી શકવા સમર્થ છે; તેણે અખંડ વૃદ્ધિને પામવું જ જોઈએ, પ્રત્યેક મનુષ્યનું મન દર
વર્ષે વધારે બળવાન, વધારે કુશળ, વધારે સમર્થ અને કાર્યો કરવામાં વધારે નિપુણ થઈ
શકવા સમર્થ છે, જેથી મનુષ્યની ઉંમર સો વર્ષની થાય ત્યારે સાઠ અથવા પોણાસો વર્ષની
ઉંમરે તે જેવું હવું, તેના કરતાં ઘણું જ તેજસ્વી અને ઘણું જ નિપુણ થાય. આ વિચાર
કંઈ કલ્પનાનો મિથ્યા છુટ્ટો નથી; તે વિજ્ઞાનવેદે સિદ્ધ થયેલી વાતો છે; અને કોઈ કારીગર
જેટલી સંભાળથી પોતાનું ઘર બાંધે છે. અથવા કોઈ યંત્રશાસ્ત્રી જેટલી સંભાળથી પુલ બાંધે છે,
તેટલી જ સંભાળથી પોતાના મનની ઇમારત બાંધનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને આ વાતો સાચી છે,
એવું સ્પષ્ટ થવાવિના નહિ રહે.

હજાર અથવા પંદરસે અથવા તેથી પણ વધારે વર્ષથી પવનનાં તોફાનો તથા ચોમા-
સાં વગેરે વેશ્તાં છતાં પણ હજી જેમનો એક કાંકરોસરખો પણ ન બન્યો હોય એવી
ઇમારતો જગતમાં છે. વળી ૫૦૦૦ વર્ષથી પણ વધારે ઉંમરનાં જીવાન અને બળવાન વૃક્ષો
પણ પૃથ્વીના ઘણા ભાગોમાં મળી આવે છે. પરંતુ આ સંબંધમાં મનુષ્યનું મન દુનિયાની
બીજી સઘળી વસ્તુઓ કરતાં ચઢી જાય, એવા પ્રકારનું છે. વૃદ્ધિને અને સુધારાને મન જે-
ટલું સત્વર ગ્રહણ કરી લે છે, એટલું બીજી કોઈ પણ વસ્તુ ગ્રહણ કરી લેતી નથી. મનુ-
ષ્યના મનની રચના એવા પ્રકારની છે કે એક ક્ષણમાં અને ગમે તે વખતે તેને કેવળ
નવું બનાવી શકાય છે; અને ત્યારે ત્યારે તેને નવું બનાવવામાં આવે ત્યારે ત્યારે પ્રત્યેક
સમયે તેને વધારે બળવાન, વધારે સૂક્ષ્મ અને કાર્ય કરવામાં વધારે કુશળ કરી શકાય છે.

મનને રચવાનું પ્રથમ પગથીયું નમુનો ધડવાનું છે, અથવા જેને પ્રાપ્ત કરવા ધારેલી
દ્રવ્ય રિથિતિ અથવા ઉચ્ચ ઉદ્દેશ કહેવામાં આવે છે; તે છે. તમારા મનને કેવું કરવાની ત-

મારી ઇચ્છા છે? તમારી પ્રત્યેક માનસિક શક્તિને દેવા પ્રકારની કરવાની તમારી ધારણા છે? તમારું આરિય દેવા પ્રકારનું કરવાની તમારી અભિલાષા છે? તમારું જીવન તથા તમારું ભવિષ્ય દેવા પ્રકારનું થાય તો સાચું, એવી તમારી ઇચ્છા છે? આ અત્યંત અગત્યના પ્રશ્નોના તમારે ઉત્તર આપવાના છે, અને તમે જે ઉત્તર આપશો તેના ઉપર તમારા આખા ભવિષ્યના જીવનમાં બનતો લગભગ પ્રત્યેક પ્રસંગ દેવા પ્રકારનો થશે, તેનો નિર્ણય કરી શકશો.

આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાને માટે, વસ્તુઓનાં મનમાં ચિત્રો રચનાર માનસિક શક્તિને અર્થાત્ દષ્ટનાશક્તિને પ્રયોગ્ય બ્રહેમ્યો જે પ્રકારનું વધારે મોટું મન તમે રચવાને ઇચ્છતા હો તેનો તમારે એક નમુનો રચવો જોઈએ, અને આ નમુનાને તમારી દષ્ટનાશક્તિમાં તમારે એવો તો રચ્ય રચવો જોઈએ કે આગેદુગ્ય માનસિક ચિત્રવર્તીકે ગમે તે વખતે તમે તેને તમારા મનમાં રચ્ય જોઈ શકો. દષ્ટનાશક્તિને વિશેષે દરીને માનસિક જામોને ઉત્પન્ન કરનાર શક્તિરૂપે ગણવામાં આવે છે, અથવા તો તેને શેખસક્તીના વિચારો કરનારી શક્તિ ગણવામાં આવે છે. જગતનો મોટો ભાગ તેને જે વસ્તુ જે પ્રકારની નથી, અને જેને જગતમાં થવાનો દલી સંભવ નથી, તેવી વસ્તુનાં ચિત્રો રચનારી શક્તિ માને છે. આ કારણથી તેને જોટલી કેળવણી જોઈએ, તેટલી દલી પણ કેળવવામાં આવતી નથી. જો કે દષ્ટનાશક્તિ મનુષ્યના જીવનનો અને ભાવિનો નિર્ણય કરનાર છે, તોપણ તે શક્તિને કશા પણ નિયમવિના અથવા ઉદ્દેશવિના વિશેષે દરીને સર્વદા વાપરવામાં આવે છે, અને તેથી દરીને મનુષ્યોનું જીવન મોટે ભાગે તે જ પ્રમાણે દગધગવિનાનું અને અનિશ્ચિત જોવામાં આવે છે.

કેવું ધર બાંધવું છે, તેનો પ્રથમથી નકશો દાઢ્યાવિના અથવા દાઢ્યાવિના કાંઈ પણ બુદ્ધિમાન કારીગર ધર બાંધવાનો આરંભ કરતો નથી. ઘરમાં ફેટલા ખંડ કરવા, કાંઈકેવી જાનની સગવડ કરવી, વગેરે સઘળી બાબતોનો પ્રથમથી જ વિચાર કરીને, જેવું ધર બાંધવાનો તેનો વિચાર હોય છે, તેવો તે વધારે નકશો દાટે છે અથવા દટાવે છે; અને પછી તે નકશાપ્રમાણે જ ધર બાંધવાનો તે આરંભ કરે છે. આપણે બાંધવા ધારેલી માનસ ઇમારતનો નકશો દોરનાર દષ્ટનાશક્તિ છે, અને તેથી તે બાંધવા માંડતાં પહેલાં દષ્ટનાશક્તિવડે તેનો નકશો આપણે દાટવો જોઈએ. જે પ્રકારનું વધારે ઉચ્ચ અને વધારે વિચાર્ય મન કરવાને આપણે ધારતા હોઈએ, તે પ્રકારના મનને પૂર્ણ નકશો દષ્ટનાશક્તિવડે પ્રથમ આપણે દોરવો જોઈએ. પછી આપણા દોરેલા નકશાપ્રમાણે આપણા મનથી ઇમારત સર્વાંશે પરિપૂર્ણ બધાઈ મેં ત્યાં સુધી તે નકશાપ્રમાણે આપણે તેને બાંધવા રચી પાડવું જોઈએ.

પ્રથમ તમારું સમગ્ર મન અત્યંત ઉચ્ચ છે; એવું દષ્ટનામાં લુગ્નો. પછી તેની પ્રત્યેક શક્તિને જે પ્રકારની તમે કરવા ધારતા હો તે પ્રકારની તેને દષ્ટનામાં લુગ્નો. પછી આવી ઉચ્ચ શક્તિઓવાળા ઉચ્ચ મનના પરિણામમાં તમારું જીવન તથા અર્થિય જે પ્રકારનું થવાનો સંભવ હોય તે પ્રકારની દષ્ટના દેશે. નવાસનો વખત તમારી દષ્ટનામાં રહેલાં ચિત્રોને પુનઃ અવલોકી જવામાં આવે. નકામાં મનોગત્યો બાંધવામાં અથવા ભવિષ્યમાં આવાં લુગ્નો આવશે, એવાં ખોટાં માધવિનનાં ચિત્રો રચવામાં તમારી દષ્ટનાશક્તિને ઉપયોગ

ન કરે, પરંતુ જે ઉચ્ચ પ્રકારનું મન રચવાની અને નવા પ્રકારનું જીવન તથા ભાવિ રચવાની યોજના તમે ઘડી કાઢી છે, તેને પુનઃ પુનઃ તમારી માનસિક દૃષ્ટિસમીપ રહી કરવામાં આ શક્તિનો ઉપયોગ કરો. કોઈ પ્રસંગે આ તમારી ઉચ્ચ યોજનામાં તમને સુધારો કરવો યોગ્ય લાગે તો તેમ કરતાં લેશ પણ અડચણ નથી. એમ કરવાથી તમારા મનને રચવાની ક્રિયામાં કંઈ અવ્યવસ્થા થશે, એવો ભય ધરશો નહિ. મનને રચવાના તમારા કાંઈ મુદ્દા નકશામાં સુધારો થતાં, તમારું મન તે સુધારાપ્રમાણે વિકાસને પામવા માંડશે. જેમ કળીનો વિકાસ થઈને તેનું પુષ્પ થાય છે, પુષ્પનો વિકાસ થઈને બીજવાળું ફળ આપવા શીંગ થાય છે, અને ફળમાંથી પાછા ઘણા છોડ, કળીઓ, અને પુષ્પો થાય છે, તેમ તમારું જીવન મન બદલાઈને ધીરે ધીરે નવું રૂપ ધારણ કરશે.

પરંતુ આવો પરિણામ ઉત્પન્ન કરવાને માટે પ્રથમ નકશો દોરવો જ જોઈએ; અને બ્યારે તેમાં પ્રતિવર્ષ સુધારો કરવામાં આવે છે ત્યારે માનસિક પુષ્પો પ્રતિવર્ષ વધારે પૃથ્વી અને વધારે સુંદર થાય છે. નકામા કાંટાના ઝાડનું આજની કૃષિવિદ્યાએ કેળવીને અત્યંત સૌંદર્યવાળું શુભાશુભ પુષ્પવૃક્ષ કર્યું છે, અને જેનાં ફળ બિલકુલ ખાઈ શકાય એવાં ન હતાં, એવા એક ધરાની ફળવૃક્ષઉપર અત્યંત સ્વાદિષ્ટ ફળ આપ્યાં છે. મનુષ્યના ચારિત્ર્યનાં અવિકસિત ફળવૃક્ષોને અથવા તો મનનાં નકામા કાંટાનાં વૃક્ષોને પણ તે જ પ્રમાણે ઉત્તમ પ્રકારનાં કરી શકાય છે. સામાન્ય ખેતીથી એક વીધે હાલ જેટલો પાક ઉતરે છે, તેના કરતાં દશગણો અથવા વિશગણો પાક હાલની આગળ વધી ગયેલી કૃષિવિદ્યાથી ઉતારી શકાય છે, અને પાકની યોગ્ય પ્રકારે ફેરબદલી કર્યાં કરવાથી, પુષ્કળ પાકને ઉત્પન્ન કરવાનું જમીનનું આ સામર્થ્ય ગમે તેટલા લાંબા કાળસુધી સંરક્ષી શકાય છે. મનુષ્યની વાર્તાકાના અને ક્ષેત્રના સંબંધમાં પણ એમ જ કરી શકાય છે. મનને યોગ્ય પ્રકારે રચવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યના મનને હાલ તે જેટલું તેજસ્વી અને બળવાન છે, તેના કરતાં અનેકગણું તેજસ્વી અને અનેકગણું બળવાન કરી શકાય છે; અને પ્રત્યેક માનસિક શક્તિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાથી આ અસાધારણ તેજસ્વીપણાને અને બળને સંરક્ષી રાખી શકાય છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ પ્રત્યેક વર્ષે તેમાં ઉંચા પ્રકારનો સુધારો કરી શકાય છે.

(અપૂર્ણ)

વિચારરત્નરાશિ.

મનનો પ્રત્યેક વ્યાપાર શરીરઉપર અમુક પ્રકારની અસર ઉત્પન્ન કરે છે. બ્યારે તે વ્યાપાર દુર્બળ અથવા ઉપરચોંટીયો હોય છે ત્યારે તેની અસર શરીરઉપર એટલી થોડી થાય છે કે આપણને તેની ખબર પડતી નથી. પરંતુ બ્યારે તે વ્યાપાર બળવાન અને અંતરના ઉદ્ધા ભાગમાંથી થાય છે ત્યારે તેની અસર એટલી તો પ્રદટપણે થાય છે કે ગમે તેને પણ તે સ્પષ્ટપણે જાણવાયિના રહેતી નથી. પરંતુ આ અસર શરીરની ભીતરના વિવિધ અવયવોના વ્યાપારઉપર અથવા જ્ઞાનતંતુઓના સમૂહઉપર જ મારા થાય છે, એવું કંઈ નથી. મનના બળવાન વ્યાપારની અસર શરીરના એકેએક અંગઉપર થાય છે, અને ભારેમાં ભારે જગતમાં

એસણે ખાવાથી જ માત્ર જે રાસાયનિક દ્રેશ્વરો શરીરમાં થાય છે, તેવા દ્રેશ્વરો ધણીવાર મનના બળવાન વ્યાપારથી શરીરઉપર થાય છે. પરંતુ મનના વ્યાપારની શરીરઉપર જે અસર થાય છે, તે હંમેશાં એકસ નિયમાનુસાર થાય છે, અને તેથી પ્રત્યેક માનસિક વ્યાપારથી થતી શારીરિક અસરનું મનુષ્યને બ્યારે જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે પોતાના શરીરને સાફ રાખવાને માટે મનના વ્યાપારોઉપર સાવધાનતા રાખવાની કેટલી અગત્ય છે, તે તેને સ્પષ્ટ થાય છે.

*

*

*

*

સ્વાર્થવૃત્તિ શરીરનાં સધળાં પુટ (cells) ને સક્રિય નાંખે છે, એ વાર્તા હવે સારી રીતે સિદ્ધ થઈ ચુકી છે. મનનો સ્વાર્થયુક્ત ભાવ આકુંચનને કરનારો છે. તેનામાં મનુષ્યને પોતાની અંદર આકર્ષવાનો, તથા પોતાના એકલાને માટે જ જીવન ગાળવાની વૃત્તિ ઉત્પન્ન કરવાનો સ્વભાવ છે. બ્યારે શરીરનાં પુટો સંદ્રાયાઈ બળ છે, ત્યારે શરીર ચીમળાઈ બળ છે, અને તેમ થતાં વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે, તથા અપક્ષય થાય છે. પુટોનું આકુંચન ધણીવાર રોગને ઉત્પન્ન કરે છે, કારણ કે ચીમળાઈ ગયેલાં અથવા આકુંચિત પુટો શરીરમાં નકામાં છે, અને સધળાં નકામાં પુટો શરીરમાં કચરારૂપે ભરાઈ રહે છે. વળી ચીમળાઈ ગયેલાં પુટો શરીરના આરોગ્યવાળા તથા નિયમિત વ્યાપારમાં પ્રતિબંધ કરે છે, અને તેથી જો રોગ કદાચ નથી થતો, તોપણ શરીર દુર્બળ તો થાય જ છે; અને દુર્બળ પડી ગયેલું શરીર વધારે દિવસ પૂર્ણ આરોગ્યવાળું રહી શકતું નથી. સ્વાર્થવૃત્તિની મગજના પુટોઉપર પણ તેવી જ અસર થાય છે. સ્વાર્થવાળું મન હંમેશાં સક્રિયવાળું રહે છે, અને આત્મ મન મદત્તાને પ્રાપ્ત કરી શકતું નથી, કારણ કે વિશાળ મન થયાવિના મદત્તા કદી આવતી નથી. મદત્તાને પ્રાપ્ત કરવાને માટે મગજનો અને મગજની સધળી શક્તિઓનો વિકાસ કરવો પડે છે, અને તેમનો વિકાસ કરવાને માટે મગજનાં પુટોને નિરંતર વિસ્તાર કરવો પડે છે; પરંતુ સ્વાર્થવૃત્તિ મગજનાં પુટોને સર્વદા સક્રિયની દોવાથી સ્વાર્થ મનુષ્ય કદી મદદાન થઈ શકતો નથી.

.

*

*

.

દોષથી અથવા સંતાપથી પચનક્રિયા બગડે છે, એ સિદ્ધ કરવાની હવે કશી જ જરૂર નથી, કારણ કે આ માસિકનાં પૃષ્ઠોમાં અનેક પ્રસંગે તે નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ કરવામાં આગ્યું છે. કેટલીક જાતના આદારના પદાર્થો સર્વદા આપણને અનુકૂળ આવતા નથી, એ વાર્તા સાચી છે, તોપણ તેમાં દોષ તે પદાર્થોનો હંમેશાં હોતો નથી. દોષ દોષ પ્રસંગે આદારના પદાર્થોનો દોષ હોય છે, પરંતુ સોમાં નવાણુ પ્રસંગોમાં દોષ આપણા મનની સ્થિતિનો દોષ છે. હૃદયને ધક્કો લાગે એવી ખબર જોયિંતી સાંભળવામાં આવતાં બુદ્ધ કેવળ શાથી મરી જાય છે, તથા આતંત્ર સ્વાદવાળા ખાવાના પદાર્થોનું આગેદુણ વર્ણન સાંભળવાથી, પેટ ભરીને ખાઈ લેવાને એક જ કલાક થયો હોય છે, તોપણ મનુષ્યને શાથી બુદ્ધ લાગે છે, તેનું કારણ જેઓ મનની જરૂરોઉપર અસર થતી નથી એવું માને છે, તેમજો આપવાની જરૂર છે. સ્વાદિષ્ટ પદાર્થોનો આપણે બ્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણા મુખમાં શાથી પાણી આવે છે, તેનું કારણ ઘણાને ખબર નહિ હોય, પરંતુ તે નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ કરે છે કે મનના વ્યાપારો શરીરના વિવિધ રંગોને વધારવાને અથવા ઘટાડવાને

સમર્થ છે. અવલોકન કરનાર સર્વને સ્પષ્ટ થયું છે કે નિત્યનાં વીડીયાં મનુષ્યોની પચનશક્તિ સારી હોતી નથી, અને તેથી જ ઘણાં દુર્બળ મનુષ્યોના સંબંધમાં આપણે એવું વચન બોલાવું સાંભળીએ છીએ કે ‘ જોના બળેલા સ્વભાવને લીધે ખાતાંપીતાં છતાં પણ એ શરીરે લોહી લેતો નથી. ’ આવા બળેલા સ્વભાવના મનુષ્યોનો આહાર બરાબર પચીને તેનું રધિર થતું નથી, કારણ કે મનના સંતાપથી, જઠરમાંથી પાચક રસ ઓછો ઝરે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તે રસમાં તે જ કારણથી રાસાયનિક ફેરફાર થઇ જાય છે. સંતાપથી ઉલટી સ્થિતિ જે પ્રસન્નતા અથવા આનંદ, તે પચનક્રિયામાં શાથી મદદ કરે છે, તે આથી સ્પષ્ટ થવા વિના નહિ રહે.

+ * * *

સુસ્ત મનવાળા મનુષ્યોનું યકૃત સુસ્ત થઇ જાય છે. તે જ પ્રમાણે જડતાવાળું અચ-ચળ મન બંધકાશને ઉત્પન્ન કરે છે. આનું કારણ એ છે કે જ્યારે મન સુસ્ત, જડ, અથવા અચચળ રહે છે ત્યારે જૂઠાં જૂઠાં જ્ઞાનતંતુઓનાં ચક્રો લગભગ જડજેવાં થઇ જાય છે, અને આ જ્ઞાનતંતુનાં ચક્રોની શરીરના ભિન્નભિન્ન અવયવોઉપર અને તેમના વ્યાપારઉપર સત્તા ચાલતી હોવાથી, તેઓ જડ થતાં શરીરના ઘણા ભાગો જડ થાય છે. આથી મગજનાં તેમ જ જ્ઞાનતંતુનાં ચક્રોનાં સઘળાં સુસ્ત પુરોને જાણતું કરવાં, -તેમનામાં ચચળતા આણવી- એ સારી પચનક્રિયા થવામાં અત્યંત મદદ કરનાર છે.

* * * *

કોષ રધિરમાં ‘ યુરિક એસિડ ’ (Uric acid, એક જાતનું મૂત્રમાં જણાતું ઝેર) ને ઉત્પન્ન કરે છે અને ‘ યુરિક એસિડ ’ સંધિવને ઉત્પન્ન કરે છે. આમ છતાં સર્વ પ્રકારના સંધિવા કંઇ કોષથી થતા નથી, પરંતુ કોષ પેદાશ રીતે સંધિવાને ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી કદી કોષ ન કરવો, એ હદાપણુબદ્ધ છે. કોષના અત્યંત પ્રજાળ આવેગો શરીરનાં જીવદ સામર્થ્યોમાં અચ્ચરસ્થા અને ક્ષોભને ઉત્પન્ન કરે છે. આ સામર્થ્યો પછી ઉન્નત થઇને શરીરનાં લાખખો દુર્બળ પુરોને ક્ષય કરી નાંખે છે. આ સઘળાં નાશ પામેલાં પુરો કચરાકાપે લોહીમાં ભળે છે, વધારે નાની રક્તવાહિનીઓના માર્ગને પૂરી દે છે, અને વેદનાને તથા જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે. કોષ વળી રધિરને હૃદયપરાંત ઉપ્પેડ કરે છે, હૃદયના વ્યાપારને વધારે છે, અને શરીરના કેટલાક ભાગમાં લોહીની ગતિને અત્યંત વધારી શકે છે, અને કેટલાક ભાગમાં છેક જ મદ પાડી નાંખે છે. પણ એટલું જ કરીને તે અટકતો નથી. તે શરીરના જીવદ સામર્થ્યને ખરેખર બાળી નાંખે છે, અને તેથી જ પુષ્કળ કોષના અત્યંતમાં મનુષ્યને પોતાના શરીરમાં દુર્બળતાનું ભાન થાય છે.

* * *

દુરાચરને અથવા હકને અથવા જકને ધરનારો મનુષ્ય અજાણનાં કુદરતનાં સામર્થ્યોના સામે થાય છે, અને આ રીતે તે સામર્થ્યોને તેઓના નિયમિત વ્યાપાર કરવામાં પ્રતિબંધ કરે છે. જ્યારે મન કોઈ પણ પ્રકારની હકને અથવા આગ્રહને ધરે છે, ત્યારે તેના શરીરમાં ચાલતો પ્રત્યેક વ્યાપાર થોડો અથવા ઘણો મદ પડી જાય છે, આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે હકીલું મન મહત્તાવાળું થઇ શકતું નથી, એટલું જ નહિ પરંતુ જ્યાં સુધી મનુષ્ય હકને ઝોલે છે ત્યાંજુથી તેના શરીરનો પણ ઉત્તમ પ્રકારે વિધાસ થઇ શકતો નથી.

* * *

ગર્વની અથવા અભિમાનની વૃત્તિ શરીરમાં દૃઢિમ સ્થિતિઓને ઉત્પન્ન કરે છે, અને આ દૃઢિમ સ્થિતિઓ વિરોધાટક, મજબૂત, માંસાશુદ્ધ વગેરેને પ્રસંગે ઉત્પન્ન કરે છે. અભિમાનથી ભરેલો મનુષ્ય જાતે સુધરીને પોતાના શરીરને સુંદર કરવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી, પરંતુ પોતાના શરીરઉપર કોઈ દૃઢિમતા ઉમેરીને સુંદર દેખાવાનો પ્રયત્ન કરે છે. શરીરઉપર દૃઢિમતાની વૃદ્ધિ કરવાની આ હજી ઘણીવાર એટલી તો પ્રયત્ન અને ઉંડી ધાપ છે કે તેનાં શરીરમાં ઘણાં જ ઉંડાં મગ્ન નંખાય છે. તેમ થતાં કુદરત પોતે પણ મનની નકલ કરે છે, અને શરીરપર રસોળી, મજબૂત વગેરે દૃઢિમ વધારાને પ્રકટાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. ઘણે પ્રસંગે, આ પ્રયત્નમાં તે સફળ થાય છે. આમ છતાં અત્ર એવું કહેવાનો આશય નથી કે જેના જેના શરીરઉપર આવા વ્યાધિ થયા હોય છે તેને તેને તે સર્વ વ્યાધિ અભિમાનને ધરવાથી થયા હોય છે. આવા વ્યાધિ થવાનાં અનેક કારણો હોય છે; પરંતુ અભિમાનની વૃત્તિ, હાલ શરીરનો ઘાટ જે પ્રકારનો છે, તેમાં 'કંઈક ઉમેરવાનો' વેગ શરીરમાં ઉત્પન્ન કરે છે; અને આ વેગ ત્યારે ઘણો જળવાન થાય છે ત્યારે જે કદાચતરફ તેવું વલણ થયું હોય છે, તેને તે ઉત્પન્ન કર્યાવિના રહેતો નથી. આ કારણથી આપણે સમજા પ્રકારના ગર્વ અને અભિમાનથી નિરંતર દૂર રહેવું જોઈએ.

*

*

*

*

દેવની વૃત્તિમાં ધૃત કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું હોય છે, અને ત્યારે આ વૃત્તિ અત્યંત પ્રયત્ન થાય છે ત્યારે શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં તે ન્યૂનાધિક અંશમાં રચાયેલ થાય છે. શરીરમાં પોતાનામાં વિરોધ પ્રકટે છે; સામ્ય ટળી જાય છે; જે સામ્યોચ્ચ સંપત્તિને કામ કરવું જોઈએ, તેઓ પરસ્પરથી ધૃતિ પડી જાય છે, અને આરોગ્યને, પૂર્ણતાને, અને શાંતિને જે પૂર્ણ અવસ્થાની જરૂર છે, તેના પૂર્ણ અવસ્થાપૂર્વક શરીરના કોઈ પણ ભાગે વ્યાપાર કામ કરી શકતા નથી. સર્વોત્તમ પરિણામને પ્રકટાવવાને માટે શરીરની અને મનની સમગ્રી વસ્તુઓએ અવસ્થાપૂર્વક કામ કરવું જોઈએ, પણ દેવવૃત્તિ સર્વને વિષુદ્ધિ પાડી નાંખે છે, અને તેથી તે રોગને તથા નિઃશ્ચયતાને બંનેને કરે છે. જેને ન્યાયયુક્ત ક્રોધ કહેવામાં આવે છે, તે ક્રોધ પણ તેના દેવ ગમે તે હોય તોપણ, તેના જ પરિણામ ઉત્પન્ન કરે છે. આથી ક્રોધ કદી ન્યાયયુક્ત હોઈ શકતો જ નથી.

*

*

*

*

પરિતાપ અથવા ચિંતા પુરોને સ્વીકારવાની નાંખે છે, તેમને કાજ કરી નાંખે છે, અને તેમને હાલના જેવા એક જગતના પદાર્થના રૂપમાં પસંદી નાંખે છે. આ કારણને લીધે જ ચિંતા એ વૃદ્ધાવસ્થાને આજીવાર એક મુખ્ય કારણ ગણાય છે. જ્યાં ચિંતા નથી ત્યાં શરીરઉપર કદમચીઓ પડતી નથી. ચિંતા જાનનંતુઓઉપર સામાન્ય અસર કરીને તેમને નરમ કરી નાંખે છે, અને તેથી જાનનંતુઓમાં પીડા થાય છે, એટલું જ નહિ પણ જ્ઞાતાઓમાં સ્વીકાર જતા, એવા સ્વભાવ યજ્ઞ જાય છે. વાનમયનું ચિંતાવિના જાગે જ બીજું કંઈ કારણ હોય છે, અને ચિંતા જાનનંતુઓના જીવનના રોગો ઉત્પન્ન કરે છે, નેત્રના રોગો જાગે જ બીજું કંઈ કારણથી થતા દશે. ખેડ, ગ્રામી, નિરાશા, ઉન્નતજાત, નાઉમેદી વગેરે એવી જ મનની બીજી સ્થિતિઓ પણ ચિંતાજેના જ પરિણામને પ્રકટાવે છે. જે કે કંઈક રસાયનો અંશ તેમાં રહેલા હોય છે, તોપણ તે સર્વ, ચિંતાનાં જ જુદાં જુદાં રૂપ છે. નેત્રના

નો સ્વભાવ મનને ભોંયભેગા કરી નોંખવાનો છે, એટલું જ નહિ, પણ શરીરની પણ તેની જ સ્થિતિ કરવાનો છે. ચિંતા શરીરના અણુઓને પૂર્વે કહ્યું, તેમ સુકથી નાંખે છે, તેમને ચીમ-ળાવી નાંખે છે, અને કહ્યું કરી નાંખે છે. આથી શરીરમાં જડતા આવી જાય છે, અને આ જડતાને આપણે બૃહથી ઘડપણ નામ આપીએ છીએ. ચિંતાનો સમૂળ નાશ કરો, અને ઘણા લાંબા સમયસુધી યુવાન રહેવાનું કામ સહેલું જણાશે.

* * * *

જે વસ્તુઓ આપણા સ્વામિત્વની નથી, તે વસ્તુઓની ઇચ્છામાંથી ઈર્ષ્યા અને અમૂલ્ય પ્રકટે છે. આ કારણથી ઈર્ષ્યાવાળા મનુષ્યને જાતુઓના સંબંધથી ચનારા વ્યાધિઓ, ચોપી રોગો, મહામારી વગેરે થવાનો ધણો જ સંભવ હોય છે. ઈર્ષ્યા જે વસ્તુની આપણને ઇચ્છા હોય છે, તે વસ્તુને આપણથી દૂરની દૂર રાખે છે, પરંતુ જેની આપણને ઇચ્છા હોતી નથી, તે વસ્તુને આપણાપ્રતિ આકર્ષી આણે છે. ઈર્ષ્યાવાળા મનુષ્ય પોતાના અપ્રિય સ્વભાવને લીધે બીજાને અણુમગ્નો ઉપજાવે છે; તેના અપ્રિય સ્વભાવ તેના શરીરને દુર્બળ કરે છે, અને સઘળી સારી વસ્તુઓને તેની પાસેથી ભગાડી મૂકે છે; અને આણુઆણુના પ્રદેશમાં આક્રમક રોગોનો નખળા શરીરઉપર જ ઝટ હુમલો થાય છે.

* * * *

શોક શરીરના પુટોનો ક્ષય કરી નાંખે છે, અને તેમાં પણ મગજના પુટોનો મુખ્યત્વે કરીને ક્ષય કરી નાંખે છે. શોકનો વિચાર હાનિસ્વરૂપ છે, અને સજાતીય સજાતીયને ઉત્પન્ન કરે છે તેથી શોકનો વિચાર જ્યાં જ્યાં પ્રવર્તે છે, ત્યાં ત્યાં હાનિને પ્રકટાવે છે, અર્થાત્ તે શરીરના સર્વ ધાતુઓને ક્ષીણ કરે છે. શોકને સેવનારા મનુષ્યોને તેમના શરીરમાં આ પ્રકારની હાનિ થવાનો અનુભવ થયાવિના રહેતો જ નથી, અને બીજા જેનારાઓ પણ તેમનાં નેત્રમાં તથા મુખમાં પડેલા ખાડાથી તેમના અંતઃકરણની શોકનિમગ્ન સ્થિતિને તત્કાળ કળી જાય છે. શોકથી કશો જ લાભ થતો નથી, પણ ઉલટી સર્વ પ્રકારે હાનિ જ થાય છે. આથી શોકાત્મને 'લોહી નાંખવાં એ જ સર્વોત્કૃષ્ટ બુદ્ધિનું ચિહ્ન છે; અને શોકનો કેવી રીતે જાળ કરવો, તેનું ગમે તે મનુષ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે એમ છે.

* * * *

ભાવની યત્નિને સેવવી એ મનને અયોગ્યતાની કૃત્રિમ સ્થિતિમાં મૂકવા બરાબર છે. જે મનુષ્ય ભાવને સેવે છે તે અચરણે પોતાના સ્થાનમાં ટકી શકતો નથી, પણ શત્રુને આવડતો દેખીને નાસવા માંડે છે, અથવા તો તેને શરણે જાય છે. પ્રતિકૂળ સ્થિતિનો ભય ધરવો, એ પ્રતિકૂળ સ્થિતિને પોતાના માથાઉપર સંપૂર્ણ રીતે ચઢી બેસવા દેવાનુસ્ય છે. પ્રતિકૂળ સ્થિતિ ખરી ન હોય પણ આપણા મને કંઈક કાઠી હોય તોપણ તેનો ભય ધરવાથી તેવો જ પરિણામ આવે છે. જેનો આપણે ભય ધરીએ છીએ, તેના આપણા મનમાં ઉંડા સંસ્કાર પડે છે, અને મનમાં જેના સંસ્કાર અથવા બીજક પડે છે, તે પછી મનમાં ઉગી નીકળે છે, અને આપણા બાહ્ય શરીરમાં વૃક્ષરૂપે પ્રકટે છે. આ પ્રકારનો નિયમ હોવાથી જેનો આપણે ભય ધરીએ છીએ, તે આપણાઉપર આવી પડે છે. લોકોમાં પણ આ જ ભાવને અચવનારી રહેવત ચાલે છે કે 'જે ભૂતથી બીરૂ છે, તેને તે સઉથી પહેલું વળગે છે,' અર્થાત્ વિપત્તિથી ભય પામનાર મનુષ્ય વિપત્તિને પોતાના ઉપર સતાર આકર્ષી આણે છે.

ભયવાળી સ્થિતિમાં થતી ક્રિયા સર્વદા દુર્બળ હોય છે, અને જ્યારે ભયનું પ્રમાણ ઘણું વધારે હોય છે ત્યારે તો તે શરીરને સિધ્ધિ અને છેક જ બળવિનાનું કરી મૂકે છે. જેમને આ સંબંધમાં સંશય રહેતો હોય તેમણે અત્યંત ભયાનૂલ મનુષ્યની પચનક્રિયા કેવી થાય છે, તેનું નિરીક્ષણ કરવું. તેને ખાતરી થશે કે પચનેન્દ્રિયના સઘળા રસોમાં ભય કેવો ભારે રાસાયનિક ફેરફાર કરી મૂકે છે. મનની સઘળી પ્રતિકૂળ સ્થિતિઓમાં ભય સઘી વધારેમાં વધારે હાનિ કરનાર છે, અને તેનું કારણ એ છે કે તેની અંતઃકરણમાં ઘણી જ ઊંડી અસર થાય છે. અને જેની ઘણી ઊંડી અસર થાય છે, તેના આપણા આંતર મનઉપર સર્વદા ઘણા દૃઢ સંસ્કાર પડે છે. આમ છતાં, સર્વ કાળ, સર્વમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા ધરવાથી ભયનો આપણા મનમાંથી સમૂળ નાશ કરી શકાય છે.

*

*

*

*

પ્રતિકૂળ માનસિક સ્થિતિઓની અસર નિવારવાને માટે, આંતર મનઉપર તે સ્થિતિઓની વિરોધી સ્થિતિઓના સંસ્કાર પાડવા જોઈએ. આ પ્રકારનો અભ્યાસ સેવવાથી અયોગ્ય વિચાર કરવાનો સ્વભાવ પણ થોડા વખતમાં ધૂરી જશે, અને વળી અનુકૂળ માનસિક સ્થિતિઓનું બળ વધશે.

*

*

*

*

યોગ્ય પ્રકારની અનુકૂળ માનસ સ્થિતિઓ પ્રથમ તો શરીરની અવ્યવસ્થા ટાળીને તેને વ્યવસ્થામાં મૂકે છે; અને પછી શરીરમાં એવા પ્રકારના રાસાયનિક ફેરફાર કરે છે કે જેથી પછી ધીરે ધીરે સઘળી ઇન્દ્રિયો અને માનસિક શક્તિઓ પોતપોતાના વ્યાપાર સંપૂર્ણ યથાર્થ પ્રકારે કરે છે. સ્વલ્પમાં, તેઓ મનના અને શરીરના પ્રત્યેક ભાગને વિશુદ્ધ કરીને અને તેમનો વિકાસ કરીને, ઉંચા પ્રકારના મનને તથા શરીરને ઉત્પન્ન કરે છે.

*

*

*

*

યથાર્થ પ્રકારનો માનસ વ્યાપાર કરવાથી શરીર વિશુદ્ધ કરી શકાય છે; અને આમ નિલ આસતાં જીવવાનો આનંદ વધતો જતો જણાય છે. વ્યાધિ, દુર્બળતા, અને શરીરમાં જોડેલી થવાનો સ્વભાવ ધીરે ધીરે જાય છે, અને આત્માને પોતાના અમર્યાદ સામર્થ્યોને બહાર જણાવવાનાં સાધન જે આ શરીર તથા મન છે, તે વધારે અને વધારે પૂર્ણતાવાળાં થતાં જાય છે.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—પ્રસંગોપાત કોઇ કોઇ સજ્જનોત્તરથી એવી શંકા કરવામાં આવે છે કે “મહાકાશમાં આવતા તમારા લેખોમાં કોઇ કોઇ પ્રસંગે વિરોધ જોવામાં આવે છે, તેનું શું કારણ? તમે આજે એક વાતને સારી કહો છો તો કાલે તેની તે જ વાતને વજોડી કાઢો છો. આથી વાચકને શું અદક્ષ કરવું, અને શું ત્યજવું, તે સંબંધમાં ઘણો વ્યામોહ થાય છે.”

—આ પ્રકારની શંકાનું સમાધાન પૂર્વે હું આપી ગયો છું, પરંતુ નવા આલોકના વાંચવામાં પૂર્વના અંકો નહિ આવેલા હોવાથી આ સંબંધમાં અત્ર કરવામાં આવતો ખુલાસો કાઢને પુનરુક્તિ જણાય તો તે પ્રતિ તેમને અલક્ષ કરવા વિનવવામાં આવે છે.

—મહાકાલમાં આવતા લેખોમાં પ્રસંગે વિરોધજેતુ દષ્ટિએ પડે છે, એ ખરું છે, પણ વસ્તુતઃ તે વિરોધ નથી. ધારો કે તમારે સા મનુષ્યને જમાડવા હોય, પરંતુ તે જમનાર દરેક મનુષ્યની પ્રકૃતિ તથા રુચિ ભિન્નભિન્ન હોય તો તમે શું કરો છો ? કાંઈને ખાટા પદાર્થો પ્રિય હોય અથવા કાંઈને ખારા પદાર્થો પ્રિય હોય, કાંઈને મોળા પદાર્થો પ્રિય હોય અથવા કાંઈને તીખા પદાર્થો પ્રિય હોય, તો તમે શું કરો છો ? કેટલાકની પાચનશક્તિ બારે મિથાન્નને પચાવવા સમર્થ હોય, અને કેટલાકને હલકા પદાર્થો પણ મુશીબતે પચતા હોય તો તમે બોજનની વ્યવસ્થા કેવા પ્રકારની કરો છો ? શું આ ભિન્નભિન્ન પ્રકૃતિ અને રુચિવાળાં મનુષ્યોમાટે તમે એક જ પ્રકારનું બોજન કરો છો ? જો તમને સર્વના સુખની કાળજી હોય છે અને સર્વને જ પ્રસન્ન કરવા હોય છે, તો પ્રત્યેક મનુષ્યની પ્રકૃતિ અને રુચિનો વિચાર કરીને તમે જેને જેવો જોઈએ, તેને માટે તેવો જ આહારનો પદાર્થ તૈયાર કરો છો. પરંતુ તમારા તૈયાર કરેલા પદાર્થો પરસ્પરથી વિરુદ્ધ ધર્મવાળા દેખાતાં છતાં, શું કાંઈ જુદા-માન તેમાં વિરોધ ધરે છે ? જેમને માટે તે બનાવવામાં આવ્યા છે, તેમને તેઓ પોષનાર તથા સંતોષનાર નથી શું ?

—મહાકાલ એક જ વાચકને માટે અથવા એક જ અધિકારવાળા વાચકને માટે લખવામાં આવતું નથી. તેને વાંચનારા હજારો મનુષ્યોમાંથી કોઈના અતઃકરણની સામગ્રી એક પ્રકારની હોય છે તો કોઈની બીજા પ્રકારની હોય છે. કોઈ વ્યાવહારિક સુખની સિદ્ધિને જ પોતાનું પરમ કર્તવ્ય માને છે, તો કોઈ તે સુખમાં વિરાગવાળા હોઈ પારમાર્થિક સુખની સિદ્ધિને જ પોતાનું પરમ કર્તવ્ય માને છે. કોઈ જુના વિચારોમાં અત્યંત દૃઢ મમત્વવાળા છે તો કોઈ નવા વિચારોમાં અને કોઈ જુના તથા નવા વિચારોમાં જે પોતાને ખરા લાગે તેવા વિચારોમાં અત્યંત દૃઢ મમત્વવાળા છે. આવા ભિન્નભિન્ન સામગ્રીવાળા અતઃકરણના હજારો વાચકો અર્થે લખાતા ભિન્નભિન્ન લેખોના વિચારો પરસ્પરથી જૂદા તથા પ્રસંગે વિરોધજેતુ લાભ કરાવનારા હોય તો તેમાં આશ્ચર્યજેતું કશું જ નથી.

—ગદ્ય કાલ મેં લખ્યું હોય કે મીઠું, મરચુ, ગરમ મસાલા વગેરે ખાવાથી મનુષ્યને અત્યંત હાનિ થાય છે, અને આજે હું લખું કે આ પદાર્થો ખાવાથી મનુષ્યને કશી જ હાનિ થતી નથી; ગદ્ય કાલ મેં લખ્યું હોય કે ચાહા, કાંઈ વગેરેમાં વિષ રહેલું છે, અને તે પીવાથી આરોગ્ય ખગડે છે, અને આજે હું લખું કે ચાહા, કાંઈ જગ પદાર્થો છે, અને તેમાં મનુષ્ય જે ચેતનસ્વરૂપ છે, તેને હાનિ કરવાનું કશું જ સામર્થ્ય નથી; ગદ્ય કાલ મેં લખ્યું હોય કે કાંદા અને લસણ એ તામસ આહાર છે, અને તેથી જુદાંમાને તેમનો સ્પર્શ પણ ન કરવો જોઈએ, અને આજે હું લખું કે કાંદામાં અને લસણમાં રસસિદ્ધો જેને સૂર્યતત્ત્વ કહે છે, તે રહ્યું છે, અને તેથી તે ખાવાથી દેહસાંતા તથા જરૂરના વ્યાધિવાળાઓને અમુક અમુક લાભ થાય છે; ગદ્ય કાલે મેં લખ્યું હોય કે બ્રહ્મચર્ય એ સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિનો પાયો છે, અને આજે હું લખું કે ચતુર્વિધ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ સ્ત્રીથી જ થાય છે, અને સ્ત્રીવિનાનો મનુષ્ય એક પણ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ ઉત્તમ પ્રકારે કરી શકતો નથી; ગદ્ય કાલે મેં લખ્યું હોય કે જદ્દ મનુષ્યે પુનઃ લગ્ન કરવું એના જેવી મૂર્ખતા બીજી એકે નથી, અને આજે હું લખું કે જદ્દ મનુષ્ય જો તરણ સ્ત્રીની સાથે લગ્ન કરે છે તો તે લગ્ન તેને તેનું મયેલું યોગ્ય પાછું આપે છે, એટલું જ નહિ પણ તેની આર્થિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને

અત્યંત સાધનાર થાય છે;—તો મારા આ વિચારો કેવા પ્રસંગમાં, કેવા અધિકારિને ઉછેરને દેવા છે, તે ન જ્ઞેનારને મારા લખવામાં દેશો જ દંગધેરા નથી, અને આજે દુ' એક પ્રકારનું લખું છું' અને કાલે તદ્દન જૂદા પ્રકારનું લખું છું, એવું બાન થયાવિના બાગ્યે જ રહે. રિયર રૂતિથી મારા લેખોને ન અવલોકનાર મનુષ્યો, હુકાબવાયા અદિથી તદ્દિયી સુરી દારેલા મારા વિચારોને જ્ઞેહને દેખી ઉઠે, અને મને 'ચક્રમ' ગળી ગાંઠની હરપીનાલમાં મોકલી દેવા સારૂ થાય તો તેમાં મને કશું જ આશ્ચર્ય જણાવું નથી.

—એક વિષય એક અધિકારિને ત્યારે મદબુ કરવાયોગ્ય છે, ત્યારે તેનો તે જ વિષય બીજા અધિકારિને ત્યજવાયોગ્ય હોય છે. કયા વિષયનો કેાજી અધિકારી છે, એવો પ્રયેક પ્રસંગે ખુલાસો કરવાજેટલો લેખકને બાગ્યે જ અવરોધ હોય છે. એ ગોપી કાઠવાનું પાચકનું પોનાનું જ કામ છે; અથવા ત્યાં પોનાની શુદ્ધિવડે નિર્જય ન થઇ શકે એવું જાણાય ત્યાં કોઈ આમજનપાસે નિર્જય કરાવવાનું તેનું કર્તવ્ય છે. આથી જ પ્રતીન કાળથી સદ્ગુરુદારા અભ્યાસ કરવાનો યોગ્ય અપાનો આગ્યો છે. સંઘાત્રોનું પણ સદ્ગુરુવિના થતું અભ્યયન આજે અનેક મનુષ્યોને વ્યામોદમાં નાંખનાર ધર્મ પદ્યું છે, તો મદદાસના લેખો કોઈ કોઈને વ્યામોદ કરે, એમાં અયોગ્યજેવું શું છે ?

—ઉપર એકએકથી વિરુદ્ધજેવા જણાના જે વિચારો દર્શાવ્યા છે, તેમનો વરગુનઃ પરસ્પર વિરોધ નથી. પોતપોતાના રચાનમાં તેઓ સર્વ ખરા છે. તમને ઉપરસ થઇ હોય અથવા અન્ય રીતે તમારું આગેવ્ય બગડ્યું હોય તો મરન્ય વગેરે ઉત્તેજક પદાર્થો તમને દાનિશરઃ થાય છે, પરંતુ તેવો કોઈ વ્યાધિ નથી હોતો, તો અહ્ય પ્રમાણમાં મરન્ય વગેરે મદબુ કરવાથી તેઓવડે તમને દર્શા બારે દાનિ થતી નથી. પ્રસંગે તેઓ જરૂરના જેટલાક જંતુઓનો નાશ કરવામાં મદદગાર પણ થઇ પડે છે; અને જો તમે તમારું વિચારજળ ઈટલું બંધ વધાર્યું હોય છે કે પદાર્થોના ત્યામાવિક ધર્મોને પણ તમે પસરી શકો છો, તો તો મરન્ય આગ્યો કે મીઠું આગ્યો, મરી આગ્યો કે ગમે તેવા ગરમ મસાલા આગ્યો તોપણ તમને દર્શા જ દાનિ થતી નથી. તમારામાં વિરોધ પણ અમન કરવાનું સામર્થ્ય હોવાથી તમને કેદનીમાં કાંઈ પણ કરવાની સત્તા નથી. મરન્યમાં જે દાનિ કરનાર ધર્મો દાલ જ્ઞેવામાં આવે છે, તે મનવડે આગેપાપતા છે. તે સદ્વિના આદિ કાળથી આગેપાપતા છે, અને તેમાં તે ઈટલા બધા સુદદ રિયર થઈને રયા છે કે તેને કેરવવામાં થળા મનેજળની જરૂર છે. એમ છતાં તે ફરી શકે તો છે જ. આથી અમુક આમ છે, અને અમુક તેમ છે, એવો એક જ નિષ્પ આ રચપ્રથમના સંજગમાં કોઈએ પણ બોલી બેસ્યો એ સાદસ છે.

—તમને મદદાસના જે લેખના વિચારો તમારા પૂર્વજન નિરપોત્તરી વિષરીત બાસે તે લેખ તમારા અધિકારને નથી, એમ જાણી નમે તેની ઉપેક્ષા કરીશો, તો આ લેખકને તેથી દર્શા પણ લાજળી થવાનો અજર નથી. એમ છતાં તમને એમાં જે કંઈ પણ આકર્ષણ હશે, એવું જાણ્ય તો તેઉપર સંનિયી વિચાર કરવા નું તમને વિનયિ દર્શાવું. રિયર કરનાં તમને, પૂર્વે જેના ઉપર તમારી રજિ નદિ કાં હોય ક્વેવા બીજા પછા મુદાગ્યો એક પછી એક પ્રકારને પામના બાસગો, જે વિચારો તમને અનાર કરવાયોગ્ય બારવા દના, તે જ તમને અધિક અધિક રમણીય અને અધિક અધિક આર આપવાયોગ્ય જાણ્યો. મદન્યના અધિકારની જદિ આ રીતે જ થાય છે.

—આત્માવસ્થામાં મુંઢર રમકડાં બાળકના મનનું જેટલું આકર્ષણ કરે છે, તેટલું શું એક વાર્તાની ચોપડી કરે છે? વાર્તા ગમે તેટલી મુંઢર હતાં, તે પુસ્તકઉપર દષ્ટિસ્પર્શી પણ માંડતું નથી, અને બિલાડાં, કુતરાં વગેરે જનાવરોનાં રમકડાંને પરમ પ્રેમનો વિષય ગણે છે, પરંતુ એ જ બાળક જ્યારે વાંચતાં શીખે છે, અને વાર્તાનાં પુસ્તકોને સમજતું થાય છે, ત્યારે ખાવાપીવાનું પણ બૂલી જઈને વાર્તા વાંચ્યા કરે છે, અને તે પૂર્ણ થાય છે, ત્યારે જ તેને શાંતિ થાય છે. મહાકાલના કેટલાક ઈંચા નિશ્ચયો જે આજે તમને ગમતા નથી, તે પણ કોઈ સમયે, તેઓ જોવા છે, તે રૂપમાં તેમને જોવાનું જ્યારે તમારાં નેત્રમાં બળ આવશે ત્યારે તેઓ તમને ગમશે, એટલું જ નહિ, પણ તેમની રમણીયતાથી તમે સાનંદાશ્વર્ય પામશો.

—મૃત્યુ, અપ, તેજ વગેરે પ્રંય તરવો પરસ્પરથી વિપરીત ધર્મવાળાં જાસતાં હતાં પણ જેમ તેઓ વિરોધી નથી, તથા અવિરોધીપણે આ જ્ઞાનમાં સાથે રહે છે, અને જીવમાત્ર જ્યારે જેનો ઉપયોગ કરવાનો હોય છે ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરે છે તેમ, ધર્મને, અર્થને, કામને અને મોક્ષને સિદ્ધ કરાવનારા મહાકાલમાં આવતા વિવિધ લેખો, યથાર્થ રીતે જોઈ શકવાના નેત્રના બળવિનાના કોઈ કોઈને પરસ્પરથી વિરુદ્ધ લાગે તોપણ તેઓ પરસ્પરથી વિરુદ્ધ નથી, અવિરોધીપણે મહાકાલમાં પોતપોતાના યોગ્ય સ્થાનમાં રહે છે, અને જે વાચકોનું કલ્યાણ સાધવાના સામર્થ્યવાળા તે હોય છે, તે વાચકોનું તે કલ્યાણ સાધે છે.

—એક અન્ય શકાનું પણ આ રચણે સાથે સાથે સમાધાન કરેલું અયોગ્ય નહિ ગણાય. શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગતરફથી જે જે ગ્રંથો અથવા માસિકો પ્રકટ થાય છે, તે સર્વમાં જે જે વિચારો તથા નિશ્ચયો લખાય છે, તે સર્વ વિચારો તથા નિશ્ચયો શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગના પોતાના છે, એમ કેટલાક મનુષ્યો માને છે. પરંતુ તેમનું આ માનવું ખરું નથી. શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગમાં અનેક ઉત્તમ લેખકો તથા વક્તાઓ છે. તે સર્વ વિવિધ પ્રસંગે વિવિધ લેખો તથા નિબંધો વગેરે લખે છે, તથા વ્યાખ્યાનો આપે છે. કોઈ કોઈના લેખો તથા નિબંધો, વર્ગને પ્રસિદ્ધ કરવાયોગ્ય લાગે છે, તો પોતાના તરફથી પણ છપાવે છે. શ્રીયુત કુણ્ડિયા, શ્રીયુત કૌશિકરામ, શ્રીયુત નર્મદાશંકર, શ્રીયુત મુંઘવી વગેરે અનેક સાક્ષરવર્ગના ગ્રંથો તથા નિબંધો આ વર્ગે પોતાના તરફથી પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે. આ વર્ગતરફથી વર્ષમાં બે વાર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવતી સદુપદેશશ્રેણી પણ એવા પ્રયત્નને જ પરિણામ છે. મારા પોતાના અનેક ગ્રંથો તથા નિબંધો પણ એ જ રીતે પ્રસિદ્ધ થયા છે. પરંતુ આઉપરથી એમ નથી નીકળતું કે ઉક્ત વિદ્વાદોએ તથા મેં જે જે લખ્યું છે, તથા હવે પછી અમે જે જે લખીશું તે સર્વમાં આવેલા તથા આવનાર વિચારો તથા નિશ્ચયો શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગના પોતાના છે.

—શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગનું પોતાનું શું છે, એમ જો કોઈ મને પૂછે તો તેનો કશો જ ઉત્તર મને જડતો નથી. વેદાદિ પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં જે તત્ત્વજ્ઞાન તથા તેની સિદ્ધિનાં સાધનાદિ છે, તેમને આજની પ્રજાને અનુકૂળ પડે, એવી રીતે પ્રકાશમાં આણવાનો તેણે પ્રયત્ન કર્યો છે, એ વિના તેણે અન્ય કશું કર્યું હોય તો તે મારા જાણવામાં નથી. તેણે કોઈ નવા નિશ્ચયો કે નવા વિચારોને જન્મ્યા નથી, પણ જે જીવદષ્ટિએ અધિકારમાં હતું, તેને જીવોને દેખાડવાનો તેણે પ્રકાશ કર્યો છે. તેના વિચારોને તથા નિશ્ચયોને કોઈ નતનતાનું રૂપ આપે તો મારી જિંદગી તેમાં સત્ય જોઈ શકતી નથી. અનાદિસિદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનાદિનાં વિચારોને તથા

નિશ્ચયેને પ્રકાશમાં આજીવાના તેના પ્રપન્નમાં અને તે પ્રપન્નથી પ્રકટેલા પ્રખર પ્રકાશમાં કંઈક નૂતનતા અને અદ્ભુતતા છે, અને તેથી જ આજે આ વર્ગની ધવજ કીર્તિનાં ગાન તેને જાણનાર સર્વમાં ગવાય છે, અને ભવિષ્યમાં ગવાશે.

—પૂવોક્ત અનાદિસિદ્ધ તત્ત્વજ્ઞાનાદિના વિચારોને તથા નિશ્ચયોને જીવોની દૃષ્ટિએ પણ એ રીતે પ્રકાશમાં આજીવાને પ્રપન્ન પૂર્વે વર્ણેલા વિદ્વદ્યોષિ જેમ ક્યોં નથી, તેમ મેં ક્યોં નથી, અથવા અન્ય કોઈ એવરસાધક ક્યોં નથી, પરંતુ આ વર્ગના મૂળ સંસ્થાપક તથા સદગુરુ શ્રીમન્મુશિંદ્રાચાર્યજીએ જ ક્યોં છે. આથી એવરસાધકઅધિકારિવર્ગના પોતાના નિશ્ચયો ક્યા છે, એ પ્રશ્નને જો યથાર્થ ઉત્તર આપીએ તો તે એક જ છે, અને તે એ કે શ્રીમન્મુશિંદ્રાચાર્યજીએ જે કંઈ લખ્યું છે, અથવા વૈષ્ણવીદાર પ્રબોધ્યું છે, તે જ વસ્તુઃ એવરસાધકઅધિકારિવર્ગના પોતાના નિશ્ચયો તથા વિચારો છે. આ વિના પાછળથી જે કંઈ લખાયું છે, તથા લખાય છે, તેના જવાબદાર તેના લેખકો છે.

—શ્રીમન્મુશિંદ્રાચાર્યજીને દેહ વિલાપ પછી તેમના અનેક અનુયાયીઓએ તેમના વિચારોને અનુસરીને લેખો લખવાનો પ્રપન્ન ક્યોં છે તથા કરે છે, પરંતુ આ પ્રપન્ન જમે તેટલી સાવધાનતાવાદો થવા છતાં તે તે લેખકોનું પોતાનું સ્વત્વ તેમના લેખોમાં આવ્યા વિના રહ્યું જ નથી. જેમ પ્રતિભાસાથી પુરણના લેખને યથાર્થ સમજવાને માટે વાચકમાં પણ તેની જ પ્રતિભાની અગત્ય દોષ છે, તેમ તત્ત્વ પુરણના લેખોને પૂર્ણપણે સમજવાને માટે પણ તે લેખોને વાંચનારમાં તત્ત્વ પુરણના જેવી જ અંતઃકરજની સામગ્રીની અગત્ય દોષ છે; અને તેથી આવી સામગ્રીવિનાનો કોઈ પણ મનુષ્ય જો તત્ત્વ મદદામાના લેખો સમજીને તેને અનુગ્રહ લેખો લખવા પ્રપન્ન કરે છે તો તેમાં તે ઘણે સ્થળે રખલનો કરે છે, એ સ્વાભાવિક છે. મદદાપુરણના જેવા એવરકર લેખો તો એક મદદાપુરણ જ લખી શકે છે.

—આ કારણથી જેટલું ભિન્નભિન્ન વિદ્વાન્ તથા અવિદ્વાન્ એવરસાધકોએ લખ્યું છે તથા કહે પછી લખશે તે સર્વ એવરસાધકઅધિકારિવર્ગના જ નિશ્ચયો છે, કોવો બૂલકરેલો નિશ્ચય બોધવાની કોઈએ અગત્ય નથી. એવરસાધક જે કંઈ લખે છે, અને જોડે છે તેમાં તેના પોતાના અંતઃકરજનો રંગ આવી ગયા વિના રહેતો નથી, અને તેથી જુદાંબાને તેમાંથી પોતાને મદદ કરવાવોચ્છ બાકે તેટલું જ મદદ કરવું, એ જ ચોક્કસ છે.

—એવરસાધકઅધિકારિવર્ગના વિચારો વાંચતા ઉપર જ જેમને કંઈક પ્રેમ દોષ તેમજે પાછળથી પ્રકટ થયેલા વિવિધ લેખો વાંચવાની લેચ પણ અગત્ય નથી. પાછળથી પ્રકટ થયેલા તથા થતા જેણે સાંધોતા છે, અને તેણે સાંધો દોષથી તેમાં કોયો દોષ, કો સ્વાભાવિક છે, તેઓના લેખો, એ વરસાદનું નિર્મળ જળ નથી, પણ કચરાપાણી મળિન બમિ ઉપર પડેલું વરસાદનું ઝડોવાણું જળ છે.

—મદદાપણમાં આવતા મદદા લેખોના વિચારો એવરસાધકઅધિકારિવર્ગના નથી, એમ જો સમજીનેતરફથી અને જાણનારમાં આવે છે, તેમને ઉપરની માગી કહીતાનથી ખાતરી થશે કે હું પોને પણ મદદા વિચારો, તે વર્જેના વિચારો છે, એમ જોતજોતને જાણતી બેઠાં થતા કહીને નથી. શ્રીમન્મુશિંદ્રાચાર્યજીને લેખોને લેખો એ જ માત્ર વર્જેના પ્રમજ્જન મધ્યા છે, અને તેટલાને માટે જ આ વર્ગ જવાબદાર છે. તે વિના જમે તે સ્પષ્ટ જમે તે લખે, તેને જવાબદાર તે સાધક પોને જ છે.

કેટલાક પ્રશ્નો અને તેનાં ઉત્તરો.

પ્રશ્ન—આત્મતત્ત્વનું ચિંતન કરતી વખતે, અથવા હું આરોગ્યસ્વરૂપ છું, એવી ભાવના કરતી વખતે ઇતિને શરીરમાં ક્યાં એકાગ્ર કરવી ?

ઉત્તર—તમને અન્ય કોઈ ક્રમ ન મળ્યો હોય તો મગજના મધ્યમિંદુમાં ઇતિને એકાગ્ર કરવી. આ મધ્યમિંદુ બે કાનનાં છિદ્રોની વચ્ચે બરાબર મધ્યમાં આવેલું છે. મગજનું આ સહિથી અધિક ચૈતન્યમય મધ્યમિંદુ છે, અને આ સ્થળે રહીને જ મન શરીરના સઘળા વ્યાપારો પ્રવર્તાવે છે. આથી મગજના મધ્યમિંદુ ઉપર ઇતિને રાખીને જે વિચારમાં અથવા માનસિક સ્થિતિમાં એકાગ્રતા કરવામાં આવી હોય છે, તે વિચાર અથવા સ્થિતિની તત્કાળ આખાં શરીર ઉપર અસર થાય છે. આ સ્થળે ઇતિને સ્થાપીને પૂર્ણ ચાંતિનું એકાગ્રતાપૂર્વક ચિંતન કરો, અને થોડી પળમાં, તમે ગમે તેટલા પ્રથમ વ્યાકુળ થયા હશે તોપણ તમારો આખો જ્ઞાનતંતુનો સમૂહ શાંત થઈ જશે.

વ્યાધિને મટાડવાને માટે જે ભાગમાં વ્યાધિ જણાય તે ભાગમાં વ્યાપી રહેલા સૂક્ષ્મ આંતર મન ઉપર તમારે ઇતિને એકાગ્ર કરવી. માંદા અવયવમાં રહેલા આંતર મનમાં આરોગ્યના વિચારનો સંસ્કાર સ્થાપવાથી આંતર મનમાં તે સંસ્કાર ઊભી નીકળશે, અને તે ભાગમાં આરોગ્ય પ્રકટશે, અને જેમ દીપક આણતાં અંધકાર પલાયન કરી જાય છે, તેમ આરોગ્ય પ્રકટતાં વ્યાધિ અદૃશ્ય થઈ જશે.

પ્રશ્ન—આત્મા, અનાદત ચક્ર (Solar plexus) અને આંતર મન વચ્ચે કોઈ પણ પ્રકારનો સંબંધ છે ?

ઉત્તર—આત્મા, અનાદત ચક્ર, અને આંતર મન વચ્ચે કોઈ પણ પ્રકારનો સાક્ષાત્ સંબંધ નથી. તમારામાં જે અનાદત ચૈતન્યનો અંશ છે, જે વસ્તુતઃ તમે છો, જે અજરામર છે, જે વ્યાધિમાનથી રહિત છે, તે આત્મા છે. તમે આત્મા છો; તમારે આત્મા છે, એમ નહિ. તમારે શરીર અને મન છે, પણ તમે આત્મા છો.

મનની જે અંદરની બાજુ, ઉંડાણમાં રહેલી બાજુ, તે આંતર મન છે. તે વધારે સૂક્ષ્મ છે, અને તે તમારા આખા શરીરના અણુઅણુમાં વ્યાપેલું છે. અનાદત ચક્ર, એ કેટલાક જ્ઞાનતંતુઓને એકઠા મળવાનું મધ્યમિંદુ છે. તે જદરની પાછળ અને હૃદયની જરા નીચે આવેલું છે. કેટલાક ગુપ્ત વિદ્યાના ઉપાસકો આ ચક્રને વધારે મદદરત્વનું ગણે છે, અને ત્યાં ત્રિવિધ ક્રિયાઓ કરે છે, એમ છતાં મનુષ્યનો વિકાસ કરવામાં એ ચક્રનો એટલો બધો ઉપયોગ હોય, એમ જણાતું નથી.

અનાદત ચક્ર ઉપર ઇતિને એકાગ્ર કરવાથી ધણીવાર કોઈ કોઈને હાનિ થાય છે, કારણ કે તે હૃદયની અને જદરની બાજુઓના જ્ઞાનતંતુઓને ઉત્તેજિત કરે છે. અનાદત ચક્રને ખૂબી જાણી, અને તમને લાભ થશે. કોઈ ખાસ ચક્ર વધારે ઉચ્ચ સામર્થ્યનું સ્થાન નથી. ત્યારે આખા આંતર મનને જન્ય કરવામાં આવે છે, અને તેના વિકાસ કરવામાં આવે છે, ત્યારે વધારે ઉત્કૃષ્ટ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રશ્ન—આંતર મનને કોઈ આસા કરી હોય તો તે તેના સ્વીકાર કરે છે ખરું ?

આંતર મનને કોઇ પ્રશ્નનો ઉત્તર પૂછવો હોય તો પ્રશ્નને મનમાં જોડીને પૂછવો કે માન પ્રશ્નનો ઉત્તર મળવાનો મનમાં વિચાર જ કરવો ?

ઉત્તર—જો વિચારને આંતર મનઉપર સ્થાપિત કરવામાં આવ્યો હોય છે, તે વિચારનો જ તે સ્વીકાર કરે છે, અને તદનુસાર વર્તન કરે છે, પછી આ વિચાર તેના ઉપર આઠા કરીને તમે અંકિત કરો કે છન્ડા કરીને અંકિત કરો કે એકામતાપૂર્વક વિચાર કરીને અંકિત કરો. સાધારણ રીતે કરવામાં આવેલી આઠા આંતર મનઉપર અંકિત થતી નથી, તેમ જ લાગણીવિનાનો વિચાર પણ તેના ઉપર અંકિત થતો નથી. ઉંડી લાગણીવાળો અને આંતરની ખરી ખાતરીવાળો વિચાર જ આંતર મનમાં પ્રવેશે છે, અને જ્યારે આંતર મનઉપર પડેલા સંસ્કારમાં ઉંડી લાગણી અથવા ખરી ખાતરી એ બેમાંથી કોઇ પણ વિદ્યમાન હોય છે ત્યારે આંતર મન પડેલા સંસ્કારપ્રમાણે વર્તન કરે છે.

આંતર મનને આઠા કરવાની કે તેની પાસે કશું માગવાની જરૂર નથી. માત્ર આંતર મનઉપર ટલિને એકામ કરો, અને આંતર મનપાસે જે કરાવવાની તમારી છન્ડા હોય તે છન્ડા ઉંડી લાગણીપૂર્વક કરો. પછી શ્રદ્ધા રાખો, અને પરિણામની ચિંતા છોડી દો. જે તમે છન્ડા કરી દશો તે તમને મળશે. આંતર મનઉપર જે કામ કરવાની ઉંડી હાથ પાકવામાં આવી હોય છે, તે કામ તે અવગ્રહ કરે છે.

પ્રશ્ન—કોઇ સભામાં ઊભા થઇને મારે બોલવું હોય છે, અથવા કોઇ મોટા મોટા સાથે મારે વાત કરવી હોય છે તો મને ક્ષામ યર્ષ આવે છે. આનું કારણ શું તથા તે દાળવા મારે શું કરવું ?

ઉત્તર—ત્યારે કોઇ સભામાં તમે જાલવા ઊભા થાઓ છો, ત્યારે તમને તમારું પોતાનું વિસ્મરણ હોવું નથી. દુઃ કેવો દેખાતો હોય, મારો સ્વર કેવો નીકળશે, મારાં વાક્યો કેવાં આવશે, વગેરે તમારા પોતાના જ વિચારોમાં તમારી ટલિ આવીને રહે છે. ક્યો ઊલટું ત્યારે તમારા મિત્રોમાં તમે બેઠા હો છો, અને વાતો કરો છો ત્યારે તમને પોતાને તમે બૂઝી જાઓ છો; તમારી ટલિ તમારા પોતાનામાં આવીને ફરતી નથી, અને તેથી તમે નિઃશંકપણે બોલી શકો છો.

તમને પોતાને બૂઝી જવાને મારે તમારા શરીરમાં જે વિચાર મન વ્યાપી રહ્યું છે, અને જેને આપણે આંતર મન કહીએ છીએ તેના ઉપર ટલિને એકામ કરો. તમારામાં જે અમર્યાદ સામર્થ્ય રહેલું છે, તેનો જ માત્ર વિચાર કરો, અને આ સામર્થ્યને સ્વતંત્રપણે અને પૂરેપૂરું બહાર નીકળવામાં કરો. પણ પ્રવિનય ન નાંખો. આ મદત્તાના વિચારમાં જ મનને રમાડ્યા કરો, અને બહારનું તમારું મુઃ પોતાપણું તમે વિસરી જશો. આમ થતાં જે આંતર મનને તમે જામત કર્યું છે, તેમાં રહેલી મદત્તા બહાર નીકળવા માંડશે, અને તમે પૂર્વે રહી પણ નરિ બોલ્યા દો, ક્યવું બોલ્યું કરશો.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધોર છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ॐ શ્રી ॥

મૂલ્યવાન્ વિચારો.

* * તમને ગમતા ન હોય એવા પ્રસંગો અને ત્યારે તે પ્રસંગોને નિવારવાનો પ્રયત્ન ન કરો; તેમને ટાળવામાં તમારા બળને ન ચોજો; પરંતુ જ્યાં તમે હો ત્યાં તમારા પોતાનામાં સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન કરો. તમારા અંતઃકરણની વર્તમાન સ્થિતિને બદલીને તેને ઉચ્ચ કરવામાં તમારા બળને ચોજો. આમ જતાં, પ્રતિકૂળ પ્રસંગો તમને ત્યજીને ન જાય તો ખેદને કરતા ના. જો તમે વધારે સારાની અખંડ ઇચ્છા કરશો તો એ જ પ્રતિકૂળ પ્રસંગો, વધારે સારી સ્થિતિના ખુલ્લા દ્વારરૂપ થયેલા તમને અનુભવમાં આવશે. આથી જે નવો પ્રસંગ તમને પ્રાપ્ત થયો હોય તેથી દુરભણી જનનારા ન થાઓ, પરંતુ સુખના તમે બાંધેલા ઉચ્ચ મનેદરેને પૂર્ણ કરનાર તે સાધન છે, એ પ્રકારે તેને ગણતા થાઓ.

* * જેના ઉપર આપણે નિરંતર અભાવ દર્શાવ્યા કરીએ છીએ, તેનું માનસ ચિત્ર આપણે આપણા મનમાં રચીએ છીએ; અને જેનું માનસ ચિત્ર આપણે આપણા મનમાં રચીએ છીએ, તેને આપણે આપણા પોતાનામાં પ્રકટાવીએ છીએ.

* * મનને વિશાળ રાખવું, એનો અર્થ એવો નથી કે જે તે પ્રત્યેક વાતને માનવી, પરંતુ તેનો અર્થ એવો છે કે પ્રત્યેક વાતમાં સત્યને, શુભને, અને વાસ્તવિકને જોવાનું સામર્થ્ય મનમાં હોવું; અર્થાત્ પ્રત્યેક વિષયમાંથી ધઉને અને કાંકરાને છૂટા પાડવાનું સામર્થ્ય હોવું. વિશાળ મન પ્રત્યેક વિષયમાં જે સર્વોત્તમ અને સુંદર હોય છે, તેના પ્રતિ પોતાની દૃષ્ટિ ઉઘાડી રાખે છે. આથી, જે નિષ્ફટ હોય છે તેને તે જાણવું નથી, એમ સમજવાનું નથી; નિષ્ફટને પણ તે જાણે છે, અને તેનો તે અવસ્થા ત્યાગ પણ કરે છે, પરંતુ તે ત્યાગ તે ક્ષમાની સુદૃઢી કરે છે.

* * બીજા મનુષ્યોએ તમારે માટે બાંધેલા ખોટા અભિપ્રાયને ફેરવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં જેમ અને તેમ જોઈો સમય ગાળો, પરંતુ તમારા પોતાના ઇવનને ઉત્કૃષ્ટ અને પૂર્ણ કરવામાં જેમ અને તેમ બાંધેલ સમય ગાળો.

* * જેને આપણે આનંદથી જોગવીએ છીએ, તે આપણા અંશરૂપ થાય છે. આથી જે સત્ય છે, શુભ છે, અને સુંદર છે, તેમાંથી જ માત્ર આનંદ લેવાનો આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

વાલકોનું વિધિપૂર્વક વિનયન.

પ્રત્યેક મનુષ્યના મનના ઉંડા ભાગમાં અર્થાત્ તેના આંતર મનમાં પ્રતિભાસકિત રહેલી છે, એવું જે વચન વારંવાર કહેવામાં આવે છે, તે કેવળ સત્ય છે. પ્રત્યેક બાળક ત્યારથી જન્મે છે ત્યારથી જ તેના મનના આંતર ભાગમાં કાંઈ એવું અગમ્ય સામર્થ્ય રહેલું હોય છે કે તેને ત્યારે કેળવવામાં આવે છે ત્યારે તે અસાધારણ શુદ્ધિને તથા દુર્લભ અને આશ્ચર્યકારક માનસિક શક્તિઓને પ્રકટાવે છે. આથી બાળકમાં રહેલું ચુપ્ત સામર્થ્ય તથા શક્તિઓ વિકાસને પામે, એ પ્રકારે તેને કેળવવાની અત્યંત અગત્ય છે, કારણ કે પ્રત્યેક મનુષ્યને આ જગતમાં તે જેટલી ઉત્કૃષ્ટ યર્થ શકે તેમ હોય તેટલી ઉત્કૃષ્ટ થવાનો, તથા જેટલાં ઉત્તમ કાર્યો તે કરી શકે તેમ હોય તેટલાં ઉત્તમ કાર્યો કરવાનો તેને પ્રસંગ રચી આપવો જોઈએ.

જનકાળમાં મનુષ્યોનું એવું માનવું હતું કે જે બાળકમાં જન્મથી ઉત્તમ પ્રકારની શુદ્ધિ નથી, તેને ગમે તેવું ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હોય તોપણ તે શુદ્ધિમાન થતો નથી. મનુષ્યો કાંઈ જડ જેવા દેખાતા બાળકને જોઈને ડોકુ ધૂણાવતા અને કહેતા કે તેનામાં બે દાણા પણ અક્ષય નથી, અને તેથી તેને કેળવવાની સઘળી મહેનત ફાકટ જવાની. આવા બાળકમાં ઉપરની સપાટીઉપર શુદ્ધિનું કશું જ ચિહ્ન ન જણાવાથી નેચો એવો નિર્ણય કરતા કે મરણસુધી આ બાળક જડમતિ જ રહેવાનો, અને સંસારમાં તે કશું ધોળવાનો નહિ. પરંતુ માનસ શાસ્ત્રનાં સત્યો વિશેષ પ્રકાશમાં આવતાં હવે મનુષ્યોનો આ નિશ્ચય ફેર્યો છે, અને હવે આપણે નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકીએ છીએ કે કાંઈ પણ બાળકમાં સપાટીઉપર કશું પણ જણાવે અથવા ન જણાવે, તો પણ જન્મકાળથી જ તેનામાં કંઈક અગમ્ય સામર્થ્ય રહેલું છે, અને યોગ્ય પ્રકારના શિક્ષણથી બીતરમાં રહેતા તે સામર્થ્યને બહાર સપાટીઉપર આણી શકાય છે.

આ નિશ્ચય સિદ્ધાંતરૂપ હોવાથી, કાંઈ બાળક આરંભમાં આશ્ચર્યકારક શુદ્ધિ ન દર્શાવે તેટલા ઉપરથી જ તેને જડશુદ્ધિ ગણી તેની ઉપેક્ષા કરવી યોગ્ય નથી. તેજસ્વી શુદ્ધિવાળા બાળકમાં જેટલી પ્રતિભા, અને જેટલી કાર્ય કરવાની શક્તિ હોય છે, તેટલી જ જડ જેવા જણાતા બાળકમાં પણ હોય છે. જનમાં ફેર એટલો જ છે કે તેજસ્વી શુદ્ધિવાળા બાળકમાં પ્રતિભા જામત્ થયેલી હોય છે, અને જડ જેવા જણાતા બાળકમાં તે હજી અનુદશુત અથવા સુતેલી સ્થિતિમાં હોય છે; પરંતુ તેને પોતાનું સમગ્ર સામર્થ્ય દર્શાવે એ રીતે પૂરેપૂરી જામત્ કરી શકાય છે.

બાળકને કેળવનાર પ્રત્યેક માતાપે, વડિલે અથવા શિક્ષકે આ નિશ્ચય સર્વદા સ્મરણમાં રાખવાનો છે કે પ્રત્યેક બાળકના મનના ઉંડા ભાગમાં અસાધારણ પ્રતિભાસકિત તથા કાર્ય કરવાની કુશળતા રહેલી છે, અને મનના ઉંડા ભાગમાં જે કંઈ રહેલું હોય છે, તેનો વિકાસ કરી શકાય છે, અને વ્યવહારમાં તેનો ઉપયોગ કરી શકાય એ પ્રકારે તેને મનના ઉંડા ભાગમાંથી બહાર કાઢી શકાય છે. માત્ર આ ટીકીને ધઈ શકે છે, એ જ જનજીવાનું તેમને પાંચી બાંકી રહે છે.

બાળકને કેળવવાનું કાર્ય, તેની ઇ, આઃ અથવા દશ વર્ષની ઉંમર થતા સુધી મુલતબી રાખવું જોઈએ, એ પ્રકારનું ચોક્કસ ને માનવું છે, તે પણ વિકાસના દવાભાવિક નિયમપ્રતિ કાઢ કરીએ છીએ તો ખરું જાણવું નથી. દાહની બાળકોને કેળવવાની રીતથી વારંવાર

તેમને જે હાનિ થાય છે, તેને લીધે જ તેમનો આવેા નિશ્ચય બધાયો હોય, એમ જણાય છે, અને તેમ થાય એ સ્વાભાવિક જ છે, કારણ કે હાલની શિક્ષણપદ્ધતિ મનની સપાટીને અર્થાત્ બાહ્ય મનને વિવિધ બાબતોથી દોરતી દોરતીને ભરી કાઢે છે. આથી બાળકના મનની સપાટીઉપર કામ કરનારી જે કંઈ શુદ્ધિ વગેરે શક્તિઓ હોય છે, તે આ વિવિધ બાબતોના યોગ્યતમે છુદાઈ જાય છે, અને મૂર્છિત થાય છે. બાળકના મનના ઉંડા ભાગમાં અગાધ સામર્થ્ય ગ્રાપ્તરૂપે રહેલું છે, એ વાત હાલની શિક્ષણપદ્ધતિના જાણવામાં ન હોવાથી તેને બહાર કાઢવાનો તે પ્રયત્ન કરતી નથી.

બાળકની માનસિક શક્તિઓને વિકાસ કરવાનો આરંભ જેમ અને તેમ વહેલો કરવો જોઈએ, અમુક ઉંમરે તેમ કરવાનો કચેનો આરંભ થયો વહેલો ગણાશે, એવું છે જ નહિ. જ્યારે વિકાસ કરવાનો પ્રયત્ન વિધિપૂર્વક કરવામાં આવે છે ત્યારે તે પ્રયત્નથી બાળકનું શારીરિક તથા માનસિક સામર્થ્ય પ્રતિદિન વૃદ્ધિને પામ્યા જ કરે છે.

હમણા જે થઈ શકે એવું હોય તેને હમણા જ કરવું જોઈએ. જો તે હમણા કરવામાં નથી આવતું તો પછીથી તે કરવું પડે છે. જરા પણ સમયને ગુમાવવો નહિ જોઈએ, તેમ જ જરા પણ બળને નકારું વહી જવા દેવું ન જોઈએ. પ્રત્યેક વસ્તુને આપણે લાભ લેવો જોઈએ, કારણ કે જે વસ્તુને આપણે લાભ લેતા નથી તે આપણાથી પ્રતિકૂળ રહે છે.

પ્રત્યેક બાળકમાં અસાધારણ પુરવ યવાતું ગુપ્ત સામર્થ્ય હોય છે. જે બાળક સાધારણ પ્રકારનું રહે છે, તે તેવું રહે છે, તેનું કારણ એ કે તેને જાગવવાની કાષ્ઠ્ય દરકાર કરી હોતી નથી. પોતાનામાં જે સામર્થ્ય, જે મહત્તા, અને જે શુદ્ધિ રહેલી છે, તેને બહાર કેવી રીતે કાઢવાં, તે તેને શીખવવામાં આવ્યું હોતું નથી. પરંતુ જો આપણે બકિતવું તેમ જ આખી પ્રજાનું કલ્યાણ કરવા ધારતા હોઈએ, તો એક પણ બાળકની ઉપેક્ષા કરવી, આપણને ઘટતી નથી. તેમ કરવું, એ આપણને તેમ જ દેશને હાનિ કરનાર છે.

પ્રત્યેક બાળકમાં મહાન યવાતી યોગ્યતા જન્મથી જ રહેલી હોય છે, એ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કયાં પછી આપણે જે બીજું પગલું ભરવાનું છે તે એ છે કે બાળકને આપણે એવી રીતે જાગવવું કે જે કંઈ કામ તે કરે, તે કામ તેનામાં રહેલી અસાધારણ શુદ્ધિને તથા યોગ્યતાને બહાર નીકળવામાં મદદ કરે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો તે બાળકને એવી રીતે પોતાનું જીવન ગાળનાં શીખવવું જોઈએ કે જે જે કૃત્યો તે કરે તે સર્વ કૃત્યો આ એક જ મહાન ઉદ્દેશની સિદ્ધિ કરે અર્થાત્ તેનામાં રહેલી મહત્તાને જે તે પ્રકારે વ્યાવહારિક ઉપયોગમાં આવે. અને પ્રત્યેક બાળકમાં અસાધારણ મહાન યવાતી યોગ્યતા રહેલી જ છે. પરમાત્માતરથી આપણને જે અનેક ગુણો મળેલા છે, તેમાંના આ એક ગુણ છે. પ્રાચીન તથા અર્વાચીન તત્ત્વજ્ઞોએ વિવિધ પ્રયોગોવડે તે નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ કર્યું છે. આથી બાળકનામાં રહેલી આ મહત્તાને કશા પણ સંશયવિના બહાર કાઢવા આપણે પ્રયત્નશીલ થવું જોઈએ, અને તેને મહાન યવાતી અનુકૂળતા સ્વી આપવી જોઈએ.

પોતાનામાં રહેલા સર્વોત્તમ સામર્થ્યને બહાર કાઢવાનો અને તેનો વિકાસ કરવાનો બાળકને અવશ્યાસ પાડવા માટે પ્રથમ આપણે બાળકને, તેનામાં જે શક્તિઓ, સામર્થ્યો અને ગુણો દાસ પ્રકટ જણાય છે, તેનો યોગ્ય ઉપયોગ કરતાં શીખવવું જોઈએ. આથી પ્રકટ થયેલાં સર્વ સામર્થ્યો વર્તમાન કાળમાં ઉપયોગી થઈ પડશે એટલું જ નહિ પણ પ્રતિભા શક્તિને બહાર

કાઠવાનો અને તેના વિકાસ કરવાનો જ્યારે આપણે આરંભ કરીશું ત્યારે તે સક્તિને પોતાનું સામર્થ્ય વધારે સારી અને પૂર્ણ રીતે દર્શાવવાનું હાર, બાળકના બાહ્ય મનને તે સામર્થ્યો દર્શો. બાળકના શરીરમાં પુષ્કળ બળ નિત્ય ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ તે બળને ડેવી રીતે ઉપયોગ કરવો, તે તેને શીખવવામાં ન આવવાથી તે તેના ઘણી વખત પોતાને તથા બીજા-એને હાનિ થાય એવી રીતે બેઠકકારીથી, તોફાન કરીને, જંગલીપણે ક્ષય કરી નાંખે છે. અમુક કામ કરવાને માટે, અને અમુક કામ ખતાવ્યા કરતાં જૂદી રીતે કરવાને માટે તેને નિરંતર ધર્મકાંડવામાં અને શિક્ષા કરવામાં આવે છે. દ્વિયા કરવાનું તેના શરીરમાં બળ બરેલું છે, અને તે બળને કાંઈ પણ માર્ગે શરીરમાંથી બહાર દાટ્યાવિના તેને જરાપણ જરા વળતો નથી. આ બળને ડેવી રીતે વ્યવસ્થાથી અને લાભ થાય એવી રીતે વાપરવું એ ત્યાંસુધી તેને શીખવવામાં આવતું નથી ત્યાં સુધી તેનામાં રહેલા મૂળ વેગપ્રમાણે તે વર્તે છે, અને તે બળને, હાનિ થાય એવી રીતે અવ્યવસ્થપણે ખરચી નાંખે છે.

બાળકને માખાપ અથવા વહિવેતરરૂઢી જે શિક્ષા કરવામાં આવે છે, તે હુમ્મલા જેવાજાખી જ હોય છે. વાજખી રીતે બાળકને શિક્ષા કરવાને એક પણ દર્શાત તમને મળી આવશે નહિ. કારણ કે પોતાના શરીરમાં રહેલું વધારાનું બળ ડેવી રીતે યોગ્ય પ્રકારે ટુકાણે પાડવું, તે ત્યાં સુધી વહિવેતરરૂઢી બાળકને શીખવવામાં આવતું નથી ત્યાં સુધી તે બળને અવિચારથી અર્થાત્ હાનિ થાય એવી રીતે વાપરવાને માટે બાળક દપકાને પાત્ર નથી. અને બાળકનાં સપગાં તોફાનનું ખરું કારણ શોધીએ તો એક જ છે, અને તે એ કે પોતાના શરીરમાં ઉભરાઇ જતું બળ, પણ તેના ડેવી રીતે સદુપયોગ કરવો તેનું અજ્ઞાન. આથી તોફાની બાળકને સોદીની જરૂર નથી પણ આચારમાં મૂકી શકાય એવા બોધની જરૂર છે.

સોદીથી કાંઈને કદી જ્ઞાન થયું નથી અને થશે નહિ; અને સારો માર્ગ જલ્પવા વિના ખોટો માર્ગ હોડવાની દોષએ આશા રાખવી, એ નકારી છે. શિક્ષાથી રૂત્તિનાં ખોટાં વલણો પ્રસંગે દળે છે, પરંતુ તેથી સારાં વલણો કદી પણ ઉત્પન્ન થતાં નથી. અને ખાસ ખ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય વાત તો એ છે કે ગમે તે પ્રકારના દબાણથી અથવા ધમકીથી રચાવી લાભ કદી પણ થતો નથી. જે શુભ છે, વારતવિક છે, અને યોગ્યતાવાળું છે, તે મનુષ્યનામાં મારેથી કે ધમકીથી આવતું નથી, પણ યોગ્ય દિશા દર્શાવવાથી આવે છે.

બાળકના શરીરમાં ઉભરાઇ જતા બળને કદી પણ દાખી દેવું નહિ જોઈએ. દાખી દેવામાં આવતું બળ નકાર્યું જાય છે; અને બળ એટલું બધું કિમતી છે કે તેને નકાર્યું વદી જતા દેવું, એ મર્ષતા છે. મદતતાવાળું હવન રચવામાં બળને ડેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે જ્યારે આપણે જાણીએછીએ ત્યારે શરીરમાં ગમે તેટલું બળ ઉત્પન્ન થાય તોપણ તે આપણને આપણું જ લાગે છે; અને બાળક જરાક સમજાણ થાય ત્યારથી જ તેને આ બાબતનું જ્ઞાન આપવું જોઈએ.

‘હોડારું તો બધાં એવાં જ હોય’ એ પ્રકારનો બાળકના સંબંધમાં જે ભાવ આપણને દૃઢ થઈ ગયો છે, તે ભાવને લંઘને બાળકને તેની નગરમાં આવે તેવું સ્વચ્છંદાયરજુ અને તોફાન કરવા દઈને તેના અધિક બળને આપણે તેને ક્ષય કરી નાંખવા ન દેવો જોઈએ. બાળકને ‘એવાં જ હોવાનું’ કશું જ કારણ નથી. તોફાન કરવું અથવા અજાણિયાપણે કરવું, એ કંઈ બાળકનું સ્વભાવવસ્તુ નથી. બાળકે નાનપણમાં જંગલી પશુની રિયતમાં રહેવું, અને મોટપણે માણસની આજમાં આવવું, એવો કાંઈ નિયમ નથી.

‘આજકા તો એવાં જ હોય’ એ પ્રકારનો નિશ્ચય અજ્ઞાનનો પરિણામ છે; અને આજ સુધી મનુષ્યો અજ્ઞાન રહેલા હોવાથી આવા બેવકુલીભરેલા નિશ્ચયો માનવાની તેમને દેવ પડી ગઇ છે. પરંતુ આપણાં આજકાને જો આપણે, તેઓ જેવાં થવાની યોગ્યતાવાળાં છે, તેવાં જ સર્વ પ્રકારે કરવાં હોય તો આવા ખોટા નિશ્ચયોને આપણા મનમાંથી સમૂળ કાઢી નાંખવા જોઈએ. આમ જતાં, આપણે કુદીને છેક સામે પાડીને જઈને પણ બેસવાનું નથી, અને કેટલાક અતિશય આધ્યાત્મિક હોવાનો ખોટો દાવો કરનાર, અવિકસિત મનવાળા મનુષ્યો જેમ માને છે, તેમ આજકાને હિતમ પ્રકારનાં કરવાને માટે સકંઠનજેવી ધણી કઠિન નિષ્ક્રિયાવાળી કોઈ સંસ્થામાં ગોંધીને જકડવાનાં નથી.

એક જગાએ હાથપગ જોડીને બેસી રહેવાથી અને ધ્રુવોને દર્શી ક્રિયા ન કરવા દઈને મગાના જેવા જીવનવિનાશ થઈને શાંત પડી રહેવાથી સાધુતા આવતી નથી, પણ અસાધારણ પ્રમાણમાં જીવનનો અને બળનો સદુપયોગ કરવાથી અર્થાત્ જેમ બને તેમ વધારે ઈચ્છા પ્રકારની સત્પ્રવૃત્તિ કરવાથી મહત્તા પ્રાપ્ત થાય છે.

જે આજકાનામાં જીવનતત્ત્વ વધારે હોય છે, તે અવશ્ય કરીને પુષ્કળ કોલાહલ કરનારું હોય છે. તેનાથી મોં શીવી લઈને શાંત બેસી રહેવાનું નથી; પણ તે જ પ્રમાણે કોઈ મગાનને છૂટે કે સાતમે માળ કરનારા કારીગરો પણ કોલાહલ મચવી શકે છે; પણ અવાજ અથવા કોલાહલ એ વસ્તુઓને—કેટલીક વસ્તુઓને—બનાવવામાં થયા વિના રહેતો જ નથી, એ બ્યારે આપણે જાણીએ છીએ ત્યારે કોલાહલ કરનારાં આજકાથી આપણે આકુળ વ્યાકુળ થતા નથી.

જે પિતા પોતાની વિદ્યમાનતામાં પોતાનાં આજકાને મોં શીવી લેઈને તથા હાથપગ જોડીને શાંત બેસી રહેવાની ફરજ પાડે છે, તે પિતા પોતાના આ પ્રકારના વર્તનથી પોતાનાં આજકાના બનિબના કલ્યાણમાં ભારે ભારે હાનિને કરનાર થાય છે; કારણ કે બળને દાખી દેવાથી બળનો નકામો ફાયર થાય છે એટલું જ નહિ પણ નિરંતર આપ્રમાણે બળને દાખેલું રાખ્યા કરવાથી, થોડા સમયપછી શરીરમાં બળને હિતન થવાનું પ્રમાણ ધટી જાય છે; અને શરીરમાં જેમ આજકા પ્રમાણમાં બળ હિતન થાય છે તેમ મનુષ્ય વધારે આજકા દાર્યો સાધી શકે છે.

શરીરમાં ઉભરાઈ જતા બળનો, પોતાને લાભ થાય એવી રીતે આજકા ઉપયોગ કરે, એટલા માટે કેટલીક રીતો શોધી કાઢવામાં આવી છે, અને આ રીતોનો ઉપયોગ કરવાથી ધણો સતોષકારક પરિણામ આપે છે.

પ્રથમ રીત એ છે કે આજકાનામાં કયું કામ કરવાની સ્વાભાવિક માનસિક શક્તિ અથવા યોગ્યતા છે, તે શોધી કાઢવું, અને પછી આ શક્તિઓને પ્રયત્નમાં જોડે એવું કામ તેને થોડી વારને આંતરે આંતરે કરવાને આપ્યા કરવું. આમ કરતાં આજકાની સ્વાભાવિક માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ થશે અને તેની સાથે તેની વૃત્તિ ગમે તેવું વર્તન કરવાના અને તોફાન કરવાના સ્વાભાવથી વધારે અને વધારે દૂર જતી જશે.

પરંતુ આજકામાં નાનપણમાં જે શક્તિઓ દેખાય છે, તે શક્તિઓ માથાપ જેને પોતે અતુલ્ય ગણે છે તેવી નથી હોતી, અથવા જે ધધામાં આજકાને તેમણે નાંખવા ધાર્યો હોય છે, તે ધધામાં ઉપયોગમાં આવે એવી નથી હોતી તો તેમનો વિકાસ કરવાની તેઓ જવા પણ કાળજી કરતાં નથી. આજકામાં યાંત્રિક શક્તિ દેખાતી હોય પણ માથાપને તેને વકીલ બનાવવો હોય; આજકામાં કવિત્વ શક્તિ જણાતી હોય પણ માથાપને તેને ડાક્ટર બનાવવો હોય;

બાળકમાં દેશે દેશ ફરવાની અને મોટા વ્યાપારી થવાની શક્તિ જણાતી હોય, અને માઆપને તેને અધ્યાત્મવિદ્યામાં કુશળ તત્ત્વજ્ઞાની અથવા યોગમાં કુશળ યોગી કરવો હોય તો તેઓ તેની સ્વાભાવિક શક્તિને જરા પણ ઉત્તેજન આપતાં નથી; ઉદ્યતાં તેને દાખી દેવાને જે તે રીતે પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ આ તેમની ભૂલ છે. સર્વોત્તમ પરિણામને પ્રકટાવવાને માટે બાળકનામાં જે વિષયની સ્વાભાવિક રુચિ હોય, તે વિષયમાટેની તેની માનસિક શક્તિઓનો વિકાસ કરવાની માઆપે અનુકૂળતા રચી આપવી જોઈએ, અને પોતાના તરફને વશ થઈને ગમે તે વિષયઉપર તેમને બળકારથી નહિ ચઢાવી દેવાં જોઈએ; પરંતુ હૃદયમાં કોઈક જ માઆપ આ ઉપયોગી વિષયઉપર ધ્યાન આપતાં હશે.

બાળકોએ કશું કામ કરવું નહિ જોઈએ, પણ માત્ર રમ્યા જ કરવું જોઈએ એવું જે ધણાનું માનવું છે, તે પણ ભૂલભરેલું છે. બાળકને સર્વોત્તમ વિકાસ કરવાને માટે અમુક પ્રમાણનું કામ તેણે કરવું આવશ્યક છે, કારણકે ઉપયોગી કામ કરવામાં જેટલું બળ યોજવામાં આવે છે, તે સઘળું બળ મનુષ્યની ઉન્નતિ સાધનાર સાધનરૂપ થાય છે, અને મનુષ્યની ઉન્નતિ કરનાર સ્વભાવને શરીરમાં ઉત્પન્ન કરે છે. આ સ્વભાવ કોઈ મનુષ્યમાં જેમ અધિક બળવાન થયો હોય છે, તેમ જો તે મનુષ્યને પોતાના વિકાસ કરવાની ઇચ્છા હોય છે તો તેની જૂદી જૂદી માનસિક શક્તિઓનો અધિક સત્વર વિકાસ કરે છે; અને જે સ્વભાવ બાળપણમાં મનુષ્યનામાં અત્યંત દૃઢ થઈ ગયો હોય છે, તે પછી તેના આખા જીવનમાં સઘી બળવાન રહે છે. આથી બાળકના મનને, કોઈ ઉપયોગી કામ કરવાનો અભ્યાસ પાડવો, એ અત્યંત અગત્યનું છે.

બાળકને ગમતું કામ જ્યારે તેને સોંપવામાં આવે છે ત્યારે ઉપર વર્ણેલા નિયમની સત્યતા ખાસ કરીને અનુભવમાં આવે છે. આમ છતાં આપણે આ વિષયનાં સંબંધમાં રમરણમાં રાખવું જરૂરનું છે કે બાળકને ગમતું કાર્ય પણ જ્યારે તેને હૃદયઉપરાંત કરવાનો બળાકાર કરવામાં આવે છે ત્યારે તે કામ તેને પૈતૃક જણાય છે, અને તેથી તેની તેના મનઉપર હ નિકારક અસર થાય છે.

કશું કામ કરવું, અને દરરોજ તે કેટલા વખતસુધી કરવું તે બાળકને પોતાને જ પસંદ કરવા દેવું જોઈએ, અને માઆપતરફથી જો યોગ્ય સલાહ આપવામાં આવે છે, તથા બાળકનો વિશ્વાસ રાખવામાં આવે છે તો તે કામ તે બાળક હૃદયપણુભરેલી રીતે કરે છે.

તમારાં બાળકોમાં વિશ્વાસ રાખો; તમારી આપેલી સલાહપ્રમાણે વર્તવાનું તેમનામાં સામર્થ્ય છે, અને તે સલાહઅમાણે તેઓ બરાબર વર્તશે જ, એવી તેમનામાં નિરંતર શ્રદ્ધા રાખો અને તેઓ તમને કદી પણ નિરાશ નહિ કરે.

બાળકને કામ કરવું ગમતું નથી, એ કહેવું સાચું નથી. બળાકાર કરવામાં ન આવે તો ભાગ્યે જ એવો કોઈ છોકરો મળી આવશે કે જેને કોઈ ઉપયોગી કામ કરવું ન ગમે. ચાર વર્ષની છોકરીને પણ પોતાની માને જૂદાં જૂદાં કામોમાં જો મદદ કરવા દેવામાં આવે છે તો તેમ કરતાં ધણે જ આનંદ થાય છે. પોતાની છોકરીનું કરેલું કામ માને ફરી પાછું કરવું પડતું હોય તોપણ માએ પોતાના કામમાં પોતાને મદદ કરતી પોતાની પુત્રીને શક્ય ન જોઈએ. જો તેને ધીરે ધીરે શીખવવામાં આવે છે, અને તેના કરેલા કામની ખરેખરી કદર કરવામાં આવે છે, એવું જો તેને જ્ઞાન ફરાવવામાં આવે છે તો થોડા વખતમાં તે

પુરી પોતાની માતાના કામનો પુષ્કળ બોલે ઉપાડી લેનાર થાય છે; અને તે સાથે વળી તેના મનની ઉપયોગી શક્તિઓ કેળવાય છે.

ગાળે ગાળે વારંવાર બાળકને કાંઈ ઉપયોગી કામ આપ્યા કરવાથી પ્રથમ તો તેમનું બળ ઉપયોગી કામ કરવામાં યોગ્ય છે, અને બીજું કામ કરવાની તેમનામાં આવડત આવે છે. ઉપયોગી કામ કરનાર મનુષ્યની જ આ જગતમાં કંઈ કિંમત અંકાય છે, અને જ્યારે નાનપણથી જ મનુષ્યમાં કામ કરવાની આવડત આવે છે ત્યારે મોટપણે ગમે તે કામની આવડત સિદ્ધ કરવી તેને કંઈ જુલ્યાતી નથી. ઘણા જુદિમાન મનુષ્યોમાં પણ કશું ઉપયોગી કામ કરવાની આવડત ન હોવાથી તેઓ આ જગતમાં કશું જ ઉપયોગી સાધી શકતા નથી, એ વાતાંઉપર જ્યારે આપણે દૃષ્ટિ નાંખીએ છીએ ત્યારે આ બાબત કેટલી બધી અગત્યની છે, તે આપણને રપટ થયા વિના રહેતું નથી.

આમ છતાં, બાળકો આપણને ઉપયોગી થઈ પડશે. એવા વિચાર માત્રથી ગમે તે કામમાં અથવા પ્રત્યેક કામમાં તેમને જોડ્યા કરવાથી કરો લાભ થતો નથી, પણ ઉલટી ઘણે પ્રસંગે તેમને હાનિ થાય છે.

જેમાં બાળકને સ્વાભાવિક અભિરચિ જણાતી હોય તેવું કામ તેને સોંપો. તેવું કામ પસંદ કરવામાં તેને મદદ કરો, અને તે કામ કરવામાં તેની જુદિને તેમાં સર્વોત્તમ રીતે વાળતાં તેને શીખવો, આપ્રમાણે કરવાથી સ્વાભાવિક દિશામાં તેની શક્તિઓનો વિકાસ થશે, એટલું જ નહિ પરંતુ પૂર્વે નકામા વહી જતા પુષ્કળ બળને ઉપયોગી કામમાં ઉપયોગ થશે.

વડોદરાની કળાભવનજેવી શાળાઓમાં થોડાં વર્ષો થયાં જુદિની કેળવણીની સાથે ઔદ્યોગિક કેળવણી આપવાનો જે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તે યોગ્ય દિશામાં યોગ્ય પગલું ભરવામાં આવેલું છે; આમ છતાં, પ્રત્યેક બાળકને જ્યાં સુધી તે જેને માટે સ્વભાવથી લાયક છે, તેવું ઉપયોગી શિક્ષણ આપવામાં નહિ આવે ત્યાં સુધી શિક્ષણ આપવાનો હેતુ પૂર્ણાંશે સફળ થશે નહિ. પ્રત્યેક બાળકની જરૂરીયાતપ્રમાણે તેને શિક્ષણ મળે, એવી શિક્ષણ-પદ્ધતિ આપણે દાખલ કરવી જોઈએ; આજની શિક્ષણપદ્ધતિ મોટે ભાગે, બાળકની રચિ હોય કે ન હોય તોપણ તેના મોંમાં વેલણ ધાવી, આપણી રચિના પદાર્થો તેના જરૂરમાં બળાકારથી ભરવાનો પ્રયત્ન કરવાતુલ્ય છે.

બાળકોના ઉભરાઈ જતા બળને ઉપયોગમાં લેવાનો બીજો ઉપાય એ છે કે જેમાં શારીરિક અમની સાથે માનસિક અમ પણ તેમને સારી રીતે થાય, એવી રમતોમાં તેમને જોડવાં. આથી તેમની શારીરિક પ્રવૃત્તિ કંઈક ઓછી થશે; તેઓ ઓછો ઘાંઘાટ કરશે, અને વધારે વ્યવસ્થાથી વર્તશે; તેમને રસ વધારે પડશે, આનંદ અધિક જણાશે, અને કેટલુંક બળ મનના પ્રદેશ ભણી જશે, જેથી તેમની માનસિક શક્તિઓનું સામર્થ્ય વૃદ્ધિને પામશે.

આમ છતાં શરીરના ભોગે આપણે મનને પોષવાનું નથી. આમ કરવું આપણને પાકવે તેમ નથી, કારણ કે બળવાન, દૃઢ શરીર હોય છે તો જ મન પણ બળવાન હોય છે. આથી, શરીરને પોતાના ઉપયોગમાં લેતાં, વધારાનું જે બળ હોય તે જ આપણે મનને પોષવાપાછળ વાળવું જોઈએ. અને આવું વધારાનું બળ પ્રત્યેક બાળકના શરીરમાં સામાન્ય રીતે હોય છે. આ બળને નકામું વહી જવા દેવું ન જોઈએ, અને મનને પોષવામાં

આ બળને વાળવાનો એક ઉપાય એ છે કે જેમાં કંઈક વિચાર કરવાની જરૂર પડે, એવી રમતોમાં બાળકો ઉત્સાહથી જોડાય એમ કરવું.

આવી રમતો હંમેશાં પુષ્કળ આનંદ આપે છે. આથી બાળકોને તેમાં ભાગ લેતાં કરવાં, એ કાર્ય જરા પણ કઠિન નથી.

તમે બીજાઓને દુઃખમાંથી બહાર કાઢનાર છો કે

તેમને વધારે દુઃખમાં લેઈ જનાર છો ?

મધમાખીઓની ટેવોનો અભ્યાસ કરનાર વિદ્વાનો કહે છે કે જો કોઈ મધમાખી જરા પણ મધ લીધા વિના મધપુડામાં પાછી આવે છે તો બીજી મધમાખીઓ તરત જ તેના ઉપર તુટી પડે છે, અને તેને કંબે દબ દબને મારી નાંખે છે.

મધ ન લાવનાર દુર્ભાગી મધમાખીની આ સ્થિતિથી આપણું હૃદય દયાઈ થાય છે, અને તોપણ પોતાના જાતિબંધુને કોઈ પણ રીતે મદદ ન કરનાર મનુષ્યની સ્થિતિ કરતાં આ દુર્ભાગી મધમાખીની સ્થિતિ કંઈ વધારે દયાજનક નથી. આવા મનુષ્યને તેના જાતિબંધુઓ મધમાખીઓની પેઠે મારી નાંખતા નથી, એ ખરૂં છે, તોપણ પેલી દુર્ભાગી મધમાખીની પેઠે તેનું મૃત્યુ તો થાય જ છે. તેનું શરીર મરતું નથી, પણ તેનું હૃદય તો મરે જ છે; તેનામાં રહેલી ઉચ્ચાભિગ્રાયાનું તો મૃત્યુ થાય છે; અને તેના આત્માઉપર અધિકાર ફરી વળવાથી તેનું પણ મૃત્યુ જ થાય છે.

કારણ કે પોતાના જાતિબંધુને દુઃખના ખાડામાંથી બહાર કાઢવાનો પ્રયત્ન ન કરનાર તેને તે ખાડામાં વધારે ઉંડો ધસડી જાય છે, અને દુઃખના ખાડામાં વધારે ઉંડો ધસડી જનારને વિશ્વમાં પ્રવર્તી રહેલી ન્યાયી સત્તાના હાથથી શિક્ષા થવા વિના રહેતી નથી.

આ સંસારમાં બીજાઓનો દુઃખથી ઉદ્ધાર કરવા માટે આપણું આગમન છે. આપણી આરે બાળુએ મનુષ્યો દુઃખમાં ક્ષેણા જોવામાં આવે છે. કોઈની આશાઓ ભંગ થઈ ગઈ હોય છે; કોઈના બધિલા મનોરથોની ઇમારતો ગંગડીને હેડી પડી હોય છે; મનોવિકારોનાં તોફાનોથી કેટલાક અસ્તોઅસ્ત થઈ ગયા હોય છે. તમે પણ આવી સ્થિતિનો અનુભવ શું નથી કર્યો ? તમારો હસ્ત લંબાવો, અને તમારા બંધુને તે જે વિપત્તિના ખાડામાં ક્ષેણા છે, તેમાંથી બહાર કાઢો. આમ કરવાથી જ આપણે બળવાન યશ્વિ છીએ. બીજાને બહાર કાઢવાને જેમ વધારે ભારે તમે પરિશ્રમ કરો છો તેમ તમે વધારે બળવાન થાઓ છો. જીવનનો આ નિયમ છે. ભારે પરિશ્રમ કરવાથી આપણને હૃદયપરાંત શ્રમ થશે, અને તેથી આપણને હાનિ થશે, એવો ભય ધરવાતું કશું કારણ નથી. જેમ વધારે ભારે પરિશ્રમ તેમ વધારે મજબૂત સ્તંબુ થવાના.

તમે કેવી કૃતિ કરો છો ? બીજાઓને દુઃખના ખાડામાંથી બહાર કાઢો છો કે તેમને વધારે ઉંડો ધસડી જાઓ છો ? પરમેશ્વર આપણુ સર્વને બીજાઓને તેમનાં દુઃખોમાંથી ઉદ્ધાર કરનારા કરો.

ગોવિંદજી

તું
નામ

મીઠાઈઓ માટે-૧-ગેરંટી છે.

કાંડ
લખો

અને અમારૂં માણસ તમોએ મંગેલી
મીઠાઈના નમુનાં લઈને હાજર થશે

ગોવિંદજી વસનજી હાકોરદવાર મુંબઈ. { Telegraphic Address } "Sweetmeat," Bombay.

‘સાધનસમારંભ’ ફંડમાં દ્રવ્ય અપેનાર સજ્જનોની નામાવલિ.

૨૧	૨૧	મણિનાથ વાડીવાલ વકીલ	ગેધરા	રૂ. ૧૦-૦-૦
૨૨	૨૨	ગીરધરનાથ શંભુલાલ (પોતાના ભાઈ પુરુષોત્તમના લગ્નનિમિત્તે) બોરડી		રૂ. ૧-૦-૦
૨૩	૨૩	પડયા ત્રીકમલાલ દયારામ (પોતાની પુત્રી સાં બહેન નર્મદાની સદગતિ નિમિત્તે)	ગાળદ	રૂ. ૨-૦-૦

ધનવાન્ થવાની અમેઘ કળા.

જે અને જોના સરવાળો જેમ ચાર થયા વિના રહેતો જ નથી, તેમ આ પુસ્તકમાં લખેલા નિયમે વર્તનાર મનુષ્ય ધનવાન્ થયા વિના રહેતો જ નથી. ભલે તમારી પાસે વ્યાપાર દરવાની પાત્ર ઉપેયાની પણ મુડી નહિ હોય, તોપણ આ પુસ્તક તમને મુડી કેવી રીતે મેળવવી તે પણ શીખાશે, તથા તેના વડે તમારી છત્તમાં આવે તેટલું ધન પણ કેવી રીતે મેળવવું તે પણ શીખાશે. હવે તમે નિર્ધનતાની એક ક્ષણ પણ વધાવે વાર ફરીયાદ કરશો તો તેમા તમારો જ દોષ છે. ગણા બતાવના છતાં તરસ ન છીપાનારને કેવો કહેવો ? ન પાળી શકાય એવા કાણુ નિયમો આ પુસ્તકમાં હશે, એમ ધારણો નહિ સામાન્ય લુલ્લિવાળો ગમે તે મનુષ્ય તેમનું પાપન કરી શકે એમ છે ધનવાન્ થવાની આ એક જ કળા છે તે વિના બીજી કળા છે નહિ અને દોની સલામતી નથી મૂલ્ય એક ઉપેયો દપાય અર્થ ૦-૧-૦ નીચે લખેલે સ્થળે મળશે.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંમલ.

- ૧ પ્યાનમાં ઈશ શશિની સહજપ્રતીતિ સમયે ઈશના અનુપ્રહનું
અનુમાન કરનાર વૃત્તિના ઉદ્ગાર. (મીઉપેન્દ્ર) ... ૧૭૧
- ૨ જે પ્રકારની જેની દષ્ટિ હોય છે તે પ્રકારનું તેને આ જગત બાસે છે. (છાં) ૨૦૭
- ૩ હવેકૃષિવલ્લને આંતર ભૂમિમાં સદિચારરૂપી બીજકો વાવવા સદુપદેશ. (છાં) ૨૧૮

૨ તત્ત્વવિચાર.

- ૧ બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મભીમાસા (કણ્ણીયા) ... ૨૦૨
- ૨ સામર્થ્યવાળું હવન (છાં) ... ૨૦૭
- ૩ પ્રકીર્ણ સદિચાર. (છાં) ... ૨૧૬
- ૪ આસુરી વાણી (છાં) ... ૨૨૨
- ૫ અનુભવ સંબંધમાં કેટલાક વિચારો (છાં) ... ૨૨૬
- ૬ વાસ્તવિક વિજયનો માર્ગ (છાં) ... ૨૩૦
- ૭ ભાવનાને ફાકા મળનાર એક સર્જનના પત્રનું ઉત્તર (છાં) ... ૨૩૮

૩ માનસ શાસ્ત્ર.

- ૧ આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો (કણ્ણીયા) ૨૨૫

૪ પ્રકીર્ણ.

- ૧ ધીરેપરસાધકઅધિકારિવર્ગના મહોદ્ધસવો (છાં) ... ૨૧૮
- ૨ દુધના સામ (છાં) ... ૨૨૧

અગત્યની સૂચના.

મહાકાવ્ય પ્રત્યેક માસની વડિ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે; અને તેથી ગ્રાહકોને તે બીજા માસની શુદ્ધ દશમસુધીમાં મળે છે. આથી જે ગ્રાહકોને એ અરસામાં અંક ન મળે તેમણે થોડા સ્વિસ વાટ જોઈ અત્ર જણાવવું. ઠેકાણું બદલનારે પોતાનું પ્રથમનું ઠેકાણું જણાવવા કૃપા કરવી તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર પ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાવ્ય, વડોદરા.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૩--ચૈત્ર કૃષ્ણ ૦ ૧૪, સવત્ ૧૯૬૭ દર્શન (ચક્ર) ૬

॥ ૐ શ્રી ॥

ધ્યાનમાં ઈશશશિની સહજ પ્રતીતિસમયે ઈશના
અનુગ્રહનું અનુમાન કરનાર વૃત્તિના ઉદ્ગાર.

પદ. (જમુનાને તીર્થ જાવવાળે, એ કવ)

હૃદયધનમાથી અદ્ર મારા સામુ છુપુ ડોકીયુ ઠરે છે,
એના મામી ઉલેલી મને જોધને એની આખડી ઠરે છે.

કરી નિશાની ઝાની, બોલાવે મને હા હા

એ તો અતરથી હુ પગ મરે છે^૧—

ત્રિલોહમા એને નથી, મુજ સમપ્રીતિપાત્ર,

નિજ રશ્મિથી લિલવતો, તેથી મારા ગાત્ર.

મુજને જાણીને એના અભિમુખ, ધનથી બહાર નિસરે છે,

આલાડપે^૨ આવીને મારી આસપાસ, જ્યાં ત્યાં પ્રસરે છે

જે તે રીતે મારા અગકેશ સગને સેવે,

મુજવિણ આઝશે એકલો જુરે છે,—

કુમુદિની આ આતુર છે, શશિને મળવાઝાજ,

એ મુજ છાની વાતને, શશિએ જાણી આજ હૃદય

રાખીશ શરમ ન વાલમા ! મુજને મળવા માહિ,

આપણુ ઉભયની એકતા, અનાદિથી જ ગણાઈ,
 તારી રૂપેરી શાંત છાયામાંહિ રમવા આતુર તનડું છે,
 તારી અમૃતની દૃષ્ટિમાંહિ પ્રેમી બનવા આતુર મનડું છે.
 હું તો ઇચ્છું મળવા; પણ પહેલી હામને ધરતાં,
 અંતર મારું સંકોચને ધરે છે;
 એ પણ લ્હાવો એક છે, દૂર કરવો સંકોચ,
 માટે નિકટે આવજે, લેવા મુજબને ટોચ; હૃદય

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૧૬૭ થી.)

વળી ઘટજ્ઞાન, પટજ્ઞાન, કુચ્છજ્ઞાન એ વગેરે જ્ઞાનોમાં માત્ર ઘટ, પટ આદિ વિશેષણોનો ભેદ છે. એ વિશેષણો ભિન્નભિન્ન છે અને જ્ઞાનની એકરૂપતા છે. જ્ઞાન એ સર્વમાં એકાકારરૂપે પ્રતીત થાય છે તેથી જ્ઞાનનું એક છે એ નિશ્ચય થાય છે. જ્ઞાનની એ સર્વ ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિઓ છે એ પ્રકારનું સિદ્ધ થયું નથી ત્યાં સુધી આ એકાકારપ્રતીતિ તે જ્ઞાનત્વરૂપ જ્ઞાનની છે એમ કહી શકાય તેમ નથી. તેથી એકાકારપ્રતીતિથી જ્ઞાનનું એક છે એ નિશ્ચય થાય છે. શુદ્ધ ગોવ્યક્તિ, કૃષ્ણ ગોવ્યક્તિ ઇત્યાદિમાં જેમ શુદ્ધત્વ અને કૃષ્ણત્વરૂપ વિશેષણોનો ભેદ છે, એ બે છે અને ગોવ્યક્તિ તે એક છે તે જ પ્રમાણે ઘટજ્ઞાન, પટજ્ઞાન ઇત્યાદિમાં ઘટપટાદિ વિશેષણો ભિન્ન છે અને જ્ઞાન એક છે. ત્યાં જ એક છે તે જ બે છે તેનાથી ભિન્ન છે. એ નિયમપ્રમાણે એકરૂપ જ્ઞાન તે ઘટપટરૂપ બે વિષયોથી ભિન્ન છે. તેથી આ રીતે જ્ઞાન અને જ્ઞેયનો ભેદ સિદ્ધ થાય છે અર્થાત્ જ્ઞાનથી અતિરિક્ત વસ્તુની સિદ્ધિ થાય છે. માટે પૂર્વપક્ષીએ આપેલા અનુમાનનું આ પ્રતિપક્ષી અનુમાન છે. આ રીતે ચૈતન્યરૂપ એકાકાર જ્ઞાનથી ઘટાદિ તદ્ભાસ્યનો ભેદ છે એટલું જ નહિ પણ વૃત્તિજ્ઞાનથી-વિજ્ઞાનથી પણ ઘટાદિનો ભેદ આ જ રીતે સિદ્ધ થાય છે. જેમ ક્ષીરગંધ, ક્ષીરરસ એ બેમાં ક્ષીરરૂપ વિશેષણનું એક છે અને ગંધ તથા રસરૂપ વિશેષ્ય ભિન્નભિન્ન છે અને તેથી ક્ષીરથી ગંધ તથા રસનો ભેદ સિદ્ધ થાય છે તે જ પ્રમાણે ઘટદર્શન, ઘટસ્મરણ એ બે સ્થલે ઘટરૂપ વિશેષણનું એક છે અને દર્શન તથા સ્મરણરૂપ વિજ્ઞાનોનો ભેદ છે તેથી અહિં પણ એકરૂપ ઘટનો દ્વિત્વવાળા વિજ્ઞાનથી ભેદ છે એ સિદ્ધ થાય છે. તેથી વિજ્ઞાનથી અતિરિક્ત તેના વિષયો છે એ આ અનુમાનથી સિદ્ધ થાય છે.

આટલું જ નહિ પણ પૂર્વપક્ષીના મતપ્રમાણે પૂર્વશક્તીનું વિજ્ઞાન અને ઉત્તરશક્તીનું વિજ્ઞાન બંને ભિન્ન ભિન્ન છે, બંને કેમકે છે, બંને સ્વપ્રકાશ છે અને બંને ક્ષણિક છે અર્થાત્ રાસવેદન થતાં તે જ ક્ષણે નષ્ટ થઇ જાય છે. આ રીતે જ્યારે માનવામાં આવે છે ત્યારે એ વિજ્ઞાનોમાં એક બીજાનું પ્રભુ થાય છે, અને બીજું પ્રથમનું ગ્રાહક થાય છે એ અસંભવ છે કેમકે ઉભય વિજ્ઞાન ક્ષણિક છે એટલે દ્વિતીય વિજ્ઞાન જે ક્ષણે ઉત્પન્ન થાય

છે ત્યારે પ્રથમનું વિજ્ઞાન તો નહિ થઈ ગયેલું હોય છે તેથી દ્વિતીય વિજ્ઞાનના સમયે પ્રથમનું અસ્તિત્વ જ હોતું નથી તો દ્વિતીય વિજ્ઞાન કાનું અહણુ કરે ? વળી દ્વિતીય વિજ્ઞાન સ્વવેદનમાં જ ઉપક્ષીયુ થઈ જનાર છે તેથી પોતાની ઉત્પત્તિ યથા પછી પ્રથમના વિજ્ઞાનને અહણુ કરવાનો સમય જ એને રહેતો નથી. તેથી કાંઈ પણ રીતે એ વિજ્ઞાનમાં પરસ્પર આલ્પઆહકભાવ હોવો ધરી શકે તેમ નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી પૂર્વપક્ષીએ કરેલી વિવિધ પ્રતિજ્ઞાઓ ઉપપત્તિ-રહિત થઈ જાય છે. પૂર્વપક્ષી માને છે કે વિજ્ઞાનમાં ભેદ હોય છે, વિજ્ઞાનો ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. આ વિજ્ઞાનભેદની પ્રતિજ્ઞા એમના મતપ્રમાણે અસંગત થાય છે. કેમકે ભેદ જેમની વચ્ચે હોય તે બેનું પરસ્પરવડે અથવા અન્ય કોઈવડે અહણુ ન થાય તો ભેદનું અહણુ થઈ શકે તેમ નથી અને વિજ્ઞાનનું પરસ્પર અહણુ થઈ શકે તેમ નથી તેમ જ અન્ય કોઈ જાતા વિજ્ઞાનવાદી સ્વીકારતો નથી. આ જ પ્રમાણે વિજ્ઞાન ક્ષણિક એ પ્રતિજ્ઞા પણ સિદ્ધ થાય તેમ નથી. ઔદ્ધ મત જણાવે છે કે જે વ્યક્ત છે, વ્યક્તિમાત્ર છે તે સ્વલક્ષણ છે અને જે અનેકમાં અનુગત છે અને અતદ્ વ્યાવૃત્તિરૂપ છે તે સામાન્ય છે, ઉત્તર કાલીન નીલાદિજ્ઞાન તે વાર્ય છે અને પૂર્વકાલીન નીલાદિજ્ઞાન તે વાસક છે, આ આદિ પ્રતિજ્ઞાનો પણ ઉપરોક્ત થઈ જાય છે. કારણ કે સર્વજ્ઞાનરૂપ છે અને જ્ઞાન ક્ષણિક છે તથા તેમાં આલ્પઆહકભાવ સંભવતો નથી તથા એનાથી અતિરિક્ત સ્થાપી આત્મા વિજ્ઞાનવાદી સ્વીકારતા નથી. વળી ઔદ્ધ કહે છે કે અવિદ્યાનો સંસર્ગ તે અવિદ્યોપશ્લવ કહેવાય છે, એ સંસર્ગને લીધે નીલ એ સદ્ધર્મ (એમની પારિભાષિક સંજ્ઞામાં) છે, નરવિષાણુ એ અસદ્ધર્મ, છે અને અમૂર્ત એ સદ્ધર્મ છે કેમકે સત્ત્વરૂપ વિજ્ઞાનનો તથા અસત્ત્વરૂપ નરવિષાણુનો પણ એ ધર્મ છે. આ પ્રતિજ્ઞા પણ દુર્લભ છે કારણ કે અનેક પદાર્થના જ્ઞાનનું અહણુ થતું એ આ પ્રતિજ્ઞામાં અપેક્ષિત છે. અજ્ઞાનવડે બંધ થાય છે અને જ્ઞાનવડે મોક્ષ થાય છે એ પ્રતિજ્ઞા પણ અનેક પદાર્થના જ્ઞાનવડે સાધ્ય થતી હોવાથી આ જ રીતે અસંગત છે. જે પદાર્થ સર્વનો સામાન્યરૂપે ધૃષ્ટ છે તે આલ્પ કહેવાય છે, જે સામાન્યરૂપે અનિષ્ટ ગણાય છે તે ત્યાજ્ય કહેવાય છે આ આદિ સિધ્ધિના દિત્તો ઉપદેશ પણ અનેક જ્ઞાનસાધ્ય હોવાથી અસંગત હોય છે. તેથી આ આદિ વિવિધ એમની પોતાની પ્રતિજ્ઞા જ અસંગત હોય છે. માટે પ્રતિજ્ઞાદિની વ્યવહારની સિદ્ધિમાટે આહકનો ભેદ અવશ્ય સ્વીકારવો ધટે છે.

વિજ્ઞાનવાદી વિજ્ઞાન વિજ્ઞાન માને છે, તો સ્તંભ, કુચ્ચ આદિ બાહ્ય ન માનવામાં એમને શું કારણ છે ? વિજ્ઞાનનો અનુભવ થાય છે એમ જ કહેવામાં આવે તો બાહ્ય અર્થનો પણ અનુભવ થાય જ છે. વિજ્ઞાન પ્રકાશરૂપ છે અને તેથી દીપકની માફક પોતે પોતાનો અનુભવ કરે છે માટે વિજ્ઞાન સ્વીકારીએ છીએ અને બાહ્ય અર્થ પ્રકાશરૂપ નહિ હોવાથી પોતે પોતાનો અનુભવ કરી શકતો નથી માટે તેને અમે સ્વીકારતા નથી એમ કહેવું શુદ્ધિની મંદતાનું સૂચક છે. કારણ કે પોતામાં અત્યંત વિરદ્ધ એવી ક્રિયાનો સ્વીકાર કરાઉં અને અર્થથી અતિરિક્ત વિજ્ઞાનવડે બાહ્ય અર્થનો અનુભવ થાય છે એ મત કે જેમાં કોઈ વિરોધ નથી તથા જે ભોક્ષપ્રસિદ્ધ છે તે સ્વીકારતા નથી. જેમ અગ્નિ પોતાનો દાદ કરે છે એ સંભવતું નથી કેમકે પોતામાં ક્રિયા થઈ શકતી નથી તેમ જ વિજ્ઞાન પોતે પોતાનો અનુભવ કરે છે એ પણ અસંગત છે. ક્રિયાનો જે કર્તા હોય છે તે ક્રિયાપ્રતિ જાણુ છે અને એ ક્રિયાપ્રતિ જેની પ્રધાનતા છે તે કર્મ કહેવાય છે. દેવદત્ત અબ આય છે એમાં ખાવાની ક્રિયાપ્રતિ જાણુ

હોવાથી દેવદત્ત કર્તા છે, અને પ્રધાન હોવાથી અન્ન કર્મ છે. અગ્નિ કાષ્ટને બાળે છે એમાં બાળવારૂપ ક્રિયાપ્રતિ ગૌણ હોવાથી અગ્નિ કર્તા છે અને પ્રધાન હોવાથી કાષ્ટ કર્મ છે. કર્તા તથા કર્મમાં આ જ ભેદ છે. ક્રિયાપ્રતિ જેની ગૌણતા તે કર્તા અને જેની પ્રધાનતા હોય તે કર્મ. આમ હોવાથી અગ્નિ પોતાને બાળે એમ થઈ શકતું નથી કેમકે એક જ ક્રિયાપ્રતિ પોતાનું ગૌણત્વ અને પ્રધાનત્વ-કર્તૃત્વ અને કર્મત્વ અસંભવિત છે. આ જ નિયમપ્રમાણે વિજ્ઞાન પોતાનું વેદ થાય એ અસંભવ છે કેમકે જાણુવારૂપ ક્રિયામાં પોતાની પ્રધાનતા અને પોતાની ગૌણતા બે સાથે હોઈ શકે તેમ નથી. તેથી વિજ્ઞાન પોતાનો અનુભવ કરે છે એ માનવામાં અત્યંત વિરોધ છે. અર્થથી અતિરિક્ત વિજ્ઞાન લેવામાં આવે તોપણ વિજ્ઞાન સ્વપ્રકાશ હોવાથી પોતેપોતાને જાણે છે એમ માનવું પડશે એમ પૂર્વપક્ષી કહે તો તે પણ આ જ કારણથી અયુક્ત છે.

આદિ પૂર્વપક્ષી કહેશે કે જ્યારે વિજ્ઞાન પોતે પોતાને ન અનુભવે તો વિજ્ઞાનનો જ્ઞાતા, અનુભવ કરનાર, ગ્રહણ કરનાર, ગ્રાહક કોઈ અન્ય સ્વીકારવો જોઈએ. તો તેનું ગ્રહણ કરનાર પણ તેનાથી અન્ય આ જ રીતે હોવો જોઈએ, તેનું ગ્રહણ કરનાર પુનઃ તેનાથી અન્ય હોવો જોઈએ અને તેમ થતાં અનવરથા આવે છે. તેથી વિરોધ દેખાય છે છતાં વિજ્ઞાન પોતે પોતાને જાણે છે એમ આ અનવરથા દૂર કરવા અવરથ માનવું જોઈએ. આટલું જ નહિ પણ એક વિજ્ઞાનને ગ્રહણ કરનાર અન્ય વિજ્ઞાન હોય તો એ વિજ્ઞાન અને આ ગ્રાહ્ય થતું વિજ્ઞાન બંને પ્રતીપવત્ અવભાસસ્વરૂપ હોવાથી સમાન છે તો તેમાં અમુક અવભાસક છે અને અમુક અવભાસ્ય છે એ પ્રકારની વ્યવસ્થા કદાપિ કરી શકાય તેમ રહેતું નથી તેથી પણ ગ્રાહક વિજ્ઞાનની કલ્પના નિરર્થક હરે છે. માટે આ રીતે પણ વિજ્ઞાન પોતેપોતાને અનુભવે એમ લેવું જોઈએ. આપ્રમાણે પૂર્વપક્ષી કહે તો એ કથન અપોચ્ચ છે. કારણ કે વિજ્ઞાનનું ગ્રાહક અન્ય વિજ્ઞાન લેવામાં આવે તો એ પ્રકારે દોષાપત્તિ આવવાનો સંભવ રહે છે. વિજ્ઞાન એ અનિત્ય જ્ઞાનરૂપ છે અને એની ઉત્પતિવગેરે હોય છે અને તેથી કરીને એ ધર્તાદિની ભાક્ષક જડ છે અને તેથી પોતાને પોતાના જન્માદિનું ગ્રહણ થવાનો સંભવ નહિ હોવાથી એ વિજ્ઞાનનું અન્ય કોઈ ગ્રાહક હોવું જોઈએ એવી ગ્રાહકાકાંક્ષા થાય છે. એ ગ્રાહક તે વિજ્ઞાનનો સાક્ષી છે. એ સાક્ષી વિજ્ઞાનની ભાક્ષક જડ નથી તેમ જ અનિત્ય પણ નથી અને તેથી એની સત્તા તથા સ્ફૂર્તિમાં એ અન્યની અપેક્ષા રાખતો નથી. આમ હોવાથી અનવરથા દોષ આવતો નથી અને વિજ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનસાક્ષીના સ્વરૂપનો ભેદ હોવાથી એ બંનેની વચ્ચે સામ્ય પણ નથી. તેથી પૂર્વપક્ષીએ આપેલા બંનેમાંથી કોઈ પણ દોષની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તાત્પર્ય કે જડરૂપ વિજ્ઞાનના ગ્રહણમાં વિજ્ઞાનના સાક્ષીના ગ્રહણની આકાંક્ષા રહેતી નથી તેથી અનવરથાની શંકાને અવકાશ નથી અને સાક્ષી તથા વિજ્ઞાનના સ્વભાવમાં ચિત્તજ્ઞત્વરૂપ વિભક્ત હોવાથી સામ્ય નથી અને તેથી એક ઉપલબ્ધ અને બીજું ઉપલબ્ધ થઈ શકે છે. વળી આ પ્રકારનો સાક્ષી આત્મા તે સ્વપ્રસિદ્ધ જે અને તેથી એવો સાક્ષી ક્યાં છે, એવો સાક્ષી નથી ઇત્યાદિ પ્રકારે શંકા કે નિષેધને અવકાશ પ્રાપ્ત થતો નથી. સાક્ષીનો સ્વીકાર નહિ કરવામાં આવે તો અનિત્ય વિજ્ઞાનનો ભેદ જ સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. તેથી એ ભેદની સિદ્ધિમાટે સાક્ષીનો સ્વીકાર અવરથ કરવો પ્રાપ્ત થાય છે.

વિજ્ઞાનવાદી કહે છે કે જેમ દીપક અન્ય દીપકની અપેક્ષા વિના જ પ્રકાશતો રિયન

યાય છે તે પ્રમાણે એક વિજ્ઞાન અન્ય વિજ્ઞાનરૂપ. અવભાસકની અપેક્ષાવિના પોતે જ પ્રકાશનું સ્થિત થાય છે. આમ કહેવામાં સ્પષ્ટ થાય છે કે વિજ્ઞાનનો જ્ઞાતા કોઇ નથી અને વિજ્ઞાન અપ્રામાણિક છે. “અન્ય વિજ્ઞાનની અપેક્ષાવિના” એમ કહેવાથી એ વિજ્ઞાન પ્રમાણુનો વિષય નથી (અપ્રમાણિક છે) એ અર્થ નીકળે છે અને “પોતે જ પ્રકાશનું સ્થિત થાય છે” એમ કહેવાથી એનો જ્ઞાતા કોઇ નથી એવો અર્થ નીકળે છે. તો જો વિજ્ઞાન આવું હોય તો એ શિક્ષામાં રહેલા દીપના જેવું જ થઇ રહે છે. જેમ શિક્ષાઓમાં રહેલો દીપ કોઇને જણાતો નથી તેથી પ્રમાણુના વિષયરૂપ થતો નથી અને એનો કોઇ જ્ઞાતા નથી તે પ્રમાણે આ વિજ્ઞાન પણ જ્ઞાતા અને જ્ઞાનથી શૂન્ય છે અને તેથી એ વિજ્ઞાન તે અસત છે, એમ જ દરે છે. અહિં વિજ્ઞાનવાદી એવું કહે કે વિજ્ઞાન જ્ઞાતારહિત દરે છે, અને અન્યજ્ઞાન વિનાનું દરે છે એ પ્રકારે જે આપતિ તમે આપી તે અમે સ્વીકારીએ જ છીએ તેથી ઘટાપતિરૂપ છે, અને એટલાથી વિજ્ઞાન અસત છે એવું જે તમે કહ્યું તે અયોગ્ય છે કેમકે વિજ્ઞાન પોતે જ જ્ઞાતારૂપ છે. આમ જો કહેવામાં આવે તો એ પણ અયુક્ત છે, કેમકે પ્રદીપાદિ, સ્થળે આપણે સ્પષ્ટ જોઈએ છીએ કે પ્રદીપથી અતિરિક્ત, ચક્રુરાદિ સાધનસંપન્ન પુરુષ તેનો જ્ઞાતા થાય છે; પ્રદીપ પોતે પોતાનો જ્ઞાતા થતો નથી; ત્યાં અભેદ હોય છે ત્યાં જ્ઞાતૃજ્ઞેયભાવ કદાપિ હોતો નથી, તેથી વિજ્ઞાન પોતે પોતાનું જણાનાર થાય એ અસંભાવિત છે માટે વિજ્ઞાનથી અતિરિક્ત એનો જ્ઞાતા અવશ્ય સ્વીકારવો જોઈએ. અને એ જ્ઞાતા તે સ્વયંસિદ્ધ સાક્ષી છે. જો અહિં પૂર્વપક્ષી એવું કહે કે સ્વયંસિદ્ધ સાક્ષીને વિજ્ઞાનનો જ્ઞાતા તમે સ્વીકારો છો અને અમે સ્વયંપ્રકાશ, સ્વયંસિદ્ધ વિજ્ઞાનને વિજ્ઞાનના જ્ઞાતારૂપે સ્વીકારીએ છીએ તો એમાં શે ભેદ છે ? તમે સાક્ષીરૂપ અન્ય નામ આપી “વિજ્ઞાન પોતે પોતાને જાણે છે” એ અમારા જ સિદ્ધાન્તને અન્ય શબ્દોમાં પ્રતિપાદન કરો છો. તો એ ઉચિત નથી કેમ કે વિજ્ઞાન અને સાક્ષીના સ્વરૂપમાં ભેદ છે. વિજ્ઞાન એ ઉત્પત્તિવાળું છે, નાશ પામનાર છે અને તેથી ઘટાદિની માફક જડરૂપ છે અને સાક્ષી એ સર્વથી રહિત છે. આમ હોવાથી જ પ્રદીપની માફક વિજ્ઞાન પણ સ્વાતિરિક્ત પદાર્થનું જોય છે એ અમે સ્થાપન કર્યું છે.

આપ્રમાણે ઉપલબ્ધિરૂપ હેતુવશાત્ બાહ્ય પદાર્થનું અસ્તિત્વ સ્થાપન કરી વિજ્ઞાનમાત્રનું અસ્તિત્વ સ્વીકારનાર વિજ્ઞાનવાદીના એ સિદ્ધાન્તનું આ સૂત્રથી ખંડન કર્યું છે. હવે પૂર્વપક્ષીએ જણાવ્યું હતું કે સ્વપ્નાદિ પ્રત્યયો જેમ બાહ્ય અર્થ વિના જ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ જાગૃત્ દશાના સ્તંભાદિ વિજ્ઞાનો પણ પ્રત્યયરૂપ હોવાથી, વિજ્ઞાનરૂપ હોવાથી, બાહ્ય અર્થ વિના જ યથા શકે. આ પૂર્વપક્ષીનાં અનુમાન હવે શ્રી સૂત્રકાર ખંડન કરે છે.

वैधर्म्याच्च न स्वप्नादिवत् ॥ ૨૧ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જાગૃત પ્રત્યયો સ્વપ્નપ્રત્યયના જેવા નથી કેમકે, બંનેમાં વિલક્ષણતા છે.

આ સૂત્રથી એ જણાવવામાં આવ્યું કે પૂર્વપક્ષીએ જે કહ્યું હતું કે “જાગૃતનું વિજ્ઞાન સ્વપ્નાદિ વિજ્ઞાનની માફક બાહ્ય આલંબનવિનાનું જ છે” તે ખોટું અનુમાન છે. કારણકે અહિં આ અનુમાનથી પૂર્વપક્ષી શું સિદ્ધ કરવા માગે છે ! અહિં સાધ્ય શું છે ? જાગૃત્ આદિ વિજ્ઞાનનો કોઇ વિષય નથી અર્થાત્ એ નિર્વિષય છે એ સાધ્ય છે, કે એનો વિષય પારમર્થિક

નથી એ સાધ્ય છે, કે એ વિષય વ્યાવહારિક નથી એ સાધ્ય છે? અહિં જે નિર્વિષયત્વ સાધ્ય લેવામાં આવે તો પૂર્વપક્ષીના અનુમાનમાં દૃષ્ટાન્ત નહિ રહેવાથી વ્યાપ્તિ જ થઇ શકતી નથી કેમકે સ્વપ્નનાં વિજ્ઞાનમાં પણ સાચો નહિ તો મિથ્યા પણ વિષય હોય છે. એ વિજ્ઞાનો પણ નિર્વિષય હોતાં નથી. પારમર્થિક વિષય હોતો નથી એ જે સાધ્ય હોય તો સિદ્ધસાધનતા દોષ આવે છે કેમકે વેદાન્ત પણ બાહ્ય અર્થને પારમર્થિક સત્તાવાળા સ્વીકારતું નથી. હવે જે વ્યાવહારિક વિષય હોતો નથી એ સાધ્ય છે એ કહો તો ત્યાં સ્વપ્ન અને જગત્ એ બે દશાનાં વિજ્ઞાનોમાં, શ્રીસૂત્રકાર કહે છે કે, મોટું વૈલક્ષણ્ય છે. એ વૈલક્ષણ્ય તે બાધ અને અબાધ છે. સ્વપ્નમાંથી જગત્ થતા પુરુષને જણાય છે કે સ્વપ્નમાં જે જે મહાજનનો સમાગમ અનુભવ્યો હતો તે મિથ્યા હતો, ખરો સમાગમ અને થયો નથી. માફ મન નિગ્રાથી ઝાનિવાળું થયેલું હતું અને તેથી આ બ્રાહ્મિનો ઉદય થયો હતો, અને એ જગત્તા વિજ્ઞાનથી સ્વપ્નમાં ઉપલબ્ધ થયેલી વસ્તુનો બાધ થાય છે, એ વસ્તુ મિથ્યા હતી એવી પ્રતીતિ થાય છે. આ જ પ્રમાણે માયાવીની માયાવશાત્ પ્રતીતિ થતી વસ્તુઓનો પણ ઉત્તર કાલે પૂર્ણ જગત્માં બાધ થાય છે. પણ જગત્માં અનુભવાતા પદાર્થોનો, જગત્, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ વ્યાવહારિક દશામાં બાધ થતો નથી. એ ત્રણમાંથી કોઈ પણ અવસ્થામાં એવું જણાતું નથી કે જગત્માં અનુભવેલી વસ્તુઓ મિથ્યા પ્રતીતિ થઇ હતી. તેથી જગત્ અને સ્વપ્નમાં આ એક મોટું વૈલક્ષણ્ય છે. વળી સ્વપ્નદર્શન છે તે સ્મૃતિમાત્ર છે અને જગત્ દર્શન છે તે અનુભવરૂપ છે, અને સ્મૃતિ અને અનુભવનું અન્તર પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. સ્મૃતિનો વિષય વિગ્રહ્ય હોય છે અને અનુભવનો વિષય સંનિગ્રહ્ય હોય છે. “ મારા ઇંદ્ર પુત્રનું મને સ્મરણ થાય છે, હું તેને પ્રત્યક્ષ જોતો નથી ” એવો ભેદ સર્વને સ્વયં જાત છે. આ રીતે સ્વપ્નદર્શન અને જગત્દર્શનમાં વૈષમ્ય છે અને તેથી જગત્ જ્ઞાન જ્ઞાન હોવાથી સ્વજ્ઞાનવત્ મિથ્યા છે, આલંબનરહિત છે એવું અનુમાન અસદ્અનુમાન છે કેમકે એમાં અપ્રમાણજન્યત્વ ઉપાધિ છે. તેથી એ બેનો ભેદ પોતે સાક્ષાત્ અનુભવ કરવા છતાં એકના સાદૃશ્યથી બીજાને મિથ્યા જણવું અયુક્ત છે. વિવેકીએ પોતાના અનુભવનો અપલાપ કરવો કેવલ અનુચિત છે. વળી જગત્પ્રત્યયોને નિરાલંબન કહીશ તો અનુભવનો વિરોધ આવશે એ બંધથી એ પ્રત્યયોને સાક્ષાત્ નિરાલંબન કહેવાની હામ ભીડાતી નહિ હોવાથી જ, પૂર્વપક્ષી એને સ્વપ્નપ્રત્યયના સાદૃશ્યથી નિરાલંબન ઠેરવવા પ્રયત્ન કરે છે. પણ જે ધર્મ જે વસ્તુમાં નથી તેમાં તે ધર્મ, તે વસ્તુ અન્યને સમાન છે એટલા માત્રથી પ્રાપ્ત થઇ શકતો નથી. અગ્નિ ઉષ્ણ છે એ પ્રકારનો સાક્ષાત્ અનુભવ થાય છે તો પછી જલની માફક અગ્નિ દ્રવ્ય છે એ રીતના સાદૃશ્યથી અગ્નિ શીત ઠેરવી શકાતો નથી. આ જ પ્રમાણે સ્વપ્ન અને જગત્નું સાદૃશ્ય હોય તોપણ તેટલા ઉપરથી જગત્ પ્રત્યયોનું પ્રામાણ્ય જે અનુભવાય છે તેનું મિથ્યાત્વ સ્વપ્નસાદૃશ્યથી સિદ્ધ થાય તેમ નથી. અને એ બેનું વૈષમ્ય છે એ તો ઉપર દર્શાવી ગયા હોય તેથી પૂર્વપક્ષીનું એ અનુમાન કેવલ અસત્ય છે.

જે પ્રકારની જેની દષ્ટિ હોય છે. તે પ્રકારનું તેને આ જગત્ ભાસે છે.

પદ. (નાથ હુથી વિયોગ કેમ વેડી શકાય, એ લય.)

એક મનુષ્યને કૃષ્ણ તો, ત્રિભુવનનાથ જણાય,	
કાર્મી પ્રપંચી અન્યને, તે જ કૃષ્ણ દેખાય;	
દષ્ટિ જેની જેવી તેને તેવું લગાય,	
રાત્રિ ઘુડને દિવસ, દિન રાત્રિ સમભાય,	દષ્ટિ જેનીં
પ્રસાવાન્ ના મુંઝાય, છોને લોકસમુદાય,—	
નિંદે અથવા સ્તુતિ ગાય, ધિક્કારે કે પૂજે પાય,	રાત્રિ ઘુડને.
મહેશસમ ગુરુભક્તને, ભાસે નિજ ગુરુરાય,	
નુગરા નિજસમ મનુષ્ય લહી, અધોગતિએ જાય,	દષ્ટિ જેનીં
અસની દષ્ટિથી જે જગત્, દુઃખપૂરે છલકાય,	
તે જ જગત્ને હરિ લહી, જ્ઞાની આતિ મલકાય,	દષ્ટિ જેનીં
અંતર કાળાં જેમનાં, (તેઓ) જ્યાં ત્યાં જુએ અપાય,	
સાધુ ન ^૧ કુરુપતિએ દીકો, કોઈ, સલાની માંદા,	દષ્ટિ જેનીં
ઉત્તમ નિજ દષ્ટિ કરે, જેને નરહરિ ધાય,	
^૨ કુદષ્ટિકર્ત્ત્વમાં બીજા, બહિરંતર ખરડાય,	રાત્રિ ઘુડને.

સામર્થ્યવાળું જીવન.

(૧)

જે પ્રકારના મનુષ્યો.

જગતમાં જે પ્રકારના મનુષ્યો હોય છે. એક પ્રકારના મનુષ્યો એવા હોય છે કે જેમની જગતમાં કંઈક ગણના હોય છે, અને બીજા પ્રકારના મનુષ્યો એવા હોય છે કે જેમની જગતમાં કશી જ ગણના હોતી નથી. જગતમાં ઘણા મોટા ભાગનાં મનુષ્યો દ્વિતીય પ્રકારનાં હોય છે. તેઓ જન્મે છે, ઉછરીને મોટાં થાય છે, ખાય છે, પીએ છે, ઉઘે છે, અને કામ કરે છે; તેઓ લગ્ન કરે છે, અને ઘર માંડીને રહે છે; તેઓ હસે છે, અને સુખનું ભાન કરે છે, અને તે જ પ્રમાણે તેઓ રડે છે, માંદાં પડે છે, અને દુઃખનું ભાન કરે છે; વધેાં વીતતાં મોંઝાવહેજાં તેઓ મરે છે, અને પોતાના જેવી જ પ્રતિ કરવાને પોતાની પાછળ છોડીને મુક્તિ જતાં ન હોય તો તેઓનું જગતમાં જીવન, તે કેવળ ન જીવ્યાની બરાબર જ હોય છે. તેઓ પ્રારબ્ધરૂપી સૂત્રધારનાં પુત્રાં હોય છે, તે તેમને જેમ નયવે છે તેમ નાચે

છે. પોતાને પ્રાપ્ત આબુઆબુની સ્થિતિના હાથમાં તેઓ રમવાના દડાજેવા હોય છે, તે તેમને જેમ ઉછાળે છે, તેમ તેઓ ઉછળે છે. તેઓના જીવનનો નિયામક હેતુ લોકાર્થ અને સિવાન્ને હોય છે, અર્થાત્ લોકોમાં જેવી રૂઢિ અને સિવાજો આક્રમતા હોય છે, તે પ્રમાણેનાં તેઓનાં જીવન હોય છે. જેમના સહવાસમાં અને સંબંધમાં તેઓ પ્રારબ્ધવશાત્ આવે છે, તેમના જેવા જ વિચારો તેઓ કરે છે; તેઓ જેવી કૃતિ કરે છે, તેવી જ કૃતિ તેઓ કરે છે. દૃષ્ટાંતરૂપે ચોટલી રાખવાથી સ્વર્ગ મળે છે, અને કાઝડીની પાટલી ન વાળવાથી મોટું પાપ લાગે છે, એવું જો તેમના સંબંધના અને સહવાસના મનુષ્યો માનતા હોય છે, તો તેઓ પણ તેમ જ માને છે, અને આખા માથામાં વાળ ન રાખતાં ગાયત્રી ખરીજેવડી ચોટલી રાખે છે, તથા પાટલી વાળ્યાવિના કાઝડી ન ધાલવાની અત્યંત સાવધાનતા સેવે છે. તેઓના જાતિબુદ્ધિઓમાં જે સામર્થ્ય હોય છે, તેના કરતાં જરાપણુ અધિક સામર્થ્ય તેમનામાં હોતું નથી. અથવા ખર્ચ કહીએ તો તેના કરતાં જરા પણુ અધિક સામર્થ્ય પોતાનામાંથી બહાર કાઢીને તેનો ઉપયોગ કરવાને તેઓ પ્રવૃત્ત થતા નથી. તેઓ જન્મે છે તેવા જ, કાળની રેતીઉપર કંઈ પણ પગલાં મૂકી ગયાવિના મરી જાય છે. તેઓ જગતમાં થયા હતા કે કેમ, તે કંઈ જાણતું નથી. જ્યારે વસ્તીપત્રક કરવામાં આવે છે ત્યારે તેઓની પણ ગણતરી કરવામાં આવે છે, પરંતુ વાર્તાવિક ગણના કરવાયોગ્ય પુરુષોની કાંઈ ગણતરી કરે તો તેઓની કશી ગણના થતી નથી. વસ્તીની સંખ્યાને આંકડો મોટો કરવામાં તેઓ ઉપયોગી થાય છે ખરા, પરંતુ જેમ લાખ કે દશ લાખ ઢોરોમાં અત્યેક ઢોરમાં તેને પૃથક્ મહત્તાવાળી વ્યક્તિરૂપે દર્શાવનાર કશું ચિહ્ન હોતું નથી, તેમ આ મનુષ્યોમાં બીજાથી તેમની પૃથક્ મહત્તા દર્શાવનાર કશું ચિહ્ન હોતું નથી. તેઓ થોડા અથવા વધારે સુખી, થોડા અથવા વધારે ઉપયોગી અને થોડા અથવા વધારે વિજયી બને હોય; પરંતુ સંપત્તિ મેળવતાં છતાં પણ તેઓની જગતમાં ગણના થતી નથી, કારણ કે સંપત્તિ મનુષ્યને પૃથક્ વ્યક્તિત્વ (distinct personality) આપતી નથી.

ઉપર વર્ણવેલા સામર્થ્યહીન મનુષ્યોની સંખ્યા જ્યારે લાખો અથવા કરોડોની છે, ત્યારે પ્રથમ પ્રકારના સામર્થ્યયુક્ત જીવન ગાળનારા મનુષ્યો બહુ જ અલ્પ સંખ્યાવાળા હોય છે. જગતને વસ્તુતઃ હક્કાવનારા આ મનુષ્યો છે. તેઓને સર્વ જ્ઞાણપ્તે છે, અને તેમના સામર્થ્યનું સર્વને લાન થાય છે. વિદ્યામાં અથવા શુદ્ધિમાં તેઓ બીજાના કરતાં ચઢીયાતા હોય છે માટે તેમનામાં સામર્થ્ય હોય છે એમ કંઈ નથી, કારણ કે બંનેમાં તેઓ ચઢીયાતા હોતા નથી; જગતમાં યદ્ય ગયેલા કેટલાક સર્વથી અધિક સામર્થ્યવાળા મનુષ્યોએ જરા પણ અસાધારણ શુદ્ધિ બતાવી નથી, તેમ જ લોકો જેને કેળવણી કરે છે, તેવી કેળવણી પણ તેમણે લીધી ન હતી; છતાં તેમનાં જીવન સામર્થ્યમય સિદ્ધ થયાં છે, અને કેટલાક કેળવાયેલા મનુષ્યોનાં જીવન નિષ્ફળ સિદ્ધ થયાં છે. જે સામર્થ્ય મનુષ્યની લોકોમાં ગણના કરાવે છે, તે સામર્થ્ય શારીરિક અથવા માનસિક એ બેમાંનું એક નથી; શરીરના અથવા મનના બળઉપર તેનો આધાર નથી. તે ખાસ ધૈર્યથી બહિસ નથી; સામર્થ્યમય જીવનવાળા પુરુષોનાં જીવન તેવાં થવાનું કારણ બીજાઓમાં જે સામર્થ્ય નથી તે સામર્થ્યને તેઓ વાપરે છે, એ નથી, પરંતુ જે સામર્થ્ય બીજાઓમાં પણ છે, પરંતુ જેને તેઓ વાપરતા નથી, તેને તેઓ વાપરે છે, એ છે.

શુદ્ધ, શંકર, જૈરાંગ, કબીર, વગેરે મહાપુરુષોમાં અસાધારણ સામર્થ્ય હતું, એવું કહેવાય છે. તેમનો એક જ શબ્દ, તેમનો એક જ કટાક્ષ મનુષ્યોનાં અને પ્રાણીઓનાં હૃદયને

હયમચાવવાને પૂણું હતો. તેમને જોવામાત્રથી જ પાપીઓ પોતાની પાપમતિ ત્યજ દેતા, અને અભક્ત ભક્ત બની જઈ, તેમના શિષ્ય અને દાસ બની જતા. એવું કહેવાય છે કે ઈશુના શબ્દમાં અપૂર્વ સામર્થ્ય રહેલું હતું, અને તેના શરીરમાંથી સામર્થ્યનો પ્રવાહ વહેતો. તે એક અપ્રસિદ્ધ સુનારનો છોડેલો હતો અને એક અમ્ભણ્યા ગામડામાં જન્મ્યો હતો. તેને કાંઈ ઓળખતું ન હતું. તે સત્તાધીશ ન હતો, તેમ જ તેને કાંઈ સત્તાધારી મનુષ્યોનો વસીલો ન હતો. ઉમરે પણ તે ટૂંક ન હતો, પણ જુવાનીયો હતો, તોપણ તે જે શબ્દો બોલતો, તેનાથી તે સમયની સમગ્ર સામાજિક તથા ધાર્મિક સંસ્થાઓ પાયામાંથી હચમચી જતી; અને આઠધું છતાં તે વસ્તુતઃ કશું જ નવું શીખવતો ન હતો. જેનો તે ઉપદેશ આપતો તે સર્વનો પૂર્વે ઉપદેશ આપાઈ ચુક્યો હતો. જેસાડેમ તેના ઉપદેશથી-તેના વિચારોથી-ખળભળી ઉઠ્યું ન હતું, પરંતુ તેની પ્રતાપમય વ્યક્તિથી ખળભળી ઉઠ્યું હતું. માત્ર બાર વર્ષઉપર જ યહ ગયેલા આ વર્ગના સંસ્થાપક અને આચાર્ય શ્રીમન્નૂસિ-હાચાર્યજીમાં પણ બીજું શું હતું? તેઓથી એક અપ્રસિદ્ધ નાના ગામડામાં જન્મ્યા હતા. તેમના પિતાને કાંઈ ઓળખતું પણ ન હતું. તેઓ સત્તાધીશ ન હતા, તેમ સત્તાધીશોનો તેમને વસીલો પણ ન હતો. તેઓએ શાળામાં, મહાશાળામાં કે પાઠશાળામાં અભ્યાસ કર્યો ન હતો. તેઓથી જે ઉપદેશ આપતા હતા, તેમાં પણ વસ્તુતઃ નવીનતા જેવું કશું જ ન હતું. તેઓથી જે કહેતા તે જ પૂર્વના અનેક ઋષિમુનિઓ તથા મહાપુરુષો હજારો વર્ષપૂર્વે કહી ગયા છે. તેઓથીએ ઉપદેશ આપવાનો આરંભ કર્યો, તે સમયે તેમનું વય લાગ્યે જ ત્રિશ વર્ષનું પણ હશે. જગત્તા કદા પણ અનુભવવિનાના એક તરણ છોકરાજેવા તેઓ ગણી શકાય; અને તોપણ તેમની વ્યક્તિ એટલી તો પ્રતાપમય હતી કે તેમના સમીપ આવનાર પ્રખર પડિતો, શાસ્ત્રીઓ અને વિદ્વાનો પણ તેમના શબ્દ-સામર્થ્યથી સ્તબ્ધ અને ચકિત થઈ જતા, અને મૂછનો દોરો પણ પૂરેપૂરો નહિ ધુટેલા આ યુવકને ચરણે પોતાનું મસ્તક મૂકતા; અને અધિક આશ્ચર્યજેતું તો એ હતું કે શાસ્ત્રોને કે કથાને નહિ માનનારો નવો કેળવણીનો નાસ્તિક વર્ગ, તેમના શબ્દસામર્થ્યથી પરાભવને પામીને તેમના દાસત્વને અથવા શિષ્યત્વને સ્વીકારવામાં પોતાને લાગ્યશાળી માનતો. આ સર્વમાં એક જ કારણ હતું, અને તે તેઓથીની અપૂર્વ પ્રતાપમય વ્યક્તિ અથવા સામર્થ્યમય જીવન હતું.

ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં આવાં ઉદાહરણો આ વ્યવહારમાં પણ નિત્ય બનતાં આપણે બોધ્યે છીએ. એક મનુષ્ય એક વાત કહે છે, અને વળી તે બહુ ઉત્તમ પ્રકારે કહે છે, પરંતુ જગત્ તેના ઉપર કશું જ ધ્યાન આપતું નથી. બીજે મનુષ્ય તેની તે જ વાત જ્ય-સ્વધર વાણીમાં અને ત્રિચિત્ર શબ્દોમાં કહે છે, અને સધળા મનુષ્યો હિભા રહે છે, અને દમ ધુટીને તેની વાતને સાંભળે છે, કારણ કે તે સામર્થ્યસંહિત બોલે છે. એક મનુષ્ય કાંઈ સિદ્ધાંતનો-સત્ય વાતનો-અથ લખે છે; તે શબ્દશુદ્ધિમાં, ભાષામાં, અને સંકેતનામાં નિર્દોષ હોય છે, છતાં જગત્ તેના ઉપર દૃષ્ટિ નાંખતું નથી, અથવા નાંખે છે તો ઉપર ઉપરથી તેનાં શોડાં પાનો ઉઘડાવી ન્હાને, પછી તે પુસ્તક 'ઘણું સારું છે' એમ બોલી, તેને ડાઙડીમાં બીગાં પુસ્તકો ભેળું ખટ્ટી દે છે. બીજે માણસ તેની તે જ વાતને ઘણી જ ઓછી વિદ્વાતથી લખે છે; અને તોપણ તેનું પુસ્તક 'દેવનવાળું' ગણાઈ ન્યાં ત્યાં મનુષ્યો

તેની એકસ્વરે સ્તુતિ કરે છે, કારણ કે 'પ્રત્યેક વાયકતુ' હૃદય તેમાં રહેલા સામર્થ્યથી બેદાઈ જાય છે.

જે પુરુષો કાંઈ નવા સ્થળમાં જઈને સ્થિતિ કરે છે. આમાંના એક પુરુષ વિદ્વાન અને શુદ્ધિમાન છે. તે સ્થળમાં તેના આવવા પૂર્વે જ તેની વિદ્વાતાનાં અને શુદ્ધિનાં વર્તમાનપત્રો સ્થૂળીમાં પુટે છે. પરંતુ થોડા જ વખતમાં લોહિતની તેના ઉપરથી દૃષ્ટિ ઉઠી જાય છે. બીજા મનુષ્યોના જેવો જ તે પણ એક સામાન્ય મનુષ્ય થઈ ગયેલો જણાય છે. તેની ચમત્કારિક શુદ્ધિ અને વિદ્વતા છતાં લોહિતઉપર તેની વ્યક્તિની છાપ પડતી નથી; તેનો પ્રતાપ પડતો નથી; તેનું સામર્થ્ય જણાતું નથી. બીજો પુરુષ તે સ્થળમાં આવ્યા પૂર્વે કેવળ અપ્રસિદ્ધ અને કદાચ નિર્ધન પણ હોય છે. તે બહુ વિદ્વાન હોતો નથી. પરંતુ થોડા માસ વીતતાં તે સ્થળનાં પ્રત્યેક મનુષ્યોમાં તે પ્રસિદ્ધ થઈ જાય છે. લોહિત તેને મોટા માણસ માને છે, અને સર્વઉપર તેનો પ્રતાપ પડે છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય તેનો પડો ઘોલ જીલે છે, અને તેનું કામ કરવામાં પોતાને માન મળેલું સમજે છે. આ લેખમાં જેનું વર્ણન કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તેનું અવર્ણનીય, સૂક્ષ્મ, અને લગભગ અગમ્ય કંઈક તેનામાં રહેલું છે; અને તેને લીધે જ તેનો શબ્દ સામર્થ્યયુક્ત હોય છે.

સામર્થ્યનો આધાર અમુક માનસિક કે આધ્યાત્મિક સદૃશ્યો છે કે સંદાયાર છે, એમ પણ નથી. ઘણા ઉત્તમ માનસિક શક્તિવાળા મનુષ્યોનો કાંઈ સ્થળે કશો પણ પ્રતાપ પડતો નથી, અને પોતાની સહી પણ બરાબર કરી ન જાણે એવાં મનુષ્યોની હથેળીમાં મોટા મોટા રાગતઓ પણ નૃત્ય કરે છે. ઘણા આધ્યાત્મિક સદૃશ્યોવાળા અને સદાયારી મનુષ્યો જગતમાં ભગતડાંરૂપે હસી કાઢવામાં આવે છે, ગાંડાં ગણાય છે, ઘણીવાર હાસ્યનાં પાત્ર થાય છે, અને તેમના સામર્થ્યનો કાર્ઝના ઉપર પણ પ્રતાપ પડતો નથી. એથી ઉલટું, નીતિને અને સદાયારને નેરે મૂકનારા, અને ભક્તિને અને ઈશ્વરને ઘાળીને પી જનારા મનુષ્યો પોતાના ભારે પ્રતાપપર જગતને થરકાવી નાંખનારા હોય છે. હુન્ન્યા, ચોટા, જુગારી અને દારૂડીયા મનુષ્યો પણ ઘણી વાર ભારે પ્રતાપવાળા જગતમાં જીવામાં આવે છે, એ જ દર્શાવી આપે છે કે પ્રતાપને અને નીતિને કશો જ સંબંધ નથી. જ્યારે એક સાધુચરિત્ર અને નીતિમાન મનુષ્યનો કાંઈ ભાવ પૂછતું નથી ત્યારે આવા મનુષ્યો, મ્યુનિસિપાલિટીમાં મેંબરો, ગવર્નરની કાઉન્સિલમાં સભાસદો, વિવિધ મંડળોમાં અગ્રગણ્યો, કાંઈ સ્થળે એક પદવી તો કાંઈ સ્થળે બીજી પદવી, એમ પાંચ પચાસ પદવીઓ પોતાના પ્રતાપથી ભોગવનારા હોય છે. આવા મનુષ્યોમાં કંઈ જ સાફ હોતું નથી, એમ કહેવાતું તાત્પર્ય નથી; તેમનામાં સારા શુભો અથવા લક્ષણો તો હોય જ છે, પરંતુ તેમના અવશુભો અને અપદ્યુરોએ તે ડંકાઈ ગયા હોય છે; અને તોપણ તેઓ પ્રતાપી હોય છે. તેઓના નેત્રના તીક્ષ્ણ અવલોકનમાં, યોજનાની ધારીમાં, ઉભા રહેવાની અથવા ચાલવાની રીતમાં, વિવિધ હાવભાવોમાં, હુંકારમાં આખા શરીરમાંથી જાણે સામર્થ્યનાં અથવા પ્રતાપનાં દિરંગો નીકળતાં હોય, એમ ભાન થાય છે. તેઓ વગરજોડાયે છાનામાના આપણી પાછળ આવીને ઉભા રહે, તોપણ તેમની સમીપતાનું આપણને ભાન થાય છે. તેમના શરીરમાંથી નીકળતો સામર્થ્યનો પ્રવાહ જ આપણને તેમની સમીપતાનું ભાન કરાવે છે.

પ્રતાપ નીતિને અવગ્રહીને રહેલો નથી, એનું નેત્રોક્ષીપનની કારકીર્દી એ એક જ્વલંત ઉદાદરજ છે. તેજ આ જગતની રંગમંડિપર જે વેપ જાગર્યો છે, તે કદો અમત્કારિક

હતો. આરંભમાં લશ્કરમાં એક સામાન્ય નિર્ધન સુમેદાર, પછી સેનાઓનો અધિપતિ, પછી ફ્રાન્સનો મહારાજા, પછી આખા યુરોપનો સ્વામિ, આહે તેને ગાદીએ બેસાડે અને આહે તેને ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકે, એવા સામર્થ્યવાળો ! અને આવા અસાધારણ સામર્થ્યવાળો છતાં પણ તે અત્યંત સ્વાર્થી હતો. ધણીવાર હદિષપરાંત નિર્દયતા દર્શાવતો, અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવામાં જરા પણ આધુપાધુ ન જોનાર હતો. પણ તેના શબ્દમાં ભારે સામર્થ્ય હતું.

અનીનિમાન મનુષ્યો સામર્થ્યવાળા હોય છે, એમ વર્ણી નીતિમાન પુરુષો સામર્થ્યવાળા નથી હોતા, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી. નીતિમાન પુરુષો પણ સામર્થ્યવાળા હોય છે, પરંતુ સામર્થ્યવાળા અનીનિમાન મનુષ્યોનાં ઉદાહરણથી એટલું જ સૂચવવાનું છે કે નીતિમાન જ સામર્થ્યયુક્ત હોઇ શકે એવું કંઇ નથી, તેમ અનીનિમાન સામર્થ્યયુક્ત ન હોઇ શકે એવું પણ કંઈ નથી. શંકર, છુદ્ધ, મહાવીર, જરતુસ્ત, જિસસ વગેરે મહાપુરુષો અત્યંત નીતિમાન અને પવિત્ર હતા. પરંતુ એકલી જ નીતિ અથવા એકલી જ પવિત્રતા સામર્થ્યને અર્પે છે, એમ કંઈ નથી, એટલું જ કહેવાનું તાત્પર્ય છે.

મૂડી નામના ઉપદેશકનો દૃષ્ટાંત લઈએ. તેનામાં સામાને આંજી નાંખે એવું કશું જ ન હતું. તેનામાં વક્તૃત્વ પણ જરાયે ન હતું. સામાન્ય સરળ શૈલિથી પોતાના પુષ્કળ ઐતિહાસિકાઓ તે માત્ર વાત જ કરતો, અને તોપણ લોકોનાં ટોળેટોળાંઉપર તેની સત્તા પ્રવર્તતી, અને હજારો મનુષ્યો તેના ઉપદેશથી પોતાના મતનો ત્યાગ કરી તેના મતમાં ભળતા. તેના શબ્દમાં જ અલૌકિક સામર્થ્ય રહ્યું હતું. સામર્થ્યનો પ્રવાહ તેના શરીરમાંથી નીકળતો, અને તેને સાંભળનારાઓનાં હૃદયપર્યંત આવીને તેમને દ્રવીભૂત કરતો. તેના શબ્દોમાં આવું સામર્થ્ય હતું, એમ નહિ, પણ તે શબ્દો જ્યાંથી ઉડતા હતા, તે મનુષ્યનામાં તે સામર્થ્ય હતું. બાલનાર કોણ છે, નીતિમાન છે કે અનીતિમાન છે, એ વગેરે કશું ન બાણતાં છતાં, પણ તેના વ્યાખ્યાનથી ઐતિહાસિકોનાં નેત્રમાં ચોધાર આંસુ વહાનાં ઉદાહરણો નોંધાયેલાં છે. તેનામાં રહેલા સામર્થ્યથી આ સર્વ થતું હતું.

ખ્રિસ્તીઓના ધર્મપુસ્તકમાં સેમ્સન નામના એક અત્યંત બળવાન મનુષ્યની કથા છે. આ લેખમાં જે વાત સ્પષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, તેવું સેમ્સન ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. સેમ્સનનું અસાધારણ બળ તેના બાલુમાં ન હતું. કારણ કે જ્યારે તેના વાળ કાપી નાંખવામાં આવતા હતા, ત્યારે તે બળ તેનામાંથી જતું રહેતું હતું; અને આમ છતાં તે બળ તેના વાળમાં ન હતું. સેમ્સન ઈશ્વરને સમર્પિત થયેલા મનુષ્ય છે, એવી જે સ્થિતિ તેના વગરકાતરેલા વાળથી સૂચવાતી હતી, તેમાં તે બળ રહ્યું હતું. માત્ર હાડકાં અને મોંસમાં જેટલું બળ હોવાનો સંભવ છે, તેના કરતાં વધારે મહત્તાવાળું તે કંઈક હતું. ચારે બાજુ કાટવાળા નગરના દરવાજાને જ્યારે તે હાથવડે પકડીને ખેંચતો ત્યારે બધે તે પાતળી કર્ણીઓનો અંધવા ઘાસના સાંકાનો બનાવ્યો હોય તેમ તેના તુટીને કડકે કડક થઈ જતા. શરીરના સ્નાયુઓમાં આવું કરવાનું બળ હોતું નથી. સ્નાયુઓ આવું કરી શકતા નથી. તે સામર્થ્ય હતું. સેમ્સનની વાત કે એવી જ કોઈ બીજી પૌરાણિક વાત તમને ગપજેવી ભાસે તો કોઈ મોટા 'ઇલેક્ટ્રો મેગ્નેટ' ને (electro magnet વિદ્યુત્ત્રાપ્ત લોહચુંબક) જઈને જુઓ. તાંબાનો તાર વીંટળેલા એક મોટા વાંકા લોખંડના જડ અને સામર્થ્યવિનાના સળીયાને તમે જોશો, પણ બને છેડા બેડી દો, અને તારમાં ધઈને વીજળીના પ્રવાહને ચાલતો કરો,

અને તે લોહચુંબક છોપત મણુ વગ્ગને ઉચ્ચશે ! એક લોખંડના કકડામાં આવું અગાધ સામર્થ્ય રહેલું છે, એવી તે કકડાને માત્ર બેઠને કાને દ્રવ્યનાસરખી પણ થવી સંભવે છે ? તેનામાં આવું સામર્થ્ય રહેલું છે, એવો આપણે પ્રત્યક્ષ અનુભવ ન કરીએ તો આપણે એ વાત માનીએ પણ નહિ. એક લોહચુંબકનો કકડો છોપત-મણુ વગ્ગ ઉચ્ચે છે તેમાં જેમ આશ્ચર્યજેવું કશું જ નથી, તેમ ગુણેલા વાળવાળો એક મનુષ્ય નગરના બંધ કરેલા મગજૂત દરવાજા તોડી પાડે અથવા મોટા પાટડાઓને તણખાણી પેઠે ઉચ્ચકીને ફેંકી દે તેમાં આશ્ચર્ય-જેવું કંઈ જ નથી.

ઉદાહરણની સુગમતાને માટે સૈમ્સનની વાત અદ્વરશઃ સાચી છે, અને જેમ લોહચુંબકદ્વારા શક્તિને ઉપયોગમાં લેવામાં આવી હતી તેમ જ કોઈ રીતે તેના દ્વારા શક્તિને ઉપયોગમાં લેવામાં આવી હતી, એમ આપણે માની લઈએ છીએ. પરંતુ સૈમ્સન સામર્થ્યને શુદ્ધિ-પૂર્વક વાપરતો હતો. તેની ઇચ્છા થતી તે વસ્તુપ્રતિ તે સામર્થ્યને તે વાળતો, અને તેને ગતિમાં મૂકતો, અને જેને અડવાની તેને ઇચ્છા થતી ન હતી તેને તે તેમ ને તેમ પડી રહેવા દેતો. આગળ ઉપર દર્શાવવામાં આવશે તેમ લોહચુંબકમાં જે બળ છે, તે જ પ્રકારનું બળ તેનામાં હતું; કારણ કે સામર્થ્ય એક જ છે. એ જ બળથી મહાપુરુષો રોગીઓના વ્યાધિ નિવારતા અને નિવારે છે, એ જ બળથી અનેક યોગીઓ અનેક ચમત્કારો કરતા અને આજે કરે છે, અને એ જ બળથી શ્રીકૃષ્ણે યમુનાના જળને ઢુંઢાર માવથી સ્તંભાચું હતું. એ જ બળથી જો આપણે બાઈબલને ખરું માનીએ તો જિસસે અનેક મનુષ્યોને યોગ્ય બોજનથી સંતોષ્યાં હતાં, અને સમુદ્રના તોફાનને શમાચું હતું. નેપોલીયને એ જ બળનો ઉપયોગ કરીને યુરોપને કુલગચું હતું, અને મૂડીએ એ જ બળનો ઉપયોગ કરીને પરપક્ષના હાનરો મનુષ્યોને પોતાના પક્ષમાં આણ્યા હતા. માત્ર નેપોલીયને પોતાના સ્વાર્થયુક્ત લોભને સિદ્ધ કરવામાં એ બળનો ઉપયોગ કર્યો હતો, અને મૂડીએ મનુષ્યોને સ-માર્ગમાં વાળવામાં તેનો ઉપયોગ કર્યો હતો. પણ સર્વ સ્થળમાં એક જ બળનો ઉપયોગ થયો છે, અને તે ગમે તે મનુષ્યની સેવામાં રણુ થવાને માટે જેમ પૂર્વે તૈયાર હતું, તેમ આજે પણ તૈયાર છે. તેને પોતાના સ્વાધીનમાં લેનાર અને ઉપયોગ કરનાર મનુષ્યોના જ ટોટા છે. જેમ અખિના બળવડે તમે અનેક પ્રકારનાં યંત્રો ચલાવી તમારી અને દેશની સંપત્તિ વધારો, અથવા નગરોને અને ગામોને કુંડી મૂકી પ્રજાની પાયમાલી કરો, તોપણ અખિ તમારો હુકમ ઉદાવવાને તત્પર છે, તેમ મનુષ્યોનો ઉદ્ધાર કરવામાં તે બળનો તમે ઉપયોગ કરો કે તેમનો વિનાશ કરવામાં તેનો ઉપયોગ કરો, પ્રેમનાં કાર્યો કરવામાં તેનો ઉપયોગ કરો કે મનુષ્યોને સંતાપ ઉપજાવવામાં તેનો ઉપયોગ કરો, પોતાના કે પરના વ્યાધિ નિવારવામાં તેનો ઉપયોગ કરો કે તમારી સ્વાર્થથી ભરેલી વિવિધ મનઝણે સાધી લેવામાં તેનો ઉપયોગ કરો-ગમે તે સિદ્ધ કરવામાં તેનો ઉપયોગ કરો-તોપણ તે તમારી સેવા ઉદાવવા તત્પર છે. પરંતુ સ્મરણમાં રાખજો કે એ બળનો જેઓ સદુપયોગ કરતા નથી, અને બીજાને દનડામાં કે દાગિ કરવામાં તેને યોગ્ય છે, તેના ઉપર પરિણામે તે મહા વિપત્તિ આણ્યાવિના રહ્યું નથી. સૈમ્સનની પણ તેજે અતિ દુર્દશા કરી છે, નેપોલીયનની પણ કરી છે, અને બીજા જેમણે જેમણે તેનો સદુપયોગ નથી કર્યો તેમની તેજે તેવી જ દુર્દશા કરી છે. આથી આ બળનો સદુપયોગ કરવાનું સ્મરણમાં રાખજો. અને તેમ કરવાનાં સમગ્ર કારણો છે, અને જેમ જેમ આ લેખ

આગળ ચાલતો જશે તેમ તેમ તે કારણો તમારા જાણવામાં આવતાં જશે. હાલ તો એટલું જ સ્મરણમાં રાખવાનું છે કે ગમે તે પુરુષ અથવા સ્ત્રી સામર્થ્યના ઉપયોગ કરવા, પોતાની પ્રતાપમય વ્યક્તિ કરવા અને જે કામ હાથમાં લીધું હોય તે કામ પાર પાડવા સમર્થ છે; અને સામર્થ્યના સદુપયોગ વ્યારે શાંતિ તથા સુખને આપે છે ત્યારે તેનો દુરુપયોગ ભયંકર શિક્ષાનો ભોગ ફરે છે. આગળઉપર આ વિષયને પુનઃ ચર્ચવાનો આપણને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. આ પ્રકરણનો ઉદ્દેશ માત્ર ગમે તે મનુષ્ય પોતાનું જીવન સામર્થ્યવાળું કરી શકે છે, એ દર્શાવ અને ફલીવિધી સિદ્ધ કરવાનો હતો; અને તે સિદ્ધ થવાથી તેને સમાપ્ત કરીએ છીએ.

(અપૂર્ણ)

પ્રકીર્ણ સદ્વિચારો.

ન્યાયવડે નરક બદલાઈને સ્વર્ગ થતું નથી, પણ પ્રેમવડે થાય છે.

અપરાધીનો ન્યાય કરો, અને તેના અપરાધપ્રમાણે તેને પાંચ અથવા દશ વર્ષની સખ્ત મજૂરીની શિક્ષા કરો, તેથી તેનું દોષવાળું અંતઃકરણ નિર્દોષ થશે નહિ. આજસુધીના અનુભવે તે સિદ્ધ થયું નથી. ન્યાયમંદિરોથી અને પોલીસવગેરે ખાતાંથી અપરાધ ઓછા થતા નથી, જગતમાં નીતિનું બળ વધતું નથી, મનુષ્યોનાં સદોષ અંતઃકરણો ઊગળાં થતાં નથી, નરક સ્વર્ગ થતું નથી, પણ બુદ્ધિપૂર્વક યોગેલા પ્રેમવડે જ અપરાધ ઓછા થાય છે, નીતિબળ વધે છે, અંતઃકરણ ઊગળવાળા થાય છે, અને નરક સ્વર્ગ થાય છે.

જેને માટે જે લાયક હોય તેને તે આપવું, એ જ ન્યાયનો ખરો અર્થ છે. પણ અપરાધ કરનાર શું શિક્ષાને લાયક છે? અજ્ઞાનને લીધે તેણે અપરાધ કર્યો છે, માટે તેનું અજ્ઞાન દૂરો, એવા જે ઉપાયો હોય તેને માટે તે લાયક છે. અને અજ્ઞાનને દાળવાનો ઉપાય શિક્ષા નથી, પણ શિક્ષણ છે. આથી અપરાધીને શિક્ષા નહિ પણ શિક્ષણ આપવું એ જ ન્યાય છે. શિક્ષામાં પણ વસ્તુતઃ શિક્ષણનો અર્થ જ રહેલો છે. પરંતુ આજની શિક્ષામાં શિક્ષણ આપવામાં ન આવતાં માત્ર વૈર જ લેવામાં આવે છે.

બૂઝતું ફળ જે દુઃખ તે કુદરતના નિયમપ્રમાણે મળ્યાવિના રહેતું જ નથી, તો પછી મનુષ્યે બૂઝ કરનારને તેની બૂઝતું ફળ બીજી વાર આપવાનો શા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ? બારીએથી પડીને એક પગ ભાગનારનો, તેની બૂઝની શિક્ષાનરીકે, બીજો પગ ભાગી નાંખવો, એ શું ન્યાય ગણાશે? અને તોપણ આવી જ કૃતિને આજે જગતમાં ન્યાય ગણવામાં આવે છે. અજ્ઞાનથી એક મનુષ્ય બીજાનું ડોક કાપી નાંખે છે, તો ન્યાયને ઝંખનારા, તે કાપનારનું ડોક, બુદ્ધિપૂર્વક કાપે છે, ત્યારે જ ન્યાય થયેલો સમજે છે.

વસ્તુતઃ મનુષ્યોથી અપાતો ન્યાય આંધળો છે. અમુક દોષવાળી ક્ષિપાતું અમુક ફળ આપવામાં આવે તો તે સંપૂર્ણ ન્યાયવાળું ગણાય, એમ કોઈ પણ મનુષ્ય કહી શકે તેમ નથી. નિઃશબ્દમાં કાપી કરનાર નિઃશબ્દીનો આઠ આના દંડ અથવા બે સોટીની શિક્ષા, એ યથાર્થ ન્યાયરૂપ છે, એવું શી રીતે કહી શકાય? કાં તો તે શિક્ષા ઓછી હોય છે, અથવા કાં તો વધારે હોય છે. સર્વજ્ઞ ઈશ્વર જ કહી ક્ષિપાતું કયું અને કેટલું ફળ આપવું, તે જાણે

છે, અને તે જ પ્રત્યેક ક્રિયાનું યથાર્થ ન્યાયવાણું ફળ આપે છે. શા માટે મનુષ્યોએ ત્યારે ન્યાય આપવાનો વ્યર્થ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ ?

જેઓ ન્યાયને અત્યંત વળગી રહેનાર છે, તેઓ જગતમાં સઠિથી વધારે અન્યાયી મનુષ્યો હોય છે.

ન્યાયવગેરે ખાતાંઆતું શિક્ષણ શાળાઓમાં, મનુષ્યોનું જ્ઞાનવધારનારાં ખાતામાં, મનુષ્યોની મતિ નિર્મળ કરે એવી સરેથાઓમાં રૂપાંતર પમાડતું જોઈએ.

શુના કરે એવી અજ્ઞાત પ્રજા રાખીને, પછી પ્રજાના જાનમાલનું રક્ષણ કરવા પોલીસ, ઝેના વગેરે રાખવાં, અને તેમની પાછળ ખર્ચ કરવો, એ કારણને જીવતું રાખીને કાર્યના ઉપર મક્કમપટા કરવાતુંય છે. પ્રજાના અજ્ઞાનને ટાળવું. એ શુનાના મૂળને ડામવા બરાબર છે. ન્યાય આપવો, એ પખાલીને રોગ અને પાડાને ડામ દેવાજેવું છે.

જગતમાં જેટલાં જેટલાં વૃત્તિને અણગમે ઉપજાવનાર કાર્યો છે, તે સિદ્ધ કરે છે કે આપણે ખોટા માર્ગમાં વહન કરીએ છીએ. ખોટા માર્ગમાંથી નીકળી જાઓ, અને નવો માર્ગ ગ્રહણ કરો.

પ્રેમમાં શ્રદ્ધા રાખો, પ્રેમ સઘળાં પાપોને અને સઘળા અન્યાયને ધોઈ નાંખે છે. કોઈ પણ મનુષ્ય આ જગતમાં ન્યાયી જીવન ગાળી શકતો નથી, કારણ કે યથાર્થ ન્યાય શું છે, એ કોઈ પણ મનુષ્ય જાણવા સામર્થ્ય નથી. ત્યાં સુધી પ્રેમનું આપણા અંતઃકરણમાં સામ્રાજ્ય પ્રવર્તતું નથી ત્યાં સુધી આપણે નિર્દોષ થતા નથી, અને અન્યને નિર્દોષ કરી શકતા નથી; ત્યાં સુધી આપણાં દુઃખ ટળતાં નથી અને આપણે અન્યનાં દુઃખો ટાળી શકતાં નથી.

પ્રેમને પ્રવર્તાવો. દોષવાનતા દોષની હજાર વાર, અને જરૂર પડે તો એક હજાર એકવાર ક્ષમા આપો. તમને શિક્ષા ગમતી નથી, પણ ક્ષમા ગમે છે; તો બીજાને પણ તે આપો. તમને પ્રેમવાળો બોધ ગમે છે; તો અન્યને પણ પ્રેમથી જ બોધ આપો. રમરણમાં રાખો કે ન્યાય આપવો, એ વેરબુદ્ધિને સૂચવે છે. પ્રેમ કરવો, અને પ્રેમવડે તેને મુદારવો એ જ અપરાધીનો ખરો ન્યાય છે.

*

*

*

બીજા મનુષ્યો તમને હજે છે, અથવા તમારી સાથે પ્રપંચ રમે છે, તેનું કારણ શું છે, તે તમે જાણો છો ? તેઓ તમારી સાથે જે હિંમત અથવા પ્રપંચ રમે છે, તેનું કારણ તેઓ તેવા દુષ્ટ સ્વભાવના છે, એ નથી, પણ તેનું કારણ તમે પોતે છો. તમે પોતે તેમને તમને હજવાનું આમંત્રણ કર્યું છે. જાણતાં અથવા અજાણતાં, વિચારનાં જે ગૂઢ આદેશનો તમે ગાંતમાં મૂક્યાં છે, તેમને જ માત્ર તેઓ અનુસરે છે.

અન્ય રાષ્ટ્રોમાં કહીએ તો લોકોને જે રીતે તમારી સાથે વર્તવાનું તમે આમંત્રણ કરો છો તે રીતે જ બરાબર તેઓ તમારી સાથે વર્તે છે.

આપણા મનમાં જેટલી જેટલી માનસિક ક્રિયાઓ ચાલે છે, તેમાંની પાંચ ટકા જેટલી જ ક્રિયાઓ આપણા બાહ્ય મનમાં ચાલે છે, અને પંચાણું ટકા આંતર મનમાં ચાલે છે, એ વાર્તાનો જો આપણે ક્ષણવાર અટકીને વિચાર કરીશું, તો આ વિષયને આપણે વધારે સારી રીતે સમજીશું. તમને હજવાને જે મનુષ્યો તમારી પાસે આવે છે, તે મનુષ્યોને તમારી પાસે આજીવન કારણ તમારા આંતર મનમાં જ કોઈ સ્થળે રહેલું છે.

અમુક મનુષ્યો મને હો છે, અને મારી સાથે પ્રપંચ રમે છે, અથવા અમુક મનુષ્યો અપ્રમાણિક અને નીચ વૃત્તિવાળા છે, એવું ત્યારે ત્યારે તમે જોસો છો અથવા મનમાં વિચાર કરો છો. ત્યારે ત્યારે પ્રત્યેક પ્રસંગે તેવી જાતનો અનુભવ કરાવનાર જે કારણ તમારા આંતર મનમાં રહ્યું છે, તે કારણને તમે પોષો છો. તમને હજાર અને તમારી સાથે અપ્રમાણિકપણે વર્તનાર મનુષ્યોને આકર્ષનાર વિષુ-ભય સામર્થ્યની તમે તમારામાં શ્રદ્ધા કરો છો.

તમારો મિત્ર શું ધારે છે કે તેણે તમને હ્યા છે ? નિશ્ચય માનજો કે તે તેવું ધારતો નથી. તે એવું જ ધારે છે કે તેણે તમારી સાથે બહુ ન્યાયવાળું અને યોગ્ય વર્તન ચલાવ્યું છે, અને પ્રસ્તુત પ્રસંગમાં તેનાથી વધારે સાફ વર્તન તે ચલાવી શકે એમ છે જ નહિ.

વળી આ વાત પણ નિશ્ચયપૂર્વક માનજો કે તેના હેતુઓ અને વિચારો ગમે તેવા હશે તોપણ જે વસ્તુતઃ તમારા લોકાન્તરવત્ છે, તેને તે કાંઈ ઉપાયે તમારી પાસેથી છીનવી શકે એમ છે જ નહિ.

દુઃખદ અથવા પ્રતિદૂળ અથવા અપ્રિય પ્રસંગોને માટે બીજાઓને માથે દોષનો પોટલો ત્યારે ત્યારે તમે ચડાવો ત્યારે ત્યારે એક કાણવાર પણ એવું અનુમાન કરતા નહિ કે તમે તમારી ઉન્નતિના માર્ગમાં આગળ વધો છો. એમ કરવાથી તમે તમારી ઉન્નતિને માત્ર મુજ-તથી રાખો છો; તમે તેવા ને તેવા જ બીજા દુઃખદ પ્રસંગોનો તમને અધિક અનુભવ થાય એવાં કારણોને જ માત્ર રચો છો.

સંસારરૂપી દીર્ઘ રોગનું ઔષધ સદ્વિચાર છે, એવું સત્યાત્મો કહે છે. તેને સંઘીને દુઃખ માત્રથી મુક્ત થાઓ.

સદ્વિચાર એટલે શું ? સત્ જે પરમાત્મા તેનો વિચાર. આ વિચાર જ સર્વ દુઃખો-ને દાળનાર છે. ત્યારે ક્યા કારણથી લોકો તમારી સાથે પ્રતિદૂળ વર્તન કરે છે, તે જાણવાની તમારે કરી જ જરૂર નથી. તમારે જે કરવાનું છે, તે માત્ર સદ્વિચાર કરવાનો છે, અને તેના અર્થ એ કે પરમાત્મામાં સઘળા મનથી સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવી; પરમાત્માને જ પોતાના સઘળા વ્યવહારના ચલાવનારા માનવા; તે જે કંઈ આપણને આપે છે તે આ-પણા હિતનું જ હોય છે, એમ સંશયમાત્રના ત્યાગપૂર્વક માનવું; બીજા મનુષ્યોના વ્યવહારના ચલાવનારા પણ પરમાત્મા જ છે, એમ જાણીને તથા માનીને તેમની પ્રવૃત્તિમાં પ્રકટતા પ્રતિદૂલ લાવના ત્યાગ કરવો, અને ધીરે ધીરે તમને સમગ્રજી કે જે પ્રતિદૂળતા-ઓનો, અને જે દુઃખોનો, પૂર્વે તમને વારંવાર સંબંધ થતો હતો, તે તમારા તરફ આવતાં ઓછાં થવા માંડ્યાં છે, અને જેમ જેમ તમારા સદ્વિચારનું બળ વધતું જાય છે, તેમ તેમ તે કેવળ ઘટી જાય છે. જેઓ સદ્વિચારને અર્થાત્ પરમાત્માના વિચારને અખંડ સેવે છે, અથવા જેઓ સર્વત્ર શુભને જ જુએ છે, અને શુભમાં જ શ્રદ્ધાને ધરે છે, તેઓનું જીવન દુઃખરહિત ચક્ર કેવળ આનંદમય બની જાય છે.

*

*

*

*

*

લોકો દુષ્ટ વૃત્તિવાળા છે માટે તમને હો છે અથવા તમારી સાથે પ્રપંચ રમે છે, એમ કંઈ નથી, પરંતુ જેને તેઓ પોતાનું હિત સમજે છે, તે પ્રાપ્ત કરવાના તેમને બીજા કાંઈ માર્ગ જાણવામાં ન હોવાથી તેઓ તેમ કરે છે.

જેટલું સદાયરણી ચતાં આપણને આવડે છે, તેટલા સદાયરણી આપણે સર્વ હો-
ઈએ જ છીએ.

જે અયોગ્ય કૃતિમાંથી જે વધારે યોગી અયોગ્ય કૃતિ આપણી માનસ દષ્ટિને જણાય
છે, તેને જ આપણે સર્વ પસંદ કરીએ છીએ.

આપણું હૃદય દુષ્ટ છે, માટે આપણે દુષ્ટકૃતિ કરીએ છીએ, એમ નથી, પણ આપણી
બુદ્ધિ યોગી હોવાને લીધે જ આપણે દુષ્ટકૃતિ કરીએ છીએ.

પ્રત્યેક મનુષ્યનું હૃદય સદાયારતરફ જ વળેલું હોય છે, બીજા કશા તરફ નહિ.
પણ આપણું મગજ અથવા મન અશિક્ષિત હોવાથી અંધકારવાળું છે, અને તેથી આપણે
અખડાઈ પડીએ છીએ.

આપણા દુરાચાર અથવા ભૂલોની અન્ય સર્વ ક્ષમા આપે એવી આપણને સર્વને
છેલ્લા હોવાથી ત્યાં ત્યાં જૂલ અથવા દુરાચાર જેવામાં આવે ત્યાં ત્યાં ક્ષમા આપનારા થઈએ.

આપણને સર્વ ક્ષમા આપે અને આપણાઉપર સર્વ પ્રેમ કરે, એવું આપણને ગમ-
તું હોવાથી સર્વને ક્ષમા આપો, અને સર્વઉપર પ્રેમ કરો. તમારો મિત્ર તમને ઠગીને
તમારા પૈસા લઈ ગયો, તેથી તેના ઉપરનો તમારો પ્રેમ તમારે ઊઠાવી લેવાનું કશું જ
કારણ નથી.

સઘળા ધૂર્ત મનુષ્યો બીજાને ઠગતા નથી, પણ વસ્તુતઃ પોતાને જ ઠગે છે.

જેમ તમારા આશય શુદ્ધ હોય છે, તેમ બીજાના પણ શુદ્ધ જ હોય છે, એમ માનો.
બહારનો દેખાવ ન જુઓ, પણ જેમ તમારા હૃદયના મધ્યબિંદુમાં તમે શુદ્ધ હો છો, તેમ
અંતરમાં સર્વ શુદ્ધ હોય છે, એ સિદ્ધાંતને સ્મરણમાં રાખો.

પ્રિયતમ ! તમારા પિતામાટે, માતામાટે, બંધુમાટે, પત્નીમાટે, મિત્રમાટે, સંબંધીમાટે
કે કોઈ પણ મનુષ્યને માટે તમારી મતિમાં ત્યાં સુધી પ્રાતઃકૃણ લાવ હશે ત્યાં સુધી તમે કદી
પણ સંપૂર્ણ મુખી, સંપૂર્ણ વિજ્યી, અને સંપૂર્ણ આરોગ્યને ભોગવનારા થઈ શકશો નહિ.

* * * *

સઘળાં શુભ ભવિષ્યકથનો ખરાં પગ્યાવિના રહેતાં નથી.

કેટલાંક વર્ષઉપર એવું ભવિષ્ય કહેવામાં આવ્યું હતું કે મનુષ્યના મનમાં કેવા વિચારો
આશે છે, તે જણાવનારાં યત્રો પણ શોધી કાઢવામાં આવશે. આ ભવિષ્યકથન ખરું પડવાનો
સમય બહુ પાસે આવતો જાય છે.

આપણા મુખને, આપણા હાથને અને આપણા આખા શરીરને બેઠને આપણા વિ-
ચારોને વાંચનાર મનુષ્યોની સંખ્યા પ્રતિદિન વધતી જાય છે, એ વાતાં સુપ્રસિદ્ધ છે. પરંતુ
યત્રો શોધનાં ગમે તે મનુષ્ય ગમે તેના વિચારોને વાંચવા સમર્થ થશે, એ નિઃસંશય છે.

ગમે તે મનુષ્ય આપણા વિચારો ગમે ત્યારે વાંચે અને તોપણ આપણને તેથી
શરમ ન ઉપજે, એવા આપણા અંતઃકરણને કરવાને આગળથી જ આપણે તૈયારી
કરી જોઈએ.

કોના અંતઃકરણમાં દિવસમાં સંકેતો વાર એવા વિચારો નથી આવતા કે જેમને જે
બોમ્બેશો જણે તો તેમને શરમાઈને નીચું જોડું પડે.

સ્વચ્છ અને સુંદર વસ્ત્રો પહેરીને મનુષ્યોના સમૂહમાં ફરતાં જેમ આપણુને શરમ ઉપજતી નથી, તેમ શ્રીમંત્રો આપણા અંતઃકરણનાં સામું લુચ્ચે તોપણ આપણને શરમાઈ મરવું ન પડે, પણ છાતી કાઢીને તેમના સન્મુખ ઉભા રહી શકાય, એવી આપણા અંતઃકરણની નિર્મળ રીતિ આજથી જ આપણે કરવા માંડવી જોઈએ.

પ્રતિદિવસ અને પ્રતિક્ષણ એવી રીતે આપણે જીવન ગાળવું જોઈએ કે આપણા શરીરની સુંદર છાતી કોઈ પાડે, અને તેને ભરખજરમાં ખુલ્લી મૂકે તોપણ આપણને જેમ લય તથા ચિંતા થતાં નથી તેમ આપણા અંતઃકરણની કોઈ છાતી પાડી તેને ભરખજરમાં ખુલ્લી મૂકે તોપણ આપણને લય કે ચિંતા ન થાય.

તમારે ત્યાં કોઈ સારા પદોણા આવે છે ત્યારે જેમ તેમના દેખતાં તમે શરીરની તથા વાણીની એવી ક્રિયા કરો છો કે જેથી તેઓ તમારે માટે ધણો જ ઉત્તમ અભિપ્રાય બાંધે, તેમ તમારા મનના આપારોને કોઈ અદૃશ્ય પદોણા જાણે નિરંતર જોયા જ કરે છે, જેમ ધારીને પ્રત્યેક વિચાર કરો. આમ કરવું, એ આરંભમાં કઠિન જણાશે, અને દિવસમાં સેંકડો વાર તમારા વિચારો અને કૃત્યોમાટે તમને શરમ ઉપજશે, પણ અધ્યાસથી પછી તમે ગમે તે મનુષ્ય તમારા વિચારો જાણે તોપણ તમને શરમ ન ઉપજે, એવા વિચારો કરી શકશો.

આપણને અંતર અને બહાર લોકો જાણે છે, એ વિચાર બે ધારવાળી તરવાર જેવો છે, જે આપણા અયોગ્ય વિચારોને એક ધારથી કાપી નાંખે છે, અને આપણા મિથ્યા-ભિમાનને અને દંભને બીજી ધારથી કાપી નાંખે છે.

* * * *

લોકો તમને વખાણે તેથી પ્રસન્ન થશો નહિ, અથવા વખોડે તેથી ખિન્ન થશો નહિ. બહારના દેખાવથી જ લોકો સ્તુતિ અથવા નિંદા કરવા દોરાઈ જાય છે. તમારું અંતર જોવાનું તેમનામાં સામર્થ્ય નથી, અને સામર્થ્ય હોય છે, તો ધૈર્ય નથી. તમારું અંતઃકરણ તમને વખાણે તો જ પ્રસન્ન થજો; તમારું અંતઃકરણ તમને વખોડે તો જ ખિન્ન થજો. અંતઃકરણનો સંતોષ એ જ પ્રસન્નતાનું ખરું કારણ છે; અંતઃકરણનો દંશ, એ જ ખેદનો ખરો હેતુ છે.

લોકોની પ્રતિજ્ઞા મેળવવા જતા પહેલાં તમારા અંતઃકરણની જ પ્રતિજ્ઞા મેળવો. વાહવાહ કહેવડાવવાનાં બહારનાં ચિહ્નો રચવા પહેલાં તમારા અંતરને જ અત્યંત શોભાવો. હજારો મનુષ્યો એવા વિચારના હોય છે કે લોકોએ આપણને ચોર કહ્યા એટલે આપણે ચોર થઈ ગયા, લોકોએ આપણને અપ્રતિષ્ઠિત કહ્યા, એટલે આપણે અપ્રતિષ્ઠિત થઈ ગયા, અને લોકોએ આપણને દુરાચારી કહ્યા, એટલે આપણે દુરાચારી થઈ ગયા !

તમારી તીજેરીમાં કરોડ રૂપૈયા હોય અને લોકોમાં તમે ભિખારી છો, એવું કહેવાય તેથી તમારી તીજેરીમાં રહેલું સુવર્ણ કે હીરામાણિક્ય શું માટી કે કોયલા થઈ જાય છે ?

તમારા અંતઃકરણમાં જે સદગુણો ભરેલા છે, તો પછી લોકોએ તમને દુર્ગુણી કહ્યા, તેથી નર્મ દુર્ગુણી શી રીતે થયા ?

ધરમાં હાંદલાં કુસ્તી કરતાં હોય, અને યુક્તપ્રયુક્ત થોડા કોઈ મનુષ્ય જગતમાં બે

ધોડાની બગીમાં ફરતો હોય તેને જોઇને લોડો તેને મોટા શ્રીમાન્ માને, તેથી શું તેના ધ-
રનાં ફીકરાનાં હાલનાં સુવર્ણનાં યદ્ જાય છે ?

આપણું અંતઃકરણ દોષોથી ભરેલું હોય, પરંતુ લોડોમાં આપણી મોટા મહામારપે
પ્રસિદ્ધિ હોવાથી જેમ આપણામાં સાચું મહામાપણું આવતું નથી, તેમ આપણે ખરા
મહાત્મા હોઇએ, પરંતુ લોડોમાં આપણી ભારે અપ્રતિષ્ઠા થતી હોય તેથી કંઈ આપણું
સાચું મહામાપણું નષ્ટ થતું નથી.

લોડો બહારનું જ જુએ છે, અને તદ્દનુસાર અભિપ્રાય બાંધે છે. લોડોના અભિપ્રાય-
ઉપર જે પોતાના સુખનો અને દુઃખનો આધાર રાખે છે, તે સાચા સુખને કદી પામી
શકતો નથી.

લોડો તમારે માટે શું કહે છે, તેના ઉપર દષ્ટિ કરવાનું તમારે લેશ પણ કારણ
નથી. તમારું પોતાનું અંતઃકરણ તમારે માટે શું કહે છે, તે ઉપર જ ધ્યાન આપ્યા કરો,
અને તેના જ ઉચ્ચ અભિપ્રાયને મેળવો. પ્રતિજ્ઞાને મહાજનોએ બુંડની વિશ્વસમાન અચંત
તુચ્છ ગણી છે, એ વાતનું વિશ્મરણ કદી કરશો નહિ.

જીવકૃષિવલને આંતર ભૂમિમાં સદ્વિચારરૂપી વીજકો વાવવા સદુપદેશ.

પદ. (અંતર્યામી, જય સુંદર નટવર સુખકર ભયહારી, એ લય.)

અંતરમાંહી, હે જીવકૃષિવલ ! રોપજે બીજ જાહુ વિચારી.
કંઈ બીજ જો ! ઉગાડે બાવળીયા, કંઈ ફળમાં દે અતિશય ઠળીયા;
કંઈ ઉગાડતાં તરુવર સજીયાં, તરુવર સળીયાં, અંતર૦
કંઈ બીજક વિપક્ષ ઉપજાવે, કંઈ રોગજનક ફળ પ્રકટાવે,
કંઈ અસુહુર^૩ તરુને દર્શાવે, તરુ દર્શાવે, અંતર૦
તું વિચાર જે જે નિત્ય કરતો, આંતર ભૂમિમાં તે બીજ ધરતો,
ફળ વિચારની જાતિનું લણતો; જાતિનું લણતો, અંતર૦
ભયશોકના વિચાર કરવાથી, ભયશોકની તરુરાજિ^૪ થાતી,
ભયશોકથી તુજ તપવે છાતી, તપવે છાતી, અંતર૦
એકજુણ તુજ વિચાર સહસ્રગણો, દે યાક નિયમ એ સુફળતણો,
થજે સાવધ તેથી વિચારે ઘણો, વિચારે ઘણો, અંતર૦
વેગો મનમાં જે આજ ઉઠે, પૂર્વે રોપેલાં એ બીજ ફુટે,
આજ રોપીશ તે ભવિષ્યે પ્રકટે, ભવિષ્યે પ્રકટે, અંતર૦
છે તુજ હસ્તમાં તારૂં ભાવી, તુજ વિચાર તુજ ભાવીની ચાવી,

સુખી કર કે દે દુઃખે દુખાવી, દુઃખે દુખાવી, અંતર૦
જે તે કચરો નહિ ચિંતવતો, જે તે કચરો નહિ સાંભળતો,
જે તે કચરો ન સુખે વહતો, ન સુખે વહતો. અંતર૦
શાસ્ત્રો જેને હિતતમ કહેતાં, સત્પુરુષો પણ અનુમતિ દેતા,
તે વિચારમાં રહેવું વહેતા, રહેવું વહેતા, અંતર૦
૧૬૫૫ ઉત્તમ આ વિધિની કરીને, ધનધાન્યે ભંડારો ભરીને,
કર પ્રસન્ન ઝટ પ્રભુ નરહરિને, પ્રભુ નરહરિને, અંતર૦

શ્રીશ્રેય:સાધકઅધિકારિવર્ગના મહોત્સવો.

આ વર્ગના સાધનસમારંભ નામનો પારમો તથા ઉત્સવોના ક્રમાનુસાર ૮૬ મો મહોત્સવ ગયા માસની પૂર્ણિમાથી સાત દિવસસુધી અમદાવાદમાં સાપ્રમતી નદીના પુષ્પ તટઉપર, શ્રીખર્જુરધારેશ્વર મહાદેવનિકટ શેઠ. શ્રી. શંભુપ્રસાદ બહેચરાજસના ક્ષેત્રમાં પ્રશસ્ય પ્રકારે પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. સાધકરત્ન રાવળહાદુર શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ આચરવરામ તથા તેમના પરમ મિત્ર ડોક્ટર શ્રીયુત જગન્નાથ ભટ્ટે તેમ જ સાધકરત્ન શ્રીયુત ઈશ્વરભાઈ જવા-ભાઈએ અત્યંત પરિશ્રમ લેઈ સર્વ પ્રકારની ઉચ્ચ વ્યવસ્થા કરી હતી. સમારંભમાં ભાગ લેનાર સંજ્ઞાનોના નિવાસઅર્થે ધ્વજપતાકાથી શોભતા અનેક તંબુઓ ઉક્ત ક્ષેત્રમાં સુરમ્ય પ્રકારે નાંખવામાં આવ્યા હતા. વર્ગના આચાર્ય તથા સદ્યુક્ત શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર લગવાતુને અર્થે કેટલાક તંબુઓ સગીપના અન્ય ક્ષેત્રમાં નાંખવામાં આવ્યા હતા. કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત સંજ્ઞાનોને અર્થે જે બંગલાની વ્યવસ્થા પણ રાખવામાં આવી હતી. વર્ણવ્યવસ્થા સચવાય એવી રીતે હળાર મનુષ્યો ભોજન કરવા બેસી શકે, એવી એક વિશાળ ભોજનશાળા; નદીનો વહેતો પ્રવાહ દૃષ્ટિએ પડે એવા શાંત એકાંત સ્થળમાં પાંચસો સાધકો સુખપૂર્વક બેસી શકે એવી એક રમ્ય સંઘમશાળા; ક્ષગભગ ત્રણ હજાર મનુષ્યો શ્રવણ કરી શકે, એવો વિશાળ વ્યાખ્યાનમંડપ વગેરે સ્થાનો, સમારંભના સ્થળતું સૌષ્ઠ્ય તથા ભવ્યતા વધારે એ પ્રકારે શુદ્ધિપૂર્વક બાંધવામાં આવ્યાં હતાં. સ્વરૂપમાં સર્વ વ્યવસ્થા એટલી તો ઉત્તમ પ્રકારે કરવામાં આવી હતી, તથા સમારંભનો દેખાવ તેના વિસ્તારવડે, શોભાવડે તથા શાંતિવડે એવો તો પ્રતાપમય ભાસતો હતો કે કાંપતરફ પ્રવા આવનાર અનેક દેશી તથા યુરોપીયન ગૃહસ્થો ત્યાં આકર્ષાઈને આવતા, તથા સમગ્ર વ્યવસ્થા જોઈને અત્યંત પ્રસન્ન થતા.

વિવિધ સ્થળોએથી ચારસો ઉપર સાધકોએ આ ઉત્સવમાં પરમ ઉદ્ધાસપૂર્વક ભાગ લીધો હતો. પ્રતિવર્ષના નિયમાનુસાર પ્રાતઃકાળમાં સવા પ્રહર સંઘમની ક્રિયાઓ કરવામાં આવતી હતી, તથા સાંધકાળે વ્યાખ્યાનો તથા કીર્તનો થતાં. વ્યાખ્યાનો તથા કીર્તનોને શ્રવણ કરવાને નગરમાંથી હળારો મનુષ્યો-સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો-આવતાં અને ચાર અથવા પાંચ માઈલનો માર્ગ ચાલતા કાપીને ઘેર જવાં એમ હોવા છતાં, રાત્રે ક્ષગભગ દશ વાગતાસુધી સર્વ

વ્યાખ્યાનમંડપમાં બેસી રહેતા. શ્રીતૃવર્ગની સંખ્યા નિત્ય બેથી ત્રણ હજારસુધીની થતી, અને છેલ્લે દિવસે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનના વ્યાખ્યાનસમયે તો તે સંખ્યા ત્રણ હજાર ઉપરની થઇ હતી. સ્ત્રીઓને માટે બેસવાની પૃથક્ વ્યવસ્થા કરેલી હોવાથી તેમની સંખ્યા પણ છેવટના દિવસે, માં પાંચસે સુધીની થઇ હતી. નગરશેઠ્ઠી આરંભીને નગરના સમગ્ર શ્રીમંત વર્ગનો, અધિકારિવર્ગનો તથા વિદ્વાનવર્ગનો મોટો ભાગ સમારંભના આનંદમાં ભાગ લેવા પધાર્યો હતો. ઘણાને સમાપ્તિપદ્ધતિ ઉત્સવની ખબર પડવાથી તેઓ પોતાનું દુર્ભાગ્ય દર્શાવી શોકાદિગાર ધાડતા હતા.

આરંભક વ્યાખ્યાન તેમ જ અંતિમ વ્યાખ્યાન શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાને આપ્યાં હતાં. પ્રથમના વ્યાખ્યાનમાં તેઓશ્રીએ ઉત્સવોની પ્રતિવાદી થતી જતી ઉચ્ચ કળાઆદિપ્રતિ સાધકોનું લક્ષ બેથી પ્રસ્તુત સમારંભમાં પોતપોતાને પ્રાપ્ત સંયમની કિંવાઓ અપ્રમાદયુક્ત પૈર્ષથી સાધવા સર્વને પ્રોત્સાહનનાં અનેક હૃદયંગમ વચનો કહ્યાં હતાં. અંતિમ વ્યાખ્યાનમાં તેઓશ્રીએ આંતર પરિવેષ્ટન અને બાહ્ય પરિવેષ્ટન એ જ સુખદુઃખનું કારણ હોવાથી તે ઉભયને સર્વોત્તમ કરવાનો પરમહિતકર બોધ પોતાના અરખલિત વક્તૃત્વ તથા મંજુલ વાણીમાં આપ્યો હતો, તથા આ સમારંભમાં સર્વ સાધકોએ સંયમમાં જે વૃદ્ધિ કરી હતી તે પ્રતિ પોતાનો પરમસંતોષ પ્રદર્શિત કર્યો હતો.

દ્વિતીય તથા તૃતીય વ્યાખ્યાન આ માસિકના વ્યવસ્થાપકે સંયમનું પ્રથમ અંગ જે 'ધારણા' તે ઉપર આપ્યું હતું. અને વ્યાખ્યાનોમાં સાધકોને ઉપયોગી થઇ પડે તેવી અનેક યુક્તિઓને તેમ જ ઉદાસીન સમજનોને ઘણું જ્ઞાન મળે, એવા અનેક વિચારોને વ્યાખ્યાનનારે પોતાની સરળ પણ ગંભીર શૈલિમાં વર્ણી બતાવ્યાં હતાં.

ચતુર્થ વ્યાખ્યાન ભાવનગર કોલેજના સંસ્કૃત પ્રોફેસર સાધકબૂપણ વિદ્વદ્વર શ્રીયુત જ્ઞેહીસનદાસ જેઠાભાઈ કણીયા બી. એ. એમણે 'તત્ત્વજ્ઞાનનું માહાત્મ્ય' એ વિષયઉપર આપ્યું હતું. આ વ્યાખ્યાનમાં તેમણે તત્ત્વજ્ઞાનને પ્રતિપાદન કરનાર વેદાંત શાસ્ત્ર સર્વ દુઃખની નિર્ણત કરનાર તથા નિરતિશય આનંદની પ્રાપ્તિ કરાવનાર હોવાથી સર્વોદ્દૃષ્ટ છે, એ શાસ્ત્ર, યુક્તિ તથા અનુભવાદિ પ્રમાણોથી બહુ ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું હતું.

પંચમ વ્યાખ્યાન રામક્રોટ હાઇસ્કૂલના હેડ માર્ટર સાધકસત્તામ વિદ્વદ્વર શ્રીયુત દૈ-શિકરામ વિદ્યહરરામ મહેતા બી. એ. એમણે 'જ્ઞાનશક્તિના વિવિધ વિભાસો' એ વિષયઉપર આપ્યું હતું. આ વ્યાખ્યાન જેમ વિજ્ઞાનવિદોના તથા અન્ય વિદ્વાનોના ચિત્તનું અન્યંત આકર્ષણ કરનાર હતું, તેમ વિવિધ પ્રચલિત દૃષ્ટાંતોવડે સામાન્ય મનુષ્યોનાં ચિત્તને પણ મનેરમ થઈ પડ્યું હતું.

પ્રતિદિન વ્યાખ્યાનના અંતમાં સમારંભનિમિત્ત ખાસ રચનામાં આવેલાં નવાં પદ્યો તાલવાદ્યસહિત હૃદયંગમ રીતે સંગાનુમંડળતરફથી ગાવામાં આવતાં હતાં. નગરમાંથી આવનાર ઉદાસીન સમજનો પદ્યોથી અત્યંત પ્રસન્નતા દર્શાવતા હતા, અને ઘણા ગુણુત સમજનોએ એવા ઉદ્ગાર ધાડ્યા હતા કે આવાં સુરમ્ય પદ્યો ગુજરાતી ભાષામાં પૂર્વે અમે કદી પણ શ્રવણ કર્યા ન હતાં. આ પદ્યોનાં છૂટાં છપાયલાં લઘુ પુસ્તકો સેંકડો સમજનો મૂલ્ય આપીને લેઈ જતા હતાં.

સમારંભમાં એક જ વાર ભોજનનો નિયમ રાખેલો હોવાથી પ્રથમ જ દરજ્જાનિવાસી

તેમ જ જે વાર ભોજન ગ્રહણ કરવાના અભ્યાસવાળા સાધકોને કુધાનું કષ્ટ સહન કરવું પડતું હોવાથી સંયમાદિ કાર્યોમાં તેમની વૃત્તિ જેવી પ્રસન્નતાથી જોડાવી જોઈએ તેવી પ્રસન્નતાથી જોડાવી ન જોવાનો ધણા ઉત્સવોમાં અનુભવ થવાથી, તેમ જ પ્રાતઃકાળે ચાહ, કાફી કે દુધ પીનારા કેટલાક ઉદાસીન સજ્જનો પણ તે પદાર્થો વિના સમારંભનો યથેચ્છ લાભ લેઈ શકતા ન હોવાથી ' શાકરત્ની લાલચ દર્શાવીને પણ બાળકને કટુ ઔષધ આપી બુદ્ધિમાન વેઢે તેનો વ્યાધિ હરવો ' એ નીતિશૂત્રને અનુસરીને આ વર્ષના આ સમારંભમાં ' તૃપ્તિસદન ' નામનું એક ઉપાહારગૃહ પવિત્ર બ્રાહ્મણોના હસ્તથી ઉધાડવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. આ ' તૃપ્તિસદન ' ઉધાડવાથી અનેક સાધકો તથા સજ્જનોએ સંતોષ દર્શાવ્યો હતો, તથા ભવિષ્યમાં સમારંભમાં અધિક દિવસો ગાળવાનું આથી તેમને સંકલ્પ થયું હતું એવો ભાવ સૂચવ્યો હતો.

સમારંભની વ્યવસ્થાને માટે પ્રત્યેક મનુષ્યપાસેથી નિત્યના જે આઠ આના લેવામાં આવે છે, તેથી તેમનો ભોજનનો ખર્ચ પણ પૂર્ણ નીકળી શકતો ન હોવાથી, બીજા બાબતોમાં થતા ખર્ચને માટે અન્ય નિમિત્તોઉપર આધાર રાખવો પડે છે. આવો આધાર ભવિષ્યમાં જેમ અને તેમ ઓછો રાખવો પડે તે માટે સમારંભના વ્યવસ્થાપકોએ નિત્યના આઠ આનાને બદલે બાર આના લેવાનો નિયમ, આવતા વર્ષથી રાખ્યો છે.

અમદાવાદના શ્રેણીગ્રાહર મિ. કવરેએ સમારંભના સ્થળની, સાધકસમુદાયની તેમ જ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનની, એમ ત્રણ જગ્યાઓ મોટા કદની ઉત્સવપ્રસંગે લીધી હતી. (સિંહવર પ્લેટની આ જગ્યાઓ પ્રત્યેક દોઢ રૂપેએ તેમની પાસેથી જેમણે જોઈએ તેમણે પાંચરૂપાબદાર પોલિસ ચોસીની સામે તેમને પત્ર લખી મંગાવી લેવી.)

સાતમે દિવસે પરગામથી આવેલા ધણા સાધકોને બપોર પછી જવાનું હોવાથી ત્રીજે પ્રહરે ઉત્સવની સમાપ્તિ કરવામાં આવી હતી.

દુધના લાભ.

કેવળ દુધના આહારઉપર રહેવાથી થતા લાભવિષે આ માસિકમાં પૂર્વે વિસ્તારથી લખવામાં આવ્યું છે. સુપ્રસિદ્ધ ખનાર મેક્કેન્ડન એ સંબંધમાં લખે છે કે:—

' વિવિધ વ્યાધિઓમાં કેવળ દુધઉપર રહેવાથી તેમ જ શરીરને પુષ્ટ કરવા માટે પણ એકલા દુધનો જ આહાર ગ્રહણ કરવાથી જે આશ્ચર્યકારક પરિણામ આવે છે, તે સંબંધમાં બહુ જ થોડા મનુષ્યો જાણતા હોય છે. ગમે તેટલા સમયસુધી મનુષ્ય એકલા દુધઉપર નિર્વાહ કરી શકે છે, તથા ઉત્તમ પ્રકારનું આરોગ્ય ભોગવી શકે છે. તે દેખીતી રીતે શરીરના પ્રત્યેક અવયવને પોષનાર આહાર છે. પૂર્વે ઘણી વાર દુધના લાભવિષે મેં લખ્યું છે, પરંતુ હવે મારી ખાતરી યથા છે કે તેના ખરા ગુણનું જેટલો ભાર દબને વર્ણન કરવું જોઈએ તેટલું મેં કર્યું નથી. શરીર દુર્બળ પડી જતું હોય અથવા કેઈ પણ પ્રકારનો રોગ હોય ત્યારે તે મટાડવાને માટે દુધથી વધારે સારો યોગ્યક બીજો કોઈ ભાગ્યે જ મળશે. શરીરનું વજન વધારવામાટે તો દુધ એ એક ખરેખર અમત્કારિક આહારનો પદાર્થ છે, એમ કહ્યા વિના આવતું નથી. દષ્ટાંત તરીકે, કેવળ દુધના આહારઉપર ધણા મનુષ્યોનું વજન નિત્યનું એક

તમારા મનમાં બીજાઓના સંબંધમાં પ્રતિદૃશ વિચારો. અથવા લાગણીઓ ઉત્પન્ન કરી હોય તો તમારા મનમાં જ તેમને રાખી મૂકો. અંતઃકરણમાં તે દબાવવી ન રહે તો ખુલ્લા મેદાનમાં જ્યાં કોઈ મનુષ્ય ન હોય એવા ખુલ્લા મેદાનમાં જાઓ, અને પવનમાં તેના ઉલ્લાસ કાઢી નાંખો, પણ બીજા મનુષ્યોના કાનમાં તો તમારી આસુરી વાણીનું ઝેર ન રેડે. પવન તમારી વાતોને સાંભળશે નહિ, અને તમારા શબ્દો ચારે દિશામાં ઉડી જશે. અથવા તમારે બીજાઓને જે કંઈ સંભળાવવું હોય તે એક કાગળમાં લખી કાઢો, અને પછી તે કાગળને દેવતામાં ધુંકી મૂકી, તે વાતનું વિસ્મરણ કરો.

મિત્રોમાં બેસી ઊંઠા ત્યારે બીજાઓનું સર્વદા સાઈ જ જાવો. જો તમને બીજાઓમાં કશું જ સાઈ ન જણાય તો તેમના સંબંધમાં મૈનને સેવો, પણ જગતના તથા તમારા હિતને ખાતર તેમના ખરા કે કદંબી લીધેલા દોષોની ચર્ચા તો ન જ કરો. બીજાઓનું હિત દરવાનું જેનામાં સામર્થ્ય નથી, તેણે ભલે તેનું હિત ન કરવું, પણ તેનું અહિત તો ન જ કરવું. આ પ્રકારનું વર્તન એ ડહાપણ છે, અને તેની ઉત્તરિને સાધનાર છે.

અમુકે તમારું બગાડ્યું છે, એવું તમને જણાય, અથવા અમુકમાં અમુક દોષ છે, અને તે કહેવાની તેને જરૂર છે, એવું જો તમને જણાય તો તત્કાળ તેની પાસે જાઓ, અને ખુલ્લા હૃદયથી કંઈક વાણીનો ઉપયોગ કર્યા વિના તે તેને કહી દો. ઘણે પ્રસંગે તમને તમારી જ ભૂલ જણાશે; તમારી અને તેની વચ્ચે કંઈક ગેરસમજ થઈ છે, એવું જ તમને જણાશે.

બીજાઓની કુધવ્હી ન કરવાનું એક બીજું કારણ છે, અને તે સુખેચ્છકે વિસરી જવું જોઈતું નથી. જ્યારે જ્યારે મનુષ્ય આસુરી વાણી ઉચ્ચારે છે, ત્યારે ત્યારે તેના શરીરમાં પ્રાણુધાતક વિષ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તે વિષ મોકુંવહેલું શરીરમાં વ્યાપ્તિ કર્યા વિના રહેતું નથી. કોઈના અથવા દ્વેષના અથવા ભયના આવેશમાં મુખમાં પાછળથી કેવો કડવો સ્વાદ જણાય છે, તે તમે કદી અવલોક્યું છે? આ ઝેર છે, અને તે જો પુષ્કળ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય તો મનુષ્યનું મૃત્યુ થાય છે. કોઈાવેશવાળી અથવા ભયાકુલ માતાનું કુધ પીનાથી ઘણું બાળકોને આંકડી, તાવ અને એવા જ પ્રકારના બીજા મંદવાડ થયેલા પ્રસિદ્ધ છે. આથી આરોગ્યના સંરક્ષણને માટે પણ તમારે આસુરી વાણી વધવાનો તેમ જ તે સાંભળવાનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

પરંતુ આસુરી વાણી આટલી જ હાનિ કરીને અટકતી નથી. નિત્ય આવી વાણી બોલવાનો અભ્યાસ પડતાં તેના સંસ્કાર આંતર મનમાં એટલા તો દૃઢ થઈ જાય છે કે પછી જ્યારે જ્યારે આપણે બીજા મનુષ્યોને મળીએ છીએ, ત્યારે આપણા મુખમાંથી આસુરી વાણીવિના બીજું કશું જ નીકળતું નથી. બીજાઓના રજાજેવડા દોષોને ગળજેવડા જોઈને જ્યાં ત્યાં તેમનું કથન કરવાનો આપણો સ્વભાવ જ બધાં જાણે છે. આપણે ગમે ત્યાંથી પણ ખોટીખરી વાતો લેઈ આવીએ છીએ, અને તેમને ઘણા જ મોટા રૂપમાં માની લેઈને જ્યાં ત્યાં પ્રવર્તાવીએ છીએ. આપણો આ સ્વભાવ ક્રમે ક્રમે એટલો તો પ્રબળ થાય છે કે તેમાં દોષરૂપતા જણાયા છતાં અને તેને ટાળવાનો ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરતાં છતાં પણ તે સહજ પણ છેડતો નથી.

આંતર મનમાં પડેલા સંસ્કારોથી બધાઈ ગયેલા દદ સ્વભાવઆગળ નિશ્ચયનું કે પ્રયત્નનું કશું જ આવડતું નથી, એ સિદ્ધ કરવાને એક વિદ્વાન (De maupassant) નીચેની વાતો લખે છે:—

એક બાજીર પોતાથી સ્ત્રીસાથે વિવિધ નાનાંમોટાં નગરોમાં પોતાના ખેલો કરતો ફરતો હતો. પોતાની સ્ત્રી દુરાચારિણી છે, એવી આ મનુષ્યને ધણું વર્ષોથી વિવિધ પ્રમાણોથી ખાતરી થઈ હતી. આથી ધણું વર્ષો થયાં તે તેના અંતરથી ધિક્કાર કરતો હતો. ધીરેધીરે તેનાં પ્રતિનો તેના દેપ એટલો બધો વધી ગયો હતો કે તેને લાગ સાધી મારી નાંખવાની તેણે મનમાં ગાંઠ વાળી હતી.

દરરોજ એક ખેલમાં તેઓને બંનેને સાથે આવવાનું થતું હતું. તેમાં બાર તીક્ષ્ણ લાંબી છરીઓને તે બાજીર આશ્ચર્યકારક ચતુર્થથી પોતાની સ્ત્રીની મદદથી ફેરવતો હતો. ખેલની સમાપ્તિએ તે સ્ત્રી એક પાટીયાની ભીંતને પોતાનો વાંસો અડાડીને ઊભી રહેતી, અને તેનો પતિ જરા દૂરથી પેલી છરીઓ એક પછી એક તેના માથાબણી ફેંકતો. અત્યેક છરી તે સ્ત્રીના માથાથી માત્ર પા ઈંચ છેડી તે પાટીઆની ભીંતમાં ઊડી બોકાતી.

ધણું વર્ષના અભ્યાસથી તે બાજીર આ છરીઓ ફેંકવાના કાર્યમાં એટલો તો કુશળ થયો હતો કે મુકર કરેલા સ્થાનથી એક વાળપૂર પણ દૂર તેની છરી જતી નહિ. દ્રાષ્ટ દિવસ તેના ફેંકવાથી તેની સ્ત્રીને જરા સરખું પણ વાગ્યું ન હતું. છરીઓ ફેંકવાનો અભ્યાસ તેને સ્વભાવસિદ્ધ થઈ ગયો હતો.

પોતાની સ્ત્રીઉપરનો દેપ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિને પામતો જતો હોવાથી એક દિવસે તેણે નિશ્ચય કર્યો કે છરી બણી બેઠને એવી રીતે જરા વાંકી નાંખવી કે તેની સ્ત્રીને તે વાગે અને તે ભરી નય, અને તોપણ બહાર એવું જણાય કે દેવયોગે છરી ફેંકવામાં બૂલ થઈ ગઈ છે. તે દિવસે તેણે છરી વાંકી નાંખવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ તેના હાથ એટલો બધો પૂર્ણ રીતે કળવાયલો હતો, અને તેના આંતર મનમાં મુકર કરેલા નિશાનઉપર જ છરી નાંખવાના સંસ્કારો એટલા બધા તો દદ થઈ ગયા હતા કે સ્ત્રીના માથાને સહજ પણ વાગે એ રીતે એક પછી એક છરી નાંખવાનો બાર વાર તેણે પ્રયત્ન સંકલ્પપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો તોપણ તે તેમાં સફળ થયો નહિ, અને બારેવાર છરીઓ મુકર કરેલે સ્થળે જ વાગી.

અભ્યાસનું બળ આ પ્રકારનું હોવાથી આસુરી વાણીનું નિત્ય સેવન કરવાનો અભ્યાસ પાડતાં આપણે અત્યંત સાવધ રહેવાનું છે.

દૈવી વાણીનો નિરંતર ઉચ્ચાર કરો, અને તેનાં દૈવી કૃપ તમને પ્રાપ્ત થશે. બીજાઓના અણુનું જ કથન કરો, અને તમે જ્યાં ત્યાં પ્રેમના અને માયાના જ શબ્દો શ્રવણ કરશો એટલું જ નહિ પણ તમારી શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક ત્રિવિધ ઉન્નતિ થશે.

આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન ચાલુ વર્ષના તૃતીય અંકના પૃષ્ઠ ૯૧ થી)

આપણું આર્થશાસ્ત્રોપરિ દષ્ટિ નાંખતાં કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન એ ત્રિવિધ માર્ગની શ્રેણી શાસ્ત્રકારોએ ગોઠવીને આ ચર્ચાતા સિદ્ધાન્તને અનુમોદન આપેલું જણાય છે, એ સિ-

દ્વાન્ત જ લક્ષમાં રાખી એ ઈચ્છા ગોઠવેલી જણાય છે. કર્મીકરતાં ઉપાસક ઉચ્ચ ભૂમિ-
વાળો છે અને ઉપાસકકરતાં જ્ઞાની અધિક ઉચ્ચ ભૂમિવાળો છે. સામાટે, એ પ્રશ્નનો વિચાર
કરતાં આ સિદ્ધાન્ત જ આગળ આપી ઉભો રહે છે. જે કેવલ કર્મી છે તે અભિહોવાદિ
ક્રિયાઓ કરે છે, આતુર્માંસ યાગઆદિ કર્મોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. આ સર્વ ક્રિયાઓ કરવામાં
બાહ્ય મનના વ્યાપામની અપેક્ષા રહે છે. એ કર્મો ગમે તેમ કરવામાં આવતાં નથી પણ યથા-
વિધિ કરવામાં આવે છે, અને તેમ થાય છે ત્યારે જ પોતાના ફલને એ પ્રકટાવે છે. યથાવિ-
ધિ કરવા માટે તે તે વિધિનું સ્મરણ રાખવું પડે છે, તે પ્રમાણે અંગો તથા ઉપાંગોનું અનુ-
ધાન થવું છે કે નહિ તે જોવાનું હોય છે, તેમાં કાર્ષ્ણ્યલન થવું હોય છે તો પુનઃ સાંગનાની
સંપત્તિઅર્થે વિહિત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે—આ આદિ અનેક પ્રકારે એમાં વિચારની અપે-
ક્ષા રહે છે અને એ વિચાર કરનાર મન તે બાહ્ય મન છે, તેથી એ વિચાર કરવામાં બાહ્ય
મન કેળવાય છે. પણ એ કેળવણી તે ધણી જ ન્યૂન હોય છે. બાહ્ય મનની નિવિધ શક્તિ-
ઓને એ કેળવણી અવલંબન કરતી નથી પણ માત્ર થોડી જ શક્તિઓનો ઉપયોગ
એમાં થાય છે અને તેથી બાહ્ય મનની એકદેશી કેળવણી એમાં થાય છે. આમ થ-
વાને લીધે જ કેટલાક મનુષ્યો કેવલ કર્મમાર્ગમાં રમણ કરનાર થઈ રહે છે. તો તે કર્મક થાય
છે, કર્મજડ બની રહે છે. કર્મકપણું પ્રાપ્ત થવાનું મુખ્ય કારણ એકદેશી કેળવણી જ છે.
શરીરના સંબંધમાં આપણે જોઈએ છીએ કે લુહાર, સુધાર આદિ કારીગરો અમુક શરીરાવલ-
વનો જ પોતાના કામમાં ઉપયોગ કરે છે અને તેથી તેમનો તે અવયવ દૃઢ થાય છે, પણ
એ દૃઢતા તે બીજા અવયવોના બલના જોખમે થાય છે. બીજા અવયવોનો એ વર્ગ ઉપયોગ
કરતા નથી તેથી રુધિરમાંનું સત્ત્વગ્રંથ તત્ત્વ તે વપરાતો અવયવ સુસી લે છે અને તેથી નિર્મા-
લ્ય થયેલા રુધિરમાંથી જ બીજા અવયવો પોતાના પોષણને પ્રાપ્ત કરતા રહે છે. આથી ન્યૂન
સત્ત્વવાળું પોષક દ્રવ્ય એ બીજા અવયવોને મળે છે તેથી એ અવયવો દુર્બલ થાય છે અને
તે તે હસ્તપાદાદિ વપરાતો અવયવ તેના પ્રમાણમાં અતિશય દૃઢ થાય છે. આ પ્રગ્, આ
રીને અપ્રમાણતા થવાથી દીર્ઘઆયુષને ભોગવતો નથી અને સર્વોગઆપી નિરાગતાનો ભોક્તા
થતો નથી. વ્યાપામકલામાં નિષ્ણાત પુરુષો આવો પરિણામ અટકાવવાના આશયથી જ એક
એ અવયવોની કસરત કરવાનું નહિ કહેતાં શરીરના બધા અવયવોની જ કસરત કરવાનું કહે
છે, એટલું જ નહિ પણ શરીર કસરત કરતી વખતે શરીરમાત્ર બાળામને સંવન કરે અને
મન ભ્રમણ કરતું રહે એમ ન થાય તેમાટે તે તે કસરતમાં મનને પરાવવાની ખાસ કલામય
કરે છે. આ જ નિયમ માનસ વ્યાપામમાં પણ લાગે છે. બાહ્ય મનની અમુક શક્તિઓને જ
કસરત આપવામાં આવે છે, એટલી જ શક્તિઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તો આગસ-
રૂપ પોષક દ્રવ્ય એ શક્તિઓનાં કેન્દ્રને પોષણ કરવામાં ક્ષીણ થઈ જાય છે તેથી અન્ય કેન્દ્રો
જે વ્યાપારવિનાતાં રાખવામાં આવે છે તેમને યથેષ્ટ પોષણ મળતું નથી અને જે મળે છે
તે નિઃસત્ત્વ થયેલું, ઉચ્છિદ્ધ હોય છે. આથી અમુક કેન્દ્ર જ બળવાન થઈ રહે છે, અને બી-
જા કેવલ દુર્બલ થઈ જાય છે અને તેથી કર્મજડતા આ નિયમથી જણાય છે. આમ હોવાથી જ
કેવલ કર્મમાં રચી પચી રહેવાનું શાસ્ત્ર પસંદ ન કરતાં યદ્યેવ વિનય્યાનં ઇત્યાદિ વચનોથી
સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે જે જ્ઞાનપૂર્વક, બુદ્ધિના ઉપયોગપૂર્વક કરવામાં આવે છે તે કર્મ જ
વીર્યવત્તર થઈ રહે છે, અધિક ફલપ્રદ થઈ રહે છે અર્થાત્ કેવલ કર્મમાં રમણ કરનારકરતાં
વિદ્યાસંહિત કર્મ કરનાર પુરુષ ઉચ્ચ બુદ્ધિવાળો શાસ્ત્ર સ્થાપે છે. કર્મ કરવાથી અંતરની

શુદ્ધિ થાય છે એ સિદ્ધાન્ત સ્થાપી શાસ્ત્ર એ જ જણાવે છે કે કર્મ કરવાથી આંતરકર્ણની યોગ્યતા વધે છે, આંતરકર્ણ વિકાસને પામતું નથી પણ વિકાસને પામવાની યોગ્યતાવાળું થઈ રહે છે. આ રીતે યોગ્યતાની સંપત્તિ થયે મનુષ્યે ઉપાસનામાં જોડાવું એ શાસ્ત્ર વિધાન કરે છે. વિવિધ પ્રકારની શ્રીત ઉપાસના હાલ જે રૂપમાં સમજવામાં આવે છે તે રૂપમાં તેમને લઘ્યે તોપણ તે આંતર મનમાં પ્રવેશવાનો માર્ગ છે એ ખુલ્લું છે. આંતર મનની મર્યાદામાં પ્રવેશ જેવી રીતે ઉપાસનાથી સાધી શકાય છે તેવી રીતે અન્ય કાર્મ સાધનથી સાધી શકાતો નથી. એ ઉપાસનાઓ સાધનાર મનુષ્ય આંતર મનના બહારથી થાય છે પણ એટલાથી કૃત-કૃત્યતાને પામતો નથી. એ માટે એણે જ્ઞાનમાર્ગનું અવલંબન કરવાનું રહે છે. જ્ઞાનમાર્ગ વિચારવાળો માર્ગ હોવાથી અને તે પણ સર્વદેશી વિચારની અપેક્ષા રાખતો હોવાથી એ માર્ગ બાહ્ય મનની સંપૂર્ણ અંશે ઉત્પત્તિને સાધે છે. આ રીતે આ ત્રિવિધ ક્રમની સિદ્ધિ કરનાર સાધક, સ્પષ્ટ છે કે બાહ્ય મન તથા આંતર મનના પૂર્ણ વિકાસવાળો થઈ રહે છે અને એમ થાય છે ત્યારે જ શાસ્ત્ર તેને પરમપદને પ્રાપ્ત થયેલા ગણે છે. આંતર મનના વ્યાયામના ઉપરિ-પદે જ્ઞાનમાર્ગ સ્થાપન કરી શાસ્ત્ર એ રહસ્ય ખુલ્લું કરે છે કે આંતર મનના ઉપર બાહ્ય મને નિયમન રાખવાની જરૂર છે. તેથી જેમ જેમ આ ત્રિવિધ સાધનોનાં સ્વરૂપો, એમની દક્ષા એ આદિના વિચાર કરવામાં આવે છે તેમ તેમ આપણને સ્પષ્ટ થાય છે કે એ સાધનત્રણેથી આ અગાધ સિદ્ધાન્તઉપર જ રચાયેલી છે.

... ઇતર સર્વ શાસ્ત્રોની અપેક્ષાથી વેદાન્તશાસ્ત્રને કેસરિ કહેવામાં આવે છે તેનું કારણ જે વિચારવામાં આવશે તો સ્પષ્ટ રીતે આ જ જણાશે. જે જે શાસ્ત્ર એક ધ્વિરને માને છે અને તેને નિમિષ કારણરૂપે સ્વીકારી ઉપાસ્ય માનરૂપે સ્થાપે છે, અને જીવ તથા ધ્વિરનો ભેદ જ સ્વીકારે છે તે શાસ્ત્રો બહુ કરી ભક્તિને ઉત્તેજન આપે છે પણ આ દ્વિતને સ્વીકારનાર શાસ્ત્રની પ્રતિષ્ઠા ઘણી સરલ હોય છે, જે સામાન્ય મતિમાં ઉતરી શકે તેનો જ એ શાસ્ત્રો બોધ કરતા હોય છે. તેથી આ શાસ્ત્રો ભક્તિદ્વારા આંતર મનનો વિકાસ સારી રીતે સાધે છે પણ તેટલા વિકાસ બાહ્ય મનનો કરતાં નથી. એમની પ્રતિષ્ઠાઓ સામાન્ય મતિમાં સરલતાથી પ્રવેશી શકે તેવી હોવાથી અને શુદ્ધિમાં આરૂઢ કરવા ખાસ પ્રયત્નની અપેક્ષા રહેતી નથી અને પ્રયત્નના અભાવે બાહ્ય મનનો વિકાસ થતો નથી. બાહ્ય મનને વ્યાયામ આપવામાં આવે છે તે પ્રમાણે જ તેનો વિકાસ થતો રહે છે. ઘણા મનુષ્યો એવું કહેતા જણાય છે કે અમુક કેવું સરલ છે, અમુક સરલ છે માટે જ સત્ય છે, સત્ય સરલતામાં રહ્યું છે માટે ગહન હોય તે બાગે જ સત્ય હોય છે વગેરે, પણ એ કહેનારા બૂલી જાય છે કે સરલતા એ સાપેક્ષ ધર્મ છે. જે વસ્તુ મૈત્રીની કેળવાયેલી શુદ્ધિને સરલ લાગે છે તે જ વસ્તુ અશિક્ષિત મૈત્રીની શુદ્ધિને ગહન લાગે છે. સત્ય એ વસ્તુને અધીન ધર્મ છે, એ પુરુષને અધીન નથી ત્યારે સરલતા એ પુરુષ સાપેક્ષ છે અને આથી કરીને સરલતા એ સત્યનું સદા ગ્રાપક ચિહ્ન હોતું નથી. સદા ગણિતના સિદ્ધાન્તો ધણા ખરાને સરલ લાગે છે અને કેન્દ્રકુલસના સિદ્ધાન્તો ધણા ખરાની શુદ્ધિમાં તતકાલ પ્રવેશે તેમ નથી, તેટલા ઉપરથી અંકગણિતના સિદ્ધાન્તો સત્ય છે અને કેન્દ્રકુલસના સિદ્ધાન્તો અસત્ય છે એમ કહેનાર પોતાનું હાસ્યમાન કરાવે છે. એક પેટીની રચના સાદી હોય છે અને તેથી શુદ્ધિમાં તરત સમગ્રાઈ જાય છે ત્યારે શુદ્ધિરેત્સના સંનિપત્તિથી રચાતું બાહ્ય જોતાં તેમાં મનવડે ચિંતન પણ ન થઈ શકે તેવી

રચના દષ્ટિઆગળ આવી ખડી થાય છે. પણ તેટલા ઉપરથી એક સત્ય અને ખીન્નું અસત્ય કરતું નથી. સાદા નાના પદાર્થોનું રચાવું આપણને સરસ સમગ્રય છે અને સૂર્ય, તારા, ગ્રહો આદિની રચનાનો ખ્યાલસરખો પણ ધણાને આવી શકતો નથી પણ તેટલા ઉપરથી એક રચના સત્ય છે અને અન્ય સત્ય નથી એમ કહેનારનું વચન શ્રદ્ધેય ગણાતું નથી. વિકાસનો તો એ નિયમ જ છે કે જે સાદું અને સરસ હોય છે તે અંટપટું અને વિરૂપ થતું જાય છે. તેથી સાદાપણું, સરસતા અને સાદૃષ્ય એ વિકાસની નીચેની ભૂમિકા છે અને એથી વિપરીતપણું ઉચેની ભૂમિકા છે. વળી જે વસ્તુ, રચના આદિ સરસ છે, સામાન્ય મતિના મનુષ્યોની ભુદ્ધિથી ગોચર થનારી છે તે વસ્તુ, રચના આદિને જણાવવા શાસ્ત્રજેવા અપૂર્વ પ્રમાણની અપેક્ષા જ રહેતી નથી. એ પદાર્થો ધ્રુવર પ્રમાણેથી ગમ્ય થનાર હોવાથી એનો યોગ્ય કરવામાં શાસ્ત્રનું શાસ્ત્રપણું નથી. શાસ્ત્રની ખાસ અપેક્ષા ક્યાં રહે છે કે ન્યાં વિષય ધ્રુવર પ્રમાણેથી ગમ્ય થઈ શકતો નથી. આને જ અપૂર્વતારૂપ અંગ કરી શાસ્ત્ર વર્ણે છે. અને એવા ગહન વિષયોને શાસ્ત્રપ્રમાણથી જાણી તેને ભુદ્ધિમાં આરૂઢ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એમાં જ બાહ્ય મનની ખરી કસરત રહે છે. તેથી દૈતને અવલંબન કરી પોતાની પ્રક્રિયાની પ્રવૃત્તિ કરનારાં શાસ્ત્રો ગમે તેટલાં સરસ જણાય તોપણ તે બાહ્ય મનની સૂક્ષ્મતાને અતિ ગહન વિષયના પ્રતિપાદનજેટલાં સાધતાં નથી. જગતમાં દષ્ટિ નાંખતાં આ ધણે અંશે સત્ય જણાય છે. ભક્તિમાર્ગનું જ બહાર ડોળરૂપે નહિ પણ ખરા અંતઃકરણથી જોયો અવલંબન કરે છે તેઓ ધણે ભાગે આંતર મનની મર્યાદામાં રહે છે અને તેઓ શાન્ત, ખિન્ન, એકમાર્ગી જણાય છે. તેમના વિષયથી ધ્રુવર વિષય તેમના આગળ ધરવામાં આવે છે તો તેઓ ત્રાસી જાય છે, ભગવાનની મરજી હોય તે થરો, આપણું ધાર્યું થવાનું નથી, પ્રારબ્ધ-પ્રમાણે સર્વ ખેલો થયા કરે છે ક્યાદિ ઉદ્ગારો ધણે પ્રસંગે તેઓ કાટે છે. આથી ઉલટું જોયો જ્ઞાનમાર્ગને સ્વીકારે છે તેઓ એના વિષયની ગહનતાને લીધે બાહ્ય મનની અધિક કસરતવાળા હોય છે, તેમનું બાહ્ય મન વિવિધ પ્રકારે ખેડાયેલું હોય છે અને તેથી તેઓ એ વિષયથી ધ્રુવર વિષયમાં પોતાનું મન પરોવે છે તો તે વિષયના રહસ્યને ભેદીને તેમની મતિ પાર ઉતરી શકે છે. ભગવાનની મરજી હોય તેમ થાય છે, પ્રારબ્ધનો ખેલ સર્વત્ર છે ક્યાદિ વાતો તેમના જાણવામાં તથા માનવામાં છે, છતાં તે ઉપરાંત તેઓ જાણે છે કે આમ છતાં મનુષ્યે વિવેકપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી એ તેની દ્રરજ છે. તેથી ગમે તે કર્તવ્ય ઉપસ્થિત થતાં ગમે તે માર્ગે તેઓ દોરવાઈ જતા નથી, પણ શાન્તિપુરસ્કર તેઓ સાધક બાધક પ્રમાણેને જુએ છે, તેમનાં બધાબધની તુલના કરે છે અને પછી શાસ્ત્ર, અનુભવ ક્યાદિથી જે વિવેકીને શોભે તેવું હોય છે તેમ જ કરના પ્રયત્ન ધરવા આગ્રહવાળા થાય છે. આ સાથે વેદાન્તના ગહન સિદ્ધાન્તોના મનન પછી કરાતા નિદિધ્યાસનમાં એમણે આંતર મનની મર્યાદામાં પ્રવેશવાનું થયા કરે છે, વેદાન્તને ભુદ્ધિમાં આરૂઢ કરવા સમાધાન સંપત્તિની સિદ્ધિ કરવી પડે છે અને તે માટે પણ બાહ્ય મનના વિવિધ વ્યાપારોને નિરોધવા પડે છે, અને તેટલે અંશે આંતર મનનો આશ્રય કરવો પડે છે; તેથી આ મનુષ્યો આંતર મનના વ્યાપારમંવિનાના પણ હોતા નથી, આંતર મનની કેળવણી પણ એમને પ્રાપ્ત હોય છે. આપ્રમાણે ઉચ્ચ મનની કસરતને વેદાન્તશાસ્ત્ર કરાવે છે અને એથી ધ્રુવર શાસ્ત્રો જે કર્મ અથવા ઉપાસનાનું જ પ્રતિપાદન કરનાર હોય છે તે એમાંથી ગમે તે એકને ત્યજ દે છે, ઉપેક્ષે છે. આમ હોવાથી આ વેદાન્તની અપેક્ષાએ એ ઉતરતી પકિત ભોગવે છે અર્થાત્ એ શાસ્ત્રોની અપેક્ષાએ વેદાન્ત

સત્રાદ્પદે સ્થિત યાય છે. આટલું જ નહિ પણ કયો દશામાં, ક્યારે બાહ્ય મનને પ્રધાન સ્થાપવું અને ક્યારે આંતર મનને પ્રધાનપદે સ્થાપવું, એ બોધ વેદાન્ત સ્પષ્ટ રીતે કરે છે. વેદાન્ત જ્ઞાનની સાત ભૂમિકા સ્વીકારે છે અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જીવનમુક્તિ અને આરંભ જીવનમુક્તિ સ્વીકારે છે તથા એથી જણાવે છે કે જ્યાંસુધી વ્યવહારમાં રહેવાનું હોય છે ત્યાંસુધી જીવનમુક્તિની દશા ચર્ચા રહે છે અને આરંભ જીવનમુક્તિમાં પ્રવેશતાં વ્યવહારનો ઉપરમ થાય છે અર્થાત્ વ્યવહારથી ઉપરમ પામનાર મનુષ્ય જ આરંભ જીવનમુક્તિમાં પ્રવેશવાનું એ શાસ્ત્ર કહે છે. જ્યાંસુધી વ્યુત્થાનદશાને સેવવાની હોય છે, જ્યાંસુધી વ્યવહાર કરવાનો હોય છે ત્યાંસુધી બાહ્ય મનની પ્રધાનપણે અપેક્ષા રહે છે. આંતર મનના ન્યૂન વિકાસવાળો અને બાહ્ય મનના અધિક વિકાસવાળો મનુષ્ય વ્યવહારને સાધી શકે છે. પણ એથી વિપર્યય થઈ શકતો નથી, આ જ રહસ્ય વેદાન્ત સૂચવે છે. જીવનમુક્તિ એ વ્યુત્થિત મહાત્માઓની દશા છે અને તેથી એ દશામાં બાહ્ય મનનું નિયમન એ મહાત્માઓને કાયમ રહે છે. જ્યારે એ નિયમન ત્યજ દેવામાં આવે છે ત્યારે આંતર મનનું સામ્રાજ્ય થાય છે પણ ત્યારે વેદાન્ત જણાવે છે કે એ મહાત્મા આરંભ જીવનમુક્તિમાં પ્રવેશે છે, અર્થાત્ જીવનમુક્તિની સિદ્ધિ થયા પછી આરંભ જીવનમુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી હોય ત્યારે આરંભ જીવનમુક્તિને અનુરૂપ વય, બાહ્ય સ્થિતિઆદિ થાય ત્યારે અર્થાત્ વ્યવહારથી સાદું ઉપરામ પામવું હોય ત્યારે જ બાહ્ય મનને નિયામક પદથી ખસેડવું અને આંતર મનને સત્રાદ્પદે સ્થાપન કરવું. ઇતર શાસ્ત્રો બહુધા આ વિવેક કરતાં નથી એ પણ વેદાન્તને કેસરિપદે સ્થાપન કરવામાં એક હેતુ છે.

આ રીતે જ્ઞેતાં આપણાં શાસ્ત્રકારોએ અત્ર અર્ચાતા સિદ્ધાન્તને પૂર્ણ અનુમોદન આપ્યું જણાય છે. એમણે સ્થાપન કરેલી કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાનની ઐશ્વર્ય મનની કેળવણીને સાધવાનું સૂચવે છે, તથા વેદપ્રતિપાદ્ય તત્ત્વવિદ્યા બાહ્ય મનને રાજ્યઉપરથી ન ખસેડતાં વ્યુત્થાનના સઘળા સમયે બાહ્ય મનના હસ્તમાં જ નિયમન કરવાની લગામ આપવાનો બોધ કરે છે. આ રીતે ઉભય મનની કેળવણી થાય છે, ઉભય મન પોતપોતાની મર્યાદામાં રહી કામ કરતાં રહે છે અને એકબીજાના પ્રદેશમાં પગપેસારો કરતાં નથી. ઉભય મન વિકાસને પામતાં જાય છે અને બાહ્ય મન નિયન્ત્રાર્થે સ્થિત થાય છે ત્યારે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવી સઘળી પૂર્ણતા પ્રાપ્ત થાય છે, અને ગાંડપણ, તરંગીપણ, ઉચ્છૃંખલપણ ઇત્યાદિને જેમ સ્થાન મળતું નથી, તેમ કલ્પનારહિતપણ, પ્રતિભાશૂન્યપણ, શંકાશીલપણ, અશાન્તિ ઇત્યાદિને પણ સ્થાન મળતું નથી. પણ સર્વ શુભ ગુણો પરસ્પરની સાથે સંવાદ રાખી રહે છે અને તેથી મયાર્થ મહાત્માપદની સિદ્ધિ થાય છે. (સંપૂર્ણ.)

અનુભવસંવંધમાં કેટલાક વિચારો.

જીવવાનો અર્થ આગળ વધવું, અથવા ઉન્નતિને પામવું, એ છે. જ્યાં સુધી વૃક્ષ વૃદ્ધિને પામે છે, ત્યાંસુધી જ તે જીવે છે, એમ કહેવાય છે. મનુષ્યનું આગળ વધવાનું જ્યારે અટકે છે ત્યારે તેનું જીવન અટકી જાય છે, અને મૃત્યુ થાય છે. પરંતુ મનુષ્ય જ્યાં સુધી નવા નવા અનુભવો કરતો નથી ત્યાંસુધી તે કદી પણ આગળ વધતો નથી. આથી સર્વપ્રકારની આગળ ચલી વૃદ્ધિમાં, સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિમાં, સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિમાં, સર્વ પ્રકારની સંપ્રાપ્તિમાં, અને સાક્ષાત્ જીવવામાં પણ અનુભવની અનિવાર્ય અગત્ય છે.

આગળ વધવામાં તેમ જ જીવનનું કલ્યાણ અને ઉત્કૃષ્ટતા કરવામાં અનુભવ અગત્યનો હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યની માનસિક સૃષ્ટિમાં તે સર્વદા તેના ઉદ્ધવનો મુખ્ય અને અગત્યનો હેતુ હોય જ છે; અને જેવો અનુભવ હોય છે, અને જે પ્રકારનો અનુભવ હોય છે, તે જ પ્રકારનાં ઉંચાં અથવા નીચાં, અને ઘણાં અથવા થોડાં ફળ ઉત્પન્ન થતાં હોવાથી, અનુભવ કરવામાં મનુષ્યે ભારેમાં ભારે સાવધાનતા અને જુદાનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

તમે તમારાં નેત્રવડે જે મનુષ્યોને લક્ષ્ય જુઓ છો, તથા કણ્ઠવડે તેમને એકબીજાને ગળો દેતા સાંભળો છો. તમને એક પ્રકારનો અનુભવ થાય છે, પણ તે અનુભવ ઉંચો નથી. લઘાઈના તમારા અંતઃકરણમાં પહેલા સંસ્કારો ભવિષ્યમાં ભાગ્યે જ ઉચ્ચ ફળ ઉત્પન્ન કરવાને સમર્થ થાય છે. તમારા આ અનુભવનું ફળ તમને ઘણું અથવા થોડું, નિષ્ફળ પ્રકારનું મળે છે.

એથી ઉલટું તમે નેત્રવડે કોઈ મહાપુરુષનાં દર્શન કરો છે, અને કણ્ઠવડે તેમના તત્વ-જ્ઞાનથી ભરેલા જોધને શ્રવણ કરો છો. તમને બીજા પ્રકારનો અનુભવ થાય છે, પણ તે અનુભવ ઉંચો જાતનો છે. મહાપુરુષના સમાગમતા તમારા અંતઃકરણમાં પહેલા સંસ્કારો ભવિષ્યમાં તમને થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું ફળ આપનાર થાય છે.

આ ઉદાહરણોથી આપણને સદૃશ સ્પષ્ટ થાય છે કે આપણે ગમે તેવો અનુભવ કરવાનો નથી, પણ જે અનુભવ આપણું ઉત્તરોત્તર અધિક અને અધિક દિત સાધનાર હોય, તેવા જ પ્રસંગને પ્રયત્નપૂર્વક શોધી કાઢીને તેના અનુભવ કરવો જોઈએ.

વળી અનુભવના પ્રસંગો પુષ્કળ મોટા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરવાની અગત્ય છે; કારણ કે ત્યાંસુધી અનુભવના પ્રસંગો ઉંચી જાતના હોય છે, ત્યાં સુધી ગમે તેટલી મોટી સંખ્યામાં તેમને પ્રાપ્ત કર્યાં હોય તોપણ તે હૃદયપરાંન ધર્મ ગયા, એમ ગણાતું નથી.

ઘરમાં કુકડીની પેંઠે ભરાઈ રહેનાર, તથા જેમ બને તેમ ઓછા પ્રસંગોનો અનુભવ કરનાર કેટલો અકુશળ હોય છે, તથા દેશે દેશ ફરી ઘાટ ઘાટનાં પાણી ખીનાર કેટલો કુશળ હોય છે, તે કાણ નથી જાણતું ? પુષ્કળ પ્રવાસ કરનારમાં કુશળતા આવવાનું કારણ, અનેક પ્રસંગોનો અનુભવ, એ જ છે.

મનુષ્યનું ચારિત્ર્ય અને ચાતુરી અથવા જુદીની શ્રેષ્ઠતા, જે સામગ્રીમાંથી રચાય છે, તે સામગ્રી અનુભવ છે. આથી કરીને અનુભવ જેમ વધારે ઉંચો, અને જેમ વધારે વિશાળ હોય છે, તેમ ચારિત્ર્ય અને ચાતુરી વધારે પૂર્ણતાવાળાં અને વધારે વીર્યવાળાં હોય છે.

પ્રત્યેક વસ્તુના અસ્તિત્વમાં હેતુ હોય છે, અને અનુભવનો વાસ્તવિક હેતુ નવાં સામર્થ્ય, નવી અવસ્થાઓ, અને જ્ઞાનીની અથવા પિતાન (consciousness) ની નવી કળાઓ, જન્મત્ કરવાનો હોય છે, અને શરીરના વિવિધ ભાગમાં નવા વ્યાપારો ઉત્પન્ન કરવાનો હોય છે.

આપણામાં જે કંઈ અપ્રકટ અથવા અનુદબ્ધત અવરથમાં રહ્યું છે, તેને બહાર કાઢતું અને તેનો વિકાસ કરવો, એ અનુભવનો મુખ્ય હેતુ છે, અને તેથી કરીને આપણામાં રહેલો કોઈપણ શુભ શુભ અથવા સામર્થ્ય અનુભવ વિના કદી પણ બહાર નીકળતો નથી, એ સિદ્ધાંતને આપણે સર્વદા સ્મરણમાં રાખવો જોઈએ.

જે શુભ છે, તેને બહાર કાઢવાનું અને નવીનને ઉત્પન્ન કરવાનું અનુભવમાં રહેલું સામર્થ્ય મુખ્યને તથા આનંદને તેમ જ રહિને કરે છે; અને અનુભવ એ જ માત્ર સુખોપભોગનું એક જ કારણ હોવાથી, મનુષ્ય પોતાના જીવનમાં કેવા સુખનો ઉપભોગ કરશે, તેના આધાર તે મનુષ્ય જે પ્રકારનો અનુભવ પોતાને થવાના પ્રસંગો પસંદ કરે છે, તેના ઉપર રહેલો છે.

મનુષ્યોના મોટા ભાગ મુખને પ્રકટાવે, એવા ઉચ્ચ અનુભવના પ્રસંગો પસંદ કરવાનો કંશે પ્રયત્ન કરતો નથી. આથી અનુભવનો જે વાસ્તવિક હેતુ છે, તેની સિદ્ધિ તે કરી શકતો નથી; અને આ સિદ્ધિ ન કરી શકવાથી જે વસ્તુઓ સઠિથી અધિક ધ્યાનથી યોગ્ય અનુભવને પ્રકટાવે છે, તે વસ્તુઓને પણ તે પોતાનામાં જાત્ર કરી શકતો નથી, તથા તેમનો વિકાસ કરી શકતો નથી. આ સઠિથી અધિક ધ્યાનથી યોગ્ય અનુભવ તેથીજે કાંઈ નથી પણ આપણા જીવનમાં જે કંઈ સત્ય છે, તેની અખંડ થતી વૃદ્ધિનું ભાન રહેતું તે.

જેમ આપણને વધારે અનુભવ થાય છે, તેમ આપણને વધારે લાભ થાય છે; પરંતુ આ અનુભવ ઉચ્ચ તથા આપણા હિતનો અને સુખનો સાધક હોવો જોઈએ. આમ છતાં માત્ર અનુભવ કરવાને ખાતર જ અનુભવ થવાના પ્રસંગો શોધવાનો કાંઈએ પ્રયત્ન કરવો ન જોઈએ.

જીવનને રચનાર જ અનુભવ પોતે છે, એવો જે કેટલાકનો નિશ્ચય હોય છે; તે ખરો નથી; તે જ પ્રમાણે સઘળા પ્રકારના સારા અને ખોટા અનુભવ, જીવનનો પૂર્ણ વિકાસ કરવાને માટે અગત્યના છે, એ મતમાં પણ કશું સત્ય રહ્યું નથી. અમુક પ્રકારનો અનુભવ જ માત્ર મનુષ્યના કલ્યાણમાં વૃદ્ધિ કરે છે, અને તેના જીવનના ઉદ્દેશની સિદ્ધિ કરે છે. આથી અનુભવના સંબંધના આ લેખમાં લખવામાં આવનાર વિચારોને સમજવાની અત્યંત અગત્ય છે.

પોતાનું ચારિત્ર્ય બાંધવામાં અને તેટલી સર્વોત્તમ સામગ્રી મળે તેટલા માટે જેમ અને તેમ સર્વોત્તમ અનુભવ થાય તેવા પ્રસંગો પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ પ્રત્યેક મનુષ્યનું નિત્યનું કર્તવ્ય છે.

જગતમાં જે જે સર્વોત્તમ પ્રવૃત્તિઓ ચાલતી હોય તેમના સંબંધમાં નિત્ય આત્મા કરો, અને જેમ અધિક આવી પ્રવૃત્તિઓના સંબંધમાં અવાય તેમ વધારે સાહે; આવો અભ્યાસ રાખવાથી તમારા મનનો વિકાસ થશે, તમારું ચારિત્ર્ય વધારે પૂર્ણતાવાળું થતું જશે, તમારી વ્યક્તિ વધારે શિષ્ટ અને વધારે સુધડે જશે, અને તમારા શરીરનું આરોગ્ય, બળ, અને નિર્દોષતા અખંડ વૃદ્ધિને પામતાં જશે. વળી તેથી તમારું આયુષ્ય સુખી અને દીર્ઘ જશે.

પોતાના અસ્તિત્વની મર્યાદામાં ન્યાં ન્યાં ઉત્કૃષ્ટ વ્યાપાર ચલાવે તે પ્રતિ મનુષ્યે પોતાના મનને સંપૂર્ણ અભિમુખ રાખવું જોઈએ, અને તે વ્યાપારના સંબંધમાં આવીને અને તેટલો સર્વોત્તમ અનુભવ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

જગતમાં જે સર્વોત્તમ પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોય તેની સાથે માનસિક સંબંધ બાંધવાથી આપણી પોતાની માનસ ગ્રંથિમાં તેવી જ પ્રવૃત્તિનાં મૂળ નંખાય છે. આમ થતાં આપણા મનના વધારે ઉંડા પ્રદેશમાં જે શ્રેષ્ઠ સામગ્રી અપ્રકટ રહેલાં હોય છે, તે જાત્ર થાય છે, અને લાંબો સમય વીતવા પહેલાં આપણું માનસ જીવન ઉત્તમ પ્રકારનું થયેલું આપણને જણાય છે.

જગતમાં ચાલતી સર્વોત્તમ વાતોની સાથે સંબંધમાં આવીને આપણું મન જેમ અધિક અનુભવ સંપાદન કરે છે, તેમ તે વધારે મહાન, વધારે વિશાળ, અને વધારે પૂર્ણ થાય છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સંસારથી કેસરપંખુની પેઠે ભાગનારા સાધુઓ, વસ્તીમાં રહેતા હોય કે વસ્તીથી વેગળા રહેતા હોય તોપણ તેઓનું મન અવરથ કરીને ઘણું નાનું હોય છે.

એક કોટડીમાં અથવા એક ગ્રામમાં ભરાઈ રહીને એકાંતવાસવાળું જીવન ગાળવાથી અનુભવની મર્યાદા બહુ જ સાંકડામાં સાંકડી થઈ જાય છે. આમ થતાં મન એટલું બંધું નાતું થઈ જાય છે કે તેના સામર્થ્યનો અને શુદ્ધિનો માત્ર નાનોસરખો અંશ જ લાનપૂર્વક વ્યાપાર કરે છે. આવો મનુષ્ય કોઈ પણ વાતમાં સર્વોત્તમ સામર્થ્ય દર્શાવી શકતો નથી. તેની એકદમ માનસિક શક્તિ પણ તેજસ્વી થયેલી હોતી નથી, અને જીવનસંબંધી તેના વિચારોમાં, એકંદર રીતે, ઉપયોગી થઈ પડે એવું કશું જ હોતું નથી.

એકાંતવાસ સેવનાર ત્યાગીનું તત્ત્વજ્ઞાન વ્યવહારમાં નકામું છે. તે જ પ્રમાણે એકાંતમાં રહેનાર મનુષ્યોએ નીતિસંબંધી અથવા ધર્મસંબંધી જે વિચારો ગોઠવી કાઢ્યા હોય છે, તે વ્યવહારમાં નિરુપયોગી છે. પ્રક્રિયારૂપે આવા વિચારો ભલે સુંદર દેખાય, અને લાખો મનુષ્યો ભલે તેમનો સ્વીકાર કરતા હોય તોપણ માત્ર શુદ્ધિને સંતોષ આપવા વિના તેઓ બીજા કશો જ લાભ કરતા નથી.

પરંતુ શારીરિક, માનસિક અને નીતિની વૃદ્ધિ, જે શુદ્ધિના આનંદની સાથે ભળેલાં નથી હોતાં તો તેથી હાનિ જ થાય છે. પોતાની અખંડ વૃદ્ધિ થયા કરવાનું જે શુદ્ધિના આનંદની સાથે લાન થયા કરે છે, તે જ શુદ્ધિનો આનંદ યોગ્ય છે, અને લાભકારક છે. આ વિનાનો સંતોષ માનસિક જડતાને સૂચવે છે, અને માનસિક જડતા, માત્ર શુદ્ધિનું જ અવશ્ય મૂલ્ય કરે છે, એટલું જ નહિ, પણ શરીરનું, મનનું અને ચારિત્ર્યનું પણ મૂલ્ય કરે છે,

જેઓ સંસારમાં રહે છે, અને જેમને નિઃસંસારની શુશ્રવણા ઉદ્દેશવાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે, તેમણે જરૂર પડે ત્યારે સંસારનો અનુભવ મેળવેલા ઉત્કૃષ્ટ મનુષ્યાના 'પુરુષોની જ સલાહ લેવી જોઈએ. જેઓએ સંસારનો ત્યાગ કરેલો છે, અને તેનાથી દૂર રહે છે, તેમને સંસારની અમુક પ્રસંગે સ્થિતિ કેવા પ્રકારની હોય છે, તેનું જ્ઞાન હોતું નથી. તે સ્થિતિ-જ્ઞાના વાસ્તવ સ્વરૂપનો તેમને અનુભવ હોતો નથી. તેથી આપણી શુશ્રવણાના જે તોડ તેઓ આપણને દર્શાવે છે, તેમાં કશો માત્ર હોતો નથી.

જે કે અનુભવમાં સંપૂર્ણ જ્ઞાનનો સમાવેશ થતો નથી, તોપણ અનુભવીને જ માત્ર ખરેખર જ્ઞાન હોય છે. તે જ્ઞાન અંશરૂપ હોય છે, પણ તે અનિવાર્ય હોય છે.

વળી જે મનુષ્યો પોતાને જ માટે અથવા પોતાના થોડા પ્રીતિપાત્ર મનુષ્યોને માટે જ જીવે છે, તેઓનાં મન પણ સાંકડાં થઈ જાય છે, અને તેઓનું ચારિત્ર્ય સંકુચિત થઈ જાય છે. આવું જીવન ગાળવાનો પરિણામ અવનતિમાં જ આવે છે, કારણ કે અનુભવવિના જીવનનાં શારીરિક તથા માનસિક અનેક તત્ત્વોને જડ થઈ જવાની દરમિયાન પડે છે.

સમગ્ર મનને અને સમગ્ર શરીરને ઉત્તમ પ્રકારના વ્યાપારવાળું રાખવું જોઈએ; અને આવા વ્યાપારની વૃદ્ધિ કરવાને માટે મનુષ્યે પોતાના સમગ્ર જીવનને ઉચ્ચ, હિનકર અને આનંદપ્રદ અનુભવથી ભરી કાઢવું જોઈએ. જ્યાં મુંઘી તમારું જીવન ટકે ત્યાં મુંઘી તમારું જ ગતમાં અસ્તિત્વ માત્ર છે. એવું જ્ઞાન ન કરાવો, પણ વસ્તુતઃ તમે જીવો છો, એવું જ્ઞાન કરાવો.

(અપૂર્ણ.)

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

વાસ્તવિક વિજયનો રાજમાર્ગ.

આ જગતમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના વિજયને—પોતાનાં ધારેલા કાર્યો સિદ્ધ કરવાને ઇચ્છે છે; પરંતુ કેટલાં થેડાં મનુષ્યો પોતાના ધારેલાં કાર્યો સિદ્ધ કરવાને જેવો, જેટલો અને જે પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, તેટલો કહે છે. મોટો ભાગ તો પ્રયત્ન કર્યા વિના જ વિજયને ઇચ્છનારો હોય છે. તેઓ ભવિષ્યમાં સારા દિવસો આવવાની આશામાં ને આશામાં પ્રયત્નવિના અમૂલ્ય કાળ ગાળ્યા કરે છે, અને કોઈ જોશી સારો દિવસ આવવાનું કહી દે તો નિશ્ચિંત થવાય, એવી લાલચમાં જેને તેને પોતાના ગ્રહો તથા હાથ પતાવે છે. વગરપ્રયત્નને કોઇને મોટો વારસો મળ્યાનાં અથવા કોઇને ડરખીની લોટરીજેતી કોઇ લોટરીનું મોટું ઇનામ મળ્યાનાં ઉદાહરણો તેઓ દૃષ્ટિસમીપ તરતાં રાખે છે, અને પોતાને પણ આમ જ થઈ જશે, એ આશામાં ને આશામાં, વિજય પ્રાપ્ત કરવાના જે પરા માર્ગે વહેવું જોઈએ તે માર્ગે ન વહેતાં, આગસમાં આયુષ્ય પૂરું કરે છે. પરંતુ આવા મનુષ્યોએ ભૂલી જવું જોઈએ નથી કે લાખમાં કોઈ વિરત્તને જ બ્યારે મોટો વારસો અથવા મોટું ઇનામ મળી જાય છે, ત્યારે બાકીના નવાણુ હગ્ગર નવસે નવાણુ મનુષ્યોને તો હાથપગ દલાઆવિના એક પાઈસરખી પણ મળતી નથી; અને જે વિરત્તને મોટો વારસો મળ્યો હોય છે તેમાં આપણને જે કે કોઈ દટ પ્રયત્ન જોવામાં આવતો નથી તોપણ તેમાં અદૃષ્ટ પ્રયત્ન અર્થાત્ તે મનુષ્યે કરેલો પૂર્વકૃત પ્રયત્ન તો હોય જ છે. આથી વિજયને માટે પ્રયત્નના જ સાચા માર્ગને જાણવો, અને તેને તનમનથી અનુસરવો એને જ શુદ્ધિમાન પોતાનું કર્તવ્ય નથી કરી, પ્રયત્નવિના બીજાં વ્યર્થે કાંઈનાં સત્વર ત્યાગ કરવો જોઈએ.

પ્રયત્ન કરનારને પ્રયત્ન કરવામાં મદદગાર થઇ પડે, એટલા માટે આ લેખમાં વિજયના કેટલાક નિયમો વર્ણવવાં યોગ્ય ગણ્યું છે.

૧ જગત જેને માટે તલસ્થા કરતું હોય, જગતને જે આપવા લાયક હોય તેવી કંઈક વસ્તુ જગતને આપવા માટે સંપાદન કરે. તમારો વિજય તમારા પોતાના પ્રયત્ન-ઉપર આધાર રાખે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ ખીજાઓ તે પ્રયત્નની જે પ્રમાણમાં કદર કરે છે, તે ઉપર પણ આધાર રાખે છે. તમારું કામ ગમે તેટલું ઉત્તમ હોય, પરંતુ જગતમાં જે કોઈ તેની કદર કરતું નથી, તો તમને વિજય પ્રાપ્ત થતો નથી; તે કામમાં તમારો સમય તમે વ્યર્થ જ ચુમાવો છો; તમે તમને પોતાને કે કોઈને લાલ કરતા નથી.

ખીજા તમારા કામની કદર કરે એટલા માટે જગતે જેની પ્રાપ્તિ કરવી જ જોઈએ, એવું તમે માનતા હો, તે વસ્તુ તેને આપવાનો તમારો ઉદ્દેશ ન હોવો જોઈએ, પણ જગત જેની ધચ્છા કરે છે, અથવા જગતને જેની તગી છે, એવું તમે જાણો છો તે વસ્તુ તેને આપવાનો તમારો ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. ખીજાઓને પ્રસન્ન કરો, અને તમે તમને પોતાને પણ પ્રસન્ન કરશો.

હજારો શુદ્ધિમાન મનુષ્યો જગતમાં વિજયને પ્રાપ્ત કરતા નથી, તેનું કારણ એ કે તેઓ એવું ધારે છે કે જગતને જે જોઈએ છે તે આપવા જે અમે પ્રયત્ન કરીશું તો અમારી ઈચ્છા શુદ્ધિ નીચા કામમાં પ્રવેશેલી ગણાશે, પરંતુ આપણી શુદ્ધિ ગમે તેટલી શ્રેષ્ઠ હોય તોપણ જ્યાં સુધી તેને કોઈના પણ-પછી આ કોઈ લહેને ગમે તેવો દલકો અને અશિક્ષિત મનુષ્ય હોય-કલ્યાણમાં યોજવામાં આવે છે ત્યાં સુધી તે કદી પણ નીચા કામમાં પ્રવેશેલી ગણાતી નથી.

તમારી શુદ્ધિનો અને શક્તિનો જેમને તેમની જરૂર હોય તેમના હિતમાં ઉપયોગ કરો, અને તમારા પ્રયત્નને એવો તો સાદો કરો કે તમે જે કંઈ કરો તેની જગતમાં ધણામાં ધણા મનુષ્યો કદર કરે. તમારામાં લખવાનું સામર્થ્ય હોય તો પાંચ જ મનુષ્યો તેનો લાભ લે, એવું ન લખો, પણ પચાસ હજાર, અથવા પાંચ લાખ મનુષ્યો તેનો લાભ લે એવું લખો. ધણામાં ધણા મનુષ્યોને, જેની તેમને જરૂર હોય અને જેને તેઓ ધચ્છતા હોય તેવું કંઈક આપો, અને તે કંઈકને એવું તો ઉત્તમ કરવાનો ઉદ્દેશ રાખો કે તેનો લાભ લેવાનો કોઈને આગ્રહ કર્યા વિના પ્રત્યેક મનુષ્ય તેનો લાભ લેવા ધચ્છા કરે.

૨ જગતનું પૂર્વે કોઈએ હિત કર્યું હોય તેના કરતાં વધારે સારું હિત કરવાનો નિશ્ચય કરો. નિશ્ચયપૂર્વક જાણો કે જે કંઈ તમે કરો છો તેના કરતાં તે કામ વધારે સારું થઈ શકે એમ છે; અને એ વાત પણ નિશ્ચયપૂર્વક માનજો કે તે કામ તમારા પોતાનાથી વધારે સારું થઈ શકે એમ છે. અસુક કરવામાં ખીજા નિષ્ઠૂળ ગયા છે એ વાતની તમારા મનઉપર કે તમારા વર્તનઉપર લેશ પણ અસર થવી ન જોઈએ. ભૂતકાળમાં ખીજાઓએ કરેલી ભૂલોથી આપણે આપણા હાથપગને અર્થાત્ પ્રયત્નની શક્તિઓને ગેરીથી જકડી લેવી નહિ જોઈએ. જે કામ કરવાનો આપણે દૃઢ નિશ્ચય કરીએ છીએ, તે કામ આપણે કરી શકીએ જ છીએ, કારણ કે આપણામાં તે કરવાનું સામર્થ્ય છે.

વધારે સારું અને વધારે મોટું કામ કરવાની આપણી શક્તિ અખંડ રહિને પામ્યા કરે, એનાથી વધારે ચઢાવાતો ખીજો કોઈ પણ વિજય નથી; અને આવા વિજયકરતાં વધારે આનંદ અને સંતોષ ખીજા કશાથી ઉપજતો નથી. પોતાના ઉદ્દેશને વધારે ચઢાવાતો કરવો, અને આપણા શરીરનાં સઘળાં સામર્થ્યોને તે ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવામાટે યોગ્ય દેવાં, એ વાંચન-

વિક વિજ્ઞાનના માર્ગમાં પ્રવેશવું છે—આ પ્રકારનો પ્રયત્ન એ જ વાસ્તવિક વિજ્ઞાન છે, અને આવો પ્રયત્ન જ વધારે અને વધારે ચઢીપાતા વિજ્ઞાનરૂપ થાય છે.

પૂર્વે જગતનું જેટલું દિત થયું હોય છે, તેના કરતાં વધારે ચઢીપાતું દિત કરવાનો નિશ્ચય કરનાર મનુષ્ય પોતે સુધરે છે, અને પોતે જે ઉદ્દેશ્ય કરતો હોય છે, તેને સુધારે છે. લાંબો સમય નથી જતો એટલામાં તો તેનો આ નિશ્ચય વધારે ચઢીપાતા ઉદ્દેશ્યનો માર્ગ તેને માટે ઉઘાડે છે; કારણ કે સર્વોત્તમ કરવાનો જે દંડ નિશ્ચય કરે છે, તેને સર્વોત્તમ કરવાના પ્રસંગ અવસ્ય કરીને મળે છે.

૩ નિશ્ચયપૂર્વક માનો કે જે કામ કરવાની તમને અંતરથી ઇચ્છા પ્રકટે છે, તે કામ કરવાનું તમારામાં સામર્થ્ય છે; કારણ કે તમારામાં રહેલા શ્રમ સામર્થ્યનો અવધિ નથી.

વધારે ઈચ્છા અને વધારે મહત્ત્વવાળાં કાર્યો કરવામાં મનુષ્યોને જે મોટી આડખીલી નડે છે, તે એ છે કે તેઓ એવું માનતા હોય છે કે અમારામાં અમુક કરવાનું સામર્થ્ય નથી, અથવા છે તો તે ઘણું જ થોડું છે, અને અમે અમારી જીદિને જેટલી કેળવી છે, તેથી વધારે હવે તે કેળવાઈ શકે, એમ છે જ નહિ. આ આડખીલીને આપણે દૂર કરવી જોઈએ, અને સત્યને સમજવાથી તે દૂર કરી શકાય છે.

સત્ય વાર્તા તો એ છે કે પ્રત્યેક જાતની માનસિક શક્તિ અમર્યાદપણે કેળવી શકાય છે, અને આત્માનાં સામર્થ્યો અખુટ છે. આ સત્ય વાર્તાને સાચી છે, એમ દંડપણે માનવાથી, આપણા અણઅણમાં તેને ઊંડી કાતરી કાઢવાથી, અને પ્રત્યેક પ્રયત્નના સમયમાં આપણી ઇચ્છાને અને વિચારોને તે સત્ય વાર્તાના રંગથી રંગેલાં રાખવાથી, હાલ આપણામાં જે સામર્થ્ય હોય છે, અને જે જીદિ હોય છે, તે જીદિને અને વિકાસને અખંડિતપણે પામ્યા કરે છે.

જે કરવાની આપણી ઇચ્છા છે, તે કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય છે, એવું અંતરથી જાણવાથી આપણા ધારેલા કામને કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય છે, એવું આપણને લાન થાય છે, અને આ પ્રકારનું લાન ક્રમે ક્રમે જીદિને પામીને આપણને સામર્થ્યનો વસ્તુતઃ અનુભવ કરાવે છે.

૪ જ્યાં સુધી તમે તમારા મનને નીચું ઉતરવા નહિ દો ત્યાં સુધી તમે નીચા નહિ ઉતરો, અર્થાત્ વિપત્તિની તમારા ઉપર સત્તા નહિ ચાલે. વિજ્ઞાની એક મોટામાં મોટી કુચી એ છે કે જ્યારે બીજું બધું વાંકું થતું જણાય—સઘળું જ આપણને દુઃખના આગમાં કુબાડતું જણાય—ત્યારે મનને ઉપરનું ઉપર રાખવું; મનને દુઃખના ભારતળે દબાવા દેવું નહિ. જો મન આમદથી ઉપરનું ઉપર રહે છે, અને દુઃખના ભારતળે દબાઈને છુંદાઈ જતું નથી તો વાંકા દિવસો તરત જ બદલાય છે, અને સારા દિવસો પાછા આવવા માટે છે. આ કુદરતનો સિદ્ધ નિયમ છે; તે કદી નિષ્ફળ જતો નથી, અને જો મનુષ્ય પ્રત્યેક પ્રસંગમાં આ નિયમનું પૂર્ણપણે પાલન કરે તો પોતાના ઉપર આવતી પ્રત્યેક વિપત્તિને, અને પોતાને આત્મ થતી પ્રત્યેક નિષ્ફળતાને તે અટકાવી શકે.

મનનું સર્વઉપર અધિપતિપણું છે; પણ ક્યારે ? તે અધિપતિપણાનો તે ઉપયોગ કરે ત્યારે; અને જે દિશામાં મન જાય છે, તે દિશામાં બીજું સર્વ જાય છે. આમ હોવાથી જો મન

પોતાના ઉચ્ચ નિશાનને દૃઢપણે વળગી રહે છે, અને જરા પણ દુર્બળ બનીને પાછું હસતું નથી તો સઘળું, એકદમ કદાચ નહિ, તોપણ થોડા સમયમાં અનુકૂળ થઈ જ નાચે છે. જે મન નિરંતર પ્રકાશમાં જ રમણ કરે છે, તે અદ્ય સમયમાં વિપત્તિરૂપ અધિકારને આપણી પાસેથી દૂર થવાની પ્રજ્ઞ પાડે છે, અને તે આપણી આજીઆજી પ્રકાશને ઉત્પન્ન કરવા માટે છે. જે મન વધારે ઉંચાં લક્ષણોને, અને વધારે ઉંચાં વિલેખોને પ્રાપ્ત કરવાને અખંડ ઉદ્દેશ રાખે છે, તે તેવાં લક્ષણોને અને તેવાં વિલેખોને આપણને મેળવી આપવાની સઘળી વસ્તુઓને પ્રજ્ઞ પાડે છે. જે કે બહારનાં સઘળાં ચિહ્નો નિષ્કળતાતું ચોક્કસપણે સૂચન કરતાં હોય તોપણ જે મન પૂર્ણ શ્રદ્ધામાં અખંડ સ્થિર રહે છે, તે મન સઘળી વસ્તુઓને તેઓની દિશા બદલવાની, નિષ્કળતાને માટે પ્રયત્ન કરતા અખંડ પડવાની, અને જે વસ્તુ અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે, એવું શ્રદ્ધાથી તેણે માન્યું હોય છે, તે જ વસ્તુઓને ઉત્પન્ન કરવાની પ્રજ્ઞ પાડે છે.

કોઈ પણ વસ્તુને તમારા મનને નીચું ઉતારી પાડવા ન દો, કારણ કે જે તમારું મન આગ્રહથી ઉંચે અને ઉંચે રહેશે તો દિવસો અવશ્ય કરવા માંડશે અને દેખાતી ભયંકર નિષ્કળતાના પરિણામમાં તમે યશસ્વી વિજયને પ્રકટેલો જોશો.

૫ નિશ્ચયપૂર્વક જાણો કે તમારા પોતાના જીવનના તમે પોતે સ્વામિ છો, અને તેથી તે વડે જે કંઈ તમે કરવા ધાર્યું હોય તે કરવાને તમે પૂર્ણ સ્વતંત્ર છો. આપણામાં જે કંઈ સામર્થ્ય જણાય છે, તે જીવનને લીધે જ જણાય છે, અને જ્યારે આપણે જીવનના સ્વામિ થઈએ છીએ ત્યારે આપણે ગમે તે પ્રમાણમાં સામર્થ્યને વધારી શકીએ છીએ.

જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ કે આપણું જીવન આપણા સ્વાધીનમાં છે ત્યારે જે રીતે આપણે આપણું જીવન ગાળવું હોય છે તે રીતે આપણે ગાળવા માંડીએ છીએ. આમ થતાં આપણાં સર્વ સામર્થ્યો જે સિદ્ધ કરવાની આપણી ધારણા હોય છે, તેની સિદ્ધિ કરવા માટે જ પ્રયત્ન થાય છે. સામર્થ્યોનું આદ્ય અવળું વહી જવું, અથવા દુરુપયોગ અટકે છે, અને આપણા ઉદ્દેશને જ સિદ્ધ કરવાપ્રતિ તે સર્વની ગતિ થય છે.

જ્યાં સુધી આપણું જીવન આપણા સ્વાધીનમાં નથી ત્યાં સુધી તે થોડું અથવા ઘણું આપણા પરિવેશનના સ્વાધીનમાં હોય છે. આપણું શરીર, સગાંસંબંધી, મિત્રો, ઘર વગેરે આપણું પરિવેશન કહેવાય છે. હજારો મનુષ્યોનું જીવન થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં આ પરિવેશનના સ્વાધીનમાં હોય છે. તમે તમારા ઘરમાં તમારો કોઈ ઉદ્દેશ સાધતા બેસા હો છો, એટલામાં તમારા ચાર મિત્રો આવે છે. તમે તમારું કામ છોડી દેઈ તેમની સાથે વાતો કરતા બેસો છો. વાતોના તણકામાં ચાર પાંચ કલાક નકામા વધી જાય છે. આ ચાર પાંચ કલાકમાં તમારું પુષ્કળ સામર્થ્ય કશું પણ ઉપયોગી કાર્ય સિદ્ધ ન કરતાં આદ્ય અવળું નકામું વહી જાય છે. જેમાંથી આ સામર્થ્ય ઉત્પન્ન થાય છે, એવું જીવન તમારું પોતાનું છતાં તમે તેનાં સ્વામિ નથી. તમારું પરિવેશન અર્થાત્ તમારા મિત્રો તેના સ્વામિ છે. તમે ચાર પાંચ કલાક તમારા પોતાના કલ્યાણને માટે કે તમારી પોતાની વૃદ્ધિને માટે જીવ્યા નથી. તેમ જ કોઈના કલ્યાણને માટે કે બીજા કોઈની વૃદ્ધિને માટે જીવ્યા નથી, પણ નકામી ગમત

કરવાના તમારા મિત્રાતા નિર્માણ વિચારને પ્રમત્ન કરવાને માટે જ જીવ્યા છો. આવા માલ-વિનાના પ્રસંગોને માટે આ જગતમાં હમરો મનુષ્યો જીવે છે. તેમના પરિવેશનમાં દૈવયોગે જે કોઇ પ્રસંગ આવી ચડે છે, તેના પ્રવાહમાં તેઓ તણાય છે, અને તેને જ તેટલો સમય પોતાનું જીવન સમર્પી દે છે. હવે આપું જીવન માળનારને વાસ્તવિક વિજય મળવો અશક્ય છે, કારણ કે કોઈ પણ કાર્યમાં વિજય મેળવનારે પોતાનું જીવન તેમાં અર્પવું પડે છે; પરંતુ કોઇ પણ કાર્યમાં આપણું જીવન નાંખ્યા પહેલાં આપણું જીવન સર્વોચ્ચ આપણા સ્વાધીનમાં છે, એવું આપણે લાન કરવું જોઈએ, અને પછી જીવનઉપરના આપણા સ્વામિત્વનો આપણે ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

આપણું જીવન આપણા સ્વાધીનમાં નથી, એમ નથી, સ્વાધીનમાં તો તે છે જ; પરંતુ ગમે તે તરંગને વશ થઈ ન્યાં સુધી આપણે તેનો દુરુપયોગ થવા દઈએ છીએ ત્યાં સુધી તે આપણા સ્વાધીનમાં નથી જ. આમ થવા ન દેવું, એનું નામ જીવનઉપર આપણું સ્વામિત્વ સ્થાપવું, એ છે. આપણું જીવન આપણું પોતાનું છે. તેનો સદુપયોગ કરવાને માટે જ તે આપણને આપવામાં આવેલું છે.

જ્યારે તમારાં સામર્થ્યોને નમે આકાંક્ષાનાં કામોમાં ખસી નાંખ્યાં છે, ત્યારે તે વડે જે ઉદ્દેશ તમારે સિદ્ધ કરવાનો હોય છે, તે તમે કરી શકતા નથી અને ઉદ્દેશની સિદ્ધિ ન થવી, એનું જ નામ નિષ્ફળતા છે. આથી જીવનના ઉપર જેનું સ્વામિત્વ નથી, તે વિજયને સિદ્ધ કરી શકતો નથી, એ સ્પષ્ટ થાય છે.

જીવનઉપર તમારું સ્વામિત્વ છે, એમ જાણો, અને પછી તેનાં સઘળાં સામર્થ્યોને તમે ધારેલા ઉદ્દેશને જ સિદ્ધ કરવામાં વાળો. અલ્પ સમયમાં તમે તમારા ઉદ્દેશની સિદ્ધિ થયેલી અનુભવશો.

૬ જે સ્થિતિમા હાલ તમે છો, તે સ્થિતિમાંથી જ આરંભ કરો. જે તમે હાલ કરતા હો તેને સર્વોત્તમ પ્રકારે કરો, પરંતુ વધારે મોટાં સામર્થ્યોને માટે અને વધારે મોટા પ્રસંગોને માટે તમારા મનના દારને નિરંતર ઉઘાડું રાખો. ભવિષ્ય કાળનાં સ્વપ્નોમાં રમ્યા કરવાથી વર્તમાન કાળની ઉપેક્ષા થાય છે; વધારે ઉચ્ચની આતુરતાથી ધ્યાન કરવાના સમયમાં વર્તમાન કાળમાં કરવાના હલકા કામની બેદરકારી કરીએ તો વધારે હલકાં કામો કરનાર જ આપણું જીવન રહેવાનું. આપણું જીવન ઉચ્ચ થવાનું જ નહિ.

ઉચ્ચાભિલાષી થાઓ—મહત્ત્વાકાંક્ષી થાઓ. ઉંચે ચઢવાના દંડ નિશ્ચયવાળા થાઓ, પણ તે નિશ્ચયમાં રહેલા સઘળા જાળને વર્તમાન કાળની રિથિતિને પૂર્ણતાવાળી અને વિસ્તારવાળી કરવામાં યોજી. વર્તમાન કાળના કામમાં તમારા સઘળા જાળને વાપરીને, વર્તમાન કાળને એક એવું કારણ બનાવો કે જેમાંથી ભવિષ્યમાં તમારા મહાન વિજયરૂપ કાર્યની ઉત્પત્તિ થાય.

પ્રત્યેક ધંધામાં, પ્રત્યેક પરિવેશનમાં અને પ્રત્યેક સ્થિતિમાં, આપણી કલ્પનામાં પણ ન આવે એવા સંભવો રહેલા છે. ભવિષ્ય કાળમાં આ મહાન સંભવોને પ્રકટાવવાને માટે વર્તમાન કાળ જ યોગ્ય સમય છે. પણ ન્યાં સુધી આપણે ભવિષ્યકાળઉપર જ આપણું સંપૂર્ણ ધ્યાન આપીએ છીએ, અને વર્તમાન કાળનાં કર્તવ્યોઉપર ઉપરચોરીયું લક્ષ

આપીએ છીએ ત્યાં સુધી આ અપ્રકટ સંભવોને આપણા જીવનમાં પ્રકટ કરવાને આપણે કદી પણ સમર્થ થતા નથી.

પ્રપત્નનો, આરંભ કરવાનું માત્ર એક જ સ્થાન છે, અને તે સ્થાન તે જ્યાં હાલ આપણે છીએ તે છે. આથી વર્તમાન કાળનાં કર્તવ્યોને આશ્વસ્યથી જ ઉત્તમ પ્રકારે કરવાનો આરંભ કરો.

(અપૂર્ણ)

ભાવનાને ફાકા ગણનાર એક સગજનના પંચતું ઉત્તર.

મહાકાલના લેખો વિચારપૂર્વક ન અવલોકનાર એક સગજન નીચે પ્રમાણે લખે છે:—
'હું ઈશ્વર છું, હું ઈશ્વર છું' એવા ફાકા મારવાથી શું વચ્ચું? એમ ઈશ્વરવ આપણામાં આવતું હોય તો જ્ઞેષ્ઠ એ શું? લોકોને આવે આડે માર્ગે દોરવાના કરતાં તેઓ જેવા હોય તેવું જ તેમનું સ્પષ્ટ સ્વરૂપ જ્ઞેવાનું તેમને કહેા; જે તેઓ નથી, તેવા તેઓ છે, એમ તેમને કહેવાને બદલે, તેમને જેવા તેઓ છે, તેવા જ થવાનું કહેા. જેવા તમે નથી, તેવા થવાનો ઢોંગ અથવા દંભ ન કરો. દંભી ન થતાં સરળ થાઓ, સ્વાભાવિક થાઓ, તમને કુદરતે જેવા ક્યાં છે, તેવા જ રહો.'

ઉપરના વિચારો, ઉપર ઉપરથી વાંચી જતાં જાણે સત્યથી ભરેલા હોય, એમ જણાય છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. તેમાં સત્યનો જરા સરખો પણ અંશ નથી. આ વિચારપ્રમાણે જ્ઞે સર્વ મનુષ્યો ચાહ્યા હોત તો હજી પણ તેઓ જમીનમાં ખાદ્ય ખોદીને રહેતા હોત, અને પશુનું જીવન ભોગવતા હોત.

જેવા આપણે હાલ જણાતા નથી, તેવા આપણે થવાનો પ્રયત્ન કરવાથી, અથવા જે આપણને હાલ પ્રાપ્ત નથી, તે પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી જ વૃદ્ધિ અથવા ઉન્નતિ થાય છે; બાલ જેની આપણને પ્રતીતિ નથી, તેની પ્રતીતિ કરવાના પ્રયત્નમાં જ ઉદય રહેલો છે.

જેવા થવાની મનુષ્યને દરકાર નથી તેવા હોવાનો ત્યારે કાર્ષ ઢોંગ કરે છે, ત્યારે તે મનુષ્યને આપણે ઢોંગી અથવા દંભી કહીએ છીએ. તે ફળની અથવા પરિણામની નકલ કરે છે, પણ ફળ અથવા પરિણામ જે પ્રકારના પ્રયત્નથી પ્રકટે છે, તેને માટે તે કરી પ્રયત્ન કરતો નથી. તે પોતાનામાં ફેરફાર કરવાનો, પોતાનો સુધારો કરવાનો જરા પણ યત્ન કરતો નથી; તે માત્ર લોકોનો પોતાના સંબંધનો અભિપ્રાય બદલવાનો પ્રયત્ન કરે છે; લોકો તેને અમુક પ્રકારનો ગણે, એટલું જ કરવાનો તેના પ્રયત્ન હોય છે.

કુદરતે આપણને જેવા ક્યાં છે, તેવા જ જ્ઞે આપણે સર્વ થઈએ, તો હજી પણ આપણે જગત્માં નગ્ન કરતા હોત, અને વાંદરાની રિયતિથી જરા પણ આગળ વધ્યા ન હોતાં. કુદરતે આપણને જે અપકવ અને પશુજીવી રિયતિમાં આરંભમાં મૂક્યા હતા, તે રિયતિમાંથી જૂદા પ્રકારના થવાનો પ્રયત્ન કરવાથી જ આજે આપણે આટલા આગળ વધ્યા છીએ.

કુદરતમાં સર્વ રહેલું છે, પરંતુ મનુષ્ય જ્યાં સુધી કુદરતને પોતાના હાથમાં લેતો નથી,

અને તેનામાં રહેલા ચત્કારિક સંભવોને બહાર પ્રકટાવવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી, ત્યાં સુધી તે સર્વ, તેનામાં અપ્રકટ રૂપે જ પડ્યું રહે છે.

કેરીને તેની કુદરતી હાલતમાં બે રહેવા દીધી હોત તો આજે આપણે સ્વાસ્થ્ય કલમની કેરી ક્યાંથી ખાત ?

અને મનુષ્યપ્રજા જેમનાં સુખો લે છે એવી સંગીતકળા, ચિત્રકળા, સાહિત્ય શાસ્ત્ર, અને બીજા હજારો ઉપયોગી નવા શોધો આજે ક્યાં હોત ? પ્રત્યેક વસ્તુને તે જેવી હતી તેવી જ આપણે રહેવા દીધી હોત તો શું આ બધી વસ્તુઓનો આજે આપણે ઉપભોગ કરી શકત ?

સ્વપ્નમાં, કુદરતને તે હતી તેના કરતાં લિપ્ત પ્રકારની કરવા બે આપણે પ્રયત્ન કર્યો ન હોત તો આજે આપણી પાસે એક પણ સાચો ઉપયોગી પદાર્થ ન હોત.

પાશ્ચાત્ય પ્રજાએ પુષ્પમાં, ફળમાં, અનાજમાં, શાકમાં, ટુંકામાં સમગ્ર દૃષિવિદ્યામાં કેટલો અસાધારણ સુધારો કર્યો છે, તે જુઓ, અને પછી મનુષ્યોને તેઓ જેવા છે, તેવા રહેવાનો બોધ કરો.

દૃષિવિદ્યામાં મનુષ્યે જેવો સુધારો કર્યો છે, તેવો જ અને તેથી અનેકચુલ ચડાવાતો પોતાનો સુધારો, મનુષ્ય પોતાના મનનું ખેડાણ કરીને કરવા સમર્થ છે.

કેવળ ફડાકા મારવાથી ઈશ્વરત્વ આવતું નથી, એ વાર્તા સાચી છે, પણ હું ઈશ્વર છું, એવું માનીને તે ઈશ્વરત્વને પોતાનામાં પ્રકટાવવાનો પ્રયત્ન કરવાથી ઈશ્વરત્વ આવે જ છે. પ્રયત્ન ન કરવો, અને ફડાકા મારવા, એવો બોધ મહાકાળે દ્રાઈ સમયે કર્યો નથી, એ તેના લેખો લક્ષ્યપૂર્વક અવલોકવાથી જણાવાયેલા ભાગ્યે જ રહેશે.

હું ઈશ્વર છું, હું ઈશ્વર છું ' એવી લાવના કરનારે માત્ર બોલીને જ બેસી રહેવાનું નથી. તેમ પોતે જ નથી, તેનો ઢોંગ કરવાનો નથી. પણ પ્રયત્ન કરીને પોતાનામાં ઈશ્વરત્વને ફેળવવાનું છે, અને આ પ્રકારના પ્રયત્નથી પોતે વસ્તુતઃ જ છે તેનો પોતાનામાં અનુભવ કરવાનો છે.

આપણે જેવા છીએ તેવા જ રહેવાની ટેવનો બ્યારે આપણે નાશ કરીશું, અને જેવા આપણે નથી તેવા થવાનો બ્યારે આપણે પ્રયત્ન કરીશું ત્યારે આ જગત નરક મટીને સ્વર્ગ થશે, ઘેરેઘેર સીતા અને દમયંતીજેવી સ્વરૂપવાન અને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ થશે, રામ અને નંજાજેવા વીરવાન અને ધર્મજ્ઞ પુરુષો થશે, અદ્ભુત પ્રતિભાસંપન્ન કવિઓ, લેખકો, કલાકારો, અને શોધકો થશે, તથા સાધુચરિત્ર પુરોવાં વૃદ્ધિથી જગત ઉભરાઈ જશે,

લોકોના વિચાર પ્રમાણે તમે ઘણા હસકા અને ખરાબ હસો, પણ તેથી શું તમારે તેવા જ રહ્યા કરવું, અને જે તમે નથી, તે થવાનો કદી પણ પ્રયત્ન ન કરવો ? તમારી જન્મમય પ્રકૃતિ ઘણી જ નિષ્ટ હોય તેથી શું તમારે નિષ્ટ પ્રકૃતિવાળા જ સદા રહેવું ? લિખારીએ શું સદા લિખારી જ રહેવું ? માંદાએ શું સદા માંદા જ રહેવું ? સેવકે શું સદા સેવક જ રહેવું ? જીવે શું સદા જીવની જ દશામાં રહેવું ?

લિખારી શીમાન થવાનો યત્ન કરે છે, એમાં શું ખોટું કરે છે ? માંદો આરોગ્યવાળો થવાનો યત્ન કરે છે, એમાં શું પાપ કરે છે ? સેવકે સ્વામિ થવાનો યત્ન કરે છે, એમાં બી મુલ કરે છે ! જીવ ઈશ્વર થવા પ્રયત્ન સેવે છે, એમાં શો અનાગાર કરે છે ?

પ્રાપ્ત રિયતિમાંથી વધારે ઉંચી રિયતિમાં ન આવી શકે, એવું જગતમાં કશું જ નથી. આંખી આપણે છીએ, ત્યાંના ત્યાં પડ્યાં રહેવું, એ વૃદ્ધિને અટકાવનાર છે; એ વહેતા પાણીને સ્થિર રાખનાર અને તેને ગંધાતું કરી મૂકનાર છે.

શુદ્ધ આગળ વધીને જતું થવું જ જોઈએ; જતુંએ આગળ વધીને પણ થવું જ જોઈએ; પણએ આગળ વધીને મનુષ્ય થવું જ જોઈએ; અને મનુષ્યે આગળ વધીને દેવ, ઈશ અને બ્રહ્મ થવું જ જોઈએ. જે જતુંને જતુંની અવસ્થામાં પડી રહેવાનો યોગ કરે, તેની શુદ્ધિને માટે તમે કેવો અભિપ્રાય આપશો ?

તમે જે નથી, તે થવાનો પ્રયત્ન કરો, અને ખર્ચે મેળવી પ્રયત્ન કરો. તમારામાં જે કંઈ ઉતરતા પ્રકારનું હશે તે ક્રમે ક્રમે નાશ પામતું જશે, અને તેને સ્થાને ઉંચા પ્રકારનું આવતું જશે.

ન્યારે સત્શક્તિ પોકારીને કહે છે, કે તમે અંતરમાં વસ્તુતઃ ઈશ્વરસ્વરૂપ છો ત્યારે આજે-આ કાલે-તમને તમારી ઇચ્છામાં આવે તેવા કંઈકે આ કલ્પવાનો અને થવાનો પૂર્ણ હક છે. કાર્યસ્વરૂપે જે આપણે બહાર પ્રકટાવવા ઇચ્છીએ છીએ, તે કારણસ્વરૂપે વસ્તુતઃ આપણે છીએ જ; અને જે આપણે વસ્તુતઃ છીએ તેનું ભાન કરવા-તેનો અનુભવ કરવા આપણે પ્રયત્ન કરવો જ જોઈએ.

જેની તમે ભાવના કરો છો તેવા થવાનો જો તમે ખરા મનથી પ્રયત્ન સેવો છો તો ભાવના કરવામાં તમે કશું જ પાપ કરતા નથી. એવી ભાવના એ ફાકા નથી, પણ પ્રાપ્ત અને પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર વાસ્તવ પ્રયત્નનું એક અંગ છે. ઉન્નતિને સાધનાર જેટલા જેટલા પ્રયત્નો છે, તેમાં આરંભમાં થોડા અથવા ઘણા અંશમાં ભાવના ન આવતી હોય એવું બનતું જ નથી; પણ ભાવના સાચા દિલની હોય છે, અર્થાત્ ભાવનાનુસાર પ્રયત્ન હોય છે, તો જ ભાવનાપ્રમાણે સિદ્ધિ થાય છે.

જીવની દશામાં આગમ્ય રહી પડ્યા રહેવું, અર્થાત્ આપણે જેવા છીએ તેવી જ રિયતિમાં સતોપથી આયુષ્ય પૂરું કરવું, એ સઠી મોટામાં મોટું પાપ છે; અને મનુષ્યોને જે વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખો પડે છે, તેનું કારણ જ આપણે શોધીશું તો તેઓ થોડાઘણા પ્રમાણમાં આ મોટું પાપ કરે છે એ જ છે, એમ સ્પષ્ટ થશે.

સ્વરૂપે આપણે કેટલા મહાન છીએ, એ આપણે આંતરિક તથા સત્શક્તિદ્વારા ન્યારે જાણીએ છીએ, અને તે જ્ઞાનને નિરંતર-રમરણમાં રાખી 'તેવા થવાનો' આપણે આપણાથી બનતો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, ત્યારે આપણામાં જે જીવનના દોષો રહેલા હોય છે, તે એક પછી એક છૂટતા જાય છે, અને પરિણામે હું ઈશ્વર છું, એવો આપણને અનુભવ થાય છે. એટલું જ નહિ, પરંતુ ઈશ્વરનો પણ જેમાંથી આવીભાવ થાય છે, તે બ્રહ્મ જ નહીં (મહા દ્રહ્માસિમ) એવો અનુભવ થાય છે.

વસ્તુતઃ આપણે કેવા છીએ, એ ન્યારે આપણે જાણીએ છીએ; અને ભાવનાયે ન્યારે તે આપણને દેવ થાય છે ત્યારે અંતરમાં આપણે જે છીએ તેવા બહાર પણ દેખાવાનો આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ; અને આપણે કદી પણ નિષ્ફળ જતા નથી. ઈશ્વરવત્તા અનુભવરૂપ મહાત્મ્યનો ભાવના એ પથરોનો મગ્નશુત પોથી છે, તેની મનન એ બાધાવસ્થા છે, નિદિધ્યાસન એ સુવાવસ્થા છે, અને તેને ન ચળનાર મનુષ્ય અનુભવના મહાત્મ્યમાં રહેવાને કદી પણ સમર્થ થતો નથી.

‘સાધનસમારંભ’ ફંદમાં દ્રવ્ય અર્પનાર સજ્જનોની નામાવલિ.

૨૮. રા મોતીરામ નરમરામ (અમૃતલાલની સદ્ગતિનિમિત્ત) તડકેધર ૩ ૧-૮-૮
રા રા સુનીલાલ વિદ્યુલ (પોતાના ધર્મપત્ની ઇચ્છાબાઈની સદ્ગતિનિમિત્ત)

મુખ્ય ૩ ૫-૦-૮

માથેરાનથી ખાસ મંગાવેલું કોઈપણ જાતની બેળંસેળ વગરનું

તદન યોખું મધ

૨૯. ૧૦/૧૨

આર્ય કળા.

૧ નથી, તેમ આ પુસ્તકમાં જ બેલા નિયમે વર્તનાર મનુષ્ય ધનવાન થયા વિના રહેતો જ નથી બલે તમારી પાસે વ્યાપાર કરવાની પાત્ર રૂપિયાની પણ સુડી નહિ હોય, તોપણ આ પુસ્તક તમને સુડી કેવી રીતે મેળવવી તે પણ શીખવશે, તથા તેના વડે તમારી ઇચ્છામા આવે તેટલું ધન પણ કેવી રીતે મેળવવું તે પણ શીખવશે હવે તમે નિર્ધનતાની એક ક્ષણ પણ વધારે વાર ફરીયાદ કરશો તો તેમા તમારો જ દોષ છે ગગા બતાવતા છતાં તરસ ન છીપાવનારને કેવો કહેવો ? ન પાત્રી શકાય એવા કઠણ નિયમો આ પુસ્તકમાં હશે, એમ ધારશો નહિ સામાન્ય બુદ્ધિવાળો ગમે તે મનુષ્ય તેમનું પાવન કરી શકે એમ છે ધનવાન થવાની આ એક જ કળા છે તે વિના બીજી કળા છે નહિ અને હોની સહનતી નથી મૂલ્ય એક રૂપિયો દપાત ખર્ચ ૧-૧-૦ નાંચે લખાયે સ્થળે મળશે

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા

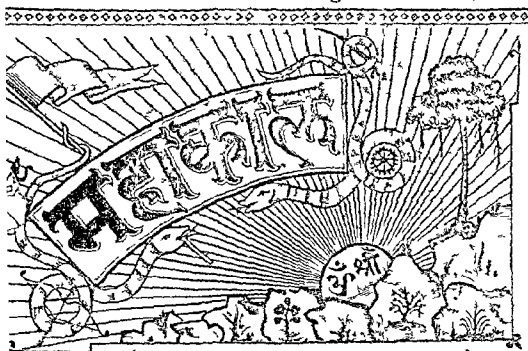
શ્રીસુભાસોત્તરિની-દ્વિતીય કલ્પલં.

(સ્વનાર ઘાટલાલ, જીવનલાલ, તંત્રી, મહાદાસ.)

સદુપદેશઝેણીના પ્રથમથી ત્રેવિશ ચિલાગોમાં, સાધનસમારભના ઉચ્ચોમાં, ચિતિત્રીપ્ર-
પ્રતીકરણોત્તરોમાં તેમ જ મહાદાસ, વગેરેમાં મહાદાસ ના તંત્રીનાં જે જે પદો આપેલાં છે,
તે સર્વનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. પાદ પુદાથી, સોનેરી અક્ષરોથી તથા
અર્થર્થની જમીથી મંથને શોભાવવામાં આવ્યો છે મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦, પોસ્ટેજ ૦-૨-૦

શ્રીઉપેન્દ્રગિરમૃત-ત્રયમ પરિવાહ.

સદુપદેશ ઝેણીના પ્રથમથી ત્રેવિશ ચિલાગોમાં, સાધનસમારભના ઉચ્ચોમાં, ચિતિત્રીપ્ર-
પ્રતીકરણોત્તરોમાં, તેમ જ મહાદાસ, તંત્રીના, વગેરેમાં, લક્ષ્મી તથા મુર્મીના સોમાં
નોમ્દ ઉપેન્દ્ર ભગવાતના જે જે પદો આપેલાં છે, તે સર્વનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ ક-
રવામાં આવ્યો છે. આ મંથને પણ પાદ પુદાથી તથા સોનેરી અક્ષરોથી શોભાવવામાં આવ-
્યો છે. મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦, પોસ્ટેજ ૦-૨-૦.

रूप (पुस्तक) २३ घेंशाग वृष्ण० १४ समत् १९६७. दर्शन (दक) ७

श्लोक ।

कदली कमल न वा हिमं
मलयोत्थं यमपोहिन् क्षमम् ।
भवदंघ्रिवियोगपावको
हृन्मा म कुरुवनेभ्यताम् ॥

अर्थः—हे जगन्नाथ ! आपना वलुना प्रियोगउप ववराभि तेने दागसा उवा डमण मरु
डे मदन शु नमर्थ एवा ते अभागा हृदयमा म्हाणि धगलगी गे भा ।

प्रसिद्ध कर्णार

श्रेयसाधकअधिकारिवर्ग-चहोदरा.

त ५थी

अभेदावाह—श्री ' सत्यविन्द ' प्रिन्टिंग प्रेसभा शा सकि गम ह दरिलावे छापी असिद्ध कर्ण

वापिके लवाजम पोस्टेजसाथे रु. २-०-० वर्षेना आरंभाभा ल.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

મહા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

૧ અભય ભાવના (શ્રીહરિચંદ્ર)	૨૪
૨ અખંડ યતી આનંદદૃષ્ટિમાં સ્નાન કરવા સાધકોને નિમત્રણ (શ્રીહરિચંદ્ર) ...	૨૪
૩ છટાશ્રયમાં નિવસતા સાધકની નિર્ણયતાના દૃષ્ટી અભ્યર્થના—	
સહ ઉદ્ગાર (છાંદ)	૨૫

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મભીમાંસા (કણીયા)	૨૪
૨ સામર્થ્યવાળું જીવન (છાંદ)	૨૪
૩ વિચારસ્તરશિ (છાંદ)	૨૫
૪ મનનીય વિચારો (છાંદ)	૨૬
૫ વારતવિક વિજયનો માર્ગ (છાંદ)	૨૭
૬ કેટલાક પ્રશ્નો તથા તેનાં ઉત્તરો (છાંદ)	૨૮

૩ માનસ શાસ્ત્ર.

૧ આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો (કણીયા) ...	૨૯
---	----

૪ વિદ્યા

૧ રંગ અને તેથી થતી આગેઅગિયાર લાભકારક તથા હાનિકારક અસર (છાંદ) ...	૨૭
--	----

૫ પ્રકીર્ણ.

૧ કળા, શાક વગેરેના રસનો ક્ષય વગેરે વિવિધ વ્યાધિઓના રાજાના ઉપશોગ (છાંદ) ...	૨૫
૨ પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનો પણ હવે કહે છે કે મનુષ્યના મનમાં નથી (છાંદ) ...	૨૫
૩ હું સર્વશક્ત ઈશ્વર હોત તો શું કરત ? (છાંદ) ...	૨૬
૪ નાટકના જેવો મનુષ્યોને જોધ આપનાર બીજો કોઈ પણ સમર્થ ઉપાય નથી (છાંદ) ...	૨૬

અગત્યની સૂચના.

મહાશય પ્રત્યેક માસની વર્ષ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે. અને તેથી ગ્રાહકોને તે બીજા માસની શુદ્ધ દશમસુધીમાં મળે છે. આથી જે ગ્રાહકોને એ અરસામાં અંક ન મળે તેમણે થોડા દિવસ વાટ જોઈ અત્ર જણાવવું. કેમકે અત્ર અપનાવે પોતાનું પ્રથમનું કેટલાય જણાવના કર્યા કરતી. તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર ખાન આપવામાં આવતું નથી

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૩—વૈશાખ કૃત્તિકા ૧૪, સંવત્ ૧૯૬૭. દર્શન (મંક) ૭.

॥ ૐ શ્રી ॥

અભય ભાવના.

પદ. (અખ તો લાજ તોરે હાથ, એ લય.)

અભય આણુ વર્તે આજ વિધિમાંહિ ત્યાં ત્યાં.
 અભય ડંકા શુભીએ કાન, અભયનાં ચંદ્રયાં નિશાન,
 અભયનાં ગવાય ગાન, રાગ્ય ને પ્રભામાં;—
 અભયનાં દેનાય દાન, અભયનું અપાય જ્ઞાન,
 અભયનું ધરાય ધ્યાન, હૃદયે સુમૂર્ધામાં;—
 અભય આણુ વર્તી જતાં, પ્રતિકૂલરૂપે જે હતાં,
 અનુકૂળ રૂપે જ થતાં, ભોધએ ગાધામાં;—
 અમર રૂપે થયું છતું, મર્ત્યરૂપે (જે) પૂર્વે હતું,
 અભય સર્વને રક્ષતું, બ્યાપ્યું સહ જગામાં;—
 અભયથી આરોગ્ય મળ્યું, અભયથી દ્રવ્ય રખ્યું,
 અભયથી ઇષિસત દેખ્યું, ટળ્યા સહ ઉધામાં;—
 અભય સર્વમાં ગ્રહીએ, અભયવિણુ ન અન્ય કહીએ,
 અખંડ આનંદ રહીએ, અભયની સત્તામાં;—

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૨૦૬ થી.)

હવે પૂર્વપક્ષીએ આપેલી અન્ય યુક્તિનું શ્રીસૂત્રકાર ખંડન કરે છે.

न भावोऽनुपलब्धेः ॥ ૩૦ ॥

સૂત્રાર્થ:—વાસનાનો સદ્ભાવ અનુપપન્ન છે; કેમકે તમારા પદમાં બાહ્ય અર્થની ઉપલબ્ધિ થતી નથી.

પૂર્વપક્ષીએ જણાવ્યું હતું કે બાહ્ય અર્થ ન માનીએ તોપણ વિજ્ઞાનનું વૈચિત્ર્ય જે દેખાય છે તેની ઉપપત્તિ વાસનાનું વૈચિત્ર્ય હોવાથી થઈ શકે છે. આનું ખંડન કરતાં આ સૂત્રથી કહેવામાં આવ્યું છે કે વિજ્ઞાનવાદીના મતપ્રમાણે બાહ્ય અર્થ છે જ નહિ તો વાસનાનું વૈચિત્ર્ય થવાનો સંભવ જ ક્યાં રહે છે ? અને તે નથી રહેતો તો તેના વડે વિજ્ઞાનના વૈચિત્ર્યની ઉપપત્તિ કેવી રીતે થઈ શકે ? વાસના એ સંસ્કાર છે, સંસ્કાર અનુભવથી પડે છે અને અનુભવમાં ભેદ તે અર્થમાં ભેદ હોય-વિષયમાં ભેદ હોય તો થાય છે. અનુભવના વિષયરૂપ ઘટપટ્ટાદિ પદાર્થો ભિન્ન ભિન્ન હોય ત્યારે એક વિષયનો અનુભવ એક પ્રકારનો અને બીજા વિષયનો અનુભવ બીજા પ્રકારનો હોય છે. અને આ રીતે અનુભવનો ભેદ થાય છે ત્યારે પ્રત્યેક અનુભવથી પડતા સંસ્કારરૂપ વાસનામાં ભેદ પડે છે. તેથી અર્થની ઉપલબ્ધિ હોય તો વાસનાનું વૈચિત્ર્ય હોઈ શકે છે, પણ વિજ્ઞાનથી અતિરિક્ત અર્થની ઉપલબ્ધિ જ નહિ હોય તો વાસનામાં ભેદ થવામાં નિમિત્ત રહેતું નથી. આની સામે એવું કહેવામાં આવે કે આ સમયની વાસનાના ભેદ પૂર્વવાસનાના ભેદને લીધે છે, પૂર્વવાસનાનો ભેદ તેની પૂર્વની વાસનાના ભેદને લીધે છે, અને એ પ્રકારે બીજાં કુરવત અનાદિ ભેદ આશ્યો આવે છે તો એ અધિપરંપરામાત્ર છે. બીજી અંકુર ઉત્પન્ન થતો દટ્ટ છે અને તેથી અન્ય બીજાંમાંથી પણ અંકુરની ઉત્પત્તિ થાય છે એવી કલ્પના થઈ શકે છે પણ આદિ તો અર્થના અનુભવવિના કદાપિ વાસના ઉત્પન્ન થતી દટ્ટ નથી, છતાં તેવી કલ્પના કરવાની રહે છે. તેથી આ કલ્પના તે અધિપરંપરારૂપ છે અને આદિ વ્યવહારમાત્રને વિશેષ કરનારી પ્રતિષ્ઠાશ્રય અનવરથા પ્રાપ્ત થાય છે, અને પૂર્વપક્ષીના અભિપ્રાયની સિદ્ધિ થતી નથી. આની સામે પૂર્વપક્ષી એવું કહે કે સ્વપ્નમાં અનુભવથી નિરપેક્ષ વાસના હોવાથી જ્ઞાનવૈચિત્ર્ય થાય છે એ દટ્ટ છે તેથી આ અનવરથા પ્રાપ્ત થાય તોપણ તે સમગ્ર હોવાથી પ્રામાણિકી છે. તો એ કથન અયોગ્ય છે. કારણ કે બાહ્યાર્થાનુભવના કાર્યરૂપ વાસના છે અને તેથી કારણવિના કદાપિ કાર્ય થતું નથી અને તેથી વાસનાને બાહ્યાર્થાનુભવની અપેક્ષા નથી એવું પૂર્વપક્ષીએ પણ કદિ જોયું નથી. તેથી આ સંબંધમાં પૂર્વપક્ષીએ જે અન્વય અને વ્યતિરેક પૂર્વે આપ્યા છે તેનું પણ આથી ખંડન થઈ જાય છે, કેમકે અર્થોપસંગ્ધિવિના વાસનાની ઉત્પત્તિ નથી જ. એટલું જ નહિ પણ વાસનાવિના અર્થોપસંગ્ધિ થાય છે એવું સર્વ માને છે અને અર્થોપસંગ્ધિવિના વાસનાની ઉત્પત્તિ થતી નથી એ સિદ્ધ છે તેથી આ અન્વય અને વ્યતિરેક બાહ્યાર્થના સદ્ભાવને જ રથાપે છે.

ઉપર જણાવ્યું તેમ વાસના શું છે ? વાસના સંસ્કાર છે. વેગઆદિ સંસ્કારોના સંબંધમાં આપણે સ્પષ્ટ જોઈએ છીએ કે ત્યારે ઈંડુઆદિ કોઈ તેના આશ્રય દેવ છે ત્યારે જ તેમાં એ સંસ્કાર રહે છે. સંસ્કારો આશ્રયવિના કદાપિ રહેતા નથી એવું લોકમાં સર્વત્ર

દંડ છે. તેથી વાસના પણ ક્યારે રહે કે જ્યારે એના કોઈ આશ્રય હોય ત્યારે. પણ પૂર્વ પક્ષીના મતમાં તો “ પ્રમાણુથી સિદ્ધ નહિ થતો હોવાથી વાસનાનો આશ્રય કોઈ નથી ” એવું સ્વીકારવામાં આવે છે. તેથી આ રીતે પણ વાસનાનો પૂર્વપક્ષીના મતપ્રમાણે અભાવ છે.

અહિં પૂર્વપક્ષીએ વાસનાના આશ્રયરૂપે આલયવિજ્ઞાનની કલ્પના કરી છે. પણ એ વાસનાનો આશ્રય યદ્ય શકે તેમ નથી. તેનું કારણ શ્રીમત્કાર કહે છે.

ક્ષણિકત્વાદ્ ॥ ૩૧ ॥

અર્થઃ—આલયવિજ્ઞાન વાસનાનો આશ્રય યદ્ય શકે તેમ નથી કેમકે એ વિજ્ઞાન ક્ષણિક માનવામાં આવ્યું છે.

આ મુત્તથી એ જણાવ્યું કે પ્રતિવિજ્ઞાન જેમ ક્ષણિક છે અને તેથી એનું નિયત, સ્થાયી રૂપ રૂપ નથી તેમ આલયવિજ્ઞાન પણ ક્ષણિક લેવામાં આવ્યું છે અને તેથી એ પણ અનિયત રૂપવાળું છે અને તેથી વાસનાનો આશ્રય પ્રતિવિજ્ઞાનની માફક યદ્ય શકે તેમ નથી. જ્યાં સુધી ત્રણે કાલસાથે સંબંધ કરી રહેનાર એક અન્વયી પદાર્થને સ્વીકારવામાં નથી આવતો, અથવા સર્વ પદાર્થના દ્રષ્ટારૂપ કોઈ કૃતસ્થ પદાર્થને સ્વીકારવામાં નથી આવતો ત્યાં સુધી દેશ, કાલ અને નિમિત્તની અપેક્ષા રાખનાર વાસનાનું આધાન, સ્મૃતિ, પ્રત્યક્ષિતા આદિ વ્યવહારનો સંભવ યદ્ય શકતો નથી. આ માટે જો આલયવિજ્ઞાનને સ્થિર સ્વરૂપવાળું માનવામાં આવે તો પૂર્વપક્ષીના સિદ્ધાન્તની હાનિ થાય છે. તેથી એમના ક્ષણિકત્વરૂપ સિદ્ધાન્તપ્રમાણે આલયવિજ્ઞાન વાસનાનો આશ્રય યદ્ય શકતું નથી.

વિજ્ઞાનવાદમાં આ પ્રકારે નાનાવિધ દોષો આવે છે અને તે ઉપરાંત આ વાદમાં પણ સર્વતુ ક્ષણિકત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે તેથી બાહ્યાર્થવાદી બૌદ્ધના ખંડનમાં ક્ષણિકત્વને લક્ષને જે જે દોષો દર્શાવ્યા છે તે સર્વ આ વાદમાં પણ લાગે છે.

આ રીતે બૌદ્ધ મતના બે પક્ષો—બાહ્યાર્થવાદીનો પક્ષ તથા વિજ્ઞાનવાદીનો પક્ષ—ખંડન કરવામાં આવ્યા છે. તૃતીય પક્ષ જે શેષ રહ્યો તે શૂન્યવાદીનો પક્ષ છે. એ પક્ષ સર્વ પ્રમાણુથી વિપ્રતિપિદ્ધ છે અને તેનું આ સત્તેથી જ ખંડન યદ્ય જાય છે. શૂન્યવાદી કહે છે કે જ્ઞાન અને અર્થનો અભાવ છે પણ તે ખોટું છે કેમકે નામાવ. ઉપલબ્ધેઃ । જ્ઞાન અને અર્થનો અભાવ નથી કેમકે એ બંનેની ઉપલબ્ધિ થાય છે, એ બંને છે એ રૂપે એની ઉપલબ્ધિ થાય છે અને શશયુગાદિ જે શૂન્યરૂપ છે તેની ઉપલબ્ધિ થતી નથી. શૂન્યવાદી જો અહિં આનું અનુમાન આપે કે જાત્ર, સ્વપ્ન જ્ઞાનાર્થથી શૂન્ય છે કેમકે સુષુપ્તિની માફક એ અવસ્થારૂપ છે, તો એ અનુમાન ખોટું છે. કેમકે વૈધર્મ્યાદિ ન સ્વપ્નાદિવત્તા સ્વપ્ન છે આદિ જેનું એવી સુષુપ્તિ તેની માફક ધૃતર જે અવસ્થામાં શૂન્યત્વ નથી કારણ કે એમાં ભેદ છે. સુષુપ્તિમાં ઉપલબ્ધિ હોતી નથી અને સ્વપ્ન તથા જાગૃતમાં ઉપલબ્ધિ હોય છે, એટલું જ નહિ પણ સુષુપ્તિમાં પણ આભગાન હોય છે તેથી સાધ્વની સુષુપ્તિ રૂપ દશાન્તમાં સિદ્ધિ નથી અર્થાત્ પૂર્વપક્ષીના અનુમાનમાં સાધ્વવૈકલ્યરૂપ દોષ પણ છે. વળી જે જે નિવેધ કરવામાં આવે છે તેમાં કોઈ કોઈ પણ અધિજ્ઞાન લઈ તેમાં અમુક નથી એમ નિવેધ કરાય છે, નિરધિજ્ઞાન નિવેધ યદ્ય શકતો નથી અને શૂન્યવાદીના મતમાં તો કોઈ પણ અધિજ્ઞાન થનાર તત્ત્વ છે નહિ તેથી શૂન્ય છે એવો નિવેધ યદ્ય શકે તેમ

નથી. આ અર્થ નમાવોડનુપલક્ષ્યે : એ સૂત્રથી હલો છે. જે વાસે છે તે સર્વ અકુત્ર નથી એવું સર્વપ્રમાણથી ઉત્સર્ગરૂપે સિદ્ધ થાય છે. અન્ય કોઈ તત્ત્વનો ન્યાં સુધી સીધાર ન કરવામાં આવે ત્યાંસુધી સર્વપ્રમાણસિદ્ધ આ લોકાન્યવહારનો નિયેષ યથા શકે તેમ નથી કેમકે અપવાદ ન થાય ત્યાંસુધી ઉત્સર્ગપ્રાપ્ત સિદ્ધિ રહે છે. તેથી શન્યવાદીના મતપ્રમાણે શન્ય ત્વનું સમર્થન યથા શકે તેમ નથી. લૌકિક સર્વ વ્યવહાર સત્ત્વરે અને અસત્ત્વરે વિચારને ક્ષેત્ર કરી શકતો નથી પણ તેટલાઉપરથી તે શન્ય છે એવું નીકળતું નથી કેમકે વેદાન સ્વીકારે છે તેમ મિથ્યા હોય તોપણ આ રીતે વિચારાસહજ હોઈ શકે છે. આટલું જ નહિ પણ જ્ઞાનિકરવાચ્ય ॥ આ શન્યવાદી પણ સર્વનું ક્ષણિકત્વ ઉપદેશે છે અને ન્યારે સર્વ શન્ય જ છે ત્યારે ક્ષણિકત્વનો ઉપદેશ તેનાથી વિરુદ્ધ છે. તેથી આ મત સર્વથા દૂરિત છે અને અત્ર વિજ્ઞાનવાદના ખંડનમાં આપેલાં સૂત્રોથી જ એવું પણ ખંડન યથા જાય છે તેથી એના ખંડનમાટે શ્રીસૂત્રકાર પૃથક્ સૂત્ર રચવા આદર ધર્યો નથી.

આપ્રમાણે આ ત્રણે પક્ષ દોષગ્રસ્ત છે એ જણાવી, એ ત્રણે માટે સર્વસામાન્યજે શ્રીસૂત્રકાર કહે છે કે:—

સર્વધાનુપપત્તેશ્ચ ॥ ૩૨ ॥

સૂત્રાર્થ:—આ બૌદ્ધ મતમાં કોઈ પણ પ્રકારની ઉપપત્તિ નથી તેથી એ મત દૃષ્ટ છે.

આ સૂત્રથી એ જણાવ્યું કે અધિક શું ? ઉપપત્તિની શોધમાટે જેમ જેમ આ નૈનાસિક સિદ્ધાન્તનું નિરીક્ષણ કરવામાં આવે છે તેમ તેમ રેતીમાં કરેલા કુવાની માફ એ ગમતી પડે છે અને એમાં કોઈ પણ જાનિની ઉપપત્તિ દેખાતી નથી. વળી બાહ્યાર્થ, વિજ્ઞાન અને શન્યતા એ પરસ્પર વિરુદ્ધ ત્રણ સિદ્ધાન્તોનો ઉપદેશ કરી શુદ્ધ પોતાની વિરુદ્ધતા સ્પષ્ટ કરી છે, પોતે અસંબદ્ધ પ્રત્યાપી છે એ જણાવ્યું છે, અથવા પ્રગ્નપ્રતિના પોતાનારૂપ ભરે છે એવી છે. તેથી સર્વથા અનુપપત્તિ હોવાથી એપરકામ મનુષ્યોવડે આ મત અનાદરણીય છે.

આપ્રમાણે બૌદ્ધ મતના ખંડનને સમાપ્ત કરી શ્રીસૂત્રકાર દ્વયે આદર્શમત (જૈનમત) ખંડન આરંભે છે.

નૈકસ્મિન્નસંમવાત્ ॥ ૩૩ ॥

સૂત્રાર્થ:—એક જ પદાર્થરૂપ ધર્મામાં અન્ય થાય છે એ દટ્ છે તેથી આ અન્ય એના અસંભવ છે.

આપ્રમાણે આપ્રમાણે છે. તો એ કથન અયોગ્ય છે. કા. આ સૂત્રથી જૈનસિદ્ધાન્તનું છે અને તેથી કારણવિના કદાપિ કાર્ય થતું નથી વસનસિદ્ધાન્ત, આદર્શસિદ્ધાન્ત અપેક્ષા નથી એવું પૂર્વપક્ષીએ પણ કહિ જોયું નથી. ન્તપ્રમાણે સંપૂર્ણ વિષયનું અન્ય અને જ્યનિરેક પૂર્વે આપ્યા છે તેનું પણ આથી જુદા, અજુદા, આસવ. રૂપાન્ધિવિના વાસનાની ઉપપત્તિ નથી જ. આટલું જ નહિ અને અજુદા કાવચિ થાય છે એવું સર્વ માને છે અને અયોગ્યવિધિના વાસના-કાવચ નથી એ સિદ્ધ છે તેથી આ અન્ય અને જ્યનિરેક બાહ્યાર્થના સંક્રાન્તિ રચાયે છે.

ઉપર જણાવ્યું તેમ વાસના શું છે ? વાસના સંસ્કાર છે. વેગઆદિ સંસ્કારોના માં આપણે સ્પષ્ટ જોઈએ ત્યારે કુપ્પાદિ કોઈ તેનો આપણ દેખ છે ત્યારે તે એ સંસ્કાર રહે છે. સંસ્કારને આપણવિના કદાપિ બંદના નથી એવું વિજ્ઞાનમાં સર્વ

પાંજરામાં પૂરાયેલા પક્ષી તેવું બંધન જતું રહે છે એટલે ઉંચે ઉંચે આકાશમાં ઉડે છે. તેમ કર્મરૂપ પાસના નાશ થયે જીવરૂપ પક્ષીતું અલોકાકાશમાં સતત ઊર્ધ્વગમન થયા કરવું તેવું નામ મોક્ષ છે. આ પ્રકારે એ સાતત્યું સ્વરૂપ છે.

અન્ય રીતે જીવ અને અજીવનો વિસ્તાર કરી પાંચ અસ્તિકાયત્વ આ મત પ્રતિપાદન કરે છે, અસ્તિકાય શબ્દ આ મતનો પારિભાષિક શબ્દ છે અને એનો અર્થ પદાર્થ છે. જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય એ પાંચ અસ્તિકાય છે. ત્યાં જીવરૂપ અસ્તિકાય એટલે પદાર્થ તે બોક્તા છે. જે પૂરાય છે અને ગળે છે તેવાં સર્વ શરીરો તે પુદ્ગલાસ્તિકાય છે, અર્થાત્ પરમાણુના સંઘરૂપ કાયા તે પુદ્ગલાસ્તિકાય છે. સારી પ્રવૃત્તિવડે અનુમાન થતો ધર્મરૂપ પદાર્થ તે ધર્માસ્તિકાય છે અને ઊર્ધ્વગમન કરવાના સ્વભાવવાળા જીવને દેહમાં સ્થિત કરી રાખનાર તે અધર્માસ્તિકાય છે તથા આવરણનો અભાવ તે આકાશાસ્તિકાય છે. આ રીતે આ પાંચ અસ્તિકાયોને સ્થાપી એના વિવિધ અવાન્તર બેદોને આ મત કહે છે. જીવાસ્તિકાય તથા પ્રકારના છે-નિત્યસિદ્ધ જેવા કે મુખ્ય અર્હત, સાંપ્રતિક મુક્ત-ઉપાયના અનુષ્ઠાનવડે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરેલા, અને બદ. પુદ્ગલાસ્તિકાય છ પ્રકારના છે-ચાર ભૂતો, સ્થાવર અને જંગમ. આકાશાસ્તિકાય પુનઃ બે પ્રકારના છે-લોકાકાશ અને અલોકાકાશ. સંસારી પ્રાણીઓ જેમાં રહે છે તે સાંસારિક આકાશ, તે લોકાકાશ છે અને મુક્તોના આશ્રયરૂપ આકાશ તે અલોકાકાશ છે. બંધરૂપ કર્મ અથા બેદવાળું છે અને તેમાં ચાર ધાતિકર્મ છે અને ચાર અધાતિકર્મ છે. જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને આન્તર્ય એ ચાર ધાતિકર્મ છે. ત્યાં તત્ત્વજ્ઞાનથી મોક્ષ થતો નથી એ પ્રકારનું જ્ઞાન તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે; અર્હતશાસ્ત્રના શ્રવણથી મોક્ષ થતો નથી એ પ્રકારનું જ્ઞાન તે દર્શનાવરણીય કર્મ છે; બહુ તીર્થકરોએ દર્શાવેલા મિન્ન મિન્ન માર્ગોમાં વિશેષ નિશ્ચય ન થયો તે મોહનીય કર્મ છે અને મોક્ષમાર્ગમાં થતી પ્રવૃત્તિમાં વિધન કરનાર તે આન્તર્ય કર્મ છે. આ ચાર કર્મો એકસને પ્રતિબંધ કરનાર છે તે ધાતિકર્મ કહેવાય છે. અધાતિકર્મમાં વેદનીય, નામિક, ગોત્રિક અને આયુષ્ક એ ચારનું મહત્ત્વ થાય છે. મારે જ્ઞાતવ્ય તત્ત્વ છે એવું અભિમાન તે વેદનીય છે, હું અમુક નામવાળો છું એવું અભિમાન તે નામિક છે, હું અમુક અર્હતના શિષ્યવંશમાં પ્રવેશ્યો છું એ પ્રકારનું અભિમાન તે ગોત્રિક છે અને શરીરની સ્થિતિઅર્થે કરાવું કર્મ તે આયુષ્ક છે. આ રીતે આ ચારનાં સ્વરૂપ કહેવાય છે; અથવા શુદ્ધશાસ્ત્રિતવડે મિશ્રિત ગર્ભના બીજની દશા તે આયુષ્ક છે. એ બીજ તત્ત્વજ્ઞાનને અનુકૂળ દેહરૂપે પરિણામ પામે એવી એની શક્તિ તે ગોત્રિક છે. આની શક્તિવાળા આ બીજની દ્રવીભાવરૂપ કલસરૂપ અવસ્થા તથા સુદ્ધસુદ્ધરૂપ અવસ્થાનો આરંભ કરનાર ક્રિયાવિશેષ તે નામિક છે તથા એ ક્રિયાવાળાની જરૂરના અગ્નિ તથા વાયુવડે જરા ધનીભાવ થયો તે વેદનીય છે. આ ચાર તત્ત્વજ્ઞાનને અનુકૂળ હેવાથી અધાનિકર્મ કહેવાય છે આ આઠે પ્રકારનાં કર્મો તે આસવાદિદારા બંધ કરનાર હેવાથી બંધ કહેવાય છે. આ ઉપરાંત પણ અન્ય અનેક પ્રકારના અવાન્તર બેદ, લોકસિદ્ધ નહિ પણ હેતુક પોતાના શાસ્ત્રકલ્પિત આ મત પાડે છે.

જે જે સર્વત્ર આ પ્રકારના સમાજગીન્યાયને આ મત સ્થાપે છે. સાત પ્રકારનાં સમુદ્ધ તે ને ને કહેવાય છે. તે સાત પ્રકાર આ છે: (૧) ક્યાદસ્તિ કાઈ રૂપે છે, (૨) ક્યાન્ના-અમુક નાઈ રૂપે નથી, (૩) ક્યાદસ્તિ ચ નાસ્તિ ચ કાઈ રૂપે છે અને કાઈ રૂપે નથી, (૪) મતમાં તે

પ્રાપ્ત કરે છે. આત્મ કારણ સામર્થ્યવાળું જીવન પ્રાપ્ત કરવું ધણું કઠિન છે, એ કંઈ નથી, પરંતુ ધણા તો સામર્થ્ય એ શું છે, તથા સામર્થ્યવાળું જીવન કેવી રીતે અનુભવવું, તેના યથેચ્છ જ્ઞાનવિનાના હોય છે. જિજ્ઞાસુઓને આ જ્ઞાન કંઈક અંશમાં સુલભ રીતે થાય, એ ઉદ્દેશથી આ લેખનો ઉપક્રમ કર્યો છે.

આ અસંખ્ય ભેદોવાળું બ્રહ્મત્વ જે જગત તે એક જ વસ્તુ છે, એ મહાન સત્યને સામર્થ્યવાળું જીવન ભોગવવા ઇચ્છનાર પ્રત્યેક મનુષ્યે પ્રથમ જાણવું જરૂર છે. સઘળી વસ્તુઓ એક જ પદાર્થનાં રૂપાંતરો છે; આ પદાર્થ જ્ઞાનવાન અને ભુદિમાન છે, અને તે ચૈતન્ય અથવા આત્મા છે. આ એક જ પદાર્થને વિદ્વાનો બ્રહ્મ, ઇશ્વર, પરમતત્ત્વ, વગેરે વિવિધ નામોથી ઓળખે છે. આપણે તેને આ લેખમાં ચૈતન્ય અથવા આત્મા એ શબ્દથી ઓળખીશું. પ્રત્યેક વસ્તુ ચૈતન્ય છે, ચૈતન્યવિના બીજું કશું જ નથી, આ મહાન સત્યને પૂર્ણ રીતે સ્વીકારવા પૂર્વે તમારે તમારી ઈંદ્રિયોવડે સાચી જાણતી અને બાબતોને યોગી માનતાં શીખવું પડશે, અને ઈંદ્રિયોવડે જે જે જ્ઞાન થાય છે, તે કેટલું યોગ્ય હોય છે, તે એકવાર જ્યારે તમારા લક્ષમાં આવશે ત્યારે આમ કરવું તમને સરળ થઈ પડશે. જડવાદને સ્વીકારનારને અથવા દેહાત્મવાદીને પ્રત્યેક વાતને માટે પોતાની ઈંદ્રિયો ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. તે જેટલું નજરે ભુલ્યે છે, તેને ખરું માને છે, અને પોતાની આજીઆજીના બહારના દેખાવોનો ખરાતરીકે સ્વીકાર કરે છે; પણ વસ્તુતઃ તેમાં તે અત્યંત દુર્ગામ છે; તે અસત્ જગત્માં રહે છે; તેનું સમગ્ર જગત્ તેને જેવું જણાય છે, તેનું બિચકુલ હોવું નથી, પણ ભ્રાંતિરૂપ હોય છે.

આવા મનુષ્યે માનવું જ પડે છે કે ધન આરમાની ધુમટતળે આવેલી સપાટ પૃથ્વી ઉપર ટું રડું છું; સૂર્ય અને ચંદ્ર મારા માથાઉપર ભ્રમણ કરે છે, પૃથ્વી રિયર છે, અને તારા એ તેજના નાના નાના બિંદુઓ છે. ઈંદ્રિયોવડે આ સ્થૂળ જગત્ આપણને આ પ્રકારનું જણાય છે, અને તેથી ઈંદ્રિયોથી થતા જ્ઞાનને જ સાચું માનનાર અસિદ્ધિત મનુષ્ય તેનો સ્વીકાર કરે છે, પરંતુ કોઈ પણ વિદ્વાન મનુષ્ય આ વાત સાચી છે, એ દૃઢ માનતો નથી. આપણે સર્વ દૃઢે સારી રીતે જાણીએ છીએ કે પૃથ્વી ગોળ છે, આકાશ ધન નથી. તારા આપણી પૃથ્વીકરતાં પણ ધણા જ મોટા છે, અને સૂર્ય ફરતો, નથી, પણ પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે. આ બાબતોના સંબંધમાં દૃષ્ટિએ જે જોવામાં આવે છે, તેને કોઈ પણ દુષ્ટિચિત્ત મનુષ્ય માનતો નથી; તે આ બહારના દેખાવોમાં થઈને અંદરની સત્ય વાતને ભુલે છે.

એક બીજો દર્શાવ લેખ્યે. આપણને રંગના જેવું વધારે સાચું બીજું કશું જણાતું નથી. આપણી આજીઆજી જે પદાર્થો જે રંગના દેખાય છે, તે પદાર્થો વસ્તુતઃ તેવા રંગના નથી, એ બાબતમાં ભાગ્યે જ કોઈ પણ મનુષ્યને સંશય થતો હશે. સર્વ માને છે અને કહે છે કે ઘાસ લીલું છે, ફાયરો કાળો છે, દુધ માલું છે, અને કંક રાતું છે. પણ આપણા મનમાં રંગનું આપણને ભાન થાય છે, એ વિના તે તે પદાર્થોમાં રંગજેવું કશું જ નથી. જ્યારે કોઈ પદાર્થ આપણને લીલો, માલો કે કાળો જણાય છે ત્યારે વસ્તુતઃ તે પદાર્થ તેવા રંગના હોતો નથી. પ્રકાશના કિરણમાં જે રંગો રંગ હોય છે તે રંગને, આપણને “રંગો” ભાસે તો પદાર્થ, પ્રદણ કરતો. અને મુશી સેતો નથી, પણ તેનું પરાવર્તન કરે છે અર્થાત્

આપણાં નેત્રતરફ તેને પાછા ફેંકે છે. આંમ હોવાથી જે રંગ તેનામાં છે, તે રંગને આપણે જોતા નથી પણ જે રંગને તે પાછા ફેંકે છે, તે રંગને આપણે જોઈએ છીએ. ત્યાં પરા-વર્તનને પ્રદક્ષ કરનાર નેત્ર હોતાં નથી, ત્યાં રંગનું અસ્તિત્વ હોતું નથી. આથી જેટલું નેત્રથી જોવામાં આવે છે કે પ્રદિયોથી જાણવામાં આવે છે, તે સર્વ સાચું જ હોય છે, એવા નિશ્ચય કરી બેસવો, તે યોગ્ય નથી. આપણે બહારના દેખાવોની અંદર ચઢીને જોવું જોઈએ, અને જે એક સાચી વસ્તુ છે, તેને જ જોવી જોઈએ; અને સઘળી વસ્તુઓમાં રહેલી આ એક જ સાચી વસ્તુ, તે આત્મા છે. સામર્થ્યવાણું જીવન ગાળવા ઇચ્છનારે જે પ્રથમ પગલું ભરવાનું છે તે એ છે કે બહારના દેખાવોથી આંતરિકમાં પડતા અટકવું, અને સત્યને જોવું; જે હોય એવું દેખાય છે, તેને ખરી માનતા અટકવું, અને જે વસ્તુતઃ છે, તેમાં શ્રદ્ધા ધરવી. તેણે વસ્તુઓના ગર્ભભાગમાં દષ્ટિ નાંખવી જોઈએ, અને બહારના દેખાવો જોઈને તર્કદ્વારા સાચી વસ્તુને જાણવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે, તેણે બહારના દેખાવો ઉપર ધ્યાન ન આપીને, સાચી વસ્તુને જ સ્વીકારવી જોઈએ.

આત્મા એ જ જગત છે, અને જગત એ જ આત્મા છે; જેટલું જેટલું જગતમાં જડ દ્રવ્ય દેખાય છે, તે આત્મા છે, અને આત્મા જ આખા જગતના જડ દ્રવ્યરૂપ થયો છે. જે ક્ષણથી આપણે આત્મા અને જડ દ્રવ્ય એવા બે પદાર્થોનો સ્વીકાર કરીએ છીએ તે ક્ષણથી જ આપણે કેવળ આંતરિક વર્ણનમાં પડીએ છીએ. જો જડ દ્રવ્ય એટલે આત્માથી કોઈ નિરાળો પદાર્થ છે તો પછી તેનામાં પોતાના ગુણ અને સામર્થ્ય રહેલાં છે, અને તેઓ આપણને લાભ અથવા હાનિ કરવાનાં. કૃતિ પણ દૈત્યી ભયની ઉત્પત્તિ કહે છે. આપ્રમાણે જો આપણે આત્મા અને જડ દ્રવ્ય, એ બંનેનો સ્વીકાર કરીએ છીએ તો જોને આપણે જોઈ શકીએ છીએ એવા જડ દ્રવ્યસાથે આપણે વધારે અને વધારે બધાંતા જોઈએ છીએ, અને જોને આપણે જોઈ શકતા નથી પણ જેવું આપણને માત્ર અનુભવમાન જ થાય છે, તેમાં આપણે યોગ્ય અને યોગ્ય શ્રદ્ધાવાળા થતા જઈએ છીએ; અને આમ થતાં, સામર્થ્યવાણું જીવન આપણને પ્રાપ્ત કરવું અશક્યસરખું થઈ પડે છે. આત્મા એ જ જગતમાં પદાર્થ છે, અને તેના વિના જગતમાં બીજો કોઈ પદાર્થ જ નથી, એવું આપણે સમજવું જોઈએ. આત્માનું જ કેવળ અસ્તિત્વ છે, આત્માવિના બીજું કંઈ જ નથી.

આ પછી બીજું જે આપણે સમજવાનું છે તે એ છે કે આત્મા એ જ જીવન છે, અને જગતમાં જે કંઈ જીવન છે, તે સર્વ આત્મા જ છે. આત્માવિના બીજું કશું જ જીવનું નથી. મનુષ્યમાત્રમાં પ્રકટતા પ્રત્યેક વિચારો, પ્રાણિમાત્રમાં પ્રકટતી પ્રત્યેક ઇચ્છાઓ, અને પાંદડાનો અથવા મહોરનો વિકાસ આત્મા છે, અને તે દુહનચલન કરતી વસ્તુમાં દિશા કરે છે. આત્મા ધાસમાં, પુષ્પમાં અને વૃક્ષોમાં; માંસમાં અને જીવજંતુઓમાં; પશુઓમાં અને મનુષ્યોમાં જીવનરૂપે રહે છે. આત્માના જીવનવિના બીજું કોઈ જીવન નથી. આત્મા જ સર્વને જીવન આપે છે. આત્મામાં જ આપણે રહીએ છીએ, દરીએ-દરીએ છીએ, અને આપણા અસ્તિત્વનું ભાન કરીએ છીએ. કોઈ પણ વસ્તુમાં પોતાનું પૃથક્ જીવન નથી. સઘળામાં જ જીવન છે, તે આત્માનું જ જીવન છે.

ત્રીજું જે આપણે સમજવાનું છે તે એ છે કે સઘળું સામર્થ્ય આત્મારૂપ છે. પાંદ-

કાના હાસવાજેવા અથવા મહા વેગથી જળના ધોધ પડવાજેવા કુદરતમાં થતાં પ્રત્યેક વ્યાપારો અથવા કળાવડે કરાતા પ્રત્યેક વ્યાપારો આત્મા છે. પ્રત્યેક વ્યાપારમાં આત્મા પોતાનો કાંઈ મહાન્ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાને બુદ્ધિપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યા જ કરે છે. કુદરતમાં રહેલું સામર્થ્ય જે વ્યાપારો કરે છે, તેમાં બુદ્ધિ રહેલી છે, તે અનેક પ્રમાણોમાં અખંડતાના પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે. પ્રત્યેક વસ્તુ ગંધ કાલ, આજે, અને હવે પછી સર્વદા, તેના તે જ નિયમોપમાણે ક્રિયા કરે છે. એક દિવસ અમિ બળે, અને બીજે દિવસ બરફજેવો દેખી લાગે, એક ચોમાસામાં આકાશમાંથી વરસાદ વરસે, અને બીજા ચોમાસામાં વાંદોળો કે વેગળુ વરસે, આજે તમારું વજન સવાત્રણ મણુ થાય, અને કાલે પાંચ શેર અથવા પચાસ મણુ થાય, આજે સૂર્ય સવારે ૭ વાગે ઉગે, અને કાલે સાંજે ચાર વાગે ઉગે, ગુસ્તાકર્ષણના અને રસાયનના નિયમો પરસ્પરથી વિરુદ્ધ પ્રકારે વર્તે તો જગતમાં બે સામર્થ્યો વ્યાપારવાર્ગ છે, અથવા એક સામર્થ્ય બુદ્ધિવિનાશુ છે, એવો આપણને સંશય ઉત્પન્ન થયા વિના રહે નહિ. પરંતુ આપું જગતમાં કશું જ બનતું નથી, અને પ્રત્યેક વ્યાપાર પોતપોતાના નિયમાનુસાર અખંડ ચાલ્યા કરે છે, તેથી વ્યાપારને કરનાર સામર્થ્ય બુદ્ધિવાંશુ છે, એવો આપણે સદગ્ધ નિર્ણય કરીએ છીએ.

બુદ્ધજેવું, અથવા શંકરજેવું અથવા ગૌરાંગજેવું સામર્થ્યવાંશુ જીવન જે અપણે અનુભવવાની ઇચ્છા હોય તો આ બુદ્ધિમાન સામર્થ્યમાંથી અધિક સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાની જ આપણે જરૂર છે. ધીમાન્ થવાની જ માત્ર આપણી ઇચ્છા હોય, અથવા જનમડગમાં એકમાં ગણાવાની આપણી ઇચ્છા હોય, અથવા જગતનું દિત કરવાની આપણી ઇચ્છા હોય, અથવા નેપોલીયનજેવા થવાની ઇચ્છા હોય, ગમે તે થવાની આપણી ઇચ્છા હોય તોપણ આપણે એક જ વસ્તુની જરૂર છે, અને તે વસ્તુ તે સામર્થ્ય તથા તેના કેમ ઉપયોગ કરવો તેની કુશળતા એ છે.

બુદ્ધિમાન ચૈતન્યના અમર્યાદ મદાસાગરમાં આપણે જીવીએ છીએ, દરીએદરીએ છીએ, અને આપણા અરિનત્વને અનુભવ કરીએ છીએ. આ ચૈતન્યના મદાસાગરમાંથી આપણે આપણા જીવનને અને શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક બળને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ. સપ્તશું સામર્થ્ય આ ચૈતન્યમાં છે, અને આ ચૈતન્યસાથે આપણે એવી તો ક્ષિપ્રતાને પામતા શીખી શકીએ એમ છે કે વધારે અને વધારે સામર્થ્યના આપણે સ્થાપિ થઈ જઈએ. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો જેટલા સામર્થ્યનો આપણે સદુપયોગ કરીએ છીએ તેટલું સપ્તશું સામર્થ્ય પરમાત્મા આપણને આપે છે. આમ છે તો આપણી ઇચ્છાનુગ્ન સામર્થ્યના પરમાત્મા આપણને અધિકારી ગણે એ જ હવે માત્ર આપણું કર્તવ્ય રહે છે.

ઇષ્ઠશ્રયમાં નિવસતા સાધકની નિર્ભયતાના ઇષ્ટની અભ્યર્થનાસહ ઉદ્ગાર.

પદ. (આવો દિલ્લખ પારાણ, મેં તો તોરે વારીયાં, એ લય.)
 પ્રભુ મુજ શિરપર ગાળે છે, જગજીવ ના તે જાણતા,
 મુજ દુઃખથી ઉર દાઝે છે, મર્મ ન એહ પિછાનતા.
 જાણે હું, અનાથ હોઉં એ રીતે,
 ધનુષ્ઠપર શર સાંધીને, મુજપ્રતિ હોસે તાણતા.
 કોમળ મુજ કાયા છતાં, વજ્ર ન લેદે લેશ,
 (કાં જે) આપની રક્ષાનું રક્ષય, રહે મુજ ઉપર હમેશ.
 શરવૃષ્ટિ જાણું હું કોમળ મુખનો, મુજ દુઃખથી
 મુજ અરિ તે અરિ આપના, મુજ સ્નેહી જન જેહ,
 આપ સ્નેહ તેમાં ધરો, અસ ન સમજે એહ,
 હાથેથી થાય ગ્રાસ મૃત્યુના મુખનો, મુજ દુઃખથી
 નરહરિ પ્રભુ શમાવળે, નૃસિંહસ્વરૂપ કરાળ,
 કરજો રક્ષા સર્વની, પોતાનાં ગણી બાળ,
 બદલો ઉપકારથી, વાળો અપકારનો, મુજ દુઃખથી

વિચારરત્નરાશિ.

ધણી વાર જેને આપણે જૂલો કહીએ છીએ, તે જૂલો હોતો નથી; માત્ર આપણી તે સમયની દષ્ટિને જ તે જૂલરૂપ જણાવાથી આપણે તેની જૂલમાં ગણના કરીએ છીએ. એકને જે જૂલરૂપ જણાય છે, તે બીજાને સાચું જણાય છે, અને એકને જે સાચું જણાય છે, તે બીજાને જૂલરૂપ જણાય છે.

*

*

*

*

કાષ્ઠપથ ક્રિયાનો પરિણામ જ્યાં સુધી હાનિકારક નથી આવ્યો, ત્યાં સુધી તે ક્રિયા કરવામાં તે મનુષ્યે જૂલ કરી છે, એમ કહેવું, એ કાષ્ઠપથભરણું નથી. આરંભમાં જે જૂલ-

જેવું જણાય છે, તે ઘણી વાર પરિણામ આવતાં, અત્યંત ખરામાં ખરું કાર્ય જણાય છે. આથી બહારનું સ્વરૂપ જોઇને કોઇ વાતનો નિર્ણય બાંધી દેવો, એ બહાવામાં નાંખનાર છે.

*

*

*

*

એક રાતકની પ્રગ્નએ કરેલી બૂલો કોઇ કોઇ વાર બીજી રાતકની પ્રગ્નને શુશુકારક થઇ પડે છે, અને તે જ પ્રમાણે કોઇ રાતકની પ્રગ્નએ વિચારપૂર્વક કરેલાં ઉત્તમ કામો, બીજી રાતકની પ્રગ્નને મહાહાનિકારક થઇ પડે છે. આથી બીજીઓમાં તથા આપણામાં જે આપણને બુદ્ધિજેવું જણાતું હોય તે પ્રતિ કામો શુદ્ધિ રાખવી, અને તેવું વિરમરણ કરવું, એ લાભકારક છે. આ સાથે આપણાથી બનતું સર્વોત્તમ કરવું એ અધિક લાભકારક છે.

*

*

*

*

આપણા પોતાના વિવિધ દષ્ટિબિંદુથી જોડી જણાતી પ્રત્યેક વાત જોડી હોતી નથી; માત્ર પ્રતિફળ પરિણામને પ્રકટાવનાર આવત જ જોડી હોઇ શકે છે; પરંતુ આપણે રમરણમાં રાખવું જોઇએ કે પ્રતિફળ પરિણામને પ્રકટાવનાર કંઈ ક્રિયા જ દર્શાવે હોતી નથી; અનેક ઉદાદરણોમાં, ક્રિયા જ જોડી હોય છે, મારે દુઃખો જણાય છે, એમ કંઈ હોતું નથી, પણ ક્રિયાના સંબંધમાં આપણે જોડો વિચાર કર્યો હોય છે, તેથી દુઃખ જણાયું હોય છે. કોઈ મનુષ્ય ગોચ ક્રિયા કરતો હોય અને તોપણ જો તે ધારે કે હું અયોગ્ય ક્રિયા કરું છું તે તો જોડા વિચારને કેટલાક પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેના પરિણામમાં તેને દુઃખ આવે છે. ખરી ક્રિયા કરવા છતાં પણ તે વાત આપણે જાણતા નથી, અને આપણે જોડું જ કહ્યું છે એવું દરબણે માન્યા કરવાથી આપણા જીવનમાં પૂરેપૂરાં પગીસ ટકાજેટલાં દુઃખો આપણે આપણા ઉપર આણીએ છીએ.

*

*

*

*

પરંતુ આ ઉપરથી આપણે એવું અનુમાન જોડી દારવાતું નથી કે જોડી ક્રિયાને ખરી ક્રિયા આપણે માનીશું તો તેવું જોડું જળ આપણને નહિ મળે. કોઈ પણ ક્રિયાના ફળમાં આપણા વિચારથી નિલમાત્રજેટલો પણ ફરક પડતો નથી; પણ આપણા વિચારો નથી ક્રિયાઓને પ્રકટાવે છે, અને આ ક્રિયાઓ તેઓ જે પ્રકારની હોય છે, તે પ્રકારનાં જળને ઉત્પન્ન કરે છે. આથી કોઈ ક્રિયા ખરી છતાં પણ જ્યારે તે જોડી છે, એવો આપણે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે એક નહીં જોડી ક્રિયા ઉત્પન્નનીએ છીએ; અને જે આપણને દુઃખ આવે છે, તે આ પાછળથી ઉત્પન્નની જોડી ક્રિયાથી જ આવે છે. અને આ પાછળથી માનસ ક્રિયા કોઈ કોઈ વાર ઝેરલી તે બજવાન હોય છે કે સારી ક્રિયાથી પ્રકટનારા સારા ફળને ને સર્વ પ્રકારે તેડી નાંખે છે.

*

*

*

*

કેવળ શુદ્ધ નિષ્કર્મનો જન્મ થયો છે, એવી તમારી ખાતરી ન થાય ત્યાં સુધી કેવું બુદ્ધને, તે બુદ્ધ છે, એવો નમારા મનને કરી પણ વિચાર કરવા ન દેડ જવાનું સંપર્ક વિરમરણ કરી દેવું, અને આપણા મનને સંવાદવામાં અને તેને નિરોધ કરવામાં રાખવું

સંપૂર્ણ અંશે જોડી દેવી, એ જ થોડું છે. દુઃખમાંથી બહાર નીકળવાનો હુકામાં હુકા રસ્તો. એ છે કે જુલને જુલો જવી, અને ખરું કામ કરવામાં આપણા સધળા બળને વાપરવું.

*

*

*

*

શ્રુતોના સંબંધમાં જ્યાં ત્યાં પારવિનાનો હપકો અને ઉપદેશ આપવામાં આવે છે, અને લગભગ સધળા મનુષ્યો પોતાના જાણવાપ્રમાણે અને માનવાપ્રમાણે જે સજીથી સાઈ તેમને લાગે છે, તે જ કરે છે, તે ઉપર ઘણું જ થોડું ધ્યાન આપવામાં આવે છે. સધળી બાળકોમાં એકમત થવાને માટે, આપણે સધળી બાળકોને એક જ દષ્ટિ. બિંદુથી જોવી જોઈએ; પરંતુ પ્રજ્ઞતા હાલના વિકાસમાં આમ થવું સંભવિત નથી. તોપણ આટલું તો દરેક મનુષ્ય જાણી શકે એમ છે જ કે પોતાના દષ્ટિબિંદુથી પોતે જે કંઈ કરે છે, તે કરવાનાં જેમ તેને કારણો હોય છે, તેવાં જ બીજાઓ પણ પોતાના દષ્ટિબિંદુથી જે કામો કરે છે, તે કરવાનાં તેમને પણ કારણો હોય છે. આથી-સ્પષ્ટ થાય છે કે વિચારની કોઈ પણ ખરી શ્રેણીમાં તો બીજાઓનાં કામોઉપર કોઈ પણ પ્રકારની ટીકાને વાસ્તવિક સ્થાન મળી શકે તેમ નથી.

*

*

*

*

જૂલોસંબંધી વાતો કરવાથી મનમાં જોડા વિચારોના સંસ્કાર પડે છે. આ સંસ્કારોના પરિપાક થતાં તેઓ જૂલો પ્રકટાવે છે. જૂલોના ભય ધરવાથી આપણે જૂલો ચવાના માર્ગમાં જ એકદમ ધસીએ છીએ, અને જૂલો કરીએ છીએ; અને ખરી જૂલો હોય, છતાં પણ જો ગંભીરપણે આપણે તેમના વિચાર કરીએ છીએ, તો જે કારણથી જૂલો થઈ હોય છે, તે કારણને આપણે સ્થિર કરીએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ સુધારો કરવાના કુદરતના પ્રત્યેક પ્રયત્નને પાછો પાડીએ છીએ.

*

*

*

*

ક્ષમા આપવી, એ આવેશથી પ્રકટતો મનોભાવ નથી. એ યથાર્થ શાસ્ત્રાનુકૂલ વિચાર છે-સાધન છે. ખરી અર્થવા જોડી, પ્રત્યેક જુલને માટે પોતાને તેમ જ બીજા પ્રત્યેક મનુષ્યને તત્કાળ ક્ષમા આપવાનો અભ્યાસ, એના જેવાં વિશેષ લાભકારક આ જગતમાં બીજાં થોડાં જ સાધનો હશે. જે મનુષ્ય તત્કાળ ક્ષમા આપે છે, તે પ્રત્યેક પ્રતિકૂળ સ્થિતિમાંથી તત્કાળ મુક્ત થાય છે, કારણ કે જોડા કામની ક્ષમા આપવી, એનો અર્થ જ એ છે કે મનમાંથી જોડાનું સંપૂર્ણ અભાન કરવું. ક્ષમાના વ્રતનું સેવન એ શુદ્ધિ કરનાર ક્રિયા છે, અને તેની શરીર તથા મન ઉભયઉપર ઉત્તમ અસર થાય છે.

*

*

*

*

તમારાથી બને તેટલું સર્વોત્તમ શુદ્ધ વર્તન કરો, અને જ્યારે તમને સમગ્રપણે કે કોઈ કાર્યમાં તમારી જૂલ થઈ છે, ત્યારે વધારે સાઈ વર્તન કરવાનો પૂર્વના કરતાં પણ વધારે દૃઢ નિશ્ચય કરો. તમારાથી થોડી જૂલો થશે, અને જ્યારે થશે ત્યારે તેઓ હાનિકારક ફળ ઉપજાવશે તે પહેલાં તેઓમાં સુધારો થશે. જેની આપણને ધમ્મજા હોય છે, તેના તરફ જ્યારે આ-

પણે સંપૂર્ણ તનમનથી આગળ વધીએ છીએ ત્યારે જેની આપણને ઇચ્છા નથી, તેના આ-
પણે સર્વદા આપણા જીવનમયી નાશ કરીએ છીએ.

*

:

*

*

કશું પણ નકામું ગયું, એમ માનશે નહિ. જે દિવસે કોઈ પણ ઉપયોગી કાર્ય થયેલું
આપણને જણાતું નથી, તે દિવસ પણ પ્રસંગે બીજા દિવસે પ્રાપ્ત થયેલી કોઈ મોટી કાર્ય-
મિદિના હેતુભૂત હોય છે. આગલે દિવસે કશું જ કરવામાં ન આવેલું હોવાથી બીજે દિવસે
મોટાં પગક્રમે ધડવાનાં અનેક ઉદાહરણો છે.

*

*

*

*

ઉપરથી પ્રવૃત્તિરહિત દેખાતી સ્થિતિનો મોટો ભાગ, પ્રવૃત્તિરહિત હોતો નથી. જીવનની
સપાટી શાંત જણાતી હોય, પણ અંદરના ઉંડાણના ભાગે કંઈ અસાધારણની તૈયારીઓ
કરતા હોય છે. જેણે જીવનનો સદુપયોગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય છે, અને તદનુસાર જે
વર્તેતો હોય છે, તેના જીવનમાં આ પ્રકારનું સર્વદા બન્યા કરતું જ હોય છે.

*

*

*

*

વિકાસને પામતા મનવાળા પુરુષને ઘણી વાર એવી ક્ષણો આવતી જણાય છે કે જેમાં
તેને પોતાનામાં રહેલા સામર્થ્યનું તથા પોતે પ્રાપ્ત કરેલા શુણ્ણનું ભાન જતું રહ્યું હોય એમ
લાગે છે; આખા શરીરમાં શત્યતા લાગે છે, અને હું જાણું કંઈ જ ન હોઈ, અને આ
જગતમાં મારો કરો જ ઉપયોગ ન હોય, એવું તેને ભાન થાય છે. પરંતુ આ ભાન કેવળ
ઉપરટપકેલું, અને ભ્રાંતિકારક હોય છે; અને જુદાંમાને તેના ઉપર બિલકુલ ધ્યાન ન આપવું
જોઈએ. આવી ક્ષણો સૂચવે છે કે કુદરતને સપાટીઉપરના જીવનને શાંત રાખવાની જરૂર પડી
છે; અંતરની ઉંડાણના અગાધ પ્રદેશમાં કંઈક થતું હોય છે, અને જીવનનાં સઘળાં
સામર્થ્યો, તે મહાન કાર્યમાં મદદ કરવાને ઉડાં પ્રવેશી ગયાં હોય છે. આવા સમયમાં જો
બાહ્ય મનને શાંત રાખવામાં આવે છે તો અંદરના ભાગમાં ચાલતા મહાન કામમાં ડબ્બ
થતું નથી; અને ત્યારે તે કાર્ય સમાપ્ત થાય છે, ત્યારે પૂર્વના કરતાં પણ વધારે સામર્થ્ય
બહાર પ્રકટ થયાનું ભાન થાય છે.

*

*

*

*

આવી નિઃશ્વશ ક્ષણો આવે છે ત્યારે ઘણા મનુષ્યો બળાત્કારથી કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન
કરે છે, પણ આમ કરવું એ જે સામર્થ્યોની હાલ અંતરના પ્રદેશમાં અગત્ય છે, તેમને
સપાટીઉપર આણવું એ છે. શક્તિના નિયમોથી જે સામર્થ્યો બધાં આકર્ષાઈને ગયાં છે, ત્યાં
જ તેમને રહેવા દો, અને થોડા કલાકમાં પાછો પ્રત્યાધાત થશે. નવા જીવનનું ભાન થશે, મન
પૂર્વના કરતાં વધારે બળવાન અને વધારે તેજસ્વી થશે, અને જે કામ થોડા સમયઉપર
આપણે કરી શક્યા ન હતા, તે કામ બળાત્કારથી તે સમયે કર્યું હોત અને જેવું યાત,
તેના કરતાં અનેકગુણ વધારે સારું થશે, એટલું જ નહિ, પણ પોતાની મેળે અનાયાસ
થઈ જશે. આથી, હાનિ થતી નથી, પણ સર્વ લાભ જ થાય છે.

*

કોઈ જાણવાજેવી ઉત્તમ વાત આપણા જાણવામાં આવે છે ત્યારે આપણને એમ થાય છે કે આ વાત થોડાં વર્ષ પૂર્વે જાણાઈ હોત તો કેવું સારું ! જે હલકું હતું, તેને આટલા દિવસસુધી અર્થ વળગી રહ્યા, અને આટલાં વર્ષ નકામાં પાણીમાં ગાળ્યાં ! પણ શું એ વર્ષો આપણે પાણીમાં ગાળ્યાં છે ? કદાચ એ વર્ષોમાં આપણે વધારે ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શક્યા હોત; આપણામાં વધારે ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું સર્વદા સામર્થ્ય છે, પરંતુ ભૂતકાળમાં આપણે જે અનુભવ કર્યો હોય છે, તે નકામો હોતો નથી. આપણા વિદ્યાસમાં એ અનુભવની આપણને જરૂર જ હતી, અને તેથી એ વર્ષો પાણીમાં ગયાં નથી. ભૂતકાળમાં આપણને એ અનુભવ ન થયો હોત, ભૂતકાળમાં જે હલકા પ્રકારનું આપણે જાણ્યું હતું, તે જો આપણા જાણવામાં ન આવ્યું હોત, તો આજે જે ઉત્તમ વાત આપણા જાણવામાં આવી છે, તે સમજવાજેટલું તથા તેની કદર કરવાજેટલું પણ આજે આપણામાં 'સામર્થ્ય' ન હોત. આથી ફરીને પશ્ચાત્તાપની 'કશી જ જરૂર નથી; પહેલાં આમ જાણ્યું હોત તો કેવું સારું થાત, એવો ઉદ્વેગ કરવાનું પ્રયોજન નથી. પશ્ચાત્તાપ અને ઉદ્વેગ કરવાને બદલે આપણે પ્રત્યેક પ્રાપ્ત પ્રસંગને માટે પરમેશ્વરના અખંડ ઉપકાર માનવો જોઈએ. પ્રત્યેક પ્રસંગમાં આપણું હિત કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે; પ્રત્યેક પ્રસંગ આપણને ઉપયોગી થઈ પડવાને સજ્જ હોય છે, અને તેથી પ્રત્યેક પ્રસંગને માટે આભારી થવું એ જ આપણને ઉચિત છે.

*

*

*

*

આપણે આપણાં વર્ષો પાણીમાં ગાળ્યાં, એ પ્રકારનો નિશ્ચય સંભા કરવાથી આપણાં વર્ષો પાણીમાં ગાળવાની આપણને ટેવ પડે છે. જે આપણે કર્યું હોય છે, તેનો નિરંતર વિચાર કર્યા કરવાથી તેનું તે જ ફરીને કરવાનો મનમાં સ્વભાવ બધાય છે. એથી ઉલટું, હાલની ઉચી સ્થિતિએ જે પ્રસંગોએ આપણને પહોંચાડ્યા છે, તે પ્રસંગોને માટે ઇશ્વરનો આભાર માનવાથી હાલ કરતાં પણ આપણને વધારે ઉચી સ્થિતિમાં લઈ જનાર પ્રસંગોનું આપણે દ્વાર ઉઘાડીએ છીએ.

*

*

*

*

પ્રત્યેક વસ્તુને માટે આભાર માનવાથી, પ્રત્યેક વસ્તુ જેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે મૂળની આપણે વધારે સમીપ આવીએ છીએ; અને પ્રત્યેક વસ્તુના મૂળની વધારે સમીપ આવવાથી પ્રત્યેક વસ્તુ આપણને અધિક અને અધિક પ્રમાણમાં મળવા માટે છે.

*

*

*

*

જગતના વિચારમાં અખંડ યતા દેશકારથી જેઓ વધારે ખીકણ છે, તેઓને નિરંતર ભય રહે છે કે રખેને આપણે આડે માર્ગે ચઢી જઈશું. તેઓને કોઈના પણ નવા વિચારોને વાંચતાં શંકા થાય છે કે રખેને આ વાંચીશું તો આપણા આજ સુધીના સેવેલા કથાણુકારક નિશ્ચયો બદલાઈ જશે, અને આપણે ઉઘે રસ્તે દોરવાઈ જઈશું. આથી તેઓ પોતે નિશ્ચય કરેલા વિચારોવિના ખીજું કશું જોના કે વિચારતા નથી. વિશાળ જગતમાં ફરી ફરી નવી વિચારશ્રેણીઓ નીકળે છે, થોડાં વર્ષ ટીકે છે, વળી બદલાય છે; વળી નવી નીકળે છે, તેના જ્ઞાનથી તેઓ કમનસીબ રહે છે. પણ આપણે જે માનીએ છીએ તેમાં

તાજે જ રસ કાઢવો; સવારનો કાઢેલો રસ સાંજે, અથવા સાંજનો કાઢેલો રસ સવારે વાસશે નહિ. આ રસ જમ્યા પછી જે વાર પાંચ પાંચ તોલા રોગીને રોગ ટાળવાને માટે, તથા નીરોગ મનુષ્યે આરોગ્યને વધારવાને માટે લેવો. ક્ષયના વ્યાધિમાં આ પ્રકારનો રસ રોગીએને આપવાથી અસાધારણ લાભ થયેલો જાણવામાં છે.

ફળના તથા શાકના રસમાં અમ્લ તત્ત્વ પ્રચળપણે રહેલું હોય છે, અને એવું ધારવામાં આવે છે કે આ અમ્લ તત્ત્વમાં જ ઔષધજેવા ગુણો રહેલા છે. સધળા રસોમાં અનનાસ (Pine-apple) નો રસ પચનક્રિયાને બહુ જ લાભ કરે છે. આ રસમાં આહારનો કોઈ પદાર્થ કૃત્રિમ રીતે બહાર પચાવી શકાય છે.

નર્ત્યા સુધી કયા શાકના તથા ફળના રસમાં કયો ગુણ છે, તેનો ચોક્કસ નિર્ણય થયો નથી ત્યાં સુધી બુદ્ધિમાને પાંચ સાત શાક તથા ફળ ભેગાં કરી તેમનો રસ ઉપર લખ્યા પ્રમાણે ગ્રહણ કરી તેથી થનારા લાભનો અનુભવ કરવો. પ્રસંગે એક શાકનો તથા એક ફળનો રસ પોતાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ ન આવે, તો બીજાં શાકનો તથા બીજાં ફળનો રસ કદીને પ્રયોગદ્વારા પોતાને શું અનુકૂળ છે, તે જાણી કાઢવું, અને પરિણામે પોતાના વ્યાધિને નિવારણને ઉત્તમ આરોગ્યના ભોક્તા થવું.

પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનો પણ હવે કહે છે કે મૃત્યુ સ્વાભાવિક નથી.

મૃત્યુ એ સ્વાભાવિક છે, અને તેથી ગમે તેટલા ઉપાય કરે તોપણ તે આવ્યા વિના રહેવાનું જ નહિ, એવું જે લોકોમાં દૃઢ યથા ગયું છે, તે બૃહભરેલું છે, એ સિદ્ધાંત જે મહાકાવ્ય કેટલાંક વર્ષોથી ચર્ચે છે, તે ખરો છે, એ હવે વિજ્ઞાનવિદો પણ પ્રકટપણે જાણવા લાગ્યા છે. લંડનની જીઓલોજિકલ સોસાયટીના સેક્રેટરી ડૉ. ચામર્સ મિચેલ (Dr. Chalmers Mitchell) પોતાના એક વ્યાખ્યાનમાં જણાવે છે કે મનુષ્ય સહિત સર્વ પ્રકારના પ્રાણીઓમાં એકવું પણ ખરેખર સ્વાભાવિક મૃત્યુ થતું હશે કે કેમ, તે અત્યંત સંશયભરેલું છે.

શરીરમાં જે ઘડપણ આવે છે, તેનું કારણ બહારની આપત્તિઓ, વિવિધ રોગનાં ઝેરો, અથવા આરોગ્યને બગાડનાર બહારની સ્થિતિઓ છે, એવો જે ડૉ. મેચનિકોફ (Dr. Metchnikoff) નો મત છે, તેને ડૉ. મિચેલ ટેકા આપે છે.

તે કહે છે કે જો આ સધળાં કારણોને દૂર કરવામાં આવે તો મનુષ્યો તથા પશુઓ હાલ જેટલું આયુષ્ય ભોગવે છે, તેના કરતાં ઘણું જ વધારે લાંબુ આયુષ્ય ભોગવે. આરોગ્યનું સંરક્ષણ કરે એવી બહારની સર્વ પ્રકારની સગવડવાળી સ્થિતિમાં જો દોષ પશુને રાખવામાં આવ્યું હોય, અને સધળા રોગોથી તેનું રક્ષણ કરવામાં આવ્યું હોય તો તેના શરીરમાં મજબૂત ધીમે ધીમે જે સંચય થાય, તે જ પરિણામે તેનું મૃત્યુ કરે. આ સંચયને જો દોષ પણ ઉપાયથી થતો અટકાવવામાં આવે તો પછી તેનું મૃત્યુ કરનાર અથવા તેને વધ કરનાર દોષ પણ કારણ અવશિષ્ટ રહેતું નથી.

૩૦. મિચેલના અભિપ્રાયપ્રમાણે મનુષ્ય જોહામાં જોહો સો વર્ષ તો જીવે. જ નેહ્યે; અને આટલાં વર્ષ જીવનારાં મનુષ્યો આજે ઘણે સ્થળે મળી પણ આવે છે. પ્રાણિઓમાં સો વર્ષ જીવનારાંની સંખ્યા સરખામણીમાં ઘણી જોહી છે. સ્તનપાન કરનારાં પ્રાણિઓમાં મનુષ્ય, મગરમંછ અને હાથી માત્ર સો વર્ષ જીવે છે, અને પક્ષિઓમાં ગરૂડ અને પોપટ સો વર્ષ જીવે છે.

શરીરના કદને અને દીર્ઘાયુને કશેા જ સંબંધ નથી. કેનરી નામનું એક નાના કદનું પક્ષી લગભગ શાહામૃગજેટલું જ જીવે છે, અને એક પોપટનું આયુષ્ શાહામૃગ કરતાં પણ વધારે લાંબું હોય છે.

માહસીના લાંબા આયુષ્ની ઘણી દંતકથાઓ ચાલે છે. ફોન્ટેન્બ્લેન (Fontainebleau) માં 'કાર્પ' (Carp) નામની એક માહસી એક વખત હતી, તેનું આયુષ્ ન માનવા જેટલું લાંબુ હતું, એમ વર્ણવેલું છે. વળી એ જ જાતની માહસીની બીજી એક એવી વાત છે કે તેને ઇ. સ. ૧૨૬૦ ની શાલમાં પકડવામાં આવી હતી. પછી તેને ડામ દહને પાછી પાણીમાં છોડી દેવામાં આવી હતી. તેની તે જ માહસી ત્રણસો વર્ષ પછી પાછી દરિયામાંથી પકડાયતી જણાઇ હતી.

બરડાની કરોડવિનાનાં પ્રાણિઓનું આયુષ્ ટુંકું હોય છે. તેઓનું આયુષ્ થોડાં અડવાડીયાં અથવા ઘણામાં ઘણું બે ત્રણ અડવાડીયાં હોય છે.

ગ્રોકળગાય અને બીજાં સીપમાં થતાં પ્રાણિઓ (Molluscs) સો વર્ષ સુધી જીવી શકે છે, એવું કહેવાય છે, પણ તેના ખાતરીલાયક પુરાવો નથી.

રોગ, હવાના ફેરફાર, ખુબમરો અને દુસ્મનોના હુમલાને લીધે પશુઓ તથા પક્ષિઓ લાંબું આયુષ્ ભોગવી શકતાં નથી.

નૂદી નૂદી જાતનાં પ્રાણિઓ કેટલાં વર્ષનું આયુષ્ ભોગવવા સમર્થ હોય છે તે સંબંધમાં ડૉ. મિચેલ નીચે પ્રમાણે આંકડા ટાંકે છે.

ઊરાંગ ઉટાંગ	૬૦ થી ૭૦	ચામાચીડીયાં	૧૭ થી ૨૦
હાથપી જાતનાં વાંદરાં	૨૫ થી ૩૦	શાહામૃગ	૩૫ થી ૪૦
સિંહ, વાઘ, રીંછ	૩૦ થી ૪૫	ગરૂડ ...	૧૦૦ (અથવા તેથી ઉપર)	
નાનાં માંસાહારી પ્રાણિ-			ધુડ ...	(ઘણામાં ઘણું)	૮૦
જો (બિલાડીસહિત)	...	૨૦	બગલાં	૪૦ થી ૫૦
હાથી ...	(ઘણામાં ઘણું)	૧૦૦	બનક અને હંસ (Goose)	...	૩૦
ગેડા અને દરીયાઈ ઘોડા...	...	૫૦ થી ૬૦	પોપટ ...	૧૦૦ (અથવા તેથી ઉપર)	
ઘોડો	૪૦	કાગડા	૭૦
હરણ	૩૦ થી ૪૦	ગાતાં પક્ષી	૨૦
પાગોસા દોર, મેંદો, મૃગ (ઘણામાં ઘણું)	...	૨૦			

મનનીય વિચારો.

લોકોમાં આપણી જામેલી પ્રતિષ્ઠાને તોડી પાડવામાં આપણા શત્રુઓ કદાચ વિજયી થાય છે, પરંતુ આપણા સિદ્ધ કરેલા ચારિત્ર્યને અથવા મદ્દત્તિને તોડી ચારિત્ર્ય. પાડવામાં તેઓ કદી પણ વિજયી થઈ શકતા નથી. ઉલ્લેખ શત્રુના વિરોધી પ્રયત્નો ચારિત્ર્યને અધિક બળવાન કરે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યના ચારિત્ર્યમાં થોડાં અથવા ઘણાં દુર્બળ સ્થાનો હોય છે; અને સંસારના અનેક કડવા અનુભવો જ આ દુર્બળ સ્થાનોને બળવાન કરે છે. જ્યાંસુધી દુર્બળ સ્થાનો બળવાન થતાં નથી, ત્યાંસુધી બીજા અંધી આગતોમાં ચારિત્ર્ય ગમે તેવું બળવાન હોય તોપણ તે બળવાન ગણાતું નથી. ચારિત્ર્યનું બળ તેના દુર્બળ સ્થાનના બળજેટલું જ અંકાય છે. આથી ચારિત્ર્યને બળવાન કરનાર સંસારના કડવા અનુભવોના, તેઓ જે સ્વરૂપમાં પ્રાપ્ત થાય, તે સ્વરૂપમાં, સઘળાએ સ્વીકાર કરવો જ જોઈએ.

જગતમાં જે કંઈ આવી પડે તેના સ્વીકાર કરવો, અને તે સહેવું, એવો સત્પુરોષ ઉપદેશ આપે છે, પરંતુ આવા ઉપદેશોના પણ સર્વ જ પોતાના માથાકિપર જે કંઈ આવી પડે છે, તેના સ્વીકાર કરે છે. અને તેને સહે છે. પરંતુ પ્રજા સ્વીકાર કરવાનો અને સહેવાનો નથી, પણ કેવી રીતે સ્વીકાર કરવો, અને કેવી રીતે સહેવું, તેના છે. અને અહિં જ દુર્બળ અને બળવાન ચારિત્ર્યનો ભેદ પડે છે. જ્યારે દુર્બળ ચારિત્ર્યવાળો મનુષ્ય, આવી પડતા દુઃખથી પોતાને ભાગ્યહીન માને છે, અને રડીને તથા નિઃશ્વાસો મૂકીને તે દુઃખને સહે છે, ત્યારે સખળ ચારિત્ર્યવાળો મનુષ્ય આવી પડતા દુઃખને પોતાનું ચારિત્ર્ય બળવાન કરનાર પ્રસંગ જાણી પ્રસન્નતાપૂર્વક સ્વીકારે છે, અને તેના અનુભવવડે પોતાના ચારિત્ર્યને અધિક બળવાન કરતો આનંદને ભોગવે છે.

જગતમાં પ્રાપ્ત થતા શુભદુઃખના પ્રસંગો આપણી સદ્દૃષ્ટિને બળવાન કરવા અર્થે છે, એ નિશ્ચયનું વિચારવાનું પુરવું કદી વિસ્મરણ કરવું ન જોઈએ.

‘હું જેની ઇચ્છા કરું છું, તે જ હું છું’ એ પ્રકારની ભાવના સઘળી રથૂવસુધ્ધ ઇચ્છા અને પ્રયત્ન. ઇચ્છાએટલી સિદ્ધિ કરે છે. તમરું ઇચ્છેલું તમને હામણા જ મળે છે, એવું માને અને તમને તે મળશે જ.

અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો તમારી ઇચ્છેલી વસ્તુ તમને હામણા જ મળે છે, એવી જો તમે શ્રદ્ધા ધરો છો તો તમારી તે શ્રદ્ધા, તમારી ઇચ્છેલી વસ્તુને રથૂવ રૂપમાં તમારા આગળ આણનાર અદૃષ્ટ કારણોને ગતિમાં મૂકે છે.

પદાર્થોને પ્રાપ્ત કરવાનું રહસ્ય આ છે:—ઈશ્વરનો અને તમારો અભેદ જાણવો, શુદ્ધ પ્રેમ અથવા શુદ્ધ ઇચ્છા એ જ તમારો સ્વભાવ છે, એમ જાણવું, અને તમારી ભાવનાના શબ્દો, એ પદાર્થોને રચનાર દયિઆર છે, એમ જાણવું.

ઇચ્છેલી વસ્તુનું આગેદુર્ય સ્વરૂપ કલ્પનામાં ખડું કરવું, અને તે રચેલી વસ્તુ તમને વર્તમાન કાળમાં પ્રાપ્ત થઈ છે, એવી પ્રસન્નતાપૂર્વક ભાવના કરવી, એ પદાર્થપ્રાપ્તિનો માર્ગ છે.

પરંતુ ઇચ્છેલી વસ્તુ વર્તમાનકાળમાં પ્રત્યક્ષ નથી થતી માટે અધૈયથી અથવા નિરાશાથી ત્યારે ત્યારે તમે વ્યાકુળ થાઓ છો અને વૃત્તિને ઉચીનીચી કરો છો ત્યારે તમે તે વસ્તુની પ્રાપ્તિના સંભવને વધારે વેગળો અને વેગળો કરતા ગમ્યો છો.

એક સ્ત્રી એક નવ માળની હોટેલ (વીડી)ની વ્યવસ્થા રાખતી હતી. કામ કરવામાં તે એવી તો કુશળ હતી કે આવડી મોટી હોટેલની વ્યવસ્થા રાખવી પ્રયત્નવિનાશ્રમ્ભા એ તેને મન રમતજેવું થઇ પડ્યું હતું. કેટલાંક વર્ષથી તે ઇચ્છતી નકામી છે. કે આથી પણ ઘણી જ મોટી હોટેલની વ્યવસ્થા કરવાનું મને મળે તો તે પણ હું કરી શકું; અને તે માનતી કે કોઇ દિવસ તે પણ મને મળશે.

તેના કરતા પણ પ્રયત્નવિના એક દિવસ આખા જગતમાં સહિથી મેટામાં મોટી અને સહિથી લાભકામાં લાભકાર ગણાતી એક હોટેલમાંથી તેને તેની વ્યવસ્થા રાખવાનું કામ સ્વીકારવાનું આમંત્રણ આવ્યું.

આવી હોટેલનું તેણે પોતાના મનમાં આગેદુજ ચિત્ર રચ્યું હતું. તેની આ કાલ્પનિક હોટેલઆગળ પોતાની હોટેલનું કામ તેને બાળકની રમતજેવું ગણાતું હતું, અને પોતે મનમાં કંપેલી હોટેલનું કામ કોઇ દિવસ તેને મળશે જ, એવી તેણે મનમાં બાવના ક્યાં કરી હતી.

આ સંધિમાં, જેને તે બાળકની રમતજેવું ગણતી હતી તે કામ તે અત્યંત ઉત્તમ પ્રકારે કરતી; દારણ કે 'કોઇ દિવસ' પ્રાપ્ત થનારા ચઢીયાતા કામને માટે લાયક કરનાર તે કામ છે, એમ તે ગણતી.

ત્યારે આ નવી જગા તેને આપવામાં આવી ત્યારે તે આશ્ચર્યથી બોલી ઉઠી, અરે ! આ લોકોને મારા કામની શી રીતે ખબર પડી ? હું આમાંના કોઇને કદી મળી નથી !

તેના ઉદ્ગાર સાંભળનાર પુરુષે ઉત્તર આપ્યો, તમારા સંબંધમાં સંધણું જ તેઓ જાણે છે. લાંબા સમયથી તેઓ તમારી કામ કરવાની વ્યવસ્થાને જાણ કરે છે; અને તમને ખબર નથી તોપણ જગત તો તમે કેવાં છો, તે જાણે જ છે.

હવે ધારો કે આ સ્ત્રીએ વધારે ચઢીયાતા કામને માટે પોતે લાયક છે એમ માનીને, પોતાને પ્રાપ્ત હલકું કામ ઉત્તમ પ્રકારે ન કર્યું હોત, અને વધારે ચઢીયાતા કામની ઇચ્છા જ માત્ર ક્યાં કરી હોત તો શું આ ઉંચું કામ તેને મળત ?

વધારે ચઢીયાતા કામની ઝંખના ક્યાં કરવામાં જ, અને તેના વિચારોના દવાઇ કિલકા બાંધવામાં જ પોતાના બળને તથા સમયને તેણે વાપર્યાં ક્યાં હોત તો વધારે ચઢીયાતું કામ કરવાને તે લાયક છે, એવું પેલી મોટી હોટેલના કાલ્પાધિપતિઓ શું નહીં કરત ?

આપણામાંના ઘણાને આપણી ઇચ્છાઓની સિદ્ધિમાં જે વિઘ્ન નડે છે, તે આ રથજે જ છે. આપણને જે કામ પ્રાપ્ત હોય છે તેને તન-વિઘ્ન. મનથી સર્વોત્તમ પ્રકારે કરવામાં આપણા સંધણા બળને યોગ્યવાને બદલે આપણે આપણી ઇચ્છાના વિષયોનું બળના હૃદયે ચિંતન કરવામાં જ આપણા બળનો દાવ કરી નાંખીએ છીએ.

આપણી ઇચ્છાઓમાં અને આપણા ઉચ્ચ ઉદ્દેશોમાં શ્રદ્ધા કરીને પ્રસંગોપાત્ત આપણે તેમની ભાવના કરવાની છે, પણ આપણા મનનું અને તનનું સઘળું બળ, જે કામ આપણને વર્તમાન કાળમાં પ્રાપ્ત થયું હોય તેમાં જ સર્વોંશે વાળવાનું છે.

ઇચ્છેથી વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવાની આપણામાં યોગ્યતા આવે માટે જે કામ ઉત્તમ પ્રકારે કરવાની આપણને જરૂર હોય છે, તેવું કામ વિશ્વવ્યવસ્થાપક સત્તાતરફથી આપણને બળાત્કારે આપવામાં આવેલું હોય છે; અને તે કામમાંથી ભાગી છુટવાનો જેમ વધારે આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ તેમ વધારે બળથી અને વધારે વખત તે કામ આપણે માથે લાદવામાં આવે છે. આમ જ્યાં સુધી તે કામનો આપણે સ્વીકાર નથી કરતા, અને તેને સર્વોત્તમ પ્રકારે નથી કરતા ત્યાં સુધી કરવામાં આવે છે; અને પછી આપણને આપણી ઇચ્છાના માર્ગમાં આગળ વધવાની દિશા દર્શાવવામાં આવે છે.

આપણી ઇચ્છાઓનું જ કેવળ ચિંતન કર્યા કરવાથી અને તે ક્યારે સિદ્ધ થશે, ક્યારે સિદ્ધ થશે, એવી ચિંતા કર્યા કરવાથી તો ઉત્પટ્ટા આપણે ઇચ્છાઓની સિદ્ધિની પૂર્વ દિશા ત્યજીને પશ્ચિમમાં જઈએ છીએ.

ભાવના કરો, અને તે સિદ્ધ થશે, એવી શ્રદ્ધા ધરો, પણ તે સાથે તમને પ્રાપ્ત કામને તનમનથી સર્વોત્તમ પ્રકારે કરો.

ઇચ્છા એ પણ બીજા સામર્થ્યોનું એક સામર્થ્ય છે. જેમ વધારે પ્રદેશમાં તે વ્યાપે છે, તેમ તે વધારે જાહેરી અને ઓછા બળવાળી થાય છે. ઇચ્છાનો એક સપાટ પ્રદેશઉપર પડેલું જળ જેમ પ્રસરી જાય છે, અને પ્રવાહરૂપ થતું નથી, તેમ ઘણા વિષયોમાં વહેંચાઈ ગયેલી ઇચ્છા બળવાળી થતી નથી.

થોડી પણ ઉપયોગી ઇચ્છાઓને રાખો, અને બાકીનીની ઉપેક્ષા કરો.

નિશાળમાં જેમ વિદ્યાર્થી પાંચ સાત વિષયોનો સાથે અભ્યાસ કરી શકે છે, તેમ પાંચ સાત ઇચ્છાઓને સાથે ચેતનાં અડચણ નથી.

પ્રત્યેક વસ્તુમાંથી અને પ્રસંગમાંથી શુભને પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખવાનો સ્વભાવ કેળવવાથી આપણી સઘળી ઇચ્છાઓ સિદ્ધ થવામાં મદદ મળે છે. સ્મર-શુભની આશા છતાં રાખો કે તમારી ઇચ્છાઓ તે પરમેશ્વરની જ ઇચ્છાઓ છે. તમારી ઇચ્છાઓને સિદ્ધ કરવાને પરમેશ્વર જ તમારામાં રહ્યા રહ્યા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે; તમારું મગજ અને હાથ એ પરમેશ્વરનું મગજ અને હાથ છે; તમારા હૃદયમાં ઉઠતી પ્રત્યેક શુભ વૃત્તિ પરમેશ્વરની જ વૃત્તિ છે; અને જે શુભને તમે ઇચ્છો છો તે શુભને સ્થૂળ રૂપમાં પ્રત્યક્ષ કરવાને માટે સ્થૂળ તથા સૂક્ષ્મ જગતની સઘળી વસ્તુઓ પ્રયત્ન કરી રહી છે. સ્વપ્નમાં તમે જે ઇચ્છો છો તે ઈશ્વર જ તમારામાં રહીને તમારા દ્વારા ઇચ્છે છે.

ઉપરનાં સત્યો ત્યાં સુધી તમારા અંતઃકરણમાં સ્વભાવસિદ્ધ થઈ જાય ત્યાં સુધી તેમનું સ્મરણ કર્યા કરો. તમને અત્ય સમયમાં જોઈને આશ્ચર્ય થશે કે વસ્તુઓ તમારું શુભ

કરવા ખરેખર કેવા પ્રયત્ન કરે છે; તમને જોઈતી માહિતી અચિંત્ય સમયે અને અગમ્યમાં સ્થળોમાંથી કેવી આવે છે; તમે ઇચ્છેલા પ્રશ્નોનાં નિરાકરણો તમારા મનમાં કેવાં સ્પુરે છે; તમને જોઈતાં પુસ્તકો કેવાં તમારી પાસે આવી પડે છે; તમારે જેમની જરૂર હોય છે એવા લોકો કેવાં તમારી પાસે આકર્ષાઈ આવે છે; અને તમારી ઇચ્છાના વિષયો વધારે સારી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે એવાં સ્થળોમાં કેવ. તમે આકર્ષાઈને જાઓ છો. દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ સંઘર્ષી દિશાઓમાંથી ઈશ્વરી જ્ઞાન તમારા તરફ કેવું વહું આવે છે, તે જોઈ તમે ચકિત થઈ જશો.

ધારો કે તમારે કોઈ અદ્વિતીય ચિત્રકાર થવું છે. તમારી ધારેલી ઇચ્છા સિદ્ધ કરવાને તમારે જે વસ્તુની જરૂર છે. તે જે વસ્તુમાં પહેલી વસ્તુ જ્ઞાન છે, જ્ઞાન. અને બીજી વસ્તુ તે જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાનું હઠાપણુ અથવા શુદ્ધિ છે.

જ્ઞાન આપણને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયદ્વારા તથા માનસ અને ભૌતિક વસ્તુઓને અવલોકન કરવાની શક્તિદ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ એક કોણમાં વિવિધ વિષયોના જ્ઞાનનો સંગ્રહ હોય છે, તેમ આપણા મગજમાં, આપણે આ જગતમાં જન્મ્યા છીએ ત્યારથી આપણે જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેનો સંગ્રહ હોય છે.

આ જ્ઞાન આપણને પુસ્તકોમાંથી, અનુભવથી, શિક્ષકોની અને મિત્રોની વાતોને શ્રવણ કરવાથી, કામ કરવાથી અને તે કેવી રીતે કરવું તથા તેનાં કેવાં ફળ થાય છે, તે જાણવાથી પ્રાપ્ત થયું હોય છે. આપણે પાઠશાળામાં હતા, ત્યારથી તે આજસુધીમાં આપણામાં જે જ્ઞાન વૃદ્ધિ થઈ છે, તે પાંચ ઇન્દ્રિયોના માર્ગમાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતા આપણે પ્રવાસ કર્યા કર્યો છે, તેથી થઈ છે.

પણ હઠાપણુ અથવા શુદ્ધિ એ કેવળ જૂદી જ વસ્તુ છે. તે તો કેવળ અને હઠાપણુ. ઈશ્વરતરફથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે મહાન કાર્યોની સિદ્ધિમાં પ્રાપ્ત જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરનાર એક ચમત્કારિક આધ્યાત્મિક શક્તિ છે.

આપણે પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન એ આપણાં હથિયારો છે.

આપણને ઈશ્વરતરફથી જે હઠાપણુ અથવા શુદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તે એ હથિયારોનો ઉપયોગ કરનાર આધ્યાત્મિક શક્તિ છે.

આપણી ઇચ્છાઓ એ આપણને તૈયાર મળેલા નમુના છે. આ નમુનાપ્રમાણે આપણે આપણી શુદ્ધિ જે પ્રમાણે આપણને આપણા જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરવાનું સૂચવે તે પ્રમાણે ઉપયોગ કરીને વસ્તુઓ ધડવાની છે, અર્થાત્ નવી સજ્જવાની છે. શુદ્ધિ એ આધ્યાત્મિક દ્વાર છે, અને તેમાં થઈને જ્ઞાન 'નમુના' પ્રમાણે વધારે ઉચ્ચ આકૃતિ ધરીને નીકળે છે.

જે એક સામર્થ્યને આપણે ઈશ્વર અથવા ચૈતન્ય કહીએ છીએ તેની શુદ્ધિ અને ઇચ્છા એ બંને બાજુઓ છે. જ્યારે શુદ્ધિ અને ઇચ્છા સમવૃત્ત થાય છે ત્યારે પ્રેમરૂપે પ્રતીતિમાં આવે છે.

પ્રેમ એ જ ઈશ્વર છે, અને ઈશ્વર એ જ પ્રેમ છે.

ઇચ્છાનો આત્મા સંકરણ અથવા દૃષ્ટ નિશ્ચય છે.

ઉચ્ચ મનેરથને અથવા ઉચ્ચ ઉદ્દેશને બુદ્ધિ રચી આપે છે.

બુદ્ધિનો અને સંકલ્પનો સંયોગ થતાં ઉચ્ચ ઉદ્દેશની સિદ્ધિ થાય છે.

જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે, અને તેને પ્રાપ્ત કરતાં કરતાં, જ્ઞાનને સમજનાર અને તેને સન્માર્ગે વાળનાર બુદ્ધિની પરમેશ્વરપાસે યાચના કરે.

ઈશ્વરને યાચે અને અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો વિવિધ વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરી વિદ્યાભ્યાસ કરે. જ્ઞાનને વધારે, અને હ્રાપણુને માટે પરમેશ્વર ને યાચે.

નિશાળોમાં જે કંઈ શીખવાતું હોય તે તમને સંપૂર્ણ આવડે ત્યાં સુધી નિશાળોમાં જઈને જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે.

બને તો પાઠશાળાઓમાં જાઓ, અને ત્યાંથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે. ઉદ્યાગને અને કળાઓને શીખવનારી શાળાઓમાં જાઓ, અને ત્યાંથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે-વિદ્વાનો અને પંડિતો. પાસે જાઓ, અને તેમની પાસેથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે.

પુસ્તકાલયોમાં જઈને ઉત્તમ પુસ્તકો વાંચો; શ્રવનશાસ્ત્ર, ખગોળવિદ્યા, રસાયન શાસ્ત્ર, માનવશાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, વગેરેનું અધ્યયન કરે. અને તમારાથી બનતું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે.

પૃથ્વીઉપર જે કંઈ જાણવાજેવી વિદ્યાઓ છે, તે સર્વનું કંઈ કંઈ શીખો; અને જગત્માં કોઈ એક વિષયના સંબંધમાં તો તમારાથી જેટલું બને તેટલું શીખો.

અને આ સઘળા અભ્યાસની સાથે તમે પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનનો તમારા તથા જગત્માં હિતમાં તમે ઉપયોગ કરી શકો એવી બુદ્ધિને પરમેશ્વરપાસે યાચો.

જ્ઞાનનો સદુપયોગ કરવાની જેનામાં બુદ્ધિ હોય છે, એવા મનુષ્યોવડે જ જગત આગળ વધે છે.

હું સર્વશક્ત ઈશ્વર હોત તો શું કરત ?

એક વિદ્વાન લખે છે કે હું જો સર્વશક્તિમાન ઈશ્વર હોત અને મનુષ્યનતિના કલ્યાણને માટે મને જે સર્વોત્તમ ભાસતું હોય તે કરવા પ્રવૃત્તિ કરત તો નીચેની આમનો હું અવરણ કરત. હું દરેક મનુષ્યને ધનવાન બનાવત નદિ, કારણ કે આપણામાંના દરેકની પાસે જો કરોડ કરોડ રૂપિયા હોત તોપણ હાંસ આપણી જેવી સ્થિતિ છે. તેથી વધારે સુખવાળી સ્થિતિ આપણી ભાગ્યે જ હોત. હું જગતને કોઈ પણ પ્રકારના દોષવિનાશી પૂર્ણ રામસ્વ-વરયા આપત નહિ, કારણ કે જે લોકો નકારા હોય છે, તેઓ સર્વોત્તમ કાવદાઓનો સર્વદા દુરુપયોગ જ કરે છે. હું મંદવાડનો અને મૃત્યુનો જગતમાંથી નાશ કરત નદિ, કારણ કે શ્રવન જેટલું ઉપયોગી અને મહત્વવાન છે; એ સંબંધમાં આ જે બાબનો જેટલું આપણને શીખવે છે, તેટલું બીજું કોઈ શીખવતું નથી વિજ્ઞાનનાં જે સર્વો શોધવામાં સૈદ્ધાંત સંક્રાંતિ, તે સઘળાં સર્વો એકદમ હું જગતને જણાવી દેત નદિ. કારણ કે જ્ઞાનની સર્વોત્તમતા તેને શોધવાના પ્રયત્નમાં જ રહેતી છે આવના દુનિયા વર્ષમાં જે ઉપયોગી નવા શોધો થવાના છે, તે હું તરત જ જગતને જણાવી દેત નદિ, કારણ કે નવા શોધો પ્રગત ત્યાં સુધી તેમને માટે લાયક થયેલી હોતી નથી ત્યાં સુધી જડના નથી.

હું એક જ કામ કરત, અને તે આ છે: 'હું' એક અત્યંત પ્રગ્ન, સાધુચરિત, અને વીરત્વથી શોભતા મહાપુરુષને જગતમાં મોકલત, અને થોડા મનુષ્યોના તેના ઉપર દૃઢ પ્રેમ થાત, અને તેની ઉત્તમ ધૃતિના તેમના અંતઃકરણઉપર પ્રબળ સંસ્કાર પડત ત્યાં મુઘી તેને પૃથ્વીઉપર રાખત. તેની કીર્તિ અનેક યુગોપર્યંત અવશ્ય આત્યાં કરવાની; લોકો તેના ઉપર પ્રેમ કરવાના અને તેનામાં પૂજ્યભાવ ધરવાના, અને આ રીતે તેમનું ચરિત ધીર-ધીરે તેના જેવું થયા જવાનું. આ રીતે મને લાગે છે કે હું જગતનું વધારેમાં વધારે હિત, અને આજમાં આજું અહિત કરત.

નાટકના જેવો મનુષ્યોને બોધ આપનાર બીજો કોઈ પણ સમર્થ ઉપાય નથી.

ઉપયોગી વસ્તુઓ પણ ત્યારે અશિક્ષિત અને ન્યૂન નીતિમાન મનુષ્યોથી જગતને આપવાનો પ્રયત્ન થાય છે ત્યારે તેની ઉપયોગિતા જગત જેતું બંધ થાય છે, એટલું જ નહિ પણ તેમનો નાશ કરવો જ યોગ્ય છે એવો અભિપ્રાય તે ઉચ્ચરે છે. નાટકના સંબંધમાં પણ ધણુનો મોટે લાગે દિવસે દિવસે આવો અભિપ્રાય થતો જાય છે. નાટકો પ્રગ્નને બગાડનાર છે, અને તેથી તેમનો નાશ કરી નાંખવો જોઈએ, એવું તેઓ આવેશપૂર્વક જણાવે છે. પરંતુ વસ્તુતઃ નાટકોનો નાશ કરવાની જરૂર નથી, પણ તેમાં મુધારો કરવાની જરૂર છે. ટાંકાનું પાણી પીવાથી ઘરનાં મનુષ્યો માંદાં પડે તેથી ટાંકુ પૂરાવી નાંખવાની જરૂર નથી, પણ તેનું ખરાબ પાણી કાઢી નંખાવી, ટાંકાને સ્વચ્છ કરી તેને શુદ્ધ જળથી ફરીને ભરવાની જરૂર છે. વિજયીજેવું ઉપયોગી બળ મનુષ્યોની તથા ઘરખારની ખુવારી કરે તેથી તેનાથી નાશી જવાની અને તેને ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન ન કરવાની જરૂર નથી, પણ એ બળનો મનુષ્યોને સહિથી અધિક લાભ કેવી રીતે થાય એ જ કરવાની જરૂર છે.

ઉપદેશકો ઉત્તમ દક્ષિણેથી, લાખાની શૈક્ષિથી અને વાણીની છટ્ટાથી જે કામ નથી કરી શકતા, લેખકો તથા વિદ્વાનો પોતાના લેખો તથા ગ્રંથોમાં દર્શાવેલા અપૂર્વ કૌશલ્યથી જે અસર નથી કરી શકતા, અને કવિઓ પોતાની પ્રતિભાવાળી કવિતાથી પણ શ્રોતાના હૃદયનો જે દ્રવીભાવ નથી કરી શકતા, તે નાટક અનાયાસ કરે છે. નાટકના સંસ્કાર અંતઃકરણમાં અત્યંત ઊંડા પડી જાય છે, કારણ કે ગમે તેના સંસ્કાર અંતઃકરણમાં ઊંડા પડવામાં પ્રતિબંધ કરનાર જે બાહ્ય મન અથવા તર્ક કરનાર શુદ્ધિ છે, તે નાટક જોતી વખતે ઊંઘી ગયા જેવી થાય છે. આથી આંતર મનમાં સારી અથવા ખોટી ગમે તે વાતનો સંસ્કાર દૃઢ પડી જાય છે, અને શુદ્ધિને ખોટી જણાતી ધણી વાતો નાટકને જોનારા તેટલો સમય તે ખરી જ માને છે. વળી નાટકમાં આપણને આનંદની સાથે જ્ઞાન મળે છે, અને જે જ્ઞાન આનંદની સાથે આપણને મળે છે, તેનાં અંતઃકરણમાં ધણાં ઊંડાં મૂળ નંખાય છે. રસવિનાના લુખા શબ્દોદ્વારા પ્રયત્નપૂર્વક જે જ્ઞાન આપણે પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, તેના આપણા અંતઃકરણમાં ઊંડા સંસ્કાર પડતા નથી. શ્રમવડે શુદ્ધિ અને હૃદય કેળવાતાં નથી, પણ રસવાળા જ આનંદથી ભરેલા પ્રયત્નથી કેળવાય છે. આથી જ લુખો બોધ આપવાકરતાં રસવાળી વાતોમાં બોધ આપવાનું વિદ્વાનો વધારે યોગ્ય ગણે છે. રામાયણ, મહાભારત, ભાગવત, પુરાણો વગેરે જ્ઞાત્ય, પ્રાપ્ત્ય તથા કર્તવ્યનો બોધ રસવાળી વાતોવડે જ કરે છે, એ આપણે જાણીએ છીએ; પરંતુ રસવાળી વાતોકરતાં પણ નાટકો બોધ આપવામાં ધણું જ ચઢી જાય છે. વાતોમાં તે વાતના ચિત્રને વાંચનારે પોતાની કલ્પનાવડે માનસ દૃષ્ટિ

આગળ ખટું કરવું પડે છે, અને તે ચિત્ર રચનામાં વાચકની કલ્પના જે દુર્બળ હોય છે, તે વાન યથાર્થ રસને ઉપવ્ન કરી શકતી નથી, અને તેમ ન થતાં વાનને જે બોધ આપવાનો ઉદ્દેશ હોય છે, તે સિદ્ધ થતો નથી. નાટકમાં જ્ઞેનારને પોતાની કલ્પનાશક્તિને કસોટી શ્રમ આપવાનો હોતો નથી. વાનનાં પાત્રો તેના આગળ આગેદુરજ ન ખર્ચે યથા ગત્ય છે. તેમનાં વચનો, તેમના હારભાવ, વગેરે સર્વને જ્ઞેનારાની ઈંદ્રિયોને પ્રત્યક્ષ સંબંધ થાય છે. આથી તેની અસર કંઈ અસાધિક ન થવાનો સંભવ આવે છે.

પેસ્ટાલોઝી (Pestalozzi) અને ફ્રોબેલ (Froebel) જેવા ઉત્તમ શિક્ષણ-પદ્ધતિના અગ્રેશ્રો પશુ આત્મદંત્રી સાથે ન જોઈએને અભ્યાસ કરાવવાનો નિયમ રચાવે છે. બાળકોના સંબંધમાં જે નિયમ છે, તે જ નિયમ મોટી ઉંમરના મનુષ્યોને માટે છે. મોટી ઉંમરના મનુષ્યોની જ્ઞાનશક્તિ પશુ આત્મદંત્રી સાથે જ કરતી જોડાયે.

નાટકોના સર્વથી વધારે લાભ તે હજીની શક્તિ કરે છે, એ છે. આત્મદંત્રી સર્વદા હજીની શક્તિ થાય છે, અને નાટક આત્મદંત્રે આપનાર હોવાથી તે હજીની શક્તિ કરનાર છે, એ સ્પષ્ટ છે. ઉત્તમના કરતા હજી નથા આગેદુરજ અનેક નિયમોનો ભંગ કરવા હજી પશુ ધમ્મા નાટક જ્ઞેનારાનાં આગેદુરજ બગડતાં નથી, તેનું આ આત્મદંત્રે એ એક મુખ્ય કારણ છે. પરંતુ નાટક જે આત્મદંત્રે આવે છે, તે જ આ લાભ થાય છે.

સારાં નાટકો જ્ઞેવાં એ પાષણ નથી; એ નીનિથી ભટ્ટ કરનાર નથી; નેમનાથી કછી દાનિ થતી નથી; ઉત્તરમાં એ આ બુદ્ધિકમાં નિર્દોષ આત્મદંત્રે આપનાર, નીનિની શક્તિ કરનાર, હજીને વધારનાર અને મનુષ્યનો વિકાસ કરનાર એક ઉત્તમ ક્રિયા છે. મનુષ્યની ઉન્નતિ કરનાર એ કુરતી અથવા ઇશ્વરી સાધન છે.

મનને કેળવવાના સાચા અને સચોટ ઉપાયો કયા છે, એનું ભવિષ્યમાં જ્ઞારે પ્રગળે યથાર્થ લાભ થશે, ત્યારે હાલ નિશાળો રચાવવામાં તે જોડણી કાળજી લે છે, તેના કરતાં અધિક કાળજી રથો રથો ઉત્તમ નાટકશાળાઓ રચાવવામાં લેશે, અને પ્રત્યેક પાર્શ્વિક સંસ્થા પોતાના અનુયાયીઓને પોતાના મિદ્ધતિનો દદ બોધ કરવાને માટે પોતાના મંદિરને અંગે જ એક ઉત્તમ નાટકશાળા આંધરો.

નાટકોને જોઈ કરવાનું વિદ્યોનું કર્તવ્ય નથી, પશુ મોટે ભાગે જે આજ્ઞા અને અ-શિક્ષિત કલ્પનીઓ અને લેખકોના હાથમાં તે આવ્યાં છે, તેમના હાથમાંથી તેમને છોડી, તેમને ઉદ્ધાર કરવાનો છે; અને જે ઉત્તમ પદને તેઓ ગ્રામ્ય છે, તે પદમાં તેમને રચાવવાનો છે.

આન્તર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન મવા અંકના ૫૪ ૨૨૯ થી.)

આ સર્વ વિવેચનઉપરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે આન્તર મનના આપાનો ભવન દશામાં પશુ હોય છે; આન્તર મન નથા જ્ઞાન મનની વચ્ચે અમુક પ્રકારનો સંબંધ જોમના પદો તથા જ્ઞાપાર જ્ઞેવાં, નિરાત યથેવાં હોય છે, અને એ સંબંધનું પાત્રન કરવું એ સુખાર છે ત્યારે એ સંબંધને નિરૂપાર કરવો અથવા એ સંબંધને વિવેચન બનાવી દેવો એ દુષ્કર્ય.

હેતુ છે. બાહ્ય મન આંતર મનના વ્યાપારિને નિયમન કરે છે તેથી બાહ્ય મનને ઉપરિ નિયામક પદે સ્થાપવું ઉચિત છે અને આંતર મનવિના બાહ્ય મન અર્થ યર્થ રહે છે. બાહ્ય મનને આંતરથી પ્રકાશ આપનાર આંતર મન છે તેથી બાહ્ય મનને બહેકાવી દેવું અને આંતર મનના શાન્ત્યમાં બાહ્ય મનને શાન્ત્યાભિષેક કરી દેવું, એ ઉન્નતિમાત્રને અટકાવનાર છે. આંતર મન તથા બાહ્ય મનના ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે વિષયો વિનિષ્કત છે તેથી પોતપોતાની મર્યાદામાં બંનેને સ્થાપવાં, બંનેને કામ કરવા દેવાં, એ જ બરા સુખતું સાધત છે. આ આદિ અર્થ અત્યાર સુધીની ચર્ચાથી સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે.

આંતર મન તથા બાહ્ય મન મળીને અનંકરણ થાય છે. અનંકરણના એ બંને અવયવરૂપ છે. તેથી એ બંનેનો વિકાસ થાય છે, એ બંને વિસંવાદીરૂપે નહિ પણ અવિસંવાદીરૂપે પોતપોતાનું કાર્ય કર્યા જાય છે ત્યારે મનુષ્ય આંતર વિકાસની પૂર્ણતાઉપર અથવા શિખરપર પહોંચે છે. સ્થૂલ શરીરના સંબંધમાં આપણે જ્ઞાનને છીએ કે એમાં વિવિધ અવયવો રહેલા હોય છે, વિવિધ અવયવોનું એ બનેલું છે. એ અવયવો ત્યારે સંવાદીરૂપે પોતપોતાનો વ્યાપાર કર્યા જાય છે ત્યારે જ શરીરનું આરોગ્ય બનેલું રહે છે, અને ત્યારે પરસ્પરનો વિવાદ ચાલે છે ત્યારે શરીરનું આરોગ્ય બગડે છે. દેહસાં તથા પ્લીહ એ બંને રધિરની શુદ્ધિ કરે છે. પણ એ શુદ્ધિના પ્રકાર એ બેની વચ્ચે વિભિન્ન થઈ ગયેલા છે, અર્થાત્ એ બંનેનો પોતપોતાનો પ્રકાર ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. એ બંને સંવાદીપણે પોતાનું કાર્ય કર્યા જાય છે ત્યાંસુધી રધિરની શુદ્ધિ બરાબર રહે છે. એકનો પણ વ્યાપાર બંધ થાય છે ત્યારે રધિર વિખમ થઈ રહે છે. શારદ જ્વર વગેરે હેતુથી પ્લીહ અવ્યવસ્થિત થઈ જાય છે ત્યારે દેહસાં પોતાનું કાર્ય કરતાં છતાં રધિરની અશુદ્ધિ થયેલી સ્પષ્ટ જણાય છે. ત્રિદોષ આદિ વ્યાધિમાં પ્લીહ બરાબર હોય છે તોપણ દેહસાંના વ્યાપારમાં અવ્યવસ્થા થાય છે તેથી રધિરની અશુદ્ધિ થઈ જાય છે. પચનક્રિયાનું કાર્ય કરવામાં જરૂર, યકૃત આદિ વિવિધ અવયવો રોકાય છે. એ સર્વ પોતપોતાનું કાર્ય યથાનિયમ કરે છે ત્યાંસુધી જ પચનક્રિયા બરાબર થાય છે. જરૂર જરૂર રસને નિયમિતપણે કાઢે, છતાં પિત્ત બરાબર વિશુદ્ધ અને ઉચિત પ્રમાણમાં નીકળતું નથી તો પચનમાં વધી આવે છે અને પિત્ત બરાબર નીકળતું હોય, છતાં જરૂર રસ બરાબર નહિ હોય તો ત્યાં પણ તે જ પ્રમાણે પચનક્રિયા બગડે છે. તેથી ઉભયનો સંવાદ, સહકાર્યકારિત્વ ત્યાં યથાર્થ રીતે થઈ રહે છે ત્યાં જ પચનક્રિયાની શુદ્ધિ હોય છે. આ જ નિયમ ગુણ્યાદિના નિયમનમાં પણ ચાલતો દેખાય છે. ચારે વર્ણો પોતપોતાના સ્વભાવાદિને લીધે નિયત થયેલા વ્યાપારો યથાનિયમ કરતા રહે છે, ત્યાંસુધી તે સમાજની ઉન્નતિ થતી ચાલે છે, સર્વ પ્રજા ઠાઈ પણ રીતે તોળી વર્ગેમાં નહિ આવતાં સર્વ ક્ષત્રકૌશલ્યાદિના વિકાસદારા સુખપ્રાપ્ત થઈ રહે છે. ત્યારે પોતાને અસ્વાભાવિક એવો પારકાનો વ્યાપાર ઠાઈ અંગીકાર કરે છે ત્યારે તેનાથી ઉભયને હાનિ થાય છે. બ્રાહ્મણ વર્ગ પોતાના સ્વધર્મરૂપ તપશ્ચરણને ત્યજે છે અને વ્યાપારાદિ વાણિજ્યનો સ્વીકાર કરે છે તથા વ્યાપાર જેના સ્વભાવરૂપ છે તેવી પ્રજા એ ઉભયને છોડીને તપશ્ચરણમાં ઉચ્ચ થાય છે ત્યારે જેમ જગત્તી બહાર આવેલું મીન તરફડીયા ખાય છે તેમ સ્થાનત્રય થયેલા, સ્વધર્મત્રય થયેલા આ ઉભય તરફડીયા ખાતા જણાય છે. વ્યાપારવૃત્તિવાળાનું ચિત્ત અશાન્ત હોવાથી તે સાત્વિક ઉપાસનામાં જોડાતું નથી અને તેથી એને તપશ્ચરણની સિદ્ધિ થતી નથી અને શાન્ત સ્વભાવવાળો બ્રાહ્મણ વિવિધ પ્રકારે ચોક્કસ રાખી ગણતરી કરી કરાતા વ્યાપારમાં રખ-

હતી છે તેથી હોય છે તે પણ ધનના નાશને અનુભવે છે. આ રીતે ઉભય પ્રાણ પોત-
પોતાના નિઃ વ્યાપારથી ખસતાં હાનિને પામે છે એ સ્પષ્ટ જણાય છે, અને ત્યારે બંને
સ્વસ્વ વ્યાપારમાં ઉઘટ રહે છે ત્યારે ઉભય પોતાના અભીષિત અર્થની સિદ્ધિને સત્વર પામી
તદાશ્રય સમાજની ઉત્થાનના સાધનરૂપ થઈ રહે છે. આ જ નિયમ અંતઃકરણના અવયવરૂપ
ઉભય મનના સંબંધમાં પ્રવર્તે છે. બંને મનો અવિસંવાદપણે પોતપોતાના નિઃ વ્યાપારને
દરતાં રહે છે ત્યારે તે વ્યક્તિ પૂર્ણ માનસ વિકાસને પામે છે અને એવી વ્યક્તિઓને જ
લોક મહાત્મા, અસાધારણ શુદ્ધિવાળા મનુષ્ય દર્યાદિ નામોથી જણાવે છે. પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં
આવા અર્થને જ વડત્ત કરનાર Geniuses શબ્દ છે. આ મહાપુરુષોને ઉભય મનની સર્વ
શક્તિઓનો પૂર્ણ કાલ મળે છે. બાહ્ય મનની જે તકશક્તિ તે એમનામાં ઉત્તમ પ્રકારે
વિકસિત થયેલી હોય છે અને તેની સાથે આંતર મનની પૂર્ણતાવાળી સ્મરણશક્તિ તથા
નવા નવા અર્થ સ્તુરાવચારપ સર્જનશક્તિ એ બંને સામેલ થાય છે. આ રીતે આંતર સર્વ
શક્તિઓ એમના વશ હોવાથી તથા એમનામાં યથાનિયમ પ્રવર્તતી હોવાથી એમની ઉન્નતિ
સર્વની નજરે પડે તેવી થઈ રહે છે. એમનું મહાપુરુષપણું તે આ રીતની સ્થિતિ જ છે.
દુનિદાસમાં પ્રસિદ્ધ નેપોલીઅન બોનાપાર્ટ, શેક્ષપીયર, શ્રીવેદ વ્યાસ, શ્રીશંકરાચાર્યઆદિ મહા-
પુરુષોનાં ઈવન તપાસવામાં આવશે તો તેમનામાં આ સ્થિતિના સર્વોત્તમ પ્રકારનું જ્ઞાન યથા
વિના રહેશે નહિ. ગમે તે મનુષ્ય આ પ્રકારની સ્થિતિને પ્રાપ્તવડે પામી શકે તેમ છે, છતાં
એવો પ્રયત્ન કરી એ સ્થિતિને પામનાર વિરલ જ હોય છે, અને તેથી કરીને પૂર્ણકલાવાળી
આ સ્થિતિનું દર્શન કરાવનાર મહાપુરુષો રથો રથો તથા કાલે કાલે દૃષ્ટિગોચર થતા નથી
પણ ઘટે અંશે વિરલ જ હોય છે. એ સ્થિતિની અપૂર્ણકલા રથો રથો દૃષ્ટિગોચર થાય
તેમ છે. ઉભય મનના વ્યાપારોનો સંવાદ ત્યારે રાખવામાં આવતો નથી અથવા કોઈ કારણથી
રહેતો નથી ત્યારે એ મનુષ્યોમાં તરંગીપણું જ્ઞાન થાય છે. એક અથવા અધિક શક્તિને
અપૂર્વ વિકાસ હોય છે પણ તે પ્રમાણમાં અન્યનો વિકાસ થયેલો નહિ હોવાથી આ તરંગી-
પણું જન્મ પામે છે. ત્યારે એ તરંગીપણું પૂર્ણકલાને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે એને જ લોક
ગાંધર્વ શબ્દથી વ્યવહેરે છે.

આ વિષયમાં કેટલાક વ્યાવહારિક વર્ગના મનુષ્યો એવા હોય છે કે જેમનો માનસ
વ્યાપાર તે આંતર મનના વ્યાપારોનો જ હોય છે. આ વર્ગમાં પ્રધાનપદ તે દિવિચોનું અને કલા-
ભિન પુરંચાનું છે. દિવિચોનું ઈવન તે કાવ્ય છે, કાવ્ય કરનાર તે દિવિ દેવેવાય છે, દિવિચોનું
કર્મ તે કાવ્ય છે. કાવ્યના સંબંધમાં પરાપૂર્વથી વિદ્યોતેના અભિપ્રાયો જ્ઞેવામાં આવશે તો
એને આંતર મનસાથે નિષ્કંતે સંબંધ જણાશે. કાવ્યનો હેતુ શો છે તેનું નિરૂપણ કરતાં
કાવ્યપ્રકારમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે—

શક્તિર્નિપુણતા લોકસાત્ત્વકાવ્યાપયેક્ષણાત્ ।

વાઘ્યત્તશિક્ષણમ્યાસ શતિ હેતુસ્તદુદ્ભવે ॥

આવરજગમમ લોકના જનાન્તો, હૃદ, વ્યાકરણ, અભિયાનશાસ્ત્ર આદિ શાસ્ત્રો, મહા-
કવિઓએ રચ્યાં કાવ્યો, દુનિદાસ આદિનું સારી રીતે કહેલું પરિચીતન, કાવ્ય રમી જનજનર
તથા કાવ્યને વિચારી જનજનર સમર્થ પુરંચાના દાણ નીચે કરેલો અભ્યાસ અને એ ઉપરાંત
કાવ્યશક્તિ એ જનુ કાવ્યના ઉદ્ભવમાં મેળુપ છે. કારણે એ પ્રકારનાં હોય છે. કેટલાંક

કારણો પૃથક્ પૃથક્ રહી કાર્યને ઉત્પન્ન કરી શકે છે. તૃષ્ણ, મણિ, અરણિ આદિ વર્ત્તિનાં કારણો છે પણ વર્ત્તિને ઉત્પન્ન કરવામાટે એ ત્રણેની જરૂર હોતી નથી, એમાંથી ગમે તે એક હોય તોપણ ચાલે છે. અન્ય કારણો સમુદાયરૂપે કાર્યને કરી શકે છે. દંડ, ચક્ર, કુલાલ, મૃત્તિકા આદિ ઘટનાં કારણો કહેવાય છે. પણ એ સર્વ કારણોનું સંમેલન થાય ત્યારે જ ઘટરૂપ કાર્ય ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. એમાંથી દંડ માત્ર હોય અને બીજાં નહિ હોય, મૃત્તિકામાત્ર હોય અને બીજાં કારણો નહિ હોય, અથવા કુલાલમાત્ર હોય અને બીજાં કારણો નહિ હોય તો ઘટરૂપ કાર્ય થઈ શકતું નથી. તેથી તૃષ્ણ, અરણિની માફક આ કારણો વ્યસ્તરૂપે કારણ નથી પણ સમુદિત રૂપે જ કારણ છે અર્થાત્ કાર્યની ઉત્પત્તિમાટે એ સર્વનું સમવધાન હોવાની જરૂર છે. આ નિયમપ્રમાણે પ્રસ્તુત શ્લોકમાં લોકશાસ્ત્રાદિનું પરિશીલન, અભ્યાસ અને શક્તિ-એ ત્રણ કાવ્યનાં કારણો કહ્યાં છે તે સમુદિત રૂપે કારણો અંચકારને વિવક્ષિત છે, અને તેથી એ ત્રણ મળીને કાવ્યના હેતુ થાય છે એમ નહિ કહેતાં કાવ્યનો હેતુ થાય છે એમ કહ્યું છે. ત્યાં તૃતીય કારણ એ મુખ્ય કારણ છે એ એના સ્વરૂપથી જ સમગ્રાય છે. કવિત્વના બીજ-રૂપ સંસ્કારવિશેષ તે શક્તિ છે. એ શક્તિ એવું કારણ છે કે એના વિના કાવ્ય કદાપિ થઈ શકતું નથી અને એ વિનાનો કાર્ધ મનુષ્ય પદ્માત્મક લેખ લખે છે તો તે કાવ્ય નહિ થતાં ઉપહાસને પાત્ર જ કાવ્ય થઈ રહે છે. એ શક્તિનું નામ પ્રતિભા છે. જેનામાં પ્રતિભા હોય છે તે જ કાર્ધ કાલે પણ કવિ થાય છે અને જેનામાં એ પ્રતિભા શક્તિ નથી અથવા પ્રતિભા-શક્તિનો વિકાસ નથી તે કદાપિ કવિ થઈ શકતો નથી. આ કારણથી યદ્યપિ પ્રતિભા શક્તિના ઉપરાંત અન્ય બે કારણો અંચકારે લીધાં છે પણ તે આ પ્રતિભાના અંગરૂપ કારણો છે અને પ્રતિભા શક્તિ એ જ મુખ્ય કારણ છે. પ્રતિભાનો વિકાસ ધરાયતર થવા માટે અને પ્રતિભા પોતાનું કાર્ય જે કાવ્ય તે સહેલથી ઉપજાવી શકે તેમાટે જ અભ્યાસ તથા શાસ્ત્રાદિના પરિશીલનની અપેક્ષા રહે છે. આમ હોવાથી જ પ્ર-નિભાશક્તિસંપન્ન મનુષ્ય ઇતર બે હેતુથી ધણે અંશે રહિત હોય તોપણ સાધારણ રીતે સારું ગણાય એવું કાવ્ય કરી શકેલા બહુવામાં આવે છે અને એ બે ઇતર હેતુવાળું હોવા છતાં પ્રતિભાશક્તિવિનાના મનુષ્યે કરેલું કાવ્ય જોતાં તે કૃત્રિમ છે, અસ્વાભાવિક છે, નીરસ છે ઇત્યાદિ રસિક વાચકોને જણાય છે. આ વિચારીને જ જગન્નાથ પંડિતે રસગંગાધરમાં કહ્યું છે કે તસ્ય ચ કારણં કવિગતા કેવલા પ્રતિભા । સાચ કાવ્ય ઘટનાનુકૂલશબ્દાર્થોપસ્થિતિઃ । એ કાવ્યનું કારણ તે કવિમાં રહેલી પ્રતિભાશક્તિ માત્ર જ છે. કાવ્યરચનાને અનુકૂલ શબ્દ તથા અર્થની મનમાં 'ઉપ-સ્થિતિ થવી તેનું' નામ પ્રતિભા છે. તસ્માન્ન હેતુઃ ક્વચિદ્ દેવતા મહાપુરુષ પ્રસાદાદિ જન્યમદૃષ્ટમ્ । ક્વચિચ્ચ વિલક્ષણશ્ચુલ્પત્તિકાવ્યકરણાભ્યાસૌ ॥ એ પ્રતિભાની ઉત્પત્તિ કાષ્ઠ કાષ્ઠને દેવતા, મહાત્મા આદિના અનુચલથી ઉત્પન્ન થયેલા અદૃષ્ટથી થાય છે તો કાષ્ઠ કાષ્ઠને વિલક્ષણ શ્ચુલ્પત્તિ અને કાવ્ય કરવાના અભ્યાસથી થાય છે. અદિ' ખરું જોતાં સર્વ મનુષ્યોમાં સર્વ શક્તિઓ વિદ્યમાન રહેલી હોય છે. અંતઃકરણ અથવા ચિત્ત યોગશાસ્ત્ર જણાવે છે તેમ સર્વ અર્થને વિષય કરી શકવાના સામર્થ્યવાળું હોય છે. તેથી સર્વ મનુષ્યોમાં બીજી શક્તિઓ જેમ સ્વરૂપે રહેલી હોય છે, તે પ્રમાણે પ્રતિભાશક્તિ પણ સ્વરૂપે રહેલી હોય છે. છતાં સર્વ મનુષ્યોમાં એ એક સરખી વિકાસને પામેલી હોતી નથી. એના વિકાસમાં ભેદ હોય છે. કાષ્ઠમાં એનો વિકાસ

અધિક થયેલો હોય છે તો અન્યમાં એનો વિકાસ ઓછો થયેલો હોય છે. સાઈ રસપૂર્ણ કાવ્ય કરવામાં અમુક અંશે એ શક્તિનો વિકાસ અપેક્ષિત હોય છે. જેમ સર્વ જડ પદાર્થમાં વર્ત્તિ સ્વરૂપે રહેલો હોય છે, છતાં તેટલાથી એ પોતાના કાર્યરૂપ દાઢ તથા પ્રકાશને સર્વમાં પ્રકટાવી શકતો નથી પણ એ કાર્ય પ્રકટાવવા એ વર્ત્તિનો અમુક કક્ષામાં અથવા અમુક અંશમાં વિકાસ થવાની જરૂર હોય છે, તે જ પ્રમાણે કાવ્યરૂપ પોતાના કાર્યને પ્રકટાવવા આ પ્રતિભા શક્તિના અમુક અંશના વિકાસની અપેક્ષા રહે છે. એ વિકાસ દેવનાદિના અનુભવથી અથવા શિક્ષણઅભ્યાસાદિથી સિદ્ધ થાય છે. તેથી કાવ્યનું મુખ્ય કારણ તે પ્રતિભા છે અને એ પ્રતિભાના વિકાસના હેતુરૂપે ધનર સર્વ કારણો છે અને તેથી એ ધનર કારણો તે સદશરિ હેતુ માત્ર છે.

કવિનું કૃત્ય જોવામાં આવતાં તેથી પણ આ સિદ્ધાન્ત જ દઢ થાય છે. સામાન્ય મનુષ્યો જગતમાં જે અને જેટલું લુચ્છે છે તેના કરતાં તેના તે જ પદાર્થમાં કવિનું ચક્ષુ અધિક લુચ્છે છે. સામાન્ય મનુષ્યને જે વસ્તુ દેખાતી નથી તે વસ્તુ કવિની પ્રવેશક અથવા વેધક આંખ-આગળ પોતાના સ્વરૂપને ખુદ્ધું કરી રહે છે. અસંખ્ય મનુષ્યો સમુદ્રનાં મોઝાને લુચ્છે છે તથા તે શ્વેત વર્ણના ગ્રીણવાળાં નેમને ઉજળતાં જણાય છે, અને એ મનુષ્યોને પૂજાં મોઝાનું એમણે જોયેલું સ્વરૂપ એ મનુષ્યો એ પ્રકારે જ વર્ણવે છે. પણ એ મોઝા અધિક અધિક આમ થતાં છેક ધારઉપર શ્વેત વર્ણવાળાં થઈ રહેલાં છે એ નિરીક્ષણ કરતા સ્કોટ કવિની આંખ જ સમર્થ થઈ હતી અને તેથી એણે જ એ મોઝાને વર્ણવતાં કહ્યું છે કે The blackening wave is edged with white. અને આગળ, યુવાનો અને વૃદ્ધો મેઘધનુરને કેટલોક કાળ થયાં જોતાં આવ્યાં છે, છતાં બાળક દશામાં એ ધનુરને જોતાં થયા આનંદને વય વધતાં થયા આનંદસાથે સરખાવતાં “ બાળક તે વૃદ્ધને પિતા છે. The child is father of the man ” એ પ્રકારનું મોઝું રદત્ત તે મેઘધનુરે વસન્તવર્ષની દૃષ્ટિઆગળ જ ખુદ્ધું કર્યું છે. આપણી પ્રાન્તને દર્શાવે વર્ષ થયાં ભાવનાનું સામર્થ્ય શાસ્ત્રકાળે જ જણાવ્યું છે, શ્રીમદ્વાક્યમાં વિવિધ લેખોદ્ધાર એ સામર્થ્યને પ્રાન્તને જણાવવાનો કેટલાં વર્ષ થયાં વન કરવામાં આવે છે, છતાં દાહ પણ એ સામર્થ્યને આપણી પ્રાન્તમાંના ઘણા ખરા મનુષ્યો જોઈ શક્યા નથી; પશ્ચિમમાં ૧૭ મા સંક્રાન્તી એ સામર્થ્યના સુવાસને પ્રકટાવનાર વાયુ લેગ પણ વાનો નહેતો એ મોટી અનિશ્ચયોક્તિવિના કદેવામાં ધનિદાસનો ગાથ આવનો નથી—ચારે એ સમયે પણ એ સામર્થ્યને યથાર્થપણે શ્રેષ્ઠ-પીઅરની દૃષ્ટિએ જોયું હતું હતું એ આપણને એ કવિનાં વચનોથી અપ્પ થયાવિનાં રહેવું નથી એ કવિ કહે છે કે—

.....Can hold a fire in his hand

By thinking on the frosty Caucasus;

Or clog the hungry edge of appetite

By bare imagination of a feast;

Or wallow naked in December snow

By thinking on fantastic summer's heat.

અર્થ.

રંગ અને તેથી થતી આરોગ્યઉપર લાભકારક તથા હાનિકારક અસર.

રંગની આપણા જીવનઉપર કેવી અસર થાય છે, તેનું આપણને યોગ્ય જ જ્ઞાન હોય છે. આ વિષયના અજ્ઞાનથી ધર્મીવાર આપણા આંતર્યને આપણે ખારે દાનિ કરી બેઠીઈ

છીએ. એથી ઉલટું, આ વિષયનું યોગ્ય જ્ઞાન જો આપણે ધરાવતા હોઈએ છીએ તો આપણા બગડેલા આરોગ્યને સુધારવાને આપણે સમર્થ થઈએ છીએ.

રંગના સંબંધમાં કેટલુંક મિથ્યા જ્ઞાન પણ આપણને હોય છે. દટાંતરીકે, વાદળાવિનાના સ્વચ્છ આકાશને આપણે આશમાની રંગનું કહીએ છીએ, પરંતુ ફરતાને લીધે તથા આકાશની સ્વચ્છતાને લીધે આ ભ્રાંતિ આપણને થાય છે, કારણ કે વસ્તુતઃ આકાશનો રંગ ધોળો છે, અને તેના ઉપર લીલા રંગની છાંટ હોય છે.

રંગની શરીરઉપર અસર થાય છે, એ વાર્તા જગતમાં થોડેઘણે અંશે પણ જાણીતી છે, પરંતુ ઔષધનરીકે તેના નિયમિત ઉપયોગ તો યે. એમિટે થોડાં વર્ષોઉપર વર્ણોપચારવિધા (chromopathy) શોધી કાઢી લાગી થવા માંડ્યો છે.

ચળકતા રાતા રંગના સંબંધમાં ગાંડા મનુષ્યોને લાંબો સમય રાખવાથી તેઓ વધારે ઉન્મત્ત થાય છે, એ વાર્તા પ્રયોગોવડે સારી રીતે સિદ્ધ થઈ ચુકી છે. વથમાં રહી શકતા ગાંડા મનુષ્યને અર્ધાં કલાક લાલ રંગની આરડીમાં પૂરી રાખવાથી, તે તોફાન કરતો થઈ જાય છે, એવાં ઉદાહરણો જાણવામાં છે.

કેટલાંક પશુઓને અને તેમાં પણ મુખ્યત્વે કરીને આખજાને અને વાઘને લાલ રંગ ઉન્મત્ત કરી મૂકે છે. ઘણાં પક્ષિઓને પણ લાલરંગઉપર ભારે દ્રેષ હોય છે. કેનરી નામના એક પક્ષિના સામું લાલ રંગનું કપડું અખંડ ઉડાડ્યા કરવાથી તેને આંકડીઓ આવી હતી.

આથી, જે ઘરમાં આપણે અખંડ રહેતા હોઈએ તેને જે રંગ કરવો હોય તે કેવો કરવો જોઈએ, એ સંબંધમાં આપણે અત્યંત સાવધાનતા સેવવાની અગત્ય છે. કારણ કે જે ઘરમાં કાંઈ મનુષ્ય તાઉ મિનનજનું હોય તે ઘરની બીતોને અંદરથી લાલરંગની રંગવી, અથવા ઘરમાં મનુષ્યોની અખંડ દટિ પડ્યા કરે, એવા લાલ પડા બાંધેલા રાખ્યા કરવા, એ કેટલું જોષમજોસું છે, તે કાંઈને પણ સ્પષ્ટ થયાવિના નહિ જ રહે.

અથવા સુવાંસવાનો આરોગ્ય લાલ રંગનો હોય તો આકળા સ્વભાવના પુરુષને અથવા માણસના સ્વભાવની સ્ત્રીને કસહ થવાના પ્રસંગો દિવસમાં કેટલી બધી વાર ઊભા થવાનો અજાણતાં સંભવ આવે, તેનો આપણે જ વિચાર કરી લેવો.

પણ એકલો લાલ રંગ જ મનુષ્યઉપર પ્રતિકૂળ અસર ઉપજાવે છે, એમ નથી. ખરું જોતાં આપણને હાનિ ન કરનાર એક જ રંગ માત્ર જણાય છે.

પીળા રંગના સંબંધમાં લાંબો સમય રહેવાથી શરીરમાં રોગનાં અત્યંત ત્રાસદાયક ચિહ્નો પ્રકટેલાં જણવામાં આવ્યાં છે, અને આવાં ચિહ્નો જણાતાં છતાં પણ જો સંબંધ જારી રાખવામાં આવે છે તો અપરમાર (Hysteria ફ્રેંચ) નો રોગ શરીરમાં ધર કરે છે. તે શારીરિક તેમ જ માનસિક ઉભય પ્રકારની ભારે દુર્બળતા ઉત્પન્ન કરે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તે પ્રસંગે નપુંસકત્વ પણ આવે છે. અનુભવી પુરુષો કહે છે કે સસલાઉપર અથવા લુંડઉપર તેની એટલી તો અસર થાય છે કે તે પોતાને જ બચકાં ભરે છે, અને એવું તે બીકણુ બની જાય છે કે એકાએક અમકાવવાથી ભયનું માર્થું મરી જાય છે.

આશમાની રંગ (blue) જોડે અત્યંત લોકપ્રિય છે, તોપણ તેમાં પણ કેટલાક દોષો છે. જો તેમાં જરા પણ રાતો રંગ નથી હોતો તો મગજઉપર તેની આરોગ્યવર્ધક અને ઉત્તેજક અસર થાય છે, પણ તેનું હૃદયઉપર સેવન જ્ઞાનનુંતુઓઉપર બહુ દુઃખદ અસર કરે છે. કેટલાક અનુભવી વિદ્વાનો કહે છે કે મગજઉપર તેની ઔષધના જેવી જ મોટે ભાગે અસર થાય છે. એમાં તો કશો જ શંક નથી કે તે કદના શક્તિને ઉત્તેજે છે અને

ચિત્તને વ્યાકુળ કરનારાં નાટકમાં જે જનતુ સંગીત તથા આવેશને પ્રકટાવનારા પ્રસંગો હોય છે, તેના સંગીતની તથા પ્રસંગોની તુલ્યાને ઉત્પન્ન કરે છે.

પરંતુ નેત્રના આગળ જે જાંબુડીયા રંગ (Purple) અખંડ રાખવામાં આવે તો તેના જેવો અત્યંત લચકર રંગ બીજો એક નથી. શેફરપીયર કહે છે કે ' ચિત્તભ્રમની એ માર્ગમાં રિયતિ છે. ' આ રંગના સંઘર્ષમાં એક અનુભવી વિદ્વાને થોડા સમયઉપર કહ્યું હતું કે તમારું મગજ ભલે ગમે તેવું બળવાન હોને રહ્યું, પણ એક માસસુધી કેવળ જાંબુડીયા રંગના પડાવાળા ઝોરડામાં જે તમે રહેશો તો તેની તમારા મગજઉપર એટલી બધી તો ખરાબ અસર થશે કે તમે ગાંડા થઈ ગયાવિના રહેવાના જ નહિ, અને પછી ઉપાયો કરતાં છતાં પણ તમારી શુદ્ધિ ઠેકાણે આવશે કે કેમ, તે સંશયભરેલું છે. થોડા સરખા પ્રમાણમાં પણ જે ઢાંઢ બીજો રંગ ઝોરડીમાં હશે તો આવી ખરાબ અસરથી તમે મુક્ત રહી શકશો, પરંતુ કેવળ જાંબુડીયા રંગ જે ઝોરડીમાં અખંડ તમારી દૃષ્ટિએ આવ્યાં હોય તો ખરાબ દવાથી ભરેલી ઝોરડીમાં રહેવાથી જેમ તમારું અવસ્થ મૃત્યુ થાય છે, તેમ અવસ્થ મૃત્યુ થવાનું.

ધોળો રંગ જે વસ્તુનું ઢાંઢ રંગ જ નથી તે જે એકલો અખંડ નેત્રો જોયા કરે તો તેથી તેમને અત્યંત હાનિ થાય છે. ઉત્તર મહાસાગરમાં સફર કરનારાઓને આખો દિવસ બરફનો અખંડ ધોળો રંગ જોવામાં આવે છે, તેથી તેમનાં નેત્રને એટલા બધા થ્રમ પડે છે કે રંગવાળા કાચનાં ચરમાં જે તેઓ ન પહેરતા હોત તો ઉત્તર મહાસાગરનો પ્રવાસ તેમને અસહ્ય જ થઈ પડે. ઉત્તર ધ્રુવના પ્રદેશોમાં બરફને અખંડ જોયા કરવાથી આવતો અધાપો, એ એક સામાન્ય રોગ ગણાય છે. કેવળ ધોળા રંગના સામું દૃષ્ટિ, બહુ બહુ તો માત્ર આઠ જ દિવસ જોયા કરે તો તેથી તેઓને અવશ્ય અધાપો આવે, એ સિદ્ધ છે.

આમ છતાં, કરી પણ હાનિ ન કરે, એવો કંઈ નહિ, તો એકાદ પણ રંગ છે, એ જાંબુડીને આપણને આનંદ થાય છે. તે રંગ તે લીલો રંગ છે. તે સર્વ રંગનો રાજા છે, અને તેના સામુ ગમે તેટલો સમય જોયા કરીએ તોપણ તેનાથી કરી હાનિ થતી નથી. આખા શરીરઉપર તેની શાંતિને ઉપજાવનારી તથા વિશ્રાંતિને આપનારી અસર થાય છે, અને તે નેત્રનું સંરક્ષણ કરવામાં મદદગાર થાય છે.

લીલો રંગ જાનનંતુઓના ઉત્પાદને યમાવેશો દોવાથી જ વિજ્ઞાપનની હોસ્પીટલોને શયનગરવામાં તે રંગનો મોટે ભાગે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. પરંતુ આ કથન જે કે લીલા રંગને લાગ્યું પડે છે તોપણ શુદ્ધ લીલા રંગની સાથે જરા રાખોડી રંગનું જે મિશ્રણ કરવામાં આવે તો તેવો લીલો રંગ (sage green) અત્યંત શાંતિને ઉપજાવનાર છે; અને ચળકતા, ધાતુના લીલા રંગ (bright metallic green) થી તો હાનિ થવાનો સંભવ છે.

આવી ઉપરથી જાણીતી છુટા જાણનાંમાં કેટલું મહત્ત્વ રહ્યું છે તે કેટલા થોડા મનુષ્યો જાણે છે ? અમુક રંગની સાથે અખંડ સંઘર્ષઉપર પોતાના શારીરિક તથા માનસિક શુખનો કેટલો આધાર રેખા છે, તે કેટલા થોડા માને છે ?

રંગની આ વિદ્યા હજી બાલ્યાવસ્થામાં છે; પરંતુ લવિન્યમાં તે અત્યંત ખેડવાનો પૂર્વ સંભવ છે. ત્યારે તે સારી રીતે ખેડશે ત્યારે બાલ્યને નિવારવામાં અને આરોગ્યની શુદ્ધિ કરવામાં મનુષ્યોના હાથમાં એક સમર્થ સાધન આવશે.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

વાસ્તવિક વિજયનો રાજમાર્ગ:

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૨૮ થી)

૭ મહાન્ કાર્યોને સિદ્ધ કરવાના ઉદ્દેશોને ધરો, પણ તે ઉદ્દેશોને તમારા મનમાં જ ગુપ્ત રાખો. જે વાતોને કોઈને ન કહેવાજોવી અત્યંત ગુપ્ત આપણે માનીએ છીએ, તે વાતોને સિદ્ધ કરવામાં આપણે આપણું સહિયો વધારેમાં વધારે બળ વાપરીએ છીએ.

તમારા પોતાના વિશ્વાસપાત્ર મનુષ્યશિવાય, ખીળ કોઈને તમે જે સિદ્ધ કરવા ધાર્યું હોય તે કદી કહેતા ના; અને તમારે ઉભયે પણ તે વાત એટલી તો ગુપ્ત રાખવાની સાવધાનતા સેવવી કે કોઈ ત્રીજા માણસને વહેમ પડે એવી રીતે તમે તે સંબંધમાં એકબીજા સાથે કદી વાતચીત પણ ન કરી બેસો.

જ્યારે મન સામાન્ય સ્થિતિમાં હોય છે, અર્થાત્ ઉપરદબકના વિચારો કરતું હોય છે, તેવી સ્થિતિમાં આપણે સિદ્ધ કરવા ધારેલાં મહાન્ કાર્યોના સંબંધમાં વાતો કરવી, અથવા તેમનો વિચાર કરવો, એ તે કાર્યોને નિષ્ફળ કરનાર છે. આવી બાબતોના સંબંધમાં વિચાર કરતા પૂર્વે મનને અને તેટલી ઉંચામાં ઉંચી અને પવિત્રમાં પવિત્ર સ્થિતિમાં મૂકવું જોઈએ; કારણ કે મનની આવી ઉંચી સ્થિતિમાં જ જે વિષયોનો આપણે વિચાર કરતા હોઈએ છીએ તે વિષયોને અસાધારણ બળ મળે છે.

આ નિયમ અત્યંત મહત્વનો છે, અને કોઈ પણ કાર્યમાં તેનો ઉપયોગ કરનાર મનુષ્ય આશ્ચર્યકારક ફળને પ્રાપ્ત કર્યા વિના રહેતો નથી.

મનની સાધારણ સ્થિતિમાં આપણા ઉદ્દેશો અને તેમને સિદ્ધ કરવાની યોગનાઓનો વિચાર કરવાથી, આપણે તેમના સંબંધમાં માત્ર સાધારણ વિચાર જ કરી શકીએ છીએ, અને સાધારણ વિચારકરતાં ચટ્ટાલાતા વિચારવડે બળને ન પામેલું કોઈ પણ કાર્ય કદી પણ સફળ થતું નથી.

૯ કર્મનું અથવા પ્રયત્નનું ફળ અવશ્ય મળે છે, એવું નિશ્ચયપૂર્વક માનો; પ્રયત્નનું ફળ મળ્યાવિના રહેવું જ નથી, એ સિદ્ધાંતમાં અચ્છેદન સ્થિતિ કરો, અને જેને માટે તમે યોગ્ય હો છો તે તમને મળવાનું જ.

પ્રયત્નવગર અર્થાત્ મફત કાંઈ પણ પ્રાપ્ત કરવાની કદી પણ ઇચ્છા ન કરો; આવી ઇચ્છા તમારી પોતાની માનસ શક્તિઓને દુર્બળ કરશે, અને તેમનો વિકાસ થતો અટકાવશે. તમે કંઈ પણ વસ્તુ જ્યારે મફત મેળવવાની ઇચ્છા કરો છો ત્યારે મદદમાં કશું પણ ન આપવાની તમારી વૃત્તિ હોય છે. આમ થતાં તમારા સામર્થ્યનો કેટલોક ભાગ તમે ઉપયોગમાં લેતા નથી, અને આનો અર્થ વૃદ્ધિનો અટકાવ થવો એ છે.

કર્મના ફળમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા ધરો, અને સર્વ સ્થળેથી તમારા પ્રયત્નનું તમને ફળ મળવાનું જ. આ નિયમ કદી નિષ્ફળ જતો નથી.

૧૦ તમારા પ્રયત્નપ્રમાણે તમને પૂરેપૂરું ફળ મળ્યાવિના રહેવાનું જ નહિ, એ નિશ્ચયમાં જો તમે દૃઢપણે સ્થિત કરશો તો તમારું પોતાનું તમને પ્રાપ્ત થયા વિના રહેવાનું જ નહિ, અર્થાત્ જેને માટે તમે યોગ્ય છો, તે તમને આવી મળ્યાવિના રહેવાનું જ નહિ. પણ તમારું પોતાનું, જેવડા મહાત્મ તમે થયા હશે તેટલું જ મહાત્મ હોવાનું. આથી તમને પ્રાપ્ત થનારી વસ્તુઓ ઉચ્ચ ગતતી તથા પુષ્કળ પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરવાની જો તમારી ઇચ્છા હોય તો તમારે પ્રથમ તમારી યોગ્યતા અને સામર્થ્યને વધારવાં જોઈએ.

તમે હાલ છો તેના કરતાં વધારે મોટા થવાથી, તમે જેટલું કરો છો, તેના કરતાં તમને વધારે મળશે; ઉત્તમ કાર્યો કરવાનું તમારું સામર્થ્ય જે પ્રમાણમાં વૃદ્ધિને પામતું જશે તે પ્રમાણમાં ઉત્તમ વસ્તુઓનો તમારા જીવનમાં સંચય થતો જશે; અર્થાત્ ઉત્તમ કાર્યો કરવાના તમારા સામર્થ્યનો જેમ વધારે પૂર્ણપણે અને અખંડ તમે ઉપયોગ કરશો તેમ તમને ઉત્તમ વસ્તુઓ અધિક મળતી જશે.

૧૧ આપણા પોતાનામાં સુધારો કરવો, અને જે જગતમાં આપણે રહેતા હોઈએ, તેમાં સુધારો કરવો, એવું નામ વાસ્તવિક વિજ્ઞાન છે. તેના અર્થ મનુષ્યને તે છે તેવા કરતાં વધારે મહાત્મ બનાવવો, અને તેની પાસે વધારે મોટાં કાર્યો કરાવવાં.

વાસ્તવિક વિજ્ઞાનો અર્થ પુષ્કળ પદાર્થોનો આપણી પાસે સંચય હોવો, એ નથી, પણ આપણા પોતાના એવો તો ભારે અને પ્રચળ વિકાસ કરવો કે મહાત્મ વસ્તુઓ આપણી પાસે અવશ્ય જોવાઈ આવે, અને આપણા જીવનને જેમ અને તેમ વિપુલ કરવાનું જેટલી વસ્તુઓની જરૂર હોય તે સર્વ આપણને પ્રાપ્ત થાય, એ છે.

વાસ્તવિક વિજ્ઞાને પ્રાપ્ત કરવામાં જે સુખ્ય જાગૃતોઉપર આપણે ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. આમાંની પ્રથમ જાગૃત એ છે કે આપણે હાલ છીએ તેના કરતાં આપણને વધારે મોટા કરવા; અને આ જાગૃતોઉપર આપણે સર્વદા સહિયી પ્રથમ ધ્યાન આપવાનું છે. આપણા વિજ્ઞાનનું કારણ આપણે જ છીએ; અને તેથી કરીને જેમ આપણે વધારે મોટા થઈએ છીએ તેમ આપણને વધારે મોટો વિજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, મોટું કારણ મોટા ફળને સર્વદા ઉપજાવે જ છે.

જે બીજી બાબત ઉપર આપણે ધ્યાન આપવાનું છે તે વધારે ઉંચા ગુણો પ્રાપ્ત કરવાનો અને વધારે મોટાં કામો કરવાનો પ્રયત્ન કરવો, તે છે; અને વૃદ્ધિને પામવું મન જ્યાં ઉન્નતિસાધક વિચારોને નિરંતર રહે છે, અને તે વિચારપ્રમાણે જ પ્રયત્નને રહે છે ત્યાં આ બીજી બાબત સ્વભાવથી જ સિદ્ધ થાય છે.

ધણા યાચ્યો, અને તમે ધણું કર્યો. જે મનુષ્ય ધણું કરે છે, તેને ધણું મળે છે, કારણ કે સન્નતીય સન્નતીયને આકર્ષે છે.

કારણ અને કાર્ય હંમેશાં સરખાં હોય છે, અને આ નિયમ જન દિશામાં કામ કરે છે. જે નિયમથી વિપાત આવે છે, તે જ નિયમને જે ઉલટાવીએ છીએ તો આપણી ઈચ્છેલી સધળી જ વસ્તુઓ તે આપણને મેળવી આપે છે.

૧૨ હુવાઈ કિલ્લા બાંધવા એ અગત્યના છે, પરંતુ આપણી પોતાની યોગ્યતા રૂપ પાયાઉપર જ તેમને કેવળ બાંધવા જોઈએ. પરી જનારા હવાઈ કિલ્લાઓ માત્ર તે જ હોય છે કે જેમના પાયા સ્વપ્રત્યુત્થ વિચારોના જ હોય છે.

પોતે નિશ્ચય કરેલા ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાના દૃઢ નિશ્ચયવાળો જે પુરુષ હોય છે, અને તે ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાને માટે જે પુરુષ પોતાનું સમગ્ર જીવન અર્પે છે, એટલું જ નહિ પણ પોતાના જીવનમાં જે સર્વોત્તમ રહેલું છે, તે સર્વોત્તમને તે ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવા માટે જે પુરુષ અર્પે છે, તે પુરુષ પોતાની નગરમાં આવે તેટલા હવાઈ કિલ્લા બાંધે તોપણ તેને કશી જ અડચણ થતી નથી. તેના સધળા કિલ્લાઓ ટકી રહેવાના, અને અદ્ય સમયમાં તેમાં વસ્તુતઃ રહેવાનો તેને આનંદ પ્રાપ્ત થવાનો. પોતાના ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાના દૃઢ નિશ્ચયવાળો જે હોય છે, તેનામાં ગમે તે સિદ્ધ કરવાનું બાળ યોગ્ય સમયમાં આવે જ છે, આથી કરીને તે ગમે તેવી ઉન્ચાગિલાયા બાંધે તોપણ તે અસાધ્ય હોતી નથી, તેમ જ તેના હવાઈ કિલ્લા ગઈવનગરના જેવા માત્ર જોવામાં જ રમણીય હોતા નથી. તેનાં સધળાં સ્વપ્ન, અથવા મનોરાજ્ય અથવા હવાઈ કિલ્લા સિદ્ધ થાય છે, કારણ કે તે દરિયન સ્વપ્નચિત્ર રંગીને જ બેસી રહેતો નથી, પણ તે સ્વપ્નચિત્રને ખરી કરવાના પ્રયત્નને રહે છે.

નમારી ગાડીના ડગ્યાના આંકડાને તારાની સાથે બેસે જોડે, પણ તે આંકડો મગ્ન થતો છે કે કેમ, તેની પ્રથમ ચોક્કસી કરો. આંકડો મગ્ન થતો દશે તો તમે ગગનમાં પ્રવાણ કરશો, અને કદી પડગશે નહિ.

૧૩ જે કંઈ તમે કરો છો તે સધળાનું ફળ જામે છે, કશું અપ્રકળ જતું નથી. પણ સામકારક અથવા દાનિકારક ફળને પ્રકટવાનો આધાર, જેને માટે તમે પ્રયત્ન કર્યો હોય છે, તેના ઉપર રહે છે. આમ જનાં બૃતકાગમાં ચણેલી બૂલોમાં જે પ્રતિફળ સામગ્રી ગ્રાપવજે રહેલાં હોય છે તેમનું રૂપાંતર કરી શકાય છે, અને પૂર્વે જેમ નમારી વિરુદ્ધ તેઓ વર્ત્યા હતાં તેમ હવે તમારી અનુકૂળ તેઓ ઉત્તમ પ્રકારે વર્તે, એમ કરી શકાય છે.

પોતે કરેલા નિશ્ચયને પાર મકાલા દૃઢ નિશ્ચયવાળો જે પુરુષ હોય છે, તે સધળી બાબતોને પોતાને અનુકૂળ કરી લે છે, પરંતુ તેના નિશ્ચય વાદનવિદ્ય યદ્યપી પેટાવસી રાવો જોઈએ.

૧૪ તમારી પોતાની સૃષ્ટિમાં વાસ્તવિક બળવાન મધ્યબિંદુ ધાઓ, અને તે મધ્યબિંદુની યોગ્યતાને નિરંતર વધારતા જાઓ.

સઘળા વાસ્તવિક વિજ્ઞયનો પાંચે આકર્ષણનો નિયમ છે, તેથી કરીને, આકર્ષણનું મધ્યબિંદુ જે તમે પોતે છો, તે જેમ વધારે મહાન થશે, તેમ વધારે મહાન વસ્તુઓ તમારી સૃષ્ટિમાં સ્વભાવથી જ આકર્ષાઈ આવીને પડશે.

બીજાના સ્વામિત્વની વસ્તુઓ તમે હરણુ કરી શકો છો, પરંતુ આકર્ષણ તો તમે તે જ વસ્તુઓનું કરી શકો છો કે જે તમારી પોતાની હોય છે; અને તમે જે યોગ્યતાવાળા થયા હો છો તે યોગ્યતાના લાયકની જે વસ્તુઓ હોય છે, તથા તમે જે પ્રયત્ન કર્યો હોય છે તે પ્રયત્નના યથાર્થ ફળરૂપ જે વસ્તુઓ હોય છે, તે વસ્તુઓ જ માત્ર તમારી પોતાની થઈ શકે છે.

તમારી પોતાની સૃષ્ટિમાં સઘળા મધ્યબિંદુ થવાને માટે, તમારા અંતરમાં જે શાંત તત્ત્વ વ્યાપી રહ્યું છે, તેનું અખંડ ભાન કરીને તમારા શરીરનાં સઘળાં તત્ત્વોને અને સામર્થ્યોને એકરાગવાળાં કરો. સ્વાસ્થ્યની અથવા પરમ શાંતિની અંતરમાં વૃદ્ધિ કરો, અને તમારા શરીરનાં અને મનનાં સઘળાં સામર્થ્યોને અંતરમાં રહેલા અમર્યાદ તત્ત્વપ્રતિ ગતિ કરતાં કરો. તમારી આજીવ્યાજી રહેલાં સઘળાં સામર્થ્યો તમે તમારા પોતાનામાં આકર્ષી શકો છો, એવું જાણો, અને તમારા આખા શરીરમાં આ સામર્થ્યોના અખંડ થતા સંચયનું ભાન કરો.

આ ક્રિયાનું ક્ષેત્ર કરવાથી તમે તમારા અંતરમાં રહેલી વધારે મહાન સત્તાને જાગ્રત કરો છો, અને બાહ્ય પ્રદેશમાં રહેલાં વધારે સૂક્ષ્મ સામર્થ્યોને તમે તમારાપ્રતિ આકર્ષો છો. આથી તમે સ્વાભાવિક રીતે મહાન બળના મધ્યબિંદુરૂપ થશો, અને ઘણું ઘણાને આકર્ષ્યાવિના રહેતું જ નથી.

૧૫ થવું અને કરવું, એ લક્ષ્યબિંદુઉપર તમારે દૃષ્ટિ સ્થાપવાની છે. ઉચ્ચ લક્ષ્યોની પ્રાપ્તિ કરતાં અને ઉચ્ચ પરાક્રમે કરતાં, ઉચ્ચ જીવન ગાળવું, એનું નામ વાસ્તવિક વિજ્ઞય છે; અને વર્તમાન કાળમાં જે પ્રસંગ આપણને પ્રાપ્ત થાય તે પ્રત્યેક પ્રસંગનો, વિજ્ઞય-પ્રાપ્તિના નિયમાનુસાર, વર્તમાન કાળમાં જ ઉપયોગ કરવાથી, આવા વિજ્ઞયનો આરંભ કરી શકાય છે.

વર્તમાન કાળમાં પ્રાપ્ત પ્રસંગનો જે મનુષ્ય સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરે છે, તેને તેથી ચઢી-યાતા પ્રસંગનો ઉપયોગ કરવાનો સમય અદ્ય સમયમાં જ આવે છે; અને આમ અખંડ આધ્યા કરવાથી વાસ્તવિક વિજ્ઞયની મહત્તાનો કોઈ અવધિ નથી.

વાસ્તવિક વિજ્ઞયના નિયમોમાં પાયારૂપ નિયમ એટલોજ છે કે મનુષ્યે પ્રતિદિન પોતાની મહત્તા અથવા યોગ્યતા વધારવાનો પ્રયત્ન કર્યો કરવો, અને તે વધેલી યોગ્યતા પ્રમાણેનાં ઉંચાં કાર્યો પોતાની સૃષ્ટિમાં કરીને તે સૃષ્ટિને શોભાવવી.

કેટલાક પ્રશ્નો તથા તેનાં ઉત્તરો.

પ્રશ્ન—નિત્ય આઠ કલાક સુતા છતાં સવારે ત્યારે હું ઉઠું છું ત્યારે મને કંઈ પણ વિધાંનિ ન મળી હોય તેવું લાગે છે, તથા અંતઃકરણમાં લેશ પણ ઉત્સાહ કે પ્રસન્નતા જણાતી નથી. આ પ્રકારની સ્થિતિ ટાળવા મારે શું કરવું ?

ઉત્તર—પ્રથમ તો તમારે તમારા જ્ઞાનવૃત્તિઓની વ્યાકુળતાવાળી સ્થિતિ ટાળવાની અને તેમને પૂર્ણ અવ્યથ કરવાની જરૂર છે. તમારા શરીરમાં જળનો જે ક્ષય થયો છે, તેવું પ્રાનઃ કાને ત્યારે તમે ઉઠો છો ત્યારે તમને લાન થાય છે, તેથી તમને અપ્રસન્નતા અને ગ્લાનિ લાગે છે; અને તમારા અંતઃકરણની વ્યાકુળતાવાળી સ્થિતિને લીધે જ તમારા શરીરમાં ઉત્પન્ન થતું જળ તમારા શરીરમાં રહેતું નથી, પણ તેનો ક્ષય થઈ જાય છે.

નિદ્રાના કેટલાક લાભ થતા હોવાથી આપણે તેને મદદ કરીએ છીએ. તેનો એક લાભ એ છે કે તેનાથી આપણા શરીરમાં ગયેલું જળ પાછું લાવ્યું છે. જળનું ઉત્પત્તિસ્થાન જે આંતર મન છે, તેમાં નવું જળ લેવાને માટે આપણે નિદ્રાકાળે પ્રવેશીએ છીએ, અને તે લાઇને આપણે જાગૃત્વસ્થામાં બહાર આવીએ છીએ. પરંતુ જાગૃત્વ થતાં જો આપણે વ્યથાવાળી સ્થિતિમાં હોઈએ છીએ તો આ નવા આજેલા જળનો મોટો લાભ નાશને પામે છે, અને આ નાશને લીધે જ આપણને ઉદ્વેગ અને અપ્રસન્નતા લાગે છે, તથા આઠ કલાક ઉંઘનાં છતાં પણ આપણને જરા પણ વિધાંનિ ન મળી હોય એવું લાન થાય છે.

રાત્રે સુતા જાએ તો સમયે તમારા મનને પૂર્ણ સ્વસ્થ અને શાંત કરવાનો પ્રયત્ન કરો. સ્વસ્થતા અને શાંતિનું તમારાથી અને તેટલું ઉંચું સ્વસ્થ કદથીને તે સ્થિતિના મધ્યમાં જ તમે જોઈ છો, એવું એકાધનાપૂર્વક ધારો. વળી પ્રસન્નતાને પણ મનમાં પ્રકટાવી સ્વસ્થતાપૂર્વક અને પ્રસન્નતાપૂર્વક ઉઠી જાઓ. આમ કરવાથી તમારા આંતર મનઉપર પ્રસન્નતાના અને સ્વસ્થતાના ઉંડા સરેકાર પડશે. વળી દિવસે પણ પ્રત્યેક ક્ષણે તમારા મનને અત્યંત શાંત રાખવાનો પ્રયત્ન કરો, જેથી તમારા શરીરમાં ઉત્પન્ન થતા જળનો તમારા શરીરમાં જ સંચય થતો રહે. કાળો સમય નહિ જાય તે પહેલાં, સવારમાં તમે ઉત્સાહ અને પ્રસન્નતાપૂર્વક જાગૃત્વ થશો, એટલું જ નહિ પણ તમારા શરીરને પૂર્ણ વિધાંનિ મળ્યાનું તમને લાન થશે !

પ્રશ્ન—બટકના ચિત્તમાટે મારે શું કરવું ?

ઉત્તર—બટકના ચિત્તને ખાંદલા કામમાં જોડવાના યજ્ઞ ઉપાયો છે, પણ વ્યાવહારિક મનુષ્યોને માટે સડકથી સારો ઉપાય નીચે પ્રમાણે છે. તમારા જીવનમાં કાંઈ પણ એક અમુક તાન સિદ્ધ કરવાનો એકલ ઉદ્દેશ જાળી, અને તે ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાપ્રતિ પ્રત્યેક વિચારને તથા ક્રિયાને વાળો જે જે વસ્તુને તમને સંજોગ થાય તે વસ્તુમાં તમને ખાસ આનંદને આપનાર શું છે, તેને શોધી કાઢો સ્વાસ્થ્યને રેળવો. મનની સપાટીઉપર રેડીને વિચાર કરવાને જારી મનના મધ્યસ્થિતિનું જોઈ રાખીને વિચાર કરવાનો અભ્યાસ પાડો. એકલા મનજીની વિચાર કરવાને જારી તમારા સમગ્ર રચનાથી વિચાર કરવાને માંજો. અનંત વર્તમાન કાળમાં જીવો, અને જૂનકાળ તથા ભવિષ્યકાળના સંજોગમાં કોઈ જ બારે વિચાર ન કરો. વર્તમાન કાળનો જેમ અને તેમ સર્વોન્નમ અને પૂર્ણ ઉપયોગ કરવાનો પ્રયત્ન કરો.

પ્રશ્ન—આળસ અને સ્વાર્થવૃત્તિના નાશ કરવા હવ્જનારને તમે શી સલાહ આપો છો ?

ઉત્તર—પૂર્વે આળસુ વિદ્યાર્થીની આળસ ઉઠાડવાને જ્યાં ત્યાં સોડી વાપરવામાં આવતી હતી, અને સ્વાર્થવૃત્તિના નાશનો ઉપાય ભુખમરો ગણાતો, પણ હાલના સમયમાં એ ઉપાયો વિદ્વાનોમાં દરિયને પાત્ર મનાય છે.

ઘણાં દશતોમાં આળસ, એ જ્ઞાનતંતુઓનો એક રોગ હોય છે; પરંતુ પ્રસંગોપાત એ દોષ, મનમાં ઉત્પન્ન થતા બળનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે મનુષ્યને જ્યારે આવડતું નથી, ત્યારે પ્રકટે છે. સામાન્ય મનુષ્યનું મગજ એટલું બધું તો ઓછું વૃદ્ધિને પામેલું હોય છે કે વધારે મોટી માનસિક શક્તિઓ તેના દ્વારા વ્યવસ્થાપૂર્વક બહાર પ્રકટ થઈ શકતી નથી. આનો પરિણામ એ આવે છે કે મગજના તે ભાગઉપર દબાણ થાય છે, અને તેમ થતાં મગજ જડતાનું અને સુસ્તીનું ભાન કરાવે છે.

આનો ઉપાય એટલો જ છે કે મનને પોતાની શક્તિઓને બહાર પ્રકટ કરવાનું યોગ્ય હથિયાર મળે એટલા માટે મગજની સારીરીતે વૃદ્ધિ થાય, એવા ઉપાયો કરવા. પ્રતિભા શક્તિનો વિકાસ કરવાનો જે વિષય આ વર્ગ તરફથી પ્રકટ થતી સદુપદેશ ઐશ્વરીમાં ગયાં જે ત્રણ વર્ષથી આગળ કરે છે, તેમાં તથા મહાકાશના પૂર્વના કોઈ કોઈ લેખોમાં મગજના અણુઓને શુદ્ધ કરવાના તથા તેમની વૃદ્ધિ કરવાના જે ઉપાયો લખવામાં આગ્યા છે, તે નિષ્ક્રિય રીતે અને આગ્રહપૂર્વક કરવા જોઈએ. આમ કરવાથી મનની સમગ્ર આળસ નાશ પામશે, અને મનમાંથી જ્યારે આળસ નાશ પામીને તે ચચળ અને સ્ફુર્તિવાળું થાય છે, ત્યારે શરીરમાં કોઈ પણ પ્રકારની સુસ્તી રહેતી નથી.

જ્યારે જ્ઞાનતંતુઓ બરાબર કામ કરતા નથી ત્યારે પણ શરીરમાં તેવી જ સુસ્તી ઉત્પન્ન થાય છે, અને પછી તે ધર કરીને રહે છે. આ રિયલિટી ટાળવાને માટે સ્વાસ્થ્યને તથા પ્રયત્ન કરવાના વેગને કેળવવાં જોઈએ.

પ્રયત્ન કરવાનો વેગ કરોડરજ્જુના ઉપરના ભાગમાં રુધિરની ગતિને વધારવાથી ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. જ્યારે તમને સુસ્તી જણાય અને કશાઉપર મન ન ચોટતું હોય, એવું ભાન થાય ત્યારે મગજના પાછલા ભાગમાં વૃત્તિને એકાગ્ર કરજો, અને કરોડરજ્જુના ઉપરના ભાગમાં રુધિર આકર્ષાઈને આવે, એવી હવ્જ કરજો. થોડી દૃષ્ટો જતાં શરીરનાં સઘળાં સામયોમાં ફેરફાર થશે, અને તમને ચાલાક થવાનું અને ધમાધમ કરવાનું પ્રયત્ન મન થશે. આ ઉપાયનો જેણે જેણે ઉપયોગ કર્યો છે, તેને તેમાં લાભ જણાયાવિના રહ્યા નથી, અને કોઈ પણ મનુષ્ય જો તેનું બરાબર સેવન કરશે તો કામ કરવાની યોગ્યતાની અને હવ્જાની તે પોતાનામાં અખંડ વૃદ્ધિ કર્યા કરશે.

સ્વાર્થવૃત્તિને ટાળવાને માટે ઉપર લખેલો ઐશ્વરીનો નિયમ વાંચો, અને તેમાં લખ્યા પ્રમાણે મનોભાવની તથા પ્રેમની શક્તિઓનો વિકાસ કરો.

પ્રશ્ન—બીજો મનુષ્ય વિચારવડે આપણને હાનિ કરી શકે ખરો ? અર્થાત્ પોતાના ઘરમાં જેઠા જેઠા આપણા પ્રતિ ખરાબ વિચારનાં આદેશનો તે મોકલ્યા કરે તો તેથી આપણને નુકસાન થાય ખરું ? સાત્ત્વીય રીતે કહીએ તો કોઈ મનુષ્ય આપણાઉપર મારણ પ્રયોગ કરે, અર્થાત્ લેડિા જેને મુઝોટ કહે છે, તેવું કંઈ આપણાઉપર કરે તો તેથી આપણને હાનિનો સંભવ ખરો ?

ઉત્તર—મારણ, મોહન, સ્તંભન વગેરે મંત્રશાસ્ત્રના પ્રયોગો સાચા છે, એમ તે તે શાસ્ત્રના અનુભવી વિદ્વાનો વદે છે, તેમ જ વિચારનાં આદેશનોથી મનુષ્યને લાભદાન થાય છે, તે પણ તેટલું જ ખરું છે, એમ પાશ્ચાત્ય માનસ શાસ્ત્રીઓ કહે છે; પરંતુ આનાં દાનિકારક વિચારનાં આદેશનો, અથવા મારણ પ્રયોગો જેઓએ પોતાના મનઉપર અને શક્તિઓઉપર અંકુશ પ્રાપ્ત કર્યો હોતો નથી, તેમને જ દાનિ કરવા સમર્થ થાય છે. દારૂનાં પીણાં મનુષ્યોને દાનિ કરે છે, પણ તે સર્વને નહિ; જેઓ દુર્ગુણ મનના છે, જેઓ લાલચને દેશવા અસમર્થ છે, અને જેઓ મનના નયના નાચે તેવા છે, તેવાને જ તે દાનિ કરે છે. જેઓનાં મન બળવાન છે, જેઓ લાલચના દાસ નથી, જેઓ મનના નયાત્યા નાયના નથી, પણ જેઓ મનને પોતાની ઇચ્છાનુસાર નચવે છે, તેમને તેઓ લેશ પણ દાનિ કરી શક્તાં નથી.

સઘળા પ્રકારના મારણ પ્રયોગોમાં તથા વિચારનાં દાનિકારક આદેશનોમાં આ જ નિયમ લાગુ પડે છે. જે મનુષ્ય સ્વતંત્રપણે વિચાર કરે છે, જેના ઉપર મનની કશી સત્તા ચાલતી નથી, જે વિચારો અને વિકારોથી દ્વાતો નથી, પણ જે વિચારો અને વિકારોને દામે છે, અને જેના ઇચ્છાનની લગામ તેના પોતાના જ હાથમાં હોય છે, તેવા મનુષ્યને પ્રયોગો તથા આદેશનો કશું જ કરી શક્તાં નથી.

તમારું ખરાબ ઇચ્છીને કોઈ પણ મનુષ્ય તમને દાનિ કરી શક્તો નથી. તમે પોને તમને દાનિ થાય એવું ઇચ્છન ગાળો છો, તો જ તમને દાનિ થાય છે. જે મનુષ્ય તમને દાનિ કરવા પ્રવ્ન કરે છે તે પોતાના દાનિકારક વિચારોવડે તેને પોતાને જ દાનિ કરે છે.

બીજાઓ દુટ સત્તાઓ પ્રેરીને આપણું બગાડે છે એવું કેટલાક માને છે, પણ આવી દુટ સત્તાઓનું અસ્તિત્વ, તેમને માનનારની કલ્પનામાં જ હોય છે. આવી બાજતોને માનના અટકા, અને તમને કદી પણ દાનિ નહિ થાય.

બીજાઓના ઉપર વિચારનાં આદેશનોને પ્રેરવાની વિદ્યા એ સાચી વિદ્યા છે, પરંતુ આ સંબંધમાં પુષ્ટક પ્રયોગો કરી જોનાર વિદ્વાનોને પશ્ચિમમાં ૨૫૪ થયું છે કે નિર્દોષ મનવાળા પુરુષમાં જ વિચારને પ્રેરવાનું સામર્થ્ય આવે છે, અને નિર્દોષ મનવાળો પુરુષ બીજાનું બુદ્ધિ ઇચ્છતો નથી.

ધર્મ્ય વિચાર કરીને જોતાં તો તમને દાનિ કરવાને તમારા પોતાના વિના અન્ય કોઈ જ સમર્થ નથી. ત્યારે તમે નહારી સત્તાઓને લપ્સ ધરો છો ત્યારે તમે તમારા પોતાના મનમાં નહારી સત્તાઓને ઉત્પન્ન કરો છો, અને તમારા મનમાં તમે પોતે ઉત્પન્ન કરેલી આ નહારી સત્તાઓ જ તમને દાનિ કરે છે.

શુદ્ધ અને દિનકર વિચાર એવો, જેવા વિચારો એવવા મદાકાશમાં વારંવાર વિસ્તારથી લખવામાં આવે છે, તેવા વિચારોને નિરંતર એવો, અને કશાથી રૂદ નહિ. મરમામા તમારું સર્વદા દિન જ કરે છે, એવું નિઃસ્વપ્નક માની તેમના અમર્યાદ સામર્થ્યમાં શ્રદ્ધા ધરો, અને તેની શ્રદ્ધામાં રિચન થઈને તમારા સર્વ વ્યવહાર કરો. આપ્રમાણે વર્તવા માંડનાં તમારા સર્વ દુઃખો નાશ પામશે, અને તમારા ઇચ્છનમાં જનતા સર્વ પ્રસંગો તમારા દિનને સાધન તારા જ થશે.

‘ સાધનરામારંભ ’ કુંડમાં દ્વય અર્પનાર સજ્જનોની નામાવલિ.

૧. ગ. નાથાનાથ નાનશા (જેનીશીટ નાદદમા લાભ થવાથી)	મુખ્ય ૩. ૫-૦-૦
૨. રા. મગનનાથ કદાનજી ()	” ૩. ૨-૦-૦
૩. ગ. માણેકલાલ છોટાનાથ દેશાઈ (ભાઈ ચકુસાવની રંગરશ્મિ પુત્રી ગણેન પ્રસન્નગરીના કન્યાણનિમિત્ત)	મુખ્ય ૩. ૧-૦-૦
૪. ગ. શિવનાથ ઉત્તમગમ (પોતાનાં બહેનની મદ્ગતિનિમિત્ત)	નંદીયાદ ૩. ૫-૦-૦
૫. ગ. જુલાખીરામ મનમુખરામ	” ૩. ૧-૦-૦
૬. ગ. હરરાય ગોપાળગાય (શુભેચ્છાનિમિત્ત)	પવસાણા ૩. ૧-૦-૦
૭. રા. નદવાય શિવસકર દવે (મરસ્તની પ્રમન્નનિમિત્ત)	દાંગદા ૩. ૧-૦-૦
૮. રા. અમૃતલાલ મહાશકર દવે	ભરૂચ ૩. ૩-૦-૦
૯. રા. પંડ્યા જટારાકર શિવસર (ભણેજ દયપતરામની સદ્ગતિનિમિત્ત (મોરશી) ૩.	૨-૦-૦
૧૦. રા. સખારામ ખડેરામ (પિતાની ઉચ્ચ ગતિનિમિત્ત)	વડોદરા ૩. ૧-૦-૦
૧૧. ગ. મુનીભાઈ કકતભાઈ (ચિ. રમણિકુના ઉપનયનનિમિત્ત)	સામરમતી ૩. ૫-૦-૦
૧૨. ગ. મુનીલાલ વિશ્વ (પોતાના પિતાની પ્રકૃતિ અત્યંત મુદ્ધગ્ધાનિમિત્ત)	મુખ્ય ૩. ૫-૦-૦
૧૩. ગ. પ્રદાનદાસ મયુરાસ (કૃષ્ણનિમિત્ત)	મહેમદાવાદ ૩. ૧-૮-૦
૧૪. ગ. કરમનજી દયાગજી	ભરૂચ ૩. ૦-૮-૦
૧૫. રા. ગિરગંજી ગણેશભાઈ ન્યાસ (કુટુંબ દયાળુનિમિત્ત)	અમદાવાદ ૩. ૧-૦-૦

મદ્રવાળા.

ભાગ ૧ લો.

એક બોધપ્રદ, અત્યંત રસીલી, અદ્ભુત નવલ કથા.

મનુષ્ય માનવો આ જ્વાલમય છે કે તેના અત કરણમાં સદસાવધિ હજીઓ પ્રકટે છે, અને જગતપ્રતિ દષ્ટિ નાંખીએ પોણે ત્યારે કુરતે નાના પ્રદારના હળવે પદાર્થો અજો અજો રચી રાખેલા જોવામા આવે છે. આના અગણિત પદાર્થોને મનુષ્યના અત કરણમાં રચ-
તી હજીઓસાથે સંગ્રહ છે ? અવશ્ય છે જ. મનુષ્યમાં પ્રવર્તતી હજીઓએ જ આ
નસખ્ય પદાર્થોની રચના કરી છે અને તે જે જે નવીન નવીન હજીઓ કરશે તે તે સર્વને
તૃપ્ત કરવા હળવે નવીન વસ્તુઓ ગ્યાય, ત્યારે એક માણસની હળવર હજીઓમા ચાર જ
હજીઓ જેમ તૃપ્ત થાય છે ? કેવી હજીઓ પદાર્થ રચાય છે અને કેવી હજીઓ તે રચાતા
નથી આ વિષા આપણે જાણતા નથી. કુદરતના નિયમનું અજાણ્યું અનુસરણ થાય છે. તે
હજી સિદ્ધ થતી જોવામાં આવે છે અને અન્ય હજીઓના પદાર્થો પ્રાપ્ત થતા નથી

જે નિયમો જાણવાથી આપણે હજીઓ તે સ્વછ કુદરત આપણને આપે છે તે નિ-
યમો, આ સુદર લાપામા અને રસમય વાણીમા લખાવથી નવલકથામા સમાવવામાં આવેલા
છે વાચનાર રસના પ્રસાદમા વહેતા વહેતા પોતાના અર્થની સિદ્ધિના પ્રયત્નમા જોડાઈ જાય
છે અને પરમાત્માની કૃપાથી જેમ ચલમદ્ર અને મદ્રવાળા સર્વ જીવજંતુઓ પન્ થાય છે
તેમ આ કથાનો વાચક પણ પોતામા સર્વ જીવજંતુઓને અનુભવે છે.

સુદર એકદ, દળદાર કાગળપર છાપેલું અને સુવર્ણ અક્ષરથી અક્ષિત આ અમૂલ્ય
પ્રથમ મુદ્ર માત્ર રૂ ૧-૦-૦ નાખરામા આવ્યું છે. દરવાજા ખર્ચ જુદું.

મળવાના હકાબુ —

મેસર્સ ચંદ્રમેન અને કંપની ૩૦૨, નાગદેવી સ્ટ્રીટ-મુખ્ય ૧ ૩
અથવા મનુવાલ તળાવ-વડોદરા.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૩—એષ્ટ કાળાં ૧૪, સંવત્ ૧૯૬૭. દર્શન (મંક) ૮.

॥ ૐ શ્રી ॥

ઈશદર્શનનાં ફલને અનુભવતી વૃત્તિના ઉદ્ગાર.

પદ. (જીવં તો થયું રે દેવજી જીવં તો થયું, એ લય.)
 ઉજળું થયું રે મનડું ઉજળું થયું,
 માંહિ કૃષ્ણ કાળો તોએ મનડું ઉજળું થયું.
 સંપત્તિના સ્વામી મારા કૃષ્ણ ને મારામાં,
 જોતામાં પહેલું મેં તો લગવું અહું; માંહિં
 જીવનરૂપ જોયા કૃષ્ણને ત્યારથી તો,
 તળેટીઉપરનું મારું જીવતર ગયું; માંહિં
 જ્ઞાનસ્વરૂપ મારા કૃષ્ણને જાણતાં તો,
 મનમાં સમજીને મુખડું મૈન થઈ રહું; માંહિં
 કંઈ કંઈ કરવાની તૃષ્ણા શમી ગઈ મારી,
 થાવાને લાગ્યું બ્યારે મારું અહું; માંહિં
 કાર્યરૂપે થયેલા કૃષ્ણને જોતામાં,
 સમજાયું સ્થિતિરૂં કારણ કયું; માંહિં
 મારા એ કૃષ્ણકેરો સહજ વ્યાપાર જોતાં,
 પ્રભુની લીલાનું સઘળું રહસ્ય લહું; માંહિં
 અટપટા આવા મારા કૃષ્ણસ્વરૂપને,
 લેજો લખ્યું કે મુજે જાણ ના કહું; માંહિં
 જોઉં મારા જડજેવા મનડાની માંહિ,
 જીવંત કૃષ્ણતત્ત્વ અખંડ વહું; માંહિં

શકે ? અમુક ઐકાન્તિક ફલ થનાર છે એવો નિશ્ચય થાય છે ત્યારે જ તેના સાધનમાં અના-
કુળપણે સર્વ લોક પ્રવૃત્તિ કરી શકે છે; અને એમાં જેટલો સંશય થાય છે તેથી અત્રહા
થાય છે. તેથી અનિશ્ચિત અર્થવાળું શાસ્ત્ર અપ્રમાણુ જ થઈ રહે છે અને એવા શા-
સ્ત્રને રચનાર તીર્થંકરનાં વચનો તે મતનાં તથા ઉન્નતનાં વચનોની માફક ભાગ્ય છે અને
ઉપાદેય નથી.

આ જ રીતે પાંચ અસ્તિકાય એ મત માને છે. ત્યાં અસ્તિકાયની પંચત્વ સંખ્યા છે
કે નહિ એ સંશય, થતાં કથયિત છે અને કથયિત નથી એવું આ ન્યાયથી થશે, તેથી
એનાથી ન્યૂન અથવા અધિક સંખ્યા પણ છે એવું પ્રાપ્ત થશે. વળી આ સર્વ પદાર્થોનું
અવકાતવ્ય કહેવું એ વિરુદ્ધ છે કેમકે અવકાતવ્ય હોય તો એનું ઉચ્ચારણ નહિ થવું
જોઈએ. ઉચ્ચારણ થાય અને એ અવકાતવ્ય છે એમ સાથે સાથે હોવું એ વદતો-
વ્યાધાત છે. એનું પ્રતિપાદન થતાં એમનું સ્વરૂપ એવું જ છે અથવા એવું નથી—અવધારણના
ફલરૂપ જે સમ્યગ્દર્શન-તત્ત્વજ્ઞાન તે પણ હોય અથવા ન હોય; એથી વિપરીત જે અતત્ત્વજ્ઞાન
તે પણ હોય અથવા ન હોય—આ પ્રકારે કહેવું એ મતોન્નત પક્ષમાં રહેનારને માટે શોભે છે
પણુ આપ્તવર્ગાન્તર્ગતમાટે ચાલે તેમ નથી. સ્વર્ગ અને અપવર્ગ પક્ષે છે અને પક્ષે
નથી, પક્ષે નિત્ય છે અને પક્ષે અનિત્ય છે એ રીતે અવધારણ—અમુક ચોક્કસ જ છે એ પ્રકારનો
નિશ્ચય ન થાય ત્યાંસુધી પ્રવૃત્તિ થવાનો અસંભવ છે. અનાદિસિદ્ધ જીવો વગેરે કે જેમના
સ્વભાવાદિનું એમનાં શાસ્ત્રમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે તેમના એ સ્વભાવાદિ પણ અનવધૂત—અનિ-
શ્ચિત જ થઈ જાય છે. આ પ્રકારે જીવાદિ પદાર્થોમાં એક જ ધર્મમાં સત્વ અને અસત્ત્વરૂપ
વિરુદ્ધ ધર્મોના અસંભવ છે, સત્ત્વરૂપ ધર્મ હોય તો અસત્ત્વરૂપ અન્ય ધર્મ હોવાનો કેવલ
અસંભવ છે અને અસત્ત્વરૂપ ધર્મ હોય તો સત્ત્વરૂપ અન્ય ધર્મ હોવાનો કેવલ અસંભવ છે
તેથી આ આર્હત મત કેવલ અસંગત છે. આ જ પ્રમાણે એકત્વ અને બેકત્વ, નિત્યત્વ અને
અનિત્યત્વ, વ્યતિરિક્તત્વ અને અવ્યતિરિક્તત્વ ઇત્યાદિ અનેકાન્ત અઘ્યુપગમો જે આ મતમાં
લીધા છે તે સર્વનું પણ ખંડન થઈ જાય છે. પુદ્ગલ સંજ્ઞાવાળા વિવિધ પરમાણુઓમાંથી
સંઘાત ઉત્પન્ન થાય છે એ એમનું મત તે, પૂર્વે કરી ગયેલા આણુવાદના નિરાકરણથી,
ખંડિત થઈ જાય છે અને તેથી એના નિરાકરણમાટે જથ્થા પ્રયત્નની અપેક્ષા રહેતી નથી.
આ મતમાં જીવના સ્વરૂપસંબંધે જે દોષ પ્રાપ્ત થાય છે તે હવે શ્રીસૂત્રકાર કહે છે.

एवं चात्माऽकारस्त्वयम् ॥ ૩૪ ॥

મૂનાર્થ:—આપ્રમાણે જીવોનો મધ્યમ પરિમાણરૂપ દોષ આ મતમાં છે.

જેમ એક જ ધર્મમાં વિરુદ્ધ નાના ધર્મોના અસંભવ આપે છે એ એક દોષ પૂર્વ
સૂત્રમાં કહ્યો છે તેમ આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે એ મતમાં જીવોનું પરિમાણ દેહજેટલું લેવામાં
આન્યું છે તે બીજો દોષ છે. આર્હત મતને માનનાર માને છે કે જેટલું પરિમાણ શરીરનું
છે તેટલું પરિમાણ તેમાં રહેનાર જીવનું છે. હવે જે આત્મા આ રીતે દેહપરિમાણવાળો
હોય તો એ અસર્વગત છે, પરિવિજ્ઞાન છે, અને તેમ થતાં ઘટાદિ પરિવિજ્ઞાન પદાર્થની માફક
અનિત્ય છે એ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી શરીરનું પરિમાણ એક નથી હોય પણ બિન્ન બિન્ન
હોય છે. તેથી મનુષ્યશરીરમાં રહેતો જીવ માનુષ્ય શરીરના જેટલા પરિમાણવાળો છે. હવે
કોઈ કર્મવિપાક થતાં એને હસ્તિજન-મ પ્રાપ્ત થાય તો હસ્તિશરીર મોટું છે તેથી એ શરી-

રમાં ઘણી જગા આત્માવિનાની રહી જશે. માનુષ શરીરના પરિમાણુવાળો જીવ એમાં બધે વ્યાપી શકવાનો નહિ અને વળી એ જીવ ટાઇ કર્મવિપાક થતાં ક્રીડીના જન્મને પ્રાપ્ત કરે ત્યારે ક્રીડીનું શરીર અત્યંત નાનું હોવાથી એ શરીરની બહાર આસપાસ લટકતો રહેશે, અને એ શરીરમાં એ શમાઇ નહિ શકે. આટલું જ નહિ પણ એક શરીરમાં પણ બાલ્ય, કૌમાર, યૌવન આદિ અવસ્થામાં શરીર નાનું મોટું થાય છે તેથી આત્મ અવસ્થાવાળા દેહના પરિમાણુવાળો બાલકનો જીવ જ્યારે એ બાલકકુમારાદિ અવસ્થાવાળું થાય ત્યારે તે તે અવસ્થાના શરીરમાં વ્યાપી નહિ રહે. તેથી એક જન્મમાં પણ આ પ્રસંગ સમાનપણે પ્રાપ્ત થાય છે.

આની સામે પૂર્વપક્ષી એવું કહે કે જીવના અનંત અવયવો હોય છે અને એના એ જ અવયવો અદ્ય શરીરમાં રહેવાનો પ્રસંગ આવનાં સંકલ્પાદ્ય જાય છે અને મોટા શરીરમાં રહેવાનો પ્રસંગ આવનાં વિકાસને પામે છે તેથી ઉપર દર્શાવેલો દોષ આવતો નથી; તો એ યોગ્ય નથી. કારણ કે જીવોના જે અવયવો માનવામાં આવ્યા છે તે એકબીજાનો પ્રતિઘાત કરી શકે છે કે નહિ? એક પ્રદેશમાં રહી શકે છે કે નહિ? જો એકબીજાનો પ્રતિઘાત કરનાર હોય તો એ અવયવો અનન્ત હોવાથી પરિમિત શરીરમાં કોઇ દિવસ એ શમાઇ રહે નહિ અને પ્રતિઘાત નહિ કરનાર હોય તો એક અવયવનો જે પ્રદેશ તેટલામાં જ સર્વ અવયવો રહી જાય તેથી પૃથુતા થવાનો સંભવ આવતો નથી અર્થાત્ જીવ આણુમાત્ર જ થઇ રહે છે. વળી શરીરમાત્ર પરિમાણુવાળા જીવાવયવોની અનન્તતા અને નિત્યતા કદાપિ થઇ શકે તેમ નથી કેમકે જે જે પરિમિત છે તે સર્વ અન્તવાળું અને અનિત્ય જ છે.

આદિ પૂર્વપક્ષી એવું કહે કે જ્યારે મોટા શરીરની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે જીવમાં કેટલાક અવયવો વધે છે અને જ્યારે અદ્ય શરીરની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે તેમાંના કેટલાક અવયવો જતા હોય છે, તો ત્યાં શ્રીસૂત્રદાર જણાવે છે કે

न च पर्यायादप्यविरोधो विकारादिभ्यः ॥ ૩૫ ॥

સૂત્રાર્થ:—પર્યાયમાં (કમવડે) જીવોના અવયવોની વૃદ્ધિ અને હ્રાસ લઇને જીવ દેહ પરિમાણુવાળો છે એ અવિરુદ્ધપણે ઉપપાદન થઇ શકે તેમ નથી કેમકે તેમ થતાં વિકારાદિ હાનિની પ્રાપ્તિ આવે છે.

આ સૂત્રથી એ જણાવ્યું કે એક સમયે જીવોના અવયવોની સંખ્યામાં વૃદ્ધિ થાય છે અને બીજે સમયે એ સંખ્યામાં ઘટાડો થાય છે એ પ્રકારે અવયવોના ઉપગમ અને અપગમ લેવામાં આવે તોપણ તેટલાથી વિરોધમાત્રના પરિહાર થતો નથી; અવિરુદ્ધપણે જીવસ્વરૂપનું સ્થાપન થઇ શકે તેમ નથી કેમકે જીવોમાં વિકારિત્વ આદિ દોષોની પ્રાપ્તિ આવે છે. જો જીવોમાં અનિશ્ચય અવયવો ભરાતા હોય અને પૂર્વના અવયવો જતા રહેતા હોય તો જીવ નિશ્ચિયાવાળા છે એ અપરિહાર્ય છે અને નિશ્ચિયાવાળા હોય તો ચર્માદિવત્ અનિત્ય છે એ સદજ પ્રાપ્ત થાય છે તથા તેમ થતાં બધું અને મોક્ષનો અભ્યુપગમ બાધ પામે છે. આર્દ્રત મત કહે છે કે અષ્ટ પ્રકારનાં કર્મોથી વેશિત જીવો સંસારસાગરમાં નિમજ્જ થયેલા છે અને એના બંધનનો ઉચ્છેદ થયે એ સતત ઊર્ધ્વગામિ થાય છે એ જ એમનો મોક્ષ છે. આ રીતનો મોક્ષ થવાનો વારો જીવોને આવતો નથી કેમકે એ થતા પૂર્વે જ એમનો નાશ થવાનો યોગ આવી શકે છે. તેથી આ બંધમોક્ષનો અભ્યુપગમ બાધિત થાય છે. વળી જે અવયવો આગમાપાથી છે તે આગમાપાથી હોવાથી જ આત્મારૂપ નથી પણ અન-

નામરૂપ છે કેમકે શરીરાદિ એ ધર્મવાળા હોતાં અનામરૂપ જ છે. તેથી જે જતો નથી અને આવતો નથી પણ સદા રહે છે તેવો કોઈ અવયવ તે આત્મા છે એવું માનવું જોઈએ અને “તે આ છે” એ રૂપે એવું પૂર્વપક્ષી નિરૂપણ કરી શકે તેમ નથી. વળી આવનાર તથા જનાર અવયવો ક્યાંથી-શેમાંથી આવે છે અને ક્યાં-શેમાં-જાય છે એ કહેવું જોઈએ. ત્યાં પૃથિવ્યાદિ જૂતોમાંથી એ અવયવો પ્રાદુર્ભાવને પામે અથવા એમાં વિસર્જન પામે એ સંભવનું નથી કેમકે જીવો અલૌકિક છે. તેમ જ સર્વ જીવોમાંટે સાધારણ અથવા અતિજીવમાંટે અસાધારણ એવો કોઈ પણ અવયવોનો આધાર નિરૂપણ થઈ શકે તેમ નથી કેમકે તેમાં કોઈ પણ પ્રમાણ નથી. તેથી જીવોના અવયવો આવે છે અને વિસર્જન પામે છે એ ઉપપત્તિ શન્ય છે. વળી આવનાર અને જનાર અવયવોમાં આટલા જ અવયવો આવે અને આટલા જ જતા રહે, આટલા જ આવનાર છે માટે આટલાએ જ જતા રહેવું એમાં કોઈ નિયામક નથી તેથી એ અવયવોનું પરિમાણ નિયત નહિ હોવાથી જીવનું સ્વરૂપ અનિશ્ચિત જ થઈ જાય છે. વળી જીવો અવયવથી આરંભાયેલા અવયવીરૂપ હોય તો અનિત્ય હરે છે, અવયવોના સમૂહરૂપ હોય તો સમૂહ અસત્ હોવાથી જીવો અસત્ હરે છે, આત્મત્વ સર્વ અવયવોમાં સમસ્તરૂપે રહેલું હોય તો કોઈપણ અવયવ જતો રહે તો તત્કાલ શરીર અચેતન થઈ રહેવું જોઈએ, જોત્વની માફક પ્રત્યેક અવયવમાં પૂર્ણપણે આત્મત્વ રહેલું હોય તો એક જ શરીરમાં નાના અવયવો હોવાથી આત્મનાનાત્વ પ્રાપ્ત થાય છે કત્યાદિ વિવિધ દોષોનો પ્રસંગ આવે છે માટે જીવ દેહપરિમાણવાળો નથી, સાવયવ નથી, અને પર્યાયે કરીને એના અવયવો આવેલા છે અને જતા રહે છે એ માનવું કેવલ જ ઉપપત્તિશન્ય છે.

આપ્રમાણે આ સૂત્રની એક વ્યાખ્યા થાય છે. અન્ય વ્યાખ્યા આપ્રમાણે થાય છે. પૂર્વ સૂત્રમાં એવું કહ્યું કે જીવ શરીરપરિમાણવાળો હોય તો નાનાં મોટાં શરિરોની પ્રાપ્તિ થતાં એ તેમાં શમાઈ નહિ રહે અથવા વ્યાપી નહિ રહે અને જીવો અનિત્ય હરે છે. આ પ્રકારનો દોષ જજ્ઞાવાતાં પૂર્વપક્ષી એવું કહે કે જેમ જલ સદા બદલાતું રહે છે છતાં જલનો પ્રવાહ-સ્રોતઃસંતાન-સદા કાયમ રહે છે તેથી નિત્ય છે તે પ્રમાણે દેહભેદ થતાં જીવોનું પરિમાણ બદલાતું રહે છતાં સ્રોતઃસંતાનની માફક જીવ નિત્ય હોઈ શકે; જેમ ધૌલ મતમાં વિજ્ઞાનની અવસ્થિતિ રહેતી નથી છતાં વિજ્ઞાનસંતાન નિત્ય રહે છે તેમ અહિં પણ હોઈ શકે. આ પ્રકારનો પરિહાર આપવામાં આવે તો આ સૂત્રથી એ જજ્ઞાવવામાં આવ્યું કે એ પરિહાર યોગ્ય નથી કેમકે સંતાન કાં તો અવસ્તુરૂપ હોય અથવા વસ્તુરૂપ હોય. જો અવસ્તુરૂપ હોય તો એવો કોઈ પદાર્થ જ નથી તેથી જીવરૂપ પદાર્થ અવસ્તુ કરવાથી નૈરાત્યવાદની-શન્ય-વાદની પ્રાપ્તિ આવે છે. અને સંતાન જો વસ્તુ છે એમ હો. અને સંતાનથી ભિન્ન લક્ષ તેને નિત્ય માને તો કુટસ્થાત્મવાદ માનવો પડશે, અને સંતાનથી અભિન્ન હો. તો સંતાનિ નિરંતર બદલાવા કરતા હોવાથી જીવોને વિકારિત્વાદિ દોષો લાગુ પડશે અર્થાત્ જીવો અનિત્ય હરશે. તેથી આ પક્ષ ઉપપત્તિરહિત છે.

આપ્રમાણે અને રીતિ આ પક્ષનું ખંડન કરી, હવે અન્ય દોષ શ્રીસૂત્રકાર બતાવે છે.

અન્યાવસ્થિતેષ્વોભયનિત્યત્વાદવિશેષઃ ॥ ૩૬ ॥

સૂત્રાર્થઃ—અન્ય પરિમાણ નિત્ય હોવાથી મધ્યમ અને પૂર્વ પરિમાણો પણ આત્મના પરિમાણરૂપ હોવાથી નિત્ય હરે છે, અને તેથી ત્રણે સરખાં હરે છે.

આ સૂત્રમાં એ જણાવ્યું કે અન્ય દશામાં, મોક્ષ પામવાની દશામાં આત્માનું સ્વરૂપ અનુવૃત્તિ પામે છે તે સમયે આત્માને કોઈ પણ પરિમાણ હોવું જોઈએ. એ દશા પછી આત્માને અન્ય શરીરની પ્રાપ્તિ થતી નથી તેથી એ છેવટનું પરિમાણ બદલાવું નથી અર્થાત્ નિયત રહે છે. એટલું જ નહિ પણ જૈન એ પરિમાણને નિત્ય જ માને છે. તો એ અંત્ય શરીરનું પરિમાણ જેમ નિત્ય છે તેમ આદ્ય અને મધ્યમ દશાનાં પરિમાણ પણ આત્માનાં જ પરિમાણરૂપ છે તેથી નિત્ય હોવાં જોઈએ. આમ થતાં એ ત્રણે પરિમાણોનું સામ્ય થશે કેમકે ત્રણ ભિન્ન પરિમાણો બે ન્યૂનાધિક હોય તો તેમનો એક વ્યક્તિમાં સમાવેશ થઈ શકે નહિ. આમ થતાં ગમે તે એક શરીરનું પરિમાણ તે જ આત્માનું પરિમાણ હશે એ અને નાનાં મોટાં શરીરાન્તરની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અહિં કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અન્ય જે મોક્ષ દશા તેમાં આત્માનું સ્વરૂપ અનુવૃત્તિને પામે છે, આત્માનો નાશ થતો નથી. આત્મ-સ્વરૂપની અનુવૃત્તિ થતાં એનું જે છેવટનું પરિમાણ તે પણ અનુવૃત્તિ થાય છે અને મોક્ષ દશા પછી અન્ય શરીરની પ્રાપ્તિ જીવને થતી નથી તેથી એ પરિમાણ નિત્ય રહે છે. આવું જૈન પોતે પણ માને છે. તો જેમ આત્માનું આ છેવટનું પરિમાણ નિત્ય છે તો એ જ દશાન્તર્યા પૂર્વ અને મધ્યમ પરિમાણ પણ નિત્ય હશે એ કેમકે તે પણ આત્માનાં જ પરિમાણો છે. આમ થવાથી આત્માનાં એ સર્વ પરિમાણો નિત્ય હોય તો ત્યાં ઉત્તરોત્તર પરિમાણના સમયે પૂર્વ પૂર્વ પરિમાણની અનુવૃત્તિ થશે કેમકે એ પૂર્વ પૂર્વ પરિમાણ પણ નિત્ય છે. તેથી એક જ આત્મામાં પૂર્વ, મધ્યમ અને અંત્ય એમ ત્રણ પરિમાણો પ્રાપ્ત થયા હોયે બે એ ત્રણે પરિમાણો ભિન્ન ભિન્ન હોય તો એ ત્રણે એક જ આત્મામાં કેવી રીતે રહી શકે ? ન જ રહી શકે, માટે એ સર્વ પરિમાણો સમાન જ હોવાં જોઈએ, નાનાં મોટાં નહિ હોવાં જોઈએ, અર્થાત્ એક શરીરનું જે પરિમાણ તે જ પરિમાણ સદા જીવનું હોવું જોઈએ, તેથી આત્માનાં પરિમાણો તે તે દેહનાં પરિમાણજેટલાં થાય છે, અવયવોના અવયવો જવાથી ન્યૂનાધિક થાય છે ક્રત્યાદિ સર્વ અનુપપન્ન છે.

અન્ય રીતે આ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરીએ તો જીવનું અંત્ય પરિમાણ જૈન નિત્ય માને છે. હવે ભાવ પદાર્થમાં એવો નિયમ છે કે જેનો પ્રાગભાવ હોતો નથી તેજ નિત્ય હોઈ શકે છે, તેથી એ પરિમાણ નિત્ય ક્યારે થાય કે જ્યારે એનો પ્રાગભાવ-પૂર્વે અભાવ-નહિ હોય ત્યારે. તેથી અન્ય પરિમાણ તે શરીરમાં જ છે એમ નહિ પણ ત્યાર પૂર્વે પણ એ જ હોવું જોઈએ. હવે બે જીવમાં પૂર્વ શરીરમાં અન્ય પરિમાણ હોય તો આ પરિમાણ તેમાં શી રીતે રહી શકે ? ન જ રહી શકે. તેથી સર્વદા જીવ એક પરિમાણવાળો જ રહે છે એવું એમના મતપ્રમાણે જ પ્રાપ્ત થાય છે. તાત્પર્ય કે જીવ સદા સર્વદા કાં તો આણું કે કાં તો મહાન હોય છે પણ શરીરપરિમાણવાળો હોતો નથી એવું એમણે અવશ્ય સ્વીકારવું જોઈએ. આપ્રમાણે વિવિધ દોષવાળો આ સિદ્ધાન્ત હોવાથી સૌગત મતની માફક આ આર્હત મત પણ ઉપેક્ષ્ય છે એ સિદ્ધ થાય છે.

આપ્રમાણે આર્હત મતનું ખંડન કરી શ્રીસૂત્રકારે જણાવ્યું કે એ મત બ્રાહ્મણિક હોવાથી બ્રહ્મવાદને બાધ કરી શકે તેમ નથી. આર્હત મત તે હુચિત કેશવાગાનું મત છે. હવે જદાધારી શૈવમતનું શ્રીસૂત્રકાર ખંડન કરે છે.

તત્ત્વાભ્યાસનિરત સાધકના ઉદ્ગાર.

પદ. (મને કૃષ્ણવિના, કાંઈ ના ગમતું, એ લય.)

મને બ્રહ્મવિના બીજું ના હીસતું,
એ ચિન્મયે મુજ મન સ્થિર વસતું, મને બ્રહ્મ
નામ ને રૂપ ન નયને આવતાં,
અસ્તિ ભાતિ પ્રિય તે સ્થળ તો થતાં,
હુ'પણ પણ મુજ થતું અછતું; મને બ્રહ્મ
પ્રાંતિ શુભત્વની ના કદી ઉઠતી,
તન્મયતા તો પ્રતિક્ષણ વાધતી,
શબ્દાતીતે સહ જઈ શમતું; મને બ્રહ્મ
દુધમાં દુધ ને આનંદ જ આનંદમાં,—
લિપ્ત ન રહે, તેમ આ મહારાનંદમાં,
લેદ ટળી ચિત્તિરૂપ સહ થતું, મને બ્રહ્મ

માનસ રસાયન

અથવા

યૌવન પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અતુલધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૧૭૧ થી)

(૬).

પ્રત્યેક વિચારવડે મન પ્રફુલ્લ થતું જોઈએ, અને શરીર બળવાનું થતું જોઈએ.

વિચારમાં જે બળ રહેલું છે તેમાં મનુષ્યના બહારના દેખવડે પર અસર કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તેના શરીરનાં રાસાયણિક તત્ત્વોઉપર પણ અસર કરવાનું તેનામાં સામર્થ્ય રહેલું છે. આથી દરીને પોતાના યૌવનનું રક્ષણ કરવાને માટે મનુષ્યે જે વિચારોમાં યૌવનને ઉત્પન્ન કરવાનો ધર્મ રહેલો છે, તે જ વિચારોને કરવાનો અભ્યાસ ખાડવો જોઈએ.

જુના વિચારો સેવવાથી તે વિચારો શરીરમાં ધકપણુનો દેખાવ ઉત્પન્ન કરે છે, અને વૃદ્ધિના અને પ્રગતિના (આગળ વધવાના) વિચારો, મનના જે વ્યાપારોમાં હોતા નથી, તે સંધગા વ્યાપારો જુના વિચારો ગણાય છે.

સ્વૂક્ષ્ણ વિચારો સેવવાથી સમગ્ર જ્ઞાનનંતુનો સમૃદ્ધ દયાઈ જાય છે, અને આવો દયાઈ ગણેલો જ્ઞાનનંતુનો સમૃદ્ધ શરીરના પ્રત્યેક પુટમાં જડતા અને ઉદ્વેગને ઉત્પન્ન કરે છે. પુરોની

આ જડતા તથા ઉદ્વેગવાળી સ્થિતિમાં રાસાયણિક વજન હોવાથી તેઓ તે પુટાને કઠિન કરી નાંખે છે અને ચુનાથી ભરી નાંખે છે, અને તેમ થતાં પરિણામમાં શરીરમાં વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે.

નવા વિચારો સેવવાથી તે વિચારો શરીરમાં યૌવનના દેખાવને ઉત્પન્ન કરે છે, અને મનની વૃદ્ધિ અને વિસ્તાર કરનાર સામર્થ્યોવડે જે વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે, તે સર્વ વિચારો નવા હોય છે.

નવા વિચારો સેવવાથી સઘળા માનસ વ્યાપારો અખંડ નવીકરણના નિયમાનુસાર ચાલે છે; જુના વિચારો સેવવાથી સઘળા માનસ વ્યાપારો આ નિયમથી વિરુદ્ધ વર્તન કરનારા થાય છે; આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જુના વિચારો ઘડપણને ઉત્પન્ન કરવામાં કેવા સાહાય્યભૂત થાય છે, તથા નવા વિચારો યૌવનને સ્થિર રાખવામાં કેવા સાહાય્યભૂત થાય છે.

નવા વિચારો સેવવાથી મનના સઘળા વ્યાપારો મનને પ્રજ્વલ કરે છે, અને શરીરને જળવાન કરે છે. પણ નવા વિચાર એ કાર્ષ વિચારની બાધેલી એણી નથી. વૃદ્ધિને પામતા મનનો છેલ્લામાં છેલ્લો પરિણામ, તે નવા વિચાર છે.

ન્યારે મન કોઈ વિચારની એણીનો સ્વીકાર કરે છે, અને તે વિચારોની મર્યાદામાં જ રચ્યા કરે છે, ત્યારે ને નવા વિચારો ધરતું અટકે છે, અને જુના વિચારોને સેવવા માટે છે. તેની આવી પ્રવૃત્તિના પરિણામમાં વૃદ્ધાવસ્થા અવરચ આવવાની જ.

સર્વ કાલ નવા વિચારો કરવાને માટે મને સર્વ સમય વૃદ્ધિને પામતું જોઈએ, અને પોતાનો વિકાસ કરવો જોઈએ. તેણે ઉપર ચઢવું જ જોઈએ, અને એક વાર નહિ પણ નિરંતર વિચારની બાધેલી મર્યાદા તોડી તોડીને આગળ ચાલ્યાં કરવું જ જોઈએ. વૃદ્ધિને પામતું મન જ નવા વિચારોને સેવે છે, અને નવા વિચારોને સેવનાર મનુષ્ય જ યૌવનને સ્થિર રાખી શકે છે.

નવા વિચાર સેવનારના સઘળા માનસ વ્યાપારો વ્યાપક અથવા વિસ્તારવાળા થતા જોઈએ. તેના પ્રત્યેક માનસ વ્યાપારનો ઉદ્દેશ ક્રિયાના અધિક વિસ્તારવાળા ક્ષેત્રમાં પ્રવેશવાનો હોવો જોઈએ. આમ થતાં તેનું મન અખંડ નવું થાય છે, અને વિસ્તારને પામતું બળ છે, અને તેને પોતાનામાં વધારે જીવન અને વધારે જળનો આવિર્ભાવ થવાનું ભાન થાય છે.

જીવનની અને જળની વૃદ્ધિનું પોતાનામાં ભાન થતાં મન પુનઃ પુનઃ પ્રજ્વલ થાય છે, તથા શરીર પુનઃ પુનઃ જળવાન થાય છે; અને ન્યારે મન પુનઃ પુનઃ પ્રજ્વલ થતું રહે છે, અને શરીર પુનઃ પુનઃ જળવાન થયા કરે છે, ત્યારે શરીરને ધરતું કરનાર ક્રિયા શરીરમાં ચાલી શકતી જ નથી.

સામાન્ય મનુષ્યોને જુના વિચારોને સેવવાનો, અને સઘળા વિચારોને સ્થૂક અને કંઠાર અથવા દુઃખદ રાખવાનો સ્વભાવ પડી ગયો હોય છે. એક વાર સ્વીકારેલા વિચારને મરણપૂર્વે ન ફેરવવો, અને તેને ને તેને જ આમ જુની પેઠે વગળી રહેવું, એ પ્રકારે જુના વિચારોને સેવવાનો તેમનો સ્વભાવ નેમનામાં અનાદિ કાળથી દૃઢ થઈ ગયેલા જાણાય છે. આથી તેના તે જ વિચારોને તેઓ જન્મે છે ત્યારથી તે મરણપૂર્વે, કોઈ દિવસે જરા પણ ફેરફાર કર્યા વિના સેવ્યા કરે છે.

જગતનો મોટો ભાગ આ પ્રકારે અપરિવર્તનીય (Stereotyped) વિચારોને સેવનારો છે. આ વિચારો જુના વિચારોને અર્થાત્ કદી પણ ન બદલાય એવા વિચારોને ઉત્પન્ન કરે છે; અને જુના વિચારો ઘડપણુને ઉત્પન્ન કરે છે.

જુના વિચારો સેવવાના સ્વાભાવને ટાળવાને માટે જે જે વિચારો સ્વીકારવામાં આવે તે તે વિચારોના વિકાસ કરવાનો, તેમની વૃદ્ધિ કરવાનો અને તેમને પૂર્ણ કરવાનો આપણે ઉદ્દેશ રાખવો જોઈએ, અને પ્રત્યેક વિચારમાં અમર્યાદ સંભવો રહેલા છે, એવા હક નિશ્ચયપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ.

કહિન અને સ્થૂલ વિચારોને સેવવાના સ્વાભાવને નિર્મૂળ કરવાને માટે વિચાર કરવાની હાલ જે પદ્ધતિઓ ચાલે છે, તેને સ્થાને મનનો સ્વાભાવિક વિસ્તાર કરવામાં જે પદ્ધતિઓ અનુકૂળ હોય તેમને ગ્રહણ કરવી જોઈએ.

કહિન અને સ્થૂલ વિચારોને સેવવાનું મુખ્યત્વે કરીને કારણ એ છે કે જીવનના કહિન પ્રશ્નોના ખુલાસા આપણે વર્તમાન કાળની મનની મર્યાદાવાળી સ્થિતિમાંથી, વર્તમાન કાળની તેની અપૂર્ણતામાંથી અથવા વર્તમાન કાળની તેની અધિકારવાળી સ્થિતિમાંથી શોધી કાઢવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ.

જ્યાં સુધી મન વર્તમાનકાળની મર્યાદાવાળી સ્થિતિમાં રહે છે ત્યાં સુધી તે વધારે વિસ્તારવાળી બાબતોને સમજી શકતું નથી. આવી સ્થિતિમાં તેમને સમજવાનો પ્રયત્ન કરવાનો પરિણામ કહિન અને સ્થૂલ વિચારમાં આવે છે. આવો પ્રયત્ન મનને થકવી નાંખે છે, અને સઘળા પ્રકારનો માનસિક થાક અથવા ક્ષાન્તિ આ રીતે જ ઉત્પન્ન થાય છે.

ન્યારે મન અત્રાચ્છાદિત (વાદળાંથી ઘેરાયલું) હોય અર્થાત્ એકાદી બુદ્ધિવાણું હોય ત્યારે તેજસ્વી બુદ્ધિના પ્રકાશમાં સમજી શકાય એવી બાબતો અથવા કહિન પ્રશ્નો સમજવાનો કશો પ્રયત્ન ન કરવો જોઈએ. આવો પ્રયત્ન કહિન અને સ્થૂલ વિચારોને જ માત્ર ઉત્પન્ન કરશે એટલું જ નહિ પરંતુ તેવા પ્રયત્નથી મન પૂર્વના કરતાં પણ વધારે ભ્રાંતિવાણું અને અધિકારવાણું થશે.

યોગ્ય માર્ગ એ છે કે મનનું તેજસ્વીપણું વધવાનો ઉપાય કરવો; માનસિક જ્યોતિને વધારે મળવાનું કરવી; ન્યારે આમ કરવામાં આવશે ત્યારે જે સમજવાની મનને ઇચ્છા હશે તે તત્કાળ સમજશે.

ન્યારે બુદ્ધિ જોઈએ તેટલી તેજસ્વી કરવામાં આવે છે ત્યારે હાંસની આપણી સ્થિતિમાં એવી એકે બાબત વસ્તુતઃ નથી કે જે આપણું મન સમજી ન શકે; પરંતુ ન્યારે બુદ્ધિ જોઈએ તેટલી તેજસ્વી હોતી નથી ત્યારે આપણે ગમે તેટલો કહિન તથા આગ્રહવાળો પ્રયત્ન કરીએ છીએ તોપણ આપણે સમજવા ધારેલી ગમે તે વાતને આપણે પૂર્ણપણે સમજી શકતા નથી.

જે વિષયને આપણે સમજવાને ઇચ્છતા હોઈએ, તે વિષયને સમજવાની શ્રમ કળા તે વિષયને બુદ્ધિની જે મર્યાદામાં પ્રવેશવાથી સમજવાને આપણે સમર્થ થઈએ, તે મર્યાદામાં મનને જળાત્કારથી આણવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ નથી; ખરી રીતે તો કાંઈ પણ બાબત સમજવાને માટે આપણે મગજને ' સખત મહેનત ' કદી પણ ન આપવી જોઈએ, પણ માત્ર આપણો માનસ પ્રકાશ વધારવાનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

માનસ પ્રકાશ, બુદ્ધિ અને તેજસ્વિતા વધારવાથી જરા પણ માનસિક અમરિના પ્રાપ્તિ વિષયને સમજવાનું. મનમાં સામર્થ્ય આવે છે.

જીવનના નિયમો સમજવાની, જીવનનાં ગૂઢ સ્વરૂપોમાં બુદ્ધિને ઉતરવાનું બળ પ્રાપ્ત કરવાની અને જીવનના નિત્યતા કઠિન પ્રશ્નોના ખુલાસા મેળવવાની ગુપ્ત કળા માત્ર એ જ છે કે મનને અધિક પ્રકાશિત કરવું.

જે ગૂઢ જણાય છે, તે ગૂઢ એટલા માટે જણાય છે કે તેને યથાર્થ જોવા જેટલો આપણી બુદ્ધિમાં પ્રકાશ નથી. ગૂઢતા અને અંધકાર હંમેશાં સાથેનાં સાથે રહે છે. અંધ-કારને દૂર કરો, અને ગૂઢતા રહેશે નહિ.

મનુષ્યનું મન એવી રીતે સ્વવામાં આવેલું છે કે જો તેનામાં જોઈતો પ્રકાશ હોય તો તેની મર્યાદામાં પ્રવેશનાર ગમે તે વિષયને તે સમજવાને સમર્થ હોય છે. આથી કરીને આવશ્યક માનસ પ્રકાશને વધારવાથી આપણે અજ્ઞાનને તથા ભૂલોને નિર્મૂળ કરીએ છીએ એટલું જ નહિ પણ કઠિન અને સ્થૂઢ વિચારોને પણ નિર્મૂળ કરીએ છીએ.

(અપૂર્ણ.)

ચિદ્રસસિંધુમાં તન્મય થવા મનને પ્રબોધ.

પદ. (મુજને માર ના સમશૈર, વહાલા વીર તું, એ લય.)

હશ દિશ શાંતિ કેવી છવાઈ, જો ! મન વીર તું,

રોમેરોમ શી સુખદાઈ, અનુભવ વીર તું,

સચ્ચિતિ સુખવિના નથી કાંઈ,

ક્યાં પછી જગત્ત્રય લવાઈ, કહે મન વીર તું.

લય ચિંતનકમે જઈ માંહિ.

ચિદ્રસસિંધુ માંહિ શમાઈ, રહે મન વીર તું.

પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સો વર્ષનું આયુષ્ ભોગવવાનો ઉપાય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૧૪ ૧૭૫ થી.)

આહારનું આરોગ્યની પ્રાપ્તિમાં સ્થાન અને મૂલ્ય.

જે બળ આપણને પ્રાપ્ત છે, જે બળ નિદ્રાકાળે અને વિશ્રાંતિકાળે સર્વ વસ્તુઓના કારણમાંથી આપણે પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે, તે બળને બહાર કાઢનારાં—તેને ખરચનારાં—આહાર, જળ, હવા, પ્રકાશ, ઉષ્ણતા વગેરે સર્વ સાધનો છે. તેઓ આરોગ્યની અને જીવનની સ્થિતિઓ છે; વ્યાધિને નિવારનારાં અને આરોગ્યને આપનારાં કારણો નથી.

પૂર્વે કષયવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે ખોરાકને પચવવામાં, અને શરીરમાં તેનો ધાતુરૂપે પરિણામ પામવામાં બળના ક્ષયની જરૂર હોય છે. ખોરાક લેવાથી અથવા બહારના બીજા કોઈ સાધનનો ઉપયોગ કરવાથી આપણને વાસ્તવિક બળ પ્રાપ્ત થતું નથી. તેઓનો ઉદ્દેશ બળને બહાર કાઢવાનો-બળને ખરચવાનો હોય છે. ખાધા પછી આપણને શરીરમાં જે બળ આવેલું જણાય છે, તે ખાધેલા ખોરાકથી આવેલું હોય છે, એમ નથી, પરંતુ તે બળ નિદ્રામાંથી પ્રાપ્ત કરેલા બળના સંચયમાંથી બહાર નીકળેલું હોય છે. આમ હોવાથી ખોરાક એ પણ બીજા માદક અને ઉતેજક પદાર્થોના જેવો જ એક પ્રકારનો કુદરતી ઉતેજક પદાર્થ છે, એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી.

ખરૂં છે કે ખોરાકની મનુષ્યને ન ચાલે એવી જરૂર છે, પરંતુ રોગઉપર તેની સ્વતઃ કશી જ વાસ્તવિક સત્તા નથી, ઉલટું ખરી રીતે જોતાં, કુદરતનાં એ આરોગ્યને આપનાર સામર્થ્યોની સામે તે ભારે અંતરાયરૂપ છે. માંદા મનુષ્યને ખોરાક આપવો બિંદુકુલ બંધ કરો, અને-તમે તે મનુષ્યને વધારે સત્વર સારો કરો છો, કારણ કે રોગને નિવારનાર સામર્થ્ય આહારને પચાવવામાં અને તેના રહિર વગેરે ધાતુ કરવામાં અર્થ ખરચાઈ જતું નથી.

‘ આરોગ્યની ચર્ચા વિદ્યા ’ (The Exact science of Health) એ નામના પોતાના મહાન ગ્રંથમાં ડૉ. રોબર્ટ વૉલ્ટર (Dr. Robert Walter) ખોરાકનું ખરૂં મૂલ્ય કેટલું છે તે દર્શાવે છે. તે કહે છે કે:—

“ ખોરાક એ શરીરને રચનાર સાધન છે. જેમ જેમ આપણે આગળ ચાલીશું તેમ તેમ આપણને સ્પષ્ટ થતું જશે કે જીવનનું અસ્તિત્વ તો પ્રથમથી જ હોય છે, અને તે જ શરીરના બંધારણનું કારણ હોય છે, પણ ખોરાક એ એક જરૂરની સ્થિતિ છે. ખાંધવાની સામગ્રી વિના ઇમારત બાંધી શકાતી નથી, અને આ શરીરરૂપી ઇમારત કામ કરવાથી નિરંતર ભાગીતુરી જતી હોવાથી, તેને અખંડ આખી રાખવાને માટે તેમાં ખોરાકરૂપ સામગ્રી પુનઃ પુનઃ નાંખ્યા કરવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે.

ખીલુ, ખોરાક પચીને અને શરીરના ધાતુરૂપ થઈને કેટલાંક સ્થૂણ કાર્યો કરવાને શરીરને સ્થૂણ બન આપે છે. જીવન એ સ્થૂણ જડ બળ નથી, પણ શુદ્ધિવાળું બળ છે, અને તે સધળાં બળમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ બળ છે. શરીરનાં યાંત્રિક અને રાસાયનિક તત્ત્વોને તથા બળને પોતાના ઉપયોગમાં લઈને એ જીવનતત્ત્વ પોતાનામાં શુદ્ધિ છે, એવું સિદ્ધ કરે છે, પણ આ રાસાયનિક તત્ત્વો તથા સામર્થ્યો તો હંમેશાં તેવાં ને તેવાં જ રહે છે. તેઓ શરીરમાં જીવનને ઉપગમવાનું કામ કરી શકતાં નથી. તેઓનામાં જરા પણ શુદ્ધિ હોતી નથી. તેઓ પોતાની મેજે શરીરને રચી શકતાં નથી. તેઓ એક વિચારસરખો પણ કરી શકતાં નથી; તેઓ કોઈ જ્ઞાનતંત્રને જીવનવાળો કરી શકતાં નથી, અથવા મજાને રચી શકતાં નથી. તેઓ એક ધાને રૂઝવી શકતાં નથી, અથવા શરીરના કપાલના કોઈ ભાગને સાંધી શકતાં નથી. તેઓ જીવનતત્ત્વના નોકરો છે, પણ તેના બરોબરીયા નથી.

ત્રીજું, ખોરાક એ શરીરને રચવાની સામગ્રી હોવાથી, શરીરમાં જ્યારે તેને અદ્યક્ષ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેની સંભાળ રાખવાને માટે, તેને પચવવાને માટે, અને તેને ધાતુરૂપ કરવાને માટે જીવનતત્ત્વે તેના ઉપર પોતાનું સ્વામિત્વ વાપરવાની જરૂર પડે છે, અને આમ

હોવાથી યોરાક એ શરીરને જીવનમગ્ન આપવાને બદલે ઉત્તરો તે કેટલાક જીવનમગ્નને પૂર્વોક્ત કાર્યને માટે પોતાના ઉપયોગમાં લે છે. યોરાકને ઉપયોગ શરીરને નિરંતર કામ કરતું રાખે છે, અને આ કામ કરવામાં જળનો ક્ષય થાય છે. યોરાકની-શરીરમાં ઉંઘના કરતાં વિરુદ્ધ અસર થાય છે. ઉંઘ શરીરમાં નવું જળ આણે છે, કારણ કે ઉંઘમાં શરીરને કશું જ કરવાનું હોતું નથી. એથી ઉલટું યોરાક શરીરને કામ કરવાની ફરજ પાડે છે, અને તે જળને વાપરે છે, અને તેનો ક્ષય કરી નાંખે છે. વધારે ઉંઘવું અને આણું ખાવું, એ જ માંદા આને સાજા થવાનો નિયમ છે, પણ ઘણું ખાવું, અને આણું ઉંઘવું, એ નિયમ નથી; એ તો ઉલટું મંદવાડને વધારનાર નિયમ છે. યોરાક વધારે ખાવાથી, શરીરની મહેનતમાં વધારો થાય છે; ઉંઘ આછી આવે છે, અને રોગી યાદી નામ છે. જીવતાં મનુષ્યોને યોરાક એ એક અત્યંત અગત્યની વસ્તુ છે, તેનું બીલું અગત્યનું કારણ એ છે કે પ્રજાતિ એ સધળાં જીવતાં પ્રાણીઓનું મુખ્ય લક્ષણ હોય છે, અને પૂર્વે આપણે સ્પષ્ટ કર્યું છે કે સામર્થ્ય સર્વદા અચંચળ સ્થિતિમાં રહેતું હોવાથી પ્રસંગો જ તેને ચંચળ કરનાર અથવા પ્રજાતિમાં જોડનાર છે. યોરાક આવો એક પ્રસંગ છે. અને પ્રજાતિ એ જીવતાં પ્રાણીનો સંઘી મુખ્ય અને અગત્યનો ધર્મ હોવાથી પ્રજાતિમાં જોડનાર પ્રસંગો જગતમાં સર્વત્ર હોવાની અગત્ય છે. હવા, અજવાળું, અને જમીન જે પૂર્વે અપ્રજાત રહેલા જળને વૃક્ષ ઉગાડવાને માટે પ્રજાત થવાની ફરજ પાડે છે, તે જો ન હોય તો વૃક્ષમાં રહેલું ગમે તેટલું જીવન વૃક્ષને ઉત્પન્ન કરવાનું નહિ. એ જ પ્રમાણે ગમે તેટલી હવા, અજવાળું અથવા જમીન હોય તોપણ વૃક્ષના જીવનરૂપ સામર્થ્ય વિગ્રહાન ન હોય તો તેઓ વૃક્ષને ઉગાડી શકે નહિ. આ પ્રમાણેના નિયમ હોવાથી, બીજકમાં આરંભમાં રહેલું અપ્રજાત જીવનસામર્થ્ય ગમે તેટલું હોય તોપણ શરીરને આંધવાનાં સાધનો, શરીરને રચવાને માટે તેમ જ તે સામર્થ્યને પ્રજાત કરવાને માટે આપવામાં ન આવ્યાં હોય તો તે સામર્થ્ય શરીરને કદી પણ રચવાનું નહિ. યોરાક અને હવા તેમ જ પાણી એ આવાં સાધનો છે. શરીરના વિકાસને કરનારાં અને તે દ્વારા તેમાં ફેરફાર કરનારાં તેઓ કુદરતી સાધનો છે; શરીરમાં રહેલાં અપ્રજાત સામર્થ્યોને તેઓ પ્રજાત કરનાર સ્થિતિઓ છે. પણ તેઓ સામર્થ્યને આપનારાં નથી; તેઓ માત્ર સામર્થ્યને બહાર કાઢે છે; અને આ ઉપરથી આપણને બીજ એક અત્યંત અગત્યની એ વાતનું સૂચન થાય છે કે જેમ શરીરમાં તેઓ જળને આપી શકતાં નથી, તેમ શરીરમાં જે નથી હોતું તેને તેઓ તેમાંથી બહાર કાઢી શકતાં નથી. મરનાર અથવા મરેલા મનુષ્યને ગમે તેટલો દુક્કા યોરાક આપવામાં આવે અથવા પીયકારીથી તેના શરીરમાં દાખલ કરવામાં આવે, તે જ પ્રમાણે ગમે તેટલી હવા તેના શરીરમાં દાખલ કરવામાં આવે તોપણ તેના હૃદયની અથવા ફેફસાંની દિવાને તેઓ ટકાવી શકશે નહિ. શરીરમાં લોહીને દાખલ કરવાથી, અથવા સામાન્ય ખીંકુ અંદર પીયકારીથી દાખલ કરવાથી, અથવા બીલું ગમે તે તેમાં નાંખવાથી બહુ બહુ તો આપણે શરીરમાં જે સામર્થ્ય હોય છે, તેને જ જાગ્રત કરી શકવાના. મુઠ્ઠામાં આપણે આ સામર્થ્યને જાગ્રત કરી શકતા નથી, કારણ કે તેનામાં તે સામર્થ્ય હોતું નથી. આથી સંપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ થાય છે કે બહારનો કેટલો પણ ઉપાય શરીરમાં સામર્થ્યને પૂરું પાડી શકતો નથી. યોરાક, જળ, હવા, ઉષ્ણતા, પ્રકાશ, વગેરે શરીરમાં જે જળ છે, તેને બહાર કાઢનાર સાધનો છે; તેઓ શરીરમાં જે સામર્થ્ય અપ્રજાત સ્થિતિમાં છે, તેને પ્રજાતિમાં જોડનાર પ્રસંગો છે. ”

ખરી આહારવિદ્યા આ પ્રકરની છે.

“ શું ખાવું ચોગ્ય છે, અને શું ખાવું અયોગ્ય છે, તેનો કશો પણ વિચાર ન કરવો ક્ષેત્રોમાં ઉગતાં પુષ્પોનો વિચાર કરો. તેઓ કેવાં ઉગે છે. તેઓ થમ કરતાં નથી, તેમ જ કાંતતાં નથી તોપણ ચક્રવર્તી મહારાજનાં વચ્ચે પણ તેમના જેવાં દમદમાવાળાં હોતાં નથી.”

રોગઉપર ધોરાકતું કશું બળ આણતું ન હોવાથી, રોગનો ઉપાય કરવામાં ધોરાક-સંબંધી વિચાર કરવાની જરૂર નથી.

સારા થવાને માટે મારે શું ખાવું, તે સંબંધમાં મનુષ્ય જેમ ઓછો વિચાર કરે છે તેમ તે વધારે સત્તર-સારો થાય છે. આહારના વિષયની ચિંતામાં મગજને કસવાથી શરીરનાં રોગનિવારક સામર્થ્યોનો વ્યર્થ ક્ષય થાય છે.

મારે શું ખાવું, અને કયે સમયે ખાવું, એ સંબંધી ભાંજગડમાં પડવાની મનુષ્યે કરી જ જરૂર નથી.

પૂર્વે આહારના સંબંધમાં જે કંઈ કહેવાયું છે, તેની સાથે સરખાવતાં ઉપરના વિચાર-રોગો અત્યંત વિરોધ દેખાશે, પરંતુ વસ્તુતઃ તેમ નથી. પૂર્વે જે કહેવાયું છે, તે સત્ય છે, અને હમણું કહેલું પણ સત્ય છે; બંને વિચારો શાથી સત્ય છે, તે સ્પષ્ટ કરવા બનતો પ્રયત્ન થશે.

રોગને નિવારનાર કારણ બળ અને ટીકન છે, અને તે નિદ્રામાં તથા વિશ્રાંતિમાં પ્રાપ્ત થાય છે, તથા તેમની ઉત્પત્તિને ધોરાકની સાથે કરી જ સાક્ષાત્ સંબંધ નથી, તેથી આરોગ્ય મેળવવામાં ધોરાક એ એક સાધન છે, એ નિશ્ચયને મનુષ્યે પોતાના અંતઃકરણમાંથી કેવળ ભૂલી જવો, એ ચોગ્ય છે; અને તોપણ આપણે રમરણમાં રાખવાયું છે કે આહારને પચન કરવામાં રોગનિવારક સામર્થ્યને ઉપયોગ કરવાની જરૂર રહે છે, અને તેથી જો આપણે આરોગ્ય મેળવવું હોય તો કયી જાતનો ધોરાક આપણે ખાવો જોઈએ, ક્યારે ખાવો જોઈએ, અને કેવી રીતે ખાવો જોઈએ, તે ઉપર ધ્યાન આપવાની આપણે જરૂર છે. કારણ કે ગમે તે ધોરાક ખાવાથી, ગમે તે સમયે ખાવાથી, અને ગમે તે રીતે ખાવાથી આપણા બળનો નકામો ક્ષય થઈ જાય છે, એ પૂર્વે આપણે નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ કર્યું છે.

ભોજન કરવાનો સમય ભુખઉપરથી નક્કી કરવો જોઈએ. કંઠમાં અને મુખમાં ભુખ જણાય ત્યારે જ માત્ર ખાવું. સવારમાં વહેલા ભુખ જણાય તો, પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે ત્રીજે પહોર થતાસુધી ધૈર્ય ધરવું.

આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાઓએ દિવસમાં માત્ર એક જ વાર ખાવું જોઈએ, અને તે પણ સાંજે આશરે ચાર વાગતાં ખાવું જોઈએ.

મગજના સામર્થ્યનું વળી અધિક સંરક્ષણ કરવાને માટે ધોરાકને સાચી પેટ ચાવીને જેમ બને તેમ વધારે, આપણા ધોરાકને આપણા મુખમાં આપણે પચાવવો જોઈએ.

ફળ, મેવો, અનાજ, તથા કેટલાંક શાકજેવા જે પદાર્થો રાંધ્યા વિના તેમની સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં આપણને સ્વાદિષ્ટ જણાય તેવા જ પદાર્થો માત્ર ખાવા જોઈએ.

આહારઅહુણા સંબંધમાં સાચી વિદ્યા આટલી જ છે; અને રોગીને તથા નરિણ મનુષ્યને આહારવિદ્યામાં જે જાણવું જરૂરનું છે, તે આટલું જ છે.

કયા કયા આહારનો સંયોગ મને લાભકારક છે, અને કયાં કયા આહારનો સંયોગ મને હાનિકારક છે, એવી કડાકુટમાં પડવાની કોઇને કરી જ જરૂર નથી, કારણ કે રોગનિવારક સામર્થ્યનો ક્ષય કરવો, એ વિના ધોરાકની આપણા ઉપર ખીછ કરી જ સત્તા નથી.

આં સંબંધમાં માત્ર એક જ નિયમ છે, અને તે એ કે એક જ ભોજનસમયે ત્રણ અથવા ચારથી વધારે વસ્તુઓ ન ખાવી. એકી વખતે પાંચ પચાસ વસ્તુઓ ખાવી, એ હાનિકારક છે. ત્રણ અથવા ચાર વસ્તુઓ એકી વખતે ખાવા કરતાં પણ એક અથવા બે જ વસ્તુઓ ખાવી, એ વધારે યોગ્ય છે.

અમુક અમુક વસ્તુઓનો સંયોગ હિતકર છે, એ પ્રકારના વિચારોમાં મનને ગુંચવવું, એ કુદરતનું અપમાન કરવાતુલ્ય છે.

કુદરતના સજ્જલા ધોરકામાંથી તમને રહે તે ધોરાક સંધ્યાવિનાની સાદી સ્થિતિમાં ખાઓ.

આરોગ્યના આંવિલાંવને માટે રોગીએ કેવી રીતે તૈયાર થવું.

આરોગ્યને ધ્વજનારે જે મુખ્ય હેતુ દષ્ટિમાં રાખવાનો છે તે એ કે મગજમાં ઉત્પન્ન થતા બળનો જેમ અને તેમ નકામો ઓછો ઉપયોગ કરવો. આ બળનો જેમ ઉગારો પાડવામાં આવે છે, તેમ આપણા રોગો મટવાનો વહેણો સંભવ આવે છે.

આમ હોવાથી ધોરાકના સંબંધમાં જે ધ્યાનમાં રાખવાનું છે તે એટલું જ છે કે બળનો નકામો ક્ષય થતો અટકાવવો. ભોજનના સમયો કાપી નાંખવાથી અર્થાત્ ત્રણ વાર અને બે વારને બદલે દિવસમાં એક જ વાર ભોજન લેવાથી અને તે પણ સાંજે ત્રીજે પ્રહરે લેવાથી બળનો નકામો થતો ક્ષય અટકાવી શકાય છે. આ એક વાર પેટ ભરીને કદાચ ખાવું હોય તોપણ ખાવાથી અડચણ થતી નથી. દિવસમાં એક વાર ખાવાથી જેનાથી ન રહેવાય તેણે સતારે દશેક વાગે ટાઇ દલકો પદાર્થ સહેજસાજ ખાઇ લેવો.

ફળ, મેવો, અનાજ અને શાકને સંધ્યાવિના તેમની સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં ખાવાથી બળનો વિશેષ ઉગારો પાડી શકાય છે. વળી અનેક આસને પૂરેપૂરો આવવાથી પણ પાછો બળનો ઉગારો પડે છે.

આ સાદા નિયમોનું પાલન કરવાથી રોગને મટાડવાનો ખરો વિધ જે શાસ્ત્રીય ચિત્રાંતિ છે તેને માટે રોગી યોગ્ય થાય છે.

સાર.

ખરી બુખ લાગે ત્યારે જ ખાવું. દિવસમાં માત્ર એક જ વાર ખાવું. ભોજનનો સમય થાય ત્યારે જો બુખ ન લાગી હોય તો ત્રીજા દિવસસુધી બુખ લાગવાની વાટ બુઝો.

જેમ અને તેમ ખુલામાં અથવા અગાસામાં વધારે રહો. રવચ્છ હવાવાળા સ્થાનમાં જેમ અને તેમ અધિક નિદ્રા લો.

(અપૂર્ણ.)

નસકોરી ઘટવાનો નવો માનસ ઉપાય

મિ. લૉરેન્સ હોઝ્જસ (Lawrence Hodges) નસકોરી ઘટવાનો નીચે પ્રમાણેનો માનસ ઉપાય વર્ણવે છે. તે લખે છે કે:—

થોડાં વર્ષથી મેં કરેલા પુષ્કળ પ્રયોગોથી મને સિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે કે શરીરનાં કાંઈ પણ ભાગમાં રહિરના પ્રવાહને આણવાનું મનમાં આશ્ચર્યકારક સામર્થ્ય રહેલું છે. નીચેના પ્રયોગ મેં દશ વાર અજમાવી જોયા છે, અને તેમાં એક વાર પણ મને નિષ્ફળતા મળી નથી.

ન્યાં નાકમાંથી લોહી વહેવા માટે કે તરત જ કાંઈ ઉભી ટેકરીઉપર કે એવી જ કાંઈ ઉંચી જગાઉપર તમે સધળા બળથી દોડતા ચડો છો, એમ ધારો. તમારે શરીરવડે ખરેખર કંઈ દોડવાનું નથી, પણ તમે શરીરવડે ખરેખર જ ખુબ અપાટખંધ દોડો છો, એવું ખરા મનથી એકાગ્ર થઈ માનવાનું છે. વળી દોડતી વખતે તમારા બંને હાથમાં તમે કંઈ ભાર ઉચક્યો છે, અને તમને દોડતાં ઘણો ત્રમ પડે છે, એમ પણ સાથે સાથે ધાર-જો. તમારા નાકમાંથી પડતું લોહી તત્કાળ બંધ થયેલું જોઈને તમને આશ્ચર્ય થશે.

આમ થવાનું કારણ એ છે કે શરીરવડે જ્યારે આપણે ખરેખર દોડીએ છીએ ત્યારે આપણા પગમાં વધારે વેગથી લોહી વહેવા માટે છે. આ વાર્તા સિદ્ધ થયેલી છે. મનમાં ચાલતા તેના તે જ વિચારો શરીરમાં લગભગ તેવી જ અસર ઉત્પન્ન કરે છે, તેથી જો દોડવાનો જ આપણે વિચાર કરીએ છીએ તો આપણા મસ્તકમાંથી લોહી, આપણી ઇચ્છાપ્રમાણે આપણા પગમાં જોરથી વહેવા માટે છે. આમ થતાં તે નાકભણી આવતું બંધ પડી જાય છે.

વિચારથી શરીરમાં વિવિધ રસને ઝરવાનો સર્વને સાધારણ રીતે અનુભવ હોય છે. કિંથુને કાંઈ જુએ છે, અથવા તેના રસને હું ચુસું છું, એવું મનમાં ધારે છે તો ઘણાના મુખમાં તત્કાળ પાણી છૂટે છે, અને આ લીંટીએ વાંચનાર ઘણાના મુખમાં આ વખતે તે પ્રમાણે થયું પણ હશે જ. સ્વાદિષ્ ભોજનના વિચારથી ઘણાના જઠરમાં જઠર રસ ઝરે છે, અને તેમને જુબ લાગવાનું લાન થાય છે; અર્થાત્ વિચારવડે શરીરમાં વિવિધ દ્રેશર થાય છે, એ સિદ્ધાંતમાં કાંઈએ સંશય કરવાજોઈતું કશું જ નથી.

મનોમંદિરને કેવી રીતે બાંધવું.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૮૧ થી.)

તમારી કલ્પના શક્તિએ તમારા મનોમંદિરને બાંધવાનો જે નમુનો રચ્યો હોય તે નમુનાને જ્યારે તમારી માનસ દૃષ્ટિથી તમે સ્પષ્ટ જોઈ શકો ત્યારે પછી જે તમારે કરવાનું છે તે એ કે મનોમંદિરને બાંધવા માંડવાનો આરંભ કરવો. તમારા મનમાં જે જે વિચાર તમે કરો છો તે પ્રત્યેક વિચારમાં બાંધવાની શક્તિ છે; તે જ પ્રમાણે તમારા મનમાં જે જે ઇચ્છા અથવા જે જે લાવના તમે કરો છો તે તે ઇચ્છા અથવા લાવનામાં બાંધવાની શક્તિ છે. આથી કરીને કશા પણ ધોરણવિનાના વિચારોને ન કરો. જ્યારે જ્યારે તમે વિચાર કરો ત્યારે ઉદ્દેશપૂર્વક વિચાર કરો, અને તમારા વિચારો, તે ઉદ્દેશને તમે સિદ્ધ કરી શકો એવા પ્રકારનું તમારા મનને બાંધશે. પરિણામના સંબંધમાં વિચાર કરો. જ્યારે જ્યારે

તમે વિચાર કરો ત્યારે ત્યારે તમે જે પરિણામની ઇચ્છા કરતા હો તે પરિણામને વિચાર કરો; પરંતુ જે પરિણામ તમે ઇચ્છો તે પરિણામ તમારી કલ્પના શક્તિએ પ્રમથ રચી મૂકેલા નમુનાથી અંતરિંગી હોવા જોઈએ.

સંગીત કલાની દુર્લભ શક્તિઓવાળા મનને રચનાને તમે ઉદ્દેશ રાખ્યો હોય તો આવી શક્તિઓ સ્વાભાવિક રીતે જે પરિણામને પ્રકટાવે, તે પરિણામનો નિરંતર વિચાર કરજો, અને સંગીતની અસાધારણ શક્તિઓની ત્રીણ ઇચ્છા તમારા પ્રત્યેક વિચારમાં સ્ફુરાયી કરજો. જો તમે તમારા મનને અત્યંત વ્યાપારકુશળ કરવા ધાર્યું હોય તો વ્યાપારના પરિણામોનો વિચાર કરજો; આ પરિણામોને જ તમારા પ્રત્યેક વિચારનો વિષય કરજો; અને વ્યાપારી વર્ગમાં અત્યંત સમર્થ વ્યાપારી થવાનો જે તમારો ઉદ્દેશ છે, તે એક જ ઉદ્દેશને નિરંતર તમારો દૃષ્ટિસમીપ રાખીને તેનો જ વિચાર કર્યા કરજો. મનને આડોઅવળો એક પંથુ વિચાર કઢી કરવા દેતા નહિ. પ્રત્યેક વિચારમાં બળ હોય છે અને તમારા ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવામાં તે બળની તમારે જરૂર છે. પ્રત્યેક વિચાર મનને રચનાર છે; એક વિચારને આગમુ પડી રહેવા ન દો; અને કોઈ પંથુ વિચારના સમૂહને તેમને શોષિતું કરવાનું કામ છોડીને ગમે ત્યાં ભટકવા ન દો. તમે બાંધવા માટેના મનોમંદિરમાં તે સર્વની પાસે કામ લેવાની તમારે જરૂર છે. સઘળા આમતેમ ફરતા વિચારોને એકઠા કરીને તેમને કામમાં જોડો, અને જો તમે યોગ્ય આગ્રહ રાખશો તો તેઓ સર્વ તમારી સેવા ઉઠાવશે.

તમે જે મનોમંદિર રચવા માંડ્યું છે, તેને પૂર્ણ કરવાસંબંધની જ તમારા મનમાં પ્રત્યેક ઇચ્છા તમારે કરવી જોઈએ. યોગી વિરોધી અથવા જુદા પ્રકારની કોઈ પણ ઇચ્છા તમારા મનમાં ઉઠવા ન દો. જે પ્રકારનું તમારા મનને તમે રચવા ધાર્યું હોય, તે જ જાનની ઇચ્છા કરો, અને તે ઇચ્છાને પ્રતિદિન વધારે બળવાન અને વધારે ઉંડી કર્યા કરો. તમારા મનનાં સામર્થ્યો તમારી ઇચ્છાના માર્ગને અવરોધે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ જેની તમે ઇચ્છા કરો છો તે વસ્તુને માટે જ પ્રવૃત્તશીલ થાય છે, તેને જ રચે છે, અને તેનો જ વિકાસ કરે છે. તમારા મનની કોઈ શક્તિને તમે બમણા સામર્થ્યવાળી કરાવાની ઇચ્છા કરો છો, અને તે ઇચ્છાને જો તમે ઉંડી, બળવાન અને અખંડ કર્યા કરો છો. તો તમારા મનનાં સઘળાં સામર્થ્યો તે શક્તિને તમે ઇચ્છેલા સામર્થ્યવાળી કરવાને મચી પડે છે. તે શક્તિ એકદમ વધવા માટે છે, અને જો તમારી ઇચ્છા યોગ્ય સમયસુધી કાયમ રહે છે તો તે શક્તિ બમણા સામર્થ્યવાળી થાય જ છે.

મનની ગમે તે શક્તિ વધારવામાં અથવા બુદ્ધિને અધિક તેજસ્વી કરવામાં આજ નિયમ લાગુ પડે છે. ગમે તે કાર્ય હોય તોપણ આગ્રહવાળી ઇચ્છા તેને સિદ્ધ કરવામાં મનનાં સામર્થ્યોને જોડી દે છે.

વિચારમાત્ર બુદ્ધિપૂર્વક થવા જોઈએ, અર્થાત્ મનના પ્રત્યેક વ્યાપારનો ઉદ્દેશ કોઈ ચોક્કસ યોગજાને સિદ્ધ કરવા તરફ હોવો જોઈએ, અને સઘળા વિચારો આપણી તે એક જ યોગજાને અનુકૂળ હોવા જોઈએ. જ્યારે તમારી યોગજાસંબંધી વિચાર કરવાની તમને ઇતિ ન હોય ત્યારે, તમારા મનને વિદ્યોતિ આપો, અને તમારી યોગજાપ્રતિ મનના અનુકૂળ લાવપૂર્વક મનને વિદ્યોતિ આપો. જો મનનો અનુકૂળ લાવ હોય છે, તો જાલ મન જો કે

વિશ્રાંતિ લેતું હોય છે તોપણ મનોમંદિરને રચવાનું કાર્ય ચાલ્યા જ કરે છે. આમ છતાં નિદ્રાની પછી જેમ હંમેશાં જાગૃત્વવસ્થા હોય જ છે, તેમ વિશ્રાંતિપછી તેટલો જ સમય પ્રવૃત્તિમાં પણ જાગૃત્વ જ જોઈએ. પ્રવૃત્તિ બાહ્ય મનને રચે છે, અને તે રચવાનાં સાધનો આંતર મનમાં પૂરાં પાડે છે; અને નિદ્રામાં અને વિશ્રાંતિની અવસ્થામાં જ મનોમંદિરને રચવાનું કાર્ય આંતર મનમાં ચાલે છે.

મને હંમેશાં ઊંચી દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ. નવા બંધાતા મનોમંદિરતરફ મને હંમેશાં પોતાનું યુગ રાખવું જોઈએ, અને જે મહાન કાર્યો નવું મન સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન કરનાર છે, તે મહાન કાર્યોતરફ તેણે સર્વદા ઊંચી દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ. ઉંચે જોવાનો સ્વાભાવ જો મનની લાગણીઓમાં તેમ જ મનની પ્રવૃત્તિઓમાં જાગૃત્વમાં આવે છે તો તેથી મનોમંદિરને રચવાની ક્રિયામાં મદદ મળે છે. તેથી કરીને ગમે તેમ થાય-ગમે તેવા દુઃખના પ્રસંગો આવે-તોપણ મને સર્વદા ઊંચી દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ, અને આગળ વધવાના અથવા ઉંચે ચઢવાના લાવપૂર્વક જ પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. જ્યારે મન દબાઈ જાય છે, અર્થાત્ ઉદ્દેગને સેવે છે ત્યારે મનોમંદિરને રચવાની ક્રિયા શિથિલ પડી જાય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ મનનાં સઘળાં સામર્થ્યો આપણા ધારેલા મહાન ઉદ્દેશથી વેગળાં જાય છે, અને આ પ્રમાણે અસ્તોત્વસ્ત થઈ જાય છે. પરિણામ એ આવે છે કે મન એકંદર રીતે દુર્બળ પડી જાય છે, અને તેની કેટલીક શક્તિઓ નિકટ પ્રકારની થઈ જાય છે. આવો માર્ગ ગ્રહણ કરવાથી સ્વાભાવિક રીતે જ આપણી પડતી થાય છે, પરંતુ વિપત્તિના મધ્યમાં જો મન ઊંચી દૃષ્ટિ રાખ્યા કરે છે, અને પોતાને ઊંચા પ્રકારનું બાંધે છે તો પરિણામે વિજય મળે છે. આ સિદ્ધાંત નિર્ભયપણે આપણે રચાવી શકીએ એમ છે કે કોઈ પણ મનુષ્ય, વિપત્તિમાં હોય કે સંપત્તિમાં હોય પરંતુ જો તેનું મન સર્વકાળ ઊંચી દૃષ્ટિ રાખ્યા કરે છે, અને પોતાને ઊંચા પ્રકારનું બાંધે છે તો કદી પણ નિષ્ફળતાને પામતું નથી.

જે મન ઉપર ચઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો જ કરે છે; તે પ્રત્યેક પ્રકારની વિપત્તિમાંથી બહાર નીકળે છે, અને દુઃખના સમયમાં જે મન લમણે હાથ દબાડે છે તે વિપત્તિના ખાડામાં વધારે અને વધારે ઊંડું ઉતરતું જાય છે. પરંતુ જો મનને અખંડ ઉંચે ચઢવું જ હોય તો પૂર્વે કલાપ્રમાણે તેણે પોતાને ઊંચા પ્રકારનું રચવાનો અખંડ પ્રયત્ન વિધિપૂર્વક કરવો જોઈએ. અને આ પ્રયત્ન ગમે તે મનુષ્ય કરી શકે એવો સરળ હોવાથી ગમે તે સ્થિતિમાં ગમે તે મનુષ્ય પોતાના મનને વધારે જળવાનું અને વધારે યોગ્યતાવાળું કરી શકે એમ છે. આથી કોઈ પણ મનુષ્યે પોતાની સ્થિતિ બહારથી ગમે તેટલી ખરાબ હોય તોપણ તેવી સ્થિતિમાં સહન કરવું, એ યોગ્ય નથી. વૃદ્ધિને પામવું જતું મન નિષ્ફળતામાંથી અધિક મોટા અને મોટા વિજયો પ્રાપ્ત કર્યો જવાનું; અને જ્યાં પૂર્વે ખડેરો હોય છે, તે સ્થળમાં ભવ્ય મહાકલો રચવાનું.

ત્રીજું અગત્યનું જે આપણે કરવાનું છે તે એ છે કે સર્વોત્તમ માનસ સામગ્રીનો જ સ્વીકાર કરવો. સામાન્ય મનુષ્યનાં મનોમંદિરની બાંધણીમાં કેટલીક ઘટ્ટા ઘણી સારી હોય છે, અને તોપણ લુણ્ણ લાગેલી અને ખવાઈ ગયેલી ઘટ્ટા પણ પુષ્કળ હોય છે. તે મંદિરના કેટલાક પાટડા ઘણા મજબૂત હોય છે, પરંતુ કેટલાક જરા વધારે વજન ઉપર આવે તો તત્કાળ

નમીને દેશ એક એવા હોય છે. નાની નાની ચિંતાઓ કેટલાંક મનુષ્યોનાં મનને પારખવાનાં વ્યાકુળ રાખે છે, એ શું આપણે નથી જાણતા ? અને માથે વહેરી સીધી જવાપારગીરી બજવાનું મનુષ્યોમાંથી પણ કેટલા અધાનાં મન દુર્બલ ગણેલાં શું આપણા જાણવામાં નથી આવ્યાં ? આ મનુષ્યોનાં મનોમંદિર યોગ્ય પ્રકારે બાંધવામાં આવ્યાં હોતાં નથી. તેઓમાં પુણ્ય દોષવાળો સામાન વપરાયેલો હોય છે, એ જ તેમની તેવી સ્થિતિનું કારણ છે.

મનોમંદિરની રચનામાં દોષવાળો સામાન ન આવે એટલા માટે મનની પ્રત્યેક પ્રતિભા સ્થિતિને અથવા વ્યાપારને નિર્મૂળ કરવો જોઈએ. ઉદ્વેગને, ગ્લાનિને, નિરાશાને અથવા નિરસાદને ઉપગતવતારા પ્રત્યેક વિચારને મનમાં પ્રવેશવા દેવો ન જોઈએ. તમારા પોતાના દોષો ન ભુલ્યો, પરંતુ તમારામાંથી વધારે અને વધારે સારા શુભો અદાર નીકળવાની વાટ જોયા કંઈ પોતાના દોષો ઝાઝ્યા કરવા, અથવા પોતાના કામથી કંટાળી જવું, એ આપણા મનોમંદિરની બાંતમાં દુષ્ટકી હાટ ગોઠવવા બરાબર છે. એકથી એ એક જ હાટના કોઈ દિવસ ખવાઈ જવાવાથી આખી બાંત ગગડીને હરી પડે છે. એ જ કારણથી સર્વપ્રકારની ચિંતા, ભય, ક્રોધ, દ્વેષ, વિદોષ, તથા મનની દુર્બળ અને બદ ધિનિઓનો ત્યાગ કરો. આ સધળી વસ્તુઓ કોટોડા માત્ર છે, અને હંમારનમાં સગેલા થાંભલાનો જેમ આપણે કદી પણ સીકાર કરતા નથી, તેમ આપણા મનોમંદિરમાં આ સામગ્રીનો આપણે કદી પણ સીકાર ન કરવો જોઈએ.

બજવાન સગળ, શુદ્ધ, દિતકર અને અનિર્વંદવાળા વિચારોનો જ સીકાર કરો. જે જે વિચારોમાં અને જે જે હન્ટાઓમાં ઉત્કૃષ્ટતા અને ઉચ્ચતા હોય તેમનો જ તમારા મનોમંદિરને રચવાની સામગ્રી તરીકે સ્વીકાર કરો. અને તમારું મનોમંદિર રચવામાં આ નિયમનું જે પ્રતિનિધિ તમે પાલન કર્યાં જરૂરો તો પરિણામે તમારું મન એવું તો બજવાન થશે કે તમે ગમે તે કાર્ય કરવાને સમર્થ થશો. મનુષ્યોનો મોટો ભાગ, પોતાના મનને રચવાને કરો પણ પ્રયત્ન ન કરતાં વૈભાવ વૈભાવ વડો જવા દે છે; અને મરણપર્યંત દુઃખો રહે છે. તમે પૂર્વોક્ત સલાહને કંતલક્ષમાં લેશો અને તમારા મનોમંદિરને ઉત્તમ પ્રકારનું રચશો તો વિશેષ પ્રયત્ન કર્યા વિના અને વિશેષ સમય ગાત્યાવિના તમારા મનનો એવો તો ભવ્ય મહાદાય રજશે કે તમારા મિત્રો તેને જોઈને અસ્તિ થઈ જશે એટલું જ નહિ પણ વર્તમાનકાળની તથા ભવિષ્યકાળની પ્રગતિ પણ તે કંદેરને અસ્તિ થઈ જશે.

દ્યોતનના સંવંધમાં કેટલાક વિચારો.

દ્યોતનની અથવા બીજાઓના વિચારોની આપણા સર્વના ઉપર થોડી અવગત પડી અસર થાય છે, અને મનુષ્યોનો મોટો ભાગ તો બીજાઓના વિચારોને જ કેવળ દેખે છે, તેમના હૃદયમાં દ્યોતનનું સામર્થ્ય અમર્યાદપણે પ્રવર્તવું જોવામાં આવે છે. એક પક્ષે જોઈએ તો આપણે સર્વ દ્યોતનના મુદ્દામાં બીજા, જેમ કદીએ તો તે બાંધું નથી. જો બીજાઓના મુદ્દામાં થવાનું, અથવા બીજાઓને પણ વર્તવાનું આપણને મનનું નથી. અહીં દ્યોતન એ શું છે, અને તે આપણે ઉપર કેવી રીતે મના મેળાવે છે, તે જાણવું, આપણું

ને ઘણું જ ઉપયોગનું છે. આમ છતાં દોતનની સત્તાતજે ન આવવા માટે આપણે દોતનને સમજવાની અગત્ય છે, એવું કહેવાનું ઉપરના વચનનું તાત્પર્ય છે, એમ કોઈએ ગ્રહણ કરવાનું નથી, પરંતુ દોતનના બળનો આપણે સમજીને ઉપયોગ કરીએ માટે દોતનના સંબંધનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની આપણે અગત્ય છે, એટલું જ કહેવાનું તાત્પર્ય છે. દોતનમાં આશ્ચર્યકારક બળ છે, અને કોઈ પણ સમયે તેને વશ વર્ત્યાવિના તેમાં રહેલા બળનો આપણને ઉપયોગ કરતાં આવડે, એટલું જ જાણવાની આપણને જરૂર છે. જગતમાં રહેલા પ્રત્યેક જાતના સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરવાનો આપણને અધિકાર છે, તેથી કરીને, જેમાં બળ રહ્યું હોય એવી કોઈ વસ્તુની આપણે ઉપેક્ષા કરવી જોઈતી નથી. સઘળી વસ્તુઓનો સર્વથી વધારે અને સર્વથી હિતમ ઉપયોગ કરવો, એ જ આપણો ઉદ્દેશ છે.

*

..

*

*

દોતનમાં જે સામર્થ્ય રહેલું છે તે એ છે કે તેના વડે આપણને જે-કેઈ સૂચવવામાં આવે છે, તેને ઉત્પન્ન કરવાની આપણા મનની પ્રવૃત્તિ થાય છે. જે દોતન મનની પાસે આવી પ્રવૃત્તિ નથી કરાવતું તે દોતન નિષ્ફળ ગયેલું ગણાય છે. દોતનની સૂચના પ્રમાણે મનની પ્રવૃત્તિ થવાનો અથવા ન થવાનો આધાર દોતનના સ્વરૂપઉપર અને દોતન કરતી વખતે મનની જે પ્રકારની સ્થિતિ હોય છે, તેઉપર રહેલો છે. ઘણી વાર દોતનથી જ મનની જે પ્રકારની સ્થિતિ થતી જરૂરની હોય છે, તે પ્રકારની થાય છે, અને આ પ્રકારનું દોતન પોતાનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવામાં કદી પણ નિષ્ફળ જતું નથી. આમ છતાં, સાધારણ રીતે વપરાતું દોતન મનની સ્થિતિઉપર દેશી જ અસર કરતું નથી, અને તેથી કરીને તેનું બળ ઘણું જ થોડું હોય છે.

*

..

*

*

મનમાં અથવા વિચારમાં ધારેલો ફેરફાર કરવાને માટે ધારેલી સ્થિતિને જ મનની પાસે ઉત્પન્ન કરાવવાની અગત્ય છે. મનને અથવા વિચારને ફેરવવાની હિજ્જા કરવામાંથી જ આપણે મનને ફેરવી શકતા નથી; નવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવાનો સ્વાભાવિક વેગ આપણે મનમાં પ્રકટાવવો જોઈએ. નવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કર્યાવિના જુની સ્થિતિનો મનમાંથી નાશ થતો નથી, અને નવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવાને માટે, નવા માનસ વેગને ગતિમાં મૂકવો જ પડે છે. દોતનવડે આમ ઘણી વાર સિદ્ધ કરી શકાય છે; પરંતુ દોતનના સામાન્ય ઉપયોગથી આમ ઘણી વાર સિદ્ધ થતું નથી. આમ છતાં તે સિદ્ધ કરવાની વધારે સારી રીત છે અને તે કદી પણ નિષ્ફળ જતી નથી. આ રીતમાં દોતનમાં રહેલા સામર્થ્યનો ઉપયોગ થાય છે, પરંતુ તેમાં દોતનનો સાક્ષાત્ ઉપયોગ થતો નથી.

*

*

*

*

દોતનના યોગ્ય ઉપયોગથી જે જે સ્થળે તેની અસર થાય છે, તે તે સ્થળે તેનાથી મનુષ્યનાં આરોગ્ય, બળ, શુદ્ધિ, સામર્થ્ય, તથા સદગુણો વૃદ્ધિને પામે છે, એ હવે સંપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે; પરંતુ સામાન્ય પ્રકારના દોતનની અથવા સૂચનાની સંવેદ્ય અસર થતી નથી; અને તેનું કારણ એ કે સામાન્ય દોતનનો શુદ્ધિપૂર્વક કરાવવાં હેતુ

વસ્તુને મનમાં ઉત્પન્ન કરવી, એ છે; કોઇ પણ વસ્તુને તમે મનમાં સમજવાનો આરંભ ન કરો ત્યાં સુધી તમે તે વસ્તુનું ચિત્ર મનમાં રચી શકતા નથી; અને મનમાં કોઇ પણ વસ્તુનું ચિત્ર કલ્પવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ તે વસ્તુને સમજવાના મનના સ્વભાવને જામત કરવો, એ છે. આ સ્વભાવને જામત કરવો, એ જ ઘોતનનો ઉદ્દેશ છે, પરંતુ તેમાં તેને સર્વદા વિગળ મળતો નથી; પરંતુ આ નવી રીત તો કદી પણ નિષ્કુળ જતી નથી.

*

*

*

*

હું આવો છું અથવા હું તેવો છું, એ પ્રકારનું ઘોતન તમને પોતાને કરવાને બદલે તમે તે પ્રકારના જ છો, એવું તમારું સ્વરૂપ મનથી તમે કલ્પો, અને હમણા જ તમે તેવા છો, એ પ્રકારનું મનથી ભાન કરવાનો પ્રયત્ન કરો. ઇચ્છેલા શુશ્રુષર્મનું ભાન કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી તે શુશ્રુષર્મને સમજા માંડવાની મનને દુશ્વર પડશે; અને આ અભ્યાસમાં આગ્રહથી મન્યા રહેવાથી અત્યંત અસાધારણ લાભને સંપાદન કરી શકાશે.

*

*

*

*

જ્યારે તમે માંદા હો, ત્યારે ‘હું માંદો નથી’ એ પ્રકારનાં ઘોતનનો તમારા મનને કરતા ના; તેમ જ ‘હું આરોગ્યસ્વરૂપ છું’ એ પ્રકારનાં ઘોતનને અથવા ભાવનાને પણ પુનઃ પુનઃ કરવાની જરૂર નથી. વૈષ્ણવીયી (શાસ્ત્રી) તેમ જ મધ્યમાવાણીયી (મનોમય શાસ્ત્રી) કથું જન્ન યોલો; માત્ર તમારા શરીરના અણુઅણુમાં પૂર્ણ આરોગ્ય વ્યાપી રહ્યું હોય અને તેવી આરોગ્યવાળી સ્થિતિમાં તમને જેવું ભાન થાય તેવું ભાન કરવાનો પ્રયત્ન કરો. આ પ્રયત્ન બરાબર થાય એટલા માટે તમારા શરીરમાં જે સૂક્ષ્મ સામગ્રી અને તરવો છે, તેમાં તમારી ધૃતિને એકાગ્ર કરો, અને તમારા સ્થૂલ શરીરની અંદર જે સૂક્ષ્મ જીવન વ્યાપી રહ્યું છે, તેવું ભાન કરવાનો પ્રયત્ન કરો; અર્થાત્ તમારા શરીરના અણુઅણુમાં જે નિરામય ચૈતન્ય અથવા જીવનતત્ત્વ છે તેવું જ માત્ર શાંતિથી અને ઉંડા ઉત્તરી ચિંતન કરો. આ પ્રકારના ચિંતનથી માનસ દહિવડે મન પૂર્ણ આરોગ્યની સ્થિતિને જોશે, અને કલ્પનામાં મન જે ક્ષણે આરોગ્યને જોવા માટે છે, તે જ ક્ષણે સ્થૂલ શરીરમાં તે આરોગ્યને ઉત્પન્ન કરવા માટે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો આરોગ્યનું મનથી ચિત્ર કલ્પવું એ જ આરોગ્યનું મનવડે ઉત્પન્ન કરવું છે; અને મન જેને ઉત્પન્ન કરે છે, તે તરત જ આપ્તા શરીરમાં પ્રકટપણે જોવામાં આવે છે. આરોગ્યતા ચિત્રની કલ્પના કરવાને માટે મને એકાગ્રતાપૂર્વક આરોગ્યને જોવાની ઈચ્છા કરવી જોઈએ, અને શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં રહેલા જીવનતત્ત્વમાં ધૃતિને પ્રવેશાવવી જોઈએ. ઉપરટપડેનો પ્રયત્ન કશે લાભ કરશે નહિ. સધળા માનસ વ્યાપારોનો વેગ પ્રત્યેક અણુના ઉંડા ભાગતરફ વહેવો જોઈએ, અને પ્રત્યેક અણુમાં આરોગ્યને જોવાનો તેણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ પ્રકારનો એકાગ્રતાપૂર્વક થયેલો પ્રયત્ન આરોગ્યને ઉત્પન્ન કરવાના મનના સ્વભાવને જામત કરશે; અને આ સ્વભાવને જામત કરવો, એ જ આપણો ઉદ્દેશ છે. જ્યારે મન શરીરમાં આરોગ્યને ઉત્પન્ન કરવા માટે છે ત્યારે રોગનો તત્કાળ સંપૂર્ણ અંશે નાશ થાય છે.

*

*

*

*

હું સર્વાંગ સદ્ગુણી છું, એવું ભાન કર્યા કરવાથી મને આપણામાં સદ્ગુણનું જગ

હિતવન્ન કરે છે, અને આગ્રહથી અભ્યાસ-સેવતાં આ બળ એટલું તો જખડું થાય છે કે પ્રત્યેક લાઙ્ગ્યને સહેલાઈથી જિતી શકાય છે. માનસિક વિશુદ્ધિની ઇચ્છા કરવાથી, અને આપણને સર્વાંગ વિશુદ્ધ જ્ઞાન ક્યાં કરવાથી વિશુદ્ધિની ઇચ્છા આપણા મનમાં એટલી તો પ્રવળપણે પ્રકટે છે કે સઘળી દુર્વાસનાઓ અને દુર્વસનો નાશને પામે છે. વિશેષમાં આપણું શરીર વધારે સુંદર અને વધારે નીરોગ થાય છે.

*

*

*

*

સુખ એ એક માનસિક અવસ્થા છે, એ સુપ્રસિદ્ધ છે, અને ગમે તે માનસિક સ્થિતિ હિતવન્ન કરી શકાતી હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્ય અખંડ સુખને સંપાદન કરી શકે છે. મનની સુખવાળી સ્થિતિ હિતવન્ન કરવાને માટે જ્ઞાનંદની યથાર્થ સ્થિતિનું ચિત્ર મનમાં દર્શવાને પ્રવળ કરે. જ્યારે આત્મનું ચિત્ર બરાબર રચાય ત્યારે તેમાં એવા તો તન્મય થઈ જાય છે તમને તે અવસ્થાનું જ્ઞાન થાય; અને જ્યારે તમને વૃત્તિમાં સુખનું જ્ઞાન થવા માંડશે ત્યારે તમારું મન સુખની અવસ્થા સ્વજવા માંડશે. જ્ઞાનંદની સ્થિતિનું મનમાં ચિત્ર માત્ર રચવાથી અને તે ચિત્રિમાં એકાગ્રતાવટ સંપૂર્ણ તન્મય થઈ જવાથી મનની ઉદ્દેશવાળી અથવા ઝાન-નિવાળી અવસ્થાનો થોડી પળમાં સંપૂર્ણ નાશ કરી શકાય છે.

*

*

*

*

આ રીતમાં જે મુખ્ય માનસ શક્તિનો આપણે ઉપયોગ કરીએ છીએ તે શક્તિ દર્શનાશક્તિ છે; અને જેનું જેનું દર્શનાશક્તિ ચિત્ર રચવા માટે છે, તેને તેને મન સ્વજવા માટે છે, એ નિયમનો જ્યારે આપણને અનુભવ થાય છે ત્યારે આ રીત સાચી કરી નિષ્કળ જાતી નથી, તે આપણને તત્કાળ સ્પષ્ટ થાય છે. આમ હોવાથી આપણા હૃદયમાં જેનો પ્રવચ્ચ અનુભવ કરવાની આપણી ઇચ્છા ન હોય તેની દર્શના કરવામાં જેનું નિષ્કળ રહેલું છે, તેનો આપણને સદૃશ જ્ઞાન થશે.

૯

•

•

૯

જેને મનમાં સ્વજવાની તમારી ઇચ્છા હોય તેનું જ દર્શનાવટ ચિત્ર રચવાનો, તેને જ માનસ દૃષ્ટિવટ પ્રવચ્ચ જોવાનો, અને તેનું જ જ્ઞાન કરવાનો મનને અભ્યાસ પાડે. આમ કરવાથી યોગ્ય સમય વીતનાં પ્રતિદેશ જ્ઞાનની સનાથી તમે સર્વાંગ મુક્ત થશો; કારણ કે મન જ્યાં ઝુટી જવારના જ્ઞાનને પ્રવચ્ચ કરવામાટે જોડી અનુદેશ સ્થિતિમાં હોય તેથી અનુદેશ સ્થિતિમાં નથી હોય, ત્યાં મનની ગમે તેવું જ્ઞાન જ્ઞાનની ચૂચવેલી વસ્તુને સ્વજવાનો મનમાં સ્વજવા અથવા વેગ હિતવન્ન કરી શકવું નથી. પરંતુ આ નવી રીતનો થોડો સમય ઉપયોગ કરવા માંડ્યા પછી મનની પ્રતિદેશ જ્ઞાનને માટે અનુદેશ સ્થિતિ રહેતી નથી. નિરંતરને માટે તેની નવા પ્રકારની સ્થિતિ થાય છે, અને આ નવી સ્થિતિજ્ઞાન મન જ્ઞાનનાં જ અનુદેશ જ્ઞાનને સ્વીકારે છે.

•

•

•

•

જ્યારે મનની આ નવી સ્થિતિ થાય છે ત્યારે તે જ્ઞાનને અનુભવનું નથી, પણ જ્ઞાનના પાઠ્ય જે જગ રહેલું છે, તેનો જ્ઞાનની મરહતપ્રમાણે ઉપયોગ કરે છે. જ્ઞાનને

જે સ્વચ્છ હોય છે, તે જ ધવાનો સાક્ષાત્ પ્રયત્ન કરીને મન પોતાનામાં સ્વચ્છાનો વેગ ઉત્પન્ન કરે છે; અને જે ધવાનો આપણે નિરંતર પ્રયત્ન કરીએ છીએ, તે આપણે અવસ્થ ધવાવિના રહેતા નથી. આત્મ કારણ એ છે કે જ્યારે આપણે કંઈક અધિક ધવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, ત્યારે આપણાં સમગ્ર સામર્થ્યને આપણે વસ્તુતઃ અધિક યત્નથી છીએ ત્યાં સુધી આપણને અધિક કરવાના પ્રયત્નમાં પ્રયોજીએ છીએ. મનમાં આરોગ્યસ્વરૂપ ધવાનો પ્રયત્ન કરે; મનમાં સામર્થ્યસ્વરૂપ અને બળસ્વરૂપ ધવાનો પ્રયત્ન કરે; મનમાં શાંત અને વિશુદ્ધ ધવાનો પ્રયત્ન કરે; મનમાં સુખી અને અવિદેશી ધવાનો પ્રયત્ન કરે; મનમાં પ્રતિભાવાળા અને કામ કરવાની અસાધારણ શક્તિવાળા ધવાનો પ્રયત્ન કરે; જેવા તમારા મન પાસે તમને કરાવવાની તમારી ઇચ્છા હોય તેવા મનમાં, વિચારમાં અને લાગણીમાં ધવાનો પ્રયત્ન કરો. આમ કરવાથી તમે તમારી ઇચ્છેલી વસ્તુ તમારા મનપાસે ઉત્પન્ન કરાવશો.

‘અછર્જુન’ થોડા સમય ધયાં ડાહરોવડે આપવામાં આવતું એક નવું ઔષધ.

વ્યાધિ મટાડવાના કુદરતી ઉપાયો છોડીને જ્યારે તે મટાડવાને અસ્વાભાવિક ઉપાયોનો મનુષ્યો આશ્રય લે છે ત્યારે તેઓના અસ્થાનને ભેદને ધણી વાર આપણને કરણા ઉપજાવવાના રહેતી નથી.

શુદ્ધ દવા, શુદ્ધ જળ, શુદ્ધ આહાર, પ્રકાશ, સ્નાન, કસરત, ઉપવાસ વગેરે આરોગ્યના સ્વાભાવિક ઉપાયો છે, અને તેથી વ્યાધિ સત્વર મટે છે, અને ઔષધો એ આરોગ્યના અસ્વાભાવિક ઉપાયો છે, અને તેથી વ્યાધિ પ્રસંગે મટતા જણાય છે, અને પ્રસંગે વધે છે, તો પણ મનુષ્યોના ઔષધોમાં જેટલો વિશ્વાસ છે, તેટલો આરોગ્યના સ્વાભાવિક ઉપાયોમાં નથી, એવું કારણ તેઓના અસ્થાનવિના બીલું કશું જ નથી.

રોગ મટાડવાને કેવાં વિચિત્ર ઔષધો પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો પ્રસંગે શોધી કાઢે છે, તે સંબંધમાં સામાન્ય પ્રજાના જાણવામાં થોડું જ આવે છે. પશ્ચિમના મહોરસિકાવાળી દવાને તેઓ અત્યંત વિચારપૂર્વક શોધી કઢાવતી દવા માને છે, અને હેસિ હેસિ તેનો સ્વીકાર કરે છે, પરંતુ આ મહોરસિકાની તળે પ્રસંગે કેવો બ્રહ્મ કરનાર કચરો રહેલો હોય છે, તેવું જ્યારે આપણને જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે આપણને દવા ખાનારાઓઉપર અતુલ પા ઉપજાવવાના રહેતી નથી.

અછર્જુન વ્યાધિ મટાડવામાટે પાશ્ચાત્ય દેશમાં હમણાં એક નવું ઔષધ શોધી કાઢવામાં આવ્યું છે, અને તેનો હમણાં જ્યાં ત્યાં ઉપયોગ થવા લાગ્યો છે. આ નવા ઔષધની ડાહરો અત્યંત શુભિતિ કરે છે, અને તેનો જેમ અને તેમ અત્યંત પ્રચાર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. એ ઔષધનું નામ ‘કુદરતી જાદર રસ’ ((Natural gastric juice)) એવું આપવામાં આવ્યું છે. જ્યારે આપણે ખોરાક ખાઈએ છીએ ત્યારે જાદરમાંથી આહારને પચાવનારો એક જાતનો રસ ઝરે છે. આ રસને ‘જાદર રસ’ (Gastric juice) કહેવામાં આવે છે. અછર્જુન રોગીઓના જાદરમાંથી આ રસ ભેદીને તેટલો ઝરતો નથી, અને તેથી તેમને ખોરાક તેમને બરાબર પચતો નથી. આથી તેમના જાદરમાં આ રસ ભેદતા પ્રમાણમાં જે નાંખવામાં આવે તો તેમને ખોરાક તેમને બરાબર પચે, એ વિચારઉપર શુદ્ધ દોઢાવી આ

‘કુદરતી વ્હાર રસ’ શોધી કાઢવામાં આવ્યો છે. પ્રો. પૉલો (Prof. Pawlow) નામનો એક રશીયાનો વિદ્વાન ડૉક્ટર પોતાની પ્રયોગશાળામાં આ રસ બનાવે છે. તેને તે કેતી રીતે નૈવાર કરે છે, તે જોવાને લિપ્ત્રીકની મેડીકલ કોલેજનો ડૉ. સ્ટ્રેટ્સર નામનો એક વિદ્વાન ગયો હતો. તેણે ત્યાં જે જોયું હતું, તેનું વર્ણન તે એક માસિકમાં નીચે પ્રમાણે આપેલું:-

‘પ્રો. પૉલોની પ્રયોગશાળામાં જે ખાસ કાર્ય થાય છે, તેનો રિપોર્ટ વાંચવાથી તેને જોવાની મને પ્રવળ છુટ્છા થઈ, અને તેથી ગયે વર્ષે હું સેન્ટપીટર્સબર્ગ ગયો. ત્યાં પ્રો. પૉલોએ કૃપા કરી મને પોતાની પ્રયોગશાળામાં આવતા પ્રયોગો જોવા દીધા હતા.

પ્રયોગોમાં મોટા અને શરદિ વર્ગનાં જાંતરોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ‘કુદરતી વ્હાર રસ’ ને બનાવવાની રસશાળામાં ફતરા જોઈને પ્રથમ તો મને બહુ જ આશ્ચર્ય થયું. એક લાંબા મેજ ઉપર ૭ ફતરાને પાંચરામાં પૂરીને એક દારમાં ઉભા રાખવામાં આવ્યા હતા. દરેક ફતરાના પેટમાં એક હિંદ પાડવામાં આવ્યું હતું; અને ગળાના મધ્ય ભાગમાં, ખોરાકને ઉતરવાનો જે માર્ગ છે, ત્યાં એક બાકુ પાડવામાં આવ્યું હતું. ફતરાઓ તેમના આગળ રક્તગ્રીમાં મૂકેલા માંસના કકડા, બારે રચિથી ગળી જતા પછુ ગળામાં કાણું હોવાથી તે કકડા તે વાટે નીકળી જઈ પાછા રક્તગ્રીમાં પડતા. આમ ગળવાનું અને નીકળવાનું ચાલ્યા જ કરતું. (નિયમ એવો છે કે કોઈ ખોરાક જ્યારે રચિથી ખાવામાં આવે છે ત્યારે જઠરમાંથી પુષ્ટકા વ્હાર રસ ઝરે છે. આ નિયમપ્રમાણે ફતરાનાં જઠરામાંથી પછુ પુષ્ટકા વ્હાર રસ ઝરતો.) આ સાથે તેમનાં જઠરમાં પુષ્ટકા રસ ઝરતો, જે તેમાં પાઉંલા કાણામાંથી નીચે તે ઝીલવાને મૂકેલાં પાવમાં પડતો. આપ્રમાણે એક ફતરાના જઠરમાંથી અપારગુનીમાં દોઢ શેરથી તે બશેરગુની ‘કુદરતી વ્હાર રસ’ નીકળતો. આ રસને પછી ગાળી કાઢવામાં આવતો, અને તેની શીશીઓ ભરી તેના ઉપર ‘કુદરતી વ્હાર રસ’ એ નામવાળી ગોળિયાં ચોટી દેરામાં આવતી.

અજીજનો વ્યાધિ દૂર કરવાની કેવી મુદ્દર દવા !

ઓખું ખાવા માટે અથવા મિતાદારી થવા માટે મુંઝવે છે.

લગભગ બધા રોગ શરીરમાં જેટલા ખોરાકની જરૂર છે, તેથી વધારે ખોરાક ખાવાથી થાય છે, અને તેથી જમની વખતે ઘાસ બુખ્યા રહેતું, અથવા મિતાદારી થતું, એ દિનકર છે, એવું સપળા વિચારવાનું મનુષ્યો સમજે છે, તથાપિ બોજનપાત્રઉપરથી જરા બુખ્યા ઉઠવાનું કામ, વિદ્વાન કે અવિદ્વાન સર્વને ધણું જ કઠિન જણાય છે. કોઈ વિરલ મન માનીને જરા બુખ્યો ઉઠે છે તો તેને આખો દિવસ બુખ્યે મરી ગયાવેતું જાન થાય છે. આથી ઘણા ખોરાકવટે આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવા મનુષ્યને પોતાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ જણાય તો નીચે પ્રમાણે વર્તવું.

જેટલા બુખ્યા રહેવા પારું દોષ તેટલું ખાઈ રહ્યા પછી તરત અટકવું, અને પછી તાજી હાથ અથવા ઘેર અથવા પોલો ઘેર પી જવી. આથી પેટ ભરાયો, અને બુખ્યા ઉઠવા છોડી એવું જાન થશે નહિ. વચવા વખતમાં જો બુખ્યેતું જણાય તો પાટી ફરી તેટલી જ હાથ પીવી. જમ્યા પછી તરત હાથ પીવા કરતાં દસ મિનિટ રહેને પીવી, તે વધારે સારું છે.

આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૭૦ થી)

હિમવટે આનંદાદિત થયેલા કોકેસસ પર્વતની ભાવના કરવા માત્રથી પોતાના હાથમાં વર્ણિના ધગધગતા અંગારા મનુષ્ય પકડી શકે છે, સુંદર મોટા નાતવરાની ભાવના કરવા માત્રથી ક્ષુધાની તીક્ષ્ણ લાગણીને મનુષ્ય અત્યંત તૃપ્ત કરી શકે છે, અને અસાધારણ ગ્રીબમાં તપની ભાવના માત્ર કરવાથી શિયાળાના બરફમાં મનુષ્ય વસ્ત્રવિના પણ આળોટી શકે છે. શકુંતલા, દુષ્યન્ત અને એનો પુત્ર એ ત્રણનું મળવું જ્યારે થાય છે ત્યારે સામાન્ય મતિના મનુષ્યો એ ત્રણ વ્યક્તિનું સંમેલન જ માત્ર જુએ છે પણ એ સંમેલનમાં શ્રદ્ધા, વિત્ત અને વિધિનું સંમેલન જોવા તો કાલિદાસની દષ્ટિ જ સમર્થ થઈ છે. નાનું બાલક પણ અશ્વને જુએ છે તથા જાળમે છે, અનેક મનુષ્યોએ નિદ્રા લઈ જાગ્યું થયેલા અશ્વને અનેકવાર જોયો છે છતાં એ જ વસ્તુમાં એ જ વ્યતિકર ભવભૂતિ આદિ સમર્થ કવિઓની દષ્ટિએ જે અપૂર્વ અવલોકન કયું છે તે ઉત્તરરામચરિત, કાવ્યપ્રકાશાદિમાં સુપ્રસિદ્ધ છે.

અહિં સાધારણ રીતે એવું લાગશે કે આ તો કવિની કલ્પનામાત્ર છે અને કલ્પના-શક્તિ તે જ પ્રતિભા છે. પણ એ માનવું કેવલ સત્ય નથી. એક અર્થમાં એ સાચું છે અને એક અર્થમાં એ સત્ય નથી. સામાન્ય કોઈ મનુષ્ય ચરણક્રમજ એવો શબ્દ વાપરે છે ત્યારે તેની મતિમાં ચરણનો જ વિચાર આવે છે, ચરણનું જ સ્વરૂપ એની શુદ્ધિમાં રચાય છે અને કમળનું સ્વરૂપ કોઈ અંશે પણ શુદ્ધિમાં આવતું નથી, તેમ જ ચરણના જે મુદ્ર-તા સોન્દર્ય આદિ અંશે કમલસાથે સમાન છે તે પણ શુદ્ધિમાં આવતા નથી. આ મનુષ્ય 'ચરણક્રમજ' એવો ઉપચિત સમાસ વાપરે છે, એના વચનમાં ઉપમા રહેલી છે છતાં તેનું જ્ઞાન એને પોતાને પણ નથી. આ વચનમાં એક જાતિની કલ્પના એના મૂળમાં રહેલી છે છતાં એ પદનો પ્રયોગ કરનાર સામાન્ય મનુષ્ય માત્ર એને રૂઢિથી, અભ્યાસ થઈ જવાથી અથવા એવી ટેવ પડવાથી ક્યો જાણે છે. જે સાચા કવિ છે, જેની કવિતા યથાર્થ કાવ્યરૂપ છે, જે બીજાઓના ઉચ્છિદ્રપર પોતાના કવિત્વનો નિર્વાહ કરનાર નથી, જે માત્ર પદ્યરચના કરનાર નથી પણ કાવ્યરચના કરનાર છે તેઓ આવી રીતે રૂઢિથી અથવા અનેક સ્થળે વાંચેલું હોવાથી આવો પ્રયોગ કરતા નથી. 'ખરું' જોતાં તો આવી રીતે કરતા પ્રયોગમાં કલ્પનાનો કેવલ અભાવ જ હોય છે તેથી આવા પ્રયોગો કરનારમાં કલ્પના શક્તિરૂપે પણ પ્રતિભાની સંભાવના થઈ શકવા અવકાશ નથી. હવે કવિઓ જે પ્રતિભાને લઈને અનેક ગદ્ય રહસ્યને જણાવે છે તેઓ શુદ્ધિપૂર્વક કલ્પના કરે છે કે કેમ તે જોવાનું છે. આજે પૂર્ણિમાના દિવસે આપણે સાયંકાલે સૂર્ય અને ચંદ્ર બેને સામસામા જોયા. તો હવે કવિ શું એવો વિચાર કરે છે કે આ બેને મારે કોની સાથે સરખાવવા? એને હાથીની આસપાસ જે બાજુએ ટાંગેલા ઘંટસાથે હું સરખાવું? કે નૃત્ય કરનાર કુમારિકાએ જે હસ્તવડે જે ગોળાને ઊછાળેલા હોય તેની સાથે સરખાવું? કે ચગડોળમાં વારા ફરતી

ઉચ્ચે નીચે ફરતા બે પારણાસાથે સરખાવું ? કે કાંઈ અન્યસાથે સરખાવું ? આમાં કરેલો કાંઈ પણ વિચાર કવિને-સાચા કવિને આવતો નથી. પદાર્થ જોયા પછી કોની સાથે તેને સરખાવવા તેનો લેશ પણ વિચાર કરતો નથી. તેના બાહ્ય મનનો તે તેમાં ઉપયોગ કરતો નથી, પણ કવિના મનમાં તે તે પદાર્થ જોતાં જ તે તે ઉપમાનો આભાસ થઈ આવે છે, તે તે સાદર્ય તેના બાહ્ય મનઆગમ અંતરથી જ તરી આવે છે. જેમ બંદુકમાં ભરેલો દારૂ ગોળાને વેગ પહોંચાડે છે તેમ અંતરમાં રહેલું કાંઈક તેના બાહ્ય મનઆગમ તે તે પ્રતિમા ખડી કરી દે છે. બાહ્ય મને એમાં વિચાર કરવાનું રહેતું નથી પણ અંતરથી શો દેખાવ તેના આગમ ધરવામાં આવ્યો છે તે અવલોકવાનું, વાંચવાનું જ માત્ર રહે છે. ઉત્તમ કવિઓએ પોતાની રચના પોતે કેવી રીતે કરે છે તેનાં અનેક પ્રસંગે વર્ણનો કરેલાં છે અને તે વર્ણન જોતાં આ સંબંધમાં મોટો પ્રકાર પડે તેમ છે. પશ્ચિમના “પ્રસિદ્ધ કવિ વર્ડસ્વર્થ” (Wordsworth) લખે છે કે “Not that I always began to write with a distinct purpose formally conceived; but habits of meditation have, I trust, so prompted and regulated my feelings that my descriptions of such objects as strongly excite those feelings will be found to carry along with them a purpose.” આ વાક્યનો ભાવ એ છે કે એ કવિ જ્યારે જ્યારે લખવા બેસતા ત્યારે અમુક મારે લખવું છે, અમુક અર્થ મારે સિદ્ધ કરવાનો છે ઇત્યાદિ વિચાર પ્રથમ શુદ્ધિમાં આશ્લ કરી કાચરચના કરવામાં પ્રવેશતા નહિ. પણ સંબંધની, ધ્યાનની એવી ટેવ એમણે પાડી હતી કે જેને લીધે એમની લાગણી તે સમયે એવી થઈ આવતી હતી અને એવી રીતે નિયમિત થતી કે જેથી તેને અનુરૂપ લાગણી ઉત્પન્ન કરી શકે એવાં વર્ણનો એમના દ્વારા થએલાં જોઈને એ પ્રથમથી વિચારી કરેલાં છે એવું ભાન લોકને થાય તેમ થતું. સ્કોટના નામનો ગ્રંથકાર પોતાના *Letters from Julia* નામના ગ્રંથના સંબંધમાં એવું જણાવે છે કે એ પુસ્તક મારા હાથે માત્ર લખ્યું છે અને માત્ર હાથેના ઉપયોગ કર્યાસિવાય મેં એની રચનામાં કોઈ પણ ભાગ લીધો નથી. હેડન (Hayden) નામનો ગ્રંથકાર લખે છે કે “When my work does not advance, I retire into the oratory with my rosary and say an Ave; immediately ideas come to me.” એનો ભાવ એવો છે કે જ્યારે આગમ શું લખવું તે મને સમજતું નહિ ત્યારે હું મારી માળા લઈ એક રથાને જતો અને ત્યાં પ્રાર્થના કરતો; તરત જ મને વિચારો આવવા લાગતા હોઈ મેકેન્સે પોતાના “*Essay on Milton*” નામના ગ્રંથમાં જણાવે છે કે “Perhaps no man can be a poet, or can even enjoy poetry, without a certain unsoundness of mind—if any thing which gives so much pleasure might be called unsoundness. By poetry we mean the art of employing words in such a manner as to produce an illusion on the imagination; the art of doing by means of words what the painter does by means of colors. Thus the greatest of poets has described it.”

"As imagination bodies forth,
The forms of things unknown, the poet's pen.
Turns them to shapes, and gives to airy thing
A local habitation and a name".

આ વચનોમાં એ અર્થ જણાયો છે કે કાવ્ય લખવામાં અને કાવ્યનું આસ્વાદન કરવામાં બે આપણને જે આટલો બધો આનંદ આવે છે તેને અવ્યવસ્થિત નામ આપી શકાયો તે તેવી મનની અર્થોત્તર બાબ મનની કંઈક અવ્યવસ્થિત દશાની જરૂર રહે છે. વાચકના ચિંતપટ ઉપર એક પ્રકારનો ભ્રમ ઉપજાવે તેવી રીતે શબ્દરચના કરવાની કળાનું નામ કાવ્ય છે. ચિત્રકાર રંગોત્તરે જે કરે છે તે શબ્દવડે કરવાની કલા તે કાવ્ય છે. એક મહાન કવિ કહે છે કે અત્યંત વસ્તુઓનો આકાર પ્રતિભા આગળ ધરે છે એટલે કવિની કલમ તેને વ્યવસ્થિત આકૃતિમાં પરિણત કરે છે અને હવાઈ કિલ્લાને સ્થાન તથા નામ આપે છે. મેકાલે કવિતાના સંબંધમાં કહે છે કે Truth, indeed, is essential to poetry, but it is the truth of madness. The reasonings are just, but the premises are false." કવિતાને માટે સત્ય ખાસ અપેક્ષિત છે પણ એ સત્ય તે જણાતા ગાંડપણાનું સત્ય છે. વિચારો ન્યાય છે પણ જે તેના મૂલમૂલ અર્થ તે સત્યતા વાળા નથી. કોલરિજ નામના પ્રસિદ્ધ કવિના Kubla Kahn નામના કાવ્યની પ્રસ્તાવનાના દિપ્પણમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે માદક પદાર્થના નિશામાં આ કાવ્ય રચવામાં આવ્યું છે. મેકાલે એક સ્થળે જણાવે છે કે In an enlightened age there will be much intelligence, much science, much philosophy, abundance of just classification and subtle analysis, abundance of wit & eloquence, abundance of verses—and even of good verses—but little poetry. Men will judge and compare; but they will not create." એનો અર્થ એ છે કે ધણા સુધારાના યુગમાં જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થશે, વિજ્ઞાનનો વિકાસ થશે, તત્ત્વવિચાર ધણો પ્રકાશશે, ન્યાયોપેત વર્ગીકરણો અને મૂલ્યમ પૃથક્કૃતિઓ થશે, રમુજ તથા ભાષણની છટા વધશે, પદ્યો ધણાં થશે અને સારાં પદ્યો ધણાં થશે, પણ કવિતા ઓછી થશે. મનુષ્યો તુલના કરી શકશે, સરખામણી કરી શકશે પણ સર્જન કરવા અસમર્થ થશે, આ આદિ અનેક ઉદ્દેષ્યોથી આપણને સ્પષ્ટ થાય છે કે કવિની પ્રતિભા તે માત્ર બુદ્ધિ-પૂર્વક કરાતી કલ્પના નથી પણ એક જાતની સર્જનશક્તિ છે. એ સર્જનશક્તિ જ્યાં અને જ્યારે ઓછી થાય છે ત્યાં અને જ્યારે જ યથાર્થ કાવ્ય ન્યૂન થાય છે. જેમ જેમ બુદ્ધિનો વિકાસ થાય છે, બાહ્ય મનનું ખેડાણ થાય છે તેમ તેમ બાહ્ય મનને અવલંબન કરનાર પ્રતિભા, પૃથક્કૃતિ, વિજ્ઞાન, વર્ગીકરણ, તત્ત્વવિચાર આદિની વૃદ્ધિ થાય છે, પણ તેમ તેમ આંતર મનને પાછળ રાખવાથી પ્રતિભાનો દૂસ થવાથી સર્જનસામર્થ્ય ન્યૂન થતાં કાવ્યમાં ન્યૂનતા થાય છે. તેથી બુદ્ધિપૂર્વક કરાતી કલ્પના તે પ્રતિભાનું કાર્ય નથી પણ પ્રતિભા એ આંતર મનની શક્તિ છે અને તેનો ઉ-મેય ધણી વાર બાહ્ય મનની નિર્વ્યાપાર દશાથી થાય છે. બે બાહ્ય મનવડે કરાતી કલ્પના પ્રતિભા હોત તો બાહ્ય મનને નિર્વ્યાપાર કરનાર અથવા અ-

વ્યવસ્થિત કરનાર કેરી-માદક પદાર્થોનું સેવન થતાં કાબરચના ખરાબ થવી જોઈએ અને ઉત્તમ કાબોનો એ દશામાં જન્મ ન થવો જોઈએ. અનેક કવિઓ કેરી વસ્તુઓને સેવન કરનાર આપણા વાંચવાસાંભળવામાં આવે છે, અનેક મનુષ્યે જવરાદિ દશામાં ઉત્તમ કાબો રચી કાઢ્યાં છે તે વગેરે અસંગત હરે તેમ છે. એ સર્વ એ જ અર્થને સિદ્ધ કરે છે કે એ કાબના બીજરૂપ પ્રતિભા શક્તિ તે બાહ્ય મનને આગ્રહે રહેનાર સામર્થ્ય નથી પણ એનાથી અતિરિક્ત રથાને, એનાથી વ્યક્તિ અથવા દશામાં રહેનાર અને વ્યાપારવાણું થનાર સામર્થ્ય છે. આમ હોવાથી બાહ્ય મનવડે કરાતી કલ્પનાના મૂળરૂપ કલ્પનાશક્તિ તે પ્રતિભા છે એ કહેવું સાચું નથી. અને નવીન પદાર્થને ઉપગમવાણું સર્જનસામર્થ્યવિશેષ જે કલ્પના તેરૂપ પ્રતિભા છે એ માનવું સાચું છે. ખરું જોતાં તો કવિ નવીન કલ્પના કરતો નથી પણ એનાં આંતર ચક્ષુઆગળ આવેલા દેખાવોને એ માત્ર જુએ છે. એનામાં એક પ્રકારનું બદ્ધ આંતર સ્થિતિ થવાથી એવું પ્રકરે છે કે જેને લીધે એ તે તે સૂક્ષ્મ પદાર્થને જોઈ શકે છે કે જેને ઈતર અપ્રતિભાવાળા મનુષ્યો જોઈ શકતા નથી. જેમ કેળવાયેલી આંખવાળો મનુષ્ય સૂક્ષ્મ પદાર્થને જોઈ શકે છે, કેળવાયેલી ત્વચાવાળો મનુષ્ય વજનના નાના બેદને પણ તે તે વસ્તુને હસ્ત માત્રમાં લઈ પારખી શકે છે, કેળવાયેલી ઐટલે વિકસિત ડ્રાણવાળો વિવિધ ગંધોના તારતમ્યને જાણી શકે છે, વિકસિત શ્રાવણો નાદના, સ્વરના અને અવાજના સૂક્ષ્મ બેદને ઓળખી શકે છે તે જ પ્રમાણે કવિમાં રહેલા આંતર મનની આ પ્રતિભા પણ એવી શક્તિ છે કે જેને લીધે એ વિશ્વની ચમત્કૃતિને તે અન્યને ન જાણાય તોપણ જોઈ શકે છે અને તેને અનુરૂપ શબ્દોમાં બાહ્ય મનઆગળ ધરી શકે છે અથવા પત્રપર આરૂઢ કરી શકે છે. તેથી પ્રતિભા એ ગપ મારવાની, તરંગ કરવાની શક્તિ નથી પણ અસાધારણ અવગ્રહન કરી શકવાનું, અલૌકિક રીતે ધંધેલી લાગણીને દર્શાવવાનું, અને સર્જન કરવાનું સામર્થ્યવિશેષ છે. સોફિસ્ટીસના સંબંધમાં એવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે કે સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે અને પોતાના કરતાં વધારે જ્ઞાન સંપન્ન મનુષ્યોની શોધ માટે એ પ્રથમ રાજ્યનીતિનિષ્ણાત ગણાતા પુરુષોમાટે ગયા હતા. પણ ત્યાં એ આશય સિદ્ધ ન થવાથી પછી કવિઓતરફ એમણે દષ્ટિ નાંખી, અને તેમનાં સંબંધમાં એ પોતે જાણાવે છે કે “ મેં મને જે એમના ઉત્તમ તથા અવત સુરોક્ષિત કરેલાં કાબો જાણ્યાં તે લીધાં અને તેમનો અર્થ જાણ્યો તે કવિઓપાસે હું ગયો તે એવા આશયથી કે તે કતાંપાસેથી સાક્ષાત્ તેના રમણીય અર્થનું મને જ્ઞાન થાય. પણ એથનસનિવાસી જનો મને સત્ય કહેતાં શરમ લાગે છે પણ મારે કહેવું પડે છે તેથી કહું છું કે એ કવિઓએ જે અર્થ મને તેમની પોતાની કૃતિનો સમગ્રજ્ઞો તેના કરતાં વધારે સારો અર્થ સારી રીતે ગમે તે અન્ય મનુષ્ય સમગ્રવી શકે તેમ હતું.”

(અપૂર્ણ.)

શાકમાં રહેલું રોગનિવારક સામર્થ્ય.

આ સંબંધમાં ગયા અંકમાં કેટલુંક લખવામાં આવ્યું છે, અને તોપણ તે સંબંધમાં પુનઃ પુનઃ થતી ચર્ચા આરોગ્યના સંબંધમાં અધિક ઉપયોગની હોવાથી આ અંકમાં કેટલુંક વિશેષ લખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

ફ્રેન્સના મજુરવર્ગની સ્થિતિ સુધારવામાં પોતાનું પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચનાર એમ દિ વેટિલિયોન (M. de Vettillion) એક પ્રસંગે વિશ્વસુલ્લ વિશ્વપ્રસિદ્ધ કાઉન્ટ ડૉ-લ્ટોઇને મળવા ગયો હતો. વાતચીતના દરમ્યાનમાં કાઉન્ટે કહ્યું કે મજુરોને પોતાના ઘરની સાથે નાની સરખી વાડી થાય એવો એક જમીનનો કડો આપવામાં આવે તો તેમની ધનસંબંધી સ્થિતિ સુધરે એટલું જ નહિ પણ તેમના આરોગ્યમાં પણ ઘણી રૂઢિ થાય. તેમને ડોક્ટરની પછી કોઈ દિવસ કંથી જ જરૂર રહે નહિ.

વેટિલિયોને પૂછ્યું, ડોક્ટરની શા માટે જરૂર નહિ રહે ?

કાઉન્ટ ઉભો થયો, અને પોતાના પરોણાનો હાથ પકડી બારીઆગળ લેઈ ગયો, અને જે વાડીમાં પોતે નિત્ય કામ કરતો હતો, તેને આંગળીથી બતાવી, બોલ્યો, જોઈ પેલી મારી ઓપધની પેટી ? મનુષ્યને જેટલાં જોઈએ તેટલાં સર્વ ઓપધા તેમાં છે. માત્ર તમારા રોગને માટે તમારે શું ખાવાની જરૂર છે, એટલું જ જાણવાની જરૂર છે. એક વાર તમે તે જાણ્યું, એટલે પછી ડોક્ટરને અને તમારે હેઠ્ઠા રામરામ થવાના.

ડૉલ્ટોઇનનાં વચનો અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે. શાકદારા કુદરતે મનુષ્યને પોતાના રોગ નિવારવાનાં એવાં સાધનો આપ્યાં છે કે જે મનુષ્યો તેમનો ભુદ્ધિપૂર્વક ઉપયોગ કરે તો તેમના રોગ મટ્યા વિના રહે જ નહિ. સામાન્ય રીતે કહીએ તો આપણા લોકોમાં જે તત્ત્વોની જરૂર છે, તે તત્ત્વો આરોગ્યના નિયમોના લંગથી ત્યારે ઓછાં થઈ જાય છે, અથવા વધી જાય છે ત્યારે આપણું આરોગ્ય બગડે છે. પ્રસંગે સ્થિતિમાંથી અગત્યના ક્ષાર ઓછા થઈ ગયા હોય છે; પ્રસંગે જરૂરમાંથી જરૂર રસ ઓછો નીકળે છે, અથવા જોઈએ તે કરતાં અધિક પ્રમાણમાં નીકળે છે; પ્રસંગે ગુદ (Kidneys) નો આપાર મંદ પડી ગયો હોય છે; પ્રસંગે જ્ઞાતતંતુઓ દુર્બળ પડી ગયા હોય છે; અને પ્રસંગે મગજ જડજેતું થઈ ગયું હોય છે. આ સર્વ પ્રસંગોમાં અને તેવા જ અન્ય પ્રસંગોમાં શાકનો અને તેમાં પણ ખાસ કરીને તાજાં લીલાં શાકનો ઉપયોગ સ્થાયી લાભને ઉત્પન્ન કર્યો વિના રહેતો નથી.

ઘણું કરીને પ્રત્યેક મનુષ્યને લીલું તાલું શાક મેળવતાં બહુ અડચણ પડતી નથી. પોતે જે ગામમાં રહેતો હોય તે ગામમાં તથા તેની સમીપના પ્રદેશમાં થતાં શાક, ફરના પ્રદેશમાં થતાં શાકકરનાં વધારે પસંદ કરવાયોગ્ય જાણુવાં. આ દેશમાં થતાં શાકના રોગ-નિવારક ગુણોસંબંધી પ્રત્યેક વૈદ્યના અભ્યાસમાં જે લખવામાં આવ્યું છે, તેઉપર અધિક પ્રકાશ; ત્યાં સુધી અત્રના વૈદ્યોથી પાડવામાં નથી આવ્યો અથવા તેમનું પુનઃ સંશોધન કરવામાં નથી આવ્યું ત્યાં સુધી આપણે આવા વિષયોમાં પાશ્ચાત્ય સંશોધકોઉપર જ આધાર રાખવો પડે છે. આ લેખમાં પણ તેમ જ થયું છે, અને તેથી જ તેમાં કેટલાંક પાશ્ચાત્ય શાકના ગુણો વર્ણવેલા જોવામાં આવશે. એવાં પાશ્ચાત્ય શાકો સુખદ વગેરે રથજે મળતાં હોવાથી જ અત્ર તેમના ગુણો વર્ણવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

મૂળામાં શરીરના અવધવાને રચવાનો શુભ હશે, એમ લાગ્યે જ કોઈ કંઈપણ કરે છે, અને તોપણ મૂળામાં તેવો શુભ છે. આખો દિવસ સખ્ત શ્રમ કરીને શરીરના સ્નાયુ-ગ્રાનો અને માંસલ તંતુઓનો ક્ષય કર્યો પછી જમ્યા પડેલાં જે મૂળા ખાવામાં આવે છે

તો સખંત મહેનતથી હોય થયેલાં તરવોની ખોટ મૂળા સારી રીતે પૂરી પાડે છે. વંળી તે-
માં ફેરફારસં અને લોહ પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોય છે; આમાંથી ફેરફારસં દુર્બળ પડી ગયેલાં
મગજને લાભ કરે છે, અને લોહ દુર્બળ પડી ગયેલા સ્નાતતંત્રીયાને દિતકર છે. વળી બા-
રે ખોરાક ખાવાથી લોહીમાં જે કચરો એકઠો થયો હોય છે, તેને તેઓ કાઢી નાંખીને
લોહીને સ્વચ્છ કરનાર છે.

તાજી ' લેટ્યુસ ' (Lettuce હરિતક; શિશુ) નામની બાજીને ઓલિવ તેલસાથે
લિંધુ નીચોવીને ખાવામાં આવે છે ત્યારે સ્વાદમાં તથા ગુણમાં ભાગ્યે જ તેનાથી બીજું
કાષ્ટ શાક ચઢી જતું હશે. લોહીને શુદ્ધ કરવામાં તથા પચનશક્તિને સુધારવામાં તેના જેવાં
બીજાં કાષ્ટ પણ શાક નથી. વળી ભારે અને ઉષ્ણતા વધારનાર ખોરાક ખાવાથી લોહી
ન્યારે તપી જાય છે ત્યારે તે તેમાં વધી ગયેલી ઉષ્ણતાને ઓછી કરે છે. દસ્તને સાફ
આણીને તથા જઠરને સુધારીને તે લોહીની ઉષ્ણતાને સમાન સ્થિતિમાં રાખે છે. વળી તેમાં
એક જાતનું નિર્દોષ માદક તત્ત્વ રહેલું હોવાથી તેને રાત્રે જો સુતા પહેલાં ખાવામાં આવે
છે તો તેનાથી શાંતિવાળી કુદરતી ઉંઘ આવે છે. અનિદ્રાને વ્યાધિ ઘણાં ઉદાહરણોમાં તેના-
થી મટી ગયેલો પ્રસિદ્ધ છે. આ શાકની સાથે લિંધુ જાડાં મનુષ્યોએ જ ખાવું; પાતળાં
મનુષ્યોએ ખાવું અધિક દિતકર નથી.

કાકડી (Cucumber) દુર્બર છે, એવું જે કહેવાય છે, તે ખોટું છે. ઉદાત્ત
જો તેને ધીરે ધીરે અને યોગ્ય પ્રમાણમાં ખાવામાં આવે છે, તો તે ઘણી સહેલાઈથી પચે
એવી અને પૌષ્ટિક છે. મૂળાની પેઠે તે સ્નાયુને રચે છે. વળી તે દસ્તને સાફ લાવે છે. કા-
કડીના રસ શરીરે ચોળવાથી ત્વચા ઘાળી અને તેજસ્વી થાય છે. તે તેજસ્વી કાંતિ કરનાર
છે, એવું ગ્રીક તથા રોમન ગ્રંથકારોએ પણ લખ્યું છે.

લીલી કુંગળીમાં લોહક્ષાર રહેલો હોવાથી તેમાં પુષ્ટિ આપવાનો ગુણ રહેલો છે. અથો-
અ ખાનપાનથી બગડેલા જઠરને તે સુધારે છે. તે રચક હોવાથી શરીરમાં રહેલા વિષને કાઢી
નાંખે છે, અને તેથી મંદ જ્વર તથા સળેખમ તેને સારીપેઠે ખાવાથી મટી જાય છે. સ્વ-
લ્પમાં કુંગળી સર્વ સ્થિતિમાં આરોગ્યને વધારનાર છે.

ટમાટાને પૂર્વે જેરી ગણવામાં આવતા, પણ હવે તે અત્યંત આરોગ્યને આપનાર શા-
ક મનાય છે. તેમાં રહેલા સૌખ્ય (નરમ), આમ્લ (ખાટા) રસ તથા રચક રસને લીધે
તે લોહીને શુદ્ધ કરીને તે વિદ્રવિને તથા તેવા જ બીજા યતા વ્યાધિને અટકાવે છે.
વળી તે પચનશક્તિને વધારે છે, તથા શુદ્ધિપર બહુ સારી અસર કરે છે. ડૉ. ચેન્ડલર મૂર
(Chandler Moore) નામનો એક પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન કહે છે કે ' યકૃત અને શુદ્ધિપર
અસર કરીને ટમાટા શરીરને આરોગ્યવાળું રાખે છે, એટલું જ નહિ પણ ચામડીને પણ
તે સ્વચ્છ કરે છે, તથા તેને સ્વચ્છ રાખે છે. યકૃત (Liver) મંદ પડી જવાથી જો
તમારી આંખો પીગચડી પડી ગઈ હોય તો મરીમસાલાના એકલા કાચા (રાંધ્યા
નિતાના) ટમાટાને જ જો તમે સવારમાં ખાશો તો થોડા વખતમાં તમારા મુખઉપર
સ્વચ્છ ગુલાબી રંગ પાડો આવશે. ટમાટાના કકડાને મુખઉપર સારી રીતે ઘસવાથી
તેના ઉપર પડેલા પીળા ડાઘા સત્તર મટી જાય છે, એ વાત ઘણા જ થોડા મનુ-
ષ્યો જાણે છે.'

ગાજર (Carrot) આરોગ્યને આપનાર છે, અને કાંતિને વધારનાર છે. આલું કારણ પશુ તે પચનશક્તિને સુધારનાર તથા દસ્તને સાફ લાવનાર છે, એ જ છે. પશુ તેમના સ્વચ્છિદ્રી અધિક લાસ મળે એટલા માટે તેમને રાંધ્યાવિના કાચા ખાવાં જોઈએ. બોગનમાં રાંધ્યાવિનાનાં કુળાં (કોમળ) ગાજર પુષ્કળ ખાવાથી જમ્યા પછી ખાટા ડહાં આવવાનો વ્યાધિ મટી જાય છે. પારિસથી થોડે છેટે મેડેમ ડી લેઇસોને (Madame De l'Oisson) એક આશ્રમ રચાયો છે, તેમાં રોગીઓને એકલાં ગાજર ખવડાવીને જ તેમના સ્વચ્છ રોગો મટાડવામાં આવે છે. આ સ્ત્રી તેની યુવાવસ્થામાં અત્યંત સાંધ્યવાળી ગણાતી હતી. અને તેનું કારણ તે નિયમ ગાજર ખાતી હતી, એ જ છે, એમ તે કહે છે. તેના આ કથનમાં સત્ય હો કે ન હો તોપણ એટલું તો ખરું જ છે કે તેને ત્યાં પારિસમાંથી પુષ્કળ રોગીઓ આવે છે અને ઉત્તમ પ્રકારનું આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરીને જાય છે. જમીનમાંથી તાજાં ખોદી કાઢેલાં ગાજરને ઘોષ્ટને રોટલીસાથે તે ખાવાથી સ્વાદ તથા પોષણ બંને મળે છે.

સેલેરી (Celery) નામનું શાક જ્ઞાતવંતુઓને બહુ લાસ કરે છે. લંડનમાંથી પ્રકટનું લેન્ડ્રેટ પત્ર કહે છે કે રાત્રે સૂતા પહેલાં તેને ખાવાથી નિદ્રા બહુ જ સારી આવે છે. પુષ્કળ માનસિક શ્રમપછી જો તેને ખાવામાં આવે છે તો તેથી જ્ઞાતવંતુઓ શાંત થાય છે. પશુ રાંધ્યાવિના તેના આહાર કરવો જોઈએ. તેમાં રહેલા ક્ષારમાં જ ગુણુ રહેલો હોય છે, અને રાંધવાથી તે ક્ષાર બળી જાય છે. વળી તે પચનશક્તિને મદદ કરે છે, અને લોહીને સ્વચ્છ કરે છે. જમનામાં એક એવી કહેવત આવે છે કે જ્યોત્સેલેરી ખાધે છે, તેમનાં નેત્ર તેજસ્વી થાય છે, ચામડી સ્વચ્છ થાય છે, અને સ્વભાવ આનંદી થાય છે.

અગ્રમે (Parsley) જરૂરના વ્યાધિ મટાડે છે, અને સુખના દુર્ગંધને દૂર કરે છે. કુંગળી ખાધા પછી જો લીલા અગ્રમાને ચાવવામાં આવે છે તો તેનો વાસ ધણો ઓછો થઈ જાય છે, અથવા બિલકુલ નાશ પામે છે. તેનો મસાલાતરીકે જ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

કોબીજ (Cabbage) જો કોમળ હોય છે તો તેમાં દસ્તને સાફ આણવાનો ગુણુ રહેલો છે. કોબીજને રાંધીને અથવા કાચું ખાઈ હોય તોપણ તે શરીરને સ્વચ્છ કરે છે. કોબીજનું અથાણું ઉકારે રેંડી દેવાજોઈ છે.

આ સ્થળે જણાવવાની જરૂર છે કે સ્વચ્છતા શાકને રાંધ્યાવિના, તેઓ ખેતરમાંથી આણવામાં આવે તેવાં જ કુદરતી સ્થિતિમાં, અને ત્યાં મુઠી ખાવાં એ વધારે લાભકારક છે. કારણ કે પૂર્વે કહ્યું તેમ રાંધવાથી તેઓમાં રહેલો ક્ષાર તથા બીજાં કિંમતી તત્ત્વો બળી જાય છે. બટાકાને રાખમાં ભારીને અથવા રેંડીને ખાવામાં અડચણ નથી, કારણ કે તેના ઉપરની છાલ તત્ત્વો રક્ષણ કરે છે. જે પાણીમાં શાકને બાફવામાં કે ઉકાળવામાં આવ્યું હોય તે પાણી કાઢી નાંખવું નહિ, પણ તેને ઘળમાં કે એવા કોઈ ઉપયોગમાં લેવું; કારણ કે તે પાણીમાં શાકના વિચળી નિષ્ક ટકાજોડેલા અત્યંત પૌષ્ટિક ભાગ રહેલો હોય છે. શાકને પાણીમાં બાફવા ઇચ્છનારે તેને એટલા ઓછા પાણીમાં બાફવું જોઈએ કે પછી તેને ઢોળી દેવાની જરૂર પડે નહિ.

સ્પિનેક (Spinack) માં કોબીજકરતાં પણ વધારે રેચક ગુણુ રહેલો છે, અને તે સાથે તેનામાં લોહના ક્ષારો છે. આથી તે બંધકોષને મટાડે છે. તથા લોહીને સુધારે છે.

એસ્પેરેગસ (Asparagus) ની કુર્ડ (Kidneys) ના ઉપર બહુ સારી અસર

યાય છે. શુદ્ધિમાં જે પથરીનો પ્રવેશ થયો હોય છે તે તેને તે ઓગાળી નાંખે છે. વળી તે જ્ઞાનતંતુઓની દુર્બળતાને દૂર કરે છે.

બટાકામાં ગોઘૂમ તત્ત્વ (Starch) પુષ્કળ હોવાથી તે શરીરને બળુ કરનાર છે. ઘણા જ પાતળા મનુષ્યોને બટાકા ખાવાની ભક્ષામણુ કરવામાં આવે છે. આથી એમ સમજવાનું નથી કે આરોગ્યના બીજા નિયમોના ભંગ કરી બટાકા ખાવાથી પાતળા મનુષ્યો બન્યાં થશે, પણ એટલું જ સમજવાનું છે કે બીજા નિયમોના પાલનસાથે જે બટાકા ખાવામાં આવશે તે બીજા કોઈ પણ ખોરાકના કરતાં તે શરીરને વહેલું પુષ્ટ કરશે.

સમુદ્રનો પ્રવાસ ન લાગે માટે શું કરવું.

એક લેખક સમુદ્રનો પ્રવાસ ન લાગે માટે નીચેનો ઉપાય વર્ણવે છે. તે લખે છે કે સમુદ્રનો પ્રવાસ લાગવાનો જેમને ભય હોય તેમણે પ્રવાસના સમયમાં ઓવિશ કલાકમાં એક જ વાર ખાવું, અને ખોરાકમાં ફળ તથા બદામ, કાજુ, અખોડ વગેરે મેવાવિના બીજું કશું જ ન ખાવું. ફળ ઇચ્છાપ્રમાણે ખાવાં, પણ મેવો પાંચ તેલાથી વધારે ન ખાવો. વળી તેણે સાત દિવસમાં એક દિવસ નફારડો ઉપવાસ કરી કાઢવો, તથા ઉપવાસના દિવસમાં પાણી રચિપ્રમાણે પીવું.

સંધિવાનો ઉપાય.

નોટિંગહામમાંથી પ્રકટ થતું એક પત્ર સંધિવા (Rheumatism) નો નીચે પ્રમાણે ઉપાય વર્ણવે છે:

સંધિવાના રોગીએ ખાટા લિંબુના રસનો પચીસ દિવસસુધી ઉપયોગ કરવો. પ્રથમ દિવસે એક લિંબુનો, બીજે દિવસે બે લિંબુનો, એમ નિત્ય એકેકે લિંબુ વધારતાં પચીસમે દિવસે પચીસ લિંબુનો રસ પીવો. આથી સંધિવા મટી જશે.

હંડા જળથી નિત્ય સ્નાન કરનારને ઉષ્ણ જળથી સ્નાન કરવાની અગત્ય.

હંડા જળથી નિત્ય સ્નાન કરનારે અહવાડીયામાં એક વાર પણ ઉષ્ણ જળથી સ્નાન કરવાની અગત્ય છે; કારણ કે હંડુ જળ ચામડીનાં છિદ્રોને સંકોચી નાંખે છે, અને તેથી તેમાં પ્રસંગે જે કચરો ભરાઈ રહેલો હોય છે, તે ધોવાઈ જતો નથી. વળી શરીરની અંદરથી ચામડીઉપર જે ચીકણો અને ખાટો પદાર્થ ઝરી આવ્યો હોય છે, તેના ઉપર હંડા જળની કશી અસર થતી નથી. હંડા જળના બળપ્રદ લાભ લેવા ઇચ્છનારે પ્રથમ ઉષ્ણ જળથી સ્નાન કરી ચામડીને ઉત્તમ પ્રકારે સ્વચ્છ કરી લેવી અને પછી શરીરઉપર હંડુ જળ ઇચ્છાનુકૂળ રેડવું. હંડા જળથી સ્નાન કરનારે અનુકૂળતા હોય તે વરાળનો અથવા ઉષ્ણ વાંધુનો અહવાડીયામાં એકાદ વાર 'નાસ' લેખી તથા રધિરને શુદ્ધ કરવું, એ યોગ્ય છે. (આ નાસ કેવી રીતે લેવો, એ આ વર્ગતરફથી પ્રકટ કરવામાં આવેલા 'રોગો દાગવાના તથા નિરાશ રહેવાના ઉપાયો ' એ નામના પુસ્તકમાં વિસ્તારથી લખવામાં આવ્યું છે, મૂલ્ય ૦-૧-૬ પોસ્ટેજ ૦-૦-૬.)

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જીવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

હિતકર સંભાષણ.

બે મનુષ્યો એકઠા મળે છે ત્યારે તેઓ એકબીજાની સાથે કાંઈ ન કાંઈ વાત ક્યાં વિના ભાગ્યે જ રહે છે, પરંતુ પોતાની વાત સામા મનુષ્યના હિતને કરનારી છે કે અહિતને કરનારી છે, તેનો હગ્ગર મનુષ્યોમાંથી એકાદ મનુષ્ય પણ ભાગ્યે જ વિચાર કરતો હશે.

બીજા મનુષ્યો કયી આગતોવિષે વિચાર કરવાના અને તેમના માનસિક વ્યાપારો કયો દિશાભણી વહેવાના, તેનો આધાર, કેટલેક દરજ્જે, આપણે તેમની સાથે જે વાત કરીએ છીએ તેઉપર રહેલો હોય છે. બીજા મનુષ્યને મળતાં આપણે જો તેની સાથે દિલ્હી દરબારની વાત કરીએ છીએ તો તરત જ તે મનુષ્ય દિલ્હી દરબારના વિચારો કરે છે, અને આપણાથી તે મનુષ્ય છૂટા પડે છે તોપણ કેટલીક વારસુધી તેના માનસિક વ્યાપારોનો વેગ દિલ્હી દરબારભણી હોય છે, અર્થાત્ આપણી વાતચીતપ્રમાણે જ મોટે ભાગે તેના મનમાં વિચારો ચાલવા માટે છે; અને મનુષ્ય એ પોતાના વિચારોનો જ પરિણામ હોવાથી, વાતચીત અથવા સંભાષણ એ મનુષ્યના જીવનમાં એક અત્યંત અગત્યનું અંગ છે, એ સહજ સિદ્ધ થાય છે.

જોનો આપણે સહીથી વધારે વિચાર કરીએ છીએ, તેવા જ આપણે યજ્ઞે છીએ, અને શાનો આપણે સહીથી વધારે વિચાર કરીશું, તેનો આધાર મોટે ભાગે આપણી વાતચીતના વિષયઉપર, તેની શૈલિઉપર તથા તેના સ્વરૂપઉપર રહે છે.

ત્યારે સંભાષણ ખેંચી અથવા હલકા પ્રકારની અથવા સામાન્ય પ્રકારની આગતોવિષે વિચાર કરવાનો વેગ આપણા મનમાં પ્રકટાવે છે, અથવા આપણા મનમાં રહેલા પૂર્વના વેગને પુછિ આપે છે ત્યારે તે સંભાષણ આપણું અહિત કરે છે. તે જ પ્રમાણે માનવસ્વભાવમાં રહેલા દોષો અને અપૂર્ણતાઓને, તે આપણી દૃષ્ટિસમીપ તરતાં રાખે છે ત્યારે જ તે આપણું અકલ્યાણ કરે છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મનુષ્યોનો મોટો ભાગ એક

બીજાની સાથે મળતાં જે વાતચીત કરે છે, તે હિતકર ન હોતાં અહિતકર જ વિશેષ કરીને હોય છે.

સંભાષણ હિતકર થવાને માટે વાત કરનારે વાત કરતી વખતે પોતાનું લક્ષ્ય સધળી વસ્તુઓમાં જે શુભ, સુખદ અને ઉત્કૃષ્ટ રહેલું છે, તેના પ્રતિ જ રાખવું જોઈએ, અને પોતાના વિચારમાં, વાણીમાં અને ભાવમાં, પોતે ગ્રામ કરવા ધારેલા સર્વોત્તમ સુખને જ પ્રધાન પદ આપવું જોઈએ.

વાર્તાનું સ્વરૂપ એવા પ્રકારનું રચવું જોઈએ કે તેથી મન વિચારના વધારે ઉચ્ચ પ્રદેશોભણી ગતિ કરે, અને તે સાંભળનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને પોતાનામાં રહેલાં અધિક મહાન સામર્થ્યોનું વધારે તીક્ષ્ણ ભાન થાય.

એવો એક પણ શબ્દ કદી પણ ન બોલવો જોઈએ કે જેથી કોઈ મનુષ્યને પોતાના દોષો અથવા અપૂર્ણતાનું કોઈ પણ રીતે ભાન થાય; તેમ જ એવાં કોઈ પણ પ્રકારનાં વચનો ન ઉચ્ચારવાં જોઈએ કે જેથી સામાને ઉદ્વેગ, અપમાન, ગ્લાનિ કે દુઃખ થાય. પ્રત્યેક શબ્દ બીજાને કાને પડનાં તેનામાં આશા, ઉત્સાહ અને પ્રસન્નતા પ્રકટવાં જોઈએ.

સામા મનુષ્યને તેના દોષો નિરંતર કલ્પા કરવાથી તે દોષોનું આપણે તેને વધારે તીક્ષ્ણતાથી ભાન કરાવીએ છીએ; આમ થતાં તે પોતાના દોષોનો વધારે અને વધારે વિચાર કરે છે, અને આ રીતે પૂર્વના કરતાં પણ તે દોષોને અધિક બળવાન અને અધિક ત્રાસ આપનારા કરી મૂકે છે.

જેમ વધારે આપણી દુર્બળતાનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ તેમ આપણે વધારે દુર્બળ થઈએ છીએ, અને જેમ વધારે આપણે દુર્બળતાસંબધી વાતચીત કરીએ છીએ, તેમ આપણે દુર્બળતાસંબધી વધારે વિચાર કરીએ છીએ. આથી જે બાજતોને રાખી રહેવા અને જેમની વૃદ્ધિ કરવા આપણે ઇચ્છતા ન હોઈએ, તે બાજતોના સંબંધમાં આપણે કદી પણ વાતચીત ન કરવી જોઈએ.

દુર્બળતાને ટાળવાનો એક જ માર્ગ છે, અને તે એ કે બળની વૃદ્ધિ કરવી. બળની વૃદ્ધિ કરવાને માટે બળઉપર આપણે અખંડ દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ. આપણો વિચાર જો ઉંચો, સામર્થ્યવાળો, અને અખંડ હોય છે તો જોનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ, તેની આપણે વૃદ્ધિ કરીએ છીએ.

બાળકોને કેળવવામાં હિતકર સંભાષણનું જેટલું મૂલ્ય આંત્રીએ તેટલું ઓછું છે. ઘણા પ્રસંગોમાં હિતકર સંભાષણ બાળકોના ભવિષ્યને સંપૂર્ણ રીતે ઉત્તમ પ્રકારનું કરી મૂકે છે.

યોગ્ય પ્રકારે બાળકને કેળવવાને માટે જે શુભો ઉચ્ચ પ્રકારના હોય, અને જેની તેના વિકાસમાં જરૂર હોય, તેના શુભોને તેની દૃષ્ટિસમીપ નિરંતર ધરી રાખવા જોઈએ; અને ક્યાં તે તેની દૃષ્ટિને વધારે રાખશે, તેના આધાર તેની સાથે આપણે જે રીતે વાતચીત કરીશું તેના ઉપર મોટે ભાગે રહેવાનો.

બાળકને દુષ્ટતા આપવાથી આપણે બીજું કશું જ કરતા નથી, પણ તેને તેના દોષોનું રમરણ કરાવીએ છીએ. જે પ્રત્યેક પ્રસંગે આપણે તેને તેના દોષોનું રમરણ કરાવી.

એ જીએ, તે પ્રત્યેક પ્રસંગે તે દોષોઉપર તે વધારે ધ્યાન આપે છે, તેમનું વધારે ચિંતન કરે છે, અને તેમને વધારે બળ અને વધારે જીવન આપે છે. આમ થતાં તેના સારા શુભો વધારે નમ્રતા પડતા જાય છે, અને તેના નકારા શુભો વધારે નકારા થતા જાય છે.

આ ના કરીશ, અને તે ના કરીશ, એવું બાળકને અખંડ કહ્યા કરવાથી તેના મનને તથા ચારિત્ર્યને સુધારવાનો સંભવ આવતો નથી; ઉત્કટ એમ કરવાથી તો તે ન કરવાની બાબતો કરવાની તેની ઇચ્છા વૃદ્ધિને પામે છે, અને માત્ર ભયથી જ તે તેમ કરતો અટકે છે, અથવા તો ત્રાસદાયક અને કડવો અનુભવ મેળવવામાં પુષ્કળ સમય અને બળનો ફાયદો થઈ પડી જ તે તેમ કરતો અટકે છે.

જે ન કરવાનું કહ્યું હોય તે કરવાની ઇચ્છા થવી, એવો પ્રત્યેક મનુષ્યના મનનો સ્વભાવ હોય છે. આનું કારણ એ છે કે ન કરવાના કુકર્મોમાં હંમેશાં તેનું ઉલ્લંઘન કરવાથી શિક્ષા થવાનો ભય રહેલો હોય છે, અને મન ન્યારે ભયવાળી અથવા ગિરજાસાવાળી સ્થિતિમાં હોય છે ત્યારે જેનો તે વિચાર કરે છે, તેના, તેના મનમાં સહેલાઈથી દંડ સંસ્કાર પડે છે.

ન્યારે આપણને કોઈ કામ ન કરવાને ચેતવવામાં આવે છે ત્યારે કાં તો આપણું મન ભયની સ્થિતિમાં અથવા તો ગિરજાસાની સ્થિતિમાં પ્રવેશે છે, અને ન્યારે આવી સ્થિતિમાં આપણું મન હોય છે ત્યારે જેના સંબંધમાં આપણને ચેતવવામાં આવ્યા હોય છે, તેના આપણા મનઉપર એટલા તો સહેલાઈથી અને એવા તો ઉંડા સંસ્કાર પડે છે કે આપણે અગત્યતાં આપણું સંપૂર્ણ ધ્યાન તેના ઉપર આપીએ છીએ. પરિણામ એ આવે છે કે આપણે તે સંબંધમાં એટલો બધો તો વિચાર કરીએ છીએ કે આપણે લગ-લગ તેમાં તક્ષીન થઈ જઈએ છીએ; આપણે ન કરવાની વસ્તુથી દૂર જતા નથી, પણ તેમાં જ તણાઈને આવી પડીએ છીએ.

ન્યારે કોઈ મનુષ્ય આડે માર્ગે જતો હોય ત્યારે વધારે આગળ ન જવાને તેને ચેતવવો, એ બૂલ છે. તે જ પ્રમાણે તેને મદદ ન આપતાં આડો જવા દેવો, એ પણ બૂલ છે. યોગ્ય માર્ગે એ છે કે કાંઈક વધારે સારી બાબતઉપર તેનું ધ્યાન ખેંચવું, અને આપણી વાતચીતનું સ્વરૂપ એવું રચવું કે પેલી વધારે સારી બાબતમાં તે કેવળ તક્ષીન થઈ જાય. આપ્રમાણે તે તેની જૂની ભૂલો, જૂના દોષો, અને જૂની ઇચ્છાઓ ભૂલી જશે, અને જે વધારે સારી વસ્તુમાં તેને રસ પ્રકટથો છે, તેને સંપાદન કરવામાં પોતાના સઘળા બળને તથા આયુષ્યને આપશે.

મંદવાડ તથા નિષ્ફળતાને અટકાવવાને માટે પણ આ જ નિયમનો ઉપયોગ કરી શકાય. જ્યારે મન પૂર્ણ આરોગ્યના વિચારમાં એટલું બધું તો કેવળ તક્ષીન થઈ જાય છે કે મંદવાડમાત્રને તે ભૂલી જાય છે, ત્યારે મનનાં સઘળાં સામર્થ્યો આરોગ્યને પ્રકટાવવાને માટે મચી પડે છે, અને રોગનું એકે એક ચિહ્ન નાશને પામે છે.

ન્યારે મન વધારે ઉંચાં કાર્યોને સિદ્ધ કરવાના કામમાં એટલું બધું તો પૂર્ણપણે તક્ષીન થઈ જાય છે કે નિષ્ફળતાના સઘળા વિચારોને તે વિસરી જાય છે ત્યારે મનની સ-

ધળી શક્તિઓ તે તે ઉપાંગ કાર્યોને સિદ્ધ કરવામાટે મગી પડે છે; પ્રતિદિન તે પુરુષ થોડો અને થોડો આગળ વધે છે, અને પરિણામે મહાન્ વિજય અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે.

ખોટાને, દુલકાને અને ઝોળાને મન વિસરી ન્યાય એટલા માટે દ્વિતકર સંભાષણનો મનુષ્યે સર્વદા ઉપયોગ કરવો જોઈએ; જે મનનો વિકાસ કરવો હોય અને આમળ વધવું હોય તો તો આવા સંભાષણનો ઉપયોગ કરવો જ જોઈએ. આપણી ઇચ્છાઓ, આપણી મહાકાંક્ષાઓ, અને આપણા ઉચ્ચ ઉદ્દેશોને પૂર્ણપણે અનુસરીને આપણે વાતચીત કરવી જોઈએ; આપણાં સઘળાં વચનો આપણા વાસ્તવિક ઉદ્દેશની વૃદ્ધિ કરનારાં હોવાં જોઈએ.

પોતે આધિષ્ઠા પૂર્ણતાના વિચારપ્રમાણે પોતાના મિત્રોને પૂર્ણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવાનો પ્રત્યેક મનુષ્યનો સ્વભાવ હોય છે, અને આથી પોતાના મિત્રોના દોષો તેમને નિરંતર કઢી ખતાવીને, તથા ઉત્તમ થવાને તમારે આ કરવું જોઈએ અને આ ન કરવું જોઈએ, એવી ધડીએ ધડીએ સલાહ આપીને, તેમને સુધરવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે. માઆપો પણ પોતાની પ્રગ્નસાથે આ પ્રકારનું જ વર્તન રાખે છે, પણ તેઓ જાણતાં નથી કે આ પ્રકારનું વર્તન રાખવાથી મોટો ભાગ, હોય છે તેના કરતાં વધારે ખરાબ થાય છે, અને જેઓ મનના તથા ચારિત્ર્યના બહુ બળવાન હોય છે, તેમને જ માત્ર અસર થતી નથી.

આપણા મિત્રોને અથવા આપણાં જાળકાને આપણે ધારેલાં પૂર્ણ મનુષ્યો કરવાને માટે આપણે તેમના દોષો તેમને કઢી પણ કહેવા ન જોઈએ; તેમના ચારિત્ર્યના ઉત્તમ ગુણોસંબંધી અને જે મોટામાં મોટા સંભવો તેમના મનમાં રહ્યા છે, તે સંબંધમાં આપણે તેમની સાથે વાતચીત કરવી જોઈએ. આપણી સાથે સંભાષણ કરનાર પ્રત્યેક મનુષ્યની સાથે આપણે એવી રીતે વાત કરવી કે તેને એમ થાય કે તેનામાં કંઈક ઉચ્ચતા રહેલી છે; અને ઉપદેશ આપીએ છીએ એવું દેખાડ્યાવિના અથવા હુકમ કરનાર તરીકે જણાયાવિના આમ આપણે કરી શકીએ એમ છે.

સઘળી વાતચીતનું સ્વરૂપ અર્નર્વેદવાદના સિદ્ધાંતોવાળું અને મનને ઊર્ધ્વગામી કરનારું હોવું જોઈએ. જીવનમાં જે વસ્તુઓ મૂલ્યવાન છે, તેના સંબંધની જ વાત કરવી જોઈએ, અને આપણે મેળવવાને જે ઉચ્ચ પદ ધાર્યું હોય તેને જ વાતમાં સંકેતી આમળ પડતું પદ આપવું જોઈએ.

દુર્જાળતાપ્રતિ જેમ અને તેમ ઝાણી દૃષ્ટિ કરવી જોઈએ, અને તેના સંબંધમાં એક અક્ષર પણ કઢી ઉચ્ચારવો ન જોઈએ.

આપણે જ્યાં બેસા દોષોએ ત્યાં ખીજા મનુષ્યો અદ્વિતકર સંભાષણ કરે તો આપણે વાતનો વિષય બદલી નાંખીને તેઓનું ધ્યાન ખીજા બાજુતરફ વાળવું જોઈએ. પ્રત્યેક વિષયની ખીજા બાજુ દૃષ્ટિ હોય જ છે, અને સુરમ નિરીક્ષણ આપણે જો કરીશું તો આપણને જણાશે કે તે ખીજા બાજુ. સામાન્ય બાજુકરતાં ઘણી જ વધારે મહાન અને ઘણી જ વધારે મહત્ત્વવાળી હોય છે.

પ્રશસ્ય ગુણો પ્રત્યેક સ્થળમાં રહેલા હોય છે; અને તેમના પ્રતિ આપણું લક્ષ આપવું, એ લાભકારક છે, એ સિદ્ધ થયા વિના નહિ જ રહે.

મૂલ્યવાન વિચારો.

સર્વની સાથે અવિરોધી થાઓ—સર્વના મિત્ર થઇને રહો. તમારી સાથે કોઇ વિરોધ ધરે તોપણ તમે તમારા મનમાં તેના પર વિરોધ ધરતા નહિ, તેમ જ તેના વિરોધને જીતતા નહિ, અને તેની વિરોધવાળી કૃતિઓનું મનમાં કદી પણ ચિંતન કરતા નહિ. તમે પોતે સર્વોત્તમ થવાનો પ્રયત્ન કરો, અને સર્વના મિત્ર થવું, એ સર્વોત્તમ થવાનું એક અંગ છે. સર્વના અવિરોધી થવું, અને સર્વોત્તમ થવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ તમારા મનની સઘળી કામનાને પૂર્ણ કરનાર શ્રમ કુંચી છે.

*

*

*

*

જે મનુષ્ય પોતાનો વિકાસ કરવામાં બેદરકાર રહે છે, તે મનુષ્ય પોતે પોતાના સ્વરૂપને જાણતો નથી. પોતાને રાજ જાણનાર અથવા રાજ થવાની યોગ્યતાવાળો જાણનાર શું બિખારીના હુંપડામાં પડ્યો રહે છે? પોતાના સ્વરૂપને જાણનાર મનુષ્યથી પોતે વસ્તુતઃ જોવો છે, તેવો થવાનો પ્રયત્ન કર્યાવિના રહેવાનું જ નથી. આવો પ્રયત્ન ન કરનાર મનુષ્યે હજી જીવવાનો આરંભ કર્યો જ નથી. તે પચાસ વર્ષથી કે સાઠ વર્ષથી પોતાને જીવતો માનતો હોય તોપણ હજી તેના જીવનની એક ક્ષણ પણ શરૂ થઇ નથી. જે ક્ષણથી તે, પોતે વસ્તુતઃ જોવો છે તેવો થવાનો પ્રયત્ન આરંભે છે, તે ક્ષણથી જ તે જીવવાનો આરંભ કરે છે. હમણાં તે પધારીમાંથી ઉડ્યો છે ખરો, પણ તેની આંખો ઢંધથી ઘેરાયેલી છે, તે અર્ધ જાગૃત્ સ્થિતિમાં છે, અને તેથી વસ્તુઓને જેમ છે તેમ જોઈ શકતો નથી.

*

*

*

*

જે પ્રાપ્ત કરવાનો આપણો ઉદ્દેશ હોય, તે જાણે આપણો પ્રાપ્ત કર્યું જ છે, એવા ભાનપૂર્વક જીવવું, અને પ્રત્યેક વસ્તુની સર્વોત્તમ બાજુનું જ મનમાં ચિંતન કરવું એનું જ નામ યથાર્થ જીવન ગણવાનો પ્રયત્ન છે.

*

*

*

*

આત્માના સૌંદર્યનો અને મનમાં રહેલી સંપત્તિઓનો અનાદર એ જીવનમાં રહેલી સર્વોત્તમતાનો જ અનાદર છે; તે જ પ્રમાણે શરીરની યોગ્ય ધર્મજ્ઞાનો અનાદર કરવો, એ આત્માને અને મનને પોતાનો પ્રકાશ દર્શાવવાનાં દ્વાર બંધ કરવા તુલ્ય છે.

*

*

*

*

વાસ્તવિક જીવન આત્માના ભાનમાં અર્થાત્ અનુભવમાં રહેલું છે. તેથી કરીને સઘળી વસ્તુઓના અંતરાત્માસાથે મનુષ્ય ત્યાં સુધી સંબંધવાળો થતો નથી ત્યાં સુધી તે વસ્તુતઃ જીવતો નથી.

*

*

*

*

કેશ, અસંતોષ અથવા બડબડાટ, નિસાસા અને સંશયને દર્શાવનારો 'જો' શબ્દ, એટલાં તમારા અંતઃકરણમાંથી દૂર કરો. જ્યારે આ ચારનો અંતઃકરણમાંથી અભાવ થાય છે ત્યારે વિચારમાં, વાણીમાં અને વૃત્તિમાં પુષ્કળ બળ આવે છે. તેની સાથે દુઃખ અને વ્યથા પણ પલાયન કરી જાય છે.

*

*

*

*

બાળકોને નાનપણથી જ શિક્ષણ આપવાની અત્યંત અગત્ય છે. જીવનના નિયમોને અનુકૂળ વર્તીને, મનને તથા શરીરને આનંદ મળે એવી ગમતોમાં જોડાવાથી સર્વોત્તમ પરિણામ જ પ્રકટે છે. આ પ્રકારે આનંદનો ઉપયોગ કરવાથી કશી હાનિ થતી નથી, પણ ઉલટો લાભ જ થાય છે.

બાળક છ સાત વર્ષનું થયા પછી શરીરમાં જે જૂઠું જૂઠું જ્ઞાનતંતુઓનાં ચક્રો છે (આધાર, સ્વાધિયાન, મણિપુરક, વિશુદ્ધ વગેરે) તેના ઉપર વૃત્તિને એકાગ્ર કરવાનું અને તેદ્વારા તેના બળનું સંરક્ષણ કરવાનું તેને શીખવવું જોઈએ. એકાગ્રતાસમયે શરીરનાં સઘળાં સામર્થ્યો, તે ચક્રોમાં એકઠાં થાય, એવી પ્રશાંત ચિત્તે ઇચ્છા કરવાનું પણ તેને શીખવવું જોઈએ. વળી વિવિધ ચક્રોમાં સામર્થ્યોને એકઠાં કરવાનું જેમ તેને શીખવવું જોઈએ, તે જ પ્રમાણે મગજના જૂઠા જૂઠા ભાગમાં વૃત્તિની એકાગ્રતા કરીને તે તે ભાગોમાં પણ સામર્થ્યનો સંચય કરવાનો તેને અભ્યાસ પાડવો જોઈએ.

બાળકોને નિશાળે બેસાડીને આંક અને કક્ષો શીખવવાની જેટલી જરૂર છે, તેટલી જ જરૂર તેમને આ પ્રકારનો અભ્યાસ પાડવાની છે, અને તેથી જ બાળકોને ઉપવીત આપ્યા પછી ત્રિકાળ સંધ્યા કરાવવાનો અને તેને અંગે ધ્યાન કરાવવાનો શાસ્ત્રોનો આદેશ છે.

જે બાળકને જ્ઞાનપૂર્વક બળનો સંચય કરતાં અને તેનું રૂપાંતર કરતાં શીખવવામાં આવે છે, તે બાળક પોતાના મનના તથા તનના સામર્થ્યની આશ્ચર્યકારક વૃદ્ધિ કરે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તે પોતાની સમગ્ર વ્યક્તિને અત્યંત પ્રતાપવાળી કરે છે; અને આ જગતમાં નિઃચે અને અર્થે તથા કાર્યસિદ્ધિને અર્થે આવા પ્રકારની વ્યક્તિનું મૂલ્ય અસાધારણ છે.

આ પ્રકારના અભ્યાસથી, ઘણી વાર યુવકોને શરીરમાં બળની વૃદ્ધિથી બદ્ધચર્મનો ભંગ કરવાની જે વૃત્તિઓ સ્ફુરી આવે છે, તે બંધ પડી જાય છે; અને આના જેવું વધારે અગત્યનું બીજું કંઈ જ નથી. ઉત્પાદક સામર્થ્યના દુરુપયોગથી હજારો યુવકોનાં અને યુવતીઓનાં જીવન પાપમાત્ર યથ ગયાં છે; અને શરીરનાં આ ઉત્પાદક સામર્થ્યોને કેવી રીતે વશમાં રાખવાં, એ જો આપણને સર્વને બાલ્યાવસ્થામાં શીખવવામાં આવ્યું હોત તો જગતમાં આજે જેટલા મોટા પુરુષો અને સ્ત્રીઓ છે, તેના કરતાં હજારગણું વધારે મોટા પુરુષો અને સ્ત્રીઓ હોત, એમાં થોડો જ સંશય છે.

પ્રત્યેક બાળકને જેમ બને તેમ સત્વર મનને પ્રશાંત રાખવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ; જેથી સર્વ આકુળતાવિકળતાવાળી કૃતિઓથી, વિરોધને ધરનારી કૃતિઓથી અને બળનો ક્ષય કરનારી કૃતિઓથી તે બચે, અને તેના બળનું સંરક્ષણ થાય.

પ્રત્યેક બાળકમાં સામાન્ય રીતે પુષ્કળ બળ ઉત્પન્ન થાય છે; એટલું બધું કે જો તેને થોડા માર્ગે વાળંવામાં આવે તો તે મહા પુરુષ થઈને રહે. આથી પોતાના મનનો તથા શરીરનો સર્વોત્તમ વિકાસ કરવાને માટે અને તેની સાથે નાનપણનો સમય અત્યંત આનંદમાં વ્યતીત થાય એટલા માટે આ બળનો ઉપયોગ કરવાનો બાળકને કેવી રીતે અભ્યાસ પાડવો, એ વિષયનું જ્ઞાન ગ્રાપ્ત કરવું, એ પ્રત્યેક મનુષ્યને અત્યંત ઉપયોગનું છે.

આ વિષય ધણો વિસ્તારવાળો તથા મહત્ત્વ છે, અને તેથી એક જ લેખમાં લખવા-
જેતું સધતું આવી ગયું એ અસંભવ છે, તેપણ ઉપર જે સૂચનાઓ કરી છે, તેના જે
શુદ્ધિમાન મનુષ્યો ઉપયોગ કરશે તો સતોષકારક પરિણામ ગણાવાવિના નહિ જ રહે.

કેટલાક પ્રશ્નો તથા તનાં ઉત્તરો.

પ્રશ્ન—ત્યારે હું રાત્રે સુતી વખતે, મારી નીચ છઠ્ઠાના વિષયના મારા આંતર મન-
ઉપર સંસ્કાર પાડું છું ત્યારે મને સ્વસ્થ નિદ્રા આવતી નથી, પણ ઉઠતાં મને બીજી જાગ-
તોનાં સ્વપ્નાં આવે છે.

ઉત્તર—આતું કારણ એ કે તમે શ્રદ્ધા ધરવા કરતાં ચિંતાને વધારે ઝીંચો છો. મનની
અત્યંત શાંત રિયતિમાં આંતર મનઉપર આપણી ઇચ્છાના આપણે સંસ્કાર પાડવા જોઈએ.
ચિંતાવાળી રિયતિમાં પાડેલા સંસ્કાર જીવને ઉત્પન્ન કરના નથી.

આંતર મનને જે કંઈ કરવાનું સૂચવવામાં આવે છે, તે કરવાનું તેનામાં સામર્થ્ય છે.
એ નિશ્ચયપૂર્વક માનો. સારી જગીતમાં વાલેલું ઉત્તમ બીજ અવસ્થા ઉગે છે, એ વાતની જેમ
તમને પાડી ખાતરી છે, તેમ આંતર મનમાં પાડવામાં આવેલો પ્રત્યેક સંસ્કાર ઉગી નીકળે
છે, એમ ખાતરીથી જાણો. આંતર મનમાં તમારી છઠ્ઠાના સંસ્કાર પાડી રહો ત્યારે નિશ્ચ-
યપૂર્વક માનો કે બીજાક વચાલું છે, અને તેનું દર્શ ઉગી તેના ઉપર જીવ આવવાનાં જ.
આવી ખાતરી સાથે ઉઘી જાણો, અને તમને કોઈ દિવસ નહિ આવી દોષ એવી અત્યંત
જગમદ નિદ્રા આવશે. આંતર મનને નિદ્રામાં ત્યારે કંઈ ખાસ કરવાનું તમે સોંપો છો ત્યારે
તમને હંમેશાં સારી ઊંઘ આવે છે. આથી તમે જે આંતર મનને કરવાનું સોંપું છે, તેને
તે અવસ્થા કરશે જ, એવા વિશ્વાસપૂર્વક નિશ્ચિંતપણે ઉઘા.

પ્રશ્ન—મારો ઊંડરો આખો દિવસ બેમાથોડા કરે છે, અને એક પણ જગીતને બેસતો
નથી, મને લાગે છે કે આવી પ્રતિતિથી તેના જગનો અત્યંત દાષ થઈ જતો હોયો જોઈએ.
મારે તેને અટકાવવો કે તે જેમ વર્તે છે, તેમ તેને વર્તવા દેવો ?

ઉત્તર—અટકાવવાની જરૂર નથી. ક્રિયા જગનો નકામો દાષ કરતી નથી, પણ મનની
ચિક્ષાવાળી કરવામાં આવતી ક્રિયા જગનો દાષ કરી નાંખે છે. તમારા જાગરને નિવ રવાન
કર્તાં પડી એકાંતમાં બેસાડો, અને મૂર્ચમાં પા કસાક તેની ગતિને શાંતિથી એકાગ્ર કરવાનું
ગાખવો. આથી તે ગમે તેટલી પ્રતિતિ કરશે નોપજી તેના ચરીરમાં તેના જગનો સંચય
થતો રહેશે.

જે તે સંખ્યા કરતો દોષ તો સંખ્યાની સાથે જ આ કમને જોડો.

જરા ધ્યાન આપજો—!

આ ખીના

અગત્યની છે.

અમે આજે તહિ પણ આજે
દાહોકાઓ થયા મુંબઈમાં
મીઠાઈની લાઈનમાં ખીન
હરીફ કીએ

તરેહવાર તાજ
મીઠાઈઓ.

અને અમારી દુકાનની

આ ચીજ મધ્યે વખણાઈ
ચુકી છે.

અને આ જણુમ

માટે એ મત છેજ તહિ.

“ગોવિંદજી”ની જાણીતી
મીઠાઈઓ.

દરેક કોમમાં દરેક પ્રદર્શનમાં
વખણાયલી મીઠાઈઓ.

અને આ વસ્તુ

ખીલકુલ જગપ્રસિદ્ધ છે.

ગોવિંદજી આ ચીજ

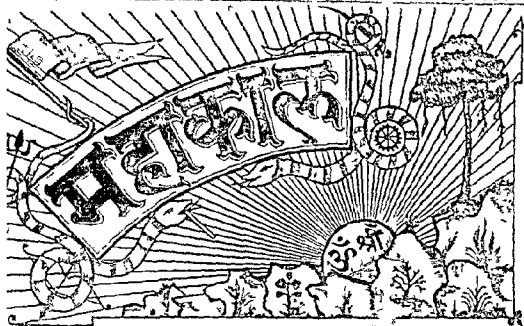
હંમેશ આવીજ બતાવે છે.

હિંદુસ્તાનની પ્રજામાં
વખણાયલી મીઠાઈઓ.

ગોવિંદજીનું પુરાનું નામ—જ્ઞાતીનું કામ—વાલખી દામ આજે કોણથી અનપયુ છે ?

ગોવિંદજી વસનજી—હાકોરદાર—મુંબઈ.

Tel. Add "Sweetmeat" BOMBAY.

रूप (पुस्तक) २३. व्यापाद छापण० १४. संवत् १९६७. दर्शन (अंक) ९.

श्लोकः ।

कदली कमल न वा द्विभं
मलयोत्थं यमपोद्भिर्नु क्षमम् ।
भवदंघ्रिवियोगपावको
हृदये मा स कदाचनेष्यताम् ॥

अर्थः—हे अमनन्त! व्यापना गच्छुना वियोगउप लयगति, लेने टागवा डेण, कभण, धरु
डे बरुन कशुं समर्थे नथी, ते अभागा लयभां कदापि धनधनी भुंदा मा !

प्रसिद्ध करनार

श्रेयस्साधकअधिकारिवर्ग-बहोदरा.

नगरी

अमदावाद—शी "मनविगय" प्रिन्टिंग प्रेसभां शा. मोहनमंद बरिमाते भापी प्रसिद्ध कर्तु.

वापिडे सवाणभू पारटेलसाथे ३. २-०-० वर्षना आरंभभां न.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૩-આપાદ કળ્પાં ૧૪, સંવત્ ૧૯૬૭. વર્ષાં (મંક) ૯.

॥ ૐ શ્રી ॥

શિખરે સ્થિતિ.

ન્યારી ન્યારી દેવી અગમ્ય ભૂમિકા અમારી, સ્થિતિ શી ! મહતી અણુતી;
મન મતિ નથી ગતિ ત્યાં કરી શકતાં, સુરસુનિવર પણ ત્યાંથી અટકતા.
ધ્યાની જ્ઞાની સરખા પણ ના શકે વિચારી, અનુમાને નથી તે અણુતી;—

અનુભવના થતા અખંડ જગકારા એમાં,

ન શંકાતણી દૃષ્ટિણ પલકારા તેમાં;

મહા નિશ્ચિંત ને અચિંત્ય સ્થિતિના શિખરે,

થઈ રહીએ નિરંજન ને નિરાકાર એમાં.

મન મતિં

કરીએ મહા વિશાળ પ્રદેશે રમણ,

સ્વીકારીએ ન કોઈનું કે ન કરીએ (કોઈને) નમન;

નિત્ય ભાળીએ થતું અગાધ ઉત્ક્રમણ,

કર્ણે સહજ સર્વ બંધનોનું અતિક્રમણ.—

મન મતિં

સર્વરૂપ છતાં સર્વથી અતીત અમે,

થતા બાહ્ય ને સર્વાન્તરે પ્રતીત અમે;

સુપ્રસન્ન અને પૂર્ણપદે સ્થિત અમે,

શુણ્ણાતીત, કાળાતીત, ધરાતીત અમે.—

મન મતિં

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૯ ૨૮૬ થી.)

पर्युरसामञ्जस्यात् ॥ ૩૭ ॥

સૂત્રાર્થ:—ઈશ્વર નિમિત્તકારણુમાત્ર છે એ મત અયોગ્ય છે કેમકે ઉપપત્તિકૃત છે. આ સૂત્રોત્તરે, ઈશ્વર જગત્તા કેવળ અધિષ્ઠાતા છે, નિમિત્તકારણુમાત્ર છે એ પ્રકારના વાદને અવલંબન કરનારાના મતનું ખંડન કર્યું છે. પ્રકૃતિશ્ચ પ્રતિશાદ્દશ્નતાનુપરોધાત્ (૧. ૪. ૨૩) સમિષ્યોપદેશાઞ્ચ (૧. ૪. ૨૪) એ સૂત્રોત્તરે શ્રીચૂવકારે પોતે એનું સ્થાપન કર્યું છે કે પરમેશ્વર આ સર્વના પ્રકૃતિરૂપ, ઉપાદાનકારણરૂપ છે તથા અધિષ્ઠાતા એટલે નિમિત્ત કારણરૂપ છે. હવે જો આ સૂત્રોમાં અવિરોધે કરીને ઈશ્વરનું કારણત્વ ખંડન કરવામાં આવે તો પૂર્વાપર વિરોધ આવે છે અને તેથી ચૂવકાર વાદતોક્તિ કરનાર કહે છે. તેથી અર્થિ ઈશ્વર પ્રકૃતિરૂપ તથા નિમિત્તરૂપ છે એ પોતે સ્થાપન કરેલા અપ્રવાદનું ખંડન ન લેતાં ઈશ્વર કેવળ નિમિત્તકારણરૂપ છે, કેવળ અધિષ્ઠાતારૂપ છે અને પ્રકૃતિરૂપ નથી એ માનનારાના મતનું ખંડન અર્થિ લેવું આવશ્યક છે.

આ રીતે વેદમાત્ર ઈશ્વરની કલ્પના અનેક પ્રકારની છે. કેટલાક સાંખ્યયોગનું અવલંબન કરી એવું માને છે કે પ્રધાન, પુરુષ અને ઈશ્વર એવા ત્રણ હતેતરેથી વિદ્યમાન પદાર્થો છે અને તેમાં પ્રધાન તથા પુરુષોતા અધિષ્ઠાતારૂપ કેવળ નિમિત્તકારણુ ઈશ્વર છે. આ પ્રકારનું સૌંધર સાંખ્યોનું માનવું છે. ચૈવ, પાશુપત, કારણિક સિદ્ધાન્તી અને કાપાલિક એવા ચાર બેદવાનો માટેશ્વર મત છે. એ ચારે સામાન્ય રીતે માટેશ્વર કહેવાય છે કેમકે મહેશ્વરવડે કહેવાપેલા આગમને એ અનુસરનાર છે. એમના મતપ્રમાણે મહાદેવિ કાર્ત્ત્વ્ય, પ્રધાન અને ઈશ્વર એ જ કારણુ. સમાધિરૂપ યોગ, ત્રિસવનસ્નાનાદિરૂપ ત્રિધિ અને દુર્ગ્ગના ઉત્કેશરૂપ શાશ્વત એવા પાંચ પદાર્થ છે અને જીવોરૂપ પશુના પતિ જે મહેશ્વર તેમજે જીવોરૂપ પશુના નંધરૂપ પાછને ત્રોડી નાંખવા એ પાંચનો ઉપદેશ કર્યો છે, તથા એ પશુપતિરૂપ મહેશ્વર તે નિમિત્તકારણુમાત્ર છે.

વૈશેષિક, દિગ્ગજર, પાતંજલ્ય આદિ આનુમાનિક ઈશ્વરને માને છે. વૈશેષિકો કહે છે કે વિમલ સર્વજ્ઞ કાર્યદેશાત્ ઘટયન્ પૃથિવ્યાદિ તથા અંકુરાદિ પદાર્થોના કોષ્ઠ કર્તા હોયો જ્ઞેયો કેમકે પદાર્થની માત્ર કે જે કાર્ય છે તેનો કોષ્ઠ કર્તા હોય છે. આ આદિ અનુમાનથી જગત્તા કર્તારૂપે ઈશ્વરની સિદ્ધિ વૈશેષિકો કરે છે. ગાનમતા ત્યાગને અનુસરનાર કહે છે કે કર્મોનું ફલ તે કોષ્ઠ સર્વસાધનસંપન્ન અભિજ્ઞાતાની અપેક્ષા રાખે છે કેમકે એ અન્ય કાસે થનાર ફળરૂપ છે. સૈવનું ફળઆદિરૂપને આપજે જ્ઞેયોએ કાસે કે જગ તરત નદિ થતાં અન્ય કાસે થનાર દોષ છે તો સૈવરૂપ કાતા એનો આપનાર દોષ છે. આ જ પ્રમાણે તાકિરોદિ કાદિ કર્મોનો કોષ્ઠ અભિજ્ઞ કાતા દોષો જ્ઞેયોએ અને તે કાતા તે હામર છે. દિગ્ગજર પણ આનુજ્ઞ અનુમાન આપે છે. પતંજલિના યોગને અવલંબન કરનાર કહે છે કે જે જે કાનિકરૂપ દોષ છે તે કાચિત્ પન્ન વિશાન્તિને-નિરનિરુપજ્ઞાને પામે છે. આ નાનું છે, આ મોટું છે હાંપાદિ પ્રકારે પરમાણુથી મોટી પરપદાર્થનું પરિમાણ જ્ઞેયોમાં એમાં નાનનના-અનિકરૂપ દોષ

છે તો એ વિષુ પદાર્થમાં નિરતિશય થઈ રહે છે. તે પ્રમાણે જ્ઞાન અને ઐશ્વર્ય એ બેની જગતમાં તારતમ્યથી ઉપલબ્ધિ થાય છે. કોઈનું જ્ઞાન જાણું હોય છે તો કોઈનું તેથી અધિક હોય છે, કોઈનું તેથી પણ અધિક હોય છે; કોઈનું ઐશ્વર્ય અત્યંત મર્યાદિત હોય છે તો અન્યનું તેથી વધારે હોય છે અને ઇતરનું તેથી પણ વધારે હોય છે. તેથી જ્ઞાન અને ઐશ્વર્ય સાતિશય છે એ સિદ્ધ છે મારે કોઈ પણ વ્યક્તિમાં એ નિરતિશયપણાને પામવાં જોઈએ. ન્યાં એ નિરતિશય થઈ રહે છે તે ઇશ્વર છે. આ સર્વ મતો અનુમાનવડે ઇશ્વરને સિદ્ધ કરે છે અને ઇશ્વર નિમિત્તકારણમાત્ર છે એવું સૂચવે છે. જે કર્તા હોય છે તે ઉપાદાનકારણ હોવું નથી એવું લોકમાં દૃષ્ટ છે તેથી ઇશ્વર કર્તા સિદ્ધ થવાથી ઉપાદાન કારણ નથી એમ આ મતાવલંબી સ્વીકારે છે અને તેથી બ્રહ્મવાદના પ્રતિપક્ષીમાં આ સર્વ આવે છે.

આ મતોનો આ રીતનો પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં-ઇશ્વર કેવલ નિમિત્ત કારણ છે અને ઉપાદાન કારણ હોઈ શકે નહિ એ પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં આ સૂત્રથી કહેવામાં આવ્યું કે પતિ એટલે ઇશ્વર પ્રધાનપુરુષાદિના અધિષ્ઠાતા હોવારૂપ જગતના નિમિત્તકારણમાત્ર છે એ મત અયોગ્ય છે કેમકે એમાં સાંમગર્ય-ઉચિતપણું નથી.

પૂર્વપક્ષી કહેશે કે આ મત કેવી રીતે અયોગ્ય કહેવાય? આગમોદ્ધિ નિર્દોષ ઇશ્વરની સિદ્ધિ એમાં કરી છે તો પછી એ મત સદોષ કેવી રીતે થઈ શકે? આ પ્રકારે પૂર્વપક્ષી કહે તો તેને જાણાવણું જોઈએ કે પોત પોતાના માનેલા આગમ વડે ઇશ્વરના સ્વરૂપનો નિર્ણય થઈ શકે નહિ કેમકે એ આગમો નિર્મૂલ છે અને તેથી પ્રમાણરૂપ નથી. એ આગમો સર્વજ્ઞ પ્રણીત છે. તેથી સર્વજ્ઞનું જ્ઞાન એના મૂલરૂપ છે એમ કરવામાં આવતો અચાવ વ્યર્થ છે કેમકે એમ માનવામાં પ્રમાણ નથી. એ આગમ જ પ્રમાણ છે એમ કહે તો આગમના પ્રામાણ્યનો નિશ્ચય થયે એ સર્વજ્ઞપ્રણીત છે એ નિર્ણય થાય અને એ સર્વજ્ઞપ્રણીત હોય તો એ આગમ પ્રમાણ છે એમ નિર્ણય થાય તેથી સ્પષ્ટપણે અન્યોન્યાત્રય આવે છે. જે પૌરુષેય વચનો છે તે સ્વતઃપ્રમાણ નથી કેમકે તેમનો પરસ્પર વિરોધ હોતાં તત્ત્વ અવ્યવસ્થિત થઈ જાય તેમ છે, તેથી આ સર્વ મતના અનુયાયીઓએ અનુમાનવડે ઇશ્વરની અને ઇશ્વરના કર્તૃત્વ માત્રની સિદ્ધિ કરવી જોઈએ પણ તેમ થઈ શકે તેમ નથી કેમકે અનુમાન દૃષ્ટને અનુસરીને અદૃશની કલ્પના કરે છે અને તેથી દૃશ્ય વિપરીત અર્થને સાધી શકે તેમ નથી. લોકમાં જોઈએ છીએ કે જે રિપમ સૃષ્ટિ કરે છે તે સર્વ રાગદ્વેષાદિ દોષવાળા હોય છે. ઇશ્વર પણ કેટલાંક પ્રાણીઓને હિતમ, કેટલાંકને મધ્યમ અને કેટલાંકને દીન બનાવે છે તેથી વિપ્રમ-સૃષ્ટિના કર્તા છે. તેથી દૃષ્ટને અનુસરતાં એ સર્વ સૃષ્ટિ કરનાર ઇશ્વર પણ રાગદ્વેષાદિ દોષ-વાળા હોવા જોઈએ એવું હરશે અર્થાત્ અનીશ્વરજ થઈ રહેશે. વળી જો લોકમાં વિચિત્ર રચના કરનાર મોટા મોટા મહાશયો આદિ બાંધનાર એક નહિ પણ અનેક છે એમ જતાં યથાદૃષ્ટ કલ્પના ન કરતાં જગતના કર્તાને એક લેવામાં લાઘવ આવે છે તેથી એમ લેવામાં આવે, તો નિત્યજ્ઞાનવાળા અને નિર્દોષ લેવામાં આવે, તો લોકમાં કર્તા અને ઉપાદાન બન્ને બિન્ન બિન્ન જોવામાં આવતા હોય તોપણ લાઘવને અવલંબી ઇશ્વરને પણ કર્તા અને ઉપાદાન ઉભય લેવા યોગ્ય છે. ઉભયકારણતા ઇશ્વરની ન લેવામાં આવે તો સ્વતંત્ર પ્રધાન, પરમાણ્વ આદિ કોઈ અન્ય ઉપાદાન લેવાની જરૂર રહે છે એ સ્પષ્ટ ગૌરવ છે. આની સામે

એવું કહેવામાં આવે કે એવું દષ્ટ નથી માટે નહિ લેવાય તો કર્તૌત્વ એકત્વ, નિર્દોષત્વ આદિ પણ દષ્ટ નથી તેથી તે પણ નહિ લઇ શકાય.

પૂર્વપક્ષી કહેશે કે વેદાન્તમતમાં પણ પરમેશ્વરને વિષમ સૃષ્ટિના કર્તા લીધા છે તેથી એ પક્ષમાં પણ આ દોષ આવી શકશે. આ કથન અયોગ્ય છે. કેમકે પૂર્વપક્ષીની અને સિદ્ધાન્તીની ભૂમિકા ભિન્ન ભિન્ન છે. પૂર્વપક્ષીની માફક સિદ્ધાન્તી પણ જે અનુમાન વડે એ પ્રકારના પરમેશ્વરને સ્થાપન કરતા હોય તો અવશ્ય એમના પક્ષમાં પણ એ દોષ આવે જ. કેમકે પછી તો દષ્ટને અનુસાર જ સર્વ કલ્પના કરવાની રહે છે. પણ સિદ્ધાન્તી અનુમાન વડે ઇશ્વરની સિદ્ધિ કરતા નથી. વેદ અપૌરુષેય છે અને તેથી સ્વતઃપ્રમાણ છે એ વેદશ્રુતિ વડે પોતાના પ્રમેયનો બોધ કરાય છે તેમાં દષ્ટાન્તની અપેક્ષા રહેતી નથી અને તેથી એ શ્રુતિવડે લૌકિક કર્તાથી વિરુદ્ધ સ્વભાવવાળા, અદિતીય, કર્તા તથા ઉપાદાન, સર્વજ્ઞ અને નિર્દોષ પરમેશ્વર સિદ્ધ થાય છે. એ સિદ્ધ થયા પછી એની સામે કોઇ અનુમાન કરી એ પરમેશ્વર રાગાદિ દોષવાળા છે એવું સિદ્ધ કરવા યત્ન કરે તો તે થઇ શકે તેમ નથી કેમકે એ સર્વ અનુમાનો શ્રુતિએ નિર્દોષ પરમાત્મા સિદ્ધ કર્યા છે તેને પક્ષ લઇ તેને સદોષ ઠેરવવા યત્ન કરનાર હોવાથી બાધિત હેતુભાસ જ થઇ રહે છે. આથી આનુમાનિક ઇશ્વર સ્વીકારનાર અને વૈદિક ઇશ્વર સ્વીકારનારની ભૂમિકામાં ભેદ હોવાથી એકની સામે જે દોષ સાવકાશ થાય છે તે બીજાની સામે નિરવકાશ થઇ રહે છે. અનુમાનથી ઇશ્વરની સિદ્ધિ કરનાર તથા અનુમાનને અનુસરી ઇશ્વરનું સ્વરૂપ કલ્પનારે દષ્ટને અનુસરવાનું બંધન છે અને શ્રુતિ પ્રતિપાદનથી ઇશ્વરસ્વરૂપ નિર્ણય કરનારે શ્રુતિની પર્વાગ્રાપ્તિ કરવાની રહે છે અને દષ્ટને અનુસરવાનું બંધન તેમને પ્રાપ્ત થતું નથી.

તેથી આનુમાનિક ઇશ્વર માનનારના પક્ષમાં ઇશ્વર વિષમ સૃષ્ટિને કરનાર હોવાથી એમનામાં રાગાદિ દોષની પ્રાપ્તિ આવે છે અને તેમ ધનાં એ ઇશ્વર અનીશ્વર થઇ રહે છે. એની સામે એવું કહેવામાં આવે કે જેની સૃષ્ટિ કરવાની છે તે પ્રાણીઓનાં કર્મની અપેક્ષા રાખી ઇશ્વર સૃષ્ટિ કરે છે તેથી વૈષમ્યાદિ દોષ નહિ આવે કેમકે પછી જેનાં જેવાં કર્મો તેની નીચે મધ્યમાદિ તેની રિયતિ ઇશ્વર પ્રાપ્ત કરે. આમ કહેવું પણ ઉચિત નથી. કેમકે કર્મ જડ છે તેથી તે પ્રેરક થઇ શકે તેમ નથી. પ્રેરકપણું એ કાર્ષ જડમાં દષ્ટ નથી. તેથી ઇશ્વરપ્રેરિત કર્મો ઇશ્વરના પ્રેરક થાય છે એમ લેવું ભ્રમ છે અને તેમ લેતાં ઇનરેતરાશ્રયદોષ પ્રાપ્ત થાય છે, કર્મ ઇશ્વરના પ્રેરક અને ઇશ્વર કર્મના પ્રેરક. આની સામે એવું જણાવવામાં આવે કે સંસાર અનાદિ છે તેથી પૂર્વ કર્મ ઇશ્વરનાં પ્રેરક થાય અને તે કર્મવડે પ્રેરિત ઇશ્વર વર્તમાન કર્મને ફક્ત આપવા પ્રેરે અને એ રીતે પ્રેરકપ્રેરકભાવ આશ્વા કરે તો પરિદાર પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે અનીત કર્મ પણ જડ છે અને તેથી તે ઇશ્વરનું પ્રેરક થઇ શકે નહિ. એ અનીત કર્મ પણ ઇશ્વરપ્રેરિત હોયને ઇશ્વરને પ્રેરે છે એમ લેવામાં ઇનરેતરાશ્રય આવે છે. તાત્પર્ય કે કર્મ જનને જડ છે તેથી એનામાં પ્રેરકપણું ધરતું નથી તેથી અનાદિ લેવાથી અને પૂર્વકાળમાં અનન્ત કર્મ વ્યક્તિપ્રતિ જન્મથી એ સ્વભાવનો વિલોપ થતો નથી. તેથી અદિ અનાદિત્વ લઈ પરિદાર આપવા પ્રયત્ન કરવો એ અધપરંપરાન્યાયને પ્રાપ્ત કરવાનું કામ છે. અદિ આવતી અનવરથા મૂલરાયને કરનાર છે તેથી અપ્રામાણ્ય છે.

કેટલાક એવું માને છે કે ઇશ્વર ફક્તને આપે છે અને તેનાં કર્મો તેના નિમિત્ત માત્ર છે,

કર્મ ઈશ્વરના પ્રેરકરૂપ નથી અને તેથી ઉપરનો દોષ એ મતમાં નથી આવતો. આમ માનનારના મતમાં પણ વિષમ કર્મો જોવા જે કરે છે તે કરાવનાર ઈશ્વર છે તેથી એ રીતે એમાં વૈષમ્ય આવી પુનઃ દોષની પ્રાપ્તિ થાય છે. વેદાન્તસિદ્ધાન્તપ્રમાણે તો **एष ह्येव साधु कर्म कारयति** ઇત્યાદિ શ્રુતિ એ અભિપ્રાયનું મૂલ છે અને તેથી શ્રુતિની સામે આનુમાનિક દોષ આપી શકાતા નથી તેથી આમાંથી કોઈ પણ દોષની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

વળી નૈયાયિકા પ્રવર્તના લક્ષણા દોષાઃ કહી એવું જણાવે છે કે જે પ્રવર્તક હોય છે તેનામાં સ્વાર્થરાગાદિ દોષ રહે છે. એ નિયમપ્રમાણે આનુમાનિક ઈશ્વર એમના પોતાના સિદ્ધાન્તપ્રમાણે પણ સ્વાર્થરાગાદિ દોષવાળા ઠરશે કેમકે એ પ્રવર્તક છે. સ્વાર્થરાગાદિ દોષ વિના કોઈ પણ સ્વાર્થ કે પરાર્થમાં પ્રવર્તતો જણાતો નથી. જે કારણિક મનુષ્યો છે તે પણ પરદુઃખથી પ્રયુક્ત જે પોતાનું દુઃખ તેને દૂર કરવા જ પ્રયત્નવાળા થાય છે; ઉદાસીન મનુષ્ય પ્રયત્નવાળો છે એ વાક્યમાં જ પરસ્પર વિરોધ છે. તેથી જે જે પ્રવ્રત્ત થાય છે તે સ્વાર્થમાં જ પ્રવ્રત્ત થાય છે, માટે ઈશ્વરને આ રીતે સ્વાર્થ પ્રાપ્ત છે અને તેમ થતાં અનીશ્વર થઈ રહે છે. તેથી આ રીતે આનુમાનિક ઈશ્વરની કલ્પનામાં અસમીચીનપણું આવે છે.

પાતંજલાદિ એક તરફથી ઈશ્વરને પુરુષવિશેષ માને છે, સર્વ પુરુષો ઉદાસીન છે, અકર્તા છે એમ કહે છે અને તે સાથે ઈશ્વરને અધિષ્ઠાતા માને છે એમાં સ્પષ્ટપણે વિરોધ છે, તેથી આ એક અધિક અસમીચીનપણું છે.

આ પ્રમાણે આ મતોમાં અસમીચીનતા આવે છે વળી પ્રધાનવાદમાં અન્ય રીતે પણ અસમીચીનતા આવે છે અને તે હવે શ્રીસૂત્રકાર જણાવે છે.

संवन्धानुपपत्तेश्च ॥ ३८ ॥

સૂત્રાર્થઃ—ઈશ્વરનો પ્રધાનાદિસાથે કોઈ રીતનો સંબંધ સંભવતો નથી તેથી એ વાદમાં અન્ય અસમીચીનતા છે.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે સાંખ્યમતમાં ઈશ્વર માનવામાં આવે છે તેમાં ઈશ્વરનો અને ઇશિતવ્યનો સંબંધ અનુપપન્ન હોવાથી અન્ય પ્રકારે અસામંજસ્ય આવે છે. પ્રધાન અને પુરુષોથી ઈશ્વર વ્યતિરિક્ત છે તો ઈશ્વરનો તથા પ્રધાનપુરુષોનો કોઈ સંબંધ થાય નહિ ત્યાંમુખી ઈશ્વર એ બેનું ઇશન—નિયમન કેવી રીતે કરી શકે? માટે એ બેની વચ્ચે કોઈ રીતનો સંબંધ હોવો જોઈએ. ત્યાં સંયોગસંબંધ તો હોઈ શકે નહિ કારણ પ્રધાન, પુરુષ અને ઈશ્વર એ ત્રણે સર્વગત છે, વિશુ છે અને વળી નિરવય છે. સંયોગ જ્યાં જ્યાં થાય છે ત્યાં ત્યાં દ્રવ્યોનો જ થાય છે અને તે દ્રવ્યો વિશુ હોતાં નથી તથા સાવયવ જ હોય છે. પુસ્તક અને હસ્તનો સંયોગ થઈ શકે છે કેમકે બંને પરિચિન્નપરિમાણુવાળાં છે અને સાવયવ છે. આ રીતે સાવયવ અને પરિચિન્ન પરિમાણુવાળા દ્રવ્યોનો જ સંયોગ સર્વત્ર જોવામાં આવે છે. તેથી પ્રધાનાદિ તથા ઈશ્વરનો સંયોગ સંબંધ થઈ શકે તેમ નથી. સમવાયસંબંધ પણ એ બે વચ્ચે હોઈ શકે તેમ નથી કેમકે જે બેની વચ્ચે આત્રયાત્રયિભાવ હોય છે તેમની વચ્ચે જ સમવાય હોઈ શકે છે. પટ તનુમાં આત્રિત છે, શુક્રત્વતો આત્રય પટ છે, કંદુક સ્વગત ક્રિયાનો આત્રય છે, જાતિનો આત્રય વ્યક્તિ છે અને વિશેષનો આત્રય નિઃશ્વરો છે તો તેમાં ન્યાયમત એમની વચ્ચે સમવાય માને છે. પણ અશ્વ અને મહિષ એ બેમાંથી કોઈ કોઈનો આત્રય નથી તેથી એ બે વચ્ચે સમવાય હોઈ શકતો નથી. પ્રધાન, પુરુષ અને ઈશ્વર એ ત્રણે

સ્વતંત્ર તરવો છે અને એમાં એક બીજાના આશ્રય કે આશ્રિત માનવામાં આવ્યું નથી તેથી એમની વચ્ચે સમવાય હોવાનો સંભવ નથી. ઇશ્વર ઇચિતા છે અને પ્રધાનાદિ ઇચિતન્ય છે તેથી ઇશ્વરરૂપ કાર્યબક્ષાત્ પ્રેરણાસંસ્કર સંબંધ એ બેની વચ્ચે કદપણ અયોગ્ય છે કારણ કે ઇશ્વરરૂપે પ્રેરિત પ્રધાનના કાર્યરૂપ જગત્ છે એ સિદ્ધ થાય તો એને અનુસરીને એવો સંબંધ કદપણ પશ્ય અર્થાપિ એ મૂળ વાત જ સિદ્ધ થતી નથી. તેથી આ બેથી સિદ્ધ કોઇ કાર્યગમ્ય સંબંધ પશ્ય કદપણ તેમ નથી.

જ્ઞાત્રાદીના મન પ્રમાણે તો માયા અને જ્ઞાત્રી વચ્ચે અનિર્વાચ્યતાદાત્મ્ય સંબંધ થઈ શકે છે કેમકે શ્રુતિ કહે છે કે દેવાત્મશક્તિમ્ જ્ઞાત્રીના સ્વરૂપભૂત-તદાત્મરૂપે રહેલી માયાશક્તિ-વળી જ્ઞાત્રાદ વેદમૂલક છે અને વેદ અપૂર્વાર્થઆધક છે તેથી એમાં દશાનુસાર જ સર્વ હોતું જ્ઞેય એવો નિયમ નથી, એ ઉપર કહેવાઇ ગયું છે. પૂર્વપક્ષી દશાન્તગજરૂપે કારણાદિનું સ્વરૂપ નિરૂપણ કરે છે તેથી એણે યથાદૃષ્ટ જ સર્વનો અબ્યુપગમ કહેવો આવશ્યક છે. પૂર્વ-પક્ષીના પ્રમાણરૂપ પશ્ય સર્વત્રપ્રણીન આગમ છે એ સાચું છે પણ એનો આશ્રય લેવામાં ઇતરેતરાશ્રય આવે છે. આગમનું પ્રામાણ્ય સિદ્ધ થાય ત્યારે તેના રચનારનું સાર્વરૂપ સિદ્ધ થાય, અને એ સિદ્ધ તો આગમનું પ્રામાણ્ય સિદ્ધ થાય. આ ઉપર કહેલા અર્થનું અવ તિરમ-રણ કરતું ઉચિત નથી. તેથી આ અનુચિનતાને લીધે પશ્ય સાંખ્યયોગને અનુસરનારની ઇશ્વરકલ્પના ઉચિત નથી. આ નિયમ વેદગ્રામ ઇતર સર્વ ઇશ્વરકલ્પના માટે પશ્ય આતી રીતની અનુચિનતા યોગ્ય લેવી.

આ પ્રમાણે આ ચુચ્ચી અધિગ્રાતા ઇશ્વર કલ્પનામાં આ એક દોષ દર્શાવ્યો. દવે એમાં ઇતર દોષ શ્રીસૂત્રકાર દર્શાવે છે. (અપૂર્ણ.)

નિર્ભયતાને અર્પવા શ્રીફલ્ગુને વ્હારે ચઢવા વિજ્ઞાતિ.

પદ. (અમને પાવન કરવાને, એ લય.)

વિમલ હૃદય મુજ કરવાને,

અભાનપટ સંહરવાને;

અભયે અંતર ભરવાને, વહાલા આવજો

જેઉં ઉત્કંઠે વાટ, વહાલા આવજો.

નાંચે વધશે ઉચ્ચાટ, માટે આવજો.

દેવી સંપદથી મુજ મનના, મહાનિધિ ભરવાને;

દેવવિભવ દર્ધ વળી મહિમા, દશદિશ વિસ્તરવાને.

અભય અંતર ભરવાને, વહાલા આવજો.

નરદરિ પ્રભુ લહી અભિ આ આવો શિશુકર ધરવાને,

ધણિ હો શિરપર ચળગ, બતાવો દુર્જન વરવાને;

અભયે અંતર ભરવાને, વહાલા આવજો.

ગુણી વિનવી આ દીન, વહાલા આવજો;

જંબુ, જળને જેમ મીન. વહાલા આવજો.

આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૦૮ થી)

આત્મ કારણ મને તત્કાલ સમજાયું અને મને સ્પષ્ટ જણાયું કે They do not effect their object with wisdom, but by a certain natural inspiration, and under the influence of enthusiasm, like prophets and seers; for those also say many fine things, but they understand nothing that they say—કવિઓ પોતાની કૃતિ રચે છે પણ તે વિજ્ઞાનપૂર્વક, બાહ્ય મનના વ્યાપારથી ઉપજતા વિચારપૂર્વક રચતા નથી પણ એક પ્રકારની સ્વાભાવિક પ્રતિભાથી તથા કાંઈ આવેશના વેગમાં એ કૃતિ રચે છે; જેમ ભવિષ્યવાદીઓ તથા યોગીઓ ઘણી વસ્તુને કહે છે પણ તેઓ જે કહે છે તેને પોતે સમજતા નથી તેમ આ કવિઓના સંબંધમાં પણ છે. ” સોક્રેટીસનો આ અનુભવ પ્રતિભાતું અત્ર જણાવેલું સ્વરૂપ જ સ્પષ્ટ કરે છે અને પ્રતિભાને શુદ્ધિપૂર્વક કરાતી કલ્પના માનનારના એ મનને અત્યંત ઠરવે છે. તેથી વિવિધ પ્રકારે વિચારતાં કાવ્યના જીવનરૂપ પ્રતિભા તે શુદ્ધિપૂર્વક કરાતી કલ્પના નથી પણ આંતરસામર્થ્યરૂપ શક્તિવિશેષ છે.

પ્રતિભાને જ પાશ્ચાત્ય પ્રજા Intention, Imagination એ આદિ નામોથી જણાવે છે. પ્રતિભા શક્તિમાં આ રીતે સર્જનસામર્થ્ય છે, નવા વિચારો જણાવવાનું સામર્થ્ય છે તેથી જ એ પ્રતિભાને વિકાસ કરવાને બદલે એને દાબી દેવામાં આવે એવી શિક્ષણપદ્ધતિ હાનિકર છે. પ્રત્યેક શિક્ષણપદ્ધતિમાં આ પ્રતિભાના વિકાસને સ્થાન આપવું ઉચિત છે. જે પદ્ધતિમાં પ્રતિભાને વિકાસ કરાવનાર યોજના રાખવામાં આવતી નથી, તે પદ્ધતિ ચિત્તની વિવેકાદિ શક્તિમાત્રનો વિકાસ કરે છે અને તેથી એકદેશી કેળવણીનું કામ સારું છે અને તેનો પરિણામ એ થાય છે કે એ પ્રકારે કેળવાયેલી પ્રજા નવી શોધો કરી શકતી નથી; નવા સત્યનો એ પ્રજાને પ્રકાશ સરલતાથી થતો નથી એટલું જ નહિ પણ આંતર મનને દાબી દેનાર એ પદ્ધતિ હોવાથી પૂર્વે બાહ્ય મનની જ કેળવણીથી જે હાનિ વર્ણવી છે તે સર્વના પાત્રરૂપ એ પ્રજા થઈ રહે છે. આમ હોવાથી જ પરાપૂર્વથી કાવ્યપ્રથાને શિક્ષણપદ્ધતિમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા છે. વર્તમાન કાલમાં વિજ્ઞાને કરેલી શોધોથી, વિજ્ઞાનવડે કરી આપવામાં આવતી વ્યવહારની અનુકૂલતાથી, વિજ્ઞાનને લીધે થયેલી વિવિધ યોજનાથી તથા એશઆરામ લેવામાં થયેલી સરસતા આદિથી પ્રજાવર્ગ વિજ્ઞાનથી મોહવશ થયો છે અને તેથી સર્વત્ર વિજ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ, વિજ્ઞાનને પોષવું જોઈએ, વિજ્ઞાનનો જ સર્વત્ર વિજય છે છતાં સિંહનાદ કરતો જણાય છે. વિજ્ઞાન અંવરૂપ ઉપયોગી છે અને તેથી તેની વૃદ્ધિ કરવી હિત કરનાર છે પણ તેથી એવું કરવું નથી કે પ્રતિભાને વિજ્ઞાન-શુદ્ધિએ પગ નીચે તાડન કરવું. જેમ પ્રતિભામાત્રને કેળવનાર શિક્ષણપદ્ધતિ પ્રતિભાઉપરથી વિવેકનો અંકુશ ખસેડી મૂકી પ્રજાને નિરંકુશ અને ઉચ્છૃંખલ બનાવી દેનાર ઘણે પ્રસંગે થઈ રહે છે તે જ પ્રમાણે વિજ્ઞાનમાત્રને કેળવનાર અને પ્રતિભાને કચરી

નાંખનાર શિક્ષણપદ્ધતિ પ્રગતિવર્ગને અર્થ અથવા કાણો ખનાવે છે. તેથી વિજ્ઞાનથી યતા લાભપ્રતિ દષ્ટિ નાંખવી યોગ્ય છે પણ તેટલાથી પ્રતિભાના વિકાસથી યતા લાભપ્રતિ અને એ વિકાસ નહિ યતા દેવામાં આવે તો તેથી યતી મોટી હાનિપ્રતિ ઉપેક્ષા કરવી સુચને ઉચિત ગણાતી નથી. ખરું જોતાં તો વિજ્ઞાને જે મોટી મોટી શોધો કરી છે, તેમાં વિજ્ઞાનમાત્ર હેતુરૂપ નથી પણ તેના મૂલ્યમાં, પાયામાં તો પ્રતિભા જ રહેતી છે. વિવેક અથવા વિચારનું કામ “અમુક સત્ય નથી, અમુક કર્તવ્ય નથી” છત્યાદિ નિષેધ કરવાનું છે કેમકે એ ભેદ-ભુક્ષિરૂપ છે પણ અમુક હશે, અમુક કર છત્યાદિ વિધિરૂપ સ્થુરણ કરવું એ પ્રતિભાનું કાર્ય છે. મોટી મોટી શોધો જેમણે કરી છે તેમનાં જીવન તપાસવામાં આવશે તો તેમનામાં સર્વમાં પ્રતિભાનો ઘણો વિકાસ જણાવાયો રહેશે નહિ. વિજ્ઞાનના નિયમથી અમુક સિદ્ધાન્ત જણાયો તો તેટલાઉપરથી તેનો કેવો ઉપયોગ કરવો એ વિજ્ઞાન જણાવતું નથી. તેનો અમુક પ્રકારે ઉપયોગ કરાશે એ જણાવનાર પ્રતિભા છે અને એ કાર્ય અશક્ય હોય તો અશક્યતા જણાવનાર વિવેક છે. આ જ પ્રમાણે વિજ્ઞાનના પ્રદેશમાં પણ કારણજ્ઞાન અને તેથી નિયમોનું સ્થાપન થયેલું છે તે કારણ તથા નિયમને આરંભમાં જણાવનાર પ્રતિભા છે અને પછી તે યથાર્થ બંધાયેલું છે કે નહિ તે જોવાનું કામ વિવેક કૃત્યું છે. તેથી વિજ્ઞાનવડે થયેલી સર્વ શોધોમાં આરંભક હેતુ તે પ્રતિભા છે. માટે પ્રતિભાને દેશનિકાસ કરી વિજ્ઞાનનું ખેડણ કરવાની બલામણુ કરનાર વિજ્ઞાનના પગને મૂળમાંથી કાપી નાંખે છે.

શિક્ષણપદ્ધતિમાં પ્રતિભાનાં યજ્ઞરૂપ કાન્યોને સ્થાન આપવામાં સર્વ મુધરેલી પ્રગતિ નથી જતાં હાલ જે ખૂબો સાંભળીએ છીએ કે હવેના વિદ્વાન પુરુષો ભણેલા ધણું હોય છે પણ નવી શોધો તે કરતા નથી, વ્યવહારમાં નિરુપયોગી યજ્ઞ રહેલા યાવ છે, ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ તેવા જણાય છે વગેરે, તો એમાં જે કાંઈ પણ અંશ સત્ય છે, એમાં જેટલો સત્ય હોય છે તેનું કારણ સૂક્ષ્મદષ્ટિથી જોવામાં આવશે તો આ પ્રતિભાનો અવિકાસ જ જણાશે. શિક્ષણપદ્ધતિમાં કાન્યના અથો રાખવામાં આવે છે એટલાથી કૃતકૃત્યતા નથી. એ અથોનું અધ્યયન શા માટે કરવાનું છે? અન્ય પુરુષોએ જે વિચારો કરેલા, જે કલ્પનાઓ કરેલી, તે વિવાદીના મગજમાં ભરવા માટે? જો એમ હોય તો તે તો યાવજ છે. પણ એ પ્રકારે ભરેલા વિચારો તથા અન્યના ઉચિતરૂપે મદલુ કરેલું જ્ઞાન નથી શોધોસાથે તથા સર્જન-ક્રિયાસાથે કયો નિકટનો સંબંધ ધરાવી રહ્યો છે? તેથી આ રીતે અન્યના ઉચિતરૂપે જ ભરપૂર થયેલાં મગજો નથી શોધોમાં આગળ નહિ વધે તો તેમાં આશ્ચર્યકારક શું છે? પણ કાન્યનું અધ્યયન એ માટે નથી જ. જો માત્ર વિચારોને અને વિવિધ જ્ઞાનોને જ મગજમાં ભરી દેવાનાં હોય તો તે કાર્ય વિજ્ઞાનના તથા ઇનિહાસના અથો સારી રીતે કરી શકે છે. એ અથોઉપરાંત કાન્યોને જે રાખવામાં આવે છે તે આ પ્રતિભાના વિકાસને માટે જ રાખવામાં આવે છે. તેથી એ અર્થ જો એ અથોવડે સિદ્ધ ન યાય તો એ અથોનું કરેલું અધ્યયન માત્ર ભારરૂપ જ યજ્ઞ રહે તેમ છે. જે પદ્ધતિ હાલ શિક્ષણ આપવામાં સ્વીકારવામાં આવી છે તે પદ્ધતિ, વિવેકીને સ્પષ્ટ જણાશે કે, પ્રતિભાનો વિકાસ કરનારી નથી મિસ્ટન કે ટેનિસન કે કાલિદાસ કે ભવમૂર્તિના અથોને પોપટની માફક મુખપાક કરાયા અથવા તેમાં અમુક સાઈ છે, અમુક સાઈ નથી છત્યાદિ પૃથક્કરણ કરી શીખવ્યું તો એમાં પ્રતિભાનો વિકાસ ક્યાં થયો. પ્રતિભાનો વિકાસ કરવામાટે મગજમાં બંધારણી વિચારો લાવી ભરી દેવાનું કામ કરવાનું નથી પણ મગજમાંથી અમુક અમુક વિચારો બહાર કાઢવાનું કામ કરવાનું છે. અભેદમાં જે Education શબ્દ છે તે વ્યુપસિતરૂ

આજ અર્થને વહન કરે છે અને ગમે તે ક્યારે અથવા ભલે હોવાથી મગજને ભરી દેવું તેનું નામ કેળવણી—education—નથી. આમ હોવાથી જે પ્રસિદ્ધ કવિઓના અથો શિક્ષણક્રમમાં રાખવામાં આવે તેમાં કરેલી ઉચ્ચ કલ્પનાઓ અથવા તેને સમાન અન્ય કલ્પનાઓ વિદ્યાર્થીનાં મગજ સ્વતંત્રપણે કરે એવી વ્યવસ્થાથી જે શિક્ષણ આપવામાં આવે તો જ એ શિક્ષણ પ્રતિભાનો વિકાસ કરનાર થઈ રહે છે, અને એવી રીતે પ્રતિભાનો વિકાસ કરાય તો જ એ પ્રતિભાના વિકાસને પામેલા વિદ્યાર્થી જગતમાં મોટી શોધો કરવા સમર્થ થાય તેમ છે. પણ આ પદ્ધતિથી શિક્ષણ આપવામાં સમય ઘણો જાય તેમ છે અને તેથી ઘણા અથોનું અધ્યયન થઈ શકે તેમ નથી. તેથી કેળવણીની જે જે સંસ્થાઓ વિદ્યાર્થીને માથે પુસ્તકોનો ભારો વધારે વધારે કરી લાદવામાં તાપર થાય છે તે સંસ્થાઓ ભલે એક નહિ પણ એકસો કાન્યાના અથો પાઠક્રમમાં રાખે પણ તેથી પ્રતિભાનો મધ્યાર્થ વિકાસ થઈ શકે તેમ નથી, તેથી આ નિયમપ્રમાણે જોતાં પ્રચલિત શિક્ષણપદ્ધતિમાં ક્યાં મોટો દોષ રહેલો છે તે વિવેકીને સ્પષ્ટ થયાવિના રહે તેમ નથી, અને એ ખામીને જોઈ વિચારતાં નવી શોધોમાટે નાલાયકપણાને કેવી રીતે વર્તમાન પદ્ધતિ સ્વદસ્ત સમર્પે છે એ પણ સ્પષ્ટ થતાં વિદ્યાર્થીને માથે નાંખવામાં આવતું કલંક જોઈ તેમને વિસ્મય થાય તેમ નથી.

આ સર્વ વિચારથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રતિભા એ સુદ્ધિપૂર્વક કરાતી કલ્પના નથી, પણ આંતર મનના સામર્થ્ય વિશેષરૂપ સર્જનશક્તિ છે, અને એનો વિકાસ થવાથી કાવ્યની રચના થાય છે. એ પ્રતિભાને સર્જનસામર્થ્યવાળી અત્ર કહી છે તેથી પ્રશ્ન યશે કે એ જે જે નવા વિચારોને સૂજે છે તેં અપૂર્વ વિચારો ખરા કે નહિ? અને અપૂર્વ વિચારો હોય તો એ કલ્પનારૂપ શામાટે નહિ ગણાય? આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર એ કે એ વિચારો અપૂર્વ છે અને અપૂર્વ નથી એમ બંને કહી શકાય તેમ છે. એક ભૂમિકાથી જોતાં એ અપૂર્વ કહેવાય તેમ છે અને અન્ય ભૂમિકાથી જોતાં એ અપૂર્વ નથી, એમ પણ કહી શકાય તેમ છે. અને તે આ રીતે. સ્થૂલ દૃષ્ટિથી આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે અને આપણી દૃષ્ટિને તે વિચાર કરનારના વર્તમાન જન્મથી મર્યાદિત કરીએ છીએ ત્યારે તે તે વિચારો અપૂર્વ કહેવામાં કોઈ રીતે વાંધો નથી. કારણ કે વિચાર કરનાર વ્યક્તિએ પોતાના વર્તમાન જન્મમાં તે વિચારને—કલ્પનાને ઉપગ્રવનાર વ્યતિકરોનો અનુભવ કરેલો હોતો નથી, અર્થાત્ અનુભવ કરેલો તેને અથવા અન્યને સ્મરણ નથી. તેથી એ વિચારો અનુભવના અભાવે સ્મૃતિરૂપ નહિ હોવાથી આપણે તેને અપૂર્વ કહીએ છીએ. તે વ્યક્તિ પણ નવીન વિચાર તેને સમજે છે અને સામાન્ય લોકવ્યવહારમાં તેને કલ્પના શબ્દ લગાડવામાં આવે છે. પણ વસ્તુવિચાર કરનારની દૃષ્ટિથી એ વિચાર કરનાર વ્યક્તિ કંઈ અપૂર્વ ઉત્પન્ન થઈ નથી પણ અનાદિ કાલથી સંસારમાં જન્મણ કરતી વર્તમાન શરીરને આ સમયે પામેલી છે. એ સર્વ જન્મણમાં એનું આંતર મન એનું એ જ રહેલું છે. પ્રત્યેક જન્મમાં બાહ્ય મન બદલાયા કરે છે પણ આંતર મન કાયમ જ રહે છે. અને આમ હોવાથી જ જાતિસ્મરત્વ વગેરે વ્યતિકરો ઉપપન્ન થઈ શકે તેમ છે. આંતર મનનો અચુક પરિણામ થવો એનું નામ શક્તિ છે અથવા વિચાર છે. એ પરિણામ આંતર મન સ્વસત્તાથી કરતું નથી. પણ આંતર મનને ક્ષોભ કરનાર હેતુ બાહ્ય હોય છે. તેથી જેવો હેતુ બહારથી એને ક્ષોભ કરે છે તે હેતુને અનુસરી અથવા તે

પ્રયત્નમાં પ્રમાદી મનુષ્યોનાં વહાનાં.

૫૬.

‘ શુ’ કરૂં શુ’ કરૂં શુ’ કરૂં મારાં સાધન આવાંમાં તે શુ’ કરૂં. ’
 ‘ ઘડીની નવરાશ મને મળતી નથી આ, કરમે વળગ્યું છે મારે નોકરૂં રે,—
 ‘ હાથ ભેડી બેસી રહું તો શુ’ ખારો, સાંજ પડ્યે બેઠું છોકરૂં રે,—
 ‘ નવરો પડું ને સાધન કરૂં ભે, ઉકલે વ્યવહારનું ઝાંખરૂં રે;—
 ‘ વાળની પેરે મારો વધતો ઉપાધિ, ટુંકું કરવા જેમ કાતરૂં રે;—
 ‘ પગ વાળી બેસવાનો મળતો સમો નથી, જૂઠું કહેતો હોઉં તો હું મરૂં રે,—
 ‘ તોએ કદી માળા લઈ બેસું (પણ) સખણું ન રહે, મન આ મારૂં સાણ વાંદરૂં રે;—
 ‘ ચિત્ત તો સ્થળે સ્થળે દોડ્યા કરે છે, વાળે ઉડ્યું જેવું પાતરૂં રે;—
 ‘ નાહું પકડી બેસું જાહું હું હાંકવા, ત્યાં તો છૂટી જાય ભેતરૂં રે. ’—
 આવા વિચાર કરી કંઈ કંઈ મનુષ્યો, માને છે દુઃખનાં માથે તરૂં રે;—
 હોય પ્રતિકૂળપણું નાના લીંબુ જેવું, તેને તે માને ચીકોતરૂં રે,—
 પ્રાપ્ત સ્થિતિમાં ઉત્તમ ક્રિયાઓ કરે, તેણે જ કીધું ખરેખરૂં રે;—

માનસ રસાયન

અથવા

યૌવન પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૨૯૦ થી)

મનના પ્રકાશની વૃદ્ધિ કરવાને માટે જાગ્રદવસ્થાના વ્યાપારોએ પોતાની પરિચિત્ત મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને અમર્યાદની સાથે સંબંધવાળા થવું જોઈએ. મને પ્રથમ પોતાને પ્રકાશિત કર્યાવિના, હાથમાં લીધેલા કાષ્ઠપિણુ વિપયને સમજવાને સાક્ષાત્ પ્રયત્ન કરવો ન જોઈએ.

પ્રકાશિત મન કોઈ પણ વિષય સહેલાઈથી અને સત્વર શીખી શકે છે; તેને સખ્ત શ્રમ કરવો પડતો નથી, અને ક્ષુદ્ધિઉપર ભારે બળાકાર વાપરવો પડતો નથી. તેની પ્રકાશમાં સ્થિતિ હોય છે, અને તેથી જેને જોવાની તે ઇચ્છા કરે છે, તેને તે તત્કાળ જોઈ શકે છે.

ભારે, ત્રાસ આપે એવી, માથાતોડ મહેનતથી નહિ, પણ મનના વિધિપૂર્વક પ્રકાશન-દ્વારા વિદ્યાભ્યાસ કરવાની કળા, એ નવા માનસ શાસ્ત્રની મોટામાં મોટી શુભ કુચી છે, અને તે પ્રત્યેક બાળકને શીખવવી જોઈએ. આમ કરવાથી પ્રજાના મોટા ભાગનાં મન આપણે તેજસ્વી કરીશું, અને તેમની ક્ષુદ્ધિની આશ્ચર્યકારક ઉચ્ચ કળા સાધીશું; અને વૃદ્ધાવસ્થાનું એક સુખ્ય કારણ જે માથાતોડ માનસિક શ્રમ, તેને સંપૂર્ણ નિર્મૂળ કરી શકીશું.

મનુ' યથાર્થ' પ્રકાશન એ રીતે કરી શકાય છે: પ્રથમ તે સમગ્ર જ્ઞાનના મહાસાગરમાં આપણે રહીએ છીએ, દુરીએરૂરીએ છીએ, અને તેમાંથી આપણા જીવનને પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, એ સિદ્ધાંતની સત્યતા મનમાં ઉતારવાથી; અને બીજું' પ્રત્યેક વિચાર કરતી વખતે, તે જ્ઞાનના મહાસાગરનો છુદ્ધિપૂર્વક ઉપયોગ કરવાનો મનને અવગ્યાસ પાડવાથી.

વિશ્વમાં એક જ જ્ઞાનસત્તા વ્યાપી રહેલી છે, અને પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાની શક્તિનો વર્તમાન કાળમાં જેટલો વિકાસ થયો હોય છે, તે વિકાસના પ્રમાણમાં તે જ્ઞાનસત્તામાંથી ઉપયોગ કરે છે. જેમ નદીમાંથી પવાણાવાળો પવાણાજેટલું, લોટાવાળો લોટાજેટલું, અને ગાગરવાળો ગાગરજેટલું જળ ભરી જાય છે, તેમ જ્ઞાનના આ મહાસાગરમાંથી પોતાની શક્તિના પ્રમાણનું જ્ઞાન મનુષ્ય મદ્યુ કરી શકે છે. પરંતુ આ શક્તિની નિરંતર વૃદ્ધિ કરી શકાય છે, અને જેમ જેમ તે વધે છે, તેમ તેમ મનુષ્યને પોતાનામાં વધારે જ્ઞાન આવ્યાનું ભાન થાય છે, અર્થાત્ મનમાં વધારે પ્રકાશ આવેલો અનુભવમાં આવે છે.

સર્વવ્યાપક જ્ઞાનસત્તાની સાથે મનુષ્યનું' મન જ્યારે યથાર્થ' છુદ્ધિપૂર્વક સંબંધ કરે છે ત્યારે પોતે જેમાં રહે છે, વિચાર કરે છે, અને ક્રિયા કરે છે, તે સર્વોત્કૃષ્ટ જ્ઞાનસત્તાનો પોતાનામાં આવિર્ભાવ યવાજેવી તેનામાં યોગ્યતા આવે છે, અને તેમ યતાં તે સમયની તેની શક્તિના પ્રમાણમાં અધિક જ્ઞાનનો સર્વવ્યાપક જ્ઞાનસત્તામાંથી ઉપયોગ કરે છે.

પોતાના મર્યાદાવાળા મનનું' જ જ્યારે મનુષ્ય ભાન કરે છે, ત્યારે તે જેટલા જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી શકે છે તેના કરતાં સર્વવ્યાપક જ્ઞાનસત્તાનું' જ્યારે તે ભાન કરે છે ત્યારે ધણા જ વધારે જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી શકે છે; અને આથી જ અમર્યાદ સ્વરૂપમાં અભિન્નતાનું' ભાન કરનાર મહાપુરુષો અમર્યાદ જ્ઞાનવાળા હોય છે.

મનુષ્યનું' મન સર્વવ્યાપક જ્ઞાનશક્તિનો જ એક વિશ્વાસ છે, અને તેની સાથે પોતાના અમેદનું' જેમ જેમ તેને અધિક ભાન થતું જાય છે, તેમ તેમ તેનું' જ્ઞાન વધતું જાય છે, એવું દૃષ્ટવું સ્વીકારવાથી સર્વવ્યાપક જ્ઞાનશક્તિસાથે મનુષ્યનું' મન અમેદભાવને ધરતું થાય છે; અને જ્યારે આ અમેદ દૃઢ થાય છે ત્યારે મનુષ્યના મનદ્વારા સર્વવ્યાપક જ્ઞાનસત્તા પ્રકાશવા મારે છે.

આમ છતાં, સર્વવ્યાપક જ્ઞાનસત્તા એ મનુષ્યના મનથી કોઇ નિરાળી અને બહારની સત્તા નથી; મનુષ્યના મનમાં હાથ જે જ્ઞાનશક્તિ ક્રિયા કરતી પ્રતીત થાય છે, તે સર્વવ્યાપક જ્ઞાનસત્તા જ છે; માત્ર તે ધણા ઝોઝા પ્રમાણમાં પોતાનું' સામર્થ્ય જણાવે છે, એટલો જ બેદ છે.

જ્યારે સર્વવ્યાપક જ્ઞાનસત્તાનો મનુષ્યના મનમાં આવિર્ભાવ યવા મારે છે, ત્યારે જે જ્ઞાન હાથ તેનામાં છે, તેની સાથે સરખાવતાં કોઇ જુદી જનનું' જ્ઞાન તેનામાં આવે છે, અથવા કોઇ બહારની સત્તા તેનામાં પ્રવેશે છે, અને તેને બદલે તે સત્તા વિચાર કરે છે, એમ બને છે, એવું કંઈ સમજવાનું' નથી. જે થાય છે તે એટલું જ થાય છે કે જે જ્ઞાન મનુષ્યે અચાર સુધી પ્રાપ્ત થયું હોય છે, તે જ જનનું' વિશેષ જ્ઞાન માત્ર તેનામાં આવે છે, અને આમ યતાં તેના પ્રથમના મર્યાદાવાળા સામર્થ્યમાં વિચાર કરવાની અધિક યોગ્યતા આવે છે,

જ્યારે મન સર્વવ્યાપક જ્ઞાનસત્તાની સાથેના પોતાના અભેદનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન કરતું થાય છે ત્યારે પ્રત્યેક વિચાર કરવામાં તે સર્વવ્યાપક જ્ઞાનસત્તાનો ઉપયોગ કરતું હોય એવું તેને જ્ઞાન થાય છે; અને આવું જ્ઞાન તેના અભેદજ્ઞાનને નિરંતર દૃઢ કર્યા જ કરે છે. પરિણામ એ આવે છે કે મનુષ્યના પરિચિન્ન મનમાં જ્ઞાનની અખંડ વૃદ્ધિ થયા જ કરે છે, કારણ કે જેનું આપણે જ્ઞાન કરીએ છીએ તે ગુણો અવશ્ય આપણામાં આવે છે.

સર્વવ્યાપક જ્ઞાનસત્તાનું સામર્થ્ય અમર્યાદ છે. આથી જ્યારે મનુષ્ય પોતાના મનને આ સત્તામાંથી નિરંતર આવતા જ્ઞાનપ્રકાશના અભિમુખ અધિક અને અધિક રાખે છે ત્યારે મન નિરંતર નવું થતું જાય છે, અને વિસ્તારને પામતું જાય છે; શુદ્ધિ વધારે ને વધારે તેજસ્વી થતી જાય છે, અને પ્રત્યેક વિચારની ક્રિયા મનના સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરે છે.

મનના સામર્થ્યમાં વૃદ્ધિ થવાથી મનમાં નવું જીવન આવે છે, અને મનમાં નવું જીવન આવતાં શરીર અધિક બળવાન થાય છે. આમ યતાં યૌવનને ઉત્પન્ન કરનારાં સામર્થ્યો શરીરમાં નિરંતર વૃદ્ધિને પામ્યા કરે છે, કારણ કે જ્યાં સુધી મનમાં તથા શરીરમાં જીવનબળ વધ્યા કરે છે ત્યાં સુધી ઘડપણને ઉત્પન્ન કરનાર ક્રિયાનો પગ શરીરમાં ટકી શકતો નથી.

જ્યારે મન પ્રત્યેક વિચાર કરતી વખતે સર્વવ્યાપક જ્ઞાનસત્તાની સાથે પોતાના અભેદ જાતવું જ્ઞાન કરીને વિચાર કરવા માંડે છે ત્યારે જે વિષય સમજવાની તેની ઇચ્છા હોય છે, તે સમજવામાં તેને કશો શ્રમ કરવાની જરૂર પડતી નથી. મનમાં પ્રકાશ એટલો બધો તો સ્વચ્છ અને બળવાન હોવાનો કે પોતાની વર્તમાન કાળની માનસ સૃષ્ટિમાં જે કંઈ જોવાનું હોય છે, તેને તે સંપૂર્ણ રીતે જોઈ શકે છે; અને જે કે વૃદ્ધિ પામતા મનની સૃષ્ટિ નિરંતર વિસ્તારને પામ્યા કરતી હોય છે તોપણ તે વિસ્તારને પામતી સૃષ્ટિને સમજવાને તેને કશી મુશ્કેલી નડતી નથી, કારણ કે જ્યાં સુધી મન સર્વવ્યાપક જ્ઞાનસત્તાની સાથે પોતાના અભેદનું જ્ઞાન કરે છે ત્યાં સુધી તેની સમગ્ર સૃષ્ટિ ગમે તેટલી મોટી હોય છે તોપણ તેજસ્વી માનસ પ્રકાશથી તે સર્વદા ભરાઈ જાય છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સર્વવ્યાપક જ્ઞાનસત્તાના પૂર્ણ પ્રકાશપ્રતિ મનને અભિમુખ રાખવાથી આપણા સર્વ માનસ વ્યાપારો એવા તો સરળતાથી અને સુખપૂર્વક ચાલે છે કે મગજને કસીને વિચાર કરવાનો શ્રમ આપણે ફરીને કદી લેવો પડતો નથી, અને આવો શ્રમ ન લેવો પડે, એ બીજું કંઈ જ નથી, પણ ઘડપણને આજીવન મુખ્ય કારણોમાંના એક કારણનો નાશ કરવો, એ છે.

જ્યારે આપણા સમગ્ર વિચાર મનને નવું જીવન આપે છે, અને શરીરને નવું બળ આપે છે ત્યારે માનસિક અને શારીરિક ઉભય પ્રકારનો થાક આપણને ફરીને કદી લાગતો નથી. આપણું સમગ્ર શરીર નવા જીવનથી હંમેશાં પૂર્ણ રહે છે; અને એનું જ નામ યૌવન છે. નવા જીવનથી જે મનુષ્યનું શરીર પૂર્ણ થાય છે, તેને પોતાનામાં યૌવનનું જ જ્ઞાન થાય છે, અને જ્યાં સુધી મનુષ્ય પોતાનામાં યૌવનનું જ્ઞાન કર્યા કરે છે, ત્યાં સુધી તે યુવાન રહ્યા કરે છે.

(અપૂર્ણ)

पूर्ण आरोग्ययुक्त सो वर्षनुं आयुष् भोगववानो उपाय.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૨૯૫ થી.)

(૪)

શાસ્ત્રીય વિશ્રાંતિ.

આશા, ધૈર્ય, દિગ્મત અને યદ્વા વગેરેની આગીને લીધે એકઠો બાળતોમાં નિર્મળ જવા છતાં મનુષ્યનામાં અભિમાનનો પાર નથી. વ્યાધિ મટાડવાના અને જગતમાંથી રોગને નિર્મળ કરવાના હજારો વર્ષથી ઉપાયો કરવા છતાં હજી પોતાના વ્યાધિ મટાડવામાં તથા રોગને જગતમાંથી નિર્મળ કરવામાં તે તેવો ને તેવો જ નિષ્ફળ રહ્યો છે, અને તોપણ હું રોગને મટાડી શકું છું, એમ તે માને છે. તે હજારો નવી દવાઓ શોધી કાઢે છે, અને રોગોનો પરાભવ કરવાને આકાશ ને પાતાળ એક કરે છે, અને તોપણ રોગોસામે આજ સુધી તેનું ધણું જ થોડું આટલું છે. આ હજારો વર્ષના અનુભવથી હવે તેના અંતઃકરણમાં કંઈક પ્રકાશ થવા માંડ્યો છે, અને હવે તેને સમજવા માંડ્યું છે કે દવા રોગો મટાડતી નથી પણ કુદરત જ રોગો મટાડે છે. આથી દવાઓ છોડીને હવે તે આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવાના કુદરતી નિયમોત્તરક ધીમે ધીમે વળવા લાગ્યો છે.

મનુષ્ય પોતે પોતાના વ્યાધિને મટાડતો નથી. તેના શરીરમાં વ્યાધી રહેલું જીવનતત્ત્વ, સર્વચક્ત આત્મા, ઈશ્વર, કુદરત, કે તમારી નજરમાં આવે તેનું તેને નામ આપ્યો પણ શરીરમાં રહેલી કાષ્ટ અગત્ય આંતર સત્તા વ્યાધિને મટાડે છે.

રોગને મટાડનાર ધર્મ મનુષ્ય ઉત્પન્ન કરતો નથી, કારણ કે તે ઈશ્વરનો છે. તેણે જ જીવનને પ્રકટાવ્યું છે, અને તે જ જીવનને સ્થિર રાખી શકે છે.

અસ્વાભાવિક જીવન ગાળવાથી મનુષ્યના શરીરમાં રોગો થવા છે, અને તેથી તેમને મટાડવાને માટે તેણે સ્વાભાવિક અથવા કુદરતી જીવન ગાળવું જ જોઈએ. આનું કુદરતી જીવન ગાળવાથી સર્વના આદિ કારણમાંથી જીવનનો પ્રવળ પ્રવાહ તેના પ્રતિ વહેવા માટે છે, અને તેના શરીરને નીરાળ અને નવું બનાવે છે.

મનુષ્યે પોતાના વ્યાધિ મટાડવાને માટે પોતાને ઉત્પન્ન કરનાર સત્તા જે રોગ માત્રને મટાડનારી છે, તેને જ સર્વ પ્રકારે શરણે જવું જોઈએ.

કુદરતી જીવન ગાળવું, અને વિશ્રાંતિ લેવી, એવિના મનુષ્યે રોગ મટાડવાને બીજું કશું જ કરવાનું નથી.

કુદરતી જીવન પણ તેણે એવે પ્રકારે નદિ ગાળવું જોઈએ કે તેની વિશ્રાંતિમાં અતેજ પડેલો ચિંતા, સંતાપ, જગપૂર્વક શ્રમ તેણે કદી પણ ન કરવા જોઈએ.

પૂર્ણ આરોગ્યવાળું એ વર્ષનું આયુષ ભોગવવાનો માર્ગ દેવાનો નથી, પણ આનંદ-દાતા છે. જ્યારે મનુષ્ય કુદરતી જીવન માને છે ત્યારે તેને આંતર તથા બાહ્ય આનંદનું જ બાન થાય છે. જીવનમાં કેટલો બધો આનંદ રહ્યો છે, તે તેને ત્યારે જ સમજાય છે. જીવવા કરતાં મરવું સારું, એવો વિચાર તેને સ્વપ્ને પણ થતો નથી. જીવવું તેને શારદા જાણીતું નથી, પણ ઈશ્વરના અનુમદાપ જાણાય છે.

ચિંતા, ગમરાટ, અને સંતાપને વેગમાં દે'હી દો—રૂંડી રીને જીવવું, અને જીવવાને શું કરવું, એ સંબંધના ભવને દૂર નાંખી દો—રૂંડી રીને ખાવું, પ્યારે ખાવું, શું ખાવું, એના વિચારોથી વ્યથ ન થાઓ.

વિશ્રાંતિ.

“અખંડ ખાધા કરવાથી આપણે ભુખે મરીએ છીએ.”

“બગવાન થવાનો પ્રયત્ન કરવાથી આપણે આપણા બગાડે વ્યર્થ ક્ષય કરી નાંખીએ છીએ.”

“રોગ મટાડવાની ગડમથલ કરીને આપણે આપણો પ્રાણુધાત જ કરીએ છીએ.”

શરીરનું સુખ” (Ease of the Body) એ નામના પોતાના લઘુ લેખમાં બી. હાર્ટ. ઈ. હાર્ટ (B. W. E. Hart) કહે છે કે:

ઉપરનાં સરળ વચનોમાં મોટે ભાગે રોગ મટાડવાની કળા સમાયતી છે. વ્યાધિ થતાં જો મનુષ્ય કશું ન કરે, અને છાનોમાનો પડ્યો રહે, તો ઈશ્વર તેના વ્યાધિને મટાડે છે, અર્થાત્ રોગ નિવારનાર સામર્થ્યનો પુષ્કળ જથ્થો તેના શરીરમાં ભરે છે. રોગનાં ચિહ્નો ઉપર મનુષ્ય કશું ધ્યાન ન આપે, અને તેમને શરીરમાં જેમ કરવું હોય તેમ કરવા દે તો સોમાં નવાણું ટકા તે પૂર્ણ આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરે. રોગનાં લક્ષણો અથવા ચિહ્નો દર્શાવે છે કે રોગને મટાડવાનો કુદરતનો પ્રયત્ન ચાલુ થઇ ગયો છે. કમરાવાળું ઘર સાફ કરતાં જેમ ધૂણ ઉઠે છે, તેવાં જ રોગનાં ચિહ્નો છે.

ડૉ. વિલીયમ વૉલ્ટર (Dr. William Walter) કહે છે કે મારી સારવાર તબે રહેનારા રોગીઓ જો પથારીમાં સુઇ રહે, અને એની એ જ સ્થિતિમાં કેટલાંક અઠવાડિયાં ગાળે તો હું તેમના ગમે તે રોગોને મટાડી શકું. ડૉ. વૉલ્ટરે પોતાની પદ્ધતિથી હજારોને સારા કર્યા છે.

આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવાને માટે પૂર્ણ વિશ્રાંતિની જરૂર છે. વિશ્રાંતિમાં અને ઉંઘમાં જ માત્ર શરીરમાં નવું બળ આવે છે. તે વિનાના બીજા સઘળા ઉપાયો વિશ્રાંતિને પૂર્ણતાવાળી કરવામાં મદદગાર જ થાય છે. આરોગ્યવિદ્યોનો માત્ર એક જ ઉદ્દેશ છે, અને તે એ કે રોગીને પૂર્ણ વિશ્રાંતિ અને પૂર્ણ નિદ્રા આપવી.

મિ. હાર્ટ પોતાના ઉપર વર્ણવેલા પુસ્તકમાં લખે છે કે:

‘પથારીમાં પડ્યા રહેવાથી, અથવા સહીથી સારી રીતે તો એ છે કે ઘરની બહાર ખુલ્લા મેદાનમાં સ્વચ્છ હવામાં ખાટલો નાંખી તેમાં પડ્યા રહેવાથી લાભ થવાનું કારણ આ છે. આપણા શરીરમાં આપણું લોહી ગુસ્તવાકર્ષણને લીધે ફરે છે, અને મોટે ભાગે, હૃદયના સ્નાયુઓના સંકેત અને વિકાસદ્વારા તેનું નિયમન થાય છે. જ્યારે આપણે પથારીમાં લાંબા થઈને અખંડ સુઇ રહીએ છીએ ત્યારે આપણે ગુસ્તવાકર્ષણના સામુ જોાણું થવાનું હોય છે, અને તેથી આપણા હૃદયનો તથા બીજા સ્થિરાભિસરણના અવયવોનો કામ કરવાનો બો. જો ઘણો જોાણું થઇ જાય છે. સારાંશ. એ કે જો આપણે લાંબા વખતસુધી પથારીમાં શાંત પડ્યા રહીએ છીએ તો આપણા શરીરની અંદરના સઘળા અવયવોને વિશ્રાંતિ મળે છે, અને આપણું લોહી સ્નાયુઓને જાણે કશો પણ પરિશ્રમ ન પડતો હોય તેવી રીતે ફરે છે. અને જો આ આંતર વિશ્રાંતિમાં આપણે ઉપવાસ કરીને (સવાના સમયમાં આંતર અવયવોને પચાવવાને માટે જરા પણ ખોરાક ન આપીને) વળી વૃદ્ધિ કરીએ છીએ તો આપણા આખા પચનેન્દ્રિયને આ સામાન્ય વિશ્રાંતિમાં લાગ લેવાનું બની આવે છે, અને તેમ થતાં માત્ર હૃદય, દેશ્વા અને મગજ માત્ર થોડી ક્રિયા કર્યા કરે છે, અને તેમાં પણ પહેલાં એ

તો સઠિથી ઝાઝી ક્રિયા કરે છે. અને નિદ્રાવડે (અથવા નિદ્રાજેથી સ્થિતિવડે પણ) આ ત્રણેને લગભગ પૂરેપૂરી વિશ્રાંતિ આપી શકાય છે, કારણ કે ઉંઘમાં મગજ કેવળ શાંત રહે છે, અને ઉંઘ તથા ફેફસાં પોતાનો અધિકાર જાળવી રહેવા જેટલું જ કામ કરે છે, અને તેથી વધારે જરા પણ કરતાં નથી.

હવે મનુષ્ય જ્યારે રોગ મટાડવાને માટે આ પ્રકારની સર્વોદ્કૃષ્ટ શાસ્ત્રીય વિશ્રાંતિ લેતો હોય છે ત્યારે—અર્થાત્ તે કેઈ પણ ક્રિયા કરતો નથી, કશું ખાતો નથી, ખુદ્દી હવામાં ખાટવામાં અથવા પથારીમાં સુએ છે, અને પોતાનાથી અને તેટલું ઉંઘે છે ત્યારે—તેના શરીરમાં કેવા પરિણામો પ્રકટે છે, તેનો વિચાર કરો. જો ઉંઘ નિર્મળ અથવા રોગી હોય છે તો જેમ જેમ દિવસો જાય છે તેમ તેમ તે નીરોગ અને જાગવાનું થતું જાય છે; અને આ પ્રકારની વિશ્રાંતિ લીધાપૂર્વે દાદર ઉપર ચડતાં પણ જેને મહામહેનત પડતી એવા રોગીને સાબે યધને ઉઠ્યા પછી જો પહાડ ઉપર દોડતા ચડતું હોય તો ચઢી શકે છે. જો જ્ઞાનતંત્રથી દુર્બળ પડી ગયા હોય છે, જો સંધિવાથી અથવા વાતશૂઝથી (Neuralgia) સાંધા રસી ગયા હોય છે, જો ફેફસાં નજાળાં પડી ગયાં હોય અથવા ખવાઈ ગયાં હોય છે, જો ગુદ (Kidneys) ખરાબ થઈ ગયાં હોય છે, જો યકૃત પૂરાઈ ગયું હોય છે અથવા હૃદય ઉપરાંત કામ કરવાથી નિર્માલ્ય થઈ ગયું હોય, છે જો—ભણે ગમે તે અવયવ અથવા અવયવો રોગથી પીડાતા હોય છે, પરંતુ જ્યાં સુધી તેઓ સુધરી ન શકે એવી છેક ખાખાવીથી દાસતર્માં નથી આવ્યા હોતા ત્યાં સુધી,.....ચાહે તે રોગ હોય તોપણ આપણે એકદમ પથારીમાં સુઈ જતું, ઉપવાસ કરવા અને પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરતા પડ્યા રહેવું, અને આ રીતે આપણા લોહીને શુદ્ધ કરવું. જ્યારે લોહી યરાયર સુધરીને તેની મૂળ સ્થિતિમાં આવશે ત્યારે રોગી અવયવોના રોગી ભાગો તેમનાથી છૂટા પડી જશે, શરીરની બહાર ક્યારાણે નીકળી જશે, અને તેમને સ્થાને નવા તથા આરોગ્યવાળા અવયવો રચાશે. આમ થતાં ઉંઘ આવવાની વારત્તિક ઉંઘ આવવાની. જીવનને આપનારી ઉંઘ આવવાની—તમારા શરીરની અધિક મોઝ સ્થિતિ થશે, અને ઈશ્વરતરફથી તમને નિત્ય ઉંઘમાં પ્રાપ્ત થતી જીવનજાળની તમારી આવક તમારા આખા શરીરમાં અણુઅણુમાં વ્યાપી જશે. અને તમારા શરીરમાં જીવનજાળ જોઈએ તેટલું પૂરું જરાતાં તમે આરોગ્યયુક્ત થશો, અને તમારા શરીરના સમગ્રા વ્યાપાર પુનઃ નિયમિત ચાલવા માંડશે. "

ઉપવાસમાં જરૂર વગેરે અનેક અવયવોને વિશ્રાંતિ મળે છે, તેથી સંપૂર્ણ વિશ્રાંતિમાં ઉપવાસનો સમાવેશ થાય છે. 'રોગને મટાડવામાં ઉપવાસના સામર્થ્યનો કોઈ અત્રિ નથી' એવું એક લેખકે કહેવું વાક્ય આપણે નિરંતર સુખપાઠ રાખવું જોઈએ.

ખંડનનો જરા પણ જાય રાખ્યાવિના પુનઃ કદીએ છીએ કે ઉપવાસ-પૂર્ણ વિશ્રાંતિ-જેવું રોગ મટાડનાર અમોઘ સાધન હજી સુધી બીજું કશું, વર્તમાનવિજ્ઞાન શાસ્ત્રવડે શોધી કાઢવામાં આવ્યું નથી. ઉપવાસને રોગ મટાડવામાં સર્વદા સઠિથી મોટામાં મોટું સાધન મણવામાં આવશે. જેમ જેમ વરો વીતનાં જશે તેમ તેમ રોગ મટાડવામાં, ઔષધોનો નહિ પણ ઉપવાસનો જ મનુષ્યો સર્વત્ર ઉપયોગ કરના થશે, એમાં કશો જ સંશય નથી. રસ-સિદ્ધાંતો અમૃતરસને આદ કરનાં, રોગનિવારક બીજું કોઈ પણ સામર્થ્ય ઉપવાસઆગળ ભાગે જ ચઢી જાય.

મનના અને તનના આરોગ્યની જો તમને ઇચ્છા હોય તો ઉપવાસ કરો. આગતુક તેમ જ શરીરમાં ધર કરી બેઠેલા રોગોને માટે ઉપવાસ કરો.

ઉપવાસ એ લગભગ રોગ માનને નિવારનાર ઉપાય છે, પણ જેમ બીજી કળાનો પણ અભ્યાસ કરવો પડે છે, તેમ ઉપવાસ કરવાની કળા પણ મનુષ્યે શીખવી જોઈએ.

ત્રણ વાર ખાતા હોય તેણે બે વાર ખાવું, એ ઉપવાસોપચારની શરૂઆત છે. એક વાર ખાવાનું છોડી દેવું, એ વસ્તુતઃ એક દુઝે ઉપવાસ છે.

ઉપવાસોપચારનું બીજું પગથીયું રાત્રે વાળું કરવાનું છોડી દેવું, અર્થાત્ દિવસમાં માત્ર એક જ વાર ખાવું, એ છે. જેઓ શરીરમાં ધર કરી બેઠેલા જુના હકીલા રોગોથી પીડાતા હોય તેમણે દિવસમાં એક જ વાર ખાવાનો હંમેશાં નિયમ રાખવો, એના જેવું ક્રિતકર તેમને માટે બીજું કશું નથી.

ઉપવાસોપચારના અગમ્ય માર્ગમાં ધીરે ધીરે એકેક કગલું ભરતા આગળ માર્ગ કાપો. અઠવાડિયામાં એકાદ વાર આખો દિવસ અર્થાત્ પૂરા ચોવિસે કલાક બિલકુલ ખાધાવિના ચલાવી દો. વળી થોડા દિવસપછી અભ્યાસ પડતાં અઠવાડિયામાં બે વાર તેમ કરો. થોડો સમય જતાં બે દિવસ લાગટ ઉપવાસ કરો, પછી ત્રણ દિવસ લાગટ કરો; આમ જ્યાં સુધી ઉપવાસનો સંપૂર્ણ લય તમારા મનમાંથી નીકળી ગય ત્યાં સુધી ક્યાં કરો.

સંપૂર્ણ લય નીકળી જતા પર્થત, ડોઢએ લાંબા ઉપવાસ કદી પણ ન કરવો જોઈએ. ઉપવાસ કરવાની વિદ્યા સિદ્ધ થયા પછી તો ખરેખરી પૂર્ણ જીવન લાગતા પર્થત ખોરાકવિના ચલાવી લેવાનું કાર્ય ધણું જ સરળ થઈ ગય છે.

મુખમાં અને કંઠમાં કુદરતી જીભ લાગ્યાનું ભાન થયા પછી ઉપવાસને કદી પણ લંબાવવા નહિ.

પ્રત્યેક માસની બે એકાદશીઓ મનુષ્યે કેવળ જળઉપર રહીને જ કાઢવી. મહિનામાં એકાદ વાર બે ત્રણ સામદ્રા ઉપવાસ કરવાનો અભ્યાસ પાડવો, અને પ્રત્યેક વર્ષે આઠ, દસ, અથવા પંદર દિવસનો કે પછી જેટલી જરૂર જણાય તેટલો એક લાંબા ઉપવાસ કરી કાઢવો.

શરીરને સુદૃઢ કરવાનું પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં શિક્ષાત્મક પ્રસારનાર પુરુષોમાં અગ્રણી ગણાતો મિ. બેન્ડ્રેડન નામનો વિદ્વાન તો પ્રત્યેક વર્ષે જ્યુન માસ આવે છે ત્યારે એક માસના ઉપવાસ જેવી કાઢે છે. તે કહે છે કે આવા લાંબા ઉપવાસથી તેનું આયુષ્ય ત્રિશ વર્ષનું અથવા તેથી પણ વધારે વધવાનું.

મિ. બેન્ડ્રેડનની પેઠે બીજા ધણા મનુષ્યો, પાશ્ચાત્ય પ્રજામાં લાંબા ઉપવાસ કરે છે, પૂર્ણ ઉપવાસ જરૂરને તથા બીજા અવયવોને વિશ્રાંતિ આપનાર યાવ છે, પરંતુ તેના ખરેખરો લાભ તો મગજને યાવ છે, કારણ કે ઉપવાસથી તેની પારવિનાની મહેનત બચી ગય છે પૂર્વે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું જ છે કે અન્નને પચાવવામાં મગજને પોતાના પુષ્કળ બળનો વ્યય કરવો પડે છે.

વારંવાર ઉપવાસ કરો—અઠવાડિયામાં એક વાર, મહિનામાં એક વાર અને વર્ષમાં એક વાર ઉપવાસ કરો.

પૂર્ણ વિશ્રાંતિ—પૂર્ણ ઉપવાસ—એ કુદરતની અત્યંત નિકટ દરવામાં આવતું પગલું છે. શાસ્ત્રો સઘળાં ઉપવાસનો જ યોધ કરે છે, અને તેથી પુષ્પ થવાનું વર્ણવે છે. અનેક નિવિમુનિઓ

લાંબા ઉપવાસ કરી તપને કરતા; ક્રુરે ઉપવાસપૂર્વક ઉપાસના કરી ઈશ્વરને પ્રસન્ન કર્યો છે; યુદ્ધે પણ લાંબા ઉપવાસ કરી દિવ્યાન્ન મેળવ્યું છે; જૈનોના દેવોએ પણ લાંબા ઉપવાસ કર્યો છે; મદુમદે પણ લાંબા ઉપવાસ કર્યો છે; ઈશ્વરે પણ ચાળીસ દિવસનો લાંબા ઉપવાસ કર્યો છે.

આરોગ્યને ઘટનારે નિરૂત્તિ લેઇને આકાશીયામાં એકવાર, મહિનામાં, જે ચાર દિવસ અને વર્ષમાં પંદર ત્રિશ દિવસ કોષ્ટ નરીતરે એકાંતમાં ખુટી હવામાં પથારી કરી, ઉપવાસ કરતા આખો દિવસ અને રાત્રિ મુર્છ રહેતું, અને પરમેશ્વરનું શાંતિથી સ્મરણ કરતાં, ચરીરને તથા મનને પૂર્ણ વિશ્રાંતિ આપતી.

આરોગ્યનો માર્ગ, જેવા જતાં, ઘણો જ સરળ છે.

રાત્રે પૂર્ણ વિશ્રાંતિ મળે એટલા માટે મનુષ્યે ખુટામાં સુઈ રહેતું, અને બને તેટલા દીર્ઘ શ્વાસ કરતા, એ પૂર્વે સૂચનાયું છે.

(અપૂર્ણ.)

પૂર્ણ સત્યો અને અર્ધ સત્યો.

(અનુસંધાન માધ માસના ૫૪ ૧૫૯ થી)

ઘણા મનુષ્યો આતુ' વચન વારંવાર બોલતા સંલગ્નાય છે કે ' જો આપણે બધાને સારું માનીએ, તો બધું સઙ' જ છે. ' અથોગ્ય વિચાર એ જ અનર્થનું' અને દોષનું' કારણ છે, એ નિશ્ચયને માનવાથી જ ઉપરનો નિશ્ચય જન્મ પામ્યો છે, પરંતુ આ નિશ્ચયનો જો આપણે અદેશયઃ સ્વીકાર કરીએ તો આપણે પછી એવું જ કહેવું પડવાનું કે જો છે, તે બધું વિચાર જ છે, અને બીજું બધું કંઈ જ નથી.

જો આપણા વિચારથી વસ્તુઓ સારી અથવા ખોટી થતી હોય તો વસ્તુઓનામાં પોતાનામાં કશું જળ અથવા ગુણો નહિ રવી શકવાના; વસ્તુઓનું પોતાનું અસ્તિત્વ પણ નહિ દોડાનું, કારણ કે અસ્તિત્વને માટે વસ્તુમાં પોતાના ધર્મો અને સામર્થ્ય હોવાં જ જોઈએ.

આવા નિશ્ચયપ્રમાણે ચીંધરાંને જો આપણે અન્યંત મૂંઝવણ અને દુર્લભ વસ્ત્ર ધારીએ તો તેઓ તેમાં ધાય; કુરૂપ મુખને અન્યંત સૌંદર્યવાનું' ધારનાં તે તેવું ધાય; ગધીકાના ભુકવાને અપ્સરાનું' ગાન માનનાં તે તેવું લાગે; અને દોરને ખાવાના ગોવાને બત્રિશ પકવાનન અને તેત્રિશ શાકવાળી અતિ સ્વાદિષ્ટ રસોઈ માનનાં તે તેવું જ જણાય.

આ નિશ્ચયપ્રમાણે વસ્તુઓને વર્ણવવાનો આપણે પ્રયત્ન કરીએ તો સ્વાર્થાધિક રીતે જ ઉપરના જેવા જ ભેદકૂટી ભરેલા નિશ્ચયો આપણે વર્ણવવાના; પરંતુ અર્ધો સત્યોના સંબંધમાં દંમેટાં આમ જ બને છે. તેઓને ત્યાં સુધી ચતુર રીતે તપાસવામાં નથી આવતાં, ત્યાં સુધી તેઓ બદારથી સમજીવ દેખાય છે.

સારું માનીએ તો બધું જ સઙ' છે, એ નિશ્ચયનો જો આપણે સ્વીકાર કરીશું તો કપી વમ્બુ સારી છે, કપી તેથી વધારે સારી છે, અને કપી સર્વથી વધારે સારી છે, એ

પ્રકારના સારી વસ્તુઓના અદ્વિતીયતા બેદ્ર આપણે જાણી શકવાના નહિ. આપણી ન્યાયશુદ્ધિ ઐતલી બધી તો નિર્માત્ર્ય થઇ જવાની કે હલકાની અને શ્રેષ્ઠની વચ્ચે, સાદાની અને જાવ્યની વચ્ચે, અને સાચાની અને જુઠાની વચ્ચે અપાણે કરી શકાય તજવત જાણી શકવાના નહિ. આપણે સઘળાને જ સુંદર કહેવાના; સુંદરતા આપણે મન ટકાવી ત્રણ શેર થઇ જવાની. સઘળી વસ્તુઓને અમે સારી માનીએ છીએ, માટે તેઓ સારી છે, એમ આપણે કહેવાના, પણ ઉત્તમતા વસ્તુતઃ શું છે, તે આપણે સમજી શકવાના નહિ, અને તેથી કરીને ઉત્તમતાના અનુભવથી થતા વિકાસથી આપણે દુષ્કાંભી રહેવાના.

ત્યારે વસ્તુઓ ખાટી હોય છે ત્યારે આપણે તેમને સારી માનીએ તેથી તેઓ કંઈ સારી થતી નથી; પણ આપણા વિચારના યોગ્ય ઉપયોગવડે તેમને ફેરવવાનું અને સારી કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય છે.

ખાટી વસ્તુઓના આપણને સંબંધ થાય ત્યારે જે રીતે આપણે વિચાર કરીએ છીએ તે રીતઉપર તે વસ્તુઓ આપણા મનઉપર કેવી અસર કરશે તેનો આધાર રહેલો હોય છે. વળી તે સમયની સ્થિતિમાં, આપણી ક્રિયાથી તે વસ્તુઓના સ્વરૂપમાં કેટલો ફેરફાર કરી શકાય એમ છે, તેનો આધાર પણ જે રીતે આપણે વિચાર કરીએ છીએ, તે રીતઉપર રહેલો હોય છે. પરંતુ તે વસ્તુઓ પોતે તથા તે સમયની તેમની સ્થિતિ, જે કે આપણા વિચારના સામર્થ્યનો યોગ્ય ઉપયોગ કરતાં સંપૂર્ણ રીતે તેને અધીન હોય છે તોપણ આપણા વિચારના જેવી જ સાચી હોય છે.

ગમે તેવું હૃદયદ્રાવક ગાયન તમારા આગળ આણતું હોય તો પણ જે તમારા મનની સ્થિતિ અત્યંત ચિંતાવાળી હોય છે તો તમને તેમાં જરા પણ રસ પડતો નથી. આ સ્થળે રસ ન પડવાનું કારણ વસ્તુ દોષવાળી છે, એ નથી, પરંતુ વસ્તુના સંબંધમાં તમારા મનમાં જે વિપરીત વિચાર છે, તે છે. આમ છતાં તમારા વિપરીત વિચારની ગાયનઉપર જરા પણ અસર થઇ હોતી નથી. તમારો ગમે તેવો વિરોધી વિચાર છતાં ગાયન ઉત્તમ હતું, પરંતુ તમારા વિચારે તેની ઉત્તમતાનું તમને જ્ઞાન થતું અટકાવ્યું હતું.

એથી ઉલટું, એંસના બરાડાજોડું કાનને કંઠાર લાગે એવું તથા બેસડ અને બેતાલુ ગાયન તમારા આગળ આણતું હોય પરંતુ જે તમે તેની કર્કશતાથી તમારા મનને વ્યથ થવા ન દોં તો તમારા આનંદનો ભંગ થવાનો નહિ; પણ તમારા આનંદવાળા વિચારથી ગાયન-કંઈ આનંદજનક થતું નથી.

આમ છતાં, કંઠાર ગાયન વસ્તુતઃ મધુર અને મોહક છે, એવું ગણી લેવાનો તમે પ્રયત્ન કરો તો તમારી જાવનાથી ગાયનની કંઠારતાનું અજ્ઞાન કરવામાં તમે કદાચ સફળ થાઓ, અને તેમ થતાં તે કંઠાર ગાયન તમને કંઈક આનંદજનક થવાનું, પરંતુ ગાયન સંબંધી તમારી પરીક્ષક શક્તિ દુર્બળ થવાની; અને આ અભ્યાસ જે તમે જારી રાખશો તો સર્વોત્તમ ગાયન પણ તમને સામાન્ય ગાયનના જેવું જ થઇ રહેવાનું, અને તેમાં રહેલી ખુશીઓનું તમને જ્ઞાન નહિ થવાનું, અને તેથી મળનારો આનંદ પણ નહિ મળવાનો.

કેઈ કામ કરવાનું તમે માથે લો અને એમ માનો કે આ કામમાં હું સફળ થવાનો નથી તો આવા વિચારથી તમારું મન અવ્યવસ્થ થઇ જવાથી તથા તમારાં સામર્થ્યો વિખરાઇ જવાથી તમે અવશ્ય તમારા કાર્યમાં નિષ્ફળ થવાના. એથી ઉલટું જે તમે એમ

માનો કે હું સફળ જ થવાનો છું, તો વિજય ઉપર તમારાં સધળાં સામર્થ્યો એકાગ્ર થવાનાં, વિજયને માટે તેઓ એકત્ર થઈને પ્રયત્ન કરવાનાં, અને વિજયને તમારી સમક્ષ લાવીને મૂકવાનાં. આમ છતાં વિજયને માટે આટલું જ કરવાની જરૂર છે, એવો ખોટો નિશ્ચય કોઈએ બાંધી બેસવાનો નથી.

હું વિજયને મેળવવાનો જ, એટલો વિચાર માત્ર વિજયને પ્રકટાવતો નથી, પણ આવો વિચાર વિજયને પ્રકટાવનાર હેતુઓમાં એક અગત્યનો હેતુ છે; અને તે કેવળ અનિવાર્ય છે.

ઉત્તતિની ઇચ્છાવાળા, પરંતુ ઓછી શુદ્ધિવાળા તથા પોતાનો વિકાસ કરવાની જરા પણ કાળજીવિનાના અનેક મનુષ્યો એવું માનતા હોય છે કે જો અમે વિજયનો વિચાર માત્ર કર્યો કરીશું તો અમારા સર્વ મનોરથો પૂર્ણ થશે. આવો ખોટો નિશ્ચય તેમને માનસ શાસ્ત્રના લેખોને ઉપરટપકે વાંચવાથી બંધાઈ ગયો હોય છે.

પરંતુ વિજય વિચાર માત્ર કરવાથી પ્રાપ્ત થતો નથી. વિજયની ઇચ્છાવાળાએ શુદ્ધિ અને કામ કરવાની યોગ્યતાને પ્રથમ કેળવવી પડે છે, અને તેમનો ડહાપણથી સારી રીતે ઉપયોગ કરવો પડે છે. વિજયની ઇચ્છાવાળાએ પોતાનામાં પુષ્કળ શ્રદ્ધા ધરવી પડે છે; અને તેણે મનની યોગ્ય સ્થિતિમાં પ્રયત્ન કરતા આગળ વધ્યા જ જવું પડે છે, તથા પોતાના વિચારનાં સધળાં સામર્થ્યોને પોતે સિદ્ધ કરવા ધારેલા ઉદ્દેશપ્રતિ જોડવાં પડે છે.

આપણા વિચારની આપણા પ્રત્યેક કામઉપર અને આપણા સંબંધમાં આવતી પ્રત્યેક વસ્તુઉપર અસાધારણ અસર થાય છે, પરંતુ અયોગ્ય વસ્તુઓને યોગ્ય કરવામાં અથવા ખોટી વસ્તુઓને ખરી કરવામાં, એકલો વિચાર જ જરૂરનો છે, એમ નથી; તે જ પ્રમાણે આપણા માનવા માત્રથી ખોટી વસ્તુઓ સારી વસ્તુઓ થતી નથી. સત્યની વસ્તુઓને બદલવાના ઉપાયો છે, પરંતુ જે વસ્તુ જેવી નથી તે વસ્તુ તેવી છે, એમ કહેવાથી અથવા માનવાથી આ ઉપાયોને મદદ મળતી નથી.

જે વસ્તુ જેવી નથી તે વસ્તુ તેવી છે, એવું આપણા મનને મનાવવાનો જો આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ તો આપણે આપણને પોતાને ઠગીએ છીએ, એટલું જ નહિ પરંતુ આ પ્રકારના અભ્યાસથી મોહાવહેલા આપણા મનને આપણે છેક દુર્બળ કરી નાંખીએ છીએ, અને આપણામાં જે કંઈ માનાસિક શક્તિઓ હોય છે, તેમને આપણે દુર્બળ કરી નાંખીએ છીએ.

યથાર્થ માર્ગે વહેનારો પુરુષ વસ્તુઓને જેવી જુએ છે તેવી જ તેમને માને છે, પછી તેઓ ભલે સારી હોય કે ખોટી હોય. જો વસ્તુઓ સારી નથી હોતી તો તે તેમ કબુલ કરે છે, અને એમને સારી કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જો તેઓ બહુ જ સારી હોય છે તો તેમના વડે મળતા સંપૂર્ણ આનંદને તે લે છે, કારણ કે પોતે. ઉપગમવેલી બ્રાંતિથી તે વસ્તુઓનું ખોટું મૂલ્ય તેણે આંક્યું હોતું નથી.

પ્રતિનિષ્ઠ વસ્તુઓનો સંબંધ યથાથી બળવાન અંતઃકરણવાળો પુરુષ કદી વિકળ અથવા દુઃખી થતો નથી. મનની શાંતિ ટકાવી રાખવાને માટે ખોટું બને છે ત્યારે સધળું જ સાફ છે, એવું પોતાના મનપાસે તે મનાવતો નથી. તે જાણે છે કે ગમે તેવા પ્રસંગને માટે અને ગમે તેવી વિપત્તિને માટે તે તત્પર છે, અને તેનામાં ગમે તેવી વિપત્તિના સામા થવાનું અને તેના જય કરવાનું તથા સધળી હાનિઓને લાભમાં-પણી નાંખવાનું સામર્થ્ય છે.

આથી કરીને દુઃખના સમયમાં તે અવ્યય રહે છે, અને દુઃખને સુખમાં પલટવાને કંઈક પ્રયત્ન કરવાને માટે પૂર્ણ તત્પર રહે છે.

આવો પુરુષ ખરા અને ખોટાના સંબંધમાં સંપૂર્ણ સત્ય શું છે તે જાણે છે; અપકવ સ્થિતિને, ભવિષ્યના હયા સંબંધોવાળી બાજુ સ્થિતિને તે સારી રીતે સમજે છે, અને આ સંબંધોને પ્રકટાવનાર જે સામર્થ્ય અંતરમાં રહેલું છે, તેને તે યોગ્ય છે, અને તેના ઉપ-યોગ કરે છે, અને આ રીતે અપૂણ્યને પૂર્ણ કરે છે, અને ઉપરથી જે ખોટું દેખાતું હોય છે, તે વસ્તુના સારામાં પકડી નાંખે છે.

જે પુરુષ આપ્રમાણે જીવનને ગાળે છે, તે નિરંતર વસ્તુઓને વધારે સારી કરે છે, અને આ રીતે વિચાર કરીને અને જીવનને ગાળીને પોતાનામાં ઉચ્ચતાની વૃદ્ધિ કર્યા કરે છે. એથી ઉલટું બધું જ સાદું છે, એવું ધારનાર મનુષ્ય, કરો પશુ પ્રયત્ન કરતો નથી અને વસ્તુઓને જેવી હોય છે, તેવી રહેવા દે છે, અને પોતે પણ તેવી જ લઘુ અને બ્રાંતિ-વાળી સ્થિતિમાં રહે છે. તેની નાની સંદિમાં તેને આરોગ્ય, શાંતિ અને સુખની કદાચ પ્રાપ્તિ હોય છે, પણ તે સંદિ કેટલી નાની હોય છે? અને આ જગતમાં તેના જીવનથી કોઈને કશો લાભ થતો નથી.

વિચારના અગાધ બળને આપણે જાણવું જોઈએ, અને તેના ઉપયોગ કરતાં શીખવું જોઈએ; પરંતુ વસ્તુઓ આપણે જેવી જોઈએ છીએ તેવી જ છે એમ ધાર્યા કરવું, એ કંઈ વિચારના અગાધ બળનો ઉપયોગ નથી. વિચારવું બળ સાધનાદ્વારા, આપણા વિચાર-પ્રમાણે આપણાવડે કરવામાં આવતા વર્તનદ્વારા, અને આપણી ઉન્નતિને કરનારાં હયા કાર્યોદ્વારા ક્રિયા કરે છે.

(અપૂર્ણ)

નાટકોનું માનસિક દ્યોતન અથવા તેમની મન- ઉપર થતી અસર.

કોઈ પણ બાબતને જ્યારે આપણે રસપૂર્વક જોઈએ છીએ અથવા સાંભળીએ છીએ ત્યારે તેની આપણા અંતઃકરણઉપર હંડી ઝાપ પડે છે. આ ઝાપની અસર આપણા જીવનઉપર, સારી અથવા ખોટી, થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં થવા વિના રહેતી નથી. કોઈ કોઈ પ્રસંગે ઘણી હંડી પડેલી ઝાપની અસર મનુષ્યના આત્મા જીવનમાં મોટા ફેરફાર કરી નાંખે છે, અને તે મરણપર્યંત પણ નાશને પામતી નથી.

ક્રુરને તેની અપર માતાના એક જ વચનથી અંતઃકરણઉપર કેટલી હંડી અસર થઈ હતી, અને તેથી તેનું આત્મ જીવન કેટલું બદલાઈ ગયું હતું, તે મુખ્યત્વે છે.

શયના દર્શન મોતથી છુદ્ધના અંતઃકરણમાં રાગ્યના અસંખ્ય વૈભવો ત્યજવાનો અનિવાર્ય પ્રકટેયો વેગ પણ સર્વના જાણવામાં છે.

ભાષની સ્ત્રીના એક વાક્યથી નરસિંહ મહેતાનું જીવન કેવળ બદલાઈ જવાનું તથા ગણિકાના એક વાક્યથી મુરદાસનો સંસારઉપરનો મોહ સમૂળ ધૂટી જવાનું ઉદાહરણ પણ નાનાંમોટાં સર્વ સ્ત્રીપુરુષો વિશેષે કરીને જાણે છે.

માનો કે હું સફળ જ થવાનો છું, તો વિજય ઉપર તમારાં સઘળાં સામર્થ્યોં એકાગ્ર થવાનાં, વિજયને માટે તેઓ એકત્ર થઈને પ્રયત્ન કરવાનાં, અને વિજયને તમારી સમક્ષ લાવીને મૂકવાનાં. આમ છતાં વિજયને માટે આટલું જ કરવાની જરૂર છે, એવો ખોટો નિશ્ચય કોઈએ બાંધી બેસવાનો નથી.

હું વિજયને મેળવવાનો જ, એટલો વિચાર માત્ર વિજયને પ્રકટાવતો નથી, પણ આવો વિચાર વિજયને પ્રકટાવનાર હેતુઓમાં એક અગત્યનો હેતુ છે; અને તે કેવળ અનિવાર્ય છે.

ઉત્તનિતી ઇન્દ્રાવાળા, પરંતુ ઝોટી બુદ્ધિવાળા તથા પોતાનો વિકાસ કરવાની જરા પણ કાળજીવિતાના અનેક મનુષ્યો એવું માનતા હોય છે કે જો અમે વિજયનો વિચાર માત્ર કર્યા કરીશું, તો અમારા સર્વ મનોરથો પૂર્ણ થશે. આવો ખોટો નિશ્ચય તેમને માનસ શાસ્ત્રના લેખોને ઉપરટપકે વાંચવાથી બધાઈ ગયો હોય છે.

પરંતુ વિજય વિચાર માત્ર કરવાથી પ્રાપ્ત થતો નથી. વિજયની ઇન્દ્રાવાળાએ બુદ્ધિ અને કામ કરવાની યોગ્યતાને પ્રથમ કેળવવી પડે છે, અને તેમનો ડહાપણથી સારી રીતે ઉપયોગ કરવો પડે છે. વિજયની ઇન્દ્રાવાળાએ પોતાનામાં પુષ્કળ શ્રદ્ધા ધરવી પડે છે; અને તેણે મનની યોગ્ય સ્થિતિમાં પ્રયત્ન કરતા આગળ વધ્યા જ જવું પડે છે, તથા પોતાના વિચારનાં સઘળાં સામર્થ્યોંને પોતે સિદ્ધ કરવા ધારેલા ઉદ્દેશપ્રતિ જોડવાં પડે છે.

આપણા વિચારની આપણા પ્રત્યેક કામઉપર અને આપણા સંબંધમાં આવતી પ્રત્યેક વસ્તુઉપર અસાધારણ અસર થાય છે, પરંતુ અયોગ્ય વસ્તુઓને યોગ્ય કરવામાં અથવા ખોટી વસ્તુઓને ખરી કરવામાં, એકલો વિચાર જ જરૂરનો છે, એમ નથી; તે જ પ્રમાણે આપણા માનવા માત્રથી ખોટી વસ્તુઓ સારી વસ્તુઓ થતી નથી. સઘળી વસ્તુઓને બદલવાના ઉપાયો છે, પરંતુ જે વસ્તુ જેવી નથી તે વસ્તુ તેવી છે, એમ કહેવાથી અથવા માનવાથી આ ઉપાયોને મદદ મળતી નથી.

જે વસ્તુ જેવી નથી તે વસ્તુ તેવી છે, એવું આપણા મનને મનાવવાનો જો આપણે પ્રયત્ન કરીએ છીએ તો આપણે આપણને પોતાને ઠગીએ છીએ, એટલું જ નહિ પરંતુ આ પ્રકારના અભ્યાસથી મોડાનહોવા આપણા મનને આપણે છેક દુર્બળ કરી નાંખીએ છીએ, અને આપણામાં જે કંઈ માનાસિક શક્તિઓ હોય છે, તેમને આપણે દુર્બળ કરી નાંખીએ છીએ.

યથાર્થ માર્ગે વહેનારો પુરુષ વસ્તુઓને જેવી જુએ છે તેવી જ તેમને માને છે, પછી તેઓ જાણે સારી હોય કે ખોટી હોય. જો વસ્તુઓ સારી નથી હોતી તો તે તેમ કબુલ કરે છે, અને જેમને સારી કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જો તેઓ બહુ જ સારી હોય છે તો તેમના વડે મગતા સંપૂર્ણ આનંદને તે લે છે, કારણ કે પોતે. ઉપમ્ભવેલી પ્રાંતિથી તે વસ્તુઓનું ખોટું મૂલ્ય તેણે આંક્યું હોતું નથી.

પ્રતિરૂળ વસ્તુઓને સંબંધ થવાથી બળવાન અંતઃકરણવાળો પુરુષ કદી વિકળ અથવા દુઃખી થતો નથી. મનની શાંતિ ટકાવી રાખવાને માટે ખોટું બને છે ત્યારે સઘળું જ સાફ છે, એવું પોતાના મનપાસે તે મનાવતો નથી. તે જાણે છે કે ગમે તેવા પ્રસંગને માટે અને ગમે તેવી વિપત્તિને માટે તે તૈયાર છે, અને તેનામાં ગમે તેવી વિપત્તિના સામા થવાનું અને તેના જય કરવાનું તથા સઘળી હાનિઓને લાભમાં-પણત્રી નાંખવાનું સામર્થ્ય છે.

આથી કરીને દુઃખના સમયમાં તે અવ્યય રહે છે, અને દુઃખને સુખમાં પલટવાના કંઈક પ્રયત્ન કરવાને માટે પૂર્ણ તત્પર રહે છે.

આવો પુરુષ ખરા અને ખોટાના સંબંધમાં સંપૂર્ણ સંત્ય શું છે તે જાણે છે; અપકવ સ્થિતિને, લવિષ્યના ઉચ્ચ સંભવોવાળી બાલ સ્થિતિને તે સારી રીતે સમજે છે, અને આ સંભવોને પ્રકટાવનાર જે સામર્થ્ય અંતરમાં રહેલું છે, તેને તે જાણે છે, અને તેના ઉપયોગ કરે છે, અને આ રીતે અપૂર્ણને પૂર્ણ કરે છે, અને ઉપરથી જે ખોટું દેખાતું હોય છે, તે વસ્તુતઃ સારામાં પલટી નાંખે છે.

જે પુરુષ આગ્રમાણે જીવનને ગાળે છે, તે નિરંતર વસ્તુઓને વધારે સારી કરે છે, અને આ રીતે વિચાર કરીને અને જીવનને ગાળીને પોતાનામાં ઉચ્ચતાની વૃદ્ધિ કર્યા કરે છે. એથી ઉલટું બધું જ સારું છે, એવું ધારનાર મનુષ્ય, કશો પણ પ્રયત્ન કરતો નથી અને વસ્તુઓને જેવી હોય છે, તેવી રહેવા દે છે, અને પોતે પણ તેવી જ લઘુ અને ભ્રાંતિવાળી સ્થિતિમાં રહે છે. તેની નાની સંદિમાં તેને આરોગ્ય, શાંતિ અને સુખની કદાચ પ્રાપ્તિ હોય છે, પણ તે સૃષ્ટિ કેટલી નાની હોય છે? અને આ જગતમાં તેના જીવનથી કોઈને કશો લાભ થતો નથી.

વિચારના અગાધ બળને આપણે જાણવું જોઈએ, અને તેના ઉપયોગ કરતાં શીખવું જોઈએ; પરંતુ વસ્તુઓ આપણે જેવી જોઈએ છીએ તેવી જ છે એમ ધાર્યા કરવું, એ કંઈ વિચારના અગાધ બળનો ઉપયોગ નથી. વિચારનું બળ સાધનોદ્વારા, આપણા વિચાર-પ્રમાણે આપણાવડે કરવામાં આવતા વર્તનદ્વારા, અને આપણી ઇન્નતિને કરનારાં ઉચ્ચ કાર્યોદ્વારા ક્રિયા કરે છે.

(અપૂર્ણ)

નાટકોનું માનસિક દ્યોતન અથવા તેમની મન- ઉપર થતી અસર.

કોઈ પણ બાબતને ન્યારે આપણે રસપૂર્વક જોઈએ છીએ અથવા સાંભળીએ છીએ ત્યારે તેની આપણા અંતઃકરણઉપર હિંડી જાપ પડે છે. આ જાપની અસર આપણા જીવનઉપર, સારી અથવા ખોટી, થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં થવા વિના રહેતી નથી. કોઈ કોઈ પ્રસંગે ઘણી હિંડી પડેલી જાપની અસર મનુષ્યના આખા જીવનમાં મોટો ફેરફાર કરી નાંખે છે, અને તે મરણપર્યંત પણ નાશને પામતી નથી.

ક્રુરને તેની અપર માતાના એક જ વચનથી અંતઃકરણઉપર કેટલી હિંડી અસર થઈ હતી, અને તેથી તેનું આખું જીવન કેવું બદલાઈ ગયું હતું, તે સુપ્રસિદ્ધ છે.

રાખના દર્શન માંત્રથી છુદ્ધના અંતઃકરણમાં રાખના અસંખ્ય વૈભવો ત્યજવાનો અનિવાર્ય પ્રકટેસો વેગ પણ સર્વના જાણવામાં છે.

ભાષની સ્ત્રીના એક વાક્યથી નરસિંહ મહેતાનું જીવન કેવળ બદલાઈ જવાનું તથા ગણિકાના એક વાક્યથી મુરદાસનો સંસારઉપરનો મોહ સમૂળ ધૂરી જવાનું ઉદાહરણ પણ નાનાંમોટાં સર્વ સ્ત્રીપુરુષો વિશેષે કરીને જાણે છે.

આમ માનસિક ઘોતનથી મનુષ્યજીવનમાં કેવા ફેરફારો થયા છે, થાય છે, તથા થવા સંભવે છે, એ સંબંધમાં સહજ વિચાર કરનાર કોઇને પણ સંશય થાય એવું સ્વરૂપ અંશ-માં પણ નથી.

કેટલાક મનુષ્યોનું એવું માનવું હોય છે કે નાટકોથી પ્રભાવ મનઉપર, સારી કે નફારી, કરી જ જણાવવા જેવી અસર થતી નથી; તેઓ માત્ર ગમતનાં જ એક પ્રકારનાં સાધનો છે, અને સામાન્ય રીતે નાટકમાં જઈને મનુષ્ય જે જેઠ આવે છે, અથવા સાંભળી આવે છે, તેની તેના અંતઃકરણમાં, મહત્ત્વવાળી કરી જ સ્થાયી અસર થતી નથી. પરંતુ તેમનું આ માનવું બૂઝાચરણું છે. નાટકો તેને જેવા જનારના અંતઃકરણઉપર અત્યંત ભારેમાં ભારે અસર કરવા સમર્થ હોય છે, અને ઘણે પ્રસંગે તેઓ તેમ કયાંવિના રહેતાં પણ નથી. તેઓ તેના જીવનમાં સારા અથવા ખોટા ફેરફાર કરે જ છે.

આમ થવામાં ત્રણ હેતુ છે. પ્રથમ હેતુ એ કે મનુષ્યના વિચાર, આચાર અને સદા-ચારનું સ્વરૂપ ધણાવામાં ઘોતન એ એક અત્યંત સમર્થ બળ છે; બીજો હેતુ એ કે નાટકની રંગભૂમિઉપર જોડાતો પ્રત્યેક શબ્દ અને કરવામાં આવતી પ્રત્યેક ક્રિયા એ ઘોતન હોય છે, અને ત્રીજો હેતુ એ કે બીજો કોઈ સ્થળે ઘોતનની મનુષ્યના અંતઃકરણઉપર જેટલી અસર થાય છે, તેના કરતાં નાટકના તકતાઉપર ઘણી જ વધારે થાય છે.

નાટકને તકતાઉપર ભજવાનો પ્રયોગ પ્રેક્ષક વર્ગની લાગણીઓને અને મનોભાવોને તરફાળ જમાવ કરે છે, અને મનુષ્યના મનોભાવો બધારે જમાવ થાય છે ત્યારે ઘોતનની તેના મનઉપર જરા પણ અમલિના બહુ જ સહેલાઈથી અસર થાય છે. પ્રત્યેક નાટક ભજવાતી વખતે સૈંકટ્ય અને દુઃખરો ઘોતનો થાય છે, અને જે જાનનું નાટક હોય છે, તે જ જાતનાં આ ઘોતનો હોય છે, તેથી ક્યા નાટકની મનુષ્યના અંતઃકરણઉપર કેવી અસર થશે એ સમજવું જરાપણ કઠિન નથી.

ઘોતનનો અર્થ.

જેને આપણે ઘોતન કહીએ છીએ, તેને માટે ઇંગ્લિશમાં Suggestion (સૂચના) શબ્દ છે. એ શબ્દ માનસશાસ્ત્રનો પારિભાષિક શબ્દ છે, પરંતુ ઇંગ્લિશમાં એ શબ્દ જેટલા અર્થનું ભાન કરાવે છે, તેટલા અર્થનું ઘોતન શબ્દ હજી શુદ્ધરાત્રીમાં ભાન કરાવતો નથી. ઘોતનનો અર્થ પ્રકાશવું, જણાવવું સમજાવવું, એવો થાય છે. ઇંગ્લિશ પારિભાષિક શબ્દનો અર્થ જણાવવું થાય છે, એ ખરું છે, પણ તેમાં વિશેષતા એ છે કે જે જણાવવું તે એવી રીતે જણાવવું કે તે છેક અંતઃકરણના ઉંડા ભાગમાં ચોંટી જાય. ઇંગ્લિશ શબ્દમાં જે માત્ર છે, તેનો અર્થ એવો છે કે “ અંદર લઇ જવું,” અને એ ઉપરથી, મનમાં જે વ્યાપારો અથવા ક્રિયાઓ ચાલતી હોય તેની તળેના ભાગમાં કોઈ બીજા વ્યાપારને અથવા ક્રિયાને લેઇ જવું, એવો ખાસ પારિભાષિક અર્થ એ શબ્દનો રૂપવામાં આવ્યો છે. આમ દોષાથી ઘોતનનો અર્થ પણ ઉપર વર્ણવેલા પારિભાષિક શબ્દના અર્થપ્રમાણે જે બાજન આપણે જાણના દોષણે, તેની તળે કોઈ નવી બાજનને એવી રીતે સ્થાપી દેવી,—કોઈ નવા વિચારને મનમાં એવી રીતે સ્થાપવો કે પૂર્વે ચાલના વિચારો, ઇચ્છાઓ અને લાગણીઓની તળે જઈને તે ઉડા ચોટ, અને આપ્રમાણે ઉડા ચોંટીને તેઓના ઉપર પોતાનું બળ ચલાવીને તેમના બળને નરમ પાડી નાંખે.

મનમાં ઘર કરી બેઠેલા કોઇ જુના વિચારને, કોઇ જુની ટેવને અથવા કોઇ દડ થઇ ગયેલી વૃત્તિને ટાળવાને માટે નવા વિચારને અથવા ટેવને અથવા વૃત્તિને પેલા જુના વિચાર વગેરેની તજે મનમાં સ્થાપનાં જોઇએ. માનસિક સૂત્રિમાં જ્યારે નવું જુનાની તજે પ્રવેશીને તેને મૂળમાંથી ઉખેડી નાંખે છે ત્યારે જ જુનાનો નાશ થાય છે; અને મનમાં જે પ્રથમ હોય છે, તેની તજે પ્રવેશીને તેનો નાશ કરવાનું ઘોતનમાં અનિવાર્ય સામર્થ્ય હોવાથી મનની કોઈ પણ દાસની સ્થિતિ અથવા વૃત્તિ ઘોતનવડે ટાળી શકાય છે, અને તેને સ્થાને નવી સ્થાપી શકાય છે. આમ છતાં ઘોતનવડે સારાનોએ નાશ કરી શકાય છે, અને નફારાનોએ નાશ કરી શકાય છે; જો ઘોતન સારું હોય છે તો નફારાનો નાશ કરી શકાય છે, અને નફારું હોય છે તો સારાનો કરી શકાય છે. બહારનો કોઇ પણ વિચાર અથવા દેખાવ જ્યાં સુધી વર્તમાનકાળમાં આપણા મનમાં જે વિચારો અને દેખાવો હોય છે, તેની તજે પ્રવેશ-તો નથી ત્યાં સુધી તે ઘોતન ગણાતો નથી. મનની અંદરના ભાગમાં ચાલતા વ્યાપારોદ્ધાર ઘોતન જ્યારે ક્રિયા કરે છે ત્યારે જ તે ઘોતન છે. સ્વસ્થમાં અંતરના ઉંડા ભાગમાં ચાલતા માનસિક વ્યાપારોમાં પ્રવેશવાનું જેનું સામર્થ્ય છે, અર્થાત્ જે ઘોતનની અંતર મનમાં ઉંડી જાય પડે છે, તે જ ઘોતન છે, અને જે અંતરના ઉંડા ભાગમાં પ્રવેશનું નથી તે ઘોતન નથી.

નાટકનાં ઘોતનો શાથી પ્રમળ હોય છે.

ઉંડી લાગણીઓ અને મનોભાવો જાગ્રત થનાં મનના ઉંડા ભાગમાં જે ક્રિયા ચાલે છે, તે મનના અંદરના ભાગમાં થતા વ્યાપારો છે. આ વ્યાપારોને માનસશાસ્ત્રમાં મનના અંતર પ્રવાહો કહેવામાં આવે છે. નાટક મનની આ લાગણીઓને અને મનોભાવોને જ તત્કાળ જાગ્રત કરે છે, તેથી નાટકવડે સૂચવાતો પ્રત્યેક વિચાર જોનારાઓના મનનાં અંતર પ્રવાહોમાં પ્રવેશી જાય છે. નાટકની મનોભાવોઉપર અસર થવાને લીધે આ અંતર પ્રવાહોમાં પ્રવેશ કરવાનાં દ્વાર ઉઘડી જાય છે; આથી તેમાં પ્રવેશના પ્રત્યેક વિચારની તત્કાળ અને ખોટા ભાજે અગ્નિજ્વાલાં ઉંડી જાય પડે છે, અને તે પૂર્વસ્થિત વિચારોઉપર પોતાનું બળ ચલાવવા માંડે છે.

જ્યારે નાટકવડે દર્શાવવામાં આવતા ભાવો અને ઘોતનો ધણું જ પ્રમળ અને ઉંચક હોય છે, ત્યારે જોનારાઓના મનના જે ભાગમાંથી ઉંડી લાગણીઓ ઉઠે છે, તે ભાગ તે પ્રમળ ઘોતનોવડે વસ્તુતઃ ભરાઇ જાય છે; પ્રત્યેક જોનારાના મનરૂપી ક્ષેત્રમાં નવા મનોભાવોનાં બીજાંકા પુનઃ રૂપાય છે, અને નવા વિચારોનો અને આચારોનો પાક તેમાંથી થોડા સમયપછી ઉગી નીકળે છે. આમાંના કેટલાક નવા છોડોનો તેઓ પુખ્ત ઉમરના યવા પહેલાં કદાચ નાશ પણ થઇ જાય છે, પણ ઘણા છોડો પુખ્ત ઉમરના થતા સુધી જીવે છે, અને તે મનુષ્યના ભાવિ જીવનઉપર, તેના આચારઉપર અને તેનાં પરાક્રમોઉપર પોતાની સત્તા ચલાવે છે.

કેટલાક અપ્રમળ માનસ શાસ્ત્રીઓ ઘોતનની આ પ્રકારની વ્યાખ્યા બાંધે છે. જે ક્રિયાવડે, સપ્રમાણ તકથી નહિ પણ ઇન્દ્રિયોદ્ધાર વિચારો મનમાં યુક્તિપૂર્વક ઘુસાડી દેવામાં આવે, અને ત્યાં તેમના દડ સંસ્કાર પાડવામાં આવે, તે ક્રિયાનું નામ ઘોતન છે. અન્ય શાસ્ત્રોમાં કહીએ તો ઘોતનમાં કોઈ વિચાર મનઆગળ શુદ્ધિદ્વારા રજુ કરવામાં આવતો

નથી, પણ મનોભાવોદ્ધારા અથવા લાગણીઓદ્ધારા રજુ કરવામાં આવે છે. દ્યોતનદ્વારા ગ્રહણ કરેલા કોઈ વિચારને તમે તર્કથી સપ્રમાણુ નિશ્ચય કરીને સ્વીકારતા નથી. જ્યારે મન દ્યોતનનો સ્વીકાર કરે છે, ત્યારે આ વાત ખરી છે કે ખોટી, એવો તે વિચાર કરતું નથી. તે માત્ર સ્વીકારી જ લે છે, કારણ કે દ્યોતનને કરનાર, મનોભાવોને જ જમત કરે છે, અને જ્યારે મનોભાવ અત્યંત જમત થાય છે ત્યારે બુદ્ધિ થોડી અથવા ઘણી ઉઘી જાય છે, અને આંતર પ્રવાહોમાં પ્રવેશ કરવાના માનસ દ્વારકા પર કોઈની ચોક્કી ન રહેવાથી તેના દરવાજા ખુલ્લા મૂકી દેવામાં આવે છે.

નાટકોમાં દ્યોતનો શાથી પ્રમળ આસર કરે છે, તે બાબત ઉપર વર્ણવેલા વિચારોથી આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે. ઘણાં ખરાં નાટકોમાં પ્રથમ મનોભાવોને જ જમત કરવામાં આવે છે, અને જો બુદ્ધિને જમત કરવામાં આવતી હોય તો તે ઘણા જ આજી પ્રમાણમાં હોય છે. નાટક પોતાનો મુકરદમો પ્રેક્ષક વર્ગઆગળ બુદ્ધિવાળાં પ્રમાણો ધરીને રજુ કરતાં નથી; બુદ્ધિને તો તેઓ કોઈ ખુણામાં ઉઘની નાંખી મૂકે છે; તેઓ મનુષ્યના સ્વભાવમાં રહેલા જે ઉંડા મનોભાવો તેમને જ માત્ર તત્કાળ જમત કરે છે, અને મનના આંતર પ્રવાહોમાં પોતાના સઘળા વિચારોને અને છાપોને પ્રવેશાવી દે છે, અને તે એવી તો સચોટ રીતે કે પોતાની માનસ સંજ્ઞામાં વસ્તુતઃ શું થાય છે તેના એક ક્ષણ પણ વિચાર કર્યાવિના મનુષ્ય જેટલું જેટલું નાટક તેના આગળ ધરે છે, તે સઘળું જ—હીરા અને પથરા—વિષ અને અમૃત—પુષ્પો અને કાંટા બધું જ—સ્વીકારી લે છે.

સારાં નાટકો લાલ કરનારાં હોય છે.

આમ છતાં મનમાં રહેલી બિન્ન બિન્ન સ્થિતિઓને દ્યોતન દાગે છે, અથવા તેમનો નાશ કરી નાંખે છે; અને નાટકના તત્કાલિપર બોલાવેલા પ્રત્યેક શબ્દ અને ચતી પ્રત્યેક ક્રિયા લગભગ દ્યોતનરૂપ હોય છે, એ પ્રકારનો નિશ્ચય સિદ્ધ થવાથી કંઈ એવું નીકળતું નથી કે મનુષ્યના મનમાં જે કંઈ સારું હોય છે, તેના નાટકો હંમેશા નાશ કરી નાંખે છે. આમ થવાનો આધાર નાટકો જે જમતનાં હોય છે, તેના ઉપર કેવળ રહેલો હોય છે. કેટલાંક નાટકો મનુષ્યના મનમાં જે કંઈ સારું અને હિતકર હોય છે, તથા તેના વિચારમાં અને આચારમાં જે કંઈ ઉત્તમ હોય છે, તેના નાશ કરી નાંખવામાં અત્યંત પ્રયત્ન સત્તા ધરાવનારાં હોય છે; અને તેમને જોવાથી જેમનાં મનમાં તથા નીતિમાં બિગાડ ન થાય, એવા થોડા જ મનુષ્યો હશે. વર્તમાન દાળમાં આવાં નીતિને બગાડનારાં તથા મનને બ્રહ્મ કરનારાં નાટકો થોડાં નથી, પણ તેથી નાટકમાત્રનો ઉચ્છેદ કરવા કુદાડો ફેરવવો એ યોગ્ય નથી. સારાં નાટકો પણ ઘણાં છે, અને તેઓ મનની તથા નીતિની ઉચ્ચ કળા કરે છે એમાં કશો જ સંશય નથી; વળી જે ખરાય નાટકો છે, તેમાં પણ ઘણામાં કેટલાંક ભાગ, વિચાર તથા આચારને ઉચ્ચ કરનાર છે, અને આ રીતે તેઓ પણ કંઈક અંશમાં લાભ કરનાર છે, પરંતુ હજી આપણાં નાટકો દ્યોતનના અસાધારણ ઉંચા લાભો પ્રકટાવવામાં બહુ જ પાછળ છે, અને તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તેમને લખનારાઓનો અને લખવનારાઓનો મોટો ભાગ ફેરળ અશિક્ષિત છે, અને કેવાં દ્યોતનોનો કેવી રીતે કરેલા ઉપયોગ પ્રજાને ઉચ્ચ સ્થિતિએ આણનાર છે, તેનાથી કેવળ અજ્ઞાન છે.

સારી રીતે લગવવામાં આવેલું સારું નાટક હજારો જ્ઞાનોપદેશો કરતાં ઘણું જ મહેલું છે, અને હજારો જ્ઞાનોપદેશથી એક મનુષ્યનું અંતઃકરણ જ્યારે પકળે છે, અને સન્માર્ગ-ગામી કરી શકાય છે, ત્યારે. મનુષ્યના ઉચ્ચ ભાવોને જન્યત્ કરનાર એક ઉત્તમ નાટકથી હજારો મનુષ્યોનાં અંતઃકરણ પકળે છે, અને તેમને સન્માર્ગગામી કરી શકાય છે.

ઉત્તમ નાટકો જોવાથી પોતાને થયેલા લાભનું એક વિદ્વાન નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરે છે. તે લખે છે કે :

‘ સારાં નાટકો જોવાથી મને એકજાને જ લાભ થયો છે, એમ નહિ, પણ મારા જેવા ધણાને થયો છે, અને તેની મેં ખાતરી કરી છે. જ્યારે જ્યારે હું કોઈ સારા, ઐજન્સી નાટકને જોઈ છું ત્યારે ત્યારે મારા સર્વ સર્વોત્તમ શ્રેષ્ઠ સંપૂર્ણ પ્રકારે ઉત્તેજિત થાય છે, અને નાટકમાંથી નીકળ્યા પછી હું મારામાં પૂર્વના કરતાં વધારે હિંમ્યાસિલાયા અને દૃઢ નિશ્ચય પ્રકટેલાં અનુભવ છું. રંગમંચ પર દર્શાવવામાં આવેલા બુદ્ધિકાશક્તિથી મારા મન ઉપર એટલી તો ઉંડી અસર થયેલી છે કે મારી પોતાની માનસિક શક્તિઓ તેથી જન્યત્ થઈ છે, અને પોતપોતાનાં કાર્યો કરવામાં અત્યંત પ્રવ્રત્ત થઈ છે. મારા મનની આ સ્થિતિ ઘણા દિવસસુધી અને કોઈ કોઈ વાર ઘણાં અકવાલીયાંસુધી, એક સરખી ઉત્તમ કળાવાળી, ચાલ્યા કરેલી મેં અનુભવી છે, અને તેની મારા જીવનઉપર સ્થાયી અસર થઈ છે, એનો મને અનુભવ છે.

‘ ઉત્તમ નાટક જોઈ આવ્યા પછી કેટલાક દિવસસુધી હું વધારે સારું કામ કરી શકું છું. મારા મનમાં નવું બળ આવ્યું હોય છે; મારા મનના અંતર પ્રવાહોમાં અધિક જન્યતિ આવી હોય છે; જીવન નકામા સરકારોની તજે નવા વિચારોના સંસ્કારો દાખલ થયા હોય છે, અને વધારે પ્રમાણમાં અને વધારે સારા વિચારો પ્રકટાવવાનું મારું સામર્થ્ય અવરધ કરીને વધ્યું હોય છે. ટુંકમાં, મારા આખા માનસ શરીરમાં નવા પ્રકારની ચાલાકીની શક્તિ થયેલી મેં જોઈ છે; અને તેનું કારણ એ કે મારા અંતર પ્રવાહોને અનુકૂળ વેગ મળ્યો હોય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ ઉત્તમ પ્રકારના વિચારરૂપ પોષણથી તેઓને પોષણ મળ્યું હોય છે. જો તેના તે જ વિચારો બુદ્ધિદ્વારા મારા મનમાં પ્રવેશ્યા હોત તો તેઓની અસર આટલી ભારે ન થઈ હોત, કારણ કે વિચારો જ્યારે નીચે ઉતરીને લાગણીઓમાં પ્રવેશી છે ત્યારે જ તેઓ માનસ ક્ષેત્રની કળદુષ્ટ અંતર ભૂમિમાં પહોંચે છે. આ કારણથી જે લાગણી અથવા ઉપદેશ ઉડવને (લાગણીઓને; મનોભાવોને) અને બુદ્ધિને જન્યત્ કરે છે તે ઘણું જ અસરકારક હોય છે; અને જે સત્યો મનુષ્યના આખા મનને પૂર્ણ સંતોષ આપે છે, તે જ સત્યો આત્માને સ્પર્શ કરે છે, અને બુદ્ધિને પ્રકાશિત કરે છે.

(અપૂર્ણ.)

વિચારરત્નરાશિ.

આત્મસંપત્તિ અર્થાત્ મનને વશ રાખવાની ખુબી એ છે કે તે જે ધારવાળા ખર્જૂની પેઠે બને રીતે ઉપયોગમાં આવે છે. મનનો બાપાર ન કરવો હોય ત્યારે વૃત્તિને કિયારદિત રાખવાનું તેનામાં સામર્થ્ય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ જ્યારે મનને કોઈ બાપારમાં જોડવું

હોય ત્યારે તેની સઘળી શક્તિઓને તેમાં જોડવાનું તથા જોડેલા સમય જોડવું હોય તેટલો સમય જોડવાનું તેનામાં સામર્થ્ય છે.

* * * *

જોણે પોતાના મનકેપર અંકુશ પ્રાપ્ત કર્યો છે, એવો પુરુષ જે સમયે, જે કામ, જેટલો સમય કરવું હોય તે સમયે, તે કામ, તેટલો સમય કરી શકે છે; પરંતુ જે કામ તેને કરવાની મરજી હોતી નથી, તે કામ તેને કરવું પડતું નથી, કારણ કે જે કામ તેને જે સમયે કરવું હોય છે, તે કામ કરવાનો તે સમયે તે આરાંભ કરી શકે છે અથવા તો તે કામને તે સમયે તે અટકાવી શકે છે.

* * * *

આત્મસંયમ સિદ્ધ કરનાર પુરુષના મનમાં કંઈ પણ યતવત્ અથવા જડવત્ હોતું નથી; પ્રવૃત્તિ કરવાની જ્યારે જરૂર પડે છે ત્યારે પ્રવૃત્તિ કરવાને સઘળું જ તત્પર હોય છે; પરંતુ મનની કોઈ શક્તિના વ્યાપારની જ્યાં સુધી જરૂર નથી હોતી ત્યાં સુધી તે શક્તિ શાંતપણે તેને અધીન રહે છે, અને કિંવારહિત પડી રહે છે. આમ છતાં, સંયમી પુરુષને પોતાના મનને વશમાં રાખવાને બળ વાપરવું પડતું નથી. તેને જે કરવું હોય છે, અથવા નથી કરવું હોતું તેને તે સરળપણે કરે છે અથવા નથી કરતો.

* * * *

બીજાઓના ખોટા જણાતા વિચારોનો અથવા નિશ્ચયોનો તિરસ્કાર ન કરે. તિરસ્કાર-વૃત્તિ મનને હાનિને કરનારી છે, અને તેથી કોઈ પણ વસ્તુનો તિરસ્કાર કરવાથી આપણે આપણું પોતાનું જ અહિત કરીએ છીએ.

* * * *

બીજા મનુષ્યની મિત્રતા અથવા પ્રેમ આપણા ઉપર કાયમ રહે, એવી જો આપણી ઇચ્છા હોય તો આપણે ઈર્ષ્યાને ધરનારા ન થવું જોઈએ. ઈર્ષ્યામાં સામા મનુષ્યને આપણી પાસેથી ધક્કો મારીને વેગળા કરવાનું બળ રહેલું છે, અને તેથી જો આપણે તેને સ્વીકૃતિ દીએ તો જે મનુષ્યને આપણે અત્યંત પ્રિય સમજીને નિરંતર આપણી પાસે રાખવાને ઇચ્છીએ છીએ તેને પણ તે ધક્કો મારીને આપણાથી દૂર કાઢી મૂકે છે. ઈર્ષ્યા આપણા અંતઃકરણમાં અશાંતિ ઉત્પન્ન કરે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ આપણી આબુગાલુ પ્રમથ વિરોધી વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે, અને આવા વાતાવરણમાં રહેનાર કોઈ પણ મનુષ્યના મિત્રો લાંબો વખત, તેના મિત્રો રહી શકતા નથી. મન આકર્ષવાની તેમ જ ધક્કો મારીને વેગળા ખસેડવાની એમ બે પ્રકારની ક્રિયા એકી વખતે કરી શકતું નથી. ઈર્ષ્યાની અને અદેખાઈની ખટાણથી જ્યાં સુધી આપણું મન તથા શરીર ભરેલાં હોય છે ત્યાં સુધી, આપણે કોઈના પ્રેમ સંપાદન કરી શકતા નથી તથા આપણા મનમાં માધુર્ય આવતું નથી.

* * * *

હાથ તમે છો તેના કરતાં વધારે મોટા થાઓ, અને જે તમારે જોઈતું હશે તે તમને મળશે; તમારો ઉદ્દેશ સફળ થશે; તમારા લક્ષ્યરથાને તમે પહોંચશો. તમારી ધારણાઓને સિદ્ધ કરવામાં જો તમે નિષ્પ્રય થયા હો તો તેનું એક જ કારણ છે અને તે એ કે તમે બહુ જ નાના રવા છો, પરંતુ તમે હજી નેચા મોટા થઈ શકો એમ છે, એ જાણીને તમે પ્રસન્ન થશો.

* * * *
તમારામાં મહત્તાને પ્રકટાવો, અને તમારી લઘુતા જતી રહેશે. તમારામાં શુભ રહેલી મહત્તાને જેમ જેમ તમે બહાર કાઢતા જશો, અને તેનો અનુભવ કરતા જશો, અર્થાત્ જેમ જેમ તમે અધિક મોટા થતા જશો તેમ તેમ સર્વ પ્રકારનાં બંધનો, સર્વ પ્રકારની વિપત્તિઓ, સર્વ પ્રકારના રોગો, સર્વ પ્રકારની વ્યથાઓ, સર્વ પ્રકારની નિષ્ફળતાઓ સ્વયંભાં જે જે તમને નથી ગમતું તે તે સર્વ તમારા જીવનમાંથી નાશને પામશે. આમાં ન સમગ્રતઃ એવું કશું જ નથી. જેમ જેમ પ્રકાશનું બળ વધે તેમ તેમ અધિકાર ઓછો થવો જ જોઈએ.

* * * *
પૂર્વ શતકકરતાં આ શતકમાં અનેક મનુષ્યોનાં મન જાત્રત થવા માંડ્યાં છે, અને જે કુચી મેળવવાથી હાલ જે તેઓ જાણુતા નથી, પણ જેને જાણવાની હાલ તેઓનામાં પ્રબળ ઇચ્છા પ્રકટી છે, તે જાણવાને તેઓ શક્તિમાન થાય એમ છે, તે કુચીને પ્રાપ્ત કરવાને તેઓ સર્વ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે; અને જેમ હંમેશ બને છે તેમ આ કુચીને માટે તેઓ ગગનને ખુદી વળ્યા છે, પરંતુ કુચી તો તેઓના પગઆગળ જ સર્વદા પડી રહેલી હોય છે.

* * * *
તે કુચી આ છે: વધારે મહાનને જાણવાની જો આપણી ઇચ્છા હોય તો આપણે આપણી માનસિક યોગ્યતાને વધારે મોટી કરવી જોઈએ. નાના મને અર્થાત્ ઓછી શક્તિવાળા મને જીવનનાં રહસ્યો સમજવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ નકામો છે; અને તોપણ આપણામાંના ઘણા આવો જ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે, અને તેનો પરિણામ એ આવે છે કે આપણે વાતો ઘણી કરીએ છીએ, પણ આપણને અનુભવજ્ઞાન ઘણું જ ઓછું છે.

* * * *
જે વિષય જાણવાની હાલ આપણને ઇચ્છા છે, તે વિષય જો આપણને ન સમજતો હોય તો આપણે નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે તે વિષય સમજવા જેટલું આપણું મન મોટું નથી; તે ઘણું જ નાનું છે. જે દોષ છે તે આ સ્થળે જ રહેલો છે. આથી જ્ઞાનને માટે, અનુભવને માટે, સત્યને માટે આપણા લઘુ મનને હઠિપરાંત મહેનત આપવાને બદલે આપણે આપણાં મનને મોટાં કરવાને અને તેમનો વિકાસ કરવાનો તત્કાળ પ્રયત્ન કરવા માંડવો જોઈએ. જ્યારે મન વધારે વિસ્તારવાળું થાય છે, ત્યારે તે વધારે જ્ઞાનને સંપાદન કરી શકે છે; પણ જ્યાં સુધી તે નાનું રહ્યા કરે છે ત્યાં સુધી તે વધારે જ્ઞાનને સંપાદન કરી શકતું નથી.

* * * *
જ્ઞાનને શોધવાની આપણે જરૂર નથી; અનુભવજ્ઞાનને માટે આંખો તાણવાની આપણે અગત્ય નથી. વિસ્તાર પામતા-ટકિને પામતા મનમાં અધિક અને અધિક સત્ય પોતાની મેળે પ્રકાશને પામતું જાય છે; અને જેમ કાચની હવેલી ગમે તેટલી મોટી હોય તોપણ સૂર્યને તેમાં પોતાનો પ્રકાશ બરવાતું સદૃજ છે, તેમ મનુષ્યે પોતાનું મન ગમે તેટલું મોટું કર્યું હોય તોપણ તેમાં સત્યને પોતાનો પ્રકાશ બરવાતું સદૃજ છે.

જે કંઈ આપણે જાણ્યું હોય તે સર્વ આપણા અંતઃકરણમાં પ્રકાશવાને આ જગતમાં નેપાર છે, પરંતુ ત્યાં સુધી તે જાણવાના સામર્થ્યનો વિકાસ કરવામાં આપણે પ્રમાદ સેવીશું ત્યાં સુધી આપણે અજ્ઞાનમાં જ ગોથાં ખાધા કરીશું. આમ હોવાથી આ સર્વ, માનસિક ચો-અનાઉપર, સમગ્રચક્રિતઉપર, બુદ્ધિઉપર, આંતર દષ્ટિઉપર અવગ્રંભીને રહેણું છે. સત્યનો માર્ગ કોઈ એવો યુગ અને અગમ્ય માર્ગ નથી કે પરમેશ્વરના અનુમદપાત માત્ર થોડા જ મનુષ્યો તેને જાણી શકે. આ મદાત્ માર્ગ તે બીજું કંઈ જ નથી, પણ મનની શક્તિ કરવાનો, મનનો વિકાસ કરવાનો, મનને કેળવવાનો માર્ગ છે. જેણે મન વિકાસને પામ્યા હશે છે, તે મનુષ્ય તેને દમણ જ જે જાણ્યું હોય છે, તે જાણે છે, કારણ કે જાણવાની તેની ઇચ્છા જેટલા વેગથી શક્તિને પામે છે, તેટલા જ વેગથી તેની જાણવાની યોગ્યતા પણ શક્તિને પામે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના મનનો વિકાસ કરી શકે એમ છે; અને તેમ કરવાના ધણા માર્ગો અને રીતો છે; પરંતુ સહીષી સદેલામાં સદેલો માર્ગ એ છે કે જે થોડી વાતો આપણને સાચી જણાઈ હોય તેમને આપણા નિત્યતા જીવનમાં આચારમાં મૂકવી. આ માર્ગ જેમ સદેલામાં સદેલો છે, તેમ સર્વોત્તમ પણ છે, કારણ કે કોઈ વાતને આચારમાં ઉતારવાને માટે જે જગનો આપણે ઉપયોગ કરીએ છીએ તે જગ આપણામાં નિરંતર પૂર્ણ રીતે શક્તિને પામે છે. જે આપણે જાણ્યું હોય, તેને આચારમાં મૂકવું, એ જ વધારે જાણવાના સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરવાનો માર્ગ છે. આ જ મનનો વિકાસ કરવાની, મનની યોગ્યતા વધારવાની, મનની શક્તિ કરવાની કુળી છે. જાનને માટે અથવા દાસ જે તમે જાણતા નથી તે જાણવાને માટે દાવરાજ કરવામાં નકામો સમય ન ગણો. દમણ તમે કંઈક જાણો છો. તે કંઈક, જાણે ગમે તેટલું નિર્માય હોય તોપણ તેને આચારમાં મૂકો. આમ આચારમાં મૂકવાથી, તમે જાણેલી વાતથી વધારે ઊંચી વાત જાણવાનું તમારા મનમાં સામર્થ્ય આવશે; પછી તે 'વધારે ઊંચી વાતને' પાછી આચારમાં મૂકો. આમ થતાં તમારા મનનું, તેથી પણ વધારે ઊંચી વાત જાણવાનું સામર્થ્ય થશે. પાછી આ 'તેથી પણ વધારે ઊંચી વાતને' આચારમાં મૂકો, એટલે વળી તમારું મન અધિક વિકાસને પામશે; આમ તે નિત્ય વિકાસને પામવું જશે, તે એટલે સુધી કે જે વાત તેને જાણતી હશે તેને તે સમજી શકશે; તેને કશું જ અગમ્ય નહિ રહે.

ત્યારે તમારું મન તમારા ઉચ્ચ ઉદ્દેશને ત્યજીને આદુઅવગ્રંભી રહેણું તમને જાણાય, અને ઊંચી જાણનામાં પ્રેમ કરવાને જદે દક્ષા વિષયોમાં રમવા માટે ત્યારે તમારી રક્તિ આંતર મનઉપર નાંખજો, અને ત્યાં જે મદાત્ સના રહેતી છે, તેને જામત્ કરવાનો પ્રયત્ન કરજો. તમારા અંતઃકરણનું જાન કરવાનો પ્રયત્ન કરજો, અને તમારા સપગા વિષયોને નીચેના પ્રદેશમાંથી ઊંચી ઊંચીને અંતઃકરણ ઉચ્ચ પ્રદેશમાં ગ્રાપજો, જેને; તમે અનુભવ કરતા ઇચ્છતા દો, તેનું પુનઃ પુનઃ દરવાજી રજૂ કરજો. અને જે રિધિમાં તમારી ઇચ્છેલી વસ્તુને તમને અનુભવ થાય, તે ઉચ્ચ રિધિમાં તમારું મન આપ સમયમાં આવશે. આ

પ્રકારનો નિયમ છે, અને આ નિયમનું આગ્રહથી પાલન કરનાર ગમે તે મનુષ્ય નીચા પ્રદેશોમાં ભટકતા પોતાના મનને રોકીને ઉંચા પ્રદેશોમાં સ્થાપવા સમર્થ થશે.

*

*

*

*

પ્રત્યેક વિચારમાં તેનું પોતાનું વાસ્તવિક બળ હોય છે, પણ તે બળને વસ્તુઓઉપર, સ્થિતિઉપર અને આત્મબળના પ્રસંગોઉપર કદી પણ ન વાપરવું જોઈએ. વિચારના બળનો આપણા પોતાના બળની વૃદ્ધિ કરવામાં—આપણા પોતાના વિકાસ કરવામાં જ—ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આપણા પોતાના બળની વૃદ્ધિ કરવાની દ્રષ્ટિથી આપણાં વિચારનાં સઘળાં સામર્થ્યોને આપણા પોતાના પ્રતિ જ વાળવાં જોઈએ; અને આમ કરવું, એ તમારા વિચારના બળનો સદુપયોગ કર્યો ગણાય છે. બહારની સ્થિતિઓને અથવા વસ્તુઓને પોતાને વશ વર્તાવવાને માટે વિચારના બળનો ઉપયોગ કરવો, એ તેના દુરુપયોગ છે, અને ક્ષય છે. પરંતુ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ આમ કરવાનો જ પ્રયત્ન કરે છે, અને તે કારણથી તે ઘણું જ થોડું સિદ્ધ કરે છે.

કેટલાક પ્રશ્નો તથા તેનાં ઉત્તરો.

પ્રશ્ન—‘ ષ્ક્રેટે ’ નામનાં પંડાવાળાં પાટીયાં ચણાવવાનો હમણાંથી કેટલાકને શોખ વધ્યો છે. વળી હાથમાં પેન્સિલ પકડીને હાથને કેરા કાગળઉપર શિથિલ સ્થિતિમાં મૂકી ઝાંડવો, અને પછી તેને જે આપણા મનમાં ન હોય તેવું લખવા દેવું, એ નામની ક્રિયા જેને automatic writing (પોતાની મેળે થતી લખવાની ક્રિયા) કહેવામાં આવે છે, તે ક્રિયા પણ કેટલાક મનુષ્યો કરે છે. આ ક્રિયાઓના સંબંધમાં તમારો શો અભિપ્રાય છે ? વળી પોતાની મેળે લખાતા અક્ષરોમાં અક્ષરોનો મરોડ, જેના હાથમાં પેન્સિલ હોય છે, તે મનુષ્યના અક્ષરજોડો જ હોવાનો કે જૂદા પ્રકારનો ? જે જૂદા પ્રકારનો, તો તેનું કારણ શું ?

ઉત્તર—પાટીયાનો પ્રયોગ તથા પોતાની મેળે લખાતા અક્ષરોનો પ્રયોગ બંને ખરા છે. ઇંગ્લાંડમાં પ્રકટતા રિવ્યુ ઓફ રીવ્યુઝ ના તંત્રી મિ. સ્ટેડેનો તથા બીજા અનેક પુરુષોનો અનુભવ આ વિષયમાં પ્રમાણરૂપ છે. આ વિદ્વાન પુરુષ હાથમાં પેન્સિલ પકડી કાગળ ઉપર હાથને ઢીલો મૂકી દે છે, અને તરત હાથ લખવા મંડી જાય છે. આ રીતે પાનાંનાં પાનાં આ પુરુષે લખ્યાં છે, અને તે લખતી વખતે તેમનું મન તેમનો હાથ શું લખે છે, તે જાણવું હોતું નથી. એકલા આ પુરુષના સંબંધમાં જ આમ થાય છે, એમ નથી, પણ હજારો મનુષ્યોના સંબંધમાં આમ બન્યું છે, તથા બને છે. ત્રણ રીતે આ પ્રયોગ થાય છે; પ્રથમ રીતમાં, થોડો સમય આપણા આંતર મનની એક કૃત્રિમ વ્યક્તિ રચાય છે. આ કૃત્રિમ વ્યક્તિ જેને ‘ ડબલ પર્સોનાલિટી ’ (Double personality) કહે છે, તે લગભગ સૌ પ્રકારની થાય છે, અને તેના વડે સર્વ દેશમાં તથા સર્વ કાળમાં અનેક ચમત્કારિક વ્યતિકરો થયેલા છે. પરંતુ આવી કૃત્રિમ વ્યક્તિને આપણા મનમાં રચાવા દેવી, એ બયબરેલું છે. એથી આપણે વ્યાધિના, વિપત્તિના, નિષ્ફળતાના અને સર્વ પ્રકારની પ્રતિકૂળ સ્થિતિઓના ભોગ થઈ પડીએ છીએ. વળી એથી આપણો વિકાસ થતો અટકે છે.

બીજી રીત કોઇ બીજાએ રચેલા તેવા જ મનની સાથે વિચારદ્વારા સંબંધ બાંધવાની છે; અને ત્રીજી રીત કોઇ બીજા લોકના પ્રાણીના મનની સાથે સંબંધ બાંધવાની છે. અમુક નિયમોનું પાલન કરવાથી આ બંને રીતે આ પ્રયોગ કરી શકાય છે, પરંતુ તે કરવામાં કરો જ સામ નથી.

આવા વિષયોમાં આસક્તિવાળા મનુષ્યોને એટલું જ કહેવું બસ છે કે તેમણે આવા પ્રયોગોથી જેમ બને તેમ સત્તર અક્ષય યજ્ઞ જવું. તેથી કોઇ પણ જનને કશો જ લાભ થતો નથી. વિશેષ જ્ઞાનને માટે આવાં કાંઈ માર્ગો નહિ. દાસ તમને જેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત છે, તેનો ઉપયોગ કરવા માટે. અને વધારે જાણવાના સામર્થ્યનો તમે તમારામાં વિકાસ કરશો. વળી જે કશું આ વધારે જ્ઞાન તમને પ્રાપ્ત થશે તે ક્ષણથી જ તેનો ઉપયોગ કરવાના સામર્થ્યની પણ તમે તમારામાં વૃદ્ધિ કરશો. આવા ગૃહ પ્રયોગોમાં રસ લેનારા મનુષ્યોનો મોટો ભાગ, જે પ્રયોગોનું જ્ઞાન હોવાનો તેઓ દાવો કરે છે, તે પ્રયોગોના યથાર્થ જ્ઞાનવિનાના હોય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તે પ્રયોગમાં પ્રયોગતા સામર્થ્યોઉપર તેમનો લેશ પણ અંકુશ હોતો નથી. તેઓ પુષ્કળ વાતો કરનારા હોય છે, પુષ્કળ દવાઈ કિસ્સા બાંધે છે, અને ધણે જ અલ્પ પુરુષાર્થ કરનારા હોય છે. ખરો માર્ગ, ઉપર કલાપ્રમાણે એ જ છે કે મુખનાં જે સાધનો આપણે જાણ્યાં છે, તેને આચારમાં મૂકવાં. આમ કરવાથી જ નવા નવા જ્ઞાનનાં દાર ઉઘડે છે, અને પરિણામે વિદિતવેષ થવાય છે.

૧૩. એટલા સંબંધમાં પણ ઉપર પ્રમાણે જ સમજવું. તેનાથી લાભના કરતાં હાનિ વધારે છે. જેને કર્તવ્ય સાધવું છે, તેને ગૃહ વિદ્યાનાં આવાં હાનિકારક રમકડાંથી રગવું, યોગ્ય નથી.

મંત્ર—અર્ધિ એક જોશી છે, તેની કરેલી જન્મોત્તરીઓ અક્ષરેઅક્ષર ખરી પડે છે, પરંતુ તમે એક રથને મટોઉપર કરશું જ ધ્યાન ન આપવાની સત્તા આપે છે. ત્યારે શું જન્મોત્તરીઓ ન કરાવી ?

ઉત્તર—જન્મોત્તરીઓ ન કરાવી, એવું કહેવાનું તાત્પર્ય નથી, પરંતુ મટોથી દગાઈ જતને પુરુષાર્થ કરતા ન એટલું, એટલું જ કહેવાનું તાત્પર્ય છે. આ વર્ષે બારે જોડ અતવાની છે, એવું જન્મોત્તરીથી જાણનાં, દગલાજેવા યજ્ઞ જવું, અથવા બારે લાભ થવાનો છે, એવું જાણનાં, સાધનાના પૂર્વકે કશો ઉદ્યોગ ન કરવો, એ જોડું છે. ધણા મનુષ્યો મટોનાં ફળ સાંભળી ચિંતામાં ફળી જાય છે, અને પ્રયત્નરહિત યજ્ઞ જોડે છે. તેઓ તેમની આત્મી કૃતિથી ઉચ્ચ મટો જે ફળ આપનાર હોય છે, તેને મદદ કરે છે.

દંડી દવાથી પુષ્કળ માણસોને સરદી થતી આપણે જોઈએ છીએ; તે જ પ્રમાણે તાપ થી અનેક મનુષ્યોને લુપ્ત જ્ઞાતી પણ આપણે જાણીએ છીએ. પરિવેશની સંપૂર્ણ અસર આ જગતમાં અકષય મનુષ્યોને થાય છે. આમ દેવાથી મદદ પરિવેશની મનુષ્યોના ઉપર અસર થતી એ સંભવિત જ છે; અને અનેક મનુષ્યોના ઉપર તેની અસર થાય પણ છે; પરંતુ આત્મી અસર મનુષ્યે શું પોતાના ઉપર થવા દેતી, એ યોગ્ય છે! દાટથી અને તાપથી દગાઈ જવું, અને રોતલા મોત્તર ધણું પડવું, એ શું તેને પડે છે? જો નથી પડતું તો પત્તી મટો કે જે દાઢ અને તાપના જેવાં જ પરિવેશનો છે, તેમની અસરથી તેણે સામારે દગાઈ જવું, અને તેણે જે અપોચ ફળ આપે તેના મોત્તર ધણું પડવું ?

ગ્રહોની મનુષ્યના જીવનઉપર અસર થતી સંભવિત છે, કારણ કે કુદરતનાં સઘર્ષો સામર્થ્યો મનુષ્યના જીવનઉપર અસર કરતાં આપણે નિત્ય જોઈએ છીએ; પરંતુ આપ્રમણે કુદરતનાં સામર્થ્યોના હાથમાં રમકડું થઈ રહેનાર મનુષ્ય શું પોતાના ભાવિનો પોતે સ્વામી થઈ શકશે.

જન્મોત્તરીઓમાં આપણે કેવા છીએ અને આપણને શું પ્રાપ્ત થનાર છે, એ કહેવામાં આવે છે; પણ વસ્તુતઃ એ જાણવાની આપણને જરૂર નથી. કેવા આપણે થઈ શકીએ એમ છે, અને કયા ઉપાયથી તેમ થઈ શકાય તેવું છે, તે જ જાણવાની આપણને અગત્ય છે. આપણે છીએ તેનાથી આપણી વિશેષ ઉત્તિ કરવાની આપણી ઇચ્છા છે, અને તેમ કરવાને માટે આપણે આપણા પોતાના વિચારો કરવા જોઈએ, ઉચ્ચાસિદ્ધાપ્તિઓ બાંધવી જોઈએ, તેમના ઉપર આપણું લક્ષ્ય સ્થાપવું જોઈએ, અને તેમને સિદ્ધ કરવાને, ગ્રહોએ બતાવેલી દિશાએ નહિ પણ આપણે વિચારપૂર્વક નિર્ણય કરેલી દિશામાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ગ્રહોની, પરિવેષનેાની, વગેરેની આપણા ઉપર અસર થાય છે, એવા વિચારો કરવાથી આપણું મન કંઈક દુર્બળ સ્થિતિવાળું થાય છે; અને જેમ આપણું મન અધિક દુર્બળ સ્થિતિવાળું હોય છે, તેમ બહારની પ્રતિકૂળ સ્થિતિની તેના ઉપર વધારે અસર થાય છે. આપણું મન મંદવાડના, વિપત્તિના અને નિષ્ફળતાના ખાડામાં સડ્યા કરવાનું એટલું જ નહિ પણ તે ખાડામાં તે નિરંતર વધારે અને વધારે નીચે ઉતરતું જવાનું.

ગ્રહોમાં સામર્થ્ય નથી, એમ કહેવાનું તાત્પર્ય નથી; તેઓમાં સામર્થ્ય છે, પણ તેટલા ઉપરથી આપણે તેમની સત્તાતજે રહેવું, એ યોગ્ય છે, એ કાંઈ પણ રીતે સિદ્ધ થતું નથી. મધ્યાદ્ને સૂર્ય આપણા માથાઉપર અત્યંત તપતો હોય તો તાપથી આપણું રક્ષણ કરવાને આપણે છત્રી શા માટે ન ઉઘાડી, તે સમજાવું નથી. સૂર્યનું ધણું સામર્થ્ય હોવાથી શું આપણે તેને અધીન થવું યોગ્ય છે ?

તમારી પોતાની ઇચ્છાનુસાર તમારું જીવન ગાળવાને, તથા તમારું ભાવિ તમારી ઇચ્છાનુસાર સંજવાને જો તમે ઇચ્છતા હો તો બીજા કોઈની તમારા ઉપર સત્તા ચાલે છે, એ વિચારને અંતઃકરણમાં કદી પણ પ્રવેશવા દેતા ના. તમારા પોતાના ઉપર અંકુશને તમે પ્રાપ્ત કરો, અને બ્રહ્માંડમાં કોઈ પણ સત્તા તમારા ઉપર અસર કરી શકશે નહિ.

માતાપિતાએ, અથવા પરિવેષને અથવા ગ્રહોએ જે સ્થિતિમાં તમને મૂક્યા હોય તે સ્થિતિમાં જ તમને સર્વદા સહાય કરવાનું છે, એવા વિચારને અંતઃકરણમાંથી જેમ અને તેમ સત્તર નાશ કરો. તમારું ભાવિ તમારી ઇચ્છાનુસાર સંજવાનું તમારા પોતાના જ હાથમાં છે; એ નિશ્ચયને પ્રતિદિન અધિક અધિક પુષ્ટ કરો, અને પછી તે નિશ્ચયનુસાર તમારું જીવન ઉચ્ચ કરવાને કમર કરીને મચી પડો. તમારા જીવનરથની રાશ હાથમાં લેઈને જો તમે ગ્રહોથી, ઉત્સાહથી અને તમારા ઉચ્ચ ઉદ્દેશને લક્ષમાં રાખીને તમારો રથ હાંકશો તો ભલે આખી દુનિયાના જોશીઓએ એકત્ર થઈને તમારા ગ્રહો જોઈને તમને કહ્યું હશે કે તમને અમુક વર્ષમાં આવાં દુઃખો પડવાનાં છે, અને તમારે માથે આવાં આવાં સંકટો આવવાનાં છે, તોપણ તેઓ સઘળા ખાંડ ખાતા રહેવાના અને તમે તમારા રથને ઉન્નતિના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં સ્થાપીને ઇપ્સિન શુભનો અનુભવ કરશો.

પાતાનો બંધકોશ એક સ્ત્રીએ કેવી રીતે ટાળ્યો.

તે સજે છે કે 'કુશળ ડોક્ટરપાસે' રોગનો ઉપાય ન કરાવવાથી આધિ ભયંકર રૂપ ધારણ કરે છે, એવું હું જાણતી હોવાથી અત્યંત પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન ડોક્ટરોની દવા જ મેં મારો બંધકોશ ટાળવા લીધી, પણ તેથી મારો રોગ દિવસે દિવસે ઘટવાને બદલે વધતો ગયો. આખરે મારી એવી સ્થિતિ થઈ ગઈ કે બંધકોશનું યંત્ર વાપર્યાવિના અથવા જુઝાબની દવા લીધાવિના મને દસ્ત થતો નહિ. આખરે કંટાળીને ઉપવાસરૂઢે રોગો ટાળનાર એક ડોક્ટરપાસે હું ગઈ. તેણે મને ઉપવાસ કરવાની, વારંવાર ગરમ પાણીએ સ્નાન કરવાની અને નિસ બંધકોશના યંત્રનો ઉપયોગ કરવાની સલાહ આપી. ઉપવાસથી મને કંઈક લાભ થયો, પણ બંધકોશ મટ્યો નહિ. ગરમ જળથી સ્નાન કરવાથી મારું બળ અધિક આણું થયું, અને મારા સ્નાયુ ઢીલા થઈ ગયા. હું આઠા, કોરી પીની ન હતી, તથા વનસ્પતિનો આહાર કરતી, તેમ છતાં મારો આધિ મટ્યો નહિ.

આખરે એક સ્ત્રીએ બનાવેલા એક સરળ ઉપાયથી ત્રણ દિવસમાં જ મને સ્વાભાવિક રીતે દસ્ત થયો. જો તે સ્ત્રીની દેખરેખને હું આપ્યો દિવસ રહી હોત તો પહેલે દિવસે જ મને દસ્ત થાત.

તે ઉપાય આ હતો. સવારમાં દસ્ત થાય નહિ ત્યાં સુધી કશું જ ખાવું નહિ. આ અરસામાં નીચે પ્રમાણે પાણી પીવું, અને શ્વસનક્રિયા કરવી. નાને નાને ઘુંટડે એક પવાણું પાણી પીવું, અને પાણીની દંડી ઉઠી જાય ત્યાં સુધી દરેક ઘુંટડાને મોંમાં રાખી મૂકવો. આ પ્રમાણે એક ઘુંટડો પીને પછી બીજો પીવો. આણું પવાણું પી રહ્યા પછી અગાસીમાં, અથવા ખુલી બારીઆગળ, અથવા મેદાનમાં જવું, અને પાંચ મિનિટસુધી અત્યંત જોરથી શ્વસન લેવો તથા મૂકવો. જેમ ધમણ ચાલતી હોય તેમ કરવું. શ્વસ લેવામાં તથા મૂકવામાં પેટના અવયવોને સારી પેંડ ઉંચા નીચા થવા દેવા. વળી પાણુ થોડી વાર રહીને ઉપર હાથપ્રમાણે પાણી પીવું, અને પછી શ્વસનક્રિયા કરવી. આપ્રમાણે દસ્ત ન થાય ત્યાંસુધી સક્રિયપ્રમાણે કર્યાં કરવું.

— — —

વરાગના જળના લાભ.

જેમીને પીવાને સ્વચ્છ જળ ન મળી શકતું હોય તેમણે વરાગનું જળ ધેર બનાવીને પીવું, એ વચ્ચે ચુલકારક છે. આવા જળને 'Distilled water' (ડિસ્ટિલ્ડ વોટર) કહેવામાં આવે છે, અને તે જે ચંદ્રિયરૂઢે તૈયાર કરવામાં આવે છે, તેમને 'Still' (સિલ) કહે છે. આવી 'સિલ'નો પાશવ્ય પ્રાણમાં પુષ્કળ ઉપયોગ થાય છે.

વરાગનું જળ અત્યંત નિર્મળ, મિષ્ટ અને ચુલકારક હોય છે. તે આંતરકર્મની તથા જ્વરની ક્રમશઃ તરવાના બાધિને મટાડે છે. તે દાંડપરનો કરોડ દૂર કરે છે, ચામડીને ક્રમશઃ અને મૃદુ કરે છે, સાચુ અને ઉચ્ચ જળની જેઃ તેની ઉપરના મળને સાફ કરી નાંખે છે, માથાના બાધને મટાડે છે, ચર્મને બળવાન કરે છે, શુષ્ક તથા સખ્ત આંતરકર્મને નરમ કરે છે, શરીરમાંથી મુત્રો, દર્શનકારક અવ્યવસ્થા તથા મેરુને કાઢી નાંખે છે. સંધિવાના રોગને ધનું લાભ કરે છે, અને 'ટાઇફોઇડ' નામના તાવને અટકાવે છે.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

મૂલ્યવાન્ વિચારો.

* * આપણા જીવનમાં એવી ઘણી ગંભીર વ્યવસ્થા બને છે કે જેના ઉપર આપણે તેમનો નિવેડો આણવાને અત્યંત ધ્યાન આપવું પડે છે, પરંતુ જ્યાં સુધી આપણું મન વિકળતાવાળી સ્થિતિમાં હોય છે ત્યાં સુધી તે મહત્ત્વવાળી વ્યવસ્થાનો યથાર્થ નિર્ણય કરવા માટે આપણે કેવળ અયોગ્ય યર્ષ રહીએ છીએ.

* * સમગ્ર મનવાણી પુરુષ જ વિપત્તિઓનો પરાભવ કરી શકે છે, અને ગંભીર વ્યવસ્થાનો નિવેડો આણી શકે છે; પરંતુ જ્યારે મનુષ્ય વિકળ થવા માંડે છે, ત્યારે તેનું મન દુઃખી બને છે, અને દુઃખી ગયેલું અથવા સંકોચને પામેલું મન અત્યંત દુર્બળ થઈ જાય છે.

* * જ્યારે તમે દુઃખમાં આવી પડો, ત્યારે તમારા મનને વિકળ થવા દેતા ના, નહિ તો તમે તમારું સામર્થ્ય યોગ્ય બેસવાના અને તેનાથી દુઃખ જવાના વિપત્તિમાં જે મન શાંત, સ્વસ્થ અને આનંદી રહી શકે છે, તે તરત જ સર્વ વિપત્તિને ઊડાડી શકે છે.

* * જે સમયે તમારા સદગુણ બળની તમારે જરૂર હોય છે, તેવા સમયમાં તમારું બળ નાશ પામે, એવી કશી જ ક્રિયા ન કરો.

* * જ્યારે મનુષ્યો માંદા પડે છે, ગભરાઈ જાય છે, અથવા ગમે તે કારણથી હોશ-કોશનિવાના થઈ જાય છે ત્યારે, 'શું કરે મિયાને, એના ઉપર બહુ જ દુઃખ આવી પડ્યું' એવાં કંઈકનાં વચનો બોલીને આપણે તેના દોષની ટાંક આપીએ છીએ; પરંતુ વિપત્તિથી હોશ-કોશનિવાના થઈ જવાની કોઈને કોઈ દરજ્જા પાડવું નથી. જાનવરે દુઃખ કવેશ વગેરેનો બચ કરી શકાય એવા આ બ્યુત્પત્ત સમયમાં જે મનુષ્ય દુઃખને પોતાના ઉપર સ્વાર થવા દે છે, અને પોતાના જીવનને બગાડવા દે છે તે મનુષ્ય કેવળ આગસ્ટ અને પ્રભાતી છે, તેણે પોતાના મનકેવર ચંદ્રના કાટના ધરીને કાઢી નાંખવાની નવરાશ લીધી નથી.

* * હાનમત કરાવવામાં વધે લોકો જેટલા પૈસા ખરચે છે, તેટલા જ પૈસા કોઇ તત્ત્વજ્ઞાનનું અથવા મનને સુધારવાના ઉપાયોને વર્ણવનારૂં માસિક કે અથ ખરીદવામાં ખરચે તો વિપત્તિની મનઉપર સત્તા ન ચાલવા માટે મનુષ્યે શું કરવું જોઇએ, તથા વિજયને પ્રાપ્ત કરવા તેમાં સ્થિર રહેવા તેણે કેવા ઉપાયો કરવા જોઇએ, તેનું જોઇએ તેટલું જ્ઞાન તેઓ પ્રાપ્ત કરી શકે, પણ તુચ્છ દ્રવ્ય ખરચવાથી થતી હાનિને સહન કરવા કરતાં અમૂલ્ય ભવ જગાડવાની હાનિને સહન કરવાનું લોકો વધારે પસંદ કરે છે.

* * થાળીમાં પીરસેલો ન ગમતો ખોરાક ન ખાવાનું કામ જેટલું સહેલું છે, તેટલું જ વિપત્તિથી મનને વિકળ ન થવા દેવાનું કામ સહેલું છે.

* * આપણા પગથી જે આપણે કદી ન ચાલીએ પણ બીજાના જ પગથી હંમેશાં એક સ્થળેથી બીજા સ્થળે જઈએ તો આપણા પગ ચૈતન્યરહિત થઈ જવાના. તે જ પ્રમાણે આપણા પોતાના મનથી જે આપણે વિચાર ન કરીએ પણ તે કામ બીજાનાં મગજને આપણે સોંપીએ તો આપણાં મગજ જડ થઈ જવાનાં. પણ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ આમ જ કરે છે. બીજાઓ જે કહે તેટલું જ તેઓ માને છે. તેમણે પ્રમાણભૂત ગણેલી સરેરાશ અથવા શાસ્ત્રો અથવા પુરોહિતો જેટલું ખરૂં કહ્યું હોય તેટલું જ ખરૂં, અને તે વિનાનું બધું ખોટું, એવું તેઓ નક્કી કરી બેઠા હોય છે. તેઓ જાતે કદી વિચાર કરતા નથી. આથી તેઓનાં મન દુર્બળ પડી ગયાં હોય છે. તેમના મનમાં વિપત્તિની સામા થવાનું, વિપત્તિથી પરાભવ ન પામવાનું કંટું જ સામર્થ્ય રહ્યું હોતું નથી.

* * બીજાઓએ અમુક વિષયના સંબંધમાં ભલે ગમે તેવા વિચાર કર્યા હોય પરંતુ તે ઉપર ધ્યાન ન આપીને, તમે જાતે વિચાર કરીને તમારા મનને જળવાનું કરો, અને તમારૂં મન અદ્ય સમયમાં એટલું તો સજાગ થશે કે કોઈ પણ પ્રસંગ તેને વિકળ કરી શકશે નહિ. ચિંતા કે ક્લેશ તમારા મનની શાંતિને ચલાવમાન કરી શકશે નહિ, પરંતુ તમે સર્વ કાળ સર્વ પ્રસંગોમાં શાંત, સ્વસ્થ અને આનંદી રહેશો. આથી તમારૂં સામર્થ્ય તમે રક્ષી શકશો, અને તમારૂં રક્ષણ કરેલું સામર્થ્ય સર્વ પ્રકારની વિપત્તિઓથી તમારૂં અનાયાસ રક્ષણ કરશે.

* * પ્રકાશ જેમ અધિકારને હાંપી કાઢે છે, તેમ સજાગ અને શાંત મન ચિંતા અને ક્લેશને અંતઃકરણમાંથી હાંપી કાઢે છે.

ચાલકોનું વિધિપૂર્વક વિનયન.

(અનુસંધાન ગયા અંક ૫૪ ૩૨૦ થી)

(૨)

કંપનાશક્તિના કરતાં વધારે અમૂલ્ય ધરાવનારી બીજી કોઈ પણ માનસિક શક્તિ નથી. અદ્વિતીય કંપનાશક્તિવિના ઉચ્ચ પરાક્રમે અને ઉચ્ચ લાભો પ્રાપ્ત થવા સંભવના નથી. આ નિયમ સત્ય હોવાથી, અને જાગૃકતામાં અસાધારણ કંપનાશક્તિ હોય છે, એ વાતો

પણ તેની જ સત્ય હોવાથી, બાળકની કલ્પનાશક્તિને કેવી રીતે કેળવવી કે જેથી તેનું મૂળનું સામર્થ્ય કામચલાઉ રહે, અને તેનામાં નવા નવા સામર્થ્યની વૃદ્ધિ થાય, એ એક અત્યંત અગત્યનો પ્રશ્ન થઈ પડે છે.

કલ્પનાશક્તિનું કામ એ છે કે જ્ઞાનેષિપદ્ધતિ અથવા આંતર કારણોદ્ધારા જે સિત્ત સિત્ત અનુભવો અથવા સંસ્કારો મનમાં પ્રવેશે તેમને એકઠા કરીને નવા વિચારો, નવી માનસ બાવનાઓ, નવી માનસ સ્થિતિઓ, નવા અભિપ્રાયો, અથવા મનના નવી દિશામાં વહેનારા વ્યાપારો ઘડી કાઢવા.

આપ્રમાણે ઘડેલા નવા વિચારો મનને હાલ તે જે કંઈ જાણવું હોય છે, તેનો નવો અને વધારે સારો ઉપયોગ કરવાને સમર્થ કરે છે; નવી બાવનાઓ મનને મોડું કરે છે, અને તેનો વિકાસ કરે છે; નવી માનસ સ્થિતિઓ આપ્તા મનને બદલી નાંખે છે, અને તેને સુધારે છે, અને આપ્તા શરીરમાં તેના જ પુષ્કળ ફેરફારો કરે છે; નવા અભિપ્રાયો નવું જીવન આપે છે, અને તેથી આંતર મનમાં, મનુષ્યને તે હોય છે તેના કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ કરનાર કારણો રોપાય છે, અને નવી દિશામાં વહેનારા મનના વ્યાપારો મનને એવા પ્રદેશોમાં લેઈ જાય છે કે જેના પરિણામમાં મનુષ્ય નવા નવા શોધો કરે છે.

આમ હોવાથી કલ્પનાશક્તિ એ એક અત્યંત અગત્યની શક્તિ છે, પરંતુ તેનો યોગ્ય જ મનુષ્યો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરે છે; અને તેનું કારણ એ છે કે હિનકર, સાળી, અને ઉચ્ચ દિશાતરફ કલ્પનાશક્તિ પ્રવૃત્તિ કરે, એવું તેમને બાસ્તવરૂપથી શિશુ આપવામાં આવેલું હોતું નથી.

પુખ્ત ઉમરના મનુષ્યોના મોટા ભાગમાં ઘણી જ થોડી કલ્પનાશક્તિ હોય છે. બાસ્તવ-વસ્થાના તથા યુવાવસ્થાના શિશુઓદ્ધારા તેમનામાં તે જુદી કરી નાંખવામાં આવી હોય છે. આથી તેમનામાં અપૂર્વતા નહિજેવી અથવા બિલકુલે હોતી નથી, અને તેઓ સામાન્ય મનુષ્યની સપાટીથી ઉચ્ચ ચડવાને અશક્ત હોય છે. આમ છતાં, મનને યોગ્ય પ્રકારે કેળવવાથી તેઓ પોતાની કલ્પનાશક્તિને પાછી પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

પૂર્વકાળના તથા વર્તમાન કાળના જે જે પુરુષો મહાપુરુષો થયા છે, તેઓ તેવા થયા છે, તેનું કારણ એ છે કે તેઓનામાં જે કલ્પનાશક્તિ હતી તે એટલી બધી પ્રયત્ન હતી કે અપોચ કેળવણી તેને દાખી શકી ન હતી. આમ છતાં બાસ્તવરૂપમાં તેઓની કલ્પનાશક્તિને દાખી દેવાનો જેવો પ્રયત્ન થયો હતો, તેવો જ પ્રયત્ન જો તેને ખીલવવામાં થયો હોત તો આ મહાપુરુષો જે સ્થિતિએ આજના હતા અથવા હાલ આજના છે, તેના કરતાં કેટલી વધારે ઉચ્ચ સ્થિતિએ આજના હોત તેની કલ્પના આપણને આશ્ચર્ય ઉપજાવવા વિના રહે તેમ નથી. આમ છતાં, આજનાં બાળકોની કલ્પનાશક્તિને યોગ્ય પ્રકારે જો આપણે કેળવીશું, તો તેઓ હાલ જેવાં છે, તથા થવાનો સંભવ છે, તેના કરતાં ઘણું જ ઉત્કૃષ્ટ થશે, તથા થવાનો સંભવ આવશે, એમાં લેશ પણ સંશય નથી.

આમ છતાં, આઉપરથી આપણે એવું અનુમાન કરી કાઢવાનું નથી કે મહત્તા પ્રાપ્ત કરવામાં કલ્પનાશક્તિની જ માત્ર અગત્ય છે. મહત્તા પ્રાપ્ત કરવામાં જે અનેક માનસિક શક્તિઓની જરૂર હોય છે, તેમાં કલ્પનાશક્તિ એ પણ એક શક્તિ છે, પરંતુ તે સર્વ

શક્તિઓમાં કલ્પનાશક્તિ એટલું તો અગત્યનું પદ ભોગવે છે કે જેનામાં તે અસાધારણ પ્રમાણમાં ન હોય તે મનુષ્ય કદી પણ વાસ્તવિક મહત્ત્વને સંપાદન કરી શકતો નથી.

આજકાલનાં આ શક્તિનો યોગ્ય વિકાસ કરવાને માટે, હિતકર ન હોય એવું એક પણ માનસ ચિત્ર મનમાં રચવાનું તેને કદી પણ ઉત્તેજને ન આપવું જોઈએ.

અમુક સ્થળે વાડકાજેવા ડોળાવાળો મોટો રાક્ષસ છે, અને હાથ હાથ લાંબા દાંતવાળો ખતીસ છે, એવી ભય ઉપગમનારી વાતોનાં ભયાનક ચિત્રોની કલ્પના કરવાનો આજકાલે કદી પણ અભ્યાસ નહિ પાડવો જોઈએ. કોઈ પણ જાતનાં ધાતકી કર્મો કરનારા દુષ્ટ મનુષ્યોની વાતો આજકાલ આગળ સમજી માખાપોએ કદી પણ નહિ કરવી જોઈએ. ધણું માખાપો આજકાલે પોતાના ધરના આરડામાં તે જતો હોય તેવે પ્રસંગે પંજુ કહે છે કે 'જા, અધારામાં જા તો ખરે, એટલે તને ખરર પડે કે ત્યાં કોણુ જેકું છે !' આ પ્રકારના શબ્દોથી આજકાલ અંતઃકરણમાં ભયંકર કલ્પનાઓને ખડી કરવી, એ અત્યંત ખોટું છે. કોઈ પણ પ્રસંગે આજકાલે અધારાનો ભય નહિ સૂચવવો જોઈએ. નાનપણમાં કરવામાં આવેલાં અધિકારમાં રહેલા ભયનાં દાંતનો, મનુષ્યને એટલો બધો તો બીકણુ અને બાયકો કરી મૂકે છે કે મોટી ઉમરનો થતા છતાં પણ પોતાના જ ધરના આરડામાં અધારામાં દીવાલિના એકલો જતાં તે જાણી મરે છે.

માનવજાતિના ઉંચામાં ઉંચા કલ્પાણમાં અને ભારેમાં ભારે ઉન્નતિમાં પ્રતિબંધ કરનાર જે અનેક કારણો છે, તેમાં ભયની વૃત્તિ એ એક મોટામાં મોટું કારણ છે. આથી હૃદયમાંથી તેને નિર્મૂળ કરવાના પ્રયત્ન ઉપાય યોગ્યતા જોઈએ, અને તેમ કરવામાં આજકાલની કલ્પનાશક્તિને યોગ્ય પ્રકારે કેળવવી એ, એક સર્વોત્તમ ઉપાય છે; કારણ કે ભયનું અસ્તિત્વ અથવા જીવન કેવળ કલ્પનાશક્તિઉપર જ રહેલું છે.

ન્યારે મન ભયંકર અને અશુભ બાજોનાં ચિત્રો રચે છે ત્યારે કલ્પનાશક્તિનો સાક્ષાત્ દુરુપયોગ થાય છે, અને નજરમાં આવે એવા ન્યારે તે વિચાર કરે છે ત્યારે તેને સધળા પ્રકારના ખોટા અને પ્રતિકૂળ નમુનાઓ મળે છે.

હાનિકારક બાજોમાં કોઈ માનસિક શક્તિનો ઉપયોગ કરવાથી તે શક્તિ બ્રહ્મ થાય છે, અને તેનો નાશ થાય છે. આથી જે આજકાલે તોડાન કરતાં અટકાવવાને અને રડતાં છતાં રાખવાને અદૃશ્ય ભૂતોથી અથવા રાક્ષસોથી બીચારાવામાં આવે છે તેઓની કલ્પનાશક્તિ દિવસે દિવસે વિકારી થતી જાય છે, અને મોટી ઉમરે પણ તે તેવી ને તેવી જ રહે છે. તેઓ આ જગતમાં નિર્મોહપણે રહે છે. ભયથી જે મનુષ્યને સીધા રાખવામાં આવે છે તે સદાચરણી થઈ શકતો નથી. જે મનુષ્ય વાસ્તવિક રીતે સારો હોય છે, તે જ સદાચરણી ટકી રહે છે, અને તેનું કારણ તે શિશ્યાથી ડરે છે, એ નથી, પણ તે સારો છે, એ છે.

સદાચારી થવાની શ્રદ્ધ પડવાથી સદાચારી થવું, અને સદાચારી થવાની અંતરની ઇચ્છાથી સદાચારી થવું, એ બંનેમાં ભેદ છે. શ્રદ્ધ પડવાથી સદાચારી થવું, એ સ્વપ્રકારના પુત્રાના નામજેતું છે; અને આજકાલ ઉપર સત્તાને ધરાવનારાં જે માખાપો અને વડીલો, અથવા પોતાના તાબામાં સોંપાયેલાં મનુષ્યોઉપર સત્તાને ચલાવનારાં જે સ્ત્રી અથવા પુરુષો પોતાનાં આજકાલે અથવા પોતાના તાબાનાં મનુષ્યોને પુત્રાની હાલતમાં રહેતાં દે છે, અ-

યાંત પોતે બેસ કહે તો બેસાય અને બે કહે તો બેઠાય, એવી સ્થિતિમાં રહેવા-કે છે, તે તેઓના કસ્ટોડિયન મોટામાં મોટાં શત્રુ છે.

મનુષ્યને મનુષ્ય થવાનું શીખવવાથી જ તમે મનુષ્યનું મોટામાં મોટું હિત સાધી શકો છો. અને મનુષ્ય થવું એટલે શું ? જગતમાં કોઇ પણ મનુષ્યના ઉપર આધાર ન રાખતાં જે પોતાના પગઉપર ઉભો રહી શકે છે, અર્થાત્ જે સર્વ પ્રસંગે અને સર્વ સ્થળે સ્વાત્રથી અને સ્વાભાવિકથી છે, અને જેણે પોતાના અંતરાત્માને જ અર્થાત્ પરમાત્માને સર્વ સામર્થ્ય તથા જ્ઞાનનું મૂળ જાણીને પોતાના અંતરમાં ઉતરી તેમનો જ આશ્રય ગ્રહણ કર્યો છે, તે જ મનુષ્ય ધર્માર્થ મનુષ્ય થયો છે.

જે વિચારની પદ્ધતિ એક મનુષ્યની બીજા મનુષ્યઉપર સત્તા સ્થાપે છે, અને તારે આ કરવું, અને આ ન કરવું, એવા હુકમોવડે તેને પોતાના તાબે રહેવાની ફરજ પાડે છે, તે પદ્ધતિ પોતાના અનુયાયીઓને પુતળાની જ ભૂમિકામાં રાખી રહે છે; અને આવી સ્થિતિમાં કોઇ પણ મનુષ્યને રાખી મૂકવો, એ પાપ છે, અને તે પાપ તે એકલા તે મનુષ્યપ્રતિનું નથી, પણ આખી માનવ પ્રજાપ્રતિનું છે.

હું સદાચારી થાઉં, એ પ્રકારની મનુષ્યના મનમાં પ્રથમ ઇચ્છા પ્રકટાવીને પછી પોતાની સ્વેચ્છાથી જ તે સદાચારી થાય, એમ કરવાની જો તમારી ઇચ્છા હોય તો પ્રથમ તેના મનને સ્વચ્છ અને નિર્દોષ કરવું જોઇએ. પણ અધિકારના કલ્પિત શક્તિઓ અને બૂતો વગેરેના બળથી નિરંતર છળી મરતું મન કદી સ્વચ્છ થઈ શકતું નથી. અશુભની કલ્પના કરો, અને તમે તમારા મનઉપર અશુભતા જ સંસ્કાર પાડવાના, અને સદાગા પ્રકારના અશુભ અને ખોટા સંસ્કારોથી ભરેલું મન શુદ્ધ હોઇ શકતું નથી. કાદવવાળું જળ પણ, જો કે કોઇ કેઇ વાર તેના માર્ગમાં ફરીને વહે છે, તોપણ તે કંઈ સ્વચ્છ જળ નથી.

મનમાં જે સંસ્કાર પડે છે, તે વિચારને ઉત્પન્ન કરે છે, અને વિચાર મનમાં પોતાના સર્જનીય વેગને અથવા સ્વભાવને ઉત્પન્ન કરે છે. આથી જેમ વધારે ખોટી બાબતોની મન કલ્પના કરે છે, તેમ ખોટાં કામો કરવાનો વધારે પ્રયત્ન વેગ ઉત્પન્ન થાય છે, અને સદાચારના માર્ગમાં રહેવું, તે મનુષ્યને તેમ વધારે કઠિન જણાય છે.

નિરંતર સારું, સાચું, શુભ, અને સુખદ કલ્પવાનો મનને અભ્યાસ પાડો, અને સારું કરવાની ઇચ્છા તથા વેગ તમારા અંતઃકરણમાં વધારે અને વધારે પ્રયત્ન થતો જશે; અને સમય જતાં તો તે એટલો તો બળવાન થશે કે કોઇ પણ બાબત તમને ખોટું કામ કરવાને લલચારી શકશે નહિ.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે બાળકને બૂતો, પિંચાચો, ચોરો, નાશક દુષ્ટ મનુષ્યો અને એવી જ બીજી કોઈકે નાશકી વાતોની કલ્પના કરવાનું અને તેઓથી ભય પામવાનું શીખવવાથી તેઓની કલ્પનાશક્તિ દુર્બળ થશે, અને નાશને પામશે, અને આપ્રમાણે તે બાળકને મરણપર્યંત સામાન્ય મનુષ્ય રહેવાની ફરજ પાડશે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેથી વળી તે બાળકના મનમાં આડે રસ્તે જવાનો તથા ખોટાં કામ કરવાનો વેગ તથા ઇચ્છા ઉત્પન્ન થશે, અને તેમ થતાં લાલચોનો તે દુઃખેશનો ભોગ થઈ પડશે.

આટલો વિચાર કરવાથી આપણને હવે તત્કાળ સ્પષ્ટ થશે કે સામાન્ય મનુષ્યને નીચા માર્ગમાં વહેવું સાથી આદર્શ સહેલું જણાય છે, અને મનુષ્યોના મોટા ભાગને ઉંચા માર્ગમાં ચડવું,

અને કંઈ મહત્વવાળું કાર્ય સાધવું શાથી આટલું કઠિન લાગે છે. પરંતુ, નિર્દોષતા, સ્વચ્છતા, શુભતા, સત્યતા, અને સુખદ વસ્તુઓનાં ચિત્રો કદપચાનો મનને અવ્યાસ પાડવાથી આ સધળું બદલી શકાય છે.

અંશુભતા, દુઃખતાં અથવા અનર્થતાં રૂપકો કદી પણ કદપનાશકિતને રચવા દેવાં ન જોઈએ, પણ શુભતાં, સુખતાં, મહાનતાં અને સાચાતાં જ રૂપકો અત્યંત પ્રેમથી રચવા દેવાં જોઈએ.

દેવદેવીઓની વાતો, જેમાં તેઓએ મનુષ્યોઉપર અનુગ્રહ કર્યા હોય, અને માયા દર્શાવી હોય, રાગરાણીઓની વાતો જેમાં સદાચારનાં ઉત્તમ ચિત્રો આપ્યાં હોય, અથવા એવી જ બીજી કદિપત અથવા અદ્ભુત રસવાળી વાતો જેમાં ઉદારતાનાં, શૈર્ષ્યનાં, પ્રેમનાં, સદ્ગુણનાં વગેરેનાં ચિત્રો વિવિધ રંગો પૂરીને આલેખાયેલાં હોય તેવાં બાળકોના આગળ ન ધરવાં, એવો કેટલાક વિદ્વાનો અભિપ્રાય ધરાવે છે. તેઓ કહે છે કે આ વાતો ખોટી અને અનિશ્ચયોક્તિવાળી હોવાથી બાળકોના કોમળ મનઉપર તેથી લાભને બદલે હાનિ થાય છે, પણ આ તેમનું માનવું ખરું નથી. ઉચ્ચ ભાવોને જાગૃત કરનાર ગમે તેવી કદિપત વાતો ગાંધારીથી કાળિની કમી જ હાનિ થતી નથી; ઉત્તરાં આદર્શનાં, શૈર્ષ્યનાં, પ્રેમનાં, માયાનાં, સદાચારનાં, પ્રમાણિકતાનાં, આત્મવ્યાગનાં, અને એવાં એવાં અનેક સદ્ગુણોનાં મૂર્તિમાન ચિત્રો બાળકની કદપનાશકિતમાં ખસી કરવાથી તેને અત્યંત લાભ થાય છે.

દેવદેવીઓ ખોટાં હોવાથી, તેમની વાતોને સાચી તરીકે બાળકોઆગળ ધરવાથી તેઓ તેમને સાચી માને છે, અને આપ્રમાણે તેઓ દુઃખ છે, અને તેથી મોટપણે વહાંથી ધમ્મ જાય છે, એવા વિચારો જે કેટલાક દર્શાવે છે, તે પણ યોગ્ય નથી. કારણ કે દેવદેવીઓ, પરીઓ વગેરેનું અસ્તિત્વ હોય છે. જો કે તેઓને આપણાજેવાં અસ્થિમાંસ નથી તોપણ તેઓની સુદિમાં તેઓ આપણા જેવાં જ સાચાં હોય છે; અને આપણે સ્મરણમાં રાખવું કે અસ્થિ, માંસની અનેડી બ્રહ્મિઓથી જ આ જગત્ વસેલું છે, એમ કંઈ નથી.

કદિપત વાતોમાં પણ સત્ય હોય છે; વસ્તુનાં સધળી કદિપત વાતોમાં કોઈ અમુક અર્થમાં સત્ય રહેલું હોય છે, અને જેમ એક અંશમાં સત્યાનુસારી થવાની જેટલી અગત્ય છે, તેટલી જ અન્ય અંશમાં પણ થવાની હોય છે.

જે આપણે કરવાનું છે તે એ છે કે કદિપત વાત એવી પસંદ કરવી કે જે આપણું દિન સાથે એવી રીતે કદપનાશકિતને જાગૃત કરે, અને તેનો વિકાસ કરે. જો કે સધળી કદિપત વાતોનો પાયો સત્ય હોય છે તોપણ ધણીખરી કદિપત વાતોમાં જે સત્ય રહેલું હોય છે તે એવા રૂપમાં દર્શાવવામાં આવ્યું હોવું નથી કે તે કદપનાશકિતને વધારે ઉચ્ચ પ્રતિ અને વધારે મહાન પ્રતિ લઈ જાય.

કદિપત દેવદેવીઓ અથવા પરીઓના અસ્તિત્વની જાગૃતને કદપના કરવા દેવાથી, જો તે દેવદેવીઓ ઉત્તમ ગુણવાળાં હોય છે તો તે જ ઉત્તમ ગુણો બાળકમાં વિકાસને પામે છે; અને આવી કદપના કરવા દેવામાં જે વાત અત્યંત મહત્વવાળી છે તે તો એ છે કે તેથી બાળકનામાં અજ્ઞાનને શોધવાની રતિ ઉત્પન્ન થાય છે, અને તેનો પરિણામ અવશ્યકરીતે નવા શોધો કરવામાં આવે છે.

નિચ આગળ વધતા મનમાં, શોધક મનમાં, અપૂર્વ વિચાર કરવાની શક્તિવાળા મનમાં, વિકાસને પામતા મનમાં, વસ્તુઓનો સંધારો કરનાર મનમાં, વધારે સારી અને વધારે મહત્વવાળી વસ્તુઓ કરનાર મનમાં—આવા સર્વ પ્રકારના મનમાં જીવનના અધિક વિશાળ પ્રદેશો શોધવાનો, જે અઘાત છે તેને બાજુવાનો, જે શોધી કાઢવામાં આવ્યું નથી તેને શોધી કાઢવાનો, પ્રયત્ન વેગ હોય છે.

આવા પ્રયત્ન વેગને લીધે પ્રત્યેક નવા શોધી, નવી પ્રાપ્તિઓ અને નવાં મુદ્દારા થયા છે; આથી આ વેગને પ્રત્યેક યુવકની કલ્પનાશક્તિમાં પ્રકટાવવો જોઈએ.

વધારે ઉંચેની અને વધારે મહાનત્વી કલ્પના કરવાનું બાળકને શીખવવું, એ અત્યંત અગત્યનું છે, કારણ કે આ પ્રકારની કલ્પનાશક્તિ થતાં બાળક ગળનના તારા સાથે પોતાનો સંબંધ બાંધશે; અને જેમ વધારે વહેલું બાળકને ઉંચું તાકતાં શીખવવામાં આવશે, તેમ તેને વધારે લાભ થશે.

કલ્પનાશક્તિને બચત કરે, ઉત્તેજિત કરે, વિસ્તૃત કરે, અને વિકાસને પમાડે, એવી પુષ્કળ કલ્પિત વાતોની ચોપડીઓ, તથા નવલ કથાઓ બાળકને વાંચવા આપવી જોઈએ; અને કલ્પનાશક્તિનો વિકાસ કરનારી આ રીત, સઘળી રીતોમાં અત્યંત સરળ, અત્યંત સ્પષ્ટ, અને અત્યંત સતોષકારક જણાશે.

આવી કલ્પિત વાતો અને નવલકથાનાં પુસ્તકો જોઈતી સંખ્યામાં મેળવવાનું હાથ કઠિન છે, કારણ કે બાળકને માટે આમ સુધીમાં જે થોડી વાતોની ચોપડીઓ લખવામાં આવેલી છે; તે આવા-ઉદ્દેશથી લખવામાં આવી નથી. આમ છતાં સારી વાતોની અને નવલકથાની જે થોડી ધણી ચોપડીઓ આપણા સાહિત્યમાં છે, તેથી આ હેતુ કંઈક અંશમાં સરે એમ છે, અને આવાં પુસ્તકોપ્રતિ લોકોની જે અધિક અભિરચિ જણાય તો તેવાં પુસ્તકો વિદ્વાનો તરફથી પ્રકટ થયાવિના રહે નહિ.

અથો લખવાના ઉત્સુક પુરુષોને માટે બાળકને માટે આવાં વાર્તાનાં પુસ્તકો લખવાનું નવું અને વિશાળ ક્ષેત્ર છે. બાળકોની કલ્પનાશક્તિને તે પૂર્વના કરતાં વધારે તેજસ્વી થાય એવી રીતે બચત કરનારાં મનમાં ગ્રામ રહેલા મહત્તાના સંભવોને વ્યવસ્થાપૂર્વક અને દ્વિત કરે એવી રીતે બંદાર કાઢવાના તેની પાસે પ્રવૃત્તિ કરાવનારાં આકર્ષક અને રસવાળાં વાર્તાનાં પુસ્તકો બાળકને માટે લખવાં, એના જેવો સ્વાર્થ અને પરાર્થ ઉભયને સાધનારો સદુદ્દોગ મંથકર્તાઓને વર્તમાનકાળમાં ભાગ્યે જ બીજો પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે.

સામાન્ય રીતે બાળકને અસત્ય બાબતોની અથવા જેને માનસિક કચરો કહી શકાય એવી બાબતોનાં માનસિક ચિત્રો મનમાં ઘડવાનો પ્રયત્ન સ્વભાવ હોય છે; પરંતુ આમ ન કરવાનું બાળકને કહેવું, અથવા આવા સ્વભાવને હસી કાઢવો, એ ભૂલ છે. હસી કાઢવામાં આવેલી કલ્પના ફરીને મનમાં પ્રવેશ ભાગ્યે જ કરે છે; અને આમ વારંવાર થતાં કલ્પનાશક્તિ જાતે જ પ્રાણુવિનાની થઈ રહે છે, અને તેમ થતાં મહત્તા પ્રાપ્ત કરવાની એક મુખ્ય કુચી મરુખ-ખોદ બેસે છે.

બાળકની કલ્પનાશક્તિના પ્રથમ પ્રયત્નને કદી હસી ન કાઢો, પરંતુ અસત્ય અને એવકુરીભરેલી 'બાબતઉપરથી બાળકનું ધ્યાન ખસેડીને જે સત્ય છે તેની અદ્ભુતતાઉપર અને જે ઉચ્ચ મનોરથો છે, તેના સૌંદર્યઉપર તેનું ધ્યાન ખેંચી લાવો. સમજણ પાડ્યા

વિના બાળક બનેના બેદને પારખી કાઢશે, અને પછીથી અજ્ઞાતપણે સત્યનાં ચમત્કારિક ફેરોમાં જ રમવાનું પસંદ કરશે.

આ સંબંધમાં આપણે રમણ્યમાં રાખવું જોઈએ કે જે કંપનાશક્તિને આપણે જીવાડવી હોય અને તેને શક્તિને ધમાડવી હોય તો તો તેને વાપરવી જ જોઈએ. આથી બાળકનું ધ્યાન બેચકુરીભરેલી કંપનાશક્તિ ઉપરથી આપણે ખસેડવાનો પ્રયત્ન કરીને જે તેને તે કરતાં વધારે સારું અને વધારે ચમત્કારિક કંઈક ન આપીએ તો આપણે તેની કંપનાશક્તિનો નાશ જ કરીએ છીએ. આથી તેને વધારે સારું કંઈક સૂચવવાની આપણે હંમેશાં સાવધાનતા રાખવી જોઈએ. આપ્રમાણે બાળકની કંપનાશક્તિને વધારે ચમત્કારિક ક્ષેત્રમાં ફેરી જવાનો પ્રયત્ન કરવાથી આપણી પોતાની કંપનાશક્તિ પણ શક્તિને પામે છે. આથી આ કાર્યમાં ગાળોતો સમય અને લીધેલો શ્રમ ઓછો લાભ કરનાર નથી.

સત્ય અને અસત્યની વચ્ચેનો ભેદ પારખવો, જે કાર્ય સહેલું નથી, કારણ કે કંપનાના ક્ષેત્રમાં આરંભમાં જે અત્યંત અસત્ય જણાય છે. તે થોડો સમય જતાં અત્યંત સાચું, અને વ્યવહારમાં ઉપયોગમાં આવે એવું સિદ્ધ થાય છે. તેથી ઉપરનું સ્વરૂપ માત્ર જોવાથી આ બાળનનો નિર્ણય થઈ શકે તેમ નથી; પરંતુ કંપનાશક્તિના બધાતા સ્વરૂપઉપર આ બાળતના નિર્ણયનો આધાર રહે છે. કારણ કે મન કેવી કંપના કરે છે, તેઉપર આપણે જોવાનું નથી. પણ એ કંપનાનો પરિણામ કેવો આવે છે, તેઉપર જ આપણે જોવાનું છે.

કંપનાશક્તિનો જે જે વ્યાપાર તેને વધારે તેજસ્વી કરે છે, તે વ્યાપાર તેનું દિન કરનારો છે, અને જે કે તે વ્યાપારથી રચાયેલાં માનસિક ચિત્રોનું સ્વરૂપ સત્યવિરુદ્ધ બાસતું હોય તોપણ તેમાં સત્યનો કોઈ અમુક અંશ રહેલો હોય છે. તે જ પ્રમાણે કંપનાશક્તિનો જે જે વ્યાપાર મનને મોટું કરે છે, તેનો વિકાસ કરે છે, અને વધારે ઉચ્ચને, અને અસંભવિત સરખી જણાવી વાનને પણ સિદ્ધ કરવાની તેની ક્ષમ્જાને પામે છે, તે વ્યાપાર પણ દિનકર છે, અને તેમાં પણ સત્યનો કોઈ અમુક અંશ રહેલો હોય છે.

અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો કંપનાના વિવિધઉપર નદિ, પણ કંપના આપણા મન ઉપર કેવી અસર કરે છે, તે ઉપર પૂરોક્ત બાળનનો નિર્ણય કરી શકાય છે. જે કંપના મનને સત્યના, મદતના, સૌંદર્યના, ઉચ્ચ પ્રામત્યના, અદ્ભુતનાના અને આશ્ચર્યના પ્રદેશમાં મનને તાણી જાય છે, તેવી કંપનાને બાળકના મનમાં સર્વ પ્રકારે પોતાની જોઈએ, કારણ કે તેની અસર બાળકના મનની પ્રત્યેક માનસિક શક્તિને લાભ કરનારી તથા ઉચ્ચ કરનારી થશે, એટલું જ નહિ. પરંતુ તે મનનાં સમગ્ર સામર્થ્યોને મદતના મોટે પુરવાર્ય કરવામાં યોગ્યો.

આપ્રમાણે સામાન્ય બાળકમાં જે અસાધારણ કંપનાશક્તિ હોય છે, તે પ્રથમના કરતાં પણ પછી જ વધારે ખીલી નીકળશે, અને તેનાં સ્વર્ગમાં સામર્થ્યો ઉપાદક ધર્મવાળાં થશે. આનો અર્થ એ છે કે તે બાળક અવરય મદતનાને પ્રાપ્ત કરવાનો, કારણ કે ઉપાદક ધર્મવાળા મનનો પુરવ સર્વદા મદાપુરવ જ થાય છે.

જરા ધ્યાન આપજો—!

આ બીના

અગત્યની છે.

અમે આજે નહિ પણ આજે
દાહકાઓ થયા મુબઇમાં
મીઠાઈની લાઈનમાં બીન
હરીફ છીએ

તરેહવાર તાજ
મીઠાઈઓ.

અને આમારી દુકાનની

આ ચીજ મધ્યે વખણાઈ
ચુકી છે.

અને આ જીણસ

માટે બે મત છેજ નહિ.

“ગોવિંદજી”ની જાણીતી
મીઠાઈઓ.

દરેક કોમમાં દરેક પ્રદશનમાં
વખણાયલી મીઠાઈઓ.

અને આ વસ્તુ

બીલકુલ જગપ્રસિદ્ધ છે.

ગોવિંદજી આ ચીજ

હંમેશ આવીજ બનાવે છે.

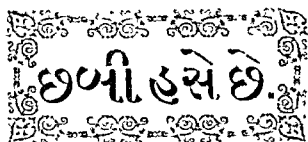
હિંદુસ્તાનની પ્રજામાં
વખણાયલી મીઠાઈઓ.

ગોવિંદજીનું પુણ્ય નામ-જાણીતું કામ-વાજબી દામ આજે ટાણથી અનવચુ છે ?

ગોવિંદજી વસનજી—કોલકાતા—મુબઇ.

Tel Add ' Sweetmeat ' BOMBAY.

તમારે માનવાની જરૂર નથી માત્ર એકવાર જોવાની જરૂર
છે અને તમે પણ કબુત્ત કરશો કે તમારા ફોટો
ઉપરથી હમે બનાવેલી સુંદર

અમારા નીચલા નજીવા ભાવમાં તમને 'અરેબર' ઉત્તમ કામ મળે છે.

૧૬ ઈંચ પટ્ટોળી અને ૨૦ ઈંચ લાંબી છબી બનાવવાના રૂ. ૫)

૩૦ ઈંચ પટ્ટોળી અને ૨૪ ઈંચ લાંબી છબી બનાવવાના રૂ. ૬)

૩૪ ઈંચ પટ્ટોળી અને ૩૦ ઈંચ લાંબી છબી બનાવવાના રૂ. ૧૨)

૩૦ ઈંચ પટ્ટોળી અને ૪૮ ઈંચ લાંબી છબી બનાવવાના રૂ. ૨૧)

તમુના મુજબ જે કામ નહિ થાય તેનાં પુરાં નાણાં પાછા આપીએ છીએ.
ફોટોસામે જોઈએનાં પુરાં નાણાં આમળથી વિવામાં આવે છે.

【મહાકાલના માન્યર 'અવધ્યાપકે' અમારા તમુના અને કામની ખાતો રહી છે.

ઐનસારજોડેદાર કુપની.

મુંબઈ-કોલ્-અમ્બાયર-ધીએરની ગામે-નેઈદી બીલદીંગ.

‘માધનસમારંભ’ કંઈમાં દ્રવ્ય અર્પનાર અર્ધનોની નામોવલિ.

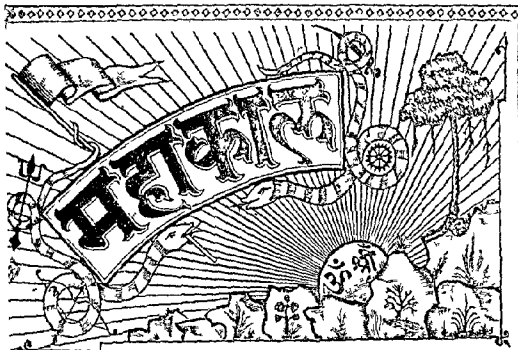
ગ. ગ. નાગર દરેકમાર દેશક (પોતાના પુત્રની મદગાનિનિમિત) મુંબઈ ૩ ૨-૧-૧૧

ગ. ગ. દરેકમાર દેશકમાર (ગિ. કમુ બરેનના કંઈકાનિનિમિત) પંચમાર ૩ ૨-૧-૧૧

મદુપદેગથેળી-પંચવિંગનિતમ મદુપદેગ.

તેવડ જે મુના ૬-૧-૧૦ પે.રેક ૧-૧-૧૦

અવધ્યાપક, મહાકાલ, જોડેદાર.

रूप (पुस्तक) २३ आवण कृष्ण० १४ संवत् १९६७. दर्शन (अक) १०.

श्लोकः ।

कदली कमल न वा हिमं
मलयोत्थं यमपोहितुं क्षमम् ।
भवदंघ्रिवियोगपावको
हृदये मा स कदाचनेभ्यताम् ॥

अर्थः—हे लगन ! आपिना यरलुना वियोगम् न्यराशि, जेने टाणवा डेण, कमल, गरुड
के यदन कथु समर्थ नथी, ते अभाग हृदयमा इमपि धगधगी न्हो मा ।

प्रसिद्ध करनार

श्रेयस्साधकअधिकारिगर्ग-बहोदरा.

तन्त्रशी

अभिलाषा—श्री "सप्तविंशत्य" प्रिन्टिंग प्रेसमां शा मांकगयद दरिवासी छापी प्रसिद्ध कथु

वार्षिक सवाजन पोस्टेजकाये ३. २-०-० वर्षना आरंभमां न.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

૧ અસાધનતામાં સામાન્ય સરખી જણાતી ક્રિયા પશુ જીવનજીવનો કાવ્ય

કરે છે. (શ્રીઉપેન્દ્ર) ... ૩૧૧

૨ સદ્વિવેકીને શું કરવું ધટવું નથી. (છાંડ) ... ૩૧૭

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ જ્ઞાનમુક્ત અથવા જ્ઞાનમીમાંસા (કણીયા) ... ૩૧૨

૨ સામર્થ્યવાળું જીવન (છાંડ) ... ૩૧૬

૩ દિતોક્તિઓ (છાંડ) ... ૩૧૯

૩ માનસ શાસ્ત્ર.

૧ માનસ રસાયન અથવા ધૈર્યનને પ્રાપ્ત કરવાનો માનસ ઉપાય (છાંડ) ... ૩૧૮

૨ આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો (કણીયા) ... ૩૮૫

૩ કેટલાક પ્રશ્નો અને તેનાં ઉત્તરો (છાંડ) ... ૩૬૦

૪ આળોડાનું વિધિપૂર્વક વિનયન (છાંડ) ... ૩૬૮

૫ માનસ શાસ્ત્રના મજાદારો (છાંડ) ... ૩૬૯

૪ વિદ્યા.

૧ પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સૌ વર્ગનું આયુર્ ભોગવવાનો ઉપાય (છાંડ) ... ૩૭૧

૨ જરૂરના વ્યાધિઓમાટે નવીન પ્રકારનો આદારોપચાર (છાંડ) ... ૩૮૨

૩ દુધ અને મસાઈનો ઉપચાર (છાંડ) ... ૩૮૩

૪ એકથી મસાઈનો ઉપચાર (છાંડ) ... ૩૮૩

૫ સાહિત્ય.

૧ યોગિની (છાંડ) ... ૩૮૦

૬ પ્રકીર્ણ.

૧ શ્રીકૃષ્ણસાધક અધિકારિવર્ગના મહોત્સવો (છાંડ) ... ૩૮૯

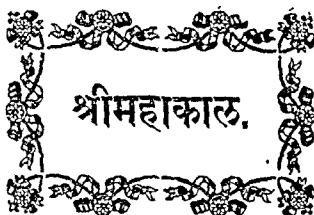
૭ અંગરસાહકાર.

(૧) રાજ્યવંશવિચારકિરણો, (૨) યુવાવસ્થાનો શિક્ષક, (૩) જ્ઞાનચર્ચ, (૪) ધાર્મીશિક્ષા, (૫) આરોગ્ય રહેવાના ઉપાય, (૬) પરપીળે સાસરે જતી યુવતીને માની યથામજા, (૬) ધર્મ વિદ્યા (છાંડ) ... ૩૯૪

અગત્યની સૂચના.

મહાશય પ્રોફેસર માર્ગની વડે ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે; અને તેથી માલુમ પડે તે બીજા માસની શરૂઆત સુધી મોકલવામાં મળે છે. આથી જે માલુમ પડે એ અરસામાં અંક ન મળે તેમજે પેટા સંસ્કરણ તરફ જોઈ એ જ જણાવું. દેશનાં જાણનારે પોતાનાં પ્રયત્નનું ઉદારું જણાવવા કૃપા કરવી. તેમ જુદા કરનારના પત્રો પર પોતાનાં આપવામાં આવતું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાશય. વડોદરા.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૨ આવળ છાપ ૧૪, સવત્ ૧૯૬૭. દર્શન (અંક) ૧૦.

॥ ૐ શ્રી ॥

અસાવધાનતામાં સામાન્યસરખી જણાતી ક્રિયા
પણ જીવનવલ્લનો નાશ કરે છે.

પદ લાવણી.

નિજ બળને હરનાર ક્રિયાતું, સ્વરૂપ આ હું કહું છું,
પ્રતિજનનમાં એ વ્યાપક લાગે, જ્યાં જ્યાં હું જોઉં છું.
જીવનકેરું બળ આપણમાં, જે સ્થિરતાથી વધે,
તે સ્થિરતાનો નાશ કરતાં, જીવ હું જોઉં બધે.
મત્સ્યતણા સંચય તનુમાંથી, જેમ જેમ નિત્ય થટે,
શરીર મન ને આત્માતું બળ, તેમ તેમ નિત્ય હટે.
નવરો બેઠો મનુષ્ય તોએ, નિજ બળ ક્ષીણ કરે,
કંઈ ન જડે તો છેવટ નળ કે દાંત કાન ખોતરે.
પલાંડી વાળે તોએ હલાવે, પગ ન જરી સ્થિર રે,
હાથને કંઈ ન સૂએ તો મિથ્યા, મુછો મરડ્યા કરે.
કંઈ ચરમાને નાકની ઉપર, ઘડીએ પલકે અડે,
રમન કર્યા કંઈ કરે ઘાસના, એક તણખલાવડે.
જમીનપર કંઈ તો આંગળીથી, ટકોરી માર્યા કરે,
હોય ગળામાં કંઈ નહિ તોપણ, ખું ખું કરીને મરે.

કંઈ તો કાગળ મળતાં તેની, વાળ્યા કરતા ગડી,
 પેટની ઉપર હાથ ફેરવે, કેટલાક હરધડી.
 અંગરખાની કસને કંઈ ફોકટ આમળીયા દે,
 વિનાપ્રયોજન શરીરને કંઈ, અમથા મરડયા કરે.
 આવી આવી હેતુવિનાની, કોટિ ક્રિયાઓ થતી,
 જે અંતરના સંચિત બળની, કરતી મોટી ક્ષતિ.
 હલકી હલકી બાબત આવી, પણ બળ ક્ષય કરતી,
 અબાણતાં પણ વૃત્તિમાં એ, ચંચલતા ભરતી.
 આવાં લક્ષણ વૃત્તિની અસ્થિરતા પણ સૂચવે,
 સાવધ સ્થિર જન એ અપલક્ષણથી નિજને સાચવે.
 જરૂરવિનાના વ્યાપારોમાં, શરીરમન જેટલું,—
 ભય વેગથી વ્યર્થ તેનું બળક્ષીણ થાય તેટલું.
 સાવધ સાધક પુરુષે આવી, પ્રવૃત્તિ ત્યજવી,
 બલનો સંચય કરી તનમનની, સ્થિરતાને સજવી.
 તન સ્થિર થાતાં પ્રાણ થતો સ્થિર, પ્રાણથી મન સ્થિર થતું,
 મન સ્થિર થાતાં અંતરકેરું, બલ ન નકામું જતું.
 માટે વિવેકી પુરુષે હેતુવિણ નવ કરવી ક્રિયા,
 બલવર્ધક છે ઉપરની એક પ્રકારની પ્રક્રિયા.

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૩૨૬ થી.)

આધિષ્ઠાનાનુપપત્તેષ્ચ ॥ ૩૯ ॥

સૂત્રાર્થ:—અધિજ્ઞાન કરવું સંભવિત નહિ હોવાથી પણ આનુમાનિક ઈશ્વરની કલ્પના અયોગ્ય છે.

આ સૂત્રથી એ કશું કે તાર્કિકપરિકલ્પિત ઈશ્વરના સંબંધમાં આ એક અધિક દોષ આવે છે, એ મત ઈશ્વરને અધિષ્ઠાતા અને નિમિત્તકારણમાત્ર કારણ છે, તેથી જેમ કુંભકાર મૃદાદિનું અધિજ્ઞાન કરી પટ્ટાદિ કાર્યને ઉત્પન્ન કરે છે તેમ આ ઈશ્વરે પણ જગત્તરી ઉત્પત્તિ-માટે પ્રધાનાદિ કારણોનું અધિજ્ઞાન કરવું જોઈએ. પણ તેમ થઈ શકે તેમ નથી કારણ કે મૃદાદિ પ્રત્યક્ષ પદાર્થ છે માટે તેના પ્રેરણરૂપ અધિજ્ઞાન થઈ શકે છે પણ પ્રધાનાદિ કારણરૂપાદિથી રહિત છે અને અપ્રત્યક્ષ છે તેથી એના પ્રેરણરૂપ અધિજ્ઞાન થઈ શકે નહિ. માટે આ રીતે આ એક અનૌચિત્ય વધારામાં આવે છે.

અહિં પૂર્વપક્ષી શંકા કરે તેમ છે તેથી તે શંકાનો અનુવાદ કરી શ્રીસૂત્રકાર તેવું હવે ખંડન કરે છે.

કરણવચ્ચોક્ત મેઘાદિભ્યઃ ॥ ૪૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—અશ્વરાદિ કરણોનું જેમ પુરણ અધિધાન કરે છે તેમ ઈશ્વર પણ પ્રધાનનું અધિધાન કરી શકે એમ કહેવું અયોગ્ય છે કેમકે તેમ લેતાં ઈશ્વરને ભોગાદિની પ્રાપ્તિનો સંભવ આવે છે.

પૂર્વપક્ષી શંકા કરશે કે અશ્વરાદિક ઇન્દ્રિયો રૂપાદિરહિત છે અને અપ્રત્યક્ષ છે, છતાં પુરણ તેવું અધિધાન કરે છે, તેને પ્રેરે છે, એ આપણે જોઈએ છીએ. તેથી જે જે રૂપાદિહીન અને અપ્રત્યક્ષ છે તેનું અધિધાન થતું નથી, એ વ્યાપ્તિ વ્યભિચરિત છે માટે એ જ રીતે પ્રધાન અપ્રત્યક્ષ હોય, છતાં ઈશ્વર તેનું અધિધાન કરી શકે. આ પ્રકારે પૂર્વપક્ષીની આશંકાનો અનુવાદ કરી આ સૂત્રમાં શ્રીસૂત્રકાર કહે છે કે એવું કહેવું યોગ્ય નથી. કારણ કે અશ્વરાદિનું પુરણવડે અધિધાન કરાય છે, એ તેવડે યતા સુખદુઃખાદિ ભોગથી નિર્ચય થાય છે. તેથી જ્યાં ભોગાદિ યતા હોય ત્યાં રૂપાદિહીન અપ્રત્યક્ષ વસ્તુનું અધિધાન થઈ શકે એવું કહી શકાય, પણ ઈશ્વર પ્રધાનાદિનું અધિધાન કરે છે, તેમાં ઈશ્વરના ભોગાદિ હોતા નથી. તેથી સ્વભોગનો હેતુ ન હોઈને એટલું વિશેષણ ઉપરની વ્યાપ્તિમાં વધારવામાં આવે તો એ વ્યાપ્તિ વ્યભિચારરહિત થઈ રહે છે, અને પૂર્વપક્ષીએ આપેલો વ્યભિચાર એમાં લાગતો નથી, એટલું જ નહિ પણ પ્રધાનને અશ્વરાદિના સમાન ગણવામાં આવે તો જેમ અતીન્દ્રિય ઇન્દ્રિયો જેના પ્રેર્ય થાય છે તે પુરણને અવસ્ય ભોગ આપનાર થાય છે તેમ અતીન્દ્રિય પ્રધાન પણ ઈશ્વરનું પ્રેર્ય લેવામાં આવે તો ઈશ્વરના ભોગના હેતુરૂપ થઈ રહેવું જોઈએ, અર્થાત્ ઈશ્વરને પણ પુરણની માફક ભોગાદિની પ્રાપ્તિનો પ્રસંગ આવશે. તેથી આ રીતે આનુમાનિક ઈશ્વરની કલ્પના અનુચિત છે.

આ સૂત્ર તથા પૂર્વ સૂત્રનું એક વ્યાખ્યાન આ રીતે થાય છે, અને અન્ય વ્યાખ્યાન આવી રીતે પણ થાય છે:—લોકમાં જે જે રાત્રના આદિ રાત્રના ઈશ્વર-અધિષ્ઠાતા થાય છે તે સર્વ સશરીર જ હોય છે—શરીરરૂપ અધિધાનવાળા હોય છે. તેથી ઈશ્વર પણ અધિષ્ઠાતા હોય તો તેમને પણ આ દશાન્તપ્રમાણે સશરીર લેવા જોઈએ, પણ કરણોના આયતનરૂપ કોઈ શરીર ઈશ્વરનું નિરૂપણ થઈ શકે તેમ નથી કેમકે શરીર એ સૃષ્ટિથી ઉત્તરકાલે થનાર છે, સૃષ્ટિ થયા પૂર્વે શરીરનો અસંભવ છે (અધિષ્ઠાનાનુપક્તે), અને શરીરવિના-નિરધિધાન ઈશ્વર પ્રવર્તક થઈ શકે તેમ નથી કારણ કે લોકમાં એવું જોવામાં આવે છે. આપ્રમાણે પ્રથમ સૂત્રનો અર્થ થયો. હવે લોકદર્શનને અનુસરી ઈશ્વરમાટે પણ કોઈ કરણવાળું ઈશ્વરનું શરીર થયેલું કલ્પવામાં આવે તો તે પણ ઘટતું નથી કારણ કે જે જે સશરીર હોય છે તેમને ભોગાદિ થાય છે એવું લોકમાં દૃષ્ટ છે તે નિયમપ્રમાણે ઈશ્વરને પણ સંસારીની માફક ભોગાદિનો પ્રસંગ આવે છે અને તેથી ઈશ્વર અનીશ્વર થઈ રહેશે. માટે આનુમાનિક ઈશ્વરની કલ્પના આ રીતે પણ અનુચિત છે, આ અર્થ આ દ્વિતીય સૂત્રનો થાય છે.

આ જ અર્થની સિદ્ધિમાં શ્રીસૂત્રકાર અન્ય હેતુ આપે છે.

અન્તરવચ્ચમસર્વજ્ઞતા યા ॥ ૪૧ ॥

સૂત્રાર્થ:—આનુમાનિક ઈશ્વર અન્તવાળા અથવા અસર્વજ્ઞ હોય છે તેથી એ કલ્પના અયુક્ત છે.

આ સૂત્રથી એ કહેવામાં આવ્યું કે આ એક અધિક હેતુથી તાર્કિકપરિક્ષિત ઈશ્વરની અનુપપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. એ ઈશ્વર સર્વજ્ઞ છે તથા અનન્ત છે એમ તેઓ માને છે. વળી પ્રધાનને પણ અનન્ત માને છે અને પુરુષો પરિમાણ તથા સંખ્યા ઉભયમાં અનન્ત છે એમ તેઓ કહે છે. અહિં પ્રશ્ન એ થાય છે કે પ્રધાન તથા પુરુષો અને ઈશ્વર એ ત્રણેની ઇયત્તા-આટલાપણું-સર્વજ્ઞ ઈશ્વર જાણે છે કે નહિ? પ્રધાન કેટલું છે, પુરુષો કેટલા છે તથા ઈશ્વર પોતે કેટલા પરિમાણવાળા છે એ એમના સર્વજ્ઞ ઈશ્વર જાણે છે કે નહિ? બંને પ્રકારે અહિં દોષાપત્તિ થાય છે. જો એ ઇયત્તા ઈશ્વર જાણે છે એમ લેવામાં આવે તો જે જે પદાર્થ ઇયત્તાપરિમિત છે તે સર્વ અનિત્ય છે અન્તવાળા છે એવું લોકમાં દૃષ્ટ છે, અને તે પ્રમાણે પ્રધાન, પુરુષ અને ઈશ્વર પણ ઇયત્તાપરિમિત હોય તો એ ત્રણે અન્તવાળા હોય છે. પ્રધાન, પુરુષ અને ઈશ્વર એમ ત્રણે સ્વીકારનારના મતપ્રમાણે ત્રિત્વ સંખ્યાવડે સંખ્યારૂપ પરિમાણ તો પરિમિત થયું છે. તેમ જ એ ત્રણેમાં રહેલું સ્વરૂપપરિમાણ પણ ઈશ્વર સર્વજ્ઞ હોવાથી તેમને જ્ઞાત થાય છે તેથી એ પરિમાણ પણ પરિમિત છે. પુરુષો જીવદષ્ટિથી અસંખ્ય છે છતાં પુરુષશત સંખ્યા પણ ઈશ્વર સર્વજ્ઞ હોય તો તેમના વડે જ્ઞાત થવી જોઈએ. તેથી આ સર્વ સંખ્યા, પરિમાણ અને સ્વરૂપપરિમાણથી પરિમિત છે અને તેથી ઘટવત અનિત્ય છે, અન્તવાળા છે એ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી પુરુષોની સંખ્યા પરિમિત થઈ એટલે તેમાંથી જે જે મુક્ત થયા તેમનો સંસાર જતો રહ્યો અને તેમનું સંસારિત્વ પણ જતું રહ્યું. તે જ પ્રમાણે અન્ય જે જે મુક્ત થયા જાય તેમનો સંસાર અને સંસારિત્વ અંતને પામતું જાય. પુરુષના ભોગ અને અપવર્ગરૂપ પુરુષાર્થભાટે ઈશ્વરાધિષ્ઠ્ય પ્રધાન તે સંસાર છે. જ્યારે આ રીતે પુરુષો મુક્ત થતા જાય, અને તેમની સંખ્યા પરિમિત હોવાથી ગમે તેટલે સમયે પણ એ સર્વનો મોક્ષ થઈ જવાનો, તેથી તેમનો સંસાર નહિ રહેવાથી, તેમનો અર્થ સિદ્ધ કરવાનો અવશિષ્ટ નહિ રહેવાથી એ સંસારના અભાવે ઈશ્વર કેવું અધિષ્ઠાન કરશે? અને શો વિષય રહ્યો કે તેના જ્ઞાતા થઈ સર્વજ્ઞ કહેવાશે? આટલું જ નહિ પણ પુરુષોનો મોક્ષ ગમે ત્યારે થાય પણ તે પણ પરિમિત સંખ્યાવાળા સમયમાં જ થવો જોઈએ. અપરિમિત સમયે થાય છે એમ કહેવું એનો અર્થ મોક્ષ થતો નથી એમ કહેવા બરાબર જ છે. તેથી અમુક વર્ષોમાં કે યુગોમાં જ થવો જોઈએ. તો તેટલાં વર્ષ અથવા યુગો તો થઈ ગયા છે તો પછી હાલ પણ સંસારની રિથિતિ ક્યા કારણથી છે? વળી પ્રધાન પુરુષ અને ઈશ્વર આ રીતે અન્તવાળા હોય તો, ભાવ પદાર્થ જે જે અંતવાળો હોય છે તે સર્વ આદિવાળો પણ હોય છે એ નિયમપ્રમાણે એ ત્રણેને આદિ પણ હોવો જોઈએ, અને આ રીતે આદિ અને અંત બંને સિદ્ધ થવાથી શત્રુવાદની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી આ રીતે પ્રાપ્ત થતું એ સર્વનું અંતવત્ત્વ અનિષ્ટ છે.

આ દોષ અટકાવવાને બીજી વિકલ્પ સ્વીકારો કે એ ત્રણેની સંખ્યા તથા પરિમાણ ઈશ્વરને જ્ઞાત નથી તો પછી ઈશ્વર સર્વને જાણનાર ક્યાં રહ્યો? ઈશ્વર સર્વજ્ઞ નહિ કહેવાય, અર્થાત્ ઈશ્વર સર્વજ્ઞ છે એ એમના અનુપપન્નની દાનિ થાય છે. આ રીતે બંને પક્ષમાં દોષ આવવાથી તાર્કિકવડે સ્વીકારાયેલા ઈશ્વરકલ્પવાદ અસંગત છે.

આપ્રમાણે પાંચ પદાર્થવાદી માહુશરાદિના મતનું ખંડન કરી ભાગવતો અતુચ્છ વાદને માને છે તેમના મતનું ખંડન શ્રીસૂત્રકાર કરે છે.

ઉત્પત્ત્યસંભવાત્ ॥ ૪૨ ॥

સૂત્રાર્થ:—(હવની) ઉત્પત્તિનો અસંભવ હોવાથી એ કલ્પના અસંભવ છે.

આ અધિકરણના પુર્વપક્ષરૂપે ભાગવતો છે. એ ભાગવતસંસ્થાનું અવલંબન કરનાર પરમેશ્વરને નિમિત્ત કારણ તથા પ્રકૃતિ (ઉપાદાન કારણ) એમ બંને પ્રકારના કારણરૂપ માને છે, તેમના મતનું આ અધિકરણમાં ખંડન છે. શ્રુતિનો આશ્રય કરવાથી પણ પરમાત્મા આ રીતે ઉભય કારણરૂપ છે, એ પૂર્વે નિર્ણય કરવામાં આવ્યું છે અને શ્રુતિને અનુસરનાર સ્મૃતિ પ્રમાણરૂપ છે તેથી પરમાત્માને ઉભયવિધ કારણ માનવાનો સિદ્ધાન્ત ભાગવતોનો છે તે સાચો છે, તેમાં લેશ પણ વિવાદ નથી, અને તેથી એ સિદ્ધાન્તના સંબંધમાં કંઈ પણ કહેવાયેલું રહેતું નથી, પણ એ સંસ્થા અન્ય કેટલાંક મત રચાપે છે તે વેદવિરુદ્ધ છે અને તેથી તે અંશોનું ખંડન કરવા અધિકરણનો આરંભ છે.

ભાગવતો માને છે કે ભગવાન વાસુદેવ જે નિરંજન જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તે જ માત્ર પરમાર્થ તત્ત્વ છે અને એ પરમાત્મા પોતાનાને ચાર પ્રકારમાં (વ્યૂહમાં) અવિભાગ કરી રહેલા છે. એ ચાર વ્યૂહ તે આ છે: (૧) વાસુદેવવ્યૂહ, (૨) સંકર્ષણવ્યૂહ, (૩) પ્રણમ્નવ્યૂહ અને (૪) અનિરુદ્ધવ્યૂહ. અહિં વ્યૂહનો અર્થ મૂર્તિ છે. વાસુદેવ શબ્દથી પરમાત્માનું ગ્રહણ થાય છે; સંકર્ષણનો અર્થ હવ છે, પ્રણમ્ન એટલે મનસ્ અને અનિરુદ્ધ એટલે અહંકાર છે. એ ચારમાં વાસુદેવ પરા પ્રકૃતિરૂપ છે અને સંકર્ષણાદિ એમનાં કાર્યરૂપ છે. આ રીતે પરમાત્મા અતુચ્છરૂપે રિચત થયા છે. એ પરમાત્માનો અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો તે અભિગમન, ઉપાદાન, ઇત્યા, સ્વાધ્યાય અને યોગ છે. ત્યાં વાણી, શરીર અને મનના અવધાનપૂર્વક દેવગૃહમાં જવું તેનું નામ અભિગમન છે. પૂજન દ્રવ્યોને ગૃહણ કરવાં તે ઉપાદાન છે. ઇત્યાનો અર્થ પૂજન અથવા પૂજા છે. અટાક્ષર મંત્રોનો જપ આદિ કરવો તે સ્વાધ્યાય છે, અને ધ્યાન કરવું તે યોગ છે. આ સાધનોના સત વર્તિસુધી અનુશાતવડે કઠિણ ક્ષીણ ચર્ષ જાય છે અને ત્યારે એ સાધક ભગવાનને પામે છે. સંક્રાંતમાં આ રીતે ભાગવત સંસ્થાના સિદ્ધાન્તો છે અને એ સંસ્થાનો મુખ્ય પ્રમાણરૂપ અથ તે નારદ પંચરાત્ર છે.

આ સિદ્ધાન્તોમાં ભગવાન અથવા નારાયણ તે પરમાત્મા છે અને તે અવ્યક્તથી પર છે તથા સર્વત્મા છે અને તે પોતાનાં વિવિધ રૂપે રિચત થયા છે એ સિદ્ધાન્ત શ્રુતિને અનુસરતો છે. શ્રુતિ કહે છે કે સ ચક્ષુઃ ભવતિ ત્રિધા ભવતિ. પરમાત્મા એક રૂપે રિચત છે, ત્રણ રૂપે રિચત છે કલ્પાદિ, આ આદિ શ્રુતિવડે પરમાત્માની અનેક પ્રકારે રિચતિ થાય છે એ સમજાય છે. માટે આ સિદ્ધાન્ત શ્રુત્યનુસારી હોવાથી એનું ખંડન કરવાનું નથી. તેમ જ ભગવાનનું અભિગમનાદિ પ્રારાધન અહર્નિશ અનન્ય ચિત્તવડે કરવાનું કહ્યું છે તે અંશ પણ શ્રુતિસ્મૃતિમાં હિમ્વિરપ્રણિધાનરૂપે પ્રસિદ્ધ છે અને તે સર્વોચ્ચ માન્ય છે માટે તેનું નિરાકરણ પણ કરવાનું નથી.

આ શિવાય જે કહેવામાં આવ્યું છે કે વાસુદેવથી સંકર્ષણ ઉત્પન્ન થાય છે, સંકર્ષણથી પ્રણમ્ન ઉત્પન્ન થાય છે અને પ્રણમ્નથી અનિરુદ્ધ ઉત્પન્ન થાય છે તે સંબંધ.

માં અષ્ટાતલ હોવાથી એનું નિરાકરણ આ અધિકરણમાં કરવામાં આવે છે. પ્રથમ એ કથું કે વાસુદેવસંતક પરમાત્મામાંથી સંકર્ષણસંતક જીવ ઉત્પન્ન થાય છે તે અગોચર છે. કેમકે જીવ જો ઉત્પન્ન થતો હોય તો તેને અનિચ્છાદિ દોષો લાગે છે અને જીવ અનિચ્છ હોય તો એને ભગવતપ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષ થવાનો વારો આવે તેમ નથી. કાર્ય જ્યારે કારણને પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ તેનો લય થાય છે. ભગવાન કારણ છે અને તેથી ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે જ લય થઈ શકે છે અને એ પ્રાપ્તિ મોક્ષવિના થતી નથી. મોક્ષપ્રાપ્તિ સાધનોના અનુધાનથી જ થઈ શકે છે, અને જીવ અનિચ્છ હોય તો ત્યારપૂર્વે પણ નષ્ટ થઈ જાય. વળી જીવ અનિચ્છ હોય તો પરલોકભાગી નહિ થાય, અને તેથી જીવને પરલોકનો અભાવ થાય છે અને તેમ થતાં સ્વર્ગનરકાપવર્ગનો અભાવ પ્રાપ્ત થતાં નાસ્તિકતામાં જ આ મન પર્થવસાન પામે છે. શ્રીસૂત્રકાર આગળ નાત્માદ્યુત્તેર્નિત્યત્વાદ્ધ તામ્યઃ (૨-૩ ૧૭) એ સૂત્રથી જીવના અનિચ્છત્વનું ખંડન કરે છે અને શ્રુતિ પણ વજ્રબાત્મા જીવ અજ છે, નિચ્છ છે એમ કહી જીવનું નિત્યત્વ જણાવે છે. તેથી જીવની ઉત્પત્તિ અસંભવિત હોવાથી ભાગવતોનું આ મત અસંગત છે.

ભાગવતો જીવની મનસ્વી ઉત્પત્તિ વર્ણે છે તે પણ અસંગત છે એ હવે શ્રીસૂત્રકાર કહે છે.

ન ચ કર્તુઃ કરણમ્ ॥ ૪૩ ॥

સુત્રાર્થઃ—કર્તામાંથી કરણની ઉત્પત્તિ થતી દષ્ટ નથી તેથી જીવમાંથી મનસ્વી ઉત્પત્તિની કલ્પના અસંગત છે.

આ સૂત્રમાં એ કથું કે લોકમાં જોતાં જણાય છે કે દેવદત્તાદિ કર્તા છે અને પરશુ આદિ કરણ છે તથા તેમાં કર્તાવડે દશાપિ કરણ ઉત્પન્ન થતું નથી. આથી વિરુદ્ધપણે ભાગવતો જીવરૂપ કર્તામાંથી જીવના કરણરૂપ-સાધનરૂપ-પદ્મમ્બની એટલે મનસ્વી ઉત્પત્તિ પ્રતિપાદન કરે છે, અને કર્તામાંથી ઉત્પન્ન થયેલા મનસ્વી વળી અનિરુદ્ધરૂપ અહંકારની ઉત્પત્તિ પ્રતિપાદન કરે છે. આ અર્થની સિદ્ધિ જ્યાંસુધી દૃશ્યન્ત ન મળે ત્યાં સુધી અનુમાનથી થઈ શકે તેમ નથી અને એવો દૃશ્યન્ત છે નહિ. કાંઈ કુશલ શિલ્પી પોતે કુશરને ખનાતી તેના વડે યજ્ઞને જેદે છે એવું દષ્ટ છે માટે કર્તા કરણને ઉત્પન્ન કરી શકે છે એવું કહેવામાં આવે તો તે વિશેષ ઉચિત નથી કારણ કે અહિં એ કુશલ શિલ્પીને દસ્તાદિ કરણ હોય છે અને એ કરણવડે કુશરાદિ કરણને એ ઉત્પન્ન કરી શકે છે, પણ પ્રસ્તુતમાં તો જીવને કોઈ કરણ છે નહિ અને વિનાકરણ મનસ્વી ઉત્પત્તિ કરવાની છે. તેથી તેના દૃશ્યન્ત નથી જ. જો જીવ પોતે કરણવિના જ મનસ્વી ઉત્પત્તિનો કર્તા થઈ શકતો હોય તો મનસ્વી કલ્પના જ વ્યર્થ દરે છે. તેથી આ રીતે આ કલ્પના અસંગત છે.

ચતુર્ચૂદમાં જીવ, મનસ્ આદિ ન લેવામાં આવે તો પરમાત્માનું ચતુર્ચૂદપણું થઈ શકે એ પ્રદારનું ભાગવતોનું મન હોય તો તેનું શ્રીસૂત્રકાર હવે નિરાકરણ કરે છે.

(અપૂર્ણ.)

સદ્વિવેકીને શું કરવું ઘટવું નથી.

પદ. (ભેગી ન થા રાગ ભરધરી, એ લય.)

દશદિશ દુઃખનો અગ્નિ લાલે, વીરા તુજને દેખાયછ,
 ઉંચે નીચે કોઈ ના દીસે, જેહ તુજ બહારે ધાયછ,
 તદ્દયિ ઘટે ન દુઃખે પ્રજાણવું.

માયા ભરેહું છે ના કરે, વર્તન અન્ય તુજ સાથછ,
 પ્રકટાવી વિવિધ નિમિત્તને, છોને ભીડે નિત્ય ખાયછ,
 માયારહિત વીર પણ ના થવું.

ઉત્સાહને તોડી નાંખતા, નીપજે સઘળા પ્રસંગછ,
 આશાને ઉદય થવા તણો, કોઈ દીસે ન રંગછ,
 ઉત્સાહરહિત ન પણ થવું.

વિવેક ત્યજીને છોને ખીન્ન, તુજને સંભળાવે ગાળછ,
 જ્યાં ત્યાં પ્રતિષ્ઠા તારી હણે, મૂકી શિર ખોટાં આળછ,
 (તો પણ) ગાળ ન તુજ મુખથી બોલતો.

ઉપકારનો બદલો લાલે, આપે કરી અપકારછ,
 નિહેતુક અરિ થઈ, કરવા અહિત, તારૂં, રહે તૈયારછ,
 ઉપકાર પણ કરજે તું સદા.

તુજ ચઢતી જોઈને કરે, છોને ખીન્નઓ દેવછ,
 જ્યાં ત્યાં દોષો તારા ગાઈને, પાડે નિંદાની મેંશછ,
 પ્રેમ કરજે પણ તું તે પ્રતિ.

કંટુ વચનોના બાણથી, અંતર કદી ન વીંધઈશછ,
 તદ્દત્ કંટુ વચનોવડે, અન્ય ઉર ના વીંધીશછ,
 કાં જે તેમાં કળ ના કશું.

વ્યવહારમાં લાલે જન ખીન્ન, રમે તુજથી ઠગાઈછ,
 શત દ્રવ્ય લેઈ બદલે ન દે, કદી રાતી એક પાઈછ,
 (પણ) ત્યજીશ ન તું તુજ ભલાઈને.

કોઈથી તપી ખીન્ન છે કરે, તુજને દહેવા પ્રયાસછ,
 તપીશ ન પણ જરી અંતરે, કરજે શાંતિમાં નિવાસછ,
 ખર્જ દામાનું કરથી ના મૂકી.

આજે લક્ષ્મી છોને ના જુએ, તુજ પ્રતિ ધરી પ્રેમછ,
 સમય આજે નિશ્ચય ન્યાયશે, માની દહ મનમાં એમછ,
 શ્રદ્ધાને કદી ના ડગાવતો.

અનિષ્ટ સદાકાળ ના ટકે, કાં જે ક્ષણિક છે એકલ,
 ઈષ્ટ સદાકાળ સ્થિર રહે, કાં જે સત્ય નિઃસંદેહલ,
 ક્ષણિક ટળ્યા વિણ નહિ રહે.
 ઉપન્યસે આંતર ઉચ્ચતા, ઉચ્ચતા ળાહ્ય દેશલ,
 નિયમ એ સમલ, આંતર વીરા, ઉચ્ચ કરજે હંમેશલ,
 કર્તવ્ય એ લહી મનુષ્યનું.

માનસ રસાયન

અથવા

યૌવન પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૯ ૩૩૩ થી)

પ્રકરણ ૧૦.

વૃદ્ધાવસ્થાને ઉત્પન્ન કરનાર માનસિક સ્થિતિઓ, અને તેમને
 કેવી રીતે ટાળવી.

યૌવનને સ્થિર રાખવાને માટે મનની અને શરીરની સધળી સ્થિતિઓ નિયમિત હોવી જોઈએ. ત્યારે આ સ્થિતિઓ નિયમિત હોતી નથી ત્યારે શરીરમાં સ્વાભાવિક રીતે ચાલ્યા કરતી નવીકરણની ક્રિયા યથાર્થ રીતે ચાલતી નથી, અને તેમ થનાં ઘડપણ આવે છે.

શરીરની અને મનની સધળી સ્થિતિઓ નિયમિત રીતે ચાલે એટલા માટે મનની પ્રત્યેક સ્થિતિને આપણા જીવનના નિયમને અને ઉદ્દેશને અનુકૂળ કરવી જોઈએ, કારણ કે મનની પ્રત્યેક સ્થિતિ, પોતે જે પ્રકારની હોય છે, તે પ્રકારની જ સ્થિતિને શરીરમાં ઉત્પન્ન કરે છે, અને જે સ્થિતિ જીવનના ઉદ્દેશને અનુકૂળ નથી હોતી તેવી પ્રત્યેક સ્થિતિ શરીરમાં પ્રતિનિધિ સ્થિતિને જ ઉત્પન્ન કરે છે.

ત્યારે પ્રતિનિધિ સ્થિતિઓ શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે શરીરની સ્વાભાવિક ક્રિયાઓમાં અવ્યવસ્થા થાય છે, અને તેઓનું અયોગ્ય માર્ગે વલન થાય છે, અને તેમ થનાં, જેને ઉત્પન્ન કરવાનો જીવનનો ઉદ્દેશ નથી, તેને કુદરતનાં સામર્થ્યો ઉત્પન્ન કરે છે. આમ થનાં, આ સામર્થ્યોનું કુદરતનાં ઉદ્દેશને અનુકૂળ વર્તન થવાને બદલે તેથી વિરુદ્ધ વર્તન થાય છે.

યુવાન રહેતું એ સ્વાભાવિક છે; પ્રત્યેક કુદરતી ક્રિયા યૌવનને જ ઉત્પન્ન કરે છે, અને યૌવનને જ સ્થિર રાખ્યા કરે છે; આથી કુદરતની દોષ પણ ક્રિયાથી પ્રતિનિધિ પ્રત્યેક સ્થિતિ ઘડપણને જ ઉત્પન્ન કરે છે. જેનું વર્તન કુદરતને અનુકૂળ હોતું નથી, તેનું વર્તન કુદરતને પ્રતિનિધિ દોષ છે.

કુદરતને અનુકૂળ વર્તન કરે એવી જ માનસિક સ્થિતિઓને ઉત્પન્ન કરવાનો મનને અ-

બ્યાસ પાડવામાટે પ્રથમ અગત્યનું એ છે કે મનની પ્રતિકૂળ સ્થિતિઓને ટાળવી, અને બોલું એ છે કે તે પ્રતિકૂળ સ્થિતિઓનાં ત્રણ મૂળ કારણોને ટાળવાં.

આ ત્રણ મૂળ કારણો ક્રોધ, ભય અને ચિંતા છે. આ ત્રણ કારણો બ્યારે મુખ્ય ચાર પ્રતિકૂળ સ્થિતિઓસાથે ભળે છે ત્યારે મનમાં પ્રત્યેક પ્રકારની અને ગમે તે પ્રકારની પ્રતિકૂળ સ્થિતિ ઉત્પન્ન થાય છે.

આ ચાર સ્થિતિઓ આ છે: ઉદ્વેગ અથવા ગ્લાનિવાળી સ્થિતિ, ગંભીર સ્થિતિ, ઉપર ઉપરની સ્થિતિ, અર્થાત્ મનની ઉપરની સાદી સપાટીવાળી સ્થિતિ, અને આવેશવાળી સ્થિતિ.

બ્યારે મનની ઉદ્વેગ અથવા ગ્લાનિવાળી સ્થિતિ હોય છે ત્યારે મનની અવસ્થા અને વ્યાપારો સુસ્તીવાળા હોય છે, અને આવી સ્થિતિ શરીરમાં ઘડપણની જડતાને ઉત્પન્ન કરે છે.

આનું કારણ એ છે કે સઘળા સુસ્તીવાળા વ્યાપારો શરીરમાં શૂન્યમળને ઓછું કરે છે, અને ક્રોધ પણ પ્રાણિતા શૂન્યમાં રહેલું સામર્થ્ય બ્યારે ન્યૂન થાય છે ત્યારે તે પ્રાણી સીમળાવા, જડ થતા અને ધરતુ થવા માટે છે.

વળી મનની ઉદ્વેગવાળી સ્થિતિ શરીરને ઢગલાજેલું કરી નાંખે છે, અને ઉદ્વેગવાળા વ્યાપારોનો શરીરના અવયવોને બ્યારે સંબંધ ધાય છે ત્યારે તેમાં લોહીની ગતિ મંદ પડી જાય છે, અને તેઓ જડ થઈને મળથી પૂરાઈ જાય છે.

નાડીઓને મળથી પૂરાતી અટકાવવાથી વૃદ્ધાવસ્થા અટકાવાય છે. જ્યાં સુધી નાડીઓ મળથી પૂરાતી નથી ત્યાં સુધી શરીર વૃદ્ધ દેખાતું નથી. આમ છતાં નાડીઓ કુદરતના નિયમથી પૂરાતી નથી, પણ કુદરતના નિયમના ભંગથી પૂરાય છે. તેથી બ્યારે મનુષ્ય કુદરતના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી ત્યારે તેના શરીરમાં નાડીઓ મળથી પૂરાર્થ જતી નથી, અને જ્યાં સુધી તે શૂંચે છે ત્યાં સુધી તે જીવાન રહે છે.

મનની ઉદ્વેગવાળી સ્થિતિ ટાળવાને માટે મનુષ્યે જ્ઞાનના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં અખંડ રહેવાનો મનને અવ્યાસ પાડવો જોઈએ, અને આત્માનાં જે સામર્થ્યો તેના વાંછિતાર્થને પૂર્ણ કરી શકે એમ છે, તેમની સાથે તેણે સંબંધવાળા થવું જોઈએ.

ઉદ્વેગવાળી સ્થિતિમાં રહેલું, એ માત્ર એક દેવ છે, અને મનુષ્યનું સામર્થ્ય અને તેની ઉન્નાતિના સંભવો એટલાં બધાં ઓછાં છે કે તેની હિતજના પ્રમાણમાં તે ઘણું જ ઓછું સિદ્ધ કરી શકે છે, એ પ્રકારના, મનુષ્યોમાં પૂર્વથી આત્મા આવતા નિશ્ચયથી તે દેવ તેમને પડી ગઈ હોય છે. પરંતુ મનુષ્ય બ્યારે પોતાના સંબંધી સત્યને જાણે છે ત્યારે તેને સમગ્રજ છે કે મારું સામર્થ્ય મર્યાદાવાળું નથી, પણ જે કંઈ સિદ્ધ કરવાની મને હિતજા થાય તે સિદ્ધ કરવાનું મારામાં સામર્થ્ય છે.

બ્યારે આ મહાન સત્યને મનુષ્ય પોતાના અનુભવમાં ઉતારે છે ત્યારે વર્તમાનકાળ એકામ તેની દૃષ્ટિમાં વધારે સારો અને વધારે મહત્વવાળો જણાય છે, અને ભવિષ્યકાળ ચૂર્ણ જેવો તેજસ્વી જણાય છે. ઉદ્વેગ કરવાજેલું તેને કશું જણાતું નથી; ચિંતા કરવાજેલું કશું તેને ભાસતું નથી. ભવિષ્યમાં આવનાર ભય અથવા વિપત્તિની શંકાથી તેનું મન દગાઈ જતું નથી. સઘળાં કાર્યોને ઉત્તમ પ્રકારે કરી શકનાર તેના અંતરમાં રહેલી મહાન સત્તાના પ્રકટીકરણથી વિપત્તિનાં અને નિષેધનાનાં કારણો દૂર અને દૂર થતાં જાય છે, અને મનને પોતાના પૂર્ણ મુક્તિવાળા અનુભવ થાય છે.

પોતાનામાં રહેલી મહાન સત્તાને જે મનુષ્ય જાણે છે તે મનુષ્ય સમજે છે કે સઘળી વસ્તુઓને લાલ આપે એવા રૂપમાં પદ્મટવાનું મારામાં સામર્થ્ય છે, અને એક દાર બધે થતાં વધારે મોટા પ્રસંગોને, વધારે મોટી સિદ્ધિઓને, વધારે મોટાં સામર્થ્યોને, અને વધારે મોટાં સુખને આપનારૂં બીજું દાર હું અવસ્થ ઉઘાડી શકું એમ છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આવો મનુષ્ય મનની ઉદ્દેગવાળી સ્થિતિમાં કદી રહેતો નથી, પરંતુ જે તેજસ્વી શ્રદ્ધાના ઉચ્ચ શિખરઉપરથી સર્વ વસ્તુઓ દિવસના પ્રકાશના જેવી સ્પષ્ટ દેખાય છે, તે શિખરઉપર સર્વદા રહે છે.

મનની ગંભીર સ્થિતિ શરીરનાં રાસાયણિક તત્ત્વોને વિકારી કરે છે, અને આમ થતાં શરીર જર્જર થઇને ક્ષયને પામે છે. રાસાયણિક તત્ત્વોમાં વિકાર થવાથી નાડીઓ મળથી પૂરાઈ જાય છે. અને તેમ થતાં હાડકાં ખરડ થઈ જાય છે, અને ત્વચામાં કરચલીઓ પડી જાય છે.

જેઓ ગંભીર થઇને સઘળી બાજતોતરફ શંકા અને લયની નજરથી જુએ છે, તેઓની ત્વચા કઠિન થઈ જાય છે, અને તેમાં કરચલીઓ પડી જાય છે, તેનું કારણ આ છે. તેઓની ચામડીનું દ્રવ્ય મોટે ભાગે, ચીમળાઇ ગયું હોય છે, અને કઠિન થઇ ગયું હોય છે. આવી સ્થિતિમાં તેઓ વૃદ્ધ અને જર્જર દેખાય, એમાં આશ્ચર્ય નથી.

મનની શંકા તથા લયવાળી ગંભીર સ્થિતિ ટાળવાને માટે, મનુષ્ય સુખને માટે જ સંગમ્યો છે, અને જે મનુષ્યનું અંતઃકરણ વર્તમાન કાળમાં મોટામાં મોટા આનંદથી પૂર્ણ છે, તે મનુષ્યનામાં જગતનું કલ્યાણ કરવાનું વર્તમાન કાળમાં મોટામાં મોટું સામર્થ્ય છે, એ નિશ્ચય-પૂર્વક રહેવાનો મનને અભ્યાસ પાડે.

અંતરમાંથી આનંદનો ઉછળો આવી મુખઉપર જે હાસ્ય ઝળકી રહે છે, તેનું સામર્થ્ય કોઈથી છૂટાય નહિ એવું હોય છે. ઉદ્દેગ અને શોકના ભારથી ભરેલાં દશ હજાર ઉપ-દેશભક્ષ ભાણેા મનુષ્યજાતિનું જેટલું કલ્યાણ કરે છે, તેના કરતાં આત્માના આનંદના ઉદા પ્રદેશમાંથી મુખઉપર તરી આવતું એક જ રિમત વધારે કલ્યાણ કરે છે.

આ મહાન સત્યમાં જે રહસ્ય રહેલું છે, તેને યથાર્થ સમજનાર મનુષ્ય પોતાના મનની શ્રતિ સંપૂર્ણ રીતે અદલી નાંખશે, અને પુનઃ કદી ગંભીર થઈને મુખના ખુણા સડો-ચીને નહિ બેસે.

સપાટીઉપર ભમતું મન જીવનના વધારે ઉદા પ્રદેશોના સંજ્ઞામાં કદી આવી શકતું નથી, આથી, તે જીવનનાં વધારે મોટાં સામર્થ્યોને બહાર આકર્ષી લાવવાને અસમર્થ રહે છે, અને તેથી જ્યારે તેનો સપાટીઉપરનો મર્યાદાવાળો સામર્થ્યનો જથ્થો પૂર્ણ થઈ રહે છે ત્યારે તેને અસક્તિનું અને પોતાની અપોજ્યતાનું ભાન થાય છે.

જીવનના સામર્થ્યને ન્યૂન કરવું, એ શરીરને દુર્ગંધ અને ઘરડું કરવા તુલ્ય છે, કારણ કે જીવનનું સામર્થ્ય ન્યૂન થવાથી જીવનના પુરો ચીમળાઇ જવાના, કઠિન થવાના, અને ઘરડા થવાના; અને જ્યારે શરીર વધારે મહાન જીવનના અગ્રાધ પ્રદેશો સાથે સંજ્ઞાવાળું નથી હોતું ત્યારે તેનું જીવનગત તરન જ ખુટી જાય છે.

સપાટીઉપર જીવન ગાળવાથી આપણે વધારે મેળવવાને અસમર્થ રહીએ છીએ, અને જે આપણી પાસે હોય છે, તેને આપણે વાપરી નાંખીએ છીએ; અને જ્યારે મૂળનો મર્યાદા-વાળો જથ્થો વધરાઈ જાય છે, અથવા મોટે ભાગે ખુટી જાય છે ત્યારે શરીર પોતાના વ્યાપાર

વધારે વાર કરી શકતું નથી. પરિણામ એ આવે છે કે આપણે દુર્બળ, રોગી અને જૂઠ્ઠા થઈએ છીએ અને અતિ મરી જઈએ છીએ.

સપાટીઉપર મનને રહેવાની ટેવ ટાળવાને માટે સરળમાં સરળ રીતે એ છે કે બાહ્ય મનને આંતર મનને પ્રેરવાના કાર્યમાં નિત્ય યોજાયું. પ્રસંગોપાત્ત ગાળે ગાળે, બાહ્ય મનનો આંતર મનની સાથે સંબંધ કરાવ્યા કરવાથી મનનાં સઘળાં સામર્થ્યોનો વ્યાપાર વધારે ઉઠે અને વિસ્તારવાળો થાય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તેથી આંતર મન પોતાના અગાધ ભંડારમાંથી વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં જીવનને બહાર પ્રકટાવ્યા કરે છે.

મનની આવેશવાળી વૃત્તિ આખા શરીરમાં અવ્યવસ્થા, વિરોધ, અને ઉંધા વ્યાપારો પ્રકટાવે છે. આમ થતાં શરીરનાં સામર્થ્યોનો ક્ષય થાય છે, જીવનનું બળ ધટે છે, અને જૂઠ્ઠા વસ્થા આવે છે.

મનની આ વૃત્તિ ટાળવાને માટે આખા શરીરને તથા મનને પ્રશાંત સ્થિતિમાં રહેવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ, અને પ્રત્યેક વિચારને એવા પ્રકારે કરવો જોઈએ કે તેનામાં સ્વાસ્થ્ય પ્રકટાવવા સ્વાભાવિક વલણ હોય.

જ્યારે આ ચાર પ્રતિકૂળ સ્થિતિઓનો મનમાંથી સમૂળ નાશ કરવામાં આવે છે ત્યારે ધડપણનાં અનેક સાક્ષાત્ કારણો અદૃશ્ય થઈ જાય છે, અને શરીરનાં યૌવનને પ્રકટાવનાર સામર્થ્યોની સાથે મન એની તો અવિરોધી સ્થિતિમાં સ્થપાય છે કે યૌવનને સ્થિર રાખવાનો પ્રત્યેક અપૂર્ણ અત્યંત સરળતાથી તથા અવશ્ય ફળને પ્રકટાવે એવી રીતે ચાલે છે.

(અપૂર્ણ)

પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સો વર્ષનું આયુષ્ ભોગવવાનો ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૩૮ થી)

પૃથ્વી મનુષ્યની માતા છે.

જ્યાં સુધી મનુષ્યોએ જોડા અથવા વસ્ત્રો પહેરવા માંડ્યાં ન હતાં ત્યાં સુધી જ્યારે જ્યારે તેઓ હરતા ફરતા, અને રાત્રિએ સુઈ રહેતા ત્યારે ત્યારે બંને સમયે તેમને પૃથ્વીનો નિરંતર સાક્ષાત્ સંબંધ રહેતો—તેઓનું શરીર સર્વદા પૃથ્વીને સાક્ષાત્ અડેલું રહેતું.

પૂર્વે પૃથ્વીસાથેના આ સાક્ષાત્ સંબંધમાં કાંઈ પણ પ્રકારે કશો પ્રતિબંધ નાંખવામાં આવતો ન હતો.

મનુષ્યને પૃથ્વીસાથે આવો નિકટનો સંબંધ રહે, એવો કુદરતનો હિંદેશ છે. મનુષ્યે આવો સંબંધ રાખી રહેવો, એ કુદરતનો એક પવિત્ર અને અનુસ્થાપનીય નિયમ છે, અને તેનું ઉલ્લંઘન કરવાથી તેને સખ્ત શિક્ષા થયાવિના કદી પણ રહેતી નથી.

એક સ્થળે એક પ્રસંગે કેટલાક રોગીઓ નેરમ લીલા ધાસઉપર પહેરણ કે બંડી સરખી પણ પહેર્યાંવિના, કેવળ નગ્ન સ્થિતિમાં, ગોદડાં ચોટીને આખી રાત્રિ સુઈ રહ્યા. રાત્રિએ નિદ્રામાં પૃથ્વીના સંબંધની તેમના શરીરઉપર જે અત્યંત અસર થઈ, તેથી તેઓ ખુશખુશ થઈ ગયા. જે રોગિને મટાડવાને માટે રાત્રે પૃથ્વીઉપર સુવાનો અને ઉંધવાનો રિવાજ એક વાર પાછો લોકો પાડે તો સઘળા વ્યાધિઓનો અને તેમાં પણ સ્નાતતંતુની દુર્બલ-

જાતાના સર્વ વ્યાધિઓનો ભય સમજી નાશ પામે. પૃથ્વીમાં રહેલા શુભ્રોની રાત્રે મનુષ્યના શરીર-
ઉપર જે ઉત્તમ પ્રકારની અસર થાય છે, તેને અનુભવ કર્યાંવિના આપણે માની શકીએ
એવું નથી. રાત્રિએ નિદ્રામાં પૃથ્વીની શરીરઉપર કેટલું બળ આપનારી અસર થાય છે,
તથા તેથી શરીર કેવું તાજું થાય છે, તે વાનાં જેણે તેના અનુભવ કર્યો હોય છે, તે જ ખરા-
બર સમજી શકે છે.

જમીનને અડીને રાત્રે નિદ્રા લેવાથી આખા શરીરમાં એવી તો જનપ્રતિ આવે છે, અને
નવું જીવનબળ ભરાય છે કે તેથી આંતરડાંમાં ભરાયેલા સઘળા મળ અને કચેરા નીકળી જાય
છે, અને કોઈ દિવસ નવું અનુભવેલા નવા આરોગ્યનું, નવા જીવનનું, અને નવા સામર્થ્યનું
શરીરને લાભ થાય છે.

રાત્રિએ, મુખ્યત્વે કરીને નિદ્રામાં શરીર સંપૂર્ણ શાંત પડી રહે છે તેથી કે પછી દિવ-
સના કરતાં રાત્રે પૃથ્વીની અસર શરીરઉપર વધારે પ્રમળ થાય છે, તેથી—ગમે તે કારણથી
હોય, પણ એ વાત તો નક્કી જ છે કે દિવસે સૂઈના તડકામાં પૃથ્વીઉપર વચ્ચરદિત મુઠ રહે-
વાથી, અથવા પ્રકાશમાં શરીરઉપર વાયુને પ્રદબી કરતા પૃથ્વીઉપર મુઠ રહેવાથી, અથવા
જમીનઉપર ઉઘાટે પગે ચાલવાથી રાત્રિના જેવી રોગને ટાળનારી અસાધારણ અસર થતી નથી.

જનાવરો અને તેમાં પણ મુખ્યત્વે કરીને સસડાં અને હરણ જ્યારે તેઓની બોડ
તૈયાર કરે છે ત્યારે તેઓ તેમાંથી પાંદડાં, લાકડાના કંકડા, વગેરે વસ્તુઓ સંભાળી શકી
નાંચે છે. પૃથ્વીની સાથે વધારે સાક્ષાત્ સંબંધમાં આવાય, અને તેથી પૃથ્વીનાં સામર્થ્યોની
તેમનાં શરીરઉપર વધારેમાં વધારે બળવાન અસર થાય, એટલા માટે તેઓ ખુદ્ધિપૂર્વક આમ
કરે છે. જનાવરો પધારી કરવાને માટે ઘાસ, પાંદડાં, લાકડાં અને એવા જ બીજા પદાર્થો
પ્રવળપૂર્વક એકઠા કરતા નથી—દીર્ઘ સેવવાને ગરમ માળો કરવાને માટે પશ્ચિઓ જ તેમ
કરે છે. એ એક લક્ષમાં લેવાજેવી વાત છે કે જંગલનાં જનાવરો, તેઓની સુવાની જગ્યાએ
કેવળ ઉઘાડી જમીન દેખાય એટલા માટે ત્યાંથી સઘળાં લાકડાં, પાંદડાં, અને જરૂરસરખો
પણ દંભેશાં કાઢી નાંચે છે. કોઈ કોઈ વાર તેઓ ખુદ્ધી જમીનઉપર આજોગે પણ છે.

ચિયાળ અને ચાહુડી પોતાની બોડમાં ઘણી વસ્તુઓને ધસડી લઈ જાય છે, પણ તેઓ
પોતાની સુવાની જગ્યાને કેવળ ખાલી રાખે છે. તે દંભેશાં ખુદ્ધી જમીન જ હોય છે. જંગલી
બુડે, પાંદડાંના અને ભાજપાકાના ઢગલામાં ધુસી જાય છે ખરાં, પણ તેઓ પોતાની તો
કોઈપણ વસ્તુને સડન કરી શકનાં નથી, અને ખુદ્ધી જમીનઉપર સુઈ રહે છે; ધણું કરીને
તેઓ જમીનમાં થોડું ખોદીને પછી તે ખાડામાં મુઠ રહે છે.

એક વખતે એક પાંજેડું બુંડ માંદું પડ્યું. તેના ધણીએ તેને તેના પાંજરામાંથી બહાર
કાઢ્યું, અને તેને તેની મરજીપ્રમાણે વર્તવા દીધું. તે શાકની વાડીમાં ગયું, અને એક કોખીજા-
ના ક્ષણમાં ખોડા ખોદીને તેમાં શાંતિથી સુઈ રહ્યું. થોડા દિવસ પછી તે પાંજું આવ્યું,
અને તેનો રોગ સંપૂર્ણ મટી ગયો હતો. મંદવાડમાં તે જનાવરે ખાવાનું બિલકુલ છોડી દીધું
હતું. આ પ્રમાણે જો કે જનાવરો રોગની વખતે અને ચાલતી વખતે નિરંતર પૃથ્વીના સા-
ક્ષાત્ સંબંધમાં હોય છે તોપણ ત્યારે તેઓ નિદ્રા લે છે ત્યારે અને ત્યારે તેઓ માંદાં
પડે છે ત્યારે ખાસ કરીને ખુદ્ધી પૃથ્વીના સાક્ષાત્ સંબંધમાં આવવાને પ્રવળ કરે છે.

આ લેખના મુખ્ય વિચારો ખરા છે, અને તે અચલ છે, એ જ વાચકના અંતઃકરણમાં દલાવવાનો લેખકનો આશય છે.

આરોગ્યપ્રાપ્તિનો બીજો ટ્રાઝ માર્ગ નથી. શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરનાર, માંદા અને દુઃખથી પીડાતા મનુષ્યો આરોગ્યને માટે ભરે આખી પૃથ્વી શોધી વળે; તેમને આ લેખમાં વર્ણવેલા સુત્રઉપર જાણતાં કે અજાણતાં પણ આવડું જ પડવાનું, અને તે એ કે:—

જે સત્તાએ મનુષ્યના શરીરને રચ્યું છે, તે સત્તામાં જ તેને નિરાશ કરવાનું સામર્થ્ય છે.
ડૉ. રોબર્ટ વૉલ્ટર કહે છે કે:

“ યકૃત, ફેફસાં, હૃદય, અથવા સુઈ વગેરે અવયવો કેમ બનાવવા તે હું જાણતો નથી, તે જ પ્રમાણે તેમને કેમ સુધારવા તે પણ હું જાણતો નથી; પણ હું એટલું જાણું છું કે આ અવયવોને બનાવનાર એક સુદ્ધિવાળું સામર્થ્ય છે, અને તેથી તેમને કેમ બનાવવા તે તે સામર્થ્ય જાણે છે. આ અવયવોને સુધારવાનો મને અને તમને જેટલો સ્વાર્થ રહેલો છે, તેના કરતાં તે સામર્થ્યને વધારે રહેલો છે, અને રોગીએ પોતાનો રોગ મટાડવાને જે કરવાની જરૂર છે, તે એટલું જ છે કે આ સામર્થ્યનો સંચય કરવો, તેને નિયમિત રીતે કામ કરવાની અનુકૂળતા રચી આપવી, અને પોતે તેના માર્ગમાંથી ડખળ કરતા વેગળા ખસી જવું. વગર યોગ્ય એ આપણા કામમાં માથું મારનાર મનુષ્યો જેટલો તાસ આપે છે તેટલો જ તાસ વગર જરૂરનાં ઔષધો આપે છે. ”

મંદવાડ જીવનગળનો સંચય ઓછો થઈ જવાથી આવે છે. હૃદય, ફેફસાં, યકૃત, જઠર રોગી છે, તેનું કારણ એ છે કે જીવનગળનો સંચય ઓછો થઈ ગયો છે.

હૃદયના વ્યાધિનો, જઠરના વ્યાધિનો, યકૃતના વ્યાધિનો વગેરે વિવિધ અવયવોના વ્યાધિનો ઉપચાર કરવામાટે સુદ્ધિમાન વૈદ્યે તે તે અવયવોનો ઉપાય કરવાનો નથી, પણ રોગીનો ઉપાય કરવાનો છે. કેવી રીતે ? તેને માત્ર અંદરથી તથા બહારથી બંને રીતે વિશ્રાંતિ આપવી. રોગી જેમ પોતે પોતાનો વ્યાધિ મટાડી શકતો નથી, તેમ વૈદ્ય પણ રોગીનો વ્યાધિ મટાડી શકતો નથી. તેઓ જે કરી શકે એવું છે તે એક જ છે, અને તે એ કે રોગીની વિશ્રાંતિને જેમ બને તેમ પૂર્ણતાવાળી કરવી.

ડૉ. વૉલ્ટર કહે છે કે:

“ અત્યાચારો અર્થાત ખરાબ ટેવો કંઈ જાતે વ્યાધિને ઉત્પન્ન કરતી નથી; શરીરમાં જીવનગળનો વ્યાપાર વધી જવાથી જે બળનો ક્ષય થાય છે, તે ક્ષય જ વ્યાધિને ઉત્પન્ન કરે છે. જીવનનિર્વાહક વ્યાપાર સરળપણે અને સારી રીતે ચાલ્યા કરે, એટલું બળ શરીરમાં બળાં સુધી રહ્યા કરે છે ત્યાં સુધી મનુષ્ય ગમે તેવા દુરાચારો ભલે સ્વઅહંકારથી સેવે, તેપણ તેને કશો વ્યાધિ થતો નથી, પણ ઉલટું દેખીતી રીતે તેથી તેનું બળ વધેલું તેને જણાય છે. પણ પછીથી પ્રત્યાઘાતસમયે રોગ થાય છે, કારણ કે તે સમયે બળ ઘટી ગયેલું હોય છે. અત્યાચારસમયે જે અધિક બળનું ભાન થાય છે, તે શરીરમાં બળ વધે છે, તેથી નથી થતું પણ ક્ષય થતા માટે પણ વેગથી બળ શરીરમાંથી બહાર નીકળે છે, તેથી થાય છે. ઉત્તેજક પદાર્થો અને પૌષ્ટિક દવાઓ આરંભમાં જે શુભ જણાવે છે, તેનું ખરું કારણ આ છે. તેઓ શરીરમાંથી બળને અને સ્પૃત્તિને બળાકારથી બહાર કાઢે છે. એ બળ કંઈ દવા આપતી

નથી, પણ રોગીના શરીરમાંથી જ દવાએ બહાર કાઢ્યું હોય છે. આથી પ્રત્યાધાનસમયે પૂર્વે જેટલું બળ જણાયું હોય છે, તેટલી જ પાછળથી દુર્બળતા જણાય છે.”

રોગનો વહેલા અથવા મોટા મટવાનો આધાર જે પ્રમાણમાં મનુષ્ય પોતાના શરીરમાં પાછો જીવનજળનો જ્યો ભરે છે, તેઉપર રહેલો છે. કેટલાક મનુષ્યના શરીરમાં બીજા મનુષ્યના કરતાં બહુ સત્વર બળ પાછું ભરાય છે, પણ સર્વ મનુષ્યોએ એક સરખી રીતે જણવું જોઈએ કે બળ—સામર્થ્ય—આરોગ્ય મેળવવાનો, પૂર્ણ વિશ્રાંતિ એ એક જ માર્ગ છે. આ નિયમ, શરીરની બેદાગજી કરનારા તથા આખો દિવસ મગજની મહેનત કરનારા મનુષ્યોને જેમ લાગુ પડે છે, તેમ આખો દિવસ શરીરની મહેનત કરી પરસેવો ઉતારીને પોતાનો નિર્વાહ ચલાવનારા મનુષ્યોને પણ લાગુ પડે છે. જ્યારે કામ કરવાનો સમય આવે છે ત્યારે અંદરનું સામર્થ્ય જ મનુષ્યને કામ કરવાનું કહે છે; પરંતુ બળનો કાશ (ભંકાર) પૂરેપૂરો ભરાયાવિના, દ્રવ્યના સંચયવિનાના દેવાદાર મનુષ્યે જેમ ઉઠાઉપણે અર્થ કરવું, એ બેવકુશી-ભરેલું છે, તેમ નગરમાં આવે તેમ ખાતુ-પીતુ અને સ્વચ્છંદાચરણ કરવું એ બેવકુશી-ભરેલું છે.

શરીરમાં વધારે બળનો સંચય હોય છે તો આપણે વધારે સારું કામ કરી શકીએ છીએ; આણું બળ હોય છે તો આપણે આણું કામ કરી શકીએ છીએ. પ્રત્યેક રોગમાં કામ આણું કરી નાંખીને બળનો સંચય વધારે થાય તેમ હરેક ઉપાયથી કરવું જોઈએ. બળ આણું થાય એવું કંઈ પણ ન કરવું જોઈએ, કારણ કે બળ આણું કરનાર ક્રિયા, પછી તે ગમે તે હોય તો પણ કામનો વધારો કરવા તૃપ્ત જ છે.

જે પ્રમાણમાં રોગી પોતાનું જીવનજળ વધવાના ઉપાયો કરે છે, તે પ્રમાણમાં તેનું આરોગ્ય તથા બળ વધે છે. સદૃજ માંદા મનુષ્યના કરતાં ભારે મંદવાડવાળા મનુષ્યને વધારે વિશ્રાંતિની અને વધારે અધિક અવરથામાં પડી રહેવાની જરૂર છે. ભારે મંદવાડવાળા મનુષ્યોએ ધણાં વર્ષો સગી સ્વચ્છંદાચરણપડે પોતાના બળનો કાશ કરી નાંખવો હોય છે, અને તેથી તેમના શરીરમાં ખરું જોતાં બળનો સંચય નહિજેવો જ હોય છે.

આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવા હજીનારે શરીરના પ્રત્યેક અવયવને વિશ્રાંતિ આપવી જોઈએ. શાસ્ત્રીય વિશ્રાંતિમાં શરીરની તથા મનની વિશ્રાંતિનો, આયુષ્યોની તથા જ્ઞાનજીવ્યોની વિશ્રાંતિનો સમાવેશ થાય છે; અર્થાત્ આવી વિશ્રાંતિ લેનારે શરીરના પ્રત્યેક અંતર તથા બાહ્ય અવયવનો વ્યાપાર ઘટાડી નાંખવો જોઈએ.

આ વ્યાપાર ત્રણ રીતે ઘટાડી શકાય છે.

પ્રથમ—પથારીમાં લાંબા થઈને સુઈ રહેવું, અને જો બને તો ઉંઘવું.

બીજું—પંસાની, ઘરની, કુટુંબની, ન્યાતમનની, સમાજની, દેશની, અને ધર્મની સમગ્રી ચિંતાઓથી મનવડે, શરીરવડે અને આત્માવડે મુક્ત થવું.

ત્રીજું—કાંઈ પણ ખાતું નહિ.

બીજાની વિશ્રાંતિના સંબંધમાં ડૉ. વોલ્ટર આપ્રમાણે લખે છે:

“ બીજાની વિશ્રાંતિથી અર્થાત્ બિલકુલ ન ખાતાથી જરૂરને વિશ્રાંતિ મળે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ યત્નને, દેહસાને, અંગતમનને (નાનામોટા નળને), ગુદને, અને મુખને દરિને ઉદયને પણ વિશ્રાંતિ મળે છે. ઉદયનું મુખ કામ આપના શરીરમાં લોડીને ફરવવાનું

છે. તેનાં કામનું પ્રમાણ કેટલેક અંશે લોહીના જથ્થાઉપર હોય છે, પરંતુ જે અવયવોમાં થઇને લોહી વહે છે, તે અવયવોની તેને શુદ્ધ કરવાની શક્તિઉપર વિશેષે કરીને હોય છે. યકૃત, અથવા ફેફસાં અથવા શુદ્ધમાં થઇને જે તે સરળપણે વહેતું નથી, તે હૃદયની મહેનત ધણી જ વધી પડે છે; અને આ અવયવોમાં થઇને તેનો સહેલાઇથી વહેવાનો આધાર હૃદયના સામર્થ્યઉપર અને તે અવયવોના સામર્થ્યઉપર હોય છે. તે અવયવોને વિત્રાંતિ આપવાથી જ તેઓ બળવાન થઇ શકે છે; તેઓને વિત્રાંતિ આપવાથી હૃદયને પણ વિત્રાંતિ મળે છે; પરંતુ જ્યાં સુધી જઠર તેમને નવા પદાર્થો રૂપાંતર કરવાને માટે, શુદ્ધ કરવાને માટે, અને શરીરમાં ફેરવવાને માટે નિરંતર બળાદારથી આધ્યા કરે છે ત્યાં સુધી તેઓમાંનો કોઇ પણ અવયવ અથવા તેઓ સર્વ ઘટિત વિત્રાંતિ લઇ શકતા નથી; જઠરને કામ મળ્યું, એટલે બીજા બધા અવયવોને કામ મળે છે, અને જઠરને વિત્રાંતિ મળી એટલે બીજા સર્વ અવયવોને વિત્રાંતિ મળે છે.

“ આ ઉપાયના સામે જે બળવાન રદીયો આપવામાં આવે છે તે એ છે કે જઠરને કશું ખાવાનું ન આપવાથી રોગી નમજો થઇ જવાનો. અવશ્ય, નમજો થઇ જવાનો, પરંતુ ઉંઘમાં તે નમજો થઇ જાય છે, તેથી વધારે નમજો નહિ. ઉંઘતો મનુષ્ય એટલો બધો નિર્બળ અને પરવશ હોય છે કે આગમાં તે બળી જાય છે તોપણ જ્યાં સુતો હોય છે ત્યાંથી ઉઠી શકતો નથી. પરંતુ કોણ નથી જણવતું કે રાત્રે જે ઉંઘ તેને દુર્બળ કરે છે, તે જ ઉંઘ બીજે દિવસે સવારે તેને બળથી ભરેલો ઉઠાડે છે. જેને આપણે દુર્બળતા કહીએ છીએ તે સ્થિતિ વસ્તુનાં શું છે, તેનો આપણે વિચાર કરીએ. શું તે સ્નાયુઓની અને જ્ઞાનનંતુઓની તંબ સ્થિતિની શિથિલતા નથી ? અને સ્નાયુઓને અને જ્ઞાનનંતુઓને ક્રિયામાં બેઠીએ છીએ ત્યારે તેમાં પાછું બળ નથી આવતું શું ? એ વાર્તા અક્ષરશઃ સત્ય છે કે જ્યારે આપણે દુર્બળ હોઇએ છીએ ત્યારે આપણે બળવાન થતા જઈએ છીએ, પછી તે દુર્બળતા નિદાને લીધે આવી હોય કે વિત્રાંતિને લીધે આવી હોય, શરીરના કે મનના વ્યાપારો અટકાવવાથી આવી હોય કે તેમનો વ્યાપાર વધારનારી ગમે તે કોઇ ક્રિયાથી આવી હોય. વળી તે વાત પણ તેટલી જ સાચી છે કે કોઇ પણ અવયવની ક્રિયા અને સ્પ્રુતિથી આપણે આપણા બળને ક્ષય કરીએ છીએ અને તેને ખુટાડીએ છીએ, પછી તે સ્પ્રુતિ ઉત્તેજક, દીપક અથવા પૌષ્ટિક દવાથી વધારી હોય કે પછી દારૂ વગેરે માદકપદાર્થોથી, ઓસડીયાંથી, વિવિધ પ્રકારનાં સ્નાનથી, વિજળીથી કે યોગશક્તિ પણ ભલે વધારી હોય. આમાંનાં, શરીરને સ્વચ્છ રાખનાર સ્નાન, તથા પોષણને આપનાર આહાર વગેરે કેટલાંક ઉત્તમ આરોગ્યમાં ઉપયોગનાં છે, તથાપિ તેઓ જીવનનો નિર્વાહ કરનારાં છે, અને આરોગ્યની વૃદ્ધિ કરનારાં છે, એવા બુદ્ધિભરેલા વિચારથી, શરીરમાં બળ વધારવાના અથવા સ્પ્રુતિને વધારવાના જ કેવળ ઉદ્દેશથી તેમનો ઉપયોગ કરવો, એ વિજ્ઞાનથી તથા સામાન્ય સુદ્ધિથી, અનુભવથી અને ધર્માર્થ તકથી કેવળ વિરુદ્ધ છે. ”

સાર.

આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરવાને માટે તમે બીજું કંઇ જ કરી શકો એમ નથી; એક જ વસ્તુ તમારાથી દઇ શકે એવી છે, અને તે જ તમારે કરવી જોઇએ, અને તે એ કે :

અંતર અને બાહ્ય વિત્રાંતિ લેવી, અને આરોગ્ય તથા બળથી શરીર ભરાવાની ધૈર્યથી વાટ જોયા કરવી.

આ વિશ્રાંતિને જેમ અને તેમ પૂર્ણતાવાળી કરવાને માટે ખેતરોમાં, વાડીઓમાં, બાગમાં, પુષ્પોના સમીપમાં જાઓ, અને માટીમાં પૃથ્વીમાતાના બોળામાં નિશ્ચિંતપણે ઉઘ્યા કરો. મેદાનોમાં ન જવાય તો ઘરમાં ખુદસી બારીઆગળ પથારી કરી શાંતિથી પડ્યા રહો.

(અપૂર્ણ.)

સામર્થ્યવાળું જીવન.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૫૦ થી.)

(૩)

સામર્થ્યનો માર્ગ.

વેશાખ માસના અંકમાં, આ વિષયના અંતમાં જે નિશ્ચય રચાયો છે, તે નિશ્ચયનો, સામર્થ્યવાળું જીવન ભોગવનારા સર્વ પુરુષોએ સ્વીકાર કર્યો છે, એવું કહેવાનો લેખકનો ઉદ્દેશ છે, એવું કોઇએ સમજવાનું નથી. તેમાંના ધણા ખરા પુરુષોએ તો તે નિશ્ચયનું આ પ્રકારનું સ્વરૂપ કદી સાંભળ્યું પણ નહિ હોય. તોપણ એટલું તો ખરું જ છે કે એ નિશ્ચયનો ન્યાં સુધી તમે સ્વીકાર નહિ કરો, તથા તેમાં શું કશું છે, તેને થોડે અંશે પણ ભુદ્ધિમાં નહિ ઉતારો ત્યાં સુધી જ્ઞાનપૂર્વક, ઉદ્દેશપૂર્વક, અને ભુદ્ધિપૂર્વક તમે સામર્થ્યવાળું જીવન ભોગવી શકવાના નહિ. આ નિશ્ચયને ભુદ્ધિમાં ઉતારવાને માટે તમારે વિચાર કરવો પડશે; અને મનુષ્યોના મોટા ભાગનાં મન જેમ હાલ એટલાં બધાં આગસુ બની ગયાં છે, કે તેમને વિચાર કરતાં કોડીઓ ચડે છે, તેમ વિચાર કરવાનો જો તમને ત્રાસ હોય તો તમારે સામર્થ્યવાળું જીવન ભોગવવાના માર્ગમાં આગળ ન ચાલતાં અટકેથી જ અટકવું, એ જ વધારે સારું છે. સંકલ્પપૂર્વક દીર્ઘકાલ વિચાર કર્યા જેવી ભારે મહેનત બીજા કોઇ કામમાં પડતી નથી—એ બીના ધર્મ દગવાથી પણ વધારે દુર્લભ કામ છે—અને સામાન્ય મનુષ્યો કાં સ્ત્રી કે કાં પુરુષ, વિચાર કરવાના કામથી જેવો ત્રાસ પામે છે, તેવો બીજા કોઇ કામથી પામતાં નથી. મને ધણા મનુષ્યો, અમારી ભુદ્ધિ અસાધારણ તેજસ્વી શી રીતે થાય, એવો પ્રશ્ન કરે છે, પરંતુ ભારે તેમને સદુપદેશક્રેણીમાંથી ‘ પ્રતિજ્ઞા અથવા અસાદિક ભુદ્ધિ પ્રકટાવવાનાં સાધનો ’ એ નામનો વિષય વાંચવાનું કહેવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ કહે છે કે હા, એ વિષય ક્રેણીમાં આવે છે ખરો, પણ અમે તે વિષય પૂરો વાંચ્યો નથી. નહિ વાંચવાનું કારણ એટલું કે તે વિષય વાંચતામાં મગજને જોડીને વિચારનો ઉપયોગ કરવો પડે છે, અને સખ્ત મજુરીની કેદરતાં પણ આ કામ તેમને ભારે લાગે છે. જેમાં મગજને જરા પણ મહેનત ન પડે એવું, વાતોના જેવું રસિક, અને પાનાં પાનાં એક સપાટે વંચાઇ જાય. એવું વાંચવું તેમને ધણું ગમે છે. તેઓ ‘ સાંસ્કૃત્યમાન ’ ને કે ‘ ગુરુતાની ’ ને આ છેડાથી પેલા છેડાસુધી, વગર કંટાળે, એ કે ત્રણ કલાકસુધી એક એક વાંચી જાય છે, પણ જેમાં વિચાર કરવો પડે, એવા વિષયનું એક પાનું વાંચતાં તેમનું મગજ માટી જાય છે, અને તેઓ પુરાન કને ગપ કરી, માનસિક ચમત્કારના બીજા કામમાં બેસી જાય છે. તેઓને તેજસ્વી ભુદ્ધિ કરી દેાય છે, પણ ચાનેની ચોપડીઓને અને વર્તમાન પત્રોને વાંચીને.

પુષ્કળ મનુષ્યો પોતાનાં જીવન આપ્રમાણે ગાળે છે. વિચાર કરવાના કામથી તેઓ સંકટો ગાઉ દૂર નાસે છે. આખો દિવસ ગામના આગવવળા તડાકા મારતાં તેમના મગજને પરંત્રમ જણાતો નથી, પણ પા દલાક વિચાર કરતાં તો તેમને આકાશપાનાળ એક થઇ જાય છે. કેટલાંક અદ્વારીયાંઉપર મારા એક મિત્ર મારી પાસે એક પુસ્તકનો અભ્યાસ કરવાને આવ્યા. એ પુસ્તક ઉતાવળે વાંચી જવાય તેવું ન હતું, પણ તેમાં પ્રત્યેક વાક્યઉપર બહુ વિચાર કરવો પડે એમ હતું. મારા મિત્ર પુસ્તકનું આખું પ્રકરણ અર્ધા કલાકમાં વાંચી ગયા, અને તેમને વગરત્રમે સમગ્રવધી એકદ વાત સ્મરણમાં રાખીને મને કહેવા લાગ્યા કે કહો હવે આ પ્રકરણમાં આ વિના બીજું કંઈ જાણવાજેવું છે? મેં તેમને કહ્યું, આનાં પુસ્તકો અભ્યાસ કરવાની આ રીત નથી. આ રીતે અભ્યાસ કરવાથી ઘણી અગત્યની બાબતો દષ્ટિગેથી નીકળી જવાની. ઉત્તમ ગાર્ગ એ છે કે એક પ્રકરણ લો, અને તેમાંથી પ્રથમ પાંચ લીટી વાંચો અને તેમાંથી તમે જે સમજ્યા હો તેને એક કોરા કાગળની ચોપડી બાંધી તેમાં તમારા પોતાના શબ્દમાં લખી કાઢો. આમ ધીરે ધીરે વાંચી આખું પ્રકરણ પૂર્ણ કરો. આમ તેમણે કરવા માંડ્યું, પણ તેમ કરવામાં મગજને વાપરવાનો પ્રસંગ આવ્યો. જે વાત પ્રથમ સમગ્રવધી લાગતી હતી, તે પોતાની લાપામાં લખવા માંડનાં, સમગ્રવધી નથી, એમ જણાયું, અને તેથી તે ઉપર વધારે વિચાર કરવાની જરૂર પડી. આ કામ વિચાર કરવાનો કદી અભ્યાસ નહિ. પાઠનાર એ મિત્રને સમુદ્ધા જાળંગવાજેટલું કહિન થઇ પડ્યું; અને પરિણામે કોઈ બહાનું કાઢી મારી પાસે અભ્યાસ કરવામાટે આવવાનું તેમણે બંધ કર્યું.

વિચાર કર્યા વિના મનુષ્ય કદી પણ આગળ વધતો નથી. અહિંની અને તહિંની સેંકડો વાતોથી મનને ભરી કાઢ્યું, અને પછી જેમ સિનેમેટોગ્રાફમાં એક પછી એક ચિત્રોને બતાવવામાં આવે છે, તેમ તે સંધરેલી વાતોને એકલા બેઠા બેઠા જોવા કરતી, અથવા જેના તેના આગળ કહી બતાવતી, એ કંઈ વિચાર નથી; એથી કંઈ મગજ ડેળવાનું નથી. મગજ પ્રતિ બેઠરકારી ધરાવનારા આવા મનુષ્યો પોતાનો નવરાશને વખત કાં તો મિત્રોની સાથે આખી દુનિયાનાં ગાંધાં હાંકવામાં, અથવા ગંજી કાં બાજુ રમવામાં કે ચાહકોટી પીવામાં ગાળે છે. આવી પ્રવૃત્તિથી ક્રમે ક્રમે વિચાર કરવાનું કામ તેમને કહિન થતું જાય છે, અને તેનો પરિણામ એ આવે છે કે તેઓ જ્યાં હોય છે ત્યાંનાં ત્યાં જ પડ્યા રહે છે. તેઓ એક તમ્મ આગળ વધતા નથી કે એક તમ્મ પાછળ હકતા નથી, પણ ગોળ કુંડાળામાં થયાં ફરે છે, અર્થાત્ વર્ષો વીતતાં જાય છે, અને ઉમર વધતી જાય છે તોપણ જેવા પ્રથમ હોય છે, તેવા ને તેવા જ રહે છે, અને જ્યાંથી નીકળ્યા હોય છે, તેની તે જ જગાએ સર્વદા પાછા આવે છે. મગજને નહિ વાપરવાથી, વિચારને નહિ કરવાથી, તેઓને આ પ્રકારની શિક્ષા સહન કરતી પડે છે. મનુષ્યને આ સંસારના બંધનથી મુક્ત કરનાર વિચારના જેવું બીજું કંઈ જ નથી. જો તમારે સામર્થ્યવાળું જીવન ભોગવવું હોય તો તમારે વિચાર કરતાં ત્રાસને ન પામવું જોઈએ.

તમારે પરમાત્મા સાથે યથાર્થ સંબંધવાળા થવું જોઈએ; પરમાત્મા શું કરે છે, તે સમજતાં તથા જે અદિલન સુદ્ધિમાં હાલ પ્રકંપ ઉપજતી રહ્યું છે, તેની સાથે એકતાને પામતાં તમારે શિખવું જોઈએ. પરમાત્માવિના બીજું કંઈ જ નથી; પરમાત્માવિના બીજું કંઈ જ હલનચલન કરતું નથી; પરમાત્માવિના બીજા કશામાં કશું પણ સત્તા નથી; અ-

યથા પરમાત્માવિના બીજું કંઈ, કાઈ પણ પ્રકારે કંઈ પણ કરતું નથી; પરમાત્માવિના બીજા કશાને જ્ઞાન અથવા જ્ઞાન હોતું નથી; જે છે તે સર્વ પરમાત્મા જ છે, અને પરમાત્મા એક જ છે. અસંખ્ય નાના આત્માઉપર અધિપતિપણું ભોગવનાર એક મોટા આત્મા અથવા પરમાત્માજેતું કંઈ જ નથી. ચૈતન્ય, સામર્થ્ય અને જ્ઞાનવાળા જે નાના આત્મા હોય તેા પરમાત્મા સર્વશક્ત કે સર્વજ્ઞ બેમાંથી એક નથી, અને સમગ્ર જગત અવિરોધવાળું નથી, પણ જુદાં જુદાં સામર્થ્યોને અને જ્ઞાનને રમવાના અથવા યુદ્ધ કરવાના અભાગરૂપ અથવા સમરાંગણરૂપ છે. જેમ વૃક્ષનાં પાંદડાંમાં જુદાં જુદાં ઇલનો નથી, પણ એક જ ઇલન સર્વ પાંદડાંને ઇલન આપી રહ્યું હોય છે, તે જ પ્રમાણે મનુષ્યો જુદા જુદા, અને પૃથક્ પૃથક્ શુદ્ધિવાળા આત્મા નથી, પરંતુ એક જ પરમાત્મા સર્વ મનુષ્યોને ઇલન આપી રહ્યા છે; પરમાત્મા જ પ્રાણિમાત્રમાં વિવિધ આકૃતિદ્વારા પોતાનો શુદ્ધિપૂર્વક આર્તિકાર કરી રહ્યા છે. મનુષ્ય એક જ અથવા એક આત્મા નથી; તે પરમાત્મા છે; તેનામાં પરમાત્મા પ્રકાશે છે.

તમે પરમાત્મા છો, એ નિશ્ચયને સામાન્ય મનુષ્યને ગમે ઉતારવાજેતું કદિનમાં કદિન કામ બીજું એક નથી. અસંખ્ય જન્મોથી મનુષ્યોને પોતાને પરમાત્માથી જુદા અને અત્યંત હવેલા માનવાનો અભ્યાસ અષ્ટાઈ ગયો છે, અને તેથી આ વાસ્તવિક નિશ્ચયનો સ્વીકાર કરનાં તેઓને લાયક થાય છે. વિચાર કરવાની તેમને ટેવ ન હોવાથી શાથી પરમાત્માથી અમારો અભેદ છે, તે તેમને સમજતું નથી, અને તેથી જેમાં વિચારની જરૂર પડતી નથી એવો જે પોતાનો ઇવજ્ઞાનો નિશ્ચય, તેમાં તેઓ આગળ વધવા ન હતાં અને દુઃખને ભોગવવા હતાં પણ વધા જાય છે. પણ જે ખરું જ પરમાત્મા છે અથવા આ સર્વ પરમાત્મામાંથી ઉત્પન્ન થયું છે તેા પછી મનુષ્ય પરમાત્માથી જુદો શી રીતે હોઈ શકે, એ સમ્યક તેમજે અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિથી વિચારવું જોઈએ, અને શુદ્ધિમાં વ્યાપ્તિથી તે નિર્જાતપણે આરંભ ન થાય ત્યાં સુધી તેવું મનન ન લગતું જોઈએ.

મનુષ્ય એ ચૈતન્ય અથવા પરમાત્મા છે. તે જ છે, અથવા મર્યાદાવાળો અભિમાની છે, એવું કંઈ જ નથી. જ્ઞાતમાજેતું કંઈ છે જ નહિ; માત્ર આત્મા અથવા પરમાત્મા જ છે. જે કંઈ જ્ઞાન છે, તે સર્વ ચૈતન્ય જાણે છે, અને પ્રત્યેક શારીરિક અથવા માનસિક કાર્યને તે જ કરે છે. મનુષ્યને મનજેતું કંઈ જ નથી. તે પોતે અર્થાત્ ચૈતન્ય એ જ મન છે. મનુષ્ય પૃથક્ જીવરૂપ નથી અને પૃથક્ જીવરૂપે તે વિચાર કરતો નથી; આત્મા જ વિચાર કરે છે. મનુષ્ય વિચાર કરે છે, એવું જે આપણે કદીએ કદીએ તેા આપણે આત્માથી મિત્ર કંઈક છે, અને તે વિચાર કરે છે, એવું સ્વીકારીએ છીએ, અને આપણે આવો સ્વીકાર આપણા સિદ્ધાંતરૂપ મહાકાવ્યને પાયામાંથી ગળાડતી નાંખે છે. જે મનુષ્યતામાં પોતાનામાં જીવન છે, પોતાનામાં સામર્થ્ય છે, અને પોતે વિચાર કરે છે તેા પછી કંઈકની સાથે તેને કશો જ સંબંધ રહેતો નથી; અને મનુષ્યને પોતાને પોતે મિત્ર વ્યક્તિ હોય એવું જાણાય છે તેથી જ ધણા મનુષ્યો પરમપરતું નામનિશાન પણ લેતા નથી. પરંતુ જાંઝાતું જળ, અથવા મેધવનુષ્યના રંગો એ જેમ દેખતા માત્ર હોય છે, તેમ દૃષ્ટિગોચર મનુષ્યને પોતાના સંબંધનું જે જ્ઞાન થાય છે, તે ખરું હોતું નથી; મનુષ્યને પોતાને પોતાના જીવજ્ઞાનું જે જ્ઞાન થાય છે, તે જાંઝાવાના જળાંતરું દેખતા માત્ર જ છે. તે સાતું નથી; તે સાતું પ્રતિબિંબ

છે, અને સત્ય આત્મા અથવા ચૈતન્ય છે. મનુષ્યની ઈદ્રિયો તેને પોતે કોઇ આકારવાળો પરિચિત્ત પદાર્થ છે, તથા બીજા આકારવાળા પરિચિત્ત પદાર્થોથી પોતે વીરજાવડો છે, એવું જ્ઞાન કરાવે છે; અને પદાર્થો પોતાના જેવી પૃથક્ વ્યક્તિઓ છે, એમ તે માને છે; પણ એક જ સત્ય વસ્તુ છે, અને તે આત્મા અથવા પરમાત્મા છે.

અચક્ત (એક વ્યક્તિમાં પ્રકટ નહિ થયેલું) જ્ઞાન અમર્યાદ હોય છે; જેનો કશો આકાર નથી હોતો તેની કોઇ મર્યાદા હોઇ શકતી નથી, કારણ કે જ્યાં આકાર હોય છે, ત્યાં જ મર્યાદા અથવા સીમા હોય છે. વ્યક્તિરહિત ચૈતન્યનું જ્ઞાન અમર્યાદ હોય છે, પરંતુ કોઇ પણ વ્યક્તિમાં પ્રતીત થતા ચૈતન્યનું જ્ઞાન તે વ્યક્તિની ઈદ્રિયોદ્વારા સમજવાની શક્તિ-ઓને લીધે મર્યાદાવાળું હોય છે. મનુષ્યનું જ્ઞાન તેની ઈદ્રિયોદ્વારા સમજવાની શક્તિઓની મર્યાદાને લીધે મર્યાદાવાળું હોય છે; અને વિચારવડે જ તે આ ઈદ્રિયોની સમજવાની શક્તિને વધારી શકે છે. અને આમ છતાં, મનુષ્યના વિચારો જ તેની સઘળી ભૂલોનાં અને સત્યથી પ્રત્યુત્તિનાં (આપ જવાનાં) કારણો હોય છે. જે તે પૃથક્પણે વિચાર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તો તે અવશ્ય થોડી અથવા વધારે ભૂલો કરી જશે છે, અને કદાચ ઘણું દુઃખ સહન કરે છે. પરંતુ દુઃખનો અનુભવ તેને પાછો વાસ્તવિક સત્યતા માર્ગમાં આણે છે, તેની ઈદ્રિયોની સમજવાની શક્તિને વિસ્તારવાળી કરે છે, અને તેમ કરીને તેના સામર્થ્યને વધારે છે.

સામર્થ્યવાળું જીવન એ એક એવી સ્થિતિ છે કે જેમાં 'પરમાત્માનું' સામર્થ્ય મનુષ્યના વિચારની પ્રણાલિકા (નીક) વાટે પ્રવર્તે છે. મહાપુરુષોમાં 'પરમાત્માનું' સામર્થ્ય એ જ વાટે પ્રવક્ષ થાય છે; અને આવી સ્થિતિ આપણને પ્રાપ્ત થાય એટલા માટે, જે નહેરમાં યદન 'પરમાત્માનું' સામર્થ્ય આપણમાં આવે છે, તે નહેરને આપણે પ્રયત્નવડે સ્વચ્છ કરવી જોઈએ; તેમાં કશો કચરો રહેવા દેવો ન જોઈએ, તેમ જ બીજા ગમે તે પદાર્થોને વહેવા દેવા ન જોઈએ. જેઓ મહાપુરુષો થયા છે, તેઓ સર્વ પોતાની વિચારરૂપી નહેરને પરમાત્માને અર્પે જ અર્પણ કરી દેતા, અને જ્યાં સુધી આ નહેર તેવી શુદ્ધ રહેતી ત્યાં સુધી તેમાં યદને 'પરમાત્માનું' સામર્થ્ય તેમનામાં વહું આવતું હતું.

સત્યને અથવા પરમાત્માને શોધવામાં અથવા તેમના અભિમુખ રહેવામાં વિચારને યોગ્યતા, એ વિચારરૂપી નહેરને પરમાત્માને અર્પે અર્પણ કરેલી ગણાય છે. જે પ્રમાણમાં આપણે આપણા વિચારને પરમાત્માના અભિમુખ રાખીએ છીએ, જે પ્રમાણમાં તેમને જાણવાની આપણા અંતઃકરણમાં સાચી ધ્રુવ હોય છે, અને જે પ્રમાણમાં આપણે સત્ય માર્ગોનુસારી થઈએ છીએ તે પ્રમાણમાં પરમાત્માની સાથે અભિન યવાનાં માર્ગમાં આપણે આગળ વધીએ છીએ. પરમાત્માને પામવાની અથવા મોક્ષને મેળવવાની ઈચ્છા હોવી એટલું જ બસ નથી; સદાયરણી યવાની—સન્માર્ગે વહેવાની પણ તેટલી જ આવશ્યકતા છે. ત્યારે યથાર્થ માર્ગે વહેવાની આપણા અંતઃકરણમાં સાચી ધ્રુવ પ્રકટે છે ત્યારે ઉપરના દેખાવોની તળે જે સત્ય રહેલું છે, તેનો વિચાર કરવાની દિશામાં આપણું વહેવું થાય છે; અને ઉપરના દેખાવોની તળે અર્થાત્ નામ અને રૂપની તળે જે સત્ય રહેલું છે તે પરમાત્મા છે.

આત્મા સવશું જાણે છે; પૂર્વે જે થઈ ગયું છે, વર્તમાન કાળમાં જે થાય છે, અને ભવિષ્યમાં જે થશે, તે સર્વ, જે અમર્યાદ ચૈતન્યમાં આપણે રહીએ છીએ અને હરીએ

ફરીએ છીએ, તે જાણે છે. પ્રત્યેક સત્ય પરમેશ્વરના મનમાં વિચારરૂપે વિદ્યમાન હોય છે; અને જ્યારે આપણને કોઈ સત્યનું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે આપણને પરમેશ્વરના એક વિચારનું જ્ઞાન થાય છે. જે મનુષ્ય પરમેશ્વરના વિચારોને જાણી શકે છે, અને જેનામાં સત્ય માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરવાનું દૃઢ નિશ્ચયજન છે, તે મનુષ્ય સામર્થ્યવાળું જીવન અનુભવવાના. ક્રમમાં ચઢી ચુક્યો છે.

સત્ય માર્ગે વહેવાનો નિશ્ચય કરવો, એ પરમેશ્વરની ઈચ્છાનુસાર વર્તન કરવાનો નિશ્ચય કરવા તુલ્ય છે; અને પરમેશ્વરની ઈચ્છા એવી છે કે સર્વને પુષ્કળ જીવન મળે. પ્રત્યેક પ્રાણીને તમારા સામર્થ્યના પ્રમાણમાં અધિક જીવન આપવાનો જે તમારો નિશ્ચય હશે તો તમે સત્ય માર્ગે જ વહેશો. પણ આ તમારો નિશ્ચય, સામાનું હિત થાય તો સારું, એવી માત્ર અંતઃકરણમાં ઈચ્છારૂપ જ નહિ હોવો જોઈએ; નિશ્ચયની સાથે તમારું વર્તન પણ તેનું થવું જ જોઈએ. પ્રાણિમાત્રનું કલ્યાણ ઈચ્છવું, એ એક પક્ષે સારું છે, પણ એટલું જ ખસ નથી. જ્યારે જ્યારે પ્રસંગ આવે ત્યારે પ્રત્યેક પ્રાણિને આપણે અધિક જીવન આપવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો જ આપણો નિશ્ચય પ્રજનન ગણાય છે, અને આવો પ્રયત્ન નિશ્ચય જ પરમેશ્વરની સાથે આપણો એકરાગ કરીને, આપણા મનને પરમેશ્વરની સાથે એવા તો નિકટ સંબંધવાળું કરે છે કે આપણે તેમના વિચારને સમજી શકીએ; અને આમ થતાં સત્યનો પ્રકાશ આપણા અંતઃકરણમાં થાય છે. સત્ય માર્ગે વહેવાનો દૃઢ નિશ્ચય, સત્ય માર્ગે ક્યો છે તેનું જ્ઞાન, અને સત્ય માર્ગે વહેવાનું સામર્થ્ય, આ ત્રણ જેનામાં હોય છે, તે મનુષ્ય પોતાને જે કરવાની ઈચ્છા હોય છે તે કરી શકે છે, અને જેવા થવાની ઈચ્છા હોય છે, તેવો થઈ શકે છે.

યોગિની.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૧૪ ૧૫૨ થી).

પ્રકરણ ૩૫.

ઉપસંહાર.

અમારા દિવસો પુનઃ શાંતિમાં વ્યતીત થવા લાગ્યા. મારી પુત્રીના સંબંધમાં બનેલા ઉદ્વેગ પ્રસંગથી મારી વૃત્તિમાં સંસારઉપર અધિક નિર્વેદ પ્રકટ્યો. સમાન ભૂમિકાનાં મનુષ્યોનો સદવાસ અથવા સંબંધ જ આનંદનો જનક નિવડે છે, પરંતુ વિષમ ભૂમિકાનાં મનુષ્યોનો સંબંધ ક્રોધને પ્રકટાવ્યા વિના શહેનો જ નથી, એવો મને દૃઢ અનુભવ થવાથી જનસંગકેપરની મારી રચિ છેક જ થઈ ગઈ. જે મારા આપધાલયમાં જવાનું પણ આજુ કરી નાંખ્યું, અને હું મારો સમય એકાંતમાં ઈશ્વરોપાસના તથા તત્ત્વવિચારમાં ગાળવા લાગ્યો. યોગિ પીકુમારી પણ પોતાના એકાંતાલયમાં ઘણો સમય ગાળવા લાગી. પ્રસંગે તે આક આઠ દિવસનું અંદરથી બહાર પણ નીકળતી ન હતી. અંદર તે કેવી દિવાલોમાં પોતાનો

સમય વ્યતીત કરતી હતી, તે હું નજીકે નથી, પરંતુ જ્યારે જ્યારે તે મારી દૃષ્ટિએ પડતી, ત્યારે ત્યારે પ્રત્યેક પ્રસંગે તેનાં ન સહન થાય તેવાં વધતાં જતાં પ્રતાપ, ઐશ્વર્ય, અને વર્ચસ્વ જોઈને મને અનુમાન થતું હતું કે તે વધારે ઉંચી અને હિંચી ભૂમિકામાં પ્રવેશ કર્યાં જતી હતી.

અમારાં શરીરોનો આ જગતસાથે સંબંધ હતો, પરંતુ અમારાં મનનો સંબંધ હવે આ જગતસાથે રહ્યો ન હતો, એમ કહીએ તો તે ખોટું ન હતું. જેમ કોઈ વર્તુલની અંદર બીજું વર્તુલ હોય, તે બીજા વર્તુલની અંદર વળી ત્રીજું વર્તુલ હોય, તે ત્રીજાની અંદર વળી ચોથું વર્તુલ હોય, એમ એક પછી એક ભીંતર અનેક વર્તુલો હોય, તેમ જેમ જેમ હું અંતર ઉતરતો ગયો, તેમ તેમ મને વધારે સૂક્ષ્મ અને હિંચ સૃષ્ટિઓનો અનુભવ થતો ગયો; અને કુવલોકમાં મારી પ્રિય પત્નીનો પુનઃ સંયોગ થવાનો પ્રબળ સંસ્કાર જો મારા અંતઃકરણમાં વિદ્યમાન ન હોત, અને તેનો નિરોધ કરવામાં મારી શક્તિએ પ્રમાદ ધર્યો ન હોત તો ઉત્તરોત્તર ચડતી ભૂમિકામાં મારું આરોહણ થતાં હું પરિણામે નિર્વિકલ્પ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થઈ રહેત; પણ મારી પત્નીના સંયોગની એ એક જ ઇચ્છાના સંસ્કારને લીધે, હું યદ્યપિ વિદિતવેદ અને કૃતકૃત્ય થવા છતાં, જે સ્થિતિમાંથી પુનઃ ઉત્થાન હોતું નથી, એવી પરિણામી સ્થિતિનો આ વર્તમાન જન્મમાં અનુભવ ન કરી શક્યો. પરંતુ આવી દેખવા માનની અપૂર્ણતાથી મને અસંતોષ થતો નથી, કારણ કે મારા પૂર્ણ નિરોધમાં મને પ્રતિ-જ્ઞાપ કરનાર સંસ્કાર મને ભવિષ્યમાં કોઈ કાળે પણ જ્ઞાનને હેતુ થાય, એવો હવે સંભવ રહ્યો ન હતો.

પ્રિય વાચક ! મારી ઉન્નત ભૂમિકાના અનુભવો આ જ્ઞાતાંતમાં મેં આલેખ્યા હોત તેમ જ યોગિનીકુમારીની અગમ્ય ભૂમિકાનાં ચરિતો, તેમની પાસેથી નજીકે અનુભવે વર્ણવવા મેં શ્રમ લીધો હોત તો તે ધણું યોગ્ય તથા રસિક થઈ પડત, એવા વિચારો, આ વાર્તાની આપ્રમાણે અકસ્માત્ થતી સમાપ્તિથી, તમારા અંતઃકરણમાં આત્માવિના નહિ જ રહે, એ હું સારી રીતે જાણું છું, પરંતુ જોટલું મેં લખ્યું છે, તેથી અધિક હું કદાચ લખું તોપણ મારો શ્રમ સાર્થક થાય તેમ નથી. આ વિશ્વમાં જે અદ્ય સમય મેં સ્થિતિ કરી છે, તે સમયમાં હું હજારો મનુષ્યોના સંબંધમાં આગ્યો છું, પરંતુ દિલના સાચા દર્દવાળા-જ્ઞાનની જોને ખરી ઇચ્છા હોય એવા-પુરુષો કવચિત્ જ મારી દૃષ્ટિએ પડ્યા છે. જ્યારે વાતો કરવાનો પ્રસંગ હોય છે. ત્યારે મનુષ્યોના મુખમાંથી જ્ઞાનના બારે મેઘ તુરી પડે છે, પરંતુ આચારમાં સર્વનાં જીવન શરપારકરના રણના જેવાં ઉજ્જ છે; ત્યાં બસે બસે કે પાંગસે પાંગસે હાય ઉંડું ખોદતાં પણ જળનું ટીપું મળતું નથી. ઇશ્વરની લક્ષિત સર્વ પ્રકારનાં સુખને આપનારી છે, એમ પ્રયોધનાર વિદ્વાનના હૃદયમાં દિવસના ચોવિસ કલાકમાંથી પા કલાક પણ ભાગે જ ઇશ્વરપ્રતિ સાચી અભિમુખતા હોય છે, અને વિદ્યારોનો જ્ય કરવાનો બીજાને ઉપદેશ આપનાર મનુષ્યોની વૃત્તિઓ વિકારોના કાદવમાં સર્વદા ખરડાયેલી હોય છે. સપાટી-ઉપર જ જ્યાં ત્યાં મનુષ્યો બસે છે, પણ ઉંડા ઉતરવાનો પ્રયત્ન કોઈ કરતું નથી. જોટલું મનુષ્યોને હાલ જણાયલું છે, તેટલાનો જ તેઓ સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરી શકતા નથી. તેઓ અનુભવવડે એક વિચારના અથવા નિશ્ચયના પારને પામવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી, અને નવી નવી હજારો વાતોને જાણવા વલ્લખ્યાં મારે છે. હવે જ્ઞાનની સ્થૂલ ભૂમિકાઓમાં તો નવા નવા વિચારોને અથવા નિશ્ચયોને ગ્રહણ કરતાં તેઓની શુદ્ધિને ભારે કલિનના જણાતી નથી. પરંતુ સૂક્ષ્મ ભૂમિકાઓના વિચારો તથા અનુભવો સમજાવે તેમની શુદ્ધિમાં સામર્થ્ય હોતું નથી.

જેમ તરતનાં જન્મેલાં કુરુકુરીયાનાં નેત્રો કથું પણ જોઈ શકતાં નથી, તેમ સામાન્ય જૂમિ-
કામાં રમના આ મનુષ્યોની શુદ્ધિ સૂક્ષ્મ જૂમિકાના પ્રદેશને સમજી શકતી નથી. આ કારણથી
આ વૃત્તાંતમાં મારા સૂક્ષ્મ અનુભવના પ્રસંગો મેં આલેખ્યા નથી; અને વસ્તુતઃ તેમને આ-
લેખવાની અગત્ય પણ નથી. તેમને સમજવાને સામર્થ્યવાળી શુદ્ધિને, તેવા પ્રસંગોના જ્ઞાન-
માટે આ લેખકોનાં સ્વલ્પ સાધનોની અગત્ય નથી.

આ રથને મારાથી કહ્યા વિના રહેવાનું નથી કે પ્રાપ્ત જૂમિકાથી વધારે ઉચ્ચ જૂમિકા-
માં ચડવાનું એક જ સાધન છે, અને તે એ કે જે કંઈ આપણા જાણવામાં આવ્યું હોય
તેને આચારમાં મૂકીને સિદ્ધ કરવું. આથી વધારે સારું જાણવામાં આવ્યા પછી હું તેને
આચારમાં મૂકીશ, એવો વાયદો કરી આગસમાં સમય ગાળવો નહિ. ઉદાહરણ તરીકે, શરી-
રને જાળવાનું કરવાની તમારી દૃષ્ટિ છે, અને હાલ તમે એટલું જ જાણો છો કે બેડા
(ઉડબેડા) કરવાથી તથા દંડ પીણવાથી શરીર જાળવાનું થાય છે. તમે દંડ પીણવા તથા
બેડા કરવા મર્યાદા છે, એટલામાં કોઈ તમને કહે છે કે આ કસરત ગામડી અને નકામું
ગદાવેતર કરાવનારી છે; એથી શરીરનો સમાન વિકાસ થતો નથી; સુધરેલા દેશોમાં શાસ્ત્રીય
પદ્ધતિથી કસરતો કરાવવામાં આવે છે, અને તેથી અલ્પ સમયમાં બહુ લાભ થાય છે, માટે
તેનું જ્ઞાન મેળવો, અને તે કરો. તમે પ્રાપ્ત પદ્ધતિ છોડી દો છો, અને નવી પદ્ધતિની શોધ-
માં પડો છો. હવે આગળ વધવાની આ રીત નથી. પ્રાપ્ત જ્ઞાનને આચારમાં મૂકવું, અને
નવાની દૃષ્ટિ રાખવી, એ જ આગળ વધવાની રીત છે. એ રીતે અનુસરતાં જ્યારે નવું
પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે પૂર્વે જે પ્રાપ્ત હતું તેને આચારમાં મૂકવું હોવાથી, નવાને સિદ્ધ કરવું
બહુ જ સૂક્ષ્મ યત્ન પડે છે, કારણ કે પૂર્વના પ્રયત્ને શરીર તથા મનના જાળવી શકી
હોય છે. જ્ઞાનની ઉચ્ચ ઉચ્ચ જૂમિકાઓને સિદ્ધ કરવાની પણ આ રીતે જ ચોખ્ખતા આવે
છે; પણ આજે મનુષ્યો આરંભનાં સરળ પગથીયાં સાધવામાં પ્રમાદ કરીને આગળનાં પગ-
થીયાં જાળવીને તેમના ઉપર ચેતક જાણવા પ્રયત્ન કરે છે, પણ પ્રયત્નનાં પગથીયાં ચડીને પગમાં
જાળ પ્રાપ્ત કરેલું ન હોવાથી તેઓ વારંવાર પડખાય છે, અને ઘણું જાણતા હોવા છતાં,
અનુભવમાં આગળ વધવાને બદલે જ્યાં હોય છે ત્યાંના ત્યાં જ અટકાવા કરે છે.

પણ હવે આ આડ પ્રસંગો માટે અટકાવવા જોઈએ. વાણીનો કંઈ અંત નથી; તે
જેમ જેમ પ્રગતિ કરે છે, તેમ તેમ વહેતી નદીની પેઠે તેનો પટ અને પ્રવાહ વિચાળ અને
વેગવાળો થતો જાય છે.

જ્યાં કાળનો માપક કોઈ હેતુ નથી, એવા સંયમમાં મારા દિવસો વહેવા લાગ્યા. વાર
કે નિધિ મસૂરનું પણ મારે પ્રયોજન રહેલું ન હોવાથી તેનું પણ મને વિરમણ થવા લાગ્યું.
આમ સમય જતાં એક દિવસે જ્યો હું સંયમમાંથી સદૃશ ઉત્થાનને પામ્યો કે 'હાર ઉધા-
રો' એવો જદારથી કાળનો સ્વર આવ્યો મારે કબ્જે પડ્યો. પ્રસંગે મને જ્ઞાનિ તો નહિ
રહ્યો, એવા વિચારથી પુનઃ શબ્દ થવજી કરવાની વાટ જોતો હું મારા આસનઉપર જ બેઠો
રહ્યો. બે ત્રણ ઘણું વીનનાં આંગળીના ટોચાવડે કાળએ હાર હેઠળું, અને પુનઃ 'હાર ઉધારો'
એવો સ્વર થવજી પડ્યો. હું તત્કાળ આસન છોડી ઉભો થયો, અને હાર ઉધાર્યું. યોગિની-
કુમારીને સંયમવાળાના ઉત્તરસીપ ઉમેરી જોઈને હું વિરમ પામ્યો, અને હું દંડવત્ પ્રજામ
કરવા જતો હતો, એટલામાં મને તેમ કરનાં જોઈને ને યોગી, વિનવતું હવે પ્રયોજન

નથી. તમને મારા અવવાથી વિક્ષેપ થયો છે, એ હું જાણું છું, પરંતુ તેમ મેં સંકારણ કર્યું છે. કાલે સપ્ટેમ્બરની ત્રીશમી તારીખ થશે, એ તમે જાણો છો ?

હું અક્ષિત થઈને બોલ્યો, હેં, શું કાલે સપ્ટેમ્બરની ત્રીશમી તારીખ થઈ ? મને મારી ક્રિયામાં કાળતું પણ ભાન રહ્યું નહિ ?

તે બોલી, હશે, તેની કંઈ ચિંતા નહિ. પણ હવે તમે શું કરવા ધારો છો ?

હું બોલ્યો, મને આ લોકમાં સ્થિતિ કરવાનો હવે મોહ નથી. મારા શેષ સંસ્કારનો બોગવટે દાખ કરવાની જ માત્ર મારી હવે અભિપ્રાય છે. મારા સહિત આ સર્વ સંપત્તિના આપ જ સ્વામિ છો; મને પોતાને આમાંથી કરાનું પૃથક્ અભિમાન નથી, એટલે મારા ગયા પછી આપને આ સર્વની જેવી વ્યવસ્થા કરવી હોય તેમ કરવા આપ સ્વતંત્ર છો.

તે બોલી, મારા સંબંધમાં શું થનાર છે, તે કાલે તમે જાણશો. પણ તમારા મિત્ર હરિહરરાય હાલ ક્યાં છે ?

મેં કહ્યું, બહુ દિવસથી તેમનો મારાઉપર પત્ર નથી, પણ તે વડોદરે જ હશે. સદ્-શ્રુતીનો દેહ પડ્યો ત્યારે હું વડોદરે ગયો હતો, તે સમયે માટે તેમને મળવું થયું હતું. તે પછી અમે મળ્યા નથી, તેમ પત્રવ્યવહાર પણ આદતો નથી.

તે બોલી, તમે આજે તેમને તાર કરીને અત્ર બોલાવો. આ સર્વ તેમને જ સોંપી દેવાને મારો દીર્ઘ કાંચનો નિશ્ચય છે. મારી ઇચ્છાપ્રમાણે આ સર્વની વ્યવસ્થા કરનાર વિશ્વાસપાત્ર પુરુષ, એમના વિના, આ જગતમાં મને બીજા કોઈ જડ્યો નથી. લો, આ બીડેલું પેકેટ છે, તે તેમને આપજો. આ સર્વનું શું કરવું, તે મેં તેની અંદર સ્પષ્ટ લખેલું છે.

મેં તે પેકેટ લીધું, અને મારા આસનઉપર મૂક્યું. પછી તે બોલી, આપણા નોકરો વગેરે સર્વને આજે કહી દો કે ગૃહ વેષે પૃથ્વીપર્વટન કરવાની અમારી ઇચ્છા થવાથી કોઈ ન જાણે તેમ અમે અત્ય સમયમાં નીકળી પડનાર છીએ. પાછા પરમાત્મા લાવશે ત્યારે આવીશું, અને અમારી ગેરહાજરીમાં હરિહરરાયને અમારી સંપત્તિવગેરેની વ્યવસ્થા કરવાનું અમે સોંપી જઈએ છીએ, માટે લવિષ્યમાં તેમને તમારા સ્વામિ જાણીને તેમની આજ્ઞામાં વર્તજો. હરિહરરાયને બીજું જે એક કહેવાનું છે તે આ છે. તમે મારા જ્ઞાતાતનું વાર્તાના રૂપમાં એક પુસ્તક લખવા માંડ્યું છે, તે હું જાણું છું. કાલ મધ્યરાત્રિપૂર્વે, તેમાં લખવા જેવા જે ગ્રંથગો બનશે તે તો તમે તેમાં લખશો જ, પણ મધ્યરાત્રિએ બનનાર પ્રસંગ તમે લખી શકવાના નહિ; અને તેમ જો ન બને તો તમારું વાર્તાનું પુસ્તક અપૂર્ણ જ રહે, માટે આ સંબંધમાં તમે શું કરવા ધારો છો ?

મેં કહ્યું, આપ આજ્ઞા કરો તો હરિહરરાયને હું તે છેલ્લો પ્રસંગ બને ત્યારે મારી સાથે જ રાખું. તે પોતાની દૃષ્ટિએ સર્વ જોશે, અને છેલ્લો ભાગ પછી પોતે લખીને પુસ્તક સમાપ્ત કરશે.

તે બોલી, એમ થાય એ યોગ્ય નથી. હું પોને જ મારા સ્થાનમાં હાલ જમીને એ ભાગ તમારી શૈલિથી લખી કાઢું છું, અને તૈયાર થયે તેને એક પાકેટમાં બંધ કરી હમણાં મેં તમને જે પાકેટ આપ્યું તેને તમે જ્યાં મૂકશો, તેની સાથે તેને પણ મૂકવાની વ્યવસ્થા કરીશ. હરિહરરાયને આ સંબંધમાં પણ સમજાવું પાડજો, અને કહેજો કે અમારા ગયા પછી

આ પાકેટા ઉઘાડજો. ત્યારે હવે હું જઈશ. કાલ મધ્ય રાત્રિના સંધિમાં મારા એકંતાલપમાં એકલા જ આવજો.

આમ બોલી ગંભીર ગનિથી તે ગઈ. તેના ગયા પછી મેં પેલા પાકેટને મારા પૂગના સાદિયની પેટીમાં જ મૂક્યું, અને સંયમશાળાને બંધ કરીને મારા નિત્ય બેસવાના રથમાં આવ્યો.

પછી મેં હરિહરરાયઉપર મને તત્કાળ આવીને મળવાનો અત્યંત 'અગત્યચૂક' તાર કર્યો. તાર મળતાં જ પ્રથમ પ્રાપ્ત થતી ટ્રેનમાં તે આવ્યો. મેં તેને મારો જતાંત સ્વ-સ્થમાં જણાવ્યો હું આવતી કાલે જ આ લોકનો ત્યાગ કરી જનાર છું, એ જાણી તેને બહુ ખેદ થયો, પરંતુ મેં તેનું ઘટિત વચનોવડે સમાધાન ક્યું. પછી મેં મારા મહેતા, નોકરો, આકરો, વગેરે સર્વને જોડાવ્યા, અને મારી શુભ પ્રવાસે નીકળવાની ધારણા તેમને જણાવી, તથા ભવિષ્યમાં હરિહરરાયની ઇચ્છાનુસાર વર્તવા સર્વને સૂચવ્યું. તેઓ કરીને મને મળનાર નથી એમ જાણી મેં સર્વને જતી વખતે ઉદારતાથી ઉત્તમ બક્ષિસોવડે સતોળ્યા. યશો-મતીને પણ મેં ધનવડે સતોલો, તથા આજ મુંથી તેની જેમ સંભાળ લેવાતી આવી હતી, તેમ ભવિષ્યમાં પણ લીધા કરવા હરિહરરાયને નિમગ્ન. મારાં કેટલાંક દૂરનાં સગાં તથા સંબંધીઓને પણ જેમને જેટલી રકમો મોકલવી ઘટે, તેટલી મોકલવાની મેં વ્યવસ્થા કરી. મેં મારા અનર્ગળ દ્રવ્યવડે કાંઈ 'પરોપકારનું' કાર્ય ક્યું કે કેમ, એવો વાચકને સ્વાભાવિક પ્રશ્ન થશે, પરંતુ એ પ્રશ્નનું સમાધાન શુદ્ધિમાન વાચકે મારા સ્વભાવાદિનો અભ્યાર મુંથીમાં તેને જે પરિચય થયો છે તે ઉપરથી પોતાની મેળે જ કરી લેવું. મારી પાછળ પ્રનિરૂપિત ચણાવવાની મને રજૂદા નથી, અને તેથી હું તેનાં મારાં કાંઈ સ્વસ્થજેવાં કૃત્યોને પ્રકાશમાં આણવા ઇચ્છતો નથી.

બંકામાં મારે નામે જે કંઈ હતું, તે સઘળું મેં મારા મિત્રને નામે ચલાવી આપ્યું. આપ્રમાણે જે કંઈ કરવાજોઈતું મને લાગ્યું તે સઘળું ત્રીશમી રાષ્ટ્રેબરની સાંજસુધીમાં મેં કરી નાંખ્યું. પછી મેં લખવા મોકલ્યા આ પુસ્તકમાં જે કાંઈ બાકી હતું, તે મેં સંક્ષેપમાં લખી કાઢ્યું.

અને હવે પ્રિય વાચક ! હું મારી સંયમશાળામાં જઈ છું, અને એમિલીકુમારીએ આપેલું પેનું પાકેટ લઈને તે તથા આ પુસ્તક હરિહરરાયને આપું છું.

સંયમશાળામાં હું જઈ આવ્યો. પૂગના સાદિયની પેટીમાં એક નહિ પણ બે પાકેટ દેતાં બીજા પાકેટઉપર સુંદર અક્ષરે લખ્યું હતું કે 'આજની મધ્ય રાત્રિનો જતાંત'.

મેં અને પાકેટ તથા પુસ્તક હરિહરરાયને આપ્યાં; અને તેમાં શું શું હતું, તે તેને સમજાવ્યું, તથા આમારા ગયા પછી તેમને ઉઘાડવાની શ્રીમુદેશ્વરાચાર્યજીની આજ્ઞા છે, એ પણ તેને સ્પષ્ટ સમજાવ્યું. મેં તેને કહ્યું કે આજ મધ્યરાત્રિએ જે પ્રસંગ જનનાર છે, તે આ બીજા પાકેટમાં આગાઉથી લખેલો છે. તે જાણે મેં જ લખેલો હોય તેવી શંકિથી લખવામાં આવ્યો છે. તે પ્રસંગને આ પુસ્તક પ્રકટ કરવામાં આવે ત્યારે તેના અંત ભાગમાં મૂકી દેવાનો છે.

હમણા રાત્રિના દશ વાગ્યા છે. કાણુ કાણુ પીતે છે તેમ તેમ મધ્યરાત્રિ સમીપ આવી જાય છે. પ્રિય વાચક ! આ મૃત્યુસોઝને ત્યજીને હવે 'હું જઉં છું'. સંબંધ અથવા સંગવડે રનેહ પ્રકટે છે, એ નિયમાનુસાર આપણે લાંબા સમયથી રનેહ બંધાયો છે. તમને ત્યજીને જતાં મારું તત્ત્વનિષ્ઠ હૃદય પણ સંમોહથી બાકુલ થાય છે; પણ જ્યારે ત્યારે પણ આપણે છૂટા પડવાનું જ છે, એટલે સંમોહને અને બાકુલતાને શમાવવાં, એ જ કર્તવ્ય છે. હું ઇચ્છું છું કે આપણે આજ સુધીનો સંબંધ ઉભયના હિતનો સાધક થાવ્યા. તમારું હિત થાય એવી અનેક બાબતો આ યોગિનીના વૃત્તાંત લખવામાં મેં તમારી દૃષ્ટિએ આણવા પ્રયત્ન કર્યો છે. તેથી તમારું કેટલું હિત થયું અથવા થશે, તે હું કહી શકતો નથી, પણ હું દૃઢપણે માનું છું કે કંઈ નહિ તો તમારા અંતઃકરણને તેણે પૂર્વ કરતાં અધિક ઉચ્ચ તો કર્યું છે જ, અને નહિ કર્યું હોય તો હવે કરશે. અને તમને રમણ તો હશે જ કે સાર્વત્રિક આનંદની નિર્મળ નદીમાં મેં તમને કેટલી બધી વાર સ્નાન કરાવ્યું છે.

પણ હવે આ વિસ્તારનું પ્રયોજન નથી. પુનઃ મળવું થશે તો વળી આનંદવાર્તા કરીશું. પણ શું તમને એમ લાગે છે કે આપણે ફરી મળીશું ? તત્ત્વચને ફરી દેહ ધરવાનો હોતો નથી, એમ શાસ્ત્રો કહે છે, ત્યાં હવે ફરી મળવાનું ક્યાં રહ્યું ? શાસ્ત્રોનો એ નિશ્ચય ખરો છે, અને તોપણ સંકેતવશાત્ કહો કે સ્વેચ્છાથી કહો કે વાસનાથી કહો, ગમે તે કારણથી કહો, પણ વિશ્વમા શતકમાં મારે એક વાર પાછું આ ભૂલોકમાં આવવાનું છે. શા માટે ? તે સમયે તે સ્પષ્ટ થશે. હાલ તો ઇષ્ટરમણપૂર્વક જયજય.

પરમાત્મા તમને રસવિદ્યામાં તથા યોગવિદ્યામાં પારંગત કરો.

*

*

*

*

(અપૂર્ણ.)

આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૩૦ થી.)

આપણા યોગશાસ્ત્રમાં જોઈશું તો ત્યાં કહ્યું છે કે તતઃ પ્રતિમ શ્રવણ વેદનાદર્શો સ્વાદ્વાર્તા જાયન્તે ॥ ૩. ૩૬ ॥ એ સૂત્રમાં શ્રીપતંજલિએ એવું જણાવ્યું છે કે શુદ્ધિમાં પડતી ચિચ્છાયામાં વિવેકશુદ્ધિથી જ્ઞે સંયમ કરવામાં આવે છે તો એ સંયમના અવાન્તર ફલરૂપે પ્રાતિભ અવશ્ય, પ્રાતિભ વેદન, પ્રાતિભ આદર્શ, પ્રાતિભ સ્વાદ અને પ્રાતિભ વાર્તા ઉત્પન્ન થાય છે. યોગના અનુક્રાંતવડે ચિત્તમાં શુક્લધર્મ આવિર્ભાવને પામે છે. એ ધર્મોનો જ્યારે પ્રાદુર્ભાવ થાય છે ત્યારે બીજી સહાયતાયિના જ સર્વ વિષયને અહણુ કરનાર યથાર્થ નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન ચિત્તમાં ઉદ્ભવે છે અને એ જ્ઞાન તે પ્રતિભાવડે ઉત્પન્ન થયેલું હોવાથી પ્રાતિભ કહેવાય છે. તેથી પ્રસ્તુત સંયમથી પ્રતિભાનો પૂર્ણ વિકાસ થાય છે ત્યારે તે યોગીનું જ્ઞાન દિવ્ય શબ્દોને સ્વતઃ અહણુ કરી શકે છે, ત્વચ્છ દિવ્ય સ્પર્શને અહણુ કરી શકે છે, ચક્ષુ દિવ્ય રૂપને જ્ઞેષ્ઠ શકે છે, રસન દિવ્ય સ્વાદને અનુભવી શકે છે, અને ઘ્રાણુ

આ સર્વ ચર્ચાથી એ સ્પષ્ટ થયું કે કવિના કાવ્યનું મુખ્ય જીવન, કાવ્યનો પ્રાણપ્રદ હેતુ તે પ્રતિભા છે અને એ પ્રતિભા આંતર મનની શક્તિ છે. એ પ્રતિભાના સ્ફુરણથી કાવ્ય-રચના થાય છે એ તે તે કવિઓના પોતાના ઉદ્દેશથી તથા ઇતર વિદ્વાનોના અભિપ્રાયથી સિદ્ધ થાય છે. તેથી લૌકિક મનુષ્ય વર્ગમાં પ્રતિભાનો મોટો ઉપયોગ કરનાર એક વર્ગ તે કવિ છે. પ્રતિભા શક્તિ તે એક પક્ષે રમ્પિન વૃત્તિસ્વરૂપ જ છે તેથી આ ચર્ચા એક નવો પ્રકાશ પણ પાડે છે. ઘણી વાર એવું જોવામાં આવે છે કે લિખિત લિખિત કવિઓની કૃતિ સર-ખી હોય છે અને તેથી ઘણા ખરા મનુષ્યો એવું અનુમાન કરે છે કે એક અંધકર્તાએ અન્યમાંથી ચોરી કરી છે. પણ આ ચર્ચા, આ અનુમાન સદા સાત્ત જ હોય છે એવું નથી એમ સ્પષ્ટપણે ઠરેલું છે. પ્રથમ તો પ્રતિભા શક્તિનાં કાર્યનો કાંઈ એક અંધકર્તાએ જ પરવાનો લીધેલા છે એમ નથી. તેથી જેમ એક કવિને તેની પ્રતિભાએ અમુક કૃતિનું સ્ફુરણ કરાવ્યું તો તે જ પ્રમાણે અન્ય કર્તાની પ્રતિભા તેને તેવું જ સ્ફુરણ સામાટે ન કરાવે ? આ સાથે જે અંધકર્તાઓ થાય છે તેમાંના ઘણાખરા વ્યુત્પન્ન-વિદ્વાન હોય છે તેથી તેમણે પૂર્વના અનેક ગ્રંથો વાંચેલા હોય છે. એ ગ્રંથોની છાપ એમના આંતર મનઉપર આયો-દુષ્પ પડેલી હોય છે અને તેથી જ્યારે એ પુરુષો પોતાની કવિના વગર લખવા બેસે છે ત્યારે બાહ્ય મનની વૃત્તિનો અપેક્ષિત નિરોધ થઈ જતાં આંતર મનમાંથી કિન્ન કિન્ન વિચારોના ધર ને ધર ચાલ્યા આવે છે. એ વિચારો તે તેમના પોતાના છે કે તેમણે વાંચેલા અને તેથી તેમના આંતર મનઉપર અંકિત થયેલા છે તેવું જ્ઞાન એ કર્તાઓને તે સમયે હોતું નથી. આમ હોવાથી વિચારનું સાદૃશ્ય જણાતાં એક કર્તાએ અન્યમાંથી છુદ્ધિપૂર્વક ચોરી કરી છે એ આરોપ કરવો ઘણી વાર આશ્ચર્ય કરનારનું અજ્ઞાન જ મૂલ્યવે છે. આલિવર વેન્ડેલ હોમ્સ નામના અંધકાર લગે છે કે “ It is impossible to tell in many cases whether a comparison which suddenly suggests itself is a new conception or a recollection. I told you the other day that I never wrote a line of verse that seemed to me comparatively good, but it appeared old at once, and often as if it had been borrowed.” સહસ્રા સ્ફુરી આવતી એક ઇપમા નરી અપૂર્વ કદવના છે કે માત્ર સ્મરણ થતી પૂર્વ સિદ્ધ ઇપમા છે એ નિશ્ચયપૂર્વક કહેવું ઘણા ખરા પ્રસંગે અશક્ય થઈ રહે છે. કેટલાક વખત પૂર્વે મેં તમને જણાવ્યું હતું કે જરા ઠીક ઠીક દેખાય એવી કાવ્યની એક પણ પંક્તિ મેં લખી નથી કે જે તત્કાલ જ પ્રાચીન ન જણાઈ હોય અને જાણે મેં તે ચોરી લીધી છે એવી ન જણાય તેવી હોય. ” જ્યારે અંધકાર લખવા બેસે છે, કવિ કાવ્યરચના કરવા આરંભે છે ત્યારે તેના મુખ્ય આધાર પ્રતિભાપર રહે છે અર્થાત્ તે પોતાના બાહ્ય મનની મર્યાદા ત્યજી પ્રસંગે પ્રસંગે આંતર મનની મર્યાદામાં પ્રવેશે છે. આમ થતાં આંતર મને જે જે સાંભળ્યું હોય, વાંચ્યું હોય તથા તેમાંથી જે સ્વતઃ સ્ફુરે તેવું હોય તે સર્વ સાધનસં-પત્તિ એ અંધકારની સત્તામાં તે સમયે આવી ખડી થાય છે, તેથી અમુક માઈ વાંચેલું છે અને અમુક સાંભળેલું છે તથા અમુક માઈ પોતાતું છે એવો વિવેક તે સમયે રહેતો નથી. તે સમયે તો એ સર્વ પોતામાંથી જ સ્ફુરતું હોય તેમ જણાય છે. એટલું જ નહિ પણ બાહ્ય મને જેવું અદ્ભુત કરેલું હોતું નથી, બાહ્ય મનઉપર જેની છાપ પડી નથી તેવું

તથા બાહ્ય મનઉપર જેની છાપ પડી હતી તે સારૂ વિસ્મય થઈ ગયું છે તેવું સર્વ પશુ આંતર મનમાં સંઘર્ષી રહેલું હોય છે અને તે જ્યારે આવે પ્રસંગે ઉપર તરી આવે છે ત્યારે તે અંધકાર પોતે પશુ તેને પાછગથી પશુ પોતાની જ કૃતિ માને છે અને તેમ માનવામાં તે અગ્રમાણિકપણું લેશ પશુ કરતો નથી. આવી કૃતિ જ્યારે અન્ય મનુષ્યો જુએ છે ત્યારે એ અંધકારે એ બીજામાંથી ચોરી લીધી છે એવો આરોપ મુકે છે. પશુ તે આ વિચારથી સાચો નથી. એમાં બુદ્ધિપૂર્વક ચોરી થયેલી નહિ પશુ હોય, છતાં આ પ્રમાણે સામ્ય અથવા ઐક્ય થયું હોય તો તેમાં લેશ પશુ સંદેહ સરખું નથી. થોડા સમય પૂર્વે જ “ Laugh, and the world laughs with you ” એ અંગ્રેજી પદ્યના સંબંધમાં એ પ્રસિદ્ધ લેખકોને વાદવિવાદ ચાલ્યો હતો કે એના કર્તા કોણ છે. અર્ધિ અને પક્ષ એને પોતાનું કાવ્ય ગણતા. વસ્તુસ્થિતિ બંનેનું એ કાવ્ય તો નહોતું જ એટલી હતી. પશુ કોનું હતું એ નિર્ણય થાય તેમ નથી. કારણ કે વખતે બંનેમાંથી કોણનું પશુ એ નહિ હોય. અને કોઈ એકનું હોય તોપણ બીજાએ ચોરી લીધું છે એ આંતર મનનો આ ચર્ચાનો વ્યતિકર જળવા પડી સાબીત થયું અસંભવિત છે. પ્લેચેટના ઉપર હાથ મુકી ધણાં નવાં પદ્યો તે વડે રચાયેલાં જણાય છે. એ પદ્યો ધણીવાર પૂર્વ પ્રસિદ્ધ પદ્યોના સારરૂપ હોય છે, કેટલીક વાર તો ધણી પંક્તિઓ પૂર્વ પ્રસિદ્ધ થયેલી પંક્તિઓ જ જણાય છે અને કોઈ કોઈ વાર તો લગભગ આખું પદ્ય સમાન જણાય છે. આ જ રીતે જ્યારે કોઈ મનુષ્યને અર્ધ જાગ્રત અથવા સ્વપ્ન જાગ્રતની દશામાં દ્યોતનરૂપ સાધનવડે લવાય છે અને તેમાં તેને કાવ્ય રચનાનું કહેવામાં આવે છે ત્યારે તે કાવ્યો લખાવે છે અને તેમાં પૂર્વ પ્રસિદ્ધ કાવ્યોનું સામ્ય ધણે અંશે આવે છે. આ પ્રકારે જોનારને એવું લાગે છે કે પ્લેચેટ અક્ષાવનાર પોતે જ તે તે પદ્યો બુદ્ધિપૂર્વક લખે છે અને આ અર્ધ જાગ્રતમાં આવેલો મનુષ્ય પોતે બુદ્ધિપૂર્વક આવાં પદ્યો લખાવે છે. પશુ ધણી વાર આ બંનેમાંથી એક પશુ અનુમાન સાચું હોતું નથી. જો તે લખનાર અથવા લખાવનાર મનુષ્ય પોતે એવું જણાવે કે આ મેં બુદ્ધિપૂર્વક લખ્યું હતું અથવા લખાવ્યું હતું તો તેમ માનનાં અડચણ નથી. પશુ પૂર્વ પ્રસિદ્ધ અને તેને જ્ઞાત પદ્યોની સાથે આ નવીન પદ્યોનું સામ્ય છે અથવા ધણે અંશે ઐક્ય છે એટલા ઉપરથી તેણે બુદ્ધિપૂર્વક એ લખ્યું લખાવ્યું છે એ અનુમાન થઈ શકે તેમ નથી. કારણકે પ્લેચેટ અક્ષાવનાર મનુષ્ય તથા અર્ધ જાગ્રતમાં આવેલો મનુષ્ય એ ઉભયતા જ્ઞાનમાં એ પૂર્વ પ્રસિદ્ધ પદ્યો હોય અને તેથી તેના આંતર મને એ સમયે તે લાવી ખડાં કયાં હોય અને તે સાથે તે મનુષ્ય આ સમયે એ પદ્યોથી અજાત હોય (એવું બાહ્ય મન અજ્ઞાત હોય) તો એ સંભવ છે. તેથી આવા પ્રસંગોમાં જો અગ્રમાણિકપણનો, જાણી જોઈને અન્યને છેતરવાને આ રચના કરી છે એવો આરોપ જો કોઈ મુકે તો તે સદા સત્ય કરતો નથી. આંતર મનની સ્મૃતિ શક્તિ પૂર્ણ હોવાથી જ્યમ કાવ્યસાહિત્ય રચનામાં સરક્ષતા થવારૂપ લાભ થાય છે તેમ આવી રીતે ચોરીનો આરોપ આવવાનો થોગ પ્રાપ્ત થવાના સંભવરૂપ ગેરલાભ પશુ છે. છતાં આવા પ્રસંગો પશુ આ પ્રિતિભાની ચર્ચાથી રપટ થાય છે અને તેમાં ધણીવાર તે કવિ આદિ કર્તા નિર્દોષ રહે છે.

(અપૂર્ણ.)

શ્રીશ્રેયસાધકઅધિકારિવર્ગનો ૮૭ મો મહોત્સવ.

શ્રીશ્રેયસાધકઅધિકારિવર્ગનો વર્નમાન વર્ગનો શુરુપૂર્ણિમાનિમિત્તનો ૮૭ મો મહોત્સવ વડોદરામાં શ્રીનૃસિંહાચરમાં ઉત્તમ પ્રકારે પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. વિવિધ દૂરનાં તથા સમીપનાં રથજોએથી શ્રેયસાધક સ્ત્રીપુરુષો તથા ઉદારસીન સજ્જનો ઉત્સવના આનંદમાં ભાગ લેવામાટે આવ્યાં હતાં. તે સર્વની સંખ્યા લગભગ ૮૦૦ ની હતી. વર્ગના આચાર્ય તથા સદ્ગુરુ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન્ પ્રાતઃકાળે બરાબર સાડા આઠ વાગે આશ્રમના મુખ્ય મંડપમાં પધારતાં જ્ય જ્ય ધોણપૂર્વક તેમના પૂજનઅર્ચનનો આરંભ કરવામાં આવ્યો હતો. અગીયાર વાગતાં પૂજનનો વિધિ સમાપ્ત થયા પછી સર્વ, આરાતિકના વિધિમાં પ્રયોગયા હતા. મધ્યાહ્નપછીનો સમય ભોજનાદિ વ્યવહારમાં ગાળ્યા પછી પુનઃ પાંચ વાગતાં સર્વ મુખ્ય મંડપમાં એકત્ર થયા હતા. તે સમયે આ માસિકના તંત્રીએ 'સહવાસ' એ વિષયઉપર, તથા પરમપૂજ્ય શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાને 'પરમાત્માપ્રતિતી અભિમુખતા, મનુષ્યનો સર્વોત્તમ વિકાસ કરવામાં હેતુશ્રુત' છે, એ વિષય ઉપર, સાધકોને આચાર્યમાં મુદ્રી શકાય એવાં ઉત્તમ પ્રયોગિક વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં. ઉત્સવનિમિત્ત નવાં રથેશ્વર કીર્તનોનો પ્રથમ ભાગ વ્યાખ્યાનોના અંતરાલમાં તથા દ્વિતીય ભાગ દ્વિતીય વ્યાખ્યાનના અંતમાં વાદિત્રોસહ સુમધુર રીતે ગાવામાં આવ્યો હતો.

આ ઉત્સવનિમિત્ત રચાયલાં કીર્તનોમાં શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન્ની કાવ્યપ્રતિભા અઔકિક પ્રકારે પ્રકાશી નીકળી હતી. 'આ તો જૂવ જૂલામણીની વાડી રે,' 'ખનુ જાણો છો કે કોણુ હું,' 'ભાવવડે છું ભછ ભગવાન,' એ આદિ પદમાં કલ્પના, અર્થ, અને લાસિત્યનો આશ્ચર્યકારક સંયોગ થયો છે. ટીટોટીતું બોધક પદ કાપરને પણ પાને ચડાવે, એવું હૃદયંગમ છે. 'લછ કૃપાપત્ર નિજ હાથ' વાળું પદ ભક્તિરસથી હૃદયને ડહકાવી નેત્રમાં પ્રેમાશ્રુ અવ્ધાવિના રહેતું નથી. વિવિધ પદોમાં વ્યાપેલા વિવિધ પ્રકારના રસ હૃદયની કોઇ અવનવી અવસ્થા કર્યાવિના રહેતા નથી. જ્યારે નેત્રરાન્નેત્રરાત્ના તીવ્ર આલોપવાળું પદ સહામંડપમાં ગાવામાં આવ્યું હતું ત્યારે આખો શ્રીનૃવર્ગ—આમાલવૃદ્ધ—પોતાતું ભાન ભૂટી જઈને રતબ્ધ બની ગયો હતો. ઉપાસ્ય અને ઉપાસકના સંવાદવાળું પદ મનોહર મંદિરઉપર સુવર્ણના દિવ્ય કળશજેતુ શોભતું હતું. આવું અર્થગૌરવ તથા માર્દવવાળું પદ ગુજરાતીમાં ભાગ્યે જ કોઇના શ્રવણમાં કર્યાંહિ પણ આવ્યું હોય. આ વિના બીજાં અન્ય અનેક પદો પણ જેમ આનંદને આપનારાં થયાં હતાં તેમ હૃદયના ઉચ્ચ ભાવોને પણ જગત્ કરનારાં થયાં હતાં.

પ્રાતઃકાળના તંત્રી શ્રીયુત જગન્નાથનું તેમ જ યમદંડના તંત્રી શ્રીયુત ચુનીલાલ ઓઝાનું પદ પણ સંતોષજનક છે.

આ પદો તથા ઉત્સવનિમિત્ત રચાયલાં વ્યાખ્યાનો સદુપદેશશ્રેણીના પચીશમા ઉપદેશમાં પ્રકટ કરવામાં આવ્યાં છે.

રાત્રિએ સાડા અગીયાર વાગતાં કીર્તનો સમાપ્ત થયાં હતાં. પછી સર્વ સાધકો બીજી દિવસે પોતપોતાનાં સ્થાનમાં નિવૃત્ત થતા.

કેટલાક પ્રશ્નો તથા તેનાં ઉત્તરો.

પ્રશ્ન—મારી આંખે જરા ઝાંખ છે, વાંચવાના બહુ શોખથી આમ થયું છે. વધારે નુકસાન થશે, એમ કેટલાક કહે છે, તે હું માનતો નથી, તોપણ ઝાંખ મટાડવા માટે પ્રયત્ન કરવી, એ પણ ઇષ્ટ છે. દવા કરવી, અને ગમે તે આંખના ડોળામાં લેરવું, એ હું પસંદ કરતો નથી, અને વાચનનો શોખ કમી કરવો, એ પણ બની શકે એવું નથી, તેથી આરોગ્યના નિયમનું પાલન કરી સુધારો કરી શકાય એમ ઇચ્છું છું, તેથી યોગ્ય સલાહ આપશો.

ઉત્તર—‘યમદંડ’ માં નેત્રસંરક્ષણનો એક અત્યંત ઉપયોગી વિષય જે ત્રણ વર્ષથી આવે છે, તે વાંચવાથી આ સંબંધમાં આરોગ્યના અનેક સ્થૂળ નિયમોનું જ્ઞાન થશે. પાશ્ચાત્ય નેત્રવૈદ્યો (Oculists) આવા પ્રસંગમાં ચક્ષુમાં પહેરવા સલાહ આપે છે, પણ તેથી અનેક પ્રકારની હાનિ થાય છે; અને તે ચક્ષુમાં પહેરનાર એકલાને નહિ, પણ ઘણી પેઢી-સુધી તેની ભવિષ્યની સંતતિને પણ થાય છે.

આરંભમાં નેત્રમાં જે દર્દ થાય છે, અથવા ઝાંખ વળે છે, તેનું કારણ શરીર અથવા જ્ઞાનતંતુઓ દુર્બળ પડી જાય છે, તે છે; પ્રસંગે સ્ત્રેષ્ઠ પણ તેનું કારણ હોય છે. આથી શરીર નિર્માણ અને બળવાન થાય એવા ઉપાયો લેવાથી તથા તેનું આરોગ્ય વધારવાથી નેત્ર પાછાં સારાં થઈ જાય છે.

બધારે તમારાં નેત્રમાં તમને કાંઈ બાધિ જણાય ત્યારે શરીરમાં જણાતી પ્રત્યેક પ્રકારની અવ્યવસ્થાને દૂર કરો; શરીરમાંથી ધરી ગયેલાં છવન તથા બળ પાછાં આણો, અને બીજાં કાંઈ પણ ઉપાય ક્યાં વિના, તમારાં નેત્ર ધણું કરીને એકદમ પૂર્વનાં જેવાં સંપૂર્ણ સારાં થઈ જશે.

સ્ત્રેષ્ઠ ન થાય, એવી સાવધાનતા રાખો, જ્ઞાનતંતુઓને વ્યવસ્થામાં રાખો, શરીરના બળનું સંરક્ષણ કરો, સારા પ્રકાશમાં જ માત્ર વાંચો, અને જ્યારે જ્યારે તમે નેત્રનો ઉપયોગ કરો ત્યારે ત્યારે અંતઃકરણની અવિકળ સ્થિતિ રાખીને તેમનો ઉપયોગ કરો, અને તમારાં નેત્ર તમારાં છવનપૂર્વ સંરક્ષાધ રહેશે.

ઉંમર વધવાની સાથે નેત્રનું તેજ ઘટે છે, એવી કદી પણ કલ્પના કરશો નહિ. ખચ્ચાશ વર્ષની ઉંમરના મનુષ્યને સાંભળવાને માટે કાનઉપર કંઈ યંત્રો ચઢાવવાં પડતાં નથી; શીતેર વર્ષની ઉંમરે પણ ઘણા મનુષ્યો સાન વર્ષના બાળકજેવું જ સાંભળી શકે છે; કેટલાક ૧૬ મનુષ્યો બહેરા જોવામાં આવે છે, પણ ઘડપણને લીધે તેઓ બહેરા થયા હોતા નથી, પણ તેમના કાનમાં પ્રથમનો કાંઈ રોગ હોવાથી તેઓ બહેરા થયા હોય છે. આમ જ્યારે બેતાળીશ વર્ષ થતાં કાન બહેરા થતા નથી તો બેતાળીશ વર્ષ થતાં બેતાળીશ સા માટે આવવાં જોઈએ, અને સાંઠ અથવા શીતેર વર્ષે નેત્રનું તેજ શા માટે ઘટતું જોઈએ.

નેત્ર બળવાનાં ઘણાં કારણો છે, પણ એક મુખ્ય કારણ આગળ બીજાં બધાં ઉતરના પ્રકારનાં કારણો છે. ઉતરનાં કારણોની દાનિકારક અસર ધૂટાછવાયા પ્રસંગોમાં જણાય છે, પરંતુ મુખ્ય કારણથી તો પ્રત્યેક પ્રસંગમાં નેત્ર બગટે છે.

નેત્ર એ મનનો ભાવ દર્શાવનાર મુખ્ય દંડિય છે; અને સઘળી સ્થૂળ દંડિયોઉપર તેઓ મનના જે ભાવ દર્શાવે છે, તેમની અંતર થતી હોવાથી, નેત્રઉપર જે ભાવ તે દર્શાવે છે, તેની સારી અથવા નાશી અસર થાય છે.

શરીરના આરોગ્યના સંબંધમાં જે મોટામાં મોટું એક સત્ય માનસ શાસ્ત્રકારોએ શોધી કાઢ્યું છે, તે એ છે કે નેત્રનો ઉપયોગ કરતી વખતે જો મન સર્વદા અવિકળ શાંત રિયતિમાં હોય છે તો નેત્ર જીવનપર્યંત બળવાન અને નીરોગ રહ્યા કરે છે.

સામાન્ય મનુષ્ય જ્યારે કોઈ વસ્તુને સ્પષ્ટ જોવા ઇચ્છે છે ત્યારે તે મનનું બળ વાપરીને નેત્રને તાણીને જુએ છે. તે અત્યંત એકાગ્ર થઈને જુએ છે, અને તેમ કરવામાં નેત્ર ઉપર એક પ્રકારનો બળાત્કાર વાપરે છે. આ પ્રકારનો બળાત્કાર નેત્રના પ્રત્યેક ભાગને દુર્બળ કરે છે, અને નેત્રના લગભગ સઘળા રોગોનું તે મૂળ કારણ હોય છે.

જો એક સારી રીતે બાણીતી વાત છે કે કોઈપણ ઇર્ષ્ય જ્યાં સુધી જીવનબળથી ઉભરાઈ જતી હોય છે ત્યાં સુધી કદી માંદી પડતી નથી. આથી રોગ થવાનું મુખ્ય કારણ જે જીવનબળની ન્યૂનતા તેને જ્યાંસુધી વેગળ રાખવામાં આવે છે ત્યાંસુધી રોગનાં ગાણુ કારણોમાં રોગને ઉત્પન્ન કરવાનું કશું જ સામર્થ્ય હોતું નથી; અને જીવનબળની ન્યૂનતા મૂળમાં કોઈ બહારના કારણથી થતી નથી, પણ જે રીતે તે ઇર્ષ્યનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેથી જ થાય છે.

મન શરીરનો ઉપયોગ કરે છે, એ સારી રીતે સિદ્ધ થયેલું છે; આથી આપણે નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે જ્યાં સુધી મન પૂર્ણ શાંત હોય છે ત્યાં સુધી શરીર બળ અને જીવનથી ભરેલું રહેવાનું; કારણ કે શાંતિના અભાવને લીધે જ અર્થાત્ વિકળતાથી જ દુર્બળતા આવે છે.

નેત્રના સંબંધમાં આ નિયમને લાગુ પાડતાં આપણને સ્પષ્ટ થશે કે નેત્રનો દુરુપયોગ કરવાથી કેવી રીતે નેત્ર અવશ્ય દુર્બળ થયા વિના રહેતાં જ નથી, અને આજ દુરુપયોગથી ગાણુ કારણોને નેત્રના અધાપાસુધીના બીજા બાધિઓ ઉત્પન્ન કરવાની આપણે કેવી સરળતા કરી આપીએ છીએ.

જ્યારે કોઈ પદાર્થ સાચું તમે જુઓ ત્યારે બધા ચિત્તથી અથવા ધારી ધારીને આંખો ફાટીને ન. જુઓ, પરંતુ કોમળ દષ્ટિથી જુઓ. કોમળ ભાવપૂર્વક જોવાથી તમને સમગ્રરો કે તમે વધારે સારું જોઈ શકો છો, અને તમારાં નેત્રો તમે ગમે તેટલા ઉપયોગ કરશો તોપણ તેઓ દુર્બળ નહિ થાય.

આપણને જેમાં અત્યંત રસ પડતો હોય એવી કોઈ વસ્તુને જ્યારે આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે આપણે હંમેશાં નેત્રદ્વારા આપણા મનને બળાત્કારથી તે વસ્તુ ઉપર એકાગ્ર કરીએ છીએ. આથી આપણાં નેત્રો તણાતું પડે છે. આ પ્રકારનો નેત્રને થતો પરિશ્રમ બિલકુલ બંધ કરી દેવો જોઈએ, કારણ કે બળપૂર્વક કરેલી સઘળી ક્રિયાઓ દુર્બળતાને ઉત્પન્ન કરે છે.

બાળુતાં અથવા અગ્નણુતાં લાંબી વારસુધી, એકી દષ્ટિએ ટગરટગર જોવાથી પણ તેવી જ હાનિકારક અસર થાય છે. વસ્તુતઃ કોમળતા વિનાનો મનનો પ્રત્યેક ભાવ દુર્બળતાને ઉત્પન્ન કરનાર છે, કારણ કે કોમળ ભાવમાં જ નેત્ર તણાતાં નથી.

જ્યારે આજ અગ્નવાળામાં તમે જોવાનો પ્રયત્ન કરો છો ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે નેત્ર જે જોઈ શકતાં નથી, તે જોવાનો તમે તેમના ઉપર બળાત્કાર કરો છો; અને આ બળાત્કાર

જ નેત્રને દુર્બળ કરે છે; કારણ કે બળાકાર નેત્રના કેટલાક ભાગમાં અન્યવરથા કરે છે.

ત્યારે શરીરના કોઈ પણ ભાગ પર બળાકાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેથી હાનિ થવાનિતા રહેતી જ નથી; અને કોમળ ભાવનિતાના બીજા પ્રત્યેક ભાવથી નેત્ર પર બળાકાર થતો હોવાથી આપણે સર્વદા કોમળ દષ્ટિથી જોવાં શીખવું જોઈએ.

નેત્રને કોમળ દષ્ટિથી જોવાનો અભ્યાસ પાડો, અને તમને કદી પણ અધેન આવશે નહિ, તમારે ચરમાં પણ વાપરવાં નહિ પડે, અને તમને નેત્રનો કોઈ પણ વ્યાધિ નહિ થાય.

કોમળ દષ્ટિ કેળવવાને માટે મનને સર્વદા અવિદ્ય શાંત સ્થિતિમાં રાખો. જોયો, ચાંચો, તથા જે જે ક્રિયા કરો તે સર્વ મનની શાંત અન્યથ સ્થિતિમાં જ કરો. સર્વ કાળ સર્વપ્રતિ કોમળ દષ્ટિવડે જ જુઓ, અને તેમાં પણ જે તમારા અત્યંત પ્રીતિના વિષયો હોય તે પ્રતિ તો ખાસ કરીને અત્યંત કોમળતાથી જુઓ. ધીરે ધીરે કોમળ ભાવ નેત્રદ્વારા દર્શાવવાનો તમને અભ્યાસ પડી જશે, અને કરીને તમને નેત્રનો કોઈ પણ રોગ થશે નહિ.

જઠરના વ્યાધિઓ માટે નવીન પ્રકારનો આહારોપચાર.

મિ. ડૉ. એચ. આનોટ લખે છે કે:

જઠરના વ્યાધિઓને માટે નીચે પ્રમાણે આહારને ગ્રહણ કરવાની રીત મને અત્યંત લાભકારક લાગી છે. તે રીત ટુંકમાં કહીએ તો આ પ્રમાણે છે. થોડા દિવસ ઘણો જ દુક્કો ખોરાક ખાવો, અને પછી નિયત નિયમ પ્રમાણે એક કે બે દિવસ ભોગત લેવું.

ઘણો જ દુક્કો અને ઓછો ખોરાક ખાવાના પ્રથમના દિવસે સવારમાં દુ' કંઈ જ ખાવો નથી. જ્યારે એક ચોડા પીવાના પ્યાલામાં માછ શેકે તેટલા મમરા અથવા ધાણી, અથવા એક પાકું કેળું, અથવા બે અંદર અથવા ત્રણ ચાર ખજૂરની પેશાળો અથવા તેટલા જ થોડા પ્રમાણવાળું અને સહેલાઈથી પચી જાય એવું કંઈક ખાઈ છું. આટલું જમો લીધા પછી સુખને શાંત પાડવાને માટે દશેક મિનિટ જતા દબને પછી દુ' એક નારંગીનો રસ પીડું છું, અથવા થોડી ઝાડ પીડું છું, અથવા એકાદ સિંજુને થોડા પાણીમાં નીચોવી તે પાણી પી જઈ છું. સાંજે વાગ્યું વખતે પણ દુ' જપોરના જેટલું જ જમું છું.

આ પ્રકારનો અત્ય આદાર, જરા પણ દોરી દીત્રી મૂક્યા વિના, દુ' બેથી પાંચ દિવસ તંબી મદજ કરું છું. પાંચ દિવસમાં મારા પોતાના સંબંધમાં તો મને સર્વોત્તમ લાભ જણાય છે.

વચલા વખતમાં જો મને ભુખનો ધણો જ ત્રાસ સંભળતો છે તો હું જરા નાર-ગીના અથવા ત્રિશુનો રસ અથવા થોડી ઊંચ પી લઉં છું. આથી મને ભુખનું દુઃખ જણાતું નથી.

પુનઃ મારું જઠર દુર્બળ પડી ન જાય માટે આ અદ્ય આહારનો ઉપાય હું આગળથી ચેતીને પ્રસંગોપાત્ત કરતો રહું છું.

ભારે ખોરાક જો હું ઘણા દિવસ લીધા કરું છું, તો મને શરીરમાં સુસ્તી અને નખ-ળાઈ જણાય છે. આમ થતાં જ હું અદ્ય આહારનો ઉપાય શરૂ કરી દઉં છું. અનુભવ પ્રત્યેક મનુષ્યને આ ઉપાય ક્યારે કરવો, તે શીખવે છે.

ખોરાકને સારી પેઠે ચાવીને ખાવો, એ અવશ્ય લાભકારક છે, તોપણ ન્યારે પચાનકિયા બળવાન થાય છે ત્યારે ઉપર કહેલો અદ્ય આહાર પૂરેપૂરો ચાલેલો નથી હોતો તોપણ પચી જાય છે.

આ ઉપાયમાં પોતપોતાની જરૂરીયાતપ્રમાણે જેને જેને જેવો ફેરફાર કરવો યોગ્ય લાગે તેણે તેણે તેવો ફેરફાર ખુશીથી કરવો. મારા પોતાના સંબંધમાં તો મને તે સર્વોત્તમ અને સતોષકારક જણાયો છે.

દુધ અને મલાઈનો ઉપચાર.

એ જ વિદ્વાન વળી જણાવે છે કે થોડા વખતઉપર મેં દુધનો ઉપચાર કરી જોયો હતો; અને મને એવો અનુભવ થયો છે કે એકલા દુધકરતાં દુધ અને મલાઈને (સંચાવડે કાઢવામાં આવતી મલાઈ) મેળવીને જો તે ખાવામાં આવે છે તો તે વધારે સહેલાઈથી પચી જાય છે. વળી આ બંનેના મિશ્રણમાં જો ઊંચ નાંખી હોય તો તે વધારે લાભ કરે છે.

હું શેર દુધ, અર્ધો શેર મલાઈ, અને ચાર શેર ઊંચને એકઠાં કરું છું. આ બધું જ સહેલાઈથી પચી જાય છે. ઉપવાસ કર્યાંબિના પંજુ વગરઅંકચણે આ મિશ્રણ વાપરી શકાય છે.

હું ધારું છું કે ઊંચની ખટાશની મલાઈ અને દુધઉપર અસર થવાથી જઠરમાં તેઓનાં દહીંનાં મોટાં ખડખાં બાકી જતાં નથી.

દુધ અને મલાઈને જુદાં જુદાં અથવા એકઠાં વાપરવાની ન્યારે મારી દિવંમત ચાલતી નથી ત્યારે આ ત્રણના મિશ્રણને હું નિર્ભયપણે વાપરું છું.

મને પોતાને આ મિશ્રણ ઘણું લાભકારક જણાયું છે. તે સ્વાદમાં સારું છે, અને તૃપ્તિને આપનારું છે.

એકલી મલાઈનો ઉપચાર.

એ જ વિદ્વાન વળી લખે છે કે:

આહાર તરીકે એકલી મલાઈનો ઉપયોગ પણ ઘણીવાર અત્યંત લાભકારક થઈ પડે છે. (દુધને ઉકાળીને જે મલાઈ ઉતારી લેવામાં આવે છે, તેવી મલાઈ નહિ, પણ સંચાવડે કાઢવામાં આવતી મલાઈ, એ અર્થ આ ત્રિપતમાં મલાઈ રાખ્વડે ગ્રહણ કરવાનો છે.)

એક વખતે શેર મલાઈ મનુષ્યને પીનાં અડચણ નથી, પરંતુ સર્વોત્તમ માર્ગ એ છે કે એક વખતે થોડી થોડી પીવી.

મલાઈનો ઉપચાર કરવાના સમયમાં સવારમાં પ્રસંગે હું થોડા મમરા ખાઈ લઉં છું, અથવા જરા કોરી પી લઉં છું. પછી ત્યાર બાગે મલાઈ પીવાનો આરંભ કરું છું. હું ૬૨

અર્થે દસાદિ અથવા વિશ્વ મિનિટે એક નાની ચમચી જેટલી મસાઇ પીકિં છું. હું આખા દિવસમાં યજ્ઞને પેલો શેર કે શેર મસાઇ વાપરું છું. હું સાંજે કોઇ કોઈ વાર દંડો ભાખ-રી ખાઉં છું, તે વિના આખા દિવસમાં બીજું કશું જ ખાજો નથી. કોઇ કોઇ વખતે મસાઇ ગાંડી રાગ હોવાથી મોંમાં તેનો ને તેનો સ્વાદ રહ્યા કરે છે તો હું સરસવનનો એક નાનો સરખો દંડો ખાકિં છું. આથી મુખ પાછું સ્વચ્છ થઇ જાય છે.

મસાઇમાં ચરબી વગેરે તત્ત્વો રહેલાં છે. તે જરૂરના દાદને તથા સોજને મટાડનાર પ્રત્યેક જેટી છે. કુધની પેંડે તેનું જરૂરમાં લેવી જગી જતું નથી, અને તે જરૂરની શ્લેષ્મણ (catarrhal) સ્થિતિને મટાડનાર છે.

મને મસાઇનો પગ એક સર્વોત્તમ આદારરૂપે અનુભવ થયો છે.

ગ્રંથસત્કાર.

ગજચદ્રવિચારાકરણો—(પ્રકાશક એક જિજ્ઞાસુ) થોડા સમયઉપર યદ્ય ગોલા ત્રીમદાગ્ન્યંદ નામના એક જૈન સંપુરણનાં વિવિધ વિચારરૂપી કિરણોનો આ લઘુ લેખમાં સંમેદ છે.

મુચાવસ્થાનો શિક્ષક—(લેખક રા. રા. વૈદ્ય જટારાંકર લીલાધર ત્રિવેદી, અમ-દાવાદ, મધ્ય રૂ. ૧-૦-૦૦) વિશ્વમ કોષ્ટકૃત 'એકવાઇસ દુ પંગ મેન' નામના એક અનુપપોથી ઉત્તમ મંથના આધારે આ ગ્રંથ લખવામાં આવ્યો છે. લેખક એક મુખસિદ્ધ સાધર છે. આર્ષવૈદ્યવિદ્યાને પ્રકાશમાં આણવાને, તેનું અર્પૂર્વ ગૌરવ પ્રજાને સમજાવવાને, તથા આરોગ્યના નિયમોનું આજ્ઞાસ્વરૂપને જ્ઞાન કરાવવાને માટે, અનેક વર્ષો થયાં, વૈદ્યકવિપત્ર નામના પોતાના ઉત્તમ માસિકદ્વારા, તેમ જ નાના મોટા પુસ્તક પ્રયોગદ્વારા, શ્રીમુત જટારાં-રજાઈ પ્રકાશ પ્રવૃત્ત કરી રહ્યા છે, એ પ્રજાના ઉપર તથા વૈદ્યક સાહિત્યઉપર તેમનો આઠો વિપદાર નથી. આ ગ્રંથ મુજબ સ્ત્રીપુરુષોના દિનને અર્થે તેમની ઉંડી લાગણીનો સ્વચ્છ છે. મૂળે જ મંથનો વિશ્વ ઉત્તમ છે, અને તેમાં વૈદ્યથી જેવા સુસિદ્ધિન પુરુષની દસાવધી દસમથી તે લખાવડો હોવાથી વાંચનાં કંટાળો ન ઉપજાવનાં નવજકથાના જેવા જ રસથી વાંચવા ગળિ ધરે છે. આખા મંથના સાત પ્રકરણમાં વિભાગ પાડેલા છે, અને પ્રત્યેક વિભાગ સ્ત્રીપુરુષ મનન કરવા યોગ્ય તથા આચારમાં નૃપતા યોગ્ય છે. તેની ત્રણ આશ્વત્થિયા પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે, એ જ તેની લોકપ્રિયતા સિદ્ધ કરે છે. ગ્રંથનું પુરું, જાણ, કાળજી વગેરે

ધાર્મીશિક્ષા માગ ૨ જો તથા ર્જી.—(પ્રકટ કરનાર રા. રા. વૈદ્ય જટાશંકર લીલાધર ત્રિવેદી, અમદાવાદ, મૂલ્ય સવા રૂપીયો) આજકાલે પ્રસવ કરાવવાને માટે ધાર્મીને અર્થાત સ્ત્રાણીને જે જે જાણવાની અગત્ય છે, તે સર્વ, સંભાવ્યશુદ્ધે આ ઉપયોગી અંશમાં, સરળ ભાષામાં કુશળતાથી વર્ણવવામાં આવ્યું છે. વિધવની બરાબર સમજાણુ પડે એટલા માટે અંધના અંતમાં આવરકક ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે.

અ રોગ્ય રહેવાના ઉપાય.—(લખનાર રા. રા. વૈદ્ય જટાશંકર લીલાધર ત્રિવેદી, અમદાવાદ, મૂલ્ય બે આના) વૈદ્યાનું તથા રોગરોગનું પ્રધાન કર્તવ્ય રોગ થયા પછી રોગીએને ઔષધ આપી તેમના વ્યાધિ નિવારવા એ કાંઈ નથી, પરંતુ રોગ કેમ થાય છે, તે મનુષ્યોને સમજાવી, તેમને રોગ થતા અટકાવવા અને તેમને સુદૃઢ આરોગ્યવાળા નિત્ય રાખવા એ છે. વૈદ્ય શ્રી જટાશંકરે આ લઘુ લેખમાં મંદવાડનાં કારણો તથા આરોગ્યના કુદરતી હેતુઓ પ્રગ્ન ને સમજાવી પોતાના મુખ્ય કર્તવ્યનું પાત્રન કર્યું છે, એ બહુ પ્રશંસનીય છે.

પરણિતે સાસરે જતી પુંગવને માનો શીશામણ.—(મરાઠીઉપરથી ભાષાંતરકર્તા રા. રા. વિદુલદાસ લાલદાસ રોડાવાળા, મુલ્ય ૫; સુધારાવધારાસાથે પ્રસિદ્ધ કરનાર રા. રા. વૈદ્ય જટાશંકર લીલાધર ત્રિવેદી, અમદાવાદ) પરણીને સાસરે જતી પ્રત્યેક પુત્રીને આ લેખમાં આવેલો ઔષધ હૃદયમાં કોનરી રાખવા યોગ્ય છે. સમપટીનો સાર તથા કૌટુંબિક સ્વાસ્થ્યના વિષયો પણ તેના જ મનનીય છે. રૂબરૂમાં પુસ્તક વિનામૂલ્યે આપવામાં આવે છે.

ચરવૈદ્ય.—(કર્તા રા. રા. વૈદ્ય જટાશંકર લીલાધર ત્રિવેદી, અમદાવાદ, મૂલ્ય ત્રણ રૂપેયા) આ અંશ રચીને તેના વિદ્વાન લેખકે વૈદ્ય વિદ્યાની અંશસમૃદ્ધિમાં અત્યંત ઉપયોગી શ્રદ્ધ કરી છે. આના વૈજ્ઞાનિક અથો રચવામાં તનને તથા મનને જે થમ પડે છે, તથા સમયનો અને ધનનો જે ભોગ આપેલો પડે છે, તે તેના અથો રચનાર અનુભવી જનો જ બને છે. વૈદ્ય શ્રીજટાશંકરભાઈની આ અપ્રતિમ દૃષ્ટિ જેમ પ્રગ્નને અત્યંત ઉપયોગી છે, તેમ તેમની દૃષ્ટિને ચિરસ્થાયી રાખનાર છે. અંધના શુદ્ધિક્રમ, શારીરસ્થાન, ઇદિયવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર, સૂત્રસ્થાન, નિદાનસ્થાન, અને ચિકિત્સાસ્થાન એ સાને ભાગોમાં આવેલા વિષયોનું વર્ણન એવા તો વિશિષ્ટ પ્રકારે કરવામાં આવ્યું છે કે સામાન્ય મનુષ્ય પણ તેના અધ્યયનથી ઉત્તમ વૈદ્ય બની શકે. આ સાથે એકલી આર્થ વૈદ્યવિદ્યાને આધારે આ અંશ રચીને તેના વિદ્વાન કર્તાએ તેને એકદેશી કરી નાંખ્યો નથી, પરંતુ પાશ્ચાત્ય વૈદ્યવિદ્યામાંથી અહણ કરવા યોગ્ય ઉપયોગી વિષયોને લખીને તેને પૂર્ણ કરવા બનના પ્રયત્ન કર્યો છે. જે કંઈ પાશ્ચાત્ય હોય તેને તુલ્ય અને દૃષ્ટિ માંડવાને પણ અયોગ્ય ગણનારા કેટલાક સંકુચિત મનવાળા મનુષ્યોની પેટ શ્રીયુત જટાશંકરભાઈ સંકુચિત મનવાળા નથી, પણ ઉદાર અને ઋણ મનવાળા છે—અને આવા મનવાળા પુરોષો જ નિરંતર આજળ શ્રદ્ધને પામતા આવે છે—એ તેમણે પોતાના અનેક લેખોદ્વારા અનેક વાર સિદ્ધ કરી આપ્યું છે, અને ઔષધોપચાર એ પોતાના નિર્વાહનું સાધન છતાં, જે નિષ્કામ અને સત્યપરાયણ વૃત્તિથી તેઓ પોતાના વૈદ્યકક્ષેતર નામના માસિકમાં પ્રત્યેક પ્રસંગે, આરોગ્યપ્રાપ્તિમાટે કુદરતી નિયમોનું પાત્રન ન કરતાં, ઔષધોઉપર જ આધાર રાખનાર મનુષ્યની ઝટકણી દાહે છે, તે પણ તેમના માસિકને આટલું લોકપ્રિય કરવામાં એક પ્રયત્ન હેતુ છે. પ્રત્યુત અંશમાં મોટાં સાડા સાતસે પૃથ હોવા છતાં તથા સુંદર પાકું પુકું હોવા છતાં તેનું મૂલ્ય ઘણું જ ઓછું છે, એ સતોષજનક છે. આ અંશ જે આશ્રયને પાત્ર છે, તે તેને સત્વર અધિક અને અધિક મળના રહે, એ જ ઈશ્વરપ્રતિ પ્રાર્થના છે,

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

હિતોક્તિઓ.

* * આશુર દુઃક નથી; મનુષ્ય તેને જોટલું લાંછુ કરે છે, તેટલું તે યદ્ય શકે છે.

* * તમે હલકા છો, એવું ભાન તમારા મનમાં તમને કદી પણ ન થયા છે. જેવું તમે તમારા પોતાના સંબંધમાં ભાન કરો છો, તેવા તમે યદ્ય રહો છો.

* * દુર્બળ મનના મનુષ્યના સંગમાં જ વિપત્તિઓ વૃદ્ધિને પામે છે; જગત્તન મનના મનુષ્યના સંગમાં કદી નહિ.

* * ત્યારે જગત્ તમારાથી પ્રતિદૂષ ધરેલું તમને ભાસે ત્યારે તમારા પોતાનાથી પ્રતિદૂષ ધરેલો અમરેલી બાજીને વધારે બગાડના ના.

* * તમારા મનની મર્યાદા અધિક અને અધિક વિસ્તારવાળી કરતા રહો. પુષ્કળની સંપ્રાપ્તિ કરવાનું સામર્થ્ય મેળવ્યા પૂર્વે મને પુષ્કળ મદલુ કરવું જોઈએ.

* * તમને ચેપી રોગ થયો હોય તો તેવી રોગવાળી રિયનિમાં બીજાના સંબંધમાં આવવાનો જેમ તમને કરો અધિકાર નથી, તેમ શોક અથવા ગ્લાનિવાળું મુખ લેખને ત્યાં ત્યાં કરવાનો તમને કરો અધિકાર નથી.

* * ત્યારે તમારી વિપત્તિઓનો તમે નાશ ન કરી શકો, ત્યારે બીજાને માર્ગ મદલુ કરો. વિપત્તિઓકરનાં તમે વધારે બગાડના ધાઓ.

* * વિપત્તિમાં જેમ તમે વધારે બગાડના અને વધારે દર નિશ્ચયવાળા ધાઓ છો, તેમ વિપત્તિનું તમારા ઉપર આણું બગ ગામે છે.

* * જો કેઈ મનુષ્યને તમારે વખોડી જ કાઢવો હોય તો બૂલો કરનાર મનુષ્યને વખોડી કાઢના ના, પણ જે મનુષ્ય કશું જ કરતો નથી, તેને વખોડી કાઢજો.

* * નિર્ધનતાનું અર્થ કારણ બીજું કશું નથી, પણ મનની નિર્મળતા છે, પણ મને તે મનુષ્ય માનસિક બગ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

* * કોઈ તમારા વિરુદ્ધ ટીકા કરે તો તેથી જરા પણ ખેડને પામતા નહિ જેઓ તમારી અથવા તમારા કામની ટીકા કરે છે, તેઓ હંમેશાં તમારાથી અદીવાતા હોય છે, એવો કંઈ નિયમ નથી.

* * વિપત્તિમાં જે મનુષ્ય પોતાના મનોબળને દર્શાવે છે, તે મનુષ્ય વિપત્તિને નાશ કરવાના પોતાના સામર્થ્યને પણ સિદ્ધ કરે છે, અને આ સામર્થ્યવડે તે પોતાનું ભવિષ્ય પોતે જ રચે છે.

* * એક વાતમાં કશો જ સંશય નથી, અને તે એ કે જે મનુષ્ય પોતાનો ધારણો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાને માટે પોતાના સઘળા બળથી મગ્ન રહે છે, તે મનુષ્ય આકાશ-પાતાળ ભલે એક ઘડિ જાય, પરંતુ પોતાના ઉદ્દેશને સિદ્ધ કર્યાબિના રહેતો જ નથી.

* * તમે દુઃખમાં છો? તો મનમાં દુઃખનો સ્પર્શ થવા ન દો. સુખને પાછું પ્રાપ્ત કરવાને માટે તમારે મનમાં સુખનું જ ભાન કરવાનું છે.

* * જ્યારે તમારો ઉદ્યોગ ઉત્તમ પ્રકારનો ચાલતો હોય ત્યારે સંતોષને પામી બેસી રહેતા ના. તેને વધારે સારો ખીલવવાને માટે કંઈક વિશેષ પ્રયત્ન કરો. આશ્ચર્યની રીતિમાં વધારે સારો સુધારો કરવાનો જેઓ પ્રયત્ન નથી કરતા, તેમની તે સ્થિતિ અલ્પ સમયમાં ખરાબ થઈ જાય છે.

* * કોઈ કામમાં તમે એક વાર, દશ વાર કે સો વાર નિષ્ફળ ગયા છો, તેથી તે કામ સિદ્ધ થાય એવું નથી, એમ કંઈ સિદ્ધ થતું નથી. જગતમાં સિદ્ધ થયેલાં કેટલાંક મોટામાં મોટાં કામોમાં એક હજાર વાર નિષ્ફળતા મળી હોય છે.

* * એક પ્રાચીન તત્ત્વસાનીએ કહ્યું છે કે 'તમને આ આખું જગત નકાર' જણાય તો તેનો એક જ ઉપાય છે; તમે પોતે સારા થાઓ. 'જ્યારે મનુષ્ય પોતે સારો થાય છે, ત્યારે તેને આ જગતથી વધારે સંતોષ થાય છે.

* * શુદ્ધિમાન મનુષ્યો પોતાના ઉદ્યોગમાં અથવા વ્યાપારમાં ઝાઝા પગારવાળાં મનુષ્યોને યોગ્યતા નથી, કારણ કે ઝાઝા પગારનાં સસ્તાં મનુષ્યો ઉદ્યોગની પાયામાફી કરી નાંખે છે.

* * જ્યારે તમે કોઈ કામ કરવાનો નિશ્ચય કરો ત્યારે, જે સમયે તમારો તે કામ કરવાનો વિસ્તાર પૂર્ણ બેસમાં હોય તે સમયે તે કામ કરવા માંડજો. તે સમયે તે કામ કરવાની તમે સર્વોત્તમ યોગ્યતાવાળા હો છો.

* * તમે ભલે આ વિચારથી નૂદા પડતા હો તોપણ મનુષ્યે પાંચસે, સાતસે કે હજાર વર્ષસુધી શા માટે ન જીવવું જોઈએ, અને અત્યંત ધૈર્યનો અને ધૈર્યના બળનો અનુભવ ન કરવો જોઈએ, તેનું કશું જ કારણ નથી.

* * સેનેકા નામનો વિદ્વાન કહે છે કે 'મનુષ્ય મરી જતો નથી, પણ તે પોતે પોતાને મારી નાંખે છે.' આમ પ્રાચીન કાળમાં પણ એ વાર્તા પ્રસિદ્ધ હતી કે કુદરતથી મનુષ્ય વૃદ્ધ અને અશક્ત થતો નથી તથા મૃત્યુને પામતો નથી, પણ તેની પોતાની જાણથી જ તે વૃદ્ધ અને અશક્ત થાય છે તથા મૃત્યુને પામે છે.

* * જ્યારે કોઈ કામ કરવું જ જોઈએ, એવો તમને અંતરમાંથી આવેલ પ્રકટે ત્યારે તે કામ આગ્રહથી અવશ્ય કરજો. અંતરમાંથી ઉઠતું નિશ્ચયાત્મક અને આગ્રહવાળું સ્ફુરણ અત્યંત મૂલ્યવાન છે.

વાલકોનું વિધિપૂર્વક વિનયન.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૬૦ થી)

(૩)

લગભગ પ્રત્યેક બાળકના શરીરમાં પુષ્કળ બળ ઉત્પન્ન થાય છે, લગભગ પ્રત્યેક બાળકની કલ્પનાશક્તિ સતેજ હોય છે, અને લગભગ પ્રત્યેક બાળકનામાં અદૃષ્ટ પ્રદેશમાં રહેલા વિષયોને જાણવાની સૂક્ષ્મ શક્તિઓ અત્યંત જન્ય હોય છે; અને બાળકનું ભવિષ્ય આ ત્રણ આગનોંધાર અત્યંત આધાર રાખતું હોવાથી, બાળકને વિધિપૂર્વક જાગૃત્વામાં સંકેપી પ્રથમ જે કરવાનું છે તે એ છે કે આ ત્રણ આગનોંધાર ધ્યાન આપવું, અર્થાત્ તેમના બળનો સ્વરૂપોગ કરતાં તેમને સીખવવું, તેમની કલ્પનાશક્તિને અપૂર્વતાની દિશામાં દોરવી તથા તેને વ્યવસ્થામાં રાખવી, અને અદૃષ્ટ પ્રદેશના વિષયોને જાણવાની તેમની સૂક્ષ્મ શક્તિઓને છાત્રનાં વધારે મદદાત્ કર્તવ્યોને સિદ્ધ કરવા તરફ દોરવી.

બાળકના શરીરમાં ઉત્પન્ન થતા બળવિષે તથા તેની કલ્પનાશક્તિ વિષે પૂર્વે લખાઇ ગયું છે. આથી તેની સૂક્ષ્મ શક્તિઓવિષે આ લેખમાં કંઈક વિચાર કરીશું.

રમ્ય વિષયોને જાણવાની, સામાન્ય રમ્ય જીવિકરતાં વધારે ઉચી અને સૂક્ષ્મ શુદ્ધિ લગભગ પ્રત્યેક બાળકનામાં હોય છે, તેનો સર્વ મનુષ્યોને અનુભવ હોય છે, પણ તેની આ શક્તિને દબી દાદવી, એ ખોટું છે, એ સર્વ મનુષ્યો જાણતા હોવા નથી.

અજ્ઞાન પ્રદેશમાં રહેલા વિષયોને જાણવાની સૂક્ષ્મ શક્તિઓવિનાના કાંઈ પણ મનુષ્યે કદી પણ મદદાત્ પ્રાપ્ત કરી હોતી નથી, અને આ શક્તિઓ જેનામાં નથી અથવા તેમને જાગૃત્વાનો જે પ્રયત્ન કરતો નથી તેવો કોઈ પણ મનુષ્ય કદી પણ મદદાત્ને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. આથી આ શક્તિઓનો બાળકનામાંથી જેમ દર્શનાં નાશ કરી નાંખવામાં આવે છે, તેમ ન કરી નાંખનાં તેમને યોગ્ય પ્રકારે જાગૃત્વી, એ અત્યંત અગત્યનું છે.

ત્યારે સામાન્ય માત્રાપને અથવા શિક્ષકને સમજાય છે કે તેમનો છોકરો થોડા અથવા વધુ પ્રમાણમાં ગનનાં ઉડે છે, અને પ્રસંગોપાત્ત જે અજ્ઞાન તથા અદૃષ્ટ મદદાત્ પ્રદેશ છે, તેની મર્યાદાને સ્પર્શ કરે છે ત્યારે પાછો તેને આ રમ્ય જગત્માં આજુવાના સધળા ઉપાયો યોગ્યતામાં આવે છે. કાંઈ કાંઈ વખતે આ ઉપાયો સખ્તીવાળા અને નિર્દયતાવાળા પણ હોય છે, પણ તે ઉપાયોવડે તેમનો ધારણો હેતુ સિદ્ધ થાય છે. વસ્તુતઃ તેમનો ઉદ્દેશ તેમની ધારણાકરતાં પણ અધિક સિદ્ધ થાય છે. તેમના ઉપાયોથી બાળક ગનનાંથી નીચે પડીકેવર પડકાય છે, અને અત્યંત રમ્ય દ્રવ્ય વિષયોમાં જ રમણ કરતું થઇ જાય છે, જોડતું જ નહિ પણ તેના સંસ્થમાં ઝગઝગતી નાની જ્યોતિ પણ ઓગસાઇ જાય છે. આ જ્યોતિને જો માત્રાપે પેાળી દેતો તો તે જગત્માં મદદાત્ સર્વકેપે પ્રમાણી નીકળ્યા વિના રહી ન દેતો.

દશમાંથી નવ બાળકોનાં અંતઃકરણમાં આ જ્યોતિ ઝગઝગતી હોય છે, અર્થાત્ તેઓના અંતઃકરણમાં કોઈ જોતી શક્તિ રહેતી હોય છે કે જે તેને યોગ્ય માર્ગે વાજવામાં આવે અને તેનો વિશાસ કરવામાં આવે તો તે બાળક સર્વોદ્દેષ પંથિનાં શુદ્ધિમાત્ મનુષ્યો થાય; પણ હાલની જગત્પણીની પદ્ધતિથી જેમ તેને યોગ્ય માર્ગે વાજવામાં આવતી નથી તેમ તેનો વિશાસ કરવામાં પણ આવતો નથી. વ્યવહારમાં ઉદ્દેશોપજ્ઞતાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવામાં આ શક્તિને સ્વરૂપ મજામાં આવે છે, અને તેથી તેનો નાશ કરી નાંખવામાં આવે છે.

પરંતુ આપણે સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે આપણું સુખ્ય કર્તવ્ય જીવનને સર્વોત્કૃષ્ટ કરવાનું છે, અને જે મનુષ્ય પોતાના જીવનને સર્વોત્કૃષ્ટ કરે છે, તે ઉદરપોષણના સાધનો સહેલાઈથી પ્રાપ્ત કરે છે, એટલું જ નહિ પણ સર્વોત્તમ પ્રકારનાં ઉદરપોષણનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરે છે.

કોઈ કોઈ વાર બાળકમાં જણાતી આ સૂક્ષ્મ શક્તિનો નાશ કરી નાંખવામાં નથી આવતો, પરંતુ તેને પડી રહેલા દેવામાં, અને કોઈ પ્રસંગ આવી ચડ્યે ક્રિયા કરતા દેવામાં આવે છે. તે વિનાના બીજા સમયમાં તે જડજેવી પડી રહે છે. પરિણામ એ આવે છે કે ઉંચામાં ઉંચા સત્યને જાણવાના સામર્થ્યવાળી આ શક્તિ મિથ્યા જગતમાં જ કેવળ રમ્યા કરે છે.

જે જે માનસિક શક્તિઓને સ્વચ્છંદપણે અને કશા પણ ધારણવિના વર્તવા દેવામાં આવે છે તેઓ આડે માર્ગે વહે છે, અને તેમ થતાં તેઓ ભ્રાંતિવાળા વિચારો પ્રકટાવે છે, અને તે વિચારો અંતમાં મનુષ્યને સઘળા પ્રકારની ભૂતોમાં અને દુઃખમાં ધોરી બંધ છે.

(અપૂર્ણ.)

માનસ શાસ્ત્રના મૂલાક્ષરો.

(૧)

જ્યારે તમે વિચાર કરો છો ત્યારે તમારા મનમાં કંઈક થાય છે. આ કંઈક ક્રિયાને ઉત્પન્ન કરે છે, અને પ્રત્યેક ક્રિયામાં અમુક પરિણામ પ્રકટાવવાનું સામર્થ્ય હોય છે. જ્યારે મન વિચાર કરે છે ત્યારે તે ક્રિયા કરે છે; ક્રિયા કર્યાવિના તે વિચાર કરી શકતું નથી; અને ક્રિયા કરવાનો અર્થ એ થાય છે કે સામર્થ્યોને ગતિમાં મૂકવો. આ સામર્થ્યો તેઓના સ્વભાવપ્રમાણેનાં ધ્રુવને અવસ્થા ઉત્પન્ન કરે છે, કારણ કે એવો નિયમ છે, અને તે નિયમ સઘળાં સામર્થ્યોમાં રહેલો છે.

અમુક ખાસ સ્થિતિમાં પ્રત્યેક મનુષ્યનો અમુક માનસ વ્યાપાર કેવા ધ્રુવને ઉત્પન્ન કરે છે, તે શોધી કાઢવું, એ માનસ શાસ્ત્રનો એક ઉદ્દેશ છે. બીજો માનસ શાસ્ત્રનો ઉદ્દેશ એ છે કે પ્રત્યેક સ્થિતિમાં કેવી રીતે મને પોતાના વિચારરૂપ વ્યાપારઉપર અંકુશ રાખવો કે જેથી ગમે તે સ્થિતિમાં પણ ધારેલું ધ્રુવ જ ઉત્પન્ન કરી શકાય.

પ્રત્યેક માનસ વ્યાપાર અમુક ધ્રુવને ઉત્પન્ન કરનાર કારણ છે, એ સ્પષ્ટ છે, અને પ્રત્યેક કારણનું ધ્રુવ શોધી કાઢવાનું, અને પ્રત્યેક ધ્રુવનું કારણ શોધી કાઢવાનું બની શકે. એવું હોવાથી, માનસ શાસ્ત્રનો પ્રથમ ઉદ્દેશ અવસ્થા સિદ્ધ થઈ શકે એવો છે. બીજો ઉદ્દેશ પણ સિદ્ધ થઈ શકે તેટલો જ શક્ય છે; કારણ કે શરીરના વ્યાપારઉપર જેટલી સરળતાથી અંકુશ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, તેટલી જ સરળતાથી મનના વ્યાપારઉપર પણ અંકુશ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

વિચારની ક્રિયાથી માત્ર વિચારો, ભાવો, અને માનસ સ્થિતિઓ જ ઉત્પન્ન થાય છે, એ સાચું નથી. તેનાથી એથી કંઈક વિશેષ થાય છે. વળી વિચારો, ભાવો, અને માનસ સ્થિતિઓ સામર્થ્યો છે, અને પ્રત્યેક સામર્થ્ય જ્યાં જ્યાં વ્યાપારવાળું થાય છે ત્યાં ત્યાં કંઈક

કરે છે. તે પરંતુ વિચારનાં સામર્થ્યો કેવળ મગજમાં જ ફિલાને કરતાં નથી. તેઓ આપણા શરીરમાં રહેલા જ્ઞાનનંતુન્ધુકના પ્રત્યેક ભાગમાં ફિલા કરે છે, અને તેથી કરીને તેઓ આખા શરીરના પ્રત્યેક પુટકિપર અસર કરે છે.

ત્યારે મન વિચાર કરે છે ત્યારે શરીરના પ્રત્યેક જ્ઞાનનંતુકિપર, પ્રત્યેક પુટકિપર અને પ્રત્યેક અણુકિપર, વિચારના બળપ્રમાણે અને શક્તિપ્રમાણે થોડી અથવા વધારે અસર થાય છે. મન એકલા મગજસંદિન વિચાર કરતું નથી, પણ શરીરમાં બાકી રહેલા પ્રત્યેક જ્ઞાનનંતુસંદિન વિચાર કરે છે. આથી પ્રત્યેક માનસ વ્યાપારની અસર પ્રત્યેક પુટકિપર અંકિન થાય, એ સ્વાભાવિક છે. વળી વિચારના બળપ્રમાણે શારીરિક સ્થિતિમાં થોડો અથવા વધારે ફેરફાર થાય, અથવા નવો પણ ફેરફાર થાય, એ પણ સ્વાભાવિક છે.

આખા શરીરકિપર, તેની સ્થિતિકિપર અને તેના અવયવોના વ્યાપારકિપર, મનના વ્યાપારોની અખંડ અસર થયા જ કરે છે; આમ છતાં આમાંની ઘણી અસરોનું બળ શરીરનાં સ્થિત સ્થિત સામર્થ્યોથી નાશને પામે છે, અથવા તેમાં ઓકોરધનો ફેરફાર થાય છે, અને તેથી તેઓનું અસ્તિત્વ આપણને પ્રકટ જણાતું નથી. પરંતુ મનના વ્યાપારો ત્યારે બળવાન અને ઉંઝા હોય છે, ત્યારે તેમનાં વિરોધી બળથી, આ અસરમાં ભાગ્યે જ ફેરફાર થાય છે. તેઓ જેની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે પ્રકારના સ્વરૂપવાળી જ આપણને જણાય છે, અને આપણા શરીરની સ્થિતિમાં તે પ્રમાણે ફેરફાર કરે છે.

ત્યારે મન વિચાર કરે છે ત્યારે તેની પોતાની શક્તિઓકિપર, ઇન્ડ્રિયાઓકિપર, ભાગ્યોકિપર અને વસ્તુઓકિપર અસર થાય છે. કોઈ કોઈ વખતે આ અસર એટલી બધી અસ્પષ્ટ હોય છે કે તે આપણને સમજાતી નથી, અને કોઈ કોઈ વખતે તે અસર સંપૂર્ણ ફેરફાર કરી મૂકે છે. આથી આપણા આખા માનસ શરીરનું લવિષ્ય, મન જે પ્રકારના વિચાર કરે છે, તે ઉપરથી આંધી ચકાવ છે. આપણા સ્થૂળ શરીરના સંબંધમાં પણ એ જ સૂત્ર લાગુ પડે છે. આ કારણથી પ્રત્યેક મનુષ્યનું જીવન તેના પોતાના વિચારના હાથમાં રહેલું છે, અને આ સિદ્ધાંત સ્વપાતાં માનસ શાસ્ત્ર એ એક અસાધારણ અગત્યનું શાસ્ત્ર સિદ્ધ થાય છે.

જે કંઈ છે તે મન જ છે, અને મન જ સ્વયં કરે છે, એવા સિદ્ધાંત જે કેટલાક મનુષ્યો પ્રતિષ્ઠાવે કરે છે, તેની ઉત્તમ પરિણામ પ્રકટાવવાને માટે અગત્ય છે, એવું કંઈ નથી. વળી એ સિદ્ધાંત સર્વાંશે વધાર્યું નથી. શરીરના અને મનના નિયમોને જેમ વધારે અનુકૂળ આપમેં વર્તીએ છીએ તેમ વધારે સારાં અને વધારે ઉંચાં જગતે આપણે અનુભવ કરીશું. મનુષ્યના શરીરમાં પ્રજ્ઞાં સામર્થ્યો હોય છે; તે સર્વમાં પોતપોતાનું બળ હોય છે; તે સર્વ પોતપોતાનાં સ્વાભાવિક જગતે પ્રકટારે છે; પરંતુ આ વિવિધ સામર્થ્યોમાં મનનું સામર્થ્ય માત્ર એક સામર્થ્ય છે. એમ છતાં વિરોધમાં એટલું જ છે કે મનના સામર્થ્યમાં બીજાં સામર્થ્યોકિપર અસર કરવાની, તેમાં ફેરફાર કરવાની, અને તેમને સંપૂર્ણ રીતે પોતાને વશ વર્તારવાની સત્તા છે. આથી મનનું બળ એ સર્વોપરિ બળ છે, અને બાકીનાં સધળાં સામર્થ્યોના વ્યાપારને તે નડી કરી આપનાર છે.

ફેલોશ્પ કંપનીતરફથી તા. ૨૫ મી ઓગસ્ટે મળેલો હેતુમાં હેતુ
પત્ર તે કંપનીના ચેરહોલ્ડરોની બહુને માટે અત્ર પ્રસિદ્ધ થયો છે.

513, Chamber of Commerce, Los Angeles, Cal.

July 30th 1911.

SHRI CHHOTALAL JIVANLAL,

BARODA, India.

Dear Brother: I was very much delighted to receive your favor of the 23rd of June. I have recently heard from Mr. Bryant that you had been ill; and I am certainly rejoiced to know that your health has improved. I send you my best wishes for improved and continued good health, peace, happiness and prosperity.

Your letter arrived last Wednesday, two days after our annual meeting, and I thank you very much for the valuable suggestions contained. Our report has already been printed, and is now in the hands of the printer to be bound with views made from photographs taken of the two ranches.

The report will be found to give a full account of the development of our ranches; together with financial statement, giving in detail the assets and liabilities of the company; the location of its properties together with valuations, and mortgages and contracts owned by the company.

As stated in the report I consider the company in fine condition, with splendid prospects for success. Oranges are the one grand staple of California, and with a growing plan of over two hundred acres, I think our future shines brightly. The demand for California oranges seems to be increasing rapidly each year; and with the further development of the industry, other methods of use, as the making of orange juice, marmalade, and the working up of by-products, are being introduced. I think the

industry is only at its beginning. However, copies of the report will shortly follow this letter, so that I need not repeat these statements here.

I am certainly glad of your suggestion about sending 700 copies of the report. Our reason for not so doing heretofore, was that we understood that few could read these English copies, that they would not be desired, and that the great majority would prefer your translation. Each and every stockholder is entitled to a report, and we will send you 700 as required.

Your other suggestion about a statement of receipts and disbursements is also an excellent one. You will see by the report that this has been our intention and will be inaugurated with the opening of the books for the new fiscal year, just beginning. Our new method of business management during the past fiscal year did not begin until October, three months after the books of that year had been opened.

For the information of those who desire to know, I will give, in a general way, the approximate receipts and expenditures of the company's development accounts, taking the year just beginning as a basis, now that the trees are planted.

In this connection I wish to say a word or so about **VALUES**. I may be pardoned for the insufficient knowledge I may display of the customs of your country, but from the best knowledge obtainable, I understand that values in this country are tenfold greater (perhaps more) than in your country. The proportions between labor and the value of the product of labor may be in the same ratio, but on both sides of the "ledger," values are, in this country, multiplied over what they are in your country.

Labor in California, the cheapest intelligent farm labor that can be obtained, costs from \$2 to \$2.50 per day or \$60 per month.[†] In India, as I understand it, such labor could be obtained for \$6 per month, perhaps less. Here the laborer must pay the proportionate high price for his home (rent of his house), his clothing, his food, etc. Thus laborers (farm hands) receive

† ૧ આ વિદ્યુત પ્રદર્શન છે, અને એક પ્રદર્શની કિંમત ત્રણ રૂપિયા બે આના છે.

from \$50 to \$75 per month. If this be taken as a basis of comparison of values, it will doubtless be an aid in understanding our values in America. As ranch hands command \$50 to \$75 per month, foremen command \$75 to \$100 per month, a business manager from \$150 to \$200 and upward. A team of horses or mules costs \$100, \$500, \$600. Orange groves in bearing cost from \$1000 to \$2500 per acre.

In the management of the company there is but one salary paid and that is to Mr. Jamison. During the time Mr. Jamison has been East, we having exchanged places owing to his father's death, but the one salary has been paid.

Mr. Shoemaker, receives no salary (except when in California).

Mr. Jamison, as Secretary and Treasurer, received \$150 per month.

He has charge of all the office work, finances, bookkeeping and general detailed business management. He lives now permanently at Pomona.

Mr. Daniels receives no pay for acting as Asst. Secty. He is paid wages for the labor he does in cultivating the ranch at Exeter of \$95 per month.

Mr. Hampton receives no pay for acting as Asst. Treas. He is paid wages for the labor he does in cultivating the ranch at Pomona of \$85 per month.

The company employs no other office help or clerical assistants.

Mr. Daniels at Exeter, and Mr. Hampton at Pomona, in addition to the labor which they perform on the ranches supervise the other ranch hands which we employ. At Exeter we employ three men under contract, one an orange expert, at \$183.33 per month for the three.

Also one man at \$60 per month and other labor by the week or month during the summer irrigating season, as required.

At Pomona we employ one ranch hand at \$60 per month and one at \$50, and during rhubarb season, such other help as may be necessary.

We estimate the development expenses of the Exeter ranch for the year, including the pay to Mr. Daniels and the other ranch hands mentioned, horse feed, repairs, distillate, etc. etc. now that the ranch is planted complete, at from \$7000 to \$9000.

We estimate the development expenses of the Pomona ranch including the pay to Mr. Hampton, horse feed, labor as above stated etc. to be about \$3000, to \$4000, but this will be reduced by the receipts from local rhubarb shipments, corn etc. by perhaps from \$2000 to \$2500. The company rents an office at Los Angeles at \$15 per month. Then there are the usual office expenses, postage stationery, etc. etc. The company pays a tax to the State of California on its charter of \$100 per year. The real estate taxes assessed by the state, county and city against its properties will amount to from \$800 to \$1100. From interests on mortgages, & rents of properties, the company should receive from \$1000 to \$1500. From commissions on the shipment and packing of some few cars of fruit from neighboring ranch at Pomona \$300 to \$500.

These are as near as I can give you, the general running expenses of the company, together with present receipts. Next year a statement will be issued.

As previously stated and as embodied in the report just issued, the present disbursements of the company cannot be counted as expenses, as practically all money now being spent is going into increasing the **VALUE** and **PRODUCTIVENESS** of our ranches which makes them Capital expenditures and should come back to us later as a harvest. Our ranches are increasing in value, yearly, several times the amount of money that is being expended. I consider the value of our two ranches, as shown in the report as very conservative.

In all the statements which I may make, I prefer to err on the side of conservatism. However, I may be premitted at this point to make one statement which may aid in throwing some more light on the problem. The company now has planted and growing 186 acres of oranges, and other fruit. Orange groves in full bearing usually net from \$100 to \$300 and up per acre. The orange tree usually comes into bearing the third or fourth year. As the tree becomes older the quality of the fruit as well as the size of the crop improves. But as I have said in previous statements, "We judge not that we be not judged." "Man proposes but God disposes." We may sow the seed, our labor, our ability, our effort, but GOD giveth the INCREASE.

And now, my good brother, a word with thee. I know what thee and those who have been with thee have had to meet and to bear from unkind and unjust men. We have all borne our burdens, but none perhaps so heavy as thine. From the point which we have now reached, I think the sun shines upon thee its rays of vindication. I think that none can now prove that their investment is not a safe one, or gainsay what its earning profits may be. (I wish not to speak too boldly of the future.) I know that many will still criticise the delayed dividends, but whatever mistakes have been made they have been errors of the head and not of the heart. Perhaps some setbacks, some rugged places yet in our road, but there is this thought of satisfaction, to those of us who have acted as the guardians and trustees of these investments. Our two large ranches are planted entire, mostly to oranges. They are free and clear of debt (since the closing of our books, last month, we have paid off the entire balance due on our trees, leaving our liabilities reduced to only the three mortgages on our rented houses). The orange industry is one that is endorsed by our courts and by the judgment of our best business men, and is acknowledged throughout the land.

I send to thee and to all the brethren, my very best wishes. May the vibrations of health and happiness increase to thee exceedingly.

Sincerely,

(Sd.) COMLY SHOEMAKER.

ગોવિંદજી

તું
નામ

મીઠાઈઓ માટે-૧-ગેરંટી છે.

દાડ
લખો

અને અમારૂં માણસ તમોએ મંગિલી
મીઠાઈના નમુના લખને હાજર થશે.

ગોવિંદજી વસનજી-કાકોરદવાર-સુ'બધ. {Telegraphic Address } "Sweetmeat," Bombay.

અહીસો રૂપીઆમાં અમર નામ.

નડિયાદ અનાથાશ્રમના મકાનનું જાકીતું કામ ફરીથી શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. આશ્રમના અંગે દયાળાનું, નિશાળ, અપંગ ગૃહ, સ્ત્રીઓમાટેનું પૃથક્ ગૃહ રૂઝિગેરે માટે હાલમાં રૂ. ૨૫ નવી ઓરડીઓની જરૂર છે. આવી દરેક ઓરડી ૧૦૦૦ થતાં રૂ. ૫૦૦) ખર્ચ થાય છે તથાપિ જે ગૃહસ્થ એકી વખતે રૂ. ૨૫૦) આપશે તે ગૃહસ્થના નામની એક ઓરડી બાંધી તે ઉપર આરસ પહાણની તખ્તી એકી આશ્રયદાતાનું નામ અમર કરવામાં આવશે. હાલના મકાનમાં જુદા જુદા ૨૧ ગૃહસ્થોએ પોતાના નામની ઓરડીઓ બાંધાવી આપેલી છે. આશા છે કે મૂખી ગૃહસ્થો આ ઉત્તમ તકનો લાભ લેવા ચુકશે નહીં. વધુ વિગત માટે લખો અમર રૂબરૂમાં મળે.

મંત્રી-હિંદુ અનાથાશ્રમ-નડિયાદ.

रूप (पुस्तक) २३. माद्रपद कृष्ण ० १४. संवत् १९६७. दर्शन (अंक) ११.

श्लोकः ।

कदली कमल न वा हिमं

मलयोत्थं यमपोहितुं क्षमम् ।

भवदंघ्रिवियोगपावको

हृदये मा स कदाचनेध्यताम् ॥

अर्थः—हे भगवन् । आपना यश्नुना विभोगश्च न्वराभि, तेने राजवा डेण, कभण, पनरु
हे स'द्वन्' उश्' सभर्थ' नथी, ते आभारा 'हृदयमा' कदापि धगधगी रहो मा ।

प्रसिद्ध कारनाम

श्रेयस्साधक अधिकारि वर्ग—बहोदरा.

तक्ष्मी

अभिलाषा—शी "सत्यविजय" प्रिन्टिअ ग्रेवभां शा. सांकेतय'द दविवासे छापी प्रसिद्ध भन्नु.

वार्षिक स्वपाठ्य पाठ्येकसाथे ३. २-०-० वर्षना आभार'सभां ज.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસમૂહ.

૧ વિશ્વમાંદિ વિશ્વપતિ સર્વદા આત્મપ્રાપ્ત જ રહે છે. (શ્રીઉપેન્દ્ર)	...	૪૦૧
૨ તનમનમનિમાં પોતાના ઐશ્વર્યનો આરિષ્ટકાર ધરિને વિસમિ. (છાંડ)	...	૪૦૬
૩ મિથ્યાચિંતાની છત્રને જોખવચ્ચનો (છાંડ)	...	૪૧૧

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ અજસ્ર અથવા અજમીમાંસા (કણ્વીયા)	...	૪૦૨
૨ નિષ્પ ગળનમાં ઉડવાનો અભ્યાસ સેવા (છાંડ)	...	૪૩૨

૩ માનસ શાસ્ત્ર.

૧ માનસ રસાયન અથવા ચોતનને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રાનમ ઉપાય (છાંડ)	...	૪૦૭
૨ આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો (કણ્વીયા)	...	૪૧૮
૩ જાવનાનો કાર્પસિદ્ધિમાં ઉપયોગ (છાંડ)	...	૪૩૩
૪ માનસ શાસ્ત્રના મૂળાશરો (છાંડ)	...	૪૩૧
૫ ચોતન સત્તર રૂઝને આપનાર શી રીતે કરી સકાય (છાંડ)	...	૪૪૦

૪ વિદ્યા.

૧ પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સો વર્ષનું આયુષ્ય જોગવવાનો ઉપાય (છાંડ)	...	૪૧૭
--	-----	-----

૫ સાહિત્ય.

૧ વાયુમાં હિંદ (છાંડ)	...	૪૧૧
૨ મોગિની (છાંડ)	...	૪૨૭

૬ અંધસત્કાર.

(૧) જાગૃત્ત્વ, (૨) શ્રીકારિકાચિદ્દર્શન, (૩) જાગૃત્ત્વ, (૪) શાંતિ, (૫) સ્વપ્નમંથી, (૬) કાવ્યકલિકા, (૭) જીવનરસાયનશાસ્ત્રનું તારણ (છાંડ)	...	૪૨૨
---	-----	-----

૭ પ્રકીર્ણ.

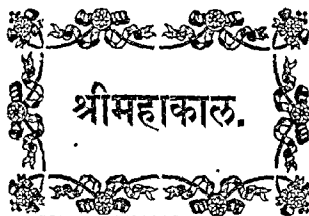
૧ મસનકિલ્લરો લોહનું પોતાલમાં થતું રૂપાંતર (છાંડ)	...	૪૩૦
૨ કરી મદા વેતર કરના ના (છાંડ)	...	૪૩૨

અગત્યની સૂચના.

મહાશય પ્રણેષક મામની વર્ષ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે; અને તેથી માદોને તે ખીલ મામની શ્રદ્ધિ સ્વમનુરીમાં મળે છે. આથી જે માદોને એ અરસામાં આંક ન મળે તેમજે પોતા કિલ્લ તાટ જોઈ અવ જાણવું. દેશનું અરસેર પોતાનું અરમનું દેશનું જાણવવા કૃપા કરી. તેમ નહિ કરનારના પચઉપર પાલ આપવામાં આવતું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વરોહરા.

તેનાં—દેશાસન જીવનસાધ, પીનુમિંદાપ્રમ—પ્રેમરૂ.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૨—માદ્રપદ કાળ ૦ ૧૪, સંવત્ ૧૯૬૭. વર્ષાન (ધંક) ૧૧.

॥ ૐ શ્રી ॥

વિશ્વમાંહિ વિશ્વપતિ સર્વદા ઓતપ્રોત જ રહે છે.

૫૬. (મોહનછને મળવા, તલપે છે, એ લય.)

પ્રભુ કહે ' મુજ વિશ્વે, વિધવિધ રૂપે હું થાઉં રે. '

પ્રેમને, અગ્નિ ન્યાં પ્રકટે ત્યાં,

કાષ્ઠ બની હું બાઉં રે;

પ્રભુ ૦

દીપક જ્ઞાનને બેતાં તેમાં,

પતંગ બની અપલાઉં રે;—

લક્ષ્મિતણી ન્યાં સરિતા વહેતી,

માછલું થઈ ત્યાં ન્હાઉં રે;—

સ્નેહતાણું ફળ ન્યાં લટકે ત્યાં,

પક્ષી બની તે ખાઉં રે;—

શુભદ્રિમય નયનવિષે તો,

કાન્નજ થઈ અંબાઉં રે;—

હિતકેરી વાણીમાં તો હું,

સ્વરૂપે જ પૂરાઉં રે;—

અનન્ય લક્ષિત બે બેડી તો,

હું કેદી જ ગણાઉં રે;—

મનના મેલામાંહિ કહિન હું,

ઠળીઓ થઈને છુપાઉં રે;—

જે જે મારું ધ્યાન કરે છે,

નિત્ય હું તેમને ધ્યાઉં રે;—

ન્યાં જે રૂપ અનુદેશ લાસે,

ત્યાં તેવો કહેવાઉં રે;—

દેવરૂપ જ છે એવું સ્વીકાર્યું છે. તેથી એમાં દેશ પણ બેદ સ્વીકારવામાં આવ્યો નથી. તેથી ઉત્પત્તિનું સમર્થન કરવા એ ચારમાં બેદ સ્વીકારો. તે સમ સિદ્ધાન્તની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી ભગવાનથી આ ચાર વ્યૂહો ન્યૂત છે એવું માનવામાં આવે તો પછી ભગવાનના ચાર જ વ્યૂહો લેવા અયોગ્ય છે કારણ કે બ્રહ્મદિ સ્તંભપર્યન્ત સમસ્ત જગત જ ભગવાનના વ્યૂહરૂપ છે. તેથી ચાર જ વ્યૂહો ગણવા એ અયોગ્ય છે.

આ સિદ્ધાન્તની ઉપેક્ષા કરવામાં એક અધિક કારણ દર્શાવી શ્રીસૂત્રકાર. આ સિદ્ધાન્તનું ખંડન તથા આ દ્વિતીય પાદ હવે સમાપ્ત કરે છે.

વિપ્રતિષેધાચ્ચ ॥ ૪૫ ॥

સૂત્રાર્થ:—પૂર્વોપર વિરોધ તથા વેદનિન્દા હોવાથી પણ આ મત ઉપેક્ષ્ય છે.

આ સૂત્રથી એ જણાવ્યું કે આ ભાગવત મતમાં પૂર્વોપર વિરોધ અનેક પ્રકારે ભરેલો છે. એક જ પદાર્થને ગુણ તથા ગુણી લેવામાં આવ્યો છે. જ્ઞાન એ ગુણ છે અને ગુણી છે એમ સ્વીકારવામાં આવે છે. જ્ઞાન, અર્થ, બલ, શક્તિ, વીર્ય, તેજસ્ એ ગુણો છે એમ કહી આત્મા ન પૈત્રે તે સમગ્રાન્તો વાસુદેવા:—એ સર્વ આત્મા છે, ભગવાન વાસુદેવ જ છે એ રીતે કહેવામાં આવ્યું છે. વળી આ મતમાં વેદનિન્દા પણ દેખાય છે. ચતુર્થ વેદેષુ પરં શ્રેયોઽલ્લભ્યા શાણ્ડિલ્ય દ્વં શાસ્ત્રમધિગતવાન્—ચાર વેદોમાંથી પરમ શ્રેયસ્તી પ્રાપ્તિ ન મેળવી, આ શાસ્ત્રના કર્તા શાણ્ડિલ્ય ઋષિએ આ શાસ્ત્ર મેળવ્યું છે—આ રીતે ચારે વેદોની નિન્દા આદિ આ મતમાં કરી છે. તેથી આ મત અસંગત છે.

આ રીતે આ મતનું ખંડન કરી આ તર્કપાદને અહિં શ્રીસૂત્રકાર સમાપ્ત કરે છે.

। इति द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयः पादः ।

अथ द्वितीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ।

नवियदधुते: ॥ ૧ ॥

સૂત્રાર્થ:—આકાશ ઉત્પન્ન થયું નથી કેમકે શ્રુતિમાં ઉત્પત્તિપ્રકરણમાં આકાશ કહેવામાં આવ્યું નથી.

આ અવિરોધાધ્યાય છે અને તેનું તૃતીય પાદ અહિંથી શરૂ થાય છે. દ્વિતીય પાદમાં તદ્દવશાત્ દેખાઈતા વિરોધનો શ્રીસૂત્રકારે પરિહાર કર્યો. હવે વેદાન્તમાં મિન્ન મિન્ન પ્રકારે ઉત્પત્તિને કથન કરનાર શ્રુતિઓ જોવામાં આવે છે. કેટલીક શ્રુતિઓ આકાશની ઉત્પત્તિ કહે છે અને કેટલીક કહેતી નથી; કેટલીક વાયુની ઉત્પત્તિ કહે છે અને કેટલીક કહેતી નથી. આ જ પ્રમાણે જ્વર અને પ્રાણના સંબંધમાં પણ દેખાય છે. આ રીતે ક્રમાદિના સંબંધમાં શ્રુતિમાં આપાતત: વિરોધ દેખાય છે. પૂર્વપક્ષીના પક્ષનું ગળાં સૂત્રમાં વિરોધવશાત્ ઉપેક્ષણ કરવાનું શ્રીસૂત્રકારે કહ્યું છે તો તે જ પ્રમાણે વેદાન્તપક્ષમાં પણ એવો પરસ્પર વિરોધ હોય તો એની પણ ઉપેક્ષા કરવાનું પ્રાપ્ત થાય તેથી સર્વ વેદાન્તમાં રહેલી ઉત્પત્તિ શ્રુતિના વિરોધને દૂર કરી તેના અર્થને નિર્મલ કરવા અર્થે આ અધ્યાયનો ઉત્તર સંદર્ભ છે. ત્યાં ચતુર્થ પાદમાં પ્રાણવિષયક વિરોધનો પરિહાર રાખી, આકાશાદિ વિષયક વિરોધ કરવા આ તૃતીય પાદની પ્રવૃત્તિ કરી છે.

ત્યાં પ્રથમ આકાશના સંબંધમાં ચિન્તન કરવામાં આવે છે કે આકાશની ઉત્પત્તિ છે કે નહિ ! ત્યાં પૂર્વપક્ષ એ પ્રાપ્ત થાય છે કે આકાશની ઉત્પત્તિ નથી કારણ કે ઉત્પત્તિ પ્રક-
રણમાં આકાશનું પ્રદબ્ધ શ્રુતિમાં કરવામાં આવ્યું નથી. છદિગ્યોપનિષદમાં સદેવ સોમ્યેદમમ
આસીદ્દેકમેયાદિત્રીયમ્-હે શ્રોત્ર્ય ! આ સર્વ ઉત્પત્તિપૂર્વે એક અદિતીય સદૃષ્ ૧૪ હતું-એ-
મ સત્શબ્દથી બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કરી હતું છે કે તેદેસત તત્તેજોઽસૃજત-બ્રહ્મે ઈક્ષણ
હ્યુ અને તેજસ્વી ઘટિ કરી. આ રીતે પાંચ ભૂતોમાં મધ્યમ ભૂતરૂપ તેજસ્ તેની ૧૪ પ્રથમ
ઘટિ કરી તેજસ્, અપ્ અને અન્ન-તેજસ્, વૃક્ષ અને પૃથિવી-એ ત્રણની ૧૪ ઉત્પત્તિ
કરી છે. અત્તાન્દ્રિય અર્થેના વિજ્ઞાન થવામાં શ્રુતિ, પૂર્વપક્ષી કહે છે કે, અમારું પ્રમાણ છે
અને અદિ આકાશની ઉત્પત્તિ જણાવનાર શ્રુતિ નથી તેથી આકાશની ઉત્પત્તિ નથી.

આ પ્રમાણે આ ચતુર્થી પૂર્વપક્ષનું શ્રીશૂત્રકારે કથન કર્યું. ત્યાં મુખ્ય પૂર્વપક્ષ
એ છે કે આકાશના સંબંધમાં ઉભયવિધ શ્રુતિ મળે છે તેથી એ સંબંધમાં શ્રુતિઓનું
અપ્રામાણ્ય છે. પણ તે કહેતા પૂર્વે આ ચતુર્થી આકાશ ઉત્પન્ન થતું નથી એવા એક
દેશી પૂર્વપક્ષ પ્રથમ શ્રીશૂત્રકારે જણાવ્યો; હવે મુખ્ય પૂર્વપક્ષ કહે છે.

અસ્તિ તુ ॥ ૨ ॥

શૂત્રાર્થઃ—પણ અન્યથા આકાશની ઉત્પત્તિની શ્રુતિ છે.

તુઃ—આ શબ્દ અન્ય પક્ષનો સ્વીકાર દર્શાવે છે.

આ પૂર્વપક્ષશ્રુતિમાં એ હતું કે છદિગ્યોપનિષદમાં બ્રહ્મે આકાશની ઉત્પત્તિ નહિ
કરી હોય પણ અન્ય શ્રુતિમાં એ કહી છે. તંત્રીયમાં સત્યં જ્ઞાનમનન્તં પ્રજ્ઞ સદૃષ્;
જ્ઞાનરૂપ અને અન્ન-બ્રહ્મ-એમ કહી તસ્માદ્દા પતસ્માદ્દામન આકાશઃ સંભૂતઃ-આ
પ્રકારના આત્મામાંથી આકાશ ઉત્પન્ન થયું છે એમ આકાશની ઉત્પત્તિ કહી છે. તેથી આમ

આ પ્રકારના પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં સિદ્ધાન્તી એકદેશી થું કહે છે તે શ્રીયુગ્મકાર કહે છે.

ગૌણ્ય સંસવાત્ ॥ ૩ ॥

સૂત્રાર્થ:—આકાશની ઉત્પત્તિ કહેનાર શ્રુતિ ગૌણી લેવી કેમકે આકાશની ઉત્પત્તિનો સંભવ નથી.

આ અધ્યાયમાં હવે આવો ક્રમ રાખવામાં આવ્યો છે કે પ્રથમ પૂર્વપક્ષનું પ્રતિપાદન છે અને પૂર્વ પક્ષનું ફલ એ છે કે શ્રુતિનું એ સંબંધમાં પ્રામાણ્ય નથી, ત્યાર પછી સિદ્ધાન્તીના એકદેશીનું મત આપવામાં આવ્યું છે અને ત્યાર પછી મુખ્ય સિદ્ધાન્ત આપવામાં આવ્યો છે અને એ સિદ્ધાન્તપ્રમાણે શ્રુતિમાં વારંવાર વિરોધ નથી માટે તેમની એકવાક્યતા ચર્ચ શકે છે અને તેથી અહમદીમાં સમન્વયની સિદ્ધિ થાય છે.

આ નિયમપ્રમાણે આ સૂત્રથી એકદેશીનો સિદ્ધાન્ત કહેવામાં આવ્યો છે. એમાં એ કહ્યું કે આકાશની ઉત્પત્તિ ઊદ્દિગ્ધમાં કહી નથી તેથી આકાશ ઉત્પન્ન થતું જ નથી. તત્તિરીય શ્રુતિ જે આકાશની ઉત્પત્તિ કહે છે તે શ્રુતિ ગૌણી છે—ગૌણ્યાર્થમાં લેવાની છે, કારણ કે આકાશની ઉત્પત્તિનો સંભવ નથી. શ્રીકણ્વદ મતને અનુસરનાર વૈશેષિકા જીવતા બેઠા છે ત્યાં સુધી આકાશની ઉત્પત્તિ સિદ્ધ થઈ શકે તેમ નથી. વૈશેષિકા કહે છે કે આકાશની કારણ સામગ્રી નથી માટે આકાશ ઉત્પન્ન થઈ શકે તેમ નથી. જે જે ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વ સમવાયિ કારણ, અસમવાયિ કારણ અને નિમિત્ત કારણ એ ત્રણ કારણોવડે ઉત્પન્ન થાય છે. જે કાર્ય દ્રવ્ય છે તેનું સમવાયિ કારણ એક જાતિના અનેક દ્રવ્યો હોય છે. પરંતુ એ કાર્ય દ્રવ્ય છે તો એનું સમવાયિ કારણ અનેક જાતિના પદાર્થ જે તત્તુઓ તે છે, આ રીતે આકાશનું આરંભક આવું એક જાતિનું અનેક દ્રવ્ય હોવું જોઈએ પણ તે છે નહિ. સમવાયિ કારણ નહિ હોય ત્યાં સમવાયિ કારણના સંયોગરૂપ અસમવાયિ કારણનો અસંભવ છે. તેથી સમવાયિનો અહિં અભાવ છે અને અસમવાયિનો પણ અભાવ છે તો એ જે વિના આકાશ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય ? આ બે કારણોની મદદથી નિમિત્ત કારણ પ્રદત્ત થનાર છે તેથી એ બેના અભાવે આકાશનું નિમિત્ત કારણ દૂરાપારત છે. તેથી કારણ સામગ્રીના અભાવને લીધે આકાશની ઉત્પત્તિનો અસંભવ છે.

તેજસ્ આદિ જે જે ઉત્પન્ન થાય છે તેના પૂર્વકાલ અને ઉત્તર કાલમાં તેમનાં સ્વરૂપનો ભેદ હોય છે. તેજસ્ની ઉત્પત્તિપૂર્વે એનું પ્રકાશાદિ કાર્ય હોતું નથી અને તેજસ્ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે એનું પ્રકાશાદિ કાર્ય થાય છે. આવો ભેદ પણ આકાશમાં પૂર્વોત્તર-કાલમાં અસંભવ છે, આકાશ ઉત્પન્ન નહોતું થયું ત્યારે કયો પદાર્થ અવકાશરહિત,* છિદ્રરહિત, સુપિરરહિત હતા ? વળી પૃથિવ્યાદિ જે ઉત્પન્ન થનાર છે તે સર્વ અવિશુ છે, સર્વ ગત છે અને આત્મા વગેરે વિશુ છે તે ઉત્પન્ન થનાર નથી પણ અજ છે. તેથી પૃથિવ્યાદિથી વિશુરૂપ વૈશ્વક્ષણવાળું આકાશ હોનાથી આકાશ અજ છે અને ઉત્પન્ન થાય તેમ નથી.

આપ્રમાણે આકાશની ઉત્પત્તિનો સંભવ નહિ હોવાથી, જેમ લોકમાં જગા કર, જગા થઈ, ધર્માદિ ગૌણ પ્રયોગો કરાય છે, જેમ ઘટાકાશ, મેઘાકાશ, ગુડાકાશ આદિ એક જ આકાશના ભિન્ન ભિન્ન વિભાગ ગૌણરૂપે લેવાય છે, તથા જેમ વેદમાં પણ આરણ્યાનાકાંશે

* સ્વચ્છતા આશ્રયરૂપ અવકાશ છે, સૂક્ષ્મતા આશ્રયરૂપ છિદ્ર છે અને અણુનો આશ્રય તે સુપિર કહેવાય છે.

પ્યાલ્લભેરન્-આરણ્યકોનું આકાશમાં આકાશન કરવું હતાદિ રથગે આકાશના ભેદને ગૌણ વ્યપરેશ છે તે જ પ્રમાણે અર્ધિં પણ આકાશની ઉત્પત્તિ કહેનાર શ્રુતિ ગૌણ અર્થમાં લેવાની છે. આકાશની ઉત્પત્તિની શ્રુતિ ગૌણી લેવામાં એક હેતુ કહી અન્ય હેતુ હવે આપવામાં આવે છે.

શબ્દાચ ॥ ૪ ॥

સૂત્રાર્થઃ—શ્રુતિ પોતે આકાશને અમૃત કહે છે તેથી આકાશ ઉત્પન્ન થવું નથી.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે ઉત્પત્તિનો અસંભવ છે માટે આકાશ અજ છે એટલું જ નહિ પણ શ્રુતિ પોતે કહ્યુંવથી આકાશની ઉત્પત્તિ નથી એમ કહે છે. શ્રુતિ કહે છે કે પાપુષ્ઠાન્તરિક્ષં ચૈત્ત્વમૃતમ્-વાયુ અને આકાશ એ અમૃત છે, નિત્ય છે. જે નિત્ય બાવરૂપ પદાર્થ છે તે નિયમે કરીને અનાદિ છે, ઉત્પત્તિવિનાનો હોય છે. આકાશવત્ સર્વ ગતસ્થ નિત્યઃ—આકાશની માફક આત્મા સર્વગત છે તથા નિત્ય છે—એ વાક્યમાં બ્રહ્માના સર્વગત્વ અને નિત્યત્વપ્રધર્મોમાં ઉપમાનરૂપે આકાશનું મહત્ત્વ કહ્યું છે તેથી આકાશમાં એ બે ધર્મોની એ શ્રુતિ પ્રસિદ્ધિ દર્શાવે છે. આવા આકાશની ઉત્પત્તિ અનુપપન્ન છે. અન્યત્ર પણ કહ્યું છે કે સ યથાનન્તોડયમાકાશ એવમનન્ત આત્મા વેદિતઃ—જેમ આ આકાશ અંતરહિત છે તેમ આ આત્મા પણ છે એમ જણવું, એ વાક્યમાં આત્માના અનન્તત્વમાં આકાશનું ઉદાહરણ છે, આકાશ શરારં મહા આકાશ આત્મા—આકાશ બ્રહ્માના શરીરરૂપ છે અર્થાત્ અત્યન્ત સમાન છે, આકાશ આત્મા છે હતાદિમાં પણ બ્રહ્મત્વ આકાશ અનાદિ છે એમ કહેલું જણાય છે. જે આકાશ ઉત્પત્તિવાળું હોય તો એ બ્રહ્માના વિશેષભૂરૂપ નહિ થાય. ત્રીજ એ ઉત્પન્નનું વિશેષણ થાય છે કેમકે બેનો અભેદ છે, અત્યન્ત સમ્ય છે. તેમ આકાશ બ્રહ્મને અત્યન્ત સમાન હોય તો જ બ્રહ્મનું શરીર એ કહેવામાં આવે તેથી આકાશ નિત્ય છે, અને તેને લીધે એનું બ્રહ્મસાથે સામ્ય છે, એ શ્રુતિ સ્પષ્ટપણે કહે છે.

(અપૂર્ણ)

તનમનમતિમાં પોતાના ऐश्वर्यનો आविष्कार करवाने

ईशने विज्ञप्ति.

પદ. (હે દેવર્ષિ ! હવે શું થશે, એ જાણ.)

હે ઈશ ! મન મતિ શરીરમાં, યાત્રું કરે આ વાર,—

મહા આપના ઐશ્વર્યનો, અદ્ભુત^૧ આવિષ્કાર,

હે ઈશ૦

મુજ દેહની બીતર બહિર, વિકસે પ્રભુ એ રીત,

જ્ઞાતિક અણુ સહ યદ રહે, શુદ્ધ મત્તભય, પુનીત^૨,

હે ઈશ૦

ધાતુ બધા નિર્દોષ યદ, બળ જોગજો ઉબસાય,

પગથી શિખામુખી વિપુલ^૩ જીવન—યુક્ત યદ રહે કાય,

હે ઈશ૦

(જેથી) કર્તવ્ય માનવદેહનાં, સાધી શકું હું સર્વ,

૧ જહાર પ્રકટ કરવું તે. ૨ પવિત્ર. ૩ પુષ્કળ.

આયુષ્યની પ્રતિક્ષણ થઈ, રહે મારી મોટું પર્વ,	હે ઇશં
કરી તનુ સર્વોત્તમ પછી, નવ વિરમતા મુજ નાથ,	
વિપલથી કાંચન કળશથી, શું વળ્યું, આવે હાથ,	હે ઇશં
ઉભરાતી નદીસમ કંઈ તનુ, આરોગ્યથી ઉભરાય,	
હિત સ્વપર પણ આખા જીવનમાં, તે વહે નહિ થાય,	હે ઇશં
ઉન્મત્ત નદી, તટસ્થિત કરે જેમ આમ તરુનો નાશ,	
સંગી જનોને તેમ તે, ઉપબલવાં તનુ ત્રાસ,	હે ઇશં
આત્મ ન આવિષ્કારને, યાચું હું મુજ તનુમાંહ,	
મૌકિતક ભર્યો માનસ સરસંસમ, ઇચ્છું આતર બાંધ,	હે ઇશં
મનમતિની ઉંચી ઉંચી, કરજો કળા પ્રતિદિન,	
વિકસાવી માનસ શક્તિઓ, આ મગજની ભિન્ન ભિન્ન,	હે ઇશં
આજે પ્રકટ જે છે અને, જે અપ્રકટ છે હાલ,	
તે સર્વ આપ પ્રભાસમી, કરજો જ આકર્ષમાળ,	હે ઇશં
વિદ્યાત્મિકા વિદ્યાકળા, જન હિતકારી અનેક,	
પ્રકટાવી વિધવિધ શક્તિમાં, દાખો કરજોદ્રેક,	હે ઇશં
મતિકોશને ભરજો પ્રભુ, મહા દિવ્ય સંપદ દઈ,	
જે સંપદે ^૧ શ્રીકૃષ્ણની, તૃણ ગણે મહાજન કંઈ,	હે ઇશં
સંપત્તિ મહતી એક છે, સઉ વિપત્તિ જે વિણ,	
જે આવતાં હું પાછું ન રહે, ક્ષણ એક આપથી ભિન્ન,	હે ઇશં
પ્રાપ્તવ્ય જેને સિદ્ધ ઋષિ મુનિ, વેદ સંતત ગાય,	
તે બ્રહ્મવિદ્યા આ મતિમાં, અતે દો ગુરુરાય,	હે ઇશં

માનસ રસાયન

અથવા

ગૌવન પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૩૭૧ થી)

વિશેષમાં, મનની અનેક પ્રતિકૂળ સ્થિતિઓ નાશ પામવાની, પણ આ સધળી સ્થિતિઓનો નાશ કરવાને માટે કોઈ, ભય અને ચિંતાથી મનને મુક્ત કરવું જોઈએ.

ત્યારે મનમાં કોઈ પ્રકટે છે ત્યારે શરીરના પુષ્કળ પુટો, અને તેમાં પણ મુખ્યત્વે કરીને જ્ઞાનતંત્રીઓના પુષ્કળ પુટો નાશને પામે છે. આ પુટોને શરીરમાં તત્કાળ નવા રચવાનું

કાલે અથવા હોય છે; પણ જો તેઓને તત્કાળ નવા રચવામાં નથી આવતા, અને નાશ પામેલા પુરો તેઓ શરીરમાં કચરાઈ જાય છે, તેમને બદલ કાઢી નાંખવામાં નથી આવતા તો તેઓ શરીરમાં રહિરને વહેવાના માર્ગને પૂરી નાંખે છે.

પરંતુ સ્વચ્છ શરીરમાં જ યૌવન રચાઈ ટકી રાકે છે. રક્ષ થયેલા પુરોને શરીરમાંથી કાઢી નાંખવામાં ન આવતાં મૃત દ્રવ્ય તરીકે તેઓ શરીરમાં રહે છે, શરીરની કામગીરીને નાશ કરે છે, હાડકાંને બગડે છે, અને આપ્રમાણે જૃદ્ધાવસ્થાને ઉત્પન્ન કરે છે.

શરીરમાં ચાલતી કુદરતી નવીકરણની ક્રિયામાં જૂના પુરોને શરીરમાંથી કાઢી નાંખવાનું સામર્થ્ય છે, અર્થાત્ થોડાં અદ્વાદીપાંથી અથવા થોડા માસથી જે પુરો શરીરમાં ભરાઈ રહ્યા હોય છે, તેમને કાઢી નાંખવાનું અને તેમને રચાને નવા રચવાનું તેનામાં સામર્થ્ય હોય છે, પરંતુ કોઈથી જે પુરોને સામગ્રી નાશ થઈ ગયો હોય છે, તેમને રચાને તત્કાળ નવા પુરો રચવાનું તેનામાં સામર્થ્ય નથી.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કોઈથી પ્રસંગોપાત્ત આ નવીકરણની ક્રિયાને પોતાને માથે હદ ઉપરાંત કામ કરવાનું આવી પડે છે, અને તેથી વસ્તુનાં તેની શક્તિ કુદિત થઈ જાય છે; અને તેથી શરીરને જીવન રાખવાનું તેનું સામર્થ્ય થોડા અથવા વધારે પ્રમાણમાં અક્ષય થાય છે.

ત્યારે નવીકરણની ક્રિયા પોતાનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવામાં નિષ્ફળ જાય છે ત્યારે શરીરને જૃદ્ધ કરનાર ક્રિયાનું શરીરમાં બળ જનમે છે, અને જો તેના બળને સત્તર તોડી પાડવામાં નથી આવતું તો આખા શરીરને અદ્ય સમયમા જૃદ્ધ થવાની ટેવ પડવા માંડે છે. આમ જનાં, આ ટેવ દૂર કરી શકાય એવી છે; સઘળી જ ટેવો ટાળી શકાય એવી હોય છે, પરંતુ ટેવ પડ્યા પહેલાં તેને પડતી જ અટકાવવી, એ પડ્યા પડી તેને ટાળવાનો ઉપાય કરવા કરતાં વધારે બેઠાપણુમરેલું છે.

કોઈથી મનને મુક્ત કરવા માટે, આ જગત્માં જેઓ માત્ર શુભને જ સંપાદન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમના દિનને માટે જ આ જગતમાં સઘળું પ્રયત્ન કરે છે, એ વિચારને કોચા કરવો જોઈએ.

જગત્માં જે કંઈ થાય છે, તે આપણા દિનને અર્થે જ થાય છે, એવા વિચારવાળાને કશાઉપર કોઈ કરવાનું પ્રયોગન નથી. આપણું દિન કરનાર પ્રાણિપદાર્થઉપર આપણે કોઈ કરતા નથી; અને ત્યારે આપણે તનમનથી શુભને જ અને કેવળ શુભને જ સંપાદન કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ ત્યારે જગત્માં સર્વ આપણું દિન કરવાની જ સર્વદા પ્રતિન કરે છે.

ત્યારે કોઈને મનમાંથી સખ નાશ થાય છે ત્યારે સઘળી પ્રતિજ્ઞ મનોવૃત્તિઓનો પત્ત નાશ થાય છે. આમ થવાની અચંત અઘળ છે, કારણ કે મનના સખના વિરોધી વ્યાપારો શરીરનાં સખનાં કુદરતી સામર્થ્યોના વ્યાપારમાં અને તેમાં પણ શરીરની રક્ષિ કરનાર જે સામર્થ્યો છે, તેમના વ્યાપારમાં પ્રતિજ્ઞ કરનારા હોય છે.

પરંતુ મનને નીચાવવાને માટે આખા શરીરની અખંડ જદ્ધિ અને વિકાસ આશ્વા કરવાની કેવળ જરૂર છે, તેથી મનમાં કોઈ પણ પ્રકારના વિરોધને દટી રહેવા દેવો, એ યૌવનને પ્રસાદનાર કામગીરીને જ પ્રતિજ્ઞ કરનાર થાય છે, અને તેમ થતાં યૌવન સ્થિર રહેતું જો તે અટકે છે, અથવા તેને સંપૂર્ણ નાશ થાય છે.

નિરંતર યુવાન રહેવાને માટે કાદનાથી પણ વિરોધી વર્તન ન કરવાનો મનને અભ્યાસ પાડવો જોઈએ, અને પ્રત્યેક વસ્તુમાં જે વધારે ઉચ્ચ જીવનતત્ત્વ રહ્યું છે, તેને અનુકૂળ વર્તવાની ધૃતિવાળા જ્યારે આપણા પ્રત્યેક વિચારો થાય છે ત્યારે આ કાર્ય રમતજેવું થઈ રહે છે.

જ્યારે મન કાયથી આકુળ થાય છે ત્યારે શરીર દુર્બળતાવાળું થાય છે, અને શરીરને રચનારાં અને તેની શુદ્ધિ કરનારાં સઘળાં સામર્થ્યોના વ્યાપાર બદલાઈ જાય છે. આમ થતાં પૂર્વે જ્યારે તેઓ શરીરને રચવાનો અને તેનો વિકાસ કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં હતાં ત્યારે હવે તેઓ તેનો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તે જ પ્રમાણે મન જ્યારે ચિંતાને અને વ્યગ્રતાને સેવે છે, અથવા જે સ્થિતિમાં પોતાના બળતું લાન જૂલી જવાય છે, અને પોતાની દુર્બળતા ધણુ મોટા રૂપમાં જોવાય છે, એવી સ્થિતિને સેવે છે ત્યારે પણ તેવો જ પરિણામ આવે છે.

શોક પણ હાનિકારક છે. તે શરીરની પેશીઓનો ક્ષય કરે છે, પશ્ચાત્તાપ, અક્રમ-તિરસ્કાર, નિરાશા, અને એવી જ બીજી સર્વ સ્થિતિઓનો, ઘણું કરીને જરા ઓછા પ્રમાણમાં, પણ તેવો જ પરિણામ આવે છે.

પરંતુ ધૈવનને સ્થિર રાખવાને માટે, જે કંઈ શરીરનો ક્ષય અથવા વિનાશને કરનાર છે, તે સર્વનો સમૂળ નાશ કરવો જોઈએ.

મનના સ્વાર્થી વ્યાપારો પુટોને સંકુચિત કરે છે; અને પુટોનો સઘળો નિયમવિરુદ્ધ સંક્રાય તેમને સ્ત્રીમળાવી નાંખે છે, શુષ્ક કરી નાંખે છે, અને તેમને શરીરમાં કચરારૂપ કરે છે.

સ્વાર્થી થતું એટલે કે હૃદયપરાંત પોતાના વિચારોમાં એકાગ્ર થતું; અર્થાત્ સ્વાર્થી મનુષ્ય પોતાને પોતાનામાં જ ફેવળ સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અને આ પ્રયત્નથી તેનામાં સંક્રાયને પામવાનો સ્વભાવ પ્રકટે છે, અને મનમાં જે સ્વભાવ પ્રચળપણે વર્તેલો હોય છે, તે શરીરના પ્રત્યેક પુટમાં પણ પ્રચળપણે વર્તનારો થાય છે.

પરંતુ સ્વાર્થવૃત્તિ એકલા શરીરના પુટોને સંક્રાયને પમાડે છે, એમ કંઈ નથી; તે મનની શક્તિઓને પણ સંક્રાયને પમાડે છે. સ્વાર્થી મનુષ્યનું મન હંમેશાં શાથી નાતું હોય છે, અને તેનું ચાલિય, તેનું હૃદય, અને તેનો આત્મા શાથી નાનાં હોય છે, તેનો ખુલાસો આથી આપણને થાય છે.

મનમાં અતિશય પ્રચળપણે ચાલતા વ્યાપારો વિચારવંતના. ઉપર બળાત્કાર કરે છે; પણ આવા બળાત્કારથી શરીરનાં પુટ સખત થઈ જાય છે. પરંતુ ચિંતા એ અખંડ ધૈવનનો મોટામાં મોટો શત્રુ છે.

જ્યારે મન ચિંતાને સેવે છે ત્યારે જડ પીકને, ખરડ હાડકાંને, સ્ત્રીમળાઈ ગયેલી પેશીઓને, મગથી પૂરાઈ ગયેલા પુટોને, અને મુખઉપર કરચલીઓને પ્રકટાવનાર મુંઘ ડાંગે; એને તે ગતિમાં મૂકે છે. આનું કારણ એ છે કે ચિંતા સઘળી પ્રતિફળ માનસિક સ્થિતિઓમાં સઘળી બારેમાં બારે પ્રતિફળ સ્થિતિ છે, અને શરીરના રાસાયનિક જીવનઉપર જ તેની સાક્ષાત્ અસર થાય છે.

જ્યારે ચિંતાવડે શરીરનાં રાસાયનિક સામર્થ્યોઉપર અસર થાય છે, ત્યારે પુટોની રચનામાં તે જોડાં રાસાયનિક તત્ત્વોને ઉત્પન્ન કરે છે, અને આ જોડાં તરવો જાણે ખરેખર.

સુનાતું દ્રવ્ય હોય તેની પેઠે જ પુરોને પૂરી દહને તેમને સખત કરી મૂકે છે.

શરીરમાં જનમેષા સુનાના તત્ત્વને કાઢી નાંખવું, એ યૌવનને સ્થિર રાખવાની કુઠ્ઠી છે, એમ વિદ્વાનોથી મનાતું આવ્યું છે, અને તેને કાઢી નાંખવાની ઘણી રીતો પ્રયોધવામાં આવે છે. આ સર્વ રીતોમાં વરાળવું જળ પીવાની રીત એ એક અત્યંત સગળ ઉપાય છે, એમ માટે ભાગે માનવામાં આવે છે; પરંતુ મનુષ્ય ગમે તેટલું વરાળવું જળ પીએ પણ જ્ઞે તે ચિંતાને સેવ્યા કરે છે તો તે યૌવનને સ્થિર રાખી શકવાનો નહિ.

ત્યારે મન ચિંતાને સેવે છે ત્યારે જેમ કોષથી તેના શરીરમાં વિપ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ તેના શરીરમાં ખરેખરાં સુનાનાં તત્ત્વો જીતપન્ન થાય છે. આથી ત્યાં સુધી મનુષ્ય ચિંતાને સેવતો રહે છે ત્યાં સુધી તેનાં હાડકાં ખરડ થતાં રહેવાનાં, તેની ચામડીઉપર કસ્ય-લીએ વળવાની, તેના પુટ ચીમળાઇ જવાના, તેની પેશીઓ કઠણ થવાની અને સુનાથી ભરાઈ જવાની, તેના મુખઉપર કસ્યલીએ દેખાવાની, અને યૌવનને સ્થિર રાખવાને ગમે તેટલી શારીરિક કે માનસિક રીતો તે સેવતો હશે તોપણ તેના શરીરના પ્રત્યેક અણુને ધડપ-થવું ભાન થવાતું અને તે ધરડે દેખાવાનો.

આમ છતાં, એકલી ચિંતાનો નાશ કરવાથી યૌવન સદા કાળ ટકી રહેતું નથી. વૃદ્ધાવસ્થાનાં બીજાં પણ કારણો છે; પરંતુ ચિંતાનો નાશ એ એક અત્યંત અગત્યનું કારણ છે, અને વાસ્તવિક જીવંત શ્રદ્ધાનો અખંડ વિકાસ કરતા રહેવાથી ચિંતાનો નાશ કરી શકાય છે.

ધરમામાં, પોતાનામાં, પ્રત્યેક મનુષ્યમાં અને પ્રત્યેક વસ્તુમાં જે મનુષ્યને સાચી શ્રદ્ધા છે, તે કદી પણ ચિંતાને સેવતો નથી. તે જાણે છે કે સધળું તેના હિતને અર્થે જ પ્રગટિ કરે છે, કારણ કે જેનામાં વાસ્તવિક શ્રદ્ધા હોય છે, તેનું હિત કરવા તરફ જ સધળી વસ્તુઓની પ્રગટિ હોય છે.

સધળી વસ્તુઓમાં સાચી શ્રદ્ધા ધરવાને માટે સધળી વસ્તુઓના ગર્ભમાં જે ચૈતન્ય તત્ત્વ છે, તેના સંજ્ઞાવાણું મનને કરવું જોઈએ, કારણ કે તે તત્ત્વ કોષનો કદી પણ દેખ અથવા વિરોધ ધરતું નથી. તે પ્રત્યેક વસ્તુની ઉન્નતિને જ સર્વદા સાધે છે.

આથી મનુષ્ય ત્યારે આ ઉચ્ચ તત્ત્વસાથે સંજ્ઞાવાણો થાય છે ત્યારે કશું પણ તેના વિરોધી રહેતું નથી. સધળું જ તેના હિતમાં પ્રગટ થાય છે. તેને કશાની ચિંતા કરવાતું રહેતું નથી, કારણ કે સધળું અનુકૂળ માર્ગમાં જ વધા કરે છે. ત્યારે સર્વની આપણા હિતને અર્થે પ્રગટિ હોય છે ત્યારે આપણા અંતઃકરણના સર્વ ઈષ્ટનાર્થ પૂર્ણ થાય છે, અને જે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ઉદ્દેશ આપણે સિદ્ધ કરવા ધાર્યો હોય છે, તે અવસ્થા પૂર્ણ થાય છે.

ત્યાં મનનો વ્યાપક ચૈતન્ય તત્ત્વસાથે સંજ્ઞા હોય છે, એવા વિચારના ઉચ્ચ પ્રદેશમાં મનુષ્ય ત્યારે પ્રવેશે છે ત્યારે સધળાં તત્ત્વો, સધળાં સામર્થ્યો, સધળી વસ્તુઓ અને સધળાં પ્રાણીઓ મારા હિતને અર્થે જ પ્રગટિ કરે છે, એવું તે મનુષ્યને વસ્તુના ભાન થાય છે, અને આ સ્થિતિમાં સેધ પત્ત ચિંતા થવી સંભવની નથી.

પોતાના સ્વરૂપનું ભાન પણ એ જ રીતે ભવ માવને નિર્મળ કરે છે.

સ્વાર્થનો નાશ કરવાને માટે મનુષ્યે પોતાને માટે પ્રયત્ન કરતા બધું પશુ' નેહ્યે, અને પોતાના આત્માના અથવા પરમાત્માના નિમિત્તે જ સધળી પ્રવૃત્તિ કરવી નેહ્યે. સધળી પ્રવૃત્તિનો હિંસ આત્મા અથવા પરમાત્માના સાક્ષાત્કર કરવાનો હોવો નેહ્યે,

મનુષ્યમાં એક અત્યંત ઉચ્ચ તત્ત્વ છે. આ તત્ત્વને આત્મા કહેા કે પરમાત્મા કહેા, પણ તે જ આપણે વાસ્તવિક પોતે છીએ, અને આ તત્ત્વને માટે જીવન ગાળવાથી, જેટલું જેટલું વાસ્તવિક જીવનને અનુકૂળ નથી, તે સર્વનો આપણા જીવનમાંથી નાશ થાય છે.

(અપૂર્ણ.)

મિથ્યાભિમાની જીવને વોધવચનો.

પદ. (શિરજેરી શાના ઉપર આવડી, એ લય.)

કુલ્યો ફરે છે શાપર આટલો, કહેને જીવ ! કુલ્યો ફરે તું શાપર આટલો.

માથું દુઃખતાં તું ઓ મા ! ઓ બા ! ફરે છે,

લાંબો થઈ સુએ ઢાળી ખાટલો,—

બ્યાધિઆગળ ગરીબ ગાયનેવો ધાય તો એ,

નમતો ન તારો ગર્વકાંટલો,—

જળઅગ્નિઆગળ જોર તારું ન ચાલે તો એ,

થાતો મિથ્યાભિમાની ભાટલો,—

ટમટમતું માથાઉપર મૃત્યુ જો ! આઠે પહોર,

હીંડે પણ થઈ તું છડ્યો આખલો,—

એક પણ ઉંચું કામ સાધ્યું ન દેહ ધરી,

છૂટે પણ સહમાં પડેલો ખાટલો,—

મિથ્યાભિમાન ત્યજી, સદ્ગુરુ શરણુ ગ્રહી,

જટ જો ! લપસસુદ્રનો કાંઠલો,—

વાયુમાં છિદ્ર.

વિજ્ઞાન નામના માસિકનો હું તંત્રી છું. હું વિવિધ વૈજ્ઞાનિક (Scientific) વિષયોને મારા માસિકમાં પ્રકટ કરું છું, અને સર્વ મને વૈજ્ઞાનિક વિષયોના અધ્યેતા (અભ્યાસ કરનાર) બને છે, તોપણ વસ્તુતઃ હું ગ્રંથપણે પ્રાચીન નિમ્ન વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરનારો છું; ગ્રંથપણે એટલા માટે કે આ જગત હજી નિમ્ન વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરનારો ઓળી કદર કરી રાકે, એટલું આગળ વધ્યું નથી, અને વિદ્વાનવર્ગનો મોટો ભાગ તો તેવા અભ્યાસ કરનારાઓને ટોંગી, ધૂર્ત, અથવા હાથલા સમજે છે.

મારા કાર્યક્ષેત્રમાં : મારા હાથજો કામ કરનારા સધળા મનુષ્યોમાં ઈશ્વરરાયઉપર મને અધિક પ્રેમ હતો. તે મારા સર્વ કામમાં મને ધણી મદદ કરતો, અને સર્વદા મને અનુકૂળ

વર્તેતો. માત્ર તેનામાં એક જ દોષ હતો, અને તે એ કે નિગૂઢ વિદ્યાઓમાં તેને શ્રદ્ધા ન હતી. વિજ્ઞાને સ્વાકોચેલા વિષયોને જ તે સાચા માનતો, અને તે વિનાની સઘળી વાતોને તે બ્રાંત મંગળની કલ્પના ગણતો. એમ છતાં પ્રેમ દોષને બેતો નથી, એ નિયમથી તેને આ દોષ મારો તેના ઉપર અજાણ ઉપભવવા સમર્થ થયો ન હતો; ઉલટું મારા મનમાં વારંવાર એમ થતું કે કોઈ ઉપાયે આ મિચ્છારાના અંતઃકરણમાં નિગૂઢ વિદ્યાઓપ્રતિ અભિરુચિ ઉત્પન્ન કરી શકાય તો ધણું સારું. એક દિવસે કામકાજથી પરવારી અમે બંને વિશ્રાંતિ લેતા બેઠા હતા, ત્યારે તે કહેવા લાગ્યો, આ વિશ્વમાં શતકમાં વિજ્ઞાન ધણું જ આગળ વધવાતું, એમાં કશો જ શક નથી. તારનાં દોરડાંથી સંદેશ મોકલવાતું નીકળી જઈ, તેને સ્થાને તારવિના સંદેશ મોકલવાની કળા (Wireless telegraphy) સર્વત્ર પ્રસરશે, આગાહીઓ નીકળી જઈ તેમને સ્થાને હવામાં ઉડતાં વાહનો (Flying machines) થશે, ધાતુનાં પાત્રો નીકળી જઈ તેમને સ્થાને ટીપી શકાય એવા કાચનાં સ્વચ્છ વાસણો થશે, હાલના કાગળો નીકળી જઈ તેમને સ્થાને ધાતુના કાગળો થશે, અને આવા આવા સેંકડો અત્યંત આશ્ચર્યકારક શોધો થશે. આ શતકને હજી દશ વર્ષ જ થયાં છે, એટલામાં તો સેંકડો નવા શોધો થયા છે. અને મહાવિદ્વાનો પોતાની પ્રયોગશાળાઓમાં તથા અભ્યાસાલયમાં સેંકડો નવા અત્યંત આશ્ચર્યકારક શોધોના વિચાર કરતા બેઠા છે. અહો ! વિજ્ઞાનની ગતિ અદ્ભુત છે, અત્યંત આશ્ચર્યજનક છે !

હું જરા પણ આશ્ચર્ય દર્શાવ્યા વિના શાંતિથી બોલ્યો, ખરું છે, ઈશ્વરરાય ! આ ગદ્યા શોધો આશ્ચર્યજનક છે, એ ખરું છે; અને વિશ્વમાં શતકનો મધ્ય ભાગ આવતાં આવતાં તો વિજ્ઞાન આથી પણ ઘણા આશ્ચર્યકારક શોધો કરશે, એ પણ તેટલું જ ખરું છે; પરંતુ આ સઘળું છતાં ' વાયુમાં છિદ્ર ' ની સાથે સરખાવતાં આ સઘળા શોધો કંઈ હિસાબમાં નથી.

મારું આ છેલ્લું વચન સાંભળી ઈશ્વરરાય ચકિતપણે મારા સામું ટગર ટગર બેવા લાગ્યો. હું પુનઃ બોલ્યો, ઈશ્વરરાય ! હું ખરું જ કહું છું કે વાયુમાં છિદ્રની સાથે તુલના કરતાં આ શોધો કશી જ ગણતીમાં નથી.

તે મંદમંદ હસ્યો, અને બોલ્યો, આપનાં વચનોમાં મને જરા પણ સમજણ પડતી નથી. આપના આ શોધવિષે મેં કદી ક્યાંદિ પણ સાંભળ્યું નથી. આપ મારું હાસ્ય તો નથી કરતા ? કોઈ જાણીતા શોધને આપ એવાં વચનોમાં તો નથી વર્ણવતા કે જે ખુલાસો કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તદન નવા શોધજેવો જણાય ?

મેં કહ્યું, હું મિલકુલ હાસ્ય કરતો નથી, પણ સત્ય જ કહું છું. ' વાયુમાં છિદ્ર ' એ શોધ કંઈ હાલના વિજ્ઞાને ક્યોં નથી, તેમ હાલનું વિજ્ઞાન તે કરી શકશે કે કેમ, તે પણ મને તો સંશયબરેલું છે. એ નવો કે જુનો શોધ નથી, પણ પ્રાચીન નિગૂઢ વિદ્યાનો એક ગુહ્ય વ્યવસ્થા છે.

નિગૂઢ વિદ્યાનું નામ સાંભળી ઈશ્વરરાય ખડખડ હસી પડ્યો, અને બોલ્યો, બન્ન, હવે સમજાઈ ગયું. આ તો આપની આપના પેલા અજ્ઞાન પ્રવેશની વાતોમાંનો એક છુટો છે. પહેલેથી મને જરા સ્પષ્ટ તો કરવું હતું કે હું વ્યર્થ, શું હશે, એ જાણવાની આવી ભરે આકાંક્ષાથી આંખો તાપ્તી તાપ્તીને મરી ન જાન ! આપે પણ મને લાગ બેઠને કીધાનાં.

બીજા કોઈએ મને આનાં વચનો કહ્યાં હોત તો હું તેને સારી પેઠે ખાખેરી - કાઢ્યા વિના રહેત નહિ, અને આ વિષયસંબધમાં તેની સાથે કદી પણ ચર્ચામાં ઉતરત નહિ; પણ ઉપર મેં કહ્યું જ છે કે ઈશ્વરરાયઉપર મારો સ્વભાવથી જ પ્રેમ હતો, અને તેથી તે મને પ્રસંગે ગમે તેવાં વચનો કહી બેસતો, તોપણ મને તેમાં દોષનું ભાન થતું નહિ. ઉલટું મને તેમાં તેના નિઃસપણાનું અને સ્પષ્ટચતુરતાનું ભાન થતું; અને તેથી આ પ્રસંગે ઉલટો તેના પ્રતિ પ્રેમ દર્શાવતો હું બોલ્યો:

ભાઈ! હું તમને બતાવતો નથી. તમે જાણો છો કે તમારા હિતની મને જેટલી કાળજી છે તેટલી બીજા કોઈને ભાગ્યે જ હશે હું તમારી સાથે આ વાત તમારું હારથ કરવા આજે કરતો નથી, અથવા આડંબરનાં ગપ્પાં મારી સમય ગાળવા કરતો નથી, પણ તમારું હિત ઇચ્છીને જ કહું છું. તમે મારી વાત પૂરી કાન દબને સાંભળ્યા વિના, પૈલા અડદીયા દેખીને ભડકનાર કેસરપંપુની પેઠે, નિગૂઢ વિદ્યાનું નામ સાંભળતાં જ ભડકી ઉઠો છો, અને ગારા પ્રતિ અભિમુખતા રાખવાને બદલે મારાથી વિમુખ થઈ જાઓ છો. પણ તમે જ વિચારીને કહો કે ખરા વૈજ્ઞાનિક (Scientist) તું આણું વર્તન યોગ્ય ગણાય? ખરા વૈજ્ઞાનિકે તો આટલા જ વિચારો ખરા છે, એવો દુરાગ્રહ અથવા પક્ષપાત બાંધી ન બેસતાં પોતાના સમીપ આવતી પ્રત્યેક વાતનું નિષ્પક્ષપાત વૃત્તિથી અન્વેષણ (investigation, શોધ) કરવું જોઈએ. 'વાયુમાં છિદ્ર' એ કથન કહીને હું તમને બતાવતો નથી, પણ સાચું જ કહું છું, અને તે એ કે વાયુમાં છિદ્રને કેમ પાડવું, એ કળાને જે પુરવે સિદ્ધ કરી છે, તે પુરવેને કોઈ પણ પ્રકારના તારતમ્યની અથવા હવામાં ઉડનાં વાહનોની કશી અગત્ય નથી; કારણ કે વાયુમાં છિદ્ર પાડવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાથી તેને પોતાના ઉપર સંપૂર્ણ સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે; અને પોતાના ઉપર સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાથી ત્રિભુવનઉપર સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, એવો સત્તાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત છે.

ઈશ્વરરાય વિલક્ષણ પ્રકારે રિમત કરીને બોલ્યો, આપ કહો છો તે સધળું ખરું, પણ આપના કહેવાનો જરા પણ ભાવ મારા લક્ષમાં આવે ત્યારે હું આપના પ્રતિ અભિમુખતા કહું કેની? આપ પ્રથમથી જ એવાં નપગાં ગપ્પાં હકો છો કે તે શ્રવણ કરતાં જ એકદમ શુદ્ધ પ્રકાપને પામે છે.

મેં કહ્યું, મારી વાત ધૈર્યથી જરા તમે આગળ સાંભળો તો મારો ભાવ પણ તમારા લક્ષમાં આવે, અને તમારી શુદ્ધિ પણ પ્રકાપને પામતી અટકે. વાહ, હવે પ્રકાપને પામ્યા વિના હું જે કહું તે વચમાં બોલ્યાવિના રિથર ચિત્તથી થોડી વાર સાંભળો. તમે જાણો તો છો જ કે આપણી આજુબાજુ વ્યાપી રહેલા આ વાતાવરણનું આપણા શરીરઉપર પ્રત્યેક ચોરસ ઇંચે લગભગ પંદર રતલ વજનનું દબાણ થાય છે, અને આપણા ઉપર આ સમગ્ર વજનનો ભો તમે સરવાળો કરી જોશો તો તમને સમજશે કે વાતાવરણના કેટલા ભારે વજનતણે આપણે છીએ, અને પોતાના હાથ ઉચકવાના કામથી માંડીને એક મોટું મકાન બાંધવા જેવું ગમે તે કામ કરતાં આપણને કેટલો શ્રમ વેઠવો પડે છે. ધારો કે આ અસાધારણ ભારે વજન આપણી છત્તા થતાં આપણા ઉપરથી દૂર કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય હોય-ધારો કે ત્યારે ત્યારે આપણી છત્તા થાય ત્યારે વાયુમાં આ પ્રકારનું છિદ્ર આપણે પાડી શકતા હોઈએ તો શો પરિણામ આવે તેની તમને કલ્પના નથી આવી શકતી?

ઈશ્વરરાયે ઉત્તર આપ્યો, ના, કેવો પરિણામ આવે તે भारी શુદ્ધિ વિચારી શકતી નથી. મેં કહ્યું, એ જ પરિણામ આવવાનો કે કંઈ પણ કાર્ય કરવું હોય તો તે કરવાનો સંકલ્પ જ માત્ર આપણે કરવાનો રહેવાનો, અને તે કામ કશા પણ અટકાવવાના સિદ્ધ થઈ શકવાનું.

ઈશ્વરરાયે भारी મૂર્ખતાને સૂચવનારું રિમત કર્યું, અને વચમાં જ બોલી ઉઠ્યો, આપ પાછા તરંગે ચડવા હો એમ મને લાગે છે.

મેં કહ્યું, તમારા મુખમાંથી આવતા જડવાદીના જેવાં જ વચનો પાછાં નીકળવા માંડ્યાં. પોતાને ન સમજાય એવી કાંઈ ગૂઢ વાત સાંભળી કે આવના કંઈવાચ્યેલાઓ ' ખોટું, ગપ, હાંબા ' વગેરે ઉદ્ગારો કાઢવા મચી પડે છે. પ્રત્યેક મહાનુ વૈજ્ઞાનિક સત્યના સંબંધમાં હંમેશાં એમ જ થતું આવ્યું છે. સંસારના સ્થૂળ પ્રદેશોમાં મનુષ્યો ગોથાં ખાતા વજા કરે છે, અને ઉચ્ચ પ્રદેશોને માનતા નથી, અને તેની વાતોમાં ગ્રહા ધરતા નથી. પણ વધારે ઉચ્ચ સત્યો જાણનારા થોડા પ્રજા પુરુષો જગતમાં સર્વદા હોય જ છે. બે હજાર વર્ષ પૂર્વે થઈ ગયેલો ગ્રીક તત્ત્વજ્ઞાની થેલેસ (Thales) આવા સત્યને જાણતો હતો. 'પદાર્થોને ગતિમાં મૂકનાર જે સામર્થ્ય છે, તે આત્મા છે, ' એવી તે આત્માની વ્યાખ્યા કરતો; અને જડમાં અને ચૈતન્યમાં કશો જ ભેદ નથી, અને પ્રત્યેક વસ્તુ ચૈતન્યનું અથવા ગતિનું જ એક પ્રકારનું રૂપાંતર છે, એ સત્ય જે હજારો વર્ષ પૂર્વે પ્રાચીનો જાણતા, તેની વિજ્ઞાનને ઝાંખી થવાનો હમણાં જ સંભવ આવે છે. એકનને ખચર હતી અને પોતાના મંથમાં (Novum Organumમાં) તેણે કહ્યું પણ છે કે મનુષ્યમાં વસ્તુઓનું સ્થળાંતર અને સંયોગ કરવાનું સામર્થ્ય માત્ર છે, પણ પદાર્થોને સ્મરવાનું તેનામાં સામર્થ્ય નથી. રૂપેન્સર એથી પણ ધણો વધારે આગળ ગયો છે, અને પોતાના મંથ (First Principles) માં કહે છે કે પ્રત્યેક વસ્તુ એ આદિક્ષનોત્તી એક પ્રકારની સ્થિતિ છે. અને હવે વૈજ્ઞાનિકો જડ દ્રવ્યના અણુ અને પરમાણુઓ (molecules and atoms) હોય છે, તથા બળ (force) વડે તેઓ દ્રિયા કરે છે, એમ કહેતા નથી, પણ એવું કહે છે કે જેટલા જેટલા જડ દ્રવ્યના પ્રકારો દેખાય છે તે સર્વ આદિક્ષનોત્તી માત્ર જૂદી જૂદી ગતિઓ છે. હવે મનુષ્ય પ્રાણી, એ આ ગતિનું અથવા આદિક્ષનનું ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ અને અત્યંત પૂર્ણ સ્વરૂપ છે. તેનું સ્થિર, તેના જ્ઞાનનું તુચ્છ, તેના વિચારો, સર્વ, આદિક્ષનનાં મિનિમલિન પ્રકારનાં રૂપો છે, પરંતુ આ આદિક્ષનોત્તી ઉપયોગ કરતાં અથવા તેમને પોતાની કષ્ટજાતુક વશ વર્તાવતાં હજી તેને નેત્રએ તેણું આવડતું નથી. મેરમેરિઝમે અને હિપ્નોટિઝમે અથવા ઘોતને (Suggestion) જ્ઞાનના આ ચમત્કારિક પ્રદેશમાં હજી તો માત્ર આરંભ જ કર્યો છે. પરંતુ હમણા હું કહી ગયો તેમ આ સામર્થ્યોનો ઉપયોગ કરવાના અને તેમને પોતાને વશ વર્તાવવાના જ્ઞાનવાળા થોડા પુરુષો પ્રત્યેક દેશમાં હંમેશાં હોય જ છે. પૂર્વે આવા પુરુષો હતા, આજે છે, અને ભવિષ્યમાં પણ હશે. આ જ્ઞાનવડે લોકો જેને ચમત્કાર કહે છે, તેવાં કાર્યો આ પુરુષો કરી શકે છે.

હાસ્યનો સદાજ ભાવ દર્શાવતાં ઈશ્વરરાયે મને પૂછ્યું, આપનામાં તો આ આદિક્ષનોત્તી વશ વર્તાવવાનું અને તે દ્વારા અમે જેને ચમત્કાર કહીએ છીએ તે કરવાનું સામર્થ્ય હશે જ.

મેં કહ્યું, હા, અને તમે પણ અપ્ત કદો તો તમારામાં પણ તે સામર્થ્ય આવવાનું જ; અને તમે આ વિષયમાં પ્રવેશ કરો જેટલા માટે જ આજે આ વિષય મેં તમારા આગળ છેલ્લો છે.

તેણે પૂછ્યું, આપ શું કરી શકશો ? પાણીઉપર ચાલી શકશો ?

મેં હતાર આપ્યો, એથી પણ વધારે સમકારિક કાર્યો કરવાનું મારામાં સામર્થ્ય છે. હવામાં યદને, અને લાકડાની, લોહાની કે પથરની ભિતોમાં યદને અવાજ પસાર થઇ શકે અથવા 'એકસ' ફિરલોનો પ્રકાશ પસાર થઈ શકે તેના કરતાં વધારે સહેલાઈથી હું માર્ગ દાખી શકું છું, કારણ કે મારા શરીરનાં આદિત્તનોને હું વશ વર્તાવી શકું છું.

તે બોલ્યો, એ બધા ફડાકા હું માનતો નથી. મને તો મારી દષ્ટિઆગળ કરી બતાવો તો હું માનું. વાતો તો મેં ઘણી સાંભળી છે, અને સાંભળું છું.

શ્રમ વિદ્યાઓનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવામાં ઘણાને જે મોટામાં મોટી મુશ્કેલી નડે છે, તે આ છે. શ્રદ્ધાની તેમાં પ્રથમ અનિવાર્ય અગત્ય છે. શ્રદ્ધાત્રિના નિગૂઢ વિદ્યાઓનું જ્ઞાન કદી પણ પ્રાપ્ત થઇ શકતું નથી. સ્વાર્થી મનુષ્યથી અથવા અન્યનું હિત કરવાના પરમ શુદ્ધ ઉદ્દેશવિના ખીજા કોઇ ઉદ્દેશવાળા મનુષ્યથી પણ તે પ્રાપ્ત થઇ શકતું નથી. ઘણાં વર્ષથી ઈશ્વરશાયનાં સ્વભાવવર્તન વગેરેનો મને પરિચય છે, અને તેનામાં ખીજાં સર્વ પ્રકારનાં સહસ્રો છતાં માત્ર એક જ દોષ હતો, અને તે એ કે તેનામાં શ્રદ્ધાની ન્યૂનતા હતી; અને તેથી તેનું ઉપરનું વચન અવલુ કરી હું બોલ્યો, વાતો માત્ર સંભળાવવા મેં આ વિષય આજે તમારા આગળ છેલ્લો જ નથી, પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી તમારી ખાતરી કરી આપવાના નિશ્ચયથી જ આજે આટલા આગ્રહથી હું આ વિષયની ચર્ચા કરું છું. જાઓ ત્યારે, કાર્યાલયમાં જે કોઈ મનુષ્ય રહ્યું હોય તેને ઘેર જવાની રજા આપી પછી નીચેનું દ્વાર બરાબર અડધરી અંદર કોઈને પણ ન આવવા દેવાની નોંધરને સખ્ત તાકીદ આપી ઉપર આવો.

અરથ સમયમાં ઈશ્વરરાય તેમ કરીને આવ્યો. પછી જે ચોરડામાં અમે બેઠા હતા તે ચોરડાનાં દ્વાર અંદરથી બંધ કરીને હું બોલ્યો, ઈશ્વરરાય ! આજે મેં એક કાર્ય કરવા ધાર્યું છે, અને તે હું તમારી સમક્ષ જ કરવા ધારું છું. તમારા અંતઃકરણનો અધિકાર ધણો ઉચો હોવાથી જ હું તમને મારી સાથે રાખું છું, નહિ તો નિશ્ચય માનજને કે આવા બનિ-કેા નિરખતા ભાગ્યશાળી થવું, એ સદજ નથી. મેં જે પરોપકારનું કાર્ય કરવા માંડ્યું છે, તે તમે જાણો જ છો. એ કાર્યમાં મારે આજે ખ્યાસ હજાર રૂપૈયાની જરૂર પડી છે, અને આ રૂપૈયા હું શી રીતે મેળવું છું, તે હું તમને બતાવું છું. હું વાયુમાં છિદ્ર પાડી તેમાં પ્રવેશ કરીશ અને મારી સાથે તમને લઈ જઈશ, માટે ચાલો તૈયાર થઈ જાઓ.

આમ બોલી હું ઉભો થયો, અને ઈશ્વરરાયે પણ તેમ કર્યું. પછી હું બોલ્યો, હવે તમે છેક મારી પાસે આવીને મને અડીને બેઠા રહો. હવે હવા અથવા આકાશનાં આદિત્તનોમાં યદને પસાર થયાય, અને જેને આપણે શુરત્વાકર્ષણ કહીએ છીએ તેના બળને જિતાવ, એટલા ઉંચા વેગવાળાં મારા શરીરનાં આદિત્તનોને હું કરું છું. આ મારાં આદિત્તનોને જે દિશામાં મારે જવું છે, તે દિશામાં હું મોકલીશ. હવામાં આપણે માટે છિદ્ર પડશે, અને આપણે તેમાં યદને જઈશું કે તરત તે છિદ્ર પૂરાઇ જશે, અને આપણી ઇચ્છેલી ગતિથી હવા આપણને આગળ ધકેલી મૂકશે.

આ વચનો બોલતાં બોલતાં, આ સમકારિક બનિત્ત કરવાને માટે જે માનસિક અથવા આધ્યાત્મિક ક્રિયા કરવાની અગત્ય હોય છે, તે મેં કરી.

ત્યારે ઇશ્વરરાયને જમીનઉપરથી 'પોતાનું' શરીર ઉચ્ચકાય છે, એવું જણાયું કે તે પોતાના બને હાથથી મને ખાત્રી પડ્યો.

મેં કહ્યું, બીજો નહિ; તમે પડવાના નથી. પછી નીચેની સ્થૂંઘ બૂમિકાનાં આદોક્ષનો-માંથી આકાશનાં વધારે ઉચ્ચ આદોક્ષનોમાં મારા શરીરનાં આદોક્ષનો મને પ્રવેશ કરતાં જણાયાં કે તરત જ મેં તેમને એક પ્રસિદ્ધ સદા દલાલને ત્યાં પ્રેર્યાં. આ સદા દલાલ ગમે તેવાં ઉદ્ધાંચતાં કરીને લાખ્યો રૂપેલા હોદ્દાંથી કરી જવાને માટે પ્રસિદ્ધ હતો. જેને 'ચતુર્થ પરિભાણ' કહેવામાં આવે છે, પણ જેને મેં 'વાયુમાં એક છિદ્ર' એવું નામ આપ્યું છે, તે અગમ્ય સ્થિતિમાં હાલ અમે આવ્યા હતા.

આ સામર્થ્ય બીજું કંઈ જ ન હતું, પરંતુ કોઈ પણ વસ્તુનાં આદોક્ષનની ગતિ જાણવી, અને જાણીને તેના વેગને એવા પ્રકારે વધારવી કે તે કોઈ બીજી વસ્તુમાં પ્રવેશે એટલું જ માત્ર હતું. આ સામર્થ્યસંપન્ન પુરુષો વિચારના વેગની જેટલી ઝડપ હોય છે, તેટલી ઝડપથી ગમે તે વસ્તુના આદોક્ષનના વેગને બદલી શકે છે.

થોડી જ ક્ષણોમાં પૈસા સદાદલાલની ખાનગી ઓરડીમાં અમે આવી પહોંચ્યા. જે ગાદીઉપર તે બેઠો હતો, તેની પાસે પડેલા તેના ઇસ્કોતરામાં હમરો રૂપેયાની નોટોના ચોગ ખડેલા હતા. આ ચોગ તે કાઢીને ગણતો હતો. આ હમરો રૂપેયાની નોટો એ તેની આજની કમાણી હતી.

મેં ઇશ્વરરાયને કહ્યું, હવે હું અને પક્ષનું કલ્યાણ કેવી રીતે સાધું છું, તે ધ્યાન દબને જોજો. ખેડપકારનિમિત્તે આની પાસેથી હું પૈસા લેખંશ, અને વળી સાથે સાથે એ લુચ્ચાને કંઈક જોધ થાય એમ કરીશ.

પછી તે દલાલ મારા હાથને દેખે એટલા માટે તેનાં હાલનાં આદોક્ષનોનો વેગ ઘટાડીને મેં તેને તેના મુખઆગળ લાગ્યા ક્યો. વાયકના લક્ષમાં એ હશે જ કે અમારાં શરીરોનાં આદોક્ષનોનો વેગ ઘણો જ વધારે હોવાથી દલાલ અમને દેખી શકે એમ ન હતું.

પોતાના મોંઆગળ શરીરવિનાનો એક હાથ જ માત્ર લાગ્યા નીકળેલા જોઈને તે દલાલ અમકીને ભયથી જરા પાછો હટ્યો, પણ હમર હમરની નોટનો ગણીને તૈયાર કરેલા એક ચોટો જ્યાં મેં ઉપાડ્યો કે ધનપ્રતિના તેના અનિ લોભથી તેની ભવની શતિ દર્શાવે, અને તેણે એકદમ મારો હાથ પકડ્યો.

મેં તરત જ આદોક્ષનોનો વેગ વધાર્યો, અને મારો હાથ અદ્વચ થઈ ગયો. પણ તેનો હાથ પણ મારા હાથની સાથે હવામાંનાં છિદ્રમાં આવ્યો, અને ગમે તેટલી ખેંચાખેંચ કરી તોપણ તે તેમાંથી નીકળી શક્યો નહિ. તે અમગાત્રા લાગ્યો, અને ખેંચવાના શ્રમથી પડોણ મોં કરી હાંફવા લાગ્યો; પછી ત્યારે મને જણાયું કે વધારે વાર આમ ને આમ ચાલશે તો ભયથી તેનું કાગળુ ધટ્ટી જશે, ત્યારે મેં તેના હાથમાંથી અને નોટોમાંથી આદોક્ષનો આકર્ષી લીધાં.

ત્યારે તેનો હાથ છુટ્યો ત્યારે તકીયાઉપર લાગ્યા પડીને તે જોઈયો, બાપરે ! આ મને શું થયું ? આજ લાંબી નિદ્રા વધારે ચડવાથી આ કમજોશ તો નથી થઈ ? લાલ જરા બીડી પીડે, એટલે મગજ ટેકાણે આવે. આમ જોની તેણે પાસે પડેલા વિજ્ઞાપની બીડી-એનો લાખડો લેવાને પોતાનો હાથ લાગ્યા ક્યો.

તેણે દાખડો પકડ્યો કે મેં તરત જ દાખડાઉપર આદિલનો નાખ્યા. પાછો તેનો હાથ હવામાં પડેલા છિદ્રમાં જરા પણ ચડે નહિ એવી રીતે પેશી ગયો, અને તેણે લયથી એક મીસ નાંખી.

મેં આદિલનો પાછાં આકર્ષી લીધાં, અને કક્ક સ્વરથી કહ્યું, સાવધ થા, તારો પાપનો ઘડો હવે ભરાવા આલ્યો છે. તેં કુખૂત્યો કરવામાં કંઈ કસર રાખી નથી.

આ ગેશી સ્વરના અવાજથી તે દલાલના લયનો પાર રહ્યો નહિ, અને તેનું મોં અચંત દયામણું થઇ ગયું. પાછો હું જોડ્યો:

હજી એતવાનો સમય વહી ગયો નથી. કાળાંધાળાં કરતો હવે તલકાળ અટક, અને કંઈ સારાં કૃત્યો કરી કરેલાં પાપની કાળાશ ધાઇ નાંખ. પાપથી તેં જે દ્રવ્ય સંગ્રહ કર્યું છે, તે તારે પરાપકારમાં ખરચવું જોઈએ, અને આ ક્ષણથી ધન ઉપાર્જન કરવામાં ખીળને ફસાવવાનો ધધા તારે છોડી દેવો જોઈએ.

તે મનુષ્યને એટલો બધો લય થયો હતો કે ઉત્તરમાં તેનાથી એક અક્ષર પણ જોડી શકાયો નહિ. મને ખજાર હતી કે જો તેને આમ ને આમ છોડીને હું જતો રહીશ તો પછી તે ' મને કોઇ ઘણું ખરાબ સ્વપ્ન આન્યું હતું ' એમ માની લેવાનો. આથી આ પ્રસંગ ખરેખરો જ બન્યો છે, એવી તેના અંતઃકરણની ખાતરી કરવાને માટે મેં તેને કહ્યું કે આ નોટોમાંથી પચાસ હજાર ફૈયા મને હમણા જ આપી દે. પછી તારા ખરા હકના જેટલા પૈસા હોય તેટલા જ તું રાખ, અને બાકીના જેમને તોં છેતર્યા છે, તેમને પાછા આપી દે. કેમ, આ પ્રમાણે કરે છે કે નહિ ?

લયથી અધમુઆ જેવો થઇ ગયેલો તે હાંફતો હાંફતો જોડ્યો, હા, હા, કરું છું. મેં નોટોના પડેલા ચોડામાંથી પચાસ હજારની નોટો લીધી, અને અમે તરત જ પાછા અમારા કાર્યાલયમાં આવ્યા, અને અમારા શરીરનાં આદિલનો, તેમની મૂળની સ્થિતિમાં પાછાં આણ્યાં.

ધૈર્યરાય આમતેમ જોવા લાગ્યો. પછી ક્ષણેક અટકીને મારા સામું જોઇને તે જોડ્યો, હા, સમજ્યો. આ તો બધું આપે ' ડિપ્નોટિઝમ ' કર્યું. આપે મને જોતન કરીને આ બધું દેખાડ્યું, પણ આપણે ક્યાંદિ જ ગયા નથી. આ બધો વખત અહિંના અહિં જ હતા.

મેં શાંતિથી કહ્યું, બાઇ ! તમે આને ડિપ્નોટિઝમ કહો છો, તો જાણે તેમ હશે, પણ આ પચાસ હજારની નોટો આપણા હાથમાં છે, એ ક્યાંથી આવી ? જોતનવડે તમારી ' ડિપ્નોટિઝમ ' ની અવરથામાં હું નોટોના ચોડા તમને દેખાડી શકું, પણ હવે આ તમારી સાવધાન સ્થિતિમાં તે તમને દેખાય છે, તેનું કેમ ? લો, આ ચોડાને હાથમાં લો, તેને ગણી જુઓ, અને સ્પર્શ કરીને ખાતરી કરો કે આ હજી પણ દેખાય છે તે શું જોતનથી દેખાય છે ? આમ કહી મેં પેલો નોટોનો ચોડો તેના હાથમાં મૂક્યો.

તેણે તે લીધા, તેને બારીકાથી જોયો, અને ખાતરી કરી કે તે જાંતિ તો નથી જ. પછી કંઈક વિચાર રૂકી આવવાથી તે જોડ્યો, પણ આ નોટો આપના ગળ્યામાં કદાચ પ્રથમથી જ લઇને આપ અહિં જોવા હશે. ના ના, હું બહુ છું, આપના પાસે આવવા બધા પૈસા હતા જ નહિ.

મેં કહ્યું, તમને ખાતરી ન થતી હોય તો પેલો દલાલ તો હજી કંઈ ગયો નથી ?

કાલ સદા બગરમાં જન્મે, અને શુભપણે તેના વર્તનને જોજો. જેમને જેમને તેણે છેતર્યા છે, તેમને એ કાલ પૈસા પાછા આપે છે કે કેમ તે જોજો, એટલે તમારી ખાતરી થશે. કદાચ તે બહુ લોભી હોવાથી પાછા પૈસા આપવામાં ટચુપચુ મન કરશે તો મારે તેને કેટલીક વાર પાછું મળવું પડશે, પણ તમે તેના વર્તનનું નિરીક્ષણ કરતા રહેજો.

તે બોલ્યો, શું તમારું એમ કહેવું છે કે આપણા સર્વના ઉપર આ પ્રમાણે કોઈ બાણ સત્તા અમલ ચલાવે છે ?

મેં કહ્યું, સર્વના ઉપર તો હજી સુધી નહિ, પણ ઘણાના ઉપર ખરી. તમને પોતાને તો નિઃસંશય ઘણી વાર આવી રીતે કોઈ કોઈ દિશામાં પ્રેરવામાં આવ્યા છે. દષ્ટાંત તરીકે, ઘણી વાર તમારી વસ્તુઓ શુભ નથી થઈ, અને તમે સમજી ન શકો એવા વિસદાણુ અતુલ્યો શું તમને નથી થયા ? એ બધું તમારા હિતને માટે અને તમને અન્ય પ્રકારના સન્માર્ગમાં પ્રેરવાને માટે જ હતું.

ઈશ્વરચાર્યે કહ્યું, આ સર્વ ધણું આશ્ચર્યજનક છે. આટલું બધું જ્ઞાન આપે ક્યાંથી પ્રાપ્ત કર્યું ?

મેં કહ્યું, એક નહિ, પણ અનેક માર્ગથી.

તેણે કહ્યું, આપ મને આ સંબંધમાં કંઈ અધિક કહેશો ?

મેં કહ્યું, આજે તો સમય નથી, પણ પુનઃ ન્યારે પાછા આપણે નિવૃત્તિએ આજની પેઠે જોશીશું, ત્યારે અવશ્ય હું તમને કહીશ.

આન્તર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૩૮૮ થી.)

પાશ્ચાત્ય મહાસમર્થ કવિ શેક્સપીયરના સંબંધમાં એક મોટી ચર્ચા ચાલી રહેલી છે. એમની કૃતિરૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલાં નાટકોના કર્તા એ પોતે છે કે જેકન નામના વિદ્વાને એ નાટકો આ નામથી લખેલાં છે, એ વિવાદપદ થયેલું છે. ત્યાં એક પક્ષ એવું જણાવે છે કે એ સર્વ નાટકો જેકનની કૃતિ છે કારણ કે શેક્સપીયર પોતે વિદ્વાન મનુષ્ય હતો જ નહિ. એ નાટકો લખવા માટે જેટલી વ્યુત્પત્તિ જોઈએ તેટલું જ્ઞાન કોઈ શાલામાં શેક્સપીયરે મેળવ્યું નહોતું. આ પક્ષ આ શિવાય પણ કેટલાંક અન્ય કારણો આપે છે છતાં પ્રકૃતમાં ઉપયોગી આ એક કારણ હોવાથી એને જ અત્ર લીધું છે. અહિં જેમ શેક્સપીયર અતિ વ્યુત્પન્ન નહોતો એ પ્રસિદ્ધ છે તે સાથે એ પણ પ્રસિદ્ધ છે કે એને વાંચવાનો શોખ ઘણો હતો. અને એથી એ બહુશ્રુત હતો એટલું જ નહિ પણ એના સમયના જેકન, જેન-જોનસન, ડ્રેઘ્ટન, જોમન્ટ, ફ્લેચરઆદિ અનેક મોટા મનુષ્યના સમાગમમાં એ આવેલા હતા. વળી મરમેઇક ટેવર્નમાં આ મોટા મનુષ્યો મળતા અને ત્યાં ચાતુરી તથા વિદ્વતાવાળા આલાપો થતા હતા. આ રીતે પણ એલિઝાબેથના સમયના અનિવિદ્વાન મનુષ્યોના નિકટના સંબંધમાં એનું આવડું થતું. એ મહાપ્રયત્નોના લેખો એના વાંચવામાં આવેલા હતા તે

ઉપરાંત એમની સાથે સાક્ષાત વાર્તા અને ચર્ચા કરવાનો લાભ પણ એને મળી શકતો. આ પ્રકારની રીયલિટીમાં એ મહા સમર્થ લેખકોના વિચારો, શબ્દો અને દુકરાઓ એના જીજ્ઞાસામાં આવેલા હોય અને તે એના આંતર મનપર ઠાલરાઈ રહ્યા હોય તો તેમાં આશ્ચર્યજનું નથી. શેક્સપીયરનાં નાટકોની સમાલોચના કરનારને એ સ્પષ્ટ જણાય તેમ છે કે એ અંધકારનું મન અતિસંવાદવાળું હતું, બાહ્ય મન અને આંતર મન વિસ્ત્રવાદીપણે ન વર્તતાં પૂર્ણ સંવાદમાં રહેતાં હતાં. પૂર્વની ચર્ચાથી આંતર મનની રમરણ શક્તિ પૂર્ણ છે તથા અગ્રાધ છે એ સિદ્ધ થયું છે તેથી ઉપર જણાવ્યું તેવી રીતે શેક્સપીયરના આંતર મને જે જે વિચારો, શબ્દો વગેરે એકનઆદિ અંધ તથા સાક્ષાત સમાગમથી ગ્રહણ કર્યા હતા તે જ્યારે એ પોતે અથો લખતો એસ ત્યારે તેવા ને તેવા રૂપમાં એના આગળ ખડા થાય, એટલું જ નહિ પણ તે સમયે એ વિચારો પારદાન છે, એ શૈલિ અન્યની છે છતાંદિ વિવેક બાહ્ય મનને ન રહે એ બનવા જેવું છે, સંભવિત છે. તેથી શેક્સપીયરના અથોમાં એકનના વિચારો સાથે સામ્ય છે, એકને જે ઉલ્લેખ કરવામાં બૂલ કરી છે તે જ બૂલ શેક્સપીયરનાં નાટકોમાં કરેલાં ઉલ્લેખમાં પણ વિલમ્બ છે અને શેક્સપીયર જાને માટે વિચારક અથવા અતિચુપ્ત નહોતો એ આદિ હેતુઓ શેક્સપીયરની એ નાટકો કૃતિ નથી એ સિદ્ધ કરવા બસ નથી. આંતર મનના ચમતકારોને જાણનારમાટે આથી અધિક પુરાવાની જરૂર રહે છે. આ ચર્ચાનો અહિં નિર્ણય કરવાનો, શેક્સપીયરની કૃતિરૂપે પ્રસિદ્ધ નાટકો એની જ કૃતિ છે અને અન્યની નથી એ સિદ્ધ કરવાનો અહિં આશય નથી. અહિં વિવક્ષિત બાવ એટલો જ માત્ર છે કે એકનની એ કૃતિ છે એ પક્ષને સ્વીકારનાર જે ઉપરના હેતુ સાધ્યસિદ્ધિમાટે આપે છે તે પૂરતા નથી. જો અન્ય પ્રમાણથી એ શેક્સપીયરની કૃતિ નથી એવું સિદ્ધ થાય તો તે પક્ષ સ્વીકારતા કોઈને બાધ નથી, પણ એવા કોઈ બળવાન પુરાવાવિના આ અત્ દર્શાવેલા હેતુથી એ સાધ્યની સિદ્ધિ ઘઈ શકે તેમ નથી.

આપ્રમાણે આંતર મનની મર્યાદામાં રહેનાર એક મોટો વર્ગ કવિનો છે. અન્ય વર્ગ તે ચિત્ર આદિ કામો કરનાર કરીગરોનો છે. આ દ્વિતીય વર્ગના મનુષ્યો આંતર મનની મર્યાદામાં આવે છે, આંતર મનની સહાયતા લે છે ત્યારે જ પોતાનું કાર્ય સવોત્તમ પ્રકારે કરી શકે છે. આનો અર્થ એવો નથી કે એ એકલામાં એમના બાહ્ય મનને કેળવવાનું હોતું નથી. બાહ્ય મનને સંપૂર્ણ પ્રકારે અને સર્વોત્તમ રીતે કેળવવાનું હોય છે. ક્યે સ્થળે ક્યો રંગ મૂકવો, લિન્નલિન્ન રંગોનું વિમિશ્રણ કેવે પ્રકારે કરવું, ડાળ કેવી રીતે કાઢવું છતાંદિ સર્વ શિક્ષણ અપેક્ષિત જ છે. એ સર્વ શિક્ષણને પામેલો મનુષ્ય ખરાબર, કંઈ પણ દેખાઈતા બેદવિતાની આકૃતિ કાઢે છે. દ્રોણાદ્રમાં જેમ સર્વ સુદૃઢ બેદો પણ પડે છે તેવા સર્વ બેદોને પોતાના ચિત્રમાં દર્શાવે છે. પણ આવી રીતે અત્યંત નિપુણ. તાથી કાઢેલા ચિત્રમાં પણ જો આંતર મનની છાપ હોતી નથી તો એ ચિત્ર જોનારને આકર્ષક લાગતું નથી. જીવંતો મનુષ્ય અને તેનું શબ્દ બનેની આકૃતિ સર્વોચ્ચ સમાન છે પણ જીવંતો મનુષ્યમાં જે ચૈતન્ય વિકસી રહ્યું છે તેના પ્રકાશ એક અદ્ભુત રીતનો હોય છે કે જે શબ્દમાં હોતો નથી, તેમ કેવલ બાહ્ય મનના શિક્ષણને પામેલો મનુષ્ય સર્વ પ્રકારે મળતી આવતી પ્રતિમા કાઢે છે અથવા કાતરે છે પણ તેમાં ચૈતન્યના જેવો અદ્ભુત પ્રકાશ તે કદાપિ લાવી શકતો નથી. એ કારીગર જ્યારે આંતર મનની મર્યાદામાં પ્રવેશે છે ત્યારે જ એ અદ્ભુતપણુને પોતાના ચિત્રમાં લાવી શકે છે. કોઈ પણ મનુષ્ય કેવલ આંતર મનના બળ-

વડે જ સર્વોત્તમ ચિત્રકાર કે શિક્ષી યદ્ય શકતો નથી, તે માટે બાહ્ય શિક્ષણની અપેક્ષા રહે છે પણ એ શિક્ષણને પામ્યા પછી પણ જો તે આંતર મનની શક્તિવિનાનો હોય છે, આંતર મનને પોતાની કૃતિમાં જોડતો નથી તો એની સર્વ પ્રયત્નવડે રચેલી પ્રતિમા નિશ્ચેતનવત્ ચિત્તાકર્ષક યદ્ય શક્તી નથી એ જ અત્ર કહેવાનો ભાવ વિવક્ષિત છે.

જેમ કાવ્યમાં, આંતર મનની અમર્યાદ પ્રધાનતા વિરોધી યદ્ય રહે છે તે જ પ્રમાણે આ ચિત્ર આદિ કલામાં વિરોધી યદ્ય રહે છે. આ વાંતની સત્યતા ફ્યુસેલિ અથા બ્લેકની કૃતિ જોનારને નિર્વિવાદ સિદ્ધ થાય છે. ડેન્ડીશ્યુસેલિને Half-mad Fuseli અર્થ ગણે ફ્યુસેલિ કહી અને બ્લેકના સંબંધમાં Wild pencillings of Blake બ્લેકનાં તરંગી ચિત્રો કહી ઉદ્દેશ્ય કરે છે.

હડસન નામનો અંચકાર કહે છે કે મારા પરિચયમાં એક એવો ચિત્રકાર છે કે જે ન્યારે પોતાની ઇચ્છા થાય ત્યારે આંતર મનની મર્યાદામાં પ્રવેશી શકે છે, અને એ દશામાં પોતાને જે દેખાય દેખાય તેને એ ચિત્રે છે. અને પોતાનાં માનસ ચિત્રો સત્ય જ લાગે છે અને કોઇના આવેશ એનામાં આવતો હોય તથા તે આ ચિત્રો કઢાવતાં હોય એવું એને લાગે છે. આ વગેરે અન્ય અનેક ઉદાહરણો સુપ્રસિદ્ધ છે કે ન્યાં આંતર મનની અમર્યાદ પ્રધાનતા યવાથી કૃતિ બગડે છે પણ ધણું ખરું આ વર્ગના કારીગરોનું આંતર મન સાધારણ રીતે આમ અમર્યાદ સત્તાવાળું યદ્ય રહેતું નથી. ધણું ખરું તો બાહ્ય મનના અંકુશમાં હોય છે અને એ ચિત્રકારો પોતાના તરંગને બાહ્ય મન વડે ઓળખી શકે છે. ભિન્ન ભિન્ન ચિત્રકારોમાં આ ઓળખવાનું સામર્થ્ય ન્યૂનાધિક અંશે હોય છે, કોઇમાં અધિક હોય છે તો કોઇમાં ન્યૂન હોય છે, અન્યમાં તેથી ન્યૂન હોય છે વગેરે, જતાં સર્વ ઉત્તમ પ્રકારના ચિત્રકારોમાં એ સામર્થ્ય વિદ્યમાન હોય છે એ નિર્વિવાદ છે. કોમ્પ નામના ચિત્રકારમાં આ સામર્થ્ય અતિ પ્રમાણમાં પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. એ ચિત્રકાર અત્યંત ત્વરાથી કામ કરનારરૂપે અને તે સાથે અત્યંત સુંદર અને મનોહર તથા આગ્રેદુગ્ધ ચિત્રો કાઢનારરૂપે વિખ્યાત થયો છે. ન્યારે ઘણાખરા ચિત્રકારોને જે મનુષ્યની જાની ચીતરવાની હોય તેની ધણી બેઠક લેવી પડે છે ત્યારે આ કોમ્પને એક જ બેઠક લેવી પડતી હતી. એ ચિત્રકાર પોતાની રીતનું વર્ણન કરતાં જણાવે છે કે ન્યારે કોઇ મનુષ્ય ચિત્ર પડાવવા આવતો ત્યારે મારી સામે હું તેને બેસાડતો અને અર્ધ કલાકમુધી એના સામું હું ત્રાટકે કરી બેસતો. એ સમયમાં વચ્ચે વચ્ચે મને યોગ્ય લાગે ત્યારે કેનવાસઉપર કોઇ કોઇ રેખાઓ હું પાડતો. અર્ધ કલાકથી વધારે સમયની બેઠકની મને જરૂર રહેતી નહિ. અર્ધ કલાકને અંતે તે કેનવાસ લઇ લેતો અને પછી બીજા જેની જાની પાડવી હોય તેની પાસે હું જતો. ન્યારે પ્રથમના આ મનુષ્યના ચિત્રપર કામ કરવાનો પછી મને અવકાશ મળતો ત્યારે એ મનુષ્યનું માનસ ચિત્ર હું ખડું કરતો અને એ ચિત્રને એક ખુરસીપર બેસાડતો. એ ખુરસીઉપર એ મનુષ્ય પોતે બેઠો હોય એવી ભાવના માત્ર કરવાની મારે રહેતી નહોતી પણ ધ્યાનના પરિણામમાં જેમ જ્ઞાન થાય છે, ધ્યાનનું પર્યવસાન સાક્ષાત્કારમાં થાય છે તેમ એ મનુષ્ય પોતે જ તે ખુરસીઉપર ખરેખર બેઠો હોય તેમ મને સ્પષ્ટપણે જણાતું. આથી હું કેનવાસઉપર ચીતરવાનું ક્યાં જતો અને ન્યારે ન્યારે જરૂર જણાય ત્યારે તે ખુરસીઉપર મન વડે બેસાડેલા પશુ સહ્યાત્થ થયેલા તે મનુષ્યચિત્રપ્રતિ જોતો અને એ સમયે એની આકૃતિ વર્ણુ વગેરે સર્વ મને,

પૂર્વે બેઠક લેતી વખતે જેટલાં સ્પષ્ટ દેખાયાં હતાં તે કરતાં અતિશય સ્પષ્ટ દેખાતાં. આ પ્રમાણે એ ચિત્ર હું કેનવાસઉપર ચીતરી કાઢતો અને વચ્ચે વચ્ચે તે મારા માનસ-ચિત્ર-સાથે મળતું છે કે નહિ તે હું તપાસતો જતો. આ રીતે આખું ચિત્ર પૂરું કરતો. ન્યારે ન્યારે હું તે ખુરસીતરફ દૃષ્ટિ કરતો ત્યારે સારે તે મનુષ્ય પોતે ત્યાં બેઠેલો મને જણાતો. આ પ્રકારે પોતાની રીતનું એ ચિત્રકાર વર્ણન કરે છે. એ પદ્ધતિ ધારણાનું સામર્થ્ય, બાવનાનું બલ અને તેથી આંતર મનની મર્યાદામાં પ્રવેશ એ સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવે છે. આ સાથે આંતર મન બાહ્ય મનનો સંવાદીરૂપે થતો વ્યાપાર તથા આંતર મનના ઉપર બાહ્ય મનનો અંકુશ પણ સ્પષ્ટ છે. આ સર્વને લીધે એક વર્ષમાં આ ચિત્રકાર લગભગ ૩૦૦ થી અધિક ચિત્રો તૈયાર કરી શકતો. આંતર મનની આવી સત્તા તથા બાહ્ય મનનો તેના ઉપર આવી રીતનો અંકુશ એક ચિત્રકારમાં કન્યિત જ આટલા પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે, અર્થાત્ એવાં ઉદાહરણો સુલભ નથી પણ વિરલ જ હોય છે. છતાં આવાં ઉદાહરણો અત્ર આંતર મનના સંબંધમાં સ્થાપેલા નિયમોનાં નવલંત ઉદાહરણો યથા રહે છે. અર્ધિં એ પણ જણાવવું જોઈએ કે ન્યારે કોઈ કારીગરઉપર દ્વિષ્નોદિગ્ગમનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે ત્યારે તે કારીગર આવી જ રીતે ચિત્ર કાઢે છે એ પ્રયોગસિદ્ધ વાત છે કે જે આંતર મનના વ્યાપારને આ દશમાં સ્પષ્ટ કરે છે. કેમજના જેવી આંતર મનની શક્તિ તથા વ્યાપાર ધણા ખરામાં દેખાતા નથી. ધણાખરામાં એ અતિ ન્યૂન પ્રમાણમાં હોય છે અને ત્યાં બાહ્ય મનના વ્યાપારથી એનું પૃથક્કરણ કરવું કઠિન પડે છે. આ આંતર મનના વ્યાપારથી થયું અને આ બાહ્ય મનના વ્યાપારથી થયું એ પ્રકારનું મર્યાદીકરણ કરવું કઠિન થઈ પડે છે, આમ છતાં એ પ્રકારની રિચિનિવાળા ચિત્રકારો આદિ પણ કાંઈ સમયે અત્યંત ત્વરાથી અને ઉત્તમ કામ કરી શકે છે. અને અન્ય સમયે એ જ કારીગરોને એ જ કામ કરતાં અત્યંત વિલંબ થાય છે અને તેમ થતાં પણ પૂર્વના જેવું સારું કામ તેઓ કરી શકતા નથી. તેથી જેમ સમુદ્રમાં એક સમયે તરંગો ઉછળે છે અને સમયે સમુદ્ર શાન્ત, નિસ્તરંગ થઈ રહે છે તેમ આ ચિત્રકારોમાં પણ અમુક સમયે વેગ પ્રકટે છે કે જે અન્ય સમયે જણાતો નથી. તેથી એ વેગનો સદ્ભાવ તથા અભાવ અને તેને લીધે થતી સુકેરતા અને દુષ્કેરતા આંતર મનના બળની એમના કામમાં થતી અસર સ્પષ્ટ જણાવે છે.

ખજાનુકૂળ સમયે આંતર મનની શક્તિને તથા વ્યાપારને ભગ્ન કરનાર અર્થાત્ આંતર મનના બલથી પોતાનું કાર્ય કરનાર વર્ષમાં બાળણુકર્તાનો પણ સમાવેશ થાય છે. દાનસમાં વ્યાખ્યાન કરનાર, કાંઈ આવેશ આવ્યો હોય તેમ અમુક સમયે જ ધણું બાળણુ કરનાર મનુષ્યોને બાદ કરીએ તોપણ જે જે મોટા બાળણુકર્તાઓ થયા છે તથા થાય છે તે સર્વમાં આંતર મનના બલની અપેક્ષા રહે છે. આંતર મનની મર્યાદામાં એ બાળણુકર્તાઓ પ્રવેશ કરે છે ત્યારે જ આંતર મનમાં સંઘડી રહેલી અસંખ્ય બાળતો, આંતર મનની પૂર્ણ રમરમ-શક્તિના બલે, એમના કબજામાં આવે છે અને તેથી એ બાળણુકર્તાઓ સુશિષ્ટ વાક્યોના દગલા ને દગલા તોપમાંથી ગોળા છૂટે તેમ બહાર કાઢી શકે છે. એ બાળણુકર્તા વિદ્વાન હોવા જોઈએ એ કહેવાની અપેક્ષા નથી. વિદ્વતા તો એમને પ્રાપ્ત કરવી જ જોઈએ છે. અધ્યયન તથા શ્રવણ ધણું કરવામાં આવ્યું હોય છે અને તેના પર સારી રીતે તૈલધારા-

વત્ વિચારે કરવામાં આપ્યા હોય છે તો જ તે તે વિષય સુકંબદ્વયે આંતર મનમાં અંકિત થયેલો હોય છે. એક વાર અંકિત થયા પછી એ મનમાં પ્રવેશ કરવાથી એ સંબંધમાં અમૂઢ ધનની તીવ્રેરીનાં દાર ખુલ્લાં થઇ રહે છે અને તેથી એ લાપજુકતાંઓ તેમાંથી અનર્ગલ ધન, ક્રોતાથી નહિ ઉંચકી રક્ષાય એટલું ધન આપ્યા નય છે; તાત્પર્ય કે અત્યંત ઝટાથી અસરકારક આખ્યાન આપ્યાં નય છે. આ મનુષ્યે પણ વચ્ચે ગમે ત્યારે આંતર મનની મપાંદા છોટી દે છે તો તરત જ એ ધનજંઘાર બંધ થઇ નય છે અને તેથી તે સમયે એ ગોધાં ખાતા જણાય છે. પેટિક હેનરી નામનો લાપજુકતાં અતિ પ્રસિદ્ધ છે અને એનો આખો ઇતિહાસ આ કથનોની સત્યતા સ્પષ્ટ કરે છે.

(અપૂર્ણ.)

ગ્રંથસત્કાર.

વાલ્મીકી—(લેખક રા. રા. વૈવ જટાકંઠર લીલાધર ત્રિવેદી, અમદાવાદ. મૃત્યુ બે આના) બાળકગ્ન એ મનુષ્યની પોતાની તથા તદ્દ્વારા દેશની ખરાબીનું એક પ્રયત્ન કારણ છે, એ વૈવેકીય દૃષ્ટિથી ઉત્તમ પ્રકારે આ લેખમાં સિદ્ધ થયું છે.

ધીઘારકાષેટ્કર્ષણ—(રચનાર રા. રા. ભાદ્રજાલ દેશદ્ભાઈ પટેલ, કુસોડ, મૃત્યુ એક રૂપીયો) યાત્રાઅર્થે દારકા જનાર મનુષ્યોને ઉપયોગી થઇ પડે એવી પુષ્કળ માહિતી આ ગ્રંથમાં આપવામાં આવી છે. તે સાથે દારકાનો પૌરાણિક તથા આધુનિક ઇતિહાસ પણ આપવામાં આવ્યો છે.

જાલ્મશિક્ષણ—(શ્રીમન્માણિક્ય પ્રભુપ્રણીત; પ્રસિદ્ધકર્તા રા. રા. વાસુદેવ માણિક્યજીવ ભક્તરાજ, તથા રા. રા. સદાચિત્ર માણિક્યજીવ ભક્તરાજ, મદ્યારજ મૃત્યુ ૦-૫-૦) આ લઘુ લેખમાં મનને નિસ્કંકષ રહેવાનો બોધ આપવામાં આવ્યો છે.

જાંતિ—(રચનાર તથા પ્રસિદ્ધ કરનાર પૂર્વોક્ત સન્નજનો, કિં. ફી) જાંતિ પ્રાપ્ત કરવાની નવ રીતો આ લઘુ લેખમાં લખવામાં આવી છે. સામાન્ય વાયકને ઉપદેશવિના સરળપણે સમજાવ, એવો પ્રવચન દ્વિતીય આદર્શમાં યોગ્ય એવી આશા છે.

રત્નપ્રેમી—(કર્તા રા. રા. ચતુર્થ જ માણિક્યજીવ ભક્ત, સારસ) આ એક વાર્તાનું પુસ્તક છે, અને તેમાં દેશની આધુનિક રિયલિટી સુધારવામાં ઉપયોગી થઇ પડે, એવી રસ મુગ્ધોષક વાર્તાઓને, વાયકના અત્યંતકરજમાં રસોત્પત્તિ કરે એવી રીતે પ્રચલ્ય પ્રકારે યજ્ઞવામાં આવી છે. વાર્તાના પ્રધાન યજ્ઞવાનીમાં દમજાં દમજાં અનેક લખાતા માંડ્યા છે; અને તે સર્વ પોતપોતાના રથાનમાં પોતપોતાનું કર્તવ્ય કરે છે, પરંતુ સારસ શ્રીચતુર્થને યજ્ઞવાની વર્જને પોતાની આર્થિક રિયલિટી સુધારવાને અર્થે પરદેશમાં જઈને ધનોપાર્જન કરતા મારે પ્રાપ્ત કરવાની તેમની મનોરત્તિને જલ્પ કરવાનો જોગ પ્રવચન કર્યો છે, તેવો પ્રવચન વાર્તાદાર દશમુષી ભાગે જ રોષે કર્યો હોય. પ્રચલની પ્રયત્ન જીવને વાયકના અત્યંતકરજમાં પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્ન ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાસાથે મથના નિદાન લેખો આર્થસંસારના યજ્ઞવા રોષેથી થતી દાનિઓ નહિ ઉગમ પ્રકારે દર્શાવી છે. મૃત્યુની કાતા અત્યંત સરસ અને રસ-

વાળી છે. વિદ્યાર્થીઓને તથા યુવાનોને વાંચવાયોગ્ય પુસ્તકોમાં આ પુસ્તકે એક ઉત્તમ વૃદ્ધિ કરી છે.

કાવ્યકલિકા—(રચનાર સાદરો શ્રીયુત અંશુજ તથા શ્રીયુત ભ્રમર, વડોદરા, મૂલ્ય પાંચ આના) ભારતીસ્તવન, ઉદ્યાનમાં પ્રભાત, નિવાપાંગત્રિ, મૈત્રીસ્તોત્ર, એક અધારી રાત્રિ, રામચંદન, તરુણાખ્યા અને પંખી, સુરલી, તારસિયાને, મૃગનૃષિણિકા, આશા હોડી એવા એવા લિન્ન લિન્ન પ્રકારના લગભગ પચાસેક ત્રિપોષિપર રચેલાં ઉત્તમ કાવ્યોનો આ લઘુ પુસ્તકમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ઉત્તમ કાવ્યો લખવામાં જેમ કવિમાં પ્રતિભાની અવશ્યકતા હોય છે, તેમ તેમને યથાર્થ સમજવામાં વાચકમાં પણ ઉચ્ચ પ્રકારની ભુક્તિની આવશ્યકતા હોય છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં સમાવેશ કરવામાં આવેલાં કાવ્યો, સામાન્ય મનુષ્યોથી ગરબીઓની પેઠે ગડગડાટ વાંચી જવાય તેવાં નથી, પરંતુ ધૈર્યથી તેમાં ઉઘાડીતરતાં તેમાં રહેલા ઉત્તમ રસનું જ્ઞાન કરે એવાં છે.

જીવનરસાયનશાસ્ત્ર અથવા વ્યાધિ હજાર પળ ઔષધ વારનું તારણ—(મસિદ્દ કર્તા મેસર્સ ચંપકલાલ મગનલાલની કંપની, ભાવનગર, મૂલ્ય ૦-૨-૦) ભાવનગર કોલેજના સંસ્કૃત પ્રોફેસર વિદ્વાર શ્રીજેકીસનદાસ જેઠાભાઈ કણીયાએ જીવનરસાયનશાસ્ત્ર નામનું એક અત્યંત ઉપયોગી પુસ્તક પ્રકટ કર્યું છે, તે પુસ્તકનું આ લઘુ લેખ એ તારણ છે. જીવનરસાયનનાં ઔષધોના પ્રજ્ઞમાં દિવસે દિવસે વધતા જતા પ્રસારમાં, તે તે ઔષધોનો ઉપયોગ કરનાર સામાન્ય પ્રજાને આવાં તારણરૂપ ઔષ્ઠાં મૂક્યની નાના પુસ્તકોની બહુ અગત્ય હતી, તે ઉક્તા કંપનીએ પૂરી પાડી છે, એ સતોષપ્રદ છે.

પૂર્ણ આરોગ્યયુક્ત સો વર્ષનું આયુષ્ ભોગવવાનો ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૩૭૬ થી.)

(૫)

ધૃત્વર વ્યાધિને મટાડે છે. (શાસ્ત્રીય વિશ્રાંતિનો દ્વિતીય ભાગ)

વ્યાધિને ધૃત્વર મટાડે છે.

વિશ્રાંતિ એ વ્યાધિને મટાડવાનો ધૃત્વરનો ઉપાય છે. ઉપવાસ એ ભીતરની વિશ્રાંતિ છે.

નિરવશીષ પૂર્ણ ઉપવાસથી શરીરને, મગજને તેમ જ જઠર, ફેફસાં વગેરે સવળા પ્રાણુમૃત અવયવોને વિશ્રાંતિ મળે છે.

ત્યારે જઠર અને મગજસહિત આખા શરીરને વિશ્રાંતિ આપવામાં આવે છે, ત્યારે વ્યાધિને નિવારનાર ધૃત્વરનો ઉપાય આપણે સેવીએ છીએ, એમ ગણાય છે.

ખીજ બધી ઉપયોગી બાબતો જેમ આપણે શીખીએ છીએ, તેમ ઉપવાસ કરતાં પણ આપણે શીખવું જોઈએ. ઉપવાસ કરવાનો આરંભ ધીરે ધીરે કરવો જોઈએ—પ્રથમ એકી વખતે એક દિવસ, પછી બે દિવસ, પછી ત્રણ દિવસ, એમ ચડવું જોઈએ. ત્યારે લાગત ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ અથવા સાત દિવસના ઉપવાસ કરવાનું કામ રમતજેવું અર્થાત્ સ્વાભાવિક યર્ષ જાય ત્યારે જ એડવર્ડ એર્લ પ્યુરિન્ટન (Edward Earle Parinton) જેને સર્વ પ્રકારના વ્યાધિઉપર જળ મેળવનાર મહા ઉપવાસ (Conquest Fast) કહે છે, તે મનુષ્યે કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. (આ ઉપવાસ લાગત ત્રણ દિવસનો હોય છે,

અને તે સંબંધી સવિસ્તર વર્ણન ઉક્ત લેખકે પોતાના The philosophy of Fasting નામના ગ્રંથમાં આપ્યું છે.)

ત્રિશ દિવસના ઉપવાસમાં કોઇ પણ રૂપમાં કોઇ પણ પ્રકારનું પોષણ મદ્ય કરવું નહિ જોઇએ. ઉપવાસના દિવસમાં સ્વચ્છ નિર્મળ જળ જેટલું પીવું હોય તેટલું નિઃશંકપણે પીતાં અડચણ નથી.

મોટા નગમાં એકલા જનમેલા જેરી મળને બહાર ઠાઠી નાંખવાને માટે, ત્રિશ દિવસના ઉપવાસમાં, અડવાડીયામાં એક વાર અથવા બે વાર, બધેકાશના યંત્રવડે (Enemas) મોટા નગને ધોતા રહેવું જોઇએ.

ઉપવાસ કરનારની ઇચ્છા થાય તો નારંગીનો રસ, લીંબુનો રસ, અથવા દ્રાક્ષનો રસ તે ભણે લે. એમ છતાં ઉપવાસને જો યથાર્થ પૂર્ણતાવાળો કરવો હોય તો તો રૂળનો રસ પણ લેવો, એ ઉચિત નથી.

ત્રિશ દિવસનો ઉપવાસ, જનસમૂહથી વેગળા, ગામડામાં કોઇ એકાંત સ્થળમાં, ઈશ્વરના અને કુદરતના સંગમાં એકલા કરવો જોઇએ.

ત્યારે ઈશ્વરના ચરણમાં જઈને આપણે ખડીએ છીએ ત્યારે તે આપણા સર્વ વ્યાધિ બહુ સત્વર મટાડી દે છે.

ઉપવાસ કરવાની કળાનું તમને પૂર્ણ જ્ઞાન થાય ત્યાં સુધી ઉપવાસ કરવાનો કદી આરંભ કરતા નહિ.

સ્મરણમાં રાખજો કે મનુષ્યને યતા નવા તથા જૂના સર્વ રોગોને નિવારનાર લગભગ ૧ રામબાણ ઉપાય, ઉપવાસમાં તમારે હાથ ચડ્યો છે.

વ્યાધિ મટાડવાને માટે ઈશ્વરના ચરણમાં જઈને પડવાનો એક છેલ્લો ઉપાય રહ્યો છે, અને ઈશ્વર વ્યાધિને મટાડે છે, એ વાતનું જ્ઞાન, પોતાનો વ્યાધિ દ્વેષ અસાધ્ય છે, અને કોઈ પણ ઉપાયથી મટે એવો નથી, એવું નક્કી કરી બેઠેલા રોગીના અંતઃકરણમાં આશાનાં હમરો ફિરોળેને પ્રકટાવનાર છે.

ઈશ્વરને જો તમે તમારો રોગ મટાડવા દેશો તો તે તમારા સઘળા પ્રકારના રોગોને મટાડશે.

જો મનુષ્યોથી અને તેમણે યોજેલા ઉપાયોથી તમારો વ્યાધિ ન મટે તો ઉપવાસવડે રોગ ટાળવાના ઉપાયતરફ તમારી નજર નાંખજો.

ત્રિશ દિવસનો ઉપવાસ એ દેખીતો એક રાક્ષસી ઉપાય છે, એ ખરું છે, તોપણ તે નિર્મળતાવાળો, ડહાપણથી ભરેલો, સપુષ્ટિત અને સરળ છે. તે નિષ્ક્રુજ જતો નથી, કારણ કે તે ઈશ્વરનો પોતાનો ઉપાય છે. કેવળ આશ્વિ યવાની, પૂર્ણ ચાંત યવાની, સંપૂર્ણ વિશ્વા-નિની તે ક્રિયા છે, અને તે દ્વારા સર્વસાક્ષી ઈશ્વરના બળના પ્રવાહો મનુષ્યના શરીરને રેલ છેલ કરી નાંખે છે.

તે મનને અને શરીરને શુદ્ધ કરે છે.

તે કદી નિષ્ક્રુજ ન થાય એવો અગોચ ઉપાય છે.

તોપણ—

તમારે તે ગીખવો જોઇએ.

પ્યુરીન્ટન, હેસ્કલ (Haskell), શો (Shaw), ડ્યુવે (Dewey) વગેરે વિદ્વાનોના ઉપવાસસંબંધી ગ્રંથો વાંચો.

ક્રમે ક્રમે ઉપવાસના માગેના અનુભવ કરે. પારિતોષે એક પમખું બેસો.

ઉપવાસથી લાભ યાવ છે કે કેમ, તેની પ્રયોગ કરી ખાતરી કરી જુઓ; ધીરે ધીરે, કદ ન જથ્થાવ તેમ, ગુપ્તપૂર્વકે પ્રયોગ કરી ખાતરી કરી જુઓ.

ગયાં થોડાં વર્ષોમાં, ઉપવાસવડે રોગ મટાડવાનો ઉપાય સેંકડો પ્રસંગોમાં લોકોએ અનુભવી જોયો છે. એકલા અમેરિકામાં નહિ, પણ યુરોપના દેશોમાં પણ ઉપવાસનો ઉપચાર અધિક અધિક પ્રસારને પામતો જાય છે. સ્ત્રી અને પુરુષોએ વિશ, ત્રિશ, પાંચિશ, ચાગિશ, પિસ્તાગિશ, પચાસ, સાઠ, અને તેથી પણ વધારે લાંબા સમયના સામટા ઉપવાસ કર્યા છે. ઉપવાસ કરનાર લગભગ પ્રત્યેક મનુષ્યને ઉપવાસના અંતમાં પૂર્ણ તથા કુટુંબ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. કોઈ કોઈ વાર માત્ર થોડા દિવસોના જ ઉપવાસથી—કેટલાક પ્રસંગોમાં માત્ર ત્રણ અથવા ચાર દિવસના જ ઉપવાસથી—તેઓને આરોગ્યની પ્રાપ્તિ થઈ છે. માત્ર થોડા દિવસ જ ખોરાકનો ત્યાગ કરવાથી, કદમાં અને મુખમાં ખાવાની ઇચ્છા, જે હુખ લાગવાની કુદરતી નિશાની છે, તે તેમને સમગ્ર છે.

વિરોધિ (Cancer) ; રક્તપિત (Leprosy), ક્ષય, દેહર (Epilepsy), ગાંડપણ વગેરે અસાધ્ય ગણાતા રોગો ઉપવાસથી ઘણી વાર મટ્યા છે.

લાંબી અને પૂર્ણ વિશ્રાંતિના સમયમાં સર્વશક્તિમાન ઈશ્વર ક્યાં સાધનોવડે મનુષ્યના તનની, મનની, અને આત્માની ઉન્નતિ કરે છે, તે સંબંધમાં સી. સી. હેસ્કલ (Charles Courtney Haskell) લખે છે કે :

મનુષ્યના શરીરની હીતર સર્વશક્તિ સત્તા શ્રેષ્ઠપણે વિરાજ રહી છે. મનુષ્યમાં નિવાસ કરતી આ સત્તાનો ઉદ્દેશ તેના શરીરને પુનઃ પુનઃ રચવાનો અને પુનઃ પુનઃ નવું કરવાનો; તેની કામ કરવાની શક્તિને બળવાનું કરવાનો અને વધારવાનો; અને તેના આરોગ્યનું સંરક્ષણ કરવાનો અને તેનું આયુષ્ય વધારવાનો હોય છે. મનુષ્યના શરીરમાં રહેલી, જીવનની આ સર્વશક્તિ સત્તાને ત્રણ નિરાળાં કાર્ય કરવાનાં હોય છે.

પ્રથમ કાર્ય અન્નને પચાવવાનું છે; અર્થાત્ કસરતથી શરીરના જે પુટા દુર્બળ થઈ ગયા હોય અથવા નાશને પામ્યા હોય તેમને રક્ષાને તથા પુટા રચવાનું નવું દ્રવ્ય પ્રાપ્તિ આહારમાંથી તૈયાર કરવાનું હોય છે.

બીજું કાર્ય પચન થયેલા આહારને શરીરમાં પરિણામ પમાડવાનું હોય છે; અર્થાત્ પચનક્રિયાવડે જે દ્રવ્ય તૈયાર થયું હોય તેમાંથી શરીરના, સ્નિનસ્નિન અવયવોને જે પ્રકારનું દ્રવ્ય પોષનાર હોય તે પ્રકારના દ્રવ્યને પસંદ કરવાનું, અને તે વડે તે તે અવયવોમાં રહેલા પુટોને તે તે અવયવોમાં રહેલી શુદ્ધિવાળી સત્તાની આત્માપ્રમાણપોષવાનું હોય છે.

ત્રીજું કાર્ય મોતોસર્ગનું છે; અર્થાત્ દુર્બળ પડી ગયેલા પુટોમાંથી તેમ જ નિત્ય મદહુ કરવામાં આવતા અન્નમાંથી, જળમાંથી અને હવામાંથી જે કચરો નીકળે તે સંધગો કચરો, ચામડીનાં છિદ્રોદ્વારા તથા વિવિધ મળને બહાર કાઢી નાંખનાર અવયવોદ્વારા શરીરમાંથી બહાર કાઢી નાંખવાનું હોય છે.

શરીરમાંથી મળને બહાર કાઢી નાંખવાનું કામ બે પ્રકારનું છે—એક તો મમે તે કારણથી શરીરમાં સંચય થયેલા કચરાને બહાર કાઢી નાંખવાનું, અને બીજું નિત્ય મદહુ

કરવામાં આવતા આદારમાંથી નીકળતા કચરાને બહાર કાઢી નાંખવાનું.

સમગ્રતામાં સુગમ પડે માટે આપણે કદોશું કે મસોલસર્ગની ક્રિયા કરવામાં જે બળ વપરાય છે, તે બળના ૫૦ ટકા સંચય થયેલા મગને શરીર બહાર કાઢી નાંખવામાં રોકાય છે, અને બાકીના ૫૦ ટકા જેટલું બળ, આપણે નિત્ય જે દવા, જળ, તથા ખોરાક લઇએ છીએ, તેમાંથી નીકળતા કચરાને બહાર કાઢી નાંખવામાં વપરાય છે. દરેક વ્યક્તિ મનુષ્ય કેવળ નીકારક ઉપવાસ કરે છે, ત્યારે મસોલસર્ગની ક્રિયા કરનાર બળને ખીખ પ્રકારનું કામ કરવાનું હોવું નથી, અને તેથી તે પોતાનું બળ પ્રથમ પ્રકારની ક્રિયામાં યોજે છે. આથી મસોલસર્ગની ક્રિયા કરનાર બળના પૂરા સાથે સો ટકા, ખોરી ટેવોથી તથા અજાનથી જે કંઈ મગને અને વિવિધ સંચય વર્ષો થયાં શરીરમાં થયો હોય છે, તેને સાફ કરી નાંખવા પાછળ મળી પડે છે.

તે જ પ્રમાણે ઉપવાસમાં આદારને પરિણામ પમાડવામાં પણ ખિલકુલ બળ વપરાતું ન હોવાથી તે બળ પણ શરીરમાં રહેલા કચરાને કાઢી નાંખવાને મસોલસર્ગની ક્રિયા કરનાર બળને મદદ કરે છે.

તે જ પ્રમાણે અન્નને પચાવવામાં જે બળ વપરાય છે, તે બળને પણ ઉપવાસના સમયમાં કશું પણ કાર્ય ન હોવાથી તે પણ મસોલસર્ગની ક્રિયા કરનાર બળને શરીરમાં સંચય થયેલા મગને કાઢી નાંખવામાં મદદ કરે છે.

આપ્રમાણે મનુષ્યના શરીરમાં રહેલી સર્વશક્તિ સત્તા, ઉપવાસના સમયમાં, પોતાના સમગ્ર બળને એકઠું કરીને રોગીના શરીરમાં જે કંઈ કચરો એકઠો થયો હોય છે, અને જેણે લોહીને વિવાળું કરી મૂક્યું હોય છે, તથા જે વડે તનના અને મનના સપગા રોગો અને પીડાઓ તેને ઘટ્ટ હોય છે, તે સર્વ વિવિધ ચામડીનાં ચાળીશ લાખ હિંદોદારા તથા વિવિધ મધોન્સર્ગ કરનાર અવયવોદારા શરીરની બહાર કાઢી નાંખે છે.

ઉપર જે લખવામાં આવ્યું તેથી ગમે તેને પણ સ્પષ્ટ થયા વિના નહિ જ રહે કે ઉપવાસ એ શરીરને સ્વચ્છ કરનાર ક્રિયા છે, અને તેથી વ્યક્તિ મનુષ્ય સાચા સમય સામગ્રી ઉપવાસ કરે છે ત્યારે તેના શરીરમાં વર્ષો થયાં જે કચરો તથા વિવિધ ચામડીનાં ચાળીશ લાખ હિંદોદારા તથા વિવિધ મધોન્સર્ગ કરનાર અવયવોદારા શરીરની બહાર કાઢી નાંખે છે.

(અર્જ.)

ચોગિની.

(અનુસંધાન મથા અંકના ૫૪ ૩૮૫ થી)

દુર્લભદરનાયની દિગ્ધની.

(મારા મિત્ર મહાપદરાયે મને માંપેલા આ ચોગિનીના અર્થ જ્ઞાનની સાથે, તેને મને જે બે પોરો આપ્યાં હતાં, તેમણે જેના ઉપર ' આજની મેંચ મરિને જ્ઞાન ' એ પ્રમા-

શે લખ્યું હતું, તે પોઠમાં મૂકેલો લેખ હું નીચે જોડી દઉં છું. સ્વતંત્ર વાચકને જાણિ ન થાય માટે વાનાના ચાલતા પ્રસંગમાં મેં વચમાં જે આ મોટી ટિપ્પની મૂકવાનું સાહસ કર્યું છે, તેને માટે હું તેની ક્ષમા વાચું છું. (જિ. હરિહરરાય.)

*

*

*

*

આજની મધ્ય રાત્રિનો વૃત્તાંત.

રાત્રિના અગીયાર વાગ્યા છે. હું તથા હરિહરરાય બંને મારી અંતઃશાલામાં (Private room) પોતપોતાના વિચારમાં ભેટા છીએ. અમે બંને એકબીજાની સાથે કંઈપણ બોલતા ન હતા. તે શા વિચાર કરતો હશે તે હું જાણતો નથી, પણ મારા મનમાં તો હજારો વિચારો ચાલ્યા કરતા હતા. અત્ય સમયમાં આ લોકોને ત્યાગ કરી હું વધારે મુખ્ય હિતમ લોકમાં જનાર હતો, તોપણ શાસ્ત્રો જેને અભિનિવેશ કલેશ કહે છે, અને જે વિદ્વાન તથા અવિદ્વાન કાષ્ઠને પણ છોડતો નથી, એવું કહેવાય છે, તેનો મારા અંતઃકરણમાં આવિર્ભાવ થતો હોય એવું મને લાગતું થયું. બીજી જ દશે મારા અંતઃકરણના લાવને હું આજખી ગયો, અને મેં મંદહાસ્ય કર્યું. દુઃખીમાં દુઃખી મનુષ્યને પણ મરણ પ્રિય નથી, એ જનકથન સાચું છે, એનો મને અનુભવ થયો.

બહાર આકાશ ધનધોર થયું હતું, વિજળીના ચમકારા થતા હતા, અને વૃષ્ટિ પડવી શરૂ થઈ ગઈ હતી, તેનું અમારા વિચારમાં અમને લાગતું હતું. ઓચિંતી એક મોટી જળના થઈ અને તેની સાથે એક જળરો કડકો થતાં અમારા વિચારમાંથી અમે ચમકી ઉઠ્યા. મેં ધડિયાળપ્રતિ દષ્ટિ નાંખી. તેમાં પોણાખાર થયા હતા. હું તરત ઉઠીને ઉભો રહ્યો. હરિહરરાય પણ પોતાના આસનઉપરથી ઉઠ્યો. વગરબોલે મેં તેને પ્રેમથી આડિંગન આપ્યું. તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું, અને મારાં નેત્રમાં પણ ઝળઝળીયાં ભરાઈ આવ્યાં. હિંતા શોકના આવેગને દબાવીને મેં તેનું ચોખ્ખું શબ્દોમાં સમાધાન કર્યું, અને પછી તેને ત્યાં જ શાંતિથી પરમાત્માનું સ્મરણ કરતા નિદ્રા લેવાનું સૂચવી હું તરતથી યોગિનીકુમારીના શુભ એકાંતાસવપ્રતિ ગયો.

એકાંતાસવનાં દ્વાર અર્ધ ઉઘાડાં હતાં. છપ્પનીસ (આઠો આસમાની) પ્રકાશ તેમાંથી બહાર આવ્યા કરતો હતો. વૃષ્ટિ બંધ થઈ ગઈ હતી. થોડી થોડી દશે વિજળીના ચમકારા થયા કરતા હતા, તે વિના સઘળું પ્રમાદ શાંત હતું. હું ધીરે ધીરે, મારા પગનો પણ અવાજ ન થાય એવી રીતે દ્વારસમીપ આવ્યો, અને આંત્રાની વાટ જોતો ઉંઘરઆગળ ઉભો રહ્યો. તરત જ સ્વર આવ્યો કે નિઃશંકપણે બીતર ચાલ્યા આવો. હું આંત્રાને અનુસરીને અંદર ગયો. પૂર્વે જે દિવ્ય ઉપરકર આ સ્થળે મેં જોયો હતો, તેમાંનું કશું જ આવે ન હતું. માત્ર ચાર આસનો ત્યાં પડ્યાં હતાં તે વિના ચારી કેવળ ખાલી હતી. એક આસન વધારે માનવાનું હતું, અને ત્રણ સાદાં હતાં. તેમાંના એકના ઉપર યોગિની પોતે બેસી હતી, અને બીજાઉપર જેસવા મને હાથારતથી સૂચવ્યું. તે એક અમર પણ બોલતી ન હતી. તેનાં નેત્ર ખુલ્લાં છતાં તેની આંત્રુપરતિ સાંભરી મુદ્દાને સેવના કાષ્ઠ યોગિની પેઠે પાછી વળી અંતરમાં પ્રવેશી હતી. તેણે ધારણ કરેલાં શુભ સાદા વસ્ત્રની

સાથે તેની આ પ્રકારની શારીરિક તથા માનસિક સ્થિતિ સ્વભાવથી જ અપૂર્વ પુનઃજાવને ઉત્પન્ન કરતી હતી.

ઘડીવાળમાં બારના ટકારા થયા. ચોથે ટોરે યોગિનીકુમારીએ ઉઘી દષ્ટિ કરી, અને ઉત્તર દિશાતરફ જોવા લાગી. મેં પણ મારી દષ્ટિ તે દિશાપ્રતિ સ્થાપી. પાંચ, છ, સાત, આઠ એમ કડીંગ કડીંગ વાગના ટકારાને હું ગણતો ચાલ્યો. અગીયારમો ટકારો હજી તો વાગી રહ્યો ન હતો, તેની સાથે જ ઓરડીની ઉત્તર દિશાની ભીંતના જાણે જે વિભાગ થતા ન હોય તેમ મને લાગ્યું, અને તેની સાથે જ તેમાંથી કોઈ અત્યંત તેજસ્વી કાનિવાળો પુરુષ નીકળી આવ્યો. મેં તરત જ તે મદાપુરને ઓળખ્યા, કારણ કે આ મહાત્મા બીજા કોઈ જ નહિ પણ મુરેશ્વરાચાર્યને પૂર્વે શાપ આપનાર પેલા ત્રિવિષ્ટપ (ટ્રિવેટ) ના મહાપુરુષ હતા. તેમને જોતાં જ યોગિનીકુમારી એકદમ પોતાના આસન ઉપરથી ઉઘી યઇ, અને 'પધારો, પધારો' એવા અત્યંત પ્રેમના ઉદ્ગારો કાઢીને તેમનાં ચરણકમળમાં પોતાનું મસ્તક મૂક્યું. એક બાલુથી હું આ પ્રસંગ આશ્ચર્યચ્છિન થઈ જોવા કરતો હતો, તેની જ સાથે મારી કલ્પશક્તિ કોઈ બીજી જ બાલુએ જોઈઈ ગઇ હતી. કારણ કે બારના હેઠલા ટકારાની સાથે ફરથી કોઈ દિવ્ય ગાન ગાતું ગાતું અમારા એકતાક્ષપસખીય વેગથી આવતું હોય એમ લાન થતું હતું. ટ્રિવેટના મહાત્મા પ્રવક્તા થયા અને યોગિનીકુમારીએ પોતાનું મસ્તક તેમનાં ચરણમાં મૂક્યું તે જ ક્ષણે અત્યંત દિવ્ય સ્વરમાં, શેમાંય કરનારી નીચેની મંત્રુર પંક્તિ મારા શ્રવણે આવી.

૫૬૦. (કામજી દીસે છે અલગેલા તારી આંખમાં દે, એ પંક્તિને મળતો લય.)

મારા પ્રાણુજીવન પ્રિય નાથ, પધારો મંદિરે દે,

કરવા મુગ્ધને આજ સનાથ, પધારો મંદિરે દે.

પધારો મંદિરે દે, પોતાને મંદિરે દે,

પોતાને મંદિરે દે, પોતાને મંદિરે દે, મારા પ્રાણુજીવન પ્રિય નાથ.

મારા ઉદયમાં કંઈ કંઈ થતા લાગ્યું. મારું રધિર વેગથી વહેવા લાગ્યું. મારા પગ આગળ ધસવા લાગ્યા. સગીપમાં જ ટ્રિવેટના મહાત્મા અને શ્રીમુરેશ્વરાચાર્ય હતા, તેથી તેમની મર્યાદાને લીધે જ હું મારા સ્થાનમાં સ્તંભી રહ્યો, નહિ તો કપરનો આગળ ધરપો હોત. પણ મારો અત્મા અંદરથી ઉછળી ઉછળીને બહાર દોડતો હોય એમ મને લાન થતું. મારા અંતઃકરણની થયેલી આ પ્રકારની વિલક્ષણ સ્થિતિમાં, બહાર શો પ્રસંગ ચાલતો હતો તેનું પણ મને વિરભરણ થઇ ગયું, અને પેલા ટ્રિવેટના મહાત્માને નમન કરવાનું પણ મને જાન ન રહ્યું. મારી પરવચના યોગિનીકુમારી સમજી ગઈ અને તેણે મને 'મનિ-પરશય ! મહાત્મા પધાર્યાં; સારથાન ચાલ્યો' એ પ્રકારનાં વચનો વડી સારથાન ન કપો હોત તો હું અવિવેકનો બોલ થઈ પડ્યાવિના રહેત નહિ. યોગિનીકુમારીના વચનથી હું સારથાન થયો, અને મહાત્માને, સખીય આવી વિનવત્ક સહજજ નમન કરી ચરણમાં મારું મસ્તક મૂક્યું. પ્રિય વાચક ! મનના આવેશને પોતાને વશ ન વર્તવનાં, તેને યોરી હત્યો પણ વશ વર્તવાથી, મારા જેવા પણી ઉઘી બ્રમિકાએ ચરેલા પુરુષને પણ કેવી દીનતા મારી પડે છે, તે જોયું કે ? ત્યારે એ મને મારી આવી સ્થિતિ કરી ત્યારે બીજા સામાન્ય

જીવેલી તો કેવી અવસ્થા કરતું હશે ! મહાત્માએ મંદમંદ હસતાં મને હાથ પકડીને ઉઠાડ્યો. અને મારી લગ્નનું નિવારણ કરતાં બોલ્યા, મણિધરરાય ! હું તમારો સર્વ જ્ઞાત જાણું છું, માટે તમારે હૃદયને સંક્રાંત્યને પમાડવાનું કશું પ્રયોજન નથી. તમારી જ્ઞાતિ જેમ સ્વતંત્ર ગતિ કરતી હોય તેમ તેની ગતિ થવા દો. તેના ઉપર નિરર્થક બળાત્કાર કરશો નહિ.

આ સમયે સમય પેહું દિવ્ય ગાન તો ચાલ્યા જ કરતું હતું, અને મારી જ્ઞાતિ અર્ધી ત્યાં અને અર્ધી મહાત્માનાં વચનોમાં, એમ દ્વિધા વહેંચાવતી મને ભાસતી હતી. મહાત્માની અનુમતિ મળતાં મેં ગાનપ્રતિ સંપૂર્ણ જ્ઞાતિ નાંખી, અને મને નીચેનાં સુમધુર હૃદયગમ વચનો શ્રવણે પડ્યાં.

મારા પ્રાણુજીવન દિવ્ય નાય,

કરવા મુજને આજ સનાથ, પધારો મંદિરે કે.

નિરહરાત્રિ વીતી ગઈ, નિર્મળ થયું પ્રભાત,

માનસ સરસે ખીલીયા, જ્ઞાતિકમળના માતર.

ધન્ય દિવસ આ, ધન્ય ધરી આ, પ્રભુ રાજ્યા શિરે કે, મારા પ્રાણુ

* * * *

આકાશમાર્ગે એક દિવ્ય બાળા, ઉપરની પક્ષિઓ અનુપમ લાવણ્યયુક્ત કંઠથી ગાતી ગાતી એક દિવ્ય વાહનમાં નીચે ઉતરી આવી. મેં તેને તત્કાળ મારી ધર્મપત્ની યોગિની તરીકે ઓળખી, અને તેને પ્રેમથી બેઠવા હું વેગથી ધસ્યો. તેના હસ્તમાં અત્યંત સુગંધી પુષ્પની માળાઓનો એક થાળ હતો. મને સમીપ આવેલા જોઈને તરત જ તેણે ઉઠા યજ્ઞ એક દિવ્ય દાર મારા કંઠમાં આરોપી દીધા, અને છુટાં પુષ્પોવડે મને વધાવી, મારા ચરણમાં પોતાનું મસ્તક મૂકી હર્ષાશ્રુવડે તેને બીજવી નાંખ્યા. પછી સ્વસ્થ થઈ તે ઉઠી થઈ અને બીજા એક દિવ્ય દાર યોગિનીકુમારીના કંઠમાં તથા એક દાર ટ્રિગેટના મહાત્માના કંઠમાં વિનયપૂર્વક આરોપેા, તથા તેમનાં મસ્તકઉપર તથા ચરણઉપર છટાં પુષ્પો નાંખી તેમને નમન કરી હસ્ત જોડી બોલી, કૃપાળુ ગુરો ! કૃપાળુ મહાત્મા ! મારા અપરાધની ક્ષમા કરશો. આપ પૂજ્ય મહાપુરુષો સમીપ છતાં મેં પ્રથમ મારા પતિનું પૂજન કર્યું છે, એ એક પક્ષથી આપની અવગણના કરવા જેવું વર્તન મેં કર્યું હોય એવું ભાસે છે, તથાપિ પતિરેકો ગુરુઃ સ્ત્રીણાં (સ્ત્રી ઓને પતિ એ જ એક ગુરુ છે) એ આપ મહાપુરુષોએ પ્રમાણેની નીતિ જ અમો સ્ત્રી જનિએ સ્ત્રી હોવાથી મેં મારા પતિનું જ પ્રથમ પૂજન કર્યું છે, અને તેથી મારા આપા તતઃ જણાતા દોષપ્રતિ આપ મહાપુરુષો અમૃતદષ્ટિથી જોશો, એવી મારી નમ્ર વિનયિ છે.

ટ્રિગેટના મહાત્માએ કહ્યું, પુત્રિ ! નિર્ભય રહે. તારું વર્તન અમારી પ્રસન્નતાને વધારનાર જ થયું છે.

યોગિનીકુમારીએ કહ્યું, પ્રત્યક્ષ જણાતા આ શરીરની પૂર્વકાળની માતા ! હું તારા ઉપર પ્રસન્ન છું. ઇચ્છામાં આવે તે વર માગી લે.

યોગિનીએ કહ્યું, મારા પતિની સર્વોત્તમ પદમાં સ્થિતિ થાય, અને તેમનાથી મારો કંઈ પણ વિયોગ ન થાય, એ જ મારી ઇચ્છા છે.

રિગ્વેદના મહાભાષ્યે હસીને કહ્યું, પુત્રિ ! તે જે માગ્યું તે ફળ તો અમારા વરદાન વિના પણ તમને ઉભયને સિદ્ધ છે. જેને નિસરણી પ્રાપ્ત છે, તેને જેમ મેઢાઉપર ચઢવાનું કાર્ય જરા પણ કઠિન નથી, તેમ જે દંપતીને પરસ્પર અપૂર્વ પ્રેમ છે, જેમની શારીરિક તથા માનસિક વગેરે ભૂમિકાઓ લગભગ સમાન છે, તથા જેઓ શરીરથી દેખવા માત્ર જૂઠાં છે, પણ અંતરથી અનેક વિષયમાં એક છે, તેમની ઉત્તતિ નિરંતર વેગથી સંધાયે જ જાય છે. તેમની ઉત્તતિના વેગને ખાળનાર આ જગતમાં કોઈ પણ સમર્થ નથી. ત્યાગનો મહિમા અને તેનાં અપૂર્વ ફળ લક્ષે મનુષ્યો ગાય, પરંતુ ત્યાગનો ખરો અર્થ ખીજે કશે જ નથી, પણ પ્રેમને તજવો એ જ છે, અને પ્રેમ અને ઈશ્વરમાં કશે જ ભેદ ન હોવાથી ત્યાગને સેવનાર મનુષ્ય ઈશ્વરનો જ ત્યાગ કરે છે, એ સ્પષ્ટ છે. અને ઈશ્વરનો ત્યાગ ભાગ્યે જ કોઈ પણ અર્થની સિદ્ધિ કરનાર મનાતો હોવાથી ત્યાગ એ કર્તવ્યરૂપ છે, એમ સિદ્ધ થવું ધણું જ કઠિન છે. સ્ત્રીઓ જે રીતે ઉત્તતિને આપનાર થાય છે, તેવું અજ્ઞાન જ આજે સ્ત્રીઓની આટલી બધી નિંદા કરાવનાર અને તેમના ત્યાગની આટલી બધી સ્તુતિ કરાવનાર થઈ પડ્યું છે. આમ છતાં, સ્ત્રીઓની આટલી બધી નિંદા થવા છતાં, અને તેઓ નરકનાં દ્વાર છે, એવી દીર્ઘ કાળથી કાનને ફાડી નાંખે એવી ગર્જનાઓ થયા કરતાં છતાં, મનુષ્યોનું અંતરજ્ઞાન (Intention) લેશ પણ દબ્યું નથી, અને તેમાંથી તો સ્ત્રીઓની ઇચ્છા અને સ્ત્રીઓપ્રતિ પ્રેમના ઉજાળા, કાં ગૃહસ્થ હો કે કાં ત્યાગી હો, કાં વૃદ્ધ હો કે કાં યુવાન હો તોપણ તેના અંતઃકરણમાં સર્વ અવસ્થામાં ઉઠ્યા જ કરે છે; અને તે પ્રેમનું અનુકૂળ સ્ત્રીવડે પોપણ થયાવિના તે સદા અનૃસિતું અને અનૃસિતું જ જાન કર્યાં કરે છે. કારણ કે સ્ત્રીવિષયક પ્રેમ એ સ્વાભાવિક છે, અને તે પ્રેમનો ત્યાગ એ અસ્વાભાવિક છે. અને આ પ્રેમ સ્વાભાવિક હોવાનું સઘળી પ્રજાળ પ્રમાણુ તો એ છે કે ઈશ્વરમાં પ્રેમ ધરનારા ઈશ્વરભક્તોની વૃત્તિએ પણ કાં તો ઈશ્વરમાં પતિભાવ ધર્માવિના, અથવા પત્ની-ભાવ ધર્માવિના સંતોષને માન્યો નથી.

(અપૂર્ણ)

શ્વેતનક્રિયાવડે લોહનું પોલાદમાં થતું રૂપાંતર.

તમે તમારાં ફેરસાં શુદ્ધ હવાવડે પૂરેપૂરાં ભરવાની તથા ખાલી કરવાની ક્રિયા કરવાને અભ્યાસ નિત્ય ઓછામાં ઓછો પા કલાક પણ રાખ્યો છે કે ? જો ના, તો તમે દીર્ઘશ્વાસ પ્રશ્નાસનું ખરું માહાત્મ્ય હજી યથાર્થે જાણ્યો નથી. લક્ષ્યપૂર્વક શ્રવણ કરો.

લગભગ પચાસ વર્ષોપર બેસેમરે (Bessemer) લોહનું પોલાદમાં રૂપાંતર કરવાની કળા શોધી કાઢી ત્યારથી જ પોલાદના યુગનો ખરેખરો આરંભ થયેલો ગણાય છે. બેસેમરના શોધે પાશ્વર્ય પ્રજાઓની આર્થિક ઉન્નતિઉપર જેટલી અસર કરી છે, તેટલી ભાગ્યે જ કોઈ બીજા શોધે કરી હશે.

આ યંત્ર ઇટાલિયાનાં નર્સાં લોખંડનાં પર્વાનાં અસ્તરવાળું એક અત્યંત મોટું પાત્ર છે. જે લોખંડનું પોલાદ કરવાનું હોય છે, તેનો રસ આ વાસણમાં નાંખવામાં આવે છે. આ વાસણમાં એકી વખતે દશથી પંદર ટન લોખંડનો રસ નાંખવામાં આવે છે.

વાસણમાં રસ રેડ્યાપછી વાસણ તેને તળીએ પાડેલાં બસેં જીણાં છિદ્રદારા શુદ્ધ હવાનો અત્યંત પ્રમળ પ્રવાહ તે રસમાં વેગથી છોડી મૂકવામાં આવે છે.

ત્યારે હવા તે વાસણમાં વેગથી ધસારા કરતી પ્રવેશે છે ત્યારે તેનાથી લોખંડનો રસ પૂર્વના કરતાં ગમણો ગરમ થાય છે. આવા સખ્ત તાપથી તેની અંદર રહેલો સઘળો કચરો બાળી નાશ છે. લોખંડમાં રહેલી માટી, રેતી વગેરે કચરો, ગંધક, કાર્બન (કાચલાતું તત્ત્વ) એ સર્વ આ પ્રયંત તાપથી બાળી નાશ છે, અને પાત્રમાં કેવળ શુદ્ધ પોલાદ જ રહે છે.

તેમાં હવા છોડી મૂકવામાં આવે છે તે કણે તે માટી કદામાં નાંખેલો લોખંડનો રસ કાઢી જવતા પ્રાણીની પેઠે દુઃખની ચીસો પાડે છે, અને સીસકારા બોલાવે છે. તેના મુખમાંથી તણખાનો વરસાદ ઊડે છે. બહુ જતાળામુખી પર્વત કાટ્યો હોય તેમ તેમાંથી માટા માટા સંદેહ ભડકા નીકળી આવે છે.

મનુષ્યે આજ્ઞાપૂર્વક કરેલા સઘળા શોધોમાં સઘિય વધારે જીવણ અને પરિશ્રમ લેનાર ઐસેમરનું પોલાદ કરનાર યંત્ર આ પ્રકારનું છે. તે શ્વાસ લેતી લોખંડના રસની ભટ્ટી માત્ર છે. તે એક લાખિા ઉંડો શ્વાસ ખેંચે છે, અને લોખંડ લોખંડપે રહેતું નથી. તે તત્કાળ બદલાઈને સુંદરમાં સુંદર અને સર્વોત્તમ પોલાદ થઈ જાય છે.

નીચેની વાત જો તમે સ્મરણમાં રાખશો તો પોલાદ કેવી રીતે બનાવવામાં આવે છે, તે તમે કદી પણ ભૂલી નહિ જાઓ; અને તે વાત એ કે તમે પોતે જ અમુક અર્થમાં ઐસેમરના પોલાદ કરનારા યંત્રના જેવા જ છો. જ્યારે જ્યારે તમે ઉંડો શ્વાસ લો છો, ત્યારે ત્યારે તમારા શરીરમાં રહેલા કચરાને તમે બાળી નાંખો છો.

તમારા ફેફસાંમાં જે હવાને તમે ગ્રહણ કરો છો તે હવા તમારા ખરાબ લોહીને શુદ્ધ કરે છે. ઐસેમરના યંત્રમાં જરૂરી છોડેલી હવા જેમ લોખંડમાં રહેલાં રેતી (Silicon) ગંધક, અને કાર્બનને બાળી નાંખે છે, તે જ પ્રમાણે તમારા શરીરમાં રહેલા ઝેરી કચરાને પણ તે બાળી નાંખે છે. લોખંડના રસમાં અને પોલાદમાં જેટલો તફાવત હોય છે તેના કરતાં, ફેફસાંમાં હવા લીધા પૂર્વેના તમારા લોહીમાં અને હવા લીધા પછીના લોહીમાં વધારે તફાવત હોય છે.

પોલાદ કરનાર યંત્રને પુષ્કળ હવા, અને તે પણ શુદ્ધ હવા આપવી પડે છે. જો અશુદ્ધ હવા તેમાં છોડવામાં આવે છે તો પોલાદ ઘણા હલકા પ્રકારનું થાય છે.

ફાયના અને ન્યુમેનીયા (ફેફસાંનો વરમ) ના વ્યાધિથી જે હજારો મનુષ્યો અતિવધન મરણને પામે છે, તે મનુષ્યો જો સ્મરણમાં રાખે કે તેમનાં ફેફસાંની રચના ઐસેમરના યંત્રજેવી જ છે, તો તેઓ પોતાના જીવ બચાવી શકે. ઉત્તમ પોલાદ અથવા સુદૃઢ આરોગ્યવાળાં મનુષ્ય પ્રાણિઓ કરવાને શુદ્ધ હવા વિના બીજી કોઈ પણ વસ્તુ સમર્થ નથી.

આપણે લોખંડના જેવા રહીશું કે પોલાદના જેવા થઈશું, તેના આધાર આપણી ફેફસાંની ભટ્ટીમાં શરીરનો કચરો જે પ્રમાણમાં આપણે બાળીશું, તે ઉપર રહેલો છે. સ્વ-જીવ હવા શરીરનો કચરો કેવો બાળે છે તેની ખાતરી શુદ્ધ હવાવાળા રક્તમાં જઈને ત્રિશ પચાશ દીર્ઘ શ્વાસ લેવાથી તમે સહેલાઈથી કરી શકશો. તરત જ તમારા શરીરમાં

વધારે ગરમી આવેલી તમને જાણશે, અને શુદ્ધ લોહીનું વેગથી અભિસરણ થવાથી તમારું મસ્તક જરા ભ્રમશે.

નિત્ય ગગનમાં ઉડવાનો અભ્યાસ સેવો.

પ્રતિદિન ગગનમાં નિત્ય થોડી વાર પશુ ઉડ્યા કરો. પૂર્વે કોઇ દિવસ કોઈ મનુષ્ય જેટલે ઉંચે ન ગયો હોય તેટલે ઉંચે જાઓ. પાંખવિના શી રીતે ઉડીએ, એમ પૂછો છો ? તમારી પાસે કદપના નામની અદ્ભુત અને મહાસમર્થ પાંખ છે, એ શું તમે નથી જાણતા ? એ પાંખવડે ક્ષણમાં તમારે સૂર્ય લોકમાં જવું હોય તો તમે જઈ શકો એમ છે, અને બીજી જ ક્ષણે છેક પાતાળમાં ઉતરી જવું હોય તો તમે ઉતરી શકો એમ છે. ત્યારે કદપના વડે શુદ્ધ ચૈતન્યના, અપરિમિત આનંદના, નિઃસીમ શાંતિના, અનંત જ્ઞાનના પ્રદેશમાં ઉડો. તે પ્રદેશમાં આવી ત્યાં પાંખો પસારીને પડ્યા રહો. ત્યાં તમારા મનને શાંતિથી રમવા દો. અનંત ચૈતન્યના એ મહોદધિસાથે એકાકાર થાઓ. તમે જાણે નથી, અને એ જ જાણે છે, એમ ધારો. એ પરમતત્ત્વની સાથે તમે પશુ પશુ પરમતત્ત્વમય થઈ રહો. એ અમર્યાદ સત્ સ્વરૂપમાં તમારું મર્યાદાવાળું મિથ્યા અભિમાન ઓગાળી નાંખો. એ તત્ત્વનું જ તમારી વૃત્તિમાં લાન કરતા કરતા જગત્ને વિસરી જાઓ. સમગ્ર જીવનની સાથે, સમગ્ર જ્ઞાનની સાથે, સમગ્ર સામર્થ્યની સાથે કદપના વડે—વિચારવડે—અભિન્ન થાઓ. પ્રાતઃકાળે શય્યામાં જાગત થાઓ, તેવા જ આ ક્રિયા કરો. રાત્રે નિદ્રામાં પ્રવેશો તે પૂર્વે આ ક્રિયા કરો. દિવસે જ્યારે જ્યારે અનુકૂળતા મળે ત્યારે આમ કરો. પ્રત્યેક પ્રસંગે દશ મિનિટ અથવા પા કલાક આ ક્રિયામાં ગાળો. તમે નવા જ્ઞાનથી, નવા સામર્થ્યથી, નવા આનંદથી યુક્ત થઈને ગગનમાંથી નીચે આ પૃથ્વીઉપર આવશો.

કદી ગદ્ધવૈતરૂં કરતા ના.

શરીર યાદી જાય અને મન કંટાળી જાય ત્યાં સુધી ગદ્ધવૈતરૂં કરવાની ટેવ કદી પશુ પાડતા નહીં. મનુષ્યશરીર એ કંઈ રાતદહાડો ચલાવવાનો લોહાનો સંચો નથી. લોહાનો સંચો પશુ રાત્રિદિવસ ચલાવવાથી વહેલો ધસારો જાય છે.

આખો દિવસ ગદ્ધવૈતરૂં કરવાથી ધણું અને સાફ કામ થાય છે, એમ કંઈ નથી. વીર્ય અને તેજસ્વી બુદ્ધિ જ ધણું અને ઉત્તમ કામ કરવા સમર્થ હોય છે. પશુ આ બંને તમારામાં હોવા માટે તમારે ગદ્ધવૈતરૂં ત્યજવું જોઈએ. શરીરમાં અને મનમાં બળ ભરાય માટે તમારે તેમજ દિવસમાં અનેકવાર શિથિલ કરવાં જોઈએ.

જ્યારે તમને કામ કરવાથી શરીર તથા મન થોડેટાં જાણ્ય ત્યારે અર્ધો કલાક શરીરને તથા મનને શિથિલ કરીને વિશ્રાંતિ લેવા પડી રહેજો, અથવા ઉંઘી જાઓ. આથી તમારામાં પાછું એટલું બળ આવશે કે તમે બીજા ચાર પાંચ કલાક ઉત્તમ કામ કરી શકશો.

દિવસમાં એક વાર અર્ધો કલાક વિશ્રાંતિ લેવાથી તમે ધણું અને ઉત્તમ કામ કરી શકશો, તથા તમારું શરીર બેવડું આવશે.

શ્રીસિદ્ધેશ્વર.

મનુષ્ય પ્રયત્નથી પોતાને જેવો ધારે છે, તેવો જ કરી શકે છે.

॥ ૐ શ્રી ॥

ભાવનાનો કાર્યસિદ્ધિમાં ઉપયોગ.

ભાવનાનું યથાર્થ સ્વરૂપ ન સમજનારા, તથા તેને આચારમાં મૂકી તેના સામર્થ્યનો અનુભવ ન કરનારા અનેક મનુષ્યો, તેને હસી કાઢે છે, પરંતુ શાસ્ત્રો તો જણાવે સિદ્ધિર્જપાત્ સિદ્ધિર્જપાત્ સિદ્ધિઃ એ પ્રકારનો ઉચ્ચ આદોષ કરી ભાવના જ સિદ્ધિમાં હેતુભૂત છે, એમ પુનઃ પુનઃ પ્રબોધે છે.

જપમાં અને ભાવનામાં કશો જ ભેદ નથી. જપમાં જેમ અમુક શબ્દોનું, તેના અર્થમાં ધ્યાન રાખી પુનઃ પુનઃ રટણ કરવાનું હોય છે, તેમ ભાવનામાં પણ ભાવનાવડે સૂચના-યક્ષા અર્થમાં વૃત્તિને સ્થાપીને તેનું પુનઃ પુનઃ રટણ કરવાનું હોય છે. આથી જપથી સિદ્ધિ થાય છે, એ સ્વીકારનારે ભાવનાથી પણ સિદ્ધિ થાય જ છે, એ નિશ્ચય અવસ્થ સ્વીકારવો પડે છે.

જે વસ્તુ જે સમયે આપણે જોઈએ, તે સમયે તે વસ્તુ આપણને પ્રાપ્ત થાય, અને જે રીતે તે વસ્તુ આપણે જોઈએ તે રીતે તે વસ્તુ આપણને પ્રાપ્ત થાય, એનું નામ વિગત પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય છે; અને આનું સામર્થ્ય યથાર્થ રીતે ભાવનાને કરતાં જોને આવડે છે, તેને પ્રાપ્ત થાય છે.

જે વસ્તુ આપણે જોઈએ તેને પ્રાપ્ત કરવાનો સર્વોત્તમ માર્ગ યથાર્થ ભાવના છે. પરંતુ યથાર્થ ભાવનાનું પ્રથમ પગથીયું ધૃષ્ટ છે. જો કોઈ વસ્તુને તમે તમારા સધળા તન-મનથી ધૃષ્ટો છો, તો તે વસ્તુની તમને અજાણતાં પણ યથાર્થ ભાવના થઈ રહે છે; અને આવી તીવ્ર ધૃષ્ટાથી તીવ્ર ભાવના થતાં તે વસ્તુ તમને અવસ્થ પ્રાપ્ત થાય છે. કારણકે કોઈ વસ્તુની જગ્યાએ આપણે તીવ્ર ધૃષ્ટા કરીએ છીએ ત્યારે તે વસ્તુને આપણી પાસે આકર્ષી આપણનાર અને તેના આપણને સંયોગ કરાવનાર સામર્થ્યોને આપણે ગનિમાં મૂકીએ છીએ.

સમજીને ભાવના કરવાના અભ્યાસમાં ધૃષ્ટ જળ રહેલું છે. ખીજાએને માટે તેમ જ તમારા પોતાને માટે વારંવાર ભાવના કરવાનો અભ્યાસ પાડો. પણ ભાવનાનો અભ્યાસ પાડ્યા પૂર્વે તમારે તમારું પોતાનું સ્વરૂપ કેવું છે, તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. પાછા વળીને

એકાંતમાં પોતાના સ્વરૂપમાં વૃત્તિને જોડવાથી આ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઇ શકે છે. શરીર એ કંઈ તમે નથી, પણ જેના વડે તમારું શરીર ઇવતું જણાય છે, એવી તમારામાં રહેલી જે ચૈતન્યસત્તા છે, તે તમે છો. તમારું શરીર ભૌતિક છે, અને એ તમારો આત્મા ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, અથવા ઈશ્વરનો અંશ છે. ઈશ્વર પૂર્ણ છે, સર્વ મંગળોથી યુક્ત છે, સર્વ સામર્થ્યથી સંપન્ન છે. તમારા શરીરમાં રહેલો તમારો આત્મા પણ ઈશ્વરરૂપહોવાથી તે પણ પૂર્ણ, સર્વ મંગળોથી યુક્ત તથા સર્વ સામર્થ્યથી સંપન્ન છે. આથી ‘હું પૂર્ણ છું, હું સર્વ મંગળોથી યુક્ત છું, હું સમગ્ર સામર્થ્યથી સંપન્ન છું,’ એ પ્રકારની બ્યારે તમે ભાવના કરો છો, ત્યારે તમે ખોટી ભાવના કરો છો, એમ કંઈ નથી; તમારાં વચનો હસવા જેવાં અથવા મૂર્ખતાભરેલાં છે, એવું કંઈ નથી, પણ જે વસ્તુના સત્ય છે, એ જ તમે ઉચ્ચારો છો-એના જ તમે જપ કરો છો, કારણ કે ‘હું’ શબ્દનો અર્થ તમે શરીર કે ઇન્દ્રિય કે મન કે એવી જ કેઈ વસ્તુ, એવા કરતા નથી, પણ તમારા શરીરમાં રહેલા ઈશ્વર એવા જ કરો છો.

પ્રાતઃકાળે શય્યામાંથી જાગત યાચો કે તરત જ એકાગ્ર થઈ ઉત્સાહપૂર્વક મનમાં વહો કે ‘મારો ઈશ્વરથી અભેદ છે, તેથી હું પૂર્ણ અને નિરામય છું. હું પ્રેમસ્વરૂપ છું. હું સમગ્રશક્તિસંપન્ન છું. હું સકળ, શુભ વસ્તુઓને મારા પ્રતિ આકર્ષું છું.’ તમારો ઇતિ-સ-તાર્થના ભેદપ્રમાણે આ વાક્યોમાં તમારે ઊચિત ફેરફાર કરી લેવો; અર્થાત્ તમારે વૈરાગ્ય, શાંતિ, જ્ઞાન કે એવી જ કોઈ દેવી સંપત્તિ જોઈની હોય તો ‘હું વૈરાગ્યસ્વરૂપ છું, હું શાંતસ્વરૂપ છું, હું શાંતસ્વરૂપ છું,’ એ પ્રકારનાં વાક્યો વડવાં.

પ્રત્યેક મનુષ્યે વિવિધ પ્રસંગોને માટે પોતાને અનુકૂળ વાક્યો નિશ્ચય કરી રાખવાં અને પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયે તે વાક્યોવડે ભાવના કરવી. તે વાક્યોને માનસિક ઉચ્ચાર કરી તેના અર્થમાં મનને એવું તો સુદૃઢ પ્રકારે જોડી દેવું કે આપણી વૃત્તિ તથા શરીર તેમાં તટ્કીન થઈ જાય. એકવાર આ પ્રકારે ભાવના સિદ્ધ કરવાનું તમારામાં સામર્થ્ય આવ્યા પછી કોઈ પણ કાર્યની સિદ્ધિ કરવી તમને જરા પણ કઠિન નહિ જણાય. વિગ્નયસિદ્ધિના માર્ગમાં તમને પ્રતિબંધ કરનાર પછી કોઈ પણ નહિ રહે. તમારામાં દૈવી બળ આવેલું તમને સમગ્રગૌરી.

વિવિધ પ્રસંગોમાં કેવાં વાક્યોવડે ભાવના કરવી, તેની દિશા દર્શાવવાને માટે નીચે થોડાં વાક્યો લખીએ છીએ.

૧ બ્યારે અંતઃકરણમાં બ્યગ્રતા જણાય ત્યારે એકાંતમાં જોશી નેત્ર મીચી શાંતિથી આવ્યા ભાવનાં વચનો જોડવાં, અને તેના અર્થમાં મનને તટ્કીન કરી નાંખવું.

૧ હું શાંતસ્વરૂપ છું.

૨ હું સ્વાસ્થ્યમય છું.

૩ હું પ્રસન્નસ્વરૂપ છું.

૪ હું સ્થિરસ્વરૂપ છું.

૫ હું અક્ષોભસ્વરૂપ છું.

૨ બ્યારે વૃત્તિમાં નિરાશા પ્રગટે, ત્યારે પૂર્વોક્ત પ્રકારે શાંતિથી નીચેનાં વચનોવડે ભાવના કરવી.

૧ મારામાં સધળું શિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય છે.

૨ હું પૂર્ણસ્વરૂપ છું.

૩ દેવી સામર્થ્ય મારામાં

- ૪ આપું જગત મારા હિતને અર્થે જ પ્રવૃત્તિ કરે છે.
- ૩ ત્યારે અંતઃકરણમાં ક્રોધ પ્રકટે ત્યારે નીચે પ્રમાણે ભાવના કરવી.
 - ૧ હું સર્વમાં રહેલા શુભને ઉદ્ધારપણે જોઉં છું.
 - ૨ હું વસ્તુઓમાં તથા પ્રસંગોમાં મને વિકળતા પ્રકટાવવાનું સામર્થ્ય નથી.
 - ૩ આ સધળા પ્રસંગો માટે લક્ષ્ય જેવે તેમ નથી.
 - ૪ કોઈથી હું કંઈ પણ સિદ્ધ કરી શકું એમ નથી, પણ પ્રેમવરે જ ધણું સિદ્ધ કરી શકું એમ છે.
 - ૫ સર્વમાં રહેલી પૂર્ણતાપ્રતિ અને શુભપ્રતિ જ હું દૃષ્ટિ નાંખીશ.
- ૪ ત્યારે શરીર જગડે ત્યારે નીચે પ્રમાણે ભાવના કરવી.
 - ૧ હું ચેતન્યસ્વરૂપ છું.
 - ૨ હું પૂર્ણ છું.
 - ૩ મારામાં રહેલું આરોગ્ય જે ઇશ્વરસ્વરૂપ છે, તે રોગકરતાં વધારે બળવાન છે.
 - ૪ શરીર એ તો માત્ર હથિયાર છે; હું તેને પૂર્ણ નિરામય થવા આજ્ઞા કરું છું.
 - ૫ માત્ર શરીર મને પૂર્ણ અધીનપણે વર્તે છે.
 - ૬ દેવી આરોગ્યના પ્રવાહો મારા શરીરમાં એટલા તો પ્રબળ વેગથી આવે છે કે તેમાં બીજા કશાને ઉભા રહેવાનો અવકાશ નથી.
 - ૭ જે લોકો તમારી અવગણના કરે તો નીચે પ્રમાણે ભાવના કરજો.
 - તેઓમાં પરમાત્મા નિવસે છે, અને એ પરમાત્માને હું પ્રણામ કરું છું, અને તેમના ઉપર પ્રેમ કરું છું.
 - લોકોઉપર થોડા સમયમાં તમારી ભાવનાની અસર થશે, અને તમારા પ્રતિભા દ્વેષ તેઓ ત્યજશે.
 - ૬ જે તમારા ઉપર સધળા પ્રેમ કરે, એવા લોકપ્રિય થવા તમે ઇચ્છતા હો તો નીચે પ્રમાણે ભાવના કરજો.
 - હું પ્રેમસ્વરૂપ છું; મારામાં લોકો મારા પ્રતિ આકર્ષાય એવું સામર્થ્ય રહેલું છે; દરેક મનુષ્ય મારા ઉપર પ્રેમ કરે છે. પ્રત્યેક મનુષ્યને હું મારામાં રહેલી આકર્ષક શક્તિનું ભાન કરાવી શકું છું.
 - ૭ જે તમારે સૌંદર્યની ઇચ્છા હોય તો નીચે પ્રમાણે ભાવના કરજો.
 - ૧ હું સૌન્દર્યસ્વરૂપ છું.
 - ૨ હું સૌન્દર્યપ્રતિ જ મારી દૃષ્ટિ સ્થાપેલી રાખીશ, જેથી મારામાં માત્ર સૌંદર્યનું જ અસ્તિત્વ રહે.
 - ૩ હું કંદરતમાં સૌન્દર્યને જ જોયા કરીશ, તેને મારામાં ગ્રહણ કરીશ, અને મારા શરીરમાંથી તેનાં કિરણોને બહાર પ્રકાશીશ.
 - ૮ કામ નવું કામ આરંભો ત્યારે નીચે પ્રમાણે ભાવના કરજો.
 - ૧ હું ઇશ્વરસ્વરૂપ છું. આ કામ કરવાને પરમેશ્વરે મને જ પસંદ કર્યો છે. તેથી હું તેને સર્વોત્તમ પ્રકારે કરીશ.
 - ૨ હું ઇશ્વરનું એક હથિયાર છું. ઇશ્વરનાં હથિયાર કદી નિષ્ફળ જતાં નથી, તેથી હું પણ આ કામમાં કદી નિષ્ફળ જનાર નથી.

૩ જે જે કામ હું માથે લેઈશ તે તે સર્વમાં હું વિજયને પ્રાપ્ત કરીશ, કારણ કે સમગ્ર સામર્થ્યના અને સમગ્ર જ્ઞાનના મૂળ કારણમાંથી મારા કામમાટે જે બળ અને જ્ઞાન મારે જોઈશે તે હું મારીશ, અને મને તે આપવામાં આવશે જ.

પર્યર્થ લાવના અને અપર્યર્થ લાવના, એમ જે પ્રકારની લાવના હોય છે. જે પર્યર્થ લાવના કરવામાં આવે છે, તો કાર્યસિદ્ધિ થયા વિના રહેતી જ નથી. વધારે એકાગ્ર યત્ન ઉંડા ઉતરીને, તન્મય થઈને લાવના કરો. સર્વોત્તમ વસ્તુઓની તીવ્ર ઇચ્છા કરો; તે પ્રાપ્ત થઈ છે, એવાં સ્વપ્ન સ્વી તેમાં રમ્યા કરો. જે વસ્તુની તમને અત્યંત પ્રમથ ઇચ્છા હોય તેની પ્રથમલાવના કરો, અને ઉપર વર્ણુબાપ્રમાણે તેના અર્થમાં તન્મય થઈ જાઓ. એક દિવસ, જે દિવસ કે ત્રણ દિવસ નહિ, પણ ત્રણ માસ એ રીતે કરો. કંઈ નહિ તો એક વાર લાવનાની વિધિપૂર્વક અજમાયશ કરી જુઓ, અને પછી તેમાં કશું બળ નથી, એવું કહો. પણ નક્કી માનજો કે વિધિપૂર્વક અજમાયશ કરી જોતાં લાવનાના વિરોધી ન રહેતાં તેમે જ લાવનાના પક્ષકાર થઈ જશો.

માનસશાસ્ત્રના મૂલાક્ષરો.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૦૦ થી)

શરીરમાં રહેલાં બીજાં સઘળાં સામર્થ્યોને વશ વર્તાવવાનું પોતાનામાં સામર્થ્ય છે, એવાત મને જાણવી જોઈએ, એટલું જ નહિ, પણ તે સામર્થ્યોની ઉપેક્ષા કરવાને બદલે તે સર્વની સાથે પૂર્ણ અવિરોધી વર્તન રાખવું જોઈએ. શરીર એ મનકરતાં ઉતરતા પ્રકારનું અને સ્થૂંત છે, એટલા જ માત્ર વિચારો કરવાથી મન તેને પોતાને વશ વર્તાવી શકતું નથી, તેમ જ વિચાર જ્યાં મુખી માત્ર બળાકારથી પ્રકૃતિના ઉપર જય મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યાં મુખી તે ગમે એટલા સામર્થ્યવાળો છતાં પણ તેના ઉપર કાબૂ શકતો નથી. બધારે મન આખા શરીરની સાથે અવિરોધ ધરે છે, અને આખા શરીરમાં ઉદ્ભૂત શુભો છે, એવો નિશ્ચય કરે છે ત્યારે જ શરીરનાં બીજાં સામર્થ્યો મનના સામર્થ્યને અધીન થાય છે.

*

*

*

*

માનસ શાસ્ત્રનો પ્રથમ મહત્વનો નિશ્ચય એ છે કે પ્રત્યેક વિચારમાં સામર્થ્ય હોય છે; કેટલાક વિચારનું સામર્થ્ય ભંત્રે અત્યંત અધ્ય, નહિ સરખું હોય, અને કેટલાક વિચારનું સામર્થ્ય ભંત્રે અત્યંત હારે હોય, તોપણ સર્વ વિચારોમાં સામર્થ્ય હોય જ છે. અને આ સઘળા વિચારો, જે મનુષ્ય તેમને કરે છે, તેના શરીરમાં કાંઈ પણ સ્થળે પોતાનું સામર્થ્ય દર્શાવે છે. આમ છતાં પ્રત્યેક જુદામાત્ર મનુષ્ય જે કંઈ કરે છે, તે દિવ્યા ઉત્તમ ક્ષણ પ્રકટાવશે જ એમ જાણીને કરે છે; અને વિચારની દિવા પણ આ નિયમના અપવાદરૂપ કંઈ હોઈ શકે નહિ. આથી ઉત્તમ ક્ષણની ઇચ્છાવાળા પ્રત્યેક જુદામાત્ર મનુષ્યે વિચારને કરવારૂપ પોતાની દિવા કેવી રીતે કરવાથી ઉત્તમ ક્ષણને પ્રકટાવે છે, તે અવશ્ય શીખવું જ જોઈએ.

*

*

*

*

આ સંબંધમાં પ્રથમ જે શીખવાનું છે તે એ કે ક્યાં વિચારો આપણી અંધિયારી કર-

નારા છે, અને કયા વિચારો આપણી બૌદ્ધગતિ દરનારા છે, તે જાણખના શીખવું. વિચાર એ એક બળ છે, અને તેથી તે ગતિયુક્ત હોય છે. એ જે જે ગતિ કરે છે, તે હંમેશાં કાઈ અમુક દિશામાં કાંઈ સ્થળપ્રતિ હોય છે, વિચારની દિશા કાં તો ઉન્નતિપ્રતિની હોય છે અથવા તો અવનતિપ્રતિની હોય છે; અર્થાત્ કાં તો વિચાર આપણને સુખ ઉપજાવનાર હોય છે; અથવા તો આપણને દુઃખ ઉપજાવનાર હોય છે; કાં તો તે આપણા હિતને સાધનાર હોય છે અથવા કાં તો તે આપણા અહિતને સાધનાર હોય છે; કાં તો તેની ગતિ નિઃશ્વરપ્રતિ હોય છે, અથવા તે પરશ્વરપ્રતિ હોય છે. ગતિમાન હોવાથી આ બેમાંથી એક પ્રતિ પશુ તેની ગતિ હોવી જ જોઈએ; અને વિચાર ગતિમાન હોય છે.

* * * *

જ્યારે તમે સુખસાધક વિચારોને કરો છો ત્યારે તમે તમારું હિત કરનાર સામર્થ્યોને ગતિમાં મૂકો છો; જ્યારે તમે તેવા વિચારોને નથી સેવતા ત્યારે તમે તમારું અહિત કરનાર સામર્થ્યોને ગતિમાં મૂકો છો. બન્ને તમારો વિચાર ગમે તેટલો શુદ્ધ હોય છે, પરંતુ કાં તો તે તમારું હિત સાધનાર હોય છે, અથવા તો તે તમારું અહિત સાધનાર હોય છે; અને તેને તમારું હિત સાધનાર કરવો અથવા અહિત કરનાર કરવો, તેના આધાર વિચાર કરતી વખતે તમે કેવા પ્રકારે વિચાર કરો છો તેના ઉપર રહેલો છે. તાત્પર્ય એ છે કે જો તમારે તમારો વિચાર તમારું હિત સાધે એવો કરવો હોય તો તમારી ઉન્નતિ કરનાર કાંઈ ભાવનાનુસાર તેને કરવો જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ મનની નિરામય સ્થિતિમાં તેને કરવો જોઈએ.

* * * *

જ્યારે તમે પ્રતિદૂષક વિચારોને સેવો છો, ત્યારે તે વિચાર તમારા મનને તથા શરીરને બંનેને દુર્બળ કરે છે. તે શરીરમાં ચાલતી ક્રિયાઓમાં અવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન કરે છે. નિયમિત રીતે ચાલ્યા કરતી આ ક્રિયાઓમાં તે વિદ્ધ કરનાર થઈ પડે છે, અને આમ થતાં તે રોગગુણ સાક્ષાત્ કારણ થઈ પડે છે. તે મનમાં અવ્યવસ્થાને ઉત્પન્ન કરે છે, અને મનમાં અવ્યવસ્થા થતાં આપણાથી અનેક બુદ્ધિ થાય છે, અને વિવિધ કાર્યો સાધવામાં આપણે નિષ્ફળ થઈએ છીએ. તે શરીરનાં સામર્થ્યોને ઉઘી દિશામાં દોરે છે, અને તેમ થતાં આપણામાં ખોટી ધૃત્યો પ્રકટે છે, અને આપણે પાપરૂપ કૃતિ કરીએ છીએ. તે શરીરના બળને, શુદ્ધિના તેજસ્વીપણ્યને, ચારિત્ર્યના બળને, અને આપણા આધ્યાત્મિક સામર્થ્યને ન્યૂન કરે છે, અને તેમ થતાં આપણા સુખમાં હાનિ થાય છે, અને આપણી ભાવિ ઉન્નતિ તથા હિત સર્વ પ્રકારે અટકે છે.

* * * *

જ્યારે તમે અનુદૂષક વિચારોને સેવો છો ત્યારે ઉપર વર્ણવેલા પરિણામોથી ઊલટા પ્રકારના જ પરિણામો પ્રકટે છે. તમારા જીવનમાં જે કંઈ ઉપયોગી અને મૂલ્યવાન છે તે શક્તિ અને વિકાસને પામે છે, અને તેમ થતાં જે કંઈ અપૂર્ણતાવાળું, હાનિકારક અને અપ્રિય છે, તે તમારા જીવનમાંથી નાશને પામવું જાય છે. જ્યારે તમે અનુદૂષક વિચારોને સેવો છો ત્યારે જે અનર્થને-કરનાર છે, તે આપણે થવા માંડે છે, અને જે હિતને-કરનાર છે, તે શક્તિ પામવા માંડે છે. આમ થવું એ સ્વાભાવિક છે, કારણ કે અનુદૂષક વિચારમાં જેની તમારે જરૂર હોય, જેની તમને ધૃત્ય હોય, અને જેને તમે આર્થતા હો તેને ઉત્પન્ન કરવાનું, તેને

વિશાળ કરવાનું, તેની વૃદ્ધિ કરવાનું; તેનો વિકાસ કરવાનું અને તેને સર્વ રીતે બળવાન કરવાનું સામર્થ્ય હોય છે.

અનુકૂળ વિચારોને નિત્ય ક્યાં કરવાથી આપણું સામર્થ્ય નિત્ય વધતું જાય છે, તે એટલે સુધી કે પ્રત્યેક વિદિત ઇષ્ટાને પછી તે ગમે તેવી મોટી હોય તોપણ તેને તે પૂર્ણ કરી શકે છે. શરીરનું આરોગ્ય, બુદ્ધિનું તેજસ્વીપણું, શરીરની કામ કરવાની શક્તિ, માનસિક શક્તિ-આત્મી યોગ્યતા એ સર્વ નિરંતર વૃદ્ધિને પામે છે, અને ઉત્તમ પ્રકારનાં યનાં જાય છે. આથી અનુકૂળ વિચાર, એ આરોગ્યમાં, શાંતિમાં, સુખમાં, બુદ્ધિમાં અને મહત્તામાં નિરંતર વૃદ્ધિ કરનાર સમર્થ ઉપાય છે.

શરીરનાં બીજાં સધળાં સામર્થ્યો મનના સામર્થ્યને અધીન વર્તે છે, તેથી કરીને મન જ્યારે આપણે અનુકૂળ વર્તે છે ત્યારે આપણા શરીરનાં સધળાં સામર્થ્યો આપણને અનુકૂળ વર્તે છે, અને આપણા ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવામાં તે સર્વ, સાદાપ્ય આપે છે. આનું નામ ઉત્તમ પ્રકારનું જીવન ગણવું, એ છે; અને ગમે તે મનુષ્ય માનસ શાસ્ત્રનાં મૂળતરંગોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી આનું ઉત્તમ પ્રકારનું જીવન ગણવા સમર્થ થાય છે.

પોતાના વિચારોને પોતાની ઉન્નતિ સારું એવા કરવાનો અર્થાત્ પ્રત્યેક : વિચાર. વધારે ઉચ્ચ ભૂમિકામાં પોતાને લેઈ જાય એ પ્રકારનો તેને કરવાનો પ્રત્યેક મનુષ્યે ઉદ્દેશ રાખવો જોઈએ. અને આમ કરવાની ઇચ્છા જે અખંડ અને બળવાન હોય છે, તો એકલી ઇચ્છા માત્ર કરવાથી વિચારનાં સધળાં સામર્થ્યો તે દિશામાં ગતિ કરે છે. આરોગ્ય, અવિરોધ, સુખ, બળ, અને બુદ્ધિમાં નિરંતર વૃદ્ધિને પ્રત્યેક વિચાર કરતો રહે, એવી નિરંતર ઇચ્છા ક્યાં કરવાથી આરોગ્ય વગેરે ઉત્પન્ન કરનાર અને તેમની વૃદ્ધિ કરનાર વિચારને પ્રકટાવવાનો મનને ધીરે ધીરે અભ્યાસ પડે છે. આમ છતાં, એ ઇચ્છાના ઉદ્દેશની આડે આવનાર જે જે વિચારો, નિશ્ચયો, ટેવો, અને વૃત્તિઓ હોય, તેમને મનમાંથી નિર્મૂળ કરવાની અગત્ય છે; અર્થાત્ મનના સધળા વિચારો એકંદર રીતે શાસ્ત્રાનુકૂળ થવા જોઈએ.

મન શાસ્ત્રાનુકૂળ વિચારો કરે એટલા માટે આપણી ઇચ્છાના વિષયોને જ ઉત્પન્ન કરનારા વિચારો તે કરે, એવો તેને અભ્યાસ પાડવો જોઈએ. તાત્પર્ય કે આપણા ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરનાર માનસિક સામર્થ્યોને જ માત્ર આપણે ગતિમાં મૂકવાં જોઈએ. અને આ અભ્યાસ મનનાં સધળાં સામર્થ્યોને પાડવો જોઈએ. સામાન્ય રીતે એકલા વિચારોનાં, નિશ્ચયોનાં અને ચિંતનોનાં જ નહિ, પણ ઇચ્છાનાં, લાગણીનાં, ઉચ્ચાભિગ્રાવનાં, સંકેતપ્રક્રિયાનાં, આવેશનાં, ઉદ્દેશનાં, આશાનાં, કલ્પના શક્તિનાં, સ્વસ્થમાં આંતર તથા બાહ્ય મનના સધળા વ્યાપારોનાં સામર્થ્યોને પાડવો જોઈએ.

શાસ્ત્રાનુકૂળ વિચાર કરવાનો મનને અભ્યાસ પડવામાં પ્રથમ જે તમારે કરવાનું અગત્યનું છે, તે એ કે તમારે શું સિદ્ધ કરવાનું છે, તેનું ચોક્કસ સ્વરૂપ બાંધવું. તમારા શરીર-વડે, તમારા મન-વડે, તમારી બુદ્ધિ-વડે, તમારા જીવન-વડે શું સાધવાનો તમારો ઉદ્દેશ છે,

તેનું તમારા મનમાં સ્પષ્ટ ચિત્ત રચો. પછી તે ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવાને માટે કેવા માનસ વ્યાપારો અનુકૂળ છે, તે શોધી કાઢો. આમ કર્યા પછી, માત્ર અનુકૂળ વ્યાપારોને જ કરો, અને તે વિનાના બીજા સઘળા વિચારોનો ત્યાગ કરો.

*

*

*

*

જે માનસ વ્યાપારો આઘાત કરનારા (કોઈના સામે થનારા), વિરોધને ધરનારા અથવા ગ્લાનિને ઉત્પન્ન કરનારા હોય છે, તે સર્વ હાનિને કરનારા છે, તે આપણા સુખરૂપી ધમાર તને બાંધનારા નથી, પણ તેને હાથેમાં તોડી પાડનારા છે. તે જ પ્રમાણે જે વિચારો કોઈ વિષયની કાળી બાજુને શોધી કાઢનારા—ભયની, નિરુત્સાહની, હાનિની અથવા સંશયની બાજુને શોધી કાઢનારા—છે, તે વિચારો પણ હાનિને કરનારા છે. પરંતુ જે મનના વ્યાપારો કોઈ પણ પણ વિષયની ઉગ્રગતિ, શુભ, સુખની આશાને ઉપજાવનારી, સુખના સંભવવાળી, અને ઉન્નતિને કરનારી ઉચ્ચ બાજુને શોધી કાઢનારા છે, અને તેના ઉપર જ મનની વૃત્તિઓને એકાગ્ર કરનારા છે, તે વિચારો સર્વદા લાભને કરનારા હોય છે. આવા વિચારો આપણી ઉન્નતિને કરનાર સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેથી કરીને આપણે ધારેલા ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવામાં આપણને સાક્ષાત્ મદદ કરનારા છે.

*

*

*

*

જે માનસ વ્યાપારો આપણા સુખને વધારનારા હોય છે, તે વિચારોથી આપણા શરીરમાં બળ, વીર્ય, ઉત્સાહ અને આરોગ્યનો સંચય થાય છે, અને તેમ થતાં આપણા મનની પ્રત્યેક શક્તિ, અને આપણા શરીરના અવયવોની પ્રત્યેક ક્રિયા સુધરે છે, અને બળવાન થાય છે. પણ જે માનસ વ્યાપારો તેવા નથી હોતા તેઓ તેથી ઉલટો જ પરિણામ પ્રકટાવે છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અશાસ્ત્રીય વિચાર દુર્બળતા, દુઃખ, રોગ, અપાત્રતા, અને નિષ્ફળતા આપણને આપે છે, અને શાસ્ત્રાનુકૂલ વિચાર બળ, સ્વતંત્રતા, આરોગ્ય, વીર્ય, યોગ્યતા, બુદ્ધિ, ઉચ્ચ સંપત્તિઓ, અને ઉચ્ચ કાર્યસિદ્ધિઓ અપે છે.

*

*

*

*

આપણા મનને પ્રત્યેક વ્યાપાર કાં તો શાસ્ત્રાનુકૂળ હોય છે, અથવા તો શાસ્ત્રથી વિરોધી હોય છે; અને મન વ્યાપાર ક્યાંવિના એક ક્ષણ પણ કદી રહેતું નથી, તેથી પ્રત્યેક મનુષ્ય પ્રત્યેક પળે કાં તો પોતાનું હિત સાધતો હોય છે, અથવા તો પોતાનું અહિત સાધતો હોય છે. પોતાનું અહિત સાધતા અટકવામાં અને નિરંતર હિત સાધતા થવામાં કંઈ ઉત્તમ પ્રકારની મનુષ્યમાં બુદ્ધિ જોવાયે છે, એમ કંઈ નથી, તેમ જ તેણે આ સંસારનો ત્યાગ કરી ભગવાં વસ્ત્ર ધારણ કરવાં પડે છે, એમ કંઈ નથી. જે સઘળું કરવાની અગત્ય છે, તે એ જ કે હાનિકારક વિચારો કરવાની જે આપણને ટેવ પડી ગઈ છે, તેને છોડી દેવી, અને હિતને કરનારા વિચારોને જ માત્ર કરવાની ટેવ પાડવી. આવી ટેવ પાડતાં થોડા જ વખતમાં લાભ થયેલો સ્પષ્ટ સમગ્રશે; અને સમય જતાં અસાધારણ લાભ થયેલો અનુભવમાં આવશે, કારણ કે મનુષ્ય જ્યારે પોતાનું અહિત સાધનાર જે કંઈ હોય છે, તેનો ત્યાગ કરે છે અને પોતાનું હિત સાધનાર જે કંઈ હોય છે, તેનો જ માત્ર આકર કરે છે ત્યારે તેની ઉત્તિ અત્યંત ત્વરથી થવા માટે છે.

(કેવા પ્રકારના વિચારે આપણા હિતના સાધનારા છે, અને કેવા પ્રકારના વિચારે, આપણા અહિતને સાધનારા છે, તેનાં આપણા નિત્યના વ્યવહારમાંથી ઉદાહરણો આપીને આ ઉપયોગી વિષયને આવતા અંકમાં વિશેષ સ્પષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવશે)

(અપૂર્ણ)

ઘોતન સત્વર ફળને આપનારું શી રીતે કરી શકાય.

જેતું જેતું આપણે અંતરમાં ભાન કરીએ છીએ, તેતું તેતું મનને કંઈ પણ અંશમાં ઘોતન થાય છે, અને મનમાં જેતું ઘોતન થાય છે, તે વસ્તુ જે પ્રકારની હોય છે, તે પ્રકારની સ્થિતિ આપણા શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

આ નિયમને આચારમાં મૂકવાથી, પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેવી કાંઈ પણ સ્થિતિને, પોતાના શરીરમાં જ્યારે કાંઈ લાગે ઉત્પન્ન કરવાને મનુષ્યે સમર્થ થઈ શકે છે. પણ આ નિયમનો ઉપયોગ કેવળ ઉપરચોંટીયો, અથવા અશુદ્ધિપૂર્વક નહિ થવો જોઈએ.

જ્યારે કોઈ વાનતું અંતરમાં ભાન થાય એવું ઘોતન કરવું હોય ત્યારે ઘોતન જે ભાન અથવા સ્થિતિને સૂચવતું હોય તે ભાન અથવા સ્થિતિનું આપણે મનમાં ચિત્ર રચવું જોઈએ. આ પ્રકારે ચિત્ર રચવાથી ઘોતન કરવામાં આવેલી વસ્તુના છેક હાર્દપર્યંત મન પહોંચી જાય છે, અને તે વસ્તુ મનમાં ઉત્પન્ન થવા વિના રહેતી જ નથી.

જ્યારે કોઈપણ વસ્તુના ખરા ગુણનું મન ભાન કરે છે ત્યારે તે ગુણને તે પોતાનામાં અવશ્ય ઉત્પન્ન કરે છે, અને આમ કરવાનું કામ ધણું જ સરળ છે.

‘ મરું શરીર નીરોગ છે ’ એવું જ્યારે તમે તમારા મનને ઘોતન કરો ત્યારે તમારું આખું શરીર પૂર્ણ નીરોગ અને આરોગ્યયુક્ત છે, એવું તમારા મનમાં ચિત્ર ખડું કરો તમારા આખા શરીરના અણુઅણુમાં દૃષ્ટિ નાંખો, અને પ્રત્યેક અવયવને પૂર્ણ આરોગ્ય વાળો જુઓ. આમ કરવાથી તમે આરોગ્યના વાસ્તવિક હાર્દમાં પ્રવેશ કરો છો, અને તેથી તમે આરોગ્યને તમારા શરીરમાં ઉત્પન્ન કરો છો.

‘ હું અત્યંત અવિકળ અને શાંત છું ’ એવું જ્યારે તમે તમારા મનને ઘોતન કરો ત્યારે તમારા મનના અને શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં અવિકળતા અને શાંતિ વ્યાપી રહ્યાં છે, એવી કલ્પના કરો; અર્થાત્ અવિકળતા અને શાંતિનું માનસ ચિત્ર રચીને જાણે તે સ્થિતિ તમને પ્રાપ્ત જ છે, એવું તમારા મનને ભાન કરાવો. મનને તે સ્થિતિમાં હોંડું પ્રવેશતી છે. આમ કરવાથી તમે અવિકળ અને શાંત સ્થિતિને ઉત્પન્ન કરશો, અને ખડાર ગમે તેની કષ્ટ-યક્ષી અને તોફાનો ચાલતાં હશે તોપણ તમને પોતાને તો અવિકળતા અને શાંતિ જ માન થવા કરશે.

ઘોતનના નિયમદ્વારા સંપૂર્ણ લાભ પ્રાપ્ત કરવાની કળા સંપ્રેમમાં કહીએ તો આ છે: પાપણી ઇચ્છાના વિષયનું એકાગ્ર યર્ચન મનને ઘોતન કરવું (દૃષ્ટાંત તરીકે હું સાંતાઈ કે એ એકાગ્ર યદ્ય મનમાં જોડાવું) પણ તેની જ સાથે આપણી ઇચ્છાના વિષય જે સ્થિતિ અથવા જ્વને દર્શાવતો હોય તેનું યથાર્થ ચિત્ર કલ્પવું, અને પછી તે કલ્પેલા ચિત્રમાં કંઈ પૂર્વક એકાગ્ર જડ, અર્થાત્ તે સ્થિતિ મને પ્રાપ્ત જ છે, એવું એકાગ્ર યદ્ય દસ અથવા વધે મિનિટ જોવા કરવું.

આ રીતે કોઈ પણ ઘોતન અથવા ભાવનાનો ધારેલો પરિણામ તમારું પ્રાપ્ત થઈ શકાય છે.

ગોવિંદજી

તું

નામ

મીઠાઈઓ માટે-૧-ગેરંટી છે.

કાઈ

લખો

અને અમારૂં માણસ તમારો માંગેલી
મીઠાઈના નમુના લઈને હાજર થશે.

ગોવિંદજી વસનજી-મોકોદવાર-મુંબઈ. { Telegraphic Address } "Sweet nest" Bombay

અહીંસો રૂપીઆમાં અમર નામ

નડિયાદ અનાથાશ્રમના મકાનનું બાકીનું કામ ફરીથી શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. આશ્રમના અંગે દવાખાતું, નિશાળ, અપંગ ગૃહ, સ્ત્રીઓમાટેનું પૃથક્ ગૃહ વિગેરે માટે હાલમાં રૂ. ૨૫ નવી જોરડીઓની જરૂર છે. આવી દરેક જોરડી બા-ધતા રૂ. ૫૦૦) ખર્ચ થાય છે, તથાપિ જે ગૃહસ્થ એકી વખતે રૂ. ૨૫૦) આપશે તે ગૃહસ્થના નામની એક જોરડી બાંધી તે ઉપર આરસ પહાણની તખ્તી ચોઢી આશ્રયદાતાનું નામ અમર કરવામાં આવશે. હાલના મકાનમાં જુદા જુદા ૨૧ ગૃહસ્થોએ ચોતાના નામની જોરડીઓ બાંધાવી આપેલી છે આશા છે કે સર્વે ગૃહસ્થો આ ઉત્તમ તકનો લાલ લેવા ચુકશે નહીં. વધુ વિગત માટે લખો અગર રૂબરૂમાં મળો.

મંત્રી-હિંદુ અનાથાશ્રમ-નડિયાદ.

‘ સાધનસમારંભ ’ રૂંડમાં દ્રવ્ય અર્પનાર સર્જનોની નામાવલિ.

રા રા હમ્પરજીઉડાસ દુર્લભરામ (સ્વકવ્યાજનિમિત્ત)	વડોદરા રૂ. ૧-૦-૦
રા રા મોતીલાલ નરભેરામ (ચિ અમૃતવાયની સદ્ગતિનિમિત્ત)	તડકેશ્વર રૂ. ૧-૦-૦
“ “ (બહુન મહાનકમીની “)	“ રૂ. ૦-૮-૦
“ “ (મહેન છાત્રાની “)	“ રૂ. ૦-૮-૦
રા રા ઇન્દ્રજી દર જીવગમ વકીન (ચિ છોટાનાલની ધર્મપત્ની ગાંધ મણિની સદ્ગતિનિમિત્ત)	અલાત રૂ. ૨-૦-૬

અન્યબીમાં ગરકાવ.

પાલણપુર-ડીસા કેમ્પથી મી० નમરવાનજી પેરતનજી કરનજીઆ લખે છે કે આખી મોકલેલી પારસવ તથા શુક્રપોરમાં રસીટ ને જમી સરવે સહી સલામત પુરું છે. રણુથી ખરાજગરથી આપને આવી સસતી ને આવી રોનકદાર મારી જમી માટે તા સેવક અંતકરણુથી ઉપકારી છું ને એની તારીફ લખવાને મારી અદના-સેવકની કલમ અશકત છે. મેં તો આવી જમી મારા સપનામાંથી નદી ધારી હતી. અગત્યન આપ સાં. આખે જમી માટે જેટલી તારીફ લખું તેટલી થોડી છે.

રંચુનથી મી० પી. એફ. એસ. રિમય કહે છે કે-તમારો તા. ૩૦ મી જુનનો ક. તથા એનલાર્ગપોટ રજીસ્ટર પોસ્ટથી સલામત મળ્યા છે જે માટે હું આપનો ધન્યો માનું છું. તમને વધારે કામ મળે તે માટે મારા સરવે મિત્રોને ભલામણ કરવાને ચૂકીય નહીં સધળા આરડોના નાણા-અગાઉથી લેનામાં આવે છે.

૨૦ ઈચ લાંબી અને ૧૬ ઈચ પહોળી જમી જે કદી પણ જાંખી પડતી નથી તેના રૂ. પાંચ.

એનલાર્ગોફોટ કુંપની.

૬૧૦ કાન્તા બીલીંગ કાળકાદેવી રોડ ચીનાઇ બ્રધર્સની ઉપર-મુંબાઇ.

THE ENLARGOPHOTE CO.,
Kanta Building, Kalbadevi, BOMBAY

સુજ્ઞ વાચકોને વિજ્ઞપ્તિ.

મહાકાલનું આજુ વર્ષ પૂર થવા આવ્યું છે. નવા વર્ષનો પ્રથમ અંક સર્વ સન્માન આહોકાને વી. પી. પી મોકલવામાં આવશે. જેમને વી. પી. રસીકારવાને અડચણ હોય તેમજે કાર્તિક વદિ ૧૦ પહેલાં ખચર આપવા કૃપા કરવી. મનીઓર્ડરથી લવાજમ મોકલવું વધારે સારું છે, કારણ કે તેથી આહકપાસે લવાજમ મોકલવાનો દાખલો રહે છે. મનીઓર્ડરથી લવાજમ મોકલનાર સન્માનોએ કાર્તિક વદિ ૧૦ સુધીમાં મોકલવા કૃપા કરવી. ૧૦ પછી અવધી વી. પી. કરી દેવામાં આવે છે, માટે ત્યાર પછી અંક આવવાની માર્ગશીર્ષ શ્રદ્ધિ દશમે સુધી વાટ જોવી. તે પહેલાં અંક કેમ ને આવ્યો, એમ અર્ધધર્મ ધરી, મનીઓર્ડર કરવો નહિ. કારણ કે પછી વી. પી. અથવા મનીઓર્ડર એમાંથી એક પાછું વાળવાનો સંભવ ઉભો થાય છે.

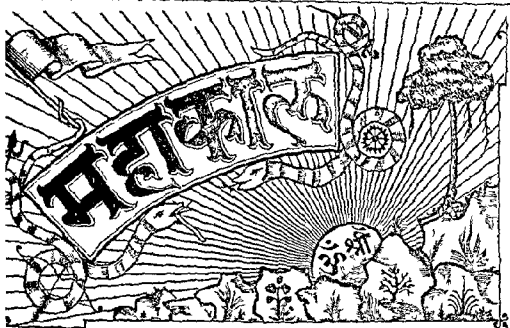
પ્રાતઃકાળ તથા મહાકાલનું લવાજમે બેથ મોકલવા-જનનારે તેમ કરતાં અડચણ નથી. પ્રાતઃકાળના અંકો આવણુથી હજી નીકળ્યાં નથી. પણ નવા વર્ષનો નવો અંક નીકળતા પૂર્વે તે સામટા મળી જશે, માટે આહોકાને ધૈર્ય ધરવા વિનવવામાં આવે છે.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

સદુપદેશત્રેણી-પંચવિંશતિતમ સદુપદેશ.

તૈયાર છે. મુદ્રા ૦-૧૨-૦૦ પૌરોજ ૦-૧-૦૦

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

रूप (पुस्तक) २३ आग्विन छुण्ण० १४ संवत् १९६७, दर्शन (अक) १२

श्लोकः ।

कदली कमल न वा हिमं

मलपोत्यं यमपोहितुं समम् ।

भवदंघ्रिवियोगपावको

हृदये मा स कदाचनेध्यताम् ॥

अर्थः—हे अश्वत्थ! आपना अरक्षुना विरोधश्च न्वराभि, तेने दाणवा उणी, कमल, अरक्ष
हे अरक्ष कश्च समर्थ नथी, ते अभावा छव्यमा कदापि अगधगी रहो भा ।

प्रसिद्ध करनार

श्रेयस्साधकअधिकारिवर्ग-वहोदरा.

तत्त्वथी

अभिलाषा—श्री "सत्यविजय" प्रिन्टिंग प्रेसभां सा साहित्य द हिसासे छापी प्रसिद्ध कर्तु

वाचिक लवाज्जम पास्टेजसाथि ३, १-०-० वर्षेना आरंभभां व.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

ધિસ્તાર.

૧ પદ્યસમૂહ.

૧ આરે શરીરની શુદ્ધિના પરિણામે ઇષ્ટશ્રીને તેમાં પધારવા નિમંત્રણ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૪૪૧
૨ સર્વમાં શુભ દષ્ટિ ધરવાનો ઉપદેશ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૪૪૭
૩ સર્વ પ્રસંગમાં ઇષ્ટશ્રીમાં શ્રદ્ધાને સેવનાર સાધકના ઉદ્ધાર (છાં૦)	૪૫૨
૪ ત્રયોવિંશતિ વર્ષની સમાપ્તિનિમિત્ત શ્રીમદ્વાકાલનાં શુશ્રુગાનતથા શ્રીષ્ટસ્તવન (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૪૬૮

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મભીમાંસા (કણ્વીયા)	૪૪૨
૨ વિચારરત્નરાશિ (છાં૦)	૪૬૩

૩ માનસ શાસ્ત્ર.

૧ આત્મ મનના અદ્ભુત ચમત્કારો (કણ્વીયા)	૪૪૮
૨ માનસ રસાયન અથવા યૌવનને પ્રાપ્ત કરવાનો માનસ ઉપાય (છાં૦)	૪૫૨

૪ વિદ્યા

૧ પૂર્ણ આરોગ્યપ્રાપ્તિ સૌ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવવાનો ઉપાય (છાં૦)	૪૫૬
૨ શરીરના દીર્ઘીકરણના લાભ (છાં૦)	૪૬૨

૫ સાહિત્ય.

૧ પૃથ્વીઉપર ભુમકો મારતા પૃથ્વીઉપર ન પડતા પૃથ્વીથી દૂરના લોકમાં જઈ પડેલા પુરુષ (છાં૦)	૪૫૫
--	-----

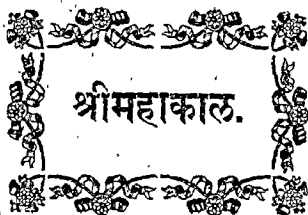
૬ પ્રકીર્ણ.

૧ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (છાં૦)	૪૬૭
---------------------------	-----

અગત્યની સૂચના.

મહાકાવ્ય પ્રત્યેક માસની વડિ ૧૪ ઉપર પ્રકટ થાય છે, અને તેથી પ્રાદેશને તે બીજા માસની શુદ્ધ દશમસુત્રમાં મળે છે. આથી જે પ્રાદેશને એ અરસામાં અંક ન મળે તેમણે થોડા દિવસ વાટ જોઈ અને જણાવવું. ટેકાણું અવ્યવસ્થિત પોતાનું પ્રથમનું ટેકાણું જણાવવા કૃપા કરવી. તેમ નહિ કરનારના પત્રઉપર ખ્યાન આપવામાં આવતું નથી.

વ્યવસ્થાપક, મહાકાલ, વડોદરા.

શ્રીમહાકાલ.

રૂપ (પુસ્તક) ૨૨—આશ્વિન કૃષ્ણ ૦ ૧૪, સંવત્ ૧૯૬૭. દર્શન (મંક) ૧૨.

॥ ૐ શ્રી ॥

ચારે શરીરની શુદ્ધિના પરિણામે ઇષ્ટશ્રીને તેમાં પધારવા નિમંત્રણ.

પદ. (તારૂં ગોકુલ જોવાને આવ રે,—એ લય.)

તારૂં મંદિર જોવા આવરે, હે નરહરિ સ્વામિ !
વાસ્તવ રીતે આપતું જે, મંદિર મારા નાથ !
સુદર કરવા ને વાપરવા, દીધું મારે હાથ રે; હે
કંઈ કંઈ તેમાં ભૂલ કરીને, માને (એ) મંદિર મુજ,
એમ લહીને અવિવેકી જન, તેની ન કરતા પુજ રે; હે
ઉભો આજ હું વાટ જોઈને, આંગણીયાની માંહાં,
કરુણા કરીને તેમાં ધરજે, તુજ કંકુના પાથ રે; હે
મંદિર મારૂં જાણીને કંઈ, કહે, એ નરકતું દ્વાર;
તેવા મૂર્ખ જનોપ્રતિ મુજને, ઉપજે છે ધિક્કાર રે; હે
કહેવા આવે કંઈ, મંદિર નથી, પણ એ લોહની હેડ,
મહાલય મધ્યતું મુખ શું જાણે, જાજરૂં જોનારા ઢેડ રે; હે
કહે લય દુઃખ મૃત્યુથી ભરેલું, છે તારૂં મંદિર,
મૂઠ પીનાર અચોરી ન જાણે, શી વસ્તુ છે ખીર રે; હે

લોંચનાં પાયામાં દુબળું છે, તુજ મંદિર નાશવંત,
 પાયા પણ જેના આકાશે, શું લાલે એ અંધ રે; હેં
 મંદિરકેરો મેલ મેં હોમ્યો, જ્ઞાનાગ્નિની માંદા,
 કાશીકેરો સઘળો કચરો, જેમ ગંગામાં લાય રે; હેં
 મંદિર આ બાહ્યાંતર આજે, સ્વચ્છ થયું છે અધિક,
 ભલે પધારો મલપંતા નિજ, મંદિરના માલિક રે; હેં
 અંદરના ભાગોને લીધે તનુ, -મંદિર પણ છે પવિત્ર,
 કાગળ જેમ પૂતતો અંદર, હોય જો દેવનું ચિત્ર રે; હેં
 મંદિરના સઘળા ખડોમાં, ચરણો કરજો ઈશ !
 આપ સભર વ્યાપી રહેજો વિભુ ! ચરણધકી તે શીવ રે; હેં
 આપતણા સેવકરૂપે છે, મારો પણ ત્યાં વાસ,
 અધિક શુદ્ધ કહેશે તેવું કરું, રહીને આપની પાસ રે; હેં

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(અનુસંધાન ગયા અંદેના ૫૪ ૪૦૬ થી.)

આપ્રમાણે શ્રુતિથી આકાશની ઉત્પત્તિ નથી એમ કહી, જે શ્રુતિમાં આકાશને ઉત્પન્ન
 હું કહ્યું છે તે શ્રુતિમાં ગોણુ ઉત્પત્તિ લેવાની છે એમ સૂચ્યું. ત્યાં એક સંકે પ્રાપ્ત થાય
 છે તેવું કથન કરી તેવું ઉત્તર હવે એકદેશી આપે છે.

स्याचैकस्य ब्रह्मशब्दघत् ॥ ५ ॥

સૂત્રાર્થ:—અવશ્યજ્ઞની માફક, એક જ પ્રકરણનો સંબંધ સજ્ઞ એકજ ગોણુ અને
 અન્યજ મુખ્ય થઈ શકે છે.

તસ્માદ્વા एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः आ आत्माમાંથી આકાશ ઉત્પન્ન થયું.
 —એ પ્રકરણમાં (ઉત્પન્ન થયું એ અર્થવાગો) સંબંધ સજ્ઞ આકાશના સંબંધમાં ગોણુ લેવો
 અને ત્યારે તેજસ્ વગેરેના સંબંધમાં એ જ સજ્ઞ આવે છે ત્યારે ત્યાં મુખ્ય લેવો—આ
 કેવી રીતે થઈ શકે ? આ પ્રકારની સંકે કોઈ કરે તો એકદેશી આ સૂચ્યો જણાયે છે કે
 એ સંકે યોગ્ય નથી. કારણ કે એક-સંબંધ સજ્ઞ વિષયવિષયવશાત્ નોણાર્થ અને
 મુખ્યાર્થમાં લેવામાં વાંધા નથી. તપસા પ્રત્ય વિજિજ્ઞાસસ્વ-તપરો અન્નને જાણ, તપો
 પ્રત્ય-તપસ્ એ અન્ન છે; એ પ્રકરણમાં વારંવાર અન્ન સજ્ઞ વાપર્યો છે, અને ત્યાં તપસ્આદિ
 સાથે એનો પ્રયોગ ગોણુ લેવાય છે અને આનંદરૂપ અર્થમાં જ માત્ર મુખ્ય લેવાય છે, અદિ
 અન્ન વિતાનતા સાધનરૂપ તપનમાં અન્ન સજ્ઞનો પ્રયોગ સજ્ઞજાથી થયેલો લેવાય છે. અને
 વિજિજ્ઞા અન્નમાં જ મુખ્ય લેવાય છે, ને જ પ્રમાણે આ સંબંધ સજ્ઞ જાણમુખ્ય એ
 જ અર્થમાં લેવામાં અસંભવ નથી.

અહિં શંકા થશે કે આ રીતે આકાશને બ્રહ્મમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું નહિ હોતાં નિત્ય સેવામાં આવે તો શ્રુતિ **एकमेवाद्वितीयम्-એકં** અદ્વિતીય બ્રહ્મ માત્ર જ છે એમ પ્રતિજ્ઞા કરે છે તેનું સમર્થન કેવી રીતે થાય ? કારણ કે આકાશ અને બ્રહ્મ બે તત્ત્વો પછી તો થશે. વળી શ્રુતિ બીજી પ્રતિજ્ઞા એવી કરે છે કે એક જ્ઞાનથી સર્વ વિજ્ઞાન થાય છે, તો એ પ્રતિજ્ઞા પણ આ મતપ્રમાણે કેવી રીતે સમર્થિત થશે ? આ શંકા કરાય તો આ એક દેશી તેનું આ પ્રમાણે ઉત્તર આપે છે. **एकमेव-એક જ**, એવું જ નિર્ધારણ શ્રુતિ કરે છે તે પોતાનાં (બ્રહ્મનાં) કાર્યની અપેક્ષાએ કરેલું હોવાથી ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. જેમ કોઈ કુંભારને ત્યાં આગલે દિવસે મૃત્તિકા, દંડ, ચક્ર ઇત્યાદિ જ પડેલાં જુએ છે અને બીજે દિવસે ત્યાં જઈ જોતાં તેને નાના પ્રકારનાં મૃત્તિકાનાં વિવિધ વાસણો પડેલાં જણાય છે ત્યારે તે કહે છે કે આગલે દિવસે તો મૃત્તિકા માત્ર જ હતી. અહિં મૃત્તિકા માત્ર કહેવાથી, મૃત્તિકાનાં કાર્યોનો નિરેષ કરાય છે પણ એવો અર્થ હોવાતો નથી કે આગલે દિવસે દંડ ચક્રાદિ પણ નહોતાં. જેમ લોકમાં આ પ્રયોગ આવી રીતે થાય છે તેમ અહિં પણ ઉત્પત્તિપૂર્વે બ્રહ્મનાં કાર્યો નહિ હોવાથી શ્રુતિ કહે છે કે બ્રહ્મ માત્ર એક જ હતું. પણ તેટલાથી આકાશનો નિરેષ થતો નથી અર્થાત્ એ શ્રુતિમાં કરેલું અવધારણ આકાશના અભાવની આવશ્યકતા સ્થાપતું નથી. આ શ્રુતિમાં બ્રહ્મને અદ્વિતીય કહ્યું છે તેનો અર્થ એવો છે કે અન્ય કોઈ અધિજ્ઞાતા નથી. જેમ ઘટાદિની પ્રકૃતિરૂપ મૃત્તિકાનો અધિજ્ઞાતા કુંભાર છે તેમ જગત્તા પ્રકૃતિરૂપ બ્રહ્મનો કોઈ અધિજ્ઞાતા હશે એવું જ્ઞાન થાય તો શ્રુતિ તે માટે અદ્વિતીય કહી ના કહે છે કે બ્રહ્મનો કોઈ અધિજ્ઞાતા નથી.

આ પ્રકારે આકાશનું અસ્તિત્વ સદા હોવાથી બ્રહ્મ સદ્વિતીય થતું નથી. કારણ કે જે બેદ છે, નાનાત્વ છે તેનું કારણ ઉભયના સ્વરૂપનું વૈલક્ષણ્ય છે. જે બેનાં સ્વરૂપ ભિન્ન ભિન્ન પ્રતીત થાય છે તે બેને પૃથક્ હોવામાં આવે છે અને ત્યારે એકનું બીજું દ્વિતીય ગણાય છે. ઉત્પત્તિપૂર્વે બ્રહ્મ અને આકાશના સ્વરૂપમાં બેદ હોતો નથી, કારણ કે જેમ ક્ષીર અને ઉદક બંને સંસ્પૃષ્ટ થાય છે તેમ સર્ગપૂર્વે બ્રહ્મ અને આકાશ બંને સંસ્પૃષ્ટ થયેલાં હોય છે અને બંનેમાં વ્યાપિત, અમૂર્તત્વ વગેરે ધર્મો સમાનપણે રહેલા હોય છે. સર્ગ જ્યારે થાય છે ત્યારે જગત્તા ઉત્પત્તિ કરવા બ્રહ્મ પ્રયત્ન કરે છે અને તે સમયે આકાશ તો સ્તિમિત જ-નિઃપ્રયત્ન-રહે છે અને તેથી બંનેનાં સ્વરૂપમાં બેદ પડે છે તેથી બ્રહ્મથી આકાશ પૃથક્ પડે છે. આમ હોવાથી સર્ગ પૂર્વે આકાશ વિદ્યમાન છતાં બ્રહ્મ અદ્વિતીય કહેવાય છે અને સર્ગસમયે આકાશથી સદ્વિતીયત્વ છે. આમ હોવાથી જ આકાશ શરિરં બ્રહ્મ-આકાશરૂપ શરીરવાણું બ્રહ્મ છે-એ વ્યાદિ શ્રુતિમાં બ્રહ્મ અને આકાશનો અભેદોપચાર કર્યો છે તે સિદ્ધ થાય છે; કેમકે બંનેમાં સાત્ત્વક્ષણ્ય હોય છે અને નાનાત્વ સર્ગપૂર્વે હોતું નથી. બંનેનો અભેદોપચાર થવાથી જ બ્રહ્મવિજ્ઞાનથી સર્વવિજ્ઞાન થાય છે એવું કહ્યું છે. વળી સર્વ કાર્યો જે ઉત્પન્ન થાય છે તે આકાશથી અભિન્ન દેશકાળવાળાં જ ઉત્પન્ન થાય છે અને બ્રહ્મ તથા આકાશના પણ દેશકાલ અભિન્ન હોય છે તેથી આકાશનાં બ્રહ્મ તથા બ્રહ્મકાર્યસાથે અભિન્ન દેશકાલ હોવાથી બ્રહ્મજ્ઞાનથી આકાશનું પણ જ્ઞાન થાય છે અને તેથી બ્રહ્મવિજ્ઞાનથી સર્વવિજ્ઞાન થવાનું શ્રુતિ કહે છે. જેમ એક ઘટ ક્ષીરવડે ભરેલો હોય છે અને તેમાં કેટલાક જંતુ નિન્દુ નાંખવામાં આવે તો તે ક્ષીરના જ્ઞાનથી જ તે જંતુનિન્દુનું પણ જ્ઞાન થઈ જાય છે,

ક્ષીરસાન થયે જલસાન અવશિષ્ટ રહેતું નથી, તેમ જલ તથા જલકાર્યની સાથે અક્ષિન્ન દેશકાળવાળું આકાશ હોવાથી જલસાનથી આકાશસાન પણ થઈ જાય છે, અને તેથી આ શ્રોત્રી પ્રતિજ્ઞામાં વાંધો આવતો નથી. માટે આકાશની ઉત્પત્તિ જે કહી છે કે લાક્ષણિક પ્રયોગ છે, અને આ રીતે સર્વ શ્રુતિઓનો અવિરોધ થાય છે.

આ પ્રમાણે એકદેશી સિદ્ધાન્ત પ્રાપ્ત થયો. હવે એને દ્વાષ્ટ્ર કરી શ્રીસૂતકાર મુખ્ય સિદ્ધાન્ત રચાવે છે.

પ્રતિજ્ઞાઽહાનિરવ્યતિરેકાચ્છન્દેભ્યઃ ॥ ૬ ॥

સૂત્રાથે:—જે જ્યેષ્ઠાદી સંપૂર્ણ જગત્ અત્યનિરિક્ત હોય તો જ પ્રતિવેદાન્તમાં કરેલી પ્રતિજ્ઞાની અદાનિ થાય છે. શ્રુતિશબ્દે પ્રકૃતિવિકાર ન્યાયવડે જ પ્રતિજ્ઞાની સિદ્ધિ દર્શાવે છે.

યેનાશ્રુતં શ્રુતંભવત્યમતં મતમવિજ્ઞાતં વિજ્ઞાતમ્ (છાં. દ. ૧૩) જેના વડે અશ્રુત શ્રુત થાય છે, અમત મત થાય છે અને અવિજ્ઞાત વિજ્ઞાત થાય છે, આત્મનિ સ્વચ્ચરે દષ્ટે શ્રુતે મતે વિજ્ઞાતે इदं सर्वं विदितम् (વૃ. ઇ. ૫. ૬.) આત્માનું દર્શન, શ્રવણ, મનન અને વિજ્ઞાન થયે આ સર્વ વિદિત થઈ રહે છે, કસ્મિન્નુ મગધો વિજ્ઞાતે સર્વમિદં વિજ્ઞાતં ભવતિ હે ભગવન્ ! શું જાણ્યે આ સર્વ જણ્યું જાણ્ય છે (મુ. ૧. ૧. ૩.), ન કાચનં મદ્યાર્હિંધા વિદ્યાસ્તિ-ભારાથી બહિર કોઈ વિદ્યા નથી-હત્યાદિ પ્રકારે પ્રતિવેદાન્તમાં આવી પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે કે જલસાનથી સર્વ સાત થઈ જાય છે. એ પ્રતિજ્ઞાનો ઉપરોક્ત કપારે ન થાય કે ન્યારે સમસ્ત વસ્તુ જાતજેવ જલથી અત્યનિરિક્ત હોય. જે કોઈ પણ વસ્તુ જલથી અત્યનિરિક્ત હોય તો એક વિજ્ઞાનથી સર્વવિજ્ઞાનની પ્રતિજ્ઞા તેટલે અંશે સંકુચિત થઈ રહે છે, સત્ય દરની નથી. હવે આ અત્યનિરેક-અભેદ કપારે ઉપપન્ન થાય કે ન્યારે સમસ્ત વસ્તુઓ જલમાંથી જ ઉત્પન્ન થયેલી હોય. શ્રુતિ પોતે પ્રકૃતિવિકાર ન્યાયવડે જ આ પ્રતિજ્ઞાસિદ્ધિ કરે છે. યેનાશ્રુતં શ્રુતંભવતિ-જેના વડે અશ્રુત સર્વ શ્રુત થઈ જાય છે, હત્યાદિ કહી કાર્યકારણનો અભેદ પ્રતિપાદન કરનાર મુદાદિના દશાન્તવડે આ પ્રતિજ્ઞાનું જોદોગ્ય શ્રુતિ સમર્થન કરે છે, અને એ એ કાર્યકારણભાવના સાધનને અર્થે જ સંદેશ સાંમ્યેદ્રમ આર્મીદ...તત્તેજોઽમ્જત હે સોમ્ય ! આ સર્વ ઉત્પત્તિપૂર્વે એક અદિતીય સદૃષ જ હતું, એ સદૃષ જલને ઈશાણ કહ્યું અને તેણે તેજસ્ને અન્યુ-હત્યાદિ ઉત્તર સંદર્ભે એ પ્રકરણમાં રચાયો છે. આ આદિ શબ્દોવડે કાર્યમાત્ર જલમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રતિપાદન કરી, આ પ્રકરણ પેત્રદાત્મ્યમિદં સર્વમ્-હત્યાદિથી આરંભી આ પ્રપાઞકની પરિસમાપ્તિમુથી એ સર્વ કાર્ય જલથી અત્યનિરિક્ત છે એમ જણાવે છે. તેથી જે આકાશ જલના કારણે નદિ હોય તો જલવિજ્ઞાન થયે આકાશનું વિજ્ઞાન નદિ થાય અને તેમ થનાં પ્રસ્તુત પ્રતિજ્ઞાની દાનિ થયો. આ રીતે પ્રતિજ્ઞાદાનિ કરી વેદનું અપ્રમાણ્ય બુદ્ધિપૂર્વક કરતું વિવેકીને અનુચિત છે. કેવલ છાંદોગ્યોપનિષદમાં જ નદિ પણ પ્રતિવેદાન્ત તે તે શબ્દો-इदं सर्वं यदयमात्मा, इयमेवં अमृतं पुरस्तात् (આ સર્વ આત્મારૂપ જ છે, આ સર્વ જલરૂપ જ છે, હત્યાદિ ૫૬૦ તથા મુરુગાદિની શ્રુતિઓ આ પ્રતિજ્ઞાને આ જ રીતે સાધે છે. માટે તેજસ્ની ઉત્પત્તિ જેની રીતે લેવાય છે તે જ પ્રમાણે આકાશની ઉત્પત્તિ પણ જલમાંથી થતી રીતેકારતી જ્ઞેમ્ય.

હવે પ્રથમ શ્રુતમાં પૂર્વપક્ષીએ જે કહ્યું હતું કે આકાશ ઉત્પન્ન થતું નથી તેમ

એની ઉત્પત્તિ દર્શાવનાર શ્રુતિ નથી તે તો અયોગ્ય જ છે કારણ કે આત્મામાંથી આકાશ ઉત્પન્ન થયું છે એ પૂર્વાદાહિત શ્રુતિ વિદ્યમાન છે. એ શ્રુતિ છે ખરી પણ તેણે તેજસ્ને સંન્યુ, એ કહેનાર શ્રુતિસાથે એનો ક્રમસંબંધી વિરોધ છે એવું ને કહ્યું હતું તે પણ અયોગ્ય છે કારણ કે સર્વ શ્રુતિની એકવાક્યતા છે. અવિરોધ ન્યાં હોય ત્યાં બધે એક-વાક્યતા થાય પણ અહિં તો એક સ્ટ્રાનો જે સ્પષ્ટવ્યસાથે સંબંધ થયો અનુચિત છે કેમકે બંને સ્પષ્ટવ્યનું પ્રથમપણું થઈ શકે તેમ નથી કહ્યાદિ ને કહ્યું હતું તે પણ અયોગ્ય છે, કારણ કે તૈત્તિરીયોપનિષદમાં તેજસ્તા સર્ગનું પ્રાથમ્ય નથી પણ તૃતીયત્વ છે. એ ઉપ-નિષદમાં કહ્યું છે કે આત્મન આકાશઃ સંભૂત આકાશાઢાયુઃ વાયોરગ્નિઃ—આત્મામાંથી આકાશ થયું, આકાશમાંથી વાયુ થયો અને વાયુમાંથી અગ્નિ એટલે તેજસ્ થયું. આ શ્રુતિ સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કરનારી હોવાથી એ અન્યથા થઈ શકે તેમ નથી. એથી ઉલટું જોદિ-ગ્ય શ્રુતિ પરિણામ પમાડી શકાય છે. ત્યાં તત્ત્વજોડસૂત્રજત—તેણે તેજસ્ને સંન્યુ—એટલું કહ્યું છે તેનો અર્થ એવો લઈ શકાય છે કે આકાશ તથા વાયુની સૃષ્ટિ કરી રહ્યા પછી તેણે તેજસ્ને સંન્યુ. આ જોદિગ્ય શ્રુતિ પ્રધાતપણે તેજસ્ની ઉત્પત્તિ માત્ર કહેનારી છે અને તેથી શ્રુત્યંતર પ્રસિદ્ધ આકાશોત્પત્તિને નિવારવા સમર્થ થતી નથી, કારણ કે તેમ લેવા-થી એ શ્રુતિનાં જે તાત્પર્ય દરેઃ (૧) તેજસ્ની ઉત્પત્તિનું કથન અને (૨) આકાશની ઉત્પત્તિ-નો નિષેધ, અને એમ જે તાત્પર્ય લેતાં વાક્યબેદ થાય છે. એક વાક્યના જે વ્યાપાર હો-વાનો અસંભવ છે. સ્પષ્ટ તો એક હોય તોપણ ક્રમવડે અનેક સ્પષ્ટવ્યને સજી શકે છે. તેથી આ રીતે એકવાક્યતા સંભવતી છતાં વિરુદ્ધાર્થની કલ્પના કરી શ્રુતિનું હાન કરવું અનુ-ચિત છે. વળી એક શ્રુતિમાં કહેલા સ્ટ્રાનો જે સ્પષ્ટવ્યસાથે સંબંધ કરાવવાનો અમારો અભિપ્રાય નથી પણ અન્ય શ્રુતિમાં જે અન્ય સ્પષ્ટવ્ય પદાર્થ કહ્યો છે તેનો ઉપસંગ્રહ કર-વાનું જ અમારું તાત્પર્ય છે. જેમ જોદિગ્ય શ્રુતિમાં સર્વે ચલિવદં બ્રહ્મ તત્ત્વજ્ઞાન—આ સર્વ બ્રહ્મરૂપ છે કેમકે બ્રહ્મમાંથી જ એ સર્વ ઉત્પન્ન થયું છે, બ્રહ્મમાં જ લય પામે છે અને બ્રહ્મમાં જ સ્થિતિ કરીને રહે છે—એ વાક્યમાં સર્વની બ્રહ્મમાંથી ઉત્પત્તિ કહી છે છતાં જેમ અન્ય તેજસ્ની પ્રથમ સૃષ્ટિ કહેલી છે તેને નિવારવા આ શ્રુતિ સમર્થ થતી નથી, તે જ પ્રમાણે તેજસ્ની બ્રહ્મમાંથી કહેલી ઉત્પત્તિ પણ શ્રુત્યંતર વિદિત આકાશાદિ ઉત્પત્તિક્રમને નિવારવા સમર્થ થતી નથી. અહિં પ્રતિપક્ષી કહેશે કે આ જે રચણે બેદ છે. સર્વે ચલિવદં એ શ્રુતિનું તાત્પર્ય શમવું વિધાન કરવામાં છે. એ રચણે શ્રુતિ શાન્તે ઉગસતિ—આ પ્રકારે શાન્ત થઈ ઉપાસના કરવી—એવું કહ્યું છે, તેથી આ ઉપાસનાપર વાક્ય હોવાથી, સ્વાભાવિક છે કે, એ અન્ય પ્રદેશમાં કહેલા સર્વક્રમનું નિવારણ ન કરે, કારણ કે એ સૃષ્ટિવાક્ય નથી. પણ તત્ત્વજોડસૂત્રજત—એ તો સૃષ્ટિવાક્ય છે, એનું અન્ય તાત્પર્ય નથી, અને તેથી અહિં તો યથાશ્રુતિ જ ક્રમ લેવો જોઈએ. આ પ્રમાણે પ્રતિપક્ષી કહેતો હશે તો તે અધિક યોગ્ય નથી. કારણ કે પ્રથમ તો તેજસ્નું પ્રાથમ્ય કાયમ રહે એટલા માટે અન્ય શ્રુતિમાં કહેલો આકાશરૂપ પદાર્થ ત્યજી દેવો એ જ અયોગ્ય છે. અહિં જે પ્ર-કારની સ્થિતિ છે—કાં તો તેજસ્રૂપ ધર્મી રાખી તેની પ્રથમતારૂપ ધર્મ ત્યજવો અથવા એ ધર્મનાં ઉપર ભાર રાખી આકાશરૂપ ધર્મી વ્યજવો. ત્યાં ધર્મીનો ત્યાગ કરવો તે કરતાં ધર્મનો ત્યાગ કરવો એ જ સર્વજન વધારે ઉચિત છે, માટે એ ન્યાયે જોદિગ્ય શ્રુતિમાં તેજસ્ની

આન્તર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો તથા તેમાં પ્રવર્તતા નિયમો.

(અનુસંધાન ગયા અંદના ૪૮ ૪૨૨થી.)

આ કથનોને સ્પષ્ટ કરવા કહે નામના પ્રસિદ્ધ વક્તાના સંબંધનું એક જ ઉદાહરણ અત્ર આપીએ છીએ. એક મદનના વિપવની ચર્ચા સ્નેહમાં આજનાં કહેના સામો પદ્યો નારે ચર્ચા ઉઠાતી તેનું ઉત્તર આપવાની કહેપાસે માગણી કરી. આ સમયે કહેની પ્રાંતિ અસ્વસ્થ હતી અને તેથી લાંબું ઉત્તર આપી શકે તેની અતી સારીરિક સ્થિતિ નહોતી. છતાં પ્રસંગ એવો હતો કે કહે જો નહિ બોલે તો એના પક્ષને હાનિ થાય તેમ હતું તેથી કહેનારથી કંઈ પણ બોલાવાની જરૂર હતી. આથી સમીપમાં બેઠેલા પોતાના મિત્રને કહેએ કહ્યું કે હું બોલવા ઉઠું છું પણ જરાજર દશ મિનિટ થાય એટલે તારે મને ખજર આપવી કે દશ મિનિટ થઈ છે અને હું બેઠો જાઉં. મારાથી વધારે બોલાય તેમ નથી અને વધારે બોલવાથી મને પ્રાંતિમાં વિશેષ હાનિ થશે. તે મિત્રે એ કાપે સ્વીકાર્યું અને કહ્યું કે એમાં શું પણ પ્રમાદ હું નહિ કરીશ અને દશ મિનિટ થશે જરૂર જણાવીશ. આમ કરી કહે ઉત્તર આપવાને ઉઠ્યો. દશ મિનિટ થઈ એટલે તેના મિત્રે તેના કપડાનેાં ઉઠાડી બેઠો, અને દશ મિનિટ થઈ ગઈ છે એ અર્થને સૂચવ્યો. પણ કહેનું ધ્યાન તેના પર ગયું નહિ અને એ તે બોલતો આગળ ચાલ્યો. થોડા સમય ગયો એટલે તેના મિત્રે પાછો ઉઠાડી બેઠો અને તે વધારે જોરથી આચોકા મારી બેઠો. આમ છતાં કહેના ધ્યાનમાં એ વાત આવી નહિ. વળી થોડા સમય ગયો એટલે તે મિત્રે પાછું તેમ કહ્યું પણ તેમ છતાં કહેના લક્ષમાં એ સમાચાર પહોંચ્યા નથી. આખરે તે મિત્રે એક ટાંકણી લીધી અને તે કહેના શરીરમાં ધીમેથી બોંકી પણ એ સૂચના પણ નિષ્ફળ ગઈ. એ ટાંકણીને એના પગમાં બોંક્યા છતાં આ સમયે કે ત્યારે કહે અત્યંત ઊંઠાથી ભાગણ કરી રહ્યો હતો ત્યારે તેને કંઈ પણ એવું જ્ઞાન થયું નહિ. આમ ચરાથી એના પગમાં ટાંકણી વધારે ઉંડી ને ઉંડી એ મિત્રે બોંકતો રહ્યો છતાં ત્યારે તેની કંઈ પણ અસર, તેનું કંઈ પણ જ્ઞાન કહેને થયું ન દેખાયું ત્યારે કહેને વખતની સૂચના આપવાનો પોતાનો સર્વ પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગઈ તે મિત્રે તે વન નિરાશ થઈ ઉઠી દીધા. આખરે કહેની દષ્ટિ અકસ્માત પડીઆગપર પડી અને ત્યારે એને જાણ્યું કે મને બોલનાં બે કલાક થઈ ગયા છે ત્યારે પોતાનું ભાગણ એકદમ સમેટી લઈ એ બેઠો ગયો અને એમને લીધે થાડો લોથપોથ બની દગડો થઈ તે ખુરસીમાં પડ્યો. અને મને તમે તમને કયા છતાં શા માટે દશ મિનિટ થઈ ગઈ ત્યારે ખજર નહિ આપી એ રીતે પોતાના મિત્રને કપોડા આપવા લાગ્યો. કહે તરસથી થયેલાં સર્વ ભાવોમાં આ એક સર્વોત્તમ ભાગણ હતું. આ ઉદાહરણથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે એ ઉત્તમ વ્યાખ્યાન કરતી વખતે કહેની આંતર સ્થિતિ કેવી હતી. એ રિપવ મદનના હનો અને એમાં એ વક્તાએ ખાસ અગત્ય ક્યો હતો. આથી એ સંજોગમાં પૂરતું જ્ઞાન એનામાં હતું અને તે શરૂ વ્યવસ્થાપૂરક એના આંતર મનમાં ગોઠવાઈ રહેતું હતું. ત્યારે એ ભાગણ કરવા ઉઠ્યો ત્યારે એની પ્રાંતિનું એને જ્ઞાન હતું પણ ભાગણ શા ક્યોને થોડી મિનિટ નહિ થઈ એટલામાં કે

આનને મુઠ્ઠી મૂકી હતો. એટલું જ નહિ પણ એના શરીરનું ભાન પણ એને રહેતું નહોતું. આથી જ્યારે એનાં વસ્ત્રોને છોડી એવવામાં આવ્યો ત્યારે તેનું એને ભાન થતું નહિ. ભાષણ આગળ આજ્ઞાતા શરીરનું અભાન જ એને યથ રહ્યું અને તેથી ટાંકણી ધણી ઉઢી એના પગમાં બોંકી છતાં તેની વેદના કે ભાન પણ એને થતું નહિ. સારાંશ કે આ સમયે એનો વિહાર કેવલ આંતર મનની મર્મદામાં જ હતો અને એથી કરીને જેમ એક તરફથી એ મનની પૂર્ણ સ્મરણશક્તિને લીધે એ સર્વોત્તમ ભાષણ કરી શક્યો તેમ બીજી તરફથી આંતર મનની સત્તા અતિ જામી જવાથી બાહ્ય મન ઉક નિર્વ્યાપાર થઈ રહ્યું હતું અને તેથી ત્વગાદિ ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયને ગ્રહણ કરવા કેવલ અસમર્થ થઈ રહી હતી. તેથી આ ઉદાહરણ બને મન પૂર્ણપણે એક વિષયમાં લાગી રહે છે ત્યારે કેવું કાર્ય થાય છે, તથા બાહ્ય મનના વ્યાપારને આંતર મન પોતાની સત્તામાં લઈ લે છે ત્યારે અજ્ઞાન બાદિ કેવી રીતનાં થાય છે એ સર્વ સ્પષ્ટપણે જણાવે છે. વક્તાની પોતાની શી દશા ભાષણ વખતે થાય છે તે સંબંધમાં ડેનિયલ વેન્સ્ટર પોતાના સંબંધમાં જે ખુલાસો કરે છે તે જોવા જેવો છે. એક સમયે હેઇન નામના પ્રતિપક્ષીની સામે વેન્સ્ટરને બોલવાનો પ્રસંગ આવ્યો અને તે પણ કાંઈ પણ તૈયારી કર્યા વિના જ. આ સંબંધમાં વેન્સ્ટરને એના એક મિત્રે પૂછ્યું કે તમે પૂર્વની કાંઈ પણ તૈયારી નહિ છતાં, બોલવાનો ખાસ ધરાયો નહિ છતાં અકસ્માત આ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં આવું ઉત્તમ પ્રકારનું ભાષણ કેવી રીતે કરી શક્યા ? આવું ઉત્તરે એ વક્તાએ એ આપ્યું કે યુનાઇટેડસ્ટેટ્સના રાજ્યકારભારનો મારી આટલી ઉમ્મર સુધી હું અભ્યાસ કરતો ચાલ્યો આવ્યો છું તેથી એ સંબંધની સર્વ હકીકત, સર્વ વિચારો મારા મનમાં યથ રહેલા જ હતા. મારે નવું કાંઈ કરવાનું નહોતું. તેથી આ બોલવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં હું ઉભો થયો એટલે મારા મનમાં કાતરાઈ રહેલા આ સર્વ વિચારોનો એક ચિત્રપટ મારી આંતરદષ્ટિ આગળ ખડો થઈ ગયો. મારે માત્ર એ ચિત્રપટપ્રતિ જોવાનું જ રહેતું અને એમાં જે જે ચિત્ર વારાફરતી નિયમસર ખુલ્લું થતું તેને શ્રોતાવર્ગસમક્ષ વેખરીથી બહાર કરવાનું જ રહેતું. આ રીતે હું આ ભાષણ કરી શક્યો છું. આ પોતાના અનુભવનું વર્ણન ઉત્તમ ભાષણ કેવી રીતે થાય છે તથા વક્તાએ આંતર મનના સામર્થ્યનો કેટલો ઉપયોગ થઈ પડે છે તે સંબંધમાં સારો પ્રકાશ પાડે છે.

ઉત્તમ વ્યાખ્યાન આપવા, સારું ભાષણ કરવા, ઉત્કૃષ્ટ વક્તા થવા શું કરવું એવી જોને ગિલાસા થતી હોય તેને આ પ્રસંગો ધણો બોધ આપે છે. એ એક સિદ્ધ વાન છે કે જે વિષયકેપર બોલવું હોય તે વિષયનું સારું જ્ઞાન પ્રથમ મેળવવું જોઈએ. જે મનુષ્યને જે વિષયનું જ્ઞાન નથી તે વિષયપર તે જો ભાષણ કરવા ઉભો થાય છે તો તેનું ભાષણ નિઃસત્વ જ થઈ રહે છે કારણ કે તેને પોતાને તે સંબંધમાં કહેવાનું કાંઈ હોતું નથી. આવી રીતે ભાષણ આપવા ઉભા થનાર શ્રોતાનો મિથ્યા કાલક્ષેપ જ કરે છે. તાત્કાલિક બોલવાનું સામ-ર્થ્ય પોતામાં છે એવો દલ રાખનાર, એવું કોઈ કાઠનાર ધણા મનુષ્યો આમ ઉભા થાય છે અને શું કહેવાનું તેનું પોતાને જ જ્ઞાન હોતું નથી તેથી ગમે તે એક વાક્ય ઉભા થઈ બોલે છે. એ વાક્યમાં કોઈ શબ્દ એવો આવી જાય છે તો તે શબ્દને તરત જ અંકડી લે છે અથવા તો વાક્યમાં છેવટે જે શબ્દ આવી જાય છે તેને લઈને આગળ પિંચણ શરૂ કરે છે. આમ બોલતાં બોલતાં, ગોથાં ખાતાં ખાતાં કાંઈ તેમને જાણીતો વિષય આવી જાય

છે તો તે વિષય ઉપર પછી વધતું બોલું બોલે છે. પણ આ પ્રકારે બોલનારનું જ્ઞાન
 અમૂલ્યદ જ અને અપ્રાસંગિક જ હોય છે. એમનામાં ઉપાધોપસંહારની એકતા સારી
 રીતે આવી ચડતી નથી અને તેથી આ આદિ અનેક ચિન્તોથી એમનું પોષણ મોતામાત્ર
 જાહેર ધર્મ જાય છે. હાઈ કોલને એવી દેવ હોય છે કે અકસ્માત બોલવાનું આમ પ્રાપ્ત થતાં તેઓ
 ઉશ્કાયે છે કે “ શૂદ્રરથો ! મારે આ વિષયમાં કંઈ કહેવાનું નથી, મારે તમને શું
 કહેવું તે હું જાણુનો નથી ” વગેરે. ત્યારે આ પ્રકારે તમારે કંઈપણ શ્રાનાને કહેવાનું નથી
 તો તમે ઉશ્કાયે શામાટે થાઓ છો (તમારે કહેવાનું તમે પોતે પણ જાણતા નથી તો તમને
 સ્વર્ગની વચ્ચે ઉશ્કાયે થવાના કપાયે કોણે લેવડાવ્યા છે ! ત્યારે શ્રીનાવરને કંઈ પણ
 ખાસ કહેવાનું હોય અર્થાત્ જે વિષય તમારા અભ્યાસનો હોય, જેના સંબંધી તમે હજી
 સારી રીતે મેળવ્યું હોય તે જ વિષય ઉપર તમે વ્યાખ્યાન કરી શકો તેમ છે. તેથી જનમ
 વ્યાખ્યાન કરવા માટે વિષયનું સમ્યક્ જ્ઞાન પ્રથમ હોવું જોઈએ. આ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત મનુષ્યો
 પણ બળીવાર સારું જાણી શકી શકતા નથી. તેનું કારણ એ છે કે તેઓ આંતર મનની
 મર્યાદામાં પ્રવેશતા નથી. એકવાર વિષયનું સારી રીતે જ્ઞાન સંપાદન કરી રથા પછી અને
 પોતાના મનમાં તેની સંકલ્પના સારી રીતે ગોઠવી દીધા પછી વ્યાખ્યાન કરનારે આંતર
 મનની મર્યાદામાં પ્રવેશવાનું આવશ્યક રહે છે. ખાસ મનના વ્યાપાર ચિયિત્ત કરી આંતર
 મનની મર્યાદામાં સારી રીતે પ્રવેશ કરી શકનાર જ સારું અસરકારક જાણી શકે શે.
 ત્યારે આંતર મનની મર્યાદામાં સારી રીતે પ્રવેશ કરાય છે ત્યારે પૂર્વે અપીત અને વ્યવસ્થિત
 થયેલા તે આખો વિષય એ વક્તાની શક્તિશાક્તિમાત્ર આંતર મન તેવાને તેવો જ ખંડ
 કરી રહે છે. તેથી જોમ સારી રીતે અભ્યાસ કરી મુખપાત્રોનો ધર્મ રહેલા મધ્ય સપાટા
 ખાસ કક્ષાટ વાંચી જતાય છે તે જ પ્રમાણે આ ખંડ થયેલું ચિત્ર માત્ર વાંચવા જતાં
 જ વખાને રહે છે

આપી અમિત કરનારના મનગતનુ પોતાનો ક્ષોભ ત્યજ દેતા નથી અને તેથી રાત્રે નિદ્રાવશ થતાં પણ કંપતા રહે છે અને સુષુપ્તિને બદલે સ્વપ્નને જ અવકાશ આપે છે તેમ આ પોતે ધરેલી તીવ્રતા જ બાહ્ય મનને નિર્વ્યાપાર થવા દેતી નથી. સંયમમાં પ્રવેશના જેમ એક તરફથી બાહ્ય મનને નિર્વ્યાપાર કરવાનો યત્ન કરાય છે તેમ અન્ય પક્ષે બાહ્ય મનને સત્યાપાર રાખનાર આ તીવ્રતાનું અનુસંધાન ચાલુ રખાય છે. આમ જો દિશામાં યત્ન થવાથી સંયમની સિદ્ધિ થવી કહિને પડે છે. તે જ પ્રમાણે વ્યાખ્યાન કરનાર ત્યારે આંતર મનની મર્યાદામાં પ્રવેશવા નય છે ત્યારે ઉપર દર્શાવેલી શંકા બાહ્ય મનમાં ક્ષોભ કરી બાહ્ય મનને જોઈએ તેટલું નિર્વ્યાપાર થવા દેતી નથી. આ જ પ્રમાણે વાહ વાહના બૂખ્યા મનુષ્યો પણ એ લોક-પશુને લીધે હુલિત મનવાળા થઈ રહે છે. અમુકના આગળ મારે શું કહેવું એ વિચાર પણ એવો જ ક્ષોભ ઉપજાવનાર છે. આજે તો વ્યાખ્યાનનો ક્રમ કાગળઉપર લખવાનો રહી ગયો છે એ વિચાર તથા સંશ્લેષમાં કહીએ તો બાહ્ય મનને ક્ષોભ આપનાર સર્વ શંકાઓ, આત્મ-બલવિપયક સંશયો ઇત્યાદિ સર્વ, વિષય સારો જ્ઞાત છતાં તેને યથાસ્થિત રૂપમાં કહેવામાં પ્રતિબંધક છે. તેથી સાફ વ્યાખ્યાન કરવાની તથા વક્તા થવાની ઇચ્છાવાળાએ પ્રથમ તે તે વિષયનું સાફ જ્ઞાન સંપાદન કરવું જોઈએ, તે જ્ઞાનને સુવ્યવસ્થિતપણે ગોઠવી દેવું જોઈએ. મારે કંઈ પણ જણાવવાની જરૂર છે, મારાથી અમુક કલ્યાણના રહેવાય તેમ નથી એવો ઉત્ક્રાંતો તેના મનમાં આવવો જોઈએ, ત્યાર પછી પોતાને વક્તા ગણાવાની ઇચ્છાનો તાત્કાલિક ત્યાગ કરવો જોઈએ. વાહ વાહની કે ઇતર એવા કશાની ઇચ્છાને વશ ન થવું જોઈએ. કાઈ પણ ક્ષોભક હેતુને તત્કાળ તો મનમાંથી દેશનિકાશ કરવો જોઈએ, અને આંતર મનની સત્તામાં પોતાને કોંપી દેવા જોઈએ. આમ યાય છે ત્યારે જ તે સમયનું બાપણુ અપૂર્વ, બોધક, રસિક, ગાંભીર્યવાળું અને અસરકારક થઈ રહે છે અને એના અંતમાં વાહવાહ પોતાને મેળે તે વક્તાને આવી વરે છે. વક્તા જો એને શોધવા નય છે, એની પાછળ પડતો ચાલે છે તો એ વાહવાહ એને પોતાનો અનધિકારી ગણી ગર્તમાં નાંખે છે.

ઉત્તમ વ્યાખ્યાન કરનારની મુખમુદ્રાપ્રતિ નિહાળીને સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિથી જોનારને જણાયા વિના રહેતું નથી કે તે વક્તા નયત્ છે, ચારે દિશાએ પોતાની આંખોને ફેરવે છે, હસ્તપાદાદિ અવયવો દ્વંદ્વાવે ચલાવે છે, મુખમાંથી નાનાવિધ શબ્દો તૈલધારાવત અવિચિન્નપણે બોલેલો જાય છે છતાં તેની લક્ષણાવૃત્તિ શ્રોતૃસમાજપ્રતિ નથી, પોતાના પ્રતિ નથી, લોકો તરફથી થતા તાળીના ગડગડાટતરફ નથી પણ પોતાના અંતરમાં વળેલી છે, પોતાના આંતર મને જે ચિત્ર ખડું કથું છે અને જે જે ચિત્ર તે ખડું કરતું જાય છે તેને બારીકાથી અવલોકનાપ્રતિ જ છે. આથી સામાન્ય દશામાં જેવી તેમની મુખમુદ્રા હોય છે, બહિર્મુખ વ્યવહાર કરનાર તેમને અહોરો દેખાય છે તેવી મુખમુદ્રા બાપણુ કરતી વખતે રહેતી નથી, તેમને અહોરો વારંવાર થતી અંતર્મુખતાને સૂચવે છે અને બહાર ફરતી વૃત્તિના અભાવને સૂચવે છે, આમ હોવાથી જ ત્યારે શ્રોતૃવર્ગ તેને તાળીઓ વગેરેથી અભિનંદન આપે છે. ત્યારે તે વ્યાખ્યાન કરનારના બાહ્ય મનમાં ક્ષોભ ઉપજે છે, કાણંવાર તેની વૃત્તિ અધિક બહિર્મુખ થઈ રહે છે અને તેથી તાળીની પૂર્વે જે વેગ અને આવેશમાં વાણીને પ્રવાહ ચાલતો હતો તે તત્કાળ મંદ પડે છે. પુનઃ એ વ્યાખ્યાન કરનાર એ બાહ્ય ઉપાધિથી પોતાને અતિરિક્ત કરી આંતર પદમાં જોડાય છે અને ત્યારે પુનઃ વેગ પ્રાપ્ત કરે છે. આ

સર્વ સિધ્ધાં ઉત્તમ વ્યાખ્યાન કરનારની બાજુ અવરયાને અરાજક નિરીક્ષણ કરવાથી અને કાવ્ય-કારણભાવની સંકલનામાં યોગ્યતાથી મુક્તને સ્પષ્ટ થયા વિના રહે તેમ નથી. એ સર્વ આંતર મનનો વક્તાને દેટસો ઉપયોગ છે તથા કેવો ઉપયોગ છે તે જણાવે છે.

આ સર્વ ચર્ચાઉપરથી આ નિયમો સિદ્ધ થાય છે: સર્વોદ્દૃષ્ટ માનસિક ઉન્નતિ સાધવામાટે બાહ્ય મન તથા આંતર મન એ બંનેનો વિકાસ કરવો જોઈએ અને બંનેને સંવાદી પણે રાખવા જોઈએ અને તેમાં પણ વ્યવહારમાટે સૌથી પ્રધાન નિયમ એ છે કે બાહ્ય મનના ઉપર કદાપિ પણ આંતર મનનું સામ્રાજ્ય સ્થપાવા દેવું નહિ જોઈએ. આંતર મનની શક્તિઓ અગર્જિત છે અને અપરિમિત છે પણ તેટલા જ માટે એને બાહ્ય મનનો અંકુશ રાખવો ખાસ જરૂરનો છે. આ દ્વિતીય નિયમનું પાલન ન કરનાર ન્યૂનાધિક અંશે ગાંડપણમાં રિપત થઈ જાય છે. તેથી બાહ્ય મનની આંતર મનના ઉપર સત્તામાં રાખી મૂકવા વ્યવહાર-માટે ખાસ જરૂરની છે.

(અપૂર્ણ)

સર્વ પ્રસંગમાં ઇષ્ટશ્રીમાં શ્રદ્ધાને સેવનાર સાધકના ઉદ્ગાર.

પદ. (ચાહે માનો કે ન માનો, હું તમારી થઈ ચુકી. એ લખ.)

ચાહે પાળો કે ન પાળો, હું તમારો થઈ રહ્યો;

પાળો ટાળો, હું તમારો થઈ રહ્યો.

વિષયસમય પ્રભુ વિષદ્ વિદારો, અથવા નાંખો જામણો ભારો;

ત્યજું ન પકડયો પાણો, પાળો ટાળો, હું તમારો

આપો કુત્રેરની સંપત્તિ, અથવા ખાવાને દો ન રતી;

જાલ્યો કર તે જાલ્યો, પાળો ટાળો, હું તમારો

આપ ભલે પ્રભુ સ્વધર્મ ચુકો, સ્વતંત્રને બંધન ન રહું કો;

(નહિ તો) કેમ દાસ પ્રભુજો, પાળો ટાળો, હું તમારો

આપને અનુજ્ઞ થઈને રહેવું, મુખદુઃખ જે કંઈ દો તે સહેવું;

મનનો ત્યજી ઉકાળો, પાળો ટાળો, હું તમારો

પતંગને દીપક જાળો પણ, દીપક પ્રેમ ન તેહ ત્યજે કણ;

પ્રેમ ન ત્યજું દરી જાળો, પાળો ટાળો, હું તમારો

ઉપેન્દ્ર પ્રભુ થઈ રહ્યો તમારો, અન્યે પ્રેમ ન આ કરનારો;

જાળો ભલે ન જાળો, પાળો ટાળો, હું તમારો

માનસ રસાયન

અથવા

યૌવન પ્રાપ્ત કરવાનો અને સ્થિર રાખવાનો માનસ ઉપાય.

(અનુસંધાન ગયા અંકના ૫૪ ૪૧૧ થી)

પ્રકરણ ૧૧.

યૌવનને અખંડ રાખનાર માનસિક સ્થિતિઓ.

શરીરનું યૌવન અખંડ રાખવાને માટે, શરીરને અખંડ નવું કરનાર નિયમની સાથે મનની સ્થિતિઓનો અવિરોધ હોવો જોઈએ; અને સમગ્ર માનસિક સ્થિતિઓ આ નિયમની સાથે અવિરોધવાળી રહે, એટલા માટે વિચાર માનનો ઉદ્દેશ નવીકરણને ઉત્પન્ન કરવાનો હોવો જોઈએ.

મનની યૌવનને અખંડ ઉત્પન્ન કરનાર સ્થિતિઓ. ધડાપ એટલા માટે કુદરતમાં નવીકરણની જે પ્રધાન ક્રિયા પ્રવર્તે છે, તેના ઉપર વૃત્તિઓ પોતાનું સમગ્ર ધ્યાન રાખવું જોઈએ, અને વિચાર માનનો વેગ શરીરને નવું કરવા તરફ તેમ જ તેના વિકાસ કરવા તરફ રાખવો જોઈએ.

આ ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરવા માટે મનને યૌવનનું ભાન કરવાનો અભ્યાસ પાડવો, એ પ્રથમ અગત્યનું છે, કારણ કે મન જે ઉમરનું ભાન કરે છે, તે ઉમર શરીરઉપર પ્રક્ટી આવે છે.

મનુષ્ય અંતઃકરણમાં પોતાને માટે જેવો વિચાર કરે છે, તેવો જ તે થાય છે, પરંતુ જે વિચારો તે અંતઃકરણમાં કરે છે, તેમાંથી જે વિચારોનું તે ભાન કરે છે, તેવો તે થાય છે. આથી હું દરરોજ વધારે અને વધારે ધરડો થતો જાઉં છું, એવું જો તે અંતરમાં ભાન કરે છે તો તેના શરીરમાં દરરોજ થઈને તે દરરોજ વધારે અને વધારે ધરડો દેખાતો જાય છે; પણ જ્યાં સુધી હું જુવાન છું, એવું ભાન તે ક્યાં કરે છે ત્યાં સુધી તે અવશ્ય જુવાન દેખાયા કરે છે.

સામાન્ય મનુષ્ય દૈનિક માને છે કે હું ધરડો થતો જાઉં છું, અને આ નિશ્ચય તેના અંતઃકરણમાં એટલો તો ઉડો દસી ગયેલો હોય છે કે તેને હું ધરડો થતો જાઉં છું, એવું અંતરમાં ભાન થયા કરે છે. આ કારણથી જે જે વિચાર તે કરે છે, તે પ્રત્યેક વિચાર વૃદ્ધાવસ્થાને ઉત્પન્ન કરનાર વિચાર હોય છે, પરંતુ તે વિચાર કુદરતના વાસ્તવિક નિયમને અનુકૂળ હોતા નથી.

કુદરત મનુષ્યને ધરડો કરે છે, માટે તે ધડપણનું ભાન કરે છે, એમ કંઈ નથી. કુદરત તેને ધરડો કરતી નથી. ધડપણનું ભાન મનુષ્યે પોતે જ પોતાની મેજે ઉત્પન્ન કરેલું છે; અને તે જુવનના પ્રત્યેક નિયમથી કેવળ વિરુદ્ધ છે.

શરીરને અખંડ નવું કરવાનો કુદરતમાં રહેલો નિયમ મનુષ્યને પ્રત્યેક વર્ષે નવું શરીર આપે છે, એ નિશ્ચયની અવગણના કરીને સામાન્ય મનુષ્યો, અને ધરડો થઈએ છીએ એવું પોતાનામાં કૃત્રિમ ભાન કરીને, પ્રતિવર્ષ પોતાના શરીરને વધારે અને વધારે ધરડું દેખાયા એવું કરે છે.

ધડપણના આ કૃત્રિમ જ્ઞાનનો મનમાંથી સમૂળ નાશ કરવાને માટે યોગ્યનું જ્ઞાન કરવાનો મનને અવધાસ પાડવો જોઈએ, અને જે માનસિક રિથિતિઓનો યોગ્યને અખંડ રાખવાનો સ્વભાવ છે, તે જ રિથિતિઓનું મનમાં જ્ઞાન થવા દેવું જોઈએ.

યોગ્યનું જ્ઞાન કરવાનો મનને અવધાસ પાડવા માટે યોગ્યતા ચિત્રને મનમાં અખંડ ઊંડું દસાચા કરવું જોઈએ. મનમાં જેનું વારંવાર આપણે ચિત્ર રચીએ છીએ, તેનું થોડા સમયમાં મનમાં આપણે જ્ઞાન કરીએ છીએ, અને આપણી માનસિક રિથિતિઓનું સ્વરૂપ કેવા પ્રકારનું ધડાશે તેનો નિશ્ચય મનમાં જેનું આપણે જ્ઞાન કરીએ છીએ તે વડે કરી શકાય છે.

ધડપણનો વિચાર કરવાથી ધડપણનું ચિત્ર આપણે આપણા મનઉપર પાડીએ છીએ; આથી કોઈ સમયે ધડપણનો કદી વિચાર ન કરવો જોઈએ તેમ જ મસ્કરીમાં પણ તેના વિષે કદી વાત પણ ન કરવી જોઈએ.

ગંભીરપણે વિચાર કરવાથી જેમ આપણે તે વિચારને મનમાં તત્કાળ ઊંડા કોતરી શકીએ છીએ તે જ પ્રમાણે મસ્કરીમાં પણ કોઈ વિષયની વાત કરવાથી આપણે તે વાતને તત્કાળ અંતરમાં ઊંડી કોતરીએ છીએ. આથી ધડપણના વિચારને મનમાંથી સંપૂર્ણ નિર્મૂળ કરવો જોઈએ.

મનમાં ધડપણના જે વિચારો અને ચિત્રો પૂર્વનાં વર્ણોમાં કર્યાં હોય તે સર્વનો યોગ્યતાનાં નવાં, અને સ્પષ્ટ માનસ ચિત્રો રચીને તત્કાળ મનમાંથી નાશ કરી નાંખવો જોઈએ.

જ્યારે તમે તમારા પોતાના સંબંધમાં વિચાર કરો ત્યારે હું જુવાન જ છું, એવો વિચાર કરજો, અને તમે જે વિચાર કરો છો તે સાચો જ વિચાર કરો છો, એમ મનથી નિશ્ચયપૂર્વક જાણજો. તમે વસ્તુના જુવાન જ છો. કુદરતના નિયમે તમારા યોગ્યને સ્થિર રાખવાને નિરંતર પ્રવર્તી રહ્યા છે, તેથી તમારા સંબંધમાં જે સત્યનો જ તમારે વિચાર કરવો હોય તો તો તમે જુવાન છો, એવો જ તમારે વિચાર કરવો જોઈએ, અને આ વિચાર તમારે કર્યા પણ સંશયવિનાનો, સ્પષ્ટ અને બળવાન કરવો જોઈએ.

આ પ્રકારનો વિચાર તમારા અંતઃકરણમાં સ્વભાવસિદ્ધ થઈ રહે એટલા માટે જાવના જેનું બળવાન સાધન તમને જાગ્યે જ બીજું મળે તેમ છે, પરંતુ કોઈ સત્ય નિશ્ચયની જાવનાનું જ્યારે આપણે અંતરમાં ઊંડું જ્ઞાન કરીએ છીએ ત્યારે જ તે જાવના સમૂળ યાચ છે.

પ્રાનઃકાળે નિદામાંથી જાગત થતાં, 'હું જુવાન છું, કારણ કે મારું આખું શરીર અખંડ નવું થયા કરે છે' એ પ્રકારની અંતરમાં ઊંડા ઉતરી જાવના કરવાથી અને જાવનામાં જે અર્થ રહેલો છે, તેનું લક્ષ્યમાં જ્ઞાન કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી, શરીરમાં ચાલતી અખંડ નરીકરણની ક્રિયાસાધે આપણા પ્રાનઃકાળના વિચારોને આપણે પૂર્ણ અવિરોધવાળા કરીએ છીએ, અને તેમ થતાં દિવસે આપણા મનની જે જે રિથિતિઓ રચાય છે, તે પ્રત્યેક રિથિતિ યોગ્યને ઉત્પન્ન કરનાર ધર્મવાળી જ રચાય છે.

આમ છતાં પ્રાનઃકાળે કરેલી જાવના દિવસે પણ પ્રસંગોપાત કરવી સારી છે, તોપણ એ વાતો રમરજમાં રાખવી કે આજનાં દોરડાં તાણના દોષથી જેમ બદલાતા ચિત્રે આ જાવના કદી પણ કરવાની નથી.

‘ હું જુવાન છું ’ એવી જ્યારે તમે મનમાં ભાવના કરો ત્યારે તે ભાવનાને એવી તો સ્પષ્ટ, એવી તો નિશ્ચયાત્મક અને એવી તો બળવાન કરો કે તમારા શરીરનાં પ્રત્યેક અણુ, યૌવન અને બળનાં આદિભૂતોથી ઝળઝળી રહેલાં તમને જ્ઞાન થાય; અને આ આદિભૂતો એવું તો ઊંડા ઉતરી જાન કરવાનો પ્રયત્ન કરો કે આંતર મનના છેક ઊંડા ભાગમાં તેઓ પ્રવેશી જાય.

જે નવીકરણની ક્રિયા શરીરને નિરંતર જુવાન રાખે છે તે સત્ય નિશ્ચયને અનુસાર મનને વિચાર કરવાનો અભ્યાસ પડે એટલા માટે નીચેની ભાવના કરવાની પણ અત્યંત અગત્ય છે: ‘ મારું આખું શરીર સર્વદા જુવાન અને નવું હોય છે, કારણ કે કુદરત કોઈ પણ પુટને મારા શરીરમાં થોડા માસકરતાં વધારે સમય રહેવા દેતી નથી; તે તેને બહાર કાઢી નાંખે છે. અને તેને સ્થાને નવો પુટ રચીને મૂકે છે. ’ આ ભાવનામાં ‘ કુદરત દર વર્ષે મને નવું શરીર આપે છે, ‘ મારું મન દરોજ સવારમાં નવું હોય છે, અને વસંત ઋતુનાં પુષ્પોની પેઠે મારું જીવન, જીવનદાતા પરમેશ્વરતરફથી પ્રતિપળે મને નવું અને તાજું પ્રાપ્ત થયા જ કરે છે, ’ એટલાં વાક્યો ઉમેર્યાં હોય તો વધારે સારું છે.

આ ભાવનાઓ કેવળ સત્યથી પૂર્ણ છે, અને તેઓ સિદ્ધાંતરૂપ છે, એવા પૂર્ણ વિશ્વાસ-પૂર્વક તેમનું ખરા મનથી અખંડ ચિંતન કરવું જોઈએ.

આ ભાવનાઓ સત્ય છે, એવું અંતરમાં જ્ઞાન કરવાથી મન બહુપણના સઘળા વિચારોથી અને ખોટા નિશ્ચયોથી મુક્ત થાય છે. આમ થતાં કુદરતની નવીકરણની ક્રિયાને શરીરમાં નિરંતરતા દર્શાવવાને સ્વતંત્રતા મળે છે; નવા શરીરને વૃદ્ધ દેખાડનાર મનની કોઈપણ પ્રતિકૂળ સ્થિતિઓ રહેતી નથી, અને તેથી કરીને નવું શરીર જેવું તે હોય છે, તેવું જ સર્વદા દેખાયા કરે છે, અને આપણને પણ તેવું જ જ્ઞાન થાય છે. તે જુવાન દેખાય છે, અને જુવાનીનું જ્ઞાન કરે છે, તથા ત્યાર પછી હૃદયમાં જુવાન રહ્યા કરે છે.

જ્યારે ઊંડી લાગણીસાથે ભાવના કરવાનો મન પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે પ્રસંગે કોઈને લાગણીવાળો સ્વભાવ અધાવાનો સંભવ આવે છે, પણ આવો લાગણીવાળો સ્વભાવ અધાવા દેવો ન જોઈએ.

વિચાર ઊંડી લાગણીવાળો કરી શકાય એટલા માટે સામાન્ય લાગણીવાળો સ્વભાવવાળો થવાની જરૂર છે. પણ આ લાગણીવાળો સ્વભાવ આવેશવાળો, અથવા વિકળતાને પ્રકટાવનારો ન થવો જોઈએ. તે મનને પૂર્ણ અવિકળ રાખે એવો હોવો જોઈએ. મનનાં અત્યંત બળવાળાં સામર્થ્યો અત્યંત લાગણીવાળાં હોય છે, પરંતુ તેઓ એટલાં શાંતિથી ક્રિયા કરે છે કે તેઓમાં જરા પણ વિકળતા જણાતી નથી. જ્યારે આવાં સામર્થ્યોને યૌવનને અખંડ સ્થિર રાખવાની પ્રમળ ધ્રુવોથી મુક્ત કરવામાં આવે તેઓ છે ત્યારે શરીરમાં યૌવનને અવશ્ય પ્રકટાવે જ છે.

ભાવના કરનારે બીજા એક આખત લક્ષમાં રાખવાની અગત્ય છે અને તે એ કે ભાવનાના સત્ય નિશ્ચયોને ઘોતનના જેવા ન ગણી કાઢવા. અમુક નિશ્ચય ખરો છે, એવું સાક્ષાત્ જ્ઞાન કયાંવિના મનમાં તે વિચારનું ઘોતન કરવું, એ માનસ શાસ્ત્રના નિયમનું ઉલ્લંઘન છે; અને આવાં ઘોતનો પ્રસંગે ક્ષણિક લાભ આપનારો જણાય છે તો પણ આંતર માનસિક જીવનને તેથી સ્થાયી હાનિ થાય છે.

ત્યારે કોઇ વિચારનું મનમાં ઘેનન કરવામાં આવે ત્યારે તે વિચાર ખરો છે, એવું મનમાં ઉઠું લાન કરવું જોઈએ. તે વિચારની સત્યતા વિષે જો સંશય હોય તો ત્યાં સુધી તેના સત્ય હોવાની પૂર્ણ ખાતરી નં થાય ત્યાં સુધી તે નિશ્ચયનું મનને ઘેનન ન કરવું જોઈએ.

જે નિશ્ચયો કેવળ ખરા છે, એવું મન લાન કરે છે, તે નિશ્ચયોની જ માત્ર ભાવના કરવી, અને પછી ભાવના કરતી વખતે તે નિશ્ચયો ખરા છે, એવું ઉંડા ઉતરી એકાગ્ર ધર્મ ચિંતન કરવું, એ જ ભાવનાનો ખરો વિધિ છે.

‘ હું જીવાન છું ’ એ નિશ્ચય કેવળ ખરો છે. કુદરતમાં જેની વસ્તુસ્થિતિ છે, તેનું જ તે શબ્દોમાં માત્ર કથન છે; તેથી કરીને ‘ હું જીવાન છું ’ એ નિશ્ચય ખરો છે, એવી પાછી ખાતરીસાથે મનને તેની ભાવના કરતાં અગત્યજ નથી. અને આ નિશ્ચય ખરો છે, એવી પૂર્ણ ખાતરીથી જેમ જેમ અધિક વાર મન તે નિશ્ચયની ભાવના કરે છે તેમ તેમ તે નિશ્ચયમાં રહેલા સત્યને અર્થાત્ અખંડ ધારને સરીર પોતાનામાં દર્શાવવા માંડે છે.

યોગનને સિદ્ધિ રાખનાર માનસિક સ્થિતિઓને પ્રકટાવનાર ભાવનાનું સામર્થ્ય ધર્મ અદ્ભુત છે; અને ઉપરથી જજ્ઞાની બીજા એક રીતે ભલે પુષ્કળ આપણને મળી આવે તોપણ તેમની લક્ષ ન આપનાં આ ભાવનાના અભ્યાસને પ્રત્યેક મનુષ્યે નિત્ય આમદર્શી કરવો જ જોઈએ. આમ જનાં રચ્ય માનસિક ચિત્તની કલ્પના કરવાની રીતસાથે સરખાવનાં, અર્થાત્ પથાર્ય ધારણની સાથે સરખાવનાં એકથી ભાવનાનું બળ બદલે ઉતરતા પ્રકારનું છે.

(અપૂર્ણ)

पूर्ण आरोग्ययुक्त सो वर्षनुं आयुप् भोगववानो उपाय.

(અનુસંધાન ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૪૨૬ થી)

સરીરને નવેસરથી બાંધવા માટે નવી સામગ્રીનો ઉપયોગ કરી શકાય તે પહેલાં ઉપવાસવડે તેને પ્રથમ સ્વચ્છ કરવાની અગત્ય છે. જીના ધરને નવા સામાનથી સુધારવાને માટે અને ફરી બાંધવાને માટે તેનાં સળી ગયેલાં સાકડાં અને લુગો સામેલી ઈશ પ્રથમ ઠાંતી નાંખવાજોઈ એ દ્રિષ્ટ છે. સરીરમાં સત્ય થયેલું સધળું ઝેર અને વિજનીય દ્રવ્ય પ્રથમ ઠાંતી નાંખવાવિના કોઇ પણ મનુષ્ય બલિષ્ઠ્યમાં પૂર્ણ આરોગ્યમાં રહી શકે એવું સરીર ફરીને સ્વચ્છ સમર્થ થઈ શકતું નથી.

સરીરના સધળા પ્રકારના બાંધને નિવારવામાં ઉપવાસ જેમ એક અત્યંત સજગ ઉપાય છે તેમ અગ્રેજ ચિંતનથી અને માનસિક નિષ્ક્રિયાના ઉપધનથી મનમાં જે દરેક એકો થયો હોય છે, તેને સાફ કરી દાઢવામાં પણ તે તેટલો જ સજગ ઉપાય છે. આ કારણથી સાંજા વિષેનો ઉપવાસ એ સરીરને, મનને તથા આત્માને અત્યંત બારે લાભ કરે છે.

શ્રીકૃષ્ણના જેવો પાંચજન્ય શંખ વગાડવાથી જે આ બેદર જગત્ સાંભળતું હોય તો તેવો શંખ વગાડીને પણ કદીએ હીએ ? મેળને મહાકાર એક જ સમર્થ ઉપાય છે, અને તે ઉપાય તે

વિશ્રાંતિ છે.

‘ વિશ્રાંતિ ’ એ એક જ શબ્દથી મનને રચ્ય સજગમાં ફરી રવામાં આવ્યું છે. તેમ મહાકારને માટે મનુષ્યને પોતાને કંઈ જ યત્ન કરવાનો નથી.

રોગ મટાડનાર સત્તા જેણે આ શરીરને ઉત્પન્ન કર્યું છે, અને જે તેનું સંરક્ષણ કરે છે, અને જે સત્તાને કોઈ કુદરત, કોઈ ઈશ્વર, કોઈ ચૈતન્ય, કોઈ જીવનતત્ત્વ, કોઈ આત્મા-જ્યોત્સ્ના જ્યોત્સ્ના ગમે તે પોતાને પ્રાણનાં નામ આપે છે, તે સત્તાને રોગ મટાડવાને માટે અધીન થઈ જાયું, એટલું જ મનુષ્ય માત્ર કરી શકે છે. મનુષ્ય જો એટલું જ માત્ર કરે છે તો રોગ મટવાનો અર્થાર્થકારક ચમત્કાર શરીરમાં પ્રકટે છે-ઈશ્વરી સત્તા તેને કેવળ રોગર-હિત કરે છે.

લોહા જેને સાધ્ય, કષ્ટસાધ્ય અથવા અસાધ્ય રોગો ગણે છે, તેમાંનો પ્રાચીન દ્રમ-ને રોગ ભલે થયો-હશે, પરંતુ વિગ્રાંતિથી, અક્રિયાથી, અને પડી રહીને શરીરમાં પાણું બળવાથી તમે તમારા ગમે તે રોગને નિઃસંશય મટાડી શકશો.

ખરું કહીએ તો મનુષ્યને હૃદયના, ફેફસાંના, યકૃતના, જઠરના, વગેરે જેના જેના રોગો થાય છે તે સર્વ શરીરમાંથી જીવનનજીવ ધરી જવાને લીધે જ થાય છે. બળ ધરી ગયાવિના કોઈ પણ રોગ શરીરમાં કદી પણ થતો નથી. બધારે જીવનનજીવ જોણું થઈ જાય છે ત્યારે નજીવમાં નજીવો અવયવમાં રોગ થાય છે-અન્ય રાજ્યોમાં કહીએ તો તે અવયવને વિગ્રાંતિની અગત્ય હોય છે.

આથી કરીને, શરીરમાં જાયેલું બળ પાણું ભરાય એટલા માટે, તેને વિગ્રાંતિ લેવા દેવી એ જ વ્યાધિ મટાડવાનો એક જ ઉપાય છે.

વધારે બળ પ્રાપ્ત કરવાનું આ મહાનું કાર્ય ઉપવાસવડે કેટલાક અંશમાં સિદ્ધ થાય છે. તે આંતર વિગ્રાંતિ છે, અને તેના વડે શરીરની અંદરના પ્રાણજીવ અવયવોને અને મગ-જને પોતાનામાં પાણું બળવાની અનુપમ અનુકૂળતા મળે છે.

ઉપવાસ એ અતિશ્રેષ્ઠ વિગ્રાંતિ છે.

આંતર વિગ્રાંતિના ચમત્કારિક લાભોને દર્શાવનાર એક અત્યંત વિસ્તારવાળો ગ્રંથ લખી શકાય, પણ પ્રત્યેક વાચક પોતે અનુભવ કરીને તેના ગૂઢ લાભોને શોધી કાઢે, એ વધારે યોગ્ય હોવાથી અત્ર વિસ્તાર કરવો યોગ્ય ગણ્યો નથી.

તેથી ત્રિશ દિવસના લાગત ઉપવાસ કરવાથી ' સુક્રિમંદિરનાં દ્વાર ઉઘડી ગયે-લાં મને જણાયાં, ' એમ કહેનાર એડવર્ડ અર્લ યુરિન્ડનનાં કેટલાંક વચનો નીચે આપીને આ અદ્ભુત વિગ્રાંતિના ચમત્કારો પોતાની મેળે જ શોધી કાઢવાનું વાચકને સોંપી આ મ-હત્ત્વનું પ્રકરણ સમાપ્ત કરીએ છીએ.

' ઉપવાસ શાસ્ત્ર ' (Philosophy of Fasting) નામના પોતાના પ્રસિદ્ધ ગ્રંથમાં મિ. યુરિન્ડન લખે છે કે:

" મારો રોગ મટાડવાના છેલા ઉપાયતરીકે મેં કસરતને અગ્રમાવી જોઈ. વળી મેં વિવિધ પ્રકારની આહારની પદ્ધતિઓનો, જલોપચારનો, શ્વસનવિદ્યા કલાનો, જાતે ક્રિયા કરવી પડે એવી તથા જાતે ક્રિયા કરવી ન પડે એવી હલનચલનની પદ્ધતિઓનો, સૂર્યના, હવાનાં તથા માટીના ઉપચારનો તેમ જ બીજાં વિવિધ નૈસર્ગિક પદ્ધતિઓનો (Naturopathy) અ-ભ્યાસ કર્યો અને તે સર્વનો મેં જાતે અનુભવ કરી જોયો.

" આ સધળા પ્રયોગોએ મારો વ્યાધિ મટાડવામાં મને મદદ કરી. લગભગ મારા અ-ધોઅર્ધ દુઃખો તત્કાળ મટી ગયાં. પણ મારા મનને તથા આત્માને એટલી સહેલાઈથી સંતોષ

થયો નહિ. આથી મેં ઘોતનશાસ્ત્ર, માનસ શાસ્ત્ર, નંદી વિચારશ્રેણી, પૂર્વનાં વિદ્યાને, (Oriental philosophy) અને તેનાં જ ખીન્ન કહેવાતા ઈશ્વરપ્રેરિત ધર્મોના અભ્યાસ કર્યો. પરંતુ તેઓ સર્વ થોડા અથવા ધણા અંશમાં મનુષ્યકૃત હતાં. અને મારે તો ઈશ્વરને પ્રાપ્ત કરવા હતા.

“ પછી મેં ત્રિશ દિવસના લાગટ ઉપવાસ કર્યા. આ ઉપવાસમાં મને ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ થઈ. મને ઈશ્વરની પ્રાપ્તિ થઈ એનો અર્થ એ કે હું કાણ છું, તેનું મને જ્ઞાન થયું. શરૂ થઈ ઈશ્વર અને હું એમ બે ગણાતી વ્યક્તિઓ એક જ અને તેની તે જ વસ્તુ છે. આ એક માસના દરમ્યાનમાં પાણીવિના અને પ્રસંગોપાત કોઈ ખાદ્ય દૂધના રસવિના ખીન્ન કોઈ પદાર્થોના મેં આહાર કર્યો ન હતો. આવા રાક્ષસી જેવા જણાતા ઉપાસથી મારે ચાર હેતુઓ સિદ્ધ કરવાના હતા. શરીરનું નવીકરણ, આદુલાદની પ્રાપ્તિ, પ્રભુવ અથવા પોતાના ઉપર સ્વામિત્વ, અને આંતર પ્રકાશની પ્રાપ્તિ. આ ચારે હેતુમાંથી એકએક હેતુની મને સિદ્ધિ થઈ, શરીરના સંબંધમાં કદું તો દશ વર્ષ પૂર્વે મારું શરીર જેટલું આરોગ્યપુરક હતું, તેના કરતાં વધારે આરોગ્યવાળું થયું હતું. વિષયોના સંબંધમાં કદું તો બાળક હતો ત્યારે પ્રત્યેક વસ્તુના ઉપભોગથી જેમ મને આનંદ થતો હતો, તેવો આનંદ ખાનપાનાદિ વિષયોના સંબંધથી હું અનુભવવા લાગ્યો. મનના સંબંધમાં કદું તો મને મારા મનઉપર એવો તો અંકુશ પ્રાપ્ત થયો કે જે પ્રાપ્ત કરવા, પૂર્વે હું નિરંતર મથતો હતો. છતાં કદી પણ પ્રાપ્ત થયો ન હતો, અને હવે મને પ્રાપ્ત થયેલો આ અંકુશ કદી પણ ટળી શકે એમ ન હતું. આ-માના સંબંધમાં કદું તો મુક્તિમંદિરનાં દાર મને ઉઘડી ગયેલાં જાણ્યાં, અને સૂરોદયની મર્પાદાની પેલી પારનાં અથવા દૂરમાં દૂરનાં તારાના પ્રકાશની મર્પાદાની પેલી પારનાં, અનાવનંત તત્ત્વનાં પરિણામી સત્યોનો અદ્ભુત પ્રકાશ મારા અંતઃકરણમાં થઈ ગયો.

“ જે અનુભવ મને થયો તેવો જ અનુભવ તમે કરવા પણ સમર્થ છો. અથવા એથી પણ વધારે અનુભવ તમે કરી શકો એમ છે. જેની તમારે જરૂર છે તે માત્ર એ જ છે કે તમારા પોતાનામાં પરમ શ્રદ્ધા ધરવી, ઉપવાસ કેવી રીતે કરવા તેનું વધાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, અને પરમાત્માના હંડારમાં જે ઉચ્ચ મુખ તમારે માટે બરી રાખ્યું છે, તેનો અનુભવ કરવાનો દંડ આપદ તથા નિશ્ચય રાખવો. ઉપવાસ કેમ કરવા તેનું જ્ઞાન આપુત્ત. કથી તમને થશે, અને સર્વશક્તિ ઈશ્વર તમને શ્રદ્ધા આપશે. હવે તમારે માત્ર આપદ તથા નિશ્ચય ધરવાનાં જ બાકી રહે છે. અને ઉપવાસથી થનારા લાભનાં ચિત્રો જો તમારી દૃષ્ટિમીપ તમે રાખ્યા કરશો તો આ બે તો આપોઆપ જ તમારા અંતઃકરણમાં ખીલી નીકળશે.

રત, અને રોગ મટશે એવી આશાવાળી શ્રદ્ધા, આ સાત સાદા ઉપાયો, જે હૃદાયણી પ્રમાણપુરઃસર કરવામાં આવ્યા હોય છે તે ગમે તેવા આગંતુક વ્યાધિને તે મટાડે છે; એટલું જ નહિ પણ શરીરમાં ધર કરીને રહેલા ગમે તેવા જુના હડીલા વ્યાધિને પણ તે મટાડે છે. ”

સાર.

વ્યાધિ મટાડવાના તમારા સધળા ઉપાયો નિષ્કળ જય ત્યારે સામર્થ્ય માત્રની ઉત્પત્તિ-સ્થાન જે ઉપવાસ તેને આશ્રયે જશે.

ઉપવાસનો ઉપાય કરવામાં ધૈર્ય અને આગ્રહની જરૂર છે. પરમ શ્રદ્ધાની પણ તેવી જ અગત્ય છે. રોગી અને સર્ગા સંબંધીઓ તથા મિત્રો પરિણામ જોવાને હંમેશાં તક્ષપાપક યથ રહ્યાં હોય છે. જ્યારે રોગી ઉપવાસને કરતો હોય છે—વિશ્રાંતિને લેતો હોય છે ત્યારે તેઓને ઉપરથી જોતાં કશો જ પરિણામ પ્રકટેસો જણાતો નથી, તેઓ શરીરમાં અધિક બળ આવ્યું કે કેમ, તે જોયા કરે છે; પરંતુ રોગી તો તેથી વિરુદ્ધ સ્થિતિને જ ઉદ્વેગે જણાવે છે. તે બળનો બચાવ કરે છે, અને પરમાત્માપાસેથી નવા બળને અને આરોગ્યને પ્રાપ્ત કરે છે, અને તે વડે પોતાના શરીરને ભરે છે. તે કામ કરતો નથી, પણ વિશ્રાંતિ લે છે.

જે બળનો હાલમાં તે સંચય કરે છે, તે બળનો ઉપયોગ કરવાનો સમય થોડા સમય પછી પાછો આવવાનો જ.

તે સમયે આ લેખમાં ઉપદેશોનાં સત્યમાં કેટલું સામર્થ્ય રહેલું છે, તેને તે સર્વની ખાતરી થાય, એ પ્રકારે દર્શાવી આપશે.

(અપૂર્ણ)

પૃથ્વીઉપર મુસકો મારતાં પૃથ્વીઉપર ન પડતાં પૃથ્વીથી દૂરના લોકમાં જઈ પડેલો પુરુષ.

મારી સાથે એકાંતમાં વાત કરવાની ઈશ્વરરાયને હવે તો એટલી ચટપટી લાગી રહી હતી કે બીજે દિવસે ઓશીસનો સમય વીતી જતાં જ તે તત્કાળ મારી પાસે આવ્યો, અને આગુરતાથી મને પૂછવા લાગ્યો કે આજે આપને નિર્ણય છે ?

મેં સહજ સ્મિતપૂર્વક કહ્યું, હા, આવો, બેસો.

પછી તે મારી સામે પડેલી એક ખુરશીઉપર બેઠો. મારે રહ્યું સહ્યું કાર્ય પાંચેક મિનિટમાં સમાપ્ત કરી પછી મેં તેને કહ્યું, ઈશ્વરરાય ! વાયુમાં હિંદ્ર પાડવાની કળાનું જ્ઞાન મેં ક્યાંથી પ્રાપ્ત કર્યું, તે તમારે જણવું છે ? એ સંબંધમાં અંગ્રેજીમાં કેટલાંક પુસ્તકો છે, તે હું તમને વાંચવા આપીશ. પણ મેં આ સંબંધમાં જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે કેવળ પુસ્તકોઉપરથી કર્યું નથી. પૃથ્વીઉપર લુસકો મારતાં પૃથ્વીઉપર ન પડતાં, પૃથ્વીથી દૂરના લોકમાં જઈ પડેલા એક ચમત્કારિક પુરુષપાસેથી એ જ્ઞાન વિશેષ કરીને મને પ્રાપ્ત થયું છે.

જાણ્યું કે તે કશા પણ આધારવિના હવામાં અદર જ ઉભો હતો. એટલામાં ડીનીને વધારે સારી રીતે જોવા માટે તે એક બે ડગલાં હવામાં જ પાછો હટ્યો. તેના પગને હવા નહિ, પણ કઠિન જમીન હોય તેમ તેણે પાછું પગલું ભર્યું, અને પોતાના માથાને ડાબા જમણી આમ તેમ ફેરવતો વળી તે ડીનીને તે જોવા લાગ્યો. મને ખાતરી થઈ કે આ ભાંતિ નથી પણ હવામાં ચાલવાના સામર્થ્યવાળો કોઈ હવતો મનુષ્ય જ આ ચારડીમાં છે, અને તે કીંગલો હોવાથી જમીનઉપરથી જીવી ગરાબર નહિ દેખી શકવાથી હું એ પોતાના સામર્થ્યવટે ચડ્યો છે.

આ પ્રકારનો નિર્ણય કરી દીનાનાથ જ્યાં ઉભો હતો ત્યાં હું પાછો આવ્યો, અને તેને કહ્યું, દીનાનાથ ! તમે જે જોયું છે, તે ખરું જ છે. મને પણ તમારા જેવું જ જણાયું છે.

(અપૂર્ણ.)

શરીરના દીર્ઘીકરણના લાભ.

શરીરને દીર્ઘ કરવાની કસરત (Stretching) કરવાથી ઉત્તમ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તથા આયુષ્ય ધણું વધે છે, એવી શોધ સેન ફ્રાન્સિસ્કોના એક વિદ્વાને દાલ પ્રસિદ્ધિમાં મૂકી છે. તે કહે છે કે શરીરને જીવાન બનાવવામાં આજસુધીમાં થયેલી શોધોમાં મારી શોધ છેલામાં છેલ્લી અને નવી છે. પરંતુ તેનું આ કથન ખરું નથી. આ કસરત ધણું સમયથી લોકોના જાણવામાં છે, અને જોણે જોણે તેને અજમાવી જોયું છે, તેને તેને તેના લાભ જણાયાવિના રહ્યો નથી.

પૂર્વોક્ત વિદ્વાન આજે શીતર વર્ષનો જીવાન મનુષ્ય છે. કેટલાંક વર્ષ પૂર્વે શરીરના દીર્ઘીકરણની અથવા પ્રસારણની આ કસરત તેણે પ્રાતઃકાળમાં પધારીમાંથી ઉઠવા પૂર્વે, અને ત્યાર પછી કરવાનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો હતો. સાત વર્ષનુંથી તે કસરત નિયમિત રીતે લાગત ક્યાં કરવાથી આજે તે એક જીવાન મનુષ્યના જેવો તનદુરસ્ત થયો છે, અને તેની પાંચઠ વર્ષની ઉંમરે જેટલો જીવાન દેખાતો હતો, તેના કરતાં વધારે જીવાન દેખાય છે. તે કહે છે કે આ કસરતથી હજુ હું બીજાં શીતર વર્ષ વધારે હવવાનો છું.

પશુઓનું જો આપણે અવલોકન કરીશું તો આપણને જણાશે કે તેઓ લગભગ બધા જ આ કસરત કરે છે. કુતરો અને જિલ્હારી ઉંઘમાંથી ઉઠ્યા પછી અથવા ત્રિશાંતિ લેખને ઉઠ્યા પછી પોતાના શરીરને તાણીને લાંબુ કરે છે. મનુષ્યોમાંથી ધણા પણ ઉંઘમાંથી ઉઠતાં પોતાના દાંધ લાંબા કરી શરીરને પ્રસારે છે. આ ક્રિયાને તેઓ આગસ ખાતી, એમ કહે છે, અર્ધાંત આ પ્રકારની ક્રિયા કરવાથી શરીરમાંથી મુશ્કી નીકળી જાય છે, એમ મનુષ્યોનું માનવું છે.

આ કસરત કરવા ઈચ્છનારે તેને નીચે પ્રમાણે કરવી. પધારીમાં લાંબા સુધે જવું, અને પછી આખા શરીરને જેટલું બને તેટલું લાંબું કરવું. તમે દરિયામાં માથું કરીને સુષ્પ રહ્યા હો તો પછને ઉત્તર દિશામાં જેટલા તાણીને લાંબા કરી શકાય તેટલા કરવા, અને તે જ પ્રમાણે શરીરના ઉપલા ભાગને તથા માથાને દક્ષિણદિશા બળી જેટલું લાંબું કરી શકાય તેટલું કરવું.

પ્રાતઃકાળે પથારીમાંથી ઉઠ્યા પહેલાં અને પછી ત્રણ માસસુધી આપ્રમાણે કસરત કરવાથી સ્ત્રી અને પુરુષોએ થતા ધણાખરા સાધારણ રોગોનો તો નાશ થઈ જાય છે. ન માત્રવામાં આવે તેણે પ્રયત્ન કરી ખાતરી કરી જોવી. દરરોજ પ્રાતઃકાળે ઓછામાં ઓછો અર્ધો કલાક આ કસરતમાં ગાળવો. પહેલે જ દિવસે અર્ધો કલાક કરવી નહિ, પણ થોડી થોડી કરતાં ધીરે ધીરે સમયતું પ્રમાણ વધારવું. શરીરને લાંબુ કરવું, વળી ઢીલું છોડી દેવું; વળી લાંબુ કરવું, પાછું ઢીલું છોડી દેવું, એ પ્રમાણે શરીરને તંગ કરવાનો અને શિથિલ કરવાનો ક્રમ રાખવો.

વિચારરત્નરાશિ.

પ્રતિકૂળ પ્રસંગોને જોઈને ઉદ્વેગ ધરવામાં, નિરાશ થવામાં, અથવા હિંમત હારી જવામાં કાંઈ ને કશો જ લાભ નથી. હિંમત હારી જનાર મનુષ્ય પોતે દુર્જન મનનો છે, એવું સિદ્ધ કરે છે, અને દુર્જન મન પ્રાપ્ત સંકટોની સામે કદી પણ બાથ બીડી શકતું નથી. પોતાની હિંમતને, પોતાના નિશ્ચયને, પોતાની પ્રસન્નતાને, અને પોતાની શ્રદ્ધાને ટકાવી રાખનાર મન જ પ્રત્યેક વિપત્તિનો જય કરી શકે છે, કારણ કે આવું મન જ સર્વદા બળવાન રહ્યા કરે છે. નિષ્પ્રજ્ઞતા પ્રાપ્ત થવાતું મુખ્ય કારણ, દુઃખનાં વાદળોં ઝથુમી રહ્યાં હોય છે તે સમયે હિંમત હારી જવી, એ છે, પરંતુ આપ્રમાણે હિંમત હારી જવાથી મન એવું તો દુર્જન થઈ જાય છે અને ગભરાઈ જાય છે કે તેનામાંથી તેવું સામર્થ્ય અને વિવેકશક્તિ જતાં રહે છે. આમ છતાં આ બંનેની દુઃખના સમયમાં જ આપણને ખરી જરૂર તો હોય છે. આ કારણથી ગમેતેમ થાય તોપણ આપણે વિપત્તિના અનુમાનથી કદી પણ હિંમત હારી જવી ન જોઈએ, અથવા ઢગલાજેવા થઈ જવું ન જોઈએ.

*

*

*

*

દુઃખના વખતમાં હિંમત હારી ન જવાય, પણ હિંમત રાખી શકાય એટલા માટે આપણે જાણવું જોઈએ કે જો આપણે મનઉપર લેઈશું તો ગમે તેવી વિપત્તિની સામે બાથ બીડવાતું આપણામાં પૂર્ણ સામર્થ્ય છે. વળી આપણે રમરણમાં રાખવું જોઈએ કે નિષ્પ્રજ્ઞતા એ શું છે, એવા શબ્દોને જે કદી પણ ઉચ્ચાર કરતા નથી, તેને પ્રત્યેક વસ્તુ સાહાય્ય આપે છે. દુઃખનાં ચઢી આવેલાં કાળોં વાદળોંમાં તમને પ્રકાશતું કિરણ ન જણાય તો વાદળોંની અંદર થઈને પેલી પાર દષ્ટિ નાંખજો. ત્યાં તમને અત્યંત તેજસ્વી પ્રકાશ દષ્ટિ-એ આવશે. વળી બહાર તમને તેજસ્વી કિરણો ન જણાય તો તમારા પોતાના મનમાં તમે અત્યંત તેજસ્વી પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરી શકો એમ છે. કલ્પનાવડે આવો પ્રકાશ ઉત્પન્ન કરો, અને તેમાં તમારા મનને એકાગ્ર કરવાથી અલ્પ સમયમાં તમારા મનનો અધિકાર નટ થઈ તમારી સમગ્ર વૃત્તિઓ પ્રકાશિત થઈ જશે; અને તમારે અધિકારમાં બાથોડીયાં મારવાં પડી જશે એટલું જ નહિ પણ તમારો ભવિષ્યનો માર્ગ પણ તમને અત્યંત સ્પષ્ટ થશે.

*

*

*

*

જ્યારે તમને વિપત્તિ સમીપ આવેલી જણાય ત્યારે તમે પોતે સર્વ પ્રકારે સર્વોત્તમ થાઓ. જો તમે સર્વોત્તમ થશો તો તમારો વાંકો દિવસ ફરવા માંડશે; પણ જો તમે બગડતા

ચાલશે, અને નીચી અને વધારે નીચી જમિમાં ઉતરતા જશે તો તમારો કેવળ વિનાશ થતા પર્વત તમારા દિવસો વધારે અને વધારે બગડના ચાલશે. રમરણમાં રાખો કે તમારા જીવનમાં જે કંઈ બને છે અથવા નથી બનતું, તે તમારા વર્તનપ્રમાણે જ બને છે, અથવા નથી બનતું; આથી તમારે નિરંતર વધારે ઉચી અને ઉચી જમિમાં ચડવું જોઈએ, અને પ્રતિદિન વધારે શ્રદ્ધા, વધારે નિયમ, વધારે પ્રસન્નતા, વધારે કિંમત, વધારે ઉત્સાહ, વધારે વીર્ય અને વધારે વિશુદ્ધિ ધર્માં કરવાં જોઈએ. ત્યારે શ્રદ્ધા કુશળ થતી જણાય ત્યારે પૂર્વકરતાં પણ વધારે શ્રદ્ધાને ધરો; ઉચે ચડો, અને વધારે ઉચા અને વધારે બગવાન વિચારોના પ્રદેશમાં નિવાસ કરો, અને મનની તથા આત્માની વધારે ઉચ્ચ શક્તિઓ પ્રતિ મનને વધારે પૂર્ણરીતે અભિમુખ રાખો. અને આ સધળું કરવાસાથે પરમેશ્વરના ઉપર આધાર રાખો. પરમાત્મામાં પૂર્ણ અભેદના લાભપૂર્વક જીવન ગાળ્યાવિના કાર્ષ્ણ્ય મનુષ્ય સર્વોત્તમ થઈ શકતો નથી. આ કંઈ કલ્પના નથી, અથવા અધશ્રદ્ધાથી ઠોણ બેસાડેલાં સિદ્ધાંત નથી, પરંતુ વધાર્થ શાસ્ત્રીય નિશ્ચય છે.

* * * *

તમારો કષ્ટછેલો વિષય તમને ન મળે ત્યારે ખેદને ધરતા મનને તાકાળ તેમ કરતાં રોકો. વાણીઉપર એવો અંકુશ મૂકી દો કે કોઈ કાળે પણ તે શોકનો ઉદ્ગાર ન કરે; કારણ કે સર્વ પ્રસંગોમાં અને સર્વ સમયોમાં સર્વોત્તમ રહ્યા કરવાથી જ તમને વધારે સારાની અવસ્થા પ્રાપ્તિ થાય છે. ખેદને ધરવાથી પદાર્થોઉપરનો આપણો અંકુશ આપણે જોઈ જોઈ છીએ, અને તે અંકુશને પાછો પ્રાપ્ત કરવામાં ધણો સમય જાય છે, અને ધણો નવો પ્રયત્ન કરવો પડે છે. પરંતુ પૂર્વના જેવા જ દૃઢ નિશ્ચયવાળા અને શ્રદ્ધાવાળા રહ્યા કરવાથી પૂર્વના કરતાં વસ્તુઓઉપર આપણને વધારે બગવાન અંકુશ પ્રાપ્ત થાય છે, અને આમ થતાં આપણે સિકંદર કરવામાં ગાંઠ થોડો સમય જ વીતવાની પડી અગત્ય રહે છે.

* * * *

આ જગતમાં વ્યવહારમાં આપણને જે જે વસ્તુઓ મળે છે, તે સર્વ માટે આપણે મનુષ્યજાતિઉપર થોડો અથવા ઘણો આધાર રાખવો પડે છે. આથી જેના જેના સંબંધમાં આપણે આવવાનું થાય તે સર્વની સાથે યોગ્ય પ્રકારે સંબંધવાળા થવાની આપણને અત્યંત અગત્ય છે. ત્યારે લોકોસાથે આપણો સંબંધ થાય ત્યારે આપણાથી બને તેટલું સર્વોત્તમ વર્તન આપણે તેમની સાથે ચલાવવું જોઈએ, નહિ તો તેઓ આપણી સાથે સર્વોત્તમ વર્તન અવસ્થા નહિ જ ચલાવવાના. બીજાઓનો આપણામાં વિશ્વાસ બેસે એવું વર્તન આપણે રાખવું જોઈએ, અને આપણે આપણા સંબંધમાં આવનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને આપણી યોગ્યતા બતાવી આપવી જોઈએ; પરંતુ ઉદાસ, ઉદિગ્ધ અને દુઃખી ચહેરાથી કરનાર મનુષ્યમાં કોઈના વિશ્વાસ બેસતો નથી. તે જ પ્રમાણે 'આ કરતાં તો મને મોત આગ્યું' હોત તો સાફ યાત્રા એવા ભાવનાં વચ્ચે ગોડીને તથા વર્તન કરીને સર્વતા ઉપર પોતાનો કંટાળો દર્શાવનાર મનુષ્ય બીજાઓને પોતાની યોગ્યતા દર્શાવી શકતો નથી. જગત્તે શ્રદ્ધાવાળા, વિપત્તિથી દમી નુ જનારા, કષ્ટછેલો વિષય ન મળતાં લાંબું મુખ કરી ન રહેનારા, અને જેમ પરામત્ર મળે તેમ વધારે આપ્રદક્ષી, ઉત્સાહથી અને દૃઢ નિશ્ચયથી પ્રયત્ન કરનારા મનુષ્યો જોઈએ છે; અને આના જ મનુષ્યને તે પોતાની ઉત્તમ અને વડાતામાં વડાથી વસ્તુઓ પણ આપે છે.

જે મનુષ્ય ખીજના સમભાવથી અથવા દયાથી અથવા કરુણાથી વિજયને પ્રાપ્ત કરવાની આશા રાખે છે, તે મનુષ્ય નિષ્ફળ જાય છે. દુઃખમાં ખીજની દયાની તમારે જરૂર છે, એવું જગતને જણાતાં તેઓ તમને નાલાયક ગણે છે, અને નાલાયકને જે પદ ઉચિત હોય છે, તે પદમાં જ તેઓ તમને મૂકે છે. યોગ્યતા જ આપણને વધારે ઉંચું પદ આપે છે, કંઈ દયાળુ મનુષ્યોની દયા પ્રકટાવનારા શબ્દો દીન મુખ કરી બોલવાથી, તે શબ્દો વધારે ઉંચું પદ આપતા નથી. યોગ્યતા જ ઉદયને અથવા સુખને આપનાર છે, કંઈ ઉદાર મનુષ્યોને કરેલી દીનતાથી ભરેલી અરુણો નહિ. રાત્રિમાં જે પોતે સર્વોત્તમ થાય છે, અને સર્વોત્તમ થઇને ખીજઓ સાથે સર્વોત્તમ વર્તન ચલાવે છે, તેને જ સાચું સર્વોત્તમ સુખ મળે છે.

*

*

*

*

મારા ઉપર દયા કરો, મારા ઉપર કરુણા કરો, મારા પાપીના સાચું જુઓ, એમ રાત્રિદિવસ ધંદીટકારો ચલાવનાર અને સામાના અનુગ્રહને છુટ્છનાર મનુષ્યને અનુગ્રહની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પરંતુ જે નિરંતર માયાળુ વર્તન રાખે છે, તેના પ્રતિ જ સર્વ, અધિકમાં અધિક માયા દર્શાવે છે. કકડા રોટલાને માટે મહેલાઓમાં કરુણ સ્વરથી પોકાર મારતા દુરતા ભિખારીઓને જુઓ અને ખાતરી કરો કે દયાને માટે દયાની યાચના કરવાથી દયાની પ્રાપ્તિ થાય છે ! યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવાથી જ ખીજઓ આપણા ઉપર પ્રેમ, દયા, કરુણા, જે કહો તે, કરે છે. ખીજઓના ઉપર સમભાવ દર્શાવવામાં કદી પણ પાછી પાની ન કરવાથી જ, ખીજઓ આપણા પ્રતિ વાસ્તવિક સમભાવ દર્શાવે છે.

*

*

*

*

ક્યાં જવું અને શું કરવું, તેના કરો પણ ઉપાય તમને ન સૂજે ત્યારે નિશ્ચય કરજો કે તમારું અંતઃકરણ વિકળ થયું છે. આવે પ્રસંગે શાંત થાઓ. નેન મીચી અંતઃકરણમાં ઉંડા ઉતરો, અને મનનાં બાહ્ય તોફાનો સધળાં બૂઝી બંધને ત્યાં પ્રવર્તતી અપૂર્વ શાંતિમાં વિલીન થાઓ. ક્યાં જવું અને શું કરવું, તે તમારા અંતરના ઉંડા ભાગમાં સ્પષ્ટ છે, પણ તોફાની પવનમાં પુષ્કળ હીલોળે ચઢેલું મન તેને જોવાને અસમર્થ થઇ ગયું છે.

*

*

*

*

દરોજ સવારે થોડો સમય, અથવા વધારે સારું તો એ છે કે સવારે, બપોરે, સાંજે તથા રાત્રે સુતી વખતે એમ ચાર વાર થોડો થોડો સમય, અંતરમાં ઉતરી પ્રશાંત પડી રહેવાનો અભ્યાસ કોઇએ કદી પણ છોડી દેવો ન જોઇએ. દિવસમાં પ્રસંગોપાત્ત અંતરે અંતરે વિચારના વેગને સંપૂર્ણ શમાવી દઇને મનને અક્રિય રાખવાથી મન શુદ્ધ થાય છે, તથા વિચારનું બળ વધે છે. વળી તેથી આપણા સામર્થ્યની પણ વૃદ્ધિ થાય છે, કારણ કે અંતર જીવનની પ્રશાંતિમાં પ્રવેશ કરવો, એનો અર્થ એ છે કે પરમાત્માના અગાધ સામર્થ્યનો સ્પર્શ કરવો.

*

*

*

*

પ્રત્યેક મનુષ્યનામાં, તેના વર્તમાન વ્યવહારને તે બરાબર ચલાવે એવો સીધો રસ્તો દર્શાવનાર જોઇએ તેટલી શુદ્ધિ હોય છે; અને આ શુદ્ધિને જો ગભરાવી નાંખવામાં ન આવે તો તે જાગ્યે જ બૂલો કરે છે. પરંતુ તે નિરંતર પોતાના મનના પ્રકાશને કહેણી નાંખે છે, અને તેથી તેનાથી થતી સધળી બૂલોનો દોષ તે આ પ્રકાશની અપૂર્ણતાના ઉપર નાંખે છે.

આથી પ્રકાશના સામર્થ્યને વધારીને પ્રકાશની અપૂર્ણતાને સુધારવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે, પણ તેમ કરવાથી તે ઉલટી વધારે બૂલો કરે છે; કારણ કે જ્યાં સુધી સામર્થ્ય આડે માર્ગે વહેતું હોય છે ત્યાં સુધી જેમ તેને વધારવામાં આવે છે, તેમ તે વધારે આડું જાય છે. આવા સમયમાં પ્રશાંત થઇ જવું, એ જ ઉપાય છે. મનમાં ઝગઝગતા જ્યોતિને શાંતિથી પ્રકાશવા દો, અને તેનાં કિરણો તમારા વર્તમાન જીવનના સર્વ પ્રસંગોને પ્રકાશિત કરશે. બુદ્ધિના સામર્થ્યને તમારે વધારવાની જરૂર નથી, પણ મનમાં ચાલતી ધમાધમને યોછી કરવાની જરૂર છે. *અંતરમાં ઉતરીને શાંત થતાં શીખો, અને તમને સમજાશે કે તમારું મન એક ચમત્કારિક વસ્તુ છે, અને તમારા બ્યવહારના ગમે તેવા શુચ્યવાદા ભરેલા પ્રશ્નો નિવેડો આપીવાનું તેનામાં સામર્થ્ય છે.

*

*

*

*

આપણા જીવનમાં પ્રસંગે એવી પણ ક્ષણો આવે છે કે જે સમયે આ જગતમાં આપણને કશું જ સાડું લાગતું નથી; પરંતુ આમ લાગવામાં હોય કેવળ આપણી દૃષ્ટિનો છે. જ્યારે ઉધી દૃષ્ટિથી આપણે જગતને જોઈએ છીએ ત્યારે દરેક વસ્તુ આપણને ઉધી લાગે છે; જ્યારે આપણે અંધારામાં બેઠા હોઈએ છીએ ત્યારે આપણને બધું અંધકારમય જ લાગે છે. પરંતુ પ્રકાશમાં આપણે આવી શકીએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ સર્વદા પ્રકાશમાં રહી શકીએ છીએ; અને જ્યારે આપણે નિરંતર પ્રકાશમાં રહીએ છીએ ત્યારે આપણને પ્રત્યેક વસ્તુ સારી લાગે છે.

*

*

*

*

જ્યારે આપણી દૃષ્ટિ સર્વવ્યાપક ચૈતન્યપ્રતિ અથવા પરમાત્માપ્રતિ રહે છે ત્યારે પ્રત્યેક વિચાર, પ્રત્યેક ક્રિયા અને પ્રત્યેક અનુભવ આપણા જીવનને ઉન્નત કરે છે. આવી દૃષ્ટિને કશું જ ખોટું જણાતું નથી, પણ ઉલટું સર્વ આનંદરૂપ જ જણાય છે. મનુષ્યની આ પ્રકારની દૃષ્ટિ તેના શરીરની, મનની, અને આત્માની નિરંતર ઉન્નતિ સાધ્યા જ કરે છે. આ દૃષ્ટિ સર્વમાંથી શુભને જ શોધી લે છે, અને તેમાં આનંદમગ્ન રહે છે.

*

*

*

*

જો કે મુખને માટે પ્રાણિયોઉપર કે પદાર્થોઉપર આધાર રાખવાની આપણે કરી જ જરૂર નથી તોપણ આપણું મન જ્યારે અનુકૂળ દૃષ્ટિવાળું અથવા મુખમય સ્થિતિમાં હોય છે ત્યારે પ્રાણીમાત્રના અને પદાર્થમાત્રના સંબંધથી આપણને મુખ ઉપજે છે. આથી એ સિદ્ધ થાય છે કે આપણા મનમાં જે હોય છે, તેને જ આપણે બાહ્ય જગતમાંથી હંમેશાં ગ્રહણ કરીએ છીએ. આપણા મનમાં જો દુઃખ હોય છે તો આખા જગતમાં જ્યાં જ્યાં આપણને દુઃખ જ જણાય છે, અને તે જ પ્રમાણે આપણા મનમાં જો મુખ હોય છે તો આપણને સર્વત્ર મુખ જ જણાય છે.

*

*

*

*

મુખને માટે વિષયોઉપર જે મનુષ્ય આધાર રાખે છે, તેને મુખને આપનાર વિષયો ક્યાંદિ પણ જડના નથી; પરંતુ જ્યારે તે પોતાના અંતરમાં મુખને સજે છે, ત્યારે તેને

* અંતરમાં ઉતરવાની ક્રિયાના વધારે સવિસ્તર વર્ણનને માટે વાંચો 'અધ્યાત્મજલ ગોપક ગ્રંથમાલો'—પ્રથમ અંક, મુદ્રા ૩. ૧-૦-૦ પૃષ્ઠો ૦-૧-૦.

મુખ્ય આપનાર વસ્તુઓને જ તે પોતાના પ્રતિ વ્યાકર્ષે છે, અને તે જ વસ્તુઓ તેને પ્રાપ્ત થાય છે. તમારા અંતરમાં જે પ્રકારનું મનોરાજ્ય તમે અખંડ અનુભવો છો, તેને જ બાહ્ય જગતમાં તમે સ્પૃહા રૂપે પ્રત્યક્ષ કરો છો.

બાહ્ય જગતમાં કંઈ ફેરફાર કરવાની તમારી ઇચ્છા થાય તો પ્રથમ તે ફેરફાર કરવાને આરંભ તમારા અંતર મનમાં કરો. અખંડ વૃદ્ધિને અને ઈન્નતિને આ મુખ્ય અને પ્રથમ નિયમ છે. જેવા તમે બહાર દેખાવા ઇચ્છતા હો તેવા પ્રથમ તમે અંતરમાં થાઓ, અને બાહ્ય જગતને જેવું કરવા તમે ઇચ્છતા હશે તેવું કરવાનું તમારામાં બળ, શુદ્ધિ અને યોગ્યતા આવશે.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—શક્તિથી અધિક માનસિક શ્રમ કરવાથી, આશ્વિનાં અનેક પ્રયત્ન કારણોના અંતઃકરણમાં સ્પર્શ ન થવા દેવાનો સંતત પ્રયત્ન કરવાથી, શારીરિક વ્યાયામમાં પ્રમાદ સેવવાથી, ઘટની વિશ્રાંતિ ન લેવાથી, તથા એવી જ બીજી બેદરકારીથી ગયા પાંચ છ માસથી મારી પ્રકૃતિ બગડવાના ક્રમક્રમ થઈ હતી. અવ્યવસ્થાના ચિહ્નો નિત્ય જણાતાં છતાં, મેં મારા વર્તનમાં ફેરફાર કર્યો નહિ, અને નિત્યપ્રમાણે શક્તિઉપરાંત કામ કર્યું ગયો. પરિણામ એ આવ્યો કે છેલ્લા બે માસથી મારા જ્ઞાનતંત્રુઓ છેક દુર્બળ પડી ગયા, શારીરિક અશક્તિ વધતી ગઈ, અને નિદ્રા સમૂળ આવતી બંધ થઈ.

—નિત્ય નિદ્રાના અભાવ રહેતાં મને જણાયું કે આમ ને આમ એકાદ અઠવાડિયું અધિક ચાલશે તો મારું મગજ મારા સ્વાધીનમાં નહિ રહે. પરમપૂજ્ય શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન આ સમયે સુરતમાં વિરાજતા હતા, તેથી મેં તત્કાળ તેમને મારી સ્થિતિ પત્રથી નિવેદન કરી, અને સંપૂર્ણ વિશ્રાંતિને માટે કોઇ એકાંત સ્થળમાં મને લેઈ જવા પ્રાર્થના કરી. પત્ર મળતાં જ પોતેથી, તેમ જ બંધુવર્ષ શ્રીયુત ઈશ્વરભાઈ તત્કાળ વડોદરે પધાર્યા, અને બીજે જ દિવસે મને પૂર્ણ વિશ્રાંતિ મળે, એવી એક એકાંત સ્થળમાં યોજના કરી.

—પ્રિય વાચક બંધુઓ ! મહાકાલના આશ્વિન માસનાં ત્રણ દેાર્મ છપાઈ રહ્યા પછી આ પ્રસંગ બનવાથી બાકીનાં દેાર્મ હું લખી શક્યો નથી. અલ્પ સમયમાં મને જોઈતી વિશ્રાંતિ મળી રહેશે એટલે બાકી રહેલાં દેાર્મ હું લખીશ, એવા અનુમાનથી મેં આજ સુધી વાટ જોઈ, પણ હજી મારે બે એક માસ વિશ્રાંતિ લેવી પડશે, એમ હવે લાગવાથી આ આશ્વિનને અંક જેટલો તૈયાર છે, તેટલો જ આ પ્રસંગે પ્રકટ કરવો પડે છે. સિદ્ધેશ્વરના વિભાગવાળું પાંચમું દેાર્મ હાલ હું લખી શકું તેમ નથી. આ 'પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ' ને પણ હું આશ્વિનને અંક બહાર પાડવાને માટે બળાકારથી લખું છું. વિવેકી વાચકોપ્રતિ પ્રાર્થના છે કે ઉક્ત હેતુથી આ અંકમાં થોડાં પૃષ્ઠ ઓછાં આવવાથી તેઓ મને ક્ષમા આપવા કૃપા કરશે.

—નવા વર્ષના કાર્તિક માસનો અંક પણ ઉપરના જ કારણથી આ પ્રસંગે યોગ્ય સમયે મારાથી પ્રકટ કરી શકાશે નહિ. મારી પ્રકૃતિને સ્વસ્થ થતાં હજી ઘણું કરીને બે એક માસ થશે. ત્યાં સુધી કાર્તિકનો અંક પ્રકટ ન થવાં માટે સુઘ વાચકો ક્ષમા કરશે. પૌષ માસમાં અંક પ્રકટ થયે તત્કાળ વી. પી. કરવામાં આવશે.

—નવા વર્ષમાં પુરમાત્મા સર્વતું સર્વ પ્રકારે દિત સાધવા કૃપાળુ થાઓ.

ત્રયોવિંશતિતમ વર્ષની સમાપ્તિનિમિત્ત શ્રીમહાકાલના ગુણગાન તથા શ્રીમહાકાલાભિન્ન શ્રીદ્વૃષ્ટસ્તવન.

(૧)

ભાજ્યું ભાજ્યું, ગગનમહિં આ, ભાનુનું તેજ ભાજ્યું,
ન્યાજ્યું ન્યાજ્યું, શીતલ શશિનું, રશ્મિસૌન્દર્ય ન્યાજ્યું;
વાજ્યું વાજ્યું, અનવધિ મહાકાશમાં ચિત્ત વાજ્યું,
(પણ) ક્યાં ના જોયું, નિરૂપમ મહા-કાલમાં જે નિહાજ્યું.

(૨)

આ સૃષ્ટિથી બૃહસ્પતિ સુરશુર, જાણે છુપ્યા છે નહિ,
વીણાધારિણી ભારતી ભગવતી, છોડી ન સૃષ્ટિ ગર્ધ;
દેવી જ્ઞાન પ્રભાઈપે ઝગમગે, નિત્યે તમારા કરે,^૧
જ્યારે શ્રીમહાકાલ શબ્દસ્વરૂપે, આવી સમીપે ઠરે.

(૩)

શા માટે જીવ ! વ્યર્થ શોક કરતો, ‘ સાચા શુરુઓ ગયા, ’
શા માટે ઉર માનતો જગવિધે, સન્મિત્ર ના કો રહ્યા;
શા માટે મન માનતો નથી રહ્યાં, આનંદશાંતિ કરે,
જો ! જો ! શ્રી મહાકાલ, તો નહિ મુજે, ઉદ્ધાર એ આવશે.

(૪)

દેવી વર્ણથી શોભતું પ્રકટીયું, વિશ્વે મહાકાલ જ્યાં,
પામી પ્રકૃતિ^૨ મુગ્ધ ભાવ અતિશે, માંડી રહી દૃષ્ટિ ત્યાં;
જાણે હું કરું આવી દેવી રચના, આણી ચમત્કાર કો,
જાણી એમ રચ્યા અનુકરણથી, આકાશમાં તારકો.

(૫)

“ ઇચ્છાસિદ્ધિ રહી જ કલ્પતરુમાં, સાચું સુધા સ્વર્ગમાં,
દેવી જ્ઞાન રહસ્ય સ્પુરતું હશે, દેવાદિના વર્ગમાં, ”
એવું માની નિરાશ કે દુઃખી જરી, કોઈ ન યાશે કદી,
કાં જે શ્રીમહાકાલ આ સમયમાં, ઇચ્છા પુરે છે બધી.

(૬)

“ આપે છે દુઃખના દિનો, ભય અને, કષ્ટાદિ તો આવશે,
મૃત્યુ રોગ અને અનર્થતાણું તો, ન્યાં ત્યાં હવે ફાવશે; ”
એવા નિશ્ચય કોઈ ભાવિ દિવસો, માટે ન બાંધો કદી,
કાં જે શ્રીમહાકાલની દુસ્તિથકી, શોભી રહી આ સદી.

(૭)

આપે છે સુખના અગાધ સમયો, સંપત્તિ આપે ઘણી,
દર્શોવાતી કળા રહી પ્રગતિ ને, ઇષ્ટાર્થસિદ્ધિતણી;
પામે હર્ષ સુલાગ્ય માની નિજનું, દુઃખી થશે ના જરી,
(કાં જે) સૌને ઉત્તમ દેવું એવી જ મહા-કાલે પ્રતિજ્ઞા કરી.

(૮)

વીંધાયા કદી હો ત્રિતાપ ત્રિશૂલે, દાઝો યમજવાલથી,
તૃષ્ણાતાણુવિષે તણાઓ અથવા, મોહાદિની બલથી;—
બંધાયા કદી હો તથા તપિત હો, રાગાદિ કેરા રણે,
(તો) સંભારો મહાકાલ છોડી સઘળું, છુટી જશે તત્કણે.

(૯)

કાલે કાલે, ઘટિત હતું જે, તે રચ્યું ઈશ ! આપે,
વેદો શાસ્ત્રો શ્રુતિસ્મૃતિ બધું, આગ્યું આપ પ્રતાપે;
આજે હાલે પણ પ્રભુ તમે, પ્રેમ પૂરો બતાવી,
(હવેને) માગ્યું દો છો, જગ મહિં મહા-કાલને ઉપબવી.

(૧૦)

વ્યાખ્યા ન્યાં ન્યાં, અધિક બળમાં, દુષ્ટૃતિ દુર્વિચારો,
રોગો શોકો ભય વિપદને, મસ્તકે મૃત્યુ મારો;
ચિંતાકેરો વિવિધ વિધિનો, ન્યાં રહ્યો ગાઢ ઘેરો,
(હવેને) સાદ્યો ત્યાં છે પ્રભુ તમ તણો ને મહાકાલ કેરો.

(૧૧)

સાચી-ને અવધિરહિત કરુણા, હવેપ્રતિ આપની,
ધમ્મો છે પ્રભુ ટાળવા પોંડ તમે, હવેતણા તાપની;
હવેનું હિત સાધવા પ્રભુ ! તમે, સંકલ્પને સેવતા,
કાં જે શ્રીમહાકાલ તે વિણ નહિ, પ્રાકટ્ય પામે કદા.

(૧૨)

સાચી આપ કૃપા કયા વિધિવડે, હવે જગે પામતા,
 શા યત્નેથી સધાઈ ઉત્તતિ હવે, ઇશિત્વમાં જામતા;
 શાથી સઘ સુસિદ્ધિ યત્નનો ગ્રહે, લોકો બધા હાલમાં,
 તેવું જ્ઞાન કૃપા કરી જગતને, દેને મહાકાલમાં:

(૧૩)

જેના આશ્રયથી સમગ્ર જગ આ, વ્યાપાર માત્રો કરે,
 જેને ગુપ્તપણે ઉડે હૃદયમાં, હવે સદાયે સ્મરે;
 જેના સત્ય સંબંધથી જગજનો, સૌ દુઃખથી ઉદ્ધરે,
 તેના આ મહાકાલ આજ જયના આઘોષને ઉચ્ચરે.

(૧૪)

પ્રભુ ! વિજય સધાજે, શ્રીમહાકાલકેરો,
 અનુપમ હિતની તે-માં પ્રસારો લહેરો;
 અજરઅમરતાનું, વૃક્ષ તેમાં ઉછેરો,
 (તેનું) નિરુપમ ફલ લેવા, હવેને સઘ પ્રેરો.

(૧૫)

મહાકાલ મહાભાનુ ! આ જ લગી હિત સાધ્યું તવ સ્પર્શે
 અનવધિ ઘૃતિમય કિરણો પ્રસારજો આ ચોવીશમે વર્ષે.

ત્રેવીશમાં રૂપની પ્રભાવલિ (વિષયાનુક્રમણિકા.)

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

અખંડ થતી આનંદવૃત્તિમાં સ્નાન કરવા સાધકને નિમંત્રણ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૨૪૬
અન્ય પ્રયત્નો ત્યજી પ્રાપ્ત્યપત્તી સિદ્ધિ અર્થે પ્રયત્ન કરવા સાધકને નિમંત્રણ (છાં૦)	૧૨૯
અભય ભાવના (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૨૪૧
અસાધવાનતામાં સામાન્ય સરખી જણાતી ક્રિયા પણ જીવનજીવનો ક્ષય કરે છે (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૩૬૧
ઇન્દ્રિયો, મન વગેરે ઉન્નત શત્રુઓથી નિર્ભય કરવા ઇષ્ટશ્રીને વિનંતિ (છાં૦)	૧૬૭
ઇષ્ટજીવસંકીર્તન (છાં૦)	૭
ઇષ્ટશ્રીમાં તન્મય વૃત્તિના ઉદ્ગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૮૧
ઇષ્ટાશ્રયમાં નિવસતા સાધકની નિર્ભયતાના ઇષ્ટની અભ્યર્ચનાસહ ઉદ્ગાર (છાં૦)	૨૫૧
ઇશ્વરશર્મિનાં ફળને અનુભવતી વૃત્તિના ઉદ્ગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર) ...	૨૮૦
ઈશ્વરને પ્રત્યક્ષ કર્યા વિના આ જગતમાં જે કંઈ કરવામાં આવ્યું હોય છે તે નિર્થક છે (છાં૦)	૧૧
ઉત્તમ સાધકના સન્નિશ્ચય (છાં૦)	૧૨૬
ઉપરથી તુરંત ભાસતી વસ્તુઓના ગર્ભભાગમાં સારને શુભ રાખવાની ઈચ્છા રતી ચમત્કારિક રચનાથી આશ્ચર્યનિમગ્ન સાધકના ઉદ્ગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૧૬૧
ચારે શરીરની શુદ્ધિના પરિણામે ઇષ્ટશ્રીને તેમાં પધારવા નિમંત્રણ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૪૪૧
ચિદ્રસસિંધુમાં તન્મય થવા મનને પ્રયોધ (છાં૦)	૨૯૦
જીવકૃષિવધને આંતર ભૂમિમાં સદિયારરૂપી બીજો વાવવા સદુપદેશ (છાં૦)	૨૧૮
જે પ્રકારની જેની દૃષ્ટિ હોય છે તે પ્રકારનું તેને આ જગત ભાસે છે (છાં૦)	૨૦૭
તનમનમતિમાં પોતાના આશ્ચર્યનો આવિષ્કાર કરવા ઈશને વિનંતિ (છાં૦)	૪૦૬
તત્વાભ્યાસનિરત સાધકના ઉદ્ગાર (છાં૦)	૨૮૭
ત્રયોવિંશતિતમ વર્ષની સમાપ્તિનિમિત્ત શ્રીઇષ્ટસ્તવન (શ્રીઉપેન્દ્ર) ...	૪૬૮
દોષથી ભરેલા જીવોનું દ્વિત કરવા ઇષ્ટશ્રીને અભ્યર્ચના (છાં૦) ...	૮૬
ધ્યાનમાં ઇશશશિની સહજ પ્રતીતિસમયે ઈશના અનુગ્રહનું અનુમાન કરનાર વૃત્તિના ઉદ્ગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૨૦૧
નિર્ભયતાને અર્પવા શ્રીઇષ્ટને વહારે ચઢવા વિનંતિ (છાં૦)	૩૨૬
પરમતત્ત્વમાંથી સરિતારૂપે પોતાના આવિભાવનું ભાન કરનાર અદ્વૈતવૃત્તિના ઉદ્ગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૪૧
પ્રયત્નમાં પ્રમાદી મનુષ્યોનાં બહાનાં (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૩૩૮
પ્રેમભક્તિની પરાકાષ્ટાએ ફલાલિસંધિસમયે ભક્તની વૃત્તિના આનંદોદ્ગાર (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૧૨૧
મિથ્યાભિમાની જીવને બોધવચનો (છાં૦)	૪૧૧
મંગલાત્મક સ્મૃતિ (શ્રીઉપેન્દ્ર)	૧

વિરલ પુરુષોત્તમ પરમેશ્વરના અનુભવ કરવા કટિ કસી સાધનો સાધે છે (છાં) ...	૧૭૧
વિશ્વમાહિ વિશ્વપતિ સર્વદા ઓતપ્રોત જ રહે છે (શ્રીઉપેન્દ્ર) ...	૪૦૧
શિખરે સ્થિતિ (શ્રીઉપેન્દ્ર) ...	૩૨૧
(શ્રી) સદ્ગુરુનું શરણુ ગ્રહણ કરનાર સાધકનું કેવું તત હોય છે. (છાં) ...	૪૯
સદ્વિવેકાને શું કરવું ઘટવું નથી (છાં) ...	૩૬૭
સર્વમાં શુભ દષ્ટિ ધરવાનો ઉપદેશ (શ્રીઉપેન્દ્ર) ...	૪૪૭
- સર્વ પ્રસંગમાં ઇષ્ટગ્રીમાં શ્રદ્ધાને સેવનાર સાધકના ઉદ્ધાર (છાં) ...	૪૫૨

૨ તત્ત્વવિચાર.

અનુભવસંબંધમાં કેટલાક વિચારો (છાં) ...	૨૨૯
આસુરી વાણી (છાં) ...	૨૨૨
ઉત્તતિઅર્થે લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય નિયમો (છાં) ...	૭૨
ઉદ્ધર્વગામી શક્તિ અને તેના લાભ (છાં) ...	૫૯
કલ્યાણકારક વિચારો (છાં) ...	૧૧૨, ૧૩૯
કેટલાક નિરન્યય વિષયો (છાં) ...	૭૩
કેટલાક પ્રશ્નો તથા તેના ઉત્તરો (છાં) ...	૨૭૮
તમે બીજાઓને દુઃખમાંથી બહાર કાઢનાર છો કે તેમને વધારે દુઃખમાં લેખજનાર છો (છાં) ...	૧૯૯
નિત્ય ગગનમાં ઉડવાનો અભ્યાસ સેવો (છાં) ...	૪૩૨
પત્રન્યયહાર—મૃત્યુને પામેલા સંબંધીને પુનઃ પ્રાપ્ત કરવા શું કરવું (છાં) ...	૧૫૧, ૧૭૫
પ્રકીર્ણ સદ્વિચારો (છાં) ...	૨૧૩
બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મભીમાંસા (કણ્ણીયા) ...	૪, ૪૨, ૮૨, ૧૨૨, ૧૬૨, ૨૦૨, ૨૪૨, ૨૮૨, ૩૨૨, ૩૬૨, ૪૦૨, ૪૪૨
ભાવનાને ફડાકા ગણનાર એક સંસ્કૃતના પત્રનું ઉત્તર (છાં) ...	૨૩૮
મનનીય વિચારો (છાં) ...	૨૬૦
મૃત્યુવાન વિચારો (છાં) ...	૧૫૯, ૧૯૩, ૩૧૭, ૩૫૩
વાસ્તવિક વિશ્વનો માર્ગ (છાં) ...	૨૩૩, ૨૭૩
વિચારસ્તરોશિ (છાં) ...	૧૯, ૧૦૧, ૧૮૧, ૨૫૧, ૩૪૫, ૪૬૩
શિખરે સ્થિતિ (છાં) ...	૧૫૩
સામર્થ્યવાળું જીવન (છાં) ...	૨૦૭, ૨૪૭, ૩૭૬
(શ્રી) સિદ્ધેશ્વરના મંદિરનો ઘટાનાદ (છાં) ...	૩૯, ૧૧૭
મુખસાધક વિદ્યા (છાં) ...	૧૫, ૪૩, ૯૪, ૧૩૦
હિતકર સંભાષણ (છાં) ...	૩૧૩
હિતોક્તિઓ (છાં) ...	૩૯૬

૩ માનસ શાસ્ત્ર.

આંતર મનના અદ્ભુત ચમત્કારો (કણ્ણીયા) ...	૮, ૪૫, ૮૭, ૨૨૫, ૨૬૬, ૩૦૫, ૩૨૭, ૩૮૫, ૪૧૮, ૪૪૮
---	--

કલ્પના શક્તિની પ્રભુદ્વતા (છો૦)	૨૭
કેટલાક પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો (છો૦)	૧૧૯, ૧૪૨, ૧૯૧, ૩૨૦, ૩૪૯, ૩૯૦		
દ્યોતન સત્તર કળને આપનાર શી રીતે કરી શકાય (છો૦)	૪૪૦
દ્યોતનના સંબંધમાં કેટલાક વિચારો (છો૦)	૨૬૮
નસકોરી પુટવાનો નવો માનસ ઉપાય (છો૦)	૨૬૫
નાટકોનું માનસિક દ્યોતન અથવા તેમની મનઊપર થતી અસર (છો૦)	૩૪૧
પૃથ્વીસત્ત્વો અને અર્ધસત્ત્વો (છો૦)	૧૫૬, ૩૩૮	
બાળકોનું વિધિપૂર્વક વિનયન (છો૦)	૧૯૪, ૩૧૮, ૩૫૪, ૩૯૮		
લાવનાનો કાર્યસિદ્ધિમાં ઉપયોગ (છો૦)	૪૩૩
મનોમંદિરને કેવી રીતે આંધવું (છો૦)	૧૭૭, ૨૬૫	
માનસ રસાયન અથવા ધ્યાનને પ્રાપ્ત કરવાનો માનસ ઉપાય (છો૦)	...	૧૧, ૫૦, ૯૧, ૧૩૬, ૧૬૮, ૨૮૭, ૩૩૧, ૩૬૮, ૪૦૭, ૪૫૩			
માનસ શાસ્ત્રના મૂળાક્ષરો (છો૦)	૩૯૯, ૪૩૬	
વિચારને વર્ણ તથા આકૃતિ હેતુ છે (છો૦)	૩૦
શબ્દોનું સાનર્થ્ય (છો૦)	૭૬

૪ વિદ્યા

એકલી મલાઈનો ઉપચાર (છો૦)	૩૯૩
જઠરના આધિરોમાટે નવીન પ્રકારનો આહારોપચાર (છો૦)	૩૯૨
દુધ અને મલાઈનો ઉપચાર (છો૦)	૩૯૩
નિદ્રા અને બળ (છો૦)	૧૪૨
પૃથ્વી આરોગ્યયુક્ત સો વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવવાનો ઉપાય (છો૦)	૨૫, ૫૭, ૯૮, ૧૩૪, ૧૭૨, ૨૯૦, ૩૨૪, ૩૭૧, ૪૨૩, ૪૫૬
પ્રત્યેક બાળકને મહાપુરુષના લક્ષણોયુક્ત જન્મવાનો હક છે (છો૦)	૧૦૬
રંગ અને તેથી થતી આરોગ્યઉપર લાભકારક તથા હાનિકારક અસર (છો૦)	૨૭૦
શરીરના દીર્ઘિકરણના લાભ (છો૦)	૪૬૨
શું જીવ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે ? (છો૦)	૨૧

૫ સાહિત્ય

પૃથ્વીઉપર ભુસંક્રાંતિ મારતાં પૃથ્વીઉપર ન પડતાં પૃથ્વીથી દૂરના લોકમાં જઈ

પડેલા પુરુષ (છો૦)	૪૫૬
ચોગિની (છો૦)	૧૪૬, ૨૮૦, ૪૨૭
વાયુમાં જિહ્વા (છો૦)	૪૬૧

૬ પ્રકીર્ણ

અખ્યાસમાં કરવામાં આવતી કુસ્તીની કસરત (છો૦)	૬૨
અચ્છર્ણુતું થોડો સમય થયાં ઓછરોગે આપવામાં આવતું એક નવું આયુષ્ય (છો૦)	૩૦૩
અત્યંત અશક્ત મનુષ્યે અજઉપર રહી નં હોય નોં ઉપવાસ કરવો (છો૦)	૨૪

અસ્પષ્ટવાદીએ. (Stammerer) પોતાનો ગેગ મટવા શું કરવું ? (છાં૦)	૨૪
એક જાપાનીએ રક્ષાબંધિ કરેલી એક નવી શોધ (છાં૦)	૪૦
એક સ્ત્રીએ પોતાનો બંધકાશ કેવી રીતે દાખ્યો (છાં૦)	૩૫૨
આછું ખાવામાટે અથવા મિતાહારી થવા માટે શું કરવું (છાં૦)	૩૦૪
કદી ગદ્દા વૈતંકે કરતા ના (છાં૦)	૪૩૨
ગોળીજીવું પેટ સાથી થાય છે, તથા તે આછું કરવા શું કરવું ? (છાં૦)	૨૮
ચાલવાની કસરત (છાં૦)	૬૨
જાપાનના આરોગ્યવિપર પાશ્વર્ય સુધારાની થયેલી નિનિકારક અસર (છાં૦)	૬૩
જાપાનની સ્ત્રીઓ પોતાનાં શરીર કેવી રીતે કળવે છે (છાં૦)	૧૧૪
જેને આપણે રાજામાયિક કહીએ છીએ, તે શું વસ્તુનું સ્વાભાવિક છે ? (છાં૦)	૬૮
હંડા જળથી નિત્ય સ્નાન કરનારને ઉજ્ય જળથી સ્નાન કરવાની અગત્ય (છાં૦)	૩૧૨
તંત્રીની લેખિનીનું ઉદ્ઘાસપૂર્વક ક્ષીડન (છાં૦)	૨
દુધના લાભ (છાં૦)... ..	૨૨૧
નાંદકના જેવો મનુષ્યોને યોધ આગનાર ખીન્ને કાષ્ટ પણ સમર્થ ઉપાય નથી (છાં૦)	૨૬૫
૬૫ વર્ષના એક વૃદ્ધ પુરુષના આરોગ્યપ્રાપ્તિના નિયમો (છાં૦)	૩૭
પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનો પણ હવે કહે છે કે મૃત્યુ સ્વાભાવિક નથી (છાં૦)	૨૫૮
પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (છાં૦)	૩૭ ૧૮૬ ૪૬૭
કૃષ્ણ શાક વગેરેના રસનો ક્ષય વગેરે વિવિધ વ્યાધિઓ દાખામાં ઉપયોગ (છાં૦)	૨૫૬
એ જર્મનોએ યુદ્ધના સંબંધમાં કહેલી એક નવી શોધ (છાં૦)...	૪૦
વરાળના જળના લાભ (છાં૦)... ..	૩૫૨
શાકમાં રહેલું રોગનિવારક સામર્થ્ય (છાં૦)	૩૮૮
(શ્રી) એવરસાધકઅધિકારીવર્ગના મહેત્સવો (છાં૦)	૬૭, ૨૧૯, ૩૮૯
અસનક્રિયાપટે લોહનું પોલાદમાં ચતુર્ રૂપાંતર (છાં૦)	૪૩૦
સમુદ્રનો પ્રવાસ ન જાગે માટે શું કરવું (છાં૦)	૩૧૩
સંધિવાનો ઉપાય (છાં૦)	૩૧૨
હું સર્વશક્ત મંથિર હોત તો શું કરત ? (છાં૦)	૨૬૪

૭ અંથસાકાર.

- (૧) ગાજ્યંદ્રનિવારકિદ્ધો, (૨) યુવાવસ્થાનો શિક્ષક, (૩) અગ્રયર્ષ, (૪) ધારી શિક્ષા, (૫) આરોગ્ય ગ્રહેવાના ઉપાય, (૬) પરસ્પીને સામરે જતી પુત્રીને માની શિખા-મણ, (૭) ધરવંદુ (છાં૦) ૩૯૪
- (૧) બાળ લગ્ન, (૨) શ્રી હારિકાગેટદર્શણ, (૩) બાળશિક્ષણ, (૪) શાંતિ, (૫) ગ્ન્યંદ્રી, (૬) કાવ્યકલિકા, (૭) જીવન રમાયન શાસ્ત્રનું તારણ (છાં૦) ૪૨૨

એન્સારન્નેકેટ કુંપની. નાના શેટોમાફઉપરથી મોટી છબીઓ પાડવાનું વિશ્વાસપાત્ર ખાતું.

અમે આખા હિંદુસ્તાનમાં સૌથી સસ્તે ભાવે મોટી છબીઓ પાડીએ છીએ જે કદી અંખી કે પીળી પડતી નથી હમારી છબીઓ માટે

સર ભાવચક્ર કીધ્યા નાદટ લખે છે કે X X X X X માનપૂર્વક જણાવું છું કે મારા શેટોમાફ ઉપરથી તમે બનાવેલી મોટી છબી સારી રીતે બનેલી મારી તાદશ આકૃતિ છે, અને હું તેથી ખુશી થયો છું

૧૬ ઇચ પહેળી ૨૦ ઇચ લાંબી છબી કરવાના ૩ ૫)

૨૦ " " ૨૪ " " " " ૩ ૧૪)

૨૪ " " ૩૦ " " " " ૩ ૨૦)

૩૦ " " ૪૦ " " " " ૩ ૩૫)

૪૦ " " ૫૦ " " " " ૩ ૫૦)

ઔરડર સાથે નાણા અગાઉથી લેવામા આવે છે

શ્રીમહાકાળના માનવર વ્યવસ્થાપકે પણ હમારા કામની ખાત્રી કરી છે

કાન્તા બીલીંગ ચીનાઇ બ્રધરસની ઉપર પહેલે મને માસ માટેની મુબર્ક
એન્સારન્નેકેટ કુંપની.

અઢીસો રૂપીઆમાં અમર નામ.

નડિયાદ અનાથાશ્રમના મકાનનું નાકીવું કામ ફરીથી શરૂ કરવામા આવ્યું છે. આશ્રમના અગે દવાખાનું, નિશાળ, અપગ ગૃહ, સ્ત્રીઓમાટેનું પૃથક્ ગૃહ વિગેરે માટે હાલમા ૨૫ નવી ઓરડીઓની જરૂર છે, આવી દરેક ઓરડી બાંધતા ૩ ૫૦૦) ખર્ચ થાય છે, તથાપિ જે ગૃહસ્થ એકી વખતે ૩. ૨૫૦) આપશે તે ગૃહસ્થના નામની એક ઓરડી બાંધી તે ઉપર આરસપહાણની તખ્તી ચોઢી આશ્રયદાતાનું નામ અમર કરવામા આવશે હાલના મકાનમાં જુદા જુદા ૨૧ ગૃહસ્થોએ પોતાના નામની ઓરડીઓ બંધાવી આપેલી છે. આશા છે કે સખી ગૃહસ્થો આ ઉત્તમ તકનો લાભ લેવા મુકશે નહિં. વધુ વિગત માટે લખો અગર ૩૫૩ર્મા મળે

મંત્રી-હિંદુ અનાથાશ્રમ—નડિયાદ.

‘સાધન સમારંભ’ ફંડમાં દ્રવ્ય અર્પેનાર સફળોની નામાવલિ.

રા રા નાથાલાલ માધવજી (પ્રાણી માનના કન્માણુનિમિત્ત)	અમદાવાદ ૩ ૧-૦-૦
ગ રા મગનલાલ માધવજી (પૃથ્વીમાના આત્મનિમિત્ત)	અમદાવાદ ૩ ૧-૦-૦
ગ રા ડાહ્યાભાઈ હાથીભાઈ	નડિયાદ ૩ ૧-૦-૦
રા ગ બાળ-ભાઈ હરિભાઈ	સોજના ૩ ૧-૦-૦
રા રા સુરજલાલ હરગોવિંદદાસ (જટ્ટપાનિમિત્ત)	દેધેગઢા ૩ ૨-૦-૦
રા રા લન્દભાઈ ગાંડાભાઈ	કામરાખાડી ૩ ૫-૦-૦